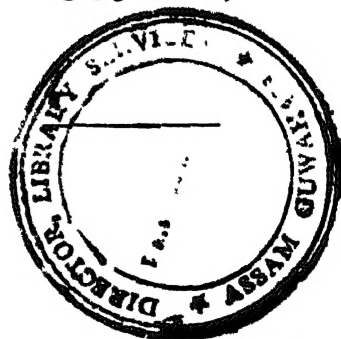

অসমীয়া প্ৰয়োগ বহুমালা ব্যাকৰণ

প্ৰথম সংস্কৰণ

১৯৮৯ ইং

লেখক—

শ্ৰীজিতেন্দ্ৰ নাথ ভট্টাচাৰ্য্য, ব্যাকৰণ শাস্ত্ৰী
অৱসৰপ্ৰাপ্ত শিক্ষক
কামৰূপ একাডেমী উচ্চতৰ মাধ্যমিক বিদ্যালয়।
গুৱাহাটী-৭৮১০০৩

Asomiya Proyog Ratnamala Vyakaran written by Sri Jitendra Nath Bhattacharya Vyakaran Sastri and published by M/s Hemkosh Prakashan, M. R. Dewan Road, Chandmari, Guwahati-781003.

প্ৰথম সংস্কৰণ :

১৯৮৯ (জানুৱাৰী)

শ্ৰীযুত জিতেন্দ্ৰ নাথ ভট্টাচাৰ্য্য, ব্যাকৰণ শাস্ত্ৰী,

অৱসৰ প্ৰাপ্ত শিক্ষক

কামৰূপ একাডেমী উচ্চতৰ মাধ্যমিক বিদ্যালয়

গুৱাহাটী-৭৮১ ০০৩

প্ৰকাশ আৰু পৰিবেশক :

হেমকোষ প্ৰকাশন

মণিৰাম দেৱান পথ, চান্দমাৰী

গুৱাহাটী-৩

মূল্য : ৩৫.০০ টকা মাত্ৰ

ছপা :

হেমকোষ প্ৰিণ্টাৰ্ছ

শিলপুখুৰী, গুৱাহাটী-৭৮১০০৩

স্মৃতি-তৰ্পণ

স্বিজন মহাপুৰুষৰ কৃপাত সংসাৰত উপজি দুই চকু মেলি লাহে
লাহে সাধাৰণ জ্ঞান লাভ কৰিবৰ আশাত এৰোঁজ দিবলৈ
প্ৰয়াস কৰিলোঁ সেইজন মোৰ পৰম আৰাধ্য
পিতৃদেৱতা স্বৰ্গীয় শ্ৰীৰামৰ ভট্টাচাৰ্য্য উপাধ্যায়
ভাগৱত স্বামীশ দেৱৰ স্মৃতি চাৰণত
এই ক্ষুদ্ৰ গ্ৰন্থখনৰে তৰ্পণ কৰিলোঁ।

ইতি—

লেখক

২২।১২।১৯৮৮ ইং

গুৱাহাটী।

লেখকৰ নিবেদন :—

ভাৰতবৰ্ষত অতীত কালৰ পৰাই বিভিন্ন ভাষাসমূহৰ ব্যৱহাৰিক শৃঙ্খলা বন্ধা কৰিবৰ কাৰণে প্ৰাক্তীয় ভাষাবোৰৰ ব্যাকৰণ পুথি প্ৰণয়ন কৰা হৈছিল যদিও সংস্কৃত ভাষা জগতত পণ্ডিতসকলে ধাৰণা কৰা মতে খ্ৰীষ্টপূৰ্ব ষষ্ঠৰ পৰা অন্তিম শতিকাৰ ভিতৰত ৰচিত হোৱা “পাণিনি ব্যাকৰণ” খনেই সৰ্বভাষতীয় ভিত্তিত শিক্ষিত সকলো সমাজৰে গ্ৰহণযোগ্য হৈছিল। সকলোৰে সংস্কৃত ভাষাত উক্ত ব্যাকৰণখনকেই ব্যৱহাৰ কৰিছিল বুলি জনা যায়। তাৰ পিছত বহু শতিকা পাৰ হৈ যোৱাত ১৪৯০ শকাব্দত পুৰণি কামৰূপ ৰাজ্যৰ পণ্ডিত মহামহোপাধ্যায় “পুৰুষোত্তম ভট্টাচাৰ্য্য বিদ্যাবাগীশ মহোদয়ে সংস্কৃত ভাষাত “প্ৰয়োগ ৰত্নমালা ব্যাকৰণ” নাম দি আন এখন ব্যাকৰণ গ্ৰন্থ ৰচনা কৰিছিল আৰু পাণিনি ব্যাকৰণৰ পিছতে সংস্কৃত ৰত্নমালা ব্যাকৰণখনে ভাৰতত সংস্কৃত শিক্ষা জগতত আজিলৈকে এখন বিশিষ্ট স্থান অধিকাৰ কৰি আহিছে। সেই সংস্কৃত ৰত্নমালা গ্ৰন্থখনকেই “অসমীয়া প্ৰয়োগ ৰত্নমালা ব্যাকৰণ” নাম দি নতুনকৈ লিখি উলিওৱা হৈছে। এই গ্ৰন্থখনত মূল সংস্কৃত সূত্ৰবোৰৰ সৰল সংস্কৃত ব্যাখ্যা সহ সৰলার্থ হিচাপে অসমীয়া ভাষাত লিখি প্ৰকাশ কৰা হৈছে আৰু সূত্ৰবোৰৰ যথা সম্ভৱ এটাকৈ সংস্কৃত উদাহৰণো ইয়াত সন্নিৱিষ্ট কৰা হৈছে। এই কিতাপখন পাণ্ডুলিপি অৱস্থাতে এজন সংস্কৃত অধ্যাপকৰ দ্বাৰা শুদ্ধাৱদ্ধি পৰীক্ষা কৰোৱাৰ পিছত আৰু ইয়াক ছপাশালত দিয়াৰ আগতে গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ সংস্কৃত বিভাগৰ মূৰব্বী অধ্যাপক প্ৰথিতমশা পণ্ডিত প্ৰজ্ঞেন ডঃ শ্ৰীযুত মুকুন্দ মাধৱ শৰ্মা কাব্যতীৰ্থদেৱে কিতাপখন

ମଢ଼ି ତାହି ଯଦବା କବି ଲିଖିଛେ ସେ :—

ଶ୍ରୀଧୃତ ଜିତେନ୍ଦ୍ରନାଥ ଡ୍ରୋଣାର୍ଯ୍ୟ ବ୍ରାହ୍ମବନବାସୀ
 ଡ଼ଢ଼ବୀମଣ୍ଡି ଏକକବ ଜୋରବ ବୁଦ୍ଧ-ସେଠକ
 ବିଦ୍ୟାବାନୀକାର ଦାସ ବାଚିତ ଆଶାବଦ୍ଧମାଳା
 ବ୍ରାହ୍ମବନର ଶ୍ରୀ ମରଣ ମଂଜୁତ ବ୍ୟାଧୀ
 ଏକକ ମରଣ ଏକଶିଖା ବ୍ୟାଧୀର ମୈତ୍ର ଶ୍ରୀ
 ନୟନ ଏକଶିଖା ମଂଜୁତନ ମୁକ୍ତଗାୟି ଡେଲିମାୟିଛି ।
 ମୁନିର୍ଥ ଲିଖାକର ଜୀବନବଳୀ ଏକକ ସହନ
 ବଦାବ ସିନ୍ଧୁତ ସହ ଗବିନ୍ଧୁତ ଚାରି ଡେଲିତ
 ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ଲିଖିଛି । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ମହାଲିଖିତ
 ଥିଲେ ଏକକବ ଡେଲିମାୟିଛି ଦାସ-ଦାସୀ
 ମରଣବ ଦାସ ଶ୍ରୀ ଡ଼ଢ଼ବ ଏକକ ସହନ
 ହୁଏ । ମାଧବନ ଜିତେନ୍ଦ୍ର କୃତମରଣ
 ଯତତ ନାମ ଥିଲେ ଏକକ ଏକକ ମହଜେ
 ମାଧବନ ଡେଲିମାୟିଛି ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ମହଜେ
 ମରଣ ଗାଧିବ । ଏକକ ବଦାବ ମୁଖିମରଣ
 ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ଏକକ ଲିଖିଛି । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥରେ
 ମହାବଦା ବଦାବ ବାସ ଶ୍ରୀଧୃତ ଡ୍ରୋଣାର୍ଯ୍ୟ
 ମୋର ଏକକବ ଏକକମାନ ଜନାୟିଛି । ଡେଲି

ଶ୍ରୀଧୃତବ୍ରାହ୍ମବନବାସୀ

[ଡ. ଧୃତବ୍ରାହ୍ମବନବାସୀ, ଏକ.ଏ., ଲି.ଏଫ୍.ଡି.,
 ଡି ଲିଟି., ବାହାଣୀ, ଅନ୍ଧାର, ମଂଜୁତ ବିଦ୍ୟା,
 ଡ୍ରୋଣାର୍ଯ୍ୟ ବିଦ୍ୟାବିଦ୍ୟାଳୟ । ୧-୭-୧୯୮୬]

এইখিনিতে মই পণ্ডিত ডঃ শ্রীশৰ্মাদেৱলৈ মোৰ আন্তৰিক অভিনন্দন জনাইছো। কিতাপখনৰ শুদ্ধাশুদ্ধি পৰীক্ষক কামৰূপ জিলাৰ ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ দক্ষিণ পাৰৰ এখন মডেল টোলৰ প্ৰাক্তন অধ্যাপক পণ্ডিত শ্ৰীযুত হৰেন্দ্ৰৰ ডাঙৰদত্তী ব্যাকৰণ ন্যায়শাস্ত্ৰী দেৱলৈও মোৰ আন্তৰিক ব্ৰহ্ম নিবেদন কৰিছোঁ। অসমৰ যোৰহাট জিলাৰ জগন্নাথ বৰুৱা মহাবিদ্যালয়ৰ সংস্কৃত বিভাগৰ মুন্সেফী আৰু প্ৰাক্তন অধ্যাপক পণ্ডিত শ্ৰীযুত ভৱকৃষ্ণ মিশ্ৰদেৱেও কিতাপখনৰ পাণ্ডুলিপি পঢ়ি মন্তব্য কৰিছে যে—

পণ্ডিত শ্ৰীযুত জিতেন্দ্ৰনাথ ভট্টাচাৰ্য্য ব্যাকৰণশাস্ত্ৰী এগৰাকী প্ৰাচীন পদ্ধতিত পঢ়া ব্যাকৰণৰ পণ্ডিত। মহামহোপাধ্যায় পুৰুষোত্তম ভট্টাচাৰ্য্য বিদ্যাবাগীশ মহোদয় প্ৰাচীন কামৰূপৰ অস্তিত্ব পণ্ডিত আছিল। তেখেতে ‘প্ৰয়োগবঙ্গমালা ব্যাকৰণ’ ৰচনা কৰি প্ৰাচীন কামৰূপ অৰ্থাৎ বৰ্তমানৰ অসমৰ খ্যাতি সমগ্ৰ ভাৰততেই বিস্তাৰিত কৰিছিল।

“অসমীয়া প্ৰয়োগবঙ্গমালা ব্যাকৰণ” নাম দি পণ্ডিত শ্ৰীজিতেন্দ্ৰনাথ ভট্টাচাৰ্য্য ব্যাকৰণশাস্ত্ৰীদেৱে অশেষ পৰিশ্ৰম কৰি “প্ৰয়োগবঙ্গমালা ব্যাকৰণ”ৰ এটি অসমীয়া ব্যাখ্যাাত্মক অনুবাদ কৰি সংস্কৃতপ্ৰেমী, বিশেষকৈ বঙ্গমালা ব্যাকৰণৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলৰ এটা ডাঙৰ অভাৱ পূৰণ কৰিছে। অসমত অধিক সংখ্যক টোলতেই শ শ বছৰ ধৰি প্ৰয়োগ বঙ্গমালা ব্যাকৰণৰ অধ্যয়ন অধ্যাপন প্ৰচলিত হৈ আহিছে। এই ব্যাকৰণৰ পণ্ডিতসকলে কিছুকাল আগলৈকে সৰ্বভাৰতীয় পণ্ডিত সমাজত নিজকে প্ৰতিষ্ঠিত কৰিছিল।

এই প্ৰয়োগবঙ্গমালা ব্যাকৰণৰ অসমীয়া ব্যাখ্যাাত্মক অনুবাদ গ্ৰন্থখন হাতে লিখা অৱস্থাতে চাই বৰ সন্তোষ লাভ কৰিছোঁ। আমাৰ টোলসমূহৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ উপৰিও মহাবিদ্যালয়ৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলৰ বাবেও এই গ্ৰন্থখন যথেষ্ট সহায়ক হ'ব বুলি মোৰ দৃঢ় বিশ্বাস। সিদ্ধান্ত কৌমুদী প্ৰভৃতি ব্যাকৰণৰ কঠিন সূত্ৰবোৰ বুজিবলৈ এই গ্ৰন্থখনে যথেষ্ট সহায় কৰিব।

এই গ্ৰন্থখন সোনকালে প্ৰকাশিত হৈ উঠিলে অসমীয়া ছাত্ৰ-ছাত্ৰী আৰু সংস্কৃত প্ৰেমীসকলৰ এটা বহুদিনীয়া অভাৱ পূৰণ হ'ব। পণ্ডিত ভট্টাচাৰ্য্য ব্যাকৰণ শাস্ত্ৰীদেৱে যাতে ভৱিষ্যতে সংস্কৃতৰ সেৱা

(৪)

অসমীয়া বাইজলৈ আগবঢ়াব পাৰে তাৰ বাবে আশা ৰাখিলোঁ ।
তেখেতলৈ আমাৰ ধন্যবাদ জ্ঞাপন কৰিলোঁ । ইতি—

স্বাঃ শ্ৰীভবকৃষ্ণ মিশ্ৰ

প্ৰাক্তন অধ্যক্ষ (সংস্কৃত বিভাগৰ
মুৰব্বী অধ্যাপক), জগন্নাথ বৰুৱা
মহাবিদ্যালয়, যোৰহাট ।

৭।১২।৮৬ ইং

এই কাৰ্য্যই মোক উৎসাহ দিয়াৰ কাৰণে পণ্ডিত শ্ৰীযুত মিশ্ৰ-
দেৱলৈ মোৰ আন্তৰিক কৃতজ্ঞতা জ্ঞাপন কৰিছোঁ । সংস্কৃত ভাষাৰ
প্ৰতি একান্ত আগ্ৰহী ভাষাবিদ পণ্ডিত ডঃ শ্ৰীযুত প্ৰমোদচন্দ্ৰ ভট্টাচাৰ্য্য
দেৱে মোক কিতাপখনৰ বাবে দিহা পৰামৰ্শ দি উৎসাহিত কৰা
বাবে তেখেতলৈও মোৰ প্ৰজ্ঞা নিবেদন কৰিছোঁ ।

ছপাশালৰ কথা :

বৰ্ত্তমান সময়ত আখৰ মুদ্ৰণৰ বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ পদ্ধতি আৰু
অসমীয়া ভাষাৰ যুগান্তৰ ছপা কৰাৰ জটিল সমস্যাৰ বিষয়ে বাতৰি
কাকত-বাৰ্ত্তালোচনী আদিত ভাষাবিদ পণ্ডিতসকলৰ মতামত প্ৰকাশ
হোৱা দেখা যায় । তাৰপৰা বুজিব পাৰি যে অসমীয়া ভাষাৰ দৰে
সংস্কৃত ভাষাত অসমীয়া হৰফত কিতাপ ছঁপা কৰাটোও সহজসাধ্য
নহয় । সেয়েহে মূল সংস্কৃত কিতাপখনৰ সুলভ থকা পদবোৰৰ যি
ছন্দোবদ্ধ পদ লালিত্য আছিল নতুনকৈ ছপা কৰা কিতাপখনত সেই
ছন্দ বা পদ লালিত্যৰ সাদৃশ্য কিছু ক্ষেত্ৰত ৰক্ষা কৰাটো সম্ভৱ হোৱা
নাই । 'এই কিতাপখনত থকা সংস্কৃত সন্ধিবোৰৰ কিছু অংশৰ ক্ষেত্ৰত
দুটা পদৰ মাজত এটা ডেচ অৰ্থাৎ (—) চিনটো ব্যৱহাৰ কৰি
সম্ভাৱ্য সন্ধিৰ কথা বুজাবৰ যত্ন কৰা হৈছে ।

উদাহৰণ :

উদাহৰণৰ ক্ষেত্ৰত মাত্ৰ এটা সংস্কৃত শব্দৰে বুজাব খোঁজা হৈছে ।
কাৰণ বাক্যাংশ স্বৰূপ উদাহৰণৰ উদ্দেশ্যবাচক পদ এটাহে দিয়া

হৈছে আৰু কেতিয়াবা উদাহৰণৰ বিকল্প ৰূপো দিয়া হৈছে। কিতাপ-
খনিৰ শেষৰ ভাগত সংস্কৃত আৰু অসমীয়া শব্দৰ একেলগে এটা
সুধৰণি খণ্ড দিয়া হৈছে আৰু তাৰদ্বাৰা বহু পৰিমাণে ভুলৰ হাত
সাৰিব পৰা হ'ব বুলি আশা কৰা হৈছে। কিন্তু একে পৃষ্ঠাত থকা শব্দৰ
একাধিক ভুল এবাৰহে শুধৰোৱা হৈছে। তথাপিও “মুনীনাথ মতি-
ভ্ৰমঃ” আৰু সেই ভ্ৰম আগলৈ আঙুলিয়াই দিবৰ কাৰণে সুধীসকলৰ
ওচৰত সনির্বন্ধ অনুৰোধ জনালোঁ। মই বহুদিনৰ পৰা অশেষ
কণ্টৰ মাজেৰে কিতাপখন লিখি উলিয়াই ইয়াক ছপা কৰিবৰ বাবে
কিছুদিন ব্যৰ্থকাম হৈ আহিলোঁ, কাৰণ মোৰ আৰ্থিক অৱস্থা তেনে
সুচল নহয়। অৱশেষত হেমকোষ প্ৰিন্টাৰ্ছৰ স্বত্বাধিকাৰী বন্ধুবৰ
শ্ৰীযুত দেৱানন্দ বৰুৱাদেৱে এই কিতাপখন ছপা কৰাৰ দায়িত্ব হাত
পাতি নোৱাৰাত ইয়াৰ প্ৰথম সংস্কৰণৰ স্বত্ব উক্ত শ্ৰীবৰুৱাদেৱৰ ওপৰত
অৰ্পণ কৰিলোঁ; মই তেখেতৰ ওচৰত কৃতজ্ঞ হৈ থাকিলোঁ।

আমাৰ দেশত সংস্কৃত ৰঙ্গমালা ব্যাকৰণৰ সৰল সংস্কৃত ব্যাখ্যাৰ
যি প্ৰয়োজন আৰু তাক সহজতে বুজি পাবৰ কাৰণে যি মাতৃভাষাৰ
অৱশ্যক হয়, অতীতৰ পৰা বৰ্তমানলৈকে তাৰ অভাৱ দৃষ্ট হোৱা
নাই। সেয়েহে “অসমীয়া প্ৰয়োগৰঙ্গমালা ব্যাকৰণ” প্ৰকাশ হোৱাৰ
পৰা উক্ত অভাৱ সামান্যভাৱে হলেও দূৰ হ'ব বুলি আশা কৰা
হৈছে। অসমৰ বৰ্তমানৰ সংস্কৃত মডেল টোলৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলৰ
লগতে অন্যান্য শিক্ষানুষ্ঠানৰ শিক্ষাৰ্থীসকলেও এই কিতাপখন অধ্যয়ন
কৰিলে অনায়াসে সংস্কৃত ভাষা আয়ত্ত কৰিবলৈ সমৰ্থ হ'ব। ইয়াৰ
উপৰিও আমাৰ দেশৰ সংস্কৃত আৰু বিভিন্ন ভাষাবিদ ভাষা-প্ৰেমী
পণ্ডিতসকলৰ পৰা এই কিতাপখনে সমাদৰ লাভ কৰিব বুলি আশা
কৰিলোঁ। সদৌ শেষত আশা কৰোঁ যে অসমীয়া প্ৰয়োগৰঙ্গমালা ব্যাকৰণ
কিতাপখনে আমাৰ সমাজৰ যৎসামান্য উপকাৰ সাধন কৰিলেও এই
অভাজন লেখকৰ পৰিশ্ৰম সাৰ্থক হোৱা বুলি মানিম। ইতি—

নৱগিৰি পথ

গুৱাহাটী—৭৮১ ০০৩

বিনয়াবনত—

শ্ৰীজিতেন্দ্ৰ নাথ ভট্টাচাৰ্য্য,

ব্যাখৰণ শাস্ত্ৰী।

অৱসৰপ্ৰাপ্ত শিক্ষক

কামৰূপ একাডেমী উচ্চতৰ

মাধ্যমিক বিদ্যালয়।

তাং—২২।১২।১৯৮৮ ইং

সূচীপত্র

মঙ্গলাচরণ	---	---	---	১
১। সংজ্ঞা প্রকরণ	---	---	---	৩
২। সন্ধি বিন্যাস	---	---	---	
৩। শব্দ খণ্ড	---	---	---	৩৯
৪। যত্ন প্রকরণ	---	---	---	১২০
৫। গত্ন প্রকরণ	---	---	---	১৩০
৬। কাৰক বিন্যাস	---	---	---	১৩৭
৭। সমাস প্রকরণ	---	---	---	১৬৬
৮। তদ্ধিত বিন্যাস	---	---	---	২১৭
৯। আখ্যাত প্রকরণ	---	---	---	৩৩৬
১০। কৃত্ত প্রকরণ	---	---	---	৪৭৪

ঐ তৎ সৎ যজ্ঞলাচৰণম্ ।

(ক) শ্ৰীনন্দসূনোৰ্হৃদনাবহিন্ম যুপাস্মাহে যত্র নিতাস্তমেষ্ব ।

ক্ষুবচ্ছ তীনাং পৰমং বহস্যং স্মৃতিশ্ৰিয়ানন্দময়ং ব্ৰিভাতি ॥

ব্যাখ্যা—শ্ৰীনন্দসূনোঃ (শ্ৰীকৃষ্ণস্য) হৃদনাবহিন্মঃ (মুখকসলং) যজ্ঞ
(যস্মিন্ মুখকমলে) স্মিত শ্ৰিয়া (ঈশ্বকাস কাভ্যা) নিতাস্তমেষ্ব
(অনন্তবতমেষ্ব) শ্ৰুতীনাং (হেদানাং) পৰমং বহস্যং (উপনিষদ-
ভাগঃ) ব্ৰিভাতি (শোভতে) কিংচ-আনন্দময়ং (ব্ৰহ্মপ্রতিপাদকং)
তৎ (মুখ কমলম্) বহ্মমুপাস্মাহে (আৰাধয়ামঃ) ।

সৰলার্থ—যি নন্দকুমাৰ শ্ৰীকৃষ্ণৰ মুখপদ্মৰ পৰা হেদ-শ্ৰুতি-স্মৃতি
আদিৰ গোপনীয় পৰম বহস্য-তত্ত্ব প্রকাশিত, যাৰ মধুৰ মিঠাকীৰ্ত্তা
হাঁহিৰে ব্ৰহ্ম প্রতিপাদ্য আনন্দদায়ক শোভা বিৰাজমান সেই মুখ
পদ্ম শ্ৰীকৃষ্ণক আমি সদায় আৰাধনা কৰোঁ ।

(খ) অমৃতাদিক মাধুৰী ধুৰীণা ধনিৰ্য্যাস গুনোৰ্জ্জ্বিতেন ব্ৰেণোঃ ।

বণিতেন জগন্তি বজ্জয়ন্তং ভগবন্তং ঘনকান্তিমন্তমৌড়ে ॥

ব্যাখ্যা—অমৃতাদিক (অমৃত মাধুৰ্য্যাদিক) মাধুৰী (মধুৰত্বম্) ধুৰীণা
(বাহকস্যাশ্ৰয়ঃ) যোহধবন্তস্য নিৰ্য্যাসঃ (বসঃ) তস্য গুণঃ
(মাধুৰ্য্যম্) তেন উৰ্জ্জ্বিতেন (মাধুৰ্য্যতিশয়েন) ব্ৰেণোঃ (ব্ৰহ্মণ্যস্য)
বণিতেন (শব্দেন) জগন্তি (লোকগম্যম্) বজ্জয়ন্তং (আনন্দময়ন্তং)
ঘনকান্তিমন্তম্ (ঘনকান্তিমুত্তমম্) ভগবন্তম্ (শ্ৰীকৃষ্ণম্) ঈড়ে (স্তৌমি) ।

সৰলার্থ—যি অমৃততকৈও মধুৰ, সমস্ত সুৰৰ লহৰ বহন কাৰী
বাঁহৰ বাঁহীৰ সুমধুৰ ধ্বনিৰ দ্বাৰা বিশ্ব ভক্তগণৰ আনন্দদায়ক
সেই 'মেঘশ্যাম বৰ্ণ ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণক আৰাধনা কৰোঁ ।

(গ) শ্ৰীমদ্রদেৱস্য গুণৈকসিক্কো শ্মহীমহেস্তস্য যথানিদেশম্ ।

যজ্ঞাং প্রয়োগোত্তম বহুমালা বিতন্যতে শ্ৰীপুৰুষোত্তমেন ॥

ব্যাখ্যা—গুণৈক সিক্কোঃ (সমুদ্রবদগুণেনপূৰ্ণত্বস্য) শ্ৰীমদ্রদেৱস্য (যজ্ঞ-
লাচৰণম্)

দেৱনাশ্ৰমঃ) মহীমহেন্দ্ৰস্য (ভূপতেঃ) যথা নিদেশ্যাম্ (নিদেশ্যতি-
ক্রমেন) যদ্বাৎ (যত্নেন) প্ৰয়োগোত্তম বদ্ধমালা (পুস্তিকা) শ্ৰীপুৰু-
ষোত্তমেন (পুৰুষোত্তম নাম্না গ্ৰন্থকাৰেণ) বিতন্যতে (বিস্তাৰ্য্যতে) ।

সৰলার্থ—গুণৰ সাগৰ কোছবিহাৰ নগৰাধি পতি মহাৰাজ শ্ৰীমন্ত
দেৱৰ অনুবোধক্ৰমে মহামহোপাধ্যায় শ্ৰীপুৰুষোত্তম ভট্টাচাৰ্য্যে,
বিদ্যাবাগীশ পণ্ডিত এজনে প্ৰয়োগোত্তম বদ্ধমালা নামৰ ব্যাকৰণ
গ্ৰন্থখন যত্নেৰে সৈতে ৰচনা কৰিলে ।

(ব) মহতামপি হৃদিতাৱনীয়ৈ শ্মহনীয়ৈ গুণবুদ্ধিমৎ প্ৰয়োগৈঃ ।
ৰচিতাংপুৰুষোত্তমেনৱালাঃ প্ৰতিভায়ৈ পৰিধত্ত
বদ্ধমালাম্ ॥

ব্যাখ্যা—হে ৱালাঃ (শিষ্যঃ) প্ৰতিভায়ৈ (বুদ্ধি প্ৰকাশায়) গুণ বুদ্ধিমৎ
(গুণঃ-ইক্ স্থানোত্তৰা এ-ও-অব্-অলঃ, স্বৰস্থানোত্তৰা আ-ঐ-ও
প্ৰভৃত্যশ্চ) প্ৰয়োগৈঃ (সুপ্তিগুণ পদৈঃ) মহতামপি বিদ্যাবতামপি)
হৃদিতাৱনীয়ৈঃ (চিন্তেন চিন্তনীয়ৈঃ) শ্মহনীয়ৈঃ (প্ৰশস্তৈঃ)
পুৰুষোত্তমেন (পুৰুষোত্তম নাম্না গ্ৰন্থকাৰেণ) ৰচিতাম্ (প্ৰকাশি-
তাম্) বদ্ধমালাম্ নামকম্ গ্ৰন্থম্ পৰিধত্ত (স্বীকৃতত) ।

সৰলার্থ—হে ল'ৰাসকল, নিজৰ প্ৰতিভা বুদ্ধিৰ কাৰণে মহান পণ্ডিত-
সকলৰ অন্তৰ নিগৰিত চিন্তা শক্তিৰ মোহনীয় গুণ বুদ্ধি আদিৰ
(গুণ-ইক্ সংজ্ঞা বৰ্ণৰ ঠাইত হোৱা এ-ও-অব্-অল্ আৰু স্বৰ
বৰ্ণৰ ঠাইত হোৱা আ-ঐ-ও প্ৰভৃতি বুদ্ধি) আৰু সুপ্ৰতিগুণ
পদৰ প্ৰয়োগৰ দ্বাৰা পৰিপূৰ্ণ পুৰুষোত্তম পণ্ডিতৰ দ্বাৰা ৰচনা
কৰা বদ্ধমালা ব্যাকৰণ গ্ৰন্থ পৰিধত্তক ।

(ঙ) দৰ্ভোদৰাক্ষুৰ ধিয়ঃ সুধিয়ঃ প্ৰসাদ-বিজ্ঞাপয়ে যদহমত্ৰ
মনোনিধত্ত ।

এতেষু মদ্বচন কৈৰৱ কোৰকেমু যুগ্মৎ প্ৰসাদ-শৰদিন্দুৰুচঃ
ক্ষুৰন্ত ॥

ব্যাখ্যা—হে সুধিয়ঃ (পণ্ডিতাঃ), দৰ্ভোদৰাক্ষুৰধিয়ঃ (কুশাগ্ৰহিততীক্ষ্ণ
বুদ্ধয়ঃ) যুগ্মান্ প্ৰসাদ্য (যুগ্মান্ প্ৰসন্নান্ কৃৎৱা) যদহং বিজ্ঞাপয়ে
(নিবেদয়ে) অত্র (ব্যাকৰণ গ্ৰন্থে) মনো নিধত্ত (চিন্তমাৰোপয়ত) ।
এতেষু (বন্ধমানেষু) মদ্বচন কৈৰৱকোৰকেমু (মম ৰচনানোৰ

কুমুদকলিকাঃ, তেযু) যুজমৎ প্ৰসাদঃ (যুজমাকমনুগ্ৰহা হ্ৰস্ব) শবদিস্পৃ-
কচঃ (শবচ্চন্দ্র কান্তয়ঃ) স্ফুৰন্ত (প্ৰসবন্ত)। যথা—কুমুদ-
কলিকাঃ শবচ্চন্দ্র কিৰণেন স্বিকশিতা ভৱন্তি তথা যুজমদ্ প্ৰসা-
দেন মম বাক্যানি প্ৰসাৰিতা ভৱন্তীতিভাৱঃ।

সৰলার্থ—হে পণ্ডিতসকল! কুশাগ্ৰসদৃশ তীক্ষ্ণ বুদ্ধিসম্পন্ন আপোনা-
লোকৰ সম্ভৱিটৰ কাৰণে মই (পুৰুষোত্তম পণ্ডিতে) যি কৈছো এই
বিষয়ত অৰ্থাৎ এই ব্যাকৰণত মনোনিবেশ কৰাইক। মোৰ
(পণ্ডিতৰ) কুমুদ কলিৰ দৰে বাক্যসমূহত আপোনালোকৰ অনু-
গ্ৰহেই শবৎকালৰ চন্দ্র কিৰণৰ দৰে প্ৰভা প্ৰবাহিত হওক।
অৰ্থাৎ চন্দ্র কিৰণত যিদৰে কুমুদকলি বিকশিত হয় সেইদৰে
আপোনালোকৰ দ্বাৰা মোৰ বাক্যবোৰ প্ৰসাৰিত হওক। ০০

সংজ্ঞা প্ৰকৰণম্।

১। অকাৰাদি ক্ষকাৰান্তা বৰ্ণমালাহমুৰ্ভতে।

ব্যাখ্যা—স্বৰাদি সংজ্ঞা বিধানার্থম্—অকাৰাদি ক্ষকাৰান্তাঃ (অকাৰমাৰভ্য
ক্ষকৰ পৰ্য্যন্তাঃ বৰ্ণমালা যথা—অ আ ই ঈ উ ঊ ঋ ঋ ৯ ঙ্গ
ও ঔ অং অঃ ক খ গ ঘ ঙ চ ছ জ ঝ ঞ ট ঠ ড ঢ ন ত থ দ
ধ ন প ফ ব ভ ম য ব ল ব শ স হ ক্ষ ইতি পঞ্চাশদ্ বৰ্ণ শ্ৰেণী
অনু (অগ্ৰম্) ৰ্ভতে (নদীস্রোতৰদুৰ্ভবোত্তৰমধিকুৰ্ভতে)।

সৰলার্থ—স্বৰ আদি সংজ্ঞা বিধানৰ কাৰণে অকাৰৰ পৰা ক্ষকাৰ
পৰ্য্যন্ত পঞ্চাশ প্ৰকাৰৰ বৰ্ণমালা যেনে—অ আ ই ঈ উ ঊ ঋ ঋ ৯ ঙ্গ
ও ঔ অং অঃ ক খ গ ঘ ঙ চ ছ জ ঝ ঞ ট ঠ ড ঢ ন ত থ দ
ধ ন প ফ ব ভ ম য ব ল ব শ স হ ক্ষ বৰ্ণ শ্ৰেণীয়ে নদীৰ
স্রোতৰ দৰে আগলৈকে অধিকাৰ কৰা হ'ব।

২। তস্মাককাৰাদৌকাৰং যাব্ধবৰ্ণাঃ স্বৰাঅচঃ।

ব্যাখ্যা—তস্যং (বৰ্ণমালাস্মান্ম) অকাৰাদৌকাৰং (অকাৰমাৰভ্য
কাৰং যাবৎ) বৰ্ণাঃ (চতুৰ্দ্ধশবৰ্ণাঃ) স্বৰাঃ (স্বৰসংজ্ঞকাঃ) অচ শ্চ
(অচ্ সংজ্ঞাকশ্চ ভৱন্তি।

সবলার্থ—এই বৰ্ণমালাৰ ভিতৰত অকাষৰ পৰা ঔকাৰলৈকে চৈধ্যটা
বৰ্ণৰ দ্বয় আৰু অচ সংজ্ঞা হ'ব।

୭। ଅକାବାଦୟ ଇନ୍ଦ୍ରୀୟାଃ ସଂସାରୀନାଃ ସ୍ଵାଧିବକ୍ଷତେ ।

ব্যাখ্যা—অকাবাদয় ১ দন্ডাঃ (অকাবমাবভ্য ১ কাব পর্যাভ্যঃ) সমানঃ
(সমান সংজ্ঞকাঃ) স্যুঃ (ভয়েমুঃ) তে (অকাবাদয় ১ দন্ডাঃ দশ-
বর্ণাঃ) অকশ্চ (অকসংজ্ঞস্যেৎ) ।

সৰণাৰ্থ—অকাৰৰ পৰা দীৰ্ঘ ঙ্গ কাৰ পৰ্য্যন্ত এই দহোটা বৰ্ণৰ সমান
আৰু অক সংজ্ঞা হ'ব।

দহোটা বর্ণ যেনে—অ আ ই ঈ উ ঊ ঋ ঌ ৯ ৩ ।

४। सञ्ज्ञानार्को मन्त्रर्गः श्रा९ ।

ব্যাখ্যা—সম্ভানাকো (সমান স্থানোচ্চারণীয়ো) দ্বারকৌ মিলিতৌ সর্বণঃ
(সর্বণং সংজ্ঞঃ স্যাৎ)। তত্র—অ-আ, আ-অ, অ-অ, আ-আ,
ইতি প্রকার চতুষ্টয়েনাপি ভবতীত্যর্থঃ। এবমিকাৰাদি চতুষ্টয়ং গমস্যা
চ সর্বণঃ সংজ্ঞঃ স্যাৎ। স্বৰ্ণ ৯ বর্ণয়োৰপি সর্বণঃ স্যাৎ।

সবলার্থ—মুখবপৰা সমান ভাবে উচ্চাৰণ হোৱা বৰ্ণ যেনে—অ আ, আ অ, অ অ, আ আ, এইদৰে দুটাকৈ লগ হোৱা অক্ বৰ্ণৰ স্বৰ্ণ সংজ্ঞা হ'ব। তেনেকৈ ই ঈ, উ ঊ, ঋ ঋ, ১ ২ বৰ্ণৰো উক্ত ধৰণে চাৰিপ্রকাৰে স্বৰ্ণ সংজ্ঞা হ'ব।

୫। ସାତ୍ତ୍ୱର୍ଣ୍ୟମ୍ ୯ ବର୍ଣ୍ୟୋଃ ।

ব্যাখ্যা—ঋ ৯ বর্ণমোঃ (ঋ বর্ণ ৯ বর্ণমোঃ) অপি সাবর্ণাং (সাবর্ণ্য
সংজ্ঞকং সাৎ) ।

সৰলার্থ—ঋ কাৰ আৰু ৯ কাৰৰ সাহায্য সংজ্ঞা হ'ব।

৬। অ ই উ ঋ ৯ হ্রস্বাঃ স্থল্লঘবর্গশ্চৈক যাত্রকাঃ ।

ব্যাখ্যা—এক মাল্লকাঃ (একমাল্লকানোচাৰণীয়াঃ) অ ই উ ঋ ঌ
 ঋণাঃ হ্রস্বাঃ (হ্রস্ব সংজ্ঞকাঃ) সুঃ (ডবেৰুঃ) জযবন্ত (জয সংজ্ঞ-
 কাঃ সাঃ) ।

সবলার্থ—এক যাত্রা কালভ উদ্ভাবিত হোতা অ ই উ খ ঙ বর্ণব
হ্রস্ব সংজ্ঞা আক লঘু সংজ্ঞা হ'ব।

৭। অন্যে স্বৰা দীৰ্ঘসংজ্ঞা জ্ঞাতব্যা স্তে দিমাত্ৰকাঃ ।

ব্যাখ্যা—খিমাত্ৰকাঃ (খিমাত্ৰা কালোচ্চাৰণীয়াঃ) অন্যে স্বৰাঃ (হ্ৰস্বাদ্-
ভিন্নস্বৰাঃ) তে দীৰ্ঘ সংজ্ঞা (দীৰ্ঘ সংজ্ঞকাঃ) জ্ঞাতব্যাঃ (স্বোচ্চব্যাঃ) ।
সৰলার্থ—খিমাত্ৰা কালত উচ্চাৰিত হোৱা হ্ৰস্বস্বৰ ভিন্ন আন স্বৰবৰ্ণ-
বোৰৰ দীৰ্ঘ সংজ্ঞা হ'ব ।

৮। গানাহ্বান ক্ৰন্দনেষু স্বৰা প্ৰিমাত্ৰকাঃ প্লুতাঃ ।

ব্যাখ্যা—খিমাত্ৰকাঃ (খিমাত্ৰা কালোচ্চাৰণীয়াঃ) গানাহ্বানক্ৰন্দনেষু
বিষয়েষু যে স্বৰাঃ উচ্চিতাঃ তে স্বৰাঃ প্লুতাঃ (প্লুত স্বৰাঃ জেমাঃ) ।
সৰলার্থ—খিমাত্ৰা কালত উচ্চাৰিত হোৱা গান-আহ্বান আৰু ক্ৰন্দন
কৰা বিষয়ত যি স্বৰৰ উত্তৰ হয় তাক প্লুত স্বৰ বোলা হ'ব ।

৯। অন্যোহন্যস্য হৃস্ব দীৰ্ঘৌ ।

ব্যাখ্যা—অন্যোহন্যস্য (পৰস্পৰস্য) স্বৰবৰ্ণস্য হৃস্ব দীৰ্ঘৌ ভৱতঃ ।
সৰলার্থ—পৰস্পৰ স্বৰবৰ্ণবোৰৰ হৃস্ব আৰু দীৰ্ঘ হ'ব ।

১০। স্বৰ মাত্ৰস্য - কুত্ৰচিৎ ।

ব্যাখ্যা—কুত্ৰচিৎ (প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগে) স্বৰমাত্ৰস্য (হৃস্বদীৰ্ঘৌ) ভৱতঃ ।
সৰলার্থ—কিছুমান প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগৰ কাৰণে আৱশ্যক অনুসৰি স্বৰবৰ্ণ
মাত্ৰেই হৃস্ব আৰু দীৰ্ঘ হ'ব ।

১১। ঐদৈতোৰি ষোদৌতোকঃ । হৃস্বাৰুক্তৌ, শিঙ্কাকাৰৈঃ ।

ব্যাখ্যা—শিঙ্কাকাৰৈঃ (পণ্ডিতৈঃ) ঐদৈতোৰিঃ (একাৰ ঐকাৰয়োঃস্থানে)
ইঃ) ওদৌতোকঃ (ওকাৰ ওকাৰয়োঃ স্থানে উঃ) হৃস্বৌ উত্তৌ
(কথিতৌ) ।

সৰলার্থ—শিঙ্কাকাৰ কিছুমান পণ্ডিতে একাৰ আৰু ঐকাৰৰ ঠাইত
ই, ওকাৰ আৰু ওকাৰৰ ঠাইত উ হৃস্ব হয় বুলি কয় ।

১২। সংযোগস্য-তু-যৎ-পূৰ্ব্বং-শুভক তৎ ।

ব্যাখ্যা—সংযোগস্য (সুজ্ঞাকৰস্য) তু (কিন্তু) যৎ পূৰ্ব্বং (পূৰ্ব্বতৰ্ণং)
ভৎশুভক (ভক্তসংজ্ঞকং স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—সংযুক্ত বৰ্ণৰ পূৰ্ব্বতৰ্ণী বৰ্ণ শুভক সংজ্ঞা বুলি কোৱা হয় ।

১৩। প্ৰহুয়োস্ত্বা ।

ব্যাখ্যা—প্ৰহুয়োঃ প্ৰ-হু বৰ্ণয়োঃ) তু যৎ পূৰ্ব্বংহা (বিকল্পেন) তৎ গুৰু
সংজ্ঞা স্যাৎ ।

সৰলার্থ—প্ৰ আৰু হু বৰ্ণৰ পূৰ্ব্বৱৰ্তী বৰ্ণ বিকল্পে গুৰু সংজ্ঞা হ'ব ।

১৪। সানুস্বাৰ বিসৰ্গঞ্চ-দীৰ্ঘঞ্চ-গুৰু সংজ্ঞকম্ ।

ব্যাখ্যা—সানুস্বাৰ বিসৰ্গঞ্চ (অনুস্বাৰ-বিসৰ্গ-সহিত-প্ৰবৰ্ত্ত মানমক্ষৰং)
দীৰ্ঘং (দীৰ্ঘ-সংজ্ঞকং) চকাৰাৎ- গুৰু সংজ্ঞকং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অনুস্বাৰ আৰু বিসৰ্গৰ সৈতে থকা বৰ্ণৰ দীৰ্ঘ আৰু গুৰু
সংজ্ঞা হ'ব ।

১৫। ইকাৰাদ্ যাবদৌকাৰং নামী ।

ব্যাখ্যা—ই-কাৰাদ্ যাবদৌকাৰং (ই বৰ্ণ মাৰভ্য ঔ কাৰং-যাবদ্
দ্বাদশ বৰ্ণাঃ) নামী (নামী সংজ্ঞকং স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—ই-বৰ্ণৰ পৰা ঔ- বৰ্ণলৈকে বাৰটা বৰ্ণৰ নামী সংজ্ঞা হ'ব
যেনে—ই-ঈ, উ-ঊ-ঋ-ঌ, ঞ-ঙ, এ-ঐ, ও-ঔ ।

১৬। ঙ কাৰান্ত ইক্ সত্ ।

ব্যাখ্যা—সত্ (নামী) ঙ্গ কাৰান্তাঃ (ঙবৰ্ণ পৰ্য্যন্তাঃ-অষ্টবৰ্ণাঃ) । ইক্
(ইক্ সংজ্ঞাঃ স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—সেই নামী সংজ্ঞক বৰ্ণৰ ঙ্গ কাৰ পৰ্য্যন্ত আঠটা বৰ্ণৰ ইক্
সংজ্ঞা হ'ব । যেনে—ই-ঈ, উ-ঊ, ঋ-ঌ, ঞ-ঙ ।

১৭। একাৰাদি চতুৰ্বৰ্ণা এচঃ সঙ্ক্যক্ষৰাণিচ ।

ব্যাখ্যা—একাৰাদি চতুৰ্বৰ্ণাঃ (একাৰমাৰভ্য ঔকাৰং যাবদ্বৰ্ণাঃ)
এচঃ (এচ সংজ্ঞাঃ স্যাৎ) সঙ্ক্যক্ষৰাণিচ (সঙ্ক্যক্ষৰাণি-সংজ্ঞাঃ স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—একাৰৰ পৰা ঔ কাৰলৈকে যেনে—এ-ঐ-ও-ঔ এই চাৰিটা
বৰ্ণৰ এচ্ আৰু সঙ্ক্যক্ষৰ সংজ্ঞা হ'ব ।

১৮। ককাৰাদি হকাৰান্তা ব্যঞ্জনানি হলশ্চ-তে ।

ব্যাখ্যা—ককাৰাদি হকাৰান্তাঃ (ক কাৰমাৰভ্য হকাৰ পৰ্য্যন্তাঃ ব্যঞ্জনানি
(ব্যঞ্জন সংজ্ঞকাঃ স্যুঃ)তে (ককাৰাদি হকাৰান্তাঃ হলশ্চ (হল্
সংজ্ঞকাঃ স্যুঃ) ।

সৰলার্থ—ক বৰ্ণৰ পৰা হ বৰ্ণলৈকে এইকেইটা আধৰৰ ব্যঞ্জন আৰু
হল্ সংজ্ঞা হ'ব।

১৯। কাদিমাস্তাঃ পঞ্চ পঞ্চাবচ্ছিন্না বৰ্গ-সংজ্ঞকাঃ ।

ব্যাখ্যা—কাদিমাস্তাঃ (ককাৰমাৰভ্য মকাৰ পৰ্য্যাস্তাঃ) পঞ্চাবচ্ছিন্নাঃ
(ক্ৰমেন পঞ্চবৰ্গাঃ) বৰ্গ সংজ্ঞকাঃ ভৱন্তি, পঞ্চবৰ্গ ব্যৱস্থাং (প্ৰথম-
দ্বিতীয়-তৃতীয়-চতুৰ্থ-পঞ্চম বৰ্গ গ্ৰহণং) পঞ্চ বৰ্ণ গ্ৰহণক্ষ অতি-
ব্যানন্তি ।

সৰলার্থ—ক বৰ্ণৰ পৰা ম বৰ্ণলৈকে বৰ্ণবোৰৰ বৰ্গ সংজ্ঞা হ'ব, যথাক্ৰমে
প্ৰথম-দ্বিতীয়-তৃতীয়-চতুৰ্থ আৰু পঞ্চম বৰ্ণ হিচাপে প্ৰতি বৰ্গতে
ক্ৰমান্বয়ে পাঁচটাকৈ বৰ্ণ থাকিব। যেনে—ক বৰ্গ—ক-খ-গ-ঘ-ঙ
ইত্যাদি। বৰ্গ=যেনে—ক-চ-ট-ত-প বৰ্গ হ'ব।

২০। বৰ্গ বৰ্ণাঃ স্পৰ্শ-সংজ্ঞাঃ কথিতা স্তুত্ব-ৰেদিভিঃ ।

ব্যাখ্যা—বৰ্গবৰ্ণাঃ (বৰ্গ সংজ্ঞক বৰ্ণাঃ) তত্ত্ব ৰেদিভিঃ (পণ্ডিতৈঃ) স্পৰ্শ-
সংজ্ঞাঃ কথিতাঃ (উক্তাঃ) ।

সৰলার্থ—তত্ত্বৰ পণ্ডিতসকলে বৰ্গ সংজ্ঞাক স্পৰ্শ সংজ্ঞা বুলিও কয়।

২১। প্ৰথম দ্বিতীয় বৰ্ণাঃ শ স সা শ্চা ঘোষ সংজ্ঞাঃ স্যুঃ ।

ব্যাখ্যা—প্ৰথম, দ্বিতীয় বৰ্ণাঃ (ক-চ ট - তপ খ ছ ঠ থ ফ বৰ্ণাঃ) শ
স সা শ্চ (শ-ষ-স বৰ্ণাঃ) অঘোষ সংজ্ঞাঃ স্যুঃ ।

সৰলার্থ—প্ৰথম বৰ্ণ ক চ ট ত প আৰু দ্বিতীয় বৰ্ণ খ ছ ঠ থ ফ আৰু
শ স সা বৰ্ণৰ অঘোষ সংজ্ঞা হ'ব।

২২। যেহন্যেহঘোষাদ্গাদ্যা স্তে ঘোষা ঘোষবন্তোহপি ।

ব্যাখ্যা—অঘোষাদ্ (ঘোষভিন্নাৎ) যে-অন্যে গাদ্যাঃ (গকাৰাদ্যাঃ বৰ্ণাঃ) তে
(বৰ্ণাঃ) ঘোষাঃ (ঘোষ সংজ্ঞকাঃ স্যুঃ) অপি ঘোষবন্ত সং-জ্ঞকাঃ স্যুঃ ।

সৰলার্থ—অঘোষ সংজ্ঞা ভিন্ন গ বৰ্ণকে আদি কৰি যিবোৰ বৰ্ণ
সেই বৰ্ণবোৰৰ ঘোষ সংজ্ঞা আৰু ঘোষবন্ত সংজ্ঞা হ'ব।

২৩। জ্ঞেয়া য ব ল ৰোহন্তৃস্থাঃ ।

ব্যাখ্যা—য-ব-ল-ৰাঃ (বৰ্ণাঃ) অন্তস্থাঃ (অন্তস্থা সংজ্ঞাঃ) জ্ঞেয়াঃ (ৰো-
হন্তৃস্থাঃ) ।

সৰলার্থ—য ব ল ব বৰ্ণৰ অন্তৰ্হ সংজ্ঞা হ'ব বুলি জনা হ'ব।

২৪। পঞ্চমা - অনুনাসিকাঃ ।

ব্যাখ্যা—পঞ্চমাঃ (ঙ ঞ ণ ন মাঃ বৰ্ণাঃ) অনুনাসিকাঃ (অনুনাসিক বৰ্ণাঃ) বোদ্ধব্যঃ ।

সৰলার্থ—পঞ্চম বৰ্ণ ক্ৰমে ঙ ঞ ণ ন ম বৰ্ণ কেইটাক অনু-নাসিক বৰ্ণ বুলি জনা হ'ব।

২৫। অন্তৰ্হ পঞ্চমানে হিত্বা-কাদি-বৰ্ণা ধূটঃ স্মৃতাঃ ।

ব্যাখ্যা—অন্তৰ্হ পঞ্চমানে (য-ব-ল-ব-ঙ-ঞ-ণ-ন-ম বৰ্ণাঃ) হিত্বা (বৰ্জ্জয়িত্বা) কাদিবৰ্ণাঃ (ক কাবাদ্যবশিষ্ট বৰ্ণাঃ) ধূটঃ (ধূট্-সংজ্ঞকাঃ) স্মৃতাঃ (উক্তাঃ) ।

সৰলার্থ—অন্তৰ্হ আৰু পঞ্চম বৰ্ণ যথাক্ৰমে য ব ল ব ঙ ঞ ণ ন ম বৰ্ণৰ বাহিৰে ক বৰ্ণকে আদি কৰি অবশিষ্ট বৰ্ণবোৰৰ ধূট্ সংজ্ঞা হ'ব।

২৬। শিট্-সংজ্ঞকাঃ শ য স হাঃ । ২৭। অত-ব্ৰহ্মোদ্বাসংজ্ঞকাঃ ।

ব্যাখ্যা—শ-য-স-হাঃ বৰ্ণাঃ শিট্ সংজ্ঞকাঃ স্যুঃ, অতএৱ (শ-য-স-হাঃ) উন্ন সংজ্ঞকাঃ স্যুঃ ।

সৰলার্থ—শ-য-স আৰু হ বৰ্ণৰ শিট্ সংজ্ঞা আৰু উন্ন সংজ্ঞা হ'ব।

২৮। একোৰিষ্মদ্বনুস্বাৰ স্তিলবদ্বাৰ্দ্ধচন্দ্রবৎ ।

ব্যাখ্যা—এক বিষ্ম স্তিলবদ্বনুস্বাৰঃ (অনুস্বাৰ সংজ্ঞা স্যাৎ) বা (বিক-ল্লেপন) অৰ্দ্ধ চন্দ্রবৎ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—তিল ফলৰ দৰে এটা বিষ্মৰ অনুস্বাৰ সংজ্ঞা হ'ব। বিকল্লেপ অৰ্দ্ধচন্দ্রাকৃতিৰ দৰেও হ'ব। যেনে ৮।

২৯। উৰ্দ্ধাধঃস্থং-বিন্দু-যুগং-বিসৰ্গ-ইতি-গীয়াতে ।

ব্যাখ্যা—উৰ্দ্ধাধঃস্থং (উৰ্দ্ধাধঃভাৱেন স্থিতং) বিন্দু যুগং (বিন্দু যুগলং) বিসৰ্গঃ (সংজ্ঞাঃ) শিষ্টেই-গীয়াতে (পণ্ডিতৈঃ কথ্যতে), ইতি (শব্দাৎ) বিসৰ্জনীয় বিসৃষ্ট-চ সংজ্ঞা কথ্যতে ।

সৰলার্থ—উৰ্দ্ধ অৰ্থাভাৱে থকা দুটা বিন্দুৰ বিসৰ্গ সংজ্ঞা হ'ব, ইয়াক বিসৰ্জনীয় আৰু বিসৃষ্ট সংজ্ঞাও বুলিব। যেনে -৪।

৩০। অনুস্বাৰো বিসৰ্গশ্চ স্বৰৌ জ্ঞেয়ৌ হলাৱপি ।

ব্যাখ্যা—অনুস্বাৰ বিসৰ্গশ্চ (অনুস্বাৰ বিসৰ্গয়োঃ বৰ্ণয়োঃ) স্বৰৌ (স্বৰ-সংজকৌ) হলাৱপি (হল্ সংজকৌ অপি) জ্ঞেয়ৌ (জ্ঞেয়বো) ।
সৰলার্থ—অনুস্বাৰ আৰু বিসৰ্গ বৰ্ণৰ স্বৰ সংজ্ঞা আৰু হল্ অৰ্থাৎ ব্যঞ্জন সংজ্ঞা হ'ব ।

৩১। প্ৰত্যয়ণ্য স্বৰাদন্যোহৰ্ণঃ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—প্ৰত্যয়ণ্যস্বৰাৎ (প্ৰত্যয় থ কাৰ—প্ৰত্যয় য কাৰ—প্ৰত্যয়স্বৰাৎ) অন্যঃ (ভিন্ন বৰ্ণাঃ) অৰ্ণঃ (অৰ্ণসংজঃস্যাৎ) ।
সৰলার্থ—প্ৰত্যয়ৰ থ কাৰ, প্ৰত্যয়ৰ য কাৰ আৰু প্ৰত্যয়ৰ স্বৰৰ বাহিৰে আন বৰ্ণৰ অৰ্ণ সংজ্ঞা হ'ব । অৰ্থাৎ প্ৰকৃতি পদৰ থ-য-আৰু স্বৰৰ সৈতে ব্যঞ্জন বৰ্ণবো অৰ্ণ সংজ্ঞা হ'ব ।

৩২। প্ৰত্যয়-য-স্ত-যৎ ।

ব্যাখ্যা—প্ৰত্যয় যঃ (প্ৰত্যয় যকাৰঃ) তু (কিন্তু) যৎসংজঃস্যাৎ ।
সৰলার্থ—প্ৰত্যয়ৰ যকাৰৰ যৎ সংজ্ঞা হ'ব । প্ৰত্যয়ৰ য কাৰ বৰ্জনেৰ দ্বাৰা প্ৰকৃতিৰ য কাৰ গ্ৰহণ কৰা হ'ব ।

৩২। সস্বল্লিঙ্গ-সতিঙ-ধাত্বো বৰ্থানু-ভাৱকঃ পদম্ ।

ব্যাখ্যা—সস্বল্লিঙ্গ (সুপ্‌সহিত লিঙ্গঃ) সতিঙ-ধাত্বোঃ (তিঙ্‌সহধাত্বোঃ) অৰ্থানুভাৱকঃ (অৰ্থানুবোধকঃ) পদম্ (পদ সংজঃ স্যাৎ) ।
সৰলার্থ—সুপ্‌ বিভক্তিৰ সৈতে লিঙ্গ আৰু তিঙ্‌ বিভক্তিৰ সৈতে ধাতু লগ হৈ কোনো অৰ্থযুক্ত হ'লে তাক পদ সংজ্ঞা বুলি কোৱা হ'ব ।

৩৩। ইগ্‌ যুগ্মানাং গুণা এ ও অৰল স্ত্যবনুক্ৰমাৎ ।

ব্যাখ্যা—ইগ্‌যুগ্মানাং (ইক্‌সংজক যুগ্মস্বৰানাং) অনুক্ৰমাৎ (যথা-ক্ৰমেনানুসাৰেণ) গুণাঃ (এ-ও-অব্-অল্‌) স্যুঃ (ভৱেয়ুঃ) ।
সৰলার্থ—ইক্‌ সংজায়ুক্ত যুগ্ম স্বৰ বৰ্ণৰ ঠাইত অৰ্থাৎ ই ঈ, উ-ঊ, ঋ-ঌ, ৯-১০ বৰ্ণৰ ঠাইত যথাক্ৰমে এ-ও-অব্-অল্‌ হ'ব ।
ইয়াকে স্বৰবৰ্ণৰ গুণ হোৱা বোলে ।

৩৪। আ ঐ ঔ আৰ আলৈ ঔ স্বৰ-যুগ্মেষু বৃদ্ধয়ঃ ।

ব্যাখ্যা—স্বৰ যুগ্মেষু (যুগ্ম স্বৰ বৰ্ণেষু) ক্ৰমানুসাৰেণ আ-ঐ-ঔ-আব্-আল্‌-ঐ-ঔ বৃদ্ধয়ঃ (বৃদ্ধি সংজকাঃ স্যুঃ (ভৱেয়ুঃ) ।

সৰলার্থ—যুগ্ম স্বৰ বৰ্ণৰ যথাক্ৰমে অ-আ বৰ্ণৰ ঠাইত আ, ই-ঈ বৰ্ণৰ ঠাইত ঐ, উ-ঊ বৰ্ণৰ ঠাইত ঋ, ঋ-ঌ বৰ্ণৰ ঠাইত -আৰ, আৰু ১-৯ বৰ্ণৰ ঠাইত আন্ এ-ঐ বৰ্ণৰ ঠাইত ঐ আৰু ও-ও বৰ্ণৰ ঠাইত ঔ কাৰ হোৱাকে স্বৰ বৰ্ণৰ বৃদ্ধি হোৱা বোলে।

৩৫। স্বৰ যুগ্ যৱৰ-স্থানমিদুদৃৎ সম্প্ৰ-সাৰণম্ ।

ব্যাখ্যা—স্বৰ যুগ্ (স্বৰ যুক্তানাং) যৱৰ স্থানং (যৱৰাণাংস্থানে) ইদুদৃৎ (ইকাৰ-উকাৰ ঋ কাৰাঃ) সম্প্ৰসাৰণং স্যাৎ ।

সৰ—স্বৰ যুক্ত য-ৱ আৰু ৰ বৰ্ণৰ ঠাইত ক্ৰমে ই-উ-ঋ হোৱাকে সম্প্ৰসাৰণ হোৱা বুলিব।

৩৬। প্ৰাক্‌স্বৰোচ্চাৰণীয়োহপি সম্বৰো হল্ পৰ স্বৰৈঃ ।

ব্যাখ্যা—প্ৰাক্‌ স্বৰোচ্চাৰণীয়োহপি (পূৰ্ব স্বৰেনৈৱোচ্চাৰণীয়োহপি) হল্ (ব্যঞ্জনং) পৰস্বৰৈ, পৰৱৰ্তী স্বৰেণ সহ) স স্বৰঃ (স্বৰযুক্তো ভৱতীতি) ।

সৰলার্থ—নিজেই উচ্চাৰিত নোহোৱা ব্যঞ্জন বৰ্ণবোৰ পিছত থকা স্বৰবৰ্ণৰ সৈতে মিলিত হ'ব।

৩৭। ব্যঞ্জনং - পৰগামি স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—ব্যঞ্জনং (ব্যঞ্জন বৰ্ণং) পৰগামি (পৰবৰ্ণযোগি ধ্যৎ) ।

সৰলার্থ—ব্যঞ্জনবৰ্ণবোৰপিছৰ বৰ্ণৰ সৈতে মিলিত হ'ব।

৩৮। যথাক্ৰমং - স্বৰহলৌ ভেদনীয়াঃ প্ৰয়োজনাৎ ।

ব্যাখ্যা—যথাক্ৰমং (যথাক্ৰমাণুসাৰেণ) স্বৰ হলঃ (স্বৰ ব্যঞ্জনাঃ) প্ৰয়োজনাৎ (প্ৰয়োজন বশাৎ) ভেদনীয়াঃ (ভেদতিৰ্ভিডাজনীয়াঃ) ।

সৰলার্থ—আৱশ্যক অনুসৰি সুধীসকলে স্বৰ আৰু ব্যঞ্জন বৰ্ণ সমূহৰ যথাক্ৰমে শ্ৰেণীভাগ কৰিব।

শাস্ত্ৰৈক দেশ সম্বন্ধং শাস্ত্ৰ কাৰ্য্যান্তৰ স্থিতম্ ।

আহঃ প্ৰকৰণং নাম শাস্ত্ৰভেদ বিপণ্ডিত ইতি ।

॥ বৰ্ণ সংজ্ঞা প্ৰকৰণং সসাপ্তম্ ॥

সন্ধি বিন্যাসঃ ।

৩৯। দীৰ্ঘঃ সৰ্বনঃ ।

ব্যাখ্যা—সৰ্বণঃ (উচ্চাৰণ সাম্যেনোচ্চাৰিতা বৰ্ণঃ) দীৰ্ঘঃ (দ্বয়ং মিলিত্বা দীৰ্ঘত্বমেকমাপা দ্যাতে) ।

সৰলার্থ—সমানভাৱে উচ্চাৰিত হোৱা অৰ্থাৎ সৰ্বণ বৰ্ণ দুটা লগ হৈ দীৰ্ঘ হ'ব । উদাহৰণ—দণ্ডাশ্ৰম্ ।

৪০। প্ৰাগ্লোপঃ শকঙ্কাদেব্যাৱস্থয়া ।

ব্যাখ্যা—শকঙ্কাদেব্যাৱস্থয়া (শকঙ্কাদি সিদ্ধিহেতুভূতয়া) প্ৰাগ্লোপঃ (পূৰ্ব পদান্ত স্বৰস্য লোপো ভৱতি) ।

সৰলার্থ—শকঙ্কু আদি পদ সিদ্ধিৰ কাৰণে পূৰ্বপদান্ত স্বৰবৰ্ণৰ লোপ হ'ব । উদা—শকঙ্কুঃ ।

৪১। (ক) তত্র ঋতৌ হেমন্ত বসন্তৌ শকঙ্কাদৌ ।

ব্যাখ্যা—অগ্ন (অস্মিন্) ঋতৌ (ৱাচ্যে সতি) হেমন্ত বসন্তৌ (শকঙ্কাদৌৱ সিদ্ধৌ স্যাতাম্), অন্যগ্ন (অন্যস্মিন্ৱাচ্যে) হেমন্ত বসন্তৌ ভৱতঃ ।

সৰলার্থ—ঋতু (সময়) বুজালে হেমন্ত-বসন্ত পদ শকঙ্কাদিপদৰ দৰে সিদ্ধ হ'ব । আনক বুজালে হেমন্ত বসন্ত পদ হ'ব । উদাহৰণ—হেমন্তঃ ।

৪২। (খ) সীমন্তঃ কেশ কৌশলে স্ত্ৰীণাম্ ।

ব্যাখ্যা—কেশ কৌশলে স্ত্ৰীণাম্ (ৱালানাং কেশসংস্কাৰেৱাচ্যে) সীমন্তঃ (সীমন্ত শব্দঃ শকঙ্কাদৌৱ সিদ্ধঃ স্যাৎ) অন্যগ্ন (কেশ কৌশল ভিন্নে ৱাচ্যে) সীমন্তঃ শব্দঃ সিদ্ধঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—তিবোতাসকলৰ সৈঁতা ফলা বুজালে শকঙ্কাদিৰ দৰে সীমন্ত পদ সিদ্ধ হ'ব । অন্য অৰ্থ বুজালে সীমন্ত পদ হ'ব । উদাহৰণ—সীমন্তঃ ।

৪৩। (গ) সমাৰ্দ্ধ পুৰুষা অশনান্তা বা ।

ব্যাখ্যা—পুৰুষা অশনান্তা (পুৰুষস্য ভোজন কালান্তাৱাচ্যে-সতি) বা (দ্বিকল্পেন) শমশনন্-অৰ্দ্ধশনন্-পুৰুষশনন্ সিদ্ধাঃ ভৱন্তি ।

সৰলার্থ—পুৰুষৰ ভোজন পৰ্য্যন্ত কাল বুজালে সমশন-অৰ্দ্ধশন আৰু পুৰুষশন পদ সিদ্ধ হ'ব। উদাহৰণ—সমশনম্।

৪১। (ঘ) অনিযোগে এৰ শব্দাৎ প্ৰাগ্লোপঃ।

ব্যাখ্যা—এৰ শব্দাৎ (এৰ শব্দে পৰে) অনিযোগে (শাস্ত্ৰক্ৰিয়ান্বয়ভাৱে অৰ্থে সতি) প্ৰাগ্লোপঃ (পূৰ্ব স্বৰলোপঃ স্যাৎ)।

সৰলার্থ—অনিযোগ বুজালে অৰ্থাৎ শব্দ আৰু ক্ৰিয়াৰ অম্বয়ৰ অভাৱ বুজালে আৰু এৰ শব্দ পিছত থাকিলে পূৰ্ব পদৰ স্বৰৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ—অদ্যেৰ।

৪২। ওম্যাঙ যুক্ত্যেচিচাৰ্ণলুক্।

ব্যাখ্যা—ওমি (পৰে) আঙযুক্ত্যেচি চ পৰে, অৰ্ণঃলুক্স্যাৎ (পূৰ্ব পদস্য অৰ্ণ লোপো ভৱতি)।

সৰলার্থ—ওকাৰ পিছত থাকিলে, আ যুক্ত হ'লে আৰু অচ্ৰ্ণ পিছত হ'লে পূৰ্বপদৰ অৰ্ণ লোপ হ'ব। উদাহৰণ—সোজি'তা।

৪৩। গুনাশ্চা বৰ্ণাৎ।

ব্যাখ্যা—অবৰ্ণাৎ পৰেমাৎ (ইকাংস্থানে) এ-ও-অৰ্-অলঃ গুণা স্যুঃ।

সৰলার্থ—অবৰ্ণৰ পিছত থকা ইক্ সংজ্ঞক বৰ্ণৰ ঠাইত ক্ৰমে এ-ও-অৰ্-অল্ হ'ব। ই-ঈ বৰ্ণৰ ঠাইত একাৰ, উ-ঊ বৰ্ণৰ ঠাইত ওকাৰ, ঋ-ঌ বৰ্ণৰ ঠাইত অৰ্ আৰু ৯-ঔ বৰ্ণৰ ঠাইত অল্ হোৱাকে স্বৰ বৰ্ণৰে গুণ হোৱা বোলে।

৪৪। বৃদ্ধিঃ স্যাদ্ ৯ তকস্য ত্বান্মমাৎ।

ব্যাখ্যা—ত্বান্মমাৎ (ত্ব মম শব্দাৎ পৰস্য) ৯ তকস্য (৯ কাৰস্য স্থানে) বৃদ্ধিঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ত্ব আৰু মম শব্দৰ পিছত থকা ৯ বৰ্ণৰ গুণ নহয় বৃদ্ধিহে হ'ব। উদাহৰণ—তবাল্তকঃ।

৪৫। বৃদ্ধিশ্চৈ চাম্।

ব্যাখ্যা—অবৰ্ণাৎ পৰেমাৎ এচাম্ (এচ্ সংজ্ঞক বৰ্ণানাংস্থানে বৃদ্ধিঃ চ স্যাৎ (বৃদ্ধেঃ প্ৰাগ্লোপঃ স্যাৎ)।

সৰলার্থ—অবৰ্ণৰ পিছত থকা এচ বৰ্ণৰ ঠাইত বুদ্ধি হ'ব। অৰ্থাৎ
এ-ঐ বৰ্ণৰ ঠাইত ঐ, ও-ঔ বৰ্ণৰ ঠাইত ঔ কাৰ, হ'ব।
উদাহৰণ—তবেয়া।

৪৬। ঞ্কাৰস্য ধাতোঃ প্ৰাদেবৰ্ণতঃ ।

ব্যাখ্যা—প্ৰাদেবৰ্ণতঃ (প্ৰাদ্যপ সৰ্গানাং—অবৰ্ণাৎপৰস্য) ঞ্কাৰস্য
ধাতোঃ (ধাতোঃ ঞ্কাৰস্য স্থানে) বুদ্ধিঃ প্ৰায়োগশ্চ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—প্ৰ আদি উপসৰ্গৰ অকাৰৰ পিছত থকা ঞ্কাৰান্ত ধাতুৰ
ঞকাৰৰ ঠাইত বুদ্ধি হ'ব আৰু পূৰ্ব পদৰ অবৰ্ণৰ লোপ হ'ব।
উদাহৰণ—প্ৰাৰ্হ্ণতি।

৪৭। ঙা লিঙ্গ ধাতোঃ ।

ব্যাখ্যা—লিঙ্গ ধাতোঃ (লিঙ্গ ধাতোঃ ঞ্কাৰস্য স্থানে) ঙা (বিকল্পে)
বুদ্ধিঃ স্যাৎ (বুদ্ধিঃ প্ৰায়োগঃ স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—লিঙ্গ ধাতুৰ ঞ্কাৰৰ বিকল্পে বুদ্ধি হ'ব আৰু বুদ্ধি হ'লে
পূৰ্বপদৰ অবৰ্ণৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ—প্ৰাৰ্হ্ণতি।

৪৮। সমাসে তৃতীয়য়া ঞ্জতস্যতু ।

ব্যাখ্যা—সমাসে তৃতীয়য়া (তৃতীয়য়া সমাসে সতি) ঞ্জতস্য ঞ্জত
শব্দস্য ঞ্কাৰস্য স্থানে) তু (নিত্যং) বুদ্ধিঃ স্যাৎ । (বুদ্ধিঃ
প্ৰায়োগশ্চ স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—তৃতীয়া সমাস হলে ঞ্জত শব্দৰ ঞ্কাৰৰ ঠাইত বুদ্ধি হ'ব
আৰু পূৰ্ব পদৰ অবৰ্ণৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ—দুঃখাৰ্হ্ণতি।

৪৯। ঞ্গস্য প্ৰগৰ্হাদিত্যঃ ।

ব্যাখ্যা—প্ৰগৰ্হাদিত্যঃ (প্ৰগৰ্হাদি শব্দেভ্যঃ পৰস্য) ঞ্গস্য (ঞকাৰস্য
স্থানে) আৰ্হ্ণতি ।

সৰলার্থ—প্ৰগৰ্হাদি শব্দৰ যেনে :—প্ৰ, গৰ্হ, নৰ্হ, দশ, কল্পল, বৎসৰ
আদি শব্দবোৰৰ পিছত থকা ঞ্গ শব্দৰ ঞ্কাৰৰ ঠাইত আৰ্হ্ণ
হ'ব। উদাহৰণ—প্ৰাৰ্হ্ণম্ ।

৫০। মুখ্যে অৰ্থে তু অধমোক্তমাৎ ।

ব্যাখ্যা—মুখ্যে (অৰ্থে) তু (নিত্যং) অধমোক্তমাৎ (অধমোক্তমঃ শব্দাৎ
পৰস্য) ঞ্গস্য (ঞকাৰস্য) আৰ্হ্ণতি ।

সৰলার্থ—মুখ্য অৰ্থ বুজালে অধম আৰু উত্তম শব্দৰ পিছত থকা ঋণ শব্দৰ ঋকাৰৰ ঠাইত আৰ্ হ'ব। উদাহৰণ—উত্তমার্ণম্। (ঋণদাতা-উত্তমার্ণ আৰু ঋণগ্রহীতা অধমার্ণ হয়।)

৫১। ঈৰেৰিণোঃ স্বাদূঢ়োঢ়োঃ প্ৰাদূহিন্যাস্তথাহক্ষতঃ।

ব্যাখ্যা—স্বাৎ (স্ব শব্দাৎ পৰয়োঃ) ঈৰেৰিণোঃ (ঈৰ ঈৰিণোঃ শব্দয়োঃ প্ৰাৎ (প্ৰশব্দাৎ পৰয়োঃ) উঢ়োঢ়োয়াঃ (উঢ়ঃউঢ়ীঃ শব্দয়োঃ), তথা অক্ষতঃ (অক্ষ শব্দাৎ পৰস্য) উহিন্যাঃ (উহিণ্যাদিশব্দানাং) ঈকাৰো কাৰয়োঃ স্থানে বৃদ্ধিঃ প্ৰাগ্লোপশ্চত্যাৎ।

সৰলার্থ—স্ব শব্দৰ পিছত থকা ঈৰ্ আৰু ঈৰিণ শব্দৰ ঈকাৰৰ, প্ৰশব্দৰ পিছত থকা উঢ় আৰু উঢ়ি শব্দৰ উকাৰৰ আৰু অক্ষ শব্দৰ পিছত থকা উহিনি শব্দৰ উকাৰৰ ঠাইত বৃদ্ধি হ'ব আৰু বৃদ্ধি হ'লে পূৰ্ব পদৰ অকাৰৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ—স্বৈৰম্

৫২। অকাম্বকাৰে হুস্বঃ স্যাৎ পক্ষ্যভাৰশ্চ পাক্ষিকঃ

ব্যাখ্যা—ঋকাৰে (পৰেসতি) অকাৎ (অক্ সংজ্ঞক বৰ্ণানাং স্থানে হুস্বঃ স্যাৎ, পাক্ষিকঃ (বিকল্পেণ) সক্ষ্যভাৰঃ স্যাৎ, চ কাৰাৎ (সন্ধিশ্চা স্যাৎ)।

সৰলার্থ—ঋকাৰ পিছত থাকিলে অক্ সংজ্ঞক বৰ্ণৰ হুস্ব হ'ব আৰু বিকল্পে সন্ধিৰ অভাৱ হ'ব। কেতিয়াবা সন্ধিও হ'ব।
উদাহৰণ—খটু ঋদ্ধিঃ।

৫২। (ক) প্ৰাদ্যকাং নিত্য সমাসে চ ন।

ব্যাখ্যা—প্ৰাদ্যকাং (প্ৰাদি-উপসৰ্গ সম্বন্ধিনাং অক্ বৰ্ণানাং) নিত্য সমাসে সতি, হুস্বঃ ন স্যাৎ চ (পাক্ষিকেন) সক্ষ্যভাৰশ্চ ন স্যাৎ।

সৰলার্থ—প্ৰ আদি কৰি উপসৰ্গবোৰৰ অক্ বৰ্ণৰ হুস্ব নহয় আৰু বিকল্পে সন্ধিৰ অভাৱো নহয়। উদাহৰণ—প্ৰাৰ্হতি।

৫২। (খ) ৯ কাৰেহপীত্যেকে।

ব্যাখ্যা—৯ কাৰেহপি (অকাংপৰন্ত ৯ কাৰেহপি পৰেসতি) হুস্বঃ সক্ষ্যভাৰশ্চ স্যাভাম্-ইত্যেকে বদন্তীতি।

সৰলার্থ—অক্সংজক বৰ্ণৰ পিছত ৯ কাৰ থাকিলেও হ্রস্ব আৰু
বিকল্পে সন্ধিৰ অভাৱ হ'ব বুলি কিছুমান পণ্ডিতে কয়। উদা-
হৰণ—কন্যা ৯ কাৰঃ।

৫৩। ধাতুনামেদোতোৰনিগেধোঃ প্ৰাদ্যবৰ্ণস্যলোপঃ কাৰ্য্যঃ

ব্যাখ্যা—অনিগেধোঃ (ইণ এধভিন্নয়োঃ) ধাতুনাং (ইণ এধভিন্নানাং
এদোতোঃ (একাৰ ওকাৰয়োঃ পৰয়োঃ সতোঃ) প্ৰাদ্যবৰ্ণস্য (প্ৰাদি-
নাং অক্স বৰ্ণস্য) লোপঃ (উত্তৰ্দ্ধিঃকাৰ্য্যঃ)।

সৰলার্থ—ইণ আৰু এধ ধাতুৰ বাহিৰে একাৰান্ত আৰু ওকাৰান্ত
ধাতুৰ একাৰ, ওকাৰ পিছত থাকিলে প্ৰাদি উপসৰ্গবোৰৰ অক্স
বৰ্ণৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ—প্ৰেজয়তি।

৫৪। লৈঙ্গিক ধাত্বেদোতৌবিকল্পেন।

ব্যাখ্যা—লৈঙ্গিক ধাত্বেদোতোঃ (লিঙ্গ সংজক ধাতুনাং একাৰ-ওকাৰ
পৰয়োঃ সতোঃ) প্ৰাদ্যবৰ্ণস্য (প্ৰাদীনামবৰ্ণস্য বিকল্পেন (পাক্ষি-
কেন) লোপঃকাৰ্য্যঃ।

সৰলার্থ—লিঙ্গ ধাতুৰ একাৰ আৰু ওকাৰ পিছত থাকিলে পূৰ্বপদৰ
প্ৰাদি শব্দৰ অক্স বৰ্ণৰ বিকল্পে লোপ হ'ব। উদাহৰণ—উপৈ-
কীয়তি।

৫৫। প্ৰশব্দস্যান্তলোপো বা এষৈষ্যয়োঃ পৰস্বয়োঃ।

ব্যাখ্যা—এষৈষ্যয়োঃ (এষ-এষ্যয়োঃ শব্দয়োঃ পৰয়োঃ সতোঃ) বা
(বিকল্পেন) প্ৰশব্দস্য অন্তঃ লোপঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—এষ আৰু এষ্য শব্দ পিছত থাকিলে আগত থকা প্ৰ শব্দৰ
বিকল্পে অ বৰ্ণৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ—প্ৰেমঃ।

৫৬। সমাস মধ্যাবৰ্ণস্য ওষ্ঠোহ্মোল্লোপনং নহা।

ব্যাখ্যা—ওষ্ঠোহ্মোঃ (ওষ্ঠ ওত্থ শব্দয়োঃ পৰয়োঃ সতোঃ) সমাস মধ্য
(সমাসে সতি) অবৰ্ণস্য ন হা (বিকল্পেন) লোপনং স্যাৎ (লোপো
উত্তৰ্দ্ধিঃ)।

সৰলার্থ—ওষ্ঠ আৰু ওত্থ শব্দ পিছত থাকিলে সমাসৰ মাজত বিকল্পে
অবৰ্ণৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ—দন্তোষ্ঠম্।

৫৭। ইৰণৌ য মুৰণৌ ব য় ৯ বণৌ বলৌ স্বৰে ।

ব্যাখ্যা—স্বৰে (অসবৰ্ণ স্বৰে পৰে সতি) ইৰণৌ য মুৰণৌৰম্ । (ইকাৰস্য স্থানে য কাৰং—উবৰ্ণস্য স্থানে বকাৰং) ঋ ৯ বণৌ (দ্বৌ-বলৌ) স্যাতাম্ ।

সৰলার্থ—অসবৰ্ণ স্বৰ পিছত থাকিলে পূৰ্ব পদৰ ইকাৰৰ ঠাইত য, উকাৰৰ ঠাইত ব আৰু ঋ আৰু ৯ বৰ্ণৰ ঠাইত ক্ৰমে ব আৰু ল হ'ব । উদাহৰণ—দধ্যত্ব ।

৫৮। ইকাং পদান্ত সংস্থানাং হ্রস্বঃ সন্ধিৰ্বিসন্ধি চ ।

ব্যাখ্যা—অসবৰ্ণ স্বৰে পৰে সতি, পদান্ত সংস্থানাং (পদান্তস্থিতানাং) ইকাং (ইক্ সংজ্ঞক বৰ্ণানাং) হ্রস্বঃ স্যাৎ । সন্ধি বিসন্ধি চ (সন্ধিঃ স্যাৎ বিসন্ধিচ্চ স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—অসবৰ্ণ স্বৰ পিছত থাকিলে পদান্তত থকা ইক্ সংজ্ঞক বৰ্ণৰ হ্রস্ব, সন্ধি আৰু বিসন্ধি হ'ব । উদাহৰণ—নদী এষা ।

৫৯। অত্বজাতীপ্রত্যয়স্য সমাসেহণ্ডাদিকে পৰে ।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি অণ্ডাদিকে পৰে (অণ্ডাদিকে শব্দে চ পৰে সতি) জাতীপ্রত্যয়স্য (ঐ প্রত্যয়স্য স্থানে) অত্বং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সমাস হলে আৰু অণ্ডাদি শব্দ পিছত থাকিলে জাতি বাচন ঐ প্রত্যয়ৰ ঠাইত অ হ'ব । উদাহৰণ—কুক্কুটাণ্ডম্ ।

৬০। ইগ্ভ্যো বা যবৰো ব্যাড়ি মতাঃ ।

ব্যাখ্যা—ইগ্ভ্যঃ (ইকাৰ-উকাৰ-ঋকাৰেভ্যঃ) স্থানে ব্যাড়ি মতাঃ (শাকল্যাদিভিঃ পণ্ডিতৈঃ অস্বৰ যবৰাঃ উভাঃ কথিতাঃ) বা বিকল্পেন ।

সৰলার্থ—ইকাৰ, উকাৰ আৰু ঋকাৰৰ ঠাইত যথাক্ৰমে স্বৰ শূণ্য য, ব আৰু ব হ'ব । অৰ্থাৎ বিকল্পে হ'ব । উদা—সুবৰ্ণম্ ।

৬১। ইৰণৌ বৰ্ণয়োৰ্জাতৌবণুকাৰস্য বেষুৰৌ ।

ব্যাখ্যা—অন্য স্বৰে পৰে সতি, অনুকাৰস্য ধাতোঃ ইৰণৌবৰ্ণয়োঃ (ইবৰ্ণ উবৰ্ণয়োঃ স্থানে) বা (বিকল্পেন) ইযুৰৌ (ইয্-উৰৌ) স্যাতাম্ ।

সৰলার্থ—অ ক্ষিপ্ত স্বৰবৰ্ণ পিছত থাকিলে ঋত্বৰ অনুকাৰ অৰ্থাৎ
অনুৱজ্জবৰ্ণ ইকাৰ আৰু উকাৰৰ ঠাইত বিকল্পে ইম্ আৰু উব্
হ'ব। উদাহৰণ—ভুৱাদি।

৬২। একাৰৈকাৰয়োঃ স্যাভ্যায়্যায়ৌ।

ব্যাখ্যা—স্বৰে পৰে সতি, একাৰৈকাৰয়োঃ (একাৰ-একাৰয়োঃস্থানে)
অয়্যায়ৌ (অয়-আয় তৌ) স্যাভ্যাম্ (ভৱেভাষ্)।

সৰলার্থ—স্বৰবৰ্ণ পিছত থাকিলে পূৰ্ব পদৰ শেষৰ একাৰ আৰু
একাৰৰ ঠাইত ক্ৰমে অয় আৰু আয় হ'ব। উদাহৰণ—নয়নম্।

৬৩। ও অৰ্ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—স্বৰে পৰে সতি, পূৰ্ব পদান্ত ওকাৰস্য স্থানে অৰ্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—স্বৰবৰ্ণ পিছত থাকিলে পূৰ্ব পদৰ শেষত থকা ওকাৰৰ
ঠাইতে অৰ্ হ'ব। উদাহৰণ—লবণম্।

৬৪। গোঃ সমাসানন্তে গৱ ৱিসন্ধি ৱা।

ব্যাখ্যা—সমাসানন্তে (সমাসান্ত ভিন্নে সতি) গোঃ (গো শব্দস্য স্থানে)
গৱঃ স্যাৎ ৱা (ৱিকল্পেন) ৱিসন্ধিঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—সমাসান্ত নহলে গো শব্দৰ ঠাইত গৱ হ'ব আৰু বিকল্পে
সন্ধি নহ'ব। উদাহৰণ—গৱাস্তিনম্।

৬৫। অক্ষেন্দ্ৰয়োৰ্গৰৌ নিত্যম্।

ব্যাখ্যা—অক্ষেন্দ্ৰয়োঃ (অক্ষ-ইন্দ্ৰয়োঃ শব্দয়োঃ পৰয়োঃ সতোঃ) নিত্যং
গোঃ (শব্দস্য স্থানে গৱঃ স্যাৎ)।

সৰলার্থ—অক্ষ আৰু ইন্দ্ৰ শব্দ পিছত থাকিলে গো শব্দৰ ঠাইত
নিত্যতে গৱ হ'ব। উদাহৰণ—গৱাক্ষঃ।

৬৬। ঔকাৰস্যাব্যাদিশেৎ।

ব্যাখ্যা—স্বৰে পৰে সতি, ঔকাৰস্যাব্যাদিশেৎ (ঔকাৰস্য স্থানে অব্যঃ
আদেশঃ স্যাৎ)।

সৰলার্থ—স্বৰবৰ্ণ পিছত থাকিলে ঔকাৰৰ ঠাইত অব্য আদেশ হ'ব।
উদাহৰণ—গাবৌ।

৬৭। অম্মাদীনাং বা পদান্তযৌর্লোপঃ সন্ধ্যভাবকৃৎ ।

ব্যাখ্যা—অম্মাদীনাং (অম্ম-অম্ম-অব-আবাং সম্বন্ধীনাং) পদান্তযৌঃ (পদান্ত স্বকাৰ বকাৰয়োঃ) লোপঃ স্যাৎ, বা (বিকল্পেন) সন্ধ্যভাব কৃৎ (সন্ধেবভাৱঃ স্যাৎ) ;

সৰলার্থ—পদান্ত হোৱা অম্ম-অম্ম-অব-আব্ আদি শব্দৰ য আৰু ব বৰ্ণৰ লোপ হ'ব । বিকল্পে সন্ধিৰ অভাৱ হ'ব । উদাহৰণ—
ত আহঃ—তম্মাহঃ ।

৬৮। এদোদন্ত পদাদস্য লোপঃ :

ব্যাখ্যা—এদোদন্তপদাৎ (একাবান্ত ওকাবান্ত পদাৎ) অস্য (অন্তৰ্গস্য) লোপঃ কাৰ্য্যঃ ।

সৰলার্থ—একাবান্ত আৰু ওকাবান্ত পদৰ পিছত থকা অবৰ্ণৰ লোপ হ'ব । উদাহৰণ—তেইয়ী ।

৬৯। ইকাৰাকাৰযৌর্লোপং ক্কাচিৎ কং ছান্দসং বিদুঃ ।

ব্যাখ্যা—ক্কাচিৎকং (কস্মিন্) ছান্দসি (বেদে পদ্যে চ) ইকাৰা-কাৰয়োঃ (ইকাৰ-আকাৰয়োঃ লোপং বিদুঃ (জ্ঞেয়াঃ) ।

সৰলার্থ—কোনো কোনো ঠাইত বেদ আৰু পদ্য বিষয়ত ক্কাচিৎ পদৰ ঠাইত কং হোৱাৰ দৰে ইকাৰ আৰু আকাৰৰ লোপ হ'ব ।

ইতি স্বৰ সন্ধি প্ৰকৰণম্ ।

॥ স্বৰ সন্ধি নিষেধ প্ৰকৰণম্ ॥

৭০। দ্বিৱচন মীদৃদেং স্যাৎ সন্ধিৱিবোধিস্থতঃ পৰত্ৰাপি ।

ব্যাখ্যা—স্বতঃ (স্বস্মিন্ বিষয়ে) পৰত্ৰাপি (পৰেহস্মিন্মপিবিস্ময়ে) দ্বিৱচন-মীদৃদেৎ (দ্বিৱচন নিম্নম ইকাৰ-উকাৰএকাৰাদেঃ) সন্ধি ৱিবোধিনঃ স্যঃ (ভৱেদুঃ) ।

সৰলার্থ—স্বপদ আৰু পৰপদ বিষয়ত দ্বিৱচন বিভক্তিত নিম্নম হোৱা ইকাৰান্তউকাৰান্ত আৰু একাবান্ত পদৰ সন্ধি নহ'ব । উদাহৰণ—
অয়ী এতৌ ।

৭১। ওদন্তা স্তু নিপাতা অ ই উ আশ্চকেবলাঙ্কৰং ।

ব্যাখ্যা—ভৱং (যতঃ পৰৱৰ্তী বিষয়ে) ওদন্তাঃ (ওকৰান্তাঃ স্তু (শব্দান্ত)
নিপাতাঃ (নিপাত সিদ্ধাঃ) কেবলাঃ অ-ই-উ-আশ্চ সক্তি বিবোধিনঃ
স্যাঃ ।

সৰলার্থ—স্বপদ আৰু পিছৰ পদ বিষয়ত নিপাতনত সিদ্ধ অৰ্থাৎ প্ৰয়ো-
জন হেতুকে ব্যৱহৃত হোৱা ওকাৰান্ত পদ আৰু সঙ্কেতনামৰ্থত
অকলে থকা অ-ই-উ-আ বৰ্ণসমূহৰ পিছত সক্তি নহ'ব ।
উদাহৰণ---ওহা আগছ ।

৭২। অদসো নিষ্পন্নং যদমীতি পদম্ ।

ব্যাখ্যা—অদসোনিষ্পন্নং (অদস্ শব্দান্টিষ্পন্নং) যদমীতিপদম্ (যৎ-অমী-
ইতি পদং স্যাৎ) তৎ সক্তি বিবোধিঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অদস্ শব্দৰ পৰা নিষ্পন্ন হোৱা অমী পদৰ সক্তি নহ'ব ।
উদাহৰণ---অমী ঈহন্তে ।

৭৩। হে ।

ব্যাখ্যা—হে (হে শব্দ সক্তি বিবোধিঃ স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—হে শব্দৰে সৈতে সক্তি নহ'ব । উদাহৰণ---হে অহ ।

৭৪। প্লুতশ্চৈবম্ ।

ব্যাখ্যা—প্লুতাঃ (গানাহ্বান ক্ৰন্দনেষু মে স্বৰাঃ উপিতাঃ) চ এৰ্ষম
সক্তি বিবোধিনঃ স্যাঃ) ।

সৰলার্থ—প্লুত স্বৰ অৰ্থাৎ গান আহ্বান আৰু ক্ৰন্দন কৰা বিষয়ত
উত্তৰ হোৱা স্বৰৰ লগত সক্তি নহ'ব । উদাহৰণ---হে দেৱদত্ত এহি ।

৭৫। ইহ হি মনীৰাদীনাম্মুকে ইত্যস্য চেষ্যতে সন্ধিঃ ।

ব্যাখ্যা—ইহ (অত্র সন্ধি নিষেধ প্ৰকৰণে) হি (ভিন্নক্ৰমে) মনীৰাদীনাং
(শব্দানাং সিদ্ধয়ে) অম্মুকে ইত্যস্য চ নিষ্টেঃ সক্তি বিবোধিঃ ।

সৰলার্থ—সক্তি নিষেধ বিষয়ত মনীৰাদী পদসিদ্ধ কৰিবৰ বাবে
নিষ্টসকলে দ্বিৰচনাত অম্মুকে পদৰ সৈতেও সক্তি কৰা লক্ষ্য
যায় । উদাহৰণ—মনীৰ ।

৭৬। সঙ্ঘুহি সিদ্ধবোধন্ত যিতৌ হ।

ব্যাখ্যা—ইতৌ (ইতি শব্দে পৰে সন্তি) সঙ্ঘুহিসিদ্ধম্ (আমন্ত্ৰিভেদেৰ্থে নিম্নপদম্) ওদন্তস্ (শব্দম্) হ। (স্বিকল্পেন) সন্ধি দ্বিৰোধিঃ সঃ।

সৰলার্থ—ইতি শব্দ পিছত থাকিলে, সঙ্ঘুহি অৰ্থাৎ আমন্ত্ৰণ কৰা অৰ্থ বুজালে ওকাৰান্ত শব্দৰ বিকল্পে সন্ধি নহ'ব। উদাহৰণ—হে ব্ৰহ্মো ইতি।

৭৭। কৃচিৎ প্লুতাশ্চ সঙ্কেয়াঃ।

ব্যাখ্যা—কৃচিৎ (প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগে) প্লুতাশ্চ (প্লুতসংজ্ঞকশ্চ সঙ্কেয়াঃ (সঙ্কেয়াৰ্থাঃ ভেদাঃ)।

সৰলার্থ—কিছুমান প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগৰ কাৰণে প্লুত সংজ্ঞাৰ সৈতে সন্ধি কৰিব পৰা যাব। উদাহৰণ—চিন্বিদম্।

ইতি সন্ধি নিষেধ প্ৰকৰণম্ ॥

অথ ব্যঞ্জন সন্ধি প্ৰকৰণম্

৭৮। প্ৰথমানাং পদান্তানাং তৃতীয়াঃ স্বৰ ঘোষয়োঃ।

ব্যাখ্যা—স্বৰ ঘোষয়োঃ (পৰয়োঃ সন্তোঃ) প্ৰথমানাং পদান্তানাং (পদান্ত স্থিত প্ৰথম বৰ্ণানাং স্থানে) তৃতীয়াঃ বৰ্ণাঃ স্যুঃ (ভবেয়ুঃ)।

সৰলার্থ—স্বৰ আৰু ঘোষ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে পূৰ্ব পদৰ শেষত থকা প্ৰথম বৰ্ণৰ ঠাইত তৃতীয় বৰ্ণ হ'ব। উদাহৰণ—হাগিয়াম্।

৭৯। তৃতীয়ানাং পঞ্চমাঃ স্যুঃ পঞ্চমে।

ব্যাখ্যা—পঞ্চমে (পঞ্চমস্তৰ্ণে পৰে সন্তি) তৃতীয়ানাং (পদান্ত তৃতীয় বৰ্ণানাং স্থানে) পঞ্চমাঃ (পঞ্চম বৰ্ণাঃ) স্যুঃ (ভবেয়ুঃ)।

সৰলার্থ—পঞ্চম বৰ্ণ পিছত থাকিলে পূৰ্ব পদৰ শেষত থকা তৃতীয় বৰ্ণৰ ঠাইত পঞ্চম বৰ্ণ হ'ব। উদাহৰণ—হাতজৰাম্।

৮০। প্ৰথমানাং পঞ্চমা হা ।

ব্যাখ্যা—পঞ্চমে বৰ্ণে পৰে সতি, প্ৰথমানাং) পদান্ত প্ৰথমানাং তৰ্জীনাং
হানে) হা (বিকল্পে) পঞ্চমাঃ (পঞ্চম তৰ্জীঃ) স্যুঃ ।

সৰলার্থ—পঞ্চম বৰ্ণ পিছত থাকিলে পূৰ্ব পদান্ত হোৱা প্ৰথম বৰ্ণৰ
ঠাইত বিকল্পে পঞ্চম বৰ্ণ হ'ব । উদা—সমুখ্যনি ।

৮১। স্বৰ-পাঠ-শ্ৰুত-যত্নে-স্বস্তাং প্ৰথমাৎ পৰমোক্তা ছং
প্ৰপ্নোতি-শকাবঃ ।

ব্যাখ্যা—স্বৰপাঠ শ্ৰুত য ত বে য় (পৰেযু সৎযু) অস্তাৎ (পদান্তাৎ) পৰমঃ
শকাবঃ (হানে) হা (বিকল্পে) ছং (ছকাবঃ) প্ৰাপ্নোতি (লভতে) ।

সৰলার্থ—স্বৰ বৰ্ণৰপৰা উত্তৰ হোৱা পদান্ত য ব ব বৰ্ণৰ পিছত থকা
ভালবা শকাবৰ ঠাইত বিকল্পে ছকাব হ'ব । উদাহৰণ—
সাক্ষুৰঃ—সাক্ষুৰঃ ।

৮২। কাপি ককাৰাল্পকাবস্থ ।

ব্যাখ্যা—কাপি (কুত্ৰাপি প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগে সতি) ককাৰাৎ (কৰ্ত্তব্যস্তাৎ)
লকাবস্থঃ (লকাব পৰস্থঃ শকাবঃ) ছং প্ৰাপ্নোতি ।

সৰলার্থ—কিছুমান প্ৰয়োগ সাধনৰ বাবে পণ্ডিতসকলে পদান্ত কবৰ্ণৰ
পিছত পৰপদৰ লকাবৰ পিছত থকা শ বৰ্ণৰ ঠাইত বিকল্পে
ছ বৰ্ণ হ'ব । উদা—সাক্ষলক্কঃ ।

৮৩। সাক্ষত্বু-ভোবস্তুভগাবপত্যে বলি-বাগায়োঃ ।

ব্যাখ্যা—অপত্যে (সাক্ষে সতি) বলি বাগায়োঃ (বলিবাগশব্দয়োঃ পৰয়োঃ
সত্যোঃ) সাক্ষত্বুভোঃ (শব্দয়োঃ) অস্তঃ (হানে) উ গো বৰ্ণৌ
স্যাভাম্ ।

সৰলার্থ—সন্তান অৰ্থ বুজালে, বলি আৰু বাগ শব্দ পিছত থাকিলে
সাক্ষ আৰু ত্বুভু শব্দৰ শেষত উ আৰু গ বৰ্ণ হ'ব । উদা-
হৰণ—বাড়ুলিঃ ।

৮৪। ঙ্ণাভ্যাং কুৰুটকৌ-স্যাভাংশ-বসাদি-বিতাষয়া ।

ব্যাখ্যা—ঙ্ণাভ্যাং (ঙ বৰ্ণ ন তৰ্জীভ্যাং পৰৌ) শ বসাদি (হানে
বিতাষয়া (বিকল্পে) কুৰুটকৌ বৰ্ণৌ স্যাভাম্ ।

সৰলার্থ—ও আৰু ন বৰ্ণৰ পিছত থকা শ-ব-স বৰ্ণৰ আগত বিকল্পে
কুক্ প্ৰত্যয়ৰ ক বৰ্ণ আৰু টুক্ প্ৰত্যয়ৰ ট বৰ্ণ হ'ব।
উদাহৰণ—প্ৰাণ্ণেভে।

৮৫। তৃতীয় প্ৰথমাভ্যাং হা হস্তবৰ্গচতুৰ্থতাম্।

ব্যাখ্যা—তৃতীয় প্ৰথমাভ্যাং (তৃতীয় প্ৰথম বৰ্ণাভ্যাং পৰৌ) হঃ (হকাৰ
হ্ম) হা (স্থিকৰ্জেন) তবৰ্গ চতুৰ্থতাং (তবৰ্গচতুৰ্থ বৰ্ণং প্ৰাপ্নোতি)।
সৰলার্থ—তৃতীয় আৰু প্ৰথম বৰ্ণৰ পিছত থকা হ বৰ্ণৰ ঠাইত সেই
বৰ্ণৰ অৰ্থাৎ হ বৰ্ণৰ আগত থকা তৃতীয় আৰু প্ৰথম বৰ্ণৰ
বিকল্পে চতুৰ্থ বৰ্ণ হ'ব। উদাহৰণ—বাক্ষ্যতঃ--বাক্ষতঃ।

৮৬। তদৌ লচটবৰ্গেষুতান্।

ব্যাখ্যা—ল চ ট বৰ্গেষু (লকাৰঃ--চ বৰ্গ ট বৰ্গেষু পৰেষু -সৎসু
তদৌ (তকাৰ দকাৰ য়োঃ স্থানে) তান্ (ল চ ট বৰ্গান্ প্ৰাপ্নুৱন্তি)।
সৰলার্থ—ল কাৰ, চ বৰ্গ আৰু ট বৰ্গ বৰ্ণ পিছত থাকিলে ত বৰ্ণ
আৰু দ বৰ্ণৰ ঠাইত ল কাৰ, চ বৰ্গ আৰু ট বৰ্গ বৰ্ণ হ'ব।
উদাহৰণ—ভজ্ঞাব্ৰণাম্।

৮৭। চং শ্বেছা প্ৰসঙ্গতঃ।

ব্যাখ্যা—শে (শকাৰেপৰে সতি) ছা প্ৰসঙ্গতঃ (হকাৰ প্ৰসঙ্গাৎ) চং
(তদৌ স্থানে) চকাৰং প্ৰাপ্নোতি।
সৰলার্থ—তালব্য শ পিছত থাকিলে ছ বৰ্ণৰ প্ৰসঙ্গত ত বৰ্ণ আৰু
দ বৰ্ণৰ ঠাইত চ বৰ্ণ হ'ব। উদাহৰণ—তচ্ছাঘ্যাম্।

৮৮। হৃস্বাৎ পৰস্থা ঙগনাঃ পদান্তা দ্বিৰ্ভবন্ত্যচি।

ব্যাখ্যা—অচি (অচ্ সংজক বৰ্ণে পৰে সতি) হৃস্বাৎ পৰস্থাঃ (হৃস্ব
বৰ্ণাৎ পৰাঃ) পদান্তা ঙগনাঃ। (পদান্ত ঙগনাঃ বৰ্ণাঃ) দ্বিৰ্ভবন্তি
(দ্বিৰ্ভাৱঃ ভৱন্তি)।

সৰলার্থ—অচ্ সংজক বৰ্ণ পিছত থাকিলে হৃস্ব বৰ্ণৰ পিছত থকা
পদান্ত ঙ, গ আৰু ন বৰ্ণৰ দ্বিৰ্ভাৱ হ'ব। উদাহৰণ—সুগম্ভ।

৮৯। সমাসে প্ৰায়শো ন দ্বিঃ।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি, প্ৰায়শঃ (কদাচিৎ বাহ্যেন) নদ্বিঃ (পদান্ত
ঙগনাঃ বৰ্ণাঃ দ্বিৰ্ভাৱঃ ন স্যাৎ)।

সৰলার্থ—সমাস হ'লে কেতিয়াবা প্ৰায়েই পদান্ত ৩, ন, আৰু ন বৰ্ণৰ
 দ্বিৰ্ভাৱ নহ'ব। উদাহৰণ—সুগগণিণঃ।

৯০। অসমাসেহপি কুত্ৰচিৎ।

ব্যাখ্যা—কুত্ৰচিৎ (প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগে) অসমাসেহপি (সমাসভাৱেহপি)
 পদান্ত ৩পনাঃ বৰ্ণাঃদ্বিৰ্ভাৱঃ ন স্যাৎ।

সৰলার্থ—কেতিয়াবা প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগ সাধনৰ বাবে সমাস নহ'লেও
 পদান্ত ৩-প-ন বৰ্ণৰ দ্বিৰ্ভাৱ নহ'ব। উদাহৰণ—অগণী।

৯১। নোহন্ত শচছোৰিদ্ পূৰ্ব্বংঋটঠোঃ ঋ তথোন্তসম্।

ব্যাখ্যা—চছোঃ (পৰয়োঃ সতোঃ) নোহন্তঃ (পদান্ত নকাৰস্য স্থানে)
 ৰিদ্পূৰ্ব্বং ঋ (ৰিদ্ পূৰ্ব্বং শকাৰং প্ৰাপ্নোতি), টঠোঃ (পৰয়োঃ
 সতোঃ পদান্ত নঃ স্থানে) ঋ (ৰিদ্ পূৰ্ব্বংঋকাৰং প্ৰাপ্নোতি), তথোঃ
 (পৰয়োঃ সতোঃ পদান্ত ন শচস্থানে) সৎ (ৰিদ্পূৰ্ব্বং সকাৰং
 প্ৰাপ্নোতি)।

সৰলার্থ—চ আৰু ছ বৰ্ণ পিছত থাকিলে পূৰ্ব পদান্ত নকাৰৰ ঠাইত
 অনুস্বাবযুক্ত ডালব্য শ হ'ব, যুৰ্দ্ধণ্য ট-ঠ- বৰ্ণ পিছত থাকিলে পূৰ্ব
 পদান্ত নকাৰৰ ঠাইত অনুস্বাবযুক্ত যুৰ্দ্ধণ্য ঋ হ'ব আৰু দন্ত্য
 ত-থ বৰ্ণ পিছত থাকিলে পূৰ্ব পদান্ত নকাৰৰ ঠাইত অনুস্বাব
 যুক্ত দন্ত্য স কাৰ হ'ব। উদাহৰণ—ডৱাংশচৰতি ইত্যাদি।

৯২। স্বাকানো নঃ কানি পৰে। ৯৩। নুনো নঃ পেপৰে তথা।

ব্যাখ্যা—কানি (কান্ শব্দপৰেসতি) তথা (পেপৰেসতি) বা (বিকল্পে নঃ)
 কানঃ (কান্ শব্দস্য নঃ), নুনো নঃ (নন্ শব্দস্য নঃ স্থানে) ৰিদ্পূ
 পূৰ্ব্বং সৎ প্ৰাপ্নোতি।

সৰলার্থ—কান্ শব্দ আৰু প বৰ্ণ পিছত থাকিলে নন্ আৰু কান্
 শব্দৰ ন কাৰৰ ঠাইত বিকল্পে অনুস্বাব যুক্ত দন্ত্য স কাৰ হ'ব।
 উদাহৰণ—কাংকান্।

৯৪। প্ৰশানাদেৰ্ নকাৰস্য ঐশচছোৰিটঠয়োন্তগঃ।

ব্যাখ্যা—চছোঃ (চকাৰ হকাৰয়োঃ পৰয়োঃ সতোঃ) তু (কিন্তু) টঠয়োঃ
 (টকাৰ ঠকাৰয়োঃ পৰয়োঃ সতোঃ) প্ৰশানাদেঃ (প্ৰশানাদি শব্দস্য
 ন কাৰস্য স্থানে) ঐঃ (যুৰ্দ্ধণ্য ঐকাৰঃ) ঐশচ স্যাভাম্ (ভৱেভাম্)।

সৰলার্থ—চ-ছ আৰু ট-ঠ বৰ্ণ পিছত থাকিলে প্ৰথনাদি শব্দৰ ন কাৰৰ ঠাইত ঞ আৰু মূৰ্দ্ধন্য প কাৰ হ'ব। উদা—প্ৰশাঞকতি।

৯৫। নস্যলৈ পৰতোলঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—জে (জকাৰে পৰে সতি) পৰতঃ (পৰশ্মিন্) নস্য (পদান্ত নকা-
বস্য স্থানে) লঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—জ বৰ্ণ পিছত থাকিলে পূৰ্ব পদান্ত ন কাৰৰ ঠাইত ল কাৰ হ'ব। উদাহৰণ—ভৱাল্লিলেখ।

৯৬। জ য় ঞ্চেষু ঞ্চকাৰঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—জয়ঞেষু (জ য় ঞ্চেষু বৰ্ণেষু পৰেষু সতিষু) ঞ্চকাৰঃস্যাৎ
(পদান্ত নকাৰস্য স্থানে ঞ্চঃ স্যাৎ)।

সৰলার্থ—জ য় আৰু ঞ বৰ্ণ পিছত থাকিলে পদান্ত নকাৰৰ ঠাইত ঞ্চকাৰ হ'ব। উদাহৰণ—ভৱাঞজতি।

৯৭। ঞ্চো হা শে পদান্ত নঃ।

ব্যাখ্যা—শে (শকাৰেপৰে সতি) পদান্ত নঃ (পদান্ত নকাৰস্য স্থানে)
হা (স্থিকল্পেন) ঞ্চো (ঞবৰ্ণ-চকাৰৌ ভৱতঃ)।

সৰলার্থ—ভালব্য শকাৰ পিছত থাকিলে পূৰ্ব পদান্ত নকাৰৰ ঠাইত
ঞ আৰু চ বৰ্ণ হ'ব। উদাহৰণ—ভৱাঞশূৰঃ।

৯৮। সে পদান্তান্ধকাৰাঙ্কা টাল্লিজ্জাচ্চ-তাগমঃ।

ব্যাখ্যা—সে (দন্ত্য সকাৰে পৰে সতি) পদান্তায় কাৰাৎটাল্লিজ্জাচ্চ
(পদান্ত নকাৰাৎ-লিজ্জাচ্চ টকাৰাচ্চপৰঃ) হা (স্থিকল্পেন) তাগমঃ
(ভকাৰাগমঃস্যাৎ)।

সৰলার্থ—দন্ত্য স কাৰ পিছত থাকিলে পদান্ত নকাৰৰ পিছত আৰু
লিজ্জাচ্চ ট কাৰৰ পিছত বিকল্পে ত বৰ্ণ আগম হ'ব। উদা-
হৰণ—ভৱাচ্চসাধুঃ।

৯৯। উ চ্চ গে য় নকাৰস্য গচ্ছন্ত ভৱতি।

ব্যাখ্যা—উ চ্চ গে য় (উ চ্চ গ বৰ্ণেষু পৰেষু সৎযু) নকাৰস্য (পদান্ত
ন কাৰস্য স্থানে) নচ্ছন্ত ভৱতি।

সৰলার্থ—উ-চ্চ-গ বৰ্ণ পিছত থাকিলে পদান্ত ন কাৰৰ ঠাইত মূৰ্দ্ধন্য
গ কাৰ হ'ব। উদাহৰণ—অহাদয়ন্তিভিময়।

১০০। গাদপি ।

ব্যাখ্যা—গাদপি (পদান্ত নকাৰাদপি) ন কাৰস্য স্থানে গচ্ছত্ ভৱতি ।

সৰলার্থ—ন পিছত থাকিলে পদান্ত ন কাৰৰ গচ্ছ হ'ব ।

উদাহৰণ—মঞ্জৱতি ।

১০১। মকাৰস্য পদান্তস্যামুস্বাৰো ব্যঞ্জনে পৰে ।

ব্যাখ্যা—ব্যঞ্জনে পৰে (ব্যঞ্জন বৰ্ণে পৰে সতি) পদান্তস্য মকাৰস্য (পদান্ত মকাৰঃ স্থানে) অনুস্বাৰঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ব্যঞ্জন বৰ্ণ পিছত থাকিলে পদান্ত মকাৰৰ ঠাইত অনুস্বাৰ হ'ব । উদাহৰণ—গুণং স্মৰতি ।

১০২। সমাসে তুম্ সম্বোধস্যলোপঃ কামে মনস্যপি ।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি, কামে (কাম শব্দে পৰে সতি) মনস্যপি (মনস্ শব্দেহপি পৰে সতি) তুম্ সমোঃ (তুম্ সম শব্দয়োঃ) মস্য লোপঃ (মকাৰস্য লোপঃ স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—সমাস হ'লে, কামআৰু মনস্ শব্দ পিছত থাকিলে তুম্ আৰু সম শব্দৰ ম বৰ্ণৰ লোপ হ'ব । উদাহৰণ—গন্তকামঃ ।

১০৩। অৱশ্যম্ যোক্তা কৃত্যেষু ।

ব্যাখ্যা—কৃত্যেষু (কৃত্য প্রত্যয়েষু পৰেষু সতিষু) বা (ৱিকল্পেন) অৱশ্যম্ (অৱশ্যম্ শব্দস্য মকাৰস্য লোপঃ স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—কৃত্য প্রত্যয় পিছত থাকিলে অৱশ্যম্ শব্দৰ মকাৰৰ বিকল্পে লোপ হ'ব । উদাহৰণ—অৱশ্যভাবাম্) ।

১০৪। সমস্ত বা হিতৈততে ।

ব্যাখ্যা—হিতৈ (হিত শব্দে পৰে সতি) ততে (তত শব্দেচপৰে সতি) তু (কিস্ত) বা (ৱিকল্পেন) সমঃ (সম্শব্দস্য হকাৰস্য লোপঃ স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—হিত আৰু তত শব্দ পিছত থাকিলে বিকল্পে সম শব্দৰ মকাৰৰ লোপ হ'ব । উদাহৰণ—সহিতম্ ।

১০৫। অমুস্বাৰো বৰ্গ বৰ্ণে বা স্যাস্তবৰ্গ পঞ্চমঃ ।

ব্যাখ্যা—বৰ্গ বৰ্ণে পৰে সতি, অনুস্বাৰঃ (অনুস্বাৰ স্থানে) বা (ৱিকল্পেন) তবৰ্গ পঞ্চমঃ (অন্তৰ্গামী বৰ্গঃ স্যাৎ তবৰ্গীয় পঞ্চমো বৰ্ণঃ স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—বৰ্গ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে অনুস্বাৰৰ ঠাইত বিকল্পে যি বৰ্ণীয় বৰ্ণ পিছত থাকিব সেই বৰ্গৰ পঞ্চম বৰ্ণ হ'ব।

উদাহৰণ—ত্বক্ৰবোমি।

১০৬। সত্ৰাজোমোনানুস্বাৰঃ।

ব্যাখ্যা—সত্ৰাজো মঃ (সত্ৰাজ শব্দস্য মকাৰস্য) অনুস্বাৰঃ ন স্যাৎ।

সৰলার্থ—সত্ৰাজ শব্দৰ মকাৰৰ ঠাইত অনুস্বাৰ নহ'ব।

১০৭। মনযব্জলস্থ হকাৰে মনযব্জলান্ বা লভতালুস্বাৰঃ।

ব্যাখ্যা—ম ন য ব্জ ল স্থ হকাৰে (পৰে সতি) বা (বিকল্পেন) ম ন য ব্জ লান্ অনুস্বাৰঃ লভতে।

সৰলার্থ—ম ন য ব্জ ল যুক্ত হ বৰ্ণ পিছত থাকিলে বিকল্পে ম ন য ব্জ ল বৰ্ণৰ ঠাইত অনুস্বাৰ হ'ব। উদাহৰণ—কিংকলয়তি।

১০৮। যব্জলৈষু ডু যব্জলান্ বা।

ব্যাখ্যা—য ব্জ লৈষু (য ব্জ ল বৰ্ণেষু পৰেষু সংযু) ডু (কিডু) বা (বিকল্পেন) অনুস্বাৰঃ স্থানে, য-ব্জলান্ (য-ব্জ-ল বৰ্ণাঃ প্ৰাপ্নুৱন্তি)।

সৰলার্থ—য-ব্জ আৰু ল বৰ্ণ পিছত থাকিলে অনুস্বাৰৰ ঠাইত বিকল্পে য, ব্জ আৰু ল বৰ্ণ হ'ব। উদাহৰণ—ত্বং যাসি—ত্বয়্যাসি।

—মকৰোৎপমায়ব্জলা মূৰ্দ্ধনোৰ্দ্ধেন্দু মণ্ডিতা ইতি।

১০৯। নিত্যং পুন্নিগমিত্যুক্তম্।

ব্যাখ্যা—নিত্যং পুন্নিগং (লঙ্কং) ইত্যুক্তম্ (কথিতম্)।

সৰলার্থ—পুন্নিগ পদটো নিত্যতে লঙ্কহৈসিদ্ধ হৈছে।

১১০। বিন্দুৰ্গট্য পদান্তমোঃ।

ব্যাখ্যা—ধুটি (ধুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণে পৰে সতি) অপদান্তমোঃ (অপদান্ত মকাৰ ন কাৰয়োঃ স্থানে) বিন্দুঃ (অনুস্বাৰঃ স্যাৎ)।

সৰলার্থ—ধুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে পদৰ শেষত নথকা ম আৰু ন কাৰৰ ঠাইত অনুস্বাৰ হ'ব। উদাহৰণ—পুংসঃ।

১১১। বৰ্গে ত্বৰ্গ পঞ্চমঃ।

ব্যাখ্যা—বৰ্গে (বৰ্গসংজ্ঞকবৰ্ণে পৰে সতি) অনুস্বাৰঃ স্থানে ত্বব্ৰহ্ম পঞ্চমঃ (যম্বৰ্ণীয় বৰ্ণে পৰে তম্বৰ্গ পঞ্চমঃ, বৰ্ণঃ স্যাৎ)।

সৰলার্থ—বৰ্গ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে অনুস্বাবৰ ঠাইত যি বৰ্ণ বৰ্ণ পিছত থাকে সেই বৰ্গৰ পঞ্চম বৰ্ণ হ'ব। উদা—শক্তি।

১১২। কিৰন্তস্য নুমোৰিন্দুৰ্দ্ৰ প্ৰায়েন।

ব্যাখ্যা—কিৰন্তস্য (কিপ্ প্ৰত্যয়ান্তস্য) নুমোঃ (নকাৰমকাৰয়োঃ স্থানে) প্ৰায়েন (বাহলোনে) বিন্দুৰ্দ্ৰঃ (অনুস্বাবো ন স্যাৎ)।

সৰলার্থ—কিপ্ প্ৰত্যয়ান্ত পদৰ পিছত থকা নকাৰ আৰু মকাৰৰ ঠাইত প্ৰায়েই অনুস্বাব নহ'ব। উদাহৰণ—সুকংসঃ।

১১৩। ভবন্ত্যপি।

ব্যাখ্যা—কুৱচিৎ প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগে, কিৰন্তস্য নুমোঃ স্থানে—অপি বিন্দুৰ্দ্ৰভতি।

সৰলার্থ—কেতিয়াবা প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগৰ বাবে কিপ্ প্ৰত্যয়ান্ত পদৰ শেষত থকা নকাৰ আৰু মকাৰৰ অনুস্বাব হ'ব। উদাহৰণ—খজঃ।

১১৪। চ ট বৰ্গৌ বিন্দতি প্ৰাক্ তবৰ্গশ্চ ট বৰ্গ যুক্ত।

ব্যাখ্যা—চ-ট বৰ্গ যুক্ত (চ বৰ্গ-ট বৰ্গয়োঃ যুক্ত) পদান্ত ত বৰ্গঃ প্ৰাক্ (পদান্ত ত বৰ্গোৎ পূৰ্ব্বঃ) চ ট বৰ্গৌ (চ বৰ্গ ট বৰ্গৌ) বিন্দতি (ভঙতে)।

সৰলার্থ—চ বৰ্গ আৰু ট বৰ্গ যুক্ত হ'লে পূৰ্ব পদান্ত ত বৰ্গ বৰ্ণৰ ঠাইত চ বৰ্গ আৰু ট বৰ্গ বৰ্ণ হ'ব। উদাহৰণ—মাচ্ঞা।

১১৫। ম কাৰাচ্চ ট বৰ্গঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—মকাৰাৎ (ম বৰ্গোৎপৰঃ) চ (পদান্ত ত বৰ্গঃ) মূৰ্দ্ধন্য ট বৰ্গঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—মকাৰৰ পিছত থকা ত বৰ্গৰ ঠাইত মূৰ্দ্ধন্য ট বৰ্গ বৰ্ণ হ'ব। উদাহৰণ—মঠঃ। ইতি ব্যঞ্জন সন্ধিঃ।

বিশৰ্গ সন্ধি :

১১৬। বিসৰ্জনীয়স্য চছোঃ শকাৰঃ উদ্ধাৰনীয় ফঠয়োঃ মকাৰঃ।

ব্যাখ্যা—চছোঃ (চকাৰ-ছকাৰয়োঃ পৰয়োঃসভোঃ) বিসৰ্জনীয়স্য (বিসৰ্গসাম্বন্ধে) শকাৰঃ (শবৰ্ণউদ্ধাৰনীয়ঃ), ফঠয়োঃ (পৰয়োঃ সভোঃ) বিসৰ্জনীয়স্য (স্থানে) মকাৰঃ (মবৰ্ণঃ) উৎপাদনীয়ঃ।

সৰলার্থ—চ আৰু ছ বৰ্ণ পিছত থাকিলে পূৰ্ব পদান্ত বিসৰ্গৰ ঠাইত
ভালবা শ কাৰ হ'ব, আৰু ট আৰু ঠ বৰ্ণ পিছত থাকিলে পূৰ্ব
পদান্ত বিসৰ্গৰ ঠাইত ষকাৰ হ'ব। উদাহৰণ—পূৰ্ণশচন্দ্ৰঃ।

১১৭। তথোৰশিট্ সংস্থিতয়োঃ সকাৰঃ।

ব্যাখ্যা—তথোঃ (পৰয়োঃ সতোঃ) অশিট্ সংস্থিতয়োঃ (শিট্ সংজ্ঞক
বৰ্ণ ভিন্ন সংস্থিতয়োঃ) বিসৰ্জনীয়স্য (স্থানে) সকাৰঃ (দন্ত্য স বৰ্ণঃ
উদ্ধাৰনীয়)।

সৰলার্থ—ত আৰু থ বৰ্ণ পিছত থাকিলে শিট্ সংজ্ঞক ভিন্ন পদান্ত
বাক্যন বৰ্ণৰ লগত থকা বিসৰ্গৰ ঠাইত সকাৰ হ'ব।
উদাহৰণ—তমালমুকুণঃ।

১১৮। শিটোহনাদি কথোজিহ্বা মূলীয়ঃ স্যাতিভাষয়া।

ব্যাখ্যা—কথোঃ (ক বৰ্ণ-থ বৰ্ণয়োঃ পৰয়োঃ সতোঃ) শিট্ঃঅনাদি
বিষয়ে বিসৰ্জনীয়স্য স্থানে জিহ্বামূলীয়ঃ (সংজ্ঞঃস্যাৎ) বিভাষয়া
(বিকল্পেন) উড়ুখলকৃতিঃ বজ্জাকৃতি নিগদ্যতে (লভতে)।

সৰলার্থ—ক আৰু থ বৰ্ণ পিছত থাকিলে, শিট্ সংজ্ঞক বৰ্ণ আগত
নেথাকিলে বিসৰ্গৰ জিহ্বামূলীয় সংজ্ঞা হ'ব আৰু বিকল্পে বিসৰ্গৰ
ঠাইত উড়ুখলৰ অৰ্থাৎ উৰালৰ দৰে হ'ব আৰু বজ্জ আকৃতিৰ
দৰে অৰ্থাৎ এনে হ'ব। উদাহৰণ—কঃ কৰোতি :
ক × কৰোতি।

১১৯। শিটোহনাদি পফোৰবাস্যা দুপমানীয় সংজ্ঞকঃ।

ব্যাখ্যা—পফোঃ (প বৰ্ণ-ফ বৰ্ণয়োঃ পৰয়োঃ সতোঃ) শিটোহনাদি
(শিট্ঃঅনাদি বিষয়ে) বিসৰ্জনীয়স্য (বিসৰ্গস্য স্থানে) বা (বিকল্পেণ)
উপধ্মানীয়ঃ সংজ্ঞঃ স্যাৎ, অশীত্যক্ষৰৎ গজকুন্ত বজ্জায়ংনিগদ্যতে
(কথ্যতে)।

সৰলার্থ—প আৰু ফ বৰ্ণ পিছত থাকিলে শিট্ বৰ্ণ আগত নথকা
পদান্ত বিসৰ্গৰ উপধ্মানীয় সংজ্ঞা হ'ব আৰু বিকল্পে বিসৰ্গৰ
ঠাইত আশীৰ সংখ্যাৰ দৰে ৮০ এনে হ'ব আৰু হাজীৰ যুৰৰ
দৰে হ'ব। উদাহৰণ—কঃ পঠতি---ক ৮০ পঠতি।

উড়ুখল—ধান্যাদিকং যন্ত ক্ষুদ্ৰমতে তৎ উড়ুখলমুচ্যতে।

বজ্জাকৃতি—ঘৰাৰ দৰা সংযুক্তং বজ্জ ইত্যভিধীয়তে ॥

১২০। শ য় সে য় দ্বিসৰ্গস্য শ য় সাঃ স্থ্যিৰ্বৰ্ত্তায়।

ব্যাখ্যা—শ য় সে য় (শ-য-স-বৰ্ণেষু পৰেষু সতিযু) দ্বিসৰ্গস্য স্থানে
বিভাষয়া (বিকল্পেন) শ-য-সাঃ-বৰ্ণাঃ সাঃ (ভৱেযুঃ)।

সৰলার্থ—শ, য় আৰু স বৰ্ণ পিছত থাকিলে পূৰ্ব পদৰ বিসৰ্গৰ ঠাইত
বিকল্পে শ, য় আৰু স বৰ্ণ হ'ব। উদাহৰণ—কঃ শেতে—কশশেতে।

১২১। উদঃ স্বাস্তন্ত্ৰয়োঃ সোলুক্।

ব্যাখ্যা—উদঃ (পৰয়োঃ সতোঃ) স্বা স্তন্ত্ৰয়োঃ ধাত্বোঃ সঃ (সকাৰঃ)
লুক্ স্যাৎ (লোপো ভৱতি)।

সৰলার্থ—উৎ উপসৰ্গৰ পিছত থকা স্বা আৰু স্তন্ত্ৰ ধাতুৰ সকাৰৰ
লোপ হ'ব। উদাহৰণ—উত্তুভ্নাতি।

১২২। সৰ্ৱণে ধুট্ ধুড্ লোপো ধুট্ ত্ৰয়স্য ব্যৱস্থয়া।

ব্যাখ্যা—সৰ্ৱণে ধুটি (উচ্চাৰণ স্বানৈক্যে ধুট্ সংজ্ঞকৰ্ণে পৰে সতি)
ব্যৱস্থয়া (হেতুভূতয়া) ধুট্ ত্ৰয়স্য মধ্যে ধুড্ লোপঃ (ধুট্ বৰ্ণ
লোপঃ স্যাৎ)।

সৰলার্থ—ব্যৱস্থা থকা হেতুকে সৰ্ৱণ ধুটি অৰ্থাৎ সমান ভাৱে উচ্চৰিত
হোৱা ধুটি সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে তিনিটা ধুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণৰ
মাজৰ ধুট্ বৰ্ণটো লোপ হ'ব। উদাহৰণ—তৎস্বা—তস্বা।

১২৩। অাৎ পৰস্য দ্বিসৰ্গস্য উকাৰোহকাৰ ঘোষয়োঃ।

ব্যাখ্যা—অকাৰ ঘোষয়োঃ (অকাৰ-ঘোষ সংজ্ঞক বৰ্ণয়োঃ পৰয়োঃ
সতোঃ) আৎপৰস্য (অকাৰাৎ পৰস্য) দ্বিসৰ্গস্য স্থানে—উকাৰঃ
স্যাৎ।

সৰলার্থ—অকাৰ আৰু ঘোষ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে অকাৰৰ
পিছত থকা পূৰ্ব পদৰ বিসৰ্গৰ ঠাইত উকাৰ হ'ব।
উদাহৰণ—গোৱিন্দোহৱতু।

১২৪। কাপ্যাকাৰেহপ্যুকাৰঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—কাপি (প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগে) আকাৰেহপি (পৰে সতি) আৎ পৰস্য
(অকাৰাৎ পৰস্য) দ্বিসৰ্গস্য স্থানে—উকাৰঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—কিছুমান প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগৰ বাবে আকাৰ পিছত হলেও
অকাৰৰ পিছত থকা বিসৰ্গৰ ঠাইত উকাৰ হ'ব।
উদাহৰণ—কুৰবোদ্ধিতম্।

১২৫। অন্যস্বৰে সন্ধ্যহেতুৰ্লোপোভৱতি যশ্চ হা।

ব্যাখ্যা—অন্যস্বৰে (অকাৰ ডিম্ব স্বৰে পৰে সতি) আৎপৰস্য বিসৰ্গস্য,
সন্ধ্যহেতুঃ (সন্ধেৰকাৰণং) লোপোভৱতি (লোপঃস্যাৎ) হা
(বিকল্পেন) যশ্চভৱতি।

সৰলার্থ—অকাৰ ডিম্ব স্বৰ বৰ্ণ পিছত থাকিলে অকাৰৰ পিছত থকা
পূৰ্ব পদৰ বিসৰ্গৰ লোপ হোৱাৰ পিছত কোনো সন্ধি নহয় আৰু
বিকল্পে বিসৰ্গৰ ঠাইত য কাৰ হ'ব। উদাহৰণ—কইহ—কন্নিহ।

১২৬। আকাৰাদ্ভোভগোহঘোভ্যস্ত্বৰ্ধৱ্যঃস্বৰে-পৰে।

১২৭। বিসৰ্গঃ পূৰ্বৱল্লোপং যং হা।

ব্যাখ্যা—স্বৰে পৰে (স্বৰবৰ্ণে পৰে সতি) তু পূৰ্বৱৎ (সন্ধেৰহেতুঃ)
আকাৰাৎ পৰস্য বিসৰ্গস্য লোপঃ স্যাৎ, অৰ্থৱত্যাঃ ভোভগোহঘোভ্যাঃ
(শব্দেভ্যাঃ-পৰঃ) বিসৰ্গস্য পূৰ্বৱৎ লোপঃস্যাৎ হা (বিকল্পেন) যং
(যকাৰং) প্ৰাপ্নোতি (লভতে)।

সৰলার্থ—স্বৰ পিছত থাকিলে আকাৰৰ পিছত থকা বিসৰ্গৰ লোপ
হ'ব আৰু অৰ্থমুক্ত ভো, ভগো আৰু অঘো শব্দৰ পিছত থকা
বিসৰ্গৰ লোপ হ'ব, সন্ধিৰ অभाव হ'ব আৰু বিকল্পে বিসৰ্গৰ
ঠাইত য হ'ব। উদাহৰণ—দেৱা এতে।

১২৮। ঘোষেতু-লোপ-ভাক্।

ব্যাখ্যা—ঘোষে (ঘোষ সংজ্ঞকবৰ্ণে পৰে সতি) তু (আকাৰাৎপৰস্য
বিসৰ্গস্য) লোপঃ ভাক্ (লোপো ভৱতি) নতু যং প্ৰাপ্নোতি।

সৰলার্থ—ঘোষ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে পূৰ্ব পদৰ আকাৰৰ
পিছৰ বিসৰ্গৰ লোপ হ'ব কিন্তু যকাৰ নহ'ব। উদাহৰণ—
দেৱাবন্দ্যাত্ম।

১২৯। এতদ্ভদোৰেষ-সাত্ৰ্য্যং নঞ্ সমাসাদৃতে-হলি।

তদ্বিসৰ্গ-লোপঃস্যাৎ।

ব্যাখ্যা—হলি (হল্ সংজ্ঞকবৰ্ণে পৰে সতি) নঞ্ সমাসাদৃতে (যঞ্ সমা-
সংৱৰ্জ্জস্মিত্বা) এতদ্ভদোঃ (এতদ্ভদোঃ শব্দয়োঃ নিম্পন্নাত্ৰ্য্যং) এষসাত্ৰ্য্যং
(এষ-স-স্বৰপাত্ৰ্য্যং শব্দাত্ৰ্য্যং পৰঃ) তদ্বিসৰ্গঃ লোপঃস্যাৎ।

সৰলার্থ—হন্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে আৰু নঞ সমাস নহ'লে
এতৎ আৰু তৎ শব্দৰ পৰা নিষ্পন্ন হোৱা এষঃ আৰু সঃ শব্দৰ
বিসৰ্গৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ—এষ বৃক্ষঃ।

১৩০। ন ভৱতাপি—কুট্ৰচিৎ।

ব্যাখ্যা—কুট্ৰচিৎ (প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগে) হলি পৰে এতদ্ভদোঃ এষসাত্ভাৎ
পৰঃ বিসৰ্গঃ লোপঃ ন ভৱতি।

সৰলার্থ—কিছুমান প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগ সাধনৰ বাবে হন্ সংজ্ঞক বৰ্ণ
পিছত থাকিলে ও এষঃ আৰু সঃ শব্দৰ বিসৰ্গৰ লোপ নহ'ব।
উদাহৰণ—সো বৃক্ষঃ।

১৩১। নামি পশ্চাৎবিসৰ্গস্যৰেফঃ স্যাৎ বস্ব ঘোষয়োঃ।

ব্যাখ্যা—স্বৰ ঘোষয়োঃ (পৰয়োঃ সত্যোঃ) নামি পশ্চাৎ (নামিনঃ পৰস্য)
বিসৰ্গস্য স্থানে ৰেফঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—স্বৰ আৰু ঘোষ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে নামি সংজ্ঞক
বৰ্ণৰ পিছত থকা বিসৰ্গৰ ঠাইত ৰেফ্ হ'ব। উদা—বিশ্বকটৈঃ।

১৩২। অনামিনঃ পৰস্যাপি বস্থান প্ৰভৱস্যতু।

ব্যাখ্যা—অনামিনঃ (নামি সংজ্ঞক ভিন্নস্য) পৰস্যাপি (বিপৰ্য্যয়াৎ) বস্থান
প্ৰভৱস্যতু (কিস্তুৰেকোৎপন্নস্য বিসৰ্গস্য স্থানে) ৰেফঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—স্বৰ আৰু ঘোষ বৰ্ণ পিছত থাকিলে নামি সংজ্ঞকৰ বাহিৰে
অন্য বৰ্ণৰ পিছত থকা ব জাত বিসৰ্গৰ ঠাইত ৰেফ্ হ'ব।
উদাহৰণ—স্বৰব্যগ্নম্ভৱগতঃ।

১৩৩। অৱিসৰ্গোহপ্যঘোষেহপি বাণুৎপন্নোহপি নামিনঃ।

অপি নস্যাদপিত্যর্থো অপেঃ পঞ্চ ৱিপৰ্য্যয়াৎ ॥

ব্যাখ্যা—অৱিসৰ্গোহপি (বিসৰ্গভিন্নেহপি) অঘোষেহপি (ঘোষ সংজ্ঞক
ভিন্নেহপি) বা ণুৎ পন্নোহপি (ৰকাৰাৎ অনুৎপন্নোহপি) নামিনঃ
পৰস্যাপি, নস্যাদপিহিতি—অপেঃ (অপি শব্দস্য) ৱিপৰ্য্যয়াৎ
(পঞ্চৱৈপৰীভাৎ) বিসৰ্গস্য স্থানে ৰেফঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অপি শব্দৰ পাঁচ প্ৰকাৰৰ বৈপৰীত্য অৰ্থ হোৱা বাবে
যেনে—বিসৰ্গভিন্ন স্থলত, ঘোষ বৰ্ণ পিছত নথকা অৱস্থাত, ব
বৰ্ণত উৎপন্ন নহ'লেও, নামি সংজ্ঞক বৰ্ণৰ পিছতো আৰু কোনো
নিম্নম নোহোৱাকৈও বিসৰ্গৰ ঠাইত ৰেফ্ হ'ব। উদা—বনৰ্ষদম্।

১৩৪। অহো বৃত্তা বৰেৰে ।

ব্যাখ্যা—অহা ঘোষয়োঃ পৰয়োঃ সত্যোঃ, অৰেৰে (ৰেফভিন্নত্বে) বৃত্তৌ
ত্ৰিভক্তি লোপে সতি) অহঃ (অহন্ শব্দ নিষ্পন্নস্য বিসৰ্গস্য স্থানে
ৰেফঃ স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—অহা আৰু ঘোষ বৰ্ণ পিছত থাকিলে অহন্ শব্দৰ পৰা হোৱা
অহঃ পদৰ বিসৰ্গৰ ঠাইত ৰেফ হ'ব । উদাহৰণ—অহৰ্গণঃ ।

১৩৫। বা স্বৰহৰ্গীৰ্ধৰাং পতৌ ।

ব্যাখ্যা—পতৌ (পতি শব্দে পৰে সতি) বা (ত্ৰিকল্পেন) স্বৰহৰ্গীৰ্ধৰাং
(স্বঃ---অহঃ-গীঃ-ধুঃ শব্দানাং) বিসৰ্গস্য স্থানে ৰেফঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—পতি শব্দ পিছত থাকিলে স্বঃ-অহঃ-গীঃ-ধুঃ শব্দৰ বিসৰ্গৰ
ঠাইত বিকল্পে ৰেফ হ'ব । উদাহৰণ—স্বপতি ।

১৩৬। প্ৰচেতসো বাজনি বা ।

ব্যাখ্যা—বাজনি (বাজন্ শব্দে পৰে সতি) প্ৰচেতসঃ (প্ৰচেতস্ শব্দস্য)
বিসৰ্গস্য স্থানে বা ত্ৰিকল্পেন ৰেফঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—বাজন্ শব্দ পিছত থাকিলে প্ৰচেতস্ শব্দৰ বিসৰ্গৰ ঠাইত
বিকল্পে ৰেফ হ'ব । উদাহৰণ—হে প্ৰচেতা বাজন্ ।

১৩৭। প্ৰসিদ্ধোৱান্য চুহ্যতাম্ ।

ব্যাখ্যা—প্ৰসিদ্ধোৱ (প্ৰসিদ্ধানুসাৰে) অন্যৎ (পদং) উহাতাং—ৰেফঃ
দ্রষ্টব্যঃ) ।

সৰলার্থ—প্ৰসিদ্ধি অনুসাৰে আন কিছুমান পদৰ ৰেফ উহা হ'ব বুলি
পশ্চিমত সকলে কয় ।

১৩৮। ৰোৰে লোপো ধাতু চোড়ে তৎ পূৰ্বস্য চ দীৰ্ঘতা ।

ব্যাখ্যা—ৰে (ৰকাৰে পৰে সতি) ৰঃ (ৰকাৰঃ লোপঃ স্যাৎ), চে
(চকাৰে পৰে সতি) ধাতু চঃ (ধাতোঃ চকাৰঃলোপঃ স্যাৎ), তৎ
পূৰ্বস্য চ (তয়োঃ ব-চয়োঃপূৰ্বং) দীৰ্ঘতা স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ৰ পিছত থাকিলে পূৰ্ব পদৰ ৰ বৰ্ণৰ লোপ হ'ব, চ বৰ্ণ
পিছত থাকিলে পূৰ্ব পদৰ ধাতুৰ চ বৰ্ণৰ লোপ হ'ব আৰু
লোপ হোৱাৰ পিছত ৰ-চ বৰ্ণৰ পূৰ্ব বৰ্ণৰ দীৰ্ঘ হ'ব ।
উদাহৰণ—স্বাৰাট্ ।

১৩৯। অথাগমাদিঃ ।

আঙ্-মাঙ্-স্বৰাৎ পৰশ্চে চুক্ ।

ব্যাখ্যা—অথ—আগমাদিঃ (অধিকৰোতি) ।

হে (হকাৰে পৰে সতি) আঙ্ মাঙ্ স্বৰাৎ পৰঃ চুক্ (চাগমঃ স্যাৎ) সৰলার্থ—ইয়াৰ পিছত আগম সন্ধি কোৱা হৈছে। হকাৰ পিছত থাকিলে আ, মা আৰু স্বৰৰ পিছত চকাৰ আগম হ'ব।

উদাহৰণ—আচ্ছায়া ।

১৪০। দীৰ্ঘাৎ পদান্ত-তন্তু-ব্ৰা ।

ব্যাখ্যা—তু (হকাৰে পৰে সতি) দীৰ্ঘাৎ (দীৰ্ঘ স্বৰাৎ) পদান্ততঃ (পদান্তাৎ) ব্ৰা (বিকল্পেন) চাগমঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—হকাৰ পিছত থাকিলে পদান্ত দীৰ্ঘ স্বৰৰ পিছত বিকল্পে চ আগম হ'ব। উদাহৰণ—জতাচ্ছাদয়তি ।

১৪১। যব্বোৰ্দ্ধ-স্থিত-মশিড্-ব্যঞ্জনং ব্ৰা দ্বিৰিচ্যতে ।

ব্যাখ্যা—য ব্ব বোৰ্দ্ধ স্থিতং (য-ব্ব-বা নামুপৰি স্থিতং) অশিড্ (শ-ম্ব-স ভিন্নং) ব্যঞ্জনং (ব্যঞ্জন বৰ্ণং) ব্ৰা (বিকল্পেন) দ্বিঃ (দ্বিৰ্ভাৱঃ) ইষ্যতে (শিষ্টেঃ কথ্যতে) ।

সৰলার্থ—য, ব্ব আৰু ব বৰ্ণৰ ওপৰত থকা শিট্ সংজ্ঞা ভিন্ন ব্যঞ্জন বৰ্ণৰ বিকল্পে দ্বিৰ্ভাৱ হ'ব। উদাহৰণ—দক্ষাৱ ।

১৪২। স্বৰাৎ-পৰহৰেফাভ্যাং পৰস্বং দ্বিস্ত-দৈব্ৰবা ।

ব্যাখ্যা—স্বৰাৎ (স্বৰবৰ্ণাৎ) পৰঃহৰেফাভ্যাং (হকাৰহৰেফাভ্যাং) পৰস্বং (পৰস্থিতং) তদৈব (অশিট্-ব্যঞ্জনমৈব) ব্ৰা (বিকল্পেন) দিঃ (দ্বিৰ্ভাৱঃ স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—স্বৰ বৰ্ণৰ পিছত থকা হ কাৰ আৰু বেফ্‌যুক্ত শিট্ সংজ্ঞক ভিন্ন ব্যঞ্জন বৰ্ণৰ বিকল্পে দ্বিৰ্ভাৱ হ'ব। উদাহৰণ—ব্রজা ।

১৪৩। হৰি পুৰিভ্যাং পৰশ্চন্দ্রে পৰে-শুড্‌ষি-নামনি ।

ব্যাখ্যা—ঋষি নামনি অৰ্থে (ব্ৰাচ্যে) চন্দ্রে (চন্দ্রশব্দে পৰে সতি) হৰি পুৰিভ্যাং (হৰি-পুৰি শব্দাভ্যাং) পৰঃ শুট্ (শকাৰঃ আগমঃ স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—ঋষিৰ নাম বুজালে, চন্দ্ৰ শব্দ পিছত থাকিলে আগত থকা
হৰি আৰু পুৰি শব্দৰ পিছত শুটৰ শ আগম হ'ব।
উদাহৰণ—হৰিশ্চন্দ্ৰঃ।

১৪। আশ্চৰ্য্য-মিত্যদ্ভু-তৈত্থেণ্ডৰাৰাচাৰ্য্য-ইম্যতে।

ব্যাখ্যা—অদ্ভুতে (অৰ্থে ৰাচ্যো) আশ্চৰ্য্যাম্ (শুড়যুক্ত পদং) সিদ্ধ্যতি, ঙৰৌ
(ৰাচ্যোসতি) আচাৰ্য্যং (আচাৰ্য্য পদং) ইম্যতে (শিষ্টেটঃ কথ্যতে)।
সৰলার্থ—অদ্ভুত অৰ্থ বুজালে শুড়যুক্ত আশ্চৰ্য্য পদ সিদ্ধ হ'ব আৰু
ঙৰুক বুজালে আচাৰ্য্য পদ সিদ্ধ হ'ব বুলি শিষ্টসকলে কয়।
উদাহৰণ—আশ্চৰ্য্যাম্।

১৪৫। গোশব্দাৎ পদ শব্দে যুট্‌মানা সেৱিত সেৱিতে।

ব্যাখ্যা—মানা সেৱিত সেৱিতে (অৰ্থে গম্যমানে সতি) পদ শব্দে
(পৰে) গো শব্দাৎ পৰঃ-শুট্-আগমঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—মনা সেৱিত সেৱিত অৰ্থাৎ পৰিমাণ, মান্য আৰু অমান্য
কৰা অৰ্থ বুজালে আৰু পদ শব্দ পিছত থাকিলে পূৰ্ব পদত
থকা গো শব্দৰ পিছত শুটৰ শ আগম হ'ব। উদাহৰণ—গোপ্পদম্।

১৪৬। সম্পৰিভ্য্যং কৃঞঃ প্ৰাক্ স্মৃট্।

ব্যাখ্যা—সম্পৰিভ্য্যং (সম্-পৰি-উপসৰ্গাভ্য্যং পৰাভ্য্যং) কৃঞঃ প্ৰাক্
(কৃঞ্‌ধাতোঃ পূৰ্বং) স্মৃট্‌স্যাৎ (সঃ—আগমঃস্যাৎ)।
সৰলার্থ—সম্ আৰু পৰি উপসৰ্গৰ পিছত কৃ ধাতুৰ আগত স্মৃটৰ
স আগম হ'ব। উদাহৰণ—সংস্কৰোতি।

১৪৭। উপাৎ পৰঃকৃঞঃ প্ৰাক্‌স্মৃট্‌ প্ৰতিযত্নে ৰিভূষণে।

সম্বন্ধ-মাত্ৰে-বৈকৃত্যে পদাধ্যাহৰণেহপি চ ॥

ব্যাখ্যা—প্ৰতিযত্নে ৰিভূষণে (অৰ্থয়োঃ গম্যমানয়োঃ সতোঃ) সম্বন্ধ
মাত্ৰে বৈকৃত্যে পদাধ্যাহৰণেহপি চ (অৰ্থেষুগম্যমানেষু সতিষু)
উপাৎ (উপ উপসৰ্গাৎ পৰঃ) কৃঞঃ প্ৰাক্ (কৃঞঃ ধাতোঃ পূৰ্বং)
স্মৃট্‌-স্যাৎ (সকাৰাগমঃ স্যাৎ)।

সৰলার্থ—প্ৰতিযত্ন আৰু ৰিভূষণ অৰ্থ বুজালে, সম্বন্ধ মাত্ৰ, বৈকৃত্য
আৰু ক্ৰিয়া পদাধ্যাহৰ বুজালেও উপ শব্দৰ পিছত থকা কৃ
ধাতুৰ আগত স্মৃটৰ স আগম হ'ব। উদাহৰণ—উপস্কৰোতি।

১৪৮। ছেদে কিৰত্যাদি কৃপাৎ ।

ব্যাখ্যা—ছেদে (অৰ্থেগম্যমানে) উপাৎ (উপ শব্দাৎ পৰঃ) কিৰত্যাৎ
সুট্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কটা অৰ্থ বুজালে উপ-শব্দৰ পিছত থকা কিৰতি আদি
শব্দৰ আগত সুটৰ স আগম হ'ব । উদাহৰণ—উপক্ৰিৰতি ।

১৪৯। হিংসায়াক্ত প্রতেৰপি ।

ব্যাখ্যা—হিংসায়াক্ত (গম্যনায়াক্ত সত্যাক্ত) প্রতেৰপি সুট্ আগমঃ স্যাৎ
কৃপাৎ প্রাক্ ।

সৰলার্থ—হিংসা কৰা অৰ্থ বুজালে প্রতি শব্দৰ পিছতো কৃ খাতুৰ
আগত সুটৰ স আগম হ'ব । উদাহৰণ—প্রতিচক্ৰে ।

১৫০। অপাক্ষৰ্ম্মাণ্ন বাসেযু পশুপক্ষি খ কৰ্ত্ত্বু ।

ব্যাখ্যা—হৰ্ম্মাণ্নবাসেযু (হৰ্ষ-অন্ন-বাস-ইত্যাদ্যৰ্থেগম্যমানেষু সতিষু)
পশু-পক্ষি-স্ব কৰ্ত্ত্বু অপাৎপৰঃ (অপ উপসর্গাৎপৰঃ) কিৰতেঃ
প্রাক্ সুট্—স্যাৎ ।

সৰলার্থ—হৰ্ষ, অন্ন আৰু বাস কৰা অৰ্থ বুজালে, পশু, পক্ষি আৰু
কুকুৰ আদি পদ কৰ্ত্তা বাচক হলে অপশব্দৰ পিছত থকা কিৰতি
শব্দৰ আগত সুটৰ স আগম হ'ব । উদাহৰণ—অপক্ৰিৰতে ।

১৫১। পৰান্যাস্তোহক্ষান্যয়োঃ স্তুট্ ।

ব্যাখ্যা—পৰান্যাস্তঃ (পৰ-অন্যয়োঃ শব্দয়োঃ-অস্তঃ অৱয়বঃ সন্)
অক্ষান্যয়োঃ (অক্ষ-অন্য শব্দয়োঃ) পূৰ্ব্বাৎ সুট্ আগমঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—পৰ আৰু অন্য শব্দৰ পিছত থকা, অক্ষ আৰু অন্য শব্দৰ
আগত সুটৰ স আগম হ'ব । উদাহৰণ—পৰোক্ষম্ ।

১৫২। পৰাবৰা পৰাৎপৰে । স্তুট্ সাততো ।

ব্যাখ্যা—সাততো (অৰ্থে বাচ্যে) পৰা বৰা পৰাৎ (পৰ-অৱৰ-অপৰ
শব্দাৎ) পৰে (শব্দে সতি) সুট্ আগমঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সাতত অৰ্থাৎ একেলগ হোৱা বুজালে পৰ, অৱৰ আৰু
অপৰ শব্দৰ পিছত থকা পৰ শব্দৰ আগত সুটৰ স আগম
হ'ব । উদাহৰণ—পৰস্পৰম্ ।

১৫৩। অন্যোহন্যাদেৰ্ভিত্তীনাম্য্ বা স্যাৎস্ত্রীনপুংসকে।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰী নপুংসকে (ৰাচ্যে) অন্যোহন্যাৎ (পৰাঃ) বিভক্তীনাম্ বা (বিকল্পেন) আম্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—স্ত্ৰীলিঙ্গ অক নপুংসক লিঙ্গ বুজালে অন্য আৰু অন্যাৰ্হি শব্দৰ বিভক্তিৰ পিছত বিকল্পে আম্ আগম হ'ব।

উদাহৰণ—অন্যোহন্যাম্।

১৫৪। নিপাত্যন্তেকৃত লুড়াগমাঃ পাৰস্কৰাদয়ঃ।

ব্যাখ্যা—পাৰস্কৰাদয়ঃ (পণ্ডিতে ৰাচ্যে পাৰস্কৰাদয়ঃ শব্দাঃ) কৃত সুড়া গমঃ (সন্তঃ) নিপাত্যন্তে (নিপাতনাৎ সিদ্ধান্তি)।

সৰলার্থ—পণ্ডিতক বুজালে পাৰস্কৰাদি শব্দবোৰ সুটৰ স আগম হৈ সিদ্ধ হ'ব। উদাহৰণ—পাৰস্কৰঃ—ঋষিঃ।

১৫৫। আত্মপদং বিষয়ে প্ৰোক্তং ততোহন্যত্ৰাপদং বিদুঃ।

ব্যাখ্যা—বিষয়ে (ৰাচ্যে) আত্মপদং (প্ৰোক্তং) ততঃ আত্মবিষয়ে (বিষয় ভিন্নে ৰাচ্যে) আপদং বিদুঃ (কথয়ন্তি)।

সৰলার্থ—বিষয় বুজালে আত্মপদ পদ সিদ্ধ হ'ব আৰু বিষয় ভিন্ন অন্যক বুজালে আপদ পদ সিদ্ধ হ'ব।

১৫৬। কুন্তম্বুক স্যান্ধান্যাকংফলংতৎকং কুন্তম্বুক।

ব্যাখ্যা—ধান্যাকং ফলং (ৰাচ্যে) কুন্তম্বুক পদংস্যাৎ, তৎকং (ধান্যাকং তুল্য ফলং (ৰাচ্যে) কুন্তম্বুক পদংস্যাৎ।

সৰলার্থ—ধানক বুজালে কুন্তম্বুক পদ সিদ্ধ হ'ব আৰু ধানৰ দৰে আন ফলক বুজালে কুন্তম্বুক পদ হ'ব।

১৫৭। তদ্ধৃহন্ত্যাং কৰপত্যো চোৰদেৱতয়ো স্তথা।

ব্যাখ্যা—চোৰ দেৱতয়োঃ ৰাচ্যোঃ (সত্যোঃ) তথা তদ্ধৃহন্ত্যাং (তৎ-বৃহৎ-শব্দাভ্যাংপৰাভ্যাং) কৰপত্যোঃ (কৰ-পতি-শব্দয়োঃ) সুট্ স্যাৎ, তলোপশ্চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—চোৰ আৰু দেৱতা বুজালে, তৎ আৰু বৃহৎ শব্দৰ পিছত থকা কৰ আৰু পতি শব্দত সুটৰ স আগমহব আৰু শু বৰ্ণৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ—তদ্ধঃ।

১৫৮। মৰুৰঃ কথিতো ব্ৰেণৌ পৰিত্ৰাজিভুমৰুৰী ।

ব্যাখ্যা—ব্ৰেণৌ (ব্ৰেণুৱাচ্যে সতি) মৰুৰঃ (পদঃ কথিতঃ), পৰিত্ৰাজি (পৰিত্ৰাট্ ৱাচ্যে সতি) ভু মৰুৰী (শব্দঃ সিদ্ধঃ স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—ব্ৰেণু (বাদ্য বিশেষক) বৃজ্জালে মৰুৰ পদ সিদ্ধ হ'ব আৰু সম্ভাৰসীক বৃজ্জালে মৰুৰী পদ সিদ্ধ হ'ব ।

১৫৯। পৃষোদবাদয়ো বৰ্ণবিকাৰ নাশনাদিভিঃ ।

ব্যাখ্যা—বৰ্ণবিকাৰ নাশনাদিভিঃ) বৰ্ণবিকাৰ নাশন সত্ত্বঃ) পৃষোদবাদয়ঃ (পৃষোদবাদি শব্দাঃ) শিষ্টেঃ নিপাত্যন্তে ।

সৰলার্থ—বৰ্ণবিকাৰ আৰু বৰ্ণ নাশ কৰি পৃষোদৰ আদি কিছুমান শব্দ শিষ্টসকলে সিদ্ধ কৰিছে । উদাহৰণ—মুকুন্দঃ ।

১৬০। লক্ষণৈৰ্নোপপন্ন্য যেশকা কৃতা ইহৈহ্বতে ।

বিজ্ঞাতব্যো লিঙ্গসংখ্যাদয়ো-লোক-প্ৰসিদ্ধিতঃ ॥

ব্যাখ্যা—লক্ষণৈৰ্নোপপন্ন্যঃ (লক্ষণে নাসিদ্ধাঃ) যে শব্দাঃ (ত শব্দাঃ) কৃতা (ভৱন্তি), ইহৈহ্ব (অস্মিন্নেহ্বতে শব্দাঃ) লোক প্ৰসিদ্ধিতঃ (লোক ব্যৱহাৰতঃ) লিঙ্গসংখ্যাদয়ঃ বিজ্ঞাতব্যাঃ (বিবিধ কল্পেন বোদ্ধব্যাঃ) ।

সৰলার্থ—লক্ষণ অৰ্থাৎ বৃত্তান্তিগত অৰ্থৰ দ্বাৰা যি শব্দ প্ৰতিপন্ন কৰা নহ'ব সেই শব্দবোৰ কৃতা শব্দ হ'ব আৰু বিবিধ প্ৰকাৰে লোক ব্যৱহাৰৰ কাৰণে লিঙ্গসংখ্যা আদি প্ৰাপ্ত হ'ব ।
উদাহৰণ—অশীতিঃ ।

১৬১। ছন্দসিসৰ্বে ব্ৰিধয়ো বিজ্ঞাতব্যো বিকল্পেন ।

ব্যাখ্যা—ছন্দসি (ৱেদে পদ্যে চ) সৰ্বে ব্ৰিধয়ঃ বিকল্পেন বিজ্ঞাতব্যাঃ (বোদ্ধব্যাঃ) ।

সৰলার্থ—ৱেদ আৰু পদ্য বিষয়ত সকলোবোৰ নিয়ম বিকল্পে প্ৰযোজ্য হ'ব । উদাহৰণ—তে অগ্ৰে ।

১৬২। বহুলং ব্যত্যয় মাছঃ সোহপি সুপাং সুপ্তিঙাংতিঙ্চ ।

ব্যাখ্যা—বহুলং (ৱেদে পদ্যে চ যথাস্যাৎ তথা) সঃ অপি সুপাং সুপ্তিঙাং তিঙ্চ ব্যত্যয়ং—আছঃ (ৱদন্তি) ।

সৰলার্থ—ইচ্ছানুসৰি বেদ আৰু পদ্য বিষয়াত সুপ্ আৰু তিঙ্
বিভক্তিৰ ব্যৱহাৰত কেতিয়াবা ব্যতিক্ৰম হ'ব। উদাহৰণ—
শুগুহি।

১৬৩। প্ৰকৃতেঃপ্ৰত্যয়স্যাপি সম্বন্ধ নিয়মং বিনা।

বৰ্ণ-সংজ্ঞানুবন্ধী-যঃকাৰ্য্যঃ স সন্ধি-ৰুচ্যতে ॥

ব্যাখ্যা—প্ৰকৃতেঃ (মূলস্য) প্ৰত্যয়স্যাপি (বিভক্ত্যাদীনমপি) সম্বন্ধ
নিয়মং বিনা (বৰ্জয়িত্বা) বৰ্ণ সংজ্ঞানাং অনুবন্ধী যঃ-কাৰ্য্যঃ-সং-
সন্ধিঃ-উচ্যতে।

সৰলার্থ—প্ৰকৃতি আৰু প্ৰত্যয়ৰ সম্বন্ধ নিয়ম নৰখাকৈ বৰ্ণৰ পিছত
যি কাৰ্য্য কৰা হ'ব তাকেই সন্ধি বুলি কোৱা হ'ব।

১৬৪। ঝিলম্বিতোচ্চাৰণেতু-সন্ধ্যভাৱঃ কচিদ্ভৱেৎ।

ব্যাখ্যা—ঝিলম্বিতোচ্চাৰণেতু (ঝিলম্বিতোচ্চাৰণাক্ষেতোঃ) কচিৎ (কুহচিৎ)
সন্ধ্যভাৱঃ ভৱেৎ।

সৰলার্থ—উচ্চাৰণত ঝিলম্ব হ'লে কেতিয়াবা সন্ধিৰ অভাৱ হ'ব।

বাম জানুনি তদন্ত প্ৰমণং যাবত্যা ভৱেৎ।

কালেন তাবতা মাত্ৰা বিদ্বন্তিঃ পৰিকীৰ্ত্তিতা ॥

শ্ৰুতবোধ—এক মাত্ৰো ভৱেদ্ হ্রস্বো দ্বিমাত্ৰো-দীৰ্ঘ উচ্যতে।

দ্বিমাত্ৰস্ত প্লুতো জ্যেয়ো ব্যঞ্জনধাৰ্জ মাত্ৰকমিতি ॥

(ইতি সন্ধি প্ৰকৰণম্)

অবাস্ত শব্দ সাধ্য বিন্যাসঃ ।

মঙ্গলাচৰণম্—

ইন্দীৰব-দল প্রায়-সুকুমাৰায় তত্বিষে ।

নমোনন্দ কুমাৰায় পৰায় দনুজদ্বিষে ।

ব্যাখ্যা—ইন্দীৰবদল প্রায় (নীলোৎপল পত্ৰ সদৃশী) সুকুমাৰায় (শোভন-
রাজকায়) তত্বিষে (কান্তি যুক্তায়) দনুজদ্বিষে (দানব হনন কৰ্ত্তে)
পৰায় (পৰমোৎকৃষ্টায়) নন্দ কুমাৰায় (নন্দসুতায় চ) নমঃ
(নমস্কাৰঃ) ।

সৰলার্থ—নীলোৎপল পত্ৰ সদৃশ কান্তিযুক্ত শোভাকৰ, দানব হননকাৰী
পৰমোৎকৃষ্ট নন্দকুমাৰ শ্রীকৃষ্ণক নমস্কাৰ কৰোঁ ।

১। শব্দোহর্থবাল্লিঙ্গসংজ্ঞো বিভক্তিধাতু বৰ্জিতঃ ।

ব্যাখ্যা—বিভক্তি ধাতু বৰ্জিতঃ (বিভক্তি ধাতুভিন্নঃ) অর্থবান্ (তাৎ-
পর্যার্থে বৃতিমান্ শব্দঃ) লিঙ্গসংজ্ঞঃ (লিঙ্গসংজ্ঞকং স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—বিভক্তি আৰু ধাতু ভিন্ন অর্থযুক্ত শব্দৰ লিঙ্গসংজ্ঞা হ'ব ।
উদাহৰণ—ৰাজা ।

২। শব্দানুকৰণে ধাতু বিভক্ত্যল্লিঙ্গ সংজ্ঞকে ।

ব্যাখ্যা—শব্দানুকৰণে (উপশব্দানুকৰণৰূপে) ধাতু বিভক্ত্যঃ (মুখ্য
ধাতুবাচক সংখ্যাদি ব্যাপাৰ বোধকয়োঃ) লিঙ্গ সংজ্ঞকে উত্ততঃ ।

সৰলার্থ—শব্দ হিচাপে ব্যৱহাৰ হোৱা মুখ্য ধাতু আৰু সংখ্যা বোধক
বিভক্তিৰ লিঙ্গ সংজ্ঞা হ'ব । উদাহৰণ—সি ।

৩। এধাদয়ো ধাতবঃ স্যুঃ ।

ব্যাখ্যা—এধাদয়ঃ (অসিদ্ধতাৱস্থা ক্ৰিয়া মাত্ৰ ভাৱকাঃ) ধাতবঃ (ধাতু
সংজ্ঞাঃ স্যুঃ) ।

সৰলার্থ—বিভক্তিযুক্ত নোহোৱা এধ আদিৰ ধাতু সংজ্ঞা হ'ব ।
উদাহৰণ—এধ-বৃক্ষৌ ।

৪। বিভক্তিঃ সূপ্ তিষ্ঠৌ স্মৃতে ।

ব্যাখ্যা—সপ্ততিষ্ঠৌ (সূপ্ সপ্ত বিভক্তয়ঃ তিঙ্ দশবিভক্তয়ঃ) বিভক্তী স্মৃতে (দে বিভক্তী সংজ্ঞকে ভৱতঃ) ।

সৰলার্থ—সূপ্ (সাত প্ৰকাৰৰ) আৰু তিঙ্ (দহ প্ৰকাৰৰ) উভয়কে বিভক্তি বুলি কোৱা হ'ব ।

৫। বিভক্তিঃ স্তদ্ধিতাখ্যাত-কৃতশ্চ প্ৰত্যয়া মতাঃ ।

ব্যাখ্যা—বিভক্তি-তদ্ধিত-আখ্যাত-কৃতশ্চ প্ৰত্যয়াঃ (প্ৰত্যয় সংজ্ঞাঃ) মতাঃ (উক্তাঃ) ।

সৰলার্থ—বিভক্তি-তদ্ধিত-আখ্যাত (মণাদি) কৃত আৰু জা-ঈ-প্ৰত্যয়বো প্ৰত্যয় সংজ্ঞা হ'ব ।

৬। লিঙ্গাৎ পৰা বিধীয়ন্তে সপ্তৈতাঃ স্তবিভক্তয়ঃ ।

ব্যাখ্যা—এতাঃ (পৰোক্তাঃ) সপ্ত সূপ্ বিভক্তয়ঃ (সি-ঔ-জসাদয়ঃ) লিঙ্গাৎ পৰাঃ (লিঙ্গ মাত্ৰাৎ পৰাঃ) বিধীয়ন্তে (কথ্যন্তে) ।

সৰলার্থ—তলত উল্লেখ কৰা সি-ঔ-জস্ আদি কৰি সাতপ্ৰকাৰৰ সূপ বিভক্তি লিঙ্গৰ পিছত ব্যৱহাৰ কৰা হ'ব ।

৭। প্ৰথমাদ্যভিধানান্তা ৰচনৈঃ স্যুদ্ভিভিঃ স্তিভিঃ ।

ব্যাখ্যা—তাঃ (সপ্ত সূপ্ বিভক্তয়ঃ) স্তিভিঃ স্তিভিঃ ৰচনৈঃ (মিলিতাঃ-সপ্তঃ) প্ৰথমাদ্যভিধানাঃ-স্যুঃ (প্ৰথমাদি সংজ্ঞাঃ স্যুঃ) ।

সৰলার্থ—সেই সাত প্ৰকাৰৰ সূপ বিভক্তি তিনিটা তিনিটা বচন লগ হৈ প্ৰথমাদি সংজ্ঞা হ'ব অৰ্থাৎ প্ৰথমৰপৰা ক্ৰমে সপ্তমালৈকে হ'ব ।

৮। অসাং বিধান নিয়মঃ পূৰ্বস্তাদভিধাস্যতে ।

ব্যাখ্যা—অসাং (প্ৰথমাদি সংজ্ঞানাং) বিধান নিয়মঃ (বিধানস্যানিয়মঃ) পূৰ্বস্তাৎ (অগ্ৰে কাৰকাদি প্ৰকৰণে) অভিধাস্যতে (কথ্যতে) ।

সপ্ত সূপ্ বিভক্তয়ঃ—যথা—

সি ঔ জস্—প্ৰথমা, অন্ ঔ শস্—দ্বিতীয়া,

টা ভ্যাম্ ভিস্—তৃতীয়া, ঙে ভ্যাম্ ভ্যস্—চতুৰ্থী,

ওসি ভ্যাম্ ভ্যস্ পঞ্চমী, ওস্ ওস্ আম্—ষষ্ঠী,

ভি ওস্ সু-সপ্তমীতি ভৱতি ।

সৰলার্থ—প্ৰথমাদি বিভক্তিৰ ব্যৱহাৰৰ নিয়মবোৰ আগত কাৰক
প্ৰকৰণত কোৱা হ’ব। সুপ্ বিভক্তি যেনে—
সি ও জস্—প্ৰথমা। অস্ ও শস্—দ্বিতীয়া।
টা ভ্যাম্ ভিস্—তৃতীয়া। ওে ভ্যাম্ ভাস্—চতুৰ্থী।
ওসি ভ্যাস্ ভাস্—পঞ্চমী। ওস্ ওম্ অাম্—ষষ্ঠী।
ঙি ওস্ সু—সপ্তমী। এই সাত প্ৰকাৰৰ সুপ্ বিভক্তি।

৯। প্ৰক্ৰমতো নাম্না হ্যস্তান্যপ্যেক দ্বি বহুবচনানি।

ব্যাখ্যা—প্ৰক্ৰমতঃ (প্ৰকৃষ্ট ক্ৰমানুসাৰাৎ) তানি (প্ৰথমাদীনি) দ্বীনি
দ্বীণি বচনানি (সি ও জসিত্যাদীনি) নাম্না (নাম স্বৰূপেন)
একদ্বিবহুবচনানি (এক বচন-দ্বি বচন-বহু বচন পদ ত্ৰাচ্যানি)
স্যাঃ (ভৱেয়ুঃ)।

সৰলার্থ—প্ৰকৃষ্ট ক্ৰম হেতুকে সেই প্ৰথমাদি বিভক্তিবোৰৰ প্ৰত্যেকৰে
তিনিটা বচনৰ ক্ৰমে—সি একবচন, ও দ্বি বচন আৰু জস্ বহুবচন
হ’ব। এইদৰে প্ৰথমা বিভক্তিৰ পৰা সপ্তমী বিভক্তিলৈকে বচন-
বোৰ হ’ব।

১০। ত্ৰাচ্যেষেক দ্বি বহুশু কাৰ্য্যাণ্যেতত্তিঙা সদৃশম্।

ব্যাখ্যা—ত্ৰাচ্যেষু (এক-দ্বি-বহু বচনেষু) এতৎ তিঙা সদৃশম্ (আখ্যাভেন
তুল্যং) কাৰ্য্যানি স্যাঃ (ভৱেয়ুঃ)।

সৰলার্থ—এই কাৰ্য্যবোৰ অৰ্থাৎ এক বচন, দ্বিবচন আৰু বহুবচন
প্ৰক্ৰিয় বোৰ আখ্যাতৰ (তিঙ বিভক্তিৰ) লগত একে ধৰণৰ হ’ব।

১১। আত্মন্যাদৰণীয়ে চ একত্বেহপি বহুবচনং।

ব্যাখ্যা—আত্মনি (বক্তাৰি) আদৰণীয়েচ (উৰ্বাদৌচ ত্ৰাচ্যেসতি) একত্বে
(একস্মিন্ ত্ৰাচৌ) বহুবচনং (বহুবচনংস্যাৎ) অপিশব্দাৎ) দ্বিবচনত্বে
বহুবচনং স্যাৎ)।

সৰলার্থ—নিজে কোৱা অৰ্থ বুজালে, গুৰু আদি পূজনীয় ব্যক্তি বিষয়ে
বাচ্য কৰিলে, এক বচনৰ ঠাইত বহু বচনৰ হ’ব আৰু দ্বিবচনৰ
ঠাইতো বহু বচন হ’ব। উদাহৰণ—ব্ৰহ্মায়হে।

১২। ঘূটঃ স্যোজসমৌ স্ত্ৰীপুংসয়োঃ হ্যঃ।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰীপুংসয়োঃ (স্ত্ৰী লিঙ্গ পুংলিঙ্গয়োঃ ত্ৰাচ্যয়োঃ সন্তোঃ স্যোজসমৌ
(সি-ও-জস্-অম্-ও এষাৎ) ঘূটঃ (ঘূট্-সংজ্ঞাঃস্যাঃ)।

সৰলার্থ—স্ত্ৰীলিঙ্গ আৰু পুংলিঙ্গ বাচ্য কৰিলে সি-ঔ-জস্-অম-ঔ
বিভক্তিৰ ঘূট্ সংজ্ঞা হ'ব।

১৩। শিন'পুংসকে।

ব্যাখ্যা—নপুংসকে (লিঙ্গে ৰাচ্যে সতি) শিঃ—ঘূট্ স্যাৎ)।

সৰলার্থ—নপুংসক লিঙ্গ বাচ্য হ'লে শি বিভক্তিৰ ঘূট্ সংজ্ঞা হ'ব।

১৪। আমন্ত্ৰিতে সিঃ সম্বুদ্ধিঃ।

ব্যাখ্যা—আমন্ত্ৰিতে (আমন্ত্ৰণ অৰ্থে ৰাচ্যে সতি) সিঃ (সি বিভক্তেঃ)
সম্বুদ্ধিঃ (সম্বুদ্ধিঃ সংজ্ঞাঃ স্যাৎ)।

সৰলার্থ—আমন্ত্ৰণ কৰা অৰ্থ বুজালে সি বিভক্তিৰ সম্বুদ্ধি সংজ্ঞা হ'ব।

১৫। উপাস্ত উপধোচ্যতে।

ব্যাখ্যা—উপাস্তঃ (অস্তস্য প্ৰাগ্ৰৰ্ণঃ) উপধা—উচ্যতে (উপধাসংজ্ঞা
কথ্যতে)।

সৰলার্থ—পদৰ অন্ত বৰ্ণৰ আগৰ বৰ্ণৰ উপধা সংজ্ঞা হ'ব বুলি কৈছে।

১৬। আ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দাঃ শ্ৰদ্ধা সংজ্ঞাঃ স্যুঃ।

ব্যাখ্যা—আ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দাঃ শ্ৰদ্ধা সংজ্ঞা স্যুঃ (ভৱেয়ুঃ)।

সৰলার্থ—আ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দবোৰৰ শ্ৰদ্ধা সংজ্ঞা হ'ব।

১৭। ইদুদগ্নিঃ।

ব্যাখ্যা—ইদুৎ (ইকাৰান্ত-উকাৰান্ত শব্দাঃ) অগ্নিঃ (অগ্নিসংজ্ঞকং স্যাৎ)।

সৰলার্থ—ইকাৰান্ত আৰু উকাৰান্ত শব্দৰ অগ্নি সংজ্ঞা হ'ব।

১৮। স্ত্ৰীলিঙ্গাৱীদূতো-ধাত্বনৰয়বো-নদীসংজ্ঞো।

ব্যাখ্যা—ধাত্বনৰয়বো (ধাতু-অৰয়ব ভিন্নো) স্ত্ৰীলিঙ্গাৱীদূতো (স্ত্ৰীলিঙ্গ
ঈকাৰান্ত-উকাৰান্ত শব্দো) নদী সংজ্ঞো (নদী সংজ্ঞকো স্তঃ)।

সৰলার্থ—ধাতুৰ ঈকাৰ উকাৰ ভিন্ন স্ত্ৰীলিঙ্গবাচক ঈকাৰান্ত আৰু
উকাৰান্ত শব্দৰ নদী সংজ্ঞা হ'ব।

১৯। লোপ্যোহনুৰন্ধঃ।

ব্যাখ্যা—অনুৰন্ধাঃ (উচ্চাৰণার্থ মনুসংহিতাঃ বৰ্ণাঃ) লোপ্যঃ (ভৱন্তি লোপঃ
কাৰ্য্যঃ)।

সৰলার্থ—উচ্চাৰণৰ সুবিধাৰ কাৰণে ব্যৱহাৰ হোৱা বৰ্ণৰ অপোনা-
লোকে লোপ কৰিব।

২০। সৌহৃদ্যস্য বিসৰ্গোহৰ্ণ বিৰাময়োঃ ।

ব্যাখ্যা—অৰ্ণ বিৰাময়োঃ (অৰ্ণ বিৰাময়োঃ পৰয়োঃ সত্যোঃ)
অন্তস্য সঃ (পদান্ত সকাৰস্য স্থানে বিসৰ্গঃ স্যাৎ)।

সৰলার্থ—অৰ্ণ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে আৰু বিৰাম হ'লে অৰ্থাৎ পিছত
স্বপদৰ অভাৱ হ'লে পদান্ত (পৰন্ত স্বপদাভাৱঃ বিৰামঃ) স বৰ্ণৰ
ঠাইত বিসৰ্গ হ'ব।

২১। ৰেফস্যতু পদান্তস্য ।

ব্যাখ্যা—অৰ্ণ বিৰামে চপৰে, পদান্তস্য (পদান্ত স্থিতস্য) তু (কিন্তু)
ৰেফস্য স্থানে বিসৰ্গঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অৰ্ণ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে আৰু বিৰাম হ'লে পদান্ত
ৰকাৰৰ ঠাইত বিসৰ্গ হ'ব।

২২। নাগ্ৰেস্ত্যঃষণ সন্ধয়ঃ ।

ব্যাখ্যা—অগ্ৰে (সূত্ৰকাৰ্য্যাদগ্ৰে) ঞ্ণ সন্ধয়ঃ (ষত্ব-গত্ব-সন্ধ্যাди কাৰ্য্যানি)
ন স্যঃ (ন ভৱেয়ুঃ)।

সৰলার্থ—সূত্ৰ কাৰ্য্যৰ আগত ষত্ব গত্ব যুক্ত সন্ধি আদিৰ কাৰ্য্য কৰা
নহ'ব। উদাহৰণ—সপিম্‌ষু।

২৩। অথ লিঙ্গাধিকাৰঃ ।

ব্যাখ্যা—অথ (অনন্তৰং) লিঙ্গাধিকাৰঃ (তদ্ধিত প্ৰকৰণপৰ্য্যন্তং) লিঙ্গাধি-
কাৰঃ উচ্যতে।

সৰলার্থ—ইয়াৰ পিছত তদ্ধিত প্ৰকৰণপৰ্য্যন্ত লিঙ্গাধিকাৰ বুজি কোৱা হ'ব।

২৪। যব্বিধৌ প্ৰত্যয়স্য পৰিগ্ৰহঃ ।

ব্যাখ্যা—যব্বিধৌ (তস্মিন্‌ বিধানেন) প্ৰত্যয়স্য পৰিগ্ৰহঃ (গ্ৰহণং ভৱতি)।

সৰলার্থ—য বিধি অৰ্থাৎ যকাৰ আৰু বকাৰ হোৱা নিয়মবোৰৰ
দ্বাৰা প্ৰত্যয়ৰ য আৰু বকাৰ গ্ৰহণ কৰা হ'ব।

২৫। সামান্যগ্ৰাহকাতাবে বিভক্তি বনুৰ্ত্ততে ।

ব্যাখ্যা—সামান্য গ্ৰাহকাতাবে (লিঙ্গ বিভক্ত্যাধিকাৰে বিশেষকাৰ্য্যানুষ্ঠৌ
সত্যং) বিভক্তিঃ বনুৰ্ত্ততে (বিভক্তিকাৰ্য্যমনুৰ্ত্ততে)।

সৰলার্থ—লিঙ্গ আৰু বিভক্তি অদিৰ বিশেষ নিয়মৰ উল্লেখ নৈধাকিলে
সজ্জিৰ কাৰ্যাদি কৰা হ'ব। উদাহৰণ—শ্ৰীশঃ।

২৬। অদন্তাদিক্ৰমে গাত্ৰ শব্দানাং সাধ্যমুচ্যতে।

ব্যাখ্যা—অন্ত (প্ৰকৰণে) ক্ৰমেণ (যথাক্ৰমানুসাৰেণ) অদন্তাদি শব্দানাং
(যথাবিধিঃ) সাধ্যমুচ্যতে (সাধনং কথ্যতে)।

সৰলার্থ—এই প্ৰকৰণত যথাক্ৰমে অদন্তাদি শব্দৰ সাধনীয় নিয়মবোৰৰ
উল্লেখ কৰা হ'ব।

২৭। অকাৰাদমোহকাৰ-লোপঃ।

ব্যাখ্যা—অকাৰাৎ (পৰস্য) অমঃ (অম্ বিভক্তেঃ) অকাৰঃ লোপঃ
(অকাৰস্য লোপো ভৱতি)।

সৰলার্থ—অকাৰৰ পিছত থকা অম্ বিভক্তিৰ অকাৰৰ লোপ হ'ব।
উদাহৰণ—শ্ৰীশম্।

২৮। শসান্।

ব্যাখ্যা—অকাৰাৎ পৰস্য, শস্ (শস্ বিভক্তিঃস্থানে) আনস্যৎ।

সৰলার্থ—অকাৰৰ পিছত থকা শস্ বিভক্তিৰ ঠাইত আন হ'ব।
উদাহৰণ—শ্ৰীশান্।

২৯। টা ইন।

ব্যাখ্যা—(অকাৰাৎ পৰস্য) টা (বিভক্তিঃ স্থানে) ইন স্যৎ।

সৰলার্থ—অকাৰৰ পিছত থকা টা বিভক্তিৰ ঠাইত ইন হ'ব।
উদাহৰণ—শ্ৰীশেন।

৩০। ভ্যাম্যাকাৰস্য আ।

ব্যাখ্যা—ভ্যামি (পৰে সতি) অকাৰস্য (পূৰ্ব পদান্তস্য অকাৰস্যস্থানে)
আ স্যৎ।

সৰলার্থ—ভ্যাম্ বিভক্তি পিছত থাকিলে পূৰ্ব পদান্ত অকাৰৰ ঠাইত
আ হ'ব। উদাহৰণ—শ্ৰীশাভ্যাম্।

৩১। এ সূভোঃ স্যৎ।

ব্যাখ্যা—সূভোঃ (বিভক্ত্যোঃ পৰয়োঃ সূভোঃ) পূৰ্ব পদান্তস্য অকাৰস্য
স্থানে এস্যৎ।

সৰলার্থ—সু আৰু ভাস্ বিভক্তি পিছত থাকিলে পূৰ্বপদান্ত অকাৰৰ ঠাইত একাৰ হ'ব। উদাহৰণ—শ্ৰীশেষু।

৩২। অকাৰান্তিসৈস্।

ব্যাখ্যা—অকাৰাৎ (পৰস্য) ভিস্ (বিভক্তিঃ স্থানে) ঐস্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অকাৰৰ পিছত থকা ভিস্ বিভক্তিৰ ঠাইত ঐস্ হ'ব।
উদাহৰণ—শ্ৰীশৈঃ।

৩৩। ও অয় স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—(অকাৰাৎ পৰস্য) ও (বিভক্তিঃ স্থানে) অয় স্যাৎ।

সৰলার্থ—অকাৰৰ পিছত থকা ও বিভক্তিৰ ঠাইত অয় হ'ব।
উদাহৰণ—শ্ৰীশায়।

৩৪। ওসে বাৎ।

ব্যাখ্যা—(অকাৰাৎপৰস্য) ওসেঃ (ওসি বিভক্তিঃ স্থানে) আৎ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অকাৰৰ পিছত থকা ওসি বিভক্তিৰ ঠাইত আৎ হ'ব।
উদাহৰণ—শ্ৰীশাৎ।

৩৫। ওসঃ স্যো ভবতি।

ব্যাখ্যা—(অকাৰাৎ পৰস্য) ওসঃ (ওস্ বিভক্তিঃ স্থানে) স্যঃ (স্য) ভবতি।

সৰলার্থ—অকাৰৰ পিছত থকা ওস্ বিভক্তিৰ ঠাইত স্য হ'ব।
উদাহৰণ—শ্ৰীশাৎ।

৩৬। ওসি যুক্।

ব্যাখ্যা—ওসি (ওস্ বিভক্তৌ পৰে সতি) অকাৰাৎ পৰস্য যুক্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ওস্ বিভক্তি পিছত থাকিলে পূৰ্ব পদান্ত অকাৰৰ পিছত যুকৰ য হ'ব। উদাহৰণ—শ্ৰীশয়োঃ।

৩৭। আম্যনুট্ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—আমি (আম্ বিভক্তৌ পৰে সতি) অকাৰাৎ পৰঃ অনুট্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—আম্ বিভক্তি পিছত থাকিলে পূৰ্ব পদান্ত অকাৰৰ পিছত অনুটৰ অন হ'ব। উদাহৰণ—শ্ৰীশানাম্।

৩৮। অখাদন্তাঃ ।

ব্যাখ্যা—অখ (অদন্ত শব্দ সাধ্য কখনান্তৰং) আদন্তাঃ (আকাৰান্তাঃ শব্দাঃ) উচ্যন্তে ।

সৰলার্থ—অদন্ত অৰ্থাৎ অকাৰান্ত শব্দ সাধ্য কোৱাৰ পিছত আদন্ত অৰ্থাৎ আকাৰান্ত শব্দৰ সাধ্য কোৱা হ'ব ।

৩৯। সেল্লোপিঃ শ্ৰদ্ধায়াঃ ।

ব্যাখ্যা—শ্ৰদ্ধায়াঃ (শ্ৰদ্ধা সংজ্ঞক শব্দাৎ পৰস্য) সেঃ সি বিভক্ত্যেৰ্লোপঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—শ্ৰদ্ধা সংজ্ঞক শব্দৰ পিছত সি বিভক্তিৰ লোপ হ'ব ।
উদাহৰণ—শ্ৰদ্ধা ।

৪০। ঔৰী-স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—শ্ৰদ্ধা সংজ্ঞক শব্দাৎ পৰস্য, ঔঃ (ঔ বিভক্ত্যেঃ) ঈঃ (ঈকাৰঃ) স্যাৎ ।

সৰলার্থ—শ্ৰদ্ধা সংজ্ঞক শব্দৰ পিছত থকা ঔ বিভক্তিৰ ঠাইত ঈকাৰ হ'ব । উদাহৰণ—শ্ৰদ্ধে ।

৪১। অন্ত এ টৌ সৌঃ ।

ব্যাখ্যা—টৌসৌঃ (টৌ-ওস্ বিভক্ত্যাঃ পৰয়োঃ সতোঃ) শ্ৰদ্ধাসংজ্ঞক শব্দস্য অন্তঃ (স্থানে) এঃ (একাৰঃ স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—টৌ আৰু ওস্ বিভক্তি পিছত থাকিলে শ্ৰদ্ধা সংজ্ঞক শব্দৰ শেষত একাৰ হ'ব । উদাহৰণ—শ্ৰদ্ধয়া—শ্ৰদ্ধয়োঃ ।

৪২। ওে ওসি ওস্ ওীনং য়ৈ য়াস্ য়াস্ য়ামঃ স্যুঃ ।

ব্যাখ্যা—শ্ৰদ্ধায়াঃ পৰস্যাং সত্যাং, ওে-ওসি-ওস্-ওীনং (বিভক্তীনং স্থানে) ক্ৰমেণ য়ৈ-য়্যাস্-য়্যাস্-য়্যামঃ আদেশাঃ স্যুঃ (ভৱেয়ুঃ) ।

সৰলার্থ—শ্ৰদ্ধা সংজ্ঞক শব্দৰ পিছত থকা ওে-ওসি-ওস্ আৰু ওি বিভক্তিৰ ঠাইত যথাক্ৰমে য়ৈ-য়্যাস্-য়্যাস্ আৰু য়াম্ আদেশ হ'ব ।
উদাহৰণ—শ্ৰদ্ধায়ৈ-শ্ৰদ্ধায়াঃ-শ্ৰদ্ধায়াম্ ।

৪৩। নুৰামি স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—আমি (আম্ বিভক্তৌ পৰে সতি) শ্ৰদ্ধায়াঃ পৰায়াঃ নুঃ (নুৰাদেশঃ স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—অম্ বিভক্তি পিছত থাকিলে শ্ৰদ্ধা সংজ্ঞক শব্দৰ পিছত
নুৰ্ ন আদেশ হ'ব। উদাহৰণ—শ্ৰদ্ধানাম্।

৪৪। হ্রস্বাৎ সম্বুদ্ধি লোপঃ।

ব্যাখ্যা—হ্রস্বাৎ (পদান্তাৎ পৰঃ) সম্বুদ্ধি লোপঃ (সম্বুদ্ধিলোপঃ স্যাৎ)।

সৰলার্থ—অকাৰান্ত পদৰ পিছত সম্বুদ্ধি সংজ্ঞাৰ লোপ হ'ব।
উদাহৰণ—হে শ্ৰীশ।

৪৫। অস্মিন্ শ্ৰদ্ধায়া অন্ত এভৱেৎ।

ব্যাখ্যা—অস্মিন্ (সম্বুদ্ধি লোপে সতি) শ্ৰদ্ধায়াঃ (শ্ৰদ্ধা সংজ্ঞায়াঃ) অন্তঃ
(আকাৰস্য স্থানে) এভৱেৎ।

সৰলার্থ—সম্বুদ্ধি সংজ্ঞা শ্ৰদ্ধা সংজ্ঞক শব্দৰ শেষৰ আকাৰৰ ঠাইত
একাৰ হ'ব। উদাহৰণ—হে শ্ৰদ্ধে।

৪৬। অদম্বাদেঃ।

ব্যাখ্যা—অস্মিন্ সম্বুদ্ধি লোপে সতি, অদম্বাদেঃ (অদম্বাদিমাতৃ বাচকানাং
শব্দানাং) অন্তঃ (অন্ত আকাৰস্থানে) অৎ (অকাৰঃ স্যাৎ)।

সৰলার্থ—সম্বুদ্ধি সংজ্ঞা লোপ হ'লে অদম্বা আদি মাতৃবাচক শব্দবোৰৰ
শেষৰ আকাৰৰ ঠাইত অকাৰ হ'ব। উদাহৰণ—হে অদম্ব।

৪৭। তলন্তস্য বা।

ব্যাখ্যা—অস্মিন্ সম্বুদ্ধি লোপে সতি, তলন্তস্য (তল্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দস্য)
অন্তস্য (অন্ত—আকাৰস্য স্থানে অৎস্যাৎ) বা (বিকল্পেন) এত্ৰঞ্চ
স্যাৎ।

সৰলার্থ—সম্বুদ্ধি লোপ হলে তল্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দৰ শেষৰ আকাৰৰ
ঠাইত অকাৰ হ'ব আৰু বিকল্পে একাৰ হ'ব। উদাহৰণ—হে
দেৱত—হে দেৱতে।

৪৮। ঙৌ চ।

ব্যাখ্যা—ঙৌ চ (ঙি বিভক্তৌ পৰে সতি) তলন্তাঃ—অন্তঃ অৎস্যাৎ।

সৰলার্থ—ঙি বিভক্তি পিছত থাকিলে তল্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দৰ শেষত
অকাৰ হ'ব। উদাহৰণ—দেৱত।

৪৮ ॥ অসমীয়া প্ৰয়োগবহুমালা ব্যাকৰণ

৪৮। (ক) ঙ্ৰ্য্যাম বা ।

ব্যাখ্যা—তলস্ত শব্দাৎ পৰস্য, ঙেঃ (ঙি বিভক্তৌ স্থানে) বা (বিকল্পেন যাম্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—তলস্ত শব্দৰ পিছত থকা ঙি বিভক্তিৰ ঠাইত বিকল্পে যাম্ হ'ব । উদাহৰণ—দেৱতায়াম্ ।

৪৯। ইদুদৃতাংগুণঃ ।

ব্যাখ্যা—অস্মিন্ সম্বন্ধি লোপে সতি, ইক্ৰদৃতাং (ইকাৰান্ত-উকাৰান্ত-ঋকাৰান্ত শব্দানাং) গুণঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সম্বন্ধি সংজ্ঞক বৰ্ণৰ লোপ হলে ইকাৰান্ত, উকাৰান্ত আৰু ঋকাৰান্ত শব্দৰ স্বৰ বৰ্ণৰ গুণ হ'ব । উদাহৰণ—অগ্নে ।

৫০। জৰায়া জৰসাদেশঃ পাক্ষিকঃ প্ৰত্যয় স্বৰে ।

ব্যাখ্যা—প্ৰত্যয়স্বৰে (পৰে সতি) জৰায়াঃ স্থানে পাক্ষিকঃ (বিকল্পেন) জৰসাদেশঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—প্ৰত্যয়ৰ স্বৰবৰ্ণ পিছত থাকিলে জৰা শব্দৰ ঠাইত বিকল্পে জৰস্ আদেশ হ'ব । উদাহৰণ—জৰসঃ ।

৫১। নপুংসকান্ধা স্যমোৰম্ ।

ব্যাখ্যা—নপুংসকাৎ (নপুংসক লিঙ্গাৎ পৰঃ) স্যমোঃ (সিঅম্ বিভক্ত্যোঃ স্থানে) বা (বিকল্পেন) অম্ স্যাৎ, অমি সতি জৰসাদেশঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—নপুংসক লিঙ্গ বুজালে সি আৰু অম্ বিভক্তিৰ ঠাইত বিকল্পে অম্ হ'ব, অম্ হোৱাৰ পিছত জৰা শব্দৰ ঠাইত জৰস্ আদেশ হ'ব । উদাহৰণ—অতিজৰসম্ ।

৫২। অমোলোপশ্চ কেষাঞ্চি মতে ।

ব্যাখ্যা—কেষাঞ্চি মতে (কেষাঞ্চি পণ্ডিতানাং মতে) জৰসাদেশাৎ পৰং (অমঃ) অম্ বিভক্ত্যেঃ লোপশ্চ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কিছুমান পণ্ডিতৰ মতে জৰা শব্দৰ ঠাইত জৰস্ আদেশ হ'ব । শেষত অম্ বিভক্তিৰ লোপ হ'ব । উদাহৰণ—অতি জৰসী ।

৫৩। অঘূট্ স্বৰেষু ধাতুনাৰ্মালোপঃ ।

ব্যাখ্যা—অঘূট্ স্বৰেষু (ঘূট্ ভিন্ন স্বৰবৰ্ণেষু পৰেষুমৎসু) ধাতুনাৰ্মালোপঃ (ধাতুনাং আকাৰঃ লোপঃ স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—ঘূট্ সংজ্ঞক ভিন্ন স্বৰবৰ্ণ পিছত থাকিলে ধাতুৰ আকাৰৰ লোপ হ'ব । উদাহৰণ—সোমপঃ ।

৫৪। অন্যস্য চ কচিৎ ।

ব্যাখ্যা—কচিৎ (প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগে) অন্যস্য চ (ধাতুভিন্নস্যচ) অঘূট্ স্বৰে পৰে সতি, আ লোপঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কিছুমান প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগৰ বাবে ঘূট্ সংজ্ঞা ভিন্ন স্বৰবৰ্ণ পিছত থাকিলে, ধাতুভিন্ন আন পদৰ আকাৰৰ লোপ হ'ব ।

* অথ সৰ্বনাম শব্দাঃ ।

ব্যাখ্যা—অথ (আদন্ত শব্দ সাধ্য কথনান্তৰং) সৰ্বনামশব্দাঃ (সাধ্যার্থঃ সৰ্বনাম শব্দাঃ) উচ্যন্তে ।

সৰলার্থ—আকাৰান্ত শব্দ সাধনৰ নিয়মৰ বিষয়ে কোৱাৰ পিছত সৰ্বনাম শব্দৰ সাধ্যক্ৰম কোৱা হ'ব ।

৫৫। সংজ্ঞোপসৰ্জ্জনে হিত্বা বিশেষার্থ ব্যৱস্থয়া ।

সৰ্ববাণাঃ সৰ্বনামানি চত্বাৰিংশৎ সবীৰিতাঃ ।

ব্যাখ্যা—সংজ্ঞোপসৰ্জ্জনে (নামগৌণে) হিত্বা (বৰ্জ্জয়িত্বা) বিশেষার্থ ব্যৱস্থয়া (হেতুভূতয়া) সৰ্বাদ্যাঃ সৰ্বপ্ৰভৃতয়ঃ চত্বাৰিংশৎ শব্দাঃ সৰ্বনামানি সমীৰিতাঃ (উক্তাঃভৱন্তি) ।

সৰলার্থ—সংজ্ঞা আৰু গৌণ অৰ্থ বৰ্জ্জন কৰি বিশেষ ব্যৱস্থা হেতুকে সৰ্ব শব্দকে আদি কৰি চল্লিশটা শব্দ যেনে—সৰ্ব-বিশ্ব-উভ-উভয়-অন্য-অন্যতৰ-ইতৰ-কতৰ-কতম-যতৰ-যতম-ততৰ-ততম-একতৰ-একতম-সম-সিম-নেম-ত্ব-পূৰ্ব-পৰ-অপৰ-অৱৰ-অধৰ-দক্ষিণ-উত্তৰ-স্ব-অন্তৰ-তাদ্-তদ্-যদ্-এতদ্-ইদম্-অদস্-কিম্-এক-দ্বি-যুচ্যমদ্-অস্মদ্ আৰু ভৱন্ত আদি শব্দবোৰ সৰ্বনাম বুলি কোৱা হ'ব ।

৫৬। অকাৰান্তাৎ সৰ্ব্বনাম্নঃপৰস্য জস ইত্ৰৈৎ ।

ব্যাখ্যা—অকাৰান্তাৎ সৰ্ব্বনাম্নঃ পৰস্যজসঃ (জস্ৰিভক্তিঃস্থানে) ইঃ
(ইকাৰঃ ভৱেৎ) ।

সৰলার্থ—অকাৰান্ত পুংলিঙ্গবাচক সৰ্ব্বনাম শব্দৰ পিছত থকা জস্
বিভক্তিৰ ঠাইত ইকাৰ হ'ব । উদাহৰণ—সৰ্কে ।

৫৭। ঔ স্মৈ ।

ব্যাখ্যা—অকাৰান্ত সৰ্ব্বনাম্নঃ পৰস্য, ঔ (ৱিভক্তিঃস্থানে স্মৈ স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—অকাৰান্ত পুংলিঙ্গবাচক সৰ্ব্বনাম শব্দৰ পিছত থকা ঔ
বিভক্তিৰ ঠাইত স্মৈ হ'ব । উদাহৰণ—সৰ্কস্মৈ ।

৫৮। ঔসেঃ স্মাতৎ ।

ব্যাখ্যা—অকাৰান্তাৎ সৰ্ব্বনাম্নঃ পৰস্য, ঔসেঃ (ঔসি ৱিভক্তিঃ স্থানে)
স্মাত্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অকাৰান্ত পুংলিঙ্গবাচক সৰ্ব্বনাম শব্দৰ পিছত থকা ঔসি
বিভক্তিৰ ঠাইত স্মাত্ হ'ব । উদাহৰণ—সৰ্কস্মাত্ ।

৫৯। ঙিঃ স্মিন্ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—অকাৰান্তাৎ সৰ্ব্বনাম্নঃ পৰস্য, ঙিঃ (ঙি ৱিভক্তিঃ স্থানে)
স্মিন্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অকাৰান্ত পুংলিঙ্গ বাচক সৰ্ব্বনাম শব্দৰ পিছত থকা ঙি
বিভক্তিৰ ঠাইত স্মিন্ হ'ব । উদাহৰণ—সৰ্কস্মিন্ ।

৬০। স্বৰান্তাদাম্ আদি সূঃ ।

ব্যাখ্যা—স্বৰান্তাৎ (সৰ্ব্বনাম্নঃ স্বৰান্তাৎ) আম্ আদিঃ অৱয়বঃ সন্,
সূঃ (সুৰাগমঃ স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—স্বৰান্ত পুংলিঙ্গ বাচক সৰ্ব্বনাম শব্দৰ পিছত থকা আম্
বিভক্তিৰ আগত স আগম হ'ব । উদাহৰণ—সৰ্কেষাম্ ।

৬১। সমঃ সমস্তে ।

ব্যাখ্যা—সমস্তে (অৰ্থে হ্রাচ্যে) সমঃ (সম শব্দঃ সৰ্ব্বনামঃ স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—সমস্ত অৰ্থ বুজালে সম শব্দৰ সৰ্ব্বনাম সংজ্ঞা হ'ব ।

৬২। অন্তৰন্ত্ৰ বাহ্যার্থে পুৰি ।

ব্যাখ্যা—অপুৰি (নগৰার্থ ভিন্নে) বাহ্যার্থে (গৃহেবাচ্যে সতি) অন্তৰন্ত্ৰ
সৰ্বনাম সংজ্ঞাঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—পুৰ্ অৰ্থাৎ নগৰ নুবুজালে আৰু গৃহ আদি ব্যাহ্যার্থ অৰ্থ
বুজালে অন্তৰ শব্দৰ সৰ্বনাম সংজ্ঞা হ'ব। উদাহৰণ—অন্তৰস্মিন্ ।

৬৩। অধোহংস্তুকে ।

ব্যাখ্যা—অধোহংস্তুকে (পৰিধেয় বস্ত্ৰে বাচ্যে সতি) অন্তৰঃ (সৰ্বনাম
সংজ্ঞাঃ স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—পৰিধেয় বস্ত্ৰ বুজালে অন্তৰ শব্দৰ সৰ্বনাম সংজ্ঞা হ'ব।
উদাহৰণ—অন্তৰস্মৈ ।

৬৪। পূৰ্ব্বাদ্যোহৰধি সাপেক্ষঃ ।

ব্যাখ্যা—অৰধি সাপেক্ষঃ (সীমায়াঃ সাপেক্ষঃ) পূৰ্ব্বাদ্যঃ (দিগ্‌বাচক্যঃ
পূৰ্ব্বাদয়ঃ শব্দাঃ) সৰ্বনাম সংজ্ঞাঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সীমা অৰ্থ বুজালে পূৰ্ব্বকে আদি কৰি দিশ্ বাচক শব্দবোৰৰ
সৰ্বনাম সংজ্ঞা হ'ব। উদাহৰণ—দক্ষিণস্মিন্ ।

৬৫। স্বম্ জ্ঞাতি ধনর্থকম্ ।

ব্যাখ্যা—অজ্ঞাতি ধনর্থকম্ (জ্ঞাতিভিন্নে ধনর্থকে বাচ্যে সতি) স্বম্
(শব্দস্য) সৰ্বনাম সংজ্ঞাঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—জ্ঞাতি ভিন্ন (নিজৰ) ধনর্থক স্ব শব্দৰ সৰ্বনাম সংজ্ঞা হ'ব।
উদাহৰণ—স্বেষাম্ ।

৬৬। অজ্ঞাদেৰ্জস ইঃ পক্ষে ।

ব্যাখ্যা—অজ্ঞাদেঃ (অজ্ঞাদি শব্দানাং পৰস্য) জসঃ (জস্‌ বিভক্তিঃ
স্থানে) পক্ষে (বিকল্পে) ইঃ (ইকাৰঃ স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—অজ্ঞাদি অৰ্থাৎ অলপমান অৰ্থ বুজোৱা শব্দৰ পিছত থকা
জস্‌ বিভক্তিৰ ঠাইত বিকল্পে ইকাৰ হ'ব। উদাহৰণ—অজ্ঞে ।

৬৭। পূৰ্ব্বাদেঃ স্মাৎ স্মিনাবপি ।

ব্যাখ্যা—পূৰ্ব্বাদেঃ (পূৰ্ব্বাদি সৰ্বনামানাং পৰস্য) স্মাৎ স্মিনাবপি (ভূমি-ভি
বিভক্ত্যঃ স্থানে) ক্রমেণ স্মাৎ স্মিনৌ স্যাতাম্ ।

সৰলার্থ—পূৰ্ব আদি সৰ্বনাম শব্দৰ পিছত থকা ওসি আৰু ঙি বিভক্তিৰ ঠাইত ক্ৰমে স্মাৎ আৰু স্মিন্ হ'ব। উদাহৰণ—
পূৰ্বস্মাৎ পূৰ্বস্মিন্।

৬৮। চৰম প্ৰথমাৎ স্মৈ হা।

ব্যাখ্যা—চৰম প্ৰথমাৎ (চৰম প্ৰথম শব্দাৎপৰস্য) ঙে বিভক্তিঃ স্থানে হা (বিকল্পেন) স্মৈ স্যাৎ।

সৰলার্থ—চৰম আৰু প্ৰথম শব্দৰ পিছত থকা ঙে বিভক্তিৰ ঠাইত বিকল্পে স্মৈ হ'ব। উদাহৰণ—চৰমস্মৈ।

৬৯। তীয়াস্তাৎ স্মাৎ স্থিনাবপি।

ব্যাখ্যা—তীয়াস্তাৎ (তীয় প্ৰত্যয়ান্ত শব্দাৎ পৰঃ) ওসি ঙি বিভক্ত্যাঃ স্থানে স্মাৎ স্মিনৌ অপি স্যাতাম্।

সৰলার্থ—তীয় প্ৰত্যয়ান্ত শব্দৰ পিছত থকা ওসি আৰু ঙি বিভক্তিৰ ঠাইত যথাক্ৰমে স্মাৎ আৰু স্মিন্ হ'ব। উদাহৰণ—দ্বিতীয়স্মাৎ।

৭০। স্মৈ চ হা স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—তীয় প্ৰত্যয়ান্ত শব্দাৎ পৰঃ (ঙে বিভক্তেঃ স্থানে) হা (বিকল্পেন) স্মৈ চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—তীয় প্ৰত্যয়ান্ত শব্দৰ পিছত থকা ঙে বিভক্তিৰ ঠাইত বিকল্পে স্মৈ হ'ব। উদাহৰণ—দ্বিতীয়স্মৈ।

৭১। অসাকাৰস্য সৰ্বাদেৰ্যে।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰীলিঙ্গে বিষয়ে, যে (বিভক্তি স্থানোৎ পশ্বে যকাৰে পৰে সতি) সৰ্বাদেঃ (সৰ্বাদিশব্দস্য পৰস্য) অসাকাৰস্য স্থানে অস্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—স্ত্ৰীলিঙ্গ বিষয়ত, বিভক্তিত উৎপন্ন হোৱা য কাৰ পিছত থাকিলে সৰ্বাদি শব্দৰ আকাৰৰ ঠাইত অস্ হ'ব। উদাহৰণ—সৰ্বস্যে।

৭২। তীয়াস্তস্য তু পাঙ্কিকঃ।

ব্যাখ্যা—বিভক্তেঃ স্থানোৎপন্ন যে পৰে সতি, তীয়াস্তস্য (তীয়প্ৰত্যয়ান্ত স্ত্ৰীলিঙ্গ সৰ্বনামনঃ পৰস্য) তু পাঙ্কিকঃ (কিন্তু বিকল্পেন) অসাকাৰস্য স্থানে অস্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—বিভক্তিব ঠাইত হোৱা য কাৰ পিছত থাকিলে, তীয় প্ৰত্যয়ান্ত জীলিজ বাচক সৰ্বনাম শব্দৰ আকাৰৰ ঠাইত বিকল্পে অস্ হব। উদাহৰণ—দ্বিতীয়সৈ।

৭৩। ব্ৰহ্মেতু সৰ্বনামান্তাৎ পাক্ষিকো জস ই ভৰ্বেৎ।

ব্যাখ্যা—ব্ৰহ্মেতু (ব্ৰহ্ম সমাসেতু) সৰ্বনামান্তাৎ (সৰ্বনামশব্দাৎ পৰস্য) পাক্ষিকঃ (বিকল্পেন) জসঃ (জস্ বিভক্তিঃ স্থানে) ইঃ (ইকাৰঃ স্যাৎ)।

সৰলার্থ—ব্ৰহ্ম সমাস হলে সৰ্বনাম শব্দৰ পিছত থকা জস্ বিভক্তিব ঠাইত বিকল্পে ইকাৰ হব। উদাহৰণ—ইত্যাবনাতৰে।

৭৪। জস্ কাৰ্য্যাদিতৰৎ সৰ্বনাম কাৰ্য্যং ন বিদ্যতে।

ব্যাখ্যা—ব্ৰহ্ম সমাসে সতি, সৰ্বনামান্তাৎ পৰস্য, জস্ কাৰ্য্যাৎ (জস্ বিভক্তেঃ কাৰ্য্যাৎ) ইতৰৎ (অন্যৎ) সৰ্বনাম কাৰ্য্যং (সৰ্বনাম শব্দস্য যৎ কাৰ্য্যং তৎ) ন বিদ্যতে (ন ভৱতি)।

সৰলার্থ—ব্ৰহ্ম সমাস হলে সৰ্বনাম শব্দৰ শেষত জস্ বিভক্তিব যি কাৰ্য্য কৰা হব তাৰ বাহিৰে অৰ্থাৎ জস্ বিভক্তিব বাহিৰে আন বিভক্তিব সৰ্বনাম শব্দৰ দৰে কাৰ্য্য কৰা নহব। উদাহৰণ—পূৰ্বাপৰায়।

৭৫। তথা তৃতীয়া সমাসেহসমাসে চ তৃতীয়য়া।

ব্যাখ্যা—তৃতীয়া সমাসে সতি, অসমাসে চ তৃতীয়য়া (সমাসাভাৱেহপি তৃতীয়ান্ত পদেন সহ) তথা (যজ্ঞকাৰ্য্যাদিতৰৎ সৰ্বনাম কাৰ্য্যং ন স্যাৎ)।

সৰলার্থ—তৃতীয়া সমাস হলে আৰু তৃতীয়া সমাসৰ অভাৱ হলেও তৃতীয়ান্ত পদৰ সৈতে জস্ বিভক্তিব বাহিৰে আন সৰ্বনাম কাৰ্য্য কৰা নহব। উদাহৰণ—মাসপূৰ্ণাম্।

৭৬। দিক্শব্দানাং বিদিশ্যৰ্থে বহুব্রীহৌ বিভাষয়া।

ব্যাখ্যা—বিদিশ্যৰ্থে (দিশোন্মধ্যে অৰ্থে গম্যমানে সতি) বহুব্রীহৌ (বহুব্রীহি সমাসে চ সতি) দিক্ শব্দানাং দিগ্‌বাহক শব্দানাং বিভাষয়া (বিকল্পেন) সৰ্বনামকাৰ্য্যামন্তি।

সৰলার্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে দিক্‌বাচক শব্দৰ মাজৰ দিশক বুজালে
বিকল্পে দিক্‌বাচক শব্দৰ সৰ্ব্বনাম শব্দৰ কাৰ্য্যবোধ কৰা হব।
উদাহৰণ—আগ্নেয়ৈ।

৭৭। অগ্নিভ্যামিছুতো স্যাতামৌকাৰস্য।

ব্যাখ্যা—অগ্নিভ্যাং (পৰস্য) ঔকাৰস্য (ঔ বিভক্তেঃ স্থানে) ইদুতো
(ইকাৰ-উকাৰৌ) স্যাতাম্ (ভৱেতাম্)।

সৰলার্থ—অগ্নি সংজ্ঞক শব্দৰ পিছত থকা ঔ বিভক্তিৰ ঠাইত ইকাৰ
আৰু উকাৰ হব। উদাহৰণ—বহ্নী।

৭৭। (ক) ইদুদগ্নিঃ।

ব্যাখ্যা—ইদুৎ (ইদন্ত উদন্ত লিঙ্গং) অগ্নিঃ (অগ্নিঃ সংজ্ঞঃ স্যাৎ)।
সৰলার্থ—ইকাৰান্ত আৰু উকাৰান্ত শব্দৰ অগ্নি সংজ্ঞা হব। উদাহৰণ—
অগ্নিঃ।

৭৮। ইনুনৌ শসঃ।

ব্যাখ্যা—ইদুভ্যং পৰস্য, শসঃ (শস্ বিভক্তেঃ স্থানে) ইনুনৌ (ইন্‌উনৌ
স্যাতাম্ (ভৱেতাম্))

সৰলার্থ—অগ্নি সংজ্ঞক শব্দৰ ইকাৰ আৰু উকাৰৰ পিছত থকা শস্
বিভক্তিৰ ঠাইত ক্ৰমে ইন্‌ আৰু উন্‌ হব। উদাহৰণ—বহ্নীন্‌।

৭৯। অমাদেৰস্য লুপ্‌।

ব্যাখ্যা—ইদুভ্যং পৰেমাং, অমাদেঃ (অম্-ওসি-ওসাম্-বিভক্তীনাং)
অস্যলুপ্‌ (অকাৰস্যলোপো ভৱতি)।

সৰলার্থ—অগ্নি সংজ্ঞক শব্দৰ ইকাৰ আৰু উকাৰৰ পিছত থকা
অম্-ওসি আৰু ওস্ বিভক্তিৰ অকাৰৰ লোপ হব।
উদাহৰণ—বহ্নিম্‌।

৮০। টা না পুংসি।

ব্যাখ্যা—পুংসি (পুংলিঙ্গবিষয়ে) ইদুভ্যং (পৰস্য) টা (টা বিভক্তেঃ স্থানে)
না স্যাৎ।

সৰলার্থ—পুংলিঙ্গ অৰ্থ বুজালে অগ্নি সংজ্ঞক ইকাৰান্ত আৰু উকাৰান্ত
শব্দৰ পিছত থকা টা বিভক্তিৰ ঠাইত না হব। উদাহৰণ—
বহ্নিনা।

৮১। স প্ৰাক্ স্বৰো ঙিৰো ।

ব্যাখ্যা—ইদৃঙাং পৰঃ স প্ৰাক্‌স্বৰঃ (পূৰ্বস্বৰসহিতঃ) ঙিঃ (ঙি বিভক্তেঃ স্থানে) ঙঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অগ্নি সংজ্ঞা যুক্ত ইকাৰ আৰু উকাৰৰ পিছত থকা ঙি বিভক্তি পূৰ্ব স্বৰৰে সৈতে ঙকাৰ হব । উদাহৰণ—বহৌ ।

৮২। আমিষুনাগমৌ ।

ব্যাখ্যা—ইদৃঙাং পৰৌ, আমি (আম্ বিভক্তৌ পৰে সতি) ইনুনাগমৌ (ইন্ উনাগমৌ স্যাভাম্) ।

সৰলার্থ—আম্ বিভক্তি পিছত থাকিলে অগ্নি সংজ্ঞক ইকাৰ আৰু উকাৰৰ পিছত ইন্ আৰু উন্ আগম হব । উদাহৰণ—বহুনাগম্ ।

৮৩। জস্‌ঙে ওসি ওস্‌সুগুণঃ স্মৃতঃ ।

ব্যাখ্যা—জস্‌-ঙে-ওসি-ওস্‌ (জস্‌-ঙে-ওসি-ওস্‌-বিভক্তিস্থ পৰেষু সতিষু) ইদৃঙাং পৰঃ গুণঃ স্মৃতঃ (উক্তঃ) ।

সৰলার্থ—জস্‌-ঙে-ওসি-ওস্‌-বিভক্তি পিছত থাকিলে অগ্নিসংজ্ঞক ইকাৰ আৰু উকাৰৰ ঠাইত গুণ আদেশ হব । উদাহৰণ—বহুয়ঃ ।

৮৪। স্ত্ৰিয়াং শসো নো বিসৰ্গঃ ।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰিয়াং (স্ত্ৰীলিঙ্গে বাচ্যে সতি) শসঃ (শস্ বিভক্তেৰ্‌কণ্ডৰঃ) নঃ (নকাৰস্য স্থানে) বিসৰ্গঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—স্ত্ৰীলিঙ্গ বাচ্য হলে শস্ বিভক্তিৰ ঠাইত আদেশ হোৱা নকাৰৰ বিসৰ্গ হব । উদাহৰণ—বৃদ্ধীঃ ।

৮৫। বা ওবৎসু নদী স্ত্ৰিয়াম্ ।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰিয়াং (স্ত্ৰীলিঙ্গে বাচ্যে সতি) ওবৎসু (ঙে-ওসি-ওস্‌-ভিবিভক্তিস্থ পৰেষু সতিষু) বা (বিকল্পেন) নদী (নদী সংজ্ঞকৰূপে কাৰ্য্যং স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—স্ত্ৰীলিঙ্গ বুদ্ধালে ঙে-ওসি-ওস্‌ আৰু ঙি বিভক্তিৰ ঠাইত বিকল্পে নদী সংজ্ঞাৰ কাৰ্য্যৰ দৰে কাৰ্য্য কৰা হব । উদাহৰণ বুদ্ধৌ—বুদ্ধয়ে ।

৮৬। সথে সখীন্‌ সখীনামিত্যগ্নি কাৰ্য্যং ন চেতৰৎ ।

ব্যাখ্যা—সথে সখীন্‌ সখীনাং (পদানাং) ইত্যগ্নি কাৰ্য্যং (অগ্নি কাৰ্য্যং সৎ পদ ব্ৰহ্মণ সিদ্ধ্যতি) ইতৰৎ (অন্যপদানাং) চ অগ্নি কাৰ্য্যং ন স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সখে, সখীন্ আৰু সখীনাং এই তিনিটা পদ অগ্নি সংজ্ঞাৰ দৰে কাৰ্য্য হৈ সিদ্ধ কৰা হৈছে, আন পদবোৰ অৰ্থাৎ সখি শব্দৰ উক্ত তিনিটা পদৰ বাহিৰে বাকী থকা বিভক্তিবোৰত সখি শব্দৰ অগ্নি সংজ্ঞাৰ দৰে কাৰ্য্য কৰা নহব। উদাহৰণ—সখ্যা।

৮৭। সি যুক্তস্য সখীকাৰস্যাত্ম্ ।

ব্যাখ্যা—সি যুক্তস্য (সি বিভক্তি যুক্তস্য) সখীকাৰস্য (সখিশব্দস্য ইকাৰস্য স্থানে) আত্মং (আকাৰঃ স্যাৎ)।

সৰলার্থ—সি বিভক্তি পিছত থাকিলে সখি শব্দৰ ইকাৰৰ ঠাইত আকাৰ হব। উদাহৰণ—সখা।

৮৮। ঘুট্যয়মাদিশেৎ ।

ব্যাখ্যা—ঘুটি (ঘুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণে পৰে সতি) আয়মাদিশেৎ (সখি শব্দস্য ইকাৰস্য স্থানে আয়াদেশঃ স্যাৎ)।

সৰলার্থ—ঘুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে সখি শব্দৰ ইকাৰৰ ঠাইত আয় আদেশ হব। উদাহৰণ—সখায়ৌ।

৮৯। উকাৰঃ স্যাৎ ওসি ওসোৰকাৰস্য ।

ব্যাখ্যা—সখীকাৰাৎ পৰস্য, ওসি, ওসোঃ (ওসি-ওস্-বিভক্ত্যেয়া) অকাৰস্য স্থানে উকাৰঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—সখি শব্দৰ পিছত থকা ওসি আৰু ওস্ বিভক্তিৰ অকাৰৰ ঠাইত উকাৰ হব। উদাহৰণ—সখ্যুঃ।

৯০। ঙ্গিৰৌ ভৱেৎ ।

ব্যাখ্যা—সখীকাৰাৎ পৰস্য, ঙ্গিঃ (ঙি বিভক্ত্যেঃ স্থানে) ঙ্গেঃ (ঙকাৰঃ ভৱেৎ)।

সৰলার্থ—সখি শব্দৰ পিছত থকা ঙি বিভক্তিৰ ঠাইত ঙকাৰ হব। উদাহৰণ—সখৌ।

৯১। অসমাসে পতেকাদৌ সাধ্যমিফং সখেৰিব ।

ব্যাখ্যা—অসমাসে (সমাস ভিন্নে গম্যমানে) টাদৌ (টাদিবিভক্ত্যে পৰেসতি) পভেঃ (পভি শব্দস্য) সখেৰিব (সখি শব্দ ইব সাধ্যং ইষ্টং (সাধ্যং ভৱতি)।

সৰলার্থ—সমাস নহলে টাদি বিভক্তি অৰ্থাৎ টা-ও-ওসি-ওস্ আৰু
ডি বিভক্তি পিছত থাকিলে পতি শব্দ সখি শব্দৰ সাধ্য কাৰ্য্য
কৰা হব। উদাহৰণ—পত্যা।

৯২। অধাত্বীকাৰতঃ সেলু'ক্।

ব্যাখ্যা—অধাত্বীকাৰতঃ (ধাতুভিন্ন ইকাৰাৎ পৰস্য) সেঃ (সি বিভক্ত্যেঃ
লুক্ স্যাৎ)।

সৰলার্থ—ধাতু ভিন্ন ইকাৰৰ পিছত থকা সি বিভক্তিৰ লোপ হব।
উদাহৰণ—নদী।

৯৩। নদ্যা অম্মশসোৰলুক্।

ব্যাখ্যা—নদ্যাঃ (পৰস্য) অম্মশসোঃ (অম্মশস্ বিভক্ত্যেঃ) অলুক্ (অকা-
ৰস্য লুক্ স্যাৎ)।

সৰলার্থ—নদী শব্দৰ পিছত থকা অম্ আৰু শস্ বিভক্তিৰ অকাৰৰ
লোপ হব। উদাহৰণ—নদীম্—নদীঃ।

৯৪। ওে ঐ।

ব্যাখ্যা—নদ্যাঃ পৰঃ ওে (ওে বিভক্ত্যেঃ স্থানে) ঐঃ (ঐকাৰঃ স্যাৎ)।

সৰলার্থ—নদী সংজ্ঞক শব্দৰ পিছত থকা ওে বিভক্তিৰ ঠাইত ঐকাৰ
হব। উদাহৰণ—নদৈ।

৯৫। ওসি ওসো বস্যা।

ব্যাখ্যা—নদ্যাঃ পৰয়োঃ, ওসি ওসোঃ (ওসি-ওস্-বিভক্ত্যেঃ) অস্যা (আ-
কাৰস্য স্থানে) আস্যাৎ।

সৰলার্থ—নদী সংজ্ঞক শব্দৰ পিছত থকা ওসি আৰু ওস্ বিভক্তিৰ
অকাৰৰ ঠাইত আকাৰ হব। উদাহৰণ—নদ্যাঃ।

৯৬। ওেৰাম্।

ব্যাখ্যা—নদ্যাঃ পৰস্য, ওেঃ (ডি বিভক্তিঃ স্থানে) আম্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—নদী সংজ্ঞক শব্দৰ পিছত থকা ডি বিভক্তিৰ ঠাইত আম্
হব। উদাহৰণ—নদ্যাম্।

৯৭। যষ্ঠ্যামি নুত'ৰেৎ।

ব্যাখ্যা—নদ্যাঃ-পৰস্য, যষ্ঠ্যামি (যষ্ঠ্যা আম্-বিভক্তৌ পৰে সতি) নুঃ
(নকাৰঃ) ত'ৰেৎ।

সৰলার্থ—নদী সংজ্ঞক শব্দৰ পিছত থকা ষষ্ঠী বিভক্তিৰ আগত নকাৰ হব। উদাহৰণ—নদীনাম্।

৯৮। হ্রস্বঃ সম্বন্ধাৰ্ধাতোঃ সম্বন্ধিলুপ্যতে ততঃ।

ব্যাখ্যা—সম্বন্ধৌ গম্যমানাম্মাং সত্যং, অধাতোঃ (ধাতুভিন্নস্য ঈদুতোঃ) হ্রস্বঃ স্যাৎ, ততঃ (হ্রস্বাদনন্তৰং) সম্বন্ধিঃ লুপ্যতে (লোপো ভৱতি)।

সৰলার্থ—সম্বন্ধি সংজ্ঞক অৰ্থ বুজালে ধাতু ভিন্ন নদী সংজ্ঞক শব্দৰ ঈকাৰ আৰু উকাৰৰ হ্রস্ব হব। তাৰ পিছত সম্বন্ধি সংজ্ঞক বিভক্তিৰ লোপ হব। উদাহৰণ—অহো নদি।

৯৯। প্ৰকৃতি ৰদিষ্ঠংপুংস্যপি ক্ৰিপ্ তদ্ধিত লুপ্ সমাসেযু।

ব্যাখ্যা—ক্ৰিপ্ তদ্ধিত লুপ্ সমাসেযু পৰেষু সতিষু, পুংস্যপি (পুংলিঙ্গেপি) প্ৰকৃতিৰং (নদী সংজ্ঞক কাৰ্য্যৰং সাধ্যং) ইষ্ঠং (শিষ্টেষ্টিষ্ঠম্)।

সৰলার্থ—ক্ৰিপ্ আৰু তদ্ধিত প্ৰত্যয়ান্ত সমাসৰ লোপ হলে পুংলিঙ্গ বিষয়তো নদী সংজ্ঞাৰ কাৰ্য্যৰ দৰে সাধ্য কাৰ্য্য কৰা হব। উদাহৰণ—সুশ্ৰেয়সৌ।

১০০। অবিশেষব্ৰিধৌ পুংসি সমানোহগ্নিৰদম্শমোঃ।

ব্যাখ্যা—অবিশেষব্ৰিধৌ (বিশেষব্ৰিধ্য সত্ত্বাৱে সতি) পুংসি (পুংলিঙ্গে বিষয়ে) অম্শমোঃ (ব্ৰিভক্ত্যাঃ পৰয়োঃ সতোঃ) সমানঃ (সমান সংজ্ঞক বৰ্ণঃ) অগ্নিৰং স্যাৎ (অগ্নি সংজ্ঞক ৰং সাধ্য কাৰ্য্যং সাৎ)।

সৰলার্থ—বিশেষবিধি নেথাকিলে পুংলিঙ্গ বিষয়ত অম্ আৰু শস্ বিভক্তি পিছত থাকিলে সমান সংজ্ঞক বৰ্ণৰ সাধ্যকাৰ্য্য অগ্নি সংজ্ঞাৰ দৰে কৰা হব। উদাহৰণ—সুশ্ৰেয়সীন্।

১০১। অথ ঋদন্তাঃ।

ব্যাখ্যা—অথ (নদী সংজ্ঞক শব্দ সাধ্য কথনান্তৰং) ঋদন্তাঃ (ঋকাৰান্ত শব্দানাং সাধ্যাঃ) উচ্যন্তে।

সৰলার্থ—নদী সংজ্ঞক শব্দৰ সাধ্য কাৰ্য্য কোৱাৰ পিছত ঋকাৰান্ত শব্দৰ সাধ্য কোৱা হব।

১০২। ঋ কাৰ আ সি সহিতঃ।

ব্যাখ্যা—সি সহিতঃ (সি ব্ৰিভক্ত্যা সহিতঃ) ঋকাৰঃ (ঋদন্তশব্দানাং ঋকাৰঃ) আস্যাৎ।

সৰলার্থ—সি বিভক্তিৰ সৈতে ঋকাৰান্ত শব্দৰ ঋকাৰৰ ঠাইত আকাৰ হব। উদাহৰণ—পিতা।

১০৩। ঙিঘৃটোৰ্ণ্।

ব্যাখ্যা—ঙিঘৃটোঃ (ঙিঘৃটোঃ ঙিভক্ত্যোঃ পৰয়োঃ সত্যোঃ) ঋদন্তাঃ (ঋদন্ত শব্দানাং ঋকাৰস্য স্থানে) অৰ্ ভৱতি।

সৰলার্থ—ঙি আৰু ঘৃট্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে ঋকাৰান্ত শব্দৰ ঋকাৰৰ ঠাইত অৰ্ হব। উদাহৰণ—পিতৰঃ।

১০৪। শস্যন্ ততঃ।

ব্যাখ্যা—ততঃ পুংলিঙ্গ বিষয়ে ঋকাৰাৎ পৰঃ (শস্যন্ভিভক্তিঃ স্থানে) ঋন্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—পুংলিঙ্গ বিষয়ত ঋদন্ত শব্দৰ ঋকাৰৰ পিছত থকা শস্ বিভক্তিৰ ঠাইত ঋন হব। উদাহৰণ—পিতৃন্।

১০৫। স্ত্ৰিয়াং-তু ঋদ্।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰিয়াং (স্ত্ৰিলিঙ্গে সম্যমানায়াং সত্যোঃ) তু (ঋদন্তাৎ পৰঃ) শস্ ঙিভক্তিঃ স্থানে ঋন্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—স্ত্ৰীলিঙ্গ বিষয়ত ঋদন্ত শব্দৰ পিছত থকা শস্ বিভক্তিৰ ঠাইত ঋন্ হব। উদাহৰণ—মাতৃঃ।

১০৬। ওসি-ওসৌ-স পূৰ্ব-মুসম্।

ব্যাখ্যা—স পূৰ্বম্ (পূৰ্বঋকাৰ সহিতৌ) ওসি-ওসৌ (ওসি-ওস্ ঙিভক্ত্যৌ) উসমাপদ্যতে (লভতে)।

সৰলার্থ—ঋকাৰান্ত শব্দৰ পিছত থকা ওসি আৰু ওস্ বিভক্তিৰ ঠাইত আগত থকা ঋকাৰৰ সৈতে উস্ হব। উদাহৰণ—মাতৃঃ।

১০৭। আমি-ঋন্।

ব্যাখ্যা—আমি (আম্ ঙিভক্তৌ পৰে সতি) ঋকাৰাৎ পৰঃ ঋন্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—আম্ বিভক্তি পিছত থাকিলে ঋদন্ত শব্দৰ ঋকাৰৰ ঠাইত ঋন্ হব। উদাহৰণ—পিতৃণাম্।

১০৮। সম্বুদ্ধৌ-স্যাৎবহুব্রীহৌ-মাতুৰ্মাতঃ স্তুতস্ততো।

ব্যাখ্যা—সদ্বৃন্ততো (সুতন্ততি—অৰ্থে গম্যমানে সতি) বহুব্রীহৌ (বহুব্রীহি সমাসে চ সতি) (সম্বুদ্ধৌ (সম্বুদ্ধি বিষয়ে) মাতুঃস্থানে মাতঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—পুত্ৰাদিক আদৰ অভিযর্থনা কৰা অৰ্থ বুজালে, বহুব্ৰীহি সমাস
হলে আৰু সম্বন্ধি অৰ্থ বুজালে মাতৃঃ শব্দৰ ঠাইত মাতঃ হব।
উদাহৰণ—হে গাৰ্গী মাতঃ।

১০৯। নৃ-শব্দাদামি ঋ ণ্ পক্ষে-মুঃস্তাৎ।

ব্যাখ্যা—আমি (আম্ বিভক্তৌ পৰে সতি) নৃ শব্দাৎ (নৃশব্দস্য ঋকাৰস্য
স্থানে ঋন্ স্যাৎ, পক্ষে (বিকল্পেন) নুঃস্তাৎ।

সৰলার্থ—আম্ বিভক্তি পিছত থাকিলে, নৃ শব্দৰ ঋকাৰৰ ঠাইত
ঋন্ হব আৰু বিকল্পে নুৰ্ ন হব। উদাহৰণ—নৃপাম্।

১১০। অনিপাত তৃচ্ ত্বনন্ত স্বশ্রাদে-ঘৃট্যৰাসৌ।

ব্যাখ্যা—অনিপাত (নিপাতভিন্ন) তৃচ্ ত্বনন্ত (তৃচ্ ত্বনন্ত-প্ৰত্যয়ান্ত)
স্বশ্রাদেঃ (স্বশ্ৰাদি শব্দস্য ঋকাৰস্যস্থানে) অসৌ (সি ভিন্নে) ঘৃটি
(ঘৃট্ সংজ্ঞক বৰ্ণে পৰে সতি), অৰস্থানে আৰ্ ভৱতি।

সৰলার্থ—সি বিভক্তি ভিন্ন ঘৃট্ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে নিপাত নোহোৱা
তৃচ্ আৰু ত্বন্ প্ৰত্যয়ান্ত স্বশ্ৰ আদি শব্দৰ একাৰৰ পৰা হোৱা
অৰৰ ঠাইত আৰ্ হব। উদাহৰণ—স্বসাবৌ।

১১১। ঘৃটি-স্ত্ৰিয়ামপি-ক্ৰোণ্টৌস্তন-তৃচ্।

ব্যাখ্যা—ঘৃটি (ঘৃট্ সংজ্ঞকে পৰে সতি) স্ত্ৰিয়ামপি (স্ত্ৰিভিজেহপি বিষয়ে)
ক্ৰোণ্টোঃ (ক্ৰোণ্টুঃ শব্দস্য) ত্বন্ স্থানে তৃচ্-স্তাৎ।

সৰলার্থ—ঘৃট্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে স্ত্ৰীলিঙ্গ বিষয়তো ক্ৰোণ্টু
শব্দৰ ত্বনৰ ঠাইত তৃচ্ হব। উদাহৰণ—ক্ৰোণ্টা।

১১২। টাদি-স্বৰে-তুৰা।

ব্যাখ্যা—টাদি স্বৰে পৰে সতি, তুৰা (বিকল্পেন) ক্ৰোণ্টুঃ ত্বন্ স্থানে
তৃচ্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—টা আদি বিভক্তিৰ স্বৰ পিছত থাকিলে ক্ৰোণ্টু শব্দৰ
ত্বনৰ ঠাইত বিকল্পে তৃচ্ হব। উদাহৰণ—ক্ৰোণ্টা।

১১৩। সতোহৃস্বেহপি-বৈ বা স্তাৎ।

ব্যাখ্যা—সতোঃ (সূভ্যস্ বিভক্ত্যোঃ পৰয়োঃ সতোঃ) হৃস্বেহপি (নপুংস-
কেহপি) বিষয়ে বৈ স্থানে বাস্ত্যাৎ।

সৰলার্থ—সু আৰু ভাস্ বিভক্তি পিছত থাকিলে বৈ শব্দৰ ঠাইত বা হব। উদাহৰণ—ৰাভ্যাম্।

১১৪। গোৰোদৌ-ঘুটি।

ব্যাখ্যা—ঘুটি (ঘুট্ সংজকে পৰে সতি) গোঃ (গোঃশব্দস্য ওকাৰস্য স্থানে) ঔঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ঘুট্ সংজক বৰ্ণ পিছত থাকিলে গো শব্দৰ ওকাৰৰ ঠাইত ঔকাৰ হব। উদাহৰণ—গৌঃ।

১১৫। অম্শসোৰা-ওতঃ।

ব্যাখ্যা—অম্ শসোঃ (পৰয়োঃ সতোঃ) ওতঃ (ওকাৰ সান্নস্য আ স্যাৎ)।

সৰলার্থ—অম্ আৰু শস্ বিভক্তি পিছত থাকিলে ওকাৰৰ ঠাইত আকাৰ হব। উদাহৰণ—গাম্—গাঃ।

১১৬। ওসি-ওসোৰলুক্।

১১৬। (ক) একাৰাচ্।

ব্যাখ্যা—ওকাৰ মাত্ৰাৎ পৰস্য, ওসি ওসোঃ (বিভক্ত্যাঃ) অকাৰস্য লুক্‌স্যাৎ, একাৰাচ্ ওসি ওসোঃ অকাৰঃ লুক্‌চ স্যাৎ।

ভাষা—ওকাৰৰ পিছত থকা ওসি আৰু ওস্ বিভক্তিৰ অকাৰৰ লোপ হব, একাৰৰ পিছত থাকিলেও ওসি আৰু ওস্ বিভক্তিৰ অকাৰৰ লোপ হব। উদাহৰণ—গোঃ।

১১৭। পৰে-দ্যো-জ্যোৰপি গোৱদ্বিধিং ৰিদুঃ।

ব্যাখ্যা—পৰে (শকটাদয়ঃ পণ্ডিতাঃ) দ্যোঃ জ্যোৰপি (শব্দয়োঃ) গোৱৎ (গোশব্দৰৎ) বিধিং (সাধ্যাৎ) ৰিদুঃ (ৱদন্তি)।

সৰলার্থ—শকটাদি পণ্ডিতৰ মতে দ্যো আৰু জ্যো শব্দৰ সাধ্যকাৰ্য্য গোশব্দৰ সাধ্য দৰে হব। উদাহৰণ—দ্যাবৌ।

১১৮। এদোভ্যাংসম্বুদ্ধি-লোপঃ।

ব্যাখ্যা—এদোভ্যাং (একাৰ-ওকাৰাভ্যাং পৰৌ) সম্বুদ্ধিঃ লোপঃস্যাৎ।

সৰলার্থ—একাৰাভ আৰু ওকাৰাভ শব্দৰ পিছত সম্বুদ্ধি সংজ্ঞাৰ লোপ হব। উদাহৰণ—হে মহে।

* অথ যবে যুব স্থানীয়াঃ ।

ব্যাখ্যা : অর্থ (সামান্য স্বৰাস্ত শব্দ সাধ্য কথনাস্তবৎ) যবে যুব স্থানীয়াঃ
—(যব-ইয্-উব্ আদেশাঃ শব্দাঃ উচ্যন্তে ।)

সৰলার্থ—সাধাৰণ স্বৰাস্ত শব্দ সাধ্য কোৱাৰ পিছত য-ব-ইয্ আৰু
উব্ আদেশ হোৱা শব্দবোৰৰ সাধ্য কাৰ্য্য কোৱা হ'ব । উদাহৰণ—
সেনানীঃ ।

১১৯। সূৰন্তোক্ত-সমাসেন বিনৈৱানেক বৰ্ণয়োঃ ।

ধাতু সংযোগাস্থিতয়ো ধাত্বীদূতো যবৌ স্বৰে ॥

ব্যাখ্যা---স্বৰে পৰে সতি সূৰন্তোক্ত সমাসেন বিনা (বৰ্জস্বিত্বা) এব-
অনেক বৰ্ণয়োঃ (একভিন্নানেক বৰ্ণয়োঃ) ধাতু সংযোগাস্থিতয়োঃ
(ধাতু সংযোগস্থ ভিন্নয়োঃ) ধাত্বীদূতৌ (ধাতু ইকাৰ-উকাৰয়োঃ)
যবৌ ভৱতঃ ।

সৰলার্থ---স্বৰ বৰ্ণ পিছত থাকিলে, সূৰন্ত সমাস নহ'লে আৰু
ধাতুৰ সংযোগ নোহোৱা অনেক স্বৰ বিশিষ্ট ধাতুৰ ইকাৰ আৰু
উকাৰৰ ঠাইত য আৰু ব হ'ব । উদা---সেনান্যৌ ।

১২০। নিয়োঙিৰাম্ ৱা ।

ব্যাখ্যা---নিয়ঃপৰঃঙিঃ (ঙি বিভক্তিঃ স্থানে) ৱা (বিকল্পেপম্) অম্ স্যাৎ ।
সৰলার্থ---নীৰ পিছত থকা ঙি বিভক্তিৰ ঠাইত বিকল্পে আম্ হ'ব ।
উদাহৰণ---সেনান্যাম্ ।

১২১। সুধী-শব্দস্য ন যত্বম্ ।

ব্যাখ্যা---সুধী শব্দস্য (ঈকাৰসাম্বন্ধানে) ন যত্বম্ (স্যাৎ) ।
সৰলার্থ---সুধী শব্দৰ ঈকাৰৰ ঠাইত যকাৰ নহ'ব । উদাহৰণ---সুধিয়ৌ ।

১২২। ঈকাৰোকাৰয়ো ধাতৌৰিযুৰৌ-ভৱতঃস্বৰে ।

ব্যাখ্যা---স্বৰে পৰে সতি ধাতোঃ ঈকাৰোকাৰয়োঃ (ধাতু ঈকাৰ-উকা-
ৰয়োঃ স্থানে) ইযুৰৌ ভৱতঃ ।

সৰলার্থ---স্বৰ বৰ্ণ পিছত থাকিলে ধাতুৰ ঈকাৰ আৰু উকাৰৰ ঠাইত
ইয্ আৰু উব্ হ'ব । উদাহৰণ---নিয়ঃ ।

১২৩। ভূৰ্ভৃ-স্বৰে-পুনৰ্বৰ্ষা-তৃণকাৰাৎ পৰো ন চেৎ ।

ব্যাখ্যা—চেৎ (যদি) স্বৰে পৰে সতি ভৃঃ স্থানে ভূৰ্ স্যাৎ, পুনৰ্বৰ্ষাতৃণ-কাৰাৎ (পৰঃ) ভৃঃ-ভূৰ্-ন স্যাৎ ।

সৰলার্থ—স্বৰ বৰ্ণ থাকিলে ভূ শব্দৰ ঠাইত ভূব হ'ব আৰু পুনঃ বৰ্ষা-তৃণ আৰু কাৰ শব্দৰ পিছত থকা ভূ শব্দৰ ঠাইত ভূব নহ'ব । উদাহৰণ—প্ৰতিভূৰৌ ।

১২৪। ক্ৰ শব্দান্তঃ স্বৰে-উৰ্-স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—স্বৰে পৰে সতি ক্ৰ শব্দান্তঃ (ক্ৰ শব্দস্য-অন্তঃ) উকাৰস্য স্থানে উৰ্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—স্বৰ বৰ্ণ পিছত থাকিলে ক্ৰ শব্দৰ অন্ত উকাৰৰ ঠাইত উৰ্ নহ'ব । উদাহৰণ—ভ্ৰুৱে ।

১২৫। নদী-কাৰ্য্যাবিৰোধতঃ । স্বৰে-স্ত্ৰী-স্ত্ৰিয়ম্ ।

ব্যাখ্যা—নদী কাৰ্য্যাবিৰোধতঃ (নদী কাৰ্য্য মবাধাৎ) স্বৰে পৰে সতি স্ত্ৰীঃ (স্ত্ৰি শব্দঃ স্থানে) স্ত্ৰিয়মাশ্নোতি ।

সৰলার্থ—নদী শব্দৰ সাধা কাৰ্য্যৰ বাধা নোহোৱাকৈ স্বৰ বৰ্ণ পিছত থাকিলে স্ত্ৰী শব্দৰ ঠাইত স্ত্ৰিয় হ'ব । উদাহৰণ—স্ত্ৰিয়ৌ ।

১২৬। ও দোসোঃ স্ত্ৰিষ্চ ।

ব্যাখ্যা—ও দোসোঃ পৰয়োঃ সতোঃ স্ত্ৰিষ্চ (স্ত্ৰিয়মাশ্নোতি)

সৰলার্থ—ও আৰু ওস্ বিভক্তি পিছত থাকিলে স্ত্ৰী শব্দৰ ঠাইত স্ত্ৰিয় হ'ব । উদাহৰণ—অতিস্ত্ৰিয়ৌ ।

১২৭। ঙা-ৰপি-ৰাম্ শসোঃ ।

ব্যাখ্যা—অম্ শসোঃ পৰয়োঃ সতোঃ ঙা (বিকল্পেন) যৌঅপি (স্ত্ৰী-স্ত্ৰিষ্চ) স্ত্ৰিয়মানুতঃ ।

সৰলার্থ—অম্ আৰু শম্ বিভক্তি পিছত থাকিলে বিকল্পে স্ত্ৰী আৰু স্ত্ৰি শব্দৰ ঠাইত স্ত্ৰিয় হয় । উদাহৰণ—স্ত্ৰিয়ঃ-স্ত্ৰীঃ ।

১২৮। নিত্য স্ত্ৰী-বিষয়ানাং সম্ভৱদি যুৰাংওৰস্তি-বচ-নানি ।

ঐ আসাসামৌ ঙা ।

ব্যাখ্যা—নিত্য স্ত্ৰী বিষয়ানাং (নিত্য স্ত্ৰীলিঙ্গ স্বাভাৱানাং) সম্ভৱদি যুৰাং (সম্ভৱৎ ইযুৰাং প্ৰাপ্তাৎ) ওৰস্তি বচনানি (ও-ওসি-ওস্-

ভীনাং বিভক্তীনাং স্থানে) বা (বিকল্পেন) ঐ-আস্-আস্-আমঃ
সুঃ (ভেষ্মুঃ) ।

সৰলার্থ—নিত্য ক্ৰীলিঙ্গ বিষয়ত ইম্ আৰু উব্ আদেশ সম্ভৱ স্থলত
ঙে-ঙসি-ঙস্ আৰু ঙি বিভক্তিৰ ঠাইত বিকল্পে ক্ৰমে ঐ-আস্-
আস্ আৰু আম্ হ'ব । উদাহৰণ—শ্ৰিয়ে ।

১২৯। আমি তু নুৰ্বা ।

ব্যাখ্যা—আমি (আম্ বিভক্তৌ পৰে সতি) তু (ক্ৰীলিঙ্গে বিষয়ে) বা
(বিকল্পেন) নুঃস্যাৎ ।

সৰলার্থ—আম বিভক্তি পিছত থাকিলে ক্ৰীলিঙ্গ শব্দৰ পিছত বিকল্পে
নুৰ্ নকাৰ হ'ব । উদাহৰণ—শ্ৰীগাম্ ।

১৩০। পস্থি মস্থি-ঋভুক্ত্যন্ত আ ঘৃটি ।

আতঃ স্বৰেষু নুঃ ।

ব্যাখ্যা—ঘৃটি (ঘৃট্ সংজকে পৰে সতি) পস্থি মস্থি ঋভুক্ত্যন্তঃ (পস্থি-
মস্থি-ঋভুক্তীনাং শব্দানাং অন্তঃ) আস্যাৎ, আতঃ-পৰঃ (আকাৰাৎ
পৰঃ) স্বৰেষু পৰেষু সতিষু নুঃ (নকাৰঃ স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—ঘৃট্ সংজক বৰ্ণ পিছত থাকিলে পথিন্ মথিন্ আৰু ঋভুক্তি
শব্দৰ শেষত আকাৰ হ'ব, স্বৰ বৰ্ণ পিছত থাকিলে আকাৰৰ
পিছত নুৰ নকাৰ হ'ব । উদাহৰণ—পস্থাঃ ।

১৩১। ইলোপোহচি ।

ব্যাখ্যা—অচি (অচ্ বৰ্ণে পৰে সতি) পস্থি-মস্থি-ঋভুক্ত্যানাং শব্দানাং
ইলোপঃ (ইকাৰ লোপঃ স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—অচ্ সংজক বৰ্ণ পিছত থাকিলে পথিন্ মথিন্ আৰু ঋভুক্তি
আদি শব্দৰ ইকাৰৰ লোপ হ'ব । উদাহৰণ—পথঃ ।

১৩২। অন্ঘুডন্যত্ৰ ন শূন্য প্ৰকৃতি স্থিতিঃ ।

ব্যাখ্যা—অন্ ঘুডন্যত্ৰ বিষয়ে, পস্থি-মস্থি-ঋভুক্ত্যানাং শব্দানাং ন শূন্য
প্ৰকৃতি স্থিতিঃস্যাৎ ।

সৰলার্থ—অন্ প্ৰত্যয় আৰু ঘৃট্ সংজক বাহিৰে পথিন্ মথিন্
আৰু ঋভুক্তি শব্দৰ ন নোহোৱাকৈয়ে প্ৰকৃতি স্থিতি হ'ব ।

উদাহৰণ—পথিড্যাম্ । (ইতি স্বৰান্ত সাধা) ।

(অথ সংখ্যা শব্দাঃ)

১৩৩। সংখ্যা একাদি বহুবৰ্ণ উতিবহুস্তকা মতাঃ ।

সংখ্যেয়েষু প্ৰবৰ্ত্তন্তে সংখ্যাযাবদশ শ্ৰুতিম্ ।

বিংশত্যাভ্যাঃ সনৈকত্বে সৰ্ব্বাঃ সংখ্যেয় সংখ্যেয়োঃ ।

তদ্বিত্বাদি বিবক্ষায়াং দ্বিত্বাদ্যা নবতেঃ স্ত্রিয়ঃ ।

ক্লীৰে শতাদিলক্ষন্ত ত্ৰিষু কোটিঃ স্ত্ৰিয়াংস্মৃতা ॥

ব্যাখ্যা—একাদি বহুবৰ্ণ উতিবহুস্তকাঃ সংখ্যঃ (বাচক-শব্দাশ্চিষ্টেঃ) মতাঃ (কথিতাঃ) । দশ শ্ৰুতিং যাবদ্ সংখ্যাঃ (একাদয়োহষ্টাদশা পৰ্য্যন্তা সংখ্যা বাচক শব্দাঃ সংখ্যেয়েষু (সংখ্যাশ্ৰয়প্ৰবোধে) প্ৰবৰ্ত্তন্তে (বিদান্তে) । বিংশত্যাভ্যাঃ সৰ্ব্বাঃ সংখ্যাঃ (সংখ্যা বাচক শব্দাঃ) সংখ্যেয়-সংখ্যেয়োঃ প্ৰবৰ্ত্তমানাঃ সদা একত্বে (একবচনে প্ৰবৰ্ত্তন্তে) তদ্বিত্বাদি বিবক্ষায়াং সত্যাং দ্বিত্বাদি (দ্বিবচনাদি-স্যাৎ) । আনবতেঃ নবতিশ্ৰুতি বিষয়া অষ্টাবিংশতি পৰ্য্যন্তাঃ শব্দাঃ স্ত্রিয়ঃ (স্ত্ৰীলিঙ্গাঃ স্যুঃ) শতাদি (শতাদি শব্দাঃ) ক্লীৰে (ক্লীৰলিঙ্গে বৰ্ত্তন্তে) । লক্ষন্ত (স্ত্ৰিমু-লিঙ্গেমু বৰ্ত্তন্তে) । কোটিঃ-স্ত্ৰিয়াং (স্ত্ৰীলিঙ্গে) স্মৃতা ।

সৰলার্থ—এক, দ্বি, বহুবৰ্ণ আৰু উতি বহু প্ৰত্যয়ান্ত শব্দবোৰ সংখ্যা বাচক বুলি কোৱা হ'ব । এক শব্দৰ পৰা অষ্টাদশ পৰ্য্যন্ত শব্দবোৰ সংখ্যেয় পদৰ লিঙ্গ ই লিঙ্গ হ'ব । বিংশতি আদি শব্দবোৰ স্ত্ৰীলিঙ্গ আৰু একবচনত ব্যৱহাৰ হ'ব । দ্বিত্বাদি বুজোৱা শব্দবোৰ অৰ্থাৎ দুটাক বুজোৱা শব্দবোৰ দ্বিবচনত ব্যৱহাৰ হ'ব । নবতি পৰ্য্যন্ত আৰু অষ্টাবিংশতি পৰ্য্যন্ত শব্দবোৰ স্ত্ৰীলিঙ্গত ব্যৱহাৰ হ'ব । শতাদিশব্দবোৰ ক্লীৰ লিঙ্গত হ'ব । লক্ষ তিনিও লিঙ্গত ব্যৱহাৰ হ'ব । কোটি শব্দ স্ত্ৰীলিঙ্গত ব্যৱহাৰ হ'ব বুলি কোৱা হৈছে । উদাহৰণ—একঃ—একম্ ।

১৩৪। অপৌণস্য ত্ৰৈক্ৰয়ান্ স্যাদামি ।

ব্যাখ্যা—আমি (আম্ বিভক্তৌ পৰে সতি) অপৌনস্য (গৌণবহিতস্য) ত্ৰৈঃ (ত্ৰিশব্দঃ) ত্ৰয়ান্ স্যাম ।

সৰলার্থ—আম্ বিভক্তি পিছত থাকিলে গৌণ, নুবুজোৱা ত্ৰি শব্দৰ ঠাইত ত্ৰয়ান্ হ'ব । উদাহৰণ—ত্ৰয়ানাম্ ।

১৩৫। ত্ৰয়ঃ সমাসে সঙ্খ্যায়াম্ ।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি সঙ্খ্যায়াম্ (বাচ্য্যং সত্য্যং) অগৌণস্য (দ্বিশব্দঃ স্থানে) ত্ৰয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সমাস হ'লে আৰু সঙ্খ্যা বুজালে গৌণ নোহোৱা দ্বি শব্দৰ ঠাইত ত্ৰয় হ'ব । উদাহৰণ—ত্ৰয়োদশঃ ।

১৩৬। বা চত্বাৰিংশদাদিষু ।

ব্যাখ্যা—চত্বাৰিংশদাদিষু (শব্দেষু পৰাম্ সতিষু) বা (বিকল্পেন) অগৌণ দ্বি শব্দঃ স্থানে ত্ৰয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—চত্বাৰিংশৎ শব্দবোৰ পিছত থাকিলে আগৰ দৰে গৌণ । নোহোৱাদ্বি শব্দৰ ঠাইত বিকল্পে ত্ৰয় হ'ব । উদাহৰণ—ত্ৰয়চত্বা-
বিংশৎ ।

১৩৭। সম্বুদ্ধৌ-চতুৰৌ হৃষ্যঃ ।

ব্যাখ্যা—সম্বুদ্ধৌ (সম্বুদ্ধি অৰ্থে গম্যমানে সতি) চতুৰঃ হৃষ্যঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সম্বুদ্ধি অৰ্থ বুজালে চত্বাৰ শব্দ হৃষ্য হৈ চতুৰ হ'ব ।
উদাহৰণ—হে প্ৰিয়চত্বাঃ ।

১৩৮। বৃটোহন্যত্র চতুৰঃ স্থিতিঃ ।

ব্যাখ্যা—ঘৃটঃ অন্যান্ন বিষয়ে চতুৰঃ স্থিতিঃ (প্ৰকৃতিঃ) স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ঘৃট্ সংজ্ঞাৰ বাহিৰে চত্বাৰ শব্দৰ ঠাইত চতুৰ প্ৰকৃতি হ'ব ।
উদাহৰণ—চতুৰঃ ।

১৩৯। কৰ্ত্তব্য-আমি-নু-স্তম্মাৎ পৰিত্যজ্যোপসৰ্জনম্ ।

ব্যাখ্যা—উপসৰ্জনম্ (গৌণম) পৰিত্যজ্য (বিহায়) আমি (আম্ বিভক্তৌ পৰে সতি) তস্মাৎ (চতুৰ শব্দাৎ) নুঃ (নকাৰঃ কৰ্ত্তব্যঃ) ।

সৰলার্থ—গৌণ নহ'লে আৰু আম্ বিভক্তি পিছত থাকিলে চতুৰ শব্দৰ পিছত নুৰ নকাৰ হ'ব । উদাহৰণ—চতুৰ্ণাম্ ।

১৪০। ত্ৰিযাং ত্ৰি চতুৰ ত্ৰিস্থ চতস্-ভৱতঃ ক্ৰমাৎ ।

ব্যাখ্যা—ত্ৰিযাং (ত্ৰিলিঙ্গে বিষয়ে) বিভক্তিস্থ পৰাম্ সতিষু দ্বি চতুৰঃ-
স্থানে ক্ৰমাৎ (ক্ৰমানুসাৰেণ) ত্ৰিস্থ চতস্-ভৱতঃ ।

সৰলার্থ—ত্ৰীলিঙ্গ বুজালে আৰু বিভক্তি পিছত থাকিলে হি আৰু চতুৰ শব্দৰ ঠাইত যথাক্ৰমে তিস্ আৰু চতস্ হ'ব।

১৪১। স্বৰে তয়ো ঋ কাৰস্য বত্বং স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—স্বৰে (পৰে সতি) তয়োঃ (তিস্-চতস্ৰোঃ) ঋকাৰস্য স্থানে বত্বং স্যাৎ।

সৰলার্থ—স্বৰ বৰ্ণ পিছত থাকিলে তিস্ আৰু চতস্ শব্দৰ ঋকাৰৰ ঠাইত ব কাৰ হ'ব। উদাহৰণ—তিস্ঃ-চতস্ৰঃ।

১৪২। আমি নুঃস্মৃতঃ।

ব্যাখ্যা—আমি (আম্ বিভক্তৌ পৰে সতি) তিস্-চতস্ৰভ্যাং পৰৌ নুঃস্মৃতঃ (কথিতঃ)।

সৰলার্থ—আম্ বিভক্তি পিছত থাকিলে তিস্ আৰু চতস্ শব্দৰ পিছত নুৰ নকাৰ হ'ব। উদাহৰণ—তিস্গাম্।

১৪৩। ঘৃট্ স্বৰে ভৌচ বত্বন্তু বহিবৰ্থে বিভাষয়া।

ব্যাখ্যা—ঘৃট্ স্বৰে (ঘৃট্ সংজ্ঞক স্বৰে পৰে সতি) ভৌচ (ভি-বিভক্তৌচ পৰে সতি) বহিবৰ্থে (বাহ্যার্থে গম্যমানে সতি) বিভাষয়া (বিকল্পেন) তিস্-চতস্ৰোঃ ঋকাৰস্য বত্বং ভৱতি।

সৰলার্থ—ঘৃট্ সংজ্ঞক স্বৰ বৰ্ণ আৰু ভি বিভক্তি পিছত থাকিলে, ব্যাহ্যার্থ বুজালে বিকল্পে তিস্ আৰু চতস্ শব্দৰ ঋকাৰৰ ঠাইত ব কাৰ হ'ব। উদাহৰণ—প্ৰিয়তিস্ৰৌ।

১৪৪। নপুংসকে বিকল্পেন স্যমো স্তিচত্বৰোঃস্থিতিঃ।

ব্যাখ্যা—স্যমোঃ (সি অম্ বিভক্ত্যোঃ পৰয়োঃ সতোঃ) নপুংসকে (নপুংসকে লিঙ্গে বাচ্যে সতি) বিকল্পেন হি চত্বৰঃ স্থিতিঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—নপুংসক লিঙ্গ বুজালে, সি আৰু অম্ বিভক্তি পিছত থাকিলে বিকল্পে হি আৰু চত্বৰ শব্দ স্থিতি হ'ব। উদাহৰণ—অভিহি।

১৪৫। ষট্ সংজ্ঞেভ্যো জস্ শসোলুঙ্ মুখ্যদ্বৈ।

ব্যাখ্যা—মুখ্যদ্বৈ (অৰ্থে গম্যমানে সতি) ষট্ সংজ্ঞভ্যোঃ পৰঃ জস্ শসোঃ (বিভক্ত্যোঃ) লুক্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—মুখ্য হোৱা অৰ্থ বুজালে ষড়্ সংজ্ঞক শব্দৰ পিছত থকা
জস্ আৰু শস্ বিভক্তিৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ—পঞ্চ।

১৪৬। নঃ পূৰ্ব্ব আমি দীৰ্ঘঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—আমি (আম্ বিভক্তৌ পৰে সতি) ষড়্ সংজ্ঞেভ্যঃ পৰঃ নঃ
পূৰ্ব্বঃ (নকাৰস্য উপধা) দীৰ্ঘঃ স্যাৎ (দীৰ্ঘোত্তৰতি)

সৰলার্থ—আম্ বিভক্তি পিছত থাকিলে ষড়্ সংজ্ঞক শব্দৰ ন কাৰৰ
পূৰ্ব বৰ্ণ অৰ্থাৎ উপধা বৰ্ণ দীৰ্ঘ হ'ব। উদাহৰণ—পঞ্চানাম্।

১৪৭। ষম্মামিতি নিপাত্যতে।

ব্যাখ্যা—ষম্মাম্ ইতি পদং শিল্টেঃ নিপাত্যতে (নিপাতনে সিদ্ধঃ)
ক্ৰিয়তে।

সৰলার্থ—ষম্মাম্ এই পদটো শিল্ট সকলে নিপাতনে সিদ্ধ কৰিছে।

১৪৮। ডত্যন্তাঃ ষণকাবাস্তাঃ সংখ্যাঃ ষট্ সংজ্ঞকাঃ স্মৃতাঃ।

ব্যাখ্যা—ডত্যন্তাঃ (ডতি প্ৰত্যয়ান্তাঃ শব্দাঃ) ষণকাবাস্তাঃ (ষকাব-
নকাবাস্তাঃ শব্দাঃ) সংখ্যা বাচকাঃ শব্দাশ্চ ষড়্ সংজ্ঞকাঃ স্মৃতাঃ
(উক্তাঃ)।

সৰলার্থ—ডতি প্ৰত্যয়ান্ত, ষকাবাস্ত নকাবাস্ত আৰু সংখ্যা বাচক
শব্দবোৰৰ ষট্ সংজ্ঞা হ'ব।

১৪৯। ষট্ সংজ্ঞকা ত্ৰিষুসমা যুগ্মদস্মৃতিঙব্যয়ম্।

ব্যাখ্যা—ষট্ সংজ্ঞকাঃ শব্দাঃ ত্ৰিষু (লিঙ্গেষু) সমাঃ (সম কাপাঃ স্মৃঃ)
যুগ্ম দস্মৃতিঙব্যয়ম্ চ ত্ৰিষু লিঙ্গেষু সম কাপাঃ স্মৃঃ।

সৰলার্থ—ষট্ সংজ্ঞক শব্দবোৰৰ তিনিও লিঙ্গে একে সমান কাপ
হ'ব, যুগ্মদ জুগ্মদ আৰু তিঙত অব্যয়বো তিনিও লিঙ্গে
একে কাপ হ'ব।

১৫০। ষাট্ মোহকী।

ব্যাখ্যা—বিভক্তৌ পৰে সতি, অষ্টনঃ (অষ্টন্ শব্দস্য স্থানে) ষা
(বিবৰ্জনে) অষ্টা স্যাৎ।

সৰলার্থ—বিভক্তি পিছত থাকিলে অণ্টন্ শব্দৰ ঠাইত বিকল্পে অণ্টা আদেশ হ'ব।

১৫১। জস্ শসারৌ তস্মাৎ ।

ব্যাখ্যা—তস্মাৎ (অণ্টা শব্দাৎ পৰৌ) জস্-শসৌ স্থানে ঔঃ (ঔকাৰঃ স্যাৎ)।

সৰলার্থ—অণ্টা শব্দৰ পিছত থকা জস্ আৰু শস্ বিভক্তিৰ ঠাইত ঔকাৰ হ'ব। উদাহৰণ—অশৌ।

১৫২। গৌণং বিনামি নুঃ ।

ব্যাখ্যা—গৌণং বিনা (বজ্জমিত্বা) অমি (অ'য়্ বিভক্তৌ পৰ সন্তি) অণ্টাশব্দাৎ পৰঃ নুঃ (নকাৰঃস্যাৎ)।

সৰলার্থ—গৌণ অর্থ নহ'লে, আম্ বিভক্তি পিছত থাকিলে অণ্টা শব্দৰ পিছত নুৰ্ নকাৰ হ'ব। উদাহৰণ—অণ্টানাম্।

১৫৩। শতাৎ পূৰ্ব্বত্ৰ সংখ্যায়াং পৰস্য্যৎ

ব্ৰহ্মনোহন্ত আ । স্যাদবহব্রীহী শীতোঃ ।

ব্যাখ্যা—অবহব্রীহী শীতোঃ (বহব্রীহি অশীতিভিন্ন শব্দয়োঃ পৰয়োঃ সতোঃ) শতাৎ পূৰ্ব্বত্ৰ সংখ্যায়াং (পৰস্য্যৎ সত্য্যং) দ্ব্যণ্টনঃ (দ্বি-অণ্টন্ শব্দয়োঃ) অন্তঃ আস্যাৎ।

সৰলার্থ—বহব্রীহি সমাস নহ'লে আৰু অশীতি শব্দ পিছত নেথাকিলে, শতাতি শব্দৰ পূৰ্ব্ব সংখ্যা বাচক শব্দ পিছত থাকিলে দ্বি আৰু অণ্টন শব্দৰ শেষত আকাৰ হ'ব। উদাহৰণ—দ্বাদশ।

১৫৪। চত্বাৰিংশদানিশ্চ ।

ব্যাখ্যা—চত্বাৰিংশদানিশ্চ (শব্দেষু পৰেষু সৎসু) শতাৎ পূৰ্ব্বত্ৰ সংখ্যায়াং পৰস্য্যৎ বা (বিকল্পেন) দ্ব্যণ্টনঃ (দ্বি-অণ্টন্ শব্দয়োঃ) অন্তঃ আস্যাৎ।

সৰলার্থ—চত্বাৰিংশৎ আদি শব্দবোৰ পিছত থাকিলে শতাতি শব্দৰ পূৰ্ব্ব সংখ্যা শব্দ পিছত থকা দ্বি আৰু অণ্টন শব্দৰ শেষত বিকল্পে আকাৰ হ'ব। উদাহৰণ—চাচত্বাৰিংশৎ।

১৫৫। অষ্টা গষ্টাষ্টা কপালাষ্টা বৃক্ষাঃস্য ব্যৱস্থয়া ।

ব্যাখ্যা—ব্যৱস্থয়া (হেতুভূতয়া) অষ্টাগৰ অষ্টাকপাল অষ্টাবৃক্ষাঃ
শব্দাঃ সিদ্ধাঃ স্যুঃ ।

সৰলার্থ—ব্যৱস্থা থকা হেতুকে অষ্টাগৰ-অষ্টাকপাল আৰু অষ্টা-
বৃক্ষ সিদ্ধ হৈছে । উদাহৰণ—অষ্টাগৰম্ ।

১৫৬। সংখ্যা বাচিশ্বেক শব্দান্মেগ্ৰাহ্মাহৌ সমাসগৌ ।

ব্যাখ্যা—সমাসগৌ (সমাস গম্যমানায়াংসত্যং) সংখ্যাবাচিশ্চ (শব্দেষু
পৰেষু সতিষু) এক শব্দাৎ পৰঃ নঞঃ স্থানে—অগ্ৰাহৌ (অগ্ৰ-
অহৌ আদেশৌ ভৱতঃ) ।

সৰলার্থ—সমাস হ'লে আৰু সংখ্যা বাচক শব্দ পিছত থাকিলে এক
শব্দৰ পৰৱৰ্তী নঞৰ ঠাইত অগ্ৰ আৰু অহ্ আদেশ হ'ব ।
উদাহৰণ—একান্নবিংশতি ।

১৫৭। পৰঃশতাদ্যাঃ সঙ্খ্যেয়ে ত্ৰিষ্বেতদধিকার্থকাঃ ।

শতাদৌ পৰ শব্দান্তঃ সূক্স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—অধিকার্থকাঃ (শতাদ্যধিক সংখ্যা বাচকাঃ) পৰঃ শতাদ্যাঃ শব্দাঃ
সঙ্খ্যেয়ে (বাচৌ) ত্ৰিশ্চ (লিঙ্গেশ্বৰভূক্তে), শতাদৌ পৰে সতি পৰ
শব্দান্তাঃ (পৰ শব্দস্যান্তোহৰয়বঃ সন্) সূক্স্যাৎ (সকাৰাগমঃ
স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—অধিক অৰ্থ বুজালে শতাদি শব্দবোৰ সঙ্খ্য শব্দৰ লিঙ্গ প্ৰাপ্ত
হ'ব । শতাদি শব্দ পিছত থাকিলে পিছৰ শব্দৰ অন্তত সূকৰ
স আগম হ'ব । উদাহৰণ—পৰশশতাঃ ইতি সংখ্যা প্ৰকৰণম্ ।

১৫৮। ক্ৰীড়াৎ স্যমোৰ্লুক্ ।

ব্যাখ্যা—ক্ৰীড়াৎ (নপুংসক লিঙ্গাৎ পৰঃ) স্যমোঃ (সি অম্ বিভক্ত্যোঃ)
লুক্স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ক্ৰীড় (স্বৰাভ ক্ৰীড়লিঙ্গ) শব্দৰ পিছত সি আৰু অম্ বিভক্তিৰ
লোপ হ'ব ।

১৫৯। তত্ৰেকং বিবাম ব্যঞ্জনোদিতম্ ।

ব্যাখ্যা—তত্ৰ (বিভক্তি লুকি সতি) বিবাম ব্যঞ্জনোদিতম্ (কাৰ্যাৎ
শিষ্টৈঃ ইষ্টম্) ।

সৰলার্থ—ক্ৰীৱলিঙ্গ শব্দৰ পিছত থকা বিভক্তি লোপ হ'লে পিছত
বিৰাম আৰু ব্যঞ্জনোক্ত কাৰ্য্যবোৰ কৰা হ'ব। উদাহৰণ—হাৰি।

১৬০। যুশ্চাকাবাদসম্বুদ্ধৌ।

ব্যাখ্যা—অসম্বুদ্ধৌ (সম্বুদ্ধিভিন্নে অৰ্থে গম্যমানে সতি) অকাৰাৎ (অদ-
স্তাৎ ক্ৰীৱলিঙ্গাৎপৰঃ) মুঃস্যাৎ।

সৰলার্থ—সম্বুদ্ধি অৰ্থ নুবুজালে অকাৰান্ত ক্ৰীৱলিঙ্গ শব্দৰ পিছত
মুটৰ ম কাৰ হ'ব। উদাহৰণ—শাস্ত্ৰম্।

১৬১। অন্যাদেশ্ত তুৰাগমঃ।

ব্যাখ্যা—ক্ৰীৱ মাত্ৰাৎ অন্যাদেশঃ (অন্যাতি শব্দাৎ পৰস্য মাগম বাধকঃ)
তুৰাগমঃ স্যাৎ (তুৰাকাগমঃ স্যাৎ)।

সৰলার্থ—ক্ৰীৱ লিঙ্গ বুজোৱা অন্যাতি শব্দৰ পিছত মকাৰ আগম নহয়,
ত কাৰ আগম হ'ব। উদাহৰণ—অন্যৎ সৰ্ব্বনামান্তৰ্গত অন্যাতি
শব্দ ন প্ৰকাৰৰ, যেনে—অন্য অনাতৰ ইতৰ-উত্তৰ-উত্তম-কিম্
যৎ-তৎ-যদ্।

১৬২। ঔৰীকাৰঃ।

ব্যাখ্যা—ক্ৰীৱ মাত্ৰাৎ পৰঃ (ঔকাৰস্য স্থানে ঈকাৰঃ স্যাৎ)।

সৰলার্থ—ক্ৰীৱ লিঙ্গ বাচক শব্দৰ পিছত থকা ঔ বিভক্তিৰ ঠাইত
ঈকাৰ হ'ব। উদাহৰণ—শাস্ত্ৰে।

১৬৩। জস্ শসৌ শিঃ।

ব্যাখ্যা—ক্ৰীৱ লিঙ্গ মাত্ৰাৎ পৰয়োঃ, জস্ শসৌঃ (জস্-শসৌঃ দ্বিভুক্ত্যোঃ
স্থানে) শিঃস্যাৎ।

সৰলার্থ—ক্ৰীৱলিঙ্গ শব্দৰ পিছত থকা জস্ আৰু শস্ বিভক্তিৰ
ঠাইত শি হ'ব। উদাহৰণ—চহাৰি।

১৬৪। ধুড়ন্তস্য ধুটঃ পুৰঃ। স্বৰাৎ স্বৰাস্ত্যচ্চ ঘৃটি নুঃ। লৈঙ্গঃ।

ব্যাখ্যা—ঘৃটি—(ঘৃট্ সংজকে পৰে সতি) ধুড়ন্তস্য শব্দস্য ধুটঃ পুৰঃ
(ধুটঃপূৰ্ব্বস্ত) স্বৰাৎ পৰঃ নুঃ স্যাৎ। স্বৰাস্ত্যচ্চ (শব্দাৎ
পৰঃনুঃস্যাৎ)। লৈঙ্গঃ (সঃ-চ নুঃ লিঙ্গাবক্ষ্যঃ স্যাৎ)।

সৰলার্থ—মুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে ধুড়্ সংজ্ঞা যুক্ত শব্দৰ
আগত আৰু স্বৰান্ত ক্ৰীৱলিঙ্গ শব্দৰ পিছত নূৰ নকাৰ হ'ব।
এই নকাৰ লিঙ্গৰ অৱয়ব হ'ব অৰ্থাৎ লিঙ্গ সংজ্ঞা হ'ব।
উদাহৰণ—পদ্মানি।

১৬৫। নামিনঃ স্বৰে।

ব্যাখ্যা—স্বৰে পৰে সতি, ক্ৰীৱলিঙ্গাৎ নামিনঃ পৰঃ নুঃ স্যাৎ।
সৰলার্থ—স্বৰ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে স্বৰান্ত ক্ৰীৱলিঙ্গ শব্দৰ নামি
সংজ্ঞাৰ পিছত নূৰ নকাৰ আগম হ'ব। উদাহৰণ—বাৰিণা।

১৬৬। মুযুক্ত আমি দীৰ্ঘোৱা।

ব্যাখ্যা—আমি (আম্ বিভক্তৌ পৰে সতি) নৃ যুক্তঃ (নকাৰযুক্তঃ)
নামী সংজ্ঞা বা (বিকল্পেন) দীৰ্ঘঃ স্যাৎ।
সৰলার্থ—আম বিভক্তি পিছত থাকিলে বিকল্পে নকাৰ যুক্ত নামী
সংজ্ঞা দীৰ্ঘ হ'ব। উদাহৰণ—বাবীণাম্।

১৬৭। নপুংসকোক্তা বিবোধাতৃতীয়াদিষু পূৰ্ব্ববিধিঃ।

ব্যাখ্যা—তৃতীয়াদিষু (বিভক্তিষু পৰে সতিষু) নপুংসকোক্ত (নপুংসক
লিঙ্গোক্ত কাৰ্য্যং) অবিবোধাৎ (বিবোধ ৰহিতাৎ (পুং বিধিঃ) পুং-
লিঙ্গোক্ত কাৰ্য্যং) ন পুংসকে লিঙ্গেহপিস্যাৎ।
সৰলার্থ—তৃতীয়াদি বিভক্তি পিছত থাকিলে কোনো বিবোধ নোহো-
ৱাকৈ ক্ৰীৱলিঙ্গ শব্দৰ পুংলিঙ্গৰ কাৰ্য্যৰ দৰে সাধ্য হ'ব।
উদাহৰণ—মাদ্দবেণশুণেন।

১৬৮। যৎ প্ৰৱৃতি নিমিত্তেক্যে পূৰ্ব্বদ্ব্যুত্ৰেহন্যলিঙ্গকম্।
তৎ কীৱলিঙ্গং নাম্যন্তং পুংৰূপাণি পৰে ভুৱা।

ব্যাখ্যা—প্ৰৱৃতিনিমিত্তেক্যে (গুণ ক্ৰিয়া জাতি দ্ৰব্যাত্মকেন শব্দ প্ৰৱৃতি
নিমিত্তেনেক্যেন) যৎ পুংৰূপং (পুমাংসমিহ অন্য লিঙ্গকং শূন্যত
(ভিন্ন লিঙ্গকমর্থ মুপস্থাপয়তি তৎ ভাষিত পুংৰূপ মিত্যাচাৰ্য্যে),
টাদি স্বৰে পৰে সতি তু (কিস্ত) তৎ ক্ৰীৱলিঙ্গং নাম্যন্তং চেৎ বা
(বিকল্পেন) পুংৰূপং (পুংলিঙ্গৰূপং ভৱতি)।

সৰলার্থ—যি প্ৰকৃতিৰ দ্বাৰা অৰ্থাৎ ওণ ক্ৰিয়া জাতি প্ৰকৰ দ্বাৰা পুং-
লিঙ্গ শব্দৰ অন্য লিঙ্গান্ত শব্দৰ দৰে অৰ্থ প্ৰকাশ কৰে, টা আদি
কৰি বাকী বিভক্তিবোৰৰ স্বৰ বৰ্ণ পিছত থাকিলে আৰু নামী
সংস্কৃত বৰ্ণ পূৰ্ব পদৰ অন্ত হ'লে তেনেকুৱা ক্লীৰলিঙ্গ শব্দৰ
বিকল্পে পুংলিঙ্গৰ দৰে কাৰ্য্য হ'ব। উদাহৰণ—মুদয়ে বস্ত্ৰায়।

১৬৯। অস্থি দধ্যাক্ষি সৰ্থীনাংগিকাৰস্য টাদ্যচি।

ব্ৰহ্মৌ চ।

ব্যাখ্যা—টাদ্যচি (টাদি স্বৰে পৰে সতি) ব্ৰহ্মৌচ পৰে সতি অস্থি-দধ্যাক্ষি
সৰ্থীনাং (শব্দানাং) ইকাৰস্য স্থানে অন্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—টা বিভক্তিকে আদি কৰি বিভক্তিৰ স্বৰ বৰ্ণ পিছত থাকিলে
আৰু ব্ৰহ্ম প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে অস্থি দধি-অক্ষি আৰু সৰ্থি
শব্দৰ ইকাৰৰ ঠাইত অন্ হ'ব। উদাহৰণ—অস্থি।

১৭০। এষাশ্বিন্ ক্ৰিবস্তা নামস্তস্য।

ব্যাখ্যা—টাদ্যচি পৰে সতি ব্ৰহ্মৌ চ পৰে সতি, ইন্কিবস্তানাং (ইন্-
কিব্ প্ৰত্যয়ান্তানাং) এষাং (অস্থি দধ্যাক্ষি সৰ্থীনাং শব্দানাং)
অন্তস্য অন্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—টা বিভক্তিকে আদি কৰি বিভক্তিৰ স্বৰ বৰ্ণ আৰু বস্ত
প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে ইন্ আৰু কিব্ প্ৰত্যয় হ'লেও সেই অস্থি
দধি অক্ষি আৰু সৰ্থি শব্দৰ শেষত অনৰ অকাৰ হ'ব।

উদাহৰণ—অক্ষি।

১৭১। ধস্য নিঃ স্বৰঃ।

ব্যাখ্যা—টাদ্যচি পৰে সতি ব্ৰহ্মৌ চ পৰে সতি, ধস্য (এষাং অস্থি
দধ্যাক্ষি সৰ্থীনাং ধকাৰস্য স্থানে) নিঃস্বৰঃ (স্বৰ হীনোহন্স্যাৎ)।

সৰলার্থ—টা বিভক্তিকে আদি কৰি বিভক্তিৰ স্বৰ বৰ্ণ আৰু বস্ত
প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে সেই অস্থি-দধি-অক্ষি আৰু সৰ্থি শব্দৰ
ধৰণৰ ঠাইত স্বৰহীন অন্ হ'ব। উদাহৰণ—সুন্দা।

১৭২। অঘুট্ স্বৰেষু লোপোহনোহকাৰঃ সংযুক্ত্ৰমাশ্চিতঃ।

ব্যাখ্যা—অঘুট্ স্বৰেষু (ঘুট্ সংজ্ঞা ভিন্ন স্বৰেষু পৰেষু সংযুক্ত্ৰ
গ্ৰমাশ্চিতঃ (ব্ৰ-ম সংযোগস্থ ভিন্নঃ সন্) অনঃ অকাৰঃ লোপাঃ
স্যাৎ।

সৰলার্থ—মুট্ সংজ্ঞা ভিন্ন স্বৰ বৰ্ণ পিছত থাকিলে, ব আৰু ম বৰ্ণৰ সংযুক্ত নহ'লে অস্থি-দধি-অন্ধি-সক্‌থি আদি শব্দৰ পিছত হোৱা অনৰ অ বৰ্ণৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ—দাম্‌না।

১৭৩। ঐণ্ড্যোৰ্বিভাষয়া।

ব্যাখ্যা—অস্থি-দধ্যন্ধি-সক্‌থীনাং শব্দানাং, ঐণ্ড্যোঃ (ঐ-ঙি-বিভাঙেণ্যোঃ পৰয়োঃ সতোঃ) বিভাষয়া (বিকল্পেন) সংযুক্তমাস্থিতঃ—অনোহকাৰঃ লোপ্যঃস্যাৎ।

সৰলার্থ—অস্থি-দধি-অন্ধি-সক্‌থি আদি শব্দবোৰৰ ঐ আৰু ঙি থাকিলে, ব আৰু ম বৰ্ণ সংযুক্ত নহ'লে বিকল্পে অনৰ অকাৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ—দধি-দধনি।

১৭৪। ধৃত ৰাজন্‌ষন্‌ হনন্তস্যৈৱানি।

ব্যাখ্যা—অনি পৰে সতি, ধৃত ৰাজন্‌ষন্‌ হনন্তস্য এৱ অনোহকাৰঃ লোপ্যঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অন্‌ প্ৰত্যয় হ'লে ধৃত ৰাজন্‌ষন্‌-হনন্ত শব্দৰ অনৰ অকাৰৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ—পৌফম্‌। ইতিষ্‌ৰান্ত সাধা বিন্যাসঃ।

অথ ব্যঞ্জনান্ত সাধ্যম্ ।

১। অথ ক্রমে হলন্তানাং সাধ্যং লিঙ্গত্রয়াশ্চিতম্ ।

কার্য্যমৰ্ণাধিকারোক্তং নাস্তি সন্ধেৰনন্তবম্ ।

ব্যাখ্যা—অথ (স্বৰান্ত শব্দ সাধ্য কথনান্তবং) লিঙ্গ ত্ৰয়াশ্চিতম্ (পুংলিঙ্গ স্ত্রীলিঙ্গ-ক্লীবলিঙ্গাশ্চিতং) হলন্তানাং (ব্যঞ্জনান্তানাং শব্দানাং) সাধ্যং (সাধনকার্য্যং) শ্রুত্রে (কথয়ামি), সন্ধেঃ-অনন্তবং (সন্ধেঃ পশ্চাৎ) অৰ্ণাধিকারোক্তং (অৰ্ণসংজ্ঞাধিকারোক্তং কার্য্যং ন অস্তি (ন ভৱতি) ।

সৰলার্থ—স্বৰান্ত শব্দ সাধ্য কোৱাৰ পিছত পুংলিঙ্গ স্ত্রীলিঙ্গ আৰু ক্লীবলিঙ্গ হোৱা ব্যঞ্জনান্ত শব্দৰ সাধ্য কাৰ্য্য কোৱা হ'ব । সন্ধিৰ পিছত অৰ্ণ সংজ্ঞা অধিকাৰ কৰি যিবোৰ কাৰ্য্য আছে সেই কাৰ্য্যবোৰ কৰা নহ'ব । উদাহৰণ—সপিস্ম্ ।

২। ব্যঞ্জনান্তাৎ সি লোপঃ ।

ব্যাখ্যা—ব্যঞ্জনান্তাৎ (ব্যঞ্জনান্ত শব্দাৎ পৰাঃ) সি বিভক্তেঃ লোপঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ব্যঞ্জনান্ত শব্দৰ পিছত থকা সি বিভক্তিৰ লোপ হ'ব ।
উদাহৰণ—সৰ্ব্বশক্ ।

৩। অন্তে তৃতীয় প্রথমৌ ধুটাম্ ।

ব্যাখ্যা—অন্তে বিবামে চ, (পৰৱৰ্ত্তমান বৰ্ণাভাৱে সতি) ধুটীং (ধুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণানাং স্থানে) তৃতীয় প্রথমৌবৰ্ণৌ স্যাভাম্ ।

সৰলার্থ—পদান্ত হলে আৰু পিছত স্বপদৰ বৰ্ণাভাৱ হলে, ধুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণৰ ঠাইত প্রথম আৰু তৃতীয় বৰ্ণ হ'ব । উদাহৰণ—সৰ্ব্বশক্ ।

৪। তৃতীয়োহৰ্ণয়ে ।

ব্যাখ্যা—অৰ্ণেষু (অৰ্ণ সংজ্ঞক বৰ্ণেষু পৰেষু সংযু) ধুটীং স্থানে তৃতীয় স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অৰ্ণ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে ধুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণৰ ঠাইত তৃতীয় বৰ্ণ হব। উদাহৰণ—সৰ্ব্বশগ্ভ্যাম্।

৫। অঘোষে তু প্ৰথমঃ।

ব্যাখ্যা—অঘোষে (অঘোষ সংজ্ঞকৰ্ণে পৰে সতি) ধুটাং (ধুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণানাং স্থানে) প্ৰথমঃ (স্বকীয় প্ৰথম বৰ্ণঃ) স্যাৎ।

সৰলার্থ—ঘোষ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত নেথাকিলে ধুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণৰ ঠাইত নিজ বৰ্ণৰ অৰ্থাৎ যি বৰ্ণৰ ধুট্ বৰ্ণ পিছত থাকে সেই বৰ্ণৰ প্ৰথম বৰ্ণ হব। উদাহৰণ—চিল্লিল্লিচ্চু।

৬। অৰ্ণে ঝিৰামেহপ্যন্তস্য প্ৰায়েণ ধাতুকস্য দঃ।

ব্যাখ্যা—অৰ্ণে (অৰ্ণ সংজ্ঞক বৰ্ণে পৰে সতি) অপি (ঝিৰামেচ সতি) প্ৰায়েণ (বাহুল্যে) ধাতুকস্য (ধাতোঃককাৰস্য স্থানে) দঃ (দকাৰঃ স্যাৎ)।

সৰলার্থ—অৰ্ণ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে আৰু বিৰাম হলে ধাতুৰ ক বৰ্ণৰ প্ৰায়েই দ কাৰ হব। উদাহৰণ—বনটীদ্।

৭। চজঝাঃ।

ব্যাখ্যা—অৰ্ণে পৰে সতি বিৰামে চ সতি, চজঝাং (চজঝা বৰ্ণানাং স্থানে গঃ স্যাৎ)।

সৰলার্থ—অৰ্ণ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে আৰু বিৰাম হলে পদৰ শেষত থকা চ-জ আৰু ঝা বৰ্ণৰ ঠাইত গ হব। উদাহৰণ—বাহুল্যাম্।

৮। দৃগাদীনাম্।

ব্যাখ্যা—অৰ্ণে পৰে সতি বিৰামে চ সতি, দৃগাদীনাম্ শব্দানাং অন্তস্য স্থানে গঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অৰ্ণ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে আৰু বিৰাম হলে দৃগাদি শব্দৰ শেষত গ হব। উদাহৰণ—দৃগ্।

৯। মুহাদীনাম্ পুনৰ্ভগৌ।

ব্যাখ্যা—অৰ্ণে পৰে সতি বিৰামে চ সতি, মুহাদীনাম্ শব্দানাং অন্তস্য স্থানে ভঃগৌ স্যাতাম্।

সৰলার্থ—অৰ্ণ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে আৰু বিৰাম হলে মুহাদি শব্দৰ
পিছত পুনৰ ড আৰু গ হব। উদাহৰণ—সুমুড়।

১০। যজ্ ভ্রাজ্ পৰিব্রাজ্ বাজ্ ব্রজ্ ব্রশ্চ সজ্
মুজাম্। চজোৰ্ডঃ স্যাৎ মশ্চহাঞ্চ।

ব্যাখ্যা—অৰ্ণে পৰে সতি বিৰামে চ সতি, যজ্-ভ্রাজ্-পৰিব্রাজ্-বাজ্-ব্রজ্-ব্রশ্চ-সজ্-মুজাম্ শব্দানাং অন্তঃ চজোঃ স্থানে ডঃ স্যাৎ, মশ্চ
হাঞ্চ স্থানে ডঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অৰ্ণ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে আৰু বিৰাম হলে যজ্-ভ্রাজ্-
পৰিব্রাজ্-বাজ্-ব্রজ্-ব্রশ্চ-সজ্-মুজ্ আদি শব্দৰ শেষত থকা চ
আৰু জ বৰ্ণৰ ঠাইত ড হব আৰু য বৰ্ণ আৰু হ বৰ্ণৰ ঠাইতো
ড হব। উদাহৰণ—পৰিব্রাড্—পৰিব্রাট্।

১১। নহো হোদঃ।

ব্যাখ্যা—অৰ্ণে পৰে সতি বিৰামে চ সতি, নহঃ হঃ স্থানে দঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অৰ্ণ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে আৰু বিৰাম হলে নহ
শব্দৰ হ বৰ্ণৰ ঠাইত দ হব। উদাহৰণ—উপানদ্।

১২। কৃচিভ্ৰু ডঃ।

ব্যাখ্যা—অৰ্ণে পৰে সতি বিৰামে চ সতি কৃচিভ্ৰু নহঃ হঃ স্থানে ডঃ
স্যাৎ।

সৰলার্থ—অৰ্ণ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে আৰু বিৰাম হলে কেতিয়াবা
নহ শব্দৰ হ বৰ্ণ ঠাইত ড হব। উদাহৰণ—উপানদ্।

১৩। তৃতীয়াদ্যা স্বৰ্য্যহাস্তা গণোক্তা ধাতবো যদি।
তুৰ্য্যাদ্যাঃ স্যুঃ।

ব্যাখ্যা—অৰ্ণে পৰে সতি বিৰামে চ সতি, যদি গণোক্তা ধাতবঃ (যদি
ভূবাদি গণেষু কথিতাঃ ধাতবঃ) তৃতীয়াদ্যাঃ (গ-জ-দ-ড-ব-
বৰ্ণাঃ পুৰুষাঃ), তুৰ্য্যহাস্তাঃ (ঘ-ঝ-ধ-ভ-ড-হ বৰ্ণাঃ অন্ত্যঃস্বেহ)
তদা তুৰ্য্যাদ্যাঃ (চতুৰ্থ বৰ্ণাঃ পুৰুষাঃ স্যুঃ)।

সৰলার্থ—অৰ্ণ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে আৰু বিৰাম হলে যদি ভুৱাদি গণত পঠিত ধাতুৰ তৃতীয় বৰ্ণ (গ-জ-ড-দ-ব) পূৰ্ব পদত থাকিলে আৰু চতুৰ্থ বৰ্ণ (ঘ-ঝ-ঞ-ধ-ভ) আৰু হ বৰ্ণ পিছত থাকে অৰ্থাৎ পৰ পদত থাকে ভেতিয়াহলে চতুৰ্থ বৰ্ণ পূৰ্ব পদান্ত হব।
উদাহৰণ—নিষুড়্—নিঘট্।

১৪। দাদি হোষঃ।

ব্যাখ্যা—অৰ্ণে পৰে সতি বিৰামে চ সতি, দাদিগনোক্তস্য ধাতোঃ হঃ স্থানে ঘঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অৰ্ণ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে আৰু বিৰাম হলে দাদি গণত পঠিত ধাতুৰ হ বৰ্ণৰ ঠাইত ঘ হব। উদাহৰণ—গোধুগ্।

১৫। গদ্ভো দস্য ধং জ্ঞতুঃ।

ব্যাখ্যা—অৰ্ণে পৰে সতি বিৰামে চ সতি গদ্ভঃ (শব্দস্য) দস্য (দকাৰস্য স্থানে) ধংজ্ঞতুঃ (কৰ্ম্ময়ঃ ব্ৰহ্মজি)।

সৰলার্থ—অৰ্ণ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে আৰু বিৰাম হলে গদ্ভ শব্দৰ দ কাৰৰ ঠাইত ধ হব পঠিতসকলে কৰ্ম্ম। উদাহৰণ—গৰ্জ্জত্।

১৬। ইকৰাবিশ্বমুদোৰ্ধাতোৰঘোষেহপি কৃচিৎ স্মৃতৌ।

ব্যাখ্যা—অৰ্ণে পৰে সতি বিৰামে চ সতি কৃচিৎ অঘোষেহপি পৰে সতি, ধাতোঃ ইমুমোঃ স্থানে ইকৰৌ শিষ্টৈঃ স্মৃতৌ।

সৰলার্থ—অৰ্ণ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে, বিৰাম হলে আৰু কেতিয়াবা অঘোষ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলেও ইম্ আৰু উম্ ধাতুৰ ঠাইত ইব্ আৰু উব্ হব। উদাহৰণ—সুপীমুঃ।

১৭। ধাত্বিকৰাবীকৰৌ স্যাতাম্।

ব্যাখ্যা—অৰ্ণে পৰে সতি বিৰামে চ সতি, ধাত্বিকৰৌ স্থানে ঈকৰৌ স্যাতাম্।

সৰলার্থ—অৰ্ণ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে আৰু বিৰাম হলে ধাতুৰ ইব্ আৰু উবৰ ঠাইত ঈব্ আৰু উব্ হব। উদাহৰণ—গীৰ্ভ্যাম্।

১৮। সজ্জুশিষোঃ যোৰঃ।

ব্যাখ্যা—অৰ্ণে পৰে সতি বিৰামে চ সতি, সজ্জুঃ আশিষোঃ শব্দয়োঃ যঃ স্থানে বঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অৰ্ণ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে আৰু বিৰাম হ'লে সজ্জ্ব আৰু
জালিষ্ শব্দৰ য় কাৰৰ ঠাইত য় হ'ব। উদাহৰণ—সজ্জ্বৰ্ণ্যাম।

১৯। যৌ চাহোহঃ কাৰ্য্যঃ।

ব্যাখ্যা—অৰ্ণে পৰে সতি বিৰামে চ সতি, যৌ চপৰে সতি অহঃ
স্থানে অহঃ যুক্তাভিঃ কাৰ্য্যঃ।

সৰলার্থ—অৰ্ণ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে আৰু বিৰাম হ'লে, আৰু য়
পিছত থাকিলেও অহঃ শব্দৰ ঠাইত অহঃ হ'ব।
উদাহৰণ—দীৰ্ঘাহঃ।

২০। সংযোগান্তস্য লোপনম্।

ব্যাখ্যা—অৰ্ণে পৰে সতি বিৰামে চ সতিসং যোগান্তস্য (পদান্ত সংযুক্ত-
বৰ্ণস্য) লোপনং স্যাৎ (লোপোভৱতি)

সৰলার্থ—অৰ্ণ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে আৰু বিৰাম হ'লে পদান্ত
সংযুক্ত বৰ্ণৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ—সুব্ৰজ্।

২১। বাৎ সঃ।

ব্যাখ্যা—অৰ্ণে পৰে সতি বিৰামে চ সতি, বাৎ পৰঃ সস্য এব (সকা-
বস্য এব) লোপঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অৰ্ণ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে আৰু বিৰাম হ'লে য় বৰ্ণৰ
পিছত থকা স বৰ্ণৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ—কটচিকীঃ।

২২। সংযুক্তয়ো ধু'টৌবদেৰদ্‌ডশ্চ।

ব্যাখ্যা—অৰ্ণে পৰে সতি বিৰামে চ সতি, সংযুক্তয়োঃ ধুটৌঃ (সং-
যুক্ত ধুভ্ৰৱস্য) আদেঃ-লোপঃ স্যাৎ (অদ্‌ভেদশ্চ—অদেঃ-লোপঃ
স্যাৎ।

সৰলার্থ—অৰ্ণ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে আৰু বিৰাম হ'লে সংযুক্ত
ধুট সংজ্ঞক বৰ্ণৰ আদি বৰ্ণ লোপ হ'ব আৰু অদ্ আৰু ড
বৰ্ণৰ আদি বৰ্ণও লোপ হ'ব। উদাহৰণ—গোবট্।

২৩। চজ্জঘাং ন কঃ।

ব্যাখ্যা—অৰ্ণে পৰে সতি বিৰামে চ সতি, চজ্জঘাং (বৰ্ণনাংস্থানে
আদেশাদিভূত) কঃ (ককাৰস্য) লোপঃ ন স্যাৎ।

সৰলার্থ—অৰ্থ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে আৰু বিৰাম হ'লে চ-জ আৰু ঘ বৰ্ণৰ ঠাইত আদেশ হোৱা ক বৰ্ণৰ লোপ নহ'ব। উদাহৰণ—
মাংসপিপক।

২৪। নোহস্তস্য যৌ চাসম্বুদ্ধৌ।

ব্যাখ্যা—অৰ্ণে পৰে সতি বিৰামে চ সতি, অস্তস্য (লিঙ্গাস্তস্য) নঃ
(নকাৰস্য) লোপঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—সম্বুদ্ধি সংজ্ঞা ভিন্ন অৰ্ণ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে, বিৰাম হ'লে
আৰু য প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে লিঙ্গাস্ত নকাৰৰ লোপ হ'ব।
উদাহৰণ—সামগীতম্।

২৫। সম্বুদ্ধৌ বা নপুংসকে।

ব্যাখ্যা—সম্বুদ্ধৌ পৰস্যাং সত্যাং নপুংসকে লিঙ্গে বিষয়ে বা (বিক-
ল্পেন) নস্য (লিঙ্গাস্ত নকাৰস্য লোপঃ স্যাৎ)।

সৰলার্থ—সম্বুদ্ধি সংজ্ঞা পিছত থাকিলে নপুংসক লিঙ্গ বিষয়ত বিকল্পে
লিঙ্গাস্ত নকাৰৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ—হে সামন, হে সাম।

২৬। যনোৰ্ণ লুপান্ত্ৰাদিস্তে তন্নিয়তং প্রতি।

নেটংলাক্ষণিকক্ষেপ্তং ব্ৰুপধানাদিষিচিষু।

ব্যাখ্যা—মোনঃ (মকাৰ প্ৰভৱঃ ন কাৰঃ) লাক্ষণিকঃ নগ্ৰাহ্যঃ, তন্নি-
য়তং কাৰ্য্যং নেটম্, বৰ্ণলুপান্ত্ৰাদিস্তে (আদি অন্ত বৰ্ণ লুপ্ত
বিষয়ে) লাক্ষণিকেণ গ্ৰাহ্যে সতি তন্নিয়তং কাৰ্য্যং নেটম্।
ব্ৰুপধানাদিষিচিষু (ব্ৰু- ব্ৰুপধানামনাদৌ যি চিষু প্ৰত্যয়েষু
বিষয়েষু) যৎ কাৰ্য্যমুক্তং তন্লাক্ষণিকেহপি, তন্নিয়তং প্রতি কাৰ্য্যং
শিষ্টেটং—ইটম্।

সৰলার্থ—ম বৰ্ণত উৎপন্ন হোৱা ন বৰ্ণ লাক্ষণিক নহ'ব পদ্ধিকে
সেই ন বৰ্ণৰ কোনো সাধ্য কাৰ্য্য নহ'ব, আদি অন্ত বৰ্ণ অৰ্থাৎ
পদৰ আদি বৰ্ণ নাইবা অন্ত বৰ্ণ লোপ হোৱা কাৰ্য্যও লাক্ষণিক
নহব, গতিকে তাৰ পিছতো কোনো সাধ্য কাৰ্য্য কৰা নহব, ব বৰ্ণ
আৰু য বৰ্ণৰ উপধাৰ আগতে নোহোৱা যি, চি, আদি প্ৰত্যয়
বোৰো লাক্ষণিক ভাৱেপি সেই ব্ৰুপধানবোৰৰ পিছত সাধ্য কাৰ্য্য
কৰা হ'ব বুলি শিষ্টসকলে কয়। উদাহৰণ—ব্ৰহ্মান্—ব্ৰহ্মান্।

২৭। নান্তানানুপধায়া দীৰ্ঘঃ স্যাৎ ঘৃট্যসম্বন্ধো ।

ব্যাখ্যা—অসম্বন্ধো (সম্বন্ধি ভিন্নে) ঘৃটি (ঘৃট্ সংজ্ঞক বৰ্ণে পৰে সতি) নান্তানাং (নকাৰান্ত লিঙ্গানাং) উপধায়াঃ দীৰ্ঘঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সম্বন্ধি ভিন্ন ঘৃট্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে নকাৰান্ত পদৰ উপধা বৰ্ণৰ দীৰ্ঘ হ'ব । উদাহৰণ—ৰাজা ।

২৮। ইনহন পূৰ্ণাৰ্য্যমাং সৌ শাৰেৰোপধা দীৰ্ঘঃ ।

ব্যাখ্যা—সৌ—সৌ এৰ ঘৃটি পৰে সতি ইনহন পূৰ্ণাৰ্য্যমাং শব্দানাং উপধায়াঃ দীৰ্ঘঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—শি, সি আৰু ঘৃট্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে ইন-হন-পূষ অৰ্য্যমা আদি শব্দৰ উপধা বৰ্ণ দীৰ্ঘ হ'ব । উদাহৰণ—ব্ৰহ্মহা ।

২৯। হনো হো হো ঘঃ ।

ব্যাখ্যা—শৌ সৌ এৰ ঘৃটি পৰে সতি, হনঃ (হন্ ধাতোঃ অকাৰ লোপে চ সতি) হঃ (হ কাৰস্য স্থানে) ঘঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—শি, সি আৰু ঘৃট্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে হন্ ধাতুৰ অকাৰৰ লোপ হ'লে হ বৰ্ণৰ ঠাইত ঘ হ'ব । উদাহৰণ—ব্ৰহ্মঃ ।

৩০। অধাত্ব সন্তোপধায়া দীৰ্ঘোহসম্বন্ধি লুপ্তসৌ ।

ব্যাখ্যা—অসম্বন্ধি লুপ্তসৌ (সম্বন্ধি ভিন্ন লুপ্ত সি পৰে সতি) অধাতোঃ (ধাতু ভিন্নস্য) অসম্বঃ (অস্ ধাতু ভিন্ন অস্ ভাগান্ত শব্দস্য) উপধায়াঃ দীৰ্ঘঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সম্বন্ধি সংজ্ঞা ভিন্ন সি লোপ হ'লে, অস্ ধাতু ভিন্ন অস্ ভাগান্ত শব্দৰ উপধা বৰ্ণ দীৰ্ঘ হ'ব । উদাহৰণ—চন্দ্ৰমাঃ ।

৩১। অন্তস্তৃদনুবন্ধস্য নোপধা দীৰ্ঘমাপ্নুয়াৎ ।

ব্যাখ্যা—অসম্বন্ধি লুপ্ত সৌ পৰে, উদনুবন্ধস্য (উকাৰানুবন্ধ শব্দস্য) তু (কিন্তু) অন্তঃ উপধা-দীৰ্ঘং ন আপ্নুয়াৎ ।

সৰলার্থ—সম্বন্ধি সংজ্ঞা ভিন্ন সি বিভক্তি লোপ হ'লে উকাৰ অনুবন্ধ হোৱা শব্দৰ উপধা বৰ্ণ দীৰ্ঘ নহব । উদাহৰণ—ধনৱান ।

৩২। অনেহসঃ সলুক্চৈবমুশনঃ পুৰদনশসোঃ ।

ব্যাখ্যা—অসম্মুজি লুপ্তসৌ পৰে সতি, অনেহসঃ শব্দস্য উপধায়াঃ দীৰ্ঘঃ স্যাৎ, সলুক্চ (সকাৰস্য চ লোপঃ স্যাৎ) । উশনঃ পুৰদনশসোঃ (শব্দয়োঃ) এবং উপধায়াঃ দীৰ্ঘঃ, সকাৰস্য চ লোপঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সম্মুজি সংজক ভিন্ন বৰ্ণ আৰু লুপ্ত সি বিভক্তি পিছত থাকিলে অনেহস্ শব্দৰ উপধা বৰ্ণ দীৰ্ঘ হব আৰু সকাৰৰ লোপ হব । উশনস্ আৰু পুৰদনশ শব্দৰ উপধা বৰ্ণ দীৰ্ঘ আৰু সকাৰৰ লোপ হব । উদাহৰণ—অনেহা ।

৩৩। সম্বোধনে হে উশন উশনম্মুশনোশনা ।

সাস্তং নাস্তমদন্তঞ্চাদন্ত্বেতি নিপাতনাৎ ।

ব্যাখ্যা—সম্বোধনে বাচ্যে (হে উশন ইতি ৰূপং স্যাৎ) উশনন্ ইতি সকাৰল্য স্থানে নঃ স্যাৎ, উশন ইতি সকাৰস্য লোপঃ স্যাৎ, উশনা ইতি আদন্ত ৰূপং স্যাৎ, এষাং সাস্তং-নাস্তং-অদন্তং-আদন্তঞ্চ ৰূপানাং নিপাতনাৎ সিদ্ধাঃ স্যুঃ ।

সৰলার্থ—সম্বোধন বাচ্য হলে উশন শব্দৰ যথাক্ৰমে হে উশন, হে উশনন্, হে উশনা, হে উশন আদি সাস্ত-নাস্ত-অদন্ত-আদন্ত ৰূপবোৰ নিপাতনত সিদ্ধ হৈছে । উদাহৰণ—হে উশন্ ।

৩৪। ইন্ কিবন্তান্ত আ নো লুক্ চাত্ৰ ।

ব্যাখ্যা—ইন্ কিবন্তান্ (ইন্-কিপ্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দানাং) অন্তঃ আ ভৱতি, অপ্র-আকাৰে সতি নঃ লুক্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ইন্ আৰু কিপ্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দৰ শেষত আ হব, আকাৰ হলে শেষৰ নকাৰৰ লোপ হব । উদাহৰণ—উশন্ ।

৩৫। ভৱন্তগৱদঘৰতাং সম্বুদ্ধৌবাদিকৰ্মৰা ।

ব্যাখ্যা—সম্বুদ্ধৌ পৰতঃ ভৱন্তগৱদঘৰতাং শব্দানাং বা (বিকল্পেন) বাদিঃ উঃ (উকাৰঃ স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—সম্মুজি সংজাৰ পিছত থকা ভৱদ্-ভগৱদ্-অঘৱদ্ শব্দৰ ৰূকাৰৰ ঠাইত বিকল্পে উকাৰ হব । উদাহৰণ—হেভগোঃ ।

৩৬। অপোহকাৰস্য দীৰ্ঘঃ স্যাদ ঘৃটি সম্বন্ধি বৰ্জিত্তে ।

ব্যাখ্যা—সম্বন্ধি বৰ্জিত্তে (সম্বন্ধি ভিন্নে) ঘৃটি (ঘৃট্ সংজকে পৰে সতি)

অপঃ (অপশব্দস্য) অকাৰস্য দীৰ্ঘঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সম্বন্ধি ভিন্ন ঘৃট্ সংজক বৰ্ণ পিছত থাকিলে অপ্ শব্দৰ
অকাৰ দীৰ্ঘ হব । উদাহৰণ—আপঃ ।

৩৭। ভেপোদঃ ।

ব্যাখ্যা—ভে পৰে সতি, অপঃ (অপশব্দস্য) প কাৰস্য স্থানে দঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—বিভক্তিৰ ভ বৰ্ণ পিছত থাকিলে অপ্ শব্দৰ প বৰ্ণৰ ঠাইত
দ কাৰ হব । উদাহৰণ—অভিঃ ।

৩৮। ঘৃটি-তাদৃশি । ন যুক্ত সান্ত মহতোঃ প্রাগ্-দীৰ্ঘঃ
স্যাদধাতুন ।

ব্যাখ্যা—তাদৃশি (সম্বন্ধিবৰ্জিত্তে) ঘৃটি (ঘৃট্ সংজক বৰ্ণে পৰে সতি)

ন যুক্ত (নকাৰ যুক্তঃ) সন্ত-মহতোঃ শব্দয়োঃ অধাতুনঃ (ধাতু
সম্বন্ধি ভিন্ন নকাৰস্য) প্রাক্ (পূৰ্ব্বং) দীৰ্ঘঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সেইদৰে সম্বন্ধি ভিন্ন ঘৃট্ সংজক বৰ্ণ পিছত থাকিলে
ধাতু ভিন্ন স কাৰান্ত আৰু মহৎ শব্দৰ ন কাৰৰ আগত দীৰ্ঘ হব ।
উদাহৰণ—বিশ্বান্ ।

৩৯। তদ্ধিত যাঘৃট্ স্বৰয়োঃ বৰ্ণসঃ সেটোহপি বস্য উভে'য়ঃ ।

ব্যাখ্যা—তদ্ধিত যাঘৃট্ স্বৰয়োঃ (তদ্ধিত য কাৰ ঘৃট্ সংজকভিন্ন স্বৰয়োঃ
পৰয়োঃ সতোঃ) সেটোহপি (ইট্ প্রত্যয় সহিতোহপি) বন্সঃ (বন্স্
প্রত্যয়স্য) ব কাৰস্য স্থানে উকাৰঃ জেয়ঃ ।

সৰলার্থ—তদ্ধিত প্রত্যয়ৰ ঘ আৰু ঘৃট্ সংজক ভিন্ন স্বৰবৰ্ণ পিছত
থাকিলে ইট্ প্রত্যয়ৰ ইকাৰৰ সৈতে বন্স্ প্রত্যয়ৰ বকাৰৰ ঠাইত
উকাৰ হব বুলি আপোনাকোকে জানিব । উদাহৰণ—বিদুষঃ ।

৪০। মত্বৰ্থে চ ।

ব্যাখ্যা—মত্বৰ্থে চ (মন্ত সংজক প্রত্যয়ে চ পৰে সতি) বন্সঃ প্রত্যয়স্য
ব কাৰস্য স্থানে উত্বং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—মন্ত্ৰ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলেও বন্সু প্ৰত্যয়ৰ ব কাৰৰ ঠাইত উ কাৰ হব। উদাহৰণ—বিদুচ্চমান্।

৪১। ইনি কোচম্নোত্মিচ্ছন্তি।

ব্যাখ্যা—ইনি (ইন্ প্ৰত্যয়ে পৰে সতি) কেচিৎ (পণ্ডিতাঃ) বন্সু প্ৰত্যয়স্য ব কাৰস্য স্থানে উত্থং ন ইচ্ছন্তি।

সৰলার্থ—ইন্ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলেও কিছুমান পণ্ডিতৰ মতে বন্সু প্ৰত্যয়ৰ ব কাৰৰ ঠাইত উ কাৰ নহব। উদাহৰণ—অচকুৰৎ।

৪২। ব্রহ্মি শ্রম্মি ধ্বসাং সম্যদঃ স্যাদৰ্ণব্রিৰাময়োঃ।

ব্যাখ্যা—অৰ্ণ ব্ৰিৰাময়োঃ পৰয়োঃ সতোঃ, ব্ৰহ্মি শ্ৰম্মি ধ্বসাং শব্দানাং সস্য (সকাৰস্যস্থানে) দঃ (দকাৰঃ) স্যাৎ।

সৰলার্থ—অৰ্ণ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে আৰু ব্ৰিৰাম হলে বন্সু প্ৰত্যয়, শ্ৰন্স আৰু ধ্বন্স শব্দৰ স কাৰৰ ঠাইত দ কাৰ হব। উদাহৰণ—বিদ্বৎ।

৪৩ অন্ত্যব্যঞ্জন পূৰ্ব্বো নো লোপ্যঃ স্যাদঘৃটি স্থিতিঃ।

ব্যাখ্যা—অঘৃটি ঘৃট সংজ্ঞক ভিন্নে বৰ্ণে পৰে সতি) অন্ত্যব্যঞ্জন পূৰ্ব্বঃ (শেষ ব্যঞ্জন পূৰ্ব্বঃ) নঃ (নকাৰঃ) লোপ্যঃ সন্ স্থিতিঃ (প্ৰকৃতিঃ) স্যাৎ।

সৰলার্থ—ঘৃট্ সংজ্ঞা ভিন্ন বৰ্ণ পিছত থাকিলে পদৰ শেষৰ ব্যঞ্জন বৰ্ণৰ আগৰ নকাৰ লোপ হৈ প্ৰকৃতি স্থিতি হব। উদাহৰণ—মহতা।

৪৪। ক্রুনচ্ শল্লোম্ললোপো ন তথেকাৰানুৰন্ধিনাম্।

ব্যাখ্যা—তথৈ কাৰানুৰন্ধিনাং (শব্দানাং) ক্রুনচ্ শল্লোম্লঃ (শব্দলোম্লচ্চ) নঃ (নকাৰস্য) লোপঃ ন স্যাৎ।

সৰলার্থ—সেইদৰে ইকাৰানুৰন্ধি শব্দ, ক্রুনচ্ আৰু শনচ্ শব্দৰ আগৰ ন কাৰৰ লোপ নহব। উদাহৰণ—ক্রুদ্ধঃ।

৪৫। অনকাৰাদেব স্যাদীকাৰে শস্ত্ৰনো লোপঃ।

ব্যাখ্যা—ঐ কাৰে পৰে সতি, অ নকাৰাদেব (অ-অকাৰাদেব শস্ত্ৰনঃ (শস্ত্ৰপ্ৰত্যয়স্য ন কাৰঃ) লোপঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ঐকাৰ পিছত থাকিলে অকাৰৰ পিছত নোহোৱা শস্ত্ৰ প্ৰত্যয়ৰ ন কাৰৰ লোপ হব। উদাহৰণ—ক্ৰীনতী।

৪৬। ভাদি তুদাদি স্যেভ্যো বা ।

ব্যাখ্যা—ঈকাৰে পৰে সতি, ভাদি তুদাদি স্যোভ্যঃ পৰাঃ বা (বিকল্পেন)
শত্ব্ নঃ (শত্ব্ প্ৰত্যয়স্য নকাৰঃ) লোপঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ঈ কাৰ পিছত থাকিলে ভাদি, তুদাদি আৰু স্য প্ৰত্যয়ৰ আগত
থকা শত্ব্ প্ৰত্যয়ৰ ন কাৰৰ বিকল্পে হব। উদাহৰণ—ভাতী—ভাতী ।

৪৭। অভ্যস্তাচ্ছৌ নকাৰবান্ শত্ব্ ।

ব্যাখ্যা—অভ্যস্তাৎ (অভ্যস্ত সংজ্ঞকাৎ ঈকাৰে পৰে সতি) শৌ চ পৰে
লুপ্ত নকাৰেহপি শত্ব্ প্ৰত্যয়ঃ বা (বিকল্পেন) নকাৰবান্ ভৱতি ।

সৰলার্থ—ঈ কাৰ আৰু শি পিছত থাকিলে ন কাৰ লোপ হোৱা শত্ব্
প্ৰত্যয়ৰ বিকল্পে নকাৰ যুক্ত হব। উদাহৰণ—দদৎ—দদন্তী ।

৪৮। পুংসোহিব্বেশ্বেন্ যুডন্যত্র ।

ব্যাখ্যা—ইন্ যুডন্যত্র বিষয়ে পুংসঃ অৱস্থা প্ৰকৃতিঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ইন্ প্ৰত্যয় আৰু ঘূট্ সংজ্ঞা ভিন্ন আন প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে
পুংস শব্দ প্ৰকৃতি হব। উদাহৰণ—পুংসঃ ।

৪৯। সোলুঙ্ নাস্তি ন ঘোষগেহ্ শিট্য ঘোষে ।

ব্যাখ্যা—অশিটি (শিট্ সংজ্ঞক ভিন্নে) অনঘোষগে (অঘোষান্তৰ্গতভিন্নে)
অঘোষে (ঘোষসংজ্ঞকভিন্নে) চ বৰ্ণে পৰে সতি) পুংসঃ (শব্দস্য)
সোলুঙ্ নাস্তি (সকৰ লুক্ ন ভৱতি) ।

সৰলার্থ—শিট্ সংজ্ঞা ভিন্ন, অঘোষান্তৰ্গত নোহোৱা অঘোষ সংজ্ঞক
বৰ্ণ পিছত থাকিলে পুংস শব্দৰ স কাৰৰ লোপ নহব।
উদাহৰণ—পুংসঃ ।

৫০। অঘূট্-স্বৰে তদ্ধিত য়ে স্বাহো বা শব্দ ঔভৱেৎ ।

ব্যাখ্যা—অঘূট্ (ঘূট্ ভিন্নে) স্বৰে (পৰে সতি) তদ্ধিত য়ে চ পৰে সতি,
স্বাহঃ শব্দস্য বা স্থানে ঔ ভৱেৎ ।

সৰলার্থ—ঘূট্ সংজ্ঞা ভিন্ন স্বৰবৰ্ণ পিছত থাকিলে আৰু তদ্ধিত
প্ৰত্যয়ৰ য় পিছত থাকিলে স্বাহ শব্দৰ বা বৰ্ণৰ ঠাইত ঔকাৰ
হব। উদাহৰণ—প্ৰস্থোহঃ ।

৫১। কৃচিদা ।

ব্যাখ্যা—কৃচিৎ (প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগে) ব্ৰাহ্মঃ (শব্দস্য) বা স্থানে আ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কেতিয়াবা প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগত ব্ৰাহ্ম শব্দৰ বা বৰ্ণৰ ঠাইত
আকাৰ হ'ব । উদাহৰণ—প্ৰষ্ঠাহঃ ।

৫২। অন বৰ্ণাচ উঃ ।

ব্যাখ্যা—অনবৰ্ণাঃ (অ বৰ্ণ ভিন্নাঃ) স্বৰাৎ পৰাঃ, অম্বাৎ বা শব্দঃ উঃ
স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অ বৰ্ণ ভিন্ন স্ববৰ্ণ পিছত থাকিলে বা শব্দৰ ঠাইত উকাৰ
হ'ব । উদাহৰণ—শাল্যুহা গৰা ।

৫৩। শ্বন্ যুৰন্মঘবৰ্ম্মেঘামন্য যুট্ স্বৰেপৰে । তদ্ধিতে যে চ
বস্যোত্ত্বম্ ।

ব্যাখ্যা—অননি (অন্ প্ৰত্যয়ভিন্নে) অঘুট্ (যুট্ সংজ্ঞক ভিন্নে স্বৰে
পৰে সতি তদ্ধিতে যে চ পৰে সতি শ্বন্-যুৰন্-মঘবৰ্ম্ম এষাৎ
শব্দানাং, বস্য (ব্ৰকাৰস্য) উত্ত্বং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অন্ প্ৰত্যয় ভিন্ন, অঘুট্ স্বৰ আৰু তদ্ধিত প্ৰত্যয়ৰ য কাৰ
পিছত থাকিলে শ্বন্ যুৰন্ আৰু মঘবৰ্ম্ম শব্দৰ ব কাৰৰ ঠাইত
উকাৰ হ'ব । উদাহৰণ—শুনঃ ।

৫৪। যে বা শুনউকাৰ উঃ ।

ব্যাখ্যা—অঘুট্ স্বৰে পৰে তদ্ধিত, যে চ পৰে সতি, শুনঃ উকাৰঃ বা
(বিকল্পেন) উঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অঘুট্ স্বৰ আৰু তদ্ধিতৰ য পিছত থাকিলে শুন শব্দৰ
উকাৰৰ ঠাইত বিকল্পে উ কাৰ হ'ব । উদাহৰণ—শূণাম্ ।

৫৫। মঘবৰ্ম্ম ককাৰানুৰুদ্ধোহস্তি মঘবৰ্ম্মার্থকঃ ।

ব্যাখ্যা—মঘবৰ্ম্মার্থকঃ উকাৰানুৰুদ্ধঃ মঘবৰ্ম্ম শব্দোহস্তি ।

সৰলার্থ—মঘবৰ্ম্মার্থক (ইন্দ্ৰবাচক) উকাৰানুৰুদ্ধি মঘবৰ্ম্ম শব্দ ও আছে ।
উদাহৰণ—মঘবান্ ।

৫৬। সেৰন্যত্ৰানঞ্ সমাসে অৰ্বন্তাস্তোহৰতিষ্ঠতে ।

ব্যাখ্যা—সেৰন্য (সি বিভক্তি ভিন্নে প্ৰত্যয়ে পৰে) অনঞ্ সমাসে (নঞ্ সমাসাভাৱে চ সতি) অৰ্বন্ শব্দঃ অস্তঃ (অকাৰান্তঃ সন্ অৱতিষ্ঠতে) প্ৰকৃতিৰ্ভৱতি ।

সৰলার্থ—সি বিভক্তি ভিন্ন প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে আৰু নঞ্ সমাস নহলে অৰ্বন্ শব্দ ত কাৰান্ত হৈ অৰ্বন্ত হৈ প্ৰকৃতি হ'ব ।
উদাহৰণ—অৰ্বন্তঃ ।

৫৭। অনড্ভানিতি সৌ হো নঃ ।

ব্যাখ্যা—সৌ (সি বিভক্তৌ পৰে সতি) অনড্ভাহ শব্দস্য হঃ (হকাৰস্য স্থানে) নঃ (নকাৰঃ স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—সি বিভক্তি পিছত থাকিলে অনড্ভাহ শব্দৰ হ কাৰৰ ঠাইত ন কাৰ হ'ব । উদাহৰণ—অনাড্ভান্ ।

৫৮। সম্বুদ্ধৌ তন্ধি হুস্বৰৎ ।

ব্যাখ্যা—সম্বুদ্ধৌ পৰস্যঃ সত্যাৎ তৎ (অনড্ভান শব্দঃ) হি (নিশ্চয়ং) হুস্বৰৎ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সম্বুদ্ধি সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে অনড্ভান শব্দ হুস্ব হৈ অনড্ভন হ'ব । উদাহৰণ—হে অনড্ভন ।

৫৯। অঘূট্য নডুহোহৰস্থা ।

ব্যাখ্যা—অঘূটি (ঘূট-সংজ্ঞকভিন্ন বৰ্ণে পৰে সতি) অনডুহঃ (অনডুহঃ শব্দঃ) অৱস্থা (প্ৰকৃতিঃ স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—ঘূট্ সংজ্ঞা ভিন্ন আন বৰ্ণ পিছত থাকিলে অনডুহ প্ৰকৃতি হ'ব । উদাহৰণ—অনডুহঃ ।

৬০। বিৰামেহৰ্ণে চ হস্য দ ।

ব্যাখ্যা—অৰ্ণে (অৰ্ণ সংজ্ঞকে পৰে) বিৰামে চ সতি, অনডুহঃ (শব্দস্য) হস্য স্থানে দঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অৰ্ণ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে আৰু বিৰাম হ'লে অনডুহ শব্দৰ হ বৰ্ণৰ ঠাইত দ কাৰ হ'ব । উদাহৰণ—অনদুহ্যম্ ।

৬১। অন্চি ক্ৰুন্চি যুক্তাং নো ঙ্গ ।

ব্যাখ্যা—অৰ্ণে পৰে সতি বিৰামে চ সতি অন্চি-ক্ৰুন্চি যুক্তাং (এমাং শব্দানাং) নঃস্থানে ঙ্গস্যাৎ ।

সৰলার্থ—অৰ্ণ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে আৰু বিৰাম হ'লে অন্চ, ক্ৰুন্চ আৰু য়ন্জ শব্দৰ ন কাৰৰ ঠাইত ঙ কাৰ হ'ব । উদাহৰণ—অঙ ।

৬২। ব্যাসে যুক্ত যুক্তিবৃতি ।

ব্যাখ্যা—ব্যাসে (অসমাসে সতি) দুটি (যুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণে পৰে চ সতি) যুক্তিঃ য়ন্জ ভৱতি ।

সৰলার্থ—সমাস নহ'লে আৰু যুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে যুক্তিৰ শব্দৰ ঠাইত য়ন্জ হ'ব । উদাহৰণ—যুক্তঃ ।

৬৩। অন্চেৰল্যকপূৰ্বদীৰ্ঘস্তদ্ধিতে য়েহপ্যবৃট্ স্বৰে ।

ব্যাখ্যা—অযুট্ সৰে (যুট্ সংজ্ঞা ভিন্ন স্বৰে পৰে) তদ্ধিতে য়েহপি পৰে চ সতি—অন্চেঃ (অন্চ শব্দস্য) অকাৰস্য লুক্ স্যাৎ, পূৰ্বস্য (অকাৰ পূৰ্বস্য) দীৰ্ঘশ্চ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—যুট্ সংজ্ঞা ভিন্ন স্বৰ বৰ্ণ আৰু তদ্ধিতৰ য় বৰ্ণ পিছত থাকিলে অন্চ শব্দৰ অ কাৰৰ লোপ হ'ব আৰু অ কাৰৰ পূৰ্ব স্বৰ দীৰ্ঘ হ'ব । উদাহৰণ—প্ৰতীচঃ ।

৬৪। পূজার্থেহন্চোম্ললোপোহনোঃ ।

ব্যাখ্যা—পূজার্থে হাচো অন্চোঃ (লিঙ্গধাত্বোঃ) অনোঃ (অকাৰ-নকা-ৰয়োঃ) লোপো ন স্যাৎ ।

সৰলার্থ—পূজার্থ হোৱা বুজালে লিঙ্গ আৰু ধাতু বুজোৱা অন্চ শব্দৰ অ আৰু ন কাৰৰ লোপ নহব । উদাহৰণ—দেৱপ্ৰাণা ।

৬৫। উদীচি তিৰেস্তিৰস্ ।

ব্যাখ্যা—চি (অন্চ শ্চকাৰে পৰে সতি) উদ্ শব্দঃ স্থানে উদীঃ স্যাৎ, তিৰেঃ (তিৰিস্ শব্দঃস্থানে) তিৰস্ চ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অনচ্ শব্দৰ চ বৰ্ণ পিছত থাকিলে উদ্ শব্দৰ ঠাইত উদী আৰু তিৰিস্ শব্দৰ ঠাইত তিৰস্ হ'ব । উদাহৰণ—উদীচঃ ।

৬৬। দিবো দ্যৌ সৌ ।

ব্যাখ্যা—সৌ (সি বিভক্তৌ পৰে সতি) দিবঃস্থানে দ্যৌঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সি বিভক্তি পিছত থাকিলে দিব্ শব্দৰ ঠাইত দ্যৌ হ'ব ।

উদাহৰণ—দ্যৌঃ ।

৬৭। অমি দ্যাৱা ।

ব্যাখ্যা—অমি (অম্ বিভক্তৌ পৰে সতি—দিবঃ স্থানে বা (বিকল্পেন)
দ্যা স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অম্ বিভক্তি পিছত থাকিলে দিব্ শব্দৰ ঠাইত বিকল্পে
দ্যা হ'ব । উদাহৰণ—দ্যাম্ ।

৬৮। দূৰ্ৱৰ্ণে ব্যঞ্জনেহযতি ।

ব্যাখ্যা—উৰ্ৱৰ্ণে পৰে সতি অযতি (প্ৰত্যয় য কাৰ ভিন্নে) ব্যঞ্জে ৰ্ৱৰ্ণে চ
সতি দিবঃস্থানে দ্যুঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—উৰ্ৱৰ্ণ পিছত থাকিলে প্ৰত্যয়ৰ যকাৰ ভিন্ন ব্যঞ্জন ৰ্ৱৰ্ণ
পিছত থাকিলেও দিব্ শব্দৰ ঠাইত দ্যু হ'ব । উদাহৰণ—
দ্যুভ্যাম্ ।

৬৯। মাস নাসা নিশা যৃষাসনাসৃগেদাস্যকৃৎ শকৃৎ । মাস্ত
মিশৌযুষ্মসস্ত সন্দোষন্ যকন্ শকন্ । দন্তোদকৌ
দহুদনাবধূটি প্ৰাপ্নুৱন্তিৱা ।

ব্যাখ্যা—অঘূটি (ঘূট্ সংজ্ঞক ভিন্ন ৰ্ৱৰ্ণে পৰে সতি) মাস-নাসা-নিশা-
যৃষা-অসনা-অসৃক-দোষ্-যকৃৎ-শকৃৎ দন্তোদকৌ (এষাং শব্দানাং
স্থানে) বা (বিকল্পেন) মাস্-নস্-নিশ্-যুষন্-অসন্-দোষন্-যকন্-
শকন্-চ দন্তঃ স্থানে দন্ত্ উদক্ স্থানে উদঃ প্ৰাপ্নুৱন্তি (গভতে) ।

সৰলার্থ—ঘূট্ সংজ্ঞক ভিন্ন স্বৰবৰ্ণ পিছত থাকিলে মাস-নাসা-নিশা
যৃষা-অসনা-অসৃক-দোষ্-যকৃৎ-শকৃৎ শব্দৰ ঠাইত বিকল্পে যথা-
ক্ৰমে মাস্-নস্-নিশ্-যুষ্-অসন্-দোষন্-যকন্-শকন্ আৰু দন্ত
শব্দৰ ঠাইত দন্ত্ আৰু উদক শব্দৰ ঠাইত উদ হ'ব ।
উদাহৰণ—অস্মিন ।

৭০। নিশঃ শো জোহস্বৰে স্তুঃ শুৰিত্তি পাণিণি দৰ্শিনঃ ।

ব্যাখ্যা—অস্বৰে (স্বৰভিন্ন বিভক্তৌ পৰে) নিশঃ (আদিষ্টনিশঃ) শঃ স্থানে জঃ স্যাৎ । জকাৰাৎ পৰঃ স্তুঃ (সপ্তমী বহুবচন সূ বিভক্তি) ঙুঃ স্যাৎ । ইতি-পনিনি দৰ্শিনঃ (পণ্ডিতা ঃ- বৃদ্ধতি) ।

সৰলার্থ—স্বৰভিন্ন বিভক্তি পিছত থাকিলে আদেশ হোৱা নিশ্ শব্দৰ শকাৰৰ ঠাইত জ হব আৰু জকাৰৰ পিছত যথা সপ্তমী বহুবচনৰ সুবিভক্তিৰ ঠাইত ঙু হব বুলি পানিনিদৰ্শী পণ্ডিতসকলে কয় ।

৭১। অকাৰোহন্ত্যস্বৰাদেঃ স্যাত্ত্যদাদেৰ্যদ্য গৌণতা ।

ব্যাখ্যা—যদি অগৌণতা স্যাৎ-তদা বিভক্তৌ পৰতঃ ত্যাদাদেঃ (তাদাদি-শব্দস্য) অন্ত্য স্বৰাদেঃ-অকাৰঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—যদি গৌণ নহয় তেতিয়া বিভক্তি পিছত থাকিলে ত্যাদাদি শব্দৰ অন্ত্য স্বৰৰ ঠাইত অকাৰ হব । উদাহৰণ—মঃ ।

৭২। তানাং সঃ সৌ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—যদি অগৌণতা স্যাৎ, তদা সৌ (সি বিভক্তৌ পৰে সতি) তানাং (তাদাদি শব্দানাং তকাৰস্য স্থানে) সঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—যদি গৌণ নহয় তেতিয়া সি বিভক্তি পিছত থাকিলে ত্যাদাদি শব্দৰ তকাৰৰ ঠাইত স হব । উদাহৰণ—সঃ ।

৭৩। ইদমেতয়ো কৃত্তানুকীৰ্তনে । বৈনোদ্বিতীয়া টৌস্ স্ত্ৰ ।

ব্যাখ্যা—উক্তানুকীৰ্তনে (কথিতানুকথনেহৰ্থে গম্যমানে সতি) দ্বিতীয়া টৌস্ সূ (দ্বিতীয়া-টা-ওস্-সূ বিভক্তিষু চ পৰাষু সতিষু) ইদমেতয়োঃ স্থানে বা (বিকল্পেন) এনঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কথিত কথন অৰ্থ হলে দ্বিতীয়া অম্-ঔ-শস্, টা-ওস্ বিভক্তি পিছত থাকিলে ইদম্ আৰু এতৎ শব্দৰ ঠাইত বিকল্পে এন হব । উদাহৰণ—এতম্—এনম্ ।

৭৪। এনস্যাস্ত লুগ্ৰাহঘূটি স্মৃতঃ ।

ব্যাখ্যা—অঘূটি (ঘূট্ সংজ্ঞক ভিমে) এনস্য অন্তঃ বা (বিকল্পেন) লুক্ শিল্টিঃ স্মৃতঃ ।

সৰলার্থ—ঘুট্ সংজ্ঞা ভিন্ন আন বৰ্ণ পিছত থাকিলে এন শব্দৰ অন্ত
 স্বৰৰ বিকল্পে লোপ হব। উদাহৰণ—এতেন—এনেন।

৭৫। ইদমঃ প্ৰত্যক্ষীভবদন্তাস্তৰিতং তদেতদাৰ্বাচ্যম্।

অদসঃ পৰোক্ষভূতং বুদ্ধিৰিণেশ্যাম্পদং বদন্ত্যেকৈ।

ব্যাখ্যা—ইদমঃ প্ৰত্যক্ষীভৱৎ (ইদম্ শব্দস্য প্ৰত্যক্ষ বিষয়ীভৱৎ)
 তদেতদোঃ (তৎ এতৎ শব্দয়োঃ) অস্তান্তৰিতং (স্বল্পব্যৱহিতং ৰাচ্যং)
 অদসঃ (অদস্ শব্দস্য) পৰোক্ষভূতং স্যাৎ বুদ্ধিৰিণেশ্যাম্পদং চ
 একৈ (মুখ্যাঃ পণ্ডিতাঃ বদন্তি)।

সৰলার্থ—ইদম্ শব্দই প্ৰত্যক্ষ বিষয়ভূত বস্তু বুজায়, তৎ আৰু এতৎ
 শব্দই অলপ ব্যৱহিত বস্তু বুজায়, অদস্ শব্দই পৰোক্ষ বস্তু বুজায়
 আকৌ কিছুমান পণ্ডিতে অদস্ শব্দই জ্ঞান বিষয়ভূত বস্তু বুজায়
 বুলি কয়। উদাহৰণ—অয়ম্।

৭৬। ইদমঃ সাবচং পুংসি।

ব্যাখ্যা—সৌ পৰে সতি পুংসি (পুংলিঙ্গে বিষয়ে) ইদমঃ স্থানে অয়ম্
 স্যাৎ।

সৰলার্থ—সি বিভক্তি পিছত থাকিলে পুংলিঙ্গত ইদম শব্দৰ ঠাইত
 অয়ম্ হব। উদাহৰণ—অয়ম্।

৭৭। স্ত্ৰিঃমিয়ম্।

ব্যাখ্যা—সৌ পৰে সতি স্ত্ৰিয়াং (স্ত্ৰীলিঙ্গে বিষয়ে) ইদমঃ স্থানে ইয়ং
 স্যাৎ।

সৰলার্থ—সি বিভক্তি পিছত থাকিলে স্ত্ৰীলিঙ্গ বিষয়ত ইদম্ শব্দৰ
 ঠাইত ইয়ং হব। উদাহৰণ—ইয়ম্।

৭৮। ইদংস্যমোঃ।

ব্যাখ্যা—স্যমোঃ (সি-অম্ বিভক্ত্যাঃ পৰমোঃ সতোঃ) ক্লীৰলিঙ্গে
 বিষয়ে ইদম্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—সি আৰু অম্ বিভক্তি পিছত থাকিলে ক্লীৰলিঙ্গ বিষয়ত
 ইদম্ হব। উদাহৰণ ইদম্।

৭৯। দৌ মঃ ।

ব্যাখ্যা—বিভক্তৌ পৰতঃ লিঙ্গ দ্বয়েহপি ইদমঃ দঃ স্থানে মঃ (মকাৰঃ স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—বিভক্তি পিছত থাকিলে তিনিও লিঙ্গতে ইদম্ শব্দৰ দ কাৰৰ ঠাইত ম কাৰ হব । উদাহৰণ—ইমানি ।

৮০। অনোহনকৰ্ণৌ সোঃ ।

ব্যাখ্যা—টৌসোঃ (টৌ-ওস্ বিভক্ত্যঃ পৰয়োঃ সতোঃ) অনকঃ (অক্ বহিতস্য) ইদমঃ স্থানে অনঃস্যাৎ ।

সৰলার্থ—টৌ আৰু ওস্ বিভক্তি পিছত থাকিলে অক্ প্ৰত্যয় নোহোৱা ইদম্ শব্দৰ ঠাইত অন হব । উদাহৰণ—অনেন ।

৮১। ভ্যামাদাৰ্হৎ ।

ব্যাখ্যা—ভ্যামি (ভ্যাম্ বিভক্তৌ পৰে সতি) অক্ প্ৰত্যয় বহিতস্য ইদমঃ আদৌ অৎ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ভ্যাম্ বিভক্তি পিছত থাকিলে অক্ প্ৰত্যয় নোহোৱা ইদম্ শব্দৰ আগত অৎ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—আভ্যাম্ ।

৮২। ভিসৌট্ৰতঃ ।

ব্যাখ্যা—ততঃ (ইদমোক্তত অৎ প্ৰত্যয়াৎ পৰঃ) ভিসৌ (ভিস্ বিভক্তৌ পৰে সতি) ইট্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ইদম্ শব্দৰ আগত অট্ প্ৰত্যয়ৰ অকাৰ হোৱাৰ পিছত ভিস্ বিভক্তি থাকিলে ইটৰ ইকাৰ হব । উদাহৰণ—এভিঃ ।

৮৩। নিপাত্যতেহদনোহকস্তস্যামুকোহস্ককঃ ক্চিৎ ।

ব্যাখ্যা—ক্চিৎ (প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগানুসাৰাৎ) অকস্তস্য (অক্ প্ৰত্যয়ান্তস্য) অদসঃ স্থানে-অমুকঃ ইতি নিপাত্যতে অসুক ইতি চ শিল্টিঃ ত্ৰিপাত্যতে ।

সৰলার্থ—কিছুমান প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগৰ বাবে অক্ প্ৰত্যয় হোৱা অদস শব্দৰ ঠাইত অমুক আৰু অসুক পদ নিপাতনত সিদ্ধ হোৱা বুলি শিল্টিসকলে কয় । উদাহৰণ—অমুকঃ ।

৮৪। সস্যদসৌহসাবসকৌ ।

ব্যাখ্যা—সস্য (সি বিভক্তি যুক্তস্য) অদসঃ স্থানে অসাবসকৌ (অসৌ অসকৌ ইতি শিল্টেঃ নিপাত্যোভে) প্ৰকৃতিহ্যাৎ সিদ্ধমিতি কথ্যোভে ।
সৰলার্থ—সি বিভক্তি যুক্ত অদস্ শব্দৰ ঠাইত অসৌ আৰু অসকৌ প্ৰকৃতি হব বুলি শিল্টই কয় । উদাহৰণ—অসৌ ।

৮৫। টা না ।

ব্যাখ্যা—অদসঃ পৰস্য টা (টা বিভক্ত্যেঃ স্থানে) নাস্যাৎ ।
সৰলার্থ—অদস্ শব্দৰ পিছত থকা টা বিভক্তিৰ ঠাইত না হব ।
উদাহৰণ—অমুনা ।

৮৬। নভিসৈস্ ।

ব্যাখ্যা—অদসঃ পৰস্য ডিস্ বিভক্ত্যেঃ স্থানে ঐস্ নস্যাৎ ।
সৰলার্থ—অদস্ শব্দৰ পিছত থকা ডিস্ বিভক্তিৰ ঠাইত ঐস্ নহব ।
উদাহৰণ—অমীডিঃ ।

৮৭। পদেতু দঃ সাচঃ ।

ব্যাখ্যা—পদে পৰে (অদসঃ পৰে সতি) সাচঃ (অচ্‌সহিতস্য) অদসঃ দকাৰস্য স্থানে বন্ধমানাঃ আদেশাঃ স্যুঃ ।
সৰলার্থ—অচ্‌ প্ৰত্যয়যুক্ত অদস্ পদৰ দকাৰৰ ঠাইত তলত উল্লেখ কৰা আদেশসমূহ হব ।

৮৮। মুঃ স্যাদেকত্বৌস্‌স্থ ।

ব্যাখ্যা—একত্বে বাচ্যে ওস্‌ সু (ও-ওস্‌-সু বিভক্তিৰূপৰাম্‌ সতিষু) অদসঃ (স স্বৰ দকাৰস্য স্থানে) মুঃ স্যাৎ ।
সৰলার্থ—একত্ব বুজালে ও আৰু ওস্‌ বিভক্তি পিছত থাকিলে অদস্ শব্দৰ স্বৰে সৈতে দকাৰৰ ঠাইত মুৰ মকাৰ হব । উদাহৰণ—অমুম্‌ ।

৮৯। দ্বিত্ব শসৌমূঃ ।

ব্যাখ্যা—দ্বিত্বে (দ্বিৰচন বাচ্যে) শসৌঃ (শস্‌ বিভক্তৌ পৰে চ সতি) অদসঃ (স স্বৰ দকাৰস্য স্থানে) মুঃ স্যাৎ ।
সৰলার্থ—দ্বিৰচন হোৱা বুজালে আৰু শস্‌ বিভক্তি পিছত থাকিলেও অদস্ শব্দৰ স স্বৰ দকাৰৰ ঠাইত মু হব । উদাহৰণ—অমু ।

৯০। পৰব্ৰহ্মী পুংসি ।

ব্যাখ্যা—পুংসি (পুংলিঙ্গে ব্ৰিষয়ে) পৰব্ৰ (ব্ৰহ্মত্বে বাচ্যে সতি) অদসঃ স্থানে অমী স্যাৎ ।

সৰলার্থ—পুংলিঙ্গত বহুবচন বুজালে অদস্ শব্দৰ ঠাইত অমী হব ।
উদাহৰণ—অমী ।

৯১। স্ত্ৰিগামমী ব্ৰহ্মত্বে চ মূ ।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰিগাং (স্ত্ৰীলিঙ্গে বাচ্যে) অদসঃ স্থানে অমী স্যাৎ, ব্ৰহ্মত্বে (অৰ্থে গম্যমানে সতি) অদসঃ স্থানে মূ শ্চ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—স্ত্ৰীলিঙ্গ বুজালে অদস্ শব্দৰ ঠাইত অমী হব, আৰু বহুবচন বুজালে অদস্ শব্দৰ ঠাইত মূ হব । উদাহৰণ—অমুঃ ।

৯২। ন না ।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰীলিঙ্গে ব্ৰিষয়ে অদসঃ পৰঃ (টা স্থানে) না (ন স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—স্ত্ৰীলিঙ্গ বুজালে অদস্ শব্দৰ পিছত থকা টা বিভক্তিৰ ঠাইত না নহব । উদাহৰণ—অমুয়া ।

৯৩। অন্যদ্যথোদিতম্ ।

ব্যাখ্যা—যথোদিতম্ (অদস্ শব্দোক্তং) যথাবৎ পূৰ্ব্বোক্তং কাৰ্য্যং অন্যৎ শব্দার্থং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—আগত উল্লেখ কৰা অদস্ শব্দৰ কাৰ্য্যবোৰ আন শব্দলৈও প্ৰযোজ্য হব । উদাহৰণ—অমুমৌ ।

৯৪। স্যমোঃপদমদঃ ।

ব্যাখ্যা—ক্লীৰলিঙ্গে ব্ৰিষয়ে স্যমোঃ (সি-অম্ ব্ৰিহত্ত্যোঃ পৰয়োঃ সত্যোঃ) অদসঃ স্থানে অদঃ পদং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ক্লীৰ লিঙ্গ হলে অদস্ শব্দৰ ঠাইত অদ পদ হব ।
উদাহৰণ—অদঃ ।

৯৫। অমুন্যো দ্বয়ে বা ।

ব্যাখ্যা—ও দ্বয়ে পৰে সতি ক্লীৰলিঙ্গে ব্ৰিষয়ে চ অদসঃ স্থানে বা (বিকল্পেন) অমুনী পদং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ক্লীৰলিঙ্গ বিষয়াত প্ৰথমা আৰু দ্বিতীয়া বিভক্তিৰ ও পিছত থাকিলে অদস্ শব্দৰ ঠাইত বিকল্পে অমুনী হব। উদাহৰণ—অমুনী।

৯৬। অমুনীজস্ শসোঃ ।

ব্যাখ্যা—ক্লীৰলিঙ্গে বিষয়ে জস্ শসোঃ (বিভক্ত্যোঃ পৰয়োঃ সতোঃ) অদসঃ স্থানে অমুনি পদংস্যাৎ ।

সৰলার্থ—ক্লীৰলিঙ্গ বৃজালে জস্ আৰু শস্ বিভক্তি পিছত থাকিলে অদস শব্দৰ ঠাইত অমুনি পদ হব। উদাহৰণ—অমুনি।

৯৭। অদদ্রীচ ই বিল্লেষে দস্য মূদ্ৰ্শচ কুজ্জচিৎ ।

দ্বয়োশ্চন দ্বয়োশ্চেতি মোৰ্কাৰো ন বহুভাক্ ।

ব্যাখ্যা—অদদ্রীচঃ (অদদ্রি-অনচ্-অ লোপে ন কাৰ লোপে চ) অদ্রি (ইত্যস্য) ই বিল্লেষে (ইকাৰে পৃথক্কৃত)ে দস্য (দকাৰস্য স্থানে মঃ স্যাৎ), কুজ্জচিৎ (পক্ষে) দ্ৰশ্চ মঃস্যাৎ, দ্বয়োঃ (দদ্রোঃ স্থানে পক্ষে মূর্ন স্যাৎ । মোৰ্কাৰঃ (মোঃ-মু-ইত্যস্যচ উকাৰঃ) *ন বহুভাক্ (ন উকাৰঃ বহুভাক্ লভতে) ।

সৰলার্থ—অদ্রি আৰু অদদ্রি শব্দৰ ই কাৰৰ পৃথক্ কৰা হলেও দ কাৰৰ ঠাইত ম্ হব। উত্ত দুয়োটা শব্দৰ দ কাৰৰ ঠাইত কেতিয়াবা বিকল্পে ম্ হব। কিন্তু মূৰ উ কাৰৰ ঠাইত ব কাৰ নহব। উদাহৰণ—অমূদ্রাও ।

৯৮। যুগ্মং পৰাত্মাৰ্থকোহস্মদন্ত্ৰাত্মাৰ্থঃ সমৌ ত্ৰিষু ।

ব্যাখ্যা—ত্ৰিষু (ত্ৰি লিঙ্গেষু) পৰাত্মাৰ্থকঃ যুগ্মং শব্দঃ, বন্ত্ৰাত্মাৰ্থকঃ (বন্ত্ৰাত্মাৰ্থকঃ) অস্মৎ শব্দশ্চ সমৌ (সমৰূপৌ) স্যাতাম্ ।

সৰলার্থ—পৰাত্মাৰ্থক যুগ্মং শব্দ আৰু বন্ত্ৰাৰ আত্মাৰ্থক অস্মৎ শব্দ তিনিও লিঙ্গতে সমান ৰূপ হব ।

৯৯। একত্বে যুগ্মদন্ত্ৰদস্যাদস্মদৌ মদিতি স্থিতিঃ ।

ব্যাখ্যা—একত্বে (এক ৰচনে ৰাচ্যে সতি) যুগ্মদন্ত্ৰৎ (যুগ্মংশব্দঃ স্থানে ত্বে) অস্মদঃ (অস্মৎ শব্দঃ স্থানে চ) মৎ—ইতি-স্থিতিঃ (প্ৰকৃতিঃ স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—একবচন হলে যুত্মদ্ শব্দৰ ঠাইত ত্বৎ আৰু অস্মদ্ শব্দৰ ঠাইত মৎ প্ৰকৃতি হব। উদাহৰণ—ত্বদীয়ঃ।

১০০। অনয়ো স্তুমহং সৌ স্তঃ।

ব্যাখ্যা—সৌ (সি বিভক্ত্যে পৰে সতি) অনয়োঃ (যুত্মদস্মদোঃ শব্দয়োঃ) ত্বমহং স্তঃ (তবতঃ)।

সৰলার্থ—সি বিভক্তি পিছত থাকিলে যুত্মৎ শব্দৰ ঠাইত ত্বম্ আৰু অস্মৎ শব্দৰ ঠাইত অহং হব। উদাহৰণ—ত্বম্—অহম্।

১০১। সজসোৰ্যয়ম্ বয়ম্ ভনিতৌ।

ব্যাখ্যা—সজসোঃ (জস্ বিভক্তি সহিতয়োঃ) অনয়োঃ (যুত্মদস্মদোঃ) স্থানে যুয়ম্ বয়ম্ চ ভনিতৌ।

সৰলার্থ—জস্ বিভক্তিৰে সৈতে যুত্মৎ শব্দৰ ঠাইত যুয়ম্ আৰু অস্মৎ শব্দৰ ঠাইত বয়ম্ হব। উদাহৰণ—যুয়ম্।

১০২। তুভ্যম্ মহ্যম্ সঙয়োঃ।

ব্যাখ্যা—সঙয়োঃ (ওে বিভক্তি সহিতয়োঃ) অনয়োঃ (যুত্মদস্মদোঃ) স্থানে তুভ্যম্ মহ্যম্ চ স্যাভ্যাম্।

সৰলার্থ—ওে বিভক্তিৰে সৈতে যুত্মৎ শব্দৰ ঠাইত তুভ্যৎ আৰু অস্মৎ শব্দৰ ঠাইত মহ্যৎ হব। উদাহৰণ—তুভ্যম্।

১০৩। তবমম সঙসোঃ।

ব্যাখ্যা—সঙসোঃ (ওসঃ সহিতয়োঃ) অনয়োঃ (যুত্মদস্মদোঃ) স্থানে তব মম চ স্যাভ্যাম্।

সৰলার্থ—ওস্ বিভক্তিৰে সৈতে যুত্মৎ শব্দৰ ঠাইত তব আৰু অস্মৎ শব্দৰ ঠাইত মম হব। উদাহৰণ—তব।

১০৪। ওসি ভ্যাসাহস্বৰতঃ।

ব্যাখ্যা—ওসিভ্যাসোঃ (ওসি-ভ্যাস্ বিভক্ত্যোঃ পৰয়োঃ সত্যোঃ) অন-যোযুত্মদস্মদোঃ) অস্বৰতঃ (স্বৰশূন্য তকাৰঃ স্যাৎ)।

সৰলার্থ—ওসি আৰু ভ্যাস্ বিভক্তি পিছত থাকিলে যুত্মৎ আৰু অস্মৎ শব্দৰ শেষত স্বৰশূন্য ত কাৰ হব। উদাহৰণ—ত্বৎ।

১০৫। এষাং দলুক্ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—বিভক্তৌ পৰতঃ এষাং (যুজ্যদস্মদাদীনাং) দঃ (দকাৰস্য) লক্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—বিভক্তি পিছত থাকিলে যুজ্যন্ আৰু অস্মন্ শব্দৰ দকাৰৰ লোপ হব ।

১০৬। অমৌ চাম্ ।

ব্যাখ্যা—এষাং যুজ্যদস্মদাদীনাং পৰয়োঃ-অমৌচ (অন্-উ-চ বিভক্ত্যোঃ স্থানে) আম্ ভৱতি ।

সৰলার্থ—যুজ্যৎ আৰু অস্মৎ শব্দৰ পিছত থকা অন্ আৰু উ বিভক্তিৰ ঠাইত আম্ হব । উদাহৰণ—জাম্ ।

১০৭। যুৱাব্বিত্বে ।

ব্যাখ্যা—ষিৎ (ষিৱচনে প্ৰবৰ্ত্তমানয়োঃ) যুজ্যদস্মদোঃ স্থানে যুৱাবৌ (যুৱ আৱৌ) ভৱতঃ ।

সৰলার্থ—ষিৱচন হোৱা যুজ্যৎ আৰু অস্মৎ শব্দৰ ঠাইত ক্ৰমে যুৱ আৰু আৱ হব । উদাহৰণ—যুৱাম্ ।

১০৮। আন্শসঃ ।

ব্যাখ্যা—যুজ্যদস্মদাদিভ্যঃ পৰস্য শসঃ (শস্ বিভক্তেঃ স্থানে) আন্ ভৱতি ।

সৰলার্থ—যুজ্যৎ আৰু অস্মৎ শব্দৰ পিছত থকা শস্ বিভক্তিৰ ঠাইত আন্ হব । উদাহৰণ—যুজ্যাম্ ।

১০৯। ভাস্ ভ্যম্ ।

ব্যাখ্যা—যুজ্যদস্মদাদিভ্যঃ পৰস্য ভাস্ (চতুৰ্থাঃ ভাস্ বিভক্তেঃ স্থানে) ভ্যম্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—যুজ্যৎ আৰু অস্মৎ শব্দৰ পিছত থকা চতুৰ্থী ভাস্ বিভক্তিৰ ঠাইত ভ্যম্ হব । উদাহৰণ—যুজ্যভ্যম্ ।

১১০। সামাকম্ ।

ব্যাখ্যা—যুচ্যদস্মদ্য্যং পৰঃ সামাকম্ (স যুক্ত আম্ৰিভক্তেঃ স্থানে)
আকং ভৱতি ।

সৰলার্থ—যুচ্যৎ আৰু অস্মৎ শব্দৰ পিছত থকা সকাৰ যুক্ত আম্
বিভক্তিৰ ঠাইত আকং হব । উদাহৰণ—যুচ্যাকম্ ।

১১১। এদস্যস্বৰেহনাদেশে ।

ব্যাখ্যা—অনাদেশে (আদেশভিন্নে) স্বৰে পৰে সতি যুচ্যদস্মদাদীনাং-
অকাৰস্য স্থানে এত্বং ভৱতি ।

সৰলার্থ—আদেশ নহলে আৰু স্বৰবৰ্ণ পিছত থাকিলে যুচ্যৎ আৰু
অস্মৎ শব্দৰ অকাৰৰ ঠাইত একাৰ হব । উদাহৰণ—ত্বয়া ।

১১২। আত্মভো ।

ব্যাখ্যা—অনাদেশয়োঃ সুভোঃ পৰয়োঃ সতোঃ-যুচ্যদস্মদাদীনাং-
অকাৰস্য স্থানে আকাৰঃ ভৱতি ।

সৰলার্থ—আদেশ নোহোৱা বিভক্তিৰ সু আৰু ভ বৰ্ণ পিছত থাকিলে
যুচ্যৎ আৰু অস্মৎ শব্দৰ অকাৰৰ ঠাইত আকাৰ হব ।

উদাহৰণ—যুৱাভ্যাম্ ।

১১৩। যুগ্মাদ্ অস্মাদ্ বাক্যকালে যৎ সংখ্যা স্বত্বং স্বৰূপভাক্ ।

সমাসাদন্য সঞ্চ্যোহপি ত্বয়ং প্রভৃতিৰ্বলী ॥

ব্যাখ্যা—যুচ্যৎ সহিতো হস্মৎ শব্দঃ বাক্যকালে (সমাসবাক্যকালে)
যৎ সংখ্যাঃ (যৎ সংখ্যাৱিশিষ্টঃ) তৎ স্বৰূপভাক্ (বাক্যকালীন
সংখ্যায়্যং যৎ স্বৰূপং স্যাৎ—তৎলঙতে) সমাসাদন্য সঞ্চ্যোহপি
(সমাসাঙ্কেতোঃ-অন্যসঞ্চ্যোহপি) ত্বমহং প্রভৃতিৰ্বলী
(ত্বম্‌হমাদেৰ্বলীত্বাৎতত্র, সমাসসঞ্চ্যোক্তং ৰূপং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—যুচ্যৎ আৰু অস্মৎ শব্দৰ সমাসৰ বাক্যত যি সংখ্যা হব
সেই অনুসৰি সমাসান্ত পদৰ ৰচন হব, সমাসৰ বাক্যত যি
সংখ্যা হলেও ত্বম্ আৰু অহম্ শব্দ বজৱান্ হোৱা কাৰণে সমা-
সান্ত ত্বম্ আৰু অহম্ শব্দই থাকিব । উদাহৰণ—অতিত্বম্ ।

১১৪। আমাকং গোঁণতঃ কৃচিৎ ।

ব্যাখ্যা—কৃচিৎ (প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগে) গোঁণতঃ (অপ্ৰধানতঃ যুত্মদস্মদোঃ পৰস্য-আম্ (আম্ বিভক্তেঃ স্থানে) আকং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কিছুমান প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগত গোঁণ হলে যুত্মৎ আৰু অস্মৎ শব্দৰ পিছত থকা আম বিভক্তিৰ ঠাইত আকং হব ।
উদাহৰণ—অতিত্বাকম্ ।

১১৫। ইনক্ৰিবন্তস্য মৌলুগ্ৰা সাধ্যমন্যৎ সমাসৰত্ ।

ব্যাখ্যা—ইন্ ক্ৰিবন্তস্য (ইন্-ক্ৰিপ্ প্ৰত্যয়ান্তয়োঃ-যুত্মদস্মদোঃ) বা (বিকল্পেন) মঃ (মকাৰঃ) লুক্ (লোপো ভৱতি), অন্যৎ সাধ্যং সমাসৰত্ (অন্যন্ত্ৰ বাক্য সংখ্যোক্ত ৰূপং ত্বমহমাদৌ) সমাস সংখ্যোক্ত ৰূপং চ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ইন্ আৰু ক্ৰিপ্ প্ৰত্যয়ান্ত যুত্মৎ আৰু অস্মৎ শব্দৰ বিকল্পে মকাৰৰ লোপ হব, আন সাধ্যকাৰ্য্যবোৰ সমাসৰ দৰে হব অৰ্থাৎ সমাসৰ বাক্যত থকা যুত্মৎ আৰু অস্মৎ শব্দৰ সংখ্যা হব । উদাহৰণ—ত্বদ্-যুত্ম+

১১৬। ভ্যম্ তাদি ব্যঞ্জনাদট্ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—ভ্যম্ তাদি (ভ্যমঃ-পঞ্চমী তকাৰাদ্) ব্যঞ্জনান্তাৎ (ব্যঞ্জনান্ত ইন্ ক্ৰিবন্ত-যুত্ম-অস্ম শব্দাদ্) আদিঃ অট্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ভ্যম্ আৰু পঞ্চম্যন্ত তাদি প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে, ইন্ আৰু ক্ৰিপ্ প্ৰত্যয়ান্ত ব্যঞ্জনান্ত হোৱা যুত্ম আৰু অস্ম শব্দৰ পিছত অট্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—যুত্মভ্যম্ ।

১১৭। পাদস্য চাদেশচানাদ্যে একবাক্য পদায় বা ।

যুগ্মদস্মদ্ পদে ত্বা মাযি তেমে ঙয়ি ঙস্যপি ।

ৰাম্ নৌ তেভ্যঃ পৰেষিত্বেশস্ভ্যসামি তু বস্নসৌ ।

ব্যাখ্যা—পাদস্য (পদ্যাদেশচতুৰ্থাংশস্য) চাদেশচানাদ্যে (তস্য চ আদি হিত ভিমে) সাক্ষাৎ পৰস্পৰায় বা (যুগ্মদস্মদ্ পদে) একবাক্যে পদাৎ (একবাক্যতাপন্ন পদাৎ পৰে যুগ্মদস্মদ্ পদে) জামি (অম্

বিভক্তৌ নিম্নমে পদে চ) হ্ৰা-মা, ঙে-ঙসোঃ (ঙে-ঙসি বিভক্তৌঃ
নিম্নমে-তে-মে চ) তেভ্যঃ (অম্-ঙে-ঙস্-ভ্যঃপৰে) ত্বিষ্বে (দ্বিৰসেন-
ৰাচ্যে সত্তি হ্ৰাম-নৌ) , শস্-ভ্যস্-আম্ নিম্নমে চ, নহা (দ্বিৰসেন)
বস্-নসৌ-আপদ্যোতে (জভেতে)।

সৰলার্থ—পদ্যৰ চতুৰ্থ চৰণত নৈখ্যাকিলে সাক্ষাৎ নাইবা পৰম্পৰা
ক্ৰমেই হওক এক বাক্যতাপন্ন পদৰ পিছত অম্ বিভক্তিত নিম্ন
হোৱা যুত্মৎ আৰু অস্মৎ পদৰ ঠাইত ক্ৰমে হ্ৰা আৰু মা হ'ব,
সেইদৰে ঙে আৰু ঙস্ বিভক্তি যুক্ত যুত্মৎ শব্দৰ ঠাইত তে
আৰু অস্মৎ পদৰ ঠাইত মে হ'ব, আকৌ অম্-ঙে-ঙস্ বিভক্তিৰ
দৰে দ্বিতীয়া, চতুৰ্থী আৰু মন্তী বিভক্তিৰ দ্বিৰচনত নিম্ন হোৱা
যুত্মৎ শব্দৰ ঠাইত হ্ৰাম্ আৰু অস্মৎ শব্দৰ ঠাইত নৌ হ'ব।
শস্-ভ্যস্ আৰু আম্ বিভক্তিত নিম্ন হোৱা যুত্মৎ-অস্মৎ শব্দৰ
ঠাইত বিকল্পে যুত্মৎ শব্দৰ ঠাইত বঃ আৰু অস্মৎ শব্দৰ
ঠাইত নঃ হ'ব। উদাহৰণ—হ্ৰা-মা, বঃ-নঃ।

১১৮। তী তে মে ভ্যামি ৰান্নৌ স্তৌ বস্সসৌ। ভি-সি পূৰ্ব্ববৎ।

ব্যাখ্যা—সাক্ষাৎ পৰম্পৰায়াঃ-হ্ৰা যুত্মদস্মদোঃ পদৈক-বাক্যতাপন্ন পদাৎ
পৰয়োঃ—যুত্মদস্মদোঃ-টা-তে-মে-ভ্যাম্ বিভক্তৌ নিম্নমে ব তেনৌস্তঃ,
ভি সি (ভ্যাম ভিসোঃ) নিম্নয়োঃ (যুত্মদস্মদোঃস্থানে) পূৰ্ব্ববৎ
বস্সসৌ চ ঙঃ।

সৰলার্থ—সাক্ষাৎ বা পৰম্পৰা ক্ৰমেই হওঁক এক বাক্যতাপন্ন যুত্মৎ
আৰু অস্মৎ শব্দৰ পিছত থকা টা-ঙে-মে-ভ্যাম্ অসি বিভক্তিৰ,
সৈতে যুত্মৎ-অস্মৎ শব্দৰ ঠাইত ক্ৰমে হ্ৰাম্ আৰু নৌ হ'ব
ভ্যাম্-ভিস্ বিভক্তি যুক্ত যুত্মৎ আৰু অস্মৎ শব্দৰ আগৰ
দৰে ক্ৰমে বঃ আৰু নঃ হ'ব। উদাহৰণ—কৃতংত্ৰে।

১১৯। অনালোচন দৃশ্যৰ্থে নৈতে স্ত্য ৰ্বস্সসদয়ঃ

ব্যাখ্যা—অনালোচন দৃশ্যৰ্থে (আলোচন ভিন্ন দৰ্শনার্থক খাভু প্ৰয়োগে
সতি) এতে বস্সসাদয়ঃ আদেশাঃ ন স্যঃ।

সৰলার্থ—আলোচনা ভিন্ন দৰ্শনার্থক খাভুৰ প্ৰয়োগত যুত্মৎ আৰু
অস্মৎ শব্দৰ ঠাইত ঙঃ আৰু নঃ আদেশ নহ'ব। উদাহৰণ—
যুত্মদস্মদয়ঃ।

১২০। আমন্ত্ৰিতঃ পূৰ্বপদম্ভিদ্যমানবহুত্বেৎ ।

ব্যাখ্যা—যুত্মদস্মদোঃ পূৰ্বপদং (পূৰ্বস্থপদং) আমন্ত্ৰিতং (আমন্ত্ৰিতে—
অৰ্থে গম্যমানে সতি) যুত্মদস্মদ পদং অবিদ্যমান বহুত্বেৎ ।

সৰলার্থ—যুত্মৎ আৰু অত্মৎ শব্দৰ আগত থকা পদম আমন্ত্ৰিত অৰ্থাৎ
সম্বোধন কৰা অৰ্থ বুজালে যুত্মৎ আৰু অত্মৎ শব্দ নথকাৰ
দৰে হ'ব। উদাহৰণ—হে দেৱদত্ত তব স্বম্ ।

১২১। অস্মাৎ সামান্য বচনাদ্বিশেষ্যাৎ সন্নিবেশনাৎ ক্ৰিয়াং
ত্বেত আদেশাঃ ।

ব্যাখ্যা—অস্মাৎ (আমন্ত্ৰিতাৰ্থাৎ) সামান্য বচনাৎ (জাতি স্বাচকাৎ)
বিশেষ্যাৎ (বিশেষ্য ৰূপাৎ) সন্নিবেশনাৎ (বিশেষনপদ সহিতাৎ)
ক্ৰিয়াং (কথিতানুকথনেহপি) এতে—আদেশাঃ (হ্যামাদয়ঃ) স্যুঃ
(ভৱেয়ুঃ) ।

সৰলার্থ—আমন্ত্ৰিত অৰ্থ আৰু পুনৰুক্তি কৰা অৰ্থ বুজালে জাতি
বাচক বিশেষ্য ৰূপ বিশেষন পদৰ সৈতে যুত্মৎ আৰু অত্মৎ
শব্দৰ ঠাইত হোৱা ভা-মা আদি আদেশবোৰ হ'ব। উদাহৰণ—
তেস্বম্ ।

১২২। বহুত্বে ভুবিভাষয়া ।

ব্যাখ্যা—বহুত্বে (বহু বচনে স্বাচ্যে) তু (কিন্তু) তাদৃশাৎ-আমন্ত্ৰিতাৎ
সামান্য বচনাৎ বিশেষ্যাৎ বিশেষণ ৰূপাৎ বিভাষয়া (বিকল্পেন)
যুত্মদস্মদোঃস্থানে এতে (বচনসাদেশাঃ) স্যুঃ (ভৱেয়ুঃ) ।

সৰলার্থ—বহুবচন হোৱা বুজালে আগৰ দৰে আমন্ত্ৰিত অৰ্থযুক্ত
বিশেষ্যাদি পদত যুত্মৎ আৰু অত্মৎ শব্দৰ ঠাইত বিকল্পে বঃ
আৰু নঃ আদেশ হ'ব। উদাহৰণ—নঃস্বম্ ।

১২৩। স পূৰ্ব প্রথমান্তাৰা স্বমিত্যৰ্থেহনুকীৰ্তনে ।

ব্যাখ্যা—স পূৰ্ব প্রথমান্তাৎ (পূৰ্ব পদ সহিত প্রথমান্ত পদাৎ) অনু-
কীৰ্তনে (কথিতানুকথন স্বময়ে) স্বমিত্যৰ্থে (স্বমেতস্মিত্যৰ্থে) বা
(বিকল্পেন) আদেশাঃ (বচনসাদেশঃ) স্যুঃ (ভৱেয়ুঃ) ।

সৰলার্থ—পূৰ্ব প্ৰথমা বিভক্ত্যন্ত পদৰে সৈতে কথিতানুকথন অর্থ
হোৱা বুজালে আৰু ধন বাচক স্বম্ শব্দৰ আগত উক্ত ৰঃ আৰু
নঃ আদেশবোৰ হ'ব। উদাহৰণ—ৰঃস্বম্।

১২৪। এতদ্ব্যৱৃতি বিষয়ে নিত্যমুক্তানুকীৰ্তনে।

ব্যাখ্যা—এতদ্ ব্যৱৃতি বিষয়ে, উক্তানুকীৰ্তনে অৰ্থে সপূৰ্ব প্ৰথমান্ত
স্বমিত্যৰ্থাভাৱেহপি-ত্বামা-বসনসাদয়ো ভৱন্তি।

সৰলার্থ—ব্যৱৃতি অৰ্থাৎ পুনৰাদেশ হোৱা বিষয়ত উক্তানুকীৰ্তন
অর্থ আৰু পূৰ্ব প্ৰথমান্ত পদ নহ'লেও আৰু ধন বাচক স্বম্
পদ নহ'লেও ত্বা-মা-ৰঃ-নঃ আদি আদেশবোৰ হ'ব। উদাহৰণ—
ত্বামো নঃ স্বম্। ইতি ব্যাঞ্জনান্ত সাধ্যম্।

১। সৰ্বাব্যয়ান্বিতস্তেনুৰ্দ্ধক্ ।

ব্যাখ্যা—সৰ্বাব্যয়াৎ (সৰ্বাব্যয় শব্দাৎ পৰঃ) বিভক্তেসৰ্দ্ধক্ স্যাৎ
(বিভক্তে জোঁপো ভৱতি) ।

সৰলার্থ—সকলোবোৰ অব্যয় শব্দৰ পিছত থকা বিভক্তিৰ লোপ
হ'ব । উদাহৰণ—মনাক্ ।

২। অব্যয়ান্ত্যস্বৰাৎ প্ৰাগগ্ৰা ।

ব্যাখ্যা—অব্যয়ান্ত্যস্বৰাৎ (অব্যয়ানাম্-অন্ত্যস্বৰাৎ) প্ৰাক্ (পূৰ্ব্বং) বা
(বিকল্পেন) অক্ প্ৰত্যয়ঃস্যাৎ ।

সৰলার্থ—অব্যয় শব্দৰ শেষত থকা স্বৰ বৰ্ণৰ আগত অক্ প্ৰত্যয়
হ'ব । উদাহৰণ—ধিক্ ।

৩। তচ্ছব্দান্তকশ্চতঃ ।

ব্যাখ্যা—তচ্ছব্দাৎ (তস্য—অক যুক্ত অব্যয় শব্দস্য) অন্তকশ্চ
(অন্ত ক বৰ্ণস্য স্থানে চ) তঃ (বৰ্ণঃস্যাৎ) ।

সৰলার্থ—সেই অক্ প্ৰত্যয়ান্ত অব্যয় শব্দৰ শেষত থকা ক বৰ্ণৰ
ঠাইত ত বৰ্ণ হ'ব । উদাহৰণ—ধকিৎ ।

৪। ন সামৈৰক্ ।

ব্যাখ্যা—সামৈঃ (সামি অব্যয়াৎ পৰঃ) অক্ প্ৰত্যয়ঃ ন স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সামি অব্যয় শব্দৰ পিছত অক্ প্ৰত্যয় নহ'ব । উদাহৰণ—
সামি কৃতম্ ।

৫। তিঙামপি ।

ব্যাখ্যা—তিঙামপি (তিঙ্ বিভক্তীনামপি) অন্ত্যস্বৰাৎ প্ৰাক্ (শেষ
স্বৰাৎ পূৰ্ব্বং) বা অক্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—তিঙ্ বিভক্তিৰ পিছত থকা অব্যয় শব্দৰ শেষৰ স্বৰ বৰ্ণৰ
আগত বিকল্পে অক্ প্ৰত্যয় হ'ব । উদাহৰণ—দদাতকি ।

৬। সৰ্বনাম্নোহন্ত্যস্বৰাৎ প্ৰাগগ্ৰা স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—সৰ্বনাম্নঃ (সৰ্বনাম সংজ্ঞকস্য) অন্ত্যস্বৰাৎ (শেষ স্বৰাৎ পৰঃ) বা (বিকল্পেন) প্ৰাক্ (পূৰ্ব্বং) অক্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সৰ্বনাম শব্দৰ শেষত থকা স্বৰ বৰ্ণৰ আগত বিকল্পে অক্ প্ৰত্যয় হ'ব । উদাহৰণ—সৰ্বকাঃ ।

৭। তৎসুপামপি ।

ব্যাখ্যা—তৎ সুপাৎ (সৰ্বনাম সম্বন্ধি সুপ্ বিত্তডীনাৎ পৰেমাৎ) অন্ত্যস্বৰাৎ পৰঃ প্ৰাগগ্ বা স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সৰ্বনাম শব্দৰ পিছত সুপ্ বিভক্তি থাকিলেও শেষৰ স্বৰ বৰ্ণৰ আগত বিকল্পে অক্ প্ৰত্যয় হ'ব । উদাহৰণ—ত্বয়কা ।

৮। আ প্ৰত্যয়স্বে প্ৰত্যয়কে অস্যা ইঃ স্যাক্ষয়ভদ্রোঃ ।

ব্যাখ্যা—আ প্ৰত্যয়স্বে (আ প্ৰত্যয় খুজে) অস্যভদ্রোঃ (মহ-ভৎ-ভিন্নমোঃ) প্ৰত্যয়কে (অক্ প্ৰত্যয়স্য) অস্যা (অকাৰস্য) স্থানে ইঃ (ইকাৰঃস্যাৎ) ।

সৰলার্থ—আ প্ৰত্যয় যুক্ত মহ আৰু তৎ শব্দ ভিন্ন শব্দৰ পিছত হোৱা অক্ প্ৰত্যয়ৰ অকাৰৰ ঠাইত ইকাৰ হ'ব । উদাহৰণ—সন্ধিকা ।

৯। নাশিমি ।

ব্যাখ্যা—আশিমি (আশীৰ্বাদে-অৰ্থে গম্যমানে সতি) অক্ প্ৰত্যয়স্য অকাৰস্য স্থানে ইঃ ন স্যাৎ ।

সৰলার্থ—আশীৰ্বাদ কৰা অৰ্থ বুজালে অক্ প্ৰত্যয়ৰ অকাৰৰ ইকাৰ নহ'ব । উদাহৰণ—জীৱকা ।

১০। ক্ৰিপকাদেশচ ।

ব্যাখ্যা—ক্ৰিপকৰ্মদঃ (প্ৰেৰণাৰ্থক ক্ৰিপাদেশঃ পৰস্য) চকাৰাৎ (অক্ প্ৰত্যয়স্য চ অকাৰস্য ইকাৰঃ ন স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—প্ৰেৰণাৰ্থক ক্ৰিপাদেশ শব্দৰ পিছতো অক্ প্ৰত্যয়ৰ অকাৰৰ ঠাইত ইকাৰ নহ'ব । উদাহৰণ—ক্ৰিপকা ।

১১। বহুব্ৰীহী কচিদ্ভেৎ ।

ব্যাখ্যা—বহুব্ৰীহী (বহুব্ৰীহি সমাসে সতি) কচিৎ অক্ প্ৰত্যয়স্য-অকা-
বস্য স্থানে ইকাৰঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে কেতিয়াবা অক্ প্ৰত্যয়ৰ অকাৰৰ
ঠাইত ইকাৰ হব। উদাহৰণ—বহুচন্মিকা ।

১২। ইচ্ছাবিক্ৰাদেঃ ।

ব্যাখ্যা—ইচ্ছাভ্য (ইচ্ছাবিক্ৰাদেঃ) ভাবকালঃ পৰস্য অক্ প্ৰত্যয়স্য
অকাৰস্য স্থানে ইঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ইচ্ছাবিক্ৰম বুজোৱা ভাবকালি শব্দৰ পিছতো অক্ প্ৰত্যয়ৰ
অকাৰৰ ঠাইত ইকাৰ হব। উদাহৰণ—ভাবিকা ।

১৩। বহুকাদেশ্বৰা ।

ব্যাখ্যা—বহুকাদেঃ (বহুকাদি শব্দাৎ পৰস্য) হু (ইচ্ছাবিক্ৰাদেঃ) বা
(বিক্ৰাদেঃ) অক্ প্ৰত্যয়স্য অকাৰস্য স্থানে ইঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—বহুকাদি শব্দ অৰ্থাৎ বহুকা হোৱা অৰ্থাৎ অক্ ইচ্ছাবিক্ৰাদেঃ
শব্দৰ পিছত অক্ প্ৰত্যয়ৰ অকাৰৰ ঠাইত বিক্ৰাদেঃ ইকাৰ হব।
উদাহৰণ—বহুকাৰিকা ।

১৪। দ্বাস্তাভ্যাজৈমাত্তাণাস্তাভ্যাদেম্ ঞ্ পূৰ্বস্যাপি ।

ব্যাখ্যা—এষা দ্বা-ভা-দ্বা-ভা-অভা-ভাস্তাণাং (শব্দানাং) নঞপূৰ্বস্যাপি (নঞ
সমাস পূৰ্বস্যাপি) ভাদেঃ পৰস্য বা (বিক্ৰাদেঃ) অক্ প্ৰত্যয়স্য
অকাৰস্য ইঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—এষা-দ্বা-ভা-ভা-অভা-ভাস্তাদি শব্দৰ আৰু নঞ সমাসৰ
অন্তত প্ৰকাৰ ভা শব্দৰ পিছত হোৱা অক্ প্ৰত্যয়ৰ অকাৰৰ ঠাইত
বিক্ৰাদেঃ ইকাৰ হব। উদাহৰণ—দ্বকে ।

১৫। সংজ্ঞানুকম্পাকুৎসান্ন-দ্রুত্বজ্ঞাতনীতিষু ।

১৬। আক্ষেপেহপি-চকঃ কৰ্য্যঃ । স্বার্থেহপি
কৈশ্চিদ্যিতে ॥

ব্যাখ্যা—সংজ্ঞানুকম্পাকুৎসান্ন-দ্রুত্বজ্ঞাতনীতিষু (অজ্ঞান-দ্রুত্ব-জ্ঞান-দ্রুত্ব-
প্ৰত্যয়ান্ত শব্দাৎ পৰস্য), অজ্ঞান নীতিষু (অৰ্থেৰূপ সমান্যানেৰূপ সতিৰূপ

শব্দাৎ পৰশ্চ) অকঃ (অক্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ) । আক্ৰেপেহপিচ অৰ্থে অক্ প্ৰত্যয়ঃ কাৰ্য্যঃ, কৈশ্চিৎ পণ্ডিতৈঃ স্বার্থেহপি অক্ প্ৰত্যয়ঃ ইম্যতে ।

সৰলার্থ—সংজ্ঞা (জাতি) অনুকম্পা (দয়া) কুৎসা (নিন্দা) অস্বার্থ-
হুস্বার্থ আৰু হ্ৰ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দৰ পিছত, অজ্ঞাত আৰু নীতিবাচক
শব্দৰ পিছত অক্ প্ৰত্যয় হব । আক্ৰেপ কৰা অৰ্থ বুজালে আৰু
স্বার্থ অৰ্থতো শব্দৰ পিছত অক্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—চৈবিকঃ ।

॥ ইতি অক্ প্ৰকৰণম্ ॥

১৭। নদ্যদন্তাৰহত্ৰীহৌ সমাসে কপ্ ।

ব্যাখ্যা—বহত্ৰীহৌ সমাসে (বহত্ৰীহি সমাসে সতি) নদ্যদন্তাৎ (নদী
সংজ্ঞক ঋদন্ত শব্দাচ্চ) কপ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—বহত্ৰীহি সমাস হলে নদীবাচক আৰু ঋকান্ত শব্দৰ
পিছত কপ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—বহনদীকঃ ।

১৮। কচিন্তুন ।

ব্যাখ্যা—কচিৎ (কুন্তচিৎ প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগে) তু (নদ্যদন্তাৎ শব্দাৎ পৰঃ
কপ্ প্ৰত্যয়ঃ ন স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—কিছুমান প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগত কেতিয়াবা নদীবাচক আৰু ঋকা-
বান্ত শব্দৰ পিছত কপ্ প্ৰত্যয় নহব । উদাহৰণ—সুগিত্ ।

১৯। ন কপ্ স্ততো ভ্ৰাতৃ শব্দাৎ ।

ব্যাখ্যা—স্ততো (স্তবনেহৰ্থে গম্যমানে সতি) ভ্ৰাতৃ শব্দাৎ পৰঃ কপ্
প্ৰত্যয়ঃ ন স্যাৎ ।

সৰলার্থ—স্ততি কৰা অৰ্থ বুজালে ভ্ৰাতৃ শব্দৰ পিছত কপ্ প্ৰত্যয়
নহব । উদাহৰণ—সুভ্ৰাতা ।

২০। নদ্যন্যস্মাৰিভাষয়া ।

ব্যাখ্যা—বহত্ৰীহৌ সমাসে সতি নদ্যন্যস্মাৎ (নদী-ঋদন্তভিন্ন শব্দাৎ
পৰঃ) বিভাষয়া (বিকল্পেন) কপ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে নদীবাচক আৰু ঋদন্ত শব্দৰ বাহিৰে আন শব্দৰ পিছত বিকল্পে কপ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—
সান্নিকঃ।

২১। উৰঃ প্ৰভৃতিতঃ কপ্ স্যাম্ভিত্যম্।

ব্যাখ্যা—বহুব্ৰীহৌ সমাসে সতি উৰঃ প্ৰভৃতিতঃ (উৰঃপ্ৰভৃতিভ্যঃপৰঃ) নিত্যং কপ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে উৰগণ বাচক শব্দৰ পিছতো নিত্যক্ৰে কপ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ভাম্বিত গুংকঃ।

২২। জিগ্মামিনস্ততঃ।

ব্যাখ্যা—বহুব্ৰীহৌ সমাসে সতি জিগ্মাং (জীলিঙ্গে বিষয়ে ত্বাচ্যে চ সতি) ইনন্ততঃ (ইন্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দাৎ পৰঃ) কপ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে আৰু জীলিঙ্গ হোৱা বুজালে ইন্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দৰ পিছত কপ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—বহুব্ৰীহিক।

২৩। গোঁণ গোস্ত্ৰী-প্ৰত্যয়য়ো হ্রস্বঃ।

ব্যাখ্যা—বহুব্ৰীহৌ সমাসে সতি গোঁণ গো-স্ত্ৰী প্ৰত্যয়য়োঃ হ্রস্ব স্যাৎ।

সৰলার্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে গোঁণ হোৱা গো আৰু স্ত্ৰীপ্ৰত্যয়ান্ত শব্দ হ্রস্ব হব। উদাহৰণ—চিহ্নণঃ।

২৪। কপি তু নেঘ্যতে।

ব্যাখ্যা—কপি (কপ্ প্ৰত্যয়ে পৰে) তু (গো-স্ত্ৰী প্ৰত্যয়ান্ত শব্দয়োঃ) হ্রস্বঃ ন ইষ্যতে।

সৰলার্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে আৰু কপ্ প্ৰত্যয় হলে গো আৰু স্ত্ৰী প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ হ্রস্ব নহব। উদাহৰণ—সুনদীকঃ।

২৫। ঈয়ন্সোম্ৰ হ্রস্বকপৌ।

ব্যাখ্যা—বহুব্ৰীহৌ সমাসে সতি, ঈয়ন্সোঃ প্ৰত্যয়োঃ পৰয়োঃ সতোঃ হ্রস্ব কপৌ (হ্রস্বঃ—কপ্-প্ৰত্যয়ৌ চ) ন স্যাভাম্।

সৰলার্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে ঈয়ন্স প্ৰত্যয়ান্ত শব্দৰ পিছত হ্রস্ব আৰু কপ্ প্ৰত্যয় নহব। উদাহৰণ—সুশ্ৰেয়সী।

২৬। হ্ৰস্ব আ ই প্ৰত্যয়য়োঃ সম্বাসে ।

ব্যাখ্যা—সম্বাসে সতি আ ই প্ৰত্যয়য়োঃ হ্ৰস্বঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সম্বাস হলে আ আৰু ই প্ৰত্যয় যুক্ত শব্দ হ্ৰস্ব হব ।

উদাহৰণ—মাগডাৰিণী ।

২৭। অন্যত্রচ কচিৎ ।

ব্যাখ্যা—কচিৎ (প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগে) অন্যত্র (সম্বাসাদন্যত্র) দ্বিষমেচ, আ-ই প্ৰত্যয়য়োঃ হ্ৰস্বঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কেতিয়াবা প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগৰ বাবে সম্বাস নহলেও আ আৰু ই প্ৰত্যয় যুক্ত শব্দ হ্ৰস্ব হব । উদাহৰণ—জন্তিকা ।

২৮। নপুংসকে স্বৰো হ্ৰস্বঃ ।

ব্যাখ্যা—সম্বাসে সতি নপুংসকে লিঙ্গে দ্বিষমে স্বৰঃ (স্বৰোবৰ্ণঃ) হ্ৰস্বঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সম্বাস হলে আৰু নপুংসক লিঙ্গ বুজালে স্বৰবৰ্ণ হ্ৰস্ব হব ।
উদাহৰণ—সোমপদ্ম ।

২৯। হ্ৰস্বস্য দীৰ্ঘতা কচিৎ ।

ব্যাখ্যা—সম্বাসে সতি কচিৎ (কুত্ৰচিৎ) হ্ৰস্বস্য (হ্ৰস্বমাত্ৰস্য) দীৰ্ঘতা স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সম্বাস হলে কেতিয়াবা হ্ৰস্ব হলেও স্বৰবৰ্ণ দীৰ্ঘ হব ।

উদাহৰণ—বিশ্বামিত্ৰঃ ।

৩০। উপসৰ্গস্য যঞন্তে ।

ব্যাখ্যা—যঞন্তে (যঞ্ প্ৰত্যয়ান্তে সতি) উপসৰ্গস্য দীৰ্ঘতা স্যাৎ ।

সৰলার্থ—যঞ্ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে উপসৰ্গৰ স্বৰবৰ্ণ দীৰ্ঘ হব ।

উদাহৰণ—প্ৰাক্ৰাৰঃ ।

৩১। ক্ৰিষ্টন্তেষু নহাদিষু ।

ব্যাখ্যা—ক্ৰিষ্টন্তেষু (ক্ৰিষ্ট্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দেষু পৰ্যায় সতিষু) নহাদিষু (নহাদিষু ণ্টশব্দে পৰেষু চ) হ্ৰস্ব মাত্ৰস্য দীৰ্ঘতা স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ক্ৰিষ্ট প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ আৰু নহাদি শব্দৰ পিছত স্বৰবৰ্ণ মাত্ৰেই দীৰ্ঘ হব । উদাহৰণ—উল্লানৎ ।

৩২। কচিদেপদেহপি স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—কচিৎ (প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগে সতি) একপদেহপি হুত্ব মাত্ৰস্য দীৰ্ঘতা স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কেতিয়াবা প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগ সাধনৰ কাৰণে একে পদৰ হুত্ব বৰ্ণও দীৰ্ঘ হ'ব । উদাহৰণ—পূৰ্ব্বাঃ ।

৩৩। অনব্যয় বিসৃষ্টস্য-সঃ স্যাৎ ক থ প ফে পৰে ।

ব্যাখ্যা—ক-থ-প ফেপৰে (ক-থ-প-ফ বৰ্ণেষু পৰেসু সতিষু) অনব্যয় (অব্যয় ডিম্বঃ) বিসৃষ্টস্য (বিসৰ্গস্য স্থানে) সঃ (সকাৰঃস্যাৎ) ।

সৰলার্থ—ক-থ-প-ফ বৰ্ণ পিছত থাকিলে অব্যয় ডিম্ব শব্দৰ পিছত থকা বিসৰ্গৰ ঠাইত স কাৰ হ'ব । উদাহৰণ—অশ্বকামঃ ।

৩৪। অব্যয়স্য বদাচিৎ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—কদাচিৎ (কুত্ৰচিৎ) অব্যয়স্য (অব্যয় শব্দস্য) বিসৰ্গস্য স্থানে সঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কেতিয়াবা অব্যয় শব্দৰ বিসৰ্গৰ ঠাইতো স হ'ব । উদাহৰণ—নমস্কাৰঃ ।

৩৫। অসমাসেহপি কুত্ৰচিৎ ।

ব্যাখ্যা—কুত্ৰচিৎ (প্ৰয়োগে) অসমাসেহপি (সমাসডিম্বেষুপি) অব্যয় শব্দস্য বিসৰ্গস্য স্থানে সঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কেতিয়াবা সমাস নহ'লেও অব্যয় শব্দৰ বিসৰ্গৰ ঠাইত সকাৰ হ'ব । উদাহৰণ—নমস্কাৰোত্তি ।

৩৬। অজাদ্যদন্ত স্ত্ৰীলিঙ্গ শব্দাঃ । ব্যঞ্জনাত্ কচিৎ ।

ব্যাখ্যা—অজাদ্যদন্ত (অজাদেঃ স্ত্ৰীলিঙ্গ শব্দাঃ) অদন্তাৎ (অদন্ত স্ত্ৰীলিঙ্গ শব্দাঃ) কচিৎ (কুত্ৰচিৎ) ব্যঞ্জনাত্ (অজাদিত্তিঃ ব্যঞ্জনাত্ত স্ত্ৰীলিঙ্গ শব্দাঃ পৰ্যন্ত আ স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—অজাদি শব্দ আৰু অকাৰাত্ত স্ত্ৰীলিঙ্গ বাচক শব্দৰ পিছত, আৰু ব্যঞ্জনাত্ত স্ত্ৰীলিঙ্গ শব্দৰ পিছতো কেতিয়াবা আ প্ৰত্যয় হ'ব । উদাহৰণ—অজা ।

৩৭। ভাহ্বানস্তাহ্বত্ৰীহৌ ।

ব্যাখ্যা—বহ্বত্ৰীহৌ (বহ্বত্ৰীহি সমাসে সতি) অনস্তাৎ (অস্ত পদভিমাৎ) বা (বিকল্পেন) ডাচ্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—বহ্বত্ৰীহি সমাস হ'লে আৰু পদান্ত নহ'লে; শব্দৰ পিছত বিকল্পে ডাচ্ প্রত্যয় হ'ব । উদাহৰণ—বহুৰাজা ।

৩৮। ডাহ্বা মন্ প্রত্যয়ান্ন ঈ ।

ব্যাখ্যা—বহ্বত্ৰীহৌ সমাসে সতি মন্ প্রত্যয়াৎ শব্দাৎ পৰঃ—ঈ প্রত্যয়ঃ ন স্যাৎ । বা ডাচ্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—বহ্বত্ৰীহি সমাস হ'লে মন্ প্রত্যয়ান্ত শব্দৰ পিছত ঈ প্রত্যয় নহ'ব । বিকল্পে ডাচ্ প্রত্যয় হ'ব । উদাহৰণ—সীমা ।

৩৯। অন্তঞ্চনস্ত বাহন্ত সখিনান্ত ঋদন্ততঃ ।

নদাদেশচ স্থিয়ামী স্যাৎ ।

৪০। অকাৰস্তত্র লুপ্যতে ।

ব্যাখ্যা—অন্তঞ্চনস্ত বাহন্ত সখিনান্ত ঋদন্ততঃ (অন্তন্ত—অন্চন্ত অন্চন্ত—বাহন্ত—সখিনান্ত ঋদন্ত শব্দেভ্যশ্চ) নদাদেশঃ (নদাদি শব্দেভ্যশ্চপৰঃ) স্থিয়াৎ (স্ত্রীলিঙ্গে বিষয়ে) চ ঈঃ (প্রত্যয়ঃ স্যাৎ) তত্র (ঈ প্রত্যয়ে সতি) অকাৰঃ লুপ্যতে ।

সৰলার্থ—স্ত্রীলিঙ্গ বুজালে অন্-অন্- অন্- প্রত্যয়ান্ত শব্দ আৰু বাহাদি-সখি আদি শব্দ, ঋদন্ত আৰু নদাদি শব্দৰ পিছত ঈ প্রত্যয় হ'ব । ঈ প্রত্যয় হ'লে উক্ত শব্দবোৰৰ অকাৰ লোপ হ'ব । উদাহৰণ—গুণৱতী ।

৪১। অণ্ণ্যেকণায়নণ্ণেয়ণ্ ন গ্ স্ৰণ্ কণ্ পূৰ্ণেডমৌ-- ।

দ্বয়মাত্র দ্বয়সাশ্চ কৰপ্ টম মুৰ্ব্বজিনঃ এতদস্তা নদাদ্যাঃ

শ্যকপসৰ্জজন বৰ্জিতাঃ

ব্যাখ্যা—স্ত্রীলিঙ্গে বাচ্যে সতি, উপসৰ্জন বৰ্জিতাঃ (গৌন ভিমাঃ) অণ্-ণ্যঃ-ইকণ-আয়নণ্ এয়ণ্-নণ্-স্নণ্-কণ্ প্রত্যয়াঃ, পূৰ্ণেহর্থ্যে ডমৌ (ড-ম প্রত্যয়ৌ), দ্বয়মাত্র দ্বয়সাঃ প্রত্যয়াঃ, কৰপ্ প্রত্যয়শ্চ, মটনুৰ্ব্বজিনঃ (মকাৰ টকাবানুৰ্ব্বজিন প্রত্যয়ান্ত) অদস্তা এতে প্রত্যয়াঃ নদাদ্যাঃ স্যুঃ, এষাৎ পৰেষাৎ ঈ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—স্ত্ৰীলিঙ্গ বাচ্য হ'লে আৰু গৌণ হোৱা নুবুজালে অণ্-ণ্য-ইকণ্-আয়নণ্-এয়ণ্-নণ্-স্নণ্-কণ্ পূৰণ অৰ্থত হোৱা ড আৰু ম প্ৰত্যয়, দয় মাত্ৰ-দয়স্-কৃবপ্-, স্বকাৰ আৰু টকাৰ অনুবন্ধ হোৱা প্ৰত্যয়বোৰৰ নদাদি সংজ্ঞা হ'ব। উক্ত প্ৰত্যয়বোৰৰ পিছত ঈ প্ৰত্যয় হ'ব। উদাহৰণ—ভাৰ্গৱী।

৪২। বনো নো বশ্চ ।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰীলিঙ্গে বাচ্যে সতি ঈ প্ৰত্যয়ে চ সতি, বনঃ (বন্ প্ৰত্যয়স্য নঃ (নকাৰস্য স্থানে) বঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—স্ত্ৰীলিঙ্গ বুজালে আৰু ঈ প্ৰত্যয় হ'লে বন্ প্ৰত্যয়ৰ ন কাৰৰ ঠাইত ৰ হ'ব। উদাহৰণ—ধীৱৰী।

৪৩। ঘোষাত্ত্ব ন ঈ ।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰীলিঙ্গে বিষয়ে ঘোষাৎ (ঘোষ সংজ্ঞক বৰ্ণাৎ পৰঃ) তু (বন্ প্ৰত্যয়স্যচ পৰঃ) ঈ প্ৰত্যয়ঃ ন স্যাৎ ।

সৰলার্থ—স্ত্ৰীলিঙ্গ বুজালেও ঘোষ সংজ্ঞক বৰ্ণৰ পিছত থকা বন্ প্ৰত্যয়ৰ পিছত ঈ প্ৰত্যয় নহ'ব। উদাহৰণ—বীৰসহ যুদ্ধা।

৪৪। যূন-স্তুতিত্যপি ।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰীমাৎ ব্যাচ্যং সত্যং যূনঃ পৰঃ-তি প্ৰত্যয়ঃ তী-অপি প্ৰত্যয়শ্চ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—স্ত্ৰীলিঙ্গ বিষয়ত যূবন্ শব্দৰ পিছত তি আৰু তী প্ৰত্যয়ো হ'ব। উদাহৰণ—যুৱতিঃ—যুৱতী।

৪৫। ইদন্তাৎ বা ত্তিং হিহ্মা ।

ব্যাখ্যা—ত্তিংহিহ্মা (ত্তি প্ৰত্যয়ং ব্ৰজ্জ্জিহ্মা) ইদন্তাৎ (ইকাৰান্ত শব্দাৎ পৰঃ) বা ঈ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ত্তি প্ৰত্যয়ৰ বাহিৰে ইকাৰান্ত শব্দৰ পিছত বিকল্পে ঈ প্ৰত্যয় হ'ব। উদাহৰণ—আলিঃ ।

৪৬। বোদন্তাৎ গুণ-ৰাচিনঃ অসংযোগোপধ-থৰোঃ ।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰীলিঙ্গ বিষয়ে অসংযোগোপধ-থৰোঃ (থৰ সংযোগ-উপধা ভিন্নাৎ) গুণ-ৰাচিনঃ উদন্তাৎ শব্দাৎ পৰস্য বা ঈ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ক্ৰীড়াজ বুজালে খৰু সংযোগ উপধা ভিন্ন ঙগবাচক অৰ্থাৎ
বিশেষণ বাচক উকাৰান্ত পদৰ পিছত বিকল্পে ই প্ৰত্যয় হয়।
উদাহৰণ—পটুঃ।

৪৭। ক্ৰীতাৎ কৰণ-পূৰ্ব্বকাৎ।

ব্যাখ্যা—কৰণ পূৰ্ব্বকাৎ (কৰণার্থক পূৰ্ব পদাৎ) ক্ৰীতাৎ (ক্ৰীত
শব্দাৎ পৰঃ) ই প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—কৰণ বাচক পূৰ্ব পদ হ'লে ক্ৰীত শব্দৰ পিছত ই প্ৰত্যয়
হ'ব। উদাহৰণ—বস্ত্ৰেণ ক্ৰীতী।

৪৮। অল্লাখ্যায়াংক্ৰাৎ।

ব্যাখ্যা—অল্লাখ্যায়াং (অৰ্থে গম্যমানে সতি) কৰণ পূৰ্ব্বকাৎ ক্ৰাৎ
(ক্ৰ প্ৰত্যয়াস্ত পদাৎপৰঃ) ইঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অল্লা বাচক অৰ্থ হ'লে আৰু কৰণ বাচক পদ আগত
থাকিলে ক্ৰ প্ৰত্যয়াস্ত পদৰ পিছত ই প্ৰত্যয় হ'ব। উদাহৰণ—
শাকবিলিপ্তী।

৪৯। যজ্ঞ সংযোগে-পত্ন্যবিশ্চ-নঃ।

ব্যাখ্যা—যজ্ঞ সংযোগে (বিবাহ সম্বন্ধে সতি) পত্ন্যঃ (পতি শব্দাৎ পৰঃ)
বিশ্চ (ই প্ৰত্যয়শ্চ ন স্যাৎ)।

সৰলার্থ—বিবাহ সম্বন্ধ অৰ্থ বুজালে পতি শব্দৰ পিছত ই প্ৰত্যয়
নহ'ব। উদাহৰণ—পত্নী যজমানস্য।

৫০। সমান বীৰৈক-পিণ্ডাৎ।

ব্যাখ্যা—সমান বীৰৈক পিণ্ডাৎ (সমান-বীৰ-এক পিণ্ডেভ্যঃ শব্দেভ্যঃ
পৰেভ্যঃ) পতি শব্দাৎ পৰঃ ইঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—সমান-বীৰ-এক আৰু পিণ্ড শব্দৰ পিছত থকা পতি শব্দৰ
পিছত ই প্ৰত্যয় হ'ব। উদাহৰণ—সপত্নী।

৫১। অন্যস্মাতু-পৰস্য দ্বা।

ব্যাখ্যা—অন্যস্মাতু (কিন্তু সমানাদি পদ ভিন্ন শব্দাৎ পৰস্য পতি
শব্দস্য) দ্বা (দ্বিকল্পেণ) ইঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—সমান আদি পদৰ বাহিৰে আন পদৰ পিছত থকা পতি শব্দৰ পিছত বিকল্পে ঐ প্ৰত্যয় হ'ব। উদাহৰণ—দূৰপক্ষী—দূৰপক্ষিঃ।

৫২ অন্তৰ্বৎ পতিবৃত্ত্যাং নুক্।

ব্যাখ্যা—ঐ প্ৰত্যয়ে সতি অন্তৰ্বৎ পতিবৃত্ত্যাং (শব্দাভ্যাং পৰৌ) নুক্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ঐ প্ৰত্যয় হ'লে অন্তৰ্বৎ আৰু পতিবৃত্ত্যাং শব্দৰ পিছত নুক্ প্ৰত্যয়ৰ নকাৰ হ'ব। উদাহৰণ—অন্তৰ্বক্ষী।

৫৩। হয়াদি ভিন্নাযোপাস্তাদ্বিলিঙ্গাজ্জাতি-বাচিনঃ।

ব্যাখ্যা—জীলিঙ্গে বিষয়ে হয়াদি ভিন্ন (ঘোঁটকাদিভিন্নঃ) অযোপাস্তাৎ (য উপাস্ত ভিন্নাচ্) বিলিঙ্গাৎ (জী-পুংসয়োঃ বৰ্ত্তমানাৎ) জাতি বাচিনঃ (জাতি বাচক শব্দাৎ পৰস্য) ঐঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—জীলিঙ্গ বিষয়ত অস্থাদি ভিন্ন আৰু য উপাস্ত হোৱা শব্দ ভিন্ন জী-পুৰুষ বুজোৱা জাতি বাচক শব্দৰ পিছত ঐ প্ৰত্যয় হ'ব। উদাহৰণ—বানৰী।

৫৪। ন শূদ্ৰাদমহৎ-পূৰ্ব্বাৎ।

ব্যাখ্যা—অমহৎ পূৰ্ব্বাৎ (মহৎ পূৰ্ব্ব শব্দ ভিন্নাৎ) শূদ্ৰাৎ (জাতি বাচক শূদ্ৰ শব্দাৎ পৰস্য) ঐঃ প্ৰত্যয়ঃ ন স্যাৎ।

সৰলার্থ—আগত মহৎ শব্দ নথকা আৰু জাতি বাচক শূদ্ৰ শব্দৰ পিছত ঐ প্ৰত্যয় নহ'ব। উদাহৰণ—শূদ্ৰা।

৫৫। পুলিঙ্গেভ্যস্ত তৎ জিহ্বায্।

ব্যাখ্যা—তৎ জিহ্বাৎ (ভেষ্মাৎ জিহ্বাৎ ৰাস্যং সত্যং) পুংলিঙ্গেভ্যঃ (পুংলিঙ্গেভ্যঃ শব্দেভ্যঃ পৰঃ) তু-ঐঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—জীলিঙ্গ বুজোৱা পুংলিঙ্গ বাচক শব্দৰ পিছতো ঐ প্ৰত্যয় হ'ব। উদাহৰণ—ব্রাহ্মণী।

৫৬। অজ্ঞাখ্যায়্যং যুগাল্যাৎ কচিৎ।

ব্যাখ্যা—জীলিঙ্গে বিষয়ে অজ্ঞাখ্যায়্যং (অজ্ঞকথিতায়্যং) যুগাল্যাৎ পৰস্য ঐঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—স্ত্ৰীলিঙ্গ বুজালে আৰু অল্প অৰ্থ প্ৰকাশ হ'লে যুগলি আদি
শব্দৰ পিছত ঐ প্ৰত্যয় হ'ব। উদাহৰণ—ছত্ৰী।

৫৭। কুসীদ-পুত ক্ৰতু বৃষাকপ্যায়ি কুৎসিতস্যতু-অন্ত-ঐ
স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰীলিঙ্গে বাচ্যে সতি—কুসীদ-পুত-ক্ৰতু-বৃষাকপি অগ্নি-কুৎ-
সিতাঃ পৰাঃ—তু ঐ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ। ঐ প্ৰত্যয়ে সতি (এষাং
শব্দানাং) অন্তঃ ঐঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—স্ত্ৰীলিঙ্গ বুজালে কুসীদ পুত ক্ৰতু বৃষাকপি অগ্নি কুৎসিত
আদি শব্দৰ পিছত ঐ প্ৰত্যয় হ'লে উক্ত শব্দবোৰৰ শেষত ঐকাৰ
হ'ব। উদাহৰণ—কুসীদায়ী।

৫৮। মনোৰৌ-চ।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰীলিঙ্গে বাচ্যে সতি মনোঃ (মনু শব্দস্য অন্তঃ ঔ স্যাৎ ঐশ্চ
স্যাৎ।

সৰলার্থ—স্ত্ৰীলিঙ্গ বুজালে মনু শব্দৰ শেষত ঔকাৰ আৰু ঐকাৰ
হ'ব। উদাহৰণ—মনাৱী—মনায়ী।

৫৯। ভাৰ্য্যা চৈদভিধীয়তে।

ব্যাখ্যা—চৈ (যদি) ভাৰ্য্যা অভিধীয়তে (ভাৰ্য্যা কথ্যতে) তদা-অন্তঃ
ঐঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—যদি ভাৰ্য্যা সম্বন্ধে কোৱা বুজায় তেতিয়া মনু প্ৰভৃতি শব্দৰ
শেষত ঐকাৰ হ'ব। উদাহৰণ—মনায়ী।

৬০। যুড়-সৰ্ব্বৈন্দ্র বৰণ শক্ৰ কদ্রভবাদনুক্।

ব্যাখ্যা—ভাৰ্য্যাচৈদভিধীয়তে তদা যুড়-সৰ্ব্ব-ইন্দ্র-বৰণ-শক্ৰ কদ্র
ভৱাদি শব্দেভ্যঃ পৰাঃ ঐঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, ঐ প্ৰত্যয়ে সতি এষাং
শব্দানাং অন্তঃ অনুক্ আগমঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ভাৰ্য্যা সম্বন্ধে কোৱা বুজালে যুড়-সৰ্ব্ব-ইন্দ্র-বৰণ-শক্ৰ-
কদ্র-ভৱ আদি শব্দৰ পিছত ঐ প্ৰত্যয় হ'লে উক্ত শব্দবোৰৰ শেষত
অনুকৰ অন্ আগম হ'ব। উদাহৰণ—যুড়ানী।

৬১। যৰাদোষে ।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰীলিঙ্গে ৰাচ্যে সতি দোষে অৰ্থে চ গম্যমানে সতি যৰাৎ (যৰ শব্দাৎ পৰঃ) ঈঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, ঈ প্ৰত্যয়ে সতি অনুক্ চ স্যাৎ ।
সৰলার্থ—স্ত্ৰীলিঙ্গ বুজালে আৰু দোষ হোৱা অৰ্থ বুজালে, যৰ শব্দৰ পিছত ঈ প্ৰত্যয় হ'ব আৰু অনু হ'ব । উদাহৰণ—যৰানী ।

৬২। হিমাৰণ্যামহত্বে ।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰীলিঙ্গে ৰাচ্যে সতি মহত্বে-অৰ্থে-চ সতি হিমাৰণ্যাত্ (হিম অৰণ্য শব্দাৎ পৰঃ) ঈ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, ঈ প্ৰত্যয়ে সতি অনুক্ চ স্যাৎ ।
সৰলার্থ—স্ত্ৰীলিঙ্গ বুজালে আৰু মহান্ অৰ্থ প্ৰকাশ হ'লে হিম আৰু অৰণ্য শব্দৰ পিছত ঈ প্ৰত্যয় আৰু অনুক্ প্ৰত্যয়ৰ অনু হ'ব ।
উদাহৰণ—হিমানী ।

৬৩। যবনাল্লিপৌ ।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰীলিঙ্গে ৰাচ্যে সতি, লিপৌ (লিপি অৰ্থে চ গম্যমানে সতি) যবনাৎ (যবন শব্দাৎ পৰঃ) ঈঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, ঈ প্ৰত্যয়ে সতি অনুক্ চ স্যাৎ ।
সৰলার্থ—স্ত্ৰীলিঙ্গ বিষয়ত লিপি অৰ্থাৎ আখৰ বুজালে যবন শব্দৰ পিছত ঈ প্ৰত্যয় হ'ব আৰু ঈ প্ৰত্যয়ৰ হ'লে অনুকৰ অনু হ'ব ।
উদাহৰণ—যবনানী ।

৬৪। আচাৰ্য্যোপাধ্যায়াক্কানুক্ ।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰীলিঙ্গে ৰাচ্যে সতি—আচাৰ্য্যোপাধ্যায়াক্ক (আচাৰ্য্য-উপাধ্যায় শব্দাক্ক পৰঃ) ঈ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ঈ প্ৰত্যয়ে চ সতি অনুক্ স্যাৎ ।
সৰলার্থ—স্ত্ৰীলিঙ্গ বুজালে আচাৰ্য্য আৰু উপাধ্যায় শব্দৰ পিছত ঈ প্ৰত্যয় হ'ব । ঈ প্ৰত্যয় হোৱাৰ পিছত অনুক্ প্ৰত্যয়ৰ অনু হ'ব ।
উদাহৰণ—আচাৰ্য্যানী ।

৬৫। অৰ্য্য-কৃত্তিয়-মাতুল শব্দান্যতৰ স্যামনুগেষ্টব্যঃ ।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰীলিঙ্গে ৰাচ্যে সতি অৰ্য্য কৃত্তিয়-মাতুল শব্দেভ্যঃ পৰঃ ঈ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, তথা ঈ প্ৰত্যয়ে সতি অনাত্তৰস্যাং (বিকল্পেন) অনু-গেষ্টব্যঃ (অনুক্ চ এষ্টব্যঃ—জাতব্যঃ) ।

সৰলার্থ—স্ত্ৰীলিঙ্গ বুজালে অৰ্থাৎ ক্ষত্ৰিয়-মাতুল শব্দৰ পিছত ই প্ৰত্যয় হ'লে বিকল্পে অনুকৰ অনু হ'ব। উদাহৰণ—অৰ্থানী-অৰ্থা।

৬৬। লোহিত-শ্যেত-হৰিতৈতানাংতস্য চ নোত্তৰেৎ ।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰীলিঙ্গে হাচো সতি এতানাং লোহিত শ্যেত হৰি তাদি শব্দানাং পৰঃ ই প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, ই প্ৰত্যয়ে সতি তেষাং শব্দানাং তস্য (তকাৰস্য স্থানে) নঃ ভৱেৎ ।

সৰলার্থ—স্ত্ৰীলিঙ্গ বুজালে লোহিত শ্যেত হৰিৎ আদি শব্দৰ পিছত ই প্ৰত্যয় হ'লে উক্ত শব্দবোৰৰ ত বৰ্ণৰ ঠাইত নকাৰ হ'ব। উদাহৰণ—লোহিনী ।

৬৭। পলিতাসিতয়ো-স্তঃ কুঃ ।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰীলিঙ্গে হাচো সতি—পলিতাসিতয়োঃ শব্দয়োঃ পৰয়োঃ সতোঃ—ই প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ই প্ৰত্যয়ে সতি পলিতাসিতয়োঃ তস্যস্থানে কুঃস্যাৎ ।

সৰলার্থ—স্ত্ৰীলিঙ্গ বুজালে পলিত আৰু অসিত শব্দৰ পিছত ই প্ৰত্যয় হ'লে উক্ত শব্দৰ ত কাৰৰ ঠাইত ক্ হ'ব। উদাহৰণ—পলিকী ।

৬৮। কচিৎ সাদিমুগ্ধচ্চ লুক্ ।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰীলিঙ্গে হাচো সতি কচিৎ (প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগে চ) ই প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, ইনুক্ চ স্যাৎ । অকাৰশ্চ লুক্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—স্ত্ৰীলিঙ্গ বুজালে কেতিয়াবা প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগত ই প্ৰত্যয় হ'লেইনুক্ আগম হ'ব আৰু ইনৰ অকাৰৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ—যক্ষিণী ।

৬৯। শব্দাদেবপি তথা ।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰীলিঙ্গে হাচো সতি শব্দাদেবপি (শব্দাদি শব্দেভ্যঃ পৰঃ ই প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, তথা (ই প্ৰত্যয়ে চ সতি) অনুক্ ন স্যাৎ ।

সৰলার্থ—স্ত্ৰীলিঙ্গ বুজালে শব্দাদি শব্দৰ পিছত ই প্ৰত্যয় হ'লে অনুক্ নহ'ব। উদাহৰণ—কৰ্ম্মাষী ।

৭০। অসংযোগো-পথাৎ স্বাজ্ঞাদদন্তাদেৰ্গোণতস্ত্বৰা ।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰীলিঙ্গে হাচো সতি অসংযোগোপথাৎ (সংযোগ-উপথা ভিন্নাৎ) গোণভ্যঃ (অন্যার্থাৎ) স্বাজ্ঞাদদন্তাৎ (স্বাজ্ঞাতক-অদন্তাচ্চ পৰঃ) তু (ই প্ৰত্যয়ঃ) হা (দ্বিকল্পেন) স্যাৎ ।

সৰলার্থ—স্ত্রীলিঙ্গ বুজালে সংযোগ-উপধা ভিন্ন সৌম হোৱা স্বাক্ষৰাচক
জদন্ত শব্দৰ পিছত বিকল্পে ই প্রত্যয় হব। উদাহৰণ—
দীৰ্ঘবেলী—দীৰ্ঘকেশা।

৭১। দন্তোষ্ঠ-কষ্ঠ-গাত্ৰাঙ্গ-শৃঙ্গকর্ণোদবাদিকাৎ ।

ব্যাখ্যা—স্ত্রীলিঙ্গে বাচ্যে সতি দন্তোষ্ঠ-কষ্ঠ-গাত্ৰাঙ্গ শৃঙ্গ কৰ্ণোদবাদিকাৎ
(শব্দাৎ পৰঃ) ই প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—স্ত্রীলিঙ্গ বুজোৱা দন্ত-ওষ্ঠ-কষ্ঠ-গাত্ৰ-অঙ্গ-শৃঙ্গ-কৰ্ণ-উদৰ আদি
শব্দৰ পিছত ই-প্রত্যয় হব। উদাহৰণ—কুন্দদন্তী।

৭২। পাদৌ বা ই বহুব্রীহৌ ।

ব্যাখ্যা—স্ত্রীলিঙ্গে বাচ্যে বহুব্রীহৌ (বহুব্রীহি সমাসে চ সতি) পাদশব্দাৎ
পৰঃ বা (বিকল্পেন ই প্রত্যয়ঃ স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—স্ত্রীলিঙ্গ বুজালে আৰু বহুব্রীহী সমাস হলে পাদ শব্দৰ পিছত
বিকল্পে ই প্রত্যয় হব। উদাহৰণ—দ্বিপদী—দ্বিপাৎ ।

৭৩। পাৎ পং স্যাদযুটি-স্বৰে ।

ব্যাখ্যা—ই প্রত্যয়ে সতি, অখুটি স্বৰে (যুট্, সংজ্ঞকভিন্ন স্বৰে পৰে চ
সতি) পাৎ শব্দঃ স্থানে পংস্যাৎ ।

সৰলার্থ—ই প্রত্যয় হলে আৰু যুট্ সংজ্ঞা ভিন্ন স্বৰবৰ্ণ পিছত থাকিলে
পাৎ শব্দৰ ঠাইত পং হব। উদাহৰণ—ব্যাঘ্ৰপদঃ ।

৭৪। অনাবৃত্তাজ্জাতি শব্দাৎ পৰাৎ ক্ত দকৃতাদিতঃ ।

ব্যাখ্যা—অনাবৃত্তগত (আবৃত্ত ভিন্নাৎ) জাতি শব্দাৎ (জাতিৰাচক শব্দাৎ)
পৰাৎ (পৰস্মাৎ) ক্তাৎ (ক্ত প্রত্যয়ান্ত শব্দাচ্) অকৃতাদিতঃ (কৃতাদি
ভিন্নাৎ শব্দাচ্ পৰঃ) ই প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—আবৰণ নথকা অৰ্থ বুজালে জাতিবাচক শব্দৰ পিছত, ক্ত
প্রত্যয়ান্ত শব্দৰ পিছত আৰু কৃতাদি ভিন্ন অৰ্থবাচক শব্দৰ পিছত
ই প্রত্যয় হব। উদাহৰণ—নখভিন্নী।

৭৫। তাদৃগ্ জাতে বস্মাক্ বা ।

ব্যাখ্যা—তাদৃগ্জাতোঃ (অনাবৃত্তাৎজাতিৰাচকঃ) অবস্মাক্ (স্বাক্ষ ভিন্নাৎ
পৰাৎ ক্ত প্রত্যয়ান্তাৎ শব্দাৎ পৰশ্চ) বা (বিকল্পেন) ই প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—আগৰ দৰে আহুত ভিন্নার্থ শব্দৰ পিছত, জাতিবাচক শব্দৰ পিছত, নিজৰ অঙ্গ নুবুজোৱা শব্দৰ পিছত আৰু ঙ্গ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দৰ পিছত বিকল্পে ঙ্গ প্ৰত্যয় হ'ব। উদাহৰণ—পলাণ্ডু-ভক্তি৷।

৭৬। দ্বিযাং দ্ৰব্যার্থকোদস্তাদৃঙ্ বা ।

ব্যাখ্যা—দ্ৰব্যার্থকোদস্তাৎ (দ্ৰব্যবাচক উদন্ত-উকাৰান্ত-শব্দাৎ) দ্বিযাং-বাচ্যাং সত্যাং বা (বিকল্পেন) উঙ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ঐলিঙ্গ বুজালে, দ্ৰব্যবাচক উকাৰান্ত শব্দৰ পিছত বিকল্পে উঙ্ প্ৰত্যয় হ'ব। উদাহৰণ—তনুঃ।

৭৭। ঋশ্ৰুশ্মিপাত্যতে ।

ব্যাখ্যা—ঋশ্ৰুং বাচ্যাং সত্যাং ঋশ্ৰুঃ শব্দঃ উঙ্ প্ৰত্যয়ঃসন্ শিষ্টৈঃ নিপাত্যতে।

সৰলার্থ—ঐলিঙ্গ বুজালে উঙ প্ৰত্যয়ান্ত হৈ ঋশ্ৰু শব্দ নিপাতনত সিদ্ধ হোৱা বুলি পণ্ডিতসকলে কয়।

৭৮। উবোঃ সপূৰ্ব্বাদৌপম্যে ।

ব্যাখ্যা—ঔপম্যে অথে গম্যামানে সতি সপূৰ্ব্বাৎ (পূৰ্ব্বপদ-সহিতাৎ) উবোঃ (উক পদাৎ পৰশ্চ) উঙ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—উপমা কৰা অথ বুজালে পূৰ্ব পদৰ সৈতে উকপদৰ পিছত উঙ্ প্ৰত্যয় হ'ব। উদাহৰণ—কৰভোকাঃ।

৭৯। বাহ্ৰবন্তেভ্যস্ত নামনি ।

ব্যাখ্যা—নামনি (সংজ্ঞায়াং গম্যামান্যাং সত্যাং) বাহ্ৰবন্তেভ্যঃ শব্দেভ্যঃ পৰঃ তু (সপূৰ্ব্ব শব্দেভ্যঃ পৰশ্চ) উঙ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—সংজ্ঞা অৰ্থাৎ নাম বুজালে পূৰ্ব পদৰে সৈতে বাহ আদি শব্দৰ পিছত উঙ্ প্ৰত্যয় হ'ব। উদাহৰণ—ভদ্রবাহঃ।

৮০ পঙ্গুশ্মিন্ ।

ব্যাখ্যা—শ্মিনি অৰ্থে গম্যামানে সতি পঙ্গু শব্দঃ উঙ্ প্ৰত্যয়ঃসন্ নিপাত্যতে।

সৰলার্থ—নাম বুজালে গল্প শব্দঃ উও প্ৰত্যয় হৈ নিপাতনত সিদ্ধ কৰা হৈছে ।

৮১। নবজ্ঞাদেঃ ।

ব্যাখ্যা—বজ্ঞাদেঃ শব্দাৎ পৰস্য উও প্ৰত্যয়ঃ ন স্যাৎ ।

সৰলার্থ—বজ্জু আদি শব্দৰ পিছত উও প্ৰত্যয় নহব । উদাহৰণ—বজ্জুঃ ।

৮২। কমণ্ডলান্ত ছন্দসি ।

ব্যাখ্যা—(ছন্দসি (বেদে পদ্যোচ বিষয়ে) কমণ্ডল্বাঃ শব্দাৎ পৰঃ—উও প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—বেদ আৰু পদ্য আদি বিষয়ত কমণ্ডল্বা শব্দ উও প্ৰত্যয় হৈ কমণ্ডলু পদসিদ্ধ কৰা হৈছে । উদাহৰণ—কমণ্ডলুঃ ।

৮৩। সহ সহিত বাম সংহিত শফলক্ষণ-পূৰ্ব্বকা-চোৰোঃ ।

ব্যাখ্যা—সহ সহিত বাম সংহিত শফলক্ষণ পূৰ্ব্বকাৎ শব্দাৎ পৰস্য চ উৰোঃ পৰঃ (উক শব্দাৎ পৰঃ) উও প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সহ-সহিত-বাম-সংহিত-শফ-লক্ষণ আদি শব্দেৰে সৈতে উক শব্দৰ পিছত উও প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—সহোকাঃ ।

৮৪। ন যথাত্ৰাদিত্যঃ ।

ব্যাখ্যা—যথাত্ৰাদিত্যঃ (ভতি প্ৰত্যয়ান্ত মাত্ৰাদিত্যঃ শব্দেভ্যঃ পৰঃ) ন (উও প্ৰত্যয়ঃ ন স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—যথাত্ৰাদি অৰ্থাৎ ভাতি প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ আৰু মাত্ৰাদি শব্দক যথাত্ৰাদি বোলে আৰু তেনে শব্দৰ পিছত উও প্ৰত্যয় নহ'ব । উদাহৰণ—যট্. স্ত্ৰিয়ঃ ।

৮৫। বম সংযোগাদনো বহুব্ৰীহৌ ।

ব্যাখ্যা—বহুব্ৰীহৌ (বহুব্ৰীহি সমাসে সতি) বম সংযোগাৎ (বকাৰ মকাৰ সংযোগাৎ পৰঃ) অনঃ অন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে আৰু ব-ম বৰ্ণ সংযুক্ত হোৱা পদৰ পিছত অন্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—সুগৰ্ভা ।

ইতি প্ৰকীৰ্ষণঃ ।

১০। প্ৰাদুঃশব্দাচ্চান্তে-ৰ্যষবয়োঃ ।

ব্যাখ্যা—য স্বৰয়োঃ (যকাৰস্বৰবৰ্ণয়োঃ পৰয়োঃ সত্যোঃ) প্ৰাদুঃশব্দাৎ চকাৰাৎ (নামীৰেকাৎ পৰস্য চ) অন্তেঃ (অস্ ধাতোঃ) সঃ (সকাৰঃ) যত্বং সাৎ ।

সৰলার্থ—য বৰ্ণ আৰু স্বৰবৰ্ণ পিছত থাকিলে প্ৰাদুঃ শব্দ, নামী সংজ্ঞা আৰু ৰ বৰ্ণৰ পিছত থকা অস্ ধাতুৰ সকাৰৰ ঠাইত যত্ব হ'ব । উদাহৰণ—প্ৰাদুঃশ্যাৎ ।

১১। সীদতেঃ প্ৰতিং হিহ্ম ।

ব্যাখ্যা—প্ৰতিং হিহ্ম (প্ৰতিশব্দংৱৰ্ম্মহিহ্ম) নামীৰেকাৎ পৰস্য সীদতেঃ (সীদ্ ধাতোঃ) সকাৰস্য স্থানেযত্বং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—প্ৰতিশব্দ নেথাকিলে নামী সংজ্ঞা আৰু ৰ বৰ্ণৰ পিছত থকা সীদ্ ধাতুৰ সকাৰৰ ঠাইত যত্ব হ'ব । উদাহৰণ—নিষীদতি ।

১২। ঔজ্জিত্যাদ্যৰ্থে-হ্ৰাৎ স্তস্তেঃ ।

ব্যাখ্যা—ঔজ্জিত্যাদ্যৰ্থে (তেজস্বীত্যৰ্থে গম্যমানে সতি) অহাৎ (অহ-উপ পৰগাৎপৰস্য) স্তস্তেঃ (স্তত্ব ধাতোঃ সকাৰস্য স্থানে) যত্বং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—তেজস্বী হোৱা অথ বৃজ্জালে অহ উপসৰ্গৰ পিছত থকা স্তত্ব ধাতুৰ সকাৰৰ ঠাইত যত্ব হ'ব । উদাহৰণ—অহস্তস্তঃ ।

১৩। অনুকূলনে তৃপাৎ ।

ব্যাখ্যা—অনুকূলনে অৰ্থে গম্যমানে সতি ত্ব উপাৎ (উপ-উপসৰ্গাৎ পৰস্য স্তত্ব ধাতোঃ সকাৰস্য স্থানে যত্বংস্যাৎ ।

সৰলার্থ—অনুকূল হোৱা অৰ্থ বৃজ্জালে উপ উপসৰ্গৰ পিছত থকা স্তত্ব ধাতুৰ সকাৰৰ ঠাইত যত্ব হ'ব । উদাহৰণ—উপস্তত্বাতি ।

১৪। পৰিনিবৃত্তিঃ সহস্রট্-সিবু সেৱাম্ সঃ যঃ ।

ব্যাখ্যা—পৰিনিবৃত্তিঃ (পৰি-নি-বিভ্যঃ পৰেষাৎ) সহস্রট্ঃ (সুট্-সহিতঃ) সিবু সেৱাং ধাতুনাং সকাৰস্য স্থানে যত্বং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—পৰি-নি-বি উপসৰ্গৰ পিছত থকা সুট্ প্ৰত্যয়ৰ সৰ্গৰে সৈতে সীব্ আৰু সেৱা ধাতুৰ সকাৰৰ ঠাইত যত্ব হ'ব ।
উদাহৰণ—পৰিস্বহতে ।

৯৫। স্বনো ব্যৱহাৰ্য্যামণনে ।

ব্যাখ্যা—অণনে (ভোজনে হৰ্থে গম্যমানে সতি) ব্যৱহাৰ্য্য (ব্ৰি-অৰ-উপসৰ্গাত্ম্যং পৰস্য) স্বনোঃ (স্বন্ধাতোঃ) সকাৰস্য স্থানে ষত্বং স্যাৎ ।
সৰলার্থ—ভোজন কৰা অৰ্থ বুজালে বি আৰু অৰ উপসৰ্গৰ পিছত থকা স্বন্ ধাতুৰ সকাৰৰ ঠাইত ষত্ব হব । উদাহৰণ—বিসৃণতি ।

৯৬। স্থাসে নিসে ধিসিচ্-সজ্জ-স্বজ্জা-মাসীদতেবশি ।

ব্যাখ্যা—তস্মাৎ নামীৰেফাৎ পৰস্য স্থাসে নিসে ধিসিচ্ সজ্জ স্বজ্জাং ধাতুনাং, সীদতেবশি—আ (অভিবি্যাপ্য) উক্তোপসৰ্জনাৎ—অড্-ব্যৱ-ধাবশি (অড্-ব্যৱধানেহপি দ্বিক্তো (দ্বিভাৱে) দ্বয়স্যাপি (অপি শব্দাদেকত্বেহপি চ) সকাৰঃ ষত্বং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—নামী সংজ্ঞক বৰ্ণ আৰু ব বৰ্ণৰ পিছত থকা স্থা-নি-সিধ্-সিচ্-স্বজ্জ আৰু সীদ্ ধাতু আদি গৌণ হোৱা বুজালেও, আৰু অবৰ্ণৰ ব্যৱধান হোৱা বুজালেও, দিভাৱ হোৱা নাইবা দ্বিভাৱ নোহোৱা সকাৰৰ ঠাইত ষত্ব হব । উদাহৰণ—বিতৰ্ঠে ।

৯৭। আ-সদঃসুঞ্-স্যতি-স্তোতি-সুৰতি-স্তোভতেবশি ।

অদ্বিক্তেহ্-ব্যৱায়ে বা ।

ব্যাখ্যা—সদঃ (সদ্ধাতোঃ) আ (অভিবি্যাপ্য) উক্তোপসৰ্জনাৎ (গৌনাৎ) সুঞ্-স্যতি স্তোতি সুৰতি স্তোভতেবশি তস্মাৎ নামী ৰেফাৎ পৰস্য-অদ্বিক্তেঃ (দ্বিৰচনৰহিতে) অড্-ব্যৱধায়েহপি বা সকাৰস্য স্থানে ষত্বং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সদ্ ধাতুক অধিকাৰ কৰি গৌণ হোৱা বুজালেও সুঞ্-স্যতি স্ত-সু-স্তোভ ধাতুৰ নামী সংজ্ঞা আৰু ব বৰ্ণৰ পিছত দিবচন নাইবা একবচন হলেও, অকাৰ ব্যৱধান হলেও বিকল্পে সকাৰৰ ষত্ব হ'ব । উদাহৰণ—ন্যষদৎ ।

৯৮। সুৰামাদেৰ্ব্যৱহয়া ।

ব্যাখ্যা—ব্যৱহয়া (ব্যৱহানুসাৰেন) সুৰামাদেঃ (সুৰামাদিশব্দানাং) সকা-ৰস্য স্থানে ষত্বং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ব্যৱস্থা থকা হেতুক সুখামাদি শব্দৰ সকাৰৰ মত্ৰ হ'ব।

উদাহৰণ—সুখামা।

৯৯। (ক) তথা নিৰভ্যনুপৰিত্যঃ স্যন্দোহপ্ৰাণিনিহা।

ব্যাখ্যা—অপ্ৰাণিনি (প্ৰাণীভিন্নে কৰ্ত্তবি সতি) তথা নিৰভ্যনুপৰিত্যঃ
পৰস্য স্যন্দঃ (স্যন্দ ধাতোঃ) সকাৰস্য স্থানে বা মত্ৰং স্যাৎ।

সৰলার্থ—অপ্ৰাণীবাচক পদ কৰ্তা হোৱা বুজালে পৰি আৰু অনু
উপসৰ্গৰ পিছত থকা স্যন্দ ধাতুৰ সকাৰৰ বিকল্পে মত্ৰ হ'ব।
উদাহৰণ—নিঃস্যন্দতে।

(খ) নিৰি-পৰিত্যঃ সৰ্ব সিত্বেঃ।

ব্যাখ্যা—নিৰি পৰিত্যঃ উপসৰ্গেভ্যঃ পৰয়োঃ সন্নসিতয়োঃ সকাৰস্য
স্থানে মত্ৰং স্যাৎ।

সৰলার্থ—নি-ৰি আৰু পৰি উপসৰ্গৰ পিছত থকা সন্ন আৰু সিত
শব্দৰ সকাৰৰ মত্ৰ হ'ব। উদাহৰণ—নিষন্নঃ।

(গ) স্ফুৰি-স্ফুল্বেয়াৰ্ম্মিস্বিত্যো বা।

ব্যাখ্যা—নিম্বিত্যঃ (উপসৰ্গেভ্যঃ পৰয়োঃ) স্ফুৰি স্ফুল্বেঃ ধাত্বোঃ
সকাৰস্য স্থানে বা মত্ৰং স্যাৎ।

সৰলার্থ—নি-বি উপসৰ্গৰ পিছত থকা স্ফুৰ আৰু স্ফুল ধাতুৰ
সকাৰৰ বিকল্পে মত্ৰ হ'ব। উদাহৰণ—নিষ্ফুৰতি।

(ঘ) ৰেঃ ক্ৰভ্ণাত্বেম্মিত্যম্।

ব্যাখ্যা—ৰেঃ (বি উপসৰ্গাৎ পৰস্য) ক্ৰভ্ণাতে (ধাতোঃ) সকাৰস্য স্থানে
নিত্যং মত্ৰং স্যাৎ।

সৰলার্থ—বি উপসৰ্গৰ পিছত থকা ক্ৰভ্ণ ধাতুৰ সকাৰৰ নিত্যতে মত্ৰ
হ'ব। উদাহৰণ—বিষ্ক্ৰভ্ণাতি।

(ঙ) নিসঙ্কপ্তাৱনা-সেৱনে।

ব্যাখ্যা—অনাসেৱনে (স্বাৰসিক মত্ৰাৱস্থাভাৱেহেৰ্থে গম্যমানেসতি) তপ্তৌ
(তপ্ত শব্দেপ ৰেচ সতি) নিসঃ সকাৰস্য স্থানে মত্ৰং স্যাৎ।

সৰলার্থ—আসেৱা অৰ্থ নুবুজালে আৰু তপ্ত শব্দ পিছত থাকিলে
নিস শব্দৰ সকাৰৰ মত্ৰ হ'ব। উদাহৰণ—নিষ্টপত্তি।

(চ) স্থিৰনিদুৰ্ভ্যঃ স্থপি সূতি সমাঃ ।

ব্যাখ্যা—স্থিৰনিদুৰ্ভ্যঃ (সু-স্থি-নি-দুঃ-উপসৰ্গেভ্যঃ পৰে) সুপি-সূতি সমাঃ
শব্দাঃ ষত্বং সন্ সিদ্ধাঃ স্যুঃ ।

সৰলার্থ—সু-স্থি-নি আৰু দুঃ উপসৰ্গৰ পিছত থকা সূতিসুপি আৰু
সমা শব্দবোৰ ষত্ব হৈ সিদ্ধ কৰা হৈছে । উদাহৰণ—সুস্থুপ্তিঃ ।

১০০। প্ৰাদেঃ স্থনোতেৰ্ম'-সন্স্যে ।

ব্যাখ্যা—সন্স্যে (সনি স্যোপৰে সতি) প্ৰাদেঃ পৰস্য সুনোতেঃ সকাৰস্য
স্থানে ষত্বং ন স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সন্ প্ৰত্যয় আৰু স্যো বিভক্তি পিছত থাকিলে প্ৰাদিশব্দৰ পিছত
থকা সুনোতে পদৰ সকাৰৰ ষত্ব নহ'ব । উদাহৰণ—অভিসুস্মৃতি ।

১০১। সিবুস্তন্ভু-সহাংচঙি ।

ব্যাখ্যা—চঙি (চঙ প্ৰত্যয়ে পৰে সতি) নামী বেফাৎ পৰস্য সিবু-স্তন্ভু-
সহাং (ধাতুনাং) সকাৰস্য স্থানে ষত্বং ন স্যাৎ ।

সৰলার্থ—চঙ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে নামী সংজ্ঞা আৰু বেফৰ পিছত
থকা সিবু-স্তন্ভু আৰু সহ ধাতুৰ সকাৰৰ ষত্ব নহ'ব ।
উদাহৰণ—পৰ্যাসীসিহৎ ।

১০২। লিটি-স্বনৃজিসদোঃ ।

ব্যাখ্যা—লিটি (পৰোক্ষান্নাং পৰস্যাং সত্যাং) নামী বেফাৎ পৰস্য
স্বনৃজি-সদোঃ ধাত্বোঃ সকাৰস্য স্থানে ষত্বং ন স্যাৎ ।

সৰলার্থ—লিট্ বিভক্তি পিছত থাকিলে নামী সংজ্ঞা আৰু বেফৰ
পিছত থকা সনৃজ্ আৰু সদ্ ধাতুৰ সকাৰৰ ষত্ব নহ'ব ।
উদাহৰণ—পৰিসস্বজে ।

১০৩। সেধেৰ্গতাৰ্থে ।

ব্যাখ্যা—গতাৰ্থে (গতৌ অৰ্থে গম্যমানে সতি) উপসৰ্গনামী বেফাৎ
পৰস্য সিধ্ ধাত্বোঃ সকাৰস্য স্থানে ষত্বং ন স্যাৎ ।

সৰলার্থ—গতি কৰা অৰ্থ বুজালে উপসৰ্গ, নামী সংজ্ঞা আৰু বেফৰ
পিছত থকা সিধ্ ধাতুৰ সকাৰৰ ষত্ব নহ'ব । উদাহৰণ—অনু-
সেধয়তি ।

১০৪। সিচো যতি ।

ব্যাখ্যা—যতি (যঙ্ প্ৰত্যয়ে পৰে সতি) নানীনঃ পৰস্য সিচঃ (সিচ্
ধাতোঃ সকাৰস্য স্থানে) যত্বং ন স্যাৎ ।

সৰলার্থ—যঙ্ প্ৰত্যয় হলে নামী সংজ্ঞাৰ পিছত থকা সিচ্ ধাতুৰ
সকাৰৰ যত্ব নহব । উদাহৰণ—সেসিচ্যতে ।

১০৪। (ক) শ্বশ্চ-ৰেষ্যন্ত্যেকে ।

ব্যাখ্যা—যতি পৰে সতি নামীনঃ পৰস্য শ্বশ্চ (স্থা ধাতোঃ সকাৰস্য
স্থানে একে (আচাৰ্য্য্যঃ) যত্বং ন ইচ্ছতি ।

সৰলার্থ—যঙ্ প্ৰত্যয় হলে নামী সংজ্ঞাৰ পিছত থকা স্থা ধাতুৰ
যত্ব নহব বুলি কোনো কোনো আচাৰ্যই কয় । উদা—তেশ্বীয়তে ।

১০৫। সোঢ় ইত্যস্য ।

ব্যাখ্যা—উপসৰ্গ নামী ৰেফাৎ পৰস্য সোঢ়ঃ ইত্যস্য সকাৰস্য স্থানে
যত্বং ন স্যাৎ ।

সৰলার্থ—উপসৰ্গ আৰু নামী সংজ্ঞা ৰেফৰ পিছত থকা সিচ্ ধাতুৰ
সকাৰৰ যত্ব নহব । উদাহৰণ—বিসোঢ়ঃ ।

১০৬। বিস্তম্ব প্রতিস্তম্বৌ-নিপাতনাৎ ।

ব্যাখ্যা—বিস্তম্ব প্রতিস্তম্বৌ ৰৌ নিপাতনাৎ সিকৌ স্যাতাম্ ।

সৰলার্থ—বিস্তম্ব আৰু প্রতিস্তম্ব শব্দ দুটা নিপাতনত সিক কৰা
হৈছে ।

১০৭। যত্বভূতে-সনি- স্তা তীনস্তয়োৰেব সম্য যঃ ।

ব্যাখ্যা—যত্বভূতে (যত্বে) সনি (সন্ প্ৰত্যয়ে পৰে সতি) অভ্যাসঃ নামীনঃ
পৰস্য স্তৌতি ইনস্তয়োঃ-এৰ সকাৰস্য স্থানে যত্বং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—যত্ব হোৱা সন্ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে আৰু ইনস্ত হলেও
নামী সংজ্ঞাৰ পিছত থকা স্ত ধাতুৰ সকাৰৰ যত্ব হব ।
উদাহৰণ—তুস্তৌতি ।

১০৮। সদি-সাধি-স্বাদি-সহামিনস্তানাঞ্চ-বৰ্জ্জনম্ ।

ব্যাখ্যা—যত্বে সনি পৰে সতি অভ্যাসঃ নামীনঃ পৰস্য ইনস্তানাং সদি-
সাধি-স্বাদি-সহাং ধাতুনাঞ্চ সকাৰস্য স্থানে যত্বং বৰ্জ্জনং ভবতি ।

সৰলার্থ—যত্ন হোৱা সন্ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে, নামী সংজ্ঞাৰ পিছত থকা আৰু অভ্যাস বৰ্ণৰ পিছত ইন্ প্ৰত্যয়যুক্ত সদ্-সাধু-স্বিদ্-সহ ধাতুৰ সকাৰৰ যত্ন বৰ্জন কৰা হব। উদাহৰণ—সিসাদম্মিষতি।

১০৯। সমাসে হস্তুলিষঙ্গাদেঃ।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি অঙ্গুলি যঙ্গাদে সিদ্ধয়ে সকাৰস্য স্থানে যত্নং স্যাৎ।

সৰলার্থ—সমাস হলে অঙ্গুলি যঙ্গাদিপদ যত্ন হৈ সিদ্ধ হব।

উদাহৰণ—অঙ্গুলিষঙ্গঃ।

(ক) ভীৰোঃস্থানস্য।

ব্যাখ্যা—সমাসেসতি ভীৰোঃপৰস্য স্থানস্য সকাৰস্য যত্নং স্যাৎ।

সৰলার্থ—সমাস হলে ভীৰু শব্দৰ পিছত থকা স্থান শব্দৰ সকাৰৰ ঠাইত যত্ন হব। উদাহৰণ—ভীৰুঠানম্।

(খ) অগ্নেঃস্তুৎ-স্তোম সোম্যানাম্।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি অগ্নেঃ পৰস্য স্তুৎ স্তোম-সোমানাং শব্দানাং সকাৰস্য স্থানে যত্নং স্যাৎ।

সৰলার্থ—সমাস হলে অগ্নি শব্দৰ পিছত থকা স্তুৎ, স্তোম আৰু সোম শব্দৰ সকাৰৰ যত্ন হব। উদাহৰণ—অগ্নিস্তুৎ।

(গ) দীৰ্ঘাদেৱ সোমস্য।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি দীৰ্ঘাদেৱ অগ্নেঃপৰস্য সোমস্য সকাৰস্য স্থানে যত্নং স্যাৎ।

সৰলার্থ—সমাস হলে দীৰ্ঘ হোৱা অগ্নি শব্দৰ পিছত থকা সোম শব্দৰ সকাৰৰ যত্ন হব। উদাহৰণ—অগ্নীষোমৌ।

(ঘ) জ্যোতিৰায়ুষঃ স্তোমস্য।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি জ্যোতিৰায়ুষঃ পৰস্য স্তোমস্য সকাৰস্য স্থানে যত্নং স্যাৎ।

সৰলার্থ—সমাস হলে জ্যোতি আৰু আয়ু শব্দৰ পিছত থকা স্তোম শব্দৰ সকাৰৰ যত্ন হব। উদাহৰণ—জ্যোতিষ্টোমঃ।

(ঙ) গৰি যুধিভ্যাং স্থিবস্য ।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি গৰি যুধিভ্যাং পৰস্য স্থিবস্য সকাৰস্য স্থানে
ষড়্বং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সমাস হ'লে গৰি আৰু যুধি শব্দৰ পিছত থকা স্থিৰ শব্দৰ
সকাৰৰ ষড়্ব হ'ব । উদাহৰণ—যুধিষ্ঠিৰঃ ।

(চ) নিৰ্দ্ধদীভ্যাং স্নাতেঃ কৌশলে ।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি কৌশলে চ অৰ্থে গম্যমানে সতি) নিৰ্দ্ধদীভ্যাং
পৰস্য স্নাতেঃ সকাৰস্য স্থানে ষড়্বং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সমাস হলে আৰু কুশল হোৱা অৰ্থ বুজালে নিঃ আৰু
নদী শব্দৰ পিছত থকা স্নাত শব্দৰ সকাৰৰ ষড়্ব হ'ব ।
উদাহৰণ—নদীক্ষঃ ।

(ছ) প্ৰষ্ঠোহগ্র-গামিনি ।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি অগ্ৰগামিনি অৰ্থে গম্যমানে চ সতি প্ৰষ্ঠঃ সকা-
ৰস্য স্থানে ষড়্বং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সমাস হলে আৰু অগ্ৰগামী হোৱা অৰ্থ বুজালে প্ৰষ্ঠ শব্দৰ
সকাৰৰ ষড়্ব হ'ব । উদাহৰণ—প্ৰষ্ঠঃ ।

১১০। বিল্টৰাদেষ্টু-নামনি ।

ব্যাখ্যা—নামনি (সংজ্ঞায়াং গম্যমানায়াং সত্য্যং) তু (নিত্যং) বিল্টৰাদেঃ
সকাৰস্য ষড়্বং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সংজ্ঞা অৰ্থাৎ নাম বুজালে বিল্টৰাদি শব্দৰ সকাৰৰ ষড়্ব
হ'ব । উদাহৰণ—বিল্টৰঃ ।

(ক) অকাৎ সেনায়াঃ ।

ব্যাখ্যা—নামনি সংজ্ঞায়াং গম্যমানায়াং সত্য্যং অকাৎ (অক্, প্ৰত্যয়
বহিতাৎ) নামীনঃ পৰস্য সেনায়াঃ সকাৰস্য স্থানে ষড়্বং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সংজ্ঞা অৰ্থাৎ নাম বুজালে অক্, প্ৰত্যয় নোহোৱা নামী
সংজ্ঞাৰ পিছত থকা সেনা শব্দৰ সকাৰৰ ঠাইত ষড়্ব হ'ব ।
উদাহৰণ—হৰিশ্চেনঃ ।

(খ) ইদন্ত নক্ষত্ৰাৎ ।

ব্যাখ্যা—নামনি—সংজ্ঞান্নাং গম্যসানান্নাং সত্যং ইদন্ত নক্ষত্ৰাৎ
পৰান্নাঃ সেনান্নাঃ সকাৰস্য স্থানে বা (বিকল্পেন) যত্বং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—নাম বুজালে ইদন্ত নক্ষত্ৰ (ইকাৰান্ত নক্ষত্ৰ বাচক) পদৰ
পিছত থকা সেনা শব্দৰ সকাৰৰ বিকল্পে যত্ব হ'ব ।

উদাহৰণ—ভৰণিষেণঃ ।

১১১। স্বস্থঃ স্যাৎ পিতৃ-মাতৃভ্যাম্ ।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি পিতৃ মাতৃভ্যাম্ পৰঃ স্বস্থঃ শব্দস্য সকাৰস্য স্থানে
যত্বং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সমাস হলে পিতৃ-মাতৃ শব্দৰ পিছত থকা স্বস্থ শব্দৰ
সকাৰৰ ঠাইত যত্ব হ'ব । উদাহৰণ—পিতৃমুসা ।

১১২। বিভক্ত্য লুকি পাক্ষিকঃ ।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি বিভক্ত্যালুকি চ সতি পিতৃ মাতৃভ্যাম্ পৰস্য স্বস্থ
শব্দস্য সকাৰস্য স্থানে পাক্ষিকঃ (বিকল্পেন) যত্বং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সমাস হলে পিতৃ-মাতৃ শব্দৰ পিছত বিভক্তি লোপ নহলেও
স্বস্থ শব্দৰ সকাৰৰ বিকল্পে যত্ব হ'ব । উদাহৰণ—পিতৃমুসা ।

১১৩। অস্মা পৰম সব্যো দ্বি ত্ৰি শকুদিবিরহিষঃ ।

ভূম্য্যাপাদপি স্বঃ ঠঃ ।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি অস্মা পৰম সব্যো দ্বি ত্ৰিশকুদিবি বহিষঃপৰঃ
ভূম্য্যাপাদপি স্বঃ ঠঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সমাস হলে অস্মা-পৰম-সব্যো-দ্বি-ত্ৰি-শকু-দিবি-বহিষ-ভূমি-
অগ্নি আৰু অপ শব্দৰ পিছত থকা স্ব শব্দৰ যত্ব হৈ ঠ হ'ব ।

উদাহৰণ—ভূমিঠঃ ।

১১৪। পৰমেষ্ঠী নিপাতনাৎ ।

ব্যাখ্যা—পৰমেষ্ঠীতি পদং যত্বং সন্নিপাতনাৎ সিদ্ধান্তি ।

সৰলার্থ—পৰমেষ্ঠী পদটো যত্ব হৈ নিপাতনত সিদ্ধ হৈছে ।

১১৫। অম্বষ্ঠ গৌষ্ঠ মজিষ্ঠাশুষ্ঠ পুজিষ্ঠ কুষ্ঠকাঃ।

ব্যাখ্যা—অম্বষ্ঠ-গৌষ্ঠ-মজিষ্ঠ-অশুষ্ঠ-পুজিষ্ঠ-কুষ্ঠকাঃ শব্দাঃ যত্বং সন্
সিদ্ধাঃ সূঃ।

সৰলার্থ—অম্বষ্ঠ-গৌষ্ঠ-মজিষ্ঠ-অশুষ্ঠ-পুজিষ্ঠ আৰু কুষ্ঠ শব্দ যত্ব হৈ
সিদ্ধ কৰা হৈছে।

১১৬। ইদুকাৰাভ্যাং প্ৰকৃতি বিসৰ্গঃ ক খ প ফ পূৰ্বঃ
যত্বং লভতে।

ব্যাখ্যা—ইদুকাৰাভ্যাং পৰঃ প্ৰকৃতি বিসৰ্গঃ ক খ প ফ পূৰ্বঃ সন্
যত্বং লভতে।

সৰলার্থ—ইকাৰ আৰু উকাৰৰ পিছত থকা ক খ প ফ বৰ্ণৰ আগত
প্ৰকৃতি বিসৰ্গৰ ঠাইত যত্ব হ'ব। উদাহৰণ—নিষ্কলম্।

১১৭। বাক্যে প্ৰত্যয়য়ো বিস্বসৌৰ্বা।

ব্যাখ্যা—বাক্যে (অসমাসে সতি) ইসুসোঃ প্ৰত্যয়য়োঃ বিসৰ্গঃ ক খ
প ফ পূৰ্বঃ সন্ বা যত্বং লভতে।

সৰলার্থ—সমাস নহলে ইস্ আৰু উস্ প্ৰত্যয়ৰ বিসৰ্গ ক খ প ফ
বৰ্ণৰ পূৰ্বত থাকিলে যত্ব হ'ব। উদাহৰণ—সপিষ্টবোতি।

১১৮। ভক্তিভ তাদৌ ভক্তিভ তাদৌপি চ।

ব্যাখ্যা—ভক্তিভ তাদৌ (ভক্তিভ তকাৰাদি প্ৰত্যয়ে পৰে সতি) ইদুকাৰা-
ভ্যাং পৰঃ প্ৰকৃতিবিসৰ্গ- যত্বং লভতে।

সৰলার্থ—তকাৰাদি ভক্তিভ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে ইকাৰ আৰু উকাৰৰ
পিছত থকা প্ৰকৃতি বিসৰ্গৰ যত্ব হ'ব। উদাহৰণ—সপিষ্টবোতি।

১১৯। সূচৌ বা।

ব্যাখ্যা—ইদুকাৰাভ্যাং পৰঃ সূচঃ (সূচু প্ৰত্যয়স্য) বিসৰ্গস্য স্থানে বা
(বিকল্পেন) যত্বং স্যাৎ।

সৰলার্থ—ইকাৰ আৰু উকাৰৰ পিছত থকা সূচ্ প্ৰত্যয়ৰ বিসৰ্গৰ
ঠাইত বিকল্পে সত্ব হ'ব। উদাহৰণ—বিকবোতি।

ইতি যত্বপ্ৰকৰণম্।

১২০। বহুবৰ্ণান্নোণোহবৰ্ণব কপত্বৰ্গসান্তবস্যাপি ।

ব্যাখ্যা—বহুবৰ্ণাৎ (ব-স-খ বৰ্ণাৎপৰস্য) হবৰ্ণব কপত্বৰ্গসান্তবস্যাপি (ব্যৱহিতস্যাপি) অপি শব্দাৎ (অব্যৱহিতস্যাপি) নঃ (নকাৰস্যস্থানে) গত্বং (মুৰ্দ্ধণ্য নত্বং উৱতি) ।

সৰলার্থ—ব, স আৰু খ বৰ্ণৰ পিছত থকা হ-স-ব-স্বৰবৰ্ণ আৰু ক-প বৰ্ণৰ বৰ্ণ ব্যৱধান হলে বা ব্যৱধান নহলেও দন্ত্য নকাৰৰ ঠাইত গত্ব অৰ্থাৎ মুৰ্দ্ধণ্য গকাৰ হব । উদাহৰণ—কীৰ্ণাতি ।

১২১। ভিন্নপদেহপি প্ৰাদেবদৃষোবাদন্তবশচ ধাত্বাদেঃ ।

ব্যাখ্যা—ভিন্ন পদেহপি (অপি শব্দাৎ একপদেহপি) প্ৰাদেঃ অদূৰঃ (দূৰভিন্নঃ) বাদেঃ (বকাৰাৎ পৰস্য) অন্তবশচ (পৰস্যচ) ধাত্বাদেঃ নঃ (নকাৰস্য স্থানে) গত্বং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ভিন্ন পদ নাইবা একপদ হলেও প্ৰাদি শব্দৰ অদূৰৱৰ্তী আৰু ব বৰ্ণৰ অন্তৰ হলেও ধাতুৰ আদিতে থকা নকাৰৰ ঠাইত গত্ব হব । উদাহৰণ—প্ৰগয়তি ।

১২২। নভৱতি নাথতি নন্দি ন্ নন্দতি নৃনা ধনতি নক্ৰাশ্ব ।

ব্যাখ্যা—দূৰ ভিন্ন প্ৰাদেঃ বাৎ পৰস্য নাথতি নন্দতি নি নন্দতি নৃৎ-নাধ্ ঋটি নক্ৰাৎ ধাতুনাং নকাৰস্য স্থানে গত্বং নভৱতি ।

সৰলার্থ—প্ৰাদি শব্দৰ অদূৰৱৰ্তী হোৱা আৰু ব বৰ্ণৰ অন্তৰ হোৱা ক্ৰমে নাধ্-নন্-নৃৎ-নন্দ-নৃ-তন্-নধ্ আদি ধাতুৰ নকাৰৰ গত্ব নহব । উদাহৰণ—পৰিনন্দতি ।

১২৩। নিন্দতি নিঙ্কতি নিংসাংপক্ষে ।

ব্যাখ্যা—দূৰভিন্ন বাৎ পৰস্য নিন্দতি—নিঙ্কতি নিংসাং ধাতুনাং পক্ষে (বিকল্পেন) নকাৰস্য গত্বং উৱতি ।

সৰলার্থ—প্ৰাদি শব্দৰ অদূৰৱৰ্তী হোৱা আৰু ব বৰ্ণৰ অন্তৰ হোৱা নিন্দ-নিঙ্ক আৰু নিংস ধাতুৰ নকাৰৰ বিকল্পে গত্ব হব । উদাহৰণ—পৰিনিন্দতি ।

১২৪। হস্তেবকাৰ পূৰ্বস্য ।

ব্যাখ্যা—দূৰ ভিন্ন বেকাৎ পৰস্য অকাৰ পূৰ্বস্য চ হস্তেঃ (হন্ ধাতোঃ)
নকাৰস্য স্থানে পত্বংস্যাৎ ।

সৰলার্থ—প্ৰাদি শব্দৰ অদূৰৱৰ্তী হোৱা আৰু ব বৰ্ণৰ পিছত আক্ষৰ
অকাৰৰ আগত হন ধাতুৰ নকাৰৰ ঠাইত নত্ব হব । উদ।
উদাহৰণ—প্ৰহণানি ।

১২৫। অন্তৰ শ্চাপ্যদেশে বা ।

ব্যাখ্যা—অদেশে (দেশ ভিন্নে হৰ্থে গম্যমানে সতি) দূৰ ভিন্ন প্ৰাদি
বেকাৎ পৰস্যপি অকাৰ পূৰ্বস্য হস্তেঃ নকাৰস্য স্থানে বা
(বিকল্পেন পত্বং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—দেশ অৰ্থ নুবুজালে, প্ৰাদি শব্দ আৰু ব বৰ্ণৰ অদূৰৱৰ্তী
হলে অবৰ্ণৰ আগত থকা হন্ ধাতুৰ নকাৰৰ ঠাইত বিকল্পে
পত্ব হব । উদাহৰণ—অন্তৰ্হণ্যতে ।

১২৬। স্বমোৰ্কা ।

ব্যাখ্যা—স্বমোঃ পৰয়োঃ সতোঃ দূৰভিন্ন প্ৰাদিবেকাৎ পৰস্য অকাৰ
পূৰ্বস্যচ হস্তেঃ নকাৰস্য ব্ৰাণত্বংস্যাৎ ।

সৰলার্থ—ব আৰু ম বৰ্ণ পিছত থাকিলে, প্ৰাদি শব্দ আৰু বেক্ষৰ
অদূৰৱৰ্তী হোৱা অকাৰৰ আগত থকা হন্ ধাতুৰ নকাৰৰ বিকল্পে
পত্ব হব । উদাহৰণ—প্ৰহণুঃ ।

১২৭। লোট আনিনঃ ।

ব্যাখ্যা—দূৰভিন্ন প্ৰাদিবেকাৎ পৰস্য লোটঃ (লোট্ৰিভক্তেঃ) আনিনঃ
নকাৰস্য স্থানে পত্বংস্যাৎ ।

সৰলার্থ—প্ৰাদি শব্দ আৰু বেক্ষৰ অদূৰৱৰ্তী হোৱা লোট্ৰিভক্তিৰ
আনিৰ নকাৰৰ পত্ব হব । উদাহৰণ—প্ৰৱণাগি ।

১২৮। হিমীঞোঃ ।

ব্যাখ্যা—প্ৰাদিবেকাৎ পৰস্য, হিমীঞোঃ ধাত্বোঃ পৰস্য চ নকাৰস্য
স্থানে পত্বং স্যাৎ ।

সবলার্থ—প্ৰাদি শব্দ আৰু বেফৰ পিছত থকা হা আৰু ঈজ্ ধাতুৰ
পিছত, বৰ্ত্তনৰ গছ হ'ব।
উদাহৰণ—প্ৰহিণোতি।

১২৯। অৰিতেঃ।

ব্যাখ্যা—দুৰভিন্ন প্ৰাদি বেফাৎ পৰস্য অনিতেঃ (অন্থাতোঃ) নকাৰস্য
স্থানে গছং স্যাৎ।

সবলার্থ—প্ৰাদি শব্দ আৰু বেফৰ অদুৰভত্তী হোৱা অন্ ধাতুৰ নকাৰৰ
গছ হ'ব। উদাহৰণ—প্ৰাণিতি।

১৩০। অভ্যস্তস্য-চ।

ব্যাখ্যা—দুৰভিন্ন বেফাৎ পৰস্য অভ্যস্তস্য চ (অন্ ধাতোঃ অভ্যস্ত
নকাৰস্য) গছং স্যাৎ।

সবলার্থ—প্ৰাদি শব্দ আৰু বেফৰ অদুৰভত্তী হোৱা অন্ ধাতুৰ অভ্যস্ত
নকাৰৰ গছ হ'ব। উদাহৰণ—প্ৰাণিগৎ।

১৩১। অস্তে বিভাষয়া।

ব্যাখ্যা—দুৰভিন্ন প্ৰাদি বেফাৎ পৰস্য অস্তে (পৰত্ব স্বপদ বৰ্ণাভাৱেসতি)
অন্ ধাতোঃ নকাৰস্য স্থানে বিভাষয়া (পাক্ষিকেন) গছং স্যাৎ।

সবলার্থ—প্ৰাদি শব্দ আৰু বেফৰ অদুৰভত্তী হোৱা আৰু শেষত স্ব
পদৰ অভাৱ হলে অন্ ধাতুৰ নকাৰৰ বিকল্পে গছ হ'ব।
উদাহৰণ—হে প্ৰাণ্।

১৩২। নেৰ্গদনদ পদ পতহৰ দ্ৰাৱাযামাত নিস্যাতি প্ৰাণ্।
শশ্বপিচ্ছুহহিদাশ্চ।

ব্যাখ্যা—প্ৰাদি বেফাৎ পৰস্য গদ-নদ-পত-পদ-হন-দ্ৰাৱা-যামা-তনি
স্যাতি প্ৰাসু ধাতুশ্চ পৰাম্ সতিশ্চ শশ্বপি দুহৰহিদাম্ ধাতুশ্চ চ
পৰাম্ সতিশ্চ নেঃ (নি উপসৰ্গস্য নকাৰস্য) গছং স্যাৎ।

সবলার্থ—গদ-নদ-পদ-পত-দ্ৰাৱা-যামা-তন্ স্যাতি প্ৰা আৰু শশ্ব-দুহ-
হহ-দুহ আদি ধাতু পিছত থাকিলে প্ৰাদি শব্দ আৰু বেফৰ পিছত
থকা নিঃ উপসৰ্গৰ নকাৰৰ গছ হ'ব। উদাহৰণ—প্ৰাণিগতে।

১৩৩। শেষে স্বকথাং যাস্তে বা ।

ব্যাখ্যা—অকথাং যাস্তে (কথাং যাস্ত ভিষ্মে শেষে সতি) এভ্যঃ (অনো
কথোঁ পৰে সতি চ) নেঃ (নকৰস্য) বা গচ্ছং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ক-থ- বৰ্ণ আদি নাইবা অন্ত নহলে অক অইন ধাতু পিছত
থাকিলে নকৰৰ ঠাইত বিকল্পে গচ্ছ হ'ব । উদাহৰণ—প্ৰণিপতি ।

১৩৪। ভাদিৰ্ভজ্জ্বৰাৎ কৃমো গঃ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—দূৰভিন্ন প্ৰাদি বেফাৎ পৰস্য ভাদি বজ্জ (ভাদিভিন্নঃ) ধাতোঃ
জ্বৰাৎ পৰঃ কৃমো (কৃৎ প্ৰত্যয়স্য) নঃ নকাৰস্য গচ্ছং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—প্ৰাদিশব্দ আৰু বেফৰ অদূৰৱৰ্তী মোক্ষ জজি ভিন্ন ধাতুৰ
জ্বৰৰ পিছত থকা কৃৎ প্ৰত্যয়ৰ নকাৰৰ ঠাইত গচ্ছ হ'ব ।
উদাহৰণ—প্ৰমাণম্ ।

১৩৫। পক্ষইনন্ততঃ ।

ব্যাখ্যা—ইনন্ততঃ (ইনন্তাৎ পৰঃ) দূৰভিন্ন প্ৰাদিবেফাৎ পৰন্ত ধাতোঃ
জ্বৰাৎ কৃতঃ পৰঃ নঃ পক্ষে (বিকল্পে) গচ্ছং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ইনন্ত ধাতুৰ পিছত দূৰভিন্ন প্ৰাদিবেফৰ পৰন্ত থকা ধাতুৰ
কৃৎ প্ৰত্যয়ৰ নকাৰৰ বিকল্পে গচ্ছ হ'ব । উদাহৰণ—প্ৰমাণম্ ।

১৩৬। অনুস্বাৰতাং নাম্যাদীনাং য়ে ।

ব্যাখ্যা—অনুস্বাৰতাং (অনুস্বাৰযুতাং) নাম্যাদীনাং ধাতুনাং প্ৰাদি
বেফাৎ পৰস্য কৃৎ প্ৰত্যয়স্য নকাৰস্য স্থানে গচ্ছং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অনুস্বাৰযুক্ত নাম্যাদি প্ৰাদিবেফৰ পিছত থকা কৃৎ প্ৰত্যয়ৰ
নকাৰৰ গচ্ছ হ'ব । উদাহৰণ—নিৰঙ্গম্ ।

১৩৭। পূৰ্বপদাৎ সংজ্ঞায়াং ।

ব্যাখ্যা—সংজ্ঞায়াং গম্যমানায়াং সত্যং পূৰ্ব পদাৎ (সমাস পূৰ্বপদস্থঃ)
বেফাৎ পৰস্য নকাৰস্য স্থানে গচ্ছং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সংজ্ঞা বুজোৱা সম্বন্ধৰ পূৰ্ব পদৰ আৰু বেফাৰ পিছত থকা
নকাৰৰ ঠাইত গচ্ছ হ'ব । উদাহৰণ—দ্রুমণঃ ।

১৩৮। বননো ণঃ পূৰ্ণগাদিভ্যঃ ।

ব্যাখ্যা—পূৰ্ণগাদিভ্যঃ পৰস্য বনঃ ণঃ (নকাৰস্য স্থানে) গচ্ছৎ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—পূৰ্ণগাদি শব্দৰ পিছত থকা বন শব্দৰ নকাৰৰ ঠাইত গচ্ছ হ'ব । উদাহৰণ—পূৰ্ণগাব্ৰণম্ ।

১৩৯। প্ৰণিবন্তঃ খদিবেক্ষুপ্লক্ষশৰাত্ৰাদিকাদনামনিচ ।

ব্যাখ্যা—অনামনি (নাম ভিন্নে) প্ৰণিবন্তঃ খদিবেক্ষু প্লক্ষ শৰাত্ৰাদিকাৎ পৰস্য বনঃ নকাৰস্য স্থানে গচ্ছৎ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—নাম নুবুজালে প্ৰ-নি শব্দৰ লগত খদিৰ প্লক্ষ ইক্ষু-শৰ-আৰু আত্ৰ আদি পদৰ পিছত থকা বন শব্দৰ নকাৰৰ ঠাইত গচ্ছ হ'ব । উদাহৰণ—আত্ৰব্ৰণম্ ।

১৪০। বৃক্ষৌষধিভ্যাং ব্ৰা ।

ব্যাখ্যা—বৃক্ষৌষধিভ্যাং পৰস্য বনঃ নকাৰস্য স্থানে ব্ৰা (বিকল্পেণ) গচ্ছৎ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—বৃক্ষ আৰু ঔষধি বাচক শব্দৰ পিছত থকা বন শব্দৰ নকাৰৰ বিকল্পে গচ্ছ হ'ব । উদাহৰণ—লৌধুবনম্ ।

১৪০। ক) দ্বিত্ব্যক্ষবাধিকাস্ত্ৰ ।

ব্যাখ্যা—দ্বিত্ব্যক্ষবাধিকাৰাৎ বৃক্ষৌষধিবাচকাৎ পৰস্য চ বনঃ নকাৰস্য গচ্ছৎ ন স্যাৎ ।

সৰলার্থ—দুটা বা তিনিটাতকৈ অধিক অক্ষৰযুক্ত বৃক্ষ আৰু ঔষধি-বাচক শব্দৰ পিছত থকা বন শব্দৰ নকাৰৰ গচ্ছ নহ'ব ।
উদা—দেবদাক্ষবনম্ ।

১৪১। অহস্তাদস্তাৎ ।

ব্যাখ্যা—অদস্তাৎ লিঙ্গাৎ পৰস্য অহস্য নকাৰস্য নচ্ছৎ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অকাৰান্ত শব্দৰ পিছত থকা অহ শব্দৰ নকাৰৰ গচ্ছ হ'ব ।
উদাহৰণ—পূৰ্ব্বাহ্নঃ ।

১৪২। ব্ৰাহ্মন আহিতাৎ ।

ব্যাখ্যা—আহিতাৎ (আবোগিতাৎ পৰস্য) ব্ৰাহ্মনঃ নকাৰস্য স্থানে গচ্ছৎ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—আৰোপ কৰা অৰ্থ বুজালে বাহন শব্দৰ নকাৰৰ ঠাইত
গত্ব হব। উদাহৰণ—দুৰ্ভৱাহণম্।

১৪৩। দেশে-কৰ্ম্মার্থ-পানস্য।

ব্যাখ্যা—দেশে অৰ্থে গম্যমানে সতি কৰ্ম্মার্থপানস্য নকাৰস্য স্থানে গত্বং
স্যাৎ।

সৰলার্থ—দেশ অৰ্থ বুজালে কৰ্ম্ম বাচক পান শব্দৰ নকাৰৰ ঠাইত
গত্ব হব। উদাহৰণ—সুৰাপাণঃ।

১৪৪। বা ভাব-কৰণার্থস্য।

ব্যাখ্যা—ভাব কৰণার্থস্য (ধাত্বার্থ কৰণার্থস্য) পান শব্দস্য নকাৰস্য
স্থানে বা গত্বং স্যাৎ।

সৰলার্থ—ধাতুবাচক কৰণার্থত পান শব্দৰ নকাৰৰ ঠাইত বিকল্পে
গত্ব হব। উদাহৰণ—ক্লীৰ পাণম্।

১৪৫। নিষ্ক বৰ্গস্য নানাচো লিঙ্গস্যান্ত-সুপো ম'ৰা।

ব্যাখ্যা—পূৰ্বপদস্থ নিমিত্তাৎ পৰস্য নিষ্কবৰ্গস্য কৰণ বহিতস্য নানাচঃ
(অনেক স্বৰাৎ) লিঙ্গান্তস্য (সু বিভক্ত্যেঃ অন্তঃ নকাৰঃ) বা (বিকল্পেন)
গত্বং স্যাৎ।

সৰলার্থ—ক বৰ্গ বহিত হোৱা, একধিক স্বৰবৰ্ণযুক্ত লিঙ্গান্ত পূৰ্ব
পদৰ সুপ বিভক্তিৰ শেষত বিকল্পে গত্ব হব। উদাহৰণ—
মাম্বাপিনৌ।

১৪৬। গ্রামণ্যাদেৰ্ম্মিত্যম্।

ব্যাখ্যা—গ্রামন্যাদেঃ (সিদ্ধয়ে) নিত্যং গত্বং স্যাৎ।

সৰলার্থ—গ্রামণি আদি পদ সিদ্ধ কৰিবৰ বাবে নিত্যতে গত্ব হব
উদাহৰণ—গ্রামণীঃ।

১৪৭। গিৰি নদ্যাংদেৰ্ম্মি ক'ল্পন।

ব্যাখ্যা—গিৰি নদ্যাংদেঃ সিদ্ধয়ে বিকল্পেন গত্বং স্যাৎ।

সৰলার্থ—গিৰি নদী আদি পদ সিদ্ধ কৰিবৰ বাবে বিকল্পে গত্ব হব।
উদাহৰণ—গিৰী নদী।

১৪৮। নকুত্ৰুণে ।

ব্যাখ্যা—কুত্ৰনাদেঃপদস্য নকাৰস্য স্থানে গচ্ছৎ ন স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কুত্ৰনাদিপদৰ নকাৰৰ ঠাইত গচ্ছ নহব । উদাহৰণ—
কুত্ৰনাতি ।

১৪৯। ন চ ধুটি ।

ব্যাখ্যা—ধুটি (ধুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণে পৰেসতি) বস্ৱৰ্ণাৎ পৰস্য নকাৰস্য
গচ্ছৎ ন স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ধুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণৰ পিছত থকা ব-স্ব-ঞ বৰ্ণৰ পিছত নকাৰৰ
গচ্ছ নহব । উদাহৰণ—বাস্তৱঃ ।

১৫০। নাস্ত্যঃ ।

ব্যাখ্যা—অস্ত্যঃ (শেষস্থঃ) নকাৰস্য নস্থৎনস্যাৎ ।

সৰলার্থ—পদৰ শেষত থকা নকাৰৰ গচ্ছ নহব । উদাহৰণ—পিতৃন্ ।

১৫১। নানাণ্ডপদব্যৱধৌ ।

ব্যাখ্যা—অনাং পদ ব্যৱধৌ (আংভিন্ন পদব্যৱধৌ সতি) নকাৰস্য গচ্ছৎ
ন স্যাৎ ।

সৰলার্থ—আ বৰ্ণ ভিন্ন পদৰ ব্যৱধানত থকা নকাৰৰ ঠাইত
গচ্ছ নহব । উদাহৰণ—বোম্বাৰ্ভীমমুখেন ।

ইতি গচ্ছ প্রকৰণম্ ।

কাৰকৰিন্যাসঃ মঙ্গলাচৰণম্ ।

ক) বিদ্যানন্দোদয়ো যস্য মকৰন্দস্য বিন্দুৰত্ ।

তদেগোবিন্দপদবিন্দুৰবিন্দুপাখ্যে ॥

ব্যাখ্যা—যস্য (গোবিন্দ পদ বিন্দুস্য) মকৰন্দস্য ভক্তিৰসস্য বিন্দুৰত্ (বিন্দুবিৰ) বিদ্যানন্দাদয়ঃ (নিত্যসুখানুভৱ মূৰ্ত্তিৰ্ভাতি) তৎ প্রসিদ্ধং অববিন্দং (অববিন্দাদভিহং) গোবিন্দপদবিন্দুৰত্ (শ্ৰীকৃষ্ণ-চৰণ যুগলং) বয়ং উপাস্মহে (আৰাধয়ামঃ) ।

সৰলার্থ—অষ্টাদশ বিদ্যাৰ আনন্দ উদয়ে যি ভগৱানৰ চৰণৰ ভক্তি-ৰসৰ এটোপালৰ সমান শোভা কৰে সেই প্রসিদ্ধ অববিন্দতকৈও অধিক গোবিন্দ শ্ৰীকৃষ্ণৰ চৰণ যুগলক আমি আৰাধনা কৰো ।

খ) হালাভগিতি লতানামাদাতুংসৎপ্রসূনানি ।

শ্ৰীপুৰুষোত্তম নিৰ্ম্মিতি কাৰক মালাঙ্কুশংভজত ।

ব্যাখ্যা—হে হালা (হালকাঃ) যুয়ং ভগিতি লতানাং (বাক্যাঙ্কলতানাং) সৎ প্রসূনানি (সৎ প্রয়োগানি) আদাতুং (গৃহীতুং) শ্ৰীপুৰুষোত্তম নিৰ্ম্মিতিকাৰক মালাঙ্কুশং ভজত (আশ্রয়ত) ।

সৰলার্থ—হে হালকসকল, বাক্যৰূপ লতাৰ পৰা সুফলবোৰ আহৰণ কৰিবলৈ ‘পুৰুষোত্তম’ শৰ্ম্মা পণ্ডিতে ৰচনা কৰা কাৰকমালা ৰূপ অঙ্কুশক গ্ৰহণ কৰাহঁক ।

১। যতোহপাদানং বক্ষ্যন্তাৰণাস্তদ্ধি জন্মভীঃ ।

যশ্চাসহ্যঃ পৰাজেঃ স্যাত্তদপাদানং কাৰকম্ ॥

ব্যাখ্যা—যতঃ (অৱধিত্বাতঃ) অপায়ঃ (বিভাগঃ) আদানং (গ্ৰহণং) বক্ষা (বক্ষণম্) বাৰণং (নিবাৰণম্) অন্তৰ্দ্ধিঃ (অন্তৰ্দ্ধানং) জন্মঃ (ঔৎপত্তিঃ) ভীঃ (ভয়ং ভৱতি), তদন্ত অপাদানং কাৰকং সঙ্গং, পৰাজেঃ (পৰাপূৰ্বক জি ধাতোঃ) প্রয়োগে অসহ্যঃ (অসহনীয়ঃ) দ্বেষ্যঃ (শত্রুঃ) যশ্চ তৎ অপাদানং কাৰকং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—যাবপৰাবিভাগ হোৱা, গ্ৰহণ কৰা, বক্ষা কৰা, নিবাৰণ আৰু বাৰণ কৰা, অন্তৰ্দ্ধান হোৱা, জন্ম পোৱা, ভয় পোৱা আদি অৰ্থ বুজায় আৰু পৰা পূৰ্বক জি ধাতুৰ প্ৰয়োগত অসহনীয় শত্ৰু হোৱা বুজায় সেইসেই অপাদান কাৰক হব ।

১।৭) অপাদানে পঞ্চমী ।

ব্যাখ্যা—অপাদানে (অপাদান কাৰকে ক্ৰিয়াক্ৰিতে সতি) লিঙ্গাৎ পৰা পঞ্চমী বিভক্তিঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অপাদান কাৰক হোৱা বুজালে লিঙ্গৰ পিছত পঞ্চমী বিভক্তি হব । উদাহৰণ—গ্রামাদ্ গচ্ছতি ।

২। প্ৰভুৰঃ প্ৰভৱঃ ।

ব্যাখ্যা—প্ৰভুৰঃ (প্ৰপূৰ্বক ভূ ধাতোঃ প্ৰয়োগে) প্ৰভৱঃ (প্ৰথমপ্ৰাদুৰ্ভাৱ স্থানং যৎ) তৎ অপাদান কাৰকং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—প্ৰপূৰ্বক ভূ ধাতুৰ প্ৰয়োগত প্ৰথম উৎপত্তি স্থান বুজোৱা পদ অপাদান কাৰক হব । উদাহৰণ—হিমাদ্ৰেঃপ্ৰভৱতি ।

৩। জুগুপ্সতেৰ্ব্বিৰমতেঃ প্ৰমদেৰপি কৰ্ম্ম যৎ ।

তদপাদানমিচ্ছন্তি ।

ব্যাখ্যা—জুগুপ্সতেঃ (জুগুপ্স ধাতোঃ প্ৰয়োগে) প্ৰমদেঃ (প্ৰ পূৰ্বক মদ ধাতোঃ প্ৰয়োগে চ) অপি বি-পূৰ্বক বম্ ধাতোঃ যৎ কৰ্ম্ম তদপাদানং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—জুগুপ্স ধাতুৰ প্ৰয়োগত বিপূৰ্বক বম্ ধাতুৰ প্ৰয়োগত, আৰু প্ৰপূৰ্বক মদ ধাতুৰ প্ৰয়োগত যি কৰ্ম্ম বাচক পদ হব সেই পদেই অপাদান কাৰক হব । উদাহৰণ—অংশুৰ্ম্মদ্বিৰমতি ।

৪। সম্যাদানং যমুদ্दिश्या कच्यर्थे प्रीतिमांस्तुभ्यः ।

ধাৰেধাণ প্ৰদাতা যো যশ্চৈচ্ছাবিষয় স্পৃহেঃ ।

ক্ৰিয়াযোগে যম্মিমিত্তং সম্প্ৰদানং তদ্ব্যতে ॥

ব্যাখ্যা—যৎ (ব্ৰাহ্মণাদিকং দেয় প্রব্যোপভোগভাগিত্বেন) সম্যক্ দানং (ক্ৰিয়তে) তৎ সম্প্ৰদানং শিষ্টেঃ ইষ্যতে । কচ্যৰ্থে (কচ্ ধাতোঃ প্ৰয়োগে প্ৰীতিমান্ যঃ-তৎসম্প্ৰদানং), ধাৰেঃ (ইনন্ত ধৃ ধাতোঃ প্ৰয়োগে ঋণ প্ৰদাতা (উত্তমৰ্গঃ-যঃ-তৎ), স্পৃহেঃ (স্পৃহধাতোঃ প্ৰয়োগে ইচ্ছা বিষয়ন্তৎ), ক্ৰিয়াযোগে (ক্ৰিয়া সম্বন্ধে) যম্মিমিত্তং (যমুদ্दिश्या) যতৎ সম্প্ৰদানং (সম্প্ৰদান কাৰকং স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—যি (ব্ৰাহ্মণাদিৰ) উদ্দেশ্যে উপভোগ্য দ্ৰব্য জ্ঞাদি দান কৰা হয় সেইটো সম্প্ৰদান কাৰক হব বুলি শিষ্টই কয়। কচ্ ধাতুৰ প্ৰয়োগত প্ৰীতিমান যি হয়, ইনঙ ধ্ ধাতুৰ প্ৰয়োগত ঋণদাতা উত্তমৰ্ণ যি হয়, স্প্ৰহ ধাতুৰ প্ৰয়োগত যি ইচ্ছা বিষয় হয় আৰু ক্ৰিয়া সম্বন্ধত যি উদ্দেশ্য হয় সেইয়েই সম্প্ৰদান কাৰক হয়।

৪।ক) সম্প্ৰদানে চতুৰ্থী।

ব্যাখ্যা—সম্প্ৰদানে (সম্প্ৰদান কাৰকে বিবক্ষিতে সতি) লিঙ্গাৎ পৰা চতুৰ্থী বিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—সম্প্ৰদান কাৰক হলে লিঙ্গৰ পিছত চতুৰ্থী বিভক্তি হব।
উদাহৰণ—দেহি বিপ্ৰেভ্যঃ।

৫। যজোৰা কৰ্ম্যকৰণং সম্প্ৰদানস্য কৰ্ম্মতা।

ব্যাখ্যা—যজ্ (যজ্ ধাতোঃ প্ৰয়োগে) কৰ্ম্ম (কৰ্ম্ম পদং) বা (বিকল্পেন) কৰণং (কৰণ কাৰকং স্যাৎ)। সম্প্ৰদানস্য স্থানে বা কৰ্ম্মতা কৰ্ম্মকাৰকং স্যাৎ।

সৰলার্থ—যজ্ ধাতুৰ প্ৰয়োগত কৰ্ম্ম বাচক পদ বিকল্পে কৰণ কাৰক হব, আৰু সম্প্ৰদান বাচক পদৰ কৰ্ম্ম সংজ্ঞা হব।
উদাহৰণ—কদ্ৰৱা যজগতে।

৬। ঙ্গাঘ হুঙ্স্থ শপাং বিভ্জাপনেচ্ছাবিষয়ন্তথা।

ব্যাখ্যা—ঙাঘ হুঙ্স্থ শপাং ধাতুনাং প্ৰয়োগে বিভ্জাপনেচ্ছা বিষয়ঃ (ভ্জাপনেচ্ছাপ্ৰয়ঃ-যঃ) তৎ সম্প্ৰদান কাৰকং স্যাৎ)।

সৰলার্থ—ঙাঘ-হু-স্থ আৰু শপ্ ধাতুৰ প্ৰয়োগত জানিবলৈ ইচ্ছাৰ বিষয় যিটো হয় সেইয়েই সম্প্ৰদান কাৰক হব। উদাহৰণ—
নৃপায় ঙ্গাঘতে।

৭। ক্ৰুধ ভ্ৰহেৰ্য্যাসূয়াৰ্থযোগে ষংপ্ৰতি কুপ্যতি।

ব্যাখ্যা—ঈৰ্য্যাসূয়াৰ্থযোগে (ঈৰ্য্য—অসূয়াৰ্থকৰোঃ ক্ৰুধদ্রুহোঃ ধাত্বোঃ প্ৰয়োগে) ষংপ্ৰতি কুপ্যতি (ক্ৰুধ্যতি) তৎ সম্প্ৰদান কাৰকং স্যাৎ।

সৰলার্থ—ঈৰ্য্য আৰু অসূয়াৰ্থক ক্ৰুধ আৰু দ্ৰুহধাতুৰ প্ৰয়োগত ষাৰ প্ৰতি কোপ কৰা বুজায় সেইটোৱে সম্প্ৰদান কাৰক হয়।
উদাহৰণ—সপন্নীভ্য ঈৰ্য্যতি।

৮। অসম্পূৰ্ণানতা সোপসৰ্গয়োস্ত ক্ৰুধদ্রহোঃ ।

ব্যাখ্যা—সোপসৰ্গয়োঃ ক্ৰুধ দ্রহোঃ (উপসৰ্গ সহিতয়োঃ) ক্ৰুধ দ্রহ
ধাত্বোঃ) তু (কিন্তু) সম্প্রদানতা ন স্যাৎ ।

সৰলার্থ—উপসৰ্গযুক্ত ক্ৰুধ আৰু দ্রহ ধাতুৰ যোগত সম্প্রদান কাৰক
নহব । উদাহৰণ—শত্ৰুমাভিক্ৰুধ্যতি ।

৯। বাধীক্কাৰ্য্যস্য বিবিধ প্ৰশ্নোদৈব্বাদিগোচৰঃ ।

ব্যাখ্যা—বাধীক্কাঃ (বাধ-ঈক্কাঃ ধাত্বোঃ প্ৰয়োগে) দৈব্বাদিগোচৰঃ
(দৈব্বাদি বিষয়ে প্ৰশ্ন কৰ্ত্তা যঃ) তৎ সম্প্রদান কাৰকং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—বাধ আৰু ঈক্কা ধাতুৰ প্ৰয়োগত দৈব্ব বিষয়ে প্ৰশ্ন কৰ্ত্তা যি
হয় সেইয়েই সম্প্রদান কাৰক হয় । উদাহৰণ—পৃথ্ৱ্য বাধ্যতি ।

১০। প্ৰত্যনুভ্যায়ুত্তৰস্য গুণাতেঃ পূৰ্ব্বশংসিতা ।

ব্যাখ্যা—প্ৰত্যনুভ্যাং (উপসৰ্গাভ্যাং) উত্তৰস্য (পৰস্য) গুণাতেঃ (গু
ধাতোঃ প্ৰয়োগে) পূৰ্ব্বশংসিতা (পূৰ্ব্ববৰ্ত্তা) যঃ (তৎ সম্প্রদান
কাৰকং স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—প্ৰতি আৰু অনু উপসৰ্গ যুক্ত গু ধাতুৰ প্ৰয়োগত পূৰ্ব্ব বৰ্ত্তা
যি হয় সেইটো সম্প্রদান কাৰক হব । উদাহৰণ—হোত্বে প্ৰতিগুণাতি ।

১১। প্ৰাত্যাঙপূৰ্ব্ব শৃণোতেস্ত বাচিতুঃসম্প্ৰদানতা ।

ব্যাখ্যা—প্ৰাত্যাঙ পূৰ্ব্ব শৃণোতেস্ত (প্ৰতি আঙ-উপসৰ্গাভ্যাংপৰস্য শ্ৰু
ধাতোঃ প্ৰয়োগে) (বাচিতুঃ বাচন কৰ্ত্তুঃমঃ) তৎ সম্প্রদান কাৰকং
স্যাৎ ।

সৰলার্থ—প্ৰতি আৰু আ উপসৰ্গযুক্ত শ্ৰু ধাতুৰ প্ৰয়োগত বাচক
কৰ্ত্তা যি হয় (সেইটোৱেই সম্প্রদান কাৰক হব) ।

উদাহৰণ—ব্ৰাহ্মণায় গাং প্ৰতিশৃণোতি ।

১২। স্যাদাধাৰোহধিকৰণম্ অধিকৰণে সপ্তমী ।

ব্যাখ্যা—আধাৰঃ (বস্তুম্বাধাৰঃ) অধিকৰণং (অধিকৰণকাৰকং
স্যাৎ), অধিকৰণে বিবক্ষিতে সতি স্তিমিত্ৱাৎ পৰা সপ্তমী স্তিমিত্ৱিঃ
স্যাৎ ।

সৰলার্থ—বস্তু হাৰুৰ আধাৰেই অধিকৰণ কাৰক হব, আৰু অধিকৰণ কাৰকত সন্তমী বিভক্তি হব। উদাহৰণ—ঘটেকগম্।

১৩। কৰণং সাধকতমম্। কৰণে তৃতীয়া স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—সাধকতমম্ (অভিশয়েন সাধকং যৎ) ত্বৎ কৰণং (কৰণ কাৰকং স্যাৎ), কৰণে বিবক্ষিতে সতি লিঙ্গাৎ পৰা তৃতীয়া বিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অতিকৈ ক্ৰিয়াৰ সাধক যি সেইয়েই কৰণ কাৰক হব, আৰু কৰণ কাৰকত লিঙ্গৰ পাছত তৃতীয়া বিভক্তি হব।
উদাহৰণ—চক্ষুমা দ্ৰক্ষ্যতি।

১৪। দীৰ্য্যতেঃ কৰণং কৰ্ম্ম চ।

ব্যাখ্যা—দীৰ্য্যতেঃ (দীৰ্ঘাথোঃ প্ৰয়োগে সতি) কৰণং (কৰণ কাৰকং চ) কৰ্ম্ম সংজ্ঞা স্যাৎ।

সৰলার্থ—দীৰ্ঘ ধাতুৰ প্ৰয়োগত কৰণ কাৰকৰ কৰ্ম্মসংজ্ঞা হব।
উদাহৰণ—অক্ষানক্শেচ দীৰ্য্যতি।

১৫। পৰিক্ৰমস্য কৰণং সম্প্ৰদানং বিভাষয়া।

ব্যাখ্যা—পৰিক্ৰমস্য (পৰিপূৰ্বক ক্ৰি ধাতোঃ প্ৰয়োগে) কৰণং (কৰণ কাৰকং) বিভাষয়া (বিকল্পেন) সম্প্ৰদান কাৰকং স্যাৎ।

সৰলার্থ—পৰিপূৰ্বক ক্ৰি ধাতুৰ প্ৰয়োগত হোৱা কৰণ কাৰক বিকল্পে সম্প্ৰদান কাৰক হব। উদাহৰণ—শতেন শতায় বা পৰিক্ৰীতঃ।

১৬। যৎ কৰ্ত্তুঃ ক্ৰিয়য়া ব্যাপ্যং তৎকৰ্ম্ম পৰিকীৰ্ত্তিতম্।

ব্যাখ্যা—যৎ কৰ্ত্তুঃ ক্ৰিয়য়া ব্যাপং (ব্যাপ্যতে) তৎকৰ্ম্ম (কৰ্মকাৰকং) শিষ্টেটঃ পৰিকীৰ্ত্তিতম্। কৰ্ম্মণি বিবক্ষ্যায়ং লিঙ্গাৎপৰা দ্বিতীয়া বিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—কৰ্ত্তৃ বাচক পদৰ ক্ৰিয়াৰ দ্বাৰা দ্বাৰ ওপৰত ক্ৰিয়া সম্পন্ন কৰে সেইয়েই কৰ্ম্মকাৰক হয়। কৰ্ম্ম কাৰকৰ লিঙ্গৰ পিছত দ্বিতীয়া বিভক্তি হয়। উদাহৰণ—কুন্তং কৰোতি।

১৭। ছুহি যাচি কধি প্ৰচ্ছি ক্ৰবো বহি জি প্ৰাহি চি দণ্ডিনী

হঞঃ । কৃষি ভিক্ষতি শাসি মন্থয়ঃ—

কৰিনাথ্যায়িত্ব দ্বিকৰ্মকাঃ ॥

ব্যাখ্যা—দুহি যাচি কধি প্ৰচ্ছি ক্ৰবঃ ধাতবঃ বহিজি প্ৰাহি চি দণ্ডিনী
হঞঃ ধাতবঃ, কৃষি ভিক্ষতি শাসি মন্থয়ঃ ধাতবশ্চ কৰিনা
(পণ্ডিতেন) দ্বিকৰ্মকাঃ ধাতবঃ আখ্যান্বিত ।

সৰলার্থ—দুহ-যাচ-কধ-প্ৰচ্ছ-ক্ৰ-বহ-জি-প্ৰহ-চি-দণ্ডি-নী-হা-কৃষ-ভিক্ষ-
শাস-মন্থ আদি ধাতুবোৰ দ্বিকৰ্মক ধাতু বুলি পণ্ডিতসকলে কয় ।
উদাহৰণ—গাং দোণ্ডি পয়ঃ ।

১৮-২০।—গৌনং কৰ্ম্ম অভিধেয়ং স্যাৎ ভূয়িষ্ঠানাং দ্বিকৰ্ম্মণাম্ ।

হঞনৌ বহি কৃষাংমুখ্যং । গত্যাদেৰিনি কৰ্ম্ম যৎ ।

ব্যাখ্যা—ভূয়িষ্ঠানাং (প্ৰচুৰতানাং) দ্বিকৰ্ম্মনাং (ধাতুনাং) গৌনং (অমু-
খ্যং) কৰ্ম্ম-অভিধেয়ং (অভিহিতং) স্যাৎ, হঞনৌবহি কৃষাং
(ধাতুনাং) মুখ্যং কৰ্ম্ম অভিধেয়ং স্যাৎ । গত্যাদেঃ ধাতোঃ
প্ৰয়োগেইনি সতি যৎ কৰ্ম্ম-তৎ-অভিধেয়ংস্যাৎ ।

সৰলার্থ—বোহিভাগ দ্বিকৰ্ম্মক ধাতুৰেই গৌণ কৰ্ম্ম অভিহিত হব ।
হ-নী-বহ আৰু কৃষ ধাতুৰ মুখ্য কৰ্ম্ম অভিহিত হব । ইনন্ত
গম্ ধাতুৰ যিটো কৰ্ম্ম হব সেইটো অভিহিত হব ।
উদাহৰণ—গৌদু হাতে পয়ঃ ।

২১। কালভাৰাধ্ব গন্তব্য দেশাঃ কৰ্ম্মাণ্যকৰ্ম্মণাম্ ।

ব্যাখ্যা—অকৰ্ম্মনাং (কৰ্ম্মবহিতানাং ধাতুনাং প্ৰয়োগে) কাল ভাৰাধ্ব
গন্তব্য দেশাঃ কৰ্ম্মাণি স্যুঃ ।

সৰলার্থ—অকৰ্ম্মক ধাতুৰ প্ৰয়োগত কাল-ভাৰ-অধ্বগন্তব্য আৰু দেশ
বাচক শব্দবোৰৰ কৰ্ম্ম সংজ্ঞা হব । উদাহৰণ—মাসমাস্তে ।

২২-২৪। উপান্বধ্যও পূৰ্ব্বকস্যবসতেঃ । স্বাভিনেৰ্ব্বিধঃ

অধেঃপৰেযাংশীও দ্বাসাৰাধাৰঃ কৰ্ম্ম গীয়তে ।

ব্যাখ্যা—উপান্বধ্যও (উপ-অনু-অধি-আও উপসৰ্গানাং) পূৰ্ব্বকস্য
বসতেঃ বস্ ধাতোঃ প্ৰয়োগে) আধাৰঃ স্বা (বিকল্পেণ) কৰ্ম্ম

শিল্পেঃ গীৰ্ণতে । অধেঃ উপসৰ্গাৎ পৰেয়াৎ শীৰ্ণ স্থাসাম্ (ধাতু-
নাৎ) আধাৰঃ কৰ্ম্ম শিল্পেঃ গীৰ্ণতে । বা ভিনেক্ৰিশঃ (অভি-নি
উপসৰ্গয়োঃ পৰস্য বিশঃ (বিশ্ ধাতো) বা (বিকল্পেন) আধাৰঃ
কৰ্ম্মন্তুজঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—উপ-অনু-অধি-আ-উপসৰ্গযুক্ত বস্ ধাতুৰ প্ৰয়োগত যি পদ
আধাৰ হয় তাৰ কৰ্ম্ম সংজ্ঞা হয় । অভি নি উপসৰ্গ যুক্ত, বিশ
ধাতুৰ প্ৰয়োগত যি পদ আধাৰ হয় সেই পদ বিকল্পে কৰ্ম্ম সংজ্ঞা
হয় আৰু অধি উপসৰ্গ যুক্ত শী-স্থা- আৰু আস্ ধাতুৰ প্ৰয়োগত
যি আধাৰ হয় তাৰ কৰ্ম্ম সংজ্ঞা হব বুলি পণ্ডিতসকলে কয় ।
উদাহৰণ—তীৰ্থস্থপৱসতি ।

২৫। নিবৃত্যৰ্থে ৰাসতেঃ ।

ব্যাখ্যা—নিবৃত্যৰ্থে (ভোজনভাৱে অৰ্থে গম্যমানে সতি) ৰাসতেঃ (বস্
ধাতোঃ প্ৰয়োগে) আধাৰঃ বা বিকল্পেন) কৰ্ম্ম শিল্পেঃ গীৰ্ণতে ।

সৰলার্থ—ভোজনৰ অভাৱ হোৱা অৰ্থ বুজালে বস্ ধাতুৰ প্ৰয়োগত
আধাৰ বুজোৱা পদৰ বিকল্পে কৰ্ম্ম সংজ্ঞা হব । উদাহৰণ—
গ্ৰামে উপৱসতি গ্রামাংৱা ।

২৬। গতি বুদ্ধি প্ৰত্যৱসিতি শব্দাৰ্থানাংকৰ্ম্মকাণাঞ্চ ।

ইন্যকৃতে যঃ কৰ্ত্তা স ইনি সতি কৰ্ম্ম সংজ্ঞঃ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—গতি বুদ্ধি প্ৰত্যৱসিতি শব্দাৰ্থানাং (গত্যৰ্থক বুদ্ধ্যৰ্থক-ভোজনাৰ্থক-
শব্দাৰ্থকানাঞ্চ) অকৰ্ম্মনাং (কৰ্ম্ম ৰহিতানাঞ্চ ধাতুনাং প্ৰয়োগে)
ইন্যকৃতে (ইনঃ প্ৰাক) যঃ কৰ্ত্তা—ইনি সতি সঃ কৰ্ম্ম সংজ্ঞঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—গত্যৰ্থক-জ্ঞানার্থক-ভোজনার্থক-শব্দাৰ্থক আৰু অকৰ্ম্মক
ধাতুবোৰৰ ইন্ প্ৰত্যয় হোৱাৰ আগৰ যি কৰ্ত্তা পদ হয়, ইন্
প্ৰত্যয় হোৱাৰ পিছত সেই পদটোৰ কৰ্ম্ম সংজ্ঞা হব ।
উদাহৰণ—যাপয়তি গ্ৰামং বিপ্ৰম্ ।

২৭। হৃক্ৰোধোৰ্বা ।

ব্যাখ্যা—হৃক্ৰোধোঃধাত্বোঃ প্ৰযোপে—ইন্যকৃতে যঃ কৰ্ত্তা স ইনি সতি
বা (বিকল্পেন) কৰ্ম্ম সংজ্ঞঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—হা আৰু কৃ ধাতুৰ প্ৰয়োগত ইন্ প্ৰত্যয় হোৱাৰ আগৰ
 দ্বি কৰ্ত্তা বদ হয়, ইন্ প্ৰত্যয় হোৱাৰ পিছত সেই পদৰ কৰ্ম্ম
 সংজ্ঞা বিকল্পে হ'ব। উদাহৰণ—হাবয়তি কৃষ্ণঃ অৰ্জুনম্।

২৮। গ্রাহিবিনন্ত গত্যাদ্যর্থক ধাতো দ্বিকৰ্ম্মকতোক্তৈব।
 সিদ্ধেসূত্ৰাৰম্ভং নিত্যার্থং বৰ্ণয়ত্যন্যে।

২৯। গত্যাদেবনিনঃ কৰ্ত্তুৰ্নিত্যং স্যাদিনিকৰ্ম্মতা।

অন্যাসাংদান পাকাদি ক্ৰিয়ানাস্তুবিভাষয়া ॥

ব্যাখ্যা—গ্ৰাহিবৎ (ইনন্ত গ্ৰাহি গ্ৰহণাদেব তস্য স্বাধিকৰ্ম্মকতা-উক্তা)
 তথা ইনন্ত গত্যর্থক ধাতোঃ (দ্বিকৰ্ম্মকতা উক্তা), সিদ্ধে সূত্ৰাৰম্ভং
 (গত্যোতিসূত্ৰস্য আৰম্ভং) নিত্যার্থং (নিয়মার্থং) অন্যোবৰ্ণয়ন্তি
 (কথয়ন্তি), গত্যাদেঃ (ধাতোঃ) অনিনঃ (ইনঃ প্ৰাক্) কৰ্ত্তুঃ—ইনি
 সতি নিত্যং কৰ্ম্মতা চ স্যাৎ, অন্যাসাং দান পাকাদি ক্ৰিয়ানাং
 তু বিভাষয়া (বিকল্পেন) অনিনঃ কৰ্ত্তুঃ—ইনি সতি কৰ্ম্মতা
 স্যাৎ।

সৰলার্থ—ইনন্ত অৰ্থাৎ ইন্ প্ৰত্যয় হোৱা গ্ৰাহি ধাতুৰ দৰে গত্যর্থক
 ধাতুৰ ইনন্ত কৰা নিয়মৰ বাবে এই সূত্ৰ আৰম্ভ কৰা বুলি পণ্ডিত-
 সকলে কয়। ইন্ প্ৰত্যয় নোহোৱা গত্যর্থক ধাতুবোৰৰ, ইনন্ত
 হোৱাৰ আগৰ কৰ্ত্তৃবাচক পদ ইনন্ত হোৱাৰ পিছত নিত্যতে
 কৰ্ম্মসংজ্ঞা হ'ব; কিন্তু অন্যদানার্থক আৰু পচনার্থক ধাতুবোৰৰ
 কৰ্ত্তৃবাচক পদ ইনন্ত হোৱাৰ পিছত বিকল্পে কৰ্ম্ম সংজ্ঞা হ'ব।
 উদাহৰণ—দ্বামপস্ৰং নবজলময়ংমো চন্নিম্বাত্যৱশ্যম্।

৩০। নীৰহ্যাদি-খাদীনাং ন ভৱতি।

ব্যাখ্যা—নীৰহ্যাদি খাদীনাং ধাতুনাং প্ৰয়োগে সতি অনিনঃ কৰ্ত্তুঃ—ইনি
 সতি কৰ্ম্ম সংজ্ঞা ন ভৱতি।

সৰলার্থ—নী-বহ্-অদ আৰু খাদ্ আদি ধাতুৰ প্ৰয়োগত ইনন্ত নোহোৱা
 কৰ্ত্তৃবাচক পদ ইনন্ত হোৱাৰ পিছত কৰ্ম্মসংজ্ঞা নহ'ব।

উদাহৰণ—ভূত্যোঃশিশুংনায়ন্তি।

৩১. ভৃক্ষ-বহিংসায়ান্ ।

ব্যাখ্যা—অহিংসায়ান্ (হিংসাবহিতায়ান্ গম্যমানায়ান্ সত্যান্) ভৃক্ষঃ
(ভৃক্ষ ধাতোঃ প্ৰয়োগে) অনিনঃ কৰ্ত্তা ইনি সতি কৰ্ম্ম সংজ্ঞা
ন ভৱতি ।

সৰলার্থ—অহিংসা অৰ্থ বুজালে ভৃক্ষ ধাতুৰ প্ৰয়োগত অনিন কালৰ
কৰ্ত্তাই ইনন্ত হোৱাৰ পিছত কৰ্ম্ম সংজ্ঞা নহব ।

উদাহৰণ—ভৃক্ষয়তিপিণ্ডীং দেৱদণ্ডেন যজদডঃ ।

৩২। ক্ৰন্দি শব্দায়তিহ্মাঞ্চ ।

ব্যাখ্যা—ক্ৰন্দি শব্দায়তিহ্মাঞ্চ ধাতুনাং চ প্ৰয়োগে অনিনঃ কৰ্ত্তুঃ—ইনি
সতি-কৰ্ম্ম-সংজ্ঞা ন ভৱতি ।

সৰলার্থ—ক্ৰন্দ শব্দায় আৰু হেব ধাতুৰ প্ৰয়োগত অনিন কালৰ
কৰ্ত্তাপদ ইনন্ত হোৱাৰ পিছত কৰ্ম্ম সংজ্ঞা নহব ।

উদাহৰণ—ক্ৰন্দয়তিৱালেন ঔৰুঃ ।

৩৩। অন্যতৰস্যান্-ভেষ্মং দৃশভিৱদোৰাত্মনেপাদিনোঃ

ব্যাখ্যা—আত্মনেপাদিনোঃ (আত্মনে পদে প্ৰবৰ্ত্তমানয়োঃ) দৃশভিৱদোঃ
(দৃশ—অভিৱদোঃ ধাত্বোঃ প্ৰয়োগে) অন্যতৰস্যান্ (বিকল্পেন)
অনিনঃ কৰ্ত্তুঃ—ইনি সতি কৰ্ম্মসংজ্ঞা ভৱতিঃ ভেষ্মং ।

সৰলার্থ—আত্মনে পদী হোৱা দৃশ আৰু অভি-ৱদ্ ধাতুৰ প্ৰয়োগত
অনিন কালৰ কৰ্ত্তাপদ ইনন্ত হলে বিকল্পে কৰ্ম্ম সংজ্ঞা হব
বুলি জানিব । উদাহৰণ—অভিৱাদয়তে ঔৰুং পুত্ৰং পিতা ।

৩৪। ক্ৰিয়া-সিদ্ধৌ-যঃ স্বতন্ত্ৰঃ স কৰ্ত্তা ।

ব্যাখ্যা—যিয়া সিদ্ধৌ (ক্ৰিয়া নিষ্পত্তৌ) স্বতন্ত্ৰঃ (স্বত্বাধীনক্ৰিয়ানুকূল
কৃতিমান যঃ) সঃ কৰ্ত্তা (কৰ্ত্তৃকাৰকং স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—স্বাধীনভাৱে যিমে ক্ৰিয়া সমাধা কৰে—সেইটোৱেই কৰ্ত্তা
কাৰক হয় । উদাহৰণ—পাতু বো হৰিঃ ।

৩৫। কৰ্ত্তু প্ৰযোজকো হেতুঃ কৰ্ত্তাচেতু্যপদিশ্যতে ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তু প্ৰযোজকঃ (কৰ্ত্তু প্ৰেৰকঃ যঃ) স হেতু উচ্যতে (কৰ্ত্তাচ
ইতি শিল্লেটঃ উপদিশ্যতে) ।

সৰলার্থ—কৰ্ত্তাই প্ৰেৰণ কৰা অৰ্থ বুজালে সেইটো হেতু কৰ্ত্তা হ'ব
বুলি শিষ্টসকলে কয়। উদাহৰণ—ভুৰুণা-অধাপ্যতে শিষ্যঃ।

৩৬। এষামুভয় প্ৰাপ্তৌ পৰ কাৰকশ্চৈব মন্তব্যম্।

ব্যাখ্যা—এষাং (কাৰকাণাং মध्ये) উভয় প্ৰাপ্তৌ (কাৰকদ্বয়োঃ প্ৰাপ্তৌ
সত্যাং) পৰকাৰকং (পৰৱৰ্ত্তী কাৰকংষৎ) তদেব ভৱন্তিঃ মন্তব্যম্।

সৰলার্থ—উক্ত কাৰকবোৰৰ ভিতৰত একেলগে দুটা কাৰক হোৱাৰ
সম্ভাৱনা হলে পিছৰ কাৰক পদকে আপোনালোকে গ্ৰহণ কৰাটো
উচিত হ'ব। উদাহৰণ—স্থাল্যাংভুঙক্তে।

৩৭। বিবক্ষাতঃ কাৰকাণি ভৱন্তীতি ব্যৱস্থিতেঃ।

বৃক্ষস্য পৰ্ণং পততীত্যাদয়ো ন বিবক্ষ্যন্তে।

ব্যাখ্যা—বিবক্ষাতঃ (কৰ্ত্তুৰিচ্ছানুসাৰেণ) কাৰকাণি (অপাদানাদিনি)
ভৱন্তি—ইতি ব্যৱস্থিতে বৃক্ষস্য পৰ্ণং পততীত্যাদয়ো ন বিবক্ষ্যন্তে।

সৰলার্থ—কৰ্ত্তাৰ ইচ্ছানুসাৰে অপাদানাদি কাৰকবোৰ ব্যৱহৃত হ'ব,
গতিকে—‘বৃক্ষস্য পৰ্ণং পততি’ এনে বাক্য প্ৰয়োগত কোনো
বিৰোধ নাথাকিব। উদাহৰণ—গৱাং দোদধি পয়ঃ।

৩৮। অথ স্বাণী বিলাসিন্যাঃ সাক্ষাদ্বিভ্ৰমভঙ্গয়ঃ।

উপাদেয়াঃ প্ৰদৰ্শন্তে কাৰকাণাং বিভক্তয়ঃ।

ব্যাখ্যা—অথ (যট্ কাৰক কথনান্তৰতঃ) স্বাণীবিলাসিন্যাঃ (স্বাগ্দেশ্যোঃ)
সাক্ষাদ্বিভ্ৰম ভঙ্গয়ঃ (বিলাসকৌশল ইৱ) অতএব উপাদেয়াঃ
(উপাদানাহাঃ) কাৰকাণাং বিভক্তয়ঃ ময়া প্ৰদৰ্শন্তে।

সৰলার্থ—যট্ কাৰক অৰ্থাৎ ছয় প্ৰকাৰৰ কাৰক প্ৰকাশ কৰাৰ
পিছত স্বাণীগাণিৰ বিলাস কৌশলৰ দৰে উপাদেয় অপাদান আদি
কাৰক বিভক্তিসমূহৰ বিষয়ে কোৱা হ'ব।

৩৯। লিঙ্গার্থেভিহিতে সন্মোদনেচ প্ৰথমা মতা।

ব্যাখ্যা—লিঙ্গার্থে অৰ্থে, অভিহিতে-অৰ্থে, সন্মোদনে চ-অৰ্থে গম্যমানেষু
সতিষু লিঙ্গাৎ পৰা প্ৰথমা বিভক্তিঃ শিষ্টৈঃ মতাঃ (উক্তাঃ)

সৰলার্থ—লিঙ্গার্থে-অভিহিত অৰ্থত আৰু সন্মোদন অৰ্থত—লিঙ্গৰপিছত
প্ৰথমা বিভক্তি হ'ব বুলি শিষ্টসকলে কয়। উদাহৰণ—ৰামঃ।।

৪০। অপ্ৰাপ্তৌ প্ৰথমায়্য বিজ্ঞাতব্য্য দ্বিতীয়াদ্যাঃ ।

ব্যাখ্যা—প্ৰথমায়্যঃ (প্ৰথমা বিভক্তিঃ) অপ্ৰাপ্তৌ সত্যং দ্বিতীয়াদ্যাঃ (দ্বিতীয়া প্ৰভৃতি বিভক্তিভ্যঃ) ভৱতিঃ বিজ্ঞাতব্য্যঃ (বোদ্ধব্য্যঃ) ।

সৰলার্থ—কোনো পদত প্ৰথমা বিভক্তি নহ'লে তেতিয়া দ্বিতীয়া প্ৰভৃতি বিভক্তিৰে হ'ব বুলি আপোনালোকে ধৰিব লাগিব ।
উদাহৰণ—বৃক্ষং বৃক্ষং প্ৰতিসিচ্যতে ।

৪১। দ্বিতীয়া কৰ্ম্মণি ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ম্মণি (কৰ্ম্মকাৰকাত্ৰয়ে লিঙ্গে) দ্বিতীয়া বিভক্তিঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কৰ্ম্মকাৰক হোৱা বুলিলে লিঙ্গৰ পিছত দ্বিতীয়া বিভক্তি হ'ব । উদাহৰণ—হৰিৎ স্মৰ ।

৪২। অত্যন্ত যোগে কালাধ্বনোৰপি ।

ব্যাখ্যা—অত্যন্ত যোগে (ক্ৰিয়াগুণ দ্ৰব্যানাঘৰিচ্ছেদে-অৰ্থে গম্যমানে সতি) কালাধ্বনোৰপি (কালবাচক অধ্ববাচক লিঙ্গং পৰা) দ্বিতীয়া বিভক্তিঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ক্ৰিয়া-গুণ- আৰু দ্ৰব্যৰ দ্বাৰা অৱিচ্ছেদ্য হোৱা অৰ্থ বুলিলে কালবাচক আৰু অধ্ববাচক লিঙ্গৰ পিছত দ্বিতীয়া হ'ব ।
উদাহৰণ—মাসমধীতে ।

৪৩। অপৰগে ২ ধ্বকালভ্যাং তৃতীয়ৈৰবিধীয়তে ।

ব্যাখ্যা—অপৰগে (ক্ৰিয়াসিদ্ধৌ ফলত্যাগে-অৰ্থেগম্যমানে সতি) অধ্ব-কালভ্যাং (মাৰ্গবাচক-কালবাচক শব্দভ্যাং পৰা) তৃতীয়ৈৰ (তৃতীয়া-বিভক্তিৰেৰ শিষ্টৈঃ বিধীয়তে ।)

সৰলার্থ—অপৰগ অৰ্থাৎ ক্ৰিয়া সিদ্ধ হৈ তাৰ ফল লাভ কৰা অৰ্থ বুলিলে বাট-পথ বুজোৱা আৰু কালবাচক শব্দৰ পিছত তৃতীয়া বিভক্তি হ'ব বুলি শিষ্টসকলে কয় ।
উদাহৰণ—যোজনেন প্ৰমঃ প্ৰাপ্তঃ ।

৪৪। পঞ্চমী সপ্তমী চ শ্ৰান্মধ্যে কাৰকয়োৰ্ধ্বয়োঃ ।

ব্যাখ্যা—দ্বয়োঃ কাৰকয়োঃ (মধ্যে) অধ্ববাচক-কাল-বাচকভ্যাং পৰে অত্যন্ত যোগে পঞ্চমী সপ্তমী চ বিভক্তিঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—দুটা কাৰকৰ মাজত অত্যন্ত সংযোগ বুজালে অন্ধবাচক
আৰু কালবাচক পদৰ পিছত পঞ্চমী আৰু সপ্তমী বিভক্তি হ'ব।

উদাহৰণ—দ্ব্যহাঙোঙা দ্বাহে বা।

৪৫। এনবন্ত পদৈষু ক্তাদ্বিতীয়া ষষ্ঠ্যপি কচিৎ ।

ব্যাখ্যা—এনবন্ত পদৈষু ক্তাৎ (এনপ্ প্ৰত্যয়ান্ত পদৈষু জ্যমানাৎ লিঙ্গাৎ
পৰা দ্বিতীয়া বিভক্তিঃ স্যাৎ, ক্চিৎ ষষ্ঠ্যপি স্যাৎ।

সৰলার্থ—এনপ্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দৰ পিছত দ্বিতীয়া বিভক্তি হ'ব আৰু
কেতিয়াবা ষষ্ঠী বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ—অৰ্ণবং দাক ব্ৰহ্মভাতি।

৪৬। অভিতঃ পৰিতঃ সময়া নিকষোভয়তো হস্তবাস্তবেণ পৃথক্ ।

ধিক্ সৰ্ব্বতো বিনৰ্ভেহা ধোহধোহধ্যধ্যপৰ্য্যপৰি । নানা
প্ৰতি পূৰ্ব্বোভাশ্চৈভিৰ্যোগে দ্বিতীয়া স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—অভিতঃ পৰিতঃ সময়া নিকষোভয়তো হস্তবাস্তবেণ পৃথক্
ধিক্ সৰ্ব্বতো বিনৰ্ভেহা ধোহধোহধ্যধ্যপৰ্য্যপৰি নানা প্ৰতি পূৰ্ব্বোভাশ্চৈ
ৰেভিঃ শব্দৈঃ যোগে সতি যুজ্যমানাৎ লিঙ্গাৎ পৰা দ্বিতীয়া বিভক্তিঃ
স্যাৎ।

সৰলার্থ—অভিতঃ পৰিতঃ সময়া নিকষা উভয়তঃ অস্তবাস্তবেণ
পৃথক্-ধিক্ নানা সৰ্ব্বতঃ বিনাশ্বতে হা অধোহধ্যঃ—অধ্যধি-
উপৰ্য্যপৰিপ্ৰতি-পূৰ্ব্বক ভা আদি শব্দৰ যোগত দ্বিতীয়া বিভক্তি
হ'ব। উদাহৰণ—নদীমুভয়তোগিৰিঃ।

৪৭। অনুঃ সহার্থে হেত্বৰ্থে হীনেচানুকপোহপিচ ।

যাবদ্ব্যপ্তৌ পূজনে স্তঃ পূজাতি ক্ৰমযোৰতিঃ ।

লক্ষণ ইখন্তুতাত্ম্যানে ভাগে চ বীপ্সাম্যাম্ ॥

প্ৰতি পৰ্য্য নৰো ভা গং হিত্বাভিল্লক্ষণাদ্যৰ্থে ॥

অঙ্গাদয়ঃ সহার্থাদৌ কৰ্ম্ম প্ৰৱচনীয়কাঃ ।

এতৈৰ্যোগে দ্বিতীয়া শ্ৰাদ্ধিষ্মার্থে হধিনাপিচ ॥

ব্যাখ্যা—সহার্থে-অৰ্থে-অনুঃ (অব্যয়ং স্যাৎ), হেত্বৰ্থে হীনে চ অৰ্থে
অনু উপেহপিচ অব্যয়ং স্যাৎ, ব্যাপ্তৌ অৰ্থে যাবৎ অব্যয়ং স্যাৎ,

পূজনে-অৰ্থে-সূঃ-অব্যয়ং স্যাৎ, পূজাতি ক্ৰময়োঃ-অৰ্থয়ো-অতিঃ
অব্যয়ং স্যাৎ, লক্ষণ ইদম্ভূতখ্যানে ভাগে চ বীপসন্মং অৰ্থে
প্ৰৱৰ্ত্তমানায়ঃ প্ৰতিপৰ্য্যাবঃ অব্যয়াঃ সূঃ ৬ ভাগংহিহা লক্ষণাদ্যৰ্থে
অভিঃ অব্যয়ং স্যাৎ, সহাৰ্থাদৌ অৰ্থে প্ৰৱৰ্ত্তমানাঃ অব্যাদয়ঃ কৰ্ম্ম
প্ৰৱৰ্ত্তনীয়ঃ সংজ্ঞকাঃ সূঃ, এতৈঃ শব্দৈঃ যোগে সতি যুজ্যমান
লিঙ্গাৎ পৰা দ্বিতীয়া বিভক্তিঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সহাৰ্থ, হেতু অৰ্থ আৰু হীন অৰ্থ বুজালে অল্প আৰু উপ
শব্দ অব্যয় হ'ব। পূজন অৰ্থ বুজালে সু শব্দ আৰু পূজাতিক্ৰম
হোৱা অৰ্থ বুজালে অতি শব্দ অব্যয় হ'ব। লক্ষণ অৰ্থ আৰু 'এনে
প্ৰকাৰৰ হোৱা' অৰ্থ বুজালে, ভাগ হোৱা অৰ্থ আৰু ব্যাপি থকা
অৰ্থ বুজালে প্ৰতি-পৰি-অণু-অৱ শব্দবোৰ অব্যয় হ'ব। লক্ষণ
অৰ্থ হলে অভি শব্দ অব্যয় হ'ব। সহাৰ্থাদি অৰ্থত অণু আদি
শব্দবোৰৰ কৰ্ম্ম প্ৰৱচনীয় সংজ্ঞা হ'ব। উক্ত শব্দবোৰৰ বিষয়
অৰ্থ আৰু অধীন হোৱা অৰ্থ বুজালেও সেই শব্দৰ পিছত দ্বিতীয়া
বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ—অনুসীতাংপ্ৰত্যস্থ ।

৪৮-৪৯। ঈশ্বৰেহনীশ্বৰে চাধিবধিকার্থ উপস্মৃতঃ । কৰ্ম্ম
প্ৰৱচনীয়ঃ । আভ্যাং যোগে সপ্তমী স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—ঈশ্বৰে হৰ্থে-অনীশ্বৰে চ অৰ্থে—অধিঃ অব্যয়ং স্যাৎ,
অধিকাৰ্থে অৰ্থে উপঃ-অব্যয়ং স্যাৎ । অনয়োঃ (অধ্যাপয়োঃ)
কৰ্ম্মপ্ৰৱচনীয়ঃ শিষ্টৈঃ স্মৃতঃ । আভ্যাং যোগে যুজ্যমানাৎ
লিঙ্গাৎ পৰা সপ্তমী বিভক্তিঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ঈশ্বৰ আৰু অনীশ্বৰ অৰ্থ বুজালে অধিশব্দ অব্যয় হ'ব।
অধিক অৰ্থ হলে উপশব্দ অব্যয় হ'ব। অধি আৰু উপ শব্দৰ
তেতিয়া কৰ্ম্ম প্ৰৱচনীয় সংজ্ঞা হ'ব, আৰু তাৰ শেষত সপ্তমী
বিভক্তি হ'ব বুলি শিষ্টসকলে কয়। উদাহৰণ—মযাধি মাধৱঃ ।

৫০। তৃতীয়া কৰ্ত্ত্ব কৰণে হেত্বৰ্থেষু বিশেষণে ।

প্ৰকৃত্যাদৌ সহাৰ্থেন যোগে স্যাদপ্ৰধানতঃ ॥

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্ত্ব কৰণে হেত্বৰ্থেষু (কৰ্ত্ত্ব কৰণ হেতুবাচকেষু লিঙ্গেষু তৃতীয়া

বিভক্তিঃ স্যাৎ । প্ৰকৃত্যাদৌ (শব্দগণে তৃতীয়াস্যাৎ), সহাৰ্থেন (ক্ৰিয়াগুণদ্ব্য সঙ্ক্লেৰ্ণ) অপ্ৰধানতঃ (কৰ্তৃ-কৰ্ম্মাদ্যবিবক্ষয়া সহকাৰিত্ব মাজাৎ লিঙ্গাৎ পৰা) তৃতীয়া বিভক্তিঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কৰ্তৃ-কৰণ আৰু হেতুবাচক শব্দৰ যোগত তৃতীয়া বিভক্তি হ'ব । প্ৰকৃত্যাদি বাচক শব্দবোৰত তৃতীয়া বিভক্তি হ'ব । সহাৰ্থক শব্দৰ যোগত আৰু অপ্ৰধান হোৱা কৰ্তৃ-কৰ্ম্মবাচক পদ সহাৰ্থহলেও তাৰ যোগত তৃতীয়া বিভক্তি হ'ব ।
উদাহৰণ—চক্ষুমাৰীক্ৰতে ৰূপম্ ।

৫১। যেনাস্ত বিকৃতি স্তম্মাৎ ।

ব্যাখ্যা—যেনাস্তবিকৃতিঃ (অঙ্গস্যাধিক্যং ন্যূনতাচ যেনগম্যতে) তস্মাৎ (যুক্ত্যমান লিঙ্গাৎ পৰা) তৃতীয়া বিভক্তিঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—যি পদৰ দ্বাৰা প্ৰাণীৰ অঙ্গ বিকৃতি অৰ্থাৎ অঙ্গৰ আধিক্য বা অঙ্গহীন বুজায় সেই অঙ্গবাচক পদত তৃতীয়া বিভক্তি হয় ।
উদাহৰণ—অঙ্কা কাণঃ ।

৫২। ৰা সঞ্জ্ঞানাতি কৰ্ম্মণি ।

ব্যাখ্যা—সঞ্জ্ঞানাতি (সম্ পূৰ্ব্বক জ্ঞা ধাতোঃ প্ৰয়োগে) কৰ্ম্মণি ৰা (বিক্লেৰ্ণ) তৃতীয়া বিভক্তিঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সম্ পূৰ্ব্বক জ্ঞা ধাতুৰ প্ৰয়োগত কৰ্ম্ম বাচক পদত বিক্লে তৃতীয়া বিভক্তি হ'ব । উদাহৰণ—শাস্ত্ৰেন শাস্ত্ৰং ৰা সংজ্ঞানীতে ।

৫৩। অশিষ্ট ব্যৱহাৰেষু চতুৰ্থ্যৰ্থেহপি সা স্মৃতা ।

ব্যাখ্যা—অশিষ্ট ব্যৱহাৰেষু (অসজ্জন ব্যৱহাৰেষু অৰ্থেষুগম্যমানেষু সৎসু) চতুৰ্থ্যৰ্থেহপি সা তৃতীয়া শিষ্টৈঃ স্মৃতা (উক্তা) ।

সৰলার্থ—অসাধু ব্যৱহাৰ কৰা অৰ্থ বুজালে চতুৰ্থী বিভক্তি হ'ব লগা পদত তৃতীয়া বিভক্তি হ'ব বুলি শিষ্টসকলে কয় ।
উদাহৰণ—দাস্যামাজাৎ দদাতি ।

৫৪। পৃথঙ্ নানা বিনা যুক্তাতৃতীয়া পঞ্চমী চ ৰা ।

ব্যাখ্যা—পৃথঙ্ নানা বিনা যুক্তাৎ (যুক্ত্যমানাৎ লিঙ্গাৎপৰাঃ ৰা বিক্লেৰ্ণ) তৃতীয়া পঞ্চমী চ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—পৃথক্ নানা আৰু বিনা শব্দৰ যোগত বিকল্পে তৃতীয়া
আৰু পঞ্চমী বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ—নৃত্তিঃ পৃথক্।

৫৫। দ্বিতীয়া চ তৃতীয়া চ জুহোতে: কৰ্ম্মণি স্মৃতা।

ব্যাখ্যা—জুহোতেঃ (হ ধাতোঃ প্ৰয়োগে) কৰ্ম্মণি দ্বিতীয়া চ তৃতীয়া চ
শিষ্টেঃ স্মৃতা (কথিতা)।

সৰলার্থ—হ ধাতুৰ প্ৰয়োগত কৰ্ম্মবাচক পদত দ্বিতীয়া আৰু তৃতীয়া
বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ—দধি জুহোতি।

৫৬। সম্প্ৰদানে চতুৰ্থী স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—সম্প্ৰদানে বাচ্যে সতি মুজ্যমান্যাৎ লিঙ্গাৎ পৰা চতুৰ্থী বিভক্তিঃ
স্যাৎ।

সৰলার্থ—সম্প্ৰদান কাৰক বাচক পদত চতুৰ্থী বিভক্তি হ'ব।
উদাহৰণ—পিতৃভ্যো দদাতি।

৫৭। তাদৰ্থে চ।

ব্যাখ্যা—তাদৰ্থেচ অৰ্থে গম্যমানে সতি লিঙ্গাৎ পৰা চতুৰ্থী বিভক্তিঃ
স্যাৎ।

সৰলার্থ—তদাৰ্থ্য অৰ্থাৎ কোনো এটা বস্তু আন এটাৰ বাবে ব্যৱহাৰ
কৰা অৰ্থ বুজালে সেই পদত চতুৰ্থী বিভক্তি হ'ব।

উদাহৰণ—দাক্ষুণ্যম্।

৫৮। উৎপাতেন জ্ঞাপ্যমানাৎ।

ব্যাখ্যা—উৎপাতেন জ্ঞাপ্যমানাৎ (মুজ্যমানাৎ লিঙ্গাৎ পৰা) চতুৰ্থী
বিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—নৈসৰ্গিক আদি উৎপাত হোৱা অৰ্থ বুজালে শব্দৰ পিছত
চতুৰ্থী বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ—বাতায় কপিলা তড়িৎ।

৫৯। ক্৯প্ত্যৰ্থানাং বিকাৰেভ্যঃ।

ব্যাখ্যা—ক্৯ প্ত্যৰ্থানাং (সমৰ্থকাৰ্থানাং ধাতুনাং প্ৰয়োগে) বিকাৰেভ্যঃ
(শব্দেভ্যঃ পৰাঃ) চতুৰ্থী বিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—সমর্থার্থক ধাতুৰ প্ৰয়োগত বিকাৰ বুজোৱা শব্দত চতুৰ্থী বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ—কল্পতে দধি সপিশে।

৬০। উক্ত ক্ৰিয়ার্থা প্ৰযুক্ত ক্ৰিয়া কৰ্ম্মণি সা স্মৃতা।

ব্যাখ্যা—উক্ত ক্ৰিয়ার্থ (প্ৰধান ক্ৰিয়ার্থ) অপ্ৰযুক্তক্ৰিয়া কৰ্ম্মণি অপ্ৰধান ক্ৰিয়া কৰ্ম্মণি) সা চতুৰ্থী বিভক্তিঃ শিষ্টেটঃ স্মৃতা (উক্তা)।

সৰলার্থ—প্ৰধান ক্ৰিয়াৰ প্ৰয়োগত উহ্য থকা ক্ৰিয়াৰ কৰ্ম্মবাচক পদত চতুৰ্থী বিভক্তি হ'ব বুলি শিষ্টসকলে কয়। উদাহৰণ—পুষ্পায় য়াতি বনম্।

৬১। নমঃ স্বস্তি স্বধা স্বাহা ব্ৰষট্ শক্তার্থকৈ যুতাৎ।

ব্যাখ্যা—নমঃ স্বস্তি-স্বধা-স্বাহা-ব্ৰষট্ শক্তার্থকৈঃ শব্দৈঃ যুতাৎ (যুজ্যমানাৎ লিঙ্গাৎ পবা) চতুৰ্থী বিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—নমঃ-স্বস্তি-স্বধা-স্বাহা-ব্ৰষট্ আৰু সমর্থ অর্থ বুজোৱা শব্দৰ পিছত চতুৰ্থী বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ—গোবিন্দায় নমঃ।

৬২। চেষ্টা গত্যাৰ্থ ধাতুনাৰ্হকাম্যাদ্ধান্য কৰ্ম্মণি।

স্যাদ্ভিচীয়া চতুৰ্থী চ।

ব্যাখ্যা—চেষ্টাগত্যাৰ্থ ধাতুনাং প্ৰয়োগে অকাম্যাদ্ধান্যকৰ্ম্মণি (অনমিলষিত মাৰ্গান্য কৰ্ম্মণি) দ্বিতীয়া চতুৰ্থী বিভক্তি শ্চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—চেষ্টা অর্থ বুজোৱা আৰু গত্যাৰ্থক ধাতুৰ প্ৰয়োগত অভিলাম নকৰা মাৰ্গ বাচক ভিন্ন কৰ্ম্মবাচক পদত দ্বিতীয়া আৰু চতুৰ্থী বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ—গ্ৰামায়ৈতি দ্বিজঃ।

৬৩। নাৰাদি প্ৰাণিনি তদন্যস্যাপ্ৰাণিনি মন্যতেঃ।

কৰ্ম্মণ্যনাদৰ ব্যঞ্জি বিষেষণ উভে স্মৃতে ॥

ব্যাখ্যা—নাৰাদি প্ৰাণিনি (নাৰাদেঃ প্ৰাণীৰূপে) তদন্যস্য (নাৰাদে ভিন্নস্য) অপ্ৰাণিনি—অনাদৰ ব্যঞ্জি (অনাদৰ প্ৰকাশে) মন্যতেঃ (দিৱাদি মন্য ধাতোঃ প্ৰয়োগে) বিশেষণে (বিশেষণ ৰূপে) কৰ্ম্মণি উভে (দ্বিতীয়া চতুৰ্থী) শিষ্টেটঃ স্মৃতে (কথিতে)।

সৰলার্থ—অনাদৰ অৰ্থ বুজালে মন্ ধাতুৰ প্ৰয়োগত বিশেষণ হোৱা
নাবাদি প্ৰাণীবাচক পদৰ যোগত দ্বিতীয়া আৰু চতুৰ্থী বিভক্তি
হ'ব। নাবাদি অপ্ৰাণীবাচক পদৰ পিছতো দ্বিতীয়া আৰু চতুৰ্থী
বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ—ঙগে স্থানংৰামন্যে।

৬৪। ষষ্ঠী চতুৰ্থী চ বলিহিতাৰ্থ সুখ বন্ধিতৈঃ।

ব্যাখ্যা—বলি হিতাৰ্থ সুখ বন্ধিতৈঃ শব্দে যোগে সতি যুজ্যমানাৎ
লিঙ্গাৎ পৰৌ ষষ্ঠী চতুৰ্থী চ স্যাতাম।

সৰলার্থ—বলি-হিত-সুখ আৰু বন্ধিত আদি শব্দৰ যোগত ষষ্ঠী
আৰু চতুৰ্থী বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ—গোভোহিভম্।

৬৫। আশিষ্যামুষ্য কুশল মদ্র ভদ্রে যুতাং পুনঃ।

ব্যাখ্যা—আশিষি (আশীৰ্বাদে সতি) আশুয্য কুশলমদ্র ভদ্রযুতাং
(যুজ্যমানাৎ লিঙ্গাৎ পৰৌ) পুনঃ ষষ্ঠী চতুৰ্থী চ স্যাতাম।

সৰলার্থ—আশীৰ্বাদ কৰা অৰ্থ বুজালে আশুয্য কুশল-মদ্র আৰু ভদ্র
আদি শব্দৰ যোগত ষষ্ঠী আৰু চতুৰ্থী বিভক্তি হ'ব।

উদাহৰণ—কুশলং তে তব্ব বা।

৬৬। পঞ্চমী স্যাদপাদানে।

ব্যাখ্যা—অপাদানে (অপাদান কাৰকে বিন্ধক্ৰিতে সতি লিঙ্গাৎ পৰা)
পঞ্চমী বিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অপাদান কাৰক বুজালে লিঙ্গৰ পিছত পঞ্চমী বিভক্তি
হ'ব। উদাহৰণ—গ্ৰামাদপৈতি।

৬৭। ল্যব্ লোপ কৰ্ম্মা ধাৰাভ্যাম্।

ব্যাখ্যা—ল্যব্ লোপে সতি কৰ্ম্মা ধাৰাভ্যাং পৰাভ্যাং পঞ্চমী বিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ল্যপ্ প্ৰত্যয় উহ্য থাকিলে কৰ্ম্ম বাচক আৰু আধাৰ বাচক
পদত পঞ্চমী বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ—প্ৰাসাদাংগ্ৰক্ৰতে।

৬৮। প্ৰশ্নে তদুত্তৰে চৈষা।

ব্যাখ্যা—প্ৰশ্নে তদুত্তৰে (প্ৰশ্ন স্বাচকে শব্দে তদুত্তৰ স্বাচকে শব্দে চ)
এষা পঞ্চমী বিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—প্ৰত্যবাচক পদ আৰু তাৰ উত্তৰ বাচক পদৰ পিছত পঞ্চমী বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ—কৃতস্তুম্নগবাদহম।

৬৯। উৎকৰ্ষশ্চাপকৰ্ষশ্চাপ্যৰ্থেঃ পঞ্চমী যতা।

ব্যাখ্যা—উৎকৰ্ষস্যাপকৰ্ষস্যাপি (উৎকৃষ্টস্যহীনস্যাপি) অৰ্থেঃ (সীমা বাচকাৎ লিঙ্গাৎ পৰা পঞ্চমী বিভক্তিঃ স্যাৎ)।

সৰলার্থ—উৎকৃষ্ট অৰ্থ আৰু হীন অৰ্থ বুজালে সীমাবাচক পদৰ পিছত পঞ্চমী বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ—অজ্ঞাবাদপি মলিনঃ।

৭০। প্ৰতিদানং প্ৰতিনিধি র্যস্য প্ৰতিযুতান্ততঃ।

ব্যাখ্যা—যস্য প্ৰতিদানং (পৰিশোধনায় প্ৰত্যৰ্পণং) প্ৰতিনিধিঃ (প্ৰতিকৃতিঃ) ততঃ (তৎমাৎ) প্ৰতিযুতাৎ (লিঙ্গাৎ পৰা) পঞ্চমী বিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—প্ৰতিদান দিয়া অৰ্থ আৰু প্ৰতিনিধি হোৱা অৰ্থ বুজালে সেই শব্দৰ পিছত পঞ্চমী বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ—তিলৈঙাঃ প্ৰতিবন্ধিত।

৭১। গুণাক্ষেতোঃ পঞ্চমী বা।

ব্যাখ্যা—গুণাৎ (অন্যাশ্ৰিতত্বেন বিবন্ধিতাৎ) হেতোঃ (হেতু বাচক লিঙ্গাৎ পৰা) বা (বিবন্ধেন) পঞ্চমী বিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অন্যাশ্ৰিত গুণ বুজালে হেতুবাচক শব্দৰ পিছত বিবন্ধে পঞ্চমী বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ—বহিমানধুসাৎ।

৭২। স্তোকাদেববিশেষণাৎ।

ব্যাখ্যা—অবিশেষণাৎ (বিশেষণ লিঙ্গাৎ) স্তোকাদেঃপৰে পঞ্চমী তৃতীয়ৈ স্তঃ।

সৰলার্থ—বিশেষণ নুবুজালে স্তোকাদি শব্দৰ পিছত তৃতীয়া আৰু পঞ্চমী বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ—স্তোকাৎ-মুঙঃ।

৭৩। অন্যার্থাবাদৃতে পৰ্য্যপাঙ্ যুক্তাৎ পঞ্চমী যতা।

ব্যাখ্যা—অন্যার্থ—আৰাৎ-ঋভে-পৰি-অপ-আড়-যুক্তাৎ (যুক্ত্যামাৎ লিঙ্গাৎ পৰা পঞ্চমী বিভক্তিঃ স্যাৎ)।

সৰলার্থ—অন্যার্থ-আৰাৎ-ঋতে-পৰি-অপ্-আ-মৃত্ত শব্দৰ যোগত পঞ্চমী বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ—অন্যঃ কৃষ্ণান্নমুত্তিঃ।

৭৪। দিক্ কাল দেশ যোগে তু পঞ্চমী ষষ্ঠ্যপীয়াতে।

ব্যাখ্যা—দিক্ কাল দেশ যোগে চ সতি-তু লিঙ্গাৎ পৰা পঞ্চমী বিভক্তিঃ ষষ্ঠ্যপি শিষ্টেটঃ ইয়াতে।

সৰলার্থ—দিক্-কাল আৰু দেশ বচক শব্দৰ যোগত পঞ্চমী আৰু ষষ্ঠী বিভক্তি হ'ব বুলি শিষ্টসকলে কয়। উদাহৰণ—গ্রামাৎ প্রাচ্যাং দিশি অস্তি গ্রামস্য বা।

৭৫। দূৰাস্তিকার্থাৎ প্ৰথমা চতুৰ্থান্যাবিত্তয়ঃ।

ব্যাখ্যা—দূৰাস্তিকার্থাৎ (দূৰবাচকঅস্তিক বাচকাৎ লিঙ্গাৎ পৰাঃ) প্ৰথম চতুৰ্থান্যা (প্ৰথম চতুৰ্থী ভিন্নাঃ) বিত্তয়ঃ স্যুঃ (ভবেমুঃ)।

সৰলার্থ—দূৰ আৰু অস্তিক (ওচৰ) অৰ্থ বুজোৱা শব্দৰ পিছত প্ৰথমা আৰু চতুৰ্থী ভিন্ন আন বিভক্তিবোৰ হ'ব। উদাহৰণ—দূৰং দূৰেণ বা গ্রামাৎ---।

৭৬। পঞ্চম্যাচাহিচোৰ্যোগে ষষ্ঠীসাদতসর্থকৈঃ।

ব্যাখ্যা—আচাহিচোৰ্যোগে (আচ্ অহিচ্ প্ৰত্যয়োৰ্যোগে সতি) লিঙ্গাৎ পৰা পঞ্চমী বিভক্তিঃ স্যাৎ, অতসর্থকৈঃ প্ৰত্যয়ৈৰ্যোগে চ সতি লিঙ্গাৎ পৰা ষষ্ঠী বিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—আচ্ আৰু আহিচ্ প্ৰত্যয়ৰ যোগত শব্দৰ পিছত পঞ্চমী বিভক্তি হ'ব আৰু অতস্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দৰ পিছত ষষ্ঠী বিভক্তি হ'ব। উদাহৰণ—দক্ষিণা হিমশৈলাৎ।

৭৭। যতঃ কালাধ্ব কথনং কথিতা পঞ্চমী ততঃ।

কালে সপ্তম্যধ্বনন্তু সপ্তমী প্ৰথমে স্মৃতে।

ব্যাখ্যা—যতঃ (অৱধেঃ সকাশাৎ) কালাধ্ব কথনং ভৱতি ততঃ (ভক্ষমাৎ অৱধেঃ লিঙ্গাৎ পৰা পঞ্চমী বিভক্তিঃ স্যাদিতি শিষ্টেটঃ কথিতা, কালে (কাল বাচক লিঙ্গে) সপ্তমী বিভক্তিঃ স্যাৎ, চ অধ্বনন্ত (অধ্ববাচকাৎ লিঙ্গাৎ পৰে) সপ্তমী প্ৰথমে শিষ্টেটঃ স্মৃতে।

সৰলার্থ—সীমা বাচক শব্দৰ পিছত পঞ্চমী বিভক্তি হ'ব আৰু
কালবাচক শব্দৰ সপ্তমী বিভক্তি হ'ব। অধৰ বাচক শব্দৰ
পিছত প্ৰথমা আৰু সপ্তমী বিভক্তি হ'ব বুলি শিল্পটাই কয়।
উদাহৰণ—প্ৰয়াগাদষ্টযোজনানি।

৭৮। সম্বন্ধে ষষ্ঠ্যানিষ্ঠাদি কৃদন্ত কৰ্তৃ কৰ্ম্মণোঃ।

ব্যাখ্যা—সম্বন্ধে অৰ্থেগম্যমানেসতি (স্ব স্বাম্যাদি সম্বন্ধিনঃ পৰা) ষষ্ঠী
বিভক্তিঃ স্যাৎ, অনিষ্ঠাদি নিষ্ঠাদি ভিন্নঃ) কৃদন্ত কৰ্তৃ কৰ্ম্মণোঃ
পৰা ষষ্ঠী বিভক্তিঃস্যাৎ।

সৰলার্থ—স্ব আৰু স্বামী আদি সম্বন্ধ বুজোৱা পদৰ পিছত ষষ্ঠী
বিভক্তি হ'ব। নিষ্ঠা প্ৰত্যয় ভিন্ন কৃদন্ত পদৰ কৰ্তৃ আৰু কৰ্ম্ম
বাচক পদত ষষ্ঠী বিভক্তি হ'ব। উদা—শ্ৰিয়ঃস্বামী।

৭৯। কৰ্ম্মণি নিত্যং ষষ্ঠী স্যাৎ কৰ্ত্তৰি বোভয় প্ৰাপ্তৌ।

ব্যাখ্যা—উভয় প্ৰাপ্তৌ (কৰ্তৃ কৰ্ম্মণোঃ ষষ্ঠ্যাঃ প্ৰাপ্তৌ সত্যাত্) কৰ্ম্মণি
নিত্যং ষষ্ঠীঃ স্যাৎ, কৰ্ত্তৰি বা (বিকল্পেন) ষষ্ঠী বিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—কৰ্তৃ আৰু কৰ্ম্ম বাচক পদত একেলগে ষষ্ঠী বিভক্তি
পোৱাৰ সম্ভাৱনা হলে কৰ্ম্মবাচক পদত নিত্যতে ষষ্ঠী বিভক্তি
হ'ব আৰু কৰ্তৃ বাচক পদত বিকল্পে ষষ্ঠী বিভক্তি হ'ব।

উদাহৰণ—কৃতিঃ পানিনেঃ।

৮০। কৃত্যানাং কৰ্ত্তৰি বা।

ব্যাখ্যা—কৃত্যানাং (কৃত্য প্ৰত্যয়ান্তানাং) কৰ্ত্তৰি (কৰ্তৃকাৰকে) বা
(বিকল্পেন) ষষ্ঠীঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—কৃত্য প্ৰত্যয়ান্ত কৰ্তৃ বাচক পদত বিকল্পে ষষ্ঠী বিভক্তি
হ'ব। উদাহৰণ—জয়া তব বা ধাতবৌ।

৮১। কৃত্যা নিষ্ঠাদয়ো দ্বয়োঃ প্ৰাপ্তৌ।

ব্যাখ্যা—দ্বয়োঃ প্ৰাপ্তৌ (কৰ্তৃ কৰ্ম্মণোঃ ষষ্ঠ্যাঃ প্ৰাপ্তৌ সত্যাত্) কৃত্যাঃ
(কৃত্য প্ৰত্যয়ান্তাঃ শব্দাঃ) নিষ্ঠাদয়ঃ স্যুঃ।

সৰলার্থ—কৰ্তৃ আৰু কৰ্ম্মবাচক পদত ষষ্ঠী বিভক্তি পোৱাৰ সম্ভাৱনা
হলে কৃত্য প্ৰত্যয়ান্ত পদবোৰৰ নিষ্ঠা প্ৰত্যয়ান্ত পদৰ দৰে কাৰ্য্য
হ'ব অৰ্থাত্ কৰ্ত্তা-কৰ্ম্ম পদত ষষ্ঠী নহ'ব। উদাহৰণ—দোঃধব্যা
সৌঃ পয়ঃ।

৮২। ষ্টীমুভয়ত্ৰৈৰ ব্যাখ্যাদকাৰযোঃ দ্বিগ্নাং কৃতয়োঃ ।

ব্যাখ্যা—দ্বিগ্নাংকৃতয়োঃ (শ্ৰাধিকাৰহিহিতস্য আশ্ৰত্যস্য-অক্ প্ৰত্যয়স্য চ যোগে উভয়ত্ৰৈৰ কৰ্তৃ কৰ্ম্মণোঃ) ষ্টী বিভক্তি- ব্যাখ্যে (ব্যাখ্যাতৰান্) ।

সৰ্ভাৰ্থ—স্টীনিগত উক্ত কৰা আ আক অক্ প্ৰত্যয়ৰ যোগত কৰ্তৃ আৰু কৰ্ম্মবাচক পদত ষ্টী বিভক্তি হ'ব । উদাহৰণ—বিষ্ণোঃ সিম্বোৰিষা মম ।

৮৩। ক্ত-ক্তবন্ত্ৰ শস্ত্ৰানাবুকঞ্ কন্থব্যয়ং কিত্ গো ।

ইন্থকৌ ভৱিষ্যদুক্তাবধমৰ্ণে ণিন্ খলৰ্থ কৌদন্তাঃ ।

নেষ্ঠা নিষ্ঠাদীনামেতেষাং কৰ্তৃ-কৰ্ম্মণোঃ ষ্টী ।

ব্যাখ্যা—ক্ত-ক্তবন্ত্ৰ (প্ৰত্যয়ৌ) শস্ত্ৰানাবুকঞ্ কন্থ ব্যয়ং (প্ৰত্যয়ঃ) কিতুনৌ (প্ৰত্যয়ৌ) ভৱিষ্যদুক্তৌ (ভৱিষ্যৎকালে উদিতৌ) ইন্থকৌ (প্ৰত্যয়ৌ) অধমৰ্ণে অৰ্থে নিন্ প্ৰত্যয়ঃ খলৰ্থ কৌদন্তাঃ (প্ৰত্যয়শ্চ) এতে নিষ্ঠাদয়ঃ সূ্যঃ । এতেষাংনিষ্ঠাদীনাং কৰ্তৃ-কৰ্ম্মণোঃ (পৰা) ষ্টী বিভক্তিঃ ন ইষ্টা ।

সৰ্ভাৰ্থ—ক্ত-ক্তবন্ত্ৰ-শস্ত্ৰ-উকঞ্-কন্থ-অব্যয় প্ৰত্যয়-কি-ত্ণ আৰু ভৱিষ্যৎ কালত উক্ত হোৱা ইন্থ আৰু অক্ প্ৰত্যয়, অধমৰ্ণ অৰ্থত হোৱা নিন্ প্ৰত্যয় খল্ আৰু উকাৰান্ত প্ৰত্যয়বোৰক নিষ্ঠা প্ৰত্যয় বুলি কোৱা হৈছে । উক্ত প্ৰত্যয়বোৰৰ যোগত কৰ্তৃ আৰু কৰ্ম্ম বাচক পদত ষ্টী বিভক্তি নহ'ব । উদাহৰণ—বিপুং দ্বাতুকঃ ।

৮৪। শস্ত্ৰকঞোঃ প্ৰতিষেধং দ্বিষিকমি ধাত্বে। বিবভাষয়া প্ৰাহঃ ।

ব্যাখ্যা—শস্ত্ৰকঞোঃ (প্ৰত্যয়য়োঃ) প্ৰতিষেধং (ষষ্ঠ্যাঃ নিষেধংস্যাৎ), দ্বিষিকমি (ধাত্বোঃ প্ৰয়োগে) বিভ্ৰময়া (বিকল্পেন) ষ্টীতি শিষ্টাঃ প্ৰাহঃ (বদতি) ।

সৰ্ভাৰ্থ—শস্ত্ৰ আৰু উকঞ্ প্ৰত্যয়ৰ যোগত ষ্টী বিভক্তি নিষেধ হ'ব । দ্বিষ্ আৰু কন্ ধাতুৰ যোগত বিকল্পে ষ্টী বিভক্তি হ'ব বুলি শিষ্টসকলে কয় । উদাহৰণ—দ্বিষণ্মুৰম্ সুৰসৱা ।

৮৫। অধিকৰণ ব্ৰাহ্মণিক ক্ত যোগে সা ।

ব্যাখ্যা—অধিকৰণ বাচ্যে ব্ৰাহ্মণিক ক্ত প্ৰত্যয়যোগে (ক্ত প্ৰত্যয় সম্বন্ধে) কৰ্তৃণোঃ (কৰ্তৃ কৰ্ম্মণোঃ পৰয়োঃ) সা (ষষ্ঠী বিভক্তিঃ) শিষ্টেঃ ব্ৰিথিয়তে ।

সৰলার্থ—অধিকৰণ কাৰক বাচ্য হলে ব্ৰাহ্মণিক ক্ত প্ৰত্যয়যোগে (ক্ত প্ৰত্যয় সম্বন্ধে) কৰ্তৃ আৰু কৰ্ম্ম বাচক পদত ষষ্ঠী বিভক্তি হ'ব বুলি শিষ্ট লোকে কয় । উদাহৰণ—সতামুখিতম্ ।

৮৬। ভাবে ক্ত যোগে বা ।

ব্যাখ্যা—ভাবে বাচ্যে ক্ত যোগে (ক্ত প্ৰত্যয়সা) সম্বন্ধে কৰ্ত্তাৰি বা (বিকল্পেন) সা (ষষ্ঠী বিভক্তিঃ স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—ভাব বাচ্যত ক্ত প্ৰত্যয়ৰ যোগত কৰ্তৃ বাচক পদত বিকল্পে ষষ্ঠী বিভক্তি হ'ব । উদাহৰণ—গদিতং মহতাম্ ।

৮৭। প্ৰয়োগে হেতু শব্দস্য হেতৌ ষষ্ঠী মতা ।

ব্যাখ্যা—হেতু শব্দস্য প্ৰয়োগে সতি হেতৌ (হেতুবাচক লিঙ্গে) ষষ্ঠী বিভক্তিঃ-শিষ্টেঃ-মতা (উক্তা) ।

সৰলার্থ—হেতুবাচক শব্দৰ প্ৰয়োগত ষষ্ঠী বিভক্তি হ'ব বুলি শিষ্ট-সকলে কয় । উদাহৰণ—বিদ্যায়া হেতোর্বসতি ।

৮৮। সৰ্ব্বনাম্ন তৃতীয়া চ ।

ব্যাখ্যা—হেতু শব্দস্য প্ৰয়োগে সতি, হেতু তৃতীয়া সৰ্ব্বনাম্নঃ পৰস্য তৃতীয়া বিভক্তিঃ স্যাৎ, চকাৰাৎ ষষ্ঠীশচ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—হেতু বাচক শব্দৰ যোগত সৰ্ব্বনাম শব্দৰ পিছত তৃতীয়া আৰু ষষ্ঠী বিভক্তি হ'ব । উদাহৰণ—কেন হেতুনা মাতি ।

৮৯। নিমিত্তাদিষু সৰ্ব্বাসাং বিভক্তীনাং প্ৰদৰ্শনম্ ।

ব্যাখ্যা—নিমিত্তাদিষু (শব্দেষু প্ৰযুক্ত্যমানেষু সৎসু) সৰ্ব্বনাম্নঃ (পৰাস্থাৎ) সৰ্ব্বাসাং (বিভক্তীনাং) প্ৰদৰ্শনং কৰতি ।

সৰলার্থ—নিমিত্ত বাচক শব্দৰ প্ৰয়োগত সৰ্ব্বনাম শব্দৰ পিছত সকলো বিভক্তিৰ প্ৰয়োগ হ'ব । উদাহৰণ—কিংনিমিত্তম্ ।

৯০। স্মৃত্যৰ্থানাং কৰ্ম্মণি ষষ্ঠীস্যাচ্চ দ্বিতীশো ঞ্চ ।

ব্যাখ্যা—স্মৃত্যৰ্থানাং (স্মৰণার্থক ধাতুনাং প্ৰয়োগে) কৰ্ম্মণি বা (বিকল্পেন) ষষ্ঠী স্যাৎ, দ্বিতীশো ঞ্চ ধাতোঃ (কৰ্ম্মণি) বা ষষ্ঠী বিভক্তিঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—স্মৰণার্থক ধাতুৰ প্ৰয়োগত কৰ্ম্মবাচক পদত বিকল্পে ষষ্ঠী বিভক্তি হ'ব, দ্বয় আৰু ঈশ্ ধাতুৰ প্ৰয়োগতও বিকল্পে ষষ্ঠী বিভক্তি হ'ব ।
উদাহৰণ নৃহৰেঃ স্মৰতি

৯১। কৰ্ম্মণ্যুপস্কৰোতেঃ প্ৰতিযত্বে হৰ্থে ত্ৰিভাষয়া ষষ্ঠী ।

ব্যাখ্যা—প্ৰতিযত্বে (সতোঃ বস্তুনাং ঙগান্তৰাধানেহৰ্থেগম্যমানে সতি) উপস্কৰোতেঃ (উপপূৰ্বক ক্ৰুধাতোঃ প্ৰয়োগে) কৰ্ম্মণি ত্ৰিভাষয়া (বিকল্পেন) ষষ্ঠী স্যাৎ ।

সৰলার্থ—প্ৰতিযত্ন অৰ্থ বুজালে উপপূৰ্বক ক্ৰু ধাতুৰ প্ৰয়োগত কৰ্ম্ম বাচক পদত বিকল্পে ষষ্ঠী বিভক্তি হ'ব ।
উদাহৰণ—চিন্তস্য বা চিন্তং হৰিমুপস্কৰকতে ।

৯২। জানাতে বপ্ৰমার্থে বা ।

ব্যাখ্যা—অপ্ৰমার্থে (অসত্যানুভৱার্থে হৰ্থে গম্যমানে সতি) জানাতেঃ (জা ধাতোঃ প্ৰয়োগে) কৰ্ম্মণি কৰণে চ বা (বিকল্পেন) ষষ্ঠী বিভক্তিঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অসত্য অনুভৱ কৰা অৰ্থ বুজালে জা ধাতুৰ প্ৰয়োগত কৰ্ম্ম আৰু কৰণ কাৰক বাচক পদত বিকল্পে ষষ্ঠী বিভক্তি হ'ব ।
উদাহৰণ—জানাতে মাধৱস্য তাঃ ।

৯৩। নাথতে আশিষি ।

ব্যাখ্যা—আশিষি (ইষ্টাসংশেনেহৰ্থে গম্যমানে সতি) নাথতেঃ নাথ ধাতোঃ প্ৰয়োগে) কৰ্ম্মণি ষষ্ঠীস্যাৎ ।

সৰলার্থ—আশীৰ্বাদ অৰ্থ বুজালে নাথ ধাতুৰ প্ৰয়োগত কৰ্ম্মবাচক পদত ষষ্ঠী বিভক্তি হ'ব ।
উদাহৰণ—হৰিপ্ৰসাদস্য নাথতে ।

৯৪। ব্যৱহাৰ্দ্দিৰু পণ কন্ম'ণি দ্যুতে ক্ৰয়বিঞয়ে চ ৰা যতী ।

ব্যাখ্যা—দ্যুতে (পাশক ক্ৰিয়াক্সাং গম্যমানাক্সাং সত্য্যং) ক্ৰম বিক্ৰমে চ অৰ্থে, ব্যৱহাৰ্দ্দিৰু পণ কন্ম'ণি ৰা (বিকল্পেন) যতী বিভক্তিঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—দ্যুতক্ৰিয়াক্সা (পাশাখেল) কৰা অৰ্থ বজাজে দিৰু খাতুৰ প্ৰয়োগত পণ (বাজি ৰখা) কৰিবেহাকিনা কৰা অৰ্থ হলে কন্ম'বাচক পদত বিকল্পে যতী বিভক্তি হব । উদাহৰণ—জঙ্কস্যপণতে ।

৯৫। জাসেম্ম'টো নাথঃ ক্ৰাথঃ ক্ৰাথঃ পিম্শচ নি প্ৰহণাম্ ।
কন্ম'ণি ৰা হিংসায়াম্ ।

ব্যাখ্যা—হিংসায়াক্সাং গম্য মানাক্সাং সত্য্যং জাসেঃ (জাস্থাতোঃ নাটঃ নাথঃ ক্ৰাথঃ ক্ৰাথঃ পিম্শচ (পিম্শাতোশ্চ) নিপ্ৰহণাং খাতুনাক্সাং কন্ম'ণি ৰা (বিকল্পেন) যতী বিভক্তিঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—হিংসা কৰা অৰ্থ হলে জাস্-নাট্-নাথ্-ক্ৰাথ্-ক্ৰাথ্-পিম্-নি পূৰ্বক হন্ খাতুৰ প্ৰয়োগত কন্ম'বাচক পদত বিকল্পে যতী বিভক্তি হ'ব । উদাহৰণ—ছেদস্য হৰিঃ পেষ্টা ।

৯৬। অজ্জ'ৰি হিংসার্থানামপি কন্ম'ণি ভাৰ এৰ কৰ্ত্তাচেৎ ।

ব্যাখ্যা—চেৎ (যদি ভাৰ এৰ (ধাত্বৰ্থ এৰ) কৰ্ত্তাস্যাৎ, তহি অজ্জ'ৰি-হিংসার্থানামপি (জ্জ'ৰিহিংসার্থকানামপি) কন্ম'ণি ৰা (বিকল্পেন) যতী বিভক্তিঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—যদি খাতুৰ অৰ্থই কৰ্ত্তাপদ ৰূপে ব্যৱহাৰ কৰা হয় তেতিয়া-হলে জ্জ'ৰি ভিন্ন হিংসার্থক খাতুৰ প্ৰয়োগত কন্ম'বাচক পদত বিকল্পে যতী বিভক্তি হব । উদাহৰণ—ভগৱদ্বিমথুস্য জন্মপীড়া পীড়য়তি ।

৯৭। যতী তৃতীয়ে ভৱতন্তুল্যার্থক পদৈ যু'তাক্ ।

ব্যাখ্যা—তুল্যার্থক পদৈ যু'তাক্ (সমানার্থকপদৈ যু'জ্যমানাক্সাং জিজ্ঞাৎপৰে) যতী তৃতীয়ে ভৱতঃ ।

সৰলার্থ—সমানার্থক পদৰ যোগত শব্দৰ পিছত যতী আৰু ভূতীয়া বিভক্তি হব । উদাহৰণ—কমলস্য সমানম্ ।

৯৮। তৃতীয়াৰ্থং পৰিত্যাজ্যে ধৰ্ম্মার্থক তুলোপমে ।

ব্যাখ্যা—ধৰ্ম্মার্থক তুলোপমে (ধৰ্ম্মীবাচক তুলোপমে) ৰে শব্দো
তৃতীয়াৰ্থং (তৃতীয়া বিভক্তি বিধানার্থং) শিষ্টেঃ পৰিত্যাজ্যে ।

সৰলার্থ—তৃতীয়া বিভক্তি বিধানৰ বাবে সাদৃশ্য ধৰ্ম্মী বাচক তুলা
আৰু উপমা শব্দৰ যোগত তৃতীয়া নহব। উদাহৰণ—তবু ধস্য তুলা ।

৯৯। সপ্তম্যধিকৰণে স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—অধিকৰণে (অধিকৰণ কাৰকাত্মক লিঙ্গে) সপ্তমী বিভক্তিঃ
স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অধিকৰণ কাৰক বুজোৱা পদৰ পিছত সপ্তমী বিভক্তি
হব। উদাহৰণ—বিহৰতি হৃদ্যৱনে হৰিঃ ।

১০০। ইন্ যুক্তস্য ক্তস্য কৰ্ম্মণ্যেয়া ।

ব্যাখ্যা—ইন্ যুক্তস্য (ইন্ প্ৰত্যয়যুক্তস্য) ক্তস্য (ক্তপ্ৰত্যয়ান্তস্য কৰ্ম্মণি
বা (বিকল্পে) সপ্তমী বিভক্তিঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ইন্ প্ৰত্যয়যুক্ত ক্ত প্ৰত্যয়ান্ত কৰ্ম্মবাচক পদত বিকল্পে
সপ্তমী বিভক্তি হব। উদাহৰণ—স্মৃতৌ জাতী ।

১০১। ক্ৰিয়য়া কৰ্ম্ম সঙ্কল্পে নিমিত্তাৎ সপ্তমী য়ত ।

ব্যাখ্যা—ক্ৰিয়য়া কৰ্ম্ম সঙ্কল্পে সতি নিমিত্তাৎ (উদ্দেশ্য্যে) পৰা সপ্তমী
বিভক্তিঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ক্ৰিয়াৰ নিমিত্তভাগীহোৱা বুজালে কৰ্ম্মবাচক পদত সপ্তমী
বিভক্তি হব। উদাহৰণ—চৰ্ম্মণিৰিণিনংহন্তি ।

১০২। ভাৱে কালে চ সা মুখ্য ক্ৰিয়য়া শ্চেদকাৰকম্ ।

ব্যাখ্যা—চেৎ (যদি) ভাৱকালচ মুখ্যক্ৰিয়য়া কাৰকং ভৱতি তহিভাৱে
কালে চ সা সপ্তমী বিভক্তিঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—যদি ভাৱ অৰ্থাৎ ক্ৰিয়াৰ্থ আৰু কালবাচক শব্দ মুখ্য ক্ৰিয়াৰ
কৰ্ম্মকাৰক হয় তেনেহলে ভাৱ আৰু কালবাচক শব্দৰ যোগত
সপ্তমী বিভক্তি হব। উদাহৰণ—ধনেদীয়মানেদ্বিজ আয়াতঃ ।

১০৩। অৰ্চায়াং সাধু নিপুণাভ্যাং যুক্তাৎ সপ্তমী মতা ।

ব্যাখ্যা—অৰ্চায়াং (পূজায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং) সাধুনিপুণাভ্যাং যুক্তাৎ (যুজ্যমানাৎ লিঙ্গাৎ পৰা) সপ্তমী বিভক্তি শিষ্টেঃ মতা ।

সৰলার্থ—পূজাকৰা অৰ্থ বুজালে সাধু আৰু নিপুণ শব্দৰ যোগত সপ্তমী বিভক্তি হ'ব বুলি শিষ্টসকলে কয় । উদাহৰণ—মাতৰি সাধুঃ ।

১০৪। প্ৰসিতোৎসুক যোগে তু তৃতীয়া চ ।

ব্যাখ্যা—প্ৰসিতোৎসুকযোগেতু লিঙ্গাৎ পৰা তৃতীয়া বিভক্তিঃ সপ্তমী চ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—প্ৰসিত আৰু উৎসুক শব্দৰ যোগত তৃতীয়া আৰু সপ্তমী বিভক্তি হ'ব । উদাহৰণ—কচৈঃ উৎসুকঃ ।

১০৫। নক্ষত্ৰবাচি শব্দান্ প্ৰত্যয়ঃ সপ্তমী তৃতীয়ে স্তঃ ।

ব্যাখ্যা—নক্ষত্ৰবাচঃ (অণ প্ৰত্যয় লোপাৎ) নক্ষত্ৰ বাচিশব্দাৎ পৰে সপ্তমী তৃতীয়ে স্তঃ (ভৱতঃ) ।

সৰলার্থ—অণ প্ৰত্যয় লোপ হলে নক্ষত্ৰবাচক শব্দৰ যোগত সপ্তমী আৰু তৃতীয়া বিভক্তি হ'ব । উদাহৰণ—পুষ্যেন অগ্নীয়াৎ ।

১০৬। আয়ুক্ত কুশল যুক্তাদা সেৱায়াং হি ষষ্ঠী সপ্তম্যৌ ।

ব্যাখ্যা—আসেৱায়াং (স্বাৰসিক যত্নৱত্যায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং) আয়ুক্ত কুশল যুক্তাৎ পৰে ষষ্ঠী সপ্তম্যৌ স্তঃ (ভৱতঃ) ।

সৰলার্থ—আসেৱা অৰ্থ বুজালে আয়ুক্ত আৰু কুশল শব্দৰ যোগত ষষ্ঠী আৰু সপ্তমী বিভক্তি হ'ব । উদাহৰণ—সোম পানস্য আয়ুক্তঃ ।

১০৭। নিৰ্দ্ধাৰণে চ তে স্যাতাম্ ।

ব্যাখ্যা—নিৰ্দ্ধাৰণে (জাতি-ক্ৰিয়া-গুণৈঃ-সমুদায়াৎ-একদেশ পৃথক্ কৰণে হৰ্থে গম্যমানে সতি) অপ্ৰধানাৎ লিঙ্গাৎ পৰে ষষ্ঠী সপ্তম্যৌ স্যাতাম্ ।

সৰলার্থ—নিৰ্দ্ধাৰণ অৰ্থাৎ জাতি ক্ৰিয়া আৰু গুণৰ দ্বাৰা বহুতৰ মাজৰ পৰা এটাক নিৰূপণ কৰা অৰ্থ বুজালে অপ্ৰধান হোৱা লিঙ্গৰ পিছত ষষ্ঠী আৰু সপ্তমী বিভক্তি হ'ব ।

উদাহৰণ—গোমুকুক্ষা পয়স্বিনী ।

১০৮। স্বামীশ্বৰদায়াদ্ৰ প্রতিভূ সাক্ষ্যধিপতি প্রসূতৈ ৯৮

যোগে ষষ্ঠী সপ্তম্যো বা ।

ব্যাখ্যা—স্বামীশ্বৰদায়াদ্ৰ প্রতিভূ সাক্ষ্যধিপতি প্রসূতৈঃ শব্দৈঃ যোগে সতি লিঙ্গাৎ পৰা ষষ্ঠী বিভক্তিঃ স্যাৎ বা (বিকল্পেন) সপ্তমী বিভক্তিঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—স্বামী-ঈশ্বৰ-দায়-প্রতিভূ (প্রতিনিধি)-সাক্ষী-অধিপতি আৰু প্রসূত শব্দৰ যোগত ষষ্ঠী আৰু বিকল্পে সপ্তমী বিভক্তি হ'ব ।
উদাহৰণ—জগতাং স্বামী ।

১০৯। ষষ্ঠী সপ্তম্যো স্তোহ নাদৰণীয়াদনাদৰে গম্যে ।

ব্যাখ্যা—অনাদৰেগম্যে (অনাদৰ অৰ্থে গম্যমানে সতি) অনাদৰণীয়াৎ লিঙ্গাৎ পৰে ষষ্ঠী সপ্তম্যো স্তঃ (ভৱতঃ) ।

সৰলার্থ—অনাদৰ কৰা অৰ্থ বুজালে অনাদৰবাচক শব্দত ষষ্ঠী আৰু সপ্তমী বিভক্তি হ'ব । উদাহৰণ—জহাৰকৃষ্ণঃ দ্বিমতাম্ ।

১১০। অথ বিশেষণ বিভক্তিঃ ।

ব্যাখ্যা—অথ (কাৰক বিভক্তি কথনান্তৰতঃ) বিশেষণ বিভক্তিঃ (উচ্যতে) ।

সৰলার্থ—কাৰক বিভক্তি কোৱাৰ পিছত গ্রন্থকাৰৰ দ্বাৰা বিশেষণ বিভক্তি কোৱা হ'ব ।

১১১। বিশেষণে সমানার্থে বিশেষ্যস্য বিভক্ত্যঃ ।

ব্যাখ্যা—সমানার্থে (তুল্যার্থে বিশেষণে) বিশেষ্যস্য বিভক্ত্যঃ ভৱতি ।

সৰলার্থ—সমানার্থ অৰ্থ বুজালে বিশেষ্য পদৰ যি বিভক্তি হ'ব বিশেষণ পদৰো একে বিভক্তি হ'ব ।

১১২। জহল্লিঙ্গৈতু তল্লিঙ্গং সংখ্যাপ্যুৎসৰ্গতন্তথা ।

ব্যাখ্যা—জহল্লিঙ্গৈতু (তাত্তল্লিঙ্গৈতু) তল্লিঙ্গং বিশেষ্যলিঙ্গং স্যাৎ, সংখ্যাপি (একত্বাদি সংখ্যাপি) উৎসৰ্গতঃ (প্ৰায়েন) তথা বিশেষ্য লিঙ্গং সংখ্যাপি স্যাৎ ।

সৰলার্থ—জহল্লিঙ্গ বুজালে বিশেষ্য পদৰ লিঙ্গ সংখ্যাই বিশেষণ পদৰ লিঙ্গ আৰু সংখ্যা হ'ব । উদাহৰণ—নীলসুৎপলং জিহ্ম ।

১১৩। বহুব্ৰীহৌ বাচ্য লিঙ্গা অব্যয়া অপ্যনব্যয়াঃ ।

ব্যাখ্যা—বহুব্ৰীহৌ (বহুব্ৰীহি সমাসে সতি) অব্যয়াঃ অপ্যনব্যয়াঃ
(অব্যয়া অপি অনব্যয়াঃ সন্তো) বাচ্যলিঙ্গাঃসূঃ (ভৱেশ্বঃ) ।

সৰলার্থ—বহুব্ৰীহি সমাহ হলে অব্যয় শব্দবোৰো অনব্যয় শব্দ হৈ
বাচ্যৰ লিঙ্গই লিঙ্গ হ'ব। উদাহৰণ—পীতবাসঃ হৰিঃ ।

১১৪। অব্যক্তগুণ সন্দোহে একতা ক্লীৰলিঙ্গতে ।

ব্যাখ্যা—অব্যক্ত গুণ সন্দোহে (অব্যক্ত লিঙ্গ ভেদে সতি) একতাক্লীৰ
লিঙ্গতে (এক ৰচনং ক্লীৰলিঙ্গং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—লিঙ্গভেদ বুজিব নোৱাৰা শব্দৰ পিছত একবচন আৰু
ক্লীৰ লিঙ্গ হ'ব। উদাহৰণ—গৰ্ভে কিংজাতম্ ।

১১৫। নপুংসকত্বং বিশেষণমব্যয়স্য বিশেষণে ।

ব্যাখ্যা—অব্যয়স্য (অব্যয়লিঙ্গস্য বিশেষণে নপুংসকত্বং বিশেষণম্ (জাতব্যম্)

সৰলার্থ—অব্যয় বিশেষণ বাচক শব্দৰ ক্লীৰ লিঙ্গ হ'ব ।

উদাহৰণ—ঈষদন্তম্ ।

১১৬। অমুনপুংসক লিঙ্গত্বে স্যাতাং ক্ৰিয়া বিশেষণে ।

ব্যাখ্যা—ক্ৰিয়া বিশেষণে সতি অস্ নপুংসকত্বে স্যাতাম্ ।

সৰলার্থ—ক্ৰিাবিশেষণ বাচক পদত দ্বিতীয়াৰ অম্ বিভক্তি আৰু
ক্লীৰ লিঙ্গ হ'ব। উদাহৰণ—মৃদু য়াতি ।

১১৭। প্ৰকৃতি বিকৃত্যোক্তৌ প্ৰকৃতেৰনুসাৰতঃ কৃদাখ্যাতে ।

বিকৃতি বিৱক্ষাধীনা বিকৃতৌ সংখ্যাৱগন্তব্য।

ব্যাখ্যা—প্ৰকৃতি বিকৃত্যোক্তৌ (উদিৰণে সতি) প্ৰকৃতেঃ (পূৰ্ৱাৱহাৰ্য্যঃ)

অনুসাৰতঃ (অনুসাৰেণ) কৃদাখ্যাতে স্তঃ (ভৱতঃ), বিকৃতৌ
(যা সংখ্যা সা সংখ্যা) বিকৃতি বিৱক্ষাধীনা (বিকৃতি বিৱক্ষাপু-
সাৰেণ) ভৱতিঃ অৱগন্তব্য। (বোদ্ধব্য) ।

সৰলার্থ—প্ৰকৃতিবাচক শব্দ আৰু বিকৃতিবাচক শব্দৰ প্ৰয়োগত
ক্ৰিয়াপদৰ বিভক্তি প্ৰকৃতিবাচক পদৰ সংখ্যানুসৰি হ'ব। বিকৃতি-
বাচক পদৰ যি সংখ্যা হয়, বক্তাৰ ইচ্ছা অনুসৰি বিকৃতি বাচক
পদৰ সংখ্যাই ক্ৰিয়া পদৰ সংখ্যা হ'ব ।

উদাহৰণ—গুৰাক্ষশ্চহাৰিখণ্ডানি ভৱতি ।

১১৭। যেনৈবলকে সম্বন্ধেবাক্যাকাঙ্ক্ষা নিবৰ্ত্ততে । তদপেক্ষ্য
প্ৰযোক্তব্যঃ সৰ্ব্বাএববিশ্তত্বয়ঃ ॥

ব্যাখ্যা—যেনৈব সম্বন্ধেবাক্যে (লাভে সতি) বাক্যাকাঙ্ক্ষা নিবৰ্ত্ততে (পুতি
ভৰতি) তদপেক্ষ্য (তদপেক্ষানু সাৰেণ) সৰ্ব্বাঃ (সকলাঃ) এব
বিশ্তত্বয়ঃ ভৰতিঃ প্ৰযোক্তব্যঃ ।

সৰলার্থ—বাক্যৰ আকাঙ্ক্ষা আৰু সম্বন্ধ অনুসৰি বিভক্তিবোৰৰ
আপোনালোকে ব্যৱহাৰ কৰিব । উদাহৰণ—ভুতলে ঘটঃ ।

ইতি কাৰক প্ৰকৰণম্ ॥

সমাস

যস্য ব্যাস সামাসাত্মা শব্দার্থময় নিশ্চিতিঃ ।

বিন্দদ্ ব্যামোহজননী শব্দ ব্রহ্মনতোহশ্মিতং ॥

ব্যাখ্যা—যস্য (শব্দ ব্রহ্মণঃ) শব্দার্থ ময়নিশ্চিতিঃ (শব্দৰূপ-অর্থৰূপ-নিৰ্মাণঃ) ব্যাসসমাসাত্মা (সমস্ত ব্যাসৰূপ) বিন্দদ্ ব্যামোহজননী বিন্দুমাং ভ্রমজনিকা) তৎ (শব্দ ব্রহ্ম) নতঃ (নমন বিশিষ্টঃ) অশ্মি ।

সৰলার্থ—যি শব্দ ব্রহ্মৰ শব্দৰূপ আৰু অর্থৰূপ নিৰ্মাণে, অতিশয় বিস্তাৰ আৰু অতিশয় সংক্ষেপে ৰূপ ৰচনাই পণ্ডিতসকলৰো ভ্রম জন্মায় সেই শব্দৰূপ পৰম ব্রহ্মক মই নমস্কাৰ কৰোঁ ।

১। স্বাক্যং সমাসোহতিউত্তং স্বাস্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—অতিউত্তং (তিউত্ত পদবহিতং) স্বাক্যং (পদকাস্তকং) স্বা (বিকল্পেন) সমাসঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—তিউত্তভিন্ন পদসমূহৰ বিকল্পে সমাস হব ।

২। স্বাক্যং তদুচ্যতে ।

৩। আকাঙ্ক্ষা যোগ্যতা সত্তি যুক্তং পদ কদম্বকম্ ।

ব্যাখ্যা—আকাঙ্ক্ষা যোগ্যতাসত্তি যুক্তং পদকদম্বকম্ (পদসমূহং) স্বাক্যং তৎ শিষ্টৈকচ্যতে ।

সৰলার্থ—আকাঙ্ক্ষা যোগ্যতা আৰু আসত্তি যুক্ত পদসমূহক স্বাক্য বুলি শিষ্টসকলে কয় । উদাহৰণ—কৃষ্ণচৰতিমৃগঃ ।

আকাঙ্ক্ষা—অজনিত তাৎপৰ্য্য বিষয়ান্বয় বোধকত্বম্ আকাঙ্ক্ষা ।

যোগ্যতা—অবাধিতার্থকত্বং যোগ্যতা ।

আসত্তিঃ—অব্যৱধানেন পদার্থোপস্থাকত্বম্ আসত্তিঃ ।

৪। সমাস স্চানেকপদস্যৈক লিঙ্গত্বমুচ্যতে ।

ব্যাখ্যা—অনেক পদস্য (দ্বিত্বাদি পদস্য) সমাসঃ স্যাৎ, একলিঙ্গত্বমুচ্যতে কথ্যতে ।

সৰলান্থ—এটাতকৈ অধিক পদ লগ হৈ সমাস হব আৰু সমাস হলে পদবোৰৰ একে লিঙ্গ হব। উদাহৰণ—ঔজসাকৃতম্।

৫। ন বিধেয়ৈঃ।

ব্যাখ্যা—বিধেয়ৈঃ (বিশেষণ বিধেয়ৈঃসহ) উদ্দেশ্যস্য সমাসঃ ন স্যাৎ।

সৰলান্থ—বিধেয় বিশেষণবাচক পদৰে সৈতে উদ্দেশ্য বাচক পদৰ সমাস নহব। উদাহৰণ—গ্ৰহণে গৌৰ্দ্বেয়া।

৬। ন চ স্থান্য সাপেক্ষক বিশেষণৈঃ।

ব্যাখ্যা—স্থান্য সাপেক্ষক বিশেষণৈঃ (পদৈঃসহ) ন সমাসঃ স্যাৎ।

সৰলান্থ—বিশেষ্য পদভিন্ন অন্য সাপেক্ষক বিশেষণ বাচক পদৰ সমান নহয়। উদাহৰণ—ঋক্স্য ৰাজো মাতঙ্গাঃ।

৭। সমাসো নিত্য সাপেক্ষৈঃ।

ব্যাখ্যা—নিত্য সাপেক্ষৈঃ (কাৰক ক্ৰিয়া গুণাঃ সম্বন্ধিপদৈঃসহ) বিশেষ্যস্য সমাসঃ স্যাৎ।

সৰলান্থ—কাৰক-ক্ৰিয়া আৰু গুণবাচক পদৰ সম্বন্ধিবিশেষ্য পদৰ সমাস হব। উদাহৰণ—গুৰু কুলম্।

৮। কৰ্ম্মধাৰয় আদ্যঃ স্যাদ্ভিগু স্ত৭ পুৰুষোহপৰঃ।

বহুব্ৰীহিৰথ দ্বন্দ্বোহব্যয়ীভাৱঃ বীড়ৰিতাঃ ॥

ব্যাখ্যা—আদ্যঃ (প্ৰথমঃ) কৰ্ম্মধাৰয়ঃ সমাসঃ স্যাৎ, অপৰঃ (অন্যঃ) ভিগুস্ত৭ পুৰুষঃস্যাত্যম্ অথ(অনন্তৰং) বহুব্ৰীহি-দ্বন্দ্ব-অব্যয়ীভাৱ—ইতি ষড়্ সমাসাঃ শিষ্টৈঃ ঈৰিতাঃ (কথিতাঃ)।

সৰলান্থ—প্ৰথমতে কৰ্ম্মধাৰয় তাৰপিছত দ্বিগু, পিছত ক্ৰমে তৎপুৰুষ-বহুব্ৰীহি-দ্বন্দ্ব আৰু অব্যয়ীভাৱ উক্ত হয় প্ৰকাৰৰ সমাস হব বুলি শিষ্টটিকলে কয়।

সমাস সম্বন্ধে পণ্ডিতসকলে প্ৰাচীন পদ্য এফাকি গায়। যেনে—

দ্বন্দ্বো ভিগুৰপি চাহং মদগেহে মিত্যমব্যয়ীভাৱঃ।

তৎপুৰুষ কৰ্ম্মধাৰয় যেনাহংস্যাৎ বহুব্ৰীহিঃ ॥

অৰ্থাৎ—বস্ত্ৰা স্ত্ৰী আৰু পুৰুষ লগ হৈ দ্বন্দ্ব, দুটা গৰু আছে গতিকে
 দ্বিগুণঃ, বস্ত্ৰাৰ ঘৰত সদায় অব্যয়ীভাৱ অৰ্থাৎ মিতব্যয়ী, তৎপুৰুষ
 অৰ্থাৎ সেইপুৰুষজনে, কৰ্ম্মধাৰয় অৰ্থাৎ এনে এটা কাম কৰা
 হ'ক, যাৰদ্বাৰা বস্ত্ৰাই বহুৱাই হব পাৰে অৰ্থাৎ বহু ধান শস্য
 পাব পাৰে।

৯। সমাসে স্থবিভক্তেল্লুক্ ।

১০। তদ্ধিতাখ্যাতয়োৰপি ।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি সুপ্ৰতিভক্তেঃ লুক্‌স্যাৎ তদ্ধিতাখ্যাতয়োঃ পৰয়োঃ
 সতোঃ —অপি সুপ্ৰতিভক্তেল্লুক্ চ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সমাস হলে সুপ্ৰ বিভক্তিৰ লোপ হব। তদ্ধিত আৰু তিঙঙ
 পদৰো বিভক্তি লোপ হব। উদাহৰণ—ৰাজপুৰুষঃ ।

১১। তৃতীয়ায়া অলুক্‌ স্যাদোজঃ সহোহঙস্তমোহঞ্জসঃ ।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি ওজঃ সহোহঙস্তমোহঞ্জসঃ পৰায়াঃ তৃতীয়ায়াঃ
 অলুক্‌ সমাসঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ওজস্-সহ-অঙস্-তমস্ আৰু অজস্ শব্দৰে সৈতে তৃতীয়া
 বিভক্তিৰ অলুক্‌ সমাস হব। উদাহৰণ—সহসা কৃতম্ ।

১২। অনুজ্ঞাক্ষে পুঞ্ জ্ঞনুষোঃ ।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি অনুজ্ঞাক্ষে (অনুজ শব্দে পৰে পুমস্‌শব্দাৎ)
 জ্ঞনুষঃ (অন্ধে শব্দে পৰে জ্ঞনুষ্‌ শব্দাচ্‌) তৃতীয়ায়াঃ অনুক্‌ সমাসঃ
 স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সমাস হ'লে অনুজ শব্দ পিছত থাকিলে পুমস্‌ শব্দৰ তৃতীয়া
 বিভক্তিৰ আৰু অন্ধ শব্দ পিছত থাকিলে জ্ঞনুষ্‌ শব্দৰ তৃতীয়া
 বিভক্তিৰ অলুক্‌ সমাস হব। উদাহৰণ—পুংসানুজ্ঞাজ্ঞা ।

১৩। মনসো নান্নি ।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি নান্নি (সংজ্ঞায়াং গম্যমানায়াং সত্য্যৎ) মনসঃ
 পৰায়াঃ তৃতীয়া দ্বিভক্তেৰলুক্‌ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সমাস হলে আৰু নাম বুজালে মনস্‌ শব্দৰে সৈতে তৃতীয়া
 বিভক্তিৰ অলুক্‌ সমাস হব। উদাহৰণ—মনসা দেৱী ।

১৪। আত্মনস্ত পূৰণ প্ৰত্যয়ান্তকে ।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি পূৰণ প্ৰত্যয়ান্তকে শব্দে পৰে চ সতি আত্মনস্ত পৰায়ঃ তৃতীয়ান্না বলুক্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সমাস হলে পূৰণ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দৰ পিছত থকা আত্মন শব্দৰ সৈতে তৃতীয়া বিভক্তিৰ অলুক্ সমাস হব । উদাহৰণ—আত্মনা পঞ্চমঃ ।

১৫। চতুৰ্থ্যলুগ্ ব্যাকৰণে সংজ্ঞাচ্ছেদৰ্শগম্যতে ।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি চেৎ (যদি) ব্যাকৰণে সংজ্ঞা অৱগম্যতে তদা চতুৰ্থী বিভক্তে বলুক্ সমাসঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সমাস হলে আৰু ব্যাকৰণত সংজ্ঞা বুজালে চতুৰ্থী বিভক্তিৰ অলুক্ সমাস হব । উদাহৰণ—পৰস্মৈপদম্ ।

১৬। স্তোকাদিভ্যঃ ক্ৰান্তেষু লোপনীয়ান্ পঞ্চমী ।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি ক্ৰান্তেষু (স্তো প্ৰত্যয়ান্ত শব্দেষু পৰেষু সৎসু স্তোকাদিভ্যঃ শব্দেভ্যঃ পৰাঃ পঞ্চমী বিভক্তিঃ—ভৱতিঃ—ন লোপনীয়ান্

সৰলার্থ—সমাস হলে আৰু ক্ৰ প্ৰত্যয়ান্ত পদ পিছত থাকিলে স্তোকাদি শব্দৰ পিছত থকা পঞ্চমী বিভক্তিৰ লোপ নকৰিব ।
উদাহৰণ—স্তোকান্মুক্তঃ ।

১৭। যষ্ঠ্যা অলুগ্ যোনি বিদ্যা সম্বন্ধিনি ঋদন্ততঃ ।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি, যোনি বিদ্যা সম্বন্ধিনি শব্দে পৰে চ সতি ঋদন্ততঃ (ঋদন্ত শব্দাৎ পৰায়ঃ যষ্ঠ্যা অলুক্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সমাস হলে আৰু যোনি বিদ্যা সম্বন্ধ থকা ঋদন্ত শব্দৰ পিছত যষ্ঠী বিভক্তিৰ অলুক্ সমাস হব । উদাহৰণ—মাতৃৰ্ম্মাতামহঃ ।

১৭। (ক) পিতৃ মাতৃভ্যাং স্বসৃ শব্দে বা ।

ব্যাখ্যা—সমাসেসতি স্বসৃ (শব্দেচ পৰে সতি) পিতৃমাতৃভ্যাং (শব্দাভ্যাং পৰে) বা বিকল্পেন যষ্ঠী বিভক্তিঃ অলুক্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সমাস হলে আৰু স্বসৃ শব্দ পিছত থাকিলে পিতৃ আৰু মাতৃ শব্দৰ পিছত যষ্ঠী বিভক্তিৰ বিকল্পে অলুক্ সমাস হব ।
উদাহৰণ—পিতুঃ স্বসা ।

১৮। আক্ৰোশে ।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি, আক্ৰোশে (নিন্দায়াংগম্যমানায়াং সত্য্যং) ষষ্ঠ্যা
অলুক্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সমাস হলে আৰু নিন্দা কৰা অৰ্থ বুজালে ষষ্ঠী বিভক্তিৰ
অলুক্ সমাস হব । উদাহৰণ—চৌৰস্যকুলম্ ।

১৯। পুত্ৰেৰা ।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি, পুত্ৰে (পুত্ৰ শব্দে চ পৰে সতি) বা (বিকল্পেন)
ষষ্ঠ্যা অলুক্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সমাস হলে আৰু পুত্ৰ শব্দ পিছত থাকিলে বিকল্পে ষষ্ঠী
বিভক্তিৰ অলুক্ সমাস হব । উদাহৰণ—চৌৰপুত্ৰকঃ ।

২০। বাচো যুক্তি দ্বিঃশাদণ্ডঃ পশ্যতো হব ইত্যপি ।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি, বাচ-যুক্তিঃ-দিশঃ-দণ্ডঃ-পশ্যতোহব ইত্যাদি
(এমু পদেষু অপি) ষষ্ঠ্যা অলুক্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সমাস হলে বাচ যুক্তি-দিশ-দণ্ড-পশ্যতোহব আদি শব্দৰ
পিছত ষষ্ঠী বিভক্তিৰ অলুক্ সমাস হব । উদাহৰণ—পশ্যতঃ হব ।

২১। শুনঃ শেফঃ শুনঃ পুচ্ছো বাচস্পত্যাদি নামনি ।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি নামনি (সংজ্ঞায়াং গম্যমানায়াং সত্য্যং শুনঃ
শেফঃ শুনঃ পুচ্ছঃ বাচস্পত্যাদি পৰাঃ) ষষ্ঠ্যা অলুক্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সমাস হলে আৰু নাম বুজালে শুনঃ শেফঃ, শুনঃ পুচ্ছঃ
আৰু বাচস্পতি আদি শব্দৰ পিছত ষষ্ঠী বিভক্তিৰ ষষ্ঠী অলুক্
সমাস হব । উদাহৰণ—শৌনশেফিঃ ।

২২। যঃ কস্যচিৎ প্ৰিয়সংগাৎ স দেৱানাং প্ৰিয়ো যতঃ ।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি যঃ কস্যচিৎ-ন প্ৰিয়ঃ স্যাৎ দেৱানাং স প্ৰিয়ঃ
যতঃ এতে অপি ষষ্ঠা-অলুক্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সমাস হলে (“যি বস্তু কাৰোবাৰ অপ্ৰিয় হয়—সেই বস্তু
দেৱতাৰ প্ৰিয় হয়”) এনে অৰ্থ যুক্ত পদৰ পিছত ষষ্ঠী বিভক্তিৰ
অলুক্ সমাস হব । উদাহৰণ—দেৱানাং প্ৰিয়ঃ ।

২৩। সপ্তম্যলুখা কৃদন্তেষু শব্দেষু পৰেষু সৎস্ অদন্ত ব্যঞ্জনান্তঃ ।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি, কৃদন্তেষু শব্দেষু পৰেষু সৎস্ অদন্ত ব্যঞ্জনান্তঃ পৰায়াঃ-ৰা (বিকল্পেন) সপ্তম্যলুক্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সমাস হলে আৰু কৃদন্ত পদ পিছত থাকিলে, অদন্ত আৰু ব্যঞ্জনান্ত শব্দৰ পিছত বিকল্পে সপ্তমী বিভক্তিৰ অলুক্ সমাস হব । উদাহৰণ—কৰ্ণেজপঃ ।

২৪। অমুৰ্দ্ধাৰ্থাদকামেহঙ্গাৎ ।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি, অমুৰ্দ্ধাৰ্থাৎ (মুৰ্দ্ধবাচকভিমাৎ) অকামে (কাম ভিন্ন শব্দে পৰে চ সতি) অঙ্গাৎ পৰঃ সপ্তম্য লুক্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সমাস হলে মুৰ্দ্ধ বাচক (মূৰ) আৰু কামবাচক ভিন্ন অঙ্গবাচক পদৰ পিছত সপ্তমী বিভক্তিৰ অলুক্ সমাস হব । উদাহৰণ—কঠেকালঃ ।

২৫। ক্ষেপেক্তান্তেষু ।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি, ক্ষেপে (নিন্দায়াং গম্যমানায়াং চ সত্যাং) ভ্ৰান্তেষু (ভ্ৰ প্রত্যয়ান্ত শব্দেষু পৰেষু) সপ্তম্যলুক্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সমাস হলে, নিন্দা অর্থ বুজালে, ভ্ৰ প্রত্যয়ান্তপদ পিছত থাকিলে অঙ্গবাচক পদৰ পিছত সপ্তমী বিভক্তিৰ অলুক্ সমাস হব । উদাহৰণ—উদৰেবিশীৰ্ণম্ ।

২৬। নান্নি চ ।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি, নান্নি (সংজ্ঞায়াং গম্যমানায়াং সত্যং সপ্তম্য-লুক্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সমাস হলে নাম বুজোৱা পদৰ পিছত সপ্তমী বিভক্তিৰ অলুক্ সমাস হব । উদাহৰণ—যুধিঠিৰঃ ।

২৭। এবার্থ ব্যঞ্জিত ক্ষেপাঃ স্যঃ পাত্ৰে সমিতাদয়ঃ ।

ব্যাখ্যা—এৰ (অৱধাৰণ অৰ্থে) ব্যঞ্জিত ক্ষেপাঃ (নিন্দাপ্ৰকাশায়াঃ) পাত্ৰে (উপকাৰাদি সমৰ্থে হৰ্থে চ) সমিতাদয়ঃ শব্দাঃ সপ্তম্যলুক্ সমাসঃ সিদ্ধাঃ স্যাঃ ।

সৰলার্থ—উপমার্থক এৰ শব্দৰ ৰোগত নিন্দা অৰ্থ প্ৰকাশক শব্দ পিছত থাকিলে পান্ন সমিতি (সড়া) আদি শব্দৰ পিছত সন্তমী বিভক্তিৰ অলুক্ সমাস হব। উদাহৰণ—গেহেনন্দী।

২৮। ইৱেনালুক্ সমাসঃ স্যামিত্যং প্ৰাক্ প্ৰকৃতি স্বৰঃ।

ব্যাখ্যা—ইৱেন ইৱ শব্দেৰ) নিত্যং-অলুক্ সমাসঃ স্যাৎ, প্ৰাক্ প্ৰকৃতি স্বৰঃ (পূৰ্ব্বং প্ৰকৃতি স্বৰঃ) প্ৰধানং স্যাৎ।

সৰলার্থ—ইৱ শব্দৰ লগত নিত্যন্তে অলুক্ সমাস হব আৰু তেতিয়া সমাসৰ পূৰ্ব্বপদ প্ৰধান হব। উদাহৰণ—হৰিৱিৱ।

২৯। লুক্ শাক পাৰ্থিৱাদীনাং মধ্যস্যাস্তস্য চ ক্ৰচিৎ।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি, শাকপাৰ্থিৱাদীনাং শব্দানাং মধ্যস্য (মধ্য পদস্য লুক্ স্যাৎ) ক্ৰচিৎ (কুন্ত্ৰচিৎ প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগে) অস্তস্য (অন্ত পদস্য) লুক্ চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—সমাস হলে শাকপাৰ্থিৱাদি পদৰ মধ্য পদৰ লোপ হব আৰু কেতিয়াবা অন্ত পদৰ লোপ হব। উদাহৰণ—অপুন্তঃ।

৩০। স্বার্থে তুল্যাধিকৰণ সমাসঃ কৰ্ম্মধাৰয়ঃ।

ব্যাখ্যা—স্বার্থে (সমস্যমান পদার্থাদনতিৰিক্তেহৰ্থে গম্যমানে সতি) তুল্যাধিকৰণ সমাসঃ (সমানার্থকয়োঃ সমানার্থকানাঞ্চ সমাসঃ) কৰ্ম্মধাৰয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—স্বার্থ (স্বপদ) অৰ্থত সমান বিভক্তি যুক্ত পদৰ কৰ্ম্মধাৰয় সমাস হব।

৩১। বিশেষণং বিশেষ্যেণ।

ব্যাখ্যা—বিশেষ্যেণ (বিশেষ্যপদেনসহ) বিশেষণং (বিশেষণ পদং) যন্ত ৰাক্যে সমস্যতে সঃ—বিশেষণ কৰ্ম্মধাৰয়ঃ সমাসঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—বিশেষ্য পদৰ লগত বিশেষণ পদৰ সমাস হলে তাক বিশেষণ পূৰ্ব্ব পদ কৰ্ম্মধাৰয় সমাস বুলি কোৱা হব।
উদাহৰণ—নীলোৎপলম্।

৩২। অভিধানাৎ ক্ৰচিন্ত্যম্।

ব্যাখ্যা—অভিধানাৎ (শিষ্টাচাৰাৎ) ক্ৰচিৎ (প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগে) নিত্যং বিশেষ্যেণ সহ বিশেষণং সমস্যতে।

সৰলার্থ—শিষ্টাচাৰ প্ৰয়োগ থকা হেতুকে কেতিয়াবা বিশেষ্য পদৰ লগত বিশেষণ পদৰ নিত্য সমাস হব। উদাহৰণ—কৃষ্ণসৰ্গঃ।

৩৩। কুত্ৰচিৎ সমস্যতে।

ব্যাখ্যা—কুত্ৰচিৎ (প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগে) বিশেষ্যেণ সহবিশেষণং ন সমস্যতে।

সৰলার্থ—কেতিয়াবা প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগত বিশেষ্য পদৰ লগত বিশেষণ পদৰ সমাস নহব। উদাহৰণ—ৰামোজামদম্বঃ।

৩৪। বৰ্ণো বৰ্ণৈঃ।

ব্যাখ্যা—বৰ্ণঃ (নীলাদিবৰ্ণঃ) বৰ্ণৈঃ (লোহিতাদিবৰ্ণব্ৰাচক পদৈঃ সহ) ভৱন্তিঃ সমস্যতে।

সৰলার্থ—নীলাদি বৰ্ণ বাচক পদৰ লগত লোহিতাদি বৰ্ণবাচক পদৰ কৰ্ম্মধাৰয় সমাস কৰিব। উদাহৰণ—নীললোহিতঃ।

৩৫। ভ্ৰাতৃস্তাত্ত ভ্ৰাতৃশ্চৈবেৰমাদয়ঃ।

ব্যাখ্যা—ভ্ৰাতৃঃ (ভ্ৰু প্ৰত্যয়ান্ত পদৈঃ সহ) ভ্ৰাতৃভ্যাঃ (ভ্ৰু-প্ৰত্যয়ান্ত শব্দাঃ) তু (কিঙ) ভৱন্তিঃ সমস্যতে।

সৰলার্থ—ভ্ৰু প্ৰত্যয়ান্ত পদৰে সৈতে ভ্ৰু প্ৰত্যয়ান্ত পদৰ আপোনালোকে কৰ্ম্মধাৰয় সমাস কৰিব। উদাহৰণ—কৃতাকৃতম্।

৩৬। কোষং কৰোক্ষং কদুক্ষমৃক্ষে কোঃ কৱকাকতঃ

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি, উক্ষ (উক্ষ শব্দে পৰে চ সতি) কোঃ (কু শব্দস্য স্থানে) অনুক্রমাৎ কৱ-কা-কদাদেশাঃ সন্তঃ কোক্ষং-কৰোক্ষং-কদুক্ষং-এতানি পদানি সিদ্ধান্তি।

সৰলার্থ—কৰ্ম্মধাৰয় সমাসত উক্ষ শব্দ পিছত থাকিলে কু শব্দৰ ঠাইত ক্ৰমে কৱ-কা-কৎ-আদেশ হৈ স্বথাক্ৰমে আপোনালোকে কোক্ষ-কৰোক্ষ আৰু কদুক্ষ পদ সিদ্ধ কৰিব।

৩৭। প্ৰাকালৈক জৰৎ সৰ্ব্ব পুৰাণ নৱ কেৱলাঃ

তুল্যাধিবৰ্ণেৰে।

ব্যাখ্যা—প্ৰাকালৈক জৰৎ সৰ্ব্ব পুৰাণ নৱ কেৱলাঃ শব্দাঃ তুল্যাধিবৰ্ণ-গেৰেৰ (সমানাধিবৰ্ণেৰেৰ) ভৱন্তিঃ সমস্যতে।

সৰলার্থ—সমান বিভক্তিযুক্ত প্ৰাক্কালীন হোৱা অৰ্থ বুজোৱা জৰত-
সৰ্ব-পুৰাণ-নৱ-কেৱল আদি শব্দবোৰৰ লগত আপোনালোকে
কৰ্ম্মধাৰয় সমাস কৰিব। উদাহৰণ—স্নাতানুলিপ্তঃ।

৩৮। পূৰ্বস্থা এৰ চাপৰে।

ব্যাখ্যা—পূৰ্বস্থা এৰ (প্ৰাক্কালীনাৱয়ঃ শব্দাঃ) ব্যাধিকৰণেৰপি উৱত্তিঃ
সমস্যাত্তে ইতি অপৰে আহঃ (ৱদন্তি চ)।

সৰলার্থ—প্ৰাক্কালীন আদি শব্দবোৰ সমানবিভক্তি যুক্ত নহলেও
কৰ্ম্মধাৰয় সমাস হব বুলি আন কিছুমান পণ্ডিতে কয়।
উদাহৰণ—স্থিৰ প্ৰবোধঃ।

৩৯। বৃন্দাৰক প্ৰভৃতিভিৰ্বিশেষ্যযুক্ত বিশেষণৈঃ।

ব্যাখ্যা—বৃন্দাৰক প্ৰভৃতিভিৰ্বিশেষণৈঃসহ বিশেষ্যাং পদং তু যন্ত
ৰাক্যে সমস্যাত্তে অয়ং বিশেষণোত্তৰপদ কৰ্ম্মধাৰয়ঃ সাৎ।

সৰলার্থ—বৃন্দাৰক প্ৰভৃতি শব্দবোৰ বিশেষণ পদৰ লগত যেতিয়া
সমাস হব তেতিয়া তাক বিশেষণোত্তৰপদ কৰ্ম্মধাৰয় সমাস
বুলি কোৱা হব। উদাহৰণ—গোমতপ্লিকা।

৪০। কুৎসিতং কুৎসনৈঃ।

ব্যাখ্যা—কুৎসনৈঃ (নিন্দাৰ্থক বিশেষণ পদৈঃ সহ) কুৎসিতং (নিন্দাৰ্থক
বিশেষ্যপদং) যন্ত ৰাক্যে সমস্যাত্তে অয়ং বিশেষণোত্তৰ পদ কৰ্ম্ম-
ধাৰয়ঃ ৱেদিতব্যঃ।

সৰলার্থ—নিন্দাৰ্থক বুজোৱা বিশেষণ পদৰ লগত নিন্দাৰ্থক বিশেষ্য পদৰ
বিশেষণোত্তৰ পদ কৰ্ম্মধাৰয় সমাস হব। উদাহৰণ—ছান্দসৱতৰঃ।

৪১। চ্যুত্থে শ্ৰেণ্যাদয়ঃ কৃতাদিভিঃ।

ব্যাখ্যা—চ্যুত্থে (অভূত তত্ত্বাৱেহেৰ্ণ গম্যমানে সতি) কৃতাদিভিঃ (বিশে-
ষণৈঃসহ) শ্ৰেণ্যাদয়ঃ (বিশেষ্যাঃ যন্ত ৰাক্যে সমস্যাত্তে অয়ং বিশে-
ষণোত্তৰ পদ কৰ্ম্মধাৰয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অভূত তত্ত্বাৱে অৰ্থাৎ “আগতে নোহোৱা বস্তু পিছত হোৱা”
এনে অৰ্থ বুজালে কৃতাদি বিশেষণ পদৰ লগত শ্ৰেণ্যাди বিশেষ্য
পদৰ বিশেষণোত্তৰ পদ কৰ্ম্মধাৰয় সমাস হব।
উদাহৰণ—শ্ৰেণীকৃত্যঃ।

৪২। যুৰা খলত্যাতিভিস্ত ।

ব্যাখ্যা—খলত্যাতিভিস্ত বিশেষণৈঃ সহ যুৰা বিশেষ্যঃ যন্ত বাক্যে
সমস্যতে—অয়ং বিশেষণোত্তৰপদ কৰ্ম্মধাৰয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—খলতি আদি বিশেষণ পদৰ লগত যুৰাবাচক বিশেষ্য পদৰ
বিশেষণোত্তৰ পদ কৰ্ম্মধাৰয় সমাস হব । উদাহৰণ—যুৰাখলতিঃ ।

৪৩। পোটা দ্বৈৰ্জ্জাতি বাচিনঃ ।

ব্যাখ্যা—পোটা দ্বৈঃ (বিশেষণ পদৈঃ সহ) জাতি বাচিনঃ (জাতিবাচক
বিশেষ্য পদং) যন্ত বাক্যে সমস্যতে অয়ং কৰ্ম্মধাৰয়ঃ বেদিতব্যঃ ।

সৰলার্থ—পোটা দ্বি বিশেষণ বাচক পদৰ লগত জাতিবাচক বিশেষ্য
পদৰ কৰ্ম্মধাৰয় সমাস হব । উদাহৰণ গোপোটা ।

৪৪। উপমানানি সাধনৈঃ ।

ব্যাখ্যা—সাধনৈঃ (সমান ধৰ্ম্মৈঃ) বিশেষণৈঃ সহ উপমানানি
(প্ৰসিদ্ধ ধৰ্ম্মাশ্ৰয়ানি বিশেষ্যানি) যন্ত বাক্যে সমস্যতে অয়ং উপমান
পূৰ্বপদ কৰ্ম্মধাৰয়ঃ বেদিতব্যঃ ।

সৰলার্থ সমান ধৰ্ম্মবিশিষ্ট বিশেষণ পদৰ লগত প্ৰসিদ্ধ ধৰ্ম্মাশ্ৰয়
যুক্ত বিশেষ্য পদৰ উপমান পূৰ্বপদ কৰ্ম্মধাৰয় সমাস হব ।
উদাহৰণ—হংসগদগদা ।

৪৫। উপমেয়কোপমানৈঃ সাধন্যস্যানুদীৰ্ণণে ।

ব্যাখ্যা—সাধন্যস্য (সমান ধৰ্ম্মস্য) অনুদীৰ্ণণে (অকথনে উপমানৈঃ
পদৈঃ সহ উপমেয়ং (বিশেষ্য পদং) যন্ত বাক্যে সমস্যতে তৎ
উপমানোত্তৰ পদ কৰ্ম্মধাৰয়ঃ সমাসঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সমান ধৰ্ম্ম বাচক পদ নহলে উপমা বাচক পদৰ লগত
উপমেয় বিশেষ্য পদৰ উপমানোত্তৰ পদ কৰ্ম্ম ধাৰয় সমাস হয় ।
উদাহৰণ—পুৰুষ সিংহঃ ।

৪৬। এব সন্ধকং বিশেষ্যং ব্যৰচ্ছেদ্যৈঃ সমস্যতে ।

ব্যাখ্যা—ব্যৰচ্ছেদ্যৈঃ (বিশেষণ পদৈঃ সহ) এদ সন্ধকং (বিশেষ্য পদং)
যন্ত বাক্যে সমস্যতে—তৎ-অবধাৰণ পূৰ্ব পদ কৰ্ম্ম-ধাৰয়ঃ উত্তৰ
বেদিতব্যঃ ।

সৰলার্থ—ব্যৱচ্ছেদাৰ্থক বিশেষণ বাচক পদৰ লগত এৰ শব্দযুক্ত বিশেষ্য পদৰ লগত অৱধাৰণ পূৰ্ব্বপদ কৰ্ম্মধাৰয় সমাস হব।
উদাহৰণ—পাৰ্থ ধনুৰ্দ্ধৰঃ ।

৪৭। ব্যৱচ্ছেদাধিকৰণ মেৱাৰ্থ যুগ্ বিশেষণৈঃ ।

ব্যাখ্যা—এৱাৰ্থ যুগ্ বিশেষণৈঃ সহ ব্যৱচ্ছেদাধিকৰণবিশেষ্যঃ যন্ত ত্বাকৌ সমস্যতে তৎ অৱধাৰণোত্তৰপদ কৰ্ম্মধাৰয়ঃ সমাসঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—এৰ শব্দ যুক্ত বিশেষণ পদৰ লগত ব্যৱচ্ছেদাৰ্থক বিশেষ্য পদৰ লগত অৱধাৰণোত্তৰ পদ কৰ্ম্ম ধাৰয় সমাস হব।
উদাহৰণ—শঙ্খপাণ্ডবএৰ ।

৪৮। সঙ্খ্যার্থকা নামনিচ ।

ব্যাখ্যা—নামনি সঙ্খ্যায়ঃ গম্যমানায়ঃ সত্যঃ সঙ্খ্যার্থকাঃ শব্দাঃ যন্ত ত্বাকৌ সমস্যতে তৎ-অৱধাৰণোত্তৰ পদ কৰ্ম্মধাৰয়ঃ উৱত্তিঃ ৱেদিতব্যঃ ।

সৰলার্থ—নাম বুজোৱা শব্দৰ লগত সংখ্যাবাচক শব্দৰ অৱধাৰণোত্তৰ পদ কৰ্ম্মধাৰয় সমাস হব বুলি আপোনালোকে জানিব।
উদাহৰণ—সপ্তময়ঃ

৪৯। সঙ্খ্যা পূৰ্ব্বঃ স দ্বিগুঃ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—সঙ্খ্যা পূৰ্ব্বঃ সন্ সঃ (কৰ্ম্মধাৰয়ঃ) দ্বিগুঃ সমাসঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সংখ্যাবাচক পদ আগত ব্যৱহাৰ কৰিলে কৰ্ম্মধাৰয় সমাসৰ দ্বিগু সমাস হব। উদাহৰণ—পঞ্চ কপালাঃ ।

৫০। ক্লীবলিঙ্গঃ সমাহাৰঃ স চ সংহতি মুখ্যকঃ ।

ব্যাখ্যা—সংহতিমুখ্যকঃ (সমূহ প্ৰধানঃ চেৎ) স সমাহাৰ দ্বিগুঃক্লীব লিঙ্গঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সংহতি মুখ্য হোৱা অৰ্থ বুজালে সমাহাৰ দ্বিগু সমাস ক্লীব লিঙ্গ হব। উদাহৰণ—চতুৰুদধি ।

৫১। অপাত্ৰাদি বদন্তঃ স নদাদ্যন্তৰ্গতঃ স্ত্ৰিয়াম্ ।

ব্যাখ্যা—সঃ (সমাহাৰ দ্বিগুঃ) অপাত্ৰাদিঃ (পাত্ৰাদি লিঙ্গঃ) বদন্তঃ-চেৎ নদাদ্যন্তৰ্গতঃ সন্ স্ত্ৰিয়াং (স্ত্ৰিঙ্গে বৰ্ত্ততে) ।

সৰলার্থ—এই সমাহাৰ দ্বিগু সমাস পাত্ৰ শব্দভিন্ন অদন্ত হৈ নদাদি
অন্তৰ্গত স্ত্ৰীলিঙ্গ হব। উদাহৰণ—ত্বিনেত্ৰী।

৫২। আপ্ৰত্যয়ান্ত নাস্তোহয়ং ত্ৰিযাংক্লীৰে চ নশচলুক্।

ব্যাখ্যা—অয়ং সমাহাৰ দ্বিগুঃ আপ্ৰত্যয়ান্তঃ নাস্তঃ (আপ্ৰত্যয় অন্ত
নকাৰান্তঃ চোৎ) ত্ৰিযাং (ত্ৰিলিঙ্গে) ক্লীৰে (ক্লীৰ লিঙ্গে চ বৰ্ভতে.
নশচ লুক্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—এই সমাহাৰ দ্বিগু সমাস আপ্ৰত্যয়ান্ত হৈ শেষত থকা
নকাৰৰ লোপ হব আৰু স্ত্ৰীলিঙ্গ আৰু ক্লীৰ লিঙ্গান্ত হব।
উদাহৰণ—গ্ৰিখত্বম্।

৫৩। অহ্নাহান্তাঃ স্মৃতঃ পুংসি বাত্ৰান্তাঃ প্ৰাগসংখ্যাকাঃ।

ব্যাখ্যা—অহ্নাহান্তাঃ (শব্দাঃ) পুংসি (পুংলিঙ্গে শিষ্টেঃ স্মৃতাঃ, প্ৰাগ-
সংখ্যাকাঃ (পূৰ্ব সংখ্যা বহিতাঃ) বাত্ৰান্তাঃ শব্দাঃ পুংসি (পুংলিঙ্গে
চ শিষ্টেঃ স্মৃতাঃ)।

সৰলার্থ—দ্বিগু সমাসত অহ্নঃ আৰু অহঃ শব্দ পুংলিঙ্গ হব। আগত
সংখ্যাশব্দ নথকা বাত্ৰি শব্দ পুংলিঙ্গ হব বুলি শিষ্টসকলে কয়।
উদাহৰণ—পূৰ্বাহ্নঃ।

৫৪। ক্লীৰে সংখ্যাব্যয়াৎ পশ্চাৎ পথঃ।

ব্যাখ্যা—সংখ্যাব্যয়াৎ (সংখ্যাব্যচক-অব্যয়বাচক শব্দাচ্চ) পশ্চাৎ
(পৰৱৰ্তী) পথঃ (অৎ প্ৰত্যয়ান্ত পথ শব্দঃ) ক্লীৰে (ক্লীৰ লিঙ্গে)
বৰ্ভতে।

সৰলার্থ—সংখ্যা বাচক শব্দ আৰু অব্যয় বাচক শব্দৰ পিছত থকা
অৎ প্ৰত্যয়ান্ত পথ শব্দ ক্লীৰ লিঙ্গ হব। উদাহৰণ—দ্বিপথম্।

৫৫। অৰ্দ্ধৰ্চাদি বস্ত্ৰিয়াম্।

ব্যাখ্যা—অৰ্দ্ধৰ্চাদি শব্দাঃ—অস্ত্ৰিয়াম্ (অস্ত্ৰিলিঙ্গে বৰ্ভতে)।

সৰলার্থ—অৰ্দ্ধৰ্চাদি শব্দ স্ত্ৰীলিঙ্গ ভিন্ন পুংলিঙ্গ আৰু ক্লীৰলিঙ্গ হব।
উদাহৰণ—অৰ্দ্ধৰ্চঃ।

৫৬। মম্বৰব্যংসকাদিদ্ধাৎ কেচিৎ পুৰুষাঃ স্মৃতাঃ ।

ব্যাখ্যা—মম্বৰ ব্যংসকাদিদ্ধাৎ হেতোঃ কেচিৎ তৎপুৰুষাঃ (তৎপুৰুষ সমাসাঃ) শিল্পিটঃ স্মৃতাঃ ।

সৰলার্থ—মম্বৰ ব্যংসক অৰ্থাৎ মম্বৰৰ নৃত্য কৰা অৰ্থ বুজোৱা শব্দৰ তৎপুৰুষ সমাস হব বুলি শিল্পিটসকলে কয় ।
উদাহৰণ—উচ্চাৱচম্ ।

৫৭। কচিতিত্ত্বন্তৈৰন্যার্থে ।

ব্যাখ্যা—অন্যার্থে (বহিৰৰ্থে গম্যমানে সতি) কচিৎতিত্ত্বন্ত পদৈঃসহ পদান্তৰং (অতিত্ত্বন্তং পদং) ভৱন্তিঃ সমস্যতে ।

সৰলার্থ—বাহ্যার্থ অৰ্থ বুজালে কেতিয়াবা তিত্ত্বন্ত পদৰ লগত অতিত্ত্বন্ত পদৰ আপোনালোক সমাস কৰিব । উদাহৰণ—ভাত্যকঃ ।

৫৮। এহীহাদ্যাঃ সাধৱঃস্ত্য স্তদ্ভুক্তে যত্র কৰ্ম্মণি ।

ব্যাখ্যা—যত্র কৰ্ম্মণি তৎ এহীহাদ্যাদিকং ব্রুতে (কথয়তি) তত্র এহী-হাদ্যাঃ নিপাত তৎপুৰুষাঃ সমাসাসত্ত্বঃ সাধৱঃ স্যুঃ ।

সৰলার্থ—এহীহাদ্যা শব্দবোৰ নিপাত তৎপুৰুষ সমাস হৈ সিদ্ধ কৰা হৈছে । উদাহৰণ—এহীহম্ ।

৫৯। তিত্ত্বন্ত্ৰ তিত্ত্বন্তেন সাততেন নিযুক্তিষু ।

ব্যাখ্যা—সাততেন (নৈবন্তৰ্য্যেন) নিযুক্তিষু (নিয়োগ ক্ৰিয়াষু গম্যমানাষু সৎষু) তিত্ত্বন্তেন (তিত্ত্বন্ত পদেনসহ) তিত্ত্বন্ত্ৰ পদং ভৱন্তিঃ সমস্যতে ।

সৰলার্থ—সাতত অৰ্থাৎ সদায় হোৱা নিয়োজন ক্ৰিয়া কৰা অৰ্থ বুজালে তিত্ত্বন্ত পদৰ লগত তিত্ত্বন্ত পদৰ সমাস হব ।
উদাহৰণ—অগ্নতপিত্বতা ।

৬০। আভীক্ষ্যে কৰ্ম্মণাহ্যন্তঃ সমাসার্থে তু কৰ্ত্তৰি ।

ব্যাখ্যা—সমাসার্থে (সমাস ৰাচ্যে) কৰ্ত্তৰি সতি, আভীক্ষ্যে (পৌনঃ পৌগোহৰ্থে গম্যমানে চ সতি) কৰ্ম্মণা (কৰ্ম্মপদেন সহ) হ্যন্তঃ (হি ৰিভক্ত্যন্তং পদং) সমস্যতে ।

সৰলার্থ—পৌনঃ পৌন্য অৰ্থ বুজালে কতৃবাচক পদ হি বিভক্তি যুক্ত
বাচক পদৰ লগত সমাস হব। উদাহৰণ—জহি মোহঃ।

৬১। দ্বিতীয়াদি বিভক্ত্যন্তঃ প্ৰথমাস্তৈঃ সমস্যতে।

ব্যাখ্যা—দ্বিতীয়াদি বিভক্ত্যন্তঃ শব্দাঃ প্ৰথমাস্তৈঃ পদৈঃ সহ উত্তৰিঃ
সমস্যন্তে।

সৰলার্থ—দ্বিতীয়াদি বিভক্ত্যন্ত শব্দবোৰ প্ৰথমান্ত পদৰ লগত আপোনা-
লোকে সমাস কৰিব।

৬২। দ্বিতীয়াস্তাঃ ক্তান্তেন কালৱাচিনাদয়ঃ।

ব্যাখ্যা—দ্বিতীয়াস্তাঃ (দ্বিতীয়াদি বিভক্ত্যন্তাঃ) কালৱাচিনাদয়ঃ শব্দাঃ
ক্তান্তেন (ক্ত প্ৰত্যয়ান্ত প্ৰথমান্তেন পাদেনসহ) যন্তৱাক্যে সমস্যন্তে
অন্তঃ দ্বিতীয়া তৎপুৰুষঃ সমাসঃ বিজ্ঞেয়ঃ।

সৰলার্থ—দ্বিতীয়া বিভক্ত্যন্ত কালবাচকাদি শব্দবোৰ ক্ত প্ৰত্যয়ান্ত
প্ৰথমান্ত পদৰ লগত দ্বিতীয় তৎপুৰুষ সমাস হব বুলি জানিব।
উদাহৰণ—দিনাধ্যায়িতঃ।

৬৩। খট্টা ক্ৰেপে।

ব্যাখ্যা—ক্ৰেপে (নিন্দায়াং গম্যমানায়াং সত্যং) দ্বিতীয়াস্তখট্টা শব্দঃ
প্ৰথমান্তেন ক্তান্তেন পদেন সহ যন্ত ৱাক্যে সমস্যতে স দ্বিতীয়া
তৎপুৰুষঃ সমাসঃ বিজ্ঞেয়ঃ।

সৰলার্থ—নিন্দা কৰা অৰ্থ বুজালে দ্বিতীয়াস্ত খট্টা শব্দ ক্ত প্ৰত্যয়ান্ত
প্ৰথমা বিভক্ত্যন্ত পদৰ লগত দ্বিতীয়া তৎপুৰুষ সমাস হব বুলি
জানিব। উদাহৰণ—খট্টাকটঃ।

৬৪। অত্যন্ত যোগে কালাঃ।

ব্যাখ্যা—অত্যন্তযোগে (ক্ৰিয়া ণপ দ্ৰব্যানাং অৱিচ্ছেদে অৰ্থে গম্যমানে
সতি) কালাঃ (কালৱাচক দ্বিতীয়াস্ত শব্দাঃ) প্ৰথমান্ত পদেন সহ
যন্তৱাক্যে সমস্যতে অন্তঃ দ্বিতীয়া তৎপুৰুষঃ সমাসঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অত্যন্ত সংযোগ অৰ্থাৎ ক্ৰিয়া ণপ আৰু দ্ৰব্যৰ বিচ্ছিন্ন নোহোৱা
অৰ্থ বুজালে দ্বিতীয়া বিভক্ত্যন্ত কালবাচক পদৰ প্ৰথমান্ত হোৱা পদৰ
লগত দ্বিতীয়া তৎপুৰুষ সমাস হব। উদাহৰণ—মুহূৰ্ত্তসুখম্।

৬৫। ত্ৰিতাদিত্ত্বস্থা ।

ব্যাখ্যা—তথা ত্ৰিতাদিত্ত্বঃ (প্ৰথমাত্তৈঃ পদৈ সহ) দ্বিতীয়াস্ত শব্দাঃ যত্র
 বাক্যে সমস্যতে—অনং দ্বিতীয়া তৎপুৰুষঃ সমাসঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ত্ৰিতাদি প্ৰথমা বিভক্ত্যন্ত পদৰ লগত দ্বিতীয়া বিভক্তিশূদ্ৰ
 পদৰ দ্বিতীয়া তৎপুৰুষ সমাস হব । উদাহৰণ—কষ্ট ত্ৰিতঃ ।

৬৬। হেতৌ তৃতীয়া যন্ত তৎ কৃত্য দ্ৰব্যবাচকৈঃ ।

ব্যাখ্যা—তৎকৃত্য দ্ৰব্যবাচকৈঃ (হেতুকৃত—অদ্ৰব্যবাচকৈঃ পদৈঃসহ)
 (যথা স্যাৎতথা) হেতৌতৃতীয়া (হেতুৰ্থে

তৃতীয়া যন্তবাক্যে সমস্যতে) অনং তৃতীয়া তৎপুৰুষ সমাসঃ বিজ্ঞেয়ঃ।
 সৰলার্থ—হেতু কৃত দ্ৰব্যবাচক ভিন্ন হেতুবাচক তৃতীয়াস্ত পদৰ লগত
 তৃতীয়া তৎপুৰুষ সমাস হব । উদাহৰণ—ৰাজদত্তম্ ।

৬৭। স্তুতি নিন্দাৰোপিতাৰ্থে কৃত্যৈঃ ।

ব্যাখ্যা—স্তুতি নিন্দাৰোপিতাৰ্থে (স্তুত্যাৰ্থক নিন্দাৰ্থক আৰোপিতাৰ্থক
 শ্চাৰ্থে গম্যমানে সতি) কৃত্যৈঃ (কৃত্য প্ৰত্যয়ান্ত প্ৰথমাত্তৈঃ
 পদৈঃ সহ) তৃতীয়াস্ত পদং যন্ত বাক্যে সমস্যতে অনং তৃতীয়া
 তৎপুৰুষঃ সমাসঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—স্তুতি কৰা, নিন্দা কৰা আৰু আৰোপ কৰা অৰ্থ বুজানে
 কৃত্য প্ৰত্যয়ান্ত প্ৰথমান্ত পদৰ লগত তৃতীয়া বিভক্তিশূদ্ৰ পদৰ
 তৃতীয়া তৎপুৰুষ সমাস হব । উদাহৰণ—কাকপেয়া নদী ।

৬৮। পূৰ্ব্বাদিকৈৰপি ।

ব্যাখ্যা—পূৰ্ব্বাদিকৈৰপি (পূৰ্ব্বাদি প্ৰথমাত্তৈঃ সহ) তৃতীয়াস্ত পদং
 যন্ত বাক্যে সমস্যতে অনং তৃতীয়া তৎপুৰুষঃ সমাসঃ বিজ্ঞেয়ঃ ।

সৰলার্থ—পূৰ্ব্বাদি প্ৰথমান্ত পদৰ লগত তৃতীয়াস্ত পদৰ তৃতীয়া তৎপুৰুষ
 সমাস হব । উদাহৰণ—মাসপূৰ্ব্বঃ ।

৬৯। ভক্ষ্যেণোপ স্কাৰকাণি ।

ব্যাখ্যা—ভক্ষ্যেণ (ভক্ষ্যাদিনা প্ৰথমাত্তেন পদেন সহ) উপস্কাৰকাণি

(মুতাদিনি তৃতীয়াস্ত-পদানি) যন্ত-হাকো সমস্যতে অয়ং তৃতীয়া
তৎপুৰুষঃ সমাসঃ বিভেদঃ ।

সৰলার্থ—ভুক্ত্যবাচক প্ৰথমা বিভক্ত্যন্ত পদৰ লগত উপসৰ্গাক অৰ্থাৎ
ব্যজনাৰি বাচক তৃতীয়াস্ত পদৰ তৃতীয়া তৎপুৰুষ সমাস হব ।
উদাহৰণ—দখ্যোদনঃ ।

৭০। চতুৰ্থ্যন্তা স্তদৰ্থানি ব্লি হিত সুখ বন্ধিতৈঃ ।

ব্যাখ্যা—স্তদৰ্থানি ব্লি হিত সুখ বন্ধিতৈঃ প্ৰথমান্তৈঃ পদৈঃ সহ
চতুৰ্থ্যন্তা শব্দাঃ-যন্ত-হাকো সমস্যতে অয়ং চতুৰ্থী তৎপুৰুষঃ সমাসঃ
বিভেদঃ ।

সৰলার্থ—স্তদৰ্থানি ব্লি হিত সুখ-বন্ধিত প্ৰথমান্ত পদৰ লগত চতুৰ্থ
বিভক্তি যুক্তপদৰ চতুৰ্থী তৎপুৰুষ সমাস হব । উদাহৰণ—মুপদাক ।

৭১। অৰ্থেন নিত্যং সমাসঃ স চ হ্যচ্যস্য লিঙ্গভাক্ ।

ব্যাখ্যা—অৰ্থেন (অৰ্থ পদেন প্ৰথমান্তেন সহ) চতুৰ্থ্যন্তাঃ শব্দাঃ নিত্যং
সমাসঃ স্যাৎ, স শচ সমাসঃ হ্যচ্যলিঙ্গভাক্ (ভজতে) ।

সৰলার্থ—প্ৰথমা বিভক্ত্যন্ত অৰ্থ পদৰ লগত নিত্যতে চতুৰ্থী তৎ পুৰুষ
সমাস হব আৰু সেই সমাসৰ বাচ্যৰ লিঙ্গই লিঙ্গ হব ।
উদাহৰণ—যজ্ঞাৰ্থং দধি ।

৭২। পঞ্চম্যন্তা ভয়াৰ্থেন ।

ব্যাখ্যা—ভয়াৰ্থেন (ভয়বাচকেন প্ৰথমান্তেন পদেন সহ) পঞ্চম্যন্তাঃ
শব্দাঃ যন্ত হাকো সমস্যতে অয়ং পঞ্চমী তৎপুৰুষঃ সমাসঃ
স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ভয়বাচক প্ৰথমান্ত পদৰ লগত পঞ্চমী বিভক্তি যুক্ত পদৰ
পঞ্চমী তৎপুৰুষ সমাস হব । উদাহৰণ—ব্যাঘ্ৰভয়ম্ ।

৭৩। অপেভাদিভিবল্লশঃ ।

ব্যাখ্যা—অপেভাদিভিঃ (প্ৰথমান্তৈঃ পদৈঃ সহ) অল্লশঃ (পঞ্চম্যন্তাঃ
শব্দাঃ) যন্ত হাকো সমস্যতে অয়ং পঞ্চমী তৎপুৰুষঃ সমাসঃ
বিভেদঃ ।

সৰলার্থ—অপেতাৰ্হি প্ৰথমান্ত পদৰ লগত অৰ্হিৰ্থক পঞ্চম্যন্ত পদৰ
পঞ্চমী তৎপুৰুষ সমাস হব বুলি জানিব। উদাহৰণ—সুখাপেতঃ।

৭৪। ষষ্ঠ্যন্তাশ্চ।

ব্যাখ্যা—ষষ্ঠ্যন্তাশ্চ (ষষ্ঠীবিভক্ত্যন্তাঃ শব্দাঃ) প্ৰথমান্তেঃ পদৈঃ সহ যন্ত
ৰাক্যে সমস্যন্তে অয়ং ষষ্ঠী তৎপুৰুষঃ সমাসঃ বিজ্ঞেয়ঃ।

সৰলার্থ—ষষ্ঠী বিভক্ত্যন্ত শব্দ প্ৰথমা বিভক্তিযুক্ত পদৰ লগত ষষ্ঠী
তৎপুৰুষ সমাস হব। উদাহৰণ—ৰাজপুৰুষঃ।

৭৫। কায়েনৈক দেশাৰ্থাঃ পূৰ্ব্বাপৰাধৰোক্তবাঃ।

ব্যাখ্যা—স্বৈক দেশাৰ্থাঃ (স্বৈকদেশৰাচকাঃ) পূৰ্ব্বাপৰাধৰোক্তবাঃ (পূৰ্ব্ব-
অপৰ-অধৰ-উত্তৰাঃ-প্ৰথমান্তাঃ শব্দাঃ) কায়েন (ষষ্ঠ্যন্ত পদেন সহ)
ষষ্ঠী তৎপুৰুষঃ সমাসঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—স্বৈক দেশবাচক বুজোৱা পূৰ্ব্বঅপৰ-অধৰ-উত্তৰাদি প্ৰথমা
বিভক্তিযুক্ত শব্দ কায়বাচক ষষ্ঠ্যন্ত পদৰ লগত ষষ্ঠী তৎপুৰুষ
সমাস হব। উদাহৰণ—পূৰ্ব্বকায়ঃ।

৭৬। অৰ্দ্ধং ন পুংসঃ স্বেকদেশিনা তৎসমেহংশকে।

ব্যাখ্যা—তৎ সমে (তৎ-তুল্যে) অংশকে (ভাগে ৰাচ্যে) স্বৈকদেশিনঃ)
(স্বৈকদেশ ৰাচকেন ষষ্ঠ্যন্ত পদেন সহ) নপুংসকং (ক্লীবলিঙ্গ ৰাচ কং
অৰ্দ্ধং প্ৰথমান্ত পদং যন্ত ৰাক্যে সমস্যতে অয়ং ষষ্ঠীতৎ পুৰুষঃ
সমাসঃ বিজ্ঞেয়ঃ।

সৰলার্থ—সমান ভাগ বাচক আৰু স্বৈক দেশবাচক ষষ্ঠী বিভক্তিযুক্ত
পদৰ লগত ক্লীবলিঙ্গ হোৱা অৰ্দ্ধবাচক প্ৰথমান্ত পদৰ তৎপুৰুষ
সমাস হব। উদাহৰণ—অৰ্দ্ধ পিপ্পলী।

৭৭। নিত্যংক্ৰীড়া জীৱিকাৰ্থ কৃতাক প্ৰত্যয়ান্তকৈঃ।

ব্যাখ্যা—ক্ৰীড়া জীৱিকাৰ্থ কৃতাক প্ৰত্যয়ান্তকৈঃ (ক্ৰীড়ার্থ জীৱিকাৰ্থ বিহিত
অক্ প্ৰত্যয়ান্ত প্ৰথমান্ত পদৈঃ সহ) ষষ্ঠ্যন্তং পদং তত্ত্বিঃ নিত্যং
সমস্যতে।

সৰলার্থ—ক্ৰীড়ার্থক বিহিতি আৰু জীৱিকাৰ্থক বিহিত অক প্ৰত্যয়ান্ত

প্ৰথমান্ত পদৰ লগত আপোনালোকে নিত্যন্তে ষষ্ঠী তৎপুৰুষ সমাস কৰিব। উদাহৰণ—পুস্তক লেখকঃ।

৭৮। তৃজকাভ্যাং কৰ্ম্মকৰ্ত্ৰেৰিক্তা।

ব্যাখ্যা—তৃজকাভ্যাং যোগে (তৃচ্-অক্ প্ৰত্যয়ভ্যাং যোগে) কৰ্ম্ম কৰ্ত্ৰোঃ (কৰ্ম্মৰাচক-কৰ্ত্ত্বাচক পদয়োঃ) যা ষষ্ঠী বিহিতা-সা ষষ্ঠী ন সমস্যাতে।

সৰলার্থ—তৃচ্ আৰু অক্ প্ৰত্যয়ান্ত কৰ্ম্ম আৰু কৰ্ত্ত্বাচক পদৰ লগত ষষ্ঠীতৎপুৰুষ নহব। উদাহৰণ—অপাংম্ৰণ্টা।

৭৯। নিৰ্দ্ধাৰণে চ যা।

ব্যাখ্যা—নিৰ্দ্ধাৰণে চ অৰ্থে যা ষষ্ঠী বিহিতা সা ষষ্ঠী ন সমস্যাতে।

সৰলার্থ—নিৰ্দ্ধাৰণ অৰ্থত বিহিত ষষ্ঠী বিভক্তিৰ ষষ্ঠী তৎপুৰুষ সমাস নহ'ব। উদাহৰণ—গৰাংকৃষ্ণা।

৮০। শাস্ত্ৰানাব্যয় তব্যেন।

ব্যাখ্যা—শাস্ত্ৰানাব্যয় তব্যেন (শস্ত্ৰ-আন-অব্যয়-তব্য প্ৰত্যয়ান্তেন সহ) সম্বন্ধে যা ষষ্ঠীবিহিতা সা ষষ্ঠী ন সমস্যাতে।

সৰলার্থ—শস্ত্ৰ-আন-অব্যয় আৰু তব্য প্ৰত্যয়ৰ সম্বন্ধত হোৱা ষষ্ঠী বিভক্তিৰ লগত ষষ্ঠী তৎপুৰুষ সমাস নহব।

উদাহৰণ—কটস্য কুৰ্ব্বন্।

৮১। পূৰ্ণে থড়মাস্তকৈঃ।

ব্যাখ্যা—পূৰ্ণে (অৰ্থে গম্যমানে সতি) থড়মাস্তকৈঃ (থ্-ড়-ম প্ৰত্যয়ান্তকৈঃ প্ৰথমান্তেঃ পদৈঃ সহ) ষষ্ঠী ন সমস্যাতে।

সৰলার্থ—পূৰ্ণ অৰ্থত বিহিত থ-ড়-ম প্ৰত্যয়ান্ত প্ৰথমান্ত পদৰ লগত ষষ্ঠী তৎপুৰুষ সমাস নহব। উদাহৰণ—গুণিনাং ষষ্ঠঃ।

৮২। গুণি ভাষণ যোগৈগন্ত গুণৰাচি পদৈৰপি।

ব্যাখ্যা—গুণি ভাষণ যোগৈগন্ত (গুণি কখন যোগৈগন্ত) গুণ ৰাচি পদৈৰপি (গুণৰাচক প্ৰথমান্ত পদৈৰপি) ষষ্ঠী ভৱতিঃ ন সমস্যাতে।

সৰলার্থ—ভুপবিশিষ্ট পদৰ লগত ভুপ বাচক প্ৰথমান্ত পদৰ আপোনা-
লোকে ষষ্ঠী তৎপুৰুষ সমাস নকৰিব। উদাহৰণ—পটস্য গুৰু :

৮৩। ক্ৰান্তাদি পদৈৰ্যোগে সা ষষ্ঠী ন সমস্যতে।

ব্যাখ্যা—ক্ৰান্তাদি পদৈৰ্যোগে (ক্ৰ প্ৰত্যয়ান্ত প্ৰথমান্ত পদৈৰ্যোগে) সা
ষষ্ঠীবিহিতা সা ষষ্ঠী ভৱতিঃ ন সমস্যতে।

সৰলার্থ—ক্ৰ প্ৰত্যয়ান্ত প্ৰথমা বিভক্তিযুক্ত পদৰ লগত ষষ্ঠী তৎপুৰুষ
সমাস আপোনালোকে নকৰিব। উদাহৰণ—ৰাজাং মতঃ।

৮৪। সপ্তম্যন্তাঃ ক্ৰান্তেনাবয়ৱা দিন ৰাত্ৰয়োঃ।

ব্যাখ্যা—দিনৰাত্ৰয়োঃ (দিবা ৰাত্ৰয়োঃ ৰাচ্যয়োঃ সতোঃ) অবয়ৱঃ
(অবয়ৱৰাচকাঃ) সপ্তম্যন্তাঃ শব্দাঃ ক্ৰান্তেন (ক্ৰ প্ৰত্যয়ান্তেন প্ৰথমান্ত
পদেন সহ) যত্র ৰাক্যে সমস্যন্তে—অয়ং সপ্তমী তৎপুৰুষ :
সমসিঃ ৰিজ্যেয়ঃ।

সৰলার্থ—দিন-ৰাত্ৰি অবয়ৱ বাচক ক্ৰ প্ৰত্যয়ান্ত প্ৰথমান্ত পদৰ লগত
সপ্তমী তৎপুৰুষ সমাস হব। উদাহৰণ—পূৰ্বাহ্নকৃতম্।

৮৫। কৃত্যৈৰ্মিযোগে।

ব্যাখ্যা—নিযোগে (নিয়োজনেহৰ্থেগম্যমানে সতি) কৃত্যৈঃ (কৃত্য প্ৰত্যয়ান্ত
প্ৰথমান্তঃ পদৈঃ সহ) সপ্তম্যন্তাঃ শব্দাঃ সমস্যন্তে।

সৰলার্থ—নিযোগ কৰা অৰ্থ বুজালে কৃত্য প্ৰত্যয়ান্ত প্ৰথমান্ত পদৰ
লগত সপ্তমী তৎপুৰুষ সমাস হ'ব। উদাহৰণ—মাসদেয়মৃগম্।

৮৬। ধ্বাঙ্কার্থে ক্লেপে।

ব্যাখ্যা—ক্লেপে (নিন্দায়াং গম্যমানায়াং সত্য্যং) ধ্বাঙ্কার্থেঃ (কাক
ৰাচকৈঃ প্ৰথমান্ত পদৈঃ সহ) সপ্তম্যন্তাঃ শব্দাঃ সমস্যন্তে।

সৰলার্থ—নিন্দাৰ্থ বুজালে কাক বাচক প্ৰথমান্ত পদৰ লগত সপ্তম্যন্ত
পদৰ সপ্তমী তৎপুৰুষ সমাস হব। উদাহৰণ—তীৰ্থ ধ্বাঙ্কঃ।

৮৭। শৌণ্ডাদিকৈৰপি।

ব্যাখ্যা—শৌণ্ডাদিকৈৰপি প্ৰথমান্ত পদৈঃ সহ সপ্তম্যন্তাঃ শব্দাঃ ভৱতিঃ
সমস্যন্তে ॥

সৰলার্থ—গৌণাদি প্ৰথমা বিভক্তিযুক্ত পদৰ লগত সন্তম্যন্ত পদৰ
আগোনালোকে সমাস কৰিব। উদাহৰণ—অন্নগৌণঃ।

৮৮। লিঙ্গং পৰপদস্যেচ্চং দ্বন্দ্ব তৎপুৰুষেহপিচ ।

ব্যাখ্যা—দ্বন্দ্ব (দ্বন্দ্ব সমাসে) অপিচ তৎপুৰুষে সমাসে পৰ পদস্য
(পৰৱৰ্তী পদস্য) লিঙ্গং শিষ্টেট বিভটম্ ।

সৰলার্থ—দ্বন্দ্ব আৰু তৎপুৰুষ সমাসৰ পৰ পদৰ লিঙ্গই সমস্ত পদৰ
লিঙ্গ হ'ব বুলি শিষ্টটোকলে কয়।

৮৯। নঞমুখ্যঃ ।

ব্যাখ্যা—অমুখ্যঃ (গৌণঃ) নঞ পদান্তেনসহ যত্র স্বাক্যে সমাসাতে
অয়ং নঞ তৎপুৰুষঃ সমাসঃ বিজ্ঞেয়ঃ ।

সৰলার্থ—গৌণ বুজোৱা নঞ পদৰ লগত নঞ তৎপুৰুষ সমাস
হব। উদাহৰণ—অযটঃ ।

৯০। নঞকাৰঃ সমাসে স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি নঞ স্থানে অকাৰঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সমাস হলে নঞৰ ঠাইত অকাৰ হ'ব। উদাহৰণ—অচ্যুতঃ ।

৯১। অন্‌স্বৰে ।

ব্যাখ্যা—সমাসে সতি, স্বৰে পৰে চ সতি নঞ স্থানে অন্‌স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সমাস হলে আৰু স্বৰবৰ্ণ পিছত থাকিলে নঞৰ ঠাইত
অন্‌ হ'ব। উদাহৰণ—অনিষ্টম্ ।

৯২। ন নখাদিগঃ ।

ব্যাখ্যা—নখাদিগঃ (নখাদিহঃ) নঞ স্থানে অকাৰঃ-অন্‌ চ ন স্যাৎ ।

সৰলার্থ—নখাদি শব্দৰ পিছত থকা নঞৰ ঠাইত অকাৰ আৰু অন্‌
নহব। উদাহৰণ—নখঃ

৯৩। ক্লেপে কচিতিপ্তস্তম্ ।

ব্যাখ্যা—ক্লেপে (নিষ্কাৰ্য্যঃ গম্যমান্য্যঃ সত্যঃ) ক্চিৎ প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগে
জিহ্মভেদঃ পদেন সহ নঞঃভুক্তিঃ সয়াসাতে ।

সৰলার্থ—নিন্দা কৰা অৰ্থ বুজালে কেতিয়াবা তিওঁ পদৰ লগত
আপোনালোকে নঞ্ তৎপুৰুষ সমাস কৰিব।
উদাহৰণ—জান্ম হে অকৰোষি তৎ।

৯৪। অত্যাৱয়ঃ সমস্যন্তে ক্ৰান্তাদ্যৰ্থে দ্বিতীয়য়া।

ব্যাখ্যা—ক্ৰান্তাদ্যৰ্থে (আক্ৰম নাদ্যৰ্থে গম্যমানেহপি) দ্বিতীয়য়া (দ্বিতীয়ান্ত
পদেন সহ) অত্যাৱয়ঃ প্ৰথমান্তাঃ শব্দাঃ যন্ত ঙাক্যে সমস্যন্তে
অয়ং অত্যাৱয় তৎ পুৰুষঃ সমাসঃ বিজ্ঞেয়ঃ।

সৰলার্থ—আক্ৰমণাদি অৰ্থ বুজালে দ্বিতীয়ান্ত পদৰ লগত অত্যাৱি
প্ৰথমান্ত পদৰ অত্যাৱি তৎপুৰুষ সমাস হ'ব।
উদাহৰণ—অতিখট্ঃ।

৯৫। অৱাদয় স্তুতীয়াস্তে ক্ৰুশ্টাদ্যৰ্থে।

ব্যাখ্যা—ক্ৰুশ্টাদ্যৰ্থে গম্যমানে সতি তৃতীয়াস্তে পদৈঃ সহ অৱাদয়ঃ
প্ৰথমান্তাঃ শব্দাঃ সমস্যন্তে।

সৰলার্থ—ক্ৰুশ্টাদি (হীন) অৰ্থ বুজালে তৃতীয়ান্ত পদৰ লগত অৱাদি
প্ৰথমান্ত শব্দৰ তৎপুৰুষ সমাস হ'ব। উদাহৰণ—অৱকোকিলম্।

৯৬। পৰ্য্যাদয় শ্চতুৰ্থ্যন্তে গ্লানাদ্যৰ্থে।

ব্যাখ্যা—গ্লানাদ্যৰ্থে গম্যমানে সতি চতুৰ্থ্যন্তে পদৈঃ সহ পৰ্য্যাদয়ঃ
প্ৰথমান্তাঃ শব্দাঃ সমস্যন্তে।

সৰলার্থ—গ্লানি হোৱা অৰ্থ বুজালে চতুৰ্থী বিভক্তিযুক্ত পদৰ লগত
পৰ্য্যাদি প্ৰথমান্ত পদৰ তৎ পুৰুষ সমাস হ'ব। উদা—পৰিবায়ঃ।

৯৭। নিবাদয়ো গতাদ্যৰ্থে পঞ্চম্যা।

ব্যাখ্যা—গতাদ্যৰ্থে (গমনাদ্যৰ্থে সতি) পঞ্চম্যন্তে পদৈঃ সহ নিবাদয়ঃ
প্ৰথমান্তাঃ শব্দাঃ উৱক্তিঃ সমস্যন্তে।

সৰলার্থ—গমনাদি অৰ্থ বুজালে পঞ্চম্যন্ত পদৰ লগত নিব্ আদি
প্ৰথমান্ত পদৰ তৎপুৰুষ সমাস হ'ব। উদাহৰণ—নিৰ্ব্বনোমৃগঃ।

৯৮। প্ৰাক্ পদাৰ্থ প্ৰধানোহয়ং সমাসো ৰাচ্যলিঙ্গকঃ।

ব্যাখ্যা—অয়ং (নঞাদি তৎপুৰুষঃ সমাসঃ) প্ৰাক্ পদাৰ্থ প্ৰধানঃ

(পূৰ্ব পদাৰ্থ প্ৰধানঃ সন্ বাচ্য লিঙ্গকঃ স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—মঞ্জাদি তৎপুৰুষ সমাস পূৰ্বপদ প্ৰধান হৈ বাচ্য লিঙ্গপ্ৰাপ্ত হব ।

৯৯। উক্তান্তত পুৰুষাঃ ।

ব্যাখ্যা—তৎ পুৰুষাঃ (কৰ্মধাৰয়াদয়ঃ) উক্তাঃ (কথিতাঃ) ।

সৰলার্থ—সকলোবোৰ তৎপুৰুষ আৰু কৰ্মধাৰয় আদি সমাসবোৰ কোৱা হ'ল ।

১০০। তএ কুকৎ স্বৰ বথাদিষু ।

ব্যাখ্যা—তত্র (তৎ পুৰুষে সমাসে সতি) স্বৰবথাদিষুশব্দেষু পৰেষু সৎষু চ কু শব্দঃ স্থানে কৎস্যাৎ ।

সৰলার্থ—তৎপুৰুষ সমাস হলে স্বৰবৰ্ণ আৰু বথাদি শব্দ পিছত থাকিলে কু শব্দৰ ঠাইত কৎ বব । উদাহৰণ—কদম্বঃ ।

১০১। কাঙ্ক্ষীষদৰ্থে কাৰ্য্যোহঙ্কে পথে চ ।

ব্যাখ্যা—তৎ পুৰুষে সমাসে সতি ঈষদৰ্থে (অন্নার্থে চ সতি) কু শব্দঃ কাস্যোৎ, অঙ্কে পথে চ শব্দে পৰে কুশব্দঃ স্থানে কা স্যাৎ ।

সৰলার্থ—তৎপুৰুষ সমাস হলে আৰু ঈষৎ অৰ্থ বুজালে, অঙ্ক আৰু পথ শব্দ পিছত থাকিলে কু শব্দৰ ঠাইত কা হব ।
উদাহৰণ—কাঙ্ক্ষম্ ।

১০২। পুৰুষেতুৰ্বা ।

ব্যাখ্যা—তৎপুৰুষে সমাসে সতি, তু পুৰুষে শব্দে চ পৰে সতি বা (বিকল্পেন) কু শব্দঃ কাস্যোৎ ।

সৰলার্থ—তৎপুৰুষ সমাস হলে আৰু পুৰুষ শব্দ পিছত থাকিলে কু শব্দৰ ঠাইত বিকল্পে কা হব । উদাহৰণ—কাপুৰুষঃ

১০৩। সমানার্থানেক পদং বহিবৰ্থে সমস্যতে ।

নিত্যং যৎ স বহুব্ৰীহিঃ ।

ব্যাখ্যা—বহিবৰ্থে (সমস্যমান পদাতিবিভেদার্থে গম্যমানেসতি) সমা-
নাৰ্থানেক পদং (তুল্যার্থব্ৰিহাদিপদং) যন্ত ত্বাকো নিত্যং সমস্যতে
স বহুব্ৰীহিঃ সমাসঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—যি সমাসৰ বাক্যত থকা একাধিক অৰ্থাৎ দুটা বা তিনিটা পদৰ অৰ্থই নিজৰ অৰ্থ প্ৰকাশ নকৰি আন কোনো বাহ্যৰ্থ বুজায় তাকেই বহুব্ৰীহি সমাস বুলি কব। উদাহৰণ—পশ্মপাণিঃ।

১০৪। বিন্দিগৰ্থে তথা দিশৌ।

ব্যাখ্যা—বিন্দিগৰ্থে (দিশোৰ্মধ্যোহৰ্থে গম্যমানে সতি) তথা দিশৌ (কাতাদি দিগ্‌ব্ৰাচক শব্দৌ যন্ত বাক্য সমস্যতে স দিগান্তবালার্থ বহুব্ৰীহিঃ সমাসঃ স্যাৎ)।

সৰলার্থ—দুটা দিশৰ মাজক বুজালে কাতাদি দিশ বাচক শব্দৰ দিগান্ত-বালার্থ বহুব্ৰীহি সমাস হব। উদাহৰণ—দক্ষিণপূৰ্বা।

১০৫। অসমানাধিকৰণঃ প্ৰথমার্থশ্চ কুত্ৰচিৎ।

ব্যাখ্যা—কুত্ৰচিৎ (প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগে) অসমানাধিকৰণঃ (অতুল্যার্থকঃ প্ৰথমার্থ) যন্ত বাক্যে সমস্যতে অয়ং অসমানাধিকৰণ প্ৰথমার্থঃ বহুব্ৰীহিসমাসঃ বিন্ভেদঃ।

সৰলার্থ—কেতিয়াবা প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগ সাধনৰ কাৰণে অসমান বিভক্তি যুক্ত প্ৰথমাত্ম পদৰ অসমানাধিকৰণ বহুব্ৰীহি সমাস হব। উদাহৰণ—কৰ্ত্তেকালঃ।

১০৬। সঙ্খ্যাগৰ্ভৈঃ সমস্যন্তে দূৰাসম্মাধিকাব্যয়াঃ।

ব্যাখ্যা—দূৰাসম্মাধিকাব্যয়াঃ শব্দাঃ সঙ্খ্যা শব্দৈঃ সহযন্ত বাক্যে সমস্যতে অয়ং সংখ্যোত্তৰবহুব্ৰীহিঃ সমাসঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—সংখ্যাবাচক শব্দৰ লগত অদূৰ আসন্ন আৰু অধিক আদি শব্দবোৰৰ সংখ্যোত্তৰ বহুব্ৰীহি সমাস হব।

উদাহৰণ—অদূৰদশাঃ।

১০৭। সূজ্জৰ্থব্ৰাৰ্থয়োঃ সঙ্খ্যাঃ সঙ্খ্যার্থৈঃ।

ব্যাখ্যা—সূজ্জৰ্থ-ব্ৰাৰ্থয়োঃ গম্যমানয়োঃ সন্তোঃ, সঙ্খ্যার্থৈঃ (সংখ্যা ব্ৰাচকৈঃ শব্দৈঃ সহ) সংখ্যাঃ (সংখ্যাব্ৰাচক শব্দাঃ) যন্ত বাক্যে সমস্যতে অয়ং সংখ্যোত্তৰ পদ বহুব্ৰীহিঃ বিন্ভাভেন বিন্ভেদঃ।

সৰলার্থ—সূচ্ প্ৰত্যয় হলে আৰু বাহ্যৰ্থ বুজালে সংখ্যাপদ সংখ্যা বাচক শব্দৰ লগত বিকল্পে সংখ্যোত্তৰ পদ বহুব্ৰীহি সমাস হব। উদাহৰণ—দ্বিদেশগজাঃ।

১০৮। উচ্ ততঃ স্মৃতঃ ।

ব্যাখ্যা—উত্তঃ (ব্যাকৰণ সংখ্যোত্তৰ পদ বহুব্ৰীহি সমাসাৎ পৰঃ)

উচ্ প্রত্যয়ঃ শিষ্টৈঃ স্মৃতঃ (উক্তঃ) ।

সৰ্গার্থ—ব্যাকৰণ সংখ্যোত্তৰপদ বহুব্ৰীহি সমাসৰ পিছত উচ্
প্রত্যয় হব বুলি শিষ্টসকলে কয়। উদাহৰণ—আসন্নবিশ্বা ।

১০৯। সপ্তম্যন্তং গৃহীত্বৈতি তুল্যৰূপং সমস্যতে ।

১১০। তৃতীয়াস্তং প্ৰহত্যেতি যুদ্ধাদৌ ব্যতিহাৰিণি ।

ব্যাখ্যা—ব্যতিহাৰিণি (ব্যতিহাৰ লক্ষণে)যুদ্ধাদৌ অৰ্থে গম্যমানে সতি
গৃহীত্বা ইত্যাদ্যৰ্থে সপ্তম্যন্তং পদং তুল্যৰূপং (সমান ৰূপং),
প্ৰহত্যেইত্যাদ্যৰ্থে তৃতীয়াস্তং পদং চ যন্ত বাক্যে সমস্যতে অম্মং
ব্যতিহাৰ বহুব্ৰীহিঃ সমাসঃ স্যাৎ ।

সৰ্গার্থ—যুদ্ধ কৰা অৰ্থ বুজালে গৃহীত্বাদি অৰ্থযুক্ত সপ্তমী বিভক্তি
যুক্ত পদৰ আৰু প্ৰহত্যাদি অৰ্থত তুল্যৰূপ বুজোৱা তৃতীয়াস্ত পদৰ
ব্যতিহাৰ বহুব্ৰীহি সমাস হ'ব।

১১১-১১৩। ইজব্যয়ং ব্যতিহাৰে । ইচিপূৰ্বপদান্ত আ দীৰ্ঘশ্চ
ৰা ।

ব্যাখ্যা—ব্যতিহাৰ সমাসে সতি অব্যয়ংপৰ ইচ্ স্যাৎ । ইচি পৰে সতি
পূৰ্ব পদান্ত আ স্যাৎ, ৰা (বিকল্পেন) দীৰ্ঘশ্চ স্যাৎ ।

সৰ্গার্থ—ব্যতিহাৰ বহুব্ৰীহি সমাসৰ পিছত আৰু অব্যয় পদৰ পিছত
ইচ্ প্রত্যয় হব। ইচ্ প্রত্যয় হলে পূৰ্ব পদৰ শেষত আ হব
আৰু বিকল্পে দীৰ্ঘ হব। উদাহৰণ—পাণাপানি ।

১১৪। দ্বিদণ্ডায়াঃ সাধনঃ স্যুঃ সমাসেষু ঐয়োগতঃ ।

ব্যাখ্যা—সমাসেষু (বহুব্ৰীহি তৎপুরুষাদি সমাসেষু সৎসু) দ্বিদণ্ডায়াঃ
শব্দাঃ ইচ্ প্ৰত্যয়ান্তাঃ সন্তঃ সাধনঃ স্যুঃ ।

সৰ্গার্থ—বহুব্ৰীহি-তৎপুরুষ আদি সমাস হলে, দ্বিদণ্ড আদি শব্দবোৰ
ইচ্ প্ৰত্যয়ান্ত হৈ সাধিত হব। উদাহৰণ—দ্বিদণ্ডি ।

১১৫। তৃতীয়াস্তৈঃ সহঃ ।

ব্যাখ্যা—তৃতীয়াস্তৈঃ পদৈঃ সহ সহঃ (সহশব্দঃ) যন্ত বাক্যে সমস্যাতে
অন্যং প্ৰথমার্থঃ বহুব্রীহি সমাসঃ বিভ্ৰেয়ঃ ।

সৰলার্থ—তৃতীয়াস্ত পদৰ লগত সহ শব্দৰ প্ৰথমার্থ বহুব্রীহি সমাস
হব ।

১১৬। তএ কৰ্ত্তব্যো রা সহস্য সং ।

ব্যাখ্যা—তত্ত্ব (বহুব্রীহি সমাসে স্থিতে উত্তৰ পদে পৰে সহ শব্দস্য
স্থানে রা (বিকল্পেন) সং ভৱন্তিঃ কৰ্ত্তব্যঃ ।

সৰলার্থ—বহুব্রীহি সমাসত পিছত থকা সহ শব্দৰ ঠাইত বিকল্পে
স হব । উদাহৰণ—সপুত্ৰঃ ।

১১৭। অদৃশ্যাধিকয়োঃ ।

ব্যাখ্যা—অদৃশ্যাধিকয়োঃ অর্থয়োঃ গম্যমানয়োঃ সত্যোঃ বহুব্রীহিস্থোত্তৰ
পদে পৰে চ সতি সহস্য স্থানে নিত্যং স ভৱন্তিঃ বিভ্ৰেয়ঃ ।

সৰলার্থ—অদৃশ্য আৰু অধিক অর্থ বুজালে প্ৰথমার্থ বহুব্রীহি সমাসৰ
পিছত থকা সহ শব্দৰ ঠাইত নিত্যতে আপোনালোকে স কৰিব ।
উদাহৰণ—সদ্রোণঃ ।

১১৮। নাশিষ্য গোৱৎসহলেপৰে ।

ব্যাখ্যা—আশিষি (আশীৰ্ব্বাদে অৰ্থে গম্যমানে সতি) অগোৱৎ সহলে
(গোৱৎস হন্ ভিন্নে) বহুব্রীহিস্থোত্তৰ পদে পৰে চ সতি সহস্য
স্থানে নিত্যং স ভৱন্তিঃ ন কৰ্ত্তব্যঃ ।

সৰলার্থ—আশীৰ্ব্বাদ অর্থ বুজালে গো-ৱৎস আৰু হন্ শব্দ ভিন্ন
প্ৰথমার্থ বহুব্রীহি সমাসৰ পিছত থকা সহ শব্দৰ ঠাইত আপোনা-
লোকে নিত্যতে স নকৰিব । উদাহৰণ—সহপুত্ৰঃ ।

১১৯। অকালার্থে পৰে নিত্যমব্যয়ীভাৱে সহস্য সং ।

ব্যাখ্যা—অকালার্থে (কালার্থ ভিন্নে শব্দে পৰে সতি) অব্যয়ীভাৱে সমাসে
চ সতি সহস্য স্থানে নিত্যং স ভৱন্তিঃ কৰ্ত্তব্যঃ ।

সৰলার্থ—কালার্থ ভিন্ন শব্দ পিছত থাকিলে আৰু অব্যয়ীভাৱ সমাস

হলে সহ শব্দৰ ঠাইত আপোনালোকে নিত্যন্তে স কৰিব।
উদাহৰণ—সচক্ৰম্।

১২০। মানদৃগ্ দৃশদৃক্ষেষু জ্যোতিৰ্জন পদাদিষু। মান
লোপ সমানস্য।

ব্যাখ্যা—বহুব্ৰীহি সমাসে সতি মান-দৃগ্ দৃশ-দৃক্ষেষু শব্দেষু জ্যোতিৰ্জন
পদাদিষু শব্দেষু চ পৰেষু সৎষু সমানস্য (সমান শব্দস্য) মান
লোপঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে মান-দৃগ্-দৃশ-দৃক্ষ-জ্যোতি আৰু জনপদ
আদি শব্দ পিছত থাকিলে সমান শব্দৰ মান লোপ হয়।
উদাহৰণ—সমানঃ।

১২১। ধৰ্ম পক্ষাদিকে তুৰা।

ব্যাখ্যা—বহুব্ৰীহি সমাসে সতি ধৰ্মপক্ষাদিকে তু শব্দে পৰে চ সতি
সমান শব্দস্য মানঃ বা (বিকল্পেন) লোপঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে আৰু ধৰ্ম পক্ষাদি শব্দ পিছত থাকিলে
বিকল্পে সমান শব্দৰ মান লোপ হব। উদাহৰণ—সধৰ্ম্মা।

১২২। চাৰ্থে দ্বন্দ্বঃ।

ব্যাখ্যা—চাৰ্থে (চকাৰস্য অৰ্থে) প্ৰথমান্ত দ্বিত্বাদি পদং যত্র স্বাক্যে
সমস্যাতে স দ্বন্দ্বঃ সমাসঃ বিজ্ঞেয়ঃ।

সৰলার্থ—চকাৰৰ অৰ্থত এটাতকৈ অধিক প্ৰথমা বিভক্তি যুক্ত পদৰ
দ্বন্দ্ব সমাস হব।

১২৩। সমাহাৰ ইতৰেতৰ যুক্তসঃ।

ব্যাখ্যা—স দ্বন্দ্বঃ সমাহাৰঃ ইতৰেতৰ যুক্ত চ স্যাভ্যম্।

সৰলার্থ—সেই দ্বন্দ্ব সমাস—সমাহাৰ আৰু ইতৰেতৰ দুবিধ হব।
উদাহৰণ—পানিপাদম্।

১২৪। সমুচ্চয়ান্বাচয়য়ো দ্বন্দ্বো নাস্তি।

ব্যাখ্যা—সমুচ্চয়ান্বাচয়য়োঃ—অৰ্থয়োঃ দ্বন্দ্বঃ সমাসঃ নাস্তি।

সৰলার্থ—সমুচ্চয় আৰু অন্বাচয় অৰ্থত দ্বন্দ্ব সমাস নহব।

১২৫। অচাৰ্য্যৈঃ ।

ব্যাখ্যা—অব্যয়ৈঃ পদৈঃসহ দ্বন্দ্বঃ সমাসঃ ন স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অব্যয় পদৰে সৈতে দ্বন্দ্ব সমাস নহব ।

১২৬। অৰায়োদৈবতা দ্বন্দ্বৈ প্ৰাক্ পদান্তস্য দীৰ্ঘতা ।

ব্যাখ্যা—অৰায়োঃ (স্বায়ুঃ ভিন্নস্য) দেৱতা দ্বন্দ্বৈ (দ্বন্দ্ব সমাসে সতি) প্ৰাক্-পদান্তস্য (পূৰ্ব পদস্য অন্তঃ) দীৰ্ঘতা স্যাৎ ।

সৰলার্থ—স্বায়ু ভিন্ন দেৱতাবাচক পদৰ দ্বন্দ্ব সমাস হলে পূৰ্ব পদৰ অন্ত বৰ্ণ দীৰ্ঘ হব । উদাহৰণ—অগ্নীৱকণৌ ।

১২৭। ন দীৰ্ঘোঃ পূৰ্ব্বন্ধিমতি ।

ব্যাখ্যা—দেৱতা দ্বন্দ্ব সমাসে সতি ৱন্ধিমতি (ৱন্ধিমূক্তোপৰ পদে পৰে চ সতি) পূৰ্ব পদস্য অণ্ণেঃ (অগ্নিশব্দস্য অন্তঃ) ন দীৰ্ঘঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—দেৱতাচক পদৰ দ্বন্দ্ব সমাসত পৰপদ ৱন্ধি যুক্ত হলে পূৰ্বপদ অগ্নি শব্দৰ দীৰ্ঘ নহব । উদাহৰণ—অগ্নিমাৰুতম্ ।

১২৮। তদ্বন্ধিৱিকাব আ ।

ব্যাখ্যা—দেৱতা দ্বন্দ্ব সতি তদ্বৎ (ৱন্ধিমতি) ৱিকৌ পৰ পদে চ সতি অণ্ণেঃ—ইকাৰঃ—আস্যাৎ ।

সৰলার্থ—দেৱতা বাচক পদৰ দ্বন্দ্ব সমাসত ৱন্ধি যুক্ত বিষ্ণু পদ পিছত থাকিলে অগ্নি শব্দৰ ইকাৰৰ ঠাইত আ হব ।
উদাহৰণ—আঃ ঐশ্বৰ্য্যম্ ।

১২৯। দেৱদ্বন্দ্বৈ দিবোদ্যাৱা ।

ব্যাখ্যা—দেৱ দ্বন্দ্বৈ সতি দিবঃ স্থানে দ্যাৱা স্যাৎ ।

সৰলার্থ—দেৱতা বাচক পদৰ দ্বন্দ্ব সমাসত দিব শব্দৰ ঠাইত দ্যাৱা হ'ব । উদাহৰণ—দ্যাৱাভূমী ।

১৩০। পৃথিব্যাং দিবসিত্যপি ।

ব্যাখ্যা—পৃথিব্যাং পৰে দিবঃ স্থানে দিবস্ ইত্যপি স্যাৎ ।

সৰলার্থ—দ্বন্দ্ব সমাসত পৃথিবী শব্দ পিছত থাকিলে দিব্ শব্দৰ ঠাইত দিবস্ হ'ব । উদাহৰণ—দিবঃপৃথিবৌ ।

১৩১। ঋকাৰ আ ঋকাৰান্তে বিদ্যাসম্বন্ধিনোঃ য়োঃ ।

ব্যাখ্যা—ঋষ্ম সমাসে সতি ঋয়োঃ বিদ্যা সম্বন্ধিনোঃ গম্যমানয়োঃ

সতোঃ—ঋকাৰান্তে শব্দেচ পৰে সতি ঋকাৰস্য স্থানে আ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ঋষ্ম সমাস হলে, সম্বন্ধ আৰু বিদ্যা সম্বন্ধ বুজালে ঋকাৰান্ত শব্দৰ পিছত থকা ঋকাৰৰ ঠাইত আ হ'ব। উদাহৰণ—হোতা পোতাৰৌ ।

১৩২। যোনি সম্বন্ধিনোঃ চৈবম্ ।

ব্যাখ্যা—ঋষ্ম সমাসে সতি যোনি সম্বন্ধিনোঃ গম্যমানয়োঃ সতোশ্চ

ঋকাৰান্ত শব্দে পৰে ঋকাৰস্য স্থানে আ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ঋষ্ম সমাস হলে, যোনি সম্বন্ধ আৰু সম্বন্ধ বুজালে ঋকাৰান্ত পদৰ আগত থকা পদৰ ঋকাৰৰ ঠাইত আ হ'ব।

উদাহৰণ—পিতাপ্ৰাতৰৌ ।

১৩৩। পুত্ৰশব্দে বিভাষয়া ।

ব্যাখ্যা—ঋষ্ম সমাসে সতি পুত্ৰে শব্দে চ পৰে সতি বিভাষয়া (বিকল্পেন)

ঋকাৰঃ—আ স্যাৎ

সৰলার্থ—ঋষ্ম সমাস হলে আৰু পুত্ৰ শব্দ পিছত থাকিলে আগত থকা ঋকাৰান্ত শব্দৰ ঋকাৰৰ ঠাইত আ হ'ব।

দাহৰণ—মাতা পুত্ৰৌ ।

১৩৪। অথ দ্বন্দ্বাপবাদৈকশেষাঃ ।

পিতুৰবশেষো মাত্ৰা কৰ্ত্তব্যো ব্ৰা ।

ব্যাখ্যা—অথ দ্বন্দ্ব সমাস কথনান্তৰং দ্বন্দ্বাপবাদঃ (দ্বন্দ্ববোধকঃ) এক-

শেষাঃ কথ্যন্তে । দ্বন্দ্ব সমাস বিষয়ে মাত্ৰা (মাতৃপদ লোপে সতি)

ব্ৰা (বিকল্পেন) পিতুৰবশেষঃ কৰ্ত্তব্যঃ ।

সৰলার্থ—দ্বন্দ্ব সমাস কোৱাৰ পিছত দ্বন্দ্ব সমাসৰ বাধক একশেষ

দ্বন্দ্ব কোৱা হ'ব। দ্বন্দ্ব সমাস হলে আৰু মাতৃপদ লোপ হলে

বিকল্পে পিতৃ পদ অৱশেষ থাকিব। উদাহৰণ—পিতৰৌ ।

১৩৫। পুত্ৰো দুহিত্ৰাৱশেষ্যঃ ।

ব্যাখ্যা—দ্বন্দ্ব সমাস বিষয়ে দুহিত্ৰা (দুহিতৃ পদ লোপেসতি) পুত্ৰঃ—
অৱশেষ্যঃ (অৱশিষ্যতে) ।

সৰলার্থ—দ্বন্দ্ব সমাস হলে আৰু দুহিতৃ পদ লোপ হলে পুত্ৰ পদ
অৱশেষ থাকিব। উদাহৰণ—পুত্ৰো ।

১৩৬। স্বস্ত্ৰা ভ্ৰাত্ৰাৱশিষ্যতে ।

ব্যাখ্যা—দ্বন্দ্ব সমাসে সতি স্বস্ত্ৰা (স্বস্থ শব্দ লোপে চসতি) ভ্ৰাতা (ভ্ৰাতৃ
শব্দঃ) অৱশিষ্যতে ।

সৰলার্থ—দ্বন্দ্ব সমাসত স্বস্থশব্দ লোপ হলে ভ্ৰাতৃশব্দ অৱশেষ থাকিব।
উদাহৰণ—ভ্ৰাতবৌ ।

১৩৭। স্বস্ত্ৰা বা স্বস্তবঃ ।

ব্যাখ্যা—দ্বন্দ্ব সমাসে সতি স্বস্ত্ৰা (স্বস্ত্ৰ শব্দঃ লোপেচ সতি) বা
(বিকল্পেন) স্বস্তবঃ শব্দঃ অৱশিষ্যতে ।

সৰলার্থ—দ্বন্দ্ব সমাসত স্বস্ত্ৰ শব্দ লোপ হলে বিকল্পে স্বস্তব শব্দ
থাকিব। উদাহৰণ—স্বস্তবৌ ।

১৩৮। সৰ্বৈৰ্ভুক্তাদ্য্যঃ ।

ব্যাখ্যা—দ্বন্দ্ব সমাসে সতি সৰ্বৈঃ (তাদাদিভিষ্মৈঃসকলৈঃলোপৈঃ)
মিলিত সংখ্যাৱন্তঃ তদাদ্য্যঃ শব্দা অৱশিষ্যন্তে ।

সৰলার্থ—দ্বন্দ্ব সমাসত তাদাদি ভিন্ন শব্দে লোপ হলে সমাসান্ত পদ
মিলিত বচন হৈ তদাদি শব্দ অৱশেষ থাকিব। উদাহৰণ—তৌ ।

১৩৯। তত্র তৎ পৰম্ ।

ব্যাখ্যা—তত্র (তাদাদি পদয়োঃ) মিলিত সংখ্যাৱান্ সন্ তৎপৰম্
(তস্মাৎ পৰৱৰ্তী) যৎপদং তদৱশিষ্যতে ।

সৰলার্থ—দ্বন্দ্ব সমাসত সেই তাদাদি পদৰ মিলিত বচন অনুসৰি
যি পদ পিছত থাকে সেইপদ অৱশেষ থাকিব। উদাহৰণ—যৌ ।

১৪০। পতৌ জং দঞ্চ জায়ায়াঃ ।

ব্যাখ্যা—দ্বন্দ্ব সমাসে সতি পতৌ (পতিশব্দে চ পৰেসতি) জায়ায়াঃ
স্থানে জংদঞ্চ আদেশৌ স্যাতাম্ ।

সৰলার্থ—দ্বন্দ্ব সমাসত পতি শব্দ পিছত থাকিলে জায়া শব্দৰ ঠাইত
জং আৰু দং আদেশ হ'ব। উদাহৰণ—দম্পতী।

১৪১। সৰূপানাং একশেষঃ।

ব্যাখ্যা—সৰূপানাং (তুল্যৰূপানাং) মিলিত সংখ্যাবান্ একশেষঃ স্যাৎ।
সৰলার্থ—সমানবিভক্তি যুক্ত পদৰ মিলিত বচনযুক্ত পদ অবশেষ থাকিলে
তাকেই একশেষ দ্বন্দ্ব সমাস বুলি কোৱা হয়। উদাহৰণ—ঘটাঃ।

১৪২। অংশতো ভেদবতামপি।

ব্যাখ্যা—অংশতঃ (একাংশে) ভেদবতামপি (বিত্তিম্নানামপি) সৰূপানাং
(তুল্যৰূপানাং) লিঙ্গানাং মিলিত সংখ্যাবান্ একশেষঃ স্যাৎ।
সৰলার্থ—অংশভেদ বুজালেও সমান বিভক্তিমুক্ত পদৰ মিলিত বচন
হৈ একশেষ দ্বন্দ্ব সমাস হ'ব। উদাহৰণ—দণ্ডৌ।

১৪৩। পুমান্ স্ত্রী প্রত্যয়ান্তেন।

ব্যাখ্যা—স্ত্রী প্রত্যয়ান্তেন পদেন লোপেন সৰূপানাং লিঙ্গানাং মিলিত
সংখ্যাবাস ন্ পুমান্ একশেষঃ স্যাৎ।
সৰলার্থ—স্ত্রীপ্রত্যয়ান্ত পদ লোপ হলে সমান বিভক্তিমুক্ত পদৰ মিলিত
বচন হৈ পুংলিঙ্গ পদৰ একশেষ দ্বন্দ্ব সমাস হ'ব। উদা—শিবৌ।

১৪৪। বৃদ্ধো মূনাবশিষ্যতে।

১৪৫। স্ত্রী পুংবচ।

ব্যাখ্যা—মূনা (মূৰ প্রত্যয়ান্তেনপদেন মূৰ শব্দেন লোপেনচ) মিলিত
সংখ্যাবান্ বৃদ্ধঃ (বৃদ্ধপ্রত্যয়ান্ত শব্দঃ বৃদ্ধ শব্দচ অবশিষ্যতে)।
স্ত্রীলিঙ্গঃ পুংবচ স্যাৎ।

সৰলার্থ—মূৰ শব্দ লোপ হলে মিলিত বচন হৈ বৃদ্ধ প্রত্যয়ান্ত
শব্দৰ একশেষ দ্বন্দ্ব সমাস হ'ব আৰু স্ত্রীলিঙ্গ শব্দ পুংলিঙ্গৰ দৰে
হ'ব। উদাহৰণ—গাৰ্গৌ।

১৪৬। ক্লীবলিঙ্গমক্লীবৈবৈনৈকবচ বা।

ব্যাখ্যা—অক্লীবলিঙ্গেন (স্ত্রীলিঙ্গ পুংলিঙ্গ শব্দেন লোপেন) মিলিত
সংখ্যাবান্ বা ক্লীবলিঙ্গমবশিষ্যতে। একবচ (একবচনং স্যাৎ)।

সৰলার্থ—একশেষ দ্বন্দ্ব সমাসত ক্ৰীলিঙ্গ পদ আৰু পুংলিঙ্গ পদ লোপ হলে মিলিত বচন হৈ ক্ৰীৰ লিঙ্গ অবশেষ হ'ব। উদাহৰণ—গুৰু।

১৪৭। বহুত্বে গ্ৰাম্য পশুভিবতাকণ্যান্বিতৈঃ স্ত্ৰিয়ঃ।

ব্যাখ্যা—একশেষ দ্বন্দ্ব, বহুত্বে (বহুবচনান্তে সতি) অতাকণ্যান্বিতৈঃ (তাকণ্যান্বিতবিশেষণভিমৈঃ) গ্ৰাম্য পশুভিঃ লোপে চ সতি ক্ৰীলিঙ্গ মৰশিয়াতে।

সৰলার্থ—একশেষ দ্বন্দ্ব সমাসত তাকণ্যাদিগুণ বাচক ডিম্ব বহু বচনান্ত গ্ৰাম্য পশুবাচক পুংলিঙ্গ পদ লোপ হলে ক্ৰীলিঙ্গবাচক পদ অবশেষ হ'ব। উদাহৰণ—গৰ্দ্ভাঃ।

১৪৮। যঃ সৰপৰিকপৈক শেষঃ পাণিনি সন্মতঃ।

১৪৯। চান্দ্ৰাঃ প্রকৃতি বৃত্তিভ্যাং সিদ্ধৌ তন্মানুমেনিৰে।

ব্যাখ্যা—যঃ সৰপৰিকপৈক শেষঃ (সমান ৰূপ অসমানৰূপানাং শব্দানাং একশেষঃ) পাণিনি সন্মতঃ স্যাৎ, চান্দ্ৰাঃ (পণ্ডিতাঃ) প্রকৃতি বৃত্তিভ্যাং (শব্দশক্তিলক্ষণাভ্যাং সিদ্ধৌ) তৎ সৰপ-বিকা-পৈকশেষঃ) ন অনুমেনিৰে (ন-অনুমন্যন্তে)।

সৰলার্থ—সমান বিভক্তি নাইবা অসমান বিভক্তি যুক্ত একশেষ দ্বন্দ্ব সমাস পাণিনি সন্মত মত হয়। কিন্তু চান্দ্ৰাদি পণ্ডিতসকলে শব্দ শক্তিৰ দ্বাৰা আৰু শব্দ লক্ষণৰ দ্বাৰা যি পদ সিদ্ধ হ'ব সেই সৰপ বা বিৰূপ একশেষ দ্বন্দ্ব সমাস সৰ্বসন্মত নহ'ব বুলি কয়।

১৫০। ক্ৰীৰলিঙ্গঃ সমাহাৰস্তস্য নিত্যত্ব নিৰ্ণয়ঃ।

ব্যাখ্যা—সমাহাৰ দ্বন্দ্বঃ ক্ৰীৰলিঙ্গঃ স্যাৎ। তস্য সমাহাৰ দ্বন্দ্বস্য নিত্যত্ব নিৰ্ণয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—সমাহাৰ দ্বন্দ্ব সমাস নিত্যতে ক্ৰীৰ লিঙ্গ আৰু একবচন হ'ব, আৰু সংহতি প্রধান হ'ব। উদাহৰণ—পাণিপাদম্।

১৫১। প্রণ্যঙ্গ তূৰ্য্যকাজ্ঞানাম্।

ব্যাখ্যা—প্ৰাণ্যঙ্গ তূৰ্য্যকাজ্ঞানাং (প্ৰাণ্যঙ্গাবয়বঃ বাদ্যাবয়বানাং) সমাহাৰ দ্বন্দ্বঃ নিত্যঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—প্ৰাণীৰ অঙ্গবাচক আৰু বাদ্যযন্ত্ৰ বাচক পদৰ নিত্যতে সমাহাৰ দ্বন্দ্ব সমাস হ'ব। উদাহৰণ—শিবোপীৰম্।

১৫২। সেনাজ্ঞানাস্তু ভূমনি ।

ব্যাখ্যা—ভূমনি (বহুত্বে বাচ্যে সতি) সেনাজ্ঞানাং (সেনাসমূহবান্) সমাহাৰ
দ্বন্দ্বঃ নিত্যঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—বহুবচনান্ত হোৱা সেনা বাচক পদৰ নিত্যত্বে সমাহাৰ
দ্বন্দ্ব সমাস হব । উদাহৰণ—বথিক পাদাত্ম ।

১৫৩। এষাং ন সংখ্যা যুক্তানাম্ ।

ব্যাখ্যা—সংখ্যা যুক্তানাং (সংখ্যাবাচক পদ যুক্তানাং) এষাং (প্ৰাণ্যজ
তুৰ্য্যকাজ সেনাজ্ঞানাঞ্চ) সমাহাৰঃ দ্বন্দ্বঃ ন স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সংখ্যাবাচক শব্দযুক্ত হলে প্ৰাণ্যজ তুৰ্য্যাজ আৰু সেনাজদি
পদৰ দ্বন্দ্ব সমাস নহব । উদাহৰণ—দশদত্তৌষ্ঠাঃ ।

১৫৪। সমীপ যোগিনাস্তুবা ।

ব্যাখ্যা—সমীপ যোগিনাস্তু (সমীপবাচক পদ যোগিনাস্তু) সংখ্যা যুক্তানাং
এষাং প্ৰাণ্যজ তুৰ্য্যকাজসেনাজ্ঞানাঞ্চ সমাহাৰ দ্বন্দ্বঃ বা স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সমীপ বাচক পদযুক্ত আৰু সংখ্যায়ুক্ত প্ৰাণ্যজতুৰ্য্যাজ আৰু
সেনাজাদি পদৰ বিকল্পে সমাহাৰ দ্বন্দ্ব সমাস হব ।

উদাহৰণ—উপদশদত্তৌষ্ঠম্ ।

১৫৫-১৫৬। অনুরাদেচৰণানাম্ । ছেনাদ্যতনৌ প্ৰয়োগযোগে চ ।

ব্যাখ্যা—অনুরাদে (কথিতানুকথনেনসতি) ছেনাদ্যতনৌ প্ৰয়োগ যোগে
চ (হ্ম-ইন্ ধাত্বোঃ অদ্যতনৌ প্ৰয়োগে চ) চৰণানাং (শাখানাং)
সমাহাৰ দ্বন্দ্বঃ নিত্যঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—পুনৰুক্তি কৰা বুলিলে, হ্ম-ইন্ ধাতুৰ অদ্যতনৌ বিভক্তিত
ৰূপ হলে চৰণ অৰ্থাৎ হ্মেদৰ শাখাবাচক শব্দৰ নিত্যত্বে সমাহাৰ
দ্বন্দ্ব সমাহ হব । উদাহৰণ—কঠাঃ ।

১৫৭। অনপুংসক লিঙ্গানাং যজ্ঞকৃত্তানাং ক্ৰতুনাঞ্চ ।

ব্যাখ্যা—অনপুংসক লিঙ্গানাং (নপুংসক ভিন্ন লিঙ্গানাং) যজ্ঞকৃত্তানাং
(যজ্ঞকৰ্বেদোক্তানাং) ক্ৰতুনাঞ্চ (স্বাগানাঞ্চ) নিত্যঃ সমাহাৰ দ্বন্দ্বঃ
স্যাৎ ।

১৯৮ ॥ অসমীয়া প্ৰয়োগবন্ধমালা ব্যাকৰণ

সৰলার্থ—নপুংসক লিঙ্গ ভিন্ন যজুৰ্বেদোক্ত যজ্ঞবাচক পদৰ নিত্যন্তে সমাহাৰ দ্বন্দ্ব সমাস হ'ব। উদাহৰণ অকাংশমেধম্।

১৫৮। সন্নিহিতাধ্যোতৃণাম্।

ব্যাখ্যা—সন্নিহিতাধ্যোতৃণাম্ (সমীপাধ্যোতৃণাং) নিত্যং সমাহাৰ দ্বন্দ্বঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—সন্নিহিত হোৱা অধ্যায়ন যুক্তবাচক পদৰ নিত্যন্তে সমাহাৰ দ্বন্দ্ব সমাস হ'ব। উদাহৰণ—ক্ৰয়ক স্বাকিৰ্ত্তম্।

১৫৯। অপ্ৰাণি দ্ৰব্য জাতীনাম্।

ব্যাখ্যা—অপ্ৰাণি দ্ৰব্য জাতীনাম্ (প্ৰাণীভিন্ন দ্ৰব্য জাতীৰাচকানাং লিঙ্গ ভেদে সতি নিত্যং সমাহাৰ দ্বন্দ্বঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—প্ৰাণী ভিন্ন দ্ৰব্য আৰু জাতীবাচক পদৰ লিঙ্গভেদ হলেও নিত্যন্তে সমাহাৰ দ্বন্দ্ব গুমাস হ'ব। উদাহৰণ—যাৰাশক্তি।

১৬০। দেশ নদী নগৰাণাং লিঙ্গভেদে।

ব্যাখ্যা—দেশ নদী নগৰাণাং (দেশ-নথী-নগৰ বাচিনাং) শব্দানাং লিঙ্গ ভেদে সতি সমাহাৰ দ্বন্দ্বঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—দেশ বুজোৱা, নগৰ আৰু নদীবাচক শব্দৰ লিঙ্গভেদ হলেও সমাহাৰ দ্বন্দ্ব সমাস হ'ব। উদাহৰণ—কুককুক্কেত্ৰম্।

১৬১। অথ কাকণাম্।

ব্যাখ্যা—অথ (সামান্য সমাহাৰ দ্বন্দ্বঃ কথনান্তৰতঃ) কাকণাং (শিল্পিনাং) সমাহাৰ দ্বন্দ্বঃ কথ্যতে।

সৰলার্থ—সাধাৰণ দ্বন্দ্ব সমাস কোৱাৰ পিছত শিল্পিবাচক পদৰ সমাহাৰ দ্বন্দ্ব সমাস কোৱা হ'ব। উদাহৰণ—তক্ষকায়স্কাৰম্।

১৬২। শাস্তিকৰৈবভাজাম্।

ব্যাখ্যা—শাস্তিকৰৈবভাজাম্ (নিত্য বৈবীমাপন্নানাং) নিত্যং সমাহাৰ দ্বন্দ্ব স্যাৎ।

সৰলার্থ—নিত্যন্তে বৈবী ভাৱাপন্ন হোৱা পদৰ সমাহাৰ দ্বন্দ্ব সমাস হ'ব। উদাহৰণ—অহিনকুলম্।

১৬৩। বিপ্ৰতিষিদ্ধগুণানাং স্বাস্যাদগুণি প্ৰযুক্তানাম্।

ব্যাখ্যা—বিপ্ৰতিষিদ্ধ গুণানাং (পৰস্পৰ বিৰোধ স্বভাৱভাষকানাং)
অগুণি প্ৰযুক্তানাং (গুণিনি অপ্ৰযুক্তানাং) বা সমাহাৰ দ্বন্দ্বঃ
স্যাৎ।

সৰলার্থ—পৰস্পৰ বিৰুদ্ধ স্বভাৱ বুজোৱা গুণবিশিষ্ট পদৰ বিকল্পে
সমাহাৰ দ্বন্দ্ব সমাস হ'ব। উদাহৰণ—সুখ দুঃখে।

১৬৪। বৃক্ষতৃণ ব্যঞ্জনমৃগপশু শকুনীনাং বহুত্বেন্না।

ব্যাখ্যা—বহুত্বেন্নাচ্যোতি বৃক্ষ-তৃণ-ব্যঞ্জন-মৃগ-পশু-শকুনী বাচকানাং
পদানাং বা সমাহাৰ দ্বন্দ্বঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—বহুবচন বুজোৱা বৃক্ষ-তৃণ-ব্যঞ্জন-মৃগ-পশু আৰু শকুনী
বাচক পদৰ বিকল্পে সমাহাৰ দ্বন্দ্ব সমাস হ'ব।
উদাহৰণ—প্লক্ষন্যাগ্ৰোধম্।

১৬৫। পূৰ্ব্বাপৰমধ্যবোক্তৰ মেৰুং স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—পূৰ্ব্বাপৰমধ্যবোক্তৰ ইতি পদ দ্বয়ঃ এবং বহুত্বেন্নাচ্যো বিকল্পেন
সমাহাৰ দ্বন্দ্বঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—বহুবচন বুজালে পূৰ্ব্বাপৰ আৰু অধিবোক্তৰ পদ দুটাৰ
বিকল্পে সমাহাৰ দ্বন্দ্ব সমাস হ'ব। উদাহৰণ—পূৰ্ব্বাপৰাঃ।

১৬৬। অশ্ব বড়বড়ঃ।

ব্যাখ্যা—অশ্ব বড়বড়ঃ ইতি পদং বহুত্বেন্নাচ্যো বিকল্পেন সমাহাৰ দ্বন্দ্বঃ
স্যাৎ।

সৰলার্থ—বহু বচনৰ বুজালে অশ্ববড়ৰ পদৰ বিকল্পে সমাহাৰ দ্বন্দ্ব
সমাস হ'ব। উদাহৰণ—অশ্ববড়াঃ।

১৬৭। পুংস্যৰ্ধবড়ৰা বৰ্ধবড়ৰা অসমাহতৌ।

ব্যাখ্যা—অসমাহতৌ (অসমাহাৰদ্বন্দ্বেন্ন) অশ্ববড়ৰৌ-অশ্ববড়ৰা পুংসি
(পুংলিঙ্গে বৰ্ত্ততে)।

সৰলার্থ—সমাহাৰ দ্বন্দ্ব সমাস নহলে অশ্ববড়ৰপদ পুংলিঙ্গ বাচক
হ'ব। উদাহৰণ—অশ্ববড়ৰৈঃ।

১৬৮। বহুত্বে ক্লুদ্র জন্তুনাং ।

ব্যাখ্যা—বহুত্বে (বহুত্ব ভাচ্যেতি) ক্লুদ্রজন্তুনাং নিত্যং সমাহাৰ দ্বন্দ্বঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—বহুবচন বুজোৱা ক্লুদ্রজন্তু বাচক পদৰ নিত্যন্তে সমাহাৰ দ্বন্দ্ব সমাস হ'ব । উদাহৰণ—দংশমশকম্ ।

১৬৯। ফলানাংপি তদৃশাম্ ।

ব্যাখ্যা—তাদৃশাং (বহুত্বে ভাচ্যে) ফলানাংপি নিত্যং সমাহাৰ দ্বন্দ্বঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সেইদৰে বহুবচনযুক্ত ফলবাচক পদৰ নিত্যন্তে সমাহাৰ দ্বন্দ্ব সমাস হ'ব । উদাহৰণ—বদৰামলকম্ ।

১৭০। গৱাস্থ প্ৰভৃতিত্বেন সমাহাৰস্ত কেষুচিৎ ।

ব্যাখ্যা—কেষুচিৎ (প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগেষু) গৱাস্থ প্ৰভৃতিত্বেন (গৱাস্থ-প্ৰভৃতিত্বে) সমাহাৰ দ্বন্দ্বঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কিছুমান প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগত গৱাস্থ প্ৰভৃতি পদৰ সমাহাৰ দ্বন্দ্ব সমাস হ'ব । উদাহৰণ—গৱাস্থম্ ।

১৭১। এবেষ ন দধি পয়ঃ প্ৰভৃतीনাং সমাহতিঃ ।

ব্যাখ্যা—এষু (গৱাস্থ প্ৰভৃতি গণ মধ্যেষু) এব দধি পয়ঃ প্ৰভৃतीনাং পদানাং সমাহতিঃ (সমাহাৰ দ্বন্দ্বঃ) ন স্যাৎ ।

সৰলার্থ—গৱাস্থ প্ৰভৃতি গণৰ ভিতৰত দধি পয়ঃ প্ৰভৃতি পদৰ সমাহাৰ দ্বন্দ্ব সমাস নহ'ব । উদাহৰণ—দধিপয়সৌ ।

১৭২। ষষ্ঠী সমাসে ক্লীৰে স্যাৎ কন্থোশীনৰনাম্ভু ।

ব্যাখ্যা—উশীনৰ নাম্ভু (উশীনৰ দেশ-গ্ৰাম সংজ্ঞাম্ভু) গম্যমানাম্ভু সৎষু ষষ্ঠী সমাসে চ সতি কঠা ক্লীৰে স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ষষ্ঠী সমাস হলে উশীনৰ দেশ-গ্ৰাম বুজোৱা কঠা শব্দ ক্লীৰ লিঙ্গ হ'ব । উদাহৰণ—সৌষমিকঠম্ ।

১৭৩। উপভোপক্ৰমৌ ক্লীৰে তদাদিত্ব প্ৰকাশনে ।

ব্যাখ্যা—তদাদিত্ব প্ৰকাশনে (তস্য প্ৰথম প্ৰকাশকথনে হেতুে গম্যমানে সতি) ষষ্ঠী সমাসে চ সতি উপভোপক্ৰমৌ বৌ ক্লীৰ লিঙ্গে স্বৰ্ভেতে ।

সৰলার্থ—প্ৰথম প্ৰকাশ হোৱা অৰ্থ বুজালে আৰু ষষ্ঠী সমাস হলে হলে উপজা আৰু উপক্ৰম শব্দ দুটা ক্ৰীৱলিঙ্গ হ'ব।

উদাহৰণ—ব্ৰহ্মোপজন্ম।

১৭৪। ছায়াবতাং বহুত্বে তু ছায়া স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—ছায়াবতাং (ছায়াশালীনাং) বহুত্বে তু বাচ্যে ষষ্ঠী সমাসে চ ছায়া ক্ৰীৱে স্যাৎ।

সৰলার্থ—ষষ্ঠী সমাস হলে আৰু বহু বচন বুজালে ছায়া শব্দ ক্ৰীৱ লিঙ্গ হ'ব। উদাহৰণ—ব্ৰহ্মচ্ছায়ম্।

১৭৫। সংহতৌ সভা।

ব্যাখ্যা—সংহতৌ (সমুহেহেৰ্থে গম্যমানে সতি) ষষ্ঠী সমাসে চ সতি সভা ক্ৰীৱে স্যাৎ।

সৰলার্থ—সমূহ অৰ্থ বুজালে আৰু ষষ্ঠী সমাস হলে সভা শব্দৰ ক্ৰীৱ লিঙ্গ হ'ব। উদাহৰণ—স্বীসভম্।

১৭৬। শালার্থাপ্য মনুষ্যার্থাৎ।

১৭৭। ৰাজাৰ্থাদপ্য ৰাজতঃ।

ব্যাখ্যা—ষষ্ঠী সমাসে সতি অমনুষ্যার্থাৎ (মনুষ্যার্থভিন্নাৎ) পৰা শালার্থাপি সভা ক্ৰীৱে স্যাৎ, অৰাজতঃ (ৰাজ শব্দ ভিন্নাৎ ৰাজাৰ্থাদপি পৰা) সভা ক্ৰীৱে স্যাৎ।

সৰলার্থ—ষষ্ঠী সমাস হলে শালা অৰ্থ হোৱা আৰু মনুষ্য ভিন্ন অৰ্থ বুজোৱা পদৰ পিছত থকা সভা শব্দ ক্ৰীৱ লিঙ্গ হ'ব। ৰাজন্ শব্দ ভিন্ন ৰাজা অৰ্থ বুজোৱা পদৰ পিছত থকা সভা শব্দ ক্ৰীৱ লিঙ্গ হ'ব। উদাহৰণ—বক্ষঃসভম্।

১৭৮। সেনাশালা সুৰা ছায়া নিশাবাক্ৰীৱলিঙ্গকাঃ।

ব্যাখ্যা—ষষ্ঠী সমাসে সতী সেনা শালা-সুৰা-ছায়া-নিশা শব্দাঃ বা ক্ৰীৱ লিঙ্গকাঃ ভৱন্তি।

সৰলার্থ—ষষ্ঠী সমাস হলে সেনা-শালা-সুৰা-ছায়া আৰু নিশা শব্দ বিকজে ক্ৰীৱ লিঙ্গ হ'ব। উদাহৰণ—শঙ্কুসেনম্।

১৭৯। সোহবায়ীভাৱে যত্ননান্না ৰিভক্তিস্থে কৰুপতা ।

ব্যাখ্যা—যত্ন (সমাসে) নান্না ৰিভক্তিস্থে (সমস্ত ৰিভক্তিস্থে) একৰুপতা
(একৰুপত্বং উত্ততি) স অব্যয়ীভাৱঃ সমাসঃ জাতবাঃ ।

সৰলার্থ—যি সমাসত সকলোবোৰ ৰিভক্তিস্থে একে ৰূপ হ'ব, সেই-
টোৱেই অব্যয়ীভাৱ সমাস হ'ব বুলি জানিব ।

১৮০। অয়ং পূৰ্ব্বোত্তৰান্যার্থ মুখ্যঃ ।

১৮১। অব্যয়ং সমস্যতে ।

ব্যাখ্যা—যত্ন ব্ৰাহ্মে অব্যয়ং সমস্যতে স অব্যয়ীভাৱঃ সমাসঃ ৰিভেদ্যঃ
অয়ং অব্যয়ীভাৱ সমাসঃ পূৰ্ব্বোত্তৰান্যার্থ মুখ্যঃ (পূৰ্ব পদার্থ প্রধান
উত্তৰ-পদার্থ প্রধান অন্য পদার্থ প্রধান শচ উত্ততি) ।

সৰলার্থ—যি বাক্যত অব্যয় পদক লৈ সমাস কৰা হ'ব, সেই সমাসেই
অব্যয়ীভাৱ সমাহ হ'ব আৰু ই ঘাইকৈ পূৰ্বপদার্থ প্রধান উত্তৰ
পদার্থ প্রধান আৰু অন্য পদার্থ প্রধান বুলি কোৱা হ'ব ।

১৮২। কাৰকাৰ্থে ।

ব্যাখ্যা—কাৰকাৰ্থেহৰ্থে প্ৰৱৰ্ত্তমানং অব্যয়ং উত্ততিমিত্যং সমস্যতে ।

সৰলার্থ—ছয়োটো কাৰকৰ অৰ্থত ব্যৱহাৰ কৰা অব্যয় পদৰ আপোনা-
লোকে অব্যয়ীভাৱ সমাস কৰিব । উদাহৰণ—অধিস্থি ।

১৮৩। সমীপে চ ।

ব্যাখ্যা—সমীপেহৰ্থে প্ৰৱৰ্ত্তমানং অব্যয়ং নিত্যং সমস্যতে ।

সৰলার্থ—সমীপ বাচক হোৱা অব্যয় পদৰ আপোনালোকে নিত্যতে
অব্যয়ীভাৱ সমাস কৰিব । উদাহৰণ—উপকুণ্ডল্ ।

১৮৪। সমৃদ্ধি ঋদ্ধ্য ভাৱয়োঃ ।

ব্যাখ্যা—সমৃদ্ধি ঋদ্ধ্যভাৱয়োঃ প্ৰৱৰ্ত্তমানং অব্যয়ং উত্ততিমিত্যং
সমস্যতে ।

সৰলার্থ—সমৃদ্ধি আৰু ঋদ্ধিৰ (সম্পদৰ) অভাৱ বুজোৱা অব্যয় পদৰ
আপোনালোকে নিত্যতে অব্যয়ীভাৱ সমাস কৰিব ।

উদাহৰণ—সুমদ্রম্ ।

১৮৫। অনুপূৰ্বে ।

ব্যাখ্যা—অনুপূৰ্বেহৰ্থে প্ৰৱৰ্ত্তমানং—অব্যয়ং ভৱতিঃ নিত্যং সমস্যাতে ।

সৰলার্থ—অনুপূৰ্বে অৰ্থাৎ ক্ৰমান্বয়ে সৰুৰ পৰা ডাঙৰ হোৱা বুজাবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা অব্যয়ৰ নিত্যতে আপোনালোকে অব্যয়ীভাৱ সমস কৰিব । উদাহৰণ—অনুজ্যেষ্ঠম্ ।

১৮৬। যৌগপদ্যে ।

ব্যাখ্যা—যৌগপদ্যেহৰ্থে প্ৰৱৰ্ত্তমানং অব্যয়ং ভৱতিঃ নিত্যং সমস্যাতে ।

সৰলার্থ—যৌগপদ্য অৰ্থাৎ “একেলগেহোৱা” এনে অৰ্থ বুজোৱা অব্যয়ৰ নিত্যতে অব্যয়ীভাৱ সমাস কৰিব । উদাহৰণ—সচক্ৰম্ ।

১৮৭। পৰ্য্যন্ত পৰিকীৰ্ত্তনে ।

ব্যাখ্যা—পৰ্য্যন্তস্য (সীমায়াঃ) পৰিকীৰ্ত্তনে (কথনেহৰ্থেগম্যমানে সতি) প্ৰৱৰ্ত্তমানং অব্যয়ং নিত্যং সমস্যাতে ।

সৰলার্থ—সীমা বুজোৱা অব্যয় পদৰ লগত নিত্যতে অব্যয়ীভাৱ সমাস হ’ব । উদাহৰণ—সপ্তবন্ধমধীতে ।

১৮৮। শব্দ প্ৰাদুৰ্ভাৱে ।

ব্যাখ্যা—শব্দ প্ৰাদুৰ্ভাৱে (শব্দস্য প্ৰথম প্ৰকাশনেহৰ্থে) প্ৰৱৰ্ত্তমানং অব্যয়ং নিত্যং সমস্যাতে ।

সৰলার্থ—শব্দৰ প্ৰাদুৰ্ভাৱ বুজোৱা অব্যয় পদৰ লগত নিত্যতে অব্যয়ীভাৱ সমাস হ’ব । উদাহৰণ—ইতি পাণিনি ।

১৮৯। পশ্চাদৰ্থে ।

ব্যাখ্যা—পশ্চাদৰ্থে প্ৰৱৰ্ত্তমানমব্যয়ং নিত্যং সমস্যাতে ।

সৰলার্থ—পশ্চাৎ অৰ্থাৎ পিছত হোৱা অৰ্থ বুজোৱা অব্যয় পদৰ লগত নিত্যতে অব্যয়ীভাৱ সমাস হ’ব । উদাহৰণ—অনুৰথম্ ।

১৯০। অভাৱে ।

ব্যাখ্যা—অভাৱেহৰ্থে প্ৰৱৰ্ত্তমানমব্যয়ং নিত্যং সমস্যাতে ।

সৰলার্থ—অভাৱ অৰ্থ বুজোৱা অব্যয় পদৰ লগত নিত্যতে অব্যয়ীভাৱ সমাস হ’ব । উদাহৰণ—নিশ্মকিকম্ ।

১৯১। অতীতত্বে চ ।

ব্যাখ্যা—অতীতত্বে চ প্ৰবৰ্ত্তমানমব্যয়ং নিত্যং সমস্যাতে ।

সৰলার্থ—অতীতত্ব অৰ্থাৎ বৰ্ত্তমানকাল ধ্বংস হৈ যোৱা অৰ্থ বুজোৱা
অব্যয় পদৰ লগত নিত্যত্বে অব্যয়ীভাৱ সমাস কৰিব ।

উদাহৰণ—নিহিমম্ ।

১৯২। ভোগাকালে ।

ব্যাখ্যা—ভোগাকালে (ভোগসা অকালেহৰ্থে) প্ৰবৰ্ত্তমানমব্যয়ং ভৱন্তি-
ম্মিত্যং সমস্যাতে ।

সৰলার্থ—সুখ-দুঃখ ভোগৰ অকাল বুজোৱা অব্যয় পদৰ আপোনা-
লোকে নিত্যত্বে অব্যয়ীভাৱ সমাস কৰিব । উদা—অতিতৈশ্ৰুকম্ ।

১৯৩। সম্পন্নত্বে ।

ব্যাখ্যা—সম্পন্নত্বেহৰ্থে প্ৰবৰ্ত্তমানমব্যয়ং নিত্যং সমস্যাতে ।

সৰলার্থ—পৰিপূৰ্ণতা হোৱা অৰ্থ বুজোৱা অব্যয় পদৰ লগত নিত্যত্বে
অব্যয়ীভাৱ সমাস কৰিব । উদাহৰণ—সব্ৰহ্মঃ ।

১৯৪। সাকল্যেহপ্যৰ্থান্তৰ্ভাৱাৎ ।

ব্যাখ্যা—অপ্যৰ্থান্তৰ্ভাৱাৎ (অপি শব্দস্য অৰ্থ অন্তৰ্ভূতাৎ) সাকল্যে
(অশেষতান্নাং গম্যমানান্নাং সত্য্যং) প্ৰবৰ্ত্তমানমব্যয়ং ভৱন্তিঃ
সমস্যাতে ।

সৰলার্থ—সাকল্য অৰ্থাৎ অশেষত্ব অৰ্থ বুজালে অপি অব্যয় শব্দৰ
লগত আপোনালোকে নিত্যত্বে অব্যয়ীভাৱ সমাস কৰিব ।

উদাহৰণ—সভ্ৰণম্ ।

১৯৫। সাদৃশ্য যোগ্যতা বীপ্সা পদার্থানতিবৃত্তয়ঃ

যথার্থা ৰাচকস্তেষাম্ ।

ব্যাখ্যা—সাদৃশ্যযোগ্যতা-বীপ্সা পদার্থানতিবৃত্তয়ঃ যথার্থাঃ-সূঃ । তেষাং
যথার্থা ৰাচকং অব্যয়ং সমস্যাতে ।

সৰলার্থ—সাদৃশ্য যোগ্যতা বীপ্সা আৰু পদার্থ অনতিক্ৰম অৰ্থ বুজোৱা
অব্যয়ী পদৰ লগত অব্যয়ীভাৱ সমাস হ'ব । উদাহৰণ—সকিঞ্চি ।)

১৯৬। সাদৃশ্যে ন যথাদয়ঃ ।

ব্যাখ্যা—সাদৃশ্যেহৰ্থে (উপমেয় সমানবিভক্তিকৈঃ উপমান পদৈঃ সহ) যথাদয়ঃ (অব্যয়ং ন সমস্যাতে) ।

সৰণার্থ—সাদৃশ্য থকা অৰ্থ বুজালে একে বিভক্তিস্থিত উপমান আৰু উপমেয় বাচক পদৰ লগত যথা আদি অব্যয় পদৰ অব্যয়ীভাৱ সমাস নহব। উদাহৰণ—তদ্ব্যুৎ কমনম্ যথা ।

১৯৭। তৃতীয়ান্ত শলাকাক্ষ সংখ্যার্থাঃ পৰিণাসহ ।

সমস্যন্তে শলাকাক্ষৌ নতুৰ্বিত্ত্ব বহুত্বয়োঃ ।

ব্যাখ্যা—যথা পূৰ্ব্বে জয়ে (জয় নিমিত্তে) “অন্ধেন দ্যুতংবুতং তথা ন” ইত্যৰ্থেহৰ্থে তৃতীয়ান্ত (তৃতীয়া বিভক্তান্ত) শলাকাক্ষ সংখ্যার্থাঃ শব্দাঃ পৰিণা সহ ভৱত্তিঃ সমস্যন্তে । বিত্ত্ব বহুত্বয়োঃ প্ৰবৰ্ত্তমানৌ শলাকাক্ষৌ ন সমস্যন্তে ।

সৰণার্থ—জয়লাভ কৰাৰ বাবে প্ৰদত্ত হোৱা অৰ্থ নুবুজালে তৃতীয়া বিভক্তিস্থিত শলাকা-অক্ষ-আৰু সংখ্যা বাচক শব্দ পৰি অব্যয় পদৰ লগত অব্যয়ীভাৱ সমাস হব । কিন্তু দ্বিবচন আৰু বহুবচন যুক্ত শলাকা শব্দ আৰু অক্ষ শব্দৰ অব্যয়ীভাৱ সমাস নহব । উদাহৰণ—অক্ষপৰি ।

১৯৮। সূৰন্তং প্ৰতিনাল্লার্থে ।

ব্যাখ্যা—অল্লার্থে হৰ্থে প্ৰতিনা সহ সূৰন্তং পদং ভৱত্তিঃ সমস্যন্তে ।

সৰণার্থ—অল্লার্থ বুজোৱা প্ৰতি শব্দৰ সৈতে সূৰন্ত পদৰ আপোনালোকে অব্যয়ীভাৱ সমাস কৰিব । উদাহৰণ—ন সুখ প্ৰতি দাৰিদ্র্যে-- ।

১৯৯। অভি প্ৰত্যভি লক্ষণে ।

ব্যাখ্যা—অভি লক্ষণে (অভিমুখোদ্দেশ্যেহৰ্থে) অভি প্ৰতি অব্যয়ৌ ভৱত্তিঃ সমস্যন্তে ।

সৰণার্থ—অভিমুখ হোৱা অৰ্থ বুজালে অভি আৰু প্ৰতি শব্দৰ লগত আপোনালোকে অব্যয়ীভাৱ সমাস কৰিব । উদাহৰণ—অভ্যাগ্নিম্ ।

২০০। দৈৰ্ঘ্যেহনু ।

ব্যাখ্যা—দৈৰ্ঘ্যেহৰ্থে প্ৰবৰ্ত্তমানং (জ্ঞান) অব্যয়ং সমস্যন্তে ।

২০৬ ॥ অসমীয়া প্ৰয়োগৰক্ষমালা ব্যাকৰণ

সৰলার্থ—দীৰ্ঘ হোৱা অৰ্থ বুজালে অনু শব্দৰ লগত অব্যয়ীভাৱ সমাস কৰিব। উদাহৰণ—অনুগঙ্গম্।

২০১। যাৰদেতাৰদৰ্শেদে সমস্যতে।

ব্যাখ্যা—এতাৰদৰ্শেদে (ইয়ত্তয়া পৰিচ্ছেদে-অৱধাৰণেহৰ্থে) যাৰৎ অব্যয়ং ভৱন্তিঃ সমস্যতে।

সৰলার্থ—“ইমান পৰিমাণৰ হয়” এনে অৰ্থ বুজালে যাৰৎ শব্দৰে সৈতে আপোনালোকে অব্যয়ীভাৱ সমাস কৰিব। উদাহৰণ—যাৰদ্বন্দ্বম্।

২০২। বংশ্যেন সঙ্খ্যা ৰচনাঃ।

ব্যাখ্যা—বংশ্যেন (বংশ্যৱাচকেনশব্দেন সহ) সংখ্যা ৰচনাঃ শব্দাঃ ভৱন্তিঃ সমস্যন্তে।

সৰলার্থ—বংশ পৰম্পৰা বুজালে সংখ্যাৱাচক শব্দৰে সৈতে আপোনালোকে অব্যয়ীভাৱ সমাস কৰিব। উদাহৰণ—একবিংশতি ভৰদ্বাজম্।

২০৩। তে নদী ৱাচকৈৰপি।

ব্যাখ্যা—নদীৱাচকৈৰপি সহ তে সংখ্যা ৱাচকাঃ শব্দাঃ ভৱন্তিঃ সমস্যন্তে।

ব্যাখ্যা—নদীৱাচক শব্দৰে সৈতেও সংখ্যাৱাচক পদৰ আপোনালোকে অব্যয়ীভাৱ সমাস কৰিব। উদাহৰণ—পঞ্চনদম্।

২০৪। সংজ্ঞায়াং ৰহিৰৰ্থে তৈঃ।

ব্যাখ্যা—ৰহিৰৰ্থে (ৱাহ্যৰ্থে হৰ্থে) সংজ্ঞায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং তৈঃ (নদীৱাচক পদৈঃ সহ) অব্যয়ং ভৱন্তিঃ সমস্যতে।

সৰলার্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে আৰু সংজ্ঞা বুজালে নদীৱাচক শব্দৰ আপোনালোকে অব্যয়ীভাৱ সমাস কৰিব। উদা—উন্নতগঙ্গম্।

২০৫। তিষ্ঠদ্গু প্ৰভৃতীনি চ।

ব্যাখ্যা—তিষ্ঠদ্গু প্ৰভৃতীনিচ পদানি অব্যয়ীভাৱ সমাসে সাধুনিস্যঃ।

সৰলার্থ—তিষ্ঠদ্গু প্ৰভৃতি শব্দবোৰ অব্যয়ীভাৱ সমাসত সিদ্ধ সাধন কৰা হ'ব। উদাহৰণ—আম্নতিগৱম্।

২০৬। পঞ্চম্যন্তৈৰ্বহিঃ পৰ্য্য পাণ্ডঃ প্ৰাগাদয়শ্চ হা ।

ব্যাখ্যা—বহিঃ পৰ্য্য পাণ্ডঃ শব্দাঃ প্ৰাগাদয়শ্চ শব্দাঃ হা (বিকল্পেন) পঞ্চমন্তৈঃ পদৈঃ সহ ভৱতি সমস্যোক্তে ।

সৰলার্থ—বহিঃ-পৰি-অপ-আণ্ড্ শব্দবোৰ আৰু প্ৰাগাদি শব্দবোৰ পঞ্চমী বিভক্তিযুক্ত পদবে সৈতে আপোনালোকে বিকল্পে অব্যয়ীভাৱ সমাস কৰিব। উদাহৰণ—বহিঃপ্ৰামম্ ।

২০৭। ষষ্ঠ্যন্তৈৰ্বা পাৰমধ্যাৰেত্বমন্তস্য চৈতয়োঃ ।

ব্যাখ্যা—ষষ্ঠ্যন্তৈঃ পদৈঃ সহ পাৰমধ্যৌ (শব্দৌ) হা (বিকল্পেন) ভৱতিঃ সমস্যোক্তে । এতয়োঃ (অব্যয়ীভাৱ সমাসস্থয়োঃ পাৰ-মধ্য শব্দয়োঃ) অন্তস্যস্থানে একত্ৱং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ষষ্ঠী বিভক্তিযুক্ত পাৰ আৰু মধ্য শব্দৰ আপোনালোকে অব্যয়ীভাৱ সমাস কৰিব আৰু অব্যয়ী সমাসযুক্ত পাৰ আৰু মধ্য শব্দৰ শেষত একাৰ হ'ব। উদাহৰণ—পাৰেগজম্ ।

২০৮। অব্যয়ীভাৱঃ ক্লীৰলিঙ্গঃ ।

ব্যাখ্যা—অব্যয়ীভাৱঃ (অব্যয়ীভাৱ সমাসান্ত শব্দঃ) ক্লীৰ লিঙ্গঃ (ক্লীৰ লিঙ্গং স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—অব্যয়ীভাৱ সমাসান্ত পদবোৰ ক্লীৰ লিঙ্গ হ'ব।
উদাহৰণ—অনুনদি ।

২০৯। অশ্বিভক্তেৰ পঞ্চম্যা অব্যয়ীভাৱাদদন্ততঃ ।

ব্যাখ্যা—অব্যয়ীভাৱাৎ (অব্যয়ীভাৱ সমাসাৎ) অদন্ততঃ (অদন্ত শব্দাৎ পৰ্য্যায়ঃ) অপঞ্চম্যাঃ (পঞ্চমীভিমায়াঃ বিভক্তেঃ স্থানে) অম্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অকাৰান্ত অব্যয়ীভাৱ সমাসৰ পিছত থকা পঞ্চমী বিভক্তিৰ বাহিৰে আন বিভক্তিবোৰৰ ঠাইত অম্ হ'ব। উদাহৰণ—উপকুন্তম্ ।

২১০। নদ্যাক্ষিৰংশ্যসংখ্যার্থ সমাসাদিতৰত্নতু ।

অশ্বা তৃতীয়া সপ্তম্যোঃ ।

ব্যাখ্যা—পদ্যাক্ষি বংশ্য সংখ্যার্থ সমাসাৎ (নদী-ঋদ্ধি-বংশ্য-সংখ্যার্থ ৰাচকানাং শব্দানাং অব্যয়ীভাৱ সমাসাৎ) ইতৰত্নতু (অন্যত্ন সমাসে সতি) অব্যয়ীভাৱাদদন্তাৎ পৰ্য্যায়ঃ, তৃতীয়া সপ্তম্যোঃ স্থানে হা (বিকল্পেন) অম্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—নদী-ঋদ্ধিবংশ্য আৰু সংখ্যাৰ্থ বাচক শব্দৰ অব্যয়ীভাৱ সমাসৰ বাহিৰে অব্যয়ীভাৱ অদন্ত শব্দৰ পিছত থকা তৃতীয়া আৰু সপ্তমী বিভক্তিৰ ঠাইত বিকল্পে অম্ হ'ব।

উদাহৰণ—উপকুণ্ডেন বা উপকুণ্ডংকৃতম্।

২১১। অনদন্তাৱিভক্তেলুক্।

ব্যাখ্যা—অব্যয়ীভাৱে সমাসে সতি অনদন্তাৎ (অদন্ত ভিন্নাৎ পৰায়াং) বিভক্তেঃ লুক্ (সৰ্ব্বায়াং ৱিভক্তীনীং লুক্ স্যাৎ)।

সৰলার্থ—অব্যয়ীভাৱ সমাস হলে অদন্ত শব্দ ভিন্ন আন শব্দৰ পিছত থকা সকলোবোৰ বিভক্তিৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ—উপ শু।

২১২। সমাস কাণ্ডে প্ৰথমানিৰ্দিষ্ট মুপসৰ্জনম্।

পূৰ্ব্বেয়াতি।

ব্যাখ্যা—সমাস কাণ্ডে (সমাস বিধায়ক সূত্ৰে) প্ৰথমা নিৰ্দিষ্টং (প্ৰথমায়াঃ নিৰ্দিষ্টং) উপসৰ্জনং (গুণীভূতং গৌণং পদং) পূৰ্ব্বেয়াতি।

সৰলার্থ—সমস প্ৰকৰণত প্ৰথমা বিভক্তিৰ দ্বাৰা নিৰ্দিষ্ট গুণীভূত গৌণ হোৱা শব্দ আগত বহিব। উদাহৰণ—ৰাজপুৰুষঃ।

২১২। ক) তত্তদৰ্থে সমাসানাংশক্তিমিচ্ছন্তি শব্দিকাঃ।

নিৰাঢ়লক্ষণালভ্যে ন শক্তিংতাকিকা জ্ঞাঃ।

ব্যাখ্যা—তত্তদৰ্থে (সূত্ৰ প্ৰতিপাদিতে) সমাসানাং শক্তিং শাব্দিকাঃ (বৈয়াকৰণিকা ইচ্ছন্তি) নিৰাঢ়লক্ষণয়া (অনাদি প্ৰসিদ্ধ লক্ষণয়া লভ্যে) ন শক্তিং তাকিকাঃ জ্ঞাঃ।

সৰলার্থ—সমাসৰ অৰ্থৰ দ্বাৰা বৈয়াকৰণিক সকলে শব্দ শক্তিৰ স্বীকাৰ কৰে। কিন্তু তাকিকসকলে সমাসৰ লক্ষণৰ দ্বাৰা সিদ্ধ হোৱা বাবে শব্দ শক্তিৰ স্বীকাৰ নকৰে।

২১৩। দ্বয়োৰ্দ্ধন্দ সমাসে হস্ত স্বৰাৰ্চিতো।

ব্যাখ্যা—দ্বয়োঃ (পদয়োঃ) দ্বন্দ্ব সমাসে সতি অল্পস্বৰচিত্তে (অল্প স্বৰ-বিশিষ্টে পদে) পূৰ্ব্বেয়াতি।

সৰলার্থ—দুটা পদৰ দ্বন্দ্ব সমাস হলে অল্পস্বৰ বিশিষ্ট পদ পূৰ্ব্বেয়াতী হ'ব। উদাহৰণ—ইন্দ্ৰাণী।

২১৪। অনুপূৰ্বেণ বৰ্ণান্ত্ৰ নিত্যম্ ।

ব্যাখ্যা—দ্বন্দ্ব সমাসে সতি অনুপূৰ্বেণ জ্যোষ্ঠানুক্ৰমেণ বৰ্ণান্ত্ৰঃ (ব্ৰাহ্মণা-
দয়ঃ) নিত্যং পূৰ্বং যাতি ।

সৰলার্থ—দ্বন্দ্ব সমাস হলে জ্যোষ্ঠানুক্ৰমে বৰ্ণবাচক ব্ৰাহ্মণাদি পদ
পূৰ্বগামী হব । উদাহৰণ—ব্ৰাহ্মণ-কল্লিয়-বিট্-শূদ্ৰাঃ ।

২১৫। জ্যায়ান্ কনীয়সঃ ।

ব্যাখ্যা—দ্বদু সমাসে সতি কনীয়সঃ (কণিষ্ঠ ভ্ৰাতৃঃ) জ্যায়ান্ (জ্যেষ্ঠ
ভ্ৰাতা) পূৰ্বং যাতি ।

সৰলার্থ—দ্বন্দ্ব সমাসত কণিষ্ঠ ভ্ৰাতৃবাচক পদতকৈ জ্যেষ্ঠ ভ্ৰাতৃবাচক
পদ পূৰ্বগামী হব । উদাহৰণ—ৰামকৃষ্ণৌ ।

২১৬। সমান স্বৰয়ো বগ্নি সংস্ৰম্ ।

ব্যাখ্যা—সমান স্বৰয়োঃ দ্বয়োঃ পদয়োঃ দ্বন্দ্ব সমাসে সতি অগ্নিসংস্ৰং
পদং পূৰ্বং সতি ।

সৰলার্থ—সমান স্বৰবিশিষ্ট পদৰ দ্বন্দ্ব সমাস হলে অগ্নিসংস্ৰক পদ
পূৰ্বগামী হব । উদাহৰণ—ব্ৰত্ৰিসূত্ৰম্ ।

২১৭। লঘুক্ষৰঞ্চ যৎ ।

ব্যাখ্যা—দ্বন্দ্ব সমাসে সতি লঘুক্ষৰঞ্চযৎ তৎপূৰ্বং যাতি ।

সৰলার্থ—দ্বন্দ্ব সমাসত লঘু অক্ষৰ যুক্ত পদ পূৰ্বগামী হব ।
উদাহৰণ—কুশকাসম্ ।

২১৮। স্ববাদ্যদন্তঞ্চ ।

ব্যাখ্যা—সমান স্বৰয়োঃ দ্বয়োঃ পদয়োঃ দ্বন্দ্ব সমাসে সতি স্ববাদ্যদন্তঞ্চ
পদং পূৰ্বং যাতি ।

সৰলার্থ—সমান স্বৰবিশিষ্ট দুটা পদৰ দ্বন্দ্ব সমাস হলে ঙ্কৰ স্বৰযুক্ত
হলেও স্ববাদি অদন্ত পদ পূৰ্বগামী হব । উদাহৰণ—উক্ট খৰৌ ।

২১৯। ঋতু নক্ষত্ৰাণ্যনুৰ্বশঃ ।

ব্যাখ্যা—দ্বন্দ্ব সমাসে সতি সমান স্বৰানি ঋতু নক্ষত্ৰাণি পদানি অনুপূৰ্ব
শঃ (পূৰ্ব পূৰ্বানুক্ৰমেণ) পূৰ্বং যাতি ।

সৰলার্থ—দ্বন্দ্ব সমাসত সমান স্বৰযুক্ত ঋতু আৰু নক্ষত্ৰবাচক পদবোৰ
পূৰ্বানুক্ৰমে পূৰ্বগামী হব। উদাহৰণ—হেমন্ত শিশিৰ বসন্তাঃ।

২২০। এষাং পূৰ্বনিপাতানাং ব্যভিচাৰোহপি ভূৰিষঃ।

ব্যাখ্যা—এসাং (দ্বয়োৰ্দ্ধন্দ্ব সমাসে ইত্যাদিনোক্তানাং) পূৰ্ব নিপাতানাং
(শদানাং) ভূৰিষঃ (বাহুল্যেন) ব্যভিচাৰোহপি দৃশ্যতে।

সৰলার্থ—আগত উল্লেখ কৰা দুই পদৰ দ্বন্দ্ব সমাসত পূৰ্বগামী হোৱা
পদবোৰৰ কেতিয়াবা ব্যতিক্ৰমে দেখা যায়। উদাহৰণ—শ্ৰীৰক্ষিঃ।

২২১। বিশেষণং বহুব্ৰীহৌ সপ্তম্যন্ত পদঞ্চযৎ।

ব্যাখ্যা—বহুব্ৰীহৌ (বহুব্ৰীহি সমাসে সতি) বিশেষণং পদং পূৰ্বং যাতি।
যৎ সপ্তম্যন্ত পদং তৎ পূৰ্বং যাতি।

সৰলার্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে বিশেষণ পদ আৰু সপ্তমী বিভক্তি
যুক্ত পদ পূৰ্বগামী হব। উদাহৰণ—চিত্ৰগুঃ।

২২২। সপ্তম্যন্তাক্ৰ নিষ্ঠান্তম্।

ব্যাখ্যা—বহুব্ৰীহি সমাসে সতি সপ্তম্যন্তাৎ পদাৎ নিষ্ঠান্তং পদং পূৰ্বং
যাতি।

সৰলার্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে সপ্তমী বিভক্তি যুক্ত পদৰ ভিতৰত
নিষ্ঠা প্ৰত্যয়ান্ত পদ পূৰ্বগামী হব। উদাহৰণ—আৰাঢ়ক্কঃ।

২২৩। অস্ত্ৰাৰ্থক পদান্তুৰা।

ব্যাখ্যা—বহুব্ৰীহি সমাসে সতি অস্ত্ৰাৰ্থক পদাৎ তুৰা (বিকল্পেন) নিষ্ঠান্তং
পদং পূৰ্বং যাতি।

সৰলার্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে অস্ত্ৰ বুজোৱা পদতকৈ বিকল্পে নিষ্ঠা
প্ৰত্যয়ান্ত পদ পূৰ্বগামী হব। উদাহৰণ—ধৃতচক্ৰঃ।

২২৪। সৰ্বেভ্যঃ সৰ্বনামানি সংখ্যাশব্দান্ততোহপিচ।

ব্যাখ্যা—বহুব্ৰীহি সমাসে সতি সৰ্ব নামানি (সৰ্বনামসংজ্ঞকানি পদানি)
সৰ্বেভ্যঃ (শব্দেভ্যঃ) পূৰ্বং যাতি। ততোহপি সংখ্যা শব্দাঃ
পূৰ্বং যাতি। চকাৰাৎ কৃটিৎ সংখ্যা শব্দাঃ পূৰ্বং ন যাতি।

সৰলার্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে সকলো পদতকৈ আগতে সৰ্ব্বনাম পদ পূৰ্ব্বেগামী হব। তাৰ পিছত সংখ্যা বাচক শব্দ পূৰ্ব্বেগামী হব আৰু কেতিয়াবা সংখ্যা শব্দ পূৰ্ব্বেগামী নহব।

উদাহৰণ—সৰ্ব্বগুণা।

২২৫। অল্প সংখ্যার্থ শব্দাঃ সংখ্যাভিধানিনাম্।

ব্যাখ্যা—বহুব্ৰীহি সমাসে সতি অল্প সংখ্যার্থ শব্দাঃ সংখ্যাভিধানিনাং (বহু সংখ্যা ৰাচিনাং পদানাং) পূৰ্ব্বে যান্তি।

সৰলার্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে বহু সংখ্যা বাচক পদতকৈ অল্প সংখ্যা বাচক পদ পূৰ্ব্বে গামী হব। উদাহৰণ—দ্বিত্বাঃ।

২২৬। সপ্তম্যন্তস্ত গড়্ৰাদেঃপৰম্।

২২৭। অস্ত্রার্থকাদপি।

ব্যাখ্যা—বহুব্ৰীহি সমাসে সতি সপ্তম্যন্তঃ পদং গড়্ৰাদেঃ পৰং যান্তি, অস্ত্রার্থকাদপি সপ্তম্যন্তঃ পদং পৰং যান্তি।

সৰলার্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে সপ্তমী বিভক্তি যুক্ত পদ গড়্ৰাদি শব্দৰ পৰগামী হব আৰু অস্ত্রার্থ বাচক পদতকৈ সপ্তম্যন্ত পদ পৰগামী হব। উদাহৰণ—গড়ুকঠঃ।

২২৮। ৰাজদন্তাদিষু পৰংযান্তি।

ব্যাখ্যা—সৰ্ব্বত্র সমাসে সতি ৰাজদন্তাদিষু শব্দেষু উপন্যস্ত সিদ্ধঃ (শব্দানুসাৰে) দন্তাদি পদং ৰাজাদি পদাৎ পৰং যান্তি।

সৰলার্থ—সকলো সমাসতে ৰাজদন্তাদি পদবোৰ প্ৰসিদ্ধানুসাৰে দন্তাদি-পদবোৰ ৰাজাদি পদৰ পৰগামী হব। উদাহৰণ—ৰাজদন্তঃ।

২২৯। অগ্ন্যাহিতাদিষু।

ব্যাখ্যা—সৰ্ব্বত্র সমাসে অগ্ন্যাহিতাদিষু শব্দ সিদ্ধপদোপন্যাসানুসাৰে আহিতাদি পদং বা (বিকল্পেন) অগ্ন্যাদি পদাৎ পৰং যান্তি।

সৰলার্থ—সকলো সমাসত অগ্ন্যাহিতাদি পদবোৰ সিদ্ধ কৰাৰ বাবে আহিতাদি পদ বিকল্পে অগ্ন্যাদি পদৰ পৰ গামী হব।

উদাহৰণ—অগ্ন্যাহিতঃ।

২৩০। পুংলিঙ্গাভিত পুংস্কাঃস্ত্ৰীলিঙ্গা উত্ত্বৰ্জিতাঃ

স্ত্ৰীলিঙ্গ তুল্যার্থ পদেস্ত্ৰীপুৰণ্যাদিবৰ্জিতো ।

ব্যাখ্যা—সৰ্বত্র সমাসে স্ত্ৰীপুৰণ্যাদিবৰ্জিতে (স্ত্ৰীলিঙ্গ পুৰণাদি প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ ভিন্নে) স্ত্ৰীলিঙ্গ তুল্যার্থ পদে (স্ত্ৰীলিঙ্গবাচকতুল্যার্থক পদে চ পৰে সতি) উত্ত্বৰ্জিতাঃ (উৎ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ ভিন্নাঃ) স্ত্ৰীলিঙ্গাঃ (স্ত্ৰীলিঙ্গবাচকাঃ) ভাষিত পুংস্কাঃ শব্দাঃ পুংলিঙ্গস্য (পুংলিঙ্গবৎ ভবেম্) ।

সৰলার্থ—সকলো সমাসত স্ত্ৰী আৰু পুৰণ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ ভিন্ন স্ত্ৰীলিঙ্গ তুল্যার্থ বাচক পদ পিছত থাকিলে উৎ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ ভিন্ন স্ত্ৰীলিঙ্গ বাচক ভাষিত পুংস্ক শব্দবোৰ পুংলিঙ্গৰ দৰে ব্যৱহাৰ কৰা হব ।
উদাহৰণ—কল্যাণ ভাৰ্য্যঃ ।

২৩১। পুৰণ্যাди निषेधोऽयमन्यत्र कर्मधारयात् ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ম্মধাৰয়াৎ (কৰ্ম্মধাৰয় সমাসাৎ) অন্যত্র সমাসে অন্যং পুৰণাদি নিষেধঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কৰ্ম্মধাৰয় ভিন্ন আন সমাসত পুৰণাদি প্ৰত্যয়যুক্ত স্ত্ৰীলিঙ্গ বাচক পদবোৰ ভাষিত পুংস্ক নহব । উদাহৰণ—মহাশটমী ।

২৩২। তবাদৌ চ ।

ব্যাখ্যা—তবাদৌ (প্ৰত্যয়ে) চ কাৰাৎ মানি শব্দেচ পৰে সতি ভাষিত পুংস্কাঃ শব্দাঃ পুংলিঙ্গস্য (পুংলিঙ্গবৎ ভবেম্) ।

সৰলার্থ—তৰ আদি প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ আৰু মানি শব্দ পিছত থাকিলেও ভাষিত পুংস্ক শব্দ পুংলিঙ্গৰ দৰে ব্যৱহাৰ হব । উদা—পটুতৰা ।

২৩৩। গুণার্থানাং হ্রতলোৰপি ।

ব্যাখ্যা—হ্রতলোঃ (হ্র-তলোঃ প্ৰত্যয়োৰপি পৰস্মোঃ সত্যোঃ) গুণার্থানাং (গুণবাচকানাং) ভাষিত পুংস্কাঃ শব্দাঃ পুংলিঙ্গস্য (পুংলিঙ্গবৎ ভবেম্) ।

সৰলার্থ—হ্র প্ৰত্যয় আৰু তল প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে গুণবাচক ভাষিত পুংস্ক শব্দ পুংলিঙ্গৰ দৰে হব । উদাহৰণ—গৌৰতা ।

২৩৪। অগ্ন্যায়া এৰৈয়ণি স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—এয়ণি প্ৰত্যয়ে পৰে সতি অগ্ন্যায়া এব পুংলিঙ্গস্য (পুংলিঙ্গবৎ ভবেম্) ।

সৰলার্থ—এয়নি প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে অস্থি শব্দ পুংলিঙ্গ শব্দৰ দৰে হব। উদাহৰণ—আয়্নেয়ঃ।

২৩৫। বহুব্ৰীহৌ ন পুংৰৎ স্ত্যঃ সংজ্ঞাপুৰণ কোপধাঃ।

২৩৬। ন চাজাতীয় দেশীয়ে।

ব্যাখ্যা—বহুব্ৰীহৌ (বহুব্ৰীহি সমাসে সতি) সংজ্ঞাপুৰণকোপধাঃ ভাষিত পুংক্ষাঃ শব্দাঃ পুংৰৎ নস্যঃ, অজাতীয় দেশীয়ে (জাতীয় দেশীয় প্ৰত্যয় ভিন্নে) তবাদৌ চ মানি শব্দে চ পৰে সংজ্ঞা পুৰণ কোপধাঃ ভাষিত পুংক্ষাঃ শব্দাঃ পুংৰৎ ন স্যঃ।

সৰলার্থ—বহুব্ৰীহি সমাসত সংজ্ঞা শব্দ, পুৰণ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ আৰু ক বৰ্ণ উপধা হোৱা শব্দ ভাষিত পুংক্ষ হলেও পুংৰৎ নহব। জাতীয় প্ৰত্যয় আৰু দেশীয় প্ৰত্যয় ভিন্ন তবাদি প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ, আৰু সংজ্ঞা শব্দ, পুৰণ-প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ আৰু ক উপধা হোৱা শব্দ ভাষিত পুংক্ষ শব্দ হলেও পুংৰৎ অৰ্থাৎ পুংলিঙ্গৰ দৰে ব্যৱহাৰ নহব। উদাহৰণ—জানকী জানিঃ।

২৩৭। ঈ প্ৰত্যয়ান্ত স্বাক্ষানামমানিনিচ পূৰ্ব্বৰৎ।

ব্যাখ্যা—পূৰ্ব্বৰৎ বহুব্ৰীহি সমাসে সতি অমানিনি (মানিনি শব্দভিন্নে জাতীয় দেশীয় ভিন্নে, তবাদৌ চ প্ৰত্যয়ে পৰেসতি ঈ প্ৰত্যয়ান্ত স্বাক্ষানাং শব্দানাং পুংৰৎ ন স্যাৎ।

সৰলার্থ—আগৰ দৰে বহুব্ৰীহি সমাস হলে মানিনি শব্দ ভিন্ন আৰু জাতীয় দেশীয় প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ ভিন্ন তবাদি প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে ঈ প্ৰত্যয়ান্ত স্বাক্ষ বাচক শব্দ পুংৰৎ নহব। উদাহৰণ—গৌৰমুখী।

২৩৮। জাত্যৰ্থস্য স্ববোদ্ধূত বুদ্ধিমত্ত্বকিতস্য চ।

ব্যাখ্যা—বহুব্ৰীহি সমাসে সতি মানিনি শব্দ ভিন্নে, জাতীয় দেশীয় ভিন্নে চ তবাদৌ প্ৰত্যয়ে পৰে চ সতি, জাত্যৰ্থস্য (জাতিত্বাচি শব্দস্য) স্ববোদ্ধূত বুদ্ধিমত্ত্বকিতস্য (স্ববোৎপন্নবুদ্ধিশূক্ত তদ্ধিত প্ৰত্যয়ান্ত ভাষিত পুংক্ষশব্দস্য চ পুংৰৎ ন স্যাৎ।

সৰলার্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে মানিনি শব্দ জাতীয়-দেশীয় প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ ভিন্ন তবাদি প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে জাতীয় বাচক শব্দ আৰু স্ববোৎপন্ন বুদ্ধিশূক্ত তদ্ধিত প্ৰত্যয়ান্ত ভাষিত পুংক্ষ শব্দৰ পুংৰৎ নহব। উদাহৰণ—কঠীভাৰ্য্যঃ।

২৩৯। অন্চেদ্ৰক্ত্বিকাবাৰ্থে তদন্তস্যভূ পুঁ বিধিঃ ।

ব্যাখ্যা—চেৎ (যদি) বক্তৃ বিকাৰাৰ্থে (বক্তৃৰ্থেবিকাৰাৰ্থে চ) অণ (অণ
প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ) তদা বহুব্রীহি সমাসে সতি, তদন্তস্য (বক্তৃ বিকাৰাৰ্থে
অণ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দস্য) পুঁ বিধিঃ (পুংৱৎ-ভাৱঃ) স্যাৎ ।

সৰলার্থ—যদি বক্তৃ বিকাৰ অৰ্থাৎ বজিত কৰা অৰ্থ আৰু বিকাৰ
হোৱা অৰ্থত অণ্ প্ৰত্যয় হয় তেনেহলে বহুব্রীহি সমাসত বক্তৃ
বিকাৰমুক্ত অণ্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দৰ পুংৱৎ হব । উদা—মৌহেমঃ ।

২৪০। তৰতমৰূপপ্ কল্প ক্ৰম মতহত গোত্রচেষু ।

ঈ প্ৰত্যয়স্য হ্রস্বঃ ।

ব্যাখ্যা—তৰতম-ৰূপপ্-কল্প-প্ৰত্যয়েষু-শ্ৰুত-মত-হত-গোত্র চেষু চ
পৰেষু সৎসু ঈ প্ৰত্যয়স্য হ্রস্বঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—তৰপ্-তমপ্-ৰূপপ্-কল্পপ্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দৰ পিছত শ্ৰুত-মত-
হত-গোত্র আৰু চেন শব্দ থাকিলে ঈ প্ৰত্যয় হ্রস্ব হব ।

উদাহৰণ—বমণিতৰা ।

২৪১। স্ত্ৰিয়া অঙ্গস্তান্তান্তয়োশ্চ পক্ষে ।

ব্যাখ্যা—তৰ-তমাদৌ পৰে সতি স্ত্ৰিয়া (স্ত্ৰীশব্দস্য) অঙ্গস্তান্তান্তয়োশ্চ (অঙ্গস্ত
অস্তান্তয়োঃ শব্দয়োঃ) পক্ষে (বিকল্পেন) ঈ প্ৰত্যয়ঃ হ্রস্বঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—তৰপ-তমপ্ আদি প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে স্ত্ৰী শব্দৰ, অঙ্গস্ত
আৰু অস্তান্ত শব্দৰ শেষত থকা ঈ প্ৰত্যয়ৰ বিকল্পে হ্রস্ব হ'ব ।

উদাহৰণ—স্ত্ৰিতৰা ।

২৪২। উঙ্ প্ৰত্যয়স্যচ ।

ব্যাখ্যা—তৰতমাদৌ চ পৰে সতি উঙ্ প্ৰত্যয়স্য বিকল্পেন হ্রস্বঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—তৰপ-তমপ্ আদি প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে উঙ্ প্ৰত্যয় হোৱা
শব্দৰ বিকল্পে হ্রস্ব হব । উদাহৰণ—ব্ৰহ্মবজ্জুতৰা ।

২৪৩। সৰ্বনাম্নো বৃত্তি মাত্ৰে পুংস্তান্তঃ ।

ব্যাখ্যা—সৰ্বনাম্ন (সৰ্বনাম শব্দস্য) স্ত্ৰীলিঙ্গস্য বৃত্তিমাত্ৰে (প্ৰকৃতিভাৱ
সামান্যে) পুংৱৎ-ভাৱঃ স্যাৎ

সৰলার্থ—সৰ্বনাম শব্দৰ স্ত্ৰীলিঙ্গ বাচক প্ৰকৃতি মাত্ৰ বুজালে পুংৱৎ-
ভাৱ হ'ব অৰ্থাৎ পুংলিঙ্গৰ দৰে ব্যৱহাৰ হব । উদা—ভগ্নুধম ।

২৪৪। কচিভুন।

ব্যাখ্যা—কচিৎ (কদাচিৎ) সৰ্বনাশনঃ হুতি মাত্ৰে পুংৱৎ নস্যাৎ।

সৰলার্থ—কেতিয়াবা সৰ্বনাম প্ৰকৃতিমাত্ৰে পুংৱৎ নহব।

উদাহৰণ—পূৰ্ব্বামুখঃ।

২৪৫। অচ্যুৰ্থে মতহস্তস্য আত্মং তুল্যার্থকে তথা।

ব্যাখ্যা—অচ্যুৰ্থে (চি্ ভিন্ন প্ৰত্যয়ার্থে) ভাৱার্থকে তুল্যার্থকে চ শব্দে
পৰে সতি তথা (হুতিমাত্ৰে) মহতঃ তস্য স্থানে আত্মং স্যাৎ।

সৰলার্থ—চি্ প্ৰত্যয় ভিন্ন ভাৱার্থক প্ৰত্যয়যুক্ত আৰু তুল্যার্থ বাচক
শব্দ পিছত থাকিলে প্ৰকৃতিবাচক মহৎ শব্দৰ তকাৰৰ ঠাইত
আকাৰ হব। উদাহৰণ—মহাদেৱঃ।

২৪৬। কৰঘাস বিশিষ্টেষু তীকাৰস্যাভ্যাদিশেৎ।

ব্যাখ্যা—কৰঘাস বিশিষ্টেষু শব্দেষু পৰেষু সংযু হুতিমাত্ৰে মহতী
শব্দস্য তীকাৰস্য স্থানে আভ্যাদিশেৎ।

সৰলার্থ—কৰ, ঘাস আৰু বিশিষ্ট শব্দ পিছত থাকিলে প্ৰকৃতি মাত্ৰ
বুজোৱা মহতী শব্দৰ তীকাৰৰ ঠাইত আকাৰ হ'ব।

উদাহৰণ—মহাকৰঃ।

২৪৭। উদকস্য কলুণ্ণান্নি পূৰ্ব্বস্থস্যোত্তৰস্যচ।

ব্যাখ্যা—পদব্ৰজৌ নান্নি গম্যমানে সতি পূৰ্ব্বস্থস্যোত্তৰস্য চ উদকস্য
ক লুক্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—পদবাচ্য মাত্ৰে সংজ্ঞা বুজালে পূৰ্ব পদত থকা নাইবা উত্তৰ
পদত থকা উদক শব্দৰ ক বৰ্ণৰ লোপ হব। উদাহৰণ—উদমেঘঃ।

২৪৮। পেষে পিষোহনুপ্ৰয়োগে।

ব্যাখ্যা—পেষে (পেষ শব্দে পৰে সতি) পিষঃ (পিষ্ ধাতোঃ) অনু
প্ৰয়োগে চ সতি উদকস্য কলক্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—পেষ শব্দ পিছত থাকিলে আগৰ পদত পিষ্ ধাতুৰ অৰ্থ
থকা উদক শব্দৰ ক বৰ্ণৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ—উদপেষম্।

২৪৯। হৃদয়ং হৃদগাদিসু।

ব্যাখ্যা—অগাদিসু পৰেষু সংযু হৃদয়ং হৃৎ স্যাৎ।

২১৬ ॥ অসমীয়া প্ৰায়োগিকশাস্ত্ৰমাল্য ব্যাকৰণ

সৰলার্থ—সমাস হলে অণ্ আদি প্ৰত্যয়যুক্ত ছাদক শব্দৰ ঠাইত
হাৎ হব। উদাহৰণ—হাল্লাসঃ।

২৫০। অৰ্দ্ধেহৰবস্য হা পশ্চাৎ।

২৫১। দিখাচি পূৰ্বকস্য চ।

ব্যাখ্যা—অৰ্দ্ধে (অৰ্দ্ধ শব্দে পৰে সতি) অৰব শব্দস্য স্থানেহা (বিকল্পেন)
পশ্চাৎস্যাৎ, দিখাচি পূৰ্বকস্য চ অৰবস্য স্থানেহা পশ্চাৎ স্যাৎ।
সৰলার্থ—অৰ্দ্ধ শব্দ পিছত থাকিলে অৰব শব্দৰ ঠাইত বিকল্পে
পশ্চাৎ হ'ব আৰু দিখ্ বাচক শব্দ আগত থাকিলে অৰব শব্দৰ
ঠাইত বিকল্পে পশ্চাৎ হব। উদাহৰণ—পশ্চাৰ্দ্ধম্।

২৫২। ঈয় কাৰকয়োৰন্য শব্দাদুত্তৰি দাগমঃ।

ব্যাখ্যা—ঈয় কাৰকয়োঃ (ঈয় প্ৰত্যয় কাৰকশব্দয়োঃ পৰয়োঃ সতোঃ)
অন্য শব্দাৎ পৰঃ দাগমঃ উত্তৰি।

সৰলার্থ—ঈয় প্ৰত্যয় আৰু কাৰক শব্দ পিছত থাকিলে অন্য শব্দৰ
পিছত দ আগম হব। উদাহৰণ—অন্যাদীন্মম্।

২৫৩। আশীবাশাহ্বান্বিতেষু উতি বাগোৎসুকেষু চ।

ষষ্ঠী তৃতীয়া সমাসৌ ন চেৎ।

ব্যাখ্যা—চেৎ (যদি) ষষ্ঠী তৃতীয়া সমাসৌ নস্যাতাৎচ আশীঃ আশা-হ্বা-
স্থিত-উতি-বাগ-উৎসুক শব্দেষু পৰেষু সতিষু অন্য শব্দাৎ পৰঃ
দাগমঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—যদি তৃতীয়া আৰু ষষ্ঠী সমাস নহয় আৰু আশীঃ-আশা-
হ্বা-স্থিত-উতি-বাগ-উৎসুক আদি শব্দ পিছত থাকিলে অন্য
শব্দৰ পিছত দ আগম হব। উদাহৰণ—অন্যাদাশীঃ।

২৫৪। অৰ্থে ত্ৰিভাষয়া।

ব্যাখ্যা—যদি ষষ্ঠী তৃতীয়া সমাসৌ ন স্যাতাৎ তহি অৰ্থে (অৰ্থ শব্দে
পৰে সতি) অন্য শব্দাৎ পৰঃ ত্ৰিভাষয়া (বিকল্পেন) দাগমঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—যদি ষষ্ঠী আৰু তৃতীয়া সমাস নহয় তেনেহলে অৰ্থ শব্দ
পিছত থাকিলে অন্য শব্দৰ পিছত বিকল্পে দ আগম হব।

উদাহৰণ—অন্যদৰ্থঃ—অন্যার্থঃ।

ইতি সমাস প্ৰকৰণম্।

অঙ্কিত বিন্যাস

চিত্তার্থ পদ নিৰ্ম্মাণ নিদান প্রত্যয়প্রিয়াম্ ।

নিধানং তদ্ধিতাধ্যায় প্রায়শাৰাধয়ে হৰিষ্ ॥

ব্যাখ্যা—চিত্তার্থ পদ নিৰ্ম্মাণ (বিচিত্তার্থৰূপ পদ সম্পাদনে) নিদানম্ (আদি কাৰণীভূতম্) প্রত্যয়প্রিয়াম্ (প্রত্যয়াধিক্যানাং) নিধানং (আশ্রয়ং) তদ্ধিতাধ্যায় প্রায়ঃ (যতঃ) হৰিষ্ (জগদাধাৰং শ্রীকৃষ্ণং) আৰাধয়ে (চিন্তয়ামি) ।

সৰলার্থ—নানার্থৰূপ পদ সম্পাদন বিষয়ত আদি কাৰণ প্রত্যয় সমূহৰ আশ্রয় স্থল যিদৰে তদ্ধিত আধ্যায় বুজি কোৱা হয় সেইদৰে জগতৰ আধাৰ ভূত শ্রীকৃষ্ণক মই নমস্কাৰ কৰোঁ ।

১। এক বাক্যে তদ্ধিতা বা পদাদর্থানুসৰিণঃ ।

ব্যাখ্যা—এক বাক্যে সতি-অর্থানুসৰিণঃ পদাৎ (লিঙ্গীয় পদাৎ) পৰে বা (বিকল্পেণ) তদ্ধিতাঃ (অণাদি প্রত্যয়াঃ স্যাঃ) ।

সৰলার্থ—একেটা বাক্য হোৱা বুজালে বিশেষ অৰ্থবোধক লিঙ্গবাচক পদৰ পিছত বিকল্পে অণাদি তদ্ধিত প্রত্যয়বোৰ হব ।

২। অণ পত্যে ঋষিকৃক কৃষ্যক্কক বিদাদিতঃ ।

ব্যাখ্যা—অপত্যেবাচ্যে সতি ঋষি কৃক কৃষ্যক্কক বিদাদিতঃ (ঋষি-কৃক-কৃষি-অক্কক-বিদাদিঃ এভ্যঃ লিঙ্গ-বাচকেভ্যঃ পৰঃ অণ্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অপত্য (সন্তান) বাচ্য হলে ঋষি-কৃক-কৃষি-অক্কক আৰু বিদাদি লিঙ্গবাচক পদৰ পিছত অণ্ প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—ভাৰ্গৱঃ ।

৩। শিৱাদেশ্চ ।

ব্যাখ্যা—অপত্যে (যেন জাভেন বংশস্য পতনং নাস্তি—ইত্যৰ্থে সতি) শিৱাদেঃ পৰঃ—অণ্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—অপত্য (সন্তান) বুজালে শিৱাদি শব্দৰ পিছত অণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—শৈৱঃ।

৪। পৃথিৱ্যাস্ত্বণ শ্চ।

ব্যাখ্যা—অপত্যে ৰাঢ্যে সতি পৃথিৱ্যাস্ত্ব পৰঃ পঃ-অণ্ প্ৰত্যয়শ্চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অপত্য অৰ্থ বুজালে পৃথিবী শব্দৰ পিছত ণ প্ৰত্যয় আৰু অণ্ প্ৰত্যয়ো হব। উদাহৰণ—পাথিবী।

৫। অ ণ ঞ পত্যাতিভ্যঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—অপত্যে ৰাঢ্যে সতি অশ্বপত্যাতিভ্যঃ পৰঃ অণ্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অপত্য বাচ্য হলে অশ্বপতি আদি লিঙ্গৰ পিছত অণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—অশ্বপতঃ।

৬। কন্যায়াস্ত্ব কনীন চ।

ব্যাখ্যা—অপত্যে ৰাঢ্যে সতি কন্যায়াঃ পৰঃ অণ্ স্যাৎ তু কন্যায়াঃ স্থানে কনীন আদেশ শ্চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অপত্য বুজালে কন্যা শব্দৰ পিছত অণ্ প্ৰত্যয় হব আৰু কন্যাৰ ঠাইত কনীন আদেশ হব। উদাহৰণ—কানীনঃ।

৭। উচ্চ' মাতৃৰ্দ্ধকাৰস্য সংখ্যা সঙ্ঘদ্র পূৰ্ব্বকাৎ।

ব্যাখ্যা—অপত্যে ৰাঢ্যে সংখ্যা সঙ্ঘদ্র পূৰ্ব্বকাৎ মাতৃঃ পৰঃ অণ্ স্যাৎ, অনি সতি মাতৃঃ ঋকাৰস্য স্থানে উৰ্ আদেশ শ্চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অপত্য বুজালে সংখ্যাৰাচক পদ, সম্ আৰু ভদ্রপদ আগত থাকিলে মাতৃ শব্দৰ পিছত অণ্ প্ৰত্যয় হব আৰু মাতৃ শব্দৰ ঋকাৰৰ ঠাইত উৰ্ আদেশ হব। উদাহৰণ—বৈমাতৃৰঃ।

৮। পাশ্বাচ্চ ৰস্য উত্বং।

ব্যাখ্যা—অপত্যে ৰাঢ্যে সতি পাশ্বাৎপৰঃ অণ্ স্যাৎ, ৰস্য স্থানে উত্বং আদেশ শ্চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অপত্য বুজালে পাশ্ব শব্দৰ পিছত অণ্ প্ৰত্যয় হব আৰু ৰৰ ঠাইত উ বৰ্ণ হব। উদাহৰণ—পাশ্ববঃ।

৯। পৰশু শ্চ পৰজিয়াঃ ।

ব্যাখ্যা—অপত্যে বাচ্যে সতি পৰজিয়াঃ পৰঃ অণ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ,
পৰজিয়াঃ স্থানে পৰশু আদেশ শ্চ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অপত্য-বুজালে পৰজী শব্দৰ পিছত অণ প্ৰত্যয় হব আৰু
পৰজী শব্দৰ ঠাইত পৰশু আদেশ হব । উদাহৰণ—পাৰশবঃ ।

১০। অকাৰ বাহাদিত্যামিণ্ ।

ব্যাখ্যা—অপত্যে বাচ্যে অকাৰ বাহবাদিত্যাংপৰঃ ইণ্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অপত্য বুজালে অকাৰান্ত শব্দ আৰু বাহবাদি শব্দৰ পিছত
ইণ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—চান্দিঃ ।

১১। অন্তসাদেবসশ্চ লুক্ ।

ব্যাখ্যা—অপত্যে বাচ্যে সতি অণি প্ৰত্যয়ে চ সতি অন্তসাদেঃ শব্দস্য
অসশ্চঃ লুক্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অপত্য বুজালে আৰু অণি প্ৰত্যয় হলে অন্তস্ আদি শব্দৰ
অস্ লোপ হব । উদাহৰণ—আন্তিঃ ।

১২। সুধাতৃ ব্যাস বকড় নিষাদাদে বকঙ্ ঙিণি ।

ব্যাখ্যা—ঙিণি (ইণি পৰে সতি) সুধাতৃ ব্যাস-বকড় নিষাদাদেঃ অন্ত্য-
বয়বো বৰ্ণঃ স্থানে অকঙ্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ইণ্ প্ৰত্যয় হলে সুধাতৃ ব্যাস বকড়-নিষাদ আদি শব্দৰ অন্ত্য
অবয়ব বৰ্ণৰ ঠাইত অকঙ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—সৌধাতকিঃ ।

১৩। স্থিয়ামনার্যগিণঃ শ্যঙ্ ত্ৰিচতুৰ্থ ঙ্গক স্বৰাৎ ।

ন পুত্ৰপত্যোস্তৎপুৰুষে ।

ব্যাখ্যা—স্থিয়াং বাচ্যাং সত্যাং তৎপুৰুষে সমাস বিষয়ে ন পুত্ৰ পত্যোঃ
পৰয়োঃ ত্ৰিচতুৰ্থ ঙ্গক স্বৰাৎ শব্দাৎ পৰঃ অনাৰ্যগিনোঃ (ঋম্য-
পত্য ভিন্নে অনিগোঃ পৰয়োঃ) শ্যঙ্ প্ৰত্যয়শ্চ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—স্ত্ৰী বাচ্য হলে, তৎপুৰুষ সমাস হলে, পুত্ৰ আৰু পতি শব্দ
পিছত নেথাকিলে, তৃতীয় আৰু চতুৰ্থ বৰ্ণ ঙ্গক স্বৰ হোৱা শব্দৰ
পিছত ঋমিৰ অপত্য অৰ্থ নুবুজোৱা আৰু ইণ্ অণ্ প্ৰত্যয় হোৱা
শব্দৰ পিছত শ্যঙ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—বাবাহ্যা ।

১৪। বহুব্ৰীহৌ ন বন্ধুনি ।

ব্যাখ্যা—বহুব্ৰীহৌ (বহুব্ৰীহি সমাসে সতি) বন্ধুনি পদে চ পৰে সতি অনাৰ্হাণিণোঃ ত্ৰি চতুৰ্থ ঙক স্বৰাৎ শব্দাৎ পৰঃ শ্যঙ্ প্রত্যয়ঃ ন স্যাৎ ।

সৰলার্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে, বন্ধু শব্দ পিছত হলে ত্ৰি চতুৰ্থ ঙক স্বৰযুক্ত ঋষিৰ অপত্য ভিন্ন শব্দৰ পিছত হোৱা ইন্ আৰু অন্ প্রত্যয়ৰ পিছত শ্যঙ্ প্রত্যয় নহব । উদাহৰণ—কাৰীষগন্ধীবন্ধুঃ ।

১৫। স্ত্ৰী প্রত্যয়ান্তাদিত্যাদেৰপোষণ্ ।

ব্যাখ্যা—অপত্যে বাচ্যে সতি স্ত্ৰী প্রত্যয়ান্তাৎ (আ-ঈ-উঙঃ প্রত্যয়ান্ত শব্দাৎ পৰঃ) অিত্যাদেৰপি (গণপঠিত স্ত্ৰী প্রত্যয়ান্ত অিত্যাদেঃ শব্দাৎ পূৰ্ব্বে এযন্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অপত্য অৰ্থ বুজালে স্ত্ৰীপ্রত্যয় আ-ঈ-উ প্রত্যয়ান্ত শব্দ আৰু গণপঠিত স্ত্ৰীপ্রত্যয়ান্ত হোৱা অগ্নি আদি শব্দৰ পিছত এযন্ প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—গাঙ্গেয়ঃ ।

১৬। ক্র ঋ ঋষিত্যপি ।

ব্যাখ্যা—এযপি প্রত্যয়ে পৰে সতি ক্রঃস্থানে ভ্ৰূ ইত্যাদি স্যাৎ ।

সৰলার্থ—এযন্ প্রত্যয় হলে ক্র শব্দৰ ঠাইত ভ্ৰূ হব ।
উদাহৰণ—ক্ৰৌবেয়ঃ ।

১৭। কুশীদকবিকৰ্ণাভ্যাম্বেয়ন্ কাশ্যপ বংশজৈ ।

ব্যাখ্যা—কাশ্যপ বংশজৈ সতি অপত্যে বাচ্যে চ সতি কুশীদক বিকৰ্ণাভ্যাং পৰাভ্যাং এযন্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কাশ্যপ বংশত জন্ম হোৱা বুজালে আৰু অপত্য বুজালে কুশীদক আৰু বিকৰ্ণ শব্দৰ পিছত এযন্ প্রত্যয় হ'ব ।
উদাহৰণ—কৌশীদকেয়ঃ ।

১৮। কল্যাণ্যাদেৰিনঙ্ চ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—এযপি প্রত্যয়ে পৰে সতি কল্যাণ্যাদেঃ অন্ত্য-স্বৰস্য-স্থানে ইনঙ্ চ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—এষণ্ প্ৰত্যয় পিছত হলে কল্যাণী আদি শব্দৰ শেষৰ বৰ্ণ বৰ্ণৰ ঠাইত ইনঙ হব। উদাহৰণ—কল্যাণিনেয়ঃ।

১৯। ক্ষুদ্ৰাভ্য এবণেয়গৌ।

ব্যাখ্যা—অপত্যে বাচ্যে সতি ক্ষুদ্ৰাভ্যঃ শব্দেভ্যঃ পৰৌ এবণেয়গৌ প্ৰত্যয়ৌ স্যাताम्।

সৰলার্থ—অপত্য অৰ্থ বুজালে ক্ষুদ্ৰাদি বাচক শব্দৰ পিছত এবণ্ আৰু এয়ণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ক্ষৌদ্ৰেয়বঃ।

২০। আৰণ্‌স্যাঙ্জাণ্ট ফাণ্টতঃ।

ব্যাখ্যা—অপত্যে বাচ্যে সতি জাণ্ট ফাণ্টতঃ (জাণ্ট ফাণ্টভ্যাম্—পৰঃ—আৰণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অপত্য বুজালে জাণ্ট আৰু ফাণ্ট (মুনিবিশেষ) শব্দৰ পিছত আৰণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—জাণ্টাবঃ।

২১। চটকায়া ভৰোদৈৰণ্।

ব্যাখ্যা—অপত্যে বাচ্যে সতি চটকায়াঃ পৰঃ এবণ্ প্ৰত্যয়ঃ ভৰোৎ।

সৰলার্থ—অপত্য অৰ্থ হলে চটকা শব্দৰ পিছত এবণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—চাটকৈবঃ।

২২। স্ত্ৰিয়াং লুক্।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰিয়াং বাচ্যে সত্যং চটকায়াঃ পৰঃ এবণঃ লুক্‌স্যাৎ।

সৰলার্থ—স্ত্ৰী অপত্য বুজালে চটকা শব্দৰ পিছত এবণ্ প্ৰত্যয়ৰ লোপ হব। উদাহৰণ—চটকা।

২৩। এবণাৰণেয়মপি গোধা শব্দাতুদীৰিতাঃ।

ব্যাখ্যা—অপত্যে বাচ্যে সতি গোধা শব্দাৎ এবণ্-আৰণ্‌এয়ণ্ অপিতুদীৰিতাঃ (কপিতাঃ)।

সৰলার্থ—অপত্য বুজালে গোধা শব্দৰ পিছত এবণ্ আৰণ্-আৰু এয়ণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—গৌধেবঃ।

২৪। শেষা ইদংজাত ভব ক্ত শিষ্যাগজ্ঞাদয়ঃ।

শেষে চ নদ্যাঃ কোষাচ্চ এয়ণ্।

ব্যাখ্যা—ইদংজাত ভব ক্ত শিষ্য আগজ্ঞাদয়ঃ শেষাঃ (শেষ-সংভকাঃ স্যুঃ), শেষে চ অৰ্থে নদ্যাশ্চ (নদী নামনিপ্পন্ন জন পদাৎ) কোষাচ্চ শব্দাৎ পৰঃ এয়ণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ইয়াত জন্ম, ইয়াত হোৱা, ইয়াত কৰা আদি অৰ্থত শেষ সংজ্ঞা হব। উক্ত অৰ্থবোৰত আৰু নদী নামেৰে হোৱা নগৰ আৰু কোম শব্দৰ পিছত এয়ণ্‌ প্রত্যয় হব। উদা—বাৰাণসেয়ঃ।

২৫। তিকাদেৰায়নিণ্‌।

ব্যাখ্যা—অপত্যে ৰাচ্যে সতি তিকাদেঃ শব্দাৎ পৰঃ এয়নিণ্‌-প্রত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অপত্য অৰ্থ হলে তিকাদি শব্দৰ পিছত এয়নিণ্‌ প্রত্যয় হব।
উদাহৰণ—তৈকায়নিঃ।

২৬। স্বস্বৰীয়ঃ।

ব্যাখ্যা—অপত্যে ৰাচ্যে সতি স্বসুঃ (স্বস্‌ শব্দাৎ পৰঃ) ঈয়ঃ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অপত্য বুজালে স্বস্‌ শব্দৰ পিছত ঈয় প্রত্যয় হব।
উদাহৰণ—স্বস্বীয়ঃ।

২৭। পিতৃমাতৃভ্যাং স্বহৃডেয়গীয়ণৌ।

ব্যাখ্যা—অপত্যে ৰাচ্যে সতি পিতৃমাতৃভ্যাং পৰায়াঃ স্বসুঃপৰঃ (ডেয় গীয়ণৌ (ডেয়ণ্‌ ইয়ণ্‌ প্রত্যয়ৌ স্যাভ্যাম্)।

সৰলার্থ—অপত্য বুজালে পিতৃ-মাতৃ শব্দৰ পিছত থকা স্বস্‌ শব্দত ডেয়ণ্‌ আৰু ইয়ণ্‌ প্রত্যয় হব। উদাহৰণ—পৈতৃস্বসেয়ঃ।

২৮। স্বশুৰাদ্‌ যঃ।

ব্যাখ্যা—অপত্যে ৰাচ্যে সতি স্বশুৰাৎপৰঃযঃ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অপত্য বুজালে স্বশুৰ শব্দৰ পিছত য প্রত্যয় হব।
উদাহৰণ—স্বশুৰ্য্যঃ।

২৯। কুলাদেয়গীয়ণৌ চ।

ব্যাখ্যা—অপত্যে ৰাচ্যে সতি কুলাৎ (কুল শব্দাৎ পৰৌ) এয়ন্‌ ঈণৌ চ স্তঃ।

সৰলার্থ—অপত্য বুজালে কুল শব্দৰ পিছত এয়ণ্‌ আৰু ঈন প্রত্যয় হব। উদাহৰণ—কৌলেয়ঃ।

৩০। দুক্ষুলাৎপুনঃ ইনগ্‌ণেয়গীনাঃ স্যুঃ।

ব্যাখ্যা—অপত্যে ৰাচ্যে সতি দুক্ষুলাৎ শব্দাৎ পৰঃ পুনঃ-ঈনণ্‌-অণ্‌-এয়ণ্‌-ঈনাঃ প্রত্যয়াঃ স্যুঃ।

সৰলার্থ—অপত্য বুজালে দুকুল শব্দৰ পিছত আকৌ ঈনন্-অণ্-এন্-ঈন প্ৰত্যয়বোৰ হব। উদাহৰণ—দৌকুলীনঃ।

৩১। ব্ৰহ্মন্য পূৰ্ব্বকাদীনঃ।

ব্যাখ্যা—অপত্যে ব্ৰাচ্যে সতি ব্ৰহ্মন্য পূৰ্ব্বকাৎ কুলাৎ ঈনঃ-প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অপত্য বুজালে বহু শব্দ ভিন্ন আন শব্দ আগত থাকিলে কুল শব্দৰ পিছত ঈন প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—আচ্যকুলীনঃ।

৩২। মহাকুলাদগীনণৌ।

ব্যাখ্যা—অপত্যে ব্ৰাচ্যে সতি মহাকুলাৎ শব্দাৎ পৰৌ-অগীনণৌ প্ৰত্যয়ৌ স্যাতাম্।

সৰলার্থ—অপত্য বুজালে মহাকুল শব্দৰ পিছত অণ্ আৰু ঈণন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—মাহাকুলঃ।

৩৩। ঈনৈঞ্চকে।

ব্যাখ্যা—অপত্যে ব্ৰাচ্যে সতি একে (মুখ্যাঃ মহাকুলাৎপৰঃ ঈনঞ্চ (চকাৰাৎ) অনীনণৌচ বদন্তি।

সৰলার্থ—অপত্য বুজালে মহাকুল শব্দৰ পিছত ঈণ্-অন্-আৰু ঈণন্ প্ৰত্যয়ো হব বুলি কিছুমান পণ্ডিতে কয়। উদাহৰণ—মহাকুলীনঃ।

৩৪। ভ্ৰাতৃৰীয়ঃ।

ব্যাখ্যা—অপত্যে ব্ৰাচ্যে সতি ভ্ৰাতৃঃ শব্দাৎ পৰঃ ঈয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অপত্য বুজালে ভ্ৰাতৃ শব্দৰ পিছত ঈয় প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ভ্ৰাত্ৰীয়ঃ।

৩৫। ব্য্যিষি চ।

ব্যাখ্যা—বিষি (শল্লৌ অৰ্থে গম্যমানে সতি) অপত্যে চ সতি ভ্ৰাতৃঃ পৰঃ ব্য প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—শল্লু বুজালে আৰু ভাতৃ পুত্ৰ শল্লু বুজালেও ভ্ৰাতৃ শব্দৰ পিছত ব্য প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ভ্ৰাতৃব্যঃ।

৩৬। বেষত্যাদেৰিকণ্ স্মৃতঃ।

ব্যাখ্যা—অপত্যে ব্ৰাচ্যে সতি বেষত্যাদেঃ পৰঃ ইকণ্ স্মৃতঃ।

সৰলার্থ—অপত্য বুজালে বেহতি আদি শব্দৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—বৈবৰ্ত্তিকঃ।

৩৭। অণ্‌শণ্‌ য্যাঃ স্যুশ্চনোৰ্জাতৌ।

ব্যাখ্যা—জাতৌ (গোত্ৰে ৰাচ্যে সতি) মনঃ পৰাঃ-অন-শণ্‌-য্যাঃ প্ৰত্যয়াঃ স্যুঃ।

সৰলার্থ—জাতি বুজালে মন শব্দৰ পিছত অন-শণ্‌-য্য প্ৰত্যয়বোৰ হব। উদাহৰণ—মানৱঃ।

৩৮। নিপাত্যো মানৱঃ শিশৌ।

ব্যাখ্যা—শিশৌ ৰাচ্যে সতি মানৱঃ শিষ্টেঃ নিপাত্যঃ।

সৰলার্থ—শিশু বুজালে মানৱ পদ শিষ্টসকলে নিপাতনত সিদ্ধ বুলি কয়।

৩৯। অপত্যমাত্ৰে গোত্ৰাদ্যাৎ।

ব্যাখ্যা—অপত্যমাত্ৰে (অপত্য সামান্যে সতি) গোত্ৰাদ্যাৎ (গোত্ৰাস্যাং দৃভাৎ) শব্দাৎ পৰাঃ অনাদি প্ৰত্যয়োভৱতি।

সৰলার্থ—অপত্য মাত্ৰে গোত্ৰৰ আদি ভূত শব্দৰ পিছত অণ্‌ আদি প্ৰত্যয়বোৰ হব।

৪০। তদন্তাত্ত্বিৰ্বক্ষয়া।

ব্যাখ্যা—তদন্তাত্ত্ব (অনাদি প্ৰত্যয়ান্তাৎ) বিৰক্ষয়া (হেতুভূতয়া) প্ৰত্যয়ে ভৱতি।

সৰলার্থ—অন্‌ আদি প্ৰত্যয়ান্ত শব্দৰ পিছতো বিৰক্ষা থাকিলে আন প্ৰত্যয়বোৰ হব।

৪১। গৰ্গাদেৰ্গ্যঃ স্মৃতৌ গোত্ৰে।

ব্যাখ্যা—গোত্ৰে (পৌত্ৰাদ্যপত্যে ৰাচ্যে সতি) গৰ্গাদেঃ শব্দাৎ পৰাঃ গ্যঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—পৌত্ৰাদ্যপত্য বাচ্য হলে গৰ্গাদি শব্দৰ পিছত গ্য প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—গৰ্গ্যঃ।

৪২। পুত্ৰেভুক্‌চিদমপি।

ব্যাখ্যা—পুত্ৰেভু (পুত্ৰ এব ৰাচ্যে) অণ্‌ প্ৰত্যয়ঃ-অপি-ন্যাঃ প্ৰত্যয়শ্চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—পুত্ৰ বাচ্য হলেও কেতিয়াবা অণ্ আৰু গ্য প্ৰত্যয়ো হব।

উদাহৰণ—পাৰাশৰ্য্য ঃ।

৪৩। মধোণ্যো ব্ৰাহ্মণাপত্যে। বভ্ৰোঃ কুশিক বংশজৈ।

ব্যাখ্যা—ব্ৰাহ্মণাপত্যে (ব্ৰাহ্মণস্য দৌহিত্ৰ্য্যাপত্যে সতি) মধোঃ পৰঃ গ্যঃ
স্যাৎ, কুশিক বংশজৈ (কুশিক মূনি দৌহিত্ৰ্য্যাদি বাচ্যে) বভ্ৰোঃ পৰঃ
গ্যঃ প্ৰত্যয়শ্চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ব্ৰাহ্মণব দৌহিত্ৰ্য্য বৃজালে মধু শব্দৰ পিছত গ্য প্ৰত্যয় হব,
আৰু কুশিক মূনিৰ দৌহিত্ৰ্য্য বৃজালেও বভ্ৰু শব্দৰ পিছত গ্য প্ৰত্যয়
হব। উদাহৰণ—মাধব্যঃ--বান্ধব্যঃ।

৪৪। কপিৰোধাদাগ্নিৰসে।

ব্যাখ্যা—অ গ্নিৰসে (অগ্নি বা দৌহিত্ৰ্য্য বাচ্যে অণ্ স্যাৎ), কপিৰোধাৎ
(দৌহিত্ৰ্য্য বাচ্যে কপি বোধাৎ পৰঃ) গ্যঃ প্ৰত্যয়শ্চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—দৌহিত্ৰ্য্যাপত্যবৃজালে অগ্নিৰস শব্দৰ পিছত অণ্ প্ৰত্যয় হব
আৰু দৌহিত্ৰ্য্যাপত্যবৃজালে কপি আৰু বোধ (মূনি বিশেষ) শব্দৰ
পিছত গ্য প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—আগ্নিবসঃ--কাপ্যঃ।

৪৫। ব্ৰতগ্ৰাচ্চ।

ব্যাখ্যা—আগ্নিবস দৌহিত্ৰ্য্যাদাপত্যে বাচ্যে সতি ব্ৰতগ্ৰাচ্চ পৰঃ গ্যঃ
প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—আগ্নিবসৰ দৌহিত্ৰ্য্যাদি অপত্য হোৱা বৃজালে ব্ৰতগ্ৰ শব্দৰ
পিছত গ্য প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—বাতগ্ৰাঃ।

৪৬। স্ত্ৰিয়াং গ্যলুক্।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰিয়াং বাচ্যং সত্যং ব্ৰাতগ্ৰাঃ পৰঃ প্যঃ লুক্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—স্ত্ৰী বৃজালে বাতগ্ৰ শব্দৰ পিছত গ্য প্ৰত্যয়ৰ লোপ হব।
উদাহৰণ—বতগ্ৰী।

৪৭। অণ্গ্যশ্চ কুৰ্ণাদিভ্য।

ব্যাখ্যা—দৌহিত্ৰ্য্যাদপত্যৰূপ গোত্ৰে বাচ্যে সতি কুৰ্ণাদিভ্যঃ পৰঃ অণ্
গ্য শ্চ স্যাৎ।

সৰণার্থ—পৌত্ৰাদি অপত্য ৰূপ গোত্ৰ বৃজালে কুৰুনাৰ্দ্দি শব্দৰ পিছত
অণ্ আৰু ণ্য প্ৰত্যয় বহু উদাহৰণ—কৌৰবঃ ।

৪৮। কুঞ্জাদেৰায় নণ্ তস্মাৎ ণ্যঃ স্বার্থে প্ৰাপ্তুর্ভাদিতঃ ।
অস্ত্রিয়ামবহুত্বে চ ।

ব্যাখ্যা—গোত্ৰেচ ৰাচ্যে কুঞ্জাদেঃ পৰঃ আয়নন্ স্যাৎ, তস্মাৎ (আয়-
ণস্তাৎ) নড়াদিতঃ প্ৰাক্ অস্ত্রিয়ামবহুত্বেচ (স্ত্ৰী লিঙ্গ বহু ৰচনভিমে
চ) স্বার্থে ণ্যঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰণার্থ—গোত্ৰ বৃজালে কুঞ্জাদিশব্দৰ পিছত আয়নন্ প্ৰত্যয় হব,
আয়নন্ত নড়াদি শব্দৰ আগত স্ত্ৰীলিঙ্গ আৰু বহুবচন নুবৃজালে
স্বার্থত (প্ৰত্যয়ৰ অৰ্থত) ণ্য প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—কৌজায়ন্যঃ ।

৪৯। গ্যেনস্তাভ্যামায়নন্ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—অপত্যে ৰাচ্যে সতি গ্যেনস্তাভ্যাং (ণ্য-ইণ প্ৰত্যয়ান্তাভ্যাং শব্দাৎ
পৰঃ আয়নন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰণার্থ—অপত্য বৃজালে ণ্য আৰু ইণ্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দৰ পিছত আয়নন্
প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—গাৰ্গায়ণঃ ।

৫০। দৰ্ভাদাথ্ৰায়ণোদ্বৰে ।

ব্যাখ্যা—আথ্ৰায়ণোদ্বৰে-অপত্যে ৰাচ্যে সতি দৰ্ভাৎ পৰঃ আয়নন্
প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰণার্থ—অপত্য বৃজালে আথ্ৰায়ণ (মুনি বিশেষ জাত বৃজালে) দৰ্ভ
শব্দৰ পিছত আয়নন্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—দাৰ্ভায়ণঃ ।

৫১। ভৰ্গাভৈগৰ্ত্তে ।

ব্যাখ্যা—ভৈগৰ্ত্তে (ভিগৰ্ত্ত মূনেৰপত্যে ৰাচ্যে সতি) ভৰ্গাৎ-পৰঃ আয়নন্
প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰণার্থ—ভিগৰ্ত্ত (মুনি বিশেষ) অপত্য বৃজালে ভৰ্গ শব্দৰ পিছত
আয়নন্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—ভাৰ্গায়ণঃ ।

৫২। শুনকাৎসে ।

ব্যাখ্যা—ৰৎসো (ৰৎসস্যপত্যে ৰাচ্যে সতি) শুনকাৎ পৰঃ আয়নন্
প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ---বৎস ঋষিৰ অপত্য বৃজালে শুণক শব্দৰ পিছত আয়নণ
প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---শৌণকায় নঃ।

৫৩। শৰদ্ধতাভূগৌ।

ব্যাখ্যা---ভূগৌ (ভূগা বপত্যো ব্ৰাচো সতি শৰদ্ধতাৎ পৰঃ আয়নণ
প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ---ভূগু মূনিৰ অপত্য বৃজালে শৰদ্ধত শব্দৰ পিছত আয়নণ
প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---শাৰদ্ধতায়নঃ।

৫৪। দ্ৰোণ পৰ্বত জীৱান্তাদিণ্ চ।

ব্যাখ্যা---দ্ৰোণ পৰ্বত জীৱান্তাৎ (মুনি বিশেষাৎপৰঃ) অপত্যো ব্ৰাচো
সতি ইণ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, চ (চ কাৰাৎ আয়নণ প্ৰত্যয়শ্চ স্যাৎ।

সৰলার্থ---অপত্য বৃজালে দ্ৰোণ-পৰ্বত-জীৱান্ত (মুনি বিশেষ) শব্দৰ
পিছত ইণ প্ৰত্যয় হব আৰু আয়নণ প্ৰত্যয়ো হব। উদাহৰণ-দ্ৰৌণিঃ।

৫৫। স্ত্ৰিয়াং গোত্র প্রত্যয়ান্তাৎ কুৎসায়ামণিক ণপি।

ব্যাখ্যা---কুৎসায়াম্ (নিন্দায়াম্ গম্যমানায়াম্ সত্যাম্) অপত্যো ব্ৰাচো
স্ত্ৰিয়াম্ (স্ত্ৰীলিঙ্গে বিষয়ে চ) গোত্র প্ৰত্যয়ান্তাৎ পৰঃ-অন্-ইকন্-অপি
প্ৰত্যয়ৌ স্যাতাম্।

সৰলার্থ---নিন্দা কৰা অৰ্থ বৃজালে আৰু অপত্য বৃজালে স্ত্ৰীলিঙ্গত
গোত্র প্ৰত্যয়ান্ত শব্দৰ পিছত অন্ আৰু ইকন্ প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ---গাগিকঃ।

৫৬। ইদংভৱার্থে ৰহিসৌ যণীকণ্।

ব্যাখ্যা---ইদং ভৱার্থে (ইদং চ ভৱশ্চ তাদৃশে-অৰ্থে সতি) ৰহিসঃপৰঃ
যণীকণ্ (যণ্ ইকণ্ প্ৰত্যয়ৌস্যাতাম্)।

সৰলার্থ---‘এইটো’ আৰু ‘হয়’ এনে অৰ্থ বৃজালে বহিষ্ শব্দৰ পিছত
যণ্ আৰু ইকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---বাহ্যম্।

৫৭। যণগৌ যমদেৱাভ্যাম্।

ব্যাখ্যা---ইদং ভৱার্থে চ সতি যম দেৱাভ্যাম্ পৰৌ যণগৌ প্ৰত্যয়ৌ
স্যাতাম্।

সৰণার্থ---‘এইটো’ আৰু ‘হয়’ এনে অথ বুজালে যঃ আৰু দেৱ শব্দৰ পিছত যণ্ আৰু অণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---দৈৰ্যা।

৫৮। হিতৰণ্য ভবাদ্যৰ্থে স্ত্রীপুংভ্যাংনণ্ স্নগৌ যতো।

ব্যাখ্যা---হিত বশ্য ভবাদ্যৰ্থে গম্যমানে সতি স্ত্রীপুংভ্যাং পৰৌ নণ্ স্নগৌ প্ৰত্যয়ৌ শিষ্টেঃ (কথিতৌ)।

সৰণার্থ---হিত-বশ্য-ভৱ আদি অথ বুজালে স্ত্ৰী আৰু পুংস্ শব্দৰ পিছত নণ্ আৰু স্নণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ---স্নৈগম।

৫৯। অস্ত্রীলিঙ্গেদেশনাম প্ৰসিদ্ধ ক্ষত্ৰিয়স্যতু।

তদন্তেন বহুব্ৰাহ্মণ্যপত্য প্ৰত্যয়স্য লক্।

ব্যাখ্যা---অস্ত্রীলিঙ্গে গম্যমানে সতি দেশ নাম প্ৰসিদ্ধ ক্ষত্ৰিয়স্যতু তদন্তেন (অপত্য প্ৰত্যয়ান্তেনা কথনেন) বহুব্ৰাহ্মণ্য পত্যঃ অপত্য প্ৰত্যয়স্য (অপত্য ৰাচক অণাদি প্ৰত্যয়স্য) চ লক্ স্যাৎ।

সৰণার্থ---স্ত্ৰী লিঙ্গ নুবুজালে দেশৰ নাম ৰাচক আৰু প্ৰসিদ্ধ ক্ষত্ৰিয় ৰাচক পদৰ পিছত অপত্য প্ৰত্যয় হলে, বহু বচনান্ত হলে অপত্য ৰাচক এণ আদি প্ৰত্যয়ৰ লোপ হব। উদাহৰণ---গঙ্গাঃ।

৬০। গৰ্গাদীনাং বিদাদীনাং যক্ষাদীনাঞ্চতদৃশঃ।

ভৃগুৰ্ভৃস ৰশিষ্ঠাৰিগোতমাস্তি ৰসামপি।

ব্যাখ্যা---গৰ্গাদীনাং (গৰ্গৱৎস প্ৰভৃতীনাং) বিদাদীনাং (বিদ্ উৰ্ব-প্ৰভৃতীনাং) ভৃগু প্ৰভৃতীনাঞ্চ, অস্ত্রীলিঙ্গে তদন্তেন বহুব্ৰাহ্মণ্য-অপত্য প্ৰত্যয়স্য লক্ স্যাৎ।

সৰণার্থ---গৰ্গাদি বিদাদি-যক্ষ দি-ভৃগু-কুৎস-ৰশিষ্ঠ-অৰি-গোতম-অস্টি-বস্ আদি শব্দৰ পিছত স্ত্ৰীলিঙ্গ নুবুজালে গোত্ৰ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দৰ বহুবচন হলে অপত্য প্ৰত্যয়ৰ লোপ হব। উদাহৰণ গৰ্গাঃ।

৬১। কুণ্ডিন্য গন্ত্যয়োঃ কুণ্ডীনাংস্তী ভৱতো লুকি।

ব্যাখ্যা---লুকি (গৰ্গাদীনামিত্যনেনাপত্য প্ৰত্যয়স্য লোপে সতি) কুণ্ডিন্য গন্ত্যয়োঃ স্থানে ক্ৰমাৎ কুণ্ডীনাং গন্তী আদেশৌ ভৱতঃ।

সৰণার্থ---গৰ্গাদি শব্দৰ দৰে অপত্য প্ৰত্যয়ৰ লোপ হলে কুণ্ডিন্য আৰু অগন্ত্যৰ ঠাইত ক্ৰমে কুণ্ডিন আৰু অগন্তী আদেশ হব। উদাহৰণ---কুণ্ডিনঃ।

৬২। বহুস্বৰেভ্যোভৰত প্ৰাচ্য গোত্ৰেণিণ স্তথা ।

ব্যাখ্যা---তবত প্ৰাচ্য গোত্ৰেয় মাধ্য বহুস্বৰেভ্য পদেভ্যঃ পৰঃ ইণঃ প্ৰত্যয়ঃ
 ন্যৎ, তথা অস্ত্ৰিয়াং তদন্তেন বহুস্বৰেভ্যো অপত্য প্ৰত্যয়স্য লুক স্যাৎ ।

সৰলাখ---তবত অ ক প্ৰাচ্য গোত্ৰৰ ত্ৰিতবত বহুস্বৰ বিশিষ্ট শব্দৰ পিছত
 ইণ প্ৰত্যয় হব অ ক আগৰ দৰেস্ত্ৰী নুজালে গোত্ৰ প্ৰত্যয় হোৱাৰ
 পিছত বহুবচন বুজাৰ অপত্য প্ৰত্যয়ৰ লোপ হব ।

উদাহৰণ---অঙ্ক নাঃ ।

৬৩। ৰাজপ্ৰসিদ্ধৰংশায়া ।

ব্যাখ্যা---তথা-অস্ত্ৰিয়াং তদন্তেন বহুস্বৰেভ্যো ৰাজপ্ৰসিদ্ধ ৰংশাৎ পৰস্য
 ব (বি কল্পেণ) অপত্য প্ৰত্যয়স্য লুক স্যাৎ ।

সৰলাখ---সেইদৰে স্ত্ৰী নুবুজোৱা গোত্ৰ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দৰ বহুবচন হলে
 ৰাজপ্ৰসিদ্ধ বংশাৎ পিছত বি কল্পে অপত্য প্ৰত্যয়ৰ লোপ হব ।

উদাহৰণ---কুৰৱঃ ।

৬৪। জাতাৰ্থাণ শচ কুত্ৰচিৎ ।

ব্যাখ্যা---তথা-আত্মনিগাদৌ কুত্ৰচিৎ প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগে সতি জাতাৰ্থাণঃ
 প্ৰত্যয়স্য লুক স্যাৎ চ কাৰাৎ ত্বাৰ্থাণ শচ লুক স্যাৎ ।

সৰলাখ---সেইদৰে অত্মনিগ বৃজালে কেতিয়াবা প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগৰ বাবে
 জাতাৰ্থ আৰু ত্বাৰ্থাৎ হোৱা এণ প্ৰত্যয়ৰ লোপ হব ।

উদাহৰণ---মগধাঃ ।

৬৫। কাপীণস্তাদায়নণঃ ।

ব্যাখ্যা---কাপি (প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগে সতি) একঙ্কে চ সতি ণত্বাৎ প্ৰত্যয়াৎ
 পৰঃ আয়নণঃ লুক স্যাৎ ।

সৰলাখ---কেতিয়াবা প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগত একবচন বৃজালেও ইন্ প্ৰত্যয়ান্ত
 শব্দৰ পিছত হোৱা আয়নণ প্ৰত্যয়ৰ লোপ হব । উদা---দাক্ষায়ণঃ ।

৬৬। গৰ্গাদীনাং বিদাদীনামেকত্ব দ্বিত্বযোস্তুৰা ।

মণী তৎ পুৰুষে ।

ব্যাখ্যা---মণী তৎপুৰুষে সতি একত্বদ্বিত্বয়োৰপত্য প্ৰত্যয়োঃ গম্য
 মানয়োঃ গৰ্গাদীনাং বিদাদীনাং বা অপত্য প্ৰত্যয়স্য লুক স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ষষ্ঠী তৎপুৰুষ সমাস হোৱা বজালে একত্ব বা দ্বিত্ব বুজোৱা গৰ্গাদি আৰু বিদাদি শব্দৰ পিছত হোৱা অপত্য প্ৰত্যয়ৰ বিকল্পে লোপ হ'ব। উদাহৰণ—গৰ্গকুলম্।

৬৭। অৰেণ্বাদেঃ ফলেহণৌলুক্। জন্ম বা ক্লীৰতা তথা।

ব্যাখ্যা—তথা প্ৰসিদ্ধানুসাৰে ফলে ৰাচ্যে সতি অৰেণ্বাদেঃ (ৰেণ্বাদি ভিন্নস্য) অণঃ লুক্ স্যাৎ, জন্মাপৎ বা অণঃ-লুক্ স্যাৎ, অণঃ-লুক্-সতি-তথা-জন্ম বা ক্লীৰতা স্যাৎ।

সৰলার্থ—প্ৰসিদ্ধানুসাৰে বেণুফলভিন্ন অন্য ফল বাচ্য হলে অণ্ প্ৰত্যয়ৰ লোপ হ'ব। জন্ম পদৰ পিছতো অণ্ প্ৰত্যয়ৰ লোপ হ'ব। অণ্ প্ৰত্যয় লোপ হোৱাৰ পিছত জন্মপদ বিকল্পে ক্লীৰগিণি হ'ব।
উদাহৰণ—জাম্ববন্।

৬৮। ঈলুক্শ্চাত্তদ্ধিত লুকি হৰিতক্যাদিকং ষ্মিনা।

ব্যাখ্যা—তদ্ধিত লুকি সতি হৰিত ক্যাদি ষ্মিনা (ৰজ্জমিত্ত্বা) ঈদন্ত শব্দানামী লুক্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—তদ্ধিত প্ৰত্যয়ৰ লোপ হলে হৰিতকি আদি শব্দৰ বাহিৰে আন ঈদন্ত শব্দৰ ঈকাবৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ—আমলকম্।

৬৯। লুগ্লোপ্যে যৎ কৃতং কাৰ্য্যং প্ৰকৃতৌ তন্নিবৰ্ত্ততে।

ব্যাখ্যা—প্ৰকৃতৌ (লিঙ্গাদৌ) যৎকাৰ্য্যং (আগম ৰুদ্ধাদিকং) কৃতং স্যাৎ, (লুক্ ইতি শব্দেন লোপে সতি) প্ৰকৃতৌ তন্নিবৰ্ত্ততে (অপগচ্ছতি)।

সৰলার্থ—লিঙ্গাদি বিষয়ত আগম ৰুদ্ধি আদি যিবোৰ কাৰ্য্য কৰা হয় লুক্ এই শব্দৰ দ্বাৰা লোপ হলে পূৰ্বৰ প্ৰকৃতিৰ কাৰ্য্য নহ'ব।

৭০। গ্যো লোপ আয়নণ ৰৰ্জেহণাদৌ চৌ যিন্মিণ্ডীষপি।

ব্যাখ্যা—আয়নণ ৰৰ্জে (তন্ত্ৰিমে) অণাদৌ স্বৰে সতি চৌ-যিন্মিণ্ড-ঈ-এষু প্ৰত্যয়েষু চ সতিষু গ্যঃ প্ৰত্যয়ঃ লোপঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—আয়নণ প্ৰত্যয়ৰ বাহিৰে অণ্ প্ৰত্যয়ৰ স্বৰ থাকিলে চি-যিন্মিণ্ড-ঈ-প্ৰত্যয়ৰ পিছত গ্য প্ৰত্যয়ৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ—গৰ্গকম্।

৭১। আগন্ত্য সৌৰ্য্যায়ৌৰ্য্যস্য লোপঃ ঈয়েহণি চ স্মৃতঃ।

ব্যাখ্যা—ঈয়ে (প্ৰত্যয়ে) অণি চ পৰে সতি আগন্ত্য সৌৰ্য্যায়োঃ স্বস্য (স্বকাৰস্য লোপঃ) স্মৃতঃ।

সংজ্ঞাৰ্থ—ঈয় আৰু অন্ প্ৰত্যয় হলে আগন্ত্য আৰু সৌৰ্য্য শব্দৰ য় কাবৰ লোপ হব। উদাহৰণ—আগন্তী।

৭২। ঈয়ে কন্মীষু মৎস্যাদেঃ।

ব্যাখ্যা—ঈয়ে কন্মীষু (ঈয়-ঈকণ্-ঈ-এষু প্ৰত্যয়েষু পৰেষু) মৎস্যাদেঃ পৰঃ যঃ লোপঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ঈয়-ঈকণ্-ঈ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে মৎস্য আদি শব্দৰ যকাবৰ লোপ হব। উদাহৰণ—মৎসী।

৭৩। অণ্ তএ জাতং দৃশ্যঞ্চ ভৱং ক্ষুণ্ণং সমুদ্ধৃতম্।

ব্যাখ্যা—তত্র জাতং-দৃশ্যং-ভৱং-ক্ষুণ্ণং-সমুদ্ধৃতঞ্চকাৰাৎ দৃষ্টাদাথে-অপি এষু-অৰ্থেষু সপ্তম্যন্তাৎ শব্দাৎ পৰঃ অণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—‘তাতে জন্ম পোৱা, তাত দেখা, তাত হোৱা, তাতে ক্ষুণ্ণ হোৱা, তাতে উদ্ধাৰ কৰা আৰু তাতে দৃশ্য হোৱা আদি অৰ্থ বুজালে সপ্তম্যন্ত পদৰ পিছত অণ্ প্ৰত্যয় হব। উদা—মাগধঃ।

৭৪। তেন প্রোক্তং কৃতং গৃহ্যং তচ্ছিন্যস্তত আগতঃ।

ব্যাখ্যা—‘তেন প্রোক্তং কৃতং গৃহ্যং (এষু-অৰ্থেষু তৃতীয়াস্তাৎ) তচ্ছিন্যঃ (ইত্যৰ্থে ষষ্ঠীয়াস্তাৎ) তত আগতঃ (ইত্যৰ্থে পঞ্চম্যন্তাৎ শব্দাচ্চ পৰঃ অণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—‘তাৰ দ্বাৰা কোৱা হয়—কৰা হয়-গ্ৰহণ কৰা হয়—’এনে অৰ্থ বুজাে তৃতীয়াস্ত পদৰ পিছত, ‘তাৰ শিষ্য হয়’ এনে অৰ্থত ষষ্ঠীয়াস্ত পদৰ পিছত আৰু ‘তাৰপৰা আহিছে’ এনে অৰ্থত পঞ্চম্যন্ত পদৰ পিছত অণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ভাৰ্গবী।

৭৫। তদদৃবভৱস্তেন নিৰ্ব্বৃত আৱতো বথঃ।

ব্যাখ্যা—‘তদদৃবভৱঃ (তস্যাদৃবভৱ-ইত্যৰ্থে ষষ্ঠীয়াস্ত পদাৎ পৰঃ) তেন নিৰ্ব্বৃতঃ (তেন নিষ্পন্ন-ইত্যৰ্থে) তেন বথঃ আৱতঃ (আচ্ছাদিত ইত্যৰ্থেচ) তৃতীয়াস্ত পদাৎপৰঃ অণ্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—‘তাৰ অদৃবত হোৱা’ এনে অৰ্থ হলে ষষ্ঠীয়াস্ত পদৰ পিছত, ‘তাৰ দ্বাৰা নিষ্পন্ন’ এনে অৰ্থ আৰু ‘বথ আৱৰি থকা’ অৰ্থ হলে তৃতীয়াস্ত পদৰ পিছত অণ্ হব। উদাহৰণ—ইন্দ্ৰদিগঃ।

৭৬। তে সন্তি দেশে তন্মাস্তি ।

ব্যাখ্যা---তে সন্তি দেশে (তে-অস্মিন্ দেশে সন্তি ইত্যথে সতি) তন্মাস্তি
(তস্য দেশস্য নাস্তি গম্যমানে চ সতি) প্ৰথমাস্তাৎ পদাৎ পৰঃ
অণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ---‘সেইবোৰ এই দেশত আছে’ এনে অৰ্থ বুজাৰো আৰু
ই সেই দেশৰ নামেৰে জনাজাত অৰ্থ হলে প্ৰথমাস্ত পদৰ পিছত
অণ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ---ওড়ম্বৰম্ ।

৭৭। যুদ্ধে যোদ্ধ্ প্ৰয়োজনাৎ ।

ব্যাখ্যা---যুদ্ধে-অৰ্থে গম্যমানে সতি যোদ্ধ্ প্ৰয়োজনাৎ প্ৰথমাস্তাৎ পদাৎ-
পৰঃ অণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ---যুদ্ধ কৰা অৰ্থ বুজালে যুদ্ধৰ প্ৰয়োজন বাচক প্ৰথমাস্ত পদৰ
পিছত অণ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ---ভাৰতঃ ।

৭৮। তেন দৃষ্টং ।

ব্যাখ্যা---তেন দৃষ্টং চ (তেন দৃষ্টং চকাৰাৎ প্ৰোক্তঞ্চ অৰ্থে সতি)
তৃতীয়াস্তাৎ পদাৎ পৰঃ অণ্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ---‘তাৰ দ্বাৰা দেখা আৰু কোৱা হৈছে’ এনে অৰ্থত তৃতীয়াস্ত
পদৰ পিছত অণ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ---ৰাশিষ্ঠম্ ।

৭৯। যো ৰাম দেৱতঃ ।

ব্যাখ্যা---দৃষ্টং প্ৰোক্তঞ্চাৰ্থে ৰাম দেৱতঃ যুনেঃ তৃতীয়াস্তাৎ পদাৎ
পৰঃ যঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ---দেখা আৰু কোৱা অৰ্থ হলে ৰামদেৱ (মুনি) বাচক তৃতীয়াস্ত
পদৰ পিছত য প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ---ৰামদেব্যম্ ।

৮০। শেমার্থ উত্তৰাদাহণ্ ।

ব্যাখ্যা---শেমার্থে (ইদং সম্বন্ধ জাতাদ্যৰ্থে) উত্তৰাৎ পৰঃ আহণ্-প্ৰত্যয়ঃ
স্যাৎ ।

সৰলার্থ---‘ই সম্বন্ধাৰ্থত জন্মা হয়’ এনে অৰ্থত উত্তৰ শব্দৰ পিছত
আহণ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ---উত্তৰাহঃ ।

৮১। অৰণ্যাঃ উদাহতঃ ।

ব্যাখ্যা---শেষাৰ্থে (সম্বন্ধাৰ্থে) অৰণ্যাৎ পৰঃ ৰাঃ প্ৰত্যয়ঃ উদাহতঃ (কথিতঃ) ।

সৰলার্থ---শেষাৰ্থ (সম্বন্ধ) বুজালে অৰণ্যৰ পিছত ৰা প্ৰত্যয় হব ।
উদাহৰণ---আৰণ্যঃ ।

৮২। অকণ্ মনুষ্যে ।

ব্যাখ্যা---শেষাৰ্থে-অৰ্থে মনুষ্যে গম্যমানে সতি অৰণ্যাৎ পৰঃ অকণ্ প্ৰত্যয় উদাহতঃ ।

সৰলার্থ---শেষাৰ্থ বুজালে আৰু মনুষ্য ৰাচ্য হলে অৰণ্যৰ পিছত অকণ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ---আৰণ্যকঃ ।

৮৩। নগৰাৎ পুনঃ প্ৰাৰীণ্য কৎসয়োঃ ।

ব্যাখ্যা---প্ৰাৰীণ্য কৎসয়োঃ (প্ৰৱীণসভাৱঃ-নিন্দা চ অৰ্থাযোঃ সত্যোঃ) নগৰাৎ পৰঃ পুনঃ অকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যৎ ।

সৰলার্থ---প্ৰৱীণ ভাৱ আৰু নিন্দা কৰা অৰ্থ বুজালে নগৰ পদৰ পিছত অকণ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ---নাগৰকঃ ।

৮৪। অণ্ তস্যেদং ৰিকাবাদি ।

ব্যাখ্যা---তস্যেদং ৰিকাবাদি (তস্য ইদং, তস্য ৰিকাবাদীত্যথে চ) ষষ্ঠ্যন্তাৎ পদাৎ পৰঃ অণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যৎ ।

সৰলার্থ---‘তাৰ এই আৰু এইটো তাৰ ৰিকাব’ এনে অৰ্থ বুজালে ষষ্ঠ্যন্ত পদৰ পিছত অণ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ---মাৰ্গম্ ।

৮৫। যান্ত্ৰাৰণি জতুত্ৰপু ।

ব্যাখ্যা---অণি প্ৰত্যয়ে পৰে সতি জতুত্ৰপু শব্দৌ ষাণ্টৌস্যাভ্যাম্ ।

সৰলার্থ---অণ্ প্ৰত্যয় হলে জতু আৰু ত্ৰপু শব্দৰ শেষত ষ আগম হব । উদাহৰণ---জাতুষী ।

৮৬। ত্ৰুচঃ প্ৰাগিট্চ সম্বোঢ়ঃ ।

ব্যাখ্যা---ইদমৰ্থে গম্যমানে সতি সম্বোঢ়ঃ (সম্ পূৰ্বাৎ ৰহঃ ত্ৰুজন্তস্য অণি পৰে ত্ৰুচঃ প্ৰাক্ ইট্ প্ৰত্যয়শ্চ স্যৎ ।

সৰলার্থ—‘এইটো হয়’ এনে অৰ্থ বুজালে সম্ পূৰ্ব্ৱ ৰহ্ ধাতুৰ পিছত
তুচ্ প্ৰত্যয় হৈ অণ্ প্ৰত্যয় হলে তুচ্ প্ৰত্যয়ৰ পূৰ্ব্ৱত ইট্ প্ৰত্যয়
হব। উদাহৰণ—সায়হিত্ৰম্।

৮৭। এণ্যা এয়ণ্।

ব্যাখ্যা—ইদমিত্যৰ্থে এণ্যাঃপৰঃ এয়ণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—‘এইটো হয়’ এনে অৰ্থত এণী শব্দৰ পিছত ত্ৰয়ণ্ প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—এণেয়ম্।

৮৮। ৰথাদ্ যঃ স্যাদৱাহন পৰস্থিতাৎ।

ব্যাখ্যা—ইদমিত্যৰ্থে অৱাহন পৰাস্থিতাৎ (ৱাহনাৰ্থক ছোটকা দি
পৰস্থিত ভিন্নাৎ) ৰথাৎপৰঃ যঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—‘এইটো হয়’ এনে অৰ্থ বুজালে বাহনাৰ্থক ঘোঁৰা আদি ভিন্ন
ৰথ শব্দৰ পিছত যপ্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ৰথাম্।

৮৯। ৰাগাদণ্ তেন ৰক্তাৰ্থে।

ব্যাখ্যা—তেন ৰক্তমিত্যৰ্থেসতি ৰাগাৎ (তৃতীয়াস্ত পদাৎ) অণ্ প্ৰত্যয়ঃ
স্যাৎ।

সৰলার্থ—‘তাৰদ্বাৰা ৰঞ্জিত হৈছে’ এনে অৰ্থ বুজালে ৰাগ বাচক
তৃতীয়াস্ত পদৰ পিছত অণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—কৌসুস্তম্।

৯০। ভণিকণ্ শকল কৰ্দমাৎ।

ব্যাখ্যা—তেন ৰক্তাৰ্থে সতি শকল কৰ্দমাৎ পৰৌঅণিকণ্ প্ৰত্যয়ৌ
স্যাতাম্।

সৰলার্থ—‘তেন ৰক্ত’ এই অৰ্থ হলে শকল আৰু কৰ্দম শব্দৰ পিছত
অণ্ আৰু ইকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—শাকলম্।

৯১। ইকণ্ লাক্ষাৰোচনাভ্যাম্।

ব্যাখ্যা—তেন ৰক্তাৰ্থে গম্যমানেসতি লাক্ষাৰোচনাভ্যাং পৰঃ ইকণ্
প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—‘তেন ৰক্ত’ এই অৰ্থ বুজালে লাক্ষা আৰু ৰোচন শব্দৰ
পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—লাক্ষিকঃ।

৯২। নীলপীতাদকমনৌ ।

ব্যাখ্যা---তেন বক্তাৰ্থে নীলপীতাৎ পনৌ অকমনৌ ভুঃ ।

সৰলার্থ---‘তেজ বক্ত’ এনে অৰ্থ বুজালে নীল আৰু পীত শব্দৰ পিছত
অকন্ আৰু অন্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ---নীলম্ ।

৯৩। অণ্ তত্র সংস্কৃতং ভক্ষ্যম্ ।

ব্যাখ্যা---তত্র সংস্কৃতং ভক্ষ্যম্---ইত্যৰ্থে সতি সপ্তমাস্তাৎ পদাৎপৰঃ
অণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ---‘তাত সংস্কাৰ কৰা আৰু তাত ভক্ষ্য হৈছে’ এনে অৰ্থ
বুজালে সপ্তমাস্ত পদৰ পিছত অণ্ প্ৰত্যয় হব । উদা---দ্রাষ্টাঃ ।

৯৪। শূলোখাভ্যাস্ত যঃ স্মৃতঃ ।

ব্যাখ্যা---তত্র সংস্কৃতমিত্যৰ্থে শূলোখাভ্যাস্ত যঃ প্ৰত্যয়ঃ স্মৃতঃ ।

সৰলার্থ---‘তাত সংস্কৃত (ভাজা) এনে অৰ্থ বুজালে শূল আৰু উখ শব্দৰ
পিছত য প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ---শূল্যম্ ।

৯৫। ক্ষীৰাদেয়ণ্ ।

ব্যাখ্যা---তত্র সংস্কৃত মিত্যৰ্থে ক্ষীৰাৎ এয়ণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ---‘তাত সংস্কৃত অৰ্থ হলে ক্ষীৰ শব্দৰ পিছত ব্ৰয়ণ্ প্ৰত্যয় হব ।
উদাহৰণ---ক্ষৈবেয়ী ।

৯৬। দধ্ণ্ ইকণ্ ।

ব্যাখ্যা---তত্র সংস্কৃতমিত্যৰ্থে দধ্ণঃ পৰঃ ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ---‘তত্র সংস্কৃত অৰ্থ হলে দধি শব্দত ইকণ্ প্ৰত্যয় হব ।
উদাহৰণ---দাধিকী ।

৯৭। অণিকণ্ণপ্যুদস্মিতঃ ।

ব্যাখ্যা---তত্র সংস্কৃতং-ইত্যৰ্থেসতি-উদস্মিতঃ পৰঃ অণ্-ইকণ্-অপি
প্ৰত্যয়ৌ স্যাভ্যাম্ ।

সৰলার্থ---‘তত্র সংস্কৃত অৰ্থাৎ ‘তাত সংস্কাৰ কৰা হৈছে’ এনে অৰ্থ
বুজালে উদস্মিত শব্দৰ পিছত অণ্ আৰু ইকণ্ প্ৰত্যয় হব ।
উদাহৰণ---ঔদস্মিতম্ ।

৯৮। তদ্ব্যুত্কালে নক্ষত্ৰাদণ্ স্যাদিহ যকাৰ লুক্ ।

ব্যাখ্যা---তদ্ব্যুত্কালে (চন্দ্ৰ সম্বন্ধি নক্ষত্ৰ যুক্ত কালে ৰাচ্যে সতি)
নক্ষত্ৰাৎ পৰঃ অণ্ স্যাৎ, ত্ৰিণি পৰে যকাৰযুক্ত নক্ষত্ৰস্য যকাৰঃ
লুক্ চ স্যাৎ ।

সৰলার্থ---চন্দ্ৰ সম্বন্ধি নক্ষত্ৰ যুক্ত কাল বুজালে নক্ষত্ৰবাচক পদৰ পিছত
অণ্ প্ৰত্যয় হব আৰু যকাৰ যুক্ত নক্ষত্ৰ পদৰ য লোপ হব ।
উদাহৰণ---পৌষম্ ।

৯৯। সাপৌষ্যাদিঃ পৌৰ্ণমাসী মাসেহ্মিমিতিনামনি ।

ব্যাখ্যা---পৌৰ্ণমাসী-অস্মিন্ মাসে-ইতি নামনি গম্যমানেসতি পৌষ্যাদিঃ
প্ৰথমাত্তাৎ পৰঃ অণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ---‘এই মাহৰ পূৰ্ণিমা’---মাহৰ নাম অনুসৰি বুজালে পৌষ
আদি প্ৰথমাত্ত পদৰ পিছত অণ্ হব । উদাহৰণ---পৌষঃ ।

১০০। অণোলুক্চেদিনং ৰাত্ৰিস্তিথিৰ্বা ন বিশিষ্যতে ।

ব্যাখ্যা---চেৎ (যদি) দিনং ৰাত্ৰিঃ---তিথি ৰবী ন বিশিষ্যতে, তদা অণ্
প্ৰত্যয়স্য লুক্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ---যদি দিন ৰাত্ৰি বা তিথি বিষয়ে বিশেষ ভাবে উক্ত কৰা
নহয় তেনেহলে নক্ষত্ৰ বাচক পদৰ পিছত অণ্ প্ৰত্যয়ই লোপ হব ।
উদাহৰণ---পুষ্যঃ ।

১০১। নক্ষত্ৰাদ্ধন্দ গাদীয়ঃ ।

ব্যাখ্যা---তদ্ যুক্ত কালে ৰাচ্যে সতি দ্বন্দ্বগাৎ (দ্বন্দ্ব সমাসঘটকাৎ)
নক্ষত্ৰাদ্ পৰঃ ঈয়ঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ---চন্দ্ৰ যুক্ত কাল বুজালে দ্বন্দ্ব সমাস হোৱা নক্ষত্ৰ বাচক পদৰ
পিছত ঈয় প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ---ৰাধানুৰাধীয়ঃ ।

১০২। দেৱাদণ্ সাস্যদেৱতা ।

ব্যাখ্যা---‘সা দেৱতা-অস্য’ ইত্যৰ্থে দেৱাৎ প্ৰথমাত্ত পদাৎ পৰঃ অণ্
প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ---‘ঐও ৰ সেই দেৱতা হয়’ এনে অর্থ বুজালে দেৱ বাচক
প্ৰথমাত্ত পদৰ পিছত অণ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ---ঐশ্বৰ্যম্ ।

১০৩। কঃকৈ চ।

ব্যাখ্যা—‘সাসাদেৱতা’ ইত্যৰ্থে কঃ পৰঃ অণ্ স্যাৎ। অণি চ কঃ স্থানে কৈঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—‘এওঁৰ সেই দেৱতা হয় এনে অৰ্থত কঃ (কি-ম্) শব্দৰ পিছত অণ্ প্ৰত্যয় হ'লে কঃ শব্দৰ ঠাইত কৈ হয়। উদাহৰণ—কায়ম্।

১০৪। সোমাদ্‌যণ গৌ।

ব্যাখ্যা—‘সা অস্য দেৱতা’ ইত্যৰ্থে সোমাদ্‌ পৰৌ যণগৌ প্ৰত্যয়ৌ স্যাতাম্।

সৰলার্থ—‘সেই এওঁৰ দেৱতা’ এনে অৰ্থত সোম পদৰ পিছত যণ আৰু অণ্ প্ৰত্যয় হ'ব। উদাহৰণ—সৌমী।

১০৫। পৈঙ্গাক্ষি পুত্ৰাদেৰীযঃ।

ব্যাখ্যা—‘সা-অস্য দেৱতা’ ইত্যৰ্থে সতি পৈঙ্গাক্ষিপুত্ৰাদেৰপি ঙ্গিযঃ প্ৰত্যয়াঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—‘সেই এওঁৰ দেৱতা’ হয়—এনে অৰ্থ বুজালে পৈঙ্গাক্ষিপুত্ৰ খণ্ডৰ থিছত ঙ্গিয প্ৰত্যয় হ'ব। উদাহৰণ—পৈঙ্গাক্ষিপুত্ৰীযঃ।

১০৬। ইয়ঃ শুক্ৰাচ্চ।

ব্যাখ্যা—‘সা-অস্য দেৱতা’ ইত্যৰ্থে সতি শুক্ৰাচ্চ পৰশ্চ ইয়ঃ প্ৰত্যয়াঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—‘সেই এওঁৰ দেৱতা’ এনে অৰ্থত শুক্ৰ শব্দৰ পিছত ইয় প্ৰত্যয় হ'ব। উদাহৰণ—শুক্ৰিয়ঃ।

১০৭। সৰ্ব্বত্ৰাণিকলিত্যাং স্যাদেযণ্।

ব্যাখ্যা—সৰ্বত্ৰ (সৰ্বস্মিন্নৰ্থে সতি) অগ্নি কলিত্যাং পৰঃ—এযণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—সকলো অৰ্থত অগ্নি আৰু কলি শব্দৰ পিছত এযণ্ প্ৰত্যয় হ'ব। উদাহৰণ—আগ্নেয়ঃ।

১০৮। মহেন্দ্ৰশত ৰুদ্ৰাভ্যামিয়েয়া গঃ।

ব্যাখ্যা—সৰ্ব্বত্ৰাৰ্থেসতি মহেন্দ্ৰ শত ৰুদ্ৰাভ্যং পৰাঃ ইয়েয়াগঃ ইয়-ঙ্গিয-অণ্-প্ৰতীয়াঃ স্যুঃ।

সৰলার্থ—সকলো অৰ্থত মহেন্দ্ৰ আৰু শতব্ৰহ্ম শব্দৰ পিছত ইন্দ্ৰ-ঈন্দ্ৰ
আৰু অণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—শাতব্ৰহ্ম।

১০৯। ঈয়যৌ গৃহমেধাদেঃ ।

ব্যাখ্যা—সৰ্ব্বগ্ৰাৰ্থে সতি গৃহমেধাদেঃ পৰৌ ঈয়যৌ স্যাভাম্ ।

সৰলার্থ—সকলো অৰ্থত গৃহমেধ শব্দৰ পিছত ইয় আৰু ঈয় প্ৰত্যয়
হব। উদাহৰণ—গৃহমেধীন্দ্ৰাম্ ।

১১০। বায়ু পিত্ৰাদি কাত্বযঃ ।

ব্যাখ্যা—‘সৰ্ব্বগ্ৰাৰ্থে’ সতি বায়ু পিত্ৰাদিকাত্ব যঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—পূৰ্বোক্ত সকলো অৰ্থতে বায়ু আৰু পিত্ৰাদি শব্দৰ পিছত য
প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—বায়ব্যাঃ ।

১১১। অণ্ সমূহে সমূহিত্যঃ ।

ব্যাখ্যা—সমূহে-অৰ্থে সতি সমূহিত্যঃ (সমূহবিশিষ্টেভ্যঃ পৰঃ) অণ্
প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সমূহ অৰ্থ বুজালে সমূহ বিশিষ্ট পদৰ পিছত অণ্ প্ৰত্যয়
হব। উদাহৰণ—ভৈক্ষ্যাম্ ।

১১২। গোত্রোক্ষোষ্ট্ৰাদিত্ত্বকণ্ ।

ব্যাখ্যা—সমূহে-অৰ্থে সতি গোত্রোক্ষোষ্ট্ৰাদিতঃ (গোত্রপ্ৰত্যয়ান্ত উক্ষ উষ্ট্ৰাদি
পঙভ্যশ্চ পবন্তু) অকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সমূহ অৰ্থ বুজালে গোত্র প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ, উক্ষ-উষ্ট্ৰ পঙবাচক
শব্দৰ পিছত অকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—দাক্ষকম্ ।

১১৩। গণিকাদেৰ্য্যকণৌ ।

ব্যাখ্যা—সমূহে-অৰ্থে সতি গণিকাদেঃ পৰৌ যণকণৌ স্যাভাম্ ।

সৰলার্থ—সমূহ অৰ্থ হলে গণিকাদি শব্দৰ পিছত যণ্ আৰু অকণ্
প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—গণিক্যম্ ।

১১৪। কেদাৰাদ্ যণকল্লিকণ্ ।

ব্যাখ্যা—সমূহে-অৰ্থে সতি কেদাৰাৎ (কেদাৰাখ্যভূতগণিশেষাৎপৰাঃ—
যণ কণ্ ইকণ প্ৰত্যয়াঃ স্যুঃ ।

সৰলার্থ—সমূহ অৰ্থ বুজালে কেদাৰ নামক স্থান বাচক পদৰ পিছত
যণ্ কণ্ ইকণ্ হব। উদাহৰণ—কৈদাৰকম্।

১১৫। ইকণ্ কৰচি হস্তিভ্যাম্। চেতনাৰহিতাদপি।

ব্যাখ্যা—সমূহে-অৰ্থে কৰচ হস্তিভ্যাম্ পৰঃ চেতনা বহিতস্তস্মাদপি
পৰশচ ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—সমূহ অৰ্থ বুজালে কৰচ আৰু হস্তী বাচক শব্দ আৰু
চেতনাৰহিত বাচক শব্দৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—হাস্তিকম্।

১১৬। ধেনোঃকণ্।

ব্যাখ্যা—সমূহে-অৰ্থে সতি ধেনোঃ পৰঃ কণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—সমূহ অৰ্থ বুজালে ধেনু শব্দৰ পিছত কণ্ প্ৰত্যয় হয়।
উদাহৰণ—ধৈনুকম্।

১১৭। অশ্বাদ্ বম্বীযৌ।

ব্যাখ্যা—সমূহে-অৰ্থে সতি অশ্বাৎ পৰৌ যণ্ ঈয়ৌ স্যাভাম্।

সৰলার্থ—সমূহ অৰ্থ বুজালে অশ্ব শব্দৰ পিছত যণ্ আৰু ঈয় প্ৰত্যয়
হব। উদাহৰণ—আশ্ব্যম্।

১১৮। কেশাদ্ যণিকণীয়চ।

ব্যাখ্যা—সমূহে-অৰ্থে সতি কেশাৎ পৰঃ যন্ ইকণ্ ঈয়শচ স্যুঃ।

সৰলার্থ—সমূহ অৰ্থ বুজালে কেশ শব্দৰ পিছত যণ্ ইকণ্-ঈয় প্ৰত্যয়
হব। উদাহৰণ—কৈশ্যম্।

১১৯। শেষে চ পুৰুষাদেয়ণ্।

ব্যাখ্যা—শেষে (সম্বন্ধে-অৰ্থে) চ সমূহে-অৰ্থে সাত পুৰুষাদেঃ পৰঃ এয়ণ্
প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—সম্বন্ধ আৰু সমূহ অৰ্থ বুজালে পুৰুষ শব্দৰ পিছত এয়ণ্
প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পৌৰুষেয়ম্।

১২০। পার্শ্বং পৰশু বৃন্দকে।

ব্যাখ্যা—পৰশুবৃন্দকে বাচ্যে পার্শ্বং ইতিপদং সিদ্ধ্যতি।

সৰলার্থ—পৰশুৰূপক অৰ্থ বুজালে পাশ্ব পদ সিদ্ধ হব।

১২১। ব্ৰাহ্মণ মাণৱ ৰাড়ৰ পৃষ্ঠে ভ্যো বঃ।

ব্যাখ্যা—সমূহে-অৰ্থে সতি ব্ৰাহ্মণ-ৰাড়ৰ-পৃষ্ঠেভ্যঃ পৰঃ যঃ প্ৰত্যয়ঃ
স্যাৎ।

সৰলার্থ—সমূহ অৰ্থ হলে ব্ৰাহ্মণ-মাণৱ-ৰাড়ৰ আৰু পৃষ্ঠ শব্দৰ পিছত
য প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ব্ৰাহ্মণাম্।

১২২। স্ত্ৰিয়াস্ত পাশাদেঃ।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰিয়াং ৰাচ্যাং সত্যাং সমূহে-অৰ্থে চ পাশাদেঃ পৰঃ যঃ প্ৰত্যয়ঃ
স্যাৎ।

সৰলার্থ—স্ত্ৰী প্ৰত্যয় যুক্ত হলে আৰু সমূহ অৰ্থ বুজালে পাশ আদি
শব্দৰ যোগত ম হব। উদাহৰণ—পাশা।

১২৩। ইন্ চ খলাৎ।

ব্যাখ্যা—সমূহে-অৰ্থে সতি খলাৎপৰঃ ইন প্ৰত্যয়ঃ যশ্চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—সমূহ অৰ্থ বুজালে খল শব্দৰ পিছত ইন্ আৰু য প্ৰত্যয়
হব। উদাহৰণ—খলিনী।

১২৪। বথগোভ্যাংকড্যাত্ৰৌ বশ্চ ৰিজ্জৈয়ঃ।

ব্যাখ্যা—সমূহে-অৰ্থে সতি বথগোভ্যাং শব্দাভ্যাং পৰৌকড্যাত্ৰৌ স্যাভ্যাম্
যশ্চ প্ৰত্যয়শ্চ ৰিজ্জৈয়ঃ।

সৰলার্থ—সমূহ অৰ্থ বুজালে বথ আৰু গো শব্দৰ পিছত কড্য আৰু
ত্ৰ প্ৰত্যয় হব। য প্ৰত্যয়ো হব। উদাহৰণ—বথকড্যা।

১২৫। পদাদেৰিন্।

ব্যাখ্যা—সমূহে-অৰ্থে সতি পদাদেঃ পৰ ইণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—সমূহ অৰ্থ বুজালে পদাদি শব্দৰ পিছত ইণ্ প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—পদ্বিনী।

১২৬। জনৰক্ষুগজ গ্ৰাম সহায়েভ্য স্তলং ৰিডুঃ।

ব্যাখ্যা—সমূহে-অৰ্থে সতি জন ৰক্ষু গজ গ্ৰাম সহায়েভ্যঃ পৰঃ তলং
(তল্ প্ৰত্যয়ঃ) ৰিডুঃ (ৰিডক্তি)।

সৰলার্থ—সমূহ অৰ্থ বুজালে জন্ম-স্বল্প-গজ-গ্ৰাম-সহায় শব্দৰ পিছত
‘ওঁল’ প্ৰত্যয় হ’ব যুক্তি কৰ্ম। উদাহৰণ—জনতা।

১২৭। ক্ৰীড়ায়াং গঃ প্ৰহৰণাৎ ।

ব্যাখ্যা—ক্ৰীড়ায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং প্ৰহৰণাৎ (পুণ্যাদেঃ প্ৰথমান্তাৎ)
পৰঃ গঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ক্ৰীড়া অৰ্থ বুজালে প্ৰহৰণ বুজোৱা প্ৰথমান্ত পদৰ পিছত
‘গ’ প্ৰত্যয় হ’ব। উদাহৰণ—পৌষ্পা।

১২৮। ঘঞস্তেভ্যঃ সা ক্ৰিয়াস্যাম্ ।

ব্যাখ্যা—‘সাক্ৰিয়া’ অ’স্যাম্—ইত্যৰ্থে সতি ঘঞস্তেভ্যঃ শব্দেভ্যঃ পৰঃ
গঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—‘সেইটো ইয়াৰ খেলা হয়’ এনে অৰ্থ বুজালে ঘঞ প্ৰত্যয়ান্ত
শব্দৰ পিছত ‘গ’ প্ৰত্যয় হ’ব। উদাহৰণ—মৌষলপাতা।

১২৯। মুট্ চ শ্যেন তিলাদিহ ।

ব্যাখ্যা—ইহ (সা ক্ৰিয়াস্যামিত্যৰ্থক ঘঞান্ত ৰিহিত গে পৰেসতি)
শ্যেন তিলাৎ পৰঃ মুট্-চ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—‘সেইটো ইয়াৰ খেলা হয়’ এনে অৰ্থ বুজোৱা ঘঞ প্ৰত্যয়ান্ত
শব্দৰ পিছত ‘গ’ প্ৰত্যয় যুক্ত শ্যেন আৰু তিল শব্দৰ পিছত মুট্
প্ৰত্যয়ৰ ম হ’ব। উদাহৰণ—শ্যেনম্পাতা।

১৩০। দ্বন্দ্বাদ্বিবাহে বৈৰে চ কন্ ।

ব্যাখ্যা—বিবাহে (বিবাহক্ৰিয়ায়াৎ) বৈৰেচ (বৈৰক্ৰিয়ায়াৎ) দ্বন্দ্বাৎ (দ্বন্দ্ব
সমাসীয়) মৰ্য্যন্ত পদাৎ পৰঃ কন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—বিবাহ ক্ৰিয়া আৰু বৈৰিতা কৰা বুজালে দ্বন্দ্ব সমাস হোৱা
মৰ্য্যন্ত পদৰ পিছত কন্ প্ৰত্যয় হ’ব। উদাহৰণ—ভৰ্গগগিকা।

১৩১। বেদ্যাদন্ বেত্যাধীতে বা ।

ব্যাখ্যা—বেত্যাধীতে (বেতি-অধীতে বা ইত্যৰ্থে সতি) বেদ্যাৎ (ব্যাকৰ-
ণাদে দ্বিতীয়াস্তাৎ পদাৎ পৰঃ) অন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—‘সেইটো জানে বা সেহিটো অধ্যয়ন কৰে’ এনে অৰ্থ বুজালে
বেদ-ব্যাকৰণাদি দ্বিতীয়ান্ত পদৰ পিছত অণ্ প্ৰত্যয় হব।

উদাহৰণ—বৈয়াকৰণঃ।

১৩২। ক্ৰতুক্থাদেৰিকণ্ স্মৃতঃ।

ব্যাখ্যা—‘বেত্তি-অধীতে বা’ ইত্যৰ্থে সতি ক্ৰতুক্থাদেঃ (ক্ৰতু-উকথং
পৰ ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্মৃতঃ।

সৰলার্থ—‘সেইটো জানে বা অধ্যয়ন কৰে’ এনে অৰ্থত ক্ৰতু আৰু
উকথ শব্দৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—আগ্নিস্তোমিকঃ।

১৩৩। ব্ৰসন্তাদি পুৰাণাখ্যায়িকা খ্যানেতিহাসতঃ।

বিদ্যালক্ষণ কল্পান্ত সূত্ৰান্তাদপি কীৰ্ত্তিতঃ।

ব্যাখ্যা—‘তদ্-বেত্তি-অধীতে বা’ ইত্যৰ্থে সতি ব্ৰসন্তাদি পুৰাণ আখ্যা-
য়িকা আখ্যান ইতিহাসতঃ বিদ্যান্ত লক্ষণান্ত কল্পান্ত সূত্ৰান্তাদপি
ইকণ্ কীৰ্ত্তিতঃ (কথিতঃ)।

সৰলার্থ—‘সেইটো জানে বা অধ্যয়ন কৰে’ এনে অৰ্থ প্ৰকাশত ব্ৰসন্ত
আতু বুজোৱা পুৰাণ আখ্যায়িকা শাস্ত্ৰ আখ্যান-ইতিহাস-বিদ্যান্ত-
লক্ষণান্ত-কল্পান্ত আৰু সূত্ৰান্ত পদৰ পিছত ইকণ্ হব।

উদাহৰণ—বাসন্তিকঃ।

১৩৪। ফলাজ্জিহ্বত্ৰ ধৰ্ম্মাদিদ্যায়া অনিকল্পপি।

ব্যাখ্যা—‘তদ্-বেত্তি-অধীতে বা’ ইত্যৰ্থে সতি ফলাজ্জিহ্বত্ৰ ধৰ্ম্মাৎ
বিদ্যায়াঃ পৰৌ অণ্-ইকণ্-অপি প্ৰত্যয়ৌ স্যাताম্।

সৰলার্থ—‘সেইটো জানে বা অধ্যয়ন কৰে’ এনে অৰ্থ হলে ফল-অজ-
জিহ্ব-ধৰ্ম্মবাচক পদৰ পিছত থকা বিদ্যা শব্দৰ পিছত অণ্
আৰু ইকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ফালবিদ্যাঃ।

১৩৫। অকন্ ক্ৰমাদিকাৎ।

ব্যাখ্যা—‘তদ্-বেত্তি-অধীতে বা’ ইত্যৰ্থে সতি ক্ৰমাদিকাৎ পৰঃ অকন্
প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—‘সেইটো জানে বা অধ্যয়ন কৰে’ এনে অৰ্থত ক্ৰমাদি শব্দৰ
পিছত অকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ক্ৰমকঃ।

১৩৬। ইকঃ পদোত্তৰ পদাৎ।

ব্যাখ্যা—‘তদ্ ভেত্তি অধীতে বা’ ইত্যৰ্থে সতি পদোত্তৰ-পদাৎ পৰঃ ইকঃ
প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—‘সেই জানে বা অধ্যয়ন কৰে এনে অৰ্থত পদোত্তৰ পদৰ
পিছত ইক প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পদোত্তৰ-পদিকাঃ।

১৩৭। শতষষ্টি পথষ্টিকঃ।

ব্যাখ্যা—‘তদ্ভেত্তি অধীতে বা’ ইত্যৰ্থে সতি শতষষ্টিভ্যাং পৰাৎ
পথঃ পৰঃ ঠিকঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—‘সেইটো জানে বা অধ্যয়ন কৰে’ এনে অৰ্থত শতষষ্টি পদৰ
পিছত থকা পথ (পথিন্) শব্দৰ পিছত ঠিক প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—শতপথিকঃ।

১৩৮। সৰ্বপূৰ্বদ্বিগুভ্যাংলুক্ প্ৰোক্তার্থ প্ৰত্যয়াদপি।

ব্যাখ্যা—সৰ্বপূৰ্ব দ্বিগু ভ্যাংপৰঃ প্ৰোক্তার্থ প্ৰত্যয়াদপি (তেন প্ৰোক্তঃ
ইত্যৰ্থে বিহিত অণাদি প্ৰত্যয়স্য চ লুক্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—সৰ্ব-পূৰ্ব আৰু দ্বিগু সমাস হোৱা পদৰ পিছত (তেন
প্ৰোক্তঃ) এই অৰ্থত বিহিত প্ৰত্যয়ান্ত পদৰ পিছত (ব্ৰত্যাধীতে বা)
এনে অৰ্থত হোৱা অণ্ আদি প্ৰত্যয়ৰ লোপ হব।
উদাহৰণ—সৰ্বব্ৰেদঃ।

১৩৯। ইনগন্ত গজন্তাদণ স্বার্থে।

ব্যাখ্যা—স্বার্থে (ইনন্ নচ্ প্ৰতিপাদ্যার্থানতি ষিঙার্থে গম্যমানে) ইনগন্ত
নজন্তাৎ (ইনন্-নচ্-প্ৰত্যয়ান্তাৎপৰঃ) অণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—স্বার্থ (প্ৰত্যয়ার্থত) ইনন্ নচ্ প্ৰত্যয়ান্ত পদৰ পিছত অণ্
প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—বাৰণঃ।

১৪০। প্ৰজাদিতস্তুৰা।

ব্যাখ্যা—স্বার্থে গম্যমানে সতি প্ৰজাদিতস্তুপৰঃ বা (বিকল্পেন) অণ্
প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—স্বার্থ (প্ৰত্যয়ার্থ) বুদ্ধাগে প্ৰজাদি শব্দৰ পিছত বিকল্পে
অণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—প্ৰাজঃ।

১৪১। সূন্যাতাদেঃ পৃচ্ছতি মা শব্দাদে তৃতীয়াস্তাৎ ।

পৰদাৰ্থাদে গচ্ছত্যর্থ ইকণ্ স্যাদ্ দ্বিতীয়াস্তাৎ ॥

ব্যাখ্যা—পৃচ্ছতি ইত্যৰ্থে সূন্যাতাদে দ্বিতীয়াস্তাৎ, তদা-আহ ইত্যৰ্থে চ
সতি মা শব্দাদে দ্বিতীয়াস্তাৎপৰঃ, গচ্ছতীত্যৰ্থে সতি পৰদাৰ্থাদেশ
পৰঃ—ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰণার্থ—‘পৃচ্ছতি’ অৰ্থত সূন্যাতাদি দ্বিতীয়াস্ত পদৰ পিছত ‘তদা-আহ’
অৰ্থত মা যুক্ত দ্বিতীয়াস্ত পদৰ অক ‘গচ্ছতি’ অৰ্থত পৰদাৰ্থ
দ্বিতীয়াস্ত পদৰ পিছত ইকণ্ হব । উদাহৰণ—পাৰদাৰ্থিকঃ ।

১৪২। দীৰ্য্যতি খনতি জয়ত্যপি জিতমিত্যৰ্থে তৃতীয়াস্তাৎ ।

ব্যাখ্যা—দীৰ্য্যতি (তেন দীৰ্য্যতি) খনতি (তেন খনতি) জয়তি (তেন
জয়তি) অপি জিতম্ (তেন জিতম্) ইত্যাদ্যৰ্থে চ তৃতীয়াস্তাৎপৰঃ
ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰণার্থ—তাৰদ্বাৰা খেলা কৰা—খনা-জয় কৰা আদি অৰ্থ বুজালে
তৃতীয়াস্ত পদৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—আক্ৰিণঃ ।

১৪৩। তবতীত্যৰ্থে চ ।

ব্যাখ্যা—তবতীত্যৰ্থে (তেন তবতি-ইত্যৰ্থে গম্যে) তৃতীয়াস্তাৎ পদাৎ
পৰঃ—ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰণার্থ—‘তেন তবতি’ এনে অৰ্থ বুজালে তৃতীয়াস্ত পদৰ পিছত ইকণ্
প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—কাঙৰাবিকা ।

১৪৪। এক দ্বি স্বৰণদাদিকঃ কাৰ্য্যঃ ।

ব্যাখ্যা—‘তেন তবতীত্যৰ্থে’ গম্যে একদ্বিস্বৰ শব্দাৎ তৃতীয়াস্ত পদাৎ
পৰঃ—ইকঃ প্ৰত্যয়ঃ উল্লিঙিঃ কাৰ্য্যঃ ।

সৰণার্থ—‘তেন তবতি’ এই অৰ্থ বুজালে এক-দ্বি স্বৰযুক্ত তৃতীয়াস্ত
পদৰ পিছত ইক প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—নাটিকা ।

১৪৫। ইকণ্ তেন চৰত্যৰ্থে ।

ব্যাখ্যা—‘তেন চৰতি’ ইত্যৰ্থেগম্যে তৃতীয়াস্তাৎ পদাৎ পৰঃ) ইকণ্
প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—‘তেন চৰিত’ অৰ্থ বুজালে তৃতীয়াস্ত পদৰ পিছত ইকণ্
প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—হাস্তিকঃ।

১৪৬। বথাদিত্যষ্টিকঃ স্মৃতঃ।

ব্যাখ্যা—‘তেন চৰিত’ ইত্যৰ্থে গম্যমানে সতি বথাদিত্যঃ পৰঃ ঠিকঃ
প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—‘তেন চৰিত’ অৰ্থ বুজালে বথাদি শব্দৰ পিছত ঠিক প্ৰত্যয়
হব। উদাহৰণ—বথিকঃ।

১৪৭। ইকণ্ চ স্ব গণাৎ।

ব্যাখ্যা—‘তেন চৰতীভ্যৰ্থে গম্যমানে সতি’ স্ব গণাৎ পৰঃ ইকণ্ স্যাৎ
ঠিকচ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—‘তেন চৰতি’ এই অৰ্থ বুজালে স্বগণ (কুকুৰ) পদৰ পিছত
ইকণ্ আৰু ঠিক প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—স্বাগণিকঃ।

১৪৮। তেনসংসৃষ্টমিত্যৰ্থে ইকণ্ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—‘তেন সংসৃষ্টং (তেন একীভূতমিত্যৰ্থে সতি) তৃতীয়াস্তাৎ পদাৎ-
পৰঃ ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—‘তেন সংসৃষ্ট’ (অৰ্থাৎ একীভূত হৈ সংস্কাৰ কৰা অৰ্থ
বুজালে তৃতীয়াস্ত পদৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—মাধবিকম্।

১৪৯। লৱণাত্ লুব্।

ব্যাখ্যা—‘তেন সংসৃষ্টমিত্যৰ্থে সতি লৱণাৎ পৰস্য তু ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ
লুব্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—‘তেন সংসৃষ্ট’ অৰ্থ বুজালে লৱণ (নিমখ) শব্দৰ পিছত
ইকণ্ প্ৰত্যয়ৰ লোপ হব। উদাহৰণ—লৱণঃ।

১৫০। মুদগাদিণ্।

ব্যাখ্যা—‘তেন সংসৃষ্টমিত্যৰ্থে মুদগাৎপৰঃ অণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—‘তেন সংসৃষ্ট’ অৰ্থ বুজালে মুদগ পদৰ পিছত অণ্ প্ৰত্যয়
হব। উদাহৰণ—মৌলী।

১৫১। চূৰ্ণাদিন্ ।

ব্যাখ্যা—তেন সংস্কৃট মিত্যৰ্থে সতি চূৰ্ণাৎপৰঃ ইণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।
সৰলার্থ—‘তেন সংস্কৃট’ অৰ্থ হলে ‘চূৰ্ণ’ পদৰ পিছত ইণ্ প্ৰত্যয়
হব । উদাহৰণ—চূৰ্ণিনী ।

১৫২। ওজস্‌সহোহন্তস ইকণ্ৰ্য শ্চেত্তেন বৰ্ততে ।

ব্যাখ্যা—চেৎ (যদি) তেন বৰ্ততে (ইত্যৰ্থঃ ভৱতি তদা) ওজস্‌-সহস্‌-
অন্তসশ্চপৰঃ ইকণ্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—যদি তেন বৰ্ততে অৰ্থাৎ ‘তাৰদ্বাৰা বৰ্তমানত আছে’ এনে
অৰ্থ বুজালে ওজস্‌-সহস্‌-অন্তস্‌ পদৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয় হব ।
উদাহৰণ—ওজসিকঃ ।

১৫৩। দণ্ডাজিনায়ঃ শূলভ্যাংদন্ত তীক্ষ্ণার্থয়োৰিকণ্ ।

ব্যাখ্যা—দন্ততীক্ষ্ণার্থয়োঃ গম্যমানয়োঃ সতোঃ দণ্ডাজিনায় শূলভ্যাং
পৰঃ—ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—দন্ত-অহংকাৰ, আৰু তীক্ষ্ণ অৰ্থ বুজালে দণ্ডাজিন (বাঁহৰ
লাঠি) শূল (জোঙা অস্ত্ৰ) বজোৱা পদৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয় হব ।
উদাহৰণ—দণ্ডাজিনিকঃ ।

১৫৪। তথা বৰ্ততে ইত্যৰ্থে প্ৰতি কুলাদিকাদপি ।

ব্যাখ্যা—তথা বৰ্ততে ইত্যৰ্থে (মন্দাচৰণ প্ৰৱৰ্ত্তিৰ্থা স্যান্ত্যৰ্থে গম্যমানে
সতি) প্ৰতিকুলাদপি ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—‘তথা বৰ্ততে’ অৰ্থাৎ বিৰুদ্ধাচৰণ প্ৰৱৰ্ত্তি বুজালে প্ৰতিকুল
পদৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—প্ৰতিকুলিকঃ ।

১৫৫। পৰিপাশ্বাৎ পৰিমুখাদপি ।

ব্যাখ্যা—‘তথাবৰ্ততে’ ইত্যৰ্থে পাৰিপাশ্বাৎ পৰিমুখাদপিচ ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ
স্যাৎ ।

সৰলার্থ—‘তথাবৰ্ততে’ এনে অৰ্থ বুজালে পৰিপাশ্ব (কাষতে থকা আৰু
পৰিমুখ (সমুখত থকা) অৰ্থ বুজালে উক্ত পদৰ পিছত ইকণ্
প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—পাৰিপাশ্বিকঃ ।

১৫৬। ধৰ্ম্মাধৰ্ম্মাদাচৰতি ।

ব্যাখ্যা—‘আচৰতি’ ইত্যৰ্থে সতি ধৰ্ম্মাধৰ্ম্মাৎপৰঃ ইকণ্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—‘আচৰণ কৰে’ এনে অৰ্থত ধৰ্ম্ম আৰু অধৰ্ম্ম বাচক পদৰ পিছত ইকণ্ প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—ধাৰ্ম্মিকঃ ।

১৫৭। তত্ত্ৰোপপন্নো সময়ো ।

ব্যাখ্যা—তত্ত্ৰোপপন্নো (তত্ত্ৰ উপপন্নঃ—তত্ত্ৰপ্ৰাপ্তমিত্যৰ্থেগম্যমানে সতি) সপ্তম্যস্তাৎ সময়ো পদাৎ পৰঃ ইকণ্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—‘তত্ত্ৰ উপপন্ন’ অৰ্থাৎ তাত পোৱা অৰ্থ বুজালে সপ্তম্যন্ত সময় বাচক পদৰ পিছত ইকণ্ প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—সাময়িকম্ ।

১৫৮। তদাপন্নো তু সংশয়াৎ ।

ব্যাখ্যা—তদাপন্নো (তৎ প্ৰাপ্তে-অৰ্থে গম্যমানে সতি) সংশয়াৎ (সংশয় বাচক দ্বিতীয়াস্তাৎ পদাৎ পৰঃ) তু ইকণ্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—তদাপন্ন অৰ্থাৎ সেইটো পোৱা হৈছে এনে অৰ্থ বুজোৱা দ্বিতীয়াস্ত সংশয় বাচক পদত ইকণ্ প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—সাংশয়িকঃ ।

১৫৯। গৰ্হাং প্রযচ্ছতীত্যৰ্থে ।

ব্যাখ্যা—গৰ্হাং প্রযচ্ছতি (নিন্দ্যং ধনং প্রযচ্ছতীত্যৰ্থে সতি) দ্বিতীয়াস্তাৎ-দ্বিগুণাদেঃ পৰঃ ইকণ্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—গৰ্হাং প্রযচ্ছতি অৰ্থাৎ নিন্দাৰযোগ্য ধন দিছে এনে অৰ্থ বুজালে দ্বিতীয়াস্ত দ্বিগুণ বাচক পদৰ পিছত ইকণ্ প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—দ্বৈগুনিকঃ ।

১৬০। বুদ্ধেৰ্ব্ধুমি চেম্যতে ।

ব্যাখ্যা—‘গৰ্হাং প্রযচ্ছতি ইত্যৰ্থে সতি বুদ্ধেঃ (বুদ্ধিঃশব্দাৎপৰঃ) ইকণ্ স্যাৎ, ইকনিচ বুদ্ধেঃ স্থানে বুদ্ধিমি ইম্যতে ।

সৰলার্থ—‘গৰ্হাং প্রযচ্ছতি’ অৰ্দত বুদ্ধি শব্দৰ পিছত ইকণ্ প্রত্যয় হলে বুদ্ধিৰ ঠাইত বুদ্ধিমি আদেশ হব । উদাহৰণ—বুদ্ধীমিকঃ ।

১৬১। টিকঃ কুসীদাদশৈকাদশাদপি ।

ব্যাখ্যা—‘গৰ্হাং প্রযচ্ছতি’ ইত্যৰ্থে কুসীদাৎপৰঃ টিকঃ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ, দশগৰ্হাণ্ প্রযচ্ছতীত্যৰ্থে চ দশৈকাদশাদপি টিকঃ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—‘নিন্দাৰ্থক ধন দিছে’—এনে অৰ্থ বুজালে কুসীদ অৰ্থত
বুজাবছাৰ জীৱিকা বাচক কুসীদ পদৰ পিছত আৰু দহঙণ
নিন্দাৰ্থক ধন দিয়া বুজালে দশৈকাদশ শব্দৰ ছিত ঠিক প্ৰত্যয়
হব। উদাহৰণ—কুসীদিকঃ।

১৬২। ইকণ্ তচ্ছৌলমস্যার্থে।

ব্যাখ্যা—‘অসাতচ্ছৌলম্’—ইত্যৰ্থে গম্যমানে সতি প্ৰথমাস্তাৎ পদাৎ
পৰঃ ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—‘ইয়াৰ সেই স্বভাব’ এনে অৰ্থ বুজালে প্ৰথমাস্ত পদৰ পিছত
ইকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পাক্ষিকঃ।

১৬৩। কৰোত্যাঞ্চতি বন্ধতি।

ব্যাখ্যা—কৰোত্যাঞ্চতি বন্ধতি (কৰোতি উচ্ছতি বন্ধতি চ অৰ্থেষু গম্য-
মানেষু সীতষু) দ্বিতীয়াস্তাৎ পদাৎপৰঃ ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—কৰোতি (কৰিছে) উচ্ছতি (লোড কৰিছে) বন্ধতি (বন্ধা
কৰে) এনেবোৰ অৰ্থ বুজালে দ্বিতীয়াস্ত পদৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয়
হব। উদাহৰণ—শাব্দিকঃ।

১৬৪। পক্ষমৎস্য মৃগান্ হস্তি।

ব্যাখ্যা—হস্তীত্যৰ্থেসতি পক্ষ মৎস্য মৃগান্ এতেভ্যঃ দ্বিতীয়াস্তেভ্যঃ
শব্দেভ্যঃপৰ ইকণ্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—পক্ষ-মৎস্য-মৃগ মাৰিছে এনে অৰ্থ বুজালে উক্ত শব্দবোৰৰ
পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পাক্ষিকঃ।

১৬৫। পৰিপস্থ্য তিষ্ঠতি।

ব্যাখ্যা—পৰিপস্থ্য তিষ্ঠতি ইত্যৰ্থে সতি (পস্থানান্তৰিৰোধিতয়া লক্ষ্যঃ
কৃত্বা তিষ্ঠতীত্যৰ্থে) পৰিপস্থাৎ দ্বিতীয়াস্তাৎ পৰঃ ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ
স্যাৎ।

সৰলার্থ—‘বিকল্প পথ অৱলম্বন কৰা’ অৰ্থ বুজালে দ্বিতীয়াস্ত পৰিপস্থ্য
পদৰ পিছত ইকণ্ হব। উদাহৰণ—পৰিপস্থ্যিকঃ।

১৬৬। ধাৰত্যানু পদাঙ্গিভ্যঃ।

ব্যাখ্যা—ধাৰত্যাৰ্থে গম্যমানে সতি অনুপদাৎপৰঃ ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অনুধাৱন কৰা অৰ্থ হজ্জে দ্বিতীয়ান্ত অনুপদৰ পিছত ইকণ্
প্রত্যয় হব। উদাহৰণ—আনুপাদিকঃ।

১৬৭। গৃহাত্যাৰ্থে পদোত্তৰাৎ।

ব্যাখ্যা—‘গৃহাত্যাৰ্থে’ গম্যমানে সতি দ্বিতীয়ান্তাৎ পদোত্তৰাৎ পৰঃ ইকণ্
প্রত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—গ্রহণ কৰা অৰ্থ বুজানে দ্বিতীয়ান্ত পদোত্তৰ পদৰ পিছত
ইকণ্ প্রত্যয় হব। উদাহৰণ—প্ৰাতিপদিকঃ।

১৬৮। ললায় প্রতি কণ্ঠার্থাচ্চ।

ব্যাখ্যা—‘গৃহাতি’ ইত্যৰ্থে সতি ললায় প্রতিকণ্ঠাৎ পৰশচ ইকণ্ প্রত্যয়ঃ
স্যাৎ।

সৰলার্থ—গ্রহণ কৰা অৰ্থ বুজানে ললায় আৰু প্রতিকণ্ঠ পদৰ পিছত
ইকণ্ প্রত্যয় হব। উদাহৰণ—ললানামিকঃ।

১৬৯। উপজানুপকৰ্ণোপ নীৰিভ্যো বহুধাগতে।

ব্যাখ্যা—বহুধাগতে-অৰ্থে গম্যমানে সতি দ্বিতীয়ান্তেভ্যঃ উপজানপকৰ্ণো
পনীৰিভ্যঃ পৰঃ ইকণ্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—‘বহু প্রকাৰে প্রমাণ পোৱা হয়’ এনে অৰ্থত উপজানু-উপকৰ্ণ
আৰু উপনীৰি দ্বিতীয়ান্ত পদৰ পিছত ইকণ্ প্রত্যয় হব।
উদাহৰণ—উপজানৱিকঃ।

১৭০। তদস্য পণ্যং পণ্যেভ্যঃ।

ব্যাখ্যা—অস্য-তৎ-পণ্যং—ইত্যৰ্থে সতি পণ্যেভ্যঃ প্রথমান্তেভ্যঃ পদেভ্যঃ
পৰঃ ইকণ্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—‘এইটো পণ্য অৰ্থাৎ বিক্ৰীৰ বাবে’ এনে অৰ্থত প্রথমান্ত পণ্য
বাচক পদৰ পিছত ইকণ্ প্রত্যয় হব। উদাহৰণ—মৌদিকিকঃ।

১৭১। টিকঃ স্যাৎ কিশ্বাদিকাৎ।

ব্যাখ্যা—‘তদস্যপণ্যমিত্যৰ্থে’ সতি কিশ্বাদিকাৎ পৰঃ—টিকঃ প্রত্যয়ঃ
স্যাৎ।

সৰলার্থ—‘এইটো পণ্য অৰ্থাৎ বিক্ৰীৰ বাবে’ এনে অৰ্থত কিশ্বাদি
পদৰ পিছত টিক প্রত্যয় হব। উদাহৰণ—কিশ্বিকঃ।

১৭২। শিল্পালম্বাদিকণ্ শিল্পম্ ।

ব্যাখ্যা—‘তদস্য শিল্পমিত্যৰ্থে সতি শিল্পালম্বাৎ (শিল্প বিষয়াৎ পৰঃ) ইকণ্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—‘তাৰ এই শিল্প কাৰ্য্য হয় এনে অৰ্দ্দত শিল্পবাচক পদৰ পিছত ইকণ্ প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—মাদ্ৰসিকঃ ।

১৭৩। অণ্চ মড্‌ডুক ঝাৰ্ঝাৎ ।

ব্যাখ্যা—‘তদস্য শিল্পমিত্যৰ্থে সতি মড্‌ডুক ঝাৰ্ঝাৎ পৰঃ অণচ্ ইকণ্ প্রত্যয়শ্চ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—‘তাৰ এই শিল্পকাৰ্য্য হয় এনে অৰ্থত মড্‌ডুক আৰু ঝাৰ্ঝাৰ পদৰ পিছত অণ্ আৰু ইকণ্ প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—মড্‌ডুকঃ ।

১৭৪। শস্ত্ৰাদিকণ্ প্রহৰণমিত্যৰ্থে ।

ব্যাখ্যা—‘অস্য প্রহৰণমিত্যৰ্থে সতি শস্ত্ৰাৎ প্রথমাস্তাৎ পদাৎপৰঃ ইকণ্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—‘অস্য প্রহৰণম্’ অৰ্থাৎ ইয়াৰ দ্বাৰা এই প্রহাৰহয়’ এনে অৰ্থত শস্ত্ৰবাচক পদৰ পিছত ইকণ্ প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—আসিবঃ ।

১৭৫। ইস্‌ সন্ত কণ্ ।

ব্যাখ্যা—‘অস্য প্রহৰণমিত্যৰ্থে সতি ইস্‌সন্ত (ইস্‌-উস্‌-প্রত্যয়ান্তাৎ পৰন্তু) কণ্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—‘অস্য প্রহৰণম্—এই অৰ্থ বুজালে ইস্‌ আৰু উস্‌ প্রত্যয়ান্ত পদৰ পিছত কণ্ প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—সাপিঙ্কঃ ।

১৭৬। ঙ্গকণ্ স্যাচ্ছক্তি যষ্টিভ্যাম্ ।

ব্যাখ্যা—‘অস্য প্রহৰণমিত্যৰ্থে সতি শক্তি যষ্টিভ্যাং পৰঃ ইকণ্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—‘অস্য প্রহৰণ অৰ্থ বুজালে শক্তি আৰু যষ্টি পদৰ পিছত ইকণ্ প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—শাস্ত্ৰীকঃ ।

১৭৭। ইকণ্ তত্র নিযুক্ত্যৰ্থে ।

ব্যাখ্যা—‘তপ্রনিযুক্ত্যে-অৰ্থে সতি সন্তম্যাস্তাৎ পদাৎ পৰঃ ইকণ্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—তাত নিয়োগ কৰা হৈছে এনে অৰ্থত সপ্তম্যন্ত পদৰ পিছত
ইকণ হব। উদাহৰণ—দ্বৌবাৰিকঃ।

১৭৮। আগাৰাহাদিকঃ স্মৃতঃ।

ব্যাখ্যা—তল্লনিম্নভে-অৰ্থে সতি আগাৰাহাদি পদাৎপৰঃ ইকঃ প্ৰত্যয়ঃ
স্মৃতঃ।

সৰলার্থ—তল্ল নিম্নভুত অৰ্থ বুজালে আগাৰাহাদি পদৰ পিছত ইক প্ৰত্যয়
হব। উদাহৰণ—দেৱাগাৰিকঃ।

১৭৯। বেতনাদেজীৱতীকণ্।

ব্যাখ্যা—‘তেন জীৱতি’ ইত্যৰ্থেসতি বেতনাদে তৃতীয়াস্তাৎ পদাৎপৰঃ
ইকণ্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—‘তেন জীৱতি’ অৰ্থাৎ তাৰ দ্বাৰা জীয়াই আছে এনে অৰ্থ
বুজালে বেতনাদি তৃতীয়াস্ত পদৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—বৈতনিকঃ।

১৮০। ইকস্তু ক্ৰয় বিক্ৰয়াৎ।

ব্যাখ্যা—তেন জীৱতীত্যৰ্থে সতি ক্ৰয় বিক্ৰয়াৎ পৰস্তু ইকঃ প্ৰত্যয়ঃ
স্যাৎ।

সৰলার্থ—‘তেন জীৱতি’ অৰ্থ বুজালে ক্ৰয় বিক্ৰয় পদৰ পিছত ইক
প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ক্ৰয়বিক্ৰয়িকঃ।

১৮১। টিকো ভস্তাদেইৰতি।

ব্যাখ্যা—হৰতীত্যৰ্থে সতি ভস্তাদে তৃতীয়াস্তাৎ পদাৎ পৰঃ—টিকঃ
প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—হৰতি অৰ্থাৎ চুৰি কৰা অৰ্থ বুজালে ভস্তাদি তৃতীয়াস্ত পদৰ
পিছত টিক প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ভস্তিকী।

১৮২। আয়ুধাদিক ঈয়শ্চ।

ব্যাখ্যা—তেন জীৱ তিত্যৰ্থে সতি আয়ুধাৎপৰঃ ইকঈয়শ্চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—তেন জীৱতী অৰ্থত আয়ুধ পদৰ পিছত ইক আক ঈয়
প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—আয়ুধীয়ঃ।

১৮৩। ইকণ্ বা বিবধ বীৰধাৎ ।

ব্যাখ্যা—হৰতীত্যৰ্থে সতি বিবধ বীৰধাৎ (বাৰ্জাৰাচকাৎ) দ্বিতীয়ান্তাৎ
পদাৎ পৰ- ইকণ্ স্যাৎ, বা (বিব্ধেন) টিকঃ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—হৰতি অর্থ বুজালে দ্বিতীয়ান্ত বাৰ্জাৰাচক বিবধ আৰু
বীৰধ পদৰ পিছত ইকণ্ আৰু বিব্ধে টিক প্রত্যয় হব ।
উদাহৰণ—বৈবৰ্ধিকঃ ।

১৮৪। ইকণ্ দিস্ত্যস্তি নাষ্টিভ্যো মতিবসোতি ।

ব্যাখ্যা—মতিবসাস্তি—ইত্যৰ্থে সতি দিস্ত-অস্তি-নাষ্টিভ্যঃ-সপ্তম্যন্তেভ্যঃ
পৰঃ ইকণ্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—মতিবসাস্তি অৰ্থাৎ 'ইয়াৰ এই বিষয়ত বুদ্ধি আছে' এনে
অৰ্থত সপ্তম্যন্ত দিস্ত অস্তি-নাষ্টি পদৰ পিছত ইকণ্ প্রত্যয়
হব । উদাহৰণ—আস্তিকঃ ।

১৮৫। অকাল দেশাদধ্যায়িনি ।

ব্যাখ্যা—তদ্বাদীতে ইত্যৰ্থে সতি অধ্যায়িনি (অধ্যায়নরতি কৰ্তৃবি)
অকাল দেশাৎ (কালরাচক দেশরাচক ভিন্নাৎ) সপ্তম্যন্তাপদাৎ
পৰ ইকণ্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—'তাতে অধ্যায়ন কৰা হয়' এনে অর্থ বুজালে অধ্যায়ন কৰ্তৃ-
বাচক পদ হলে কাল আৰু দেশ বাচক ভিন্ন সপ্তম্যন্ত পদৰ
পিছত ইকণ্ প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—আষ্টমিকঃ ।

১৮৬। প্রস্তাবাদেব্যবহৰত্যাদ্যৰ্থে ।

ব্যাখ্যা—ব্যৱহাৰাদ্যৰ্থে-অভিধেয়ে প্রস্তাবাদেঃ (অর্থানুসাৰি বৃত্তন্ত্যস্তাৎ
পৰ ইকণ্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ব্যৱহাৰ কৰা আদি অর্থ বুজালে অর্থানুসাৰি প্রস্তাবাদি
পদৰ পিছত ইকণ্ প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—প্ৰাস্তাৱিকঃ ।

১৮৭। অবসথাৎ টিকঃ ।

ব্যাখ্যা—ব্যৱহাৰাদ্যৰ্থে সতি অবসথাৎ পৰঃটিকঃস্যাৎ ।

সৰলার্থ—ব্যৱহাৰ কৰা অর্থ বুজালে অবসথ পদৰ পিছত টিক
প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—অবসথিকী ।

১৮৮। অস্মৈ দীয়াত ইত্যৰ্থে ইকণ্ ।

ব্যাখ্যা—অস্মৈ দীয়াতে ইত্যৰ্থে সতি 'দেয়াৎ' প্ৰথমাস্তাৎ পদাৎ পৰ ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—‘এওঁক দিয়া হয়’ এনে অৰ্থ বুজালে দেখা বাচক পদৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—আশ্ৰয়ভোজনিকঃ ।

১৮৯। ভক্তাদিক গণৌ ।

ব্যাখ্যা—অস্মৈদীয়াতে ইত্যৰ্থে সতি ভক্তাৎ পৰৌইকল্পণৌ গ্ৰত্যায়ৌ স্যাতাম্ ।

সৰলার্থ—‘এওঁক দিয়া হয়’ এনে অৰ্থত ভক্তবাচক পদৰ পিছত ইকণ্ আৰু অণ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—ভক্তিকঃ ।

১৯০। অণ্ সাধৰ্থে ।

ব্যাখ্যা—সাধৰ্থে সতি সপ্তমাস্তাৎ ভক্তাৎপৰঃ অণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সাধু অৰ্থ বুজালে সপ্তমাস্ত ভক্ত পদৰ পিছত অণ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—ভক্তাঃ ।

১৯১। হিতং ভক্ষ্যমিতী কণ্ ।

ব্যাখ্যা—অস্মৈহিতং এতৎ ভক্ষ্যং চ ইত্যাদিকমৰ্থে প্ৰথমাস্তাৎ পদাৎ পৰ ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—‘এওঁৰ কাৰণে হিতকাৰক’ আৰু এইটো ভোজন কৰিব লগা হয়—এনেবোৰ অৰ্থত প্ৰথমাস্ত পদৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—পৌপিকঃ ।

১৯২। অধ্যাত্মাদেৰ্ত্বার্থে স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—ভৰ্ত্বার্থে—অৰ্থে সতি অধ্যাত্মাদেঃ পৰঃ ইকণ্ স্যাৎ, লোকোত্তৰ পদঞ্চপৰ ইকণ্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—‘ভৰ্ত্বাৰ্থ’ অৰ্থাৎ ‘হোৱা’ অৰ্থ বুজালে অধ্যাত্মাদি আৰু লোকোত্তৰ পদৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—আত্মাত্মিকম্ ।

১৯৩। স্বার্থেইপি স্বিনন্নাদিকাৎ ।

ব্যাখ্যা—স্বার্থে (প্ৰত্যক্ষাৰ্থাদনতিৰিক্তে অৰ্থে) অপিত্বার্থেচ স্বিনন্নাদিকাৎ পৰঃ—ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—স্বার্থ (প্ৰত্যয়ার্থ) আৰু ভৱার্থ বুজালে, বিনয়াদি পদৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—বৈনয়িকী।

১৯৪। তীয়াস্তাৎ স্বার্থঈকণ্ স্বাধিদ্যচেৰাভিধীয়তে।

ব্যাখ্যা—চেৎ (যদি) বিদ্যা ন অভিধীয়তে (বিশেষ্যতয়া নকথ্যতে) তদা স্বার্থে তীয়াস্তাৎ পদাৎ পৰঃ ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—যদি বিশেষ্যৰূপে বিদ্যা পদ অভিহিত নহয় তেন্তি তীয়া স্বার্থে তীয় প্ৰত্যয়ান্ত পদৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদা—দ্বিতীয়ীকঃ।

১৯৫। উপ্তপুষ্প্যৎপচ্যমান সাধুষণ্ কালবাচিনঃ।

ব্যাখ্যা—উপ্ত পুষ্প্যৎ পচ্যমান সাধুষ্ অৰ্থেষু গম্যমাপামু সৎষু সপ্তম্যন্ত্যৎ কালবাচিনঃ পদাৎ পৰঃ অণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—উপ্ত (ৰপন কৰা) পুষ্প্যৎ (বিকশিত হোৱা) পচ্যমান (সিদ্ধ কৰা) সাধু (নিপুণ) অদি অৰ্থ বুজালে কালবাচক সপ্তম্যন্ত পদৰ পিছত অণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—প্ৰেমাঃ।

১৯৬। ইকণ্ চেদং ভৱার্থে বু।

ব্যাখ্যা—ইদং ভৱার্থেষু সতিষু ষষ্ঠ্যন্ত্যৎ সপ্তম্যন্ত্যন্তে ইকণ্ স্যাৎ অণ্ চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—‘এইটো হয়’ এনে অৰ্থ বুজালে ষষ্ঠ্যন্ত আৰু সপ্তম্যন্ত পদৰ পিছত ইকণ্ আৰু অণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ৰাসন্তম্।

১৯৭। প্ৰাৰম্ভেন্ ইম্যতে।

ব্যাখ্যা—ইদং ভৱার্থেষু গম্যমানেষু সৎষু প্ৰাৰম্ভঃ পৰঃ অন্যঃ প্ৰত্যয়ঃ তু ইম্যতে।

সৰলার্থ—‘এইটো হয়’ এনে অৰ্থত প্ৰাৰম্ভ পদৰ পিছত অন্য প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—প্ৰাৰম্ভেন্যম্।

১৯৮। বৰ্ষাভৱম্ বাৰ্ষিকং স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—বৰ্ষাভৱম্ ইত্যৰ্থে বাৰ্ষিকমিতি পদম্ ইকণ্ সন্ সিদ্ধং স্যাৎ।

সৰলার্থ—‘বৰ্ষাকালত হোৱা’ অৰ্থ বুজালে বাৰ্ষিকম্ পদ ইকণ্ প্ৰত্যয় হৈ সিদ্ধ হৈছে।

১৯৯। হেমন্তস্যপি তুচ্চলুক্ ।

ব্যাখ্যা—ইদং উদ্যত্-অৰ্থে সতি অণি (অণ্ প্ৰত্যয়েনসতি হেমন্তস্য পদস্য তুচ্চ (ত বৰ্ণশ্চ) লুক্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—‘ইদংভৱ অৰ্থ হলে আৰু’ অণ্ প্ৰত্যয় হলে হেমন্ত পদৰ ত বৰ্ণৰ লোপ হব । উদাহৰণ—ইহমনা ।

২০০। ইকণোলুক চ কালার্থদ্বিগৌ ।

ব্যাখ্যা—দ্বিগৌ (দ্বিগু সমাসে সতি) কালার্থাৎ পদাৎ পৰ ইকণঃ প্ৰত্যয়স্য লুক্ চ স্যাদপি ন স্যাৎ ।

সৰলার্থ—দ্বিগু সমাস হলে কালবাচক পদৰ পিছত ইকণ প্ৰত্যয়ৰ লোপ হব আৰু কেতিয়াবা নহব । উদাহৰণ—দ্ব্যহঃ ।

২০১। ক্ৰীতাদ্যৰ্থে ষিকণ্ কাৰ্য্যঃ ।

ব্যাখ্যা—ক্ৰীতাদ্যৰ্থেষু যথাপ্ৰাপ্তে বিভক্ত্যন্তাৎ পদাৎ পৰ ইকণ্ কাৰ্য্যঃ ।

সৰলার্থ—‘ক্ৰম কৰা অৰ্থ বুজালে যথাপ্ৰাপ্ত বিভক্ত্যন্ত পদৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয় কৰিব । উদাহৰণ—সাপ্ততিকম্ ।

২০২। শতাত্ত্বু যদিকৌ স্মৃতো ।

ব্যাখ্যা—ক্ৰীতাদ্যৰ্থেষু সতিষু শতাৎ পদাৎ পৰৌ যদিকৌ প্ৰত্যয়ৌ স্মৃতো ।

সৰলার্থ—‘ক্ৰম কৰা অৰ্থ বুজালে শত পদৰ পিছত যৎ আৰু ইক প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—শতাঃ ।

২০৩। তিশ দন্তান্য সঙ্খ্যায়াকন্ ।

ব্যাখ্যা—ক্ৰীতাদ্যৰ্থেষু তিশদন্তান্য (তিপ্ৰত্যয়ঃ শৎ-শব্দান্তয়োভিন্নঃ)

সঙ্খ্যায়াকন্ তাদৃশ সঙ্খ্যাবাচকাৎ পদাৎ পৰঃ কণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—‘ক্ৰম কৰা অৰ্থ বুজালে তি প্ৰত্যয়ান্ত আৰু শত শব্দ অন্য সংখ্যাবাচক যথা প্ৰাপ্ত বিভক্ত্যন্ত পদৰ পিছত কণ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—পঞ্চকঃ ।

২০৪। বহুতেভ্য ইট্ চৰা ।

ব্যাখ্যা—ক্ৰীতাদ্যৰ্থেষু গম্যমানেষু সতিষু বহুতেভ্যঃ সংখ্যাবাচিভ্যঃ

পৰঃ কনি প্ৰত্যয়ে পৰে বা (বিকল্পেন) ইট্ প্ৰত্যয়শ্চ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—‘ক্ৰয় কৰা অৰ্থ বুজালে ক্ৰয় প্ৰত্যয়’ বহুবচনক পদৰ পিছত, কন্ প্ৰত্যয় হ’লে, বিক্ৰয়ে ইট্ প্ৰত্যয় হ’ব।

উদাহৰণ—তাবতিকাং।

২০৫। টিকঃ স্যাদৰ্জকংসাত্য্যন্।

ব্যাখ্যা—ক্ৰীতাদ্যৰ্থেষু সতিষু অৰ্জকংস্যাত্য্যং পদাত্য্যং পৰঃ টিকঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ক্ৰয় কৰা আদি অথ বুজালে অৰ্জ আৰু কংস পদৰ পিছত টিক প্ৰত্যয় হ’ব। উদাহৰণ—অৰ্জিকী।

২০৬। অণ্ স্যাৎশিকাদিকাৎ।

ব্যাখ্যা—ক্ৰীতাদ্যৰ্থেষু সতিষু বিংশতিকাৎ পৰঃ অণ্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ক্ৰীতাদি অথ বুজালে বিংশতিকাং পদৰ পিছত অণ্ প্ৰত্যয় হ’ব। উদাহৰণ—বৈংশতিকম্।

২০৭। শূৰ্পাদিকণ্ ৰা।

ব্যাখ্যা—ক্ৰীতাদ্যৰ্থেষু সতি শূৰ্পাৎপৰঃ ৰা ইকণ্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ক্ৰীতাদি অৰ্থ বুজালে শূৰ্প পদৰ পিছত ইকণ্ প্ৰত্যয় হ’ব। উদাহৰণ—শৌপিকম্।

২০৮। কংসাদেদ্বিবধ্যৰ্জ পৰাত্তুলুক্।

ব্যাখ্যা—দ্বিবধ্যৰ্জপৰাৎ কংসাদেঃপৰস্য ক্ৰীতাদি প্ৰত্যয়স্য লুক্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—দ্বিবধ্যৰ্জ অৰ্থাৎ দ্বিগু সমাসযুক্ত আৰু অধ্যৰ্জ পদৰ পিছত আৰু ক্ৰীতাদি অৰ্থত বিহিত কংসাদি পদৰ পিছত হোৱা প্ৰত্যয়ৰ লোপ হ’ব। উদাহৰণ—দ্বিকংসম্।

২০৯। সুৰ্ণাদেঃপৰাত্তুলুখা।

ব্যাখ্যা—দ্বিবধ্যৰ্জ পৰাৎ সুৰ্ণাদেঃপৰস্য ক্ৰীতাদি প্ৰত্যয়স্য তথা (প্ৰসিদ্ধানুসাৰাৎ) ৰা লুক্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—দ্বিগু সমাস বাচক আৰু অধ্যৰ্জ বাচক পদৰ পিছত আৰু সুৰ্ণ বাচক পদৰ পিছত ক্ৰীতাদি প্ৰত্যয়ৰ বিকল্পে লোপ হ’ব। উদাহৰণ—দ্বিসূৰ্ণম্।

५४०५ जिकरविजिह्वहृत्तया५ ।

ব্যাখ্যা—এই স্থিতি বহুউপায়ে নিষ্কাণে পৰস্যাঁইলস্যা ক্রীড়াই প্রত্যাহস্যা চ
হা (বিকল্পেন) লক্ স্যাৎ ।

সবলার্থ—দ্বি-ত্রি-বহু পদের পিছত নিক পদও হোঁরা জাইয়। **জর্ক**
 ক্রীড়াশি। প্রত্যয় বিবন্ধে লোপ হয়। উদাহরণ—**তিনিকমল**

২১১। বিস্তাচ্চ বা ।

বাংলা—দ্বি-স্তম্ভ বহুভাষা বিজ্ঞান পৰঃ বা (বিকল্পে) অঃ। প্রথম
লক স্যাহে।

সবলার্থ—দ্বি-দ্বি-বহু পদৰ পিছত থকা বিশেষ পদৰ পিছত হোৱা আৰ্থিক
প্রত্যয়ৰ বিকল্পে লোপ হব। উদাহৰণ—দ্বি-বিশেষ্য।

५१५१ ईकण्, धावौ काविमौत्राय ।

ব্যাখ্যা—ক୍ରীতাদ্যর্থେ সতি খাবী কাকিনীভ্যাংপৰ ইকণ স্যাৎ ।

সবলার্থ—ক্ৰীতাদি অৰ্থ বুজালে খাবী আৰু কাকিনী পদৰ পিছত
ইকণ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—দ্বিখাৰিকম।

২১৩। ঈনো বিংশতিকাল্লিকি ।

ব্যাখ্যা—লুকি (অশো-লুকি সতি) বিংশতিকাৎ পৰঃ ক্রমঃ প্রচলিত
 স্যাৎ ।

সমস্যা—অনু প্রত্যক্ষের ভাষা হলে ত্রিংশতিক পদব পিছতই অনু প্রত্যক্ষ
হব। উদাহরণ—ত্রিংশতিকরীণঃ ।

২৪৪। - ইক্ষাক্যাক্ত্র বিদিতেনোকাং সর্বোত্তমবানি ।

व्याख्या—उत्तरविहिते 'उत्ते' द्वार्थे सति संतमात्रां नोकात्, सर्वोद-
 बादां नोकात् एव; ईकण प्रथमः स्यात् ।

সৰণাৰ্থ—তত্ত্ববিদিত আৰু ভৱ অৰ্থত সন্তোষ লোক পদৰ পিছত
আৰু সৰ্ব পদৰ পিছত। ইহক প্ৰত্যয় হ'ব। উদা—লৌকিকৰ্ণ।

২১৫। পৃথিবী সর্বভূমিত্যাগ্ নিমিত্তে শব্দোষণি ।

व्याख्या—निमित्ते शब्दोः (निमित्त-ईश-व्रतयोः-अर्थयोः-सर्ताः) तत्र
 विहिते-अग्नि चार्थे पृथिवी सर्ववर्त्मिण्यां पञ्च अन्न-व्रतयोः सार्थः ।

সৰলার্থ—নিমিত্ত আৰু ঈশ অৰ্থ বুজালে, তদ্বিস্তৃত অৰ্থ হলেও
পৃথিৱী আৰু সৰ্বভূমি পদৰ পিছত অণ্ প্ৰত্যয় হব।

উদাহৰণ—পাথিৰঃ।

২১৬। ইকণ্মিকৌ স্তঃ কাশ্যাদেঃ শেষেহৰ্থে।

ব্যাখ্যা—শেষে-অৰ্থে ইদং ভবাদ্যৰ্থে চ কাশ্যাদেঃ পৰৌ ইকণ্মিকৌ প্ৰত্যয়ৌ
স্তঃ।

সৰলার্থ—শেষে অৰ্থে (সম্বন্ধে অৰ্থত) আৰু ইদং ভবাদি অৰ্থ বুজালে
কাশ্যাди পদৰ পিছত ইকণ্ আৰু ইক্ প্ৰত্যয় হব।

উদাহৰণ—বৈদিকী।

২১৭। ত্যাদাদি বুদ্ধ্যাকাবাদি স্বৰা বুদ্ধাঃ। পৰেভুৱা।

ব্যাখ্যা—ত্যাদাদি বুদ্ধ্যাকাবাদিস্বৰা বুদ্ধাঃ বুদ্ধসংজ্ঞকাঃ স্যুঃ, পৰে ভু
(ত্যাদাদি বুদ্ধ্যাকাবাদি স্বৰেভ্যঃঅন্যে) বা (বিকল্পেন) বুদ্ধ সংজ্ঞকাঃ
স্যুঃ।

সৰলার্থ—ত্যাদাদি বুদ্ধ্যাকাবাদি স্বৰৰ বুদ্ধ সংজ্ঞা হব আৰু ত্যাদাদি
ভিন্ন আন প্ৰত্যয় আৰু বুদ্ধি আকাবাদি স্বৰৰ বিকল্পে বুদ্ধ সংজ্ঞা
হব।

২১৮। হিতাৰ্থ-ঈয়ঃ শেষে চ বুদ্ধ্যাৎ কাণ্ড্যাদিকাসূত্রে।

ব্যাখ্যা—হিতাৰ্থে চতুৰ্থাভাদীয়ঃ প্ৰত্যয়ঃ ভৱতি, শেষে চ ইদং ভবাদ্যৰ্থে
কাণ্ড্যাদিকাৎ সূত্রে (কাণ্ড্যাদিকং বিনা) বুদ্ধ্যাৎ (বুদ্ধসংজ্ঞকাৎ
পৰঃ) ঈয় প্ৰত্যয়ো ভৱতি।

সৰলার্থ—হিতাৰ্থ বুজালে চতুৰ্থাভ পদৰ পিছত ঈয় প্ৰত্যয় হব আৰু
শেষ (সম্বন্ধ) বুজালে আৰু ইদং ভবাদি অৰ্থ বুজালে কাণ্ড্যাদি
প্ৰত্যয়ৰ বাহিৰে বুদ্ধ সংজ্ঞক পদৰ পিছত ঈয় প্ৰত্যয় হব।

উদাহৰণ—ভাৰ্গৱীয়ঃ।

২১৯। কুক্ চ ৰাজ পৰাদীয়ে।

ব্যাখ্যা—ঈয়ে (ঈয় প্ৰত্যয়ে সতি) ৰাজ পূৰ্বাৎ (ৰাজ পৰপদাৎ পৰঃ)
কুক্ চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ঈয় প্ৰত্যয় হলে ৰাজ আৰু পৰ পদৰ পিছত কুক্ প্ৰত্যয়
হব। উদাহৰণ—ৰাজকীয়ম্।

২২০। ভৱত স্তস্য দঃ স্মৃতঃ ।

ব্যাখ্যা—ভৱতঃ পৰঃ—ঈয়ঃ স্যাৎ, ঈয়ে পৰে ভৱত দঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ভৱত পদৰ পিছত ঈয় প্ৰত্যয় হলে ভৱতৰ ত বৰ্ণৰ ঠাইত
দ হব । উদাহৰণ—ভৱদীয়ঃ ।

২২১। সদ্যঃ কচিৎ কদাচিদ্ভ্যঃ কণ্ কাৰ্য্যঃ ।

ব্যাখ্যা—শেষে-অৰ্থে সতি সদ্যঃ কচিৎ কদাচিদ্ভ্যঃপৰঃ কন্ প্ৰত্যয়ঃ
কাৰ্য্যঃ ।

সৰলার্থ—সম্বন্ধ অৰ্থ বুজালে সদ্য কচিৎ আৰু কদাচিৎ পদৰ পিছত
কন্ হব । উদাহৰণ—সাদ্যাকম্ ।

২২২। ভৱত স্ত ৰা ।

ব্যাখ্যা—শেষে-অৰ্থে ভৱতঃ পৰস্ত ৰা কণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সম্বন্ধ বুজালে ভৱত পদৰ পিছত বিকল্পে কন্ প্ৰত্যয় হব ।
হব । উদাহৰণ—ভাৱৎকী ।

২২৩। মুখ পাৰ্শ্বত সৌৰীয়ঃ ।

ব্যাখ্যা—শেষে-অৰ্থে সতি মুখ পাৰ্শ্বতসঃ (মুখতঃপাৰ্শ্বতঃ ইত্যেতয়োঃ
পৰঃ—ঈয়ঃস্যাৎ ।

সৰলার্থ—সম্বন্ধ অৰ্থ বুজালে মুখ আৰু পাৰ্শ্ব শব্দৰ পিছত ঈয় প্ৰত্যয়
হব । উদাহৰণ—মুখতীয়ম্ ।

২২৪। তদৰ্থক প্ৰকৃত্যৰ্থে ঈয়ো বিকৃতি ৰাচিনঃ ।

ব্যাখ্যা—তদৰ্থক প্ৰকৃত্যৰ্থে-অৰ্থে সতি বিকৃতি ৰাচিনঃ পৰঃ ঈয়ঃ
প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—বিকৃতিবাচক প্ৰকৃতি অৰ্থ বুজালে বিকৃতিবাচক পদৰ
পিছত ঈয় প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—অঙ্গাৰীয়ম্ ।

২২৫। ছদিৰ্বল্যুপ ধেৰেয়ণঃ ।

ব্যাখ্যা—তদৰ্থক প্ৰকৃত্যৰ্থে সতি ছদিৰ্বল্যুপধেঃ (ছদি-ৰলিউপধেঃ
পৰঃ) ১। এয়ণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—তদৰ্থক আৰু প্ৰকৃত্যৰ্থ বুজোৱা আৰু প্ৰত্যৰ্থন কৰা অৰ্থ বুজোৱা যদি কলি আৰু উপধা পদৰ পিছত এমণ্ প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—ছাদিধেয়াঃ ।

২২৬। স্থানান্তেভ্য স্তল্য ঈয়ঃ ।

ব্যাখ্যা—তুল্যে (সদৃশে-অৰ্থে সতি) স্থানান্তেভ্যঃ (গুৰ্বাদিভ্যঃপৰঃ) ঈয়ঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—তুল্য (সদৃশ) অৰ্থ বুজালে ওক আদি বাচক পদৰ পিছত ঈয় হব। উদাহৰণ—ওকস্থানীয়ঃ ।

২২৭। যম সম্দ শিশুক্ৰন্দ দ্বন্দ্বেন্দ্র জননাদিকাৎ ।

অধিকৃত্য কৃতে গ্রহে ঈয়ঃ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—অধিকৃত্যকৃতে গ্রহে—ইত্যৰ্থে সতি যম সম্দ শিশু ক্ৰন্দ দ্বন্দ্বৈ সম্ভজননাদিকাৎ দ্বিতীয়াভ্যৎ পৰঃ ঈয়ঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—এটা বিষয়ক অধিকাৰ কৰি গ্ৰহ প্ৰণয়ন কৰা অৰ্থ বুজালে যম সম্দ ক্ৰন্দ শিশু দ্বন্দ্ব সমাসান্ত ইন্দ্রজননাদি পদৰ পিছত ঈয় হব। উদাহৰণ—যমসন্দীয়ঃ ।

২২৮। অণ্ তদন্যতঃ ।

ব্যাখ্যা—অধিকৃত্য কৃতে গ্রহে—ইত্যৰ্থে সতি তদন্যতঃ প্ৰাপ্তভ্যৎ অন্ত্যমাৎপৰঃ অণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অধিকৃত্য কৃতে গ্রহে অৰ্থ বুজালে তাৰ বাহিৰে আন পদৰ পিছত অণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—সৌভদ্রঃ ।

২২৯। হিতে গৰাদ্যুৰ্ণাভ্যাদ্ যঃ ।

ব্যাখ্যা—হিতে-অৰ্থে গৰাদি উৰ্ণাভ্যৎ পদাৎ পৰঃ যঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—হিত অৰ্থ বুজালে গৰাদি উৰ্ণাভ্য পদৰ পিছত য প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—গব্যম্ ।

২৩০। উধস্ উধস স্তৱা ।

ব্যাখ্যা—হিতাৰ্থে যে পৰেসতি ভৱাৰ্থে চ সতি উধসঃ স্থানে বা (বিকল্পে) উধন্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—হিতাৰ্থ আৰু ভৱাৰ্থত হোৱা য প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে উধস্ পদৰ ঠাইত বিকল্পে উধন্ হব। উদাহৰণ—উধন্যম্ ।

২৩১। নাভেৰ্ভ্যশ্চ ।

ব্যাখ্যা—ষে পৰেসতি নাভেঃ স্থানে নভাদেশঃ স্যাৎ ।

সৰ্ভাৰ্থ—প্ৰভাৱৰ য় পিছত থাকিলে নাভ পদৰ ঠাইত নভ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—নভ্যম্ ।

২৩২। অপূপাদেৰীয়যৌ ।

ব্যাখ্যা—হিত্তে-অৰ্থে অপূপাদেঃ পৰৌ ঈয়যৌ স্যাত্যম্ ।

সৰ্ভাৰ্থ—হিত্ত অৰ্থ হলে অপূপাদি পদৰ পিছত ঈয় অক্ষৰ য় প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—অপূপীয়ম্ ।

২৩৩। দিগাদিত্যো ভৱার্থে যঃ ।

ব্যাখ্যা—ভৱার্থে সতি দিগাদিত্যঃ পদেভ্যঃ পৰঃ যঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰ্ভাৰ্থ—ভৱার্থ অৰ্থ বুজালে দিগাদি পদৰ পিছত য় প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—দিশ্যম্ ।

২৩৪। যণ স্যাৎ পঞ্চজনাদিকাৎ ।

ব্যাখ্যা—ভৱার্থে-অৰ্থে গম্যমানে সতি পঞ্চজনাদিকাৎপৰঃ যন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰ্ভাৰ্থ—‘ভৱার্থ’ অৰ্থ বুজালে পঞ্চজনাদি পদৰ পিছত যন্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—পাঞ্চজন্যম্ ।

২৩৫। ইয়ঃ সমুদ্র নক্কত্রোদব্ভাচ্চ ।

ব্যাখ্যা—ভৱার্থে-অৰ্থে সতি সমুদ্র নক্কত্র-অব্ভাচ্চ পৰঃ ইয়ঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰ্ভাৰ্থ—ভৱার্থ অৰ্থ বুজালে সমুদ্র নক্কত্র অব্ভ পদৰ পিছত ইয় প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—সমুদ্ৰিয়ম্ ।

২৩৬। অগ্ৰাদিয়েয়যাঃ ।

ব্যাখ্যা—ভৱার্থে-অৰ্থে সতি অগ্ৰাৎ পদাৎপৰঃ ইয়েয়যাঃ প্ৰত্যয়াঃ স্যুঃ ।

সৰ্ভাৰ্থ—ভৱার্থ অৰ্থ হলে অগ্ৰ পদৰ পিছত ইয়-ঈয় ‘আক’ য় প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—অগ্ৰিয়ম্ ।

২৩৭। সমানতীৰ্থাসীতি যঃ ।

ব্যাখ্যা—স্বাসীত্যৰ্থে সতি সমান তীৰ্থাৎ পৰঃ যঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—‘বাস কৰা’ অৰ্থ বুজালে সমান তীৰ্থ পদৰ পিছত য প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—সতীৰ্থঃ ।

২৩৮। সমানোদবাদপি ।

ব্যাখ্যা—স্বাসীত্যৰ্থে সতি সমানোদবাদপি যঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—বাস কৰা অৰ্থ বুজালে সমানোদৰ পদৰ পিছত য প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—সোদৰ্য্যঃ ।

২৩৯। ব্ৰহ্মত্বার্থে যুগাদেৰ্য্যঃ ।

ব্যাখ্যা—ব্ৰহ্মত্ব অৰ্থে গম্যমানে সতি যুগাদেঃ পৰঃ যঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ব্ৰহ্মত্ব (বৈনিয়া) অৰ্থ হলে যুগাদি পদৰ পিছত য প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—যুগ্যঃ ।

২৪০। ধুবঃ স্ত্যৰেয়গীনযাঃ ।

ব্যাখ্যা—ব্ৰহ্মত্ব অৰ্থে সতি ধুবঃ পৰাঃ এয়ন্ ঈন্ য প্ৰত্যয়াঃ স্যুঃ ।

সৰলার্থ—ব্ৰহ্মত্ব (কড়িওৱা) অৰ্থত ধুব পদৰ পিছত এয়ন্ ঈন্ য প্ৰত্যয়বোৰ হব । উদাহৰণ—স্খৌৰেয়ঃ ।

২৪১। ঈনঃ সৰ্ব্ব ধুৰাৎ ।

ব্যাখ্যা—ব্ৰহ্মত্বত্বার্থে সতি সৰ্ব্বধুৰাৎ পৰঃ ঈনঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ব্ৰহ্মত্ব অৰ্থ বুজালে সৰ্ব্বধুব পদৰ পিছত ঈন্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—সৰ্ব্বধুৰীণঃ ।

২৪২। এক ধুৰাদীনস্য লুক্ চৰা ।

ব্যাখ্যা—ব্ৰহ্মত্বত্বার্থেসতি এক ধুৰাৎ পৰস্য ঈনস্য প্ৰত্যয়স্য বা (বিকল্পেন) লুক্ (লোপঃ স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—ব্ৰহ্মত্ব অৰ্থ হলে একধুব পদৰ পিছত হোৱা ঈন্ প্ৰত্যয়ৰ বিকল্পে লোপ হব । উদাহৰণ—এক ধুবঃ ।

২৪৩। দ্বিত্বত্বার্থে যঃ কৰণানুজ্ঞোঁ ।

ব্যাখ্যা—কৰণানুজ্ঞোঁ সত্যং দ্বিত্বত্বার্থে সতি পদাৎপৰঃ যঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ

সবলার্থ—কৰণৰ অৰ্থ উক্ত নহলে বিখ্যাতি (বিজিছে) অৰ্থ বুজালে
পদৰ পিছত স্ব প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পাদ্যঃ।

২৪৪। নাৰত্ৱত্যাৰ্থে দ্বিষাৰ্থে তুলান্নাঃ সন্মিতেহপিচ।

ধৰ্ম্মাৎ প্ৰাপ্যেহনপেতেতু ন্যায় পথ্যৰ্থ ধৰ্ম্মতঃ ॥

সীতান্নাঃ সমিতে তুল্যে বয়সচ্ছন্দসঃকৃতে

অণ্চোবসো জনান্নাদে যঃ কাৰ্য্যঃ।

ব্যাখ্যা—ভাৰ্য্যে-অৰ্থে নাৰত্ৱতীয়াস্তাৎ, বধ্যো-অৰ্থে দ্বিষাৎ, সন্মিতে-অৰ্থে
তৃতীয়াস্তাৎ, তুলান্নাঃ, অপিচ গতে-অৰ্থে বশাৎ, দ্বিতীয়াস্তাৎ, প্ৰাপ্তে
হৰ্থে ধৰ্ম্মাৎ তৃতীয়াস্তাৎ, অনপেতে-অৰ্থে তু ন্যায়পথ্যৰ্থ ধৰ্ম্মতঃ
পঞ্চম্যন্তেষ্যচপৰঃ, সন্মিতেঅৰ্থে (সংস্কৃতে-অৰ্থে) ১ তৃতীয়াস্ত
সীতান্নাঃপৰঃ, তুল্যে (সদৃশে-অৰ্থে) বয়সঃপৰঃ, কৃতে-অৰ্থে ছন্দসঃ
পৰশ্চ যঃ কাৰ্য্যঃ কৃতে-অৰ্থে তথা উবসঃ পৰৌ-অণ্ মশ্চ স্যাভাম্
বাদে (পৰীবাদে-অৰ্থে) জনাৎ মৰ্ঠ্যাস্তাৎপৰঃ মশ্চ কাৰ্য্যঃ।

সবলার্থ—ভাৰ্য্য (পাৰহোৱা) অৰ্থত তৃতীয়াস্ত নৌ পদৰ পিছত, বধ্য
(নিহত কৰা) অৰ্থত বিম পদৰ পিছত, সন্মিত (সংস্কৃত কৰা)
বুজালে তৃতীয়াস্ত তুল্য পদৰ পিছত, গত (হে যোৱা) অৰ্থত
দ্বিতীয়াস্ত বশ পদৰ পিছত, প্ৰাপ্যৰ্থ বুজালে ধৰ্ম্মবাচক তৃতীয়াস্ত
পদৰ পিছত আৰু অনপেত (বিচলিত নোহোৱা) বুজালে পঞ্চম্যন্ত
ন্যায়-পথ-ধৰ্ম্ম বাচক পদৰ পিছত, সংস্কাৰ কৰা অৰ্থ বুজালে
তৃতীয়াস্ত সীত পদৰ পিছত, সদৃশ (তুল্য) অৰ্থ বুজালে বয়স পদৰ
পিছত স্ব প্ৰত্যয় কৰিব। কৃত (কৰা) বুজালে উবস্ পদৰ পিছত
অণ্ আৰু স্ব প্ৰত্যয় হব। নিন্দা কৰা অৰ্থত মৰ্ঠ্যস্ত জন পদৰ
পিছত স্ব প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—নাৰ্য্যঃ-দ্বিষাঃ-বধ্যঃ ইত্যাদি।

২৪৫। কৰ্ণে হলাৎ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ণে-অৰ্থে গম্যমানে সতি হলাৎ তৃতীয়াস্তাৎ পদাৎপৰঃ
স্বঃ প্ৰত্যয়ঃ কাৰ্য্যঃ।

সবলার্থ—কৰ্ণ কৰা অৰ্থ বুজালে তৃতীয়াস্ত হলা পদৰ পিছত স্ব
প্ৰত্যয় কৰিব। উদাহৰণ—হলা।

২৬৪ ॥ অসমীয়া প্ৰত্যয়বৰ্ণমালা বৰ্ণকৰণ

২৪৬। দণ্ডাদিত্যোহৰ্ভীত্যর্থঃ যঃ ।

ব্যাখ্যা—অৰ্হত্যর্থেসতি দণ্ডাদিত্যঃ দ্বিতীয়াভ্যেভ্যঃ পদেভ্যঃ পৰঃ যঃ
প্ৰত্যয়ঃ স্যাদে৷।

স্বৰ্ণার্থ—অৰ্হতি অর্থ বুজালে দ্বিতীয়াত দণ্ডাদি পদৰ
পিছত য প্ৰত্যয়ে হব। উদাহৰণ—দণ্ডঃ ।

২৪৭। ছেদাদেবিকল্পি ।

ব্যাখ্যা—অৰ্হতীত্যর্থেসতি ছেদাদেঃ পৰঃ ইকণ্-অপিসংস্কৃত স্যাৎ ।

স্বৰ্ণার্থ—অৰ্হতি অর্থত ছেদাদি পদৰ পিছত ইকণ্ আৰু য প্ৰত্যয়
হব। উদাহৰণ—ছেদিকঃ ।

২৪৮। পাত্ৰাদেবীৰ্য্যো ।

ব্যাখ্যা—অৰ্হতীত্যর্থেসতি পাত্ৰাদেঃ পৰো ঈৰ্য্যো ভ্যঃ ।

স্বৰ্ণার্থ—অৰ্হতি অর্থ বুজালে পাত্ৰাদিপদৰ পিছত ঈৰ্য্য আৰু য
প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পাত্ৰীৰ্য্যঃ ।

২৪৯। মজ্জাদিয়ঃ ।

ব্যাখ্যা—অৰ্হতীত্যর্থেসতি মজ্জাপৰঃ ইয়ঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

স্বৰ্ণার্থ—অৰ্হতি অর্থ বুজালে মজ্জা পদৰ পিছত ইয় প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—মজ্জিয়ঃ ।

২৫০। ঈনণ্ তু ঋদ্বিজঃ ।

ব্যাখ্যা—অৰ্হতীত্যর্থেসতি ঋদ্বিজঃ পৰঃ তু ঈনণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

স্বৰ্ণার্থ—অৰ্হতি অর্থ বুজালে ঋদ্বিজ পদৰ পিছত ঈনণ্ প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—ঋদ্বিজীনঃ ।

২৫১। প্ৰয়োজনে যঃ স্বৰ্গাদেঃ ।

ব্যাখ্যা—প্ৰয়োজনে (নিমিড়ে-অৰ্থে গম্যমানে সতি) স্বৰ্গাদেঃ পৰঃ যঃ
প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

স্বৰ্ণার্থ—প্ৰয়োজনে অর্থ বুজালে স্বৰ্গাদি পদৰ পিছত য প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—স্বৰ্গাদঃ ।

২৫২। ইকণ্ণি মহাদিকাৎ ।

ব্যাখ্যা—প্রয়োজনে-অর্থে সতি ইন্দ্ৰ মহাদিকাৎ পদঃ ইকণ্ণ প্রত্যয়ঃ
স্যাৎ ।

সবলার্থ—প্রয়োজন অর্থ বুজালে ইন্দ্ৰ মহাদি পদৰ পিছত ইকণ্ণ প্রত্যয়
হব । উদাহরণ—ঐন্দ্রমহিকঃ ।

২৫৩। সপ্তম্যস্তাত্ত্বে সাধৌ যঃ ।

ব্যাখ্যা—তত্ত্ব সাধৌ (প্রবীণঃ) ইত্যর্থে সতি সপ্তম্যস্তাত্ত্বে পদাৎ পদঃ
যঃ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সবলার্থ—তত্ত্ব সাধু (যোগ্য) অর্থ বুজালে সপ্তম্যস্ত পদৰ পিছত যঃ
প্রত্যয় হব । উদাহরণ—সামন্যঃ ।

২৫৪। ইকণ্ণ স্যাদ্ গুড়াদিকাৎ ।

ব্যাখ্যা—তত্ত্ব সাধৌ ইত্যর্থে সতি গুড়াদিকাৎ পদঃ ইকণ্ণ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সবলার্থ—‘তত্ত্ব সাধু’ অর্থ বুজালে গুড়াদি পদৰ পিছত ইকণ্ণ প্রত্যয়
হব । উদাহরণ—গৌড়িকঃ ।

২৫৫। এয়ঃ অতিথি পথ্যাদেঃ ।

ব্যাখ্যা—তত্ত্ব সাধৌ—ইত্যর্থে সতি অতিথি-পথ্যাদেঃ পদঃ এয়ঃ প্রত্যয়ঃ
স্যাৎ ।

সবলার্থ—‘তত্ত্ব সাধু’ এনে অর্থ বুজালে অতিথি আক পথ আদি
পদৰ পিছত এয়ঃ প্রত্যয় হব । উদাহরণ—অতিথেষঃ ।

২৫৬। গ্যারৌ পৰিষদঃ স্মৃতাঃ ।

ব্যাখ্যা—‘তত্ত্ব সাধৌ’ ইত্যর্থে সতি পৰিষদঃ পদৌ গ্যারৌ প্রত্যয়ৌ
স্মৃতাঃ ।

সবলার্থ—‘তত্ত্ব সাধু’ এনে অর্থ বুজালে পৰিষৎ পদৰ পিছত গ্য আক
অণ্ প্রত্যয় হব । উদাহরণ—পৰিষদ্যাঃ ।

২৫৭। ঈনণ্ প্রীতি জ্ঞানাদিত্যঃ ।

ব্যাখ্যা—‘তত্ত্ব সাধৌ’ ইত্যর্থে সতি প্রীতি জ্ঞানাদিত্যঃ পদঃ ঈনণ্ প্রত্যয়ঃ
স্যাৎ ।

সৰণার্থ—‘তন্ন সাধু’ অৰ্থ বুজালে প্ৰতিজনাদি পদৰ পিছত ঈনণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—প্ৰাতিজনীনঃ।

২৫৮। ভোগান্তান্নং বিশ্বজনাদিত্য ঈনঃস্মৃতোহিতে।

ব্যাখ্যা—হিতে-অৰ্থে গম্যমানে সতি ভোগান্তান্নম্ বিশ্বজনাদিত্যঃ পৰঃ ঈনঃ প্ৰত্যয়ঃ স্মৃতঃ।

সৰণার্থ—‘হিত’ (তাৰ বাবে হিত হয়) এনে অৰ্থত ভোগান্ত আত্মন আৰু বিশ্বজনাদি পদৰ পিছত ঈন প্ৰত্যয় হব।

উদাহৰণ—আচাৰ্য্য ভোগীনঃ।

২৫৯। ঈনঃনীণৌ সৰ্ব্বজনাৎ।

ব্যাখ্যা—হিতে-অৰ্থে সতি সৰ্ব্বজনাৎ পৰৌ ঈন নীণৌস্তঃ।

সৰণার্থ—হিত অথ হলে সৰ্ব্বজন পদৰ পিছত ঈনণ্ আৰু ঈণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—সাক্ষৰজনীনঃ।

২৬০। অজাৰিত্যাং থ্যন্।

ব্যাখ্যা—অজাৰিত্যাং (অজা-অৰি পদাভ্যাং পৰঃ) থ্যন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰণার্থ—অজা আৰু অৰি (হাগলী বাচক) পদৰ পিছত থ্যন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—অজথ্যঃ।

২৬১। ইকণ্ নিত্যং মহাজনাৎ।

ব্যাখ্যা—হিতে-অৰ্থে সতি মহাজনাৎপৰঃ ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰণার্থ—হিত অৰ্থ বুজালে মহাজন পদৰ পিছত নিত্যন্তে ইকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—মাহাজনিকঃ।

২৬২। বাষ্ট্ৰাদিয়ঃ স্যাচ্ছেমেহৰ্থে।

ব্যাখ্যা—শেষে-অৰ্থে (ইদংজাত ভৱাদ্যৰ্থে চ সতি) বাষ্ট্ৰাৎ পৰঃ—ইয়ঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰণার্থ—শেষ (সম্বন্ধ) অৰ্থ আৰু ইদংজাত ভৱ অথ বুজালে বাষ্ট্ৰ পদৰ পিছত ইয় প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—বাষ্ট্ৰিয়ঃ।

২৬৩। যোনি ব্ৰিধ্যা যোগিনঃ স্যাদকণ্।

ব্যাখ্যা—শেষে-অৰ্থে ইদংজাত ভৱাৰ্থে চ সতি যোনি ব্ৰিধ্যা সম্বন্ধিনঃ পৰঃ অকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰণার্থ—শেষ (সম্বন্ধ) আৰু ইদংজাত উৰ আদি অৰ্থ বুজালে যোনি-বিদ্যা-সম্বন্ধি পদৰ পিছত অকণ্ প্ৰত্যয় হব।

উদাহৰণ—পৈতামহকম্।

২৬৪। কণ্ তু ঋদন্ততঃ।

ব্যাখ্যা—শেষে-অৰ্থে ঋদন্ততঃ (যোনি বিদ্যা যোগিন ঋদন্ত শব্দাৎ পৰঃ তু কণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰণার্থ—শেষ অৰ্থ বুজালে যোনি-বিদ্যাঃযোগি আদি সম্বন্ধ বাচক ঋদন্ত পদৰ পিছত কণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পৈতৃকম্।

২৬৫। পাৰাবাদিকাদীনঃ।

ব্যাখ্যা—শেষে-অৰ্থে সতি পাৰাবাদিকাত পৰঃ ঈনঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰণার্থ—শেষে (সম্বন্ধ) অৰ্থ বুজালে পাৰাবাদি পদৰ পিছত ঈন প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পাৰাবাৰীণঃ।

২৬৬। অণীনণ্ যুচ্ছদ স্মদভ্যাং তয়োৰ্দশচাকঈৰিতঃ।

ব্যাখ্যা—শেষে-অৰ্থে সতি যুচ্ছদস্মদভ্যাং পৰৌ অণঈনণৌ প্ৰত্যয়ৌ স্যাতাম্। তয়োঃ (যুচ্ছদস্মদোঃ) দঃ (দকাৰস্যস্থানে) অকঃ (আদেশঃ ঈৰিত) কথিতঃ।

সৰণার্থ—‘শেষে’ অৰ্থ বুজালে যুচ্ছদ অস্মদ পদৰ পিছত অন্ আৰু ইনন্ প্ৰত্যয় হব আৰু যুচ্ছদ-অস্মদৰ দ বৰ্ণৰ ঠাইত অক আদেশ হব। উদাহৰণ—যৌচ্ছাকঃ।

২৬৭। একত্বে তৰক মমকৌ।

ব্যাখ্যা—অনীনণোঃ পৰয়োঃ সতোঃ একত্বে (একবচনত্বেপ্ৰকৃত্তমানয়োঃ) তন্মদোঃ স্থানে তৰকমমকৌ স্যাতাম্।

সৰণার্থ—অন্ আৰু ঈনন্ প্ৰত্যয় হলে আৰু এক বচন বুজালে ত্ৰৎ আৰু মৎ শব্দৰ ঠাইত ক্ৰমে তৰক আৰু মমক হব।
উদাহৰণ—তাৰকঃ।

২৬৮। ঈদৃশ্চ যুচ্ছদস্মদঃ।

ব্যাখ্যা—শেষে-অৰ্থে সতি যুচ্ছদস্মদশচপৰঃ ঈদৃশ্যঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—শেষে অৰ্থ বুজালে যুক্তমদ্ আৰু অসমদ্ পদৰ পিছত ঈন্
প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—যুক্তমদীকঃ।

২৬৯। গ্ৰামাদ্ য ঈন্ শ্চ।

ব্যাখ্যা—শেষে-অৰ্থেসতি গ্ৰামাৎ পদাৎপৰৌ য ঈন্শ্চ স্যাভাম্।

সৰলার্থ—শেষে অৰ্থ বুজালে গ্ৰাম পদৰ পিছত য আৰু ঈন্ প্ৰত্যয়
হব। উদাহৰণ—গ্ৰাম্যঃ।

২৭০। অলঙ্গামিন্য ধ্বনন্তৌ।

ব্যাখ্যা—অলঙ্গামিনী—ইত্যৰ্থেসতি অধ্বনঃপৰৌ তৌ (ঈনমৌ প্ৰত্যমৌ)
স্যাভাম্।

সৰলার্থ—অলঙ্গামিনী (অত্যন্তগামী হোৱা) অৰ্থ বুজালে অধ্বন পদৰ
পিছত ঈন্ আৰু য প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—অধ্বনীনঃ।

২৭১। তাবীৰ্ষশ্চাভ্যমিগ্ৰতঃ।

ব্যাখ্যা—অলঙ্গামিন্যৰ্থে সতি অভ্যমিগ্ৰতঃ পৰৌতৌ (ঈননৌ) ঈন্শ্চ
প্ৰত্যয়াঃ স্যুঃ।

সৰলার্থ—অলঙ্গামিনী অৰ্থ বুজালে অভ্যমিগ্ৰ পদৰ পিছত ঈন্ আৰু
য প্ৰত্যয় হব আৰু ঈন্ প্ৰত্যয়ো হব। উদাহৰণ—অভ্যমিগ্ৰ্যঃ।

২৭২। ঈন্ আ প্ৰপদাৎ প্ৰাপ্তৌ।

ব্যাখ্যা—প্ৰাপ্তৌ অৰ্থে গম্যমানেসতি আপ্ৰপদাৎ পদাৎ পৰঃ ঈন্ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—প্ৰাপ্তি অৰ্থ হলে আপ্ৰপদ পদৰ পিছত ঈন্ প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—আপ্ৰপদীনম্।

২৭৩। অনুগোৰ্বন গামিনি।

ব্যাখ্যা—বনগামিনি অৰ্থে গম্যমানে সতি অনুগোঃপদাৎ পৰঃ ঈন্ঃ
প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—বনগামিনী অৰ্থ বুজালে অনুগো পদৰ পিছত ঈন্ প্ৰত্যয়
হব। উদাহৰণ—অনুগৰীনঃ।

২৭৪। দৰ্শনংসম্মুখ যথামুখাভ্যাং যত্র জায়তে।

ব্যাখ্যা—যত্র দৰ্শনং জন্মতে ইত্যৰ্থে সতি সম্মুখমুখা যথামুখাৎপৰঃ-ঈন্ঃ
প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—‘মত’ বুঝ দেখা দাও’ এনে অৰ্থ হলে সম্বন্ধ আৰু যথা যুগ্ম পদৰ পিছত ইন প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—সন্মুখীনঃ।

২৭৫। সৰ্ব্বান্নাভোজিনি।

ব্যাখ্যা—ভোজিনি অৰ্থে গম্যমানেসতি সৰ্ব্বান্নাৎপদাৎ পৰঃ ইনঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ভোজন অৰ্থ বুজালে সৰ্ব্বান্ন পদৰ পিছত ইন প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—সৰ্ব্বান্নভোজী।

২৭৬। অনুপদাৱন্ধে।

ব্যাখ্যা—ৱন্ধে-অৰ্থে গম্যমানেসতি অনুপদাৎপৰঃ ইনঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—বন্ধন কৰা অৰ্থ বুজালে অনুপদ পদৰ পিছত ইন প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—অনুপদীনা।

২৭৭। নেয়ে জ্ঞয়া নয়্যাৎ।

ব্যাখ্যা—নেয়ে (প্ৰাপনীয়ে-অৰ্থেসতি) অয়ানয়াৎ পৰন্ত ইনঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—পোৱাই দিয়া অৰ্থত অয়ানয় পদৰ পিছত ইন প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—অয়ানয়ীনাঃ।

২৭৮। ব্যাপ্তৌ সৰ্ব্বপৰাৎ পাত্ৰে পত্ৰে পথ্যজ কৰ্ম্মণঃ।

ব্যাখ্যা—ব্যাপ্তৌ অৰ্থে গম্যমানে সতি সৰ্ব্ব পৰাৎ পাত্ৰে পত্ৰে পথ্যজ কৰ্ম্মণঃ পৰঃ ইনঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ব্যাপ্তি অৰ্থ বুজালে সৰ্ব্ব পদৰ পিছত পত্ৰা পত্ৰ-পথ্য-পথিন্-অজকৰ্ম্ম বাচক পদৰ পিছত ইন প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—সৰ্ব্বপাত্ৰীনম্।

২৭৯। গন্তব্যত্যস্তানুকামাৎ।

ব্যাখ্যা—গন্তব্যীত্যৰ্থে গম্যমানে সতি অত্যন্তানুকামাৎ পৰঃ ইনঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—গন্তবি (গমনকাৰী) অৰ্থ বুজালে অত্যন্ত অনুকাম পদৰ পিছত ইন প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—অত্যন্তীনঃ।

২৮০। পৰম্পৰা পুত্ৰপৌত্ৰ পাৰা বাৰাদৰাপুৰি ।

ব্যাখ্যা—অৱাপ্তৰি অভিধেয়ে সতি পৰম্পৰা পুত্ৰপৌত্ৰপাৰাবাদপি
ঈনঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অৱাপ্তৰি অৰ্থাৎ আগৰ পৰাই ব্যাপি আছে এনে অৰ্থ
বুজালে পৰম্পৰা-পুত্ৰ-পৌত্ৰ-পাৰাৰ আদি শব্দৰ পিছত ঈন প্ৰত্যয়
হ'ব । উদাহৰণ—পাৰাবাৰীনম্ ।

২৮১। গোষ্ঠাদীনন্ ভূত পূৰ্বে ।

ব্যাখ্যা—ভূতপূৰ্বে-অৰ্থে গম্যমানেসতি গোষ্ঠাৎপদাৎ পৰঃ ঈনন্ প্ৰত্যয়ঃ
স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ভূত পূৰ্ব অৰ্থ হলে গোষ্ঠ পদৰ পিছত ঈনন্ প্ৰত্যয় হ'ব ।
উদাহৰণ—গোষ্ঠীনম্ ।

২৮২। দ্বৌ সৰ্ব্ব চন্মৰ্গঃ কৃতে ।

ব্যাখ্যা—কৃতে-অৰ্থে সতি সৰ্ব্বচন্মৰ্গস্তৃতীয়াস্তাৎপৰঃ-দ্বৌ-ঈনন্-ঈনৌ
প্ৰত্যয়ৌ ভৱতঃ ।

সৰলার্থ—কৃতে (কৰা হৈছে) এনে অৰ্থ বুজালে সৰ্ব্বচন্ম তৃতীয়াস্ত
পদৰ পিছত ঈনন্ আৰু ঈন প্ৰত্যয় হ'ব । উদা—সৰ্ব্বচন্মী গঃ ।

২৮৩। তদুত্তৰোচিত ক্ষেত্ৰে এয়ন্স্যদ্ ব্ৰীহি শালিতঃ ।

ব্যাখ্যা—তদুত্তৰোচিত ক্ষেত্ৰে অৰ্থে গম্যমানে সতি ব্ৰীহি শালিতঃ পৰঃ
এয়ন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ধানৰ খেতিপথাৰ বুজালে ব্ৰীহি শালী পদৰ পিছত তদুত্তৰ
প্ৰত্যয় হ'ব । উদাহৰণ—ব্ৰৈহেম্ ।

২৮৪। ঈনন্ শস্যেভ্যঃ ।

ব্যাখ্যা—তদুত্তৰোচিতক্ষেত্ৰে ৰাচে ব্ৰীহি শালীভিয়েভ্যঃ শস্যেভ্যঃপৰ
ঈনন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ধানৰ খেতি পথাৰ বুজালে ব্ৰীহি শালী ভিন্ন আন শস্য
বাচক পদৰ পিছত ঈনন্ প্ৰত্যয় হ'ব । উদা—মৌণগীনম্ ।

২৮৫। যবাদে যঃ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—তদুত্তৰোচিতক্ষেত্ৰে ৰাচেযসতি যবাদেঃ পৰঃ যঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ধানৰ খেতি পথাৰ বুজালে যবাদি পদৰ পিছত য প্ৰত্যয়
হব। উদাহৰণ—যস্যম্।

২৮৬। দ্বৌ চ তিলাদিতঃ।

ব্যাখ্যা—তদুত্তৰোচিতক্ষেত্ৰে ৰাচ্যে সতি তিলাদিতঃ পৰঃ দ্বৌ-ইনণ্যৌ
স্যাভাম্।

সৰলার্থ—ধানৰ খেতি পথাৰ বুজালে তিলাদি পদৰ পিছত ইনণ্ আৰু
য প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—তৈজনীম্।

২৮৭। ঈনগ্ৰেকাহহ গম্যেহ স্বাৎ।

ব্যাখ্যা—একাহগম্যে ৰাচ্যে সতি অস্বাৎপৰ ঈনণ্‌স্যাৎ।

সৰলার্থ—“এদিনতে যাব পৰা হয়”—এনে অৰ্থত অস্ব পদৰ পিছত
ঈনণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—আস্বীনম্।

২৮৮। ঈনোহঞ্চস্তাদিংশি বা স্বার্থে।

ব্যাখ্যা—অদিংশি অৰ্থে গম্যমানে সতি অন্‌চস্তাৎ স্বার্থে বা ঈনঃ
প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—দিশ্ নুবুজালে অন্‌চ প্ৰত্যয়ান্ত পদৰ পিছত প্ৰত্যয়ার্থত
বিকল্পে ঈন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—প্ৰাচীনম্।

২৮৯। আসিতঙ্ অষড়্‌ক্ষালং কৰ্ম্মাণি পুৰুষাদপি।

ব্যাখ্যা—আসিতঙ্-অষড়্‌ক্ষ-অজংকৰ্ম-অজং পুৰুষাদপি স্বার্থেবা ঈনঃ
প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—আসিতঙ্-অষড়্‌ক্ষ-অজংকৰ্ম-অজংপুৰুষ পদৰ পিছত
স্বার্থ অৰ্থত বিকল্পে ঈন্ প্ৰত্যয় হ'ব। উদাহৰণ—অষড়্‌ক্ষীণম্।

২৯০। নৰাদ্‌ যদীনত্ব তনাঃ। নৰো নুচ তনত্বয়োঃ।

ব্যাখ্যা—স্বার্থে সতি নৰাৎ পৰাঃ যৎ-ইন-ত্ব-তনাঃ প্ৰত্যয়াঃ স্যুঃ,
তনত্বয়োঃ পৰয়োঃ সতোঃ নৰঃ স্থানে নু চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—স্বার্থ (প্ৰত্যয়ার্থ) অৰ্থ বুজালে নব পদৰ পিছত যৎ-ইন-ত্ব-
তন্ প্ৰত্যয়বোৰ হলে নবৰ ঠাইত নু হ'ব। উদাহৰণ—নৰ্যম্।

২৯১। পুৰাতনাত্মাৎ প্ৰাক্তনত্ব ভবাঃ ।

ব্যাখ্যা—স্বার্থে-অৰ্থে সতি পুৰাতনাত্মাৎ প্ৰাৎপৰ-ঈন-ত্ব-ভবাঃ প্ৰত্যয়াঃ
স্যাঃ ।

সৰলার্থ—স্বার্থ অৰ্থ বুজালে পুৰাতন অৰ্থ হলে প্ৰপদৰ পিছত ইন-
ত্ব-আক তন্ প্ৰত্যয়বোৰ হব । উদাহৰণ—প্ৰাণম্ ।

২৯২। বা ভাগৰূপ নামভ্যো ধ্যেয়ট্ । তল্ দেৱ শব্দতঃ ।

ব্যাখ্যা—স্বার্থে-অৰ্থে সতি ভাগৰূপ নামভ্য-পৰঃ বা ধ্যেয়ট্ স্যাৎ, দেৱ
শব্দতঃ পৰঃ বা তল্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—স্বার্থত (প্ৰত্যয়ার্থত) ভাগ-ৰূপ-নাম পদৰ পিছত বিকল্পে
ধ্যেয়ট্ প্ৰত্যয় আৰু দেৱ শব্দৰ পিছত বিকল্পে তল্ প্ৰত্যয় হব ।
উদাহৰণ—ভাগদেয়ম্—দেবতা ।

২৯৩। বৰ্ণাৎ কাৰঃ ।

ব্যাখ্যা—স্বার্থে-অৰ্থে সতি বৰ্ণাৎ (অক্ষৰ মাত্ৰাৎ পৰঃ) কাৰঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—স্বার্থ অৰ্থ বুজালে বৰ্ণ মাত্ৰ বুজালে কাৰ প্ৰত্যয় হব ।
উদাহৰণ—ককাৰঃ ।

২৯৪। স্বৰান্তে শ্চ ।

ব্যাখ্যা—স্বার্থে-অৰ্থে সতি স্বৰাৎ (স্বৰবৰ্ণাৎপৰঃ) তঃ (নিম্বৰ তঃ স্যাৎ)
চকাৰাৎ ককৰন্ত সন্তঃ ।

সৰলার্থ—স্বার্থ অৰ্থত স্বৰবৰ্ণৰ পিছত নিম্বৰ ত হব আৰু কাৰ প্ৰত্যয়ো
হব । উদাহৰণ—অৎ ।

২৯৫। বাহ্মে ফঃ ।

ব্যাখ্যা—স্বার্থে-অৰ্থে সতি বাহ্মপৰঃ এফঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—স্বার্থ অৰ্থত ব বৰ্ণৰ এফ হব । উদাহৰণ—ৰেফঃ ।

২৯৬। ঈনগন্তা নিপাত্যন্তে কেচিদর্থানুসাবতঃ ।

ব্যাখ্যা—অর্থানুসাবতঃ হেতোঃ-কেচিৎ-ঈনগন্তাঃ (প্ৰসিদ্ধ শব্দাঃ)
নিপাত্যন্তে সাধৰঃ ক্লিপ্তন্তে ।

সৰলার্থ—বিশেষ অৰ্থ অনুসৰি কিছুমান প্ৰসিদ্ধ ঈনগন্ত পদ শিঙিট-
সকলে নিপাতসিদ্ধ কৰিছে । উদাহৰণ—অদ্যস্বীক্ৰ ।

২৯৭। সান্ত 'পদীনং' সথ্যে ।

ব্যাখ্যা—সথ্যে-অৰ্থে সতি সান্তপদীনং নিপাত্যতে ।

সৰলার্থ—সৌখ্য অৰ্থ বুজালে সান্তপদী পদ নিপাতসিদ্ধ হব ।

২৯৮। শালীনো ধৃষ্টতা বহিতে ।

ব্যাখ্যা—ধৃষ্টতা বহিতে (সলজ্জ্বাচ্যেসতি) শালীনঃ ঈদং নিপাত্যতে ।

সৰলার্থ—সলজ্জ্ব (লাজ পোৱা) অৰ্থ বুজালে শালীন পদ নিপাতনত সিদ্ধ হব ।

২৯৯। হ্যোগোদোহ সমুদ্ভৱ স্পিষি হৈয়ঙ্গবীনমিত্যপি ।

ব্যাখ্যা—গতে-অহি অৰ্থে সতি হ্যঃ, গোদোহসমুদ্ভৱে স্পিষি-অৰ্থে সতি হৈয়ঙ্গবীনমিত্যপি নিপাত্যতে ।

সৰলার্থ—যোৱা দিনক বুজালে হ্যঃ আৰু আগদিনাখনে গাই খিৰোৱা গাখীৰৰ উৎপন্ন হোৱা মাখন বুজালে হৈয়ঙ্গবীন পদ নিপাতসিদ্ধ হব ।

৩০০। কৰ্ণাদিত্যো জাহমূলে ।

ব্যাখ্যা—মূলে-অৰ্থে সতি কৰ্ণাদিত্যঃপৰঃ জাহস্যাৎ ।

সৰলার্থ—মূল (ওচৰ) বুজালে কৰ্ণাদি পদৰ পিছত জাহ হৈ নিপাত হব । উদাহৰণ—কৰ্ণজাহঃ ।

৩০১। পাকে পীত্বাদিকাং কুণঃ ।

ব্যাখ্যা—পাকে-অৰ্থে সতি পীত্বাদিকাংপৰঃ কুণঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—পাক কৰা (বন্ধা) অৰ্থ হলে পীলু আদি পদৰ পিছত কুণ হব । উদাহৰণ—পীলুকুণঃ ।

৩০২। পুৰঃপশ্চাদ্ধক্ষিণাত্যন্ত্যন্ শে যেহৰ্থে ।

ব্যাখ্যা—শেষে-অৰ্থে সতি পুৰঃ পশ্চাৎ দক্ষিণাত্যঃ পৰঃ ত্যন্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সম্বন্ধ বুজালে পুৰঃ পশ্চাৎ দক্ষিণ পদৰ পিছত ত্যন্-প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—পৌৰভ্যঃ ।

৩০৩। ত্যবব্যয়াৎ ।

ব্যাখ্যা—শেষে-অৰ্থে সতি অবব্যয়াৎপৰঃ ত্যন্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সম্বন্ধ অৰ্থ বুজালে অব্যয় পদৰ পিছত ত্যপ্ প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—অমাত্যঃ।

৩০৪। কালাৰ্থকাব্যয়াৎ প্ৰাহে চিৰভ্যাঞ্চ তনট্ স্মৃতঃ।

ব্যাখ্যা—শেষে-অৰ্থে সতি কালাৰ্থকাব্যয়াৎ প্ৰাহে চিৰভ্যাঞ্চ পৰঃ তনট্
প্ৰত্যয়ঃ-শিষ্টেঃ স্মৃতঃ।

সৰলার্থ—সম্বন্ধ অৰ্থ বুজালে কালাৰ্থক অব্যয় পদ আৰু প্ৰাহে চিৰ
আদি পদৰ পিছত তনট্ প্ৰত্যয় হব বুলি শিষ্টসকলে কয়।
উদাহৰণ—প্ৰান্তনম্।

৩০৫। ঐষমোহ্যঃ স্বসৌ বা ত্যপ্।

ব্যাখ্যা—শেষে-অৰ্থে সতি ঐষমোহ্যঃ ক্লসঃ পৰঃ বা ত্যপ্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—সম্বন্ধ অৰ্থ বুজালে ঐষম্ হ্যঃ স্বঃ পদৰ পিছত বিকল্পে ত্যপ্
প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—হ্যস্ত্য।

৩০৬। নিস স্ত্যৰ্ দেশ নিৰ্গতে।

ব্যাখ্যা—দেশান্নিৰ্গতে-অৰ্থে সতি নিসঃপৰস্ত্যপ্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—দেশৰ পৰা ওলোৱা অৰ্থ হলে নিস পদৰ পিছত ত্যপ্
প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—নিষ্ঠাঃ।

৩০৭। অৰেৰ্দুন্ধে সোড়দুষ্মৰীষাঃ।

ব্যাখ্যা—অৰেৰ্দুন্ধে মেঘস্য দুন্ধে-অৰ্থে সতি তস্মাৎ পৰঃ সোড়
দুষ, মৰীষাঃ স্যুঃ (ভৱেয়ুঃ)।

সৰলার্থ—‘মেঘৰ গাখীৰ হয়’ এনে অৰ্থ বুজালে অৱিপদৰ পিছত
সেড়-দুষ-মৰীষ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—অৱিষোত্ম্।

৩০৮। নিফলে তিলাৎ পিঞ্জ পেজৌ।

ব্যাখ্যা—নিফলে-অৰ্থে সতি তিলাৎপৰঃ পিঞ্জপেজৌ স্তঃ।

সৰলার্থ—নিফল বুজালে তিল পদৰ পিছত পিঞ্জ আৰু পেজ হব।
উদাহৰণ—তিলপিঞ্জঃ।

৩০৯। ললাট কৰ্ণাৎ কনলকাৰে।

ব্যাখ্যা—অলকাৰে-অভিধেয়ে ললাট কৰ্ণাৎ সন্তম্যস্তাৎপৰঃ কন্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অলঙ্কাৰ অৰ্থ বুজালে লগাট আৰু কৰ্ণ পদৰ পিছত কণ্
হব। উদাহৰণ—লগাটিকঃ।

৩১০। গ্ৰীৱাদেঃ স্যাদণেয় ৭ চ।

ব্যাখ্যা—অলঙ্কাৰেৰাচ্যে সতি গ্ৰীৱাদেঃ পৰঃ অণ্-এয়ণ্ চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অলঙ্কাৰ অৰ্থ বুজালে গ্ৰীৱাদি পদৰ পিছত অণ্ আৰু
এয়ণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—গ্ৰৈৱৈয়কম্।

৩১১। ময়ড্ বিকাৰে।

ব্যাখ্যা—বিকাৰে (প্ৰকৃতাদন্যথা ভাবে-অৰ্থে সতি) অৰ্থানুসাৰিনঃ পদাৎ
পৰঃ—ময়ট্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—বিকাৰ (প্ৰকৃতিতকৈ অন্য হোৱা) অৰ্থ বুজালে তেনে অৰ্থ
যুক্ত পদৰ পিছত ময়ট্ হব। উদাহৰণ—সুৱৰ্ণময়ম্।

৩১২। প্ৰাচুৰ্য্যে।

ব্যাখ্যা—প্ৰাচুৰ্য্যে-অৰ্থে সতি অৰ্থানুসাৰিনঃ পদাৎপৰঃ ময়ট্ প্ৰত্যয়ঃ
স্যাৎ।

সৰলার্থ—প্ৰাচুৰ্য্য (অত্যধিক) অৰ্থ বুজালে অৰ্থবাচক পদৰ পিছত
ময়ট্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—আশ্চৰ্যময়ম্।

৩১৩। স্বৰূপে।

ব্যাখ্যা—স্বৰূপে-অৰ্থে সতি অৰ্থানুসাৰিনঃ পদাৎপৰঃ ময়ট্ প্ৰত্যয়ঃ
স্যাৎ।

সৰলার্থ—স্বৰূপ অৰ্থ বুজালে তদৰ্থ পদৰ পিছত ময়ট্ প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—আনন্দময়ম্।

৩১৪। প্ৰস্তুতে হপিচ।

ব্যাখ্যা—প্ৰস্তুতে-অৰ্থে সতি অৰ্থানুসাৰিনঃ পদাৎপৰঃ ময়ট্ প্ৰত্যয়ঃ
স্যাৎ।

সৰলার্থ—প্ৰস্তুত অৰ্থ বুজালে তদৰ্থ যুক্ত পদৰ পিছত ময়ট্ প্ৰত্যয়
হব। উদাহৰণ—অন্নময়ম্।

৩১৫। ভাগাধিকং মূল্যমসৌত্যৰ্থে সংখ্যার্থকাময়ট্ ।

ব্যাখ্যা—অস্যাভাগাধিকং মূল্যমিত্যৰ্থে গম্যমানেসতি সংখ্যার্থকাৎ পদাৎপৰঃ ময়ট্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—‘এই অংশৰ অধিক মূল্য হয়’ এনে অর্থ বুজালে সংখ্যার্থক পদৰ পিছত ময়ট্ প্রত্যয়ে হব । উদাহৰণ—দ্বিময়ম্ ।

৩১৬। এতচ্ছবীৰা চিকিৎসো যস্তত্র ক্ষেত্রিয়ঃস্মৃতঃ ।

ব্যাখ্যা—এতচ্ছবীৰাচিকিৎসাঃ যঃ (ৰোগঃ) তত্র ক্ষেত্রিয়ঃ স্মৃতঃ (উক্তঃ) ।

সৰলার্থ—শবীৰৰ ‘চিকিৎসা কৰিব নোৱাৰা ৰোগ অর্থ বুজালে তাক ক্ষেত্রিয় বুলি কয় । উদাহৰণ—ক্ষেত্রিয়ঃ ।

৩১৭। আকর্ষাদেঃ কন্ কুশলে ।

ব্যাখ্যা—কুশলে-অৰ্থে সতি আকর্ষাদেঃপৰঃকণ্‌স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কুশল অর্থ বুজালে আকর্ষাদি পদৰ পিছত কন্ প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—আকর্ষকঃ ।

৩১৮। কামে ধন হিৰণ্যঃ ।

ব্যাখ্যা—কামে (অভিলাষে-অৰ্থে গম্যমানে সতি) ধনহিৰণ্যতঃ পৰঃ কন্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অভিলাষ কৰা অর্থ বুজালে ধন আৰু হিৰণ্য পদৰ পিছত কন্ প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—ধনকঃ ।

৩১৯। স্বাক্ষাৎ প্রসক্তে ।

ব্যাখ্যা—প্রসক্তে (আসক্তে-অৰ্থে সতি) স্বাক্ষাৎ (স্বাক্ষৰাচকাৎ পদাৎপৰঃ) কন্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—আসক্ত হোৱা অর্থ বুজালে স্বাক্ষ বাচক পদৰ পিছত কন্ প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—কেশকঃ ।

৩২। উদবাদাদ্যন ইকণীৰিতঃ ।

ব্যাখ্যা—আদ্যানে (বিজিগীষাবিৰজ্জিহ্তে-অৰ্থে সতি) উদবাৎ পদাৎ পৰঃ ইকণ্ প্রত্যয়ঃ ঈৰিতঃ ।

সৰলার্থ—জন্ম কৰা ইচ্ছা নথকা অৰ্থ বুজালে উদৰণদৰ পিছত ইকন্ হব। উদাহৰণ—উদৰিকঃ।

৩২১। স্ত্ৰিযাং ভৱার্থে হৃজি মন্ত্ৰাভ্যাং কন্।

ব্যাখ্যা—ভৱার্থে-অৰ্থে সতি স্ত্ৰিয়াং ৰাচ্যাং সত্যাং হৃজি মন্ত্ৰাভ্যাং পৰঃ কন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—তাত হোৱা বা জন্মা অৰ্থ হলে আৰু স্ত্ৰীবাচ্য হলে হৃজি আৰু মন্ত্ৰ (দেশবিশেষ বাচক) পদৰ পিছত কন্ প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—হৃজিকা।

৩২২। প্ৰাক্‌সংখ্য শত পাদাদেঃকন্বীপাদানদণ্ডেন।

ব্যাখ্যা—বীপাদানদণ্ডেন-অৰ্থে সতি প্ৰাক্‌ সংখ্যক শতপাদাদেঃ পৰঃ কন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ব্যাপ্তীচ্ছা-দান গ্ৰহণ কৰা আৰু দণ্ড (জৰিমনা কৰা) আদি অৰ্থ বুজালে আৰু স্ত্ৰী বাচ্য হলে আগত থকা শতাদি সংখ্যাবাচক পদৰ পিছত কন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—দ্বিপাদিকাম্।

৩২৩। ইৱার্থে কন্ প্ৰতিকৃতৌ।

ব্যাখ্যা—প্ৰতিকৃতৌ (প্ৰতিকৃতিৰ্থে) ইৱার্থে (সদৃশার্থে চ সতি অৰ্থানু-সাৰিনঃ পদাৎপৰঃ কন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—প্ৰতিকৃতি (প্ৰতিমূৰ্তি) আৰু সদৃশ অৰ্থ বুজালে তদৰ্থক পদৰ পিছত কন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—অশ্বকঃ।

৩২৪। সংজ্ঞায়াং লুপ্‌ মনুষ্যকে।

ব্যাখ্যা—মনুষ্যকে (মনুষ্য হুতি সংজ্ঞায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং) ইৱার্থে কনঃলুপ্স্যাৎ (লোপো ভৱতি)।

সৰলার্থ—মনুষ্য হুতি সংজ্ঞা বুজালে ইৱার্থত হোৱা কন্ প্ৰত্যয়ৰ লোপ হব। উদাহৰণ—শ্বৰকুটী লোমশঃ।

৩২৫। অপণ্যে জীৱিকার্থে চ।

ব্যাখ্যা—অপণ্যে (পণ্যভিমে) জীৱিকার্থে সতি চ প্ৰতিকৃত্যৰ্থে বিহিত কন্ প্ৰত্যয়স্য লুপ্‌ স্যাৎ।

সৰলার্থ—পণ্য (বেচা) ভিন্ন জীৱিকাৰ্থ অৰ্থ হলে প্ৰতিকৃতি অৰ্থত
হোৱা কন্ প্ৰত্যয়ৰ লোপ হব। উদাহৰণ—আদিত্যঃ।

৩২৬। শিলায়া এয় গীয়ৌ চ।

ব্যাখ্যা—ইৰাৰ্থে-অৰ্থে সতি শিলায়াঃ পৰৌ এয়ন্ ঈয়ৌ প্ৰত্যয়ৌভ্যঃ।

সৰলার্থ—সদৃশ অৰ্থ হলে শিলা পদৰ পিছত এয়ন্ আৰু ঈয় প্ৰত্যয়
হব। উদাহৰণ—শৈলেন্নম্।

৩২৭। শাখাদিত্যস্ত যঃ স্মৃতঃ।

ব্যাখ্যা—ইৰাৰ্থে সতি শাখাদিত্যঃ পৰস্ত যঃ প্ৰত্যয়ঃ স্মৃতঃ।

সৰলার্থ—সদৃশ অৰ্থ বুজালে শাখাদি পদৰ পিছত য প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—শাখাঃ।

৩২৮। ঈয়ঃ কুশাগ্ৰাৎ।

ব্যাখ্যা—ইৰাৰ্থে-অৰ্থে সতি কুশাগ্ৰাৎ পৰঃ-ঈয়ঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—সদৃশ অৰ্থ বুজালে কুশাগ্ৰ পদৰ পিছত ঈয় প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—কুশাগ্ৰীয়া।

৩২৯। ইৰাৰ্থে সমাসগ পদাদপি।

ব্যাখ্যা—ইৰাৰ্থে-অৰ্থে সতি সমাসগপদাদপি ঈয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—সদৃশ অৰ্থ বুজালে সমাসান্ত পদৰ পিছত ঈয় প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—কাকতালীয়ম্।

৩৩০। ঈকণ্ লোহিত কৰ্কাভ্যাম্।

ব্যাখ্যা—ইৰাৰ্থে-অৰ্থে সতি লোহিত কৰ্কাভ্যাম্ পৰঃ ইকণ্ প্ৰত্যয়ঃ
স্যাৎ।

সৰলার্থ—সদৃশ অৰ্থ বুজালে লোহিত আৰু কৰ্ক শব্দৰ পিছত ঈকণ
প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—লৌহিতীকম্।

৩৩১। তত্বৌ ভাবে।

ব্যাখ্যা—ভাবে (জাতি-ক্ৰিয়া-গুণ-দ্রব্যাত্মকেহৰ্থে গম্যমানেসতি) তত্বৌ-
ভাৱে অৰ্থানুসৰিণঃ পদাৎপৰৌ তত্বৌ প্ৰত্যয়ৌ ভৱতঃ।

সৰলার্থ—ভাৱ অৰ্থাৎ জাতি-ক্ৰিয়া-গুণ-দ্রব্যাত্মক অৰ্থ যুক্ত যথ্য
পদৰ পিছত ত আৰু হ্ৰ প্রত্যয় হব। উদাহৰণ—দ্রব্যাত্ম্য।

৩৩২। ইমন্ চ পৃথাদেঃ ।

ব্যাখ্যা—ভাৱে-অৰ্থে সতি পৃথাদেঃ পৰঃ ইমন্ অন্ চ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ভাৱ অৰ্থ বুজালে পৃথাদি পদৰ পিছত ইমন্ আৰু অন্
প্রত্যয় হব। উদাহৰণ—প্ৰথিমা।

৩৩৩। বৰ্ণ ৰাচি দৃঢ়াদিত্যঃ কৰ্ত্তব্যো যল্লিম্বপি ।

ব্যাখ্যা—ভাৱে-অৰ্থে সতি বৰ্ণৰাচি দৃঢ়াদিত্যঃ পদেভ্যঃ পৰৌ যন্ ইমন্
প্রত্যয়ৌ স্তঃ, অপি শব্দাৎ তদ্বৌ চ ভৱতঃ ।

সৰলার্থ—ভাৱ অৰ্থ বুজালে বৰ্ণ বাচক আৰু দৃঢ়াদি বাচক পদৰ
পিছত যন্-ইমন্-ত-স্ত আদি প্রত্যয়বোৰ হব। উদা—শৌক্যাম্ ।

৩৩৪। স্ত্ৰিয়াম্ চ ব্ৰিদন্ধাদেঃ ।

ব্যাখ্যা—ভাৱে-অৰ্থে স্ত্ৰিয়াং ৰাচ্যাং সত্যাং ব্ৰিদন্ধাদেঃ পৰঃ-অন্ চ
স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ভাৱ অৰ্থ বুজালে স্ত্ৰী বাচ্য হলে ব্ৰিদন্ধাদি পদৰ পিছত
অন্ প্রত্যয় হব। উদাহৰণ—ব্ৰৈদন্ধ্যম্ ।

৩৩৫। যণ্ভাৱে কৰ্ম্মণ্যপি গুণ ৰচন ব্ৰাহ্মণাদিত্যঃ ।

ব্যাখ্যা—ভাৱে-অৰ্থে চ কৰ্ম্মণ্যপি ৰাচ্যে গুণ ৰচন ব্ৰাহ্মণাদিত্যঃ পৰঃ
যন্ প্রত্যয় স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ভাৱ অৰ্থ হলে আৰু কৰ্ম হোৱা বুজালে গুণ আৰু ব্ৰাহ্মণাদি
পদৰ পিছত যন্ প্রত্যয় হব। উদাহৰণ—জাড়্যম্ ।

৩৩৬। সখিদূতী ৰণিজো যঃ ।

ব্যাখ্যা—ভাৱে-অৰ্থে কৰ্মণ্য পিচৰাচ্যে সতি সখি দূতী ৰণিজঃ পৰঃ
যঃ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ভাৱ অৰ্থ আৰু কৰ্ম হোৱা বুজালে সখি-দূতী আৰু
ৰণিজ পদৰ পিছত য প্রত্যয় হব। উদাহৰণ—সখ্যাম্ ।

৩৩৭। স্তেনাদ্ যো নশ্চ লুক্ ।

ব্যাখ্যা—ভাৱে-অৰ্থে চ কৰ্ম্মণ্যপি ৰাচ্যে স্তেনাদ্ পৰঃ যঃ স্যাৎ । য়ে
পৰে সতি স্তেনস্য নশ্চ (নকাৰস্য) লুক্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ভাৱ অৰ্থ আৰু কৰ্ম্ম হোৱা বুজালে স্তেন পদৰ পিছত য
প্ৰত্যয় হলে স্তেনৰ ন বৰ্ণৰ লোপ হব । উদাহৰণ—স্তেন্যম্ ।

৩৩৮। য ণ্ চ ।

ব্যাখ্যা—ভাৱে-অৰ্থে কৰ্ম্মণ্যপি চ ৰাচ্যে সতি স্তেনাৎপৰঃ যন্ চ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ভাৱ অৰ্থ আৰু কৰ্ম্ম হোৱা বুজালে স্তেন পদৰ পিছত যন্
প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—স্তৈন্যম্ ।

৩৩৯। জ্ঞানিজাতি ৰয়ো ৰাচি হায়নান্ত যুৰাদিকাৎ ।

উদ্গাত্ৰাদেশ্চ নাম্যন্ত লঘুপূৰ্ব্বাদিণ্যতে ॥

ব্যাখ্যা—ভাৱে কৰ্ম্মণ্যপিচৰাচ্যে প্ৰাণি জাতি ৰয়ো ৰাচি হায়নান্ত
যুৰাদিকাৎ উদ্গাত্ৰাদেশ্চ নাম্যন্ত লঘু পূৰ্ব্বাৎ পৰঃ—অণ্ প্ৰত্যয়ঃ
ইয্যতে ।

সৰলার্থ—ভাৱ আৰু কৰ্ম্ম হোৱা বুজালে প্ৰাণি জাতি-ৰয়ঃ-হায়ন-
যুৰাদি-উদ্গাত্ৰাদি-নামীঅন্ত আৰু লঘু পূৰ্ব্ব হোৱা পদৰ পিছত
অণ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—আশ্বম্ ।

৩৪০। যোপধাৎ প্ৰাক্ষৰ ঙ্গৰো বহুস্বৰ পদাদকণ্ ।

ব্যাখ্যা—ভাৱে কৰ্ম্মণ্যপিচৰাচ্যে যো পধাৎ প্ৰাক্ স্বৰঙৰোঃ বহুস্বৰ
পদাৎ অকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ভাৱ আৰু কৰ্ম্ম বুজালে য উপধা হোৱা, পূৰ্ব্বস্বৰ ঙ্গৰণ
আৰু বহুস্বৰযুক্ত পদৰ পিছত অকণ্ প্ৰত্যয় হব ।
উদাহৰণ—ৰামণীয়কম্ ।

৩৪১। সহায়্যাৎ যন্ চ ।

ব্যাখ্যা—ভাৱে কৰ্ম্মণ্যপি চ ৰাচ্যে সহায়্যাৎ পৰঃ যন্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ভাৱ আৰু কৰ্ম্ম বুজালে সহায় পদৰ পিছত যন্ প্ৰত্যয়
হব । উদাহৰণ—সাহায্যম্ ।

৩৪২। দ্বন্দ্বাৎ স্থিৰামকণ্ ।

ব্যাখ্যা—ভাৱে কৰ্ম্মণ্যপি চ ৰাঢ্যে স্থিৰাৎ (স্থিৰিজেৱিয়মে) দ্বন্দ্বাৎ (দ্বন্দ্ব সমাসীয় পদাৎ পৰশ্চ অকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।)

সৰলার্থ—ভাৱ আৰু কৰ্ম্ম বুজালে স্ত্ৰীলিঙ্গ বিষয়ত দ্বন্দ্ব সমাসযুক্ত পদৰ পিছত অকণ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—পৈতাপুষ্ণিকা ।

৩৪৩। মনোজ্ঞাদেবকণ্ ।

ব্যাখ্যা—ভাৱে কৰ্ম্মণি চ ৰাঢ্যে মনোজ্ঞাদেঃ পৰঃ অকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ভাৱ আৰু কৰ্ম্ম বুজালে মনোজ্ঞাদি পদৰ পিছত অকণ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—মানুষ্যকম্ ।

৩৪৪। এষণ্ জ্ঞাতি কপিভ্যাং স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—ভাৱে কৰ্ম্মণি চ ৰাঢ্যে জ্ঞাতি কপিভ্যাং পৰঃ এষণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ভাৱ আৰু কৰ্ম্ম হোৱা বুজালে জ্ঞাতি আৰু কপি পদৰ পিছত এষণ্ হব । উদাহৰণ—জাতেয়ম্ ।

৩৪৫। ঋত্বিগ্ভ্য ঈয় ইম্যতে ।

ব্যাখ্যা—ভাৱে কৰ্ম্মণি চ ৰাঢ্যে ঋত্বিগ্ভ্যঃপৰঈয় ইম্যতে ।

সৰলার্থ—ভাৱ আৰু কৰ্ম্ম বুজালে ঋত্বিক আদি পদৰ পিছত ঈয় প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—অচ্ছাৱাকীৰ্যম্ ।

৩৪৬। স্বার্থে চতুৰ্ৰ্গাদে যণ্ ।

ব্যাখ্যা—স্বার্থে-অৰ্থে সতি চতুৰ্ৰ্গাদেঃপৰঃ যণ্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—স্বার্থ (প্ৰত্যয়ার্থ বুজালে) চতুৰ্ৰ্গাদি পদৰ পিছত যণ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—চাতুৰ্ৰ্গম্ ।

৩৪৭। তেন নিৰ্ব্বৃত্তিমিত্যৰ্থে কৃদ্ভাৱপ্ৰত্যয়াদিমঃ ।

ব্যাখ্যা—তেন নিৰ্ব্বৃত্তিমিত্যৰ্থে-অৰ্থে সতি কৃদ্ভাৱঃপ্ৰত্যয়াৎ (কৃতপ্ৰকৰণীয় ভাৱ ৰাঢ্য প্ৰত্যয়ান্তাৎ পদাৎ পৰঃ) ইমঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ভেননিৰ্ব্বৃত্ত অৰ্থাৎ তাৰ দ্বাৰা নিষ্পন্ন হোৱা অৰ্থ বুজালে কৃৎ

প্ৰকৰণোক্তভাৱবাচ্য বিহিত প্ৰত্যয়ান্ত তৃতীয়ান্ত পদৰ পিছত ইম
প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পাকিমম্।

৩৪৮। ইচ্চাদেৰিষ্মনেনেতি।

ব্যাখ্যা—অনেন ইত্যৰ্থে-অৰ্থে সতি ইচ্চাদেঃ (জ্ঞান্তাৎপৰঃ) ইন্ প্ৰত্যয়ঃ
স্যাৎ।

সৰলার্থ—‘ইয়াৰ দ্বাৰা হয়’ এনে অৰ্থ বুজালে ত্ত প্ৰত্যয়ান্ত পদৰ
পিছত ইন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ইচ্চা।

৩৪৯। পূৰ্ব্বাদপি ত্ৰাৎ পৰাৎ।

ব্যাখ্যা—অনেন ইত্যৰ্থে-অৰ্থে সতি পূৰ্ব্বাদপি ত্ৰাৎ (ক্ত প্ৰত্যয়ান্তাৎ
পদাৎপৰঃ) ইনঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—‘ইয়াৰ দ্বাৰা হয়’ এনে অৰ্থ বুজালে ত্ত প্ৰত্যয়ান্ত পদৰ পিছত
থকা পূৰ্ব পদৰ পিছত ইণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—কৃতপুৰী।

৩৫০। অশ্বেচ্চা চৈদমুপদৌ।

ব্যাখ্যা—চৈ (যদি) অশ্বেচ্চা ইত্যৰ্থো ভৱতি তদানুপদাৎপৰঃ ইন্
প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—যদি অশ্বেচ্চা অৰ্থাৎ অনুসন্ধানকাৰী অৰ্থ বুজালে অনুপদ
পদৰ পিছত ইন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—মুগমনুপদৌ।

৩৫১। দ্ৰষ্টি সাক্ষী স ঈশ্বৰঃ।

ব্যাখ্যা—দ্ৰষ্টি-ইত্যৰ্থে-অৰ্থে সতি সাক্ষী স্যাৎ (সাক্ষশব্দাৎ ইন্ প্ৰত্যয়ঃ
স্যাৎ) সঃ (সাক্ষী) ঈশ্বৰঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—‘দেখিছে’ অৰ্থ বুজালে সাক্ষ শব্দৰ পিছত ইন্ প্ৰত্যয় হৈ
সাক্ষী পদ হয় আৰু সেই সাক্ষী ঈশ্বৰ বোলা হয়।

৩৫২। তদস্যাস্তীতি মন্তুস্ত বিনিঃ প্ৰথমাস্ততঃ।

ব্যাখ্যা—অস্য তদস্তি ইত্যৰ্থে সতি প্ৰথমাস্ততঃ (প্ৰথমাস্তাৎ) পৰাঃ
মন্তুস্তবিনিঃ (মন্ত-বন্ত-বিন্-ইনঃ-প্ৰত্যয়াঃ স্যুঃ (ভৱেয়ুঃ)।

সৰলার্থ—‘তাৰ এই আছে এনে অৰ্থ বুজালে প্ৰথমাস্ত পদৰ পিছত
মন্ত-বন্ত-বিন্-ইন্ প্ৰত্যয়বোৰ হব। উদাহৰণ—গোমান্।

৩৫৩। ভূমনিন্দা প্ৰশংসা স্তু নিত্যযোগে ইতিশায়নে
সংসৰ্গে ইন্দ্ৰি বিবক্ষায়ামমৌ মন্তাদয়ঃ স্মৃতাঃ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি ভূম নিন্দা প্ৰশংসানিত্যযোগে অতিশায়নে
সংসৰ্গে বিবক্ষয়ায়াং বাচ্যাংসত্যাং অমৌ মন্তাদয়ঃ প্ৰত্যয়াঃ স্মৃতাঃ।

সৰলার্থ—‘তাৰ এই আছে’ এনে অৰ্থ হলে বহু কুৎসা, প্ৰশংসা (স্ততি)
নিত্য (বস্তু) অতিশায়ন (বৰ বেছি) সংসৰ্গ (সম্বন্ধ) বিবক্ষা (কবলৈ
ইচ্ছা কৰা) আদি অৰ্থ যুক্তপদৰ পিছত মন্ত আদি প্ৰত্যয়বোৰ
হব।

৩৫৪। অবৰ্ণান্ত্ৰাম্বকাৰান্তাদবৰ্ণোপধমৌ পধাৎ।

অশিড্ ধুডন্ত শব্দাচ্চ বন্তঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি অবৰ্ণান্ত্ৰাৎ মকাৰান্ত্ৰাচ্চ অবৰ্ণ মবৰ্ণোপধাৎ
অশিড্ ধুডন্ত শব্দাচ্চ পৰঃ বন্তঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ইয়াৰ সেই আছে এনে অৰ্থত অবৰ্ণান্ত্ৰ, মকাৰান্ত্ৰ-অবৰ্ণ
আৰু মবৰ্ণ উনধা হোৱা পদ, শিৎসংজ্ঞা তিন ধুডন্ত হোৱা পদৰ
পিছত বন্ত প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—গুণৱান।

৩৫৫। ন যৱাদিকাৎ।

ব্যাখ্যা—যৱাদিকাৎ পদাৎ পৰঃ বন্তঃ ন স্যাৎ।

সৰলার্থ—যৱাদি পদৰ পিছত বন্ত প্ৰত্যয় নহব। উদাহৰণ—যৱমান্।

৩৫৬। তসৌ স্তসৌ স্তৌ মন্তাদৌ।

ব্যাখ্যা—মন্তাদৌ প্ৰত্যয়েপৰে সতি তসৌঃ (তকাৰ-সকাৰযোগেস্থানে)
তসৌ (বৰ্ণো) স্তঃ।

সৰলার্থ—মন্ত আগি প্ৰত্যয় হলে পদৰ ত আৰু স বৰ্ণৰ ঠাইত ক্ৰমে
ত আৰু স হব। উদাহৰণ—বিদ্যাহ্বান্।

৩৫৭। সো নভোহজিবসৌ ব্ৰতৌ।

ব্যাখ্যা—ব্ৰতৌ পৰেসতি নভোহজিবসঃ সঃ (সকাৰসাম্বন্ধে) সঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—বন্ত প্ৰত্যয় হলে নভস্ আৰু অজিবস্ শব্দৰ স বৰ্ণৰ ঠাইত
স হব। উদাহৰণ—নভস্বৎ।

৩৫৮। মস্ত্ৰাদেত্ত্বাচ্চ বাচিভ্যো লুক্ ।

ব্যাখ্যা—গুণবাচিভ্যঃ পৰস্য মস্ত্ৰাদেত্ত্বাচ্চ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—গুণবাচক পদৰ পিছত মস্ত্ৰ আদি প্ৰত্যয়ৰ লোপ হব ।

উদাহৰণ—গুৰুঃ ।

৩৫৯। ইষ্ঠৈয়ন্ সুনোৰপি ।

ব্যাখ্যা—ইষ্ঠৈয়ন্সুনোঃ পৰয়োঃ সতোঃ অপি মস্ত্ৰাদেত্ত্বাচ্চ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ইষ্ঠ আৰু ইয়ন্সু প্ৰত্যয়ান্ত পদৰ পিছত মস্ত্ৰ আদি প্ৰত্যয়ৰ লোপ হব । উদাহৰণ—গৰিষ্ঠঃ ।

৩৬০। স্ৰজ্জমায়া সন্তমেধাভ্যোৰিন্ । দীৰ্ঘশ্চাময়স্য তু ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি স্ৰজ্জমায়া অসন্ত মেধা আময়চ্চ বিন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, বিনি পৰে আময়চ্চদীৰ্ঘঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—‘ইয়াৰ সেই আছে’ এনে অৰ্থ বুজালে স্ৰজ্ (মালা) মায়া-মেধা আময় (ৰোগবিশেষ) পদৰ পিছত বিন্ প্ৰত্যয় হলে আময় দীৰ্ঘ হব । উদাহৰণ—স্ৰৱী ।

৩৬১। অকাৰান্তাদপি ব্ৰীহাদিভ্য ইন্স্বন্তিকা মতাঃ ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি অকাৰান্তাদ্ ব্ৰীহাদিভ্যঃ-অপি ইন্স্বন্তিকাঃ (ইন্-বন্ত-ইক্ প্ৰত্যয়াঃ) শিষ্টৈঃ মতাঃ (উক্তাঃ) ।

সৰলার্থ—ইয়াৰ সেই আছে এনে অৰ্থত অকাৰান্ত আৰু ব্ৰীহি পদৰ পিছত ইন্-বন্ত-ইক্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—দণ্ডী ।

৩৬২। শিখাদিভ্যো বন্তিনোস্তঃ ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি শিখাদিভ্যঃ পৰৌবন্তিনৌ (বন্ত-ইন্ প্ৰত্যয়ৌ) স্তঃ (ভৱতঃ) ।

সৰলার্থ—ইয়াৰ সেই আছে এনে অৰ্থ বুজালে শিখাদি পদৰ পিছত বন্ত আৰু ইন্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—শিখী ।

৩৬৩। বলাহাহুকপূৰ্ব্বাদিন্ ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি হাহুকপূৰ্ব্বাৎ বলাৎ পৰঃ ইন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ইয়াৰ সেই আছে এনে অৰ্থ বুজালে বাহু আৰু উৰু পদৰ
পিছত থকা বল পদৰ পিছত ইন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—বাহুবলী।

৩৬৪। সৰ্বপূৰ্বক বীজাদেঃ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি সৰ্বপূৰ্বক বীজাদেঃ পৰঃ ইন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ইয়াৰ সেই আছে এনে অৰ্থত সৰ্ব আগত থকা বীজাদি
পদৰ পিছত ইন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—সৰ্ববীজী।

৩৬৫। অৰ্থাদ্ যাচ্য ধনর্থকাৎ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি ধনর্থকাৎ অৰ্থাৎ পৰঃ ইন্ প্ৰত্যয়ঃ
স্যাৎ।

সৰলার্থ—ইয়াৰ সেই আছে এনে অৰ্থ বুজালেভিক্কা কৰা বুজোৱা
অৰ্থ পদৰ পিছত ইন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—অৰ্থী।

৩৬৬। ইন্বৰ্ণ শীল ধৰ্ম্মাস্তাৎ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি বৰ্ণশীল ধৰ্ম্মাস্তাৎ পদাৎ পৰঃ ইন্
প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ইয়াৰ সেই আছে এনে অৰ্থত বৰ্ণশীল আৰু ধৰ্ম্ম পদৰ
পিছত ইন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ব্ৰাহ্মণ বনী।

৩৬৭। বৰ্ণাত্তু ব্ৰহ্মচাৰিণি।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি ব্ৰহ্মচাৰিণি গম্যে চ বৰ্ণ পদাত্তু ইন্
প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—‘ইয়াৰ সেই আছে’ এনে অৰ্থত ব্ৰহ্মচাৰী পদৰ পিছত ইন্
প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ব্ৰহ্মচাৰিণঃ।

৩৬৮। সুখাদেৰিন্।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি সুখাদেঃ পৰঃ ইন্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ইয়াৰ সেই আছে এনে অৰ্থ বুজালে সুখাদি পদৰ পিছত
ইন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—শুখী।

৩৬৯। হস্ত দন্ত কৰাজ্জাতাৰিন্।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি জাতৌ চ গম্যমানে সতি হস্ত দন্ত কৰাৎ
পৰঃ ইন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—‘ইয়াৰ সেই আছে’ এনে অৰ্থ বুজালে আৰু জন্ম হোৱা অৰ্থ হলে হস্ত-সন্ত-কৰ পদৰ পিছত ইন্ প্ৰত্যয় হব। উদা—হস্তী।

৩৭০। দেশে পুৰুষাদিকাৎ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি দেশে গম্যো চ সতি পুৰুষাদিকাৎ পৰঃ ইন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—‘ইয়াৰ সেই আছে’ এনে অৰ্থত আৰু দেশ অৰ্থ বুজালে পুৰুষ পদৰ পিছত ইন্ হব। উদাহৰণ—পুৰুষিণী।

৩৭১। ইন্ পুৰণাস্তাৱয়সি।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি বয়সি গম্যো চ পুৰণাস্তাৎপৰঃ ইন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—‘ইয়াৰ সেই আছে’ এনে অৰ্থত আৰু বয়স অৰ্থ হলে পুৰণ প্ৰত্যয়ান্ত পদৰ পিছত ইন্ প্ৰত্যয় হব। উদা—পঞ্চমী।

৩৭২। পিণাচ ৰাতাতি সাৰাৎ কুক্ চ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি পিণাচ ৰাতাতিসাৰাৎ পৰঃ ইন্ স্যাৎ, ইনিসতি চ কুক্ আগমঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—‘ইয়াৰ সেই আছে’ এনে অৰ্থত পিণাচ-বাত-অতিসাৰ পদৰ পিছত ইন্ প্ৰত্যয় হলে ক আগম হব। উদাহৰণ—পিণাচকী।

৩৭৩। বৃন্দাদদন্তাৎ প্ৰাণিস্থাদ্ৰোগাৎ কুলক্ষণাদপি।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি বৃন্দাৎ (বৃন্দ সমাসাপন্নাত্) বোগাৎ কুলক্ষণাৎ তথা প্ৰাণিস্থাচ্চ পদাৎপৰঃ ইন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ইয়াৰ সেই আছে এনে অৰ্থত বৃন্দ সমাসীয় পদ, বোগ-কুলক্ষণ বাচক, অদন্ত আৰু প্ৰাণিস্থ অৰ্থাৎ (উক্ত পদবোৰ প্ৰাণিত হব) তেনে বাচক পদৰ পিছত ইন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—অজদন্তলক্ষ্মিনী।

৩৭৪। স্বাক্ষেভ্যস্ত যথা প্ৰাপ্তম্।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি যথা প্ৰাপ্তং স্বাক্ষেভ্যঃ (বৃন্দ সমাসাপ-
ক্ষেভ্যঃ পদেভ্যঃপৰাঃ মন্দাদয়ঃ স্যুঃ।

সৰলার্থ—‘ইয়াৰ সেই আছে’ এনে অৰ্থত স্বাক্ষবাচক বৃন্দ সমাসীয় পদৰ পিছত মন্ত আদি প্ৰত্যয়বোৰ হব। উদাহৰণ—স্তনকেশৱতী।

৩৭৫। স্বাজাদদস্তান্জ্ বা স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি স্বাজাদদস্তান্জ পৰঃ বা (বিকল্পেন) লচ্
প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—‘ইয়াৰ সেই আছে’ এনে অৰ্থত স্বাজ বাচক আৰু অদন্ত
পদৰ পিছত বিকল্পে লচ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—চুড়ালঃ ।

৩৭৬। সিংঘাদিভ্যশ্চ ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি সিংঘাদিভ্যশ্চপৰঃ বা (বিকল্পেন) লচ্
প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—‘ইয়াৰ সেই আছে’ এনে অৰ্থত সিংঘাদি (বোগ বুজোৱা পদৰ
পাছত বিকল্পে লচ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—সিধমলঃ ।

৩৭৭। ক্ষুদ্ৰ জন্তু পতাপাচ ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি ক্ষুদ্ৰজন্তু উপতাপাচ পৰঃ লচ্ প্ৰত্যয়ঃ
স্যাৎ ।

সৰলার্থ—‘ইয়াৰ সেই আছে’ এনে অৰ্থত ক্ষুদ্ৰ জন্তু আৰু উপতাপ
(বোগ বিশেষ) বাচক পদৰ পিছত লচ্ প্ৰত্যয় হব ।
উদাহৰণ—যুকালম্ ।

৩৭৮। বৎসাৎস্নিগ্ধে । বলিন্যং স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি স্নিগ্ধে বাচ্যেচ বৎসাৎপৰঃ তথা বলিনি
গম্যে অংশাৎ পৰশ্চ লচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—‘ইয়াৰ সেই আছে’ এনে অৰ্থত স্নিগ্ধ বুজালে বৎস আৰু
বলবান বুজালে অংস পদৰ পিছত লচ্ প্ৰত্যয় হব ।
উদাহৰণ—বৎসলঃ ।

৩৭৯। ফেনাল্লজি লজৌ বা স্তঃ ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি ফেনাৎপৰঃ লচ্ ইলটৌ বা স্তঃ ।

সৰলার্থ—‘ইয়াৰ সেই আছে’ এনে অৰ্থত ফেন পদৰ পিছত লচ্
আৰু বিকল্পে ইনচ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—ফেনলঃ ।

৩৮০। লোমাদেঃ শঃ ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি লোমাদেঃ পৰঃ-অদন্তঃ শঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—‘ইয়াৰ সেই আছে’ এনে অৰ্থত লোমাদি পদৰ পিছত
অকাৰান্ত শ হব। উদাহৰণ—লোমশঃ।

৩৮১। ইলঃ পিচ্ছাদিত্যঃ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি পিচ্ছাদিত্যঃ পৰঃ ইলঃস্যাৎ।

সৰলার্থ—‘ইয়াৰ সেই আছে’ এনে অৰ্থত পিচ্ছাদি পদৰ পিছত ইল্
প্রত্যয় হব। উদাহৰণ—পিচ্ছিলঃ।

৩৮২। পামাদিকান্তুনঃ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি পামাদিকাৎ তু নঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—‘ইয়াৰ সেই আছে’ এনে অৰ্থত পামাদিপদৰ পিছত ন
প্রত্যয় হব। উদাহৰণ—পাম নঃ।

৩৮৩। কল্যাণ্যাদেশ্চ হুস্ব শ্চ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি কল্যাণ্যাদেঃপৰঃ নঃ স্যাৎ, নেপৰেসতি
হুস্ব শ্চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—‘ইয়াৰ সেই আছে’ এনে অৰ্থত কল্যাণীআদি পদৰ পিছত
ন প্রত্যয় হলে কল্যাণীহুস্ব হব। উদাহৰণ—কল্যাণিনঃ।

৩৮৪। প্রজ্ঞা শ্ৰদ্ধাৰ্চ্চা বৃত্তিভ্যো গো বা।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি প্রজ্ঞা শ্ৰদ্ধাৰ্চ্চাবৃত্তি ভ্যঃ পৰঃ বা (বিকল্পেন)
নঃ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—‘ইয়াৰ সেই আছে’ এনে অৰ্থত প্রজ্ঞা-শ্ৰদ্ধা-অৰ্চ্চা-বৃত্তি আদি
পদৰ পিছত বিকল্পে ন প্রত্যয় হব। উদাহৰণ—প্রাজঃ।

৩৮৫। অণ্ৰা তপঃ সহস্ৰাভ্যাম্।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি তপঃ সহস্ৰাভ্যাং পৰঃ বা (বিকল্পেন)
অণ্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—‘ইয়াৰ সেই আছে’ এনে অৰ্থত তপ আৰু সহস্ৰ পদৰ
পিছত বিকল্পে অন্ প্রত্যয় হব। উদাহৰণ—তাপসঃ।

৩৮৬। জ্যোৎস্নাদেঃ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি জ্যোৎস্নাদেঃ পৰঃ অন্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ইয়াৰ সেই আছে এনে অৰ্থত জ্যোৎস্নাদি পদৰ পিছত জ্ঞন্
প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—জ্যোৎস্নয়্।

৩৮৭। সিকতা শৰ্কৰাজ্যায়্।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি সিকতা শৰ্কৰাজ্যায়্ পৰঃ অণ্ প্ৰত্যয়ঃ
স্যাৎ।

সৰলার্থ—‘ইয়াৰ সেই আছে’ এনে অৰ্থত সিকতা আৰু শৰ্কৰা পদৰ
পিছত অণ্ হব। উদাহৰণ—সৈকতঃ।

৩৮৮। ইল দেশে বা।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি দেশে গম্যে চ বা সিকতা শৰ্কৰাজ্যায়্
পৰঃ ইলঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—‘ইয়াৰ সেই আছে’ এনে অৰ্থত দেশ বুজালে সিকতা আৰু
শৰ্কৰা পদৰ পিছত বিকল্পে ইল প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—সিকতিলঃ

৩৮৯। কচিৎ লুক্।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি কচিৎ সিকতা শৰ্কৰাজ্যায়্ পৰঃ ইলস্য
লুক্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—‘ইয়াৰ সেই আছে’ এনে অৰ্থত কেতিয়াবা সিকতা শৰ্কৰা
পদৰ পিছত ইল্ প্ৰত্যয়ৰ লোপ হব। উদাহৰণ—সিকতা।

৩৯০। আদৈৰ্ম্মৰ্ম্মাক্ষ মৈ বা স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি আদৈৰ্ম্মৰ্ম্মাক্ষ পৰঃ বা (বিবক্ষয়ন)
মঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ইয়াৰ সেই আছে এনে অৰ্থত আদি আৰু মধ্য পদৰ
পিছত বিকল্পে ম প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—আদিমঃ।

৩৯১। সা লোপ শ্চাধসঃ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি অধসঃ পৰঃ মঃ স্যাৎ স লোপশ্চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ইয়াৰ সেই আছে এনে অৰ্থত অধস্ পদৰ পিছত ম প্ৰত্যয়
হলে, অধসৰ সলোপ হব। উদাহৰণ—অধমঃ।

৩৯২। উষাদেবঃ।

ব্যাখ্যা—ভদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি উষাদেঃ পৰঃ বঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—‘ইয়াৰ সেই আছে’ এনে অৰ্থত উষাদি পদৰ পিছত ব প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—উষবা।

৩৯৩। কচ্ছাঃ।

ব্যাখ্যা—ভদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি কচ্ছাদেঃ পৰঃ বঃ স্যাৎ হুশ্চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ইয়াৰ সেই আছে এনে অৰ্থত কচ্ছাদি (বোগবিশেষ) পদৰ পিছত ব হব আৰু কচ্ছা পদ হুশ্চ হব। উদাহৰণ—কচ্ছাঃ।

৩৯৪। বঃ স্যাৎ কেশাদিকেত্যাঃ। সলোপ ঞ্চা ণ্ সঃ।

ব্যাখ্যা—ভগস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি কেশাৰ্থিকেত্যাঃ পৰঃ বা (বিকল্পেন) বঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, বে পৰে অৰ্ণসঃ সঃ (সকাৰঃ) লোপশ্চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—‘ইয়াৰ সেই আছে’ এনে অৰ্থত কেশাদি পদৰ পিছত ব প্ৰত্যয় হলে অৰ্ণস পদৰ স বৰ্ণ লোপ হব। উদাহৰণ—অৰ্ণবঃ।

৩৯৫। সংজ্ঞায়াং নিত্যম্।

ব্যাখ্যা—ভদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি সংজ্ঞায়াং গম্যমানায়াং সত্যং নিত্যং বঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—‘ইয়াৰ সেই আছে’ এনে অৰ্থত সংজ্ঞা বুজোৱা পদৰ পিছত নিত্যন্তে ব প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—গাণ্ডিবম্।

৩৯৬। ঈৰণ্ বা স্যাদণ্ডকা ণ্ডাৎ।

ব্যাখ্যা—ভদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি অণ্ড কাণ্ডাৎ পৰঃ বা ঈৰণ্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—‘ইয়াৰ সেই আছে’ এনে অৰ্থত অণ্ড আৰু কাণ্ড পদৰ পিছত ঈৰণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—আণ্ডীৰঃ।

৩৯৭। ইবোমেধা বথাত্তুবা।

ব্যাখ্যা—ভদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি মেধা বথাৎপৰন্ত বা (বিকল্পেন) ইবঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—‘ইয়াৰ সেই আছে’ এনে অৰ্থত মেধা আৰু বথ পদৰ পিছত বিকল্পে ইব প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—মেধিৰঃ।

৩৯৮। জ্যোৎস্নাদয়ো নিপাত্যন্তে ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি জ্যোৎস্নাদয়ঃ কেচিৎ শব্দাঃ নিপাত্যন্তে ।
সৰলার্থ—‘ইয়াৰ সেই আছে’ এনে অৰ্থত জ্যোৎস্না আদি কিছুমান
পদ নিপাতনত সিদ্ধ হৈছে । উদাহৰণ—ভমিষ্মা ।

৩৯৯। ইনজীমসজৌ মলাৎ ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি মলাৎপৰৌ ইনজ্ ইমসজৌ স্যাভাম্ ।
সৰলার্থ—‘ইয়াৰ সেই আছে’ এনে অৰ্থত মল পদৰ পিছত ইনজ্ আৰু
ইমসজ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—মজিনঃ ।

৪০০। বজঃপৰিষদাসৃতি কৃষি ভ্ৰাত্ৰাদিক্ৰলচ্ ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি বজঃ পৰিষদাসৃতি কৃষি ভ্ৰাত্ৰাদিক্ৰলচ্
পৰঃ বলচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—‘ইয়াৰ সেই আছে’ এনে অৰ্থত বজঃ পৰিষদ্ আসৃতি-কৃষি
ভ্ৰাতৃ আদি পদৰ পিছত বলচ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—
বজস্বলা স্ত্ৰী ।

৪০১। শৃঙ্গ বৃন্দাৰাবকন্ বা ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি শৃঙ্গ বৃন্দাৎ পৰঃ আৰকন্ প্ৰত্যয়ঃবা
স্যাৎ ।

সৰলার্থ—‘ইয়াৰ সেই আছে’ এনে অৰ্থত শৃঙ্গ আৰু বৃন্দপদৰ পিছত
বিকল্পে আৰকন্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—শৃঙ্গাবকঃ ।

৪০২। ফলবৰ্হাদিন স্তুথা ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি ফলবৰ্হাৎ পৰঃ বা (বিকল্পেন) ইনঃ
প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ইয়াৰ সেই আছে এনে অৰ্থত ফল আৰু বৰ্হপদৰ পিছত
বিকল্পে ইন প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—ফলিনঃ ।

৪০৩। গোমিণ্ পূজ্যে ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি পূজ্যে গম্যমানে চ সতি বা (বিকল্পেন)
গোমিন্ স্যাৎ ।

সবলার্থ—ইয়াব সেই আছে এনে অর্থত পুজবীজ বুজানে পদৰ পিছত
বিকল্পে গোমিন্ হব । উদাহৰণ—গোমিন্ ।

৪০৪। শাঙ্গিনীশে ।

ব্যাখ্যা—ঈশে (ভদ্রভিষায়নে যুক্ত-অৰ্থে সতি) শাঙ্গিন্ স্যাৎ ।

সবলার্থ—অতিশয় যুক্ত হোৱা বুজানে পদৰ পিছত শাঙ্গিন্ প্রত্যয়
হব । উদাহৰণ—গুণশালী ।

৪০৫। অৰ্শ অদেৰচ্ ।

ব্যাখ্যা—ভদ্রস্যাঙ্গীত্যৰ্থে সতি অৰ্শ অদেঃ পৰঃ অচ্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সবলার্থ—ইয়াব সেই আছে এনে অর্থত অৰ্শ (ৰোগ) বুজোৱা পদৰ
পিছত অচ্ প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—অৰ্শসঃ ।

৪০৬। তাৰকাদেৰিতচ্ কাৰ্য্যঃ ।

ব্যাখ্যা—ভদ্রস্যাঙ্গীত্যৰ্থে সতি তাৰকাদেঃপৰঃ ইতচ্ কাৰ্য্যঃ ।

সবলার্থ—ইয়াব সেই আছে এনে অর্থ বুজানে তাৰকাদি পদৰ পিছত
ইতচ্ প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—তাৰকিতম্ ।

৪০৭। ৰাচো গিন্ চ স্যলোপ শ্চ ।

ব্যাখ্যা—ভদ্রস্যাঙ্গীত্যৰ্থে সতি ৰাচঃপৰঃ গিন্ স্যাৎ চস্য (চক্ষাৰস্য)
চ জোপঃ স্যাৎ ।

সবলার্থ—‘ইয়াব সেই আছে’ এনে অর্থত ৰাচ্ পদৰ পিছত গিন্
প্রত্যয় হলে ৰাচৰ চজোপহৰ । উদাহৰণ—ৰাগিন্ ।

৪০৮। ৰহ ভাষিণ্যালচ্ ।

ব্যাখ্যা—ৰহভাষিণ্যৰ্থে ৰাচঃ পৰঃ আলচ্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সবলার্থ—ৰহ ভাষী হোৱা অর্থ বুজানে ৰাচ্ পদৰ পিছত আলচ্
প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—ৰাসলঃ ।

৪০৯। আটজ্ ৰহকুৎসিত ভাষিণি ।

ব্যাখ্যা—ৰহকুৎসিত ভাষিণি অৰ্থে অম্যামানে ৰাচঃপৰঃ আটচ্
প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সবলার্থ—ববকে যেরা কথা কোরা অর্থ বুজানে বাচ্ শব্দৰ পিছত
আট্ প্রত্যয় হব। উদাহৰণ—বাচাট্।

৪১০। বলিভুণ্ডি বড়িভো ডঃ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যর্থ সতি বলি ভুণ্ডি বড়িভ্যন্ত পৰঃ ডঃ প্রত্যয়ঃ
স্যাৎ।

সবলার্থ—ইয়াৰ সেই আছে' এনে অর্থত বলি-ভুণ্ডি আৰু বড়ি পদৰ
পিছত ড প্রত্যয় হব। উদাহৰণ—বলিভা (বলি)।

৪১১। দস্তাভূৰ স্তত্ৰুন্নতৌ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যর্থ সতি উন্নভৌগম্যমানে চ সন্তি দস্তাৎ পৰঃ
উৰঃ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ।

সবলার্থ—ইয়াৰ সেই আছে' এনে অর্থত ওপৰলৈ উঠা অর্থ বুজানে
দস্ত পদৰ পিছত উৰ প্রত্যয় হব। উদাহৰণ—দস্তুৰঃ।

৪১২। উলো ললাট ব্রাতাভ্যাম্।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যর্থ সতি ললাট ব্রাতাভ্যাম্ পৰঃ উলঃ প্রত্যয়ঃ
স্যাৎ।

সবলার্থ—ইয়াৰ সেই আছে' এনে অর্থত ললাট আৰু ব্রাত পদৰ
পিছত উল প্রত্যয় হব। উদাহৰণ—ব্রাতুলঃ।

৪১৩। হৃদয়দগ্ধা দেবীলুৰ্দ্ধা।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যর্থ সতি হৃদয়দগ্ধাঃ পৰঃ দ্ধা (বিকল্পেন আলুঃ
প্রত্যয়ঃ স্যাৎ।

সবলার্থ—ইয়াৰ সেই আছে' এনে অর্থত দয়হৃদয়াদি পদৰ পিছত আলু
প্রত্যয় হব। উদাহৰণ—দয়ালুঃ।

৪১৪। তবসহনে হিম ভিস্ শীতৌষ্মক্।

ব্যাখ্যা—তবসহনে-অর্থ সতি হিমভিস্ শীতৌষ্মক্ পৰঃ আলুঃ
প্রত্যয়ঃ স্যাৎ।

সবলার্থ—সেইটো সহিব নেৱাৰি এনে অর্থত হিম-ভিস্ শীত-
উষ্ম আদি পদৰ পিছত আলু প্রত্যয় হব। উদাহৰণ—হিমালুঃ।

৪১৫। শুভমহ মূৰ্ণাভ্যো যুৰ্ব্বিজেয়ঃ ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থেসতি শুভমহমূৰ্ণাভ্যো যুঃ প্ৰত্যয়ঃ বিজেয়ঃ ।
সৰলার্থ—ইয়াৰ সেই আছে এনে অৰ্থত শুভ অহং উৰ্ণ পদৰ পিছত
যু প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—শুভংযুঃ ।

৪১৬। কংশং শব্দান্তৰ যুতিতুতয়াঃ হ্যঃপ্ৰত্যয়াঃ সপ্ত ।

ব্যাখ্যা—তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি কংশং শব্দাৎ পৰাঃ তৰ যুতি তুতয়াঃ
সপ্ত প্ৰত্যয়াঃ সুঃ ।

সৰলার্থ—ইয়াৰ সেই আছে এনে অৰ্থত কং আৰু শং শব্দৰ পিছত
ত-ৰ-যু-তি-তু-ত-ৰ এই সাতোটা প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—কন্তঃ ।

৪১৭। অনিৰ্দ্ধাৰিত সংখ্যায়াং কিং যন্তদ্যোডতিঃ স্মৃতঃ ।

ব্যাখ্যা—অনিৰ্দ্ধাৰিত সংখ্যায়াং (অনবধাৰিত সংখ্যায়াংগম্যাপায়াং
সভ্যাং) তদস্যাস্তীত্যৰ্থে সতি চ কিংযন্তদ্যঃ পৰাঃডতিঃ প্ৰত্যয়ঃ
স্মৃতঃ ।

সৰলার্থ—নিৰ্দ্ধাৰিত সংখ্যা নুবুজালে আৰু ইয়াৰ সেই আছে এনে
অৰ্থ বুজালে কিং-মৎ-তৎ শব্দৰ পিছত ডতি প্ৰত্যয় হব ।
উদাহৰণ—কতি ।

৪১৮। পৰিমাণে তথাবজ্ঞঃ কিং যন্তদিদমেতদঃ ।

দস্যাস্ত্মিদিমিঃ কিং কিৰিকাৰাদ্ৰস্যযোভৱেৎ ।

ব্যাখ্যা—তথা (অনিৰ্দ্ধাৰিতে) পৰিমাণে চ বাচ্যে সতি কিংযন্তদিদমেতদঃ
পৰাঃ বন্তঃ স্যাত্, বন্তৌ পৰেদস্য স্থানে আত্বং, ইদম্ স্থানে ইঃ,
কিংস্থানে কিঃ, ইকাৰাৎ পৰস্য বস্য স্থানে যন্ত ভৱেৎ ।

সৰলার্থ—অনিৰ্দ্ধাৰিত সংখ্যা বুজালে আৰু কিং-মৎ-তৎ-ইদম্-এতৎ
শব্দৰ পিছত বন্ত প্ৰত্যয় হলে দৰ ঠাইত আ, ইদমৰ ঠাইত ই,
কিমৰ ঠাইত কি, ইকাৰৰ পিছত থকা বৰ ঠাইত য হব ।
উদাহৰণ—কিয়ন্তঃ ।

৪১৯। যড়াদেস্তিদ্দশগুণে ।

ব্যাখ্যা—দশগুণে (দশগুণিত সংখ্যায়াং বাচ্যাং সভ্যাং) যড়াদেঃ
পৰাঃ ডিঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাত্ ।

সৰলার্থ—সহস্ৰং সংখ্যা বুজালে ষড়্ আদি পদৰ পিছত তি প্ৰত্যয়
হব। উদাহৰণ—ষষ্টি।

৪২০। উত্তৰকিংযন্তদেকান্যেভ্যোহনিৰ্দ্ধাৰণে দ্বয়োঃ।

ব্যাখ্যা—দ্বয়োৰ্ম্মধ্যে-অনিৰ্দ্ধাৰণে (জাত্যাতিভিৰনিৰ্দ্ধাৰণে সতি) কিং
যন্তদেকান্যেভ্যঃ পৰঃ উত্তৰঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—দুটা বস্তুৰ মাজত জাতি আদিৰ দ্বাৰা অনিৰ্দ্ধাৰিত সংখ্যা
বুজালে কিং-যৎ-তৎ-এক-অন্য আদি পদৰ পিছত উত্তৰ প্ৰত্যয়
হব। উদাহৰণ—কতৰঃ।

৪২১। বহুনাংভেদকপ্ৰশ্নে উত্তমঃ।

ব্যাখ্যা—বহুনাং (মধ্যে) জাত্যাতিভিৰেকস্যানিৰ্দ্ধাৰণেগম্যোসতি) কিমা-
দিভ্যঃ পৰঃ উত্তমঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—বহুতৰ মাজৰ পৰা জাতি আদিৰ দ্বাৰাকোনো এটা বস্তু
নিৰ্দ্ধাৰণ কৰিব নোৱাৰিলে কিম্ আদি পদৰ পিছত উত্তম প্ৰত্যয়
হব। উদাহৰণ—কতমঃ।

৪২২। প্ৰমাণার্থে দ্বন্দ্বমাত্ৰদ্বয়সাঃ স্যুৰ্ব্যবস্থয়া।

ব্যাখ্যা—প্ৰমাণার্থে (প্ৰমেয়ে-অভিধেয়েসতি) ব্যৱস্থা (হেতুভূতয়া)
প্ৰমাণৎ পৰঃ দ্বন্দ্বমাত্ৰ দ্বয়সাঃ প্ৰত্যয়াঃ স্যুঃ (ভৱেয়ুঃ)।

সৰলার্থ—প্ৰমাণ কৰা অৰ্থ বুজোৱা পদৰ পিছত ব্যৱস্থা হেতুকে
দ্বন্দ্ব মাত্ৰ-দ্বয়স্ আদি প্ৰত্যয়বোৰ হব। উদাহৰণ—জানুদ্বয়ম্।

৪২৩। অণ্ মাত্ৰদ্বয়সা হস্তি পুৰুষাৎ।

ব্যাখ্যা—প্ৰমাণার্থে সতি হস্তি পুৰুষাৎপৰঃ অন্ মাত্ৰদ্বয়সাঃ প্ৰত্যয়াঃ
স্যুঃ।

সৰলার্থ—প্ৰমাণ কৰা অৰ্থ বুজালে হস্তি আৰু পুৰুষ পদৰ পিছত
অণ্ মাত্ৰ-দ্বয়স্ প্ৰত্যয়বোৰ হব। উদাহৰণ—হাস্তিকম্।

৪২৪। বহুব্ৰু পৰিমাণেভ্যঃ স্বার্থে দ্বয়স মাত্ৰচৌ।

ব্যাখ্যা—স্বার্থে (পৰিমাণে ৰাচ্যে) বহুব্ৰু পৰিমাণ ৰাচকেভ্যঃ পৰৌ
দ্বয়স মাত্ৰ প্ৰত্যয়ৌ স্যুঃ।

সৰলার্থ—পৰিমাণ অৰ্থ বুজালে বস্তু জ্ঞাত্যন্ত পৰিমাণ বাচক পদৰ পিছত দ্বয়স আৰু মাত্ৰ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ভাৰৱৰসম্।

৪২৫। একাদাকিন্ পাঞ্চিকঃ প্ৰত্যয়ঃ।

ব্যাখ্যা—স্বার্থে সতি একাদেপৰঃ পাঞ্চিকঃ (বিকল্পেন) আকিন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—প্ৰত্যয়ার্থ বুজালে এক পদৰ পিছত বিকল্পে আকিন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—একাকী।

৪২৬। ডট্ স্তোমে পৰিমাণেভ্যঃ।

ব্যাখ্যা—স্তোমে (সমূহে বাচ্যে) পৰিমাণেভ্যঃ (সংখ্যাপৰিমাণেভ্যঃ পৰঃ) ডট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—সমূহ অৰ্থ বুজালে পৰিমাণবাচক সংখ্যা শব্দৰ পিছত ডট্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—সপ্তদশঃ।

৪২৭। শন্ শব্ধিংশতি তন্তু ডিন্।

ব্যাখ্যা—পৰিমাণে-অৰ্থে সতি শন্ শব্ধিংশতিতঃ পৰ ডিন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—পৰিমাণ অৰ্থ বুজালে শনন্ত আৰু শব্ধিংশতি পদৰ পিছত ডিন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—গন্ধদশিনঃ।

৪২৮। সংখ্যা শব্দাৎ পূৰ্ণে ভঃ।

ব্যাখ্যা—পূৰ্ণে-অৰ্থে সতি সংখ্যা শব্দাৎ পৰঃ ভঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—পূৰ্ণ অৰ্থ বুজালে সংখ্যা শব্দৰ পিছত ভ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—একাদশঃ।

৪২৯। নান্তান্মঃ প্ৰাগসংখ্যাকাৎ।

ব্যাখ্যা—পূৰ্ণে-অৰ্থে সতি প্ৰাগসংখ্যাকাৎ নান্তাৎ মঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—পূৰ্ণ অৰ্থ বুজালে আগত সংখ্যা নথকা নকাৰাত সংখ্যা-বাচক পদৰ পিছত ম প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—গন্ধমঃ।

৪৩০। বেষ্টীয়ঃ।

ব্যাখ্যা—পূৰ্ণে-অৰ্থে বেষ্টীয়ঃ (বি শব্দাৎ পৰঃ) ভীমঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—পূৰণ অৰ্থ হলে যি শব্দৰ পিছত তৃতীয় প্ৰত্যয় হব।

উদাহৰণ—তৃতীয়ঃ।

৪৩১। ত্ৰৈলোক্য চ।

ব্যাখ্যা—পূৰণে-অৰ্থে ত্ৰৈঃ (ত্ৰিশব্দৰপৰাঃ) তৃতীয় স্যাৎ, চকাৰাৎ-চ-
আদেশান্ত স্যাৎ।

সৰলার্থ—পূৰণ অৰ্থ বুজালে যি শব্দৰ পিছত তৃতীয় প্ৰত্যয় হলে তিব
ঠাইত চ হব। উদাহৰণ—তৃতীয়ঃ।

৪৩২। বসাত্ কতেঃ কতিপয়ান্ থট্।

ব্যাখ্যা—পূৰণে-অৰ্থে সতি বসাত্ (বাস্ত-মাস্ত সংখ্যাশব্দাৎ) কতিনমাস্ত
পৰাঃ থট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—পূৰণ অৰ্থ বুজালে বাস্ত আৰু মাস্ত সংখ্যা বাচক পদৰ
পিছত থট্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—চতুর্থঃ।

৪৩৩। চতুৰস্ত যদীয়ৌ চ। চকাৰস্য চ লুক্ তয়োঃ।

ব্যাখ্যা—পূৰণে-অৰ্থে সতি চতুৰঃ (চত্বাৰ শব্দাৎপৰৌ যদীয়ৌ প্ৰত্যয়ৌ চ
স্যাভাম্), তয়োঃ (যদীয়য়োঃপৰয়োঃ সতোঃ) চকাৰস্য চ লুক্
স্যাৎ।

সৰলার্থ—পূৰণ অৰ্থ বুজালে চত্বাৰ শব্দৰ পিছত যৎ আৰু ঈয়
প্ৰত্যয় হলে চত্বাৰ শব্দৰ চকাৰৰ লোপ হব। উদাহৰণ—তুৰ্য্যঃ।

৪৩৪। বহুপুংগ সজ্য গণান্তি থট্।

ব্যাখ্যা—পূৰণে-অৰ্থে সতি বহু-পুংগ-সংঘ গণাৎ পৰাঃ তিথট্ প্ৰত্যয়া
স্যাৎ।

সৰলার্থ—পূৰণ অৰ্থ বুজালে বহু পুংগ সংঘ আৰু গণ পদৰ পিছত
তিথট্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—বহুতিথ্যঃ।

৪৩৫। বহুস্ত কাদিথট্।

ব্যাখ্যা—পূৰণে-অৰ্থে সতি বহুস্তকাৎ (বহু প্ৰত্যয়ান্ত সংখ্যাশব্দাৎপৰাঃ)
ইথট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—পূৰণ অৰ্থ বুজালে বহু প্ৰত্যয়ান্ত সংখ্যাবাচক শব্দৰ পিছত
ইথট্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ভাবতিথ্যঃ।

৪৩৬। তমট্ শতাদি মাসাৰ্দ্ধ মাস সংবৎসবাৎ পৰঃ ।

ব্যাখ্যা—পূৰণে-অৰ্থে সতি শতাদি-মাস-অৰ্দ্ধমাস-সংবৎসবাৎপৰঃ তমট্
প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—পূৰণ অৰ্থ বুজালে শতাদি শব্দ-মাস-অৰ্দ্ধমাস আৰু সংবৎসব
পদৰ পিছত তমট্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—শততমঃ ।

৪৩৭। প্ৰাগসংখ্যক ষষ্ঠ্যাদেঃ ।

ব্যাখ্যা—পূৰণে-অৰ্থে সতি প্ৰাগসংখ্যকঃ (পূৰ্ব সংখ্যাবহিতঃ) ষষ্ঠ্যাদেঃ
পৰঃ তমট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—পূৰণ অৰ্থ বুজালে আগত সংখ্যা বাচক পদ নথকা ষষ্ঠ্যাди
পদৰ পিছত তমট্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—ষষ্টিতমঃ ।

৪৩৮। বিংশত্যাদেশ্তৱা ।

ব্যাখ্যা—পূৰণে-অৰ্থে সতি বিংশত্যাদেঃ পৰন্তু বা (বিকল্পেন) তমট্
প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—পূৰণ অৰ্থ বুজালে বিংশতি আদি পদৰ পিছত বিকল্পে
তমট্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—বিংশতিতমঃ ।

৪৩৯। সংখ্যার্থকাদব্ধয়ে তয়ট্ কাৰ্য্যঃ । উভাদয়ট্ ।

ব্যাখ্যা—অব্ধয়ে বাচ্যে সতি সংখ্যার্থকাৎ তয়ট্ প্ৰত্যয়ঃ কাৰ্য্যঃ উভাৎ
(উভ শব্দাৎ) অয়ট্ প্ৰত্যয়শ্চ কাৰ্য্যঃ ।

সৰলার্থ—অব্ধয় বুজালে (অনুষ্ঠুভ্ আদি) সংখ্যাবাচক পদৰ পিছত
তয়ট্ আৰু ওও শব্দৰ পিছত অয়ট্ হব । উদাহৰণ—পঞ্চতম্ ।

৪৪০। অয়ট্ তয়ট্ চ দ্বি ত্ৰিভ্যাশ্চ ।

ব্যাখ্যা—অব্ধয়ে-অৰ্থে সতি দ্বিভিঃ ত্ৰিভ্যাং পৰৌ অয়ট্ তয়ট্ চ স্যাভ্যাম্ ।

সৰলার্থ—অব্ধয় হোৱা অৰ্থ হলে দ্বি-ত্ৰি পদৰ পিছত অয়ট্ আৰু
তয়ট্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—দ্বয়ম্ ।

৪৪১। ষষ্ঠ্যষ্টমাত্ৰ্যাং ভাগে গঃ ।

ব্যাখ্যা—ভাগে-অৰ্থে পূৰণ প্ৰত্যয় খণ্ডত ষষ্ঠ্যষ্টমাত্ৰ্যাং পৰঃ গঃ প্ৰত্যয়ঃ
স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ভাগ (অংশ) অৰ্থ বুজালে পূৰণ প্ৰত্যয়ান্ত ষষ্ঠ আৰু অষ্টম পদৰ পিছত ণ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ষাঠঃ।

৪৪২। বিধপ্ প্ৰকাৰে সংখ্যাৰ্থাকাচ।

ব্যাখ্যা—প্ৰকাৰে (ভেদে) ৰাচ্যে সতি সংখ্যাৰ্থাৎ পৰঃ বিধপ্ প্ৰত্যয়ঃ
ধা চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—প্ৰকাৰ অৰ্থ বুজালে সংখ্যাৰাচক পদৰ পিছত বিধপ্ আৰু
ধা প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—চতুৰ্বিধঃ।

৪৪৩। একাদ্ ধ্যমুগ্ধপি।

ব্যাখ্যা—প্ৰকাৰে ৰাচ্যে সতি একাৎপৰঃ ধ্যমুগ্ধপি স্যাৎ

সৰলার্থ—প্ৰকাৰ বুজালে এক পদৰ পিছত ধ্যমূন্ প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—ঐকধ্যম্।

৪৪৪। দ্বি ত্ৰিত্যাং ধমুণে ধা চ।

ব্যাখ্যা—প্ৰকাৰে ৰাচ্যে সতি দ্বিত্ৰিত্যাং শব্দাভ্যাং পৰঃ ধমুণে ধা চ
স্যাৎ।

সৰলার্থ—প্ৰকাৰ ৰাচ্য হলে দ্বি-ত্ৰি পদৰ পিছত ধমূন্ আৰু এধা
প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—দ্বিধা।

৪৪৫। ডঙ্ ৰা স্বার্থে ধমন্ততঃ।

ব্যাখ্যা—স্বার্থে (ধমূন্ প্ৰত্যয় ৰাচ্যে) প্ৰকাৰে চ অৰ্থে ধমন্ততঃ (ধমন
প্ৰত্যয়ান্ততঃ) পৰঃ ৰা (বিকল্পেন) ডচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ

সৰলার্থ—ধমূন্ প্ৰত্যয়ৰ অৰ্থত প্ৰকাৰ অৰ্থ বুজালে ধম্ প্ৰত্যয়ান্ত পদৰ
পিছত বিকল্পে ডচ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ত্ৰৈধা।

৪৪৬। ৰাবে দ্বি ত্ৰি চতুৰ্থ্যঃ সূচ্। ব লুক্।

ব্যাখ্যা—ৰাবে (ৰাবৰতি ৰাচ্যে সতি) দ্বি-ত্ৰি-চতুৰ্থ্যঃপৰঃ সূচ্ প্ৰত্যয়ঃ
স্যাৎ, সূচিপৰে চ চতুৰ্থ্যঃ বঃ লুক্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—বাব বুজালে দ্বি-ত্ৰি-চতুৰ্থ্য পদৰ পিছত সূচ্ প্ৰত্যয় হলে
চতুৰ্থ্যপদৰ ব বৰ্ণৰ লোপ হব। উদাহৰণ—চতুঃ।

৪৪৭। কৃৎসুজন্তঃ ।

ব্যাখ্যা—ৰাৰে ৰাচ্যে সতি-অন্যতঃ (দি-ক্ৰি-চতুৰ্থাঃ-অন্যাস্মাৎ পদাৎ পৰঃ) কৃৎসু প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ৰাৰ অৰ্থাৎ ক্ৰিয়া গ্ৰহণ্তি কাল বুজালে দ্বি-ক্ৰি-চতুৰ্থাৰ শব্দ ভিন্ন অন্য সংখ্যা ৰাচক পদৰ পিছত কৃৎসু প্ৰত্যয় হব ।
উদাহৰণ—পঞ্চকৃৎসুঃ ।

৪৪৮। অদ্বাদি সৰ্ব্ব নামভ্যো ব্ৰহ্মোচ্চ হুস্ততসাদয়ঃ ।

ব্যাখ্যা—অদ্বাদি (দ্বাদি ভিন্ন) সৰ্ব্বনামভ্যঃ (সৰ্ব্বনামশব্দেভ্যঃ) ব্ৰহ্মোচ্চ (বহু শব্দাক) তসাদয়ঃ (বক্ষ্য-মান তসাদি প্ৰত্যয়াঃ) স্যুঃ ।

সৰলার্থ—দ্বাদি (দ্বি-আদি) ভিন্ন সৰ্ব্বনাম শব্দ আৰু বহু শব্দৰ পিছত বক্ষ্যমান (তলত কোৱা) তস্ আদি প্ৰত্যয় হয় ।

৪৪৯। ঔবৃত্তসাদৌ ।

ব্যাখ্যা—তসাদৌ পৰেসতি দ্বিভং ঔ ভি দ্বিভক্ত্যবিহ) ত্যাদাদ্বাদি কাৰ্য্যং কৰ্ত্তব্যম্ ।

সৰলার্থ—তস্ আদি প্ৰত্যয় হলে ঔ বিভক্তিৰ দৰে ত্যাদি প্ৰত্যয়-বোৰৰ কাৰ্য্য কৰা হব ।

৪৫০। তেষেতদত্বং স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—তেষু (তসাদি প্ৰত্যয়েসু) পৰেষু সতিষু) এতৎ শব্দঃ অত্বং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সেই তস্ আদি প্ৰত্যয়বোৰ হলে এতৎ শব্দৰ ঠাইত অ হব ।

৪৫১। ইদমিৰ্ত্বত্বং ।

ব্যাখ্যা—তেষু তসাদি প্ৰত্যয়েষু সতিষু ইদমঃ স্থানে ইৰ্ত্বত্বং ।

সৰলার্থ—সেই তসাদি প্ৰত্যয়বোৰ হলে ইদম শব্দৰ ঠাইত ই হব ।

৪৫২। এতৰেফে ।

ব্যাখ্যা—এতৰেফে পৰে সতি ইদমঃ স্থানে এত স্যাৎ ।

সৰলার্থ—এফ পিছত এতৰেফে ইদম শব্দৰ ঠাইত এত হব ।

৪৫৩। ইচ্ছকসবে ।

ব্যাখ্যা—থকাৰে পৰে সতি ইচ্ছমঃ স্থানে ইচ্ছ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—থকাৰ পিছত থাকিলে ইদমৰ ঠাইত ইচ্ছ হব ।

৪৫৪। সৰ্ব শব্দস্য দে স হা ।

ব্যাখ্যা—দে পৰে সতি সৰ্ব শব্দস্য স্থানে হা স স্যাৎ ।

সৰলার্থ—দ পিছত থাকিলে সৰ্ব শব্দৰ ঠাইত বিকল্পে স হব ।

৪৫৫। পঞ্চম্যস্তাত্ ।

ব্যাখ্যা—পঞ্চম্যস্তাৎ (সৰ্বনাম শব্দাৎ বহোঃচপৰঃ) তস্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—পঞ্চম্যস্ত সৰ্বনাম আৰু বহু শব্দৰ পিছত তস্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—সৰ্বতঃ ।

৪৫৬। প্ৰতিনাম্যুক্তাচ্চাদ্যাদিকাদপি ।

ব্যাখ্যা—প্ৰতিনা যুক্তাৎ (পঞ্চম্যস্তাৎ) আদ্যাদিকাৎ পঞ্চম্যস্তাৎ) অপি সন্তম্যস্তাচ্চ তস্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—প্ৰতি (অর্থ যুক্ত) পঞ্চম্যস্ত আৰু আদ্যাদি সন্তম্যস্ত শব্দৰ পিছত তস্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—প্ৰোপতঃ ।

৪৫৭। অজহাতি কহোৰ্যস্যাদপাদানং ততোহপি চ ।

ব্যাখ্যা—অজহাতি কহোঃ (হাক্-কহ্ ধাতু ভিন্নানাং) যদপাদানং অৰ্থিঃ ততো-অপি (ভ্ৰম্মমপি) তস্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—হা আৰু কহ ধাতু ভিন্ন ধাতুৰ বোগত যি অৰ্থি অৰ্থাৎ সীমাবাচক অপাদানকাৰক হব, তাৰ পিছত তস্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—হন্তঃ ।

৪৫৮। সন্তম্যস্তাৎ ত্ৰ ।

ব্যাখ্যা—সন্তম্যস্তাৎ সৰ্বনামনঃ অদ্যাদ্যেঃ পৰঃ ত্ৰ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সন্তম্যস্ত সৰ্বনাম শব্দৰ পিছত ত্ৰি আদি শব্দৰ বহিঃৰে ত্ৰ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—সৰ্বত্ৰ ।

৪৫৯। ইদমো হঃ ।

ব্যাখ্যা—সন্তম্যস্তাৎ ইদমঃ পৰঃ হঃ স্যাৎ ।

৩০২ ॥ অসমীয়া প্ৰয়োগবল্লমালী ব্যাকৰণ

সৰলার্থ—সন্তম্যন্ত ইদম শব্দৰ পিছত হ হব। উদাহৰণ—ইহ।

৪৬০। কিমোহচ্চ ক্ৰান্তি কুস্তহোঃ।

ব্যাখ্যা—সন্তম্যন্তাৎ কিমঃপৰঃ অৎ-হ-হ প্ৰত্যয়াঃ সুঃ, অতি প্ৰত্যয়ে
পৰে কিমঃ স্থানেক্ স্যাৎ, তহোচ্চ পৰয়োঃ সতোঃ (কিমঃস্থানে
ক্) কু আদেশোঃ ভৱতঃ।

সৰলার্থ—সন্তম্যন্ত কিম্ শব্দৰ পিছত অ্য-হ-হ প্ৰত্যয় হব, তস্
আক হ প্ৰত্যয় হলে কিম্ শব্দৰ ঠাইত ক্ৰমে ক্ আক কু
আদেশ হব। উদাহৰণ—কুহ।

৪৬১। ভৱদীৰ্ঘামুত্মদেৱানাং প্ৰিয়যোগতঃ।

বিভক্তি মাত্ৰাত্ৰতসৌ।

ব্যাখ্যা—ভৱদীৰ্ঘামুত্মদেৱানাং প্ৰিয় যোগতঃ হেতৌ বিভক্তি মাত্ৰাৎ
পৰৌ ৱতসৌ প্ৰত্যয়ৌ স্তঃ।

সৰলার্থ—ভৱৎ দীৰ্ঘামু আমুত্মৎ অক দেৱপ্ৰিয় যোগ হলে বিভক্তি
মাত্ৰে পদৰ পিছত ৱ আক তস্ প্ৰত্যয় হব।

উদাহৰণ—ভৱদীৰ্ঘামুত্মম্।

৪৬২। কালে পৰাঃ স্যুঃ।

ব্যাখ্যা—কালে ৱাচ্যে সতি ইতঃ পৰাঃ প্ৰত্যয়াঃ স্যুঃ।

সৰলার্থ—কাল বুজালে ইয়াৰ পিছৰ প্ৰত্যয়বোৰ হব।

৪৬৩। দা সৰ্ব্ব যদেকান্যকিমঃ পৰঃ।

ব্যাখ্যা—কালে ৱাচ্যে সতি সৰ্ব্বযদেকান্যকিমঃ সৰ্ব্ব-যৎ-এক-অন্য-
কিম্ শব্দেভ্যঃ) পৰঃ দা প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—কাল অৰ্থ বুজালে সৰ্ব্ব-যৎ-এক-অন্য-কিম্ শব্দৰ পিছত
দা প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—সৰ্ব্বদা।

৪৬৪। ইদমো হ্যধুনেনানীম্।

ব্যাখ্যা—কালে ৱাচ্যে সতি ইদমঃ সন্তম্যন্তাৎপৰঃ-হি-অধুনা-ইদানীম্
প্ৰত্যয়াঃ স্যুঃ।

সৰলার্থ—কাল বুজালে সন্তম্যন্ত ইদম শব্দৰ পিছত হি-অধুনা-ইদানীম্
প্ৰত্যয়বোৰ হব। উদাহৰণ—অধুনা।

৪৬৫। দাদানীমৌ তদ শ্মৃতৌ ।

ব্যাখ্যা—কালে বাচ্যে সতি তদঃ পৰৌ দাদানীমৌ প্ৰত্যয়ৌ শ্মৃতৌ ।
সৰলার্থ—কাল বুজালে তৎ শব্দৰ পিছত দা আৰু দানীম প্ৰত্যয়
হব । উদাহৰণ—তদা ।

৪৬৬। অনদ্যতন কালেষু কিংযত্ত্ব্যোৰ্হি ।

ব্যাখ্যা—অনদ্যতন কালেষু (উদয়ান্ব্যর্থপ্ৰহৰ কাল-ভিন্ন কালেষু-
বাচ্যেষু সতিষু) কিংযত্ত্ব্যোঃ পৰঃ-ৰ্হি প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।
সৰলার্থ—উদয়ান্বি (সূৰ্য্যোদয়) সৰ্ব্ব প্ৰহৰ কাল ভিন্ন কাল বুজালে
কিং-যৎ-তৎ শব্দৰ পিছত হি প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—কৰ্হি ।

৪৬৭। সদ্য আদ্যা নিপাত্যন্তে তত্তদৰ্থ ব্যৱস্থয়া ।

ব্যাখ্যা—তত্তদৰ্থ ব্যৱস্থয়া হেতুভূতয়া সদ্য আদ্যাঃ শব্দাঃ নিপাত্যন্তে ।
সৰলার্থ—অর্থানুসৰি ব্যৱস্থা হেতুকে সদ্য আদ্যাৰ্হি (অদ্য আদি) পদ
নিপাতনত সিদ্ধ হব । উদাহৰণ—সদ্যঃ ।

৪৬৮। পূৰ্বসংবৎসৰে পূৰ্বতৰ বৰ্ষেহত্ৰ বৎসৰে ।

পকৎ পৰ্য্যেষমঃ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—অব্ৰসংবৎসৰে বাচ্যেসতি পূৰ্ব পূৰ্বতৰাত্ম্যং সন্তম্যাত্মাত্ম্যং
পকৎ পৰ্য্যেষমঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সংবৎসৰ হোৱা বুজালে সন্তম্যাত্ম পূৰ্ব পূৰ্বতৰ আৰু
পকৎপৰ পদৰ পিছত ঐষম প্ৰত্যয় হব ।

৪৬৯। এত্ৰ্যঃ পূৰ্বান্যান্যতৰে তৰোত্তৰা ধৰাবৰাৎ ।

পূৰ্বাদাবহনীত্যৰ্থে ।

ব্যাখ্যা—পূৰ্বাদাবহনীত্যৰ্থে (পূৰ্বস্মিন্নবহনীত্যৰ্থে সতি) পূৰ্ব-অন্য-
অন্যতৰ ইতৰ উত্তৰ-অধৰ-অবৰাৎ পদাৎ পৰঃ—এত্ৰ্য প্ৰত্যয়ঃ
স্যাৎ ।

সৰলার্থ—‘আগদিনাখন হয়’ এনে অৰ্থ বুজালে পূৰ্ব-অন্য-অন্যতৰ
ইতৰ-উত্তৰ-অধৰ-অবৰ আদি পদৰ পিছত এত্ৰ্য প্ৰত্যয় হব ।
উদাহৰণ—পূৰ্বৈত্ৰ্যঃ ।

৪৭০। উভয়াতুদ্যাসে দ্যুশ্চ । পৰাদেহ্যবি কীৰ্ত্তিতঃ ।

ব্যাখ্যা—উভয়াৎ পদাৎ পৰ-উদ্যাস্-এদ্যাস্ চ স্যাৎ, পৰাৎপৰঃ এদ্যবি কীৰ্ত্তিতঃ ।

সৰলার্থ—উভয় পদৰ পিছত উদ্যাস্ আৰু এদ্যাস্ প্ৰত্যয়ঃ হব আৰু পৰপদৰ পিছত এদ্যবি হব । উদাহৰণ—উভয়দ্যঃ—পৰেদ্যবি ।

৪৭১। প্ৰকাৰে থা ।

ব্যাখ্যা—প্ৰকাৰে বাচ্যে সতি অগ্ন্যাদি সৰ্ব্বনামনঃ পৰঃ থা প্ৰত্যয় স্যাৎ ।

সৰলার্থ—প্ৰকাৰ অৰ্থ বুজালে হি আদি ভিন্ন সৰ্ব্বনাম পদৰ পিছত থা প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—সৰ্বথা ।

৪৭২। ইদং কিম্ভ্যাত্ থমুঃ ।

ব্যাখ্যা—প্ৰকাৰে বাচ্যে সতি ইদং কিংভ্যাত্ পৰঃ থমুঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—প্ৰকাৰ অৰ্থ বুজালে ইদম্ আৰু কিম্ শব্দৰ পিছত থমু প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—ইথম্ ।

৪৭৩। প্ৰথমা পঞ্চমী সন্তম্যন্তা দিগ্দ্ৰাচিনঃ

পৰঃ । দিগ্দ্দেশ কালেষ স্তাতিঃ ।

অশ্চ পূৰ্ব্বাধবা বৰাৎ ।

ব্যাখ্যা—প্ৰথমা পঞ্চমী সন্তম্যন্তাৎ দিগ্দ্ৰাচিনঃ পদাৎপৰঃ দিগ্দ্দেশ কালেষু বাচ্যেষু অস্তাতিঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, স্বার্থেসতি পূৰ্ব্বাধবা বৰাৎ পৰশ্চ অস্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—প্ৰথমা-পঞ্চমী আৰু সন্তম্যন্ত দিশ্ দেশ কাল বুজোৱা দিশ্ বাচক পদৰ পিছত অস্তাতি প্ৰত্যয় হব । স্বার্থ বুজালে পূৰ্ব্ব অধৰ-অৱৰ পদৰ পিছত অস্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—পূৰ্ব্বাত্ ।

৪৭৪। তয়োঃ পূৰ্ব্ব বৰশ্চৈবান্ ।

ব্যাখ্যা—তয়োঃ (অস্ অস্তাতোঃ পৰয়োঃ সতোঃ) পৰস্য স্থানে পূৰ্, অধৰস্য স্থানে অধ্-অৱৰস্য স্থানে অৱ্ চ আদেশাঃ সূচ্য ।

সৰলার্থ—অস্ আৰু অস্তাতি প্ৰত্যয় হলে পৰ শব্দৰ ঠাইত পূৰ্ অধৰ শব্দৰ ঠাইত অধ্ আৰু অৱৰ শব্দৰ ঠাইত অৱ্ আদেশ হব । উদাহৰণ—অধঃ ।

৪৭৫। অজ্ঞাতোদ্ব্যস্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—অজ্ঞাতৌপক্ষে সতি অদ্ব্যস্যা স্থানে বা অদ্ব্য স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অজ্ঞাতি প্ৰত্যয় হলে অবৰ শব্দৰ ঠাইত বিকল্পে অদ্ব্য হব ।
উদাহৰণ—অদ্ব্যস্তাৎ ।

৪৭৬। অজ্ঞেভ্যো লুগস্তাতেঃ ।

ব্যাখ্যা—অজ্ঞেভ্যঃ (অনচ্ প্ৰত্যয়ান্তেভ্যঃ শব্দেভ্যঃপৰঃ অজ্ঞাতেঃ বা লুক্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অনচ্ প্ৰত্যয়ান্ত পদৰ পিছত বিকল্পে অজ্ঞাতি প্ৰত্যয়ৰ লোপ হব । উদাহৰণ—প্ৰাচী ।

৪৭৭। দক্ষিণোত্তৰত স্তত্ত্বজ্ ।

ব্যাখ্যা—দিগ্ দেশয়োৰ্ব্যচ্যায়োঃ সতো দক্ষিণোত্তৰতঃ পৰন্তু অতস্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—দিগ্ আৰু দেশ বুজোৱা দক্ষিণ আৰু উত্তৰ শব্দৰ পিছত অতস্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—দক্ষিণতঃ ।

৪৭৮। পৰাব্ৰবাদ্ৰা ।

ব্যাখ্যা—দিগ্ দেশ কাল ইত্যেষু সতিষু পৰাব্ৰবাৎ বা (বিকল্পেন) অতস্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—দিগ্-দেশ আৰু কাল বুজোৱা পৰ আৰু অবৰ শব্দৰ পিছত বিকল্পে অতস্ হব । উদাহৰণ—পৰতঃ ।

৪৭৯। পূৰ্ব্বাচ্চ ।

ব্যাখ্যা—দিগ্ দেশ কালে সতিষু পূৰ্ব্বাচ্চৰা অতস্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—দিগ্-দেশ-কাল বুজোৱা পূৰ্ব পদৰ পিছত বিকল্পে অতস্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—পূৰ্ব্বতঃ ।

৪৮০। পূৰ্বাদেশচ্চ তস্য্যত্ ।

ব্যাখ্যা—অতসি প্ৰত্যয়ে পৰেসতি তু বিকল্পে পূৰ্ব্বতঃ স্থানে পূৰ্বাদেশঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অতস্ প্ৰত্যয় হলে পূৰ্ব শব্দৰ ঠাইত বিকল্পে পূৰ্ব আদেশ হব । উদাহৰণ—পূৰ্বতঃ ।

৪৮১। উৰ্দ্ধ শব্দাৎবিবিষ্টাতৌ । প্ৰকৃতশ্চোপমাদিশেৎ ।

ব্যাখ্যা—দিগ্ দেশ কাল বাচ্যে সতিষু উৰ্দ্ধ শব্দাৎ পৰৌ বিবিষ্টাতৌ
.. (বিবিষ্টাতি প্ৰত্যয়ে স্যাতাম্ প্ৰকৃতেঃ (উৰ্দ্ধ শব্দস্য স্থানে) উপমা-
দিশেৎ ।

সৰলার্থ—দিগ্ দেশ আৰু কাল বুজালে উৰ্দ্ধ শব্দৰ পিছত বি আৰু
বিষ্টাতি প্ৰত্যয় হলে প্ৰকৃতি (উৰ্দ্ধ শব্দৰ ঠাইত উপ আদেশ হব ।
উদাহৰণ—উপৰি ।

৪৮২। দক্ষিণাত্তত্ত্বাচ্চাতিঃ । অধ্বাদধ্বাদপি ।

ব্যাখ্যা—দিগ্ দেশ বাচ্যে দক্ষিণাৎপৰঃ, দিগ্দেশকালেষুচ উত্ত্বাৎ
পৰশ্চ অধ্বাৎ-অধ্বাদপি আতিস্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—দিগ্ আৰু দেশ বাচ্য হলে দক্ষিণ শব্দৰ পিছত, দিগ্-দেশ-
কাল বুজালে উত্ত্বাৎ-অধ্বাৎ আৰু অধ্বাৎ শব্দৰ পিছতো আতিগ
প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—দক্ষিণাৎ ।

৪৮৩। পশ্চাদেশ্চাৰবস্য ।

ব্যাখ্যা—আতিস্ প্ৰত্যয়ে সতি অৰবস্য স্থানে পশ্চাদেশঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—আতি প্ৰত্যয় হলে অৰব শব্দৰ ঠাইত পশ্চা আদেশ হব ।
উদাহৰণ—পশ্চাৎ ।

৪৮৪। দিগ্ৰাচি পূৰ্ব্বকস্যচ ।

ব্যাখ্যা—আতি পৰে সতি দিগ্ৰাচিপূৰ্ব্বকস্য চ অৰবস্য স্থানে পশ্চা-
দেশঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—দিগ্ বাচক পদ আগত থকা অৰব শব্দৰ পিছত আতি হলে
অৰবৰ ঠাইত পশ্চা আদেশ হব । উদাহৰণ—দক্ষিণ পশ্চাৎ ।

৪৮৫। অপঞ্চম্যা অদূৰেদিগ্ শব্দাদেনপ্ত্বিভাষয়া ।

ব্যাখ্যা—অদূৰে দিগ্ দেশ কাল বাচ্যে সতি অপঞ্চম্যাঃ (পঞ্চম্যন্ত্ভিমাৎ)

দিগ্ শব্দাৎ পৰঃ বিভাষয়া (বিকল্পেন) এনপ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অদূৰ বুজালে দিগ্ দেশ কাল অৰ্থ হলে পঞ্চমী বিভক্তিযুক্ত
ভিন্ন দিগ্ বুজোৱা পদৰ পিছত এনপ্ প্ৰত্যয় হব ।

উদাহৰণ—দক্ষিণেন ।

৪৮৬। দক্ষিণাঙ্গাচ্ দূৰে চাদূৰেচ ।

ব্যাখ্যা—দূৰেচ অদূৰে চ বাচ্যে সতি দক্ষিণাৎ (অপক্ষম্যাঃ দক্ষিণাৎ পৰঃ) আচ্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—দূৰ আৰু অদূৰ বুজালে পক্ষমী বিভক্ত্যন্ত ভিন্ন দক্ষিণ শব্দৰ পিছত আচ্ প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—দক্ষিণা ।

৪৮৭। আহিচ্ দূৰে ।

ব্যাখ্যা—দিগ্ দেশে বাচ্যে সতি অপক্ষম্যাঃ দক্ষিণাৎ পৰঃ আহিচ্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—দিশ আৰু দেশ বুজালে পক্ষম্যন্ত ভিন্ন দক্ষিণ শব্দৰ পিছত আহিচ্ হব । উদাহৰণ—দক্ষিণাহি ।

৪৮৮। উত্তৰাচ্চৌ ।

ব্যাখ্যা—দূৰেৰিম্বয়ে দিগ্দেশ কালেষু বাচ্যেষু সতিম্
উত্তৰাৎ পৰৌ আচাহিচৌ প্রত্যয়ৌ স্তঃ ।

সৰলার্থ—দূৰ বিময়ত দিশ দেশ কাল বুজালে উত্তৰ শব্দৰ পিছত আচ্ আৰু আহিচ প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—উত্তৰা—উত্তৰাহি ।

৪৮৯। ঈষ্টা নিষ্ট প্রবৃত্তৌশস্ ব্ৰহ্মল্লার্থক কাৰকাৎ ।

ব্যাখ্যা—ইণ্টানিষ্ট প্রবৃত্তৌ গম্যমানায়াং সত্যাৎ ব্ৰহ্মল্লার্থক কাৰকাৎ
(ব্ৰহ্মল্লার্থক শব্দৰূপ কাৰকাৎ পৰঃ শস্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ইণ্ট-অনিষ্ট অর্থ বুজালে ব্ৰহ্ম আৰু অল্লার্থক কাৰকবাচক পদৰ পিছত শস্ প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—ব্ৰহ্মঃ ।

৪৯০। একাবচ্ছিন্ন সংখ্যাভ্যাং বীপ্সাম্যাম্ ।

ব্যাখ্যা—বীপ্সাম্মাং গম্যমানায়াং সত্যাৎ একাবচ্ছিন্ন সংখ্যাভ্যাং
কাৰকাভ্যাঞ্চপৰঃ শস্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—বীপ্সা অর্থ বুজালে একাবচ্ছিন্ন সংখ্যাবাচক কাৰকৰ পিছত শস্ প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—একশঃ ।

৪৯১। চিঃ সাদভূত তত্ত্বাৎ তাক্সাৎ কৃৎ-ভূ-স্তি-যোগিনঃ
অবর্ণ-বন্ধয়োঃ স্বাক্ষী দৌর্ঘ্যে ষে কেবলস্য লুক্ ।

ব্যাখ্যা—অভূত তত্ত্বাৎ বাচ্যে কৃৎ-ভূ-স্তি-যোগিনঃ পৰঃ ভাব্যাৎ (ভবন-
যোগিনঃ) চিঃ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ, চৌ পবেসতি অবর্ণ বন্ধয়োঃ স্থানে
যথাক্রমমীদৌর্ঘ্যে চত্বঃ, কেবলস্য (বর্ণাভাব্য সহিতস্য) বেজোপশ
স্যাৎ ।

সৰ্গার্থ—অভূত তত্ত্বাৎ অর্থাৎ আগতে নোহোরা পিহত হোরা এনে
অর্থ বুজানে কৃৎ-অস্-ভূ ধাতুর যোগ হোরা পদৰ পিহত চি
প্রত্যয় হলে অবর্ণ আক ভূ বর্ণৰ পিহত থকা ঈবর্ণ দর্ঘ হব ।
প্রত্যয়ৰ ব লোপ হব । উদাহৰণ—ওল্লীভৱতি ।

৪৯২। মনশ্চক্ষুবকশ্চেতো বজো বহঃ সকাবলুক্ ।

ব্যাখ্যা—চৌ প্রত্যয়ে পবেসতি মনশ্চক্ষুবকশ্চেতো বজো বহঃ—এভ্যশ্চ
সকাবঃ লুক্ স্যাৎ ।

সৰ্গার্থ—চি প্রত্যয় হলে মনস্ চক্ষুস্ অকস্ চেতস্ বজস্ বহস্
পদৰ সকাবৰ লোপ হব । উদাহৰণ—সুমনী কৰোতি ।

৪৯৩। কাৎস্নৈ গম্যে সাতি ।

ব্যাখ্যা—অভূত-তত্ত্বাৎ কাৎস্নৈ গম্যামানো চ সতি কৃৎ ভূ-স্তি যোগিনঃ
ভাব্যাৎ পৰঃ সতিঃ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰ্গার্থ—অভূত তত্ত্বাৎ আৰু সার্বশেষ অর্থ বুজানে কৃৎ-ভূ-অস্ যুক্ত
পদৰ পিহত সতি প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—ভৃগুস্যাৎ ।

৪৯৪। ব্যাপ্তৌ সম্পদ্যতে শ্চ যোগে হপি ।

ব্যাখ্যা—চ্যুত্থে ব্যাপ্তৌচ অর্থ্যে সতি কৃৎ-ভূ-স্তি যোগে সম্পদ্যতে চ
যোগে -অপি সতিঃ স্যাৎ-চি বপি চ স্যাৎ ।

সৰ্গার্থ—চি প্রত্যয় আৰু ব্যাপ্তি অর্থত কৃৎ-ভূ-অস্ ধাতুমুক্ত পদৰ
পিহত সতি আৰু চি প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—জলসাৎভূতম্ ।

৪৯৫। তদধীনোক্তৌ সতিঃ সম্পৎ কৃৎ-ভূ-স্তি যোগে স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—তদধীনোক্তৌ গম্যমানান্নাং সন্ত্যাং সম্পৎ কৃৎ-ভূ-স্তি যোগে চ
সতি সতিঃ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—‘তাৰ অধীন বুলি উক্ত হয়’—এনে অৰ্থ বুজালে সঙ্গত কৃষ্ণ আদি যোগ হলে সাক্তি প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ৰাজসাত্ কৰোতি।

৪৯৬। দেয়ে বস্তুন্যধীনে বা ত্ৰা।

ব্যাখ্যা—দেয়ে বস্তুন্যধীনে (দাস্তব্য বস্তুনি অধীনে চ অৰ্থ—অভিধেয়ে সক্তি বা প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—দাতব্য বস্তু আৰু অধীন অৰ্থ বুজালে অভিধেয়ে পদৰ পিছত বা প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—দেবতা।

৪৯৭। সম্বন্ধিতীয় তৃতীয় বীজেভ্যো ডাচ্ কৃষৌ কৃঞঃ।

ব্যাখ্যা—কৃষৌ গম্যমান্যাত্ সত্যত্ কৃঞায়াগে চ সক্তি সম্বন্ধিতীয় তৃতীয় বীজেভ্যো পৰঃ ডাচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—কৰ্মণ কৰা অৰ্থ বুজালে কৃঞ যোগত সঙ্গত দ্বিতীয়-তৃতীয় আৰু বীজ পদৰ পিছত ডাচ প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—সম্বা কৰোতি।

৪৯৮। সংখ্যা পৰহ্বাদ্গুণাচ্।

ব্যাখ্যা—সংখ্যা পৰহ্বাৎ গুণাচ্ কৃষৌ কৃঞ ল্যগে ডাচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—কৰ্মণ কৰা অৰ্থ আৰু কৃঞ খাতুৰ যোগ হলে সংখ্যা বাচক যুক্ত গুণ বুজোৱা পদৰ পিছত ডাচ্ প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—দ্বিগুণাকৰোতি।

৪৯৯। সময়াত্ কাল যাপনে।

ব্যাখ্যা—কাল যাপনে (কাল ক্ষেপনে-অৰ্থে সক্তি) সময়াত্ পৰঃ ডাচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—কাল কটোৱা অৰ্থ বুজালে সময়াত্চক পদৰ পিছত ডাচ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—সময়া কৰোতি।

৫০০। শূলাত্ পাকে।

ব্যাখ্যা—পাকে (পচনে-অৰ্থে সক্তি) শূলাত্ পৰঃ ডাচ্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—পাক কৰা অৰ্থ হলে শূল (ৰোগ) বাচক পদৰ পিছত ডাচ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—শূলাকৰোতি।

৫০১। নিষ্পত্ত সপত্তাত্যাতি ব্যৰ্থে ।

ব্যাখ্যা—অতিব্যৰ্থে (অতিশয় ডাঙনে-অৰ্থে সতি) নিষ্পত্ত সপত্তাত্যাংপৰঃ
ডাচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—গতিশয় পীড়া কৰা অৰ্থ বুজালে নিষ্পত্ত আৰু সপত্ত পদৰ
পিছত ডাচ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—নিষ্পত্তা কৰোতি ।

৫০২। সত্যাদশপনে ।

ব্যাখ্যা—অশপনে-অৰ্থে সতি সত্যাৎ পৰঃ ডাচ্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—শপথ (অঙ্গীকাৰ) কৰা অৰ্থ নুবুজালে সত্য পদৰ পিছত
ডাচ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—সত্যাকৰোতি ।

৫০৩। ভদ্ৰ মদ্রাত্যাং ক্ষেম মৃগুণে ।

ব্যাখ্যা—ক্ষেম মৃগুণে (কল্যাণার্থ ৰূপনেসতি) ভদ্ৰমদ্রাত্যাং পৰঃ ডাচ্
প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—মজলৰ বাবে মৃগুণ কৰা অৰ্থ হলে ভদ্ৰ আৰু মদ্র পদৰ
পিছত ডাচ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—ভদ্ৰাকৰোতি ।

৫০৪। নিক্ষোষণে নিষ্ফলা স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—নিক্ষোষণে-অৰ্থে সতি নিষ্ফলাস্যাৎ, নিষ্ফল শব্দাৎ পৰঃ ডাচ্
প্ৰত্যয়ঃ সন্ সিদ্ধঃস্যাৎ ।

সৰলার্থ—নিক্ষোষন অৰ্থাৎ ফলৰ ভিতৰভাগ শূন্য কৰা অৰ্থ বুজালে
নিষ্ফলা পদ ডাচ্ প্ৰত্যয় হৈ সিদ্ধ হব ।

৫০৫। স্তথ প্ৰিয়ানুকূল্যে ।

ব্যাখ্যা—অনুকূল্যে-অৰ্থে সতি স্তথ প্ৰিয়াংপৰঃ, ডাচ্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অনুকূল অৰ্থ হলে স্তথ আৰু প্ৰিয় পদৰ পিছত ডাচ্ প্ৰত্যয়
হব । উদাহৰণ—স্তথা কৰোতি ।

৫০৬। প্ৰাতিকূল্যে দুঃখতঃ ।

ব্যাখ্যা—প্ৰাতিকূল্যে ৰাচ্যে সতি দুঃখতঃ পৰন্তু ডাচ্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—প্ৰতিকূল বুজালে দুঃখ পদৰ পিছত ডাচ্ প্ৰত্যয় হব ।
উদাহৰণ—দুঃখা কৰোতি ।

৫০৭। ডাক্ষৰ্য্যন্তানুকৰণাদনিতৌ দ্বি বহুস্বৰাৎ ।

শব্দানু কৃতি ডাচি দ্বিঃ ।

ব্যাখ্যা—চতুৰ্থেসতি অনিতৌ (শব্দ ভিন্নে পৰে চ সতি) দ্বি বহুস্বৰাৎ
পৰঃ ডাচ্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ । শব্দানুকৃতি (ধন্যাত্মকসদৃশ শব্দ
পৰৱৰ্তী) ডাচি প্রত্যয়ে চ সতি অব্যন্তানুকৰণ শব্দঃ দ্বিঃ (দ্বিৰ্ভাৱঃ-
স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—চি প্রত্যয়ার্থত অনিত শব্দ ভিন্ন দ্বি বহু-স্বৰযুক্ত পদৰ পিছত
ডাচ্ প্রত্যয় হব আৰু ডাচ প্রত্যয় হলে ধন্যাত্মক শব্দৰ দ্বিৰ্ভাৱ
হব । উদাহৰণ—পটপটী ভৱতি ।

৫০৮। ক্ৰিয়্য প্রকৰ্ষে তিঙস্তাৎ কিমেদস্তাদব্যয়াদপি ।

তৰাম্ তমামৌ ভৱতঃ ।

ব্যাখ্যা—ক্ৰিয়্য প্রকৰ্ষেগমো তিঙস্তাৎ কিমেদস্তাদব্যয়াৎঅপিতৰাম্
তমামৌ প্রত্যয়ৌ ভৱতঃ ।

সৰলার্থ—ক্ৰিয়্য প্রকৰ্ষ (অতিমাত্রা হোৱা) অর্থ বুজালে কিম্ আৰু
এদন্ত অব্যয় পদৰ পিছত তৰাম্ আৰু তমাম্ প্রত্যয় হব ।
উদাহৰণ—কিন্তুৰাম্—কিন্তুমাম্ ।

৫০৯। কিমশ্চিচ্চন চ স্যাতাৎ বিশেষানৱ ধাৰণে ।

ব্যাখ্যা—বিশেষানৱধাৰণে (বিশেষানিশ্চয়ে সতি) কিমঃ পৰৌ চিৎ
চন চ স্যাতাম্ ।

সৰলার্থ—নিশ্চিতভাৱে নুবুজালে কিম্ শব্দৰ পিছত চিৎ আৰু চন
প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—কশ্চিৎ ।

৫১০। উপমানা দুপমেয়ে বৃতিৰিষ্টঃ ।

ব্যাখ্যা—উপমেয়ে-অভিধেয়ে উপমানাৎ (উপমানবাচকান্বাশ্বনঃ পৰঃ
বৃতিঃ (বৎ প্রত্যয়ঃ) শিষ্টেঃ ইষ্টেঃ ।

সৰলার্থ—উপমেয় অৰ্থাৎ ‘আবোপিত ধৰ্ম্মাপ্রয়’ অর্থ বুজালে উপমাধ
বাচক অৰ্থাৎ প্ৰসিদ্ধ ‘ধৰ্ম্মাপ্রয়’ নামবাচক পদৰ পিছত বৃৎ
প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—গম্মৱৰ্দ্ধনম্ ।

৫১১। অৰ্হত্যর্থৈচ ।

ব্যাখ্যা—অৰ্হত্যর্থৈ (যোগ্যার্থে সতি) দ্বিতীয়ান্ত পদশ্চ রতিঃ স্যাৎ ।
সৰলার্থ—যোগ্য হোৱা অৰ্থ বুজালে দ্বিতীয়ান্ত উপমানবাচক পদৰ
পিছত বৎ প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—ৰাজবৎ ।

৫১২। কুত্ৰচিদ্ভাৱে ।

ব্যাখ্যা—ভাৱে (প্রৱত্তি নিমিত্ত পদার্থে ৰাচ্যে সতি) কুত্ৰচিদ্ভাৱিঃ প্রত্যয়ঃ
স্যাৎ ।

সৰলার্থ—প্রস্থিতি নিমিত্ত অৰ্থ বুজালে কেতিয়াবা উক্ত অভিপ্রম্যার্থক
শব্দৰ পিছত ৰৎ প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—ৰাজবৎ - - ।

৫১৩। পিতৃ মাতৃভ্যাং জামহ পিতৃষি ।

ব্যাখ্যা—পিতৃষি ৰাচ্যে সতি পিতৃ মাতৃভ্যাং পৰঃ ডামহঃ প্রত্যয়ঃ
স্যাৎ ।

সৰলার্থ—পিতৃ পুৰুষ ৰাচ্য হলে পিতৃ আৰু মাতৃ পদৰ পিছত ডামহ
প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—পিতামহঃ ।

৫১৪। তেনখ্যাতে চুঞ্চপ্ চনপৌ ।

ব্যাখ্যা—তেনখ্যাতে (তেন বিখ্যাতে-অৰ্থে সতি) তৃতীয়ান্ত পদাৎপৰৌ
চুঞ্চপ্ চনপৌ প্রত্যয়ৌ স্যাতাম ।

সৰলার্থ—‘তাৰ দ্বাৰা বিখ্যাত হোৱা’ অৰ্থ বুজালে তৃতীয়ান্ত পদৰ
পিছত চুঞ্চ আৰু চন প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—বিদ্যা চুঞ্চঃ ।

৫১৫। আখ্যাভাচ্ তমাদ্যাঃ স্যাবিষ্ঠেয়নস্পুনন্ত্ৰণাৎ ।

ব্যাখ্যা—আখ্যাভাচ্ (চকাৰাৎ) ক্ৰিয়াগুণাদিৰাচকাচ্ তমাদ্যাঃ প্রত্যয়াঃ
স্যুঃ পুনঃ গুণাপৰৌইষ্ঠেয়নস্ স্যান্তান্ ।

সৰলার্থ—নামবাচক, ক্ৰিয়া গুণাদি ৰাচক পদৰ পিছত তমদি প্রত্যয়
বোৰ হব আৰু গুণবাচক পদৰ পিছত ইষ্ঠ আৰু ইয়নস্ প্রত্যয়
হব । উদাহৰণ—পচতিষ্ঠৰঃ ।

৫১৬। গম্যে পদার্থ প্রকর্ষে তববীয়ন স্বনৌ মতো ।

ব্যাখ্যা—পদার্থ প্রকর্ষে গম্যে সতি তবপ্ ইয়সুনৌ মতো ।

সৰলার্থ—দুটা পদার্থৰ মাজত এটাৰ প্ৰকৰ্ষতা বুজালে উক্ত প্ৰকৰ্ষ
বুজোৱা পদৰ পিছত ভবপ্ আৰু ঈকসূম্ প্ৰত্যয় হব।

উদাহৰণ—শুৰুতৰঃ।

৫১৭। তদভ্যুৎকৰ্ষকথনে-ভৱেত্ৰাং তমৰিষ্ঠানৌ।

ব্যাখ্যা—ভৱ (পদার্থস্য) অত্যাৎকৰ্ষ কথনে (স্বকৃনাং মধ্যে অভিধ্ব
কথনে সতি) পদাৎ পৰৌ ভমপ্ ঈষ্ঠানৌ ভৱত্যাচ্।

সৰলার্থ—বহুতৰ মাজৰ পৰা এটা পদার্থৰ অভিধ্ব উৎকৰ্ষ হোৱা
অর্থ হলে উক্ত পদৰ পিছত ভমপ্ আৰু ঈষ্ঠান্ প্ৰত্যয় হব।

উদাহৰণ—পটুভমঃ।

৫১৮। প্ৰকাৰৱতি জাতীয়জ্যেয়ঃ।

ব্যাখ্যা—প্ৰকাৰৱতি (সাদৃশ্যৱতি অৰ্থে সতি) মৰ্য্যাত্ৰাৎ পটৌঃ পৰঃ
প্ৰকাৰঃ জাতীয়শ্চ জ্যেয়ঃ।

সৰলার্থ—সাদৃশ্য থকা অর্থ বুজালে মৰ্য্যাত্ৰ পটু শব্দৰ পিছত প্ৰকাৰ
আৰু জাতীয় প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পটু প্ৰকাৰঃ।

৫১৯। ৰূপপ্ প্ৰশংসনে।

ব্যাখ্যা—প্ৰশংসনে-অৰ্থে সতি পদাৎপৰঃ ৰূপপ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—প্ৰশংসা কৰা অর্থ বুজালে পদৰ পিছত ৰূপপ্ প্ৰত্যয়
হব। উদাহৰণ—ৰাজৰূপঃ।

৫২০। অস্মাসমাপ্তৌ কল্পদেশ্য দেশীয় ৰঃ স্মৃতাঃ।

ব্যাখ্যা—অস্মাসমাপ্তৌ (অস্মেন-অসমাপনবিশিষ্টেধনিৰ্মিণি ৰাচ্যাস্মাৎ
সত্যঃ) আখ্যাভাঃ পৰাঃ কল্প-দেশ্য দেশীয়ভূঃ প্ৰত্যয়ঃ স্মৃতাঃ।

সৰলার্থ—‘অলপৰ মায়ে সমাপন হোৱা নাই’ এনে অর্থ বুজালে
উক্তার্থযুক্ত বিশেষণ বাচক পদৰ পিছত কল্প-দেশ্য-দেশীয় প্ৰত্যয়
বোৰ হব। উদাহৰণ—বিভৱকল্পঃ—পটুদেশ্যঃ।

৫২১। স্বৰস্তাৎ প্ৰাঞ্চহচ্ ৰা স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—অস্মাসমাপ্তৌ সম্যামানস্মাৎ সত্যঃ সুহৃদ্বাৎ (পদাৎ) প্ৰাক্
(পূৰ্ব্বং) ৰা (বিকল্পেন) স্বহচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অলপৰ পৰা সমাপন হোৱা নাই’ এনে অৰ্থ হলে সূৰন্ত পদৰ
আগত বিকল্পে বহচ্ প্ৰত্যয় হব, উদাহৰণ—বহু গুড়া দ্ৰাক্ষা।

৫২২। নিন্দ্যে পাশপ্।

ব্যাখ্যা—নিন্দ্যে-অৰ্থে সতি সূৰন্তাৎপৰঃ পাশপ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।
সৰলার্থ—নিন্দাৰ যোগ্য হোৱা অৰ্থ হলে সূৰন্ত পদৰ পিছত পাশপ্
প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—অনড়ট্ পাশঃ।

৫২৩। ভূত পূৰ্বে চৰট্।

ব্যাখ্যা—ভূত পূৰ্বে-অৰ্থে সতি সূৰন্তাৎ পৰঃ চৰট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।
সৰলার্থ—‘আগতে হোৱা’—এনে অৰ্থ বুজালে সূৰন্ত পদৰ পিছত
চৰট্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—আঢ্যচৰঃ।

৫২৪। ষষ্ঠ্যাস্ত ৰূপ্য চ।

ব্যাখ্যা—ভূত পূৰ্বে-অৰ্থে সতি ষষ্ঠ্যাস্ত (ষষ্ঠ্যন্তাৎপৰঃ) ৰূপ্যস্যাৎ, চ
(চকাৰাৎ) চৰট্ চ স্যাৎ।
সৰলার্থ—আগতে হোৱা এনে অৰ্থ বুজালে ষষ্ঠ্যাস্ত পদৰ পিছত ৰূপ্য
আৰু চৰট্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ব্ৰাহ্মণৰূপ্যঃ।

৫২৫। মন্তাদীনাং লুগিষ্ঠেয়ন্ স্তনোঃ।

ব্যাখ্যা—ইষ্ঠেয়ন্সুনোঃ পৰয়োঃসতোঃ মন্তাদীনাং (মন্ত-বন্ত-বিন্-ইন্
প্ৰত্যয়ানাং) লুক্ স্যাৎ।
সৰলার্থ—ইষ্ঠ আৰু ইয়ন্সু প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে মন্তবন্ত-বিন্-ইন্
প্ৰত্যয়োৰ লোপ হব। উদাহৰণ—মুজিষ্ঠঃ।

৫২৬। প্ৰিয়স্য প্ৰ, স্থিৰস্যস্থ স্থিৰস্যস্থ, উৰোৰ্ৰব।

বুদ্ধস্য বৃষ, দীৰ্ঘস্য দ্ৰাঘ, তৃপ্ত্ৰপ্ গুৰোৰ্গৰ ॥

বহুলস্যভূ বংহ স্যাদ্ বৃন্দ বৃন্দাৰকস্যভূ।

ইষ্ঠেয়ন্ সো বিমনি চ।

ব্যাখ্যা—ইষ্ঠেয়ন্সু-ইমনি চ পৰতঃ-প্ৰিয়স্য স্থানে প্ৰঃ, স্থিৰস্যস্থানে স্থঃ,
স্থিৰস্য স্থানে স্থফঃ, উৰুঃ স্থানে বৰঃ বুদ্ধস্য স্থানে বৃষঃ, দীৰ্ঘস্য
স্থানে দ্ৰাঘঃ, তৃপ্ স্থানে ত্ৰপ্, গুৰোঃ স্থানে গৰঃ বহুলস্য স্থানে
বংহঃ, বৃন্দাৰকস্য স্থানে বৃন্দঃ এতে আদেশাশ্চ স্যুঃ।

সৰলার্থ—ইঠেন্নস্ আৰু ইমন্ প্ৰত্যয় হলে ক্ৰমে-প্ৰিয়-প্ৰ, স্থিৰ-স্থ, স্ফিৰ-স্ফ, উৰু-বৰ, বৃদ্ধ বৰ্ষ, দীৰ্ঘ-দ্রাঘ, তৃপ্ত-তৃপ্ত, বহল-বংহ, আৰু বৃন্দাৰক শব্দৰ ঠাইত বৃন্দ আদেশবোৰ হব।

উদাহৰণ—প্ৰেষ্ঠঃ।

৫২৭। বহোভূচৈবৰ্ণ লুক্ ঠেয়িট্ চ।

ব্যাখ্যা—ইঠেন্নন্ স্ত্ৰিযানি পৰতঃ বহোঃ (বহুস্থানে) ভূঃস্যাৎ, প্ৰত্যয়া-নামিৰ্ণৰ লুক্চস্যাৎ, ঠে পৰেসতি য়িট্চ (যিবাগমশ্চ উত্ততি।

সৰলার্থ—ইঠেন্নস্ আৰু ইমন্ প্ৰত্যয় হলে বহু শব্দৰ ঠাইত ভূ হব, প্ৰত্যয়ৰ ইবৰ্ণৰ লোপ হব আৰু 'ঠ' প্ৰত্যয় হলে য়িট্ (যি) আৰ্গম হব। উদাহৰণ—ভূয়িষ্ঠঃ।

৫২৮। জ্যাত্ৰৌ স্যাতাং প্ৰশস্যস্য।

ব্যাখ্যা—ইঠেন্নন্ স্ত্ৰোঃ পৰতঃ প্ৰশস্যস্য স্থানে জ্যাত্ৰৌ চ স্যাভাম্।

সৰলার্থ—ইঠেন্নন্স্ প্ৰত্যয় হলে প্ৰশস্য শব্দৰ ঠাইত জ্য আৰু শ্ৰ হব। উদাহৰণ—জ্যোষ্ঠঃ।

৫২৯। বৃদ্ধস্যজ্য জ্যাদীয়ন্ সৌৰীকাবস্যাঙ্ঘ্ৰাদিশেৎ।

ব্যাখ্যা—ইঠেন্নন্স্ৰোঃ পৰতঃ বৃদ্ধস্য স্থানে জ্য স্যাৎ। জ্যাৎ পৰস্য ঈয়ন্সোঃ-ঈকাবস্য স্থানে আঙ্ঘ্ৰাদিশেৎ।

সৰলার্থ—ইঠ আৰু ঈয়ন্স্ প্ৰত্যয় হলে বৃদ্ধ শব্দৰ ঠাইত জ্য হব আৰু ঈয়ন্সূৰ ঈ কাৰৰ ঠাইত আ হব। উদাহৰণ—জ্যায়ান্।

৫৩০। বাঢ়স্য সাধোহস্তিকস্য নেদঃ।

ব্যাখ্যা—ইঠেন্নন্সোঃ পৰয়োঃ সতোঃ বাঢ়স্যস্থানে সাধঃ স্যাৎ, অস্তিকস্য স্থানে নেদশ্চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ইঠ আৰু ঈয়ন্স্ প্ৰত্যয় হলে বাঢ় শব্দৰ ঠাইত সাধ আৰু অস্তিক শব্দৰ ঠাইত নেদ হব। উদাহৰণ—সাধিষ্ঠঃ—নেদিষ্ঠঃ।

৫৩১। কন্ বা যুবাক্ষ যোঃ।

ব্যাখ্যা—ইঠেন্নন্সোঃ পৰতঃ যুবাক্ষয়োঃ স্থানে বা (বিকল্পেন) কন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ইট আৰু ঈয়ন্স্ প্রত্যয় হলে যুৱা আৰু অল্প শব্দৰ পিছত
বিকল্পে কন্ প্রত্যয় হব। উদাহৰণ---কনিষ্ঠঃ।

৫৩২। সৰূপ প্রত্যয়ান্তেভ্যঃ সৰূপ প্রত্যয়ান্তৰম্।
নাস্তি রন্তৌ সমানাত্মাং-তত্ত্ববুদ্ধিকণে। বিনা।

ব্যাখ্যা---রন্তৌ (শঙেী) সমানাত্মাং (সমানাত্মে-অৰ্থে সতি) তত্ত্ববুদ্ধিকণে
বিনা সৰূপ প্রত্যয়ান্তেভ্যঃ সৰূপ প্রত্যয়ান্তৰং নাস্তি (ন উদ্ভতি)।
সৰলার্থ---পদশক্তি সমানার্থ যুজালে ত-ত্ব-বন্ত-ইকণ্ প্রত্যয় তিন সৰূপ
প্রত্যয়তকৈ প্রত্যয়ান্তৰ নহব। উদাহৰণ---আত্মেয়ীঃ।

৫৩৩। অদাদিৰ্বাসমাসান্ত্বন্তেনাস্যাতং সমাসতা।

ব্যাখ্যা---সমাসান্তঃ (সমাসান্তৰংসন্) রা (বিকল্পে) অদাদিঃ স্যাৎ,
তেন (সমাসান্ত বিধানেন) অস্যা (অদাদেঃ) তৎসমাসতা (প্রত্যয়
সমাসিতাস্যাৎ)।

সৰলার্থ---সমাসান্ত পদবোৰ অৎ প্রত্যয়ান্ত পদবোৰ বিকল্পে অদাদি
হব। তেতিয়া সমাসান্ত হোৱা হেতুকে সেই অৎ প্রত্যয়ান্ত পদ
প্রত্যয়ান্ত সমাস বুলি ধৰা হব। উদাহৰণ---অধিবাজম্।

৫৩৪। অৎসাদানকস্য ধুবঃ।

ব্যাখ্যা---অনকস্য (অনুভিন্ন সম্বন্ধিন্যাঃ) ধুবঃ পৰঃ অৎ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ।
সৰলার্থ---অনু (বহচক্ৰ) তিন সম্বন্ধি ধুব পদৰ পিছত অৎ প্রত্যয়
হব। উদাহৰণ---বাজধুৰা।

৫৩৫। পূৰ্বপাথি ঋচ স্তুথী।

ব্যাখ্যা---তথা (প্ৰসিদ্ধানুসাৰে) সমাস মাত্ৰে পূৰ্বপাথি ঋচঃ পৰঃ
অৎ বা স্যাৎ।

সৰলার্থ---প্ৰসিদ্ধানুসাৰে সমাস মাত্ৰে পূৰ্ব-অপ্-পছা-আৰু ঋক্ পদৰ
পিছত বিকল্পে অৎ প্রত্যয় হব। উদাহৰণ---বিপূৰী।

৫৩৬। কৃষ্ণপাণ্ডুকাত্মৈঃ।

ব্যাখ্যা---কৃষ্ণ পাণ্ডুকাত্ম পৰায়াঃ ভূমৈঃপৰঃ সমাস মাত্ৰে অৎ প্রত্যয়ঃ
স্যাৎ।

সৰলার্থ---কৃষ্ণ-পাণ্ডু আৰু উদক পদৰ পিছত থকা ভূমি পদৰ পিছত
সমাস মাত্ৰে অৎ প্রত্যয় হব। উদাহৰণ---কৃষ্ণভূমম্।

৫৩৭। সংখ্যোক্তৰ নদী গোদাবৰীভূতম্ ।

ব্যাখ্যা—সংখ্যোক্তৰ নদী গোদাবৰীভূতম্ পৰঃ-অৎস্যাৎ ।

সৰলার্থ—সংখ্যাবাচক পদৰ পিছত থকা নদী শব্দ আৰু গোদাবৰী পদৰ পিছত অৎ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—ত্বিনদম্ ।

৫৩৮। প্ৰত্যানুভ্যাং সামলোম্নঃ ।

ব্যাখ্যা—প্ৰত্যানুভ্যাংপৰস্য সামলোম্নঃ পৰঃ অৎ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—প্ৰতি আৰু অনু শব্দৰ পিছত থকা সাম আৰু লোমন্ পদৰ পিছত অৎ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—অনুসামম্ ।

৫৩৯। প্ৰতে বাক্ষৰাজুৰসঃ প্ৰাধন্যাক্ষচৰাদপি ।

ব্যাখ্যা—প্ৰতেঃ (পৰাৎ) আধাৰাৎ (অধিকৰণাৎ) উৰসঃ পৰঃ, প্ৰাধন্য বাচকাৎ (শ্ৰেষ্ঠত্ব-বাচকাৎ) অপি উৰসঃ পৰশ্চ অৎপ্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—প্ৰতি শব্দৰ পিছত অধিকৰণার্থক উৰস্ পদৰ আৰু শ্ৰেষ্ঠত্ব বাচক উৰস্ পদৰ পিছত অৎ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—প্ৰত্যাৰসম্ ।

৫৪০। অক্ষাৱসন্ত্য তমসঃ ।

ব্যাখ্যা—অক্ষাৱসন্ত্যঃ (অক্ষ-অৱ-সম এভ্যঃপৰাৎ) তমসঃ পৰঃ-অৎ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অক্ষ-অৱ-আৰু সম্ পদৰ পিছত থকা তমস্ শব্দৰ পিছত অৎ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—অক্ষ তমসম্ ।

৫৪১। ৰাজ ব্ৰহ্মহন্তি পণ্যাহ্বৰ্চসঃ ।

ব্যাখ্যা—ৰাজ ব্ৰহ্ম হন্তি পৰাৎ পৰাৎ বৰ্চসঃ পৰঃ অৎ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ৰাজ-ব্ৰহ্ম-হন্তি আৰু পণ্য শব্দৰ পিছত থকা বৰ্চস্ পদৰ পিছত অৎ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—ৰাজবৰ্চসম্ ।

৫৪২। উপসৰ্গাধ্বনঃ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—উপ সৰ্গাৎ পৰাৎ অধ্বনঃ পৰঃ অৎপ্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—উপ সৰ্গৰ পিছত থকা অধ্বন্ পদৰ পিছত অৎ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—প্ৰাধ্বনঃ ।

৫৪৩। তপ্তান্নব্ৰেভ্যো বহসঃ ।

ব্যাখ্যা—তপ্তান্নব্ৰেভ্যোঃ (তপ্ত-অনু-অব্ৰ-এভ্যোঃ-পবেভ্যোঃ) বহসঃ পৰঃ
অৎ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—তপ্ত-অনু আৰু অব্ৰ শব্দৰ পিছত থকা বহস্ পদৰ পিছত
অৎ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—অব্ৰবহসম্ ।

৫৪৪। অব্যয়ীভাৱেহক্ষঃ সমনুপ্ৰত্যধিভাঃ ।

ব্যাখ্যা—অব্যয়ীভাৱে সমাসে সতি সমনুপ্ৰত্যধিভ্যোঃপৰাৎ অক্ষঃ পৰঃ
অৎ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অব্যয়ীভাৱ সমাস হলে সম্-অনু-প্ৰতি আৰু অধি পদৰ পিছত
থকা অক্ষি পদৰ পিছত অৎ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—সমনক্ষম্ ।

৫৪৫। জৰা জবস্ ।

ব্যাখ্যা—অব্যয়ীভাৱে সমাসে সতি জৰা শব্দাৎপৰঃ অৎস্যাৎ, অতি
পৰেসতি জৰা স্থানে জবসাদেশশ্চ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অব্যয়ীভাৱ সমাস হলে জৰা শব্দৰ পিছত অৎ প্ৰত্যয় হৈ
জৰা শব্দৰ ঠাইত জবস্ আদেশ হব । উদাহৰণ—উপজবসম্ ।

৫৪৬। শবদাদেৰপি ।

ব্যাখ্যা—অব্যয়ীভাৱে সমাসে সতি শবদাদেৰপি শব্দাৎপৰঃ-অৎ প্ৰত্যয়ঃ
স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অব্যয়ীভাৱ সমাস হলে শবৎ আদি শব্দৰ পিছত অৎ
প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—উপশবদম্ ।

৫৪৭। নিপাতনাদুপ শুনম্ ।

ব্যাখ্যা—অব্যয়ীভাৱে সমাসে সতি নিপাতনাৎ উপশুনম্ ইতি পদম
সিদ্ধ্যতি ।

সৰলার্থ—অব্যয়ীভাৱ সমাস হলে উপশুনম্ পদ নিপাতনত সিদ্ধ
হব ।

৫৪৮। বজসঃসহ পূৰ্ব্বকাৎ ।

ব্যাখ্যা—অব্যয়ীভাৱে সমাসে সতি সহ পূৰ্ব্বকাৎ বজসঃ পৰঃ অৎ
প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অব্যয়ীভাৱ সমাস হলে সহ শব্দশূন্য বজস্ পদৰ পিছত
অৎ প্রত্যয় হব। উদাহৰণ—সৰজসম্।

৫৪৯। অনন্তেভ্যঃ।

ব্যাখ্যা—অব্যয়ীভাৱে সমাসে সতি অনন্তেভ্যঃ পৰঃ অৎ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ।
সৰলার্থ—অব্যয়ীভাৱ সমাস হলে অন্ প্রত্যয়ান্ত পদৰ পিছত অৎ
প্রত্যয় হব। উদাহৰণ—উপবাজম্।

৫৫০। ক্লীৰলিঙ্গানন্তেভ্যো বা।

ব্যাখ্যা—অব্যয়ীভাৱে সমাসে সতি ক্লীৰলিঙ্গানন্তেভ্যঃ পৰঃ বা (বিকল্পেন)
অৎ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অব্যয়ীভাৱ সমাস হলে অন্ প্রত্যয়ান্ত ক্লীৰলিঙ্গ পদৰ পিছত
অৎ প্রত্যয় হব। উদাহৰণ—অধিচৰ্মম্।

৫৫১। ধুড়ন্ততঃ। নদ্যাগ্রহায়ণীপৌৰ্ণমাসীভ্যশ্চ গিৰেৰপি।

ব্যাখ্যা—অব্যয়ীভাৱে সমাসে সতি ধুড়ন্ততঃ নদী অগ্রহায়ণী পৌৰ্ণ-
মাসীভ্যঃ গিৰেশ্চ পৰঃ বা (বিকল্পেন) অৎ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অব্যয়ীভাৱ সমাস হলে ধুড়ন্ত-নদী-অগ্রহায়ণ-পৌৰ্ণমাসী
আৰু গিৰি পদৰ পিছত বিকল্পে অৎ প্রত্যয় হব।
উদাহৰণ—উপদৃষদম্।

৫৫২। সমাহাৰ দ্বন্দ্বগতাক্ষৰ্গ দম্বহাস্ততঃ।

ব্যাখ্যা—সমাহাৰ দ্বন্দ্ব গতঃ চৰ্গ দম্বহাস্ততঃ (চৰ্গ দ-ম্বহাস্ত শব্দাৎ
পৰঃ) অৎ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—সমাহাৰ দ্বন্দ্ব সমাসান্ত চৰ্গান্ত আৰু দ-ম্ব-হ বৰ্ণান্ত পদৰ
পিছত অৎ প্রত্যয় হব। উদাহৰণ—হাক্ষচম্।

৫৫৩। ঋক্ সাম প্রমুখাচ্চ।

ব্যাখ্যা—দ্বন্দ্ব সমাসে সতি ঋক্ সাম প্রমুখাৎ পদাৎ পৰঃ অৎ প্রত্যয়ঃ
স্যাৎ।

সৰলার্থ—দ্বন্দ্ব সমাস হলে ঋক্ সাম পদৰ পিছত অৎ প্রত্যয় হব।
উদাহৰণ—ঋক্ সামে।

৫৫৪। অক্ষি ব্ৰহ্মাদিস্ত নিপাত্যতে ।

ব্যাখ্যা—অদন্তঃ - অক্ষি ব্ৰহ্মাদিস্ত নিপাত্যতে ।

সৰণার্থ—অদন্ত অক্ষিব্ৰহ্মাদি পদ নিপাতনত সিদ্ধ হব ।

উদাহৰণ—অক্ষিব্ৰহ্ম ।

৫৫৫। সংখ্যাৰাম্যভাঃ তৎ পুৰুষে হুঙ্কলঃ ।

ব্যাখ্যা—তৎপুৰুষে সমাসে সতি সংখ্যাৰাম্যভাঃ পৰস্য অঙ্কলঃ পৰঃ-
অৎ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰণার্থ—তৎ পুৰুষ সমাস হলে সংখ্যাবাচক আৰু অব্যয় পদৰ পিছত
থকা অঙ্কলি পদৰ পিছত অৎ প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—ভাঙ্কলম্ ।

৫৫৬। অহঃ সংখ্যাতৈক দেশ সৰ্বপুণ্যচ্চ বাক্তিতঃ ।

ব্যাখ্যা—অহঃ সংখ্যাত একদেশ বাচক সৰ্ব পুণ্যৎ সংখ্যাৰাম্যভাঃ
পৰম্যিঃ বাক্তিতঃ পৰঃ অৎ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰণার্থ—অহঃ, সংখ্যা একদেশ বাচকপদ আৰু সৰ্বপুণ্য পদৰ পাছত
থকা বাক্তি বাচক পদৰ পিছত অৎ প্রত্যয় হব ।

উদাহৰণ—অহোবাক্তিঃ ।

৫৫৭। এভ্যোহহোহুচ্চ ।

ব্যাখ্যা—এভ্যঃ (সংখ্যাৰাম্য মংখ্যাতাসিত্যঃ পৰস্য) অহঃ পৰঃ-অৎ-
স্যাৎ, আতিপৰেসতি অহঃ স্থানে অহাদেশশ্চ স্যাৎ ।

সৰণার্থ—সংখ্যাবাচক আৰু অব্যয় পদৰ পিছত থকা অহ শব্দৰ
পিছত অৎ প্রত্যয় হলে অহ আদেশ হব । উদাহৰণ—অহঃ ।

৫৫৮। পুণ্যৈকাৎ সমাহাৰ দ্বিপৌ চ ন ।

ব্যাখ্যা—সমাহাৰ দ্বিপৌ চ দ্বিপৌ পুণ্যৈকাৎ পৰস্য অহঃ স্থানে
অহাদেশঃ ন স্যাৎ ।

সৰণার্থ—সমাহাৰ দ্বিপৌ সমাস হলে পুণ্য আৰু এক শব্দৰ পিছত
থকা অৎ প্রত্যয়ত অহ শব্দৰ ঠাইত অহ আদেশ নহয় ।
উদাহৰণ—পুণ্যাহম্ ।

৫৫৯। বাজ্ঞহন্ সখিত্যচ্চ ।

ব্যাখ্যা—তৎপুৰুষে সমাসে সতি বাজ্ঞ-অহন্ সখিত্যঃ পৰঃ-টচ্
প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—তৎপুৰুষ সমাস হলে বাজন্-অছন্ আৰু সন্নি শব্দৰ পিছত
টচ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—মহাবাজঃ।

৫৬০। গ্ৰামকৌটাত্ত্ব তক্ষণঃ।

ব্যাখ্যা—গ্ৰাম কৌটীৎ পৰাৎ তক্ষণঃ পৰন্ত টচ্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—গ্ৰাম আৰু কৌটী (যুদ্ধ বিশেষ) পদৰ পিছত থকা তক্ষ
পদৰ পিছত টচ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—গ্ৰামতক্ষঃ।

৫৬১। অতদ্ধিতার্থে গো শব্দাৎ।

ব্যাখ্যা—অতদ্ধিতার্থে (তদ্ধিতার্থ দ্বিগুডিয়ে তৎ পুৰুষে সমাসে সতি)
গো শব্দাৎ পৰঃ টচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—তদ্ধিতার্থ দ্বিগু ডিয় তৎপুৰুষ সমাস হলে গো শব্দৰ পিছত
টচ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পঞ্চগৱম্।

৫৬২। অৰ্দ্ধাদ্বিগৌ চ নাবঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—তৎ পুৰুষে সমাসে সতি অৰ্দ্ধাৎ পৰায়্যা দ্বিগু চ দ্বিষয়ে নাবঃ
পৰঃ টচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—তৎপুৰুষ সমাসত অৰ্দ্ধবাচক দ্বিগু সমাসযুক্ত নাব পদৰ
পিছত টচ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—দ্বিনাবম্।

৫৬৩। ঋষ্যা বা।

ব্যাখ্যা—অৰ্দ্ধাৎ পৰায়্যা অতদ্ধিতার্থে দ্বিগৌচ ঋষ্যাঃ পৰঃ বা (বিকল্পেন)
টচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অৰ্দ্ধবাচক তদ্ধিতার্থ ডিয় দ্বিগু সমাসযুক্ত ঋষিপদৰ পিছত
বিকল্পে টচ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—অৰ্দ্ধঋষম্।

৫৬৪। দ্বি ত্ৰি তোহঞ্জলেঃ।

ব্যাখ্যা—অতদ্ধিতার্থে দ্বিগৌ চ দ্বিত্বিতঃ অঞ্জলেঃ পৰঃ টচ্ প্ৰত্যয়ঃ
স্যাৎ।

সৰলার্থ—তদ্ধিতার্থ ডিয় দ্বিগু সমাস হলে দ্বি আৰু ত্ৰি শব্দৰ পিছত
থকা অঞ্জলি পদৰ পিছত টচ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—দ্ব্যঞ্জলম্।

৫৬৫। অতঃ পৰাচ্ছুনঃ ।

ব্যাখ্যা—তৎপুৰুষে সমাসে সতি অতঃ পৰাচ্ছুনঃ পৰঃ-টচ্ প্রত্যয়ঃ
বা স্যাৎ ।

সৰলার্থ—তৎ পুৰুষ সমাস হলে অতি পদৰ পিছত থকা স্বন্ শব্দৰ
পিছত বিকল্পে টচ্ প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—অতিস্থঃ ।

৫৬৬। উপমানাচেতনে ।

ব্যাখ্যা—উপমানোত্তৰপদে কৰ্ম্মধাৰয়ে সমাসে সতি অচেতনে (চেতন
ভিন্নে-উপমেয়ে গম্যে) উপমানাৎ (উপমানাৎমকাৎ শুনঃ পৰঃ বা
টচ্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অচেতন বাচক উপমেয় বুজালে উপমান বাচক স্বন্ শব্দৰ
পিছত বিকল্পে টচ্ প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—ফলকস্থঃ ।

৫৬৭। সৰ্ব্বঃপূৰ্বোত্তৰ মৃগাছুপমানাচ্ টচ্ স্মৃতঃ ।

ব্যাখ্যা—পূৰ্বোত্তৰ মৃগাৎ উপমানাচ্ পৰস্মাৎ তৎপুৰুষে সমাসে সতি
সৰ্ব্বঃ পৰ-টচ্ স্মৃতঃ ।

সৰলার্থ—পূৰ্ব-উত্তৰ মৃগ উপমান বাচক পদৰ পিছত থকা সৰ্ব্গ
পদৰ পিছত টচ্ হব । উদাহৰণ—পূৰ্বসৰ্ব্বম্ ।

৫৬৮। দেশাৰ্থকাদ্ ব্ৰহ্মণঃ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—তৎপুৰুষে সমাসে সতি দেশাৰ্থকাৎ ব্ৰহ্মণঃ পৰঃ টচ্ প্রত্যয়ঃ
স্যাৎ ।

সৰলার্থ—তৎপুৰুষ সমাস হলে দেশাৰ্থক ব্ৰহ্মণ পদৰ পিছত টচ্
প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—সুৰাষ্ট্ৰব্ৰহ্মণঃ ।

৫৬৯। কুমহন্ত্যাংবিভাষয়া ।

ব্যাখ্যা—তৎপুৰুষে সমাসে সতি কুমহন্ত্যাং পৰঃ ব্ৰহ্মণঃ বিভাষয়া
(বিকল্পেন) টচ্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—তৎপুৰুষ সমাসত কু আৰু মহৎ শব্দৰ পিছত থকা ব্ৰহ্মণ্
শব্দৰ পিছত বিকল্পে টচ্ প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—কু ব্ৰহ্মণঃ ।

৫৭০। জাতোকোহয়ং মহোক্শচ ব্ৰুকোক্ষঃ পুৰুষায়ুষম্ ।

দ্বায়ুষংত্ৰায়ুষং ঋশ্ৰেয়সং চ শ্ৰোবসীয়দম্ ॥

ব্যাখ্যা—জাতোক্শঃ-মহোক্শঃ-ব্ৰুকোক্ষঃ-পুৰুষায়ুষম্ দ্বায়ুষং ত্ৰায়ুষং ঋশ্ৰেয়সম্ চ শ্ৰোবসীয়দম্ এতে শব্দাঃ টচ্ প্রত্যয়ান্তাঃ সন্তঃ সিদ্ধি
মাপ্নুয়ুঃ ।

সৰলার্থ—জাতোক্শ-মহোক্শ-ব্ৰুকোক্ষ-পুৰুষায়ুষ -দ্বায়ুষ-ত্ৰায়ুষ-ঋশ্ৰেয়স-
শ্ৰোবসীয়দ আদি পদবোৰ টচ্ প্রত্যয়ান্ত হৈ সিদ্ধ হৈছে ।

৫৭১। নিঃ শ্ৰেয়সঞ্চ গোষ্ঠম ইমীমে সিদ্ধিমাণুয়ুঃ ।

ব্যাখ্যা—নিঃশ্ৰেয়সং-গোষ্ঠম-ইতি-ইমে টচন্তাঃ সন্তঃ সিদ্ধিমাণুয়ুঃ ।

সৰলার্থ—নিঃশ্ৰেয়সম্ আৰু গোষ্ঠ স্ব পদ টচ প্রত্যয়ান্ত হৈ সিদ্ধ হৈছে ।

৫৭২। সন্ধ্যাঙ্কিত্যাং বহুব্রীহৌ স্বাস্তে ।

ব্যাখ্যা—স্বাস্তে গম্যমানেসতি বহুব্রীহৌ সমাসে চ সন্ধি অঙ্কিত্যাং
পৰঃ টচ্ প্রত্যয়ঃ স্যাত্ ।

সৰলার্থ—স্বাস্ত (নিজ অঙ্গ) অর্থ বুজালে আৰু বহুব্রীহি সমাস হলে
সন্ধি আৰু অঙ্কিপদৰ পিছত টচ্ প্রত্যয় হব ।

উদাহৰণ—দৃঢ়সন্ধিঃ ।

৫৭৩। অঙ্গুল্যন্ত দাক্ষিণি ।

ব্যাখ্যা—দাক্ষিণি বাচ্যে সতি বহুব্রীহৌ সমাসে দ্বিষয়ে অঙ্গুল্যা পৰঃ
টচ্ প্রত্যয়ঃ স্যাত্ ।

সৰলার্থ—দাক্ষ (কাঠ) অর্থ বুজালে আৰু বহুব্রীহি সমাস হলে অঙ্গুলি
পদৰ পিছত টচ্ প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—দ্ব্যঙ্গুলম্ ।

৫৭৪। দ্বি ত্ৰি পূৰ্ব্বকমূৰ্দ্ধ যচ্ ।

ব্যাখ্যা—বহুব্রীহৌ সমাসে সতি দ্বি-ত্ৰি পূৰ্ব্বক মূৰ্দ্ধঃ পৰঃ টচ্ প্রত্যয়ঃ
স্যাত্ ।

সৰলার্থ—বহুব্রীহি সমাস হলে দ্বি আৰু ত্ৰি শব্দ আগত থকা মূৰ্দ্ধন্
পদৰ পিছত টচ্ হব । উদাহৰণ—দ্বিমূৰ্দ্ধঃ ।

৫৭৫। প্ৰমাণী পূৰণীভ্যাং ।

ব্যাখ্যা—বহুব্ৰীহৌ সমাসে সতি প্ৰমাণী পূৰণীভ্যাং পৰঃ অট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে প্ৰমাণী আৰু পূৰণী পদৰ পিছত অৎ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—ভাৰ্যা প্ৰমাণা ।

৫৭৬। লোম্নোহস্তৰ্ব্বহিসঃ পৰাৎ ।

ব্যাখ্যা—বহুব্ৰীহৌ সমাসে সতি অন্তৰ্ব্বহিসঃ পৰাৎ লোম্নঃ পৰঃ অৎ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে অন্তঃ আৰু বহিস্ পদৰ পিছত থকা লোমন্ শব্দৰ পিছত অৎ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—অন্তৰ্জোমঃ ।

৫৭৭। নক্ষত্ৰ বাচকাত্মেভুঃ ।

ব্যাখ্যা—বহুব্ৰীহৌ সমাসে সতি নক্ষত্ৰবাচকাৎ পৰাৎ নেভুঃ (নেতৃ শব্দাৎ পৰঃ) অৎ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে নক্ষত্ৰ বাচক পদৰ পিছত থকা নেতৃ শব্দৰ পিছত অৎ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—পুৰুষোত্তমঃ ।

৫৭৮। সুব্যুপত্ৰিনঞঃ পশ্চ চতুৰঃ ।

ব্যাখ্যা—বহুব্ৰীহৌ সমাসে সতি সুব্যুপত্ৰিনঞঃ পশ্চাৎ (সু-বি-উপ-ত্ৰি-নঞ-পশ্চাৎ) চতুৰঃ (চত্বাৰ শব্দাৎ পৰঃ) অৎ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে সু-বি-উপ-ত্ৰি আৰু নঞ পদৰ পিছত থকা চত্বাৰ শব্দৰ পিছত অৎ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—অচতুৰা ।

৫৭৯। নাভেষ্টু নামনি ।

ব্যাখ্যা—নামনি গম্যমানেসতি বহুব্ৰীহৌ বিম্বয়ে নাভেঃ পৰঃ অৎ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—নাম অৰ্থ হলে আৰু বহুব্ৰীহি সমাস হলে নাভি পদৰ পিছত অৎ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—পদ্মনাভঃ ।

৫৮০। সুদুৰ্দ্ধভ্যাসক্খৌ বিভাষয়া ।

ব্যাখ্যা—বহুব্ৰীহৌ সমাসে সতি সুদুৰ্দ্ধভ্যাসক্খৌ পশ্চাৎ সৰ্ব্বাণ্যঃ পৰঃ বিভাষয়া (বিবৰ্জনে) অৎ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে সু-দুঃ-নঞ্ এইবোৰৰ পিছত থকা সকল্লন
পদৰ পিছত বিকল্পে অৎ প্রত্যয় হব। উদাহৰণ—সুসক্ৰঃ।

৫৮১. নঞঃপূজাৰ্থস্বতেন্চ। বহুব্ৰীহাবুভৌ চ ন।

ব্যাখ্যা—অবহুব্ৰীহৌ (বহুব্ৰীহিসমাসেতিম্মে) নঞঃ পূজাৰ্থ-সু-অতি-এভ্যঃ
শব্দেভ্যঃ পৰৌ উভৌ (অৎ টটৌ প্রত্যয়ৌ) চ ন সাপ্তম্য।

সৰলার্থ—বহুব্ৰীহি সমাস ভিন্ন সামান্য সমাসত পূজাৰ্থ নঞ-সু-অতি
পদৰ পিছত অৎ আৰু টচ্ প্রত্যয় নহব। উদাহৰণ—অসম্মা।

৫৮২। নঞঃ পথো বা।

ব্যাখ্যা—অবহুব্ৰীহৌ (বহুব্ৰীহি সমাসে ভিন্নে) নঞঃ পৰাৎ পথঃ পৰঃ
বা (বিকল্পেন) অৎ স্যাৎ।

সৰলার্থ—বহুব্ৰীহি সমাস ভিন্ন নঞ্ পদৰ পিছত থকা পথিন্ শব্দৰ
পিছত বিকল্পে অৎ প্রত্যয় হব। উদাহৰণ—অপস্থাঃ।

৫৮৩। ন কিমঃ পৰাৎ ক্লেপে।

ব্যাখ্যা—ক্লেপে (নিন্দাম্নাং গম্যমানাম্নাং সত্যাত্) কিমঃ পৰাৎ অৎ টচ্
চ ন স্যাৎ।

সৰলার্থ—নিন্দা অর্থ বুজালে কিম্ শব্দৰ পিছত অট্ আৰু টচ্
প্রত্যয় নহয়। উদাহৰণ—কিংসম্মা।

৫৮৪। অসঙ্ প্ৰজ্ঞামেধণোঃ স্তূৰ্ম্ এভ্যোহম্মাচ্।

ব্যাখ্যা—বহুব্ৰীহৌ সমাসে সতি সু-দুঃ-নঞ্ভ্যঃ অম্মাচ্ পৰয়োঃ প্ৰজ্ঞা
মেধনোঃ-অভ্যঃ-অসঙ্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে সু-দুঃ-নঞ্-অম্ম পদৰ পিছত থকা
প্ৰজ্ঞা আৰু মেধা শব্দৰ পিছত অস্ হব। উদাহৰণ—সুপ্ৰজ্ঞাঃ।

৫৮৫। ধৰ্ম্মস্যানঙ্ কেবলস্য।

ব্যাখ্যা—বহুব্ৰীহৌসমাসে সতি কেবলস্য (পদান্তবাসমন্তস্য) ধৰ্ম্মস্য
অভ্যঃ অনঙ্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে পদান্তবদ্ধাৰা সমস্ত ধৰ্ম্ম নুবুজালে ধৰ্ম্ম
শব্দৰ শেষত অন্ হব। উদাহৰণ—গ্নিৰধৰ্ম্মা।

৫৮৬। জায়ায়া জানিঃ ।

ব্যাখ্যা—বহুব্ৰীহৌ সমাসে সতি জায়ায়াঃ স্থানে জানিঃ আদেশঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে জায়া পদৰ ঠাইত জানি হব ।

উদাহৰণ—যুবজানিঃ ।

৫৮৭। উধসো নঙ্ স্ত্ৰিয়াম্ ।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰিয়াং গম্যমানায়াং সত্যাং বহুব্ৰীহৌ সমাসে চ সতি উধসঃ
সঃ স্থানে অনঙ্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—স্ত্ৰী বুজালে আৰু বহুব্ৰীহি সমাস হলে উধস্ শব্দৰ স বৰ্ণৰ
ঠাইত অন্ হব । উদাহৰণ—কুণ্ডোধনী ।

৫৮৮। ধনুষন্ত্বনঙ্ ।

ব্যাখ্যা—বহুব্ৰীহৌ সমাসে সতি ধনুষঃ-অন্ত্যঃ অনঙ্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে ধনুষ্ শব্দৰ শেষত অনঙ্ আদেশ
হব । উদাহৰণ—শার্জধন্বা ।

৫৮৯। সংজায়াং বা ।

ব্যাখ্যা—সংজায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং বহুব্ৰীহৌ ধনুষঃ অন্ত্যঃ বা
(বিকল্পেন) অনঙ্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সংজা (নাম) বুজালে আৰু বহুব্ৰীহি সমাস হলে ধনুষ্ শব্দৰ
শেষত বিকল্পে অন্ হব । উদাহৰণ—পুষ্পধন্বা ।

৫৯০। বয়সি তু দন্তস্য দন্ত্ ।

ব্যাখ্যা—বয়সি গম্যমানে সতি বহুব্ৰীহৌ চ বিষয়ে দন্তস্য স্থানে দন্ত্
আদেশঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—বয়স হোৱা অৰ্থ বুজালে আৰু বহুব্ৰীহি সমাস হলে দন্ত
শব্দৰ ঠাইত দন্ত্ আদেশ হব । উদাহৰণ—দ্বিদন্ ।

৫৯১। নান্দি চ ।

ব্যাখ্যা—নান্দি গম্যমানে সতি বহুব্ৰীহৌ চ বিষয়ে দন্তস্য স্থানে দন্ত্
স্যাৎ ।

সৰলার্থ—নাম বুজালে আৰু বহুব্ৰীহি সমাস হলে দন্ত শব্দৰ ঠাইত
দন্ত্ হব । উদাহৰণ—সুদন্তী ।

৫৯২। শুক্ৰ শুভ্ৰবাহাগ্ৰশিখৰ প্ৰভৃতে শুৰা।

ব্যাখ্যা—বহুব্ৰীহী সমাসে সতি শুক্ৰ-শুভ্ৰ-বাহ-অগ্ৰ-শিখৰ প্ৰভৃতেঃ
পৰস্য দন্তস্য স্থানে বা (বিকল্পেন) দন্ত্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—বহুব্ৰীহী সমাস হলে শুক্ৰ-বাহ-অগ্ৰ-শিখৰ প্ৰভৃতি পদৰ
পিছত থকা দন্ত শব্দৰ ঠাইত বিকল্পে দন্ত্ হব।

উদাহৰণ—শুক্ৰদন্তঃ।

৫৯৩। প্ৰসম্ভ্যাং জানুনো জুজৌ।

ব্যাখ্যা—বহুব্ৰীহী সমাসে সতি প্ৰসম্ভ্যাং পৰস্য জানুনঃ স্থানে জুজৌ
আদেশৌ স্তঃ।

সৰলার্থ—বহুব্ৰীহী সমাস হলে প্ৰ-সম্ পদৰ পিছত থকা জানু পদৰ
ঠাইত জু আৰু জ আদেশ হব। উদাহৰণ—প্ৰজুঃ।

৫৯৭। উৰ্দ্ধাৱা।

ব্যাখ্যা—বহুব্ৰীহী সমাসে সতি উৰ্দ্ধাৎ পৰস্য জানুনঃ স্থানে বা (বিক-
ল্পেন) জু জৌ স্তঃ।

সৰলার্থ—বহুব্ৰীহী সমাস হলে উৰ্দ্ধ পদৰ পিছত থকা জানু পদৰ
ঠাইত বিকল্পে জু আৰু জ আদেশ হব। উদাহৰণ—উৰ্দ্ধজুঃ।

৫৯৫। প্ৰাদিত্যো নাসিকায়ানস্।

ব্যাখ্যা—বহুব্ৰীহী সমাসে সতি প্ৰাদিত্যঃ পৰঃ নাসিকায়ান্ স্থানে
নসাদেশঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—বহুব্ৰীহী সমাস হলে প্ৰাদি শব্দৰ পিছত থকা নাসিকা
শব্দৰ ঠাইত নস্ আদেশ হব। উদাহৰণ—উনসম্।

৫৯৬। দ্ৰণ সাদ্যা যথা যথম্।

ব্যাখ্যা—যথা যথম্ প্ৰসিদ্ধানুসাৰে দ্ৰণ সাদ্যাঃ শব্দাঃ সিদ্ধান্তি।

সৰলার্থ—প্ৰসিদ্ধানুসাৰে দ্ৰণস্ আদি পদ সিদ্ধ হৈছে।

৫৯৭। দক্ষিণেৰ্ম্মা লুক্ৰ য়েগে।

ব্যাখ্যা—লুৰ্থ যোগে (ব্যাধ সম্বন্ধে) অনঙন্তঃসন্ দক্ষিণেৰ্ম্মা পদং
সিদ্ধ্যতি।

সৰলার্থ—ব্যাধৰ সম্বন্ধ হোৱা অৰ্থ বুজালে দক্ষিণেশ্বৰ্মা পদ অনঙৰ
জন্ হৈ সিদ্ধ হৈছে।

৫৯৮। স্ত প্ৰাতাদ্যাশ্চ সাধৱঃ ।

ব্যাখ্যা—সুপ্ৰাতাদ্যাঃ (সুপ্ৰাত-আদি শব্দাঃ) অসন্তাঃ সন্তাঃ সাধৱঃ স্যুঃ ।

সৰলার্থ—সুপ্ৰাত আদি শব্দবোৰ অস্ প্ৰত্যয় হৈ সিদ্ধ হৈছে।

উদাহৰণ—সুপ্ৰাতঃ ।

৫৯৯। ইৎসুৰভ্যৎ পুতি স্তভ্যো গন্ধাৎ ।

ব্যাখ্যা—সুৰভি উৎ-পুতি-সুভ্যঃ পৰস্মাৎ গন্ধাৎ পৰঃ ইৎ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সুৰভি-উৎ-পুতি-সু পদৰ পিছত থকা গন্ধ শব্দৰ পিছত

ইট্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—সুৰভি গন্ধি।

৬০০। আগন্তুকাতুৰা ।

ব্যাখ্যা—আগন্তুকাৎ গন্ধাৎ তু ৰা (বিকল্পেন) ইট্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—আগন্তুক অৰ্থ হলে গন্ধ শব্দৰ পিছত বিকল্পে ইট্ প্ৰত্যয়

হব। উদাহৰণ—কুসুম গন্ধঃ।

৬০১। অজ্ঞাখ্যায়ামপি তথা ।

ব্যাখ্যা—অজ্ঞাখ্যায়াম্ গম্যমানায়াম্ সত্যাম্ তথা প্ৰসিদ্ধানুসাৰাৎ গন্ধাৎ

পৰঃ ইট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—প্ৰসিদ্ধ অনুসৰি অজপ বাচ্য হলেও গন্ধ শব্দৰ পিছত ইট্

প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—দধিগন্ধিঃ।

৬০২। উপমানাদপি পৰাৎ ।

ব্যাখ্যা—বহুব্ৰীহৌ সমাসে সতি উপমানাদপি পৰস্মাৎ গন্ধাৎ পৰঃ

ইৎ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—বহুব্ৰীহি সমাস হলে উপমান বাচক পদৰ পিছত থকা

গন্ধ শব্দৰ পিছত ইৎ প্ৰত্যয় হব।

৬০৩। ডানুৰুজ্জৈন্ত্যম্বাদেঙ্গোপঃ । তেৰপিৰিংশতেঃ ।

ব্যাখ্যা—ডানুৰুজ্জৈ প্ৰত্যয়ে পৰেসতি জন্ত্য ম্বাদেঙ্গোপঃ, ত্ৰিংশতেঃ

জন্ত্য তেৰপি লোপন্ত স্যাৎ ।

সৰলার্থ—উ অনুবক্ত প্ৰত্যয় হলে শেষৰ স্বৰ বৰ্ণৰ লোপ হব আৰু
স্থিংশতি শব্দৰ তি লোপ হব। উদাহৰণ—একাদশঃ।

৬০৪। ইৰ্ণাৰ্ণয়োৰ্লোপো য়ে চাযৌ তদ্ধিতে স্বৰে।

ব্যাখ্যা—অযৌ (যুভিন্নে) তদ্ধিতে য়ে স্বৰেচ পৰে সতি ইৰ্ণাৰ্ণয়োঃ
লোপঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—যু ভিন্ন তদ্ধিতৰ য় আৰু স্বৰ বৰ্ণ পিছত থাকিলে ইৰ্ণ
আৰু অৰ্ণৰ লোপ হব। উদাহৰণ—মাৰীচঃ।

৬০৫। ন স্ত্ব ক্চিৎ ।

ব্যাখ্যা—ক্চিৎ তদ্ধিতে স্বৰে ক্চিৎতাৰ কৰ্ম্মবিহিতে তদ্ধিতে য়ে চ
পৰে সতি নঃ (নকাৰস্য) লোপঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—কেতিশাবা তদ্ধিত স্বৰ আৰু ভাৱ কৰ্ম্ম বিহিত তদ্ধিতৰ
য় পিছত থাকিলে নকাৰৰ লোপ হব। উদাহৰণ—হৈমম্।

৬০৬। সৰযা য ইক্ষাকো ক্শচ লুপ্যতে।

ব্যাখ্যা—তদ্ধিতে স্বৰে য়ে চ পৰতঃ সৰযা (অস্তৰ যঃ) ইক্ষাকো উশ্চ
লুপ্যতে।

সৰলার্থ—তদ্ধিতস্বৰ আৰু য় পিছত থাকিলে সৰযা শব্দৰ অস্তৰ য
আৰু ইক্ষাকু শব্দৰ উকাৰৰ লোপ হব। উদাহৰণ—সাৰৱম্।

৬০৭। অব্যয়ানাং শব্দাদি বিহায়ান্ত্য স্বৰাদিনুক্।

ব্যাখ্যা—তদ্ধিত স্বৰে য়ে চ পৰে শব্দাদিঃ বিহায় (বৰ্জ্জমিত্বা) অন্ত্য
স্বৰাদি নুক্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—তদ্ধিত স্বৰ আৰু য় পিছত থাকিলে শব্দৎ আদি পদৰ
বাহিৰে আন পদৰ শেষৰ স্বৰৰ লোপ হব। উদাহৰণ—সৌৰঃ।

৬০৮। ঋদোদৌস্ত্য যৎ স্বৰৱৎ ।

ব্যাখ্যা—ঋদোদৌস্ত্য যৎ প্ৰত্যয় যকাৰঃ-সঃস্বৰৱৎ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ঋ-ও আৰু ঔ বৰ্ণত উৎপন্ন হোৱা প্ৰত্যয়ৰ য় স্বৰযুক্ত
স্বৰ দৰে হব। উদাহৰণ—পিন্ধ্যম্।

৬০৯। উৰ্ণস্ত্যোত্বমাপ্নুয়াৎ ।

ব্যাখ্যা—তদ্ধিত স্বৰে য়ে চ পৰে সতি উৰ্ণ ওত্বমাপ্নুয়াৎ।

সৰলার্থ—তদ্ধিত স্বৰ আৰু য প্ৰত্যয় হলে উবৰ্ণৰ ঠাইত ওবৰ্ণ হব।

উদাহৰণ—ভাৰ্গৱঃ।

৬১০। অপাণ্ডুকদ্রোৰেষে লুক্।

ব্যাখ্যা—এয়ে (ত্ৰয়নি প্ৰত্যয়ে পৰেসতি) অপাণ্ডু কদ্রোঃ (পাণ্ডু কদ্র
ভিন্নানাং) উবৰ্ণস্য লুক্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—এয়ণ্ প্ৰত্যয় হলে পাণ্ডু আৰু কদ্র ভিন্ন পদৰ উবৰ্ণৰ লোপ
হব। উদাহৰণ—মাৰ্কণ্ডেয়ঃ।

৬১১। স্বায়ত্ত্বুরো নিপাতনাৎ। হিৰণ্যস্য য লোপঃ
স্যান্ময়টি।

ব্যাখ্যা—স্বায়ত্ত্বুরঃ নিপাতনাৎ সিদ্ধ্যতি, ময়টি (ময়ট্ প্ৰত্যয়ে সতি)
হিৰণ্যস্য যঃ লোপঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—স্বায়ত্ত্বুর পদ নিপাতনত সিদ্ধ হৈছে। ময়ট্ প্ৰত্যয় হলে
হিৰণ্য পদৰ য লোপ হব। উদাহৰণ—হিৰণ্ময়ম্।

৬১২। বুদ্ধিৰাদৌ গানুৰন্ধে তদ্ধিতে।

ব্যাখ্যা—গ অনুৰন্ধে তদ্ধিতে প্ৰত্যয়ে পৰেসতি আদৌ (আদিস্বৰস্য)
বুদ্ধিঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—গ অনুৰন্ধ তদ্ধিত প্ৰত্যয় হলে পদৰ আদি স্বৰৰ বুদ্ধি
হব। উদাহৰণ—যাদৱঃ।

৬১৩। দেৱিকাশিংশপা শ্ৰেয়োদীৰ্ঘসত্ৰস্য আশ্মৃতঃ।

ব্যাখ্যা—গানুৰন্ধে তদ্ধিতে পৰেসতি দেৱিকা শিংশপা শ্ৰেয়ঃ দীৰ্ঘ
সত্ৰস্য আদি স্বৰস্য স্থানে আশ্মৃতঃ।

সৰলার্থ—গ অনুৰন্ধ তদ্ধিত প্ৰত্যয় হলে দেৱিকা শিংশপা শ্ৰেয়স্ দীৰ্ঘ-
সত্ৰ আদি পদৰ আদিস্বৰ বৰ্ণৰ ঠাইত আ হব।

উদাহৰণ—দাৱিকম্।

৬১৪। যাদেৰিযশ্চ প্ৰলয় মিত্ৰযোঃ কেকয়স্য চ।

ব্যাখ্যা—গানুৰন্ধে তদ্ধিতে পৰেসতি প্ৰলয়-মিত্ৰযু কেকয়স্য চ আদৌ
বুদ্ধিঃ স্যাৎ, বুদ্ধৌ সত্যং যাদেঃ স্থানে ইয়াদেশশ্চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ণ অনুবন্ধ তদ্ধিত প্ৰত্যয় হলে প্ৰলয়-মিহয় কেবল আদি পদৰ আদি স্বৰৰ বৃদ্ধি হব আৰু য বৰ্ণৰ ঠাইত ইয় আদেশ হব। উদাহৰণ—মৈত্ৰেয়ঃ।

৬১৫। পদাদ্যোৰ্যোঃ প্ৰাগাগমোবৃদ্ধিৰ্তৎপৰা।

ব্যাখ্যা—ণানুবন্ধে তদ্ধিতে পৰেসতি পদাৎ যোঃ (অধিকৰণীভূত পদ ভিন্নাৎ পৰ পদাৎ) যোঃ (যকাৰবকাৰয়োঃ) প্ৰাক্ (পূৰ্ব্বৎ) আগম বৃদ্ধিঃ স্যাৎ, তৎপৰা (যোঃ পৰস্বৰসা) বৃদ্ধিঃন স্যাৎ।

সৰলার্থ—ণ অনুবন্ধ তদ্ধিত প্ৰত্যয় হলে য আৰু ব প্ৰত্যয়ৰ অধিকাৰভিন্ন পদৰ আগত আগম আৰু বৃদ্ধি আদিৰ কাৰ্য্য কৰা হব, য-ব-প্ৰত্যয়ৰ পিছত থকা পদৰ স্বৰবৰ্ণৰ বৃদ্ধি নহব। উদাহৰণ—বৈয়াকৰণঃ।

৬১৬। দ্বাবাদেৰপদাদ্যোশ্চ।

ব্যাখ্যা—দ্বাবাদেঃ (সম্বন্ধিনঃ) অপদাদ্যোশ্চ (তদ্ধিতান্তপৰপদান্যপদ পৰস্বৰসা) আগম বৃদ্ধিঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—দ্বাবাদি পদৰ সম্বন্ধি তদ্ধিতান্ত পৰ পদৰ স্বৰবৰ্ণৰ আগম বৃদ্ধি হব। উদাহৰণ—দৌৰাৰিকঃ।

৬১৭। ন্যগ্ৰোধস্যপি তাদৃশঃ।

ব্যাখ্যা—ন্যগ্ৰোধস্যপি তাদৃশঃ (যকাৰস্য প্ৰাগাগম বৃদ্ধিঃ স্যাৎ)।

সৰলার্থ—ন্যগ্ৰোধ পদৰ ঠাইতো যকাৰৰ আগত আগম বৃদ্ধি আদি কাৰ্য্য কৰা হব। উদাহৰণ—নৈয়গ্ৰোধঃ।

৬১৮। স্বাগতাদেৰাগমন্ত বৃদ্ধিৰ্

ব্যাখ্যা—স্বাগতাদেঃ সম্বন্ধিনঃ পদাদ্যোৰ্যোঃ প্ৰাক্ আগম বৃদ্ধিঃ ন স্যাৎ।

সৰলার্থ—স্বাগত আদি পদতো উক্ত তদ্ধিতান্ত পদ ভিন্ন পদৰ য-ব প্ৰত্যয়ৰ আগত আগম বৃদ্ধি নহব। উদাহৰণ—স্বাগতিকঃ।

৬১৯। স্থাপদস্য বা।

ব্যাখ্যা—ণানুবন্ধে তদ্ধিতে সতি স্থাপদস্য বা (বিকল্পেন) আগম বৃদ্ধিঃ স্যাৎ।

সৰসার্থ—ন অনুব্ধ তদ্ধিত প্ৰত্যয় হলে স্বাপদ পদৰো বিকল্পে আগম
বৃদ্ধি হব। উদাহৰণ—শৌৰাপদম্।

৬২০। শুচিক্ষেত্ৰজ্ঞ নিপুণ কুলস্যেত্বস্য চ।

নঞঃ পৰ পদস্যাদে বৃদ্ধিৰ্ভৱতি তস্মৈ ॥

ব্যাখ্যা—নঞঃ পৰপদস্য (নঞপৰস্য) শুচি ক্ষেত্ৰজ্ঞ নিপুণ কুলস্য
ঈত্বস্য চ আদেঃ (আদি স্বৰস্য) বৃদ্ধিৰ্ভৱতি, তস্য (নঞত্বত
স্বৰস্য) বা (বিকল্পে) বৃদ্ধিঃ স্যাৎ।

সৰসার্থ—নঞৰ পিছত থকা শুচি-ক্ষেত্ৰজ্ঞ-নিপুণ-কুল ইত্বৰ পদৰ
আদি স্বৰৰ বৃদ্ধি হব আৰু নঞৰ পৰা হোৱা স্বৰৰ বিকল্পে
বৃদ্ধি হব। উদাহৰণ—আশৌচম্।

৬২১। অৰ্দ্ধাত্ম পৰিমাণস্য তদ্বত পৰস্য আ।

ব্যাখ্যা—অৰ্দ্ধাৎ পৰপদস্য পৰিমাণস্য তদ্বৎ (পৰপদআদি স্বৰস্য ঐ
ঔ বা বৃদ্ধিঃ স্যাৎ), পৰস্যতু (পৰপদস্যতু) ন আ (ন আকাৰ
ৰূপা বৃদ্ধিঃ স্যাৎ)।

সৰসার্থ—অৰ্দ্ধ পদৰ পিছত থকা পৰিমাণ বাচক পদৰ আদি স্বৰৰ
(ঐ-ঔ) আদি বিকল্পে বৃদ্ধি হব, কিন্তু পৰ পদৰ আকাৰৰ বৃদ্ধি
নহব। উদাহৰণ—আৰ্দ্ধনৈক্ষিকম্।

৬২২। এষে প্ৰাৰহনশ্চৈৰম্।

ব্যাখ্যা—এষে (এষনি পৰেসতি) প্ৰাৎ (পৰস্য ৰহন পদস্য) আদেঃ
(আদি স্বৰস্য) বৃদ্ধিঃ স্যাৎ, পূৰ্ব পদস্য বা বৃদ্ধিঃ স্যাৎ।

সৰসার্থ—এষন্ প্ৰত্যয় হলে প্ৰৰ পিছৰ বহন পদৰ আদি স্বৰৰ বৃদ্ধি
হব, আৰু আদি পদৰ বিকল্পে বৃদ্ধি হব। উদাহৰণ—প্ৰাৱাহণেয়ঃ।

৬২৩। পৰ্য্যায়োণা যথা যথম্।

ব্যাখ্যা—পৰ্য্যায়োণ (পূৰ্ব পদস্য বৃদ্ধৌ পৰ পদস্য ন স্যাৎ, পৰপদস্য
বৃদ্ধৌ পূৰ্ব পদস্য নস্যাৎ—ইতি পৰ্য্যায়োণ) অযথা যথং পদং
বৃদ্ধিমৎ স্যাৎ।

সৰসার্থ—পৰ্য্যায়ক্ৰমে অযথাযথ পদ বৃদ্ধি হৈ সিদ্ধ হৈছে।
উদাহৰণ—আযাথাযথ্যম্।

৬২৪। হুং সিন্ধুলোকনগৰ ভগদেশোত্তৰস্যতু ।

ব্যাখ্যা—হাৎসিন্ধু লোক নগৰ ভগদেশোত্তৰস্য সম্বন্ধিনোঃ উত্তমোঃ
পূৰ্বাপৰ পদয়োঃ আদেৰ্ভূক্তিঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—হাৎ-সিন্ধু-লোক-নগৰ-ভগ-দেশ বাচক পদৰ পূৰ্ব আৰু
পৰ পদৰ আদি স্বৰৰ বৃদ্ধি হব । উদাহৰণ—সৌহাৰ্দ্দম্ ।

৬২৫। অনু শতিকাদেশচ ।

ব্যাখ্যা—গানুৰক্কে তদ্ধিতে পৰেসতি অনুশতিকাদেশচ উত্তম পদ বৃদ্ধিঃ
স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ণ অনুৰক্ক তদ্ধিত প্রত্যয় হলে অনুশতিকাদি পদৰ পিছত
পূৰ্বাপৰ উত্তম পদৰ স্বৰৰ বৃদ্ধি হব । উদাহৰণ—আনুশতিকম্ ।

৬২৬। দধ্যোগ পুঙ্কৰ পদাসিহত্যাগাৰ বেণৱঃ ।

ব্যাখ্যা—গানুৰক্কে তদ্ধিতে পৰেসতি দধ্যোগ পুঙ্কৰ পদাসিহত্যাগাৰ-
বেণৱঃ এভ্য পূৰ্বাপৰৌ বৃদ্ধিঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ণ অনুৰক্ক তদ্ধিত প্রত্যয় হলে দধ্যোগ-পুঙ্কৰপদ-অসিহত্যা-
অগাৰ-ৱেনু আদি পদৰ পূৰ্বাপৰ উত্তম পদৰ স্বৰৰ বৃদ্ধি হব ।
উদাহৰণ—দাধ্যোগঃ ।

৬২৭। দেৱদ্বন্দ্বৈ হৰিঃ সূক্ত ৰাচিনি ।

ব্যাখ্যা—গানুৰক্কে তদ্ধিতেপৰেসতি দেৱ দ্বন্দ্বৈ (দ্বন্দ্বসমাসগদেৱদ্বন্দ্বৈয়ৈ)
হৰিঃ সূক্ত ৰাচিনি (হৰিৰ্দ্দান মন্ত্ৰোক্তে চ সতি) উত্তম পদাদেৰ্ভূক্তিঃ
স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ন অনুৰক্ক তদ্ধিত প্রত্যয় হলে দেৱতা বাচক দ্বন্দ্ব সমাসান্ত
হোৱা হুতাহতি দান কৰা মন্ত্ৰবুজ্জায়ে উত্তমপূৰ্বাপৰ পদৰ আদি
স্বৰৰ বৃদ্ধি হব । উদাহৰণ—সৌৰ্য্যাচান্দ্ৰমসঃ ।

৬২৮। ইন্দ্র পৰন্তন ।

ব্যাখ্যা—গানুৰক্কে তদ্ধিতে সতি হৰিঃ সূক্ত ৰাচিনি ইন্দ্রপৰন্ত বৃদ্ধি
ৰ্নস্যাৎ ।

সৰলার্থ—ণ অনুৰক্ক তদ্ধিত প্রত্যয় হলে হুতাহতিদান মন্ত্ৰ হলে দ্বন্দ্ব
সমাসান্ত ইন্দ্রবাচক পৰ পদৰ বৃদ্ধি নহব । উদাহৰণ—সৌমেন্দ্ৰম্ ।

৬২৯। দীৰ্ঘাত্ম বৰ্ণনঃ ।

ব্যাখ্যা—গানুৰন্ধে তদ্ধিতেপৰেসতি দেৱ দ্বন্দ্বগে চ সতি দীৰ্ঘাত্মবৰ্ণনঃ
(দীৰ্ঘাৎ পৰস্য বৰ্ণনস্য আদৌ হ্রস্বিঃ ন স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ন অনুৰন্ধ তদ্ধিত প্ৰত্যয় হলে দেৱতা বাচক পদৰ দ্বন্দ্ব
সমাস হোৱা বৃজ্জালে দীৰ্ঘ হোৱা পদৰ পিছত বৰ্ণন পদৰ দীৰ্ঘ
নহব । উদাহৰণ—মৈত্ৰাবৰ্ণনম্ ।

৬৩০। কৃচিৎ পৰ পদস্যৈব ।

ব্যাখ্যা—গানুৰন্ধে তদ্ধিতে পৰেসতি কৃচিৎ প্ৰসিদ্ধানুসাৰাৎ দ্বন্দ্ব সমা-
সগে চ সতি পৰপদস্যৈব হ্রস্বিঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—গ অনুৰন্ধ তদ্ধিত প্ৰত্যয় হলে দ্বন্দ্ব সমাস যুক্ত পৰ পদৰ
প্ৰসিদ্ধানুসাৰে হ্রস্বি হব । উদাহৰণ—পিতৃপৈতামহম্ ।

৬৩১। একদেশাদৃতোঃ ।

ব্যাখ্যা—গানুৰন্ধে তদ্ধিতে সতি একদেশাৎ পৰঃঋতোঃ বাচকস্য হ্রস্বিঃ
স্যাৎ ।

সৰলার্থ—গ অনুৰন্ধ তদ্ধিত প্ৰত্যয় হলে একদেশ বাচক পদৰ পিছত
থকা ঋতু বাচক পদৰ দীৰ্ঘ হব । উদাহৰণ—পূৰ্ব্বৱাষিকম্ ।

৬৩২। সৰ্ব্বাৰ্দ্ধসুভ্যো দেশস্য ।

ব্যাখ্যা—গানুৰন্ধে তদ্ধিতে পৰে সতি সৰ্ব্বাৰ্দ্ধসুভ্যঃ পৰঃ দেশস্য (দেশঃ
বাচক পদস্য) হ্রস্বিঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—গ অনুৰন্ধ তদ্ধিত প্ৰত্যয় হলে সৰ্ব্ব-অৰ্দ্ধ আৰু সু পদৰ
পাছত থকা দেশবাচক পদৰ হ্রস্বি হব ।

উদাহৰণ—সৰ্বপাঞ্চালিকী ।

৬৩৩। সংখ্যাভ্যঃপৰিমাণস্যসংখ্যাসংবৎসৰস্যচ ।

ব্যাখ্যা—গানুৰন্ধে তদ্ধিতে প্ৰত্যয়ে পৰে সতি সংখ্যাভ্যঃ পৰস্য পৰি-
মাণস্য সংখ্যা সংবৎসৰস্যচ হ্রস্বিঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—গ অনুৰন্ধ তদ্ধিত প্ৰত্যয় হলে সংখ্যাবাচক, পূৰ্ব পৰিমাণ
বাচক আৰু সংখ্যা পূৰ্বসংবৎসৰ পদৰ আদি স্বৰৰ হ্রস্বি হব ।
উদাহৰণ—সপ্তসংবৎসৰিকঃ ।

৬৩৪। জঙ্গলংহলজাধেনু স্তদন্তানাং পৰস্য বা ।

পূৰ্বস্য নিত্যং বৃদ্ধিঃ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—গানুহন্ধে তদ্ধিতে প্ৰত্যয়ে পৰেসতি জঙ্গলং হলজাধেনুঃ তদন্তা
নাং পদানাং পূৰ্বস্য (স্বৰস্য) নিত্যং বৃদ্ধিঃ স্যাৎ, পৰস্য (পৰপদ
স্বৰস্য) বা (বিকল্পেন) বৃদ্ধি স্যাৎ ।

সৰলার্থ—গ অনুৰদ্ধ তদ্ধিত প্ৰত্যয় হলে জঙ্গল-হলজ-আৰু ধেনু পদৰ
পূৰ্ব পদৰ স্বৰৰ নিত্যতে বৃদ্ধি হ'ব আৰু পৰ পদৰ স্বৰৰ বিকল্পে
বৃদ্ধি হ'ব । উদাহৰণ—কৌৰুজাঙ্গনী ।

মঙ্গলাচৰণম্

(ক) শ্ৰীযদুমণিগুৰুচৰণ স্ফুৰদৰবিন্দানি বন্দ্যাকঃ ।

শ্ৰীপুৰুষোত্তম শৰ্মা লৌকিক পদমঞ্জৰীভূতৌ ॥

ব্যাখ্যা—শ্ৰীযদুমণি গুৰুচৰণ স্ফুৰদৰবিন্দানি (বিকশিত কমল সদৃশঃ
শ্ৰীকৃষ্ণচৰণযুগলঃ) বন্দ্যাকঃ (বন্দনশীলঃ) শ্ৰীপুৰুষোত্তম শৰ্মা
(ব্রাহ্মণঃ) লৌকিক পদমঞ্জৰী (আখ্যাত নাম গ্ৰন্থঃ) তনুতে
(নিষ্মাতি) ।

সৰলার্থ—ফুলি থকা পদুম সদৃশ শ্ৰীকৃষ্ণৰ পাদযুগল প্ৰণতশীল
শ্ৰীপুৰুষোত্তম শৰ্মা নামৰ ব্ৰাহ্মণজনে আখ্যাত নামৰ গ্ৰন্থখন
ৰচনা কৰিছে ।

(খ) দাক্ষায়ণীয় মতকাত্যুত প্ৰবন্ধ

মন্ত্ৰানুবৰ্ণীত গুণা পদমঞ্জৰীম্ ।

আদীয়াতাং শ্ৰৱসি নিঃশ্ৰম বশ্যতায়ৈ

ব্যুৎপত্তি পঞ্চজদলায়ত সোচনানাম্ ॥

ব্যাখ্যা—হে ব্ৰাহ্মা, যুতমাভিঃ দাক্ষায়ণীয় মতকাত্যুত প্ৰবন্ধঃ মন্ত্ৰানু-
বৰ্ণিত গুণা-ইয়ং পদমঞ্জৰী, ব্যুৎপত্তি পঞ্চজদলায়ত লোচনানাম্
নিঃশ্ৰম বশ্যতায়ৈ (শ্ৰমং বিনা) বৰ্ণীকৰণায় শ্ৰৱসি (কৰ্ণে)
আদীয়াতাং (গৃহ্যতাম্) ।

সৰলার্থ—হে বাৰুকসকল, দাক্ষায়ণীয় মতঃ কাত্যুত প্ৰবন্ধ আৰু
মন্ত্ৰাদিৰে সমৃদ্ধ পশ্চম পত্ৰৰ দৰে বিস্তৃত ব্যুৎপত্তিৰে পৰিপূৰ্ণ
এই আখ্যাত নামৰ গ্ৰন্থখন বিনাশ্ৰমে কাণৰ দ্বাৰা গ্ৰহণ কৰাইক ।

১। ভুৱাদ্যাদি গণাক্ষাতোজ্জেষ্মা স্তিঙ্ কুৎ সনাদয়ঃ ।

ব্যাখ্যা—ভুৱাদ্যাদি গণাক্ষাতোঃ (ভুৱাদি প্ৰভৃতি সপ্ত গণাক্ষাতোঃ পৰাঃ)
ক্ৰিয়াবাচক প্ৰকৃতি পৰে তিঙ্-কুৎ-সনাদি প্ৰত্যয়াঃ স্যুঃ ।

সৰলার্থ—ভুৱাদি প্ৰভৃতি সপ্ত গণ ক্ৰিয়াবাচক প্ৰকৃতিৰ পিছত তিঙ্
কুৎ আৰু সনাদি প্ৰত্যয়বোৰ হব ।

সপ্তগণ ধাতু যেনেঃ—ভুৱাদি-দিৱাদি-তনাদি-স্বাদি-ক্ৰ্যাদি-ক্ৰোধাদি
আৰু অদাদি ।

সনাদি প্ৰত্যয় যেনে :—সন্-মন্-আম্-মণ্ড-ভিন্-ঈম্-ইন্-কাম্-
মিণ্-ভি-ভি-মি-মি আৰু মি-মি ।

২। চুৰদয়ো ভুৰাদৌ স্যুঃ ।

ব্যাখ্যা—চুৰদস্যঃ (অনিমত্ত, ধাতৱঃ) ভুৰাদৌ (ভুৰাদি গণে) পঠিতাঃ
স্যুঃ ।

সৰণার্থ—অনিমত্ত চুৰাদি ধাতুৰোৰ ভুৰাদি গণত পঠিত হব ।

৩। সনাদ্যস্তাশ্চ ধাতৱঃ । অপৰে প্ৰত্যয়াঃ জ্ঞেয়াঃ স্ব স্ব
বিধ্যনুসাৰতঃ ।

ব্যাখ্যা—অপৰে ধাতুতৰ বিহিত সনাদি প্ৰত্যয়া দপৰে প্ৰত্যয়াঃ স্ব স্ব
বিধ্যনুসাৰতঃ : হেতোঃ উৰক্তিঃ জ্ঞেয়াঃ (জ্ঞাতব্যঃ ।)

সৰণার্থ—ধাতুৰ পিছত ব্যৱহাৰ হোৱা সনাদি প্ৰত্যয়ৰ বাহিৰে আন
প্ৰত্যয়ৰোৰ নিজ নিজ বিধি অনুসৰি আপোনাগোকে ব্যৱহাৰ
কৰিব ।

৫। ধাত্বাদেঃ মস্য স্যঃ ।

ব্যাখ্যা—ধাত্বাদেঃ মস্য স্থানে স্যঃ স্যাৎ ।

সৰণার্থ—ধাতুৰ আদিত থকা মূৰ্দ্ধণৰ কাৰৰ ঠাইত দন্ত্য স
হব । উদাহৰণ—স্থাতা ।

৬। তদ্-যুক্-ট ঠ গাং ত থনাঃ ক্ৰমাৎ ।

ব্যাখ্যা—তদ্ যুক্ ট ঠ গাং (তদ্ যুক্তাং সকাৰ সম্বন্ধি নাং) ট ঠ গাং
স্থানে ক্ৰমাৎ ত থ নাঃ স্যুঃ ।

সৰণার্থ—সকাৰ যুক্ত ট-ঠ-গ কাৰৰ ঠাইত ক্ৰমে ত-থ-নবৰ্ণ হব ।
উদাহৰণ—ভোভা ।

৭। হিষ্ট্বা ত্ৰিভুং যুক্তিঞ্চ ।

ব্যাখ্যা—ত্ৰিষ্টবুং যুক্তিঞ্চ হিষ্ট্বা (ভাঙা) ধাত্বাদেঃ মস্য স্থানে স্যঃ
স্যাৎ ।

সৰণার্থ—ত্ৰিষ্টবুং আৰু যুক্ত ধাতুৰ বাহিৰে আন ধাতুৰৰ বৰ্ধৰ ঠাইত
স কৰ হ'ব । উদাহৰণ—ত্ৰিষ্টবতি ।

৮। গাদয়ো নাদয়ঃ স্মৃতাঃ ।

ব্যাখ্যা—গাদয়ঃ (মুৰ্দ্ধণ্য গ কাৰাদয়ঃ ধাতবঃ) নাদয়ঃ (দন্ত্য-নকাৰা দয়ঃ) শিল্পৈঃ স্মৃতাঃ (কথিতাঃ) ।

সৰলার্থ—মুৰ্দ্ধণ্য গ কাৰাদি ধাতু দন্ত্য ন কাৰাদি হব বুলি শিল্পই কয় ।
উদাহৰণ—নমতি ।

৯। প্ৰত্যেকমযচা দশভি ক্বচনৈস্তিঙ্ বিভক্তয়ঃ দশ স্যুঃ ।

ব্যাখ্যা—প্ৰত্যেকম্ (প্ৰত্যেকেষু বৰ্ত্তমানাদি গণেষু) অষ্টাদশভিঃ (বচনৈঃ) দশ (তিঙ্ বিভক্তয়ঃ) স্যুঃ (ভবেষুঃ) ।

সৰলার্থ—একবচন, দ্বিবচন আৰু বহুবচন অনুসৰি প্ৰত্যেক বিভক্তিৰে-
ওঠৰটাকৈ বিভক্তিমুক্ত বৰ্ত্তমানকে আদি কৰি যেনে—বৰ্ত্তমানা-
লিঙ্-লোট্-হাস্তনী-স্বস্তনী-আশীঃ ভৱিষ্যতি-ক্ৰিয়তিপতি-পৰোক্ষা
আৰু অদ্যতনী এই দহখন তিঙ্ বিভক্তি অৰ্থাৎ ক্ৰিয়াবিভক্তি হব ।

১০। এষাং নবকং নবকং যদ্বিভাগতঃ ।

পূৰ্ব্বং পৰস্মৈ পদং স্যাৎ-তদপৰ-স্ত্বাত্মনে পদম্ ।

ব্যাখ্যা—এষাং (প্ৰত্যেকমষ্টাদশ বচনানাং) বিভাগতঃ হেতোঃ-নবকং
নবকং ভৱতি তৎসৎ পূৰ্ব্বং নবকং পৰস্মৈ পদং স্যাৎ, পৰন্ত
নবকং আত্মনে পদং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—উপৰোক্ত তিঙ্ বিভক্তিবোৰৰ ওঠৰটা বিভক্তি চিনৰ ভিতৰত
আগৰ নটা বিভক্তি চিনক পৰস্মৈ পদ আৰু পিছৰ নটা বিভক্তি
চিনক আত্মনে পদ বুলি কোৱা হব ।

১১। ত্ৰয়ং ত্ৰয়ং স্যাৎ প্ৰথম মধ্যমোত্তম য়েতয়োঃ ।

ব্যাখ্যা—এতয়োঃ (পৰস্মৈ পদাত্মনে পদয়োঃ) ত্ৰয়ং ত্ৰয়ং বচনং মিলিত্বা
প্ৰথম মধ্যমোত্তম পুৰুষঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—উক্ত পৰস্মৈ আৰু আত্মনে পদৰ ভিতৰত তিনিটা বচন
লগ হৈ প্ৰথম মধ্যম আৰু উত্তম পুৰুষ হ'ব । যেনে—ভি-ভস্
অন্তি প্ৰথম পুৰুষ, সি-থস্-থ—মধ্যম পুৰুষ, মি-বস্-মস্—উত্তম
পুৰুষ আৰু একেদৰে আত্মনে পদত-তে-আভে-অন্তে প্ৰথম
পুৰুষ, সে-আথে-থৈ মধ্যম পুৰুষ আৰু এ-বহে-মহে উত্তম
পুৰুষ হব ।

১২। নান্নি প্ৰযুক্ত্য নানে হপি প্ৰথম : পুৰুষ : স্মৃতঃ ।

ব্যাখ্যা—প্ৰযুক্ত্যমানৈ (প্ৰলোপাদিমানৈ) অপি (অপ্ৰযুক্ত্যমানৈ) নান্নি
হাচ্যে সতি ধাতোঃ পৰঃ প্ৰথম পুৰুষঃ শিলৈটঃ স্মৃতঃ ।

সৰলার্থ—নাম বুজালে কৰ্তৃ আৰু কৰ্ম বাচ্যত ধাতুৰ পিছত প্ৰথম
পুৰুষ বিভক্তি হব ।

১৩। মধ্যমো যুত্মদি প্ৰোক্তঃ ।

ব্যাখ্যা—যুত্মদি (যুত্মদ্ শব্দোপস্থিতে) সম্বোধ্যে হাচ্যে সতি ধাতোঃ
পৰঃ মধ্যম পুৰুষঃ শিলৈটঃ প্ৰোক্তঃ (কথিতঃ) ।

সৰলার্থ—যুত্মদ্ শব্দ বাচ্য হলে ধাতুৰ পিছত মধ্যম পুৰুষৰ বিভক্তি
হব ।

১৪। অস্মদ্যুত্ম পুৰুষঃ ।

ব্যাখ্যা—অস্মদি (অস্মদ্ শব্দোপস্থিতে) বক্তৃৰি হাচ্যে সতি ধাতোঃ
পৰঃ—উত্তম পুৰুষঃ শিলৈটঃ স্মৃতঃ ।

সৰলার্থ—অস্মদ্ শব্দ বাচ্য হলে আৰু কৰ্তৃ বাচ্য বুজালে ধাতুৰ
পিছত উত্তম পুৰুষৰ বিভক্তি হব বুলি শিলৈট সকলে কয় ।

১৫। অস্মি অস্মদদেকহে ।

ব্যাখ্যা—একহে হাচ্যে (একবচনে প্ৰবৰ্ত্তমানঃ) অস্মি শব্দঃ অস্মদ্‌বদ
ভৱতি ।

সৰলার্থ—একবচন বুজালে অস্মি অব্যয় শব্দটো অস্মদ্ শব্দৰ দৰে
অৰ্থ বুজাব অৰ্থাৎ উত্তম পুৰুষৰ একবচন বুজাব ।

১৬। এষাং যুগ পদুজৌ যো যৎ পৰঃ স্যাৎ স পুৰুষঃ ।

সমুদায়স্য সং জ্যাবাংস্কৃষ্ণাচ্যশ্চ পৰস্তথা ।

ব্যাখ্যা—এষাং (প্ৰথম মধ্যমোত্তম পুৰুষানাং) যুগপদুজৌ (যুগপদি
একক্ৰিয়ান্নাং এককালে উভৌ সত্যং) যো যৎ পৰঃ (মিলিত
সংখ্যাবান্ সন্) সঃ পুৰুষঃ স্যাৎ । তদ্বাচ্যশ্চ (তেষাং প্ৰথম
মধ্যমোত্তম পুৰুষানাং) কৰ্ত্তাদিৰপি তথা সমুদায়স্য (মিলিত
সংখ্যাবান্ সন্) পৰ পুৰুষঃ (সদ্বন্ধিয়ঃ প্ৰযোক্তব্যঃ) ।

সৰলার্থ—একে বস্তুৰ ক্ৰিয়াসংগত প্ৰথম মধ্যম আৰু উত্তম পুৰুষৰ কৰ্ত্তাপদৰ উল্লেখ কৰিলে কৰ্ত্তাপদ অনুসৰি অৰ্থাৎ যাব পিছত যি পুৰুষ সেইসমত ক্ৰিয়াপদৰ পুৰুষ হব। যদি একে স্বাক্যত তিনিও পুৰুষৰ কৰ্ত্তাপদৰ ব্যৱহাৰ কৰা হয় তেতিয়াহলে কৰ্ত্তাপদৰ মিলিত বচন অনুযায়ী ক্ৰিয়া পদৰ বচন হব আৰু আত্মনে পদত হব। উদাহৰণ—সঃ হৃম্ অহঞ্চ যামঃ।

১৭। প্ৰহাসে মন্যতদ্ব্যুক্তাভ্যাসাম্ভাষ্যমৌত্তৰৌ।

মন্যতাদ্বেকবচ।

ব্যাখ্যা—প্ৰহাসে (কপট গুণ্যানুচিত বাক্ প্ৰয়োগে-অৰ্থে গম্যমানে সতি) মন্যতদ্ব্যুক্তাৎ ধাতোঃ পদে ব্যাস্যসঃ (বৈপৰীত্বেন) মধ্যমোত্তম পুৰুষৌ স্যাভাৎ। মন্যতো একবচ (মন্ ধাতোঃ প্ৰয়োগে দ্বিবচনা বুজাঁপি একবচনং চ স্যাৎ)।

সৰলার্থ—প্ৰহাস অথাৎ পৰিহাস কৰা অৰ্থ বুজালে মন্ ধাতুৰ প্ৰয়োগত ব্যাস্য হৈ কেতিয়াবা মধ্যম পুৰুষৰ ক্ৰিয়াত উত্তম আৰু উত্তম পুৰুষৰ ক্ৰিয়া পদত মধ্যম পুৰুষৰ ক্ৰিয়াপদ প্ৰয়োগ কৰা হব। ব্যাস্য হলে মন্ ধাতুৰ দ্বিবচন আৰু বহুবচনত সদায় একবচন হব। উদাহৰণ—হৃং মন্যে।

১৮। কালজিহা বৰ্ত্তমানে ভৱিষ্যন্ ভূত ইত্যপি।

ব্যাখ্যা—বৰ্ত্তমানা ভৱিষ্যন্ ভূত ইত্যপি কালজিহা (দ্বি প্ৰকাৰঃ স্যাৎ)।

সৰলার্থ—বৰ্ত্তমান-ভৱিষ্যৎ আৰু ভূত এই তিনি প্ৰকাৰৰ কাল হব।

১৮। (ক) বৰ্ত্তমানে বৰ্ত্তমানা।

ব্যাখ্যা—বৰ্ত্তমানে (ক্ৰিয়াধিকৰণত্বে বিবৰ্দ্ধিতো সতি) বৰ্ত্তমানা বিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—বৰ্ত্তমান কালৰ ক্ৰিয়া বুজালে ধাতুৰ পিছত বৰ্ত্তমানা (লট্) বিভক্তি হব। লট্ বিভক্তি মেনে—ভি-তজ্-অস্তি, সি-থজ্-থ, মি-হস্-মস্। ভে-জাভে-অভে, সে-অথে-থে, এ-হছে-মছে।

১৯। ভূতাদেঃ শিতি কৰ্ত্তৰ্য্যন্।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তৰি ভাচ্যে শিতি পৰে সতি ভূতাদেঃ ধাতোঃ পৰঃ অনু-স্যাৎ।

সবলার্থ—কৰ্তৃকৃত্য যুজ্ঞানে আৰু লিখিত সংস্থা বৰ্ণ পিছত থাকিলে
ডুৱাদি গণ ধাতুৰ পিছত অন-প্ৰত্যয়ৰ অ-হব। উদাহৰণ—যজতি।

২০। লোপে আদস্য।

ব্যাখ্যা—অক্ষৰাৎ পৰস্য অস্য (প্ৰত্যয়াকৰণস্য) লোপঃ স্যৎ।

সবলার্থ—ধাতুৰ অক্ষৰৰ পিছত থকা প্ৰত্যয়ৰ অক্ষৰৰ লোপ হব।
উদাহৰণ—যজতি।

২১। আ ৰমোঃ।

ব্যাখ্যা—ৰমোঃ (ৱকাৰ মকাৰয়োঃ পৰমোঃ সত্যোঃ) আ (প্ৰত্যয়
অক্ষৰস্য স্থানে আ উৱতি)।

সবলার্থ—ৱ আৰু ম লিখিত থাকিলে প্ৰত্যয়ৰ অ বৰ্ণৰ ঠাইত আ
হব। উদাহৰণ—যজামি।

২২। অকাৰান্ত থয়োবাতিবা ই : স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—অকাৰাৎ পৰমোঃ তথয়োঃ—আদি-অবয়বঃ সন্ অকাৰ
ইঃ স্যাৎ।

সবলার্থ—অকাৰৰ পিছত থকা ত আৰু থ বৰ্ণৰ আদি অবয়ব হোৱা
আকাৰৰ ঠাইত ই হব। উদাহৰণ—যজোত।

২৩। এচ্য বৰ্ণ লুক্।

ব্যাখ্যা—এচি (এচ্ সংতক বৰ্ণে পৰে সতি) অৱৰ্ণঃ (প্ৰাক্ অৱৰ্ণঃ)
লুক্ স্যাৎ।

সবলার্থ—এচ্ সংতক বৰ্ণ পিছত থাকিলে পূৰ্ব অকাৰ লোপ হব।
উদাহৰণ—যজ্ঞে।

২৪। গুণিন্যন্তস্য ধাতুনাম্পীন্তস্য লঘোগুণঃ।

ব্যাখ্যা—গুণিনি পৰে সতি ধাতুনাং অন্তস্যইকাং স্থানে গুণঃ
স্যাৎ। উপান্তস্য লঘোৰেৰ গুণঃ স্যাৎ।

সবলার্থ—গুণী প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে ধাতুৰ শেষত থকা ইক্-সংতক
বৰ্ণৰ স্থান হব আৰু ধাতুৰ উপান্ত জন্ম সংতক বৰ্ণৰো গুণ হব।
উদাহৰণ—জয়তি।

২৫। অশুণা অননুনাদি কণ্ডনুৰূপাঃ কৃটাদিতোহনিচিনট্
অনদনশ্যাদেৰিড্ৰিজ্ উৰ্ণোতেৰ্বাবিদেৰেবাম্ ।

ব্যাখ্যা—অননুঃ (অনু সংজ্ঞকঃ) অশুণঃ স্যাৎ । নাদি প্ৰত্যয়াঃ
অশুণাঃ স্যুঃ । কণ্ডনুৰূপাঃ প্ৰত্যয়াঃ অশুণাঃ স্যুঃ । কৃটাদিতঃ
ধাতোঃ পৰে—অনিচিনট্ (অন্-ই চ্-ইন্-অট্-ভিন্নাঃ প্ৰত্যয়াঃ)
অশুণাঃ স্যুঃ । দন্ শ্যাদেঃ ধাতোঃ পৰঃ অন্ অশুণঃ স্যাৎ ।
ৰিজঃ (ৰিজ্ ধাতোঃ পৰঃ) ইট্ প্ৰত্যয়ঃ অশুণঃ স্যাৎ । উৰ্ণোতেঃ
ধাতোঃ পৰঃ—ইট্ প্ৰত্যয়ঃ বা (ৱিকল্পেন) অশুণঃ স্যাৎ । বিদেঃ
(ৱিদ্ ধাতোঃ পৰন্ত) আম্ প্ৰত্যয়ঃ অশুণঃ স্যাৎ । .

সৰলার্থ—তন্ সংজ্ঞক ভিন্ন প্ৰত্যয়বোৰৰ গুণ নহব, নাদি প্ৰত্যয়,
কণ্ড অনুৰূপ হোৱা প্ৰত্যয়, কৃটাদি ধাতুৰ পিছত থকা অন্
ইচ্-ইন্-অট্ ভিন্ন প্ৰত্যয়, দনশ্ আদি ধাতুৰ পিছত হোৱা অন্
প্ৰত্যয়, ৰিজ্ ধাতুৰ পিছত ইট্ অশুণ হব । উৰ্ণাদি ধাতুৰ পিছত
ইট্ বিকল্পে অশুণ হব । ৱিদ্ ধাতুৰ পিছত আম্ প্ৰত্যয় অশুণ
হব । উদাহৰণ—হৰতি ।

২৬। গম্মিষ্যমোহস্ত শ্চেছাহনি স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—অনি (অন্ প্ৰত্যয়ে পৰে সতি) গম্মিষ্যমঃ (গম্-ঈষ্ম-যম্-এষাৎ
ধাতুনাং) অস্তঃ ছঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অন্ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে গম্-ইষ্ম আৰু যম্ ধাতুৰ শেষত
ছ হব । উদাহৰণ—গচ্ছতি ।

২৭। দীৰ্ঘঃ স্যাচাম ক্লমোঃ ।

ব্যাখ্যা—অনি পৰে সতি আচামক্লমোঃ (আ-চম্-ক্লম্ ধাতোঃ) দীৰ্ঘঃ
স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অন্ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে আযুক্ত চম্ আৰু ক্লম্ ধাতু
দীৰ্ঘ হব । উদাহৰণ—আচামতি ।

২৮। ক্ৰমঃ পৰস্মৈ ।

ব্যাখ্যা—অনি পৰে সতি পৰস্মৈ বিষয়ে ক্ৰমঃ (ক্ৰম্ ধাতোঃ) দীৰ্ঘঃ
স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অন্ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে পৰস্মৈপদী ক্ৰম্ ধাতু দীৰ্ঘ হব।

উদাহৰণ—ক্ৰামতি।

২৯। দাণঃ স্যাৎ যচ্চ।

ব্যাখ্যা—অনি পৰে সতি দানঃ (দা ধাতোঃ স্থানে) যচ্চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অন্ প্ৰত্যয় হলে দা ধাতুৰ ঠাইত যচ্চ হব।

উদাহৰণ—যচ্ছতি।

৩০। হ্রো জিহ্রঃ।

ব্যাখ্যা—অনি পৰে সতি হ্রুঃ (হ্রা ধাতোঃ স্থানে) জিহ্রুঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অন্ প্ৰত্যয় হলে হ্রা ধাতুৰ ঠাইত জিহ্রু হব।

উদাহৰণ—জিহ্ৰতি।

৩১। পঃ পিৰ।

ব্যাখ্যা—অনি পৰে সতি পঃ (পা ধাতোঃ স্থানে) পিৰ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অন্ প্ৰত্যয় হলে পা ধাতুৰ ঠাইত পিৰ হব। উদা—পিৰতি।

৩২। স্বাধ্বো ত্ৰিষ্ঠ ধমৌ স্বুঃ।

ব্যাখ্যা—অনি পৰে সতি স্বাধ্বোঃ স্বাধ্বমোঃ স্থানে ত্ৰিষ্ঠ ধমৌ আদেশো স্যাতাম্।

সৰলার্থ—অন্ প্ৰত্যয় হলে স্বা আৰু ধ্বা ধাতুৰ ঠাইত ক্ৰমে ত্ৰিষ্ঠ আৰু ধম্ আদেশ হব। উদাহৰণ—ত্ৰিষ্ঠতি।

৩৩। ম্নো মন্ কাৰ্য্যঃ।

ব্যাখ্যা—অনি পৰে সতি ম্নঃ (ম্না ধাতোঃ স্থানে) মন্ কাৰ্য্যঃ।

সৰলার্থ—অন প্ৰত্যয় হলে ম্না ধাতুৰ মন্ হব। উদাহৰণ—মনতি।

৩৪। দৃশঃ পশ্য।

ব্যাখ্যা—অনি পৰে সতি দৃশঃ (দৃশ্ ধাতোঃ স্থানে) পশ্য স্যাৎ।

সৰলার্থ—অন্ প্ৰত্যয় হলে দৃশ্ ধাতুৰ ঠাইত পশ্য হব। উদা—পশ্যতি।

৩৫। অৰ্ভে ঋচ্।

ব্যাখ্যা—অনি পৰে সতি অৰ্ভেঃ (ঋ ধাতোঃ স্থানে ঋচ্চ স্যাৎ)।

সৰলার্থ—অন্ প্রত্যয় হলে ঋ ধাতুৰ ঠাইত ঋ হব।

উদাহৰণ—ঋহতি।

৩৬। অতি বেগাৰ্থে সৰ্ত্তে ধাব ।

ব্যাখ্যা—অনি পৰে সতি অতি বেগাৰ্থে-অৰ্থে গম্যমানে চ সতি) সৰ্ত্তেঃ
(স্ব ধাতোঃ স্থানে) ধাব স্যাৎ।

সৰলার্থ—অন্ প্রত্যয় হলে আৰু অতি বেগ হোৱা অৰ্থ বুজালে স্ব
ধাতুৰ ঠাইত ধাব হব। উদাহৰণ—ধাবতি।

৩৭। সদঃ সীদ ।

ব্যাখ্যা—অনি পৰে সতি সদঃ (সদ্ ধাতোঃ স্থানে) সীদ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অন্ প্রত্যয় হলে সদ্ ধাতুৰ ঠাইত সীদ হব।
উদাহৰণ—সীদতি।

৩৮। শদেঃ শীমঙ্ ।

ব্যাখ্যা—অনি পৰে সতি শদেঃ (শদ্ ধাতোঃ স্থানে) শীমঙ্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অন্ প্রত্যয় হলে শদা ধাতুৰ ঠাইত শীমঙ্ হব।
উদাহৰণ—শীমঙে।

৩৯। কৃপে বো লঃ ।

ব্যাখ্যা—অনি পৰে সতি কৃপেঃ (কৃপ্ ধাতোঃ) বঃ ব কাৰসা স্থানে)
লঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অন্ প্রত্যয় হলে কৃপ্ ধাতুৰ ব কৰাৰ ঠাইত ল হব।
উদাহৰণ—কল্পতে।

৪০। ক্ৰ ৯ ক্ৰাপি ।

ব্যাখ্যা—ক্ৰাপি (কুৰাপি প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগে) কৃপেঃ ঋ স্থানে ৯ স্যাৎ।

সৰলার্থ—কেতিয়াবা প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগত কৃপ্ ধাতুৰ ঋকাৰৰ ঠাইত
৯কাৰ হব। উদাহৰণ—কৃপ্তঃ।

৪১। গিবোহঁচিৱা ।

ব্যাখ্যা—অঙগেঅচিপৰে সতি গিবঃ (গিব্ ধাতোঃ) বস্যাস্থানে ঙ্
(স্থিৎকৰণ) লঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অঙণ অচ্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে গিচ্-ধাতুৰ স্বৰবৰ্ণ ঠাইত বিকল্পে ন হ'ব। উদাহৰণ—জিহতি।

৪২। বি য্কাৰস্যান্য গুণে ।

ব্যাখ্যা—অঙণে-অনি পৰে সতি ধাতোঃ—ঋকাৰস্য স্থানে বিষ্ স্যাৎ ।
সৰলার্থ—অঙণ হোৱা অন প্রত্যয় পিছত থাকিলে ধাতুৰ ঋকাৰৰ ঠাইত বিষ্ হ'ব। উদাহৰণ—ধিয়তে।

৪৩। মুচাদেনু'ম্ স্বৰাৎ পৰঃ ।

ব্যাখ্যা—অঙণে অনি পৰে সতি মুচাদেঃ ধাতোঃ স্বৰাৎ পৰঃ নুম্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অঙণ হোৱা অন্ প্রত্যয় পিছত থাকিলে মুচাদি ধাতুৰ স্বৰ বৰ্ণৰ পিছত নুম্ প্রত্যয়ৰ ন কাৰ হ'ব। উদাহৰণ—মুঞ্চতি।

৪৪। ন তৃণ্ ফাদেন'কাৰ লুক্ ।

ব্যাখ্যা—অঙণে-অনি পৰে সতি তৃণ্ ফাদেঃ ধাতোঃ নকাৰঃ লুক্ ন স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অঙণ্ অন্ প্রত্যয় পিছত থাকিলে তৃণফাদি ধাতুৰ ন কাৰৰ লোপ নহ'ব। উদাহৰণ—নৃত্যংকতি।

৪৫। ও কাৰ উঃ স্বৰে গোহেঃ ।

ব্যাখ্যা—স্বৰে পৰে সতি গোহেঃ (গোহ 'ধাতোঃ') ওকাৰস্য 'স্থানে উকাৰঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—স্বৰবৰ্ণ পিছত থাকিলে গোহ ধাতুৰ ওকাৰৰ ঠাইত উকাৰ হ'ব। উদাহৰণ—গৃহতি।

৪৬। ধাতোৰিদনু'ব্ৰহ্মস্য স্বৰা নুম্ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—ইদনুব্ৰহ্মস্য (ইকাৰানুব্ৰহ্মস্য) ধাতোঃ স্বৰাৎ পৰঃ নুম্ স্যাৎ ।
সৰলার্থ—ইকাৰানুব্ৰহ্মি ধাতুৰ স্বৰবৰ্ণৰ পিছত নুম্ প্রত্যয়ৰ ন হ'ব।
উদাহৰণ—নন্দতি।

৪৭। অঙণে ইন্ত্যব্যঞ্জনাদি ন লোপঃ স্যাৎ নুম্ 'স্থিনা ।

ব্যাখ্যা—অঙণে প্রত্যয়ে পৰে সতি নুম্ (নুম্ প্রত্যয়ঃ) স্থিনা (বজ্জমিষ্ঠা)
অন্ত্যব্যঞ্জনাদি (অন্ত্যস্থিত ব্যঞ্জনবৰ্ণস্য) পূৰ্ব্ব-নকাৰঃ লোপঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অণুণ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে নুন্ প্ৰত্যয়ৰ বাহিৰে আন প্ৰত্যয়ৰ অন্তৰ্ভুক্তি (শেষত থকা) ন লোপ হব । উদাহৰণ—দশতি

৪৮। দিৱাদেঃ কৰ্ত্তবি শিতি যণ্ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তবি বিহিতে শিতি পৰে সতি দিৱাদেঃ ধাতোঃ পৰঃ যন্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কৰ্ত্ত্বাচ্যত শিত্ সংজ্ঞা বৰ্ণ পিছত থাকিলে দিৱাদি ধাতুৰ পিছত যন্ প্ৰত্যয়ৰ যকাৰ হব । উদাহৰণ—দীৱ্যতি ।

৪৯। ও কাৰস্য লুগ্ যণি ।

ব্যাখ্যা—যনি (যন্ প্ৰত্যয়ে পৰে সতি) ধাতোঃ ওকাৰস্য লুক্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—যন্ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে ধাতুৰ ওকাৰৰ লোপ হব । উদাহৰণ—দ্যতি ।

৫০। শ্মি ভ্ৰ্মি শ্ৰ্মি ত্মি দ্মি ক্ৰ্মি মদি ক্ৰমাম্ ।

ক্ৰমচ্চ যণি দীৰ্ঘঃ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—যনি (যন্ প্ৰত্যয়ে পৰে সতি) শ্মি-ভ্ৰ্মি-শ্ৰ্মি-ত্মি-দ্মি-ক্ৰ্মি-মদি-ক্ৰমাম্ (ধাতুনাং) দীৰ্ঘঃ স্যাৎ । ক্ৰমচ্চ (ক্ৰম্ ধাতোঃ যণি পৰে দীৰ্ঘঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—যন্ প্ৰত্যয় হলে শম্-ভ্ৰম্-শ্ৰম্-তম্-দম্-ক্ৰম্-ক্ৰম-ধাতুও দীৰ্ঘ হব । উদাহৰণ—শান্ম্যতি ।

৫১। ভ্ৰাসি ভ্ৰাসি লমি ত্ৰসঃ । যণ্ ঙা ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তবি বিহিত শিতি পৰে সতি ভ্ৰাসি-ভ্ৰাসি-লমি ত্ৰসঃ (ধাতুনাং পৰঃ) ঙা (বিকল্পেন) যন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কৰ্ত্ত্বাচ্য বিহিত শিত্ সংজ্ঞা বৰ্ণ পিছত থাকিলে ভ্ৰাস্-ভ্ৰাস-লম্-ত্ৰস্ ধাতুৰ বিকল্পে যন্ প্ৰত্যয় হব । উদা—ভ্ৰাস্যতি ।

৫২। যসঃ সংযসচ্চ ।

ব্যাখ্যা—শিতি পৰে সতি যসঃ (যস্ ধাতোঃ পৰঃ) ঙা (বিকল্পেন) সংযসচ্চ ধাতোঃ পৰঃ ঙা (বিকল্পেন) যন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—শিত্ সংজক বৰ্ণ পিছত থাকিলে স্বস্ আৰু সংস্বস্ ধাতুৰ.
বিকল্পে যন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—সস্যাতি।

৫৩। জামেদৌ জন্মিদৌম'তৌ ।

ব্যাখ্যা—যনি পৰে সচি জন্মিদৌঃ ধাত্বোঃ জামেদৌ শিষ্টেঃমতৌ।

সৰলার্থ—যন্ প্ৰত্যয় হলে জন্ আৰু মিদ্ ধাতুৰ ঠাইত ক্ৰমে জা আৰু
মেদ্ আদেশ হব বুলি শিষ্টসকলে কয়। উদাহৰণ—জায়তে।

৫৪। আদ্যা লিঙ্‌লোটৌ হ্যন্তন্যপি শিচ্চ শিৎ ।

ব্যাখ্যা—আদ্যা (বৰ্ত্তমানা বিভক্তি শিট্ সংজঃ স্যাৎ), লিঙ্‌ লোটৌ
(শিৎ সংজোঃ স্তঃ), হ্যন্তন্যপি (শিৎ সংজঃ স্যাৎ), শনুৰ্ভাঃ
প্ৰত্যয়শ্চ শিৎ সংজঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—বৰ্ত্তমানা (লট্ বিভক্তি), লিঙ্‌, লোট্‌, হ্যন্তনী বিভক্তি আৰু
শ অনুৰক্তি হোৱা প্ৰত্যয়ৰ শিৎ সংজা হব।

৫৫। শিতামেৰোত্তম পুৰুষৌ লোট্‌ স্তি সি মি তু দি
সম স্তনুঃ ।

ব্যাখ্যা—শিতামেৰ মধ্যো লোট্‌ বিভক্তেঃ উত্তৌ-উত্তম পুৰুষৌ তন্
সংজকৌ স্তঃ, তি-সি-মি-তু-দি-স-অম্ বিভক্তয়শ্চ তন্ সংজকাঃ
স্যুঃ।

সৰলার্থ—লোট্‌ বিভক্তিৰ উত্তম পদৰ উত্তম পুৰুষ বিভক্তি যেনে—
আনি-আৰ-আম, ঐ-আৰহৈ-আমহৈ আৰু তি-সি-মি-তু-দি-স-অম্
বিভক্তিৰ তন্ সংজা হব।

৫৬। পৰস্বঃ তনু ।

ব্যাখ্যা—পৰঃ (তন্ ভিন্না শিতামন্তৰ্গত প্ৰত্যয়াঃ) অতনুঃ (অতন্
সংজকাঃ স্যুঃ)।

সৰলার্থ—শিত সংজাৰ অন্তৰ্গত তন্ সংজাৰ বাহিৰে আন প্ৰত্যয়ৰ
অতন্ সংজা হব।

৫৭। তনাদিত্য স্তনা ও ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্ত্বি বিহিতে তনৌ সংজকে বিভক্তৌ পৰস্যাং সত্যাং
তনাদিত্যঃ ধাতুভ্যঃ পৰঃ—ও স্যাই।

সৰলার্থ—কৰ্তৃবাচ্যত তনু সংজ্ঞক বিভক্তি পিছত থাকিলে তনাদি
ধাতুৰ পিছত ওকাৰ হব। উদাহৰণ—তমোতি।

৫৮। উৰতনৌ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্তৃবি বিহিত—অতনৌ (অতনু সংজ্ঞক বিবৰ্ত্তনী-পৰস্মৈ
সত্তাং) তনাদিভ্যঃ ধাতুভ্যঃপৰঃ উ স্যাৎ।

সৰলার্থ—কৰ্তৃবাচ্যত অতনু সংজ্ঞক বিভক্তি পিছত থাকিলে তনাদি
ধাতুৰ পিছত উকাৰ হব। উদাহৰণ—তনুতঃ।

৫৯। আশুগাবুভৌ ।

ব্যাখ্যা—তনাদিভ্যঃ ধাতুভ্যঃ পৰে উভৌ ওকাৰ-উকাৰৌ-অশুণৌ
স্যাভাম্।

সৰলার্থ—তনাদি ধাতুৰ পিছত হোৱা ওকাৰ আৰু উকাৰৰ ঠাইত
শুণ নহব। উদাহৰণ—তুণোতি।

৬০। কৰ্কুৰৌচ কৃঞঃ ।

ব্যাখ্যা—ওকাৰ-উকাৰ পৰয়োঃ সতোঃ কৃঞঃ (কৃঞ্ ধাতোঃ স্থানে)
কৰ্কুৰৌ-আদেশৌ শুঃ।

সৰলার্থ—ওকাৰ আৰু উকাৰ পিছত থাকিলে কৃঞ্ ধাতুৰ ঠাইত কৰ্
আৰু কুৰ্ আদেশ হব। উদাহৰণ—কৰোতি—কুকতঃ।

৬১। আদেৰ্ণে তনৌ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্তৃবি বিহিতে তনৌ (তনু সংজ্ঞকে বৰ্ণে পৰে সতি) আদেঃ
ধাতোঃ পৰঃ নো স্যাৎ।

সৰলার্থ—কৰ্তৃবাচ্যত তনু সংজ্ঞক পিছত থাকিলে আদি ধাতুৰ পিছত
নো হব। উদাহৰণ—সুনোতি।

৬২। অতনৌ তু নুঃ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্তৃবি বিহিতে-অতনৌ (অতনু সংজ্ঞক বৰ্ণে পৰে সতি)
আদেঃ ধাতোঃ পৰঃ নুঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—কৰ্তৃবাচ্যত অতনু সংজ্ঞক পিছত আদি ধাতুৰ পিছত নু
হব। উদাহৰণ—অনুতঃ।

৬৩। শৃ ধি ক্ৰু প্ৰ- বিদ্ধি ক্ৰুশ্য ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্ত্বি বিহিতকোঃ ভক্তকোঃ পৰমোঃ সত্যোঃ কৃষ্ণিবিহিতকোঃ
ধাতুনাং স্থানে শৃ-ধি-ক্ৰু-আদেশোঃ স্যুঃ ।

সৰলার্থ—কৰ্ত্ত্বাচ্যত তনু আৰু অতনু প্ৰত্যয়পিছত থাকিলে শৃ, ধি,
ক্ৰু ধাতুৰ ঠাইত ক্ৰমে শৃ-ধি-ক্ৰু আদেশ হব । উদাহৰণ—শৃণোতি ।

৬৪। 'বমোৰ্' বিগণাচু লুপ্ ।

ব্যাখ্যা—বমোঃ পৰমোঃ সত্যোঃ বিগণাৎ (তনুদি-অসি-গণাৎ) ধাতোঃ
পৰ্য্য বা (স্বিকল্পন) উঃ (উকাৰস্য) লুপ্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—প্ৰত্যয়ৰ ব আৰু ম পিছত থাকিলে তনুদি-অসি গণীক
ধাতুৰ উকাৰৰ বিকল্পে লোপ হব । উদাহৰণ—তনুৱঃ-তন্ত্বঃ ।

৬৫। নিত্যং কৰোক্তেঃ ।

ব্যাখ্যা—বমোঃ পৰমোঃ সত্যোঃ কৰোক্তেঃ (কৃষ্ণ-ধাতোঃ) নিত্যং
উ লোপঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ব আৰু ম পিছত থাকিলে ক্ৰু ধাতুৰ পিছত হোৱা উকাৰৰ
নিত্যতে লোপ হব । উদাহৰণ—কুৰ্বঃ ।

৬৬। সংযোগান্ন সলোপ্যঃ ।

ব্যাখ্যা—বমোঃ পৰমোঃ সত্যোঃ সংযোগাৎ পৰঃ সঃ (উকাৰঃ) লোপঃ
ন স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ব আৰু ম পিছত থাকিলে সংযুক্ত বৰ্ণৰ পিছত সেই তনাদি
আৰু স্বাদি ধাতুৰ পিছত হোৱা উকাৰৰ লোপ নহব ।

উদাহৰণ—শক্লুৱঃ ।

৬৭। উৰং স্বৰে ।

ব্যাখ্যা—স্বৰে পৰে সতি সংযোগাৎ পৰঃ সঃ (উকাৰঃ) উৰং প্ৰাপ্নোতি ।

সৰলার্থ—স্ববৰ্ণ পিছত থাকিলে সংযুক্ত হোৱা তনাদি আদি ধাতুৰ
উকাৰৰ ঠাইত উৰ হয় । উদাহৰণ—শক্লুৱতি ।

৬৮। আদিন্যস্মাৎ পশ্চাদন্তে অন্ত্যন্তেত্যেযাং নো লুক্ ।

ব্যাখ্যা—আৎ (অকাৰাৎ) অন্যস্মাৎ (ডিম্বাৎ) পশ্চাৎ পৰেযাৎ অন্তে-
অন্তাৎ-অন্ত-ইত্যেত্যেযাং (ব্ৰহ্মানাং) নঃ (নকাৰঃ) লুক্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—উক্ত ভনাদি গণীয় ধাতুৰ অকাৰ ভিন্ন আন বৰ্ণৰ পিছত থকা অস্তে, অস্ত্যম্, অস্ত বিত্ত্বিৰ ন-লোপ হব।
উদাহৰণ—সুস্বতে।

৬৯। তত্বৎ ক্ৰ্যাদেন্নী ।

ব্যাখ্যা—তত্বৎ (তম্ব তম্বোঃ পৰমোঃ সতোঃ) ক্ৰ্যাদেঃ ধাতোঃ পৰৌ না নী স্যাতাম্।

সৰলার্থ—সেইদৰে তন্ আৰু অতন্ সংজ্ঞক প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে ক্ৰ্যাদি গণীয় ধাতুৰ পিছত না আৰু নী হব। উদাহৰণ—ক্ৰীনাতি।

৭০। নীৰয়ষচি নিম্বৰঃ ।

ব্যাখ্যা—অচি (অচ্ সংজ্ঞক বৰ্ণে পৰে সতি) অয়ম্ (ক্ৰ্যাদি গণীয় বিহিত) নীঃ (নিম্বৰঃ স্বৰ শূন্যঃ) স্যাৎ।

সৰলার্থ—অচ্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে ক্ৰ্যাদি গণীয় ধাতুৰ পিছত হোৱা নী স্বৰহীন হব। উদাহৰণ—ক্ৰীনাতি।

৭১। জ্ঞো জা ।

ব্যাখ্যা—নান্যোঃ পৰমোঃ সতোঃ জঃ জা ধাতোঃ স্থানে) জা স্যাৎ।

সৰলার্থ—না আৰু নী প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে জা ধাতুৰ ঠাইত জা হব। উদাহৰণ—জানাতি।

৭২। হ্রস্বঃ পৃাদেঃ ।

ব্যাখ্যা—নান্যোঃ পৰমোঃ সতোঃ স্বাদেঃ (ক্ৰ্যাদ্যন্তৰ্গত পৃঞ্ আদি ধাতোঃ) হ্রস্বঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—না আৰু নী প্ৰত্যয় হলে ক্ৰ্যাদি ধাতুৰ অন্তৰ্গত পৃ আদি ধাতু হ্রস্ব হব। উদাহৰণ—পূনাতি।

৭৩। স্বৰতো নাস্বৰণৌ স্তো কধাদীনাম্ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তবি বিহিতয়োঃ তম্বতম্বোঃ পৰমোঃ সতোঃ কধাদীনাং ধাতুনাং স্বৰাৎ পৰৌ নাস্বৰণৌ (অস্বৰ-সস্বৰ নৌ) স্তঃ (ভৱতঃ)।

সৰলার্থ—কৰ্ত্ত্বাচ্যত তন্ আৰু অতন্ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে কধাদি ধাতুৰ স্বৰবৰ্ণৰ পিছত সস্বৰ আৰু অস্বৰ অৰ্থাৎ স্বৰমুক্ত আৰু স্বৰ-শূন্য ন কাৰ হব।

৭৪। ষত্ৰধন্তত স্তথয়োদ্ধঃ ।

ব্যাখ্যা—ষত্ৰধন্ততঃ পৰয়োঃ তথয়োঃ (ধাতোঃ তথয়োঃ স্থানে) ধঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ষ-ত্ৰ-ধ-ত- বৰ্ণৰ পিছত থকা ধাতুৰ ত আৰু থ বৰ্ণৰ ঠাইত ধ বৰ্ণ হব ।

৭৫। তুৰ্য্যেযু স্য ধুটীং তৃতীয়াঃ স্বাঃ ।

ব্যাখ্যা—তুৰ্য্যেযু (চতুৰ্থ বৰ্ণেযু পৰেযু সংযু) ধাতোঃ ধুটীং স্থানে স্বাঃ (স্বকীয়াঃ তৃতীয় বৰ্ণাঃ স্যুঃ) ।

সৰলার্থ—চতুৰ্থ বৰ্ণ পিছত থাকিলে ধাতুৰ ধুট্ সংজক বৰ্ণৰ ঠাইত যি বৰ্ণৰ বৰ্ণ পিছত থাকে সেই বৰ্ণৰ তৃতীয় বৰ্ণ হব ।

উদাহৰণ—কণজি ।

৭৬। ব্যঞ্জন পৰ ধুড্‌লোপো ধুটি নিজ বৰ্গে বিকল্পেন ।

ব্যাখ্যা—নিজ বৰ্গে ধুটি পৰে সতি বিকল্পেন ব্যঞ্জন পৰঃ ধাতোঃ ধুড্‌ লোপঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—নিজৰ বৰ্গীয় ধুট্ সংজক বৰ্ণৰ পিছত থকা ব্যঞ্জন বৰ্ণৰ পিছত বিকল্পে ধাতুৰ ধুট্ বৰ্ণৰ লোপ হব । উদাহৰণ—কঙ্কঃ ।

৭৭। ধুট্যন্তে চ চজোঃ কঃ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—ধুটি (ধুট্ সংজক বৰ্ণে পৰে সতি) অন্তে (বিৰামে চ সতি) ধাতোঃ চজোঃ স্থানে কঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ধুট্ সংজক বৰ্ণ পিছত থাকিলে আৰু বিৰাম হলে ধাতুৰ চ আৰু জ বৰ্ণৰ ঠাইত ক বৰ্ণ হব । উদাহৰণ—বিনক্তি ।

৭৮। ষড়োঃ কঃ সে ।

ব্যাখ্যা—সে পৰে সতি ধাতোঃ ষড়োঃ বৰ্ণয়োঃ স্থানে কঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সি বিভক্তি পিছত থাকিলে ধাতুৰ ষ আৰু ড বৰ্ণৰ ঠাইত ক বৰ্ণ হব । উদাহৰণ—পিপঙ্কি ।

৭৯। চতুৰ্থে ষস্য ডঃ কাৰ্য্যঃ ।

ব্যাখ্যা—চতুৰ্থে (চতুৰ্থ বৰ্ণে পৰে সতি) ধাতোঃ ষস্য স্থানে ডঃ যুক্ত্যভিঃ কাৰ্য্যঃ ।

সবলার্থ—চতুর্থ বর্ণ পিছত থাকিলে ধাতুৰ কৰ্মৰ ঠাইত আপোম-
লোকে উ (মূৰ্জণ) বৰ্ণ কৰিব। উদাহৰণ—ব্যক্তিগিন্ধে।

৮০। আভ্যাং নন্ভ্যাং নকাবলুক ।

ব্যাখ্যা—আভ্যাং (কধাদি বিহিতাভ্যাং) নন্ভ্যাং (সম্বৰ-অস্বৰ-নকাবা-
ভ্যাং পৰঃ) নঃ লুক্ স্যাৎ ।

সবলার্থ—কধাদি গণীয় ধাতুৰ বিহিত অস্বৰ আৰু সম্বৰ নকাবৰ
পিছত নকাবৰ লোপ হব। উদাহৰণ—ভনতি—ভক্তঃ ।

৮১। ত্ৰহে নোনে হনিতনৌ ।

ব্যাখ্যা—তনৌ (তনু সংজকে হনি পৰে সতি) ত্ৰহেঃ (ত্ৰহ-ধাতোঃ)
নঃ নে স্যাৎ ।

সবলার্থ—তনুসংজক হন বৰ্ণ পিছত থাকিলে ত্ৰহ ধাতুৰ নকাবৰ
ঠাইত নে হব। উদাহৰণ—ত্ৰণেতি ।

৮২। বিদেত্যাদ্যা নৰাভাদ্যা নৰ স্ত্য বঁ ।

ব্যাখ্যা—বিদেঃ (বিদ্ ধাতোঃ পৰাঃ) ত্যাদ্যা নৰ (বিভক্ত্যঃ) ভ্রা
(বিকল্পেন) অভাদ্যা নৰ (বিভক্ত্যঃ) সমান ৰূপাঃ স্যুঃ ।

সবলার্থ—বিদ্ ধাতুৰ পিছত হোৱাতি প্রভৃতি নটা বিভক্তিৰ যি ৰূপ
হব, অট্ প্রভৃতি নটা বিভক্তিৰ সেই একে ৰূপ হব।

উদাহৰণ—ৱেদ-বিদতুঃ ইত্যাদি ।

৮৩। আস্থানে পদে । অস্ত আদৌ বা গমো বা ।

ব্যাখ্যা—আস্থানে পদ বিষয়ে অস্তঃ আদৌ (অস্তে-অস্ত-অস্তাম্-এষাং
বিভক্ত্যনাং আদৌ) বা (বিকল্পেন) বা গমঃ স্যাৎ ।

সবলার্থ—বিদ্ ধাতুৰ আস্থানে পদ বিষয়ত অস্তে-অস্ত-অস্তাম্ বিভক্তিৰ
আগত বিকল্পে ব বৰ্ণ আগম হব। উদাহৰণ—ব্যতিৰিচিত্তে ।

৮৪। শীঙো নিত্যম্ ।

ব্যাখ্যা—শীঙঃ পৰঃ অস্তঃ আদৌ নিত্যং বা গমঃ স্যাৎ ।

সবলার্থ—শী ধাতুৰ পিছত থকা উক্ত অস্ত আদি বিভক্তিৰ আগত
নিত্যন্তে ব আগম হব। উদাহৰণ—শেৰতে ।

৮৫। ঙ্গঃ শিতি ।

ব্যাখ্যা—শিতি (শিত্ সংজ্ঞকে পৰে সতি) শীড়্ ধাতোঃ ঙ্গঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—শিত্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে শী ধাতুৰ ঙ্গ হব ।

উদাহৰণ—শেতে ।

৮৬। ক্ৰঞস্ত্যাদ্যাঃ পঞ্চাডাদ্যা । বা স্ব্যক্ৰ্‌ঞচাহাদেশঃ ।

ব্যাখ্যা—ব্ৰু (ব্ৰুঞঃ ধাতোঃ পৰে) ত্যাদ্যাঃ (তি প্ৰভৃতিঃ পঞ্জবিভক্ত্যঃ)

বা (বিকল্পে) পঞ্চ অডাদ্যাঃ (অট্-প্ৰভৃতিঃ পঞ্চ) সমান ৰূপাঃ

সূ্যঃ ব্ৰুঞঃ স্থানে আহ আদেশ শচ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ব্ৰু ধাতুৰ পিছত থকা তি প্ৰভৃতি পাঁচটা বিভক্তিৰ ৰূপ

বিকল্পে অট্ প্ৰভৃতি পাঁচটা বিভক্তিৰ দৰে সমান ৰূপ হব আৰু

ব্ৰু ধাতুৰ ঠাইত আহ আদেশ হব । উদাহৰণ—আহ—আহতুঃ ।

ইত্যাদি ।

৮৭। আহো হ স্ত স্তে ।

ব্যাখ্যা—থে (থ প্ৰত্যয়ে পৰে সতি) আহ হঃ (হকাৰসাম্বন্ধে তঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—প্ৰত্যয়ৰ থ পিছত থাকিলে আহ পদৰ হ বৰ্ণৰ ঠাইত ত

বৰ্ণ হব । উদাহৰণ—আথ ।

৮৮। ক্ৰৱ ঈট্ পৰাদি ব্যঞ্জনে তনৌ ।

ব্যাখ্যা—তনৌ (তনু সংজ্ঞক ব্যঞ্জনে পৰে সতি) ব্ৰৱঃ (ব্ৰু ধাতোঃ

পৰঃ) আদিঃ অবয়বঃ সম্ ঈট্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—তনু সংজ্ঞক ব্যঞ্জন বৰ্ণ পিছত থাকিলে ব্ৰু ধাতুৰ পিছত

ঈট্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—ব্ৰৱীতি ।

৮৯। নুৰুস্ত শম্য মাম্বীড্ বা ।

ব্যাখ্যা—তনু সংজ্ঞক ব্যঞ্জন বৰ্ণে পৰে সতি নুৰুস্ত শম্যাম্ ধাতুনাং

পৰঃ বা (বিকল্পে) ঈট্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—তনু সংজ্ঞক ব্যঞ্জন বৰ্ণ পিছত থাকিলে নু-ৰু-স্ত-শম্-জম্

ধাতুৰ পিছত বিকল্পে ঈট্ হব । উদাহৰণ—সংস্কৰীতি ।

৯০। অনভ্যন্তস্যোত্ ঔ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—তন্ম সংজ্ঞক ব্যঞ্জন বৰ্ণে পৰে সতি অনভ্যন্ত স্য (অভ্যন্ত সংজ্ঞা বহিঃস্থস্য) ধাতোঃ উকাৰস্য স্থানে ঔ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—তন্ম সংজ্ঞক ব্যঞ্জন বৰ্ণ পিছত থাকিলে অভ্যন্ত সংজ্ঞা নো হোৱা ধাতুৰ উকাৰৰ ঠাইত ঔকাৰ হব । উদাহৰণ—নৌতি ।

৯১। উৰ্ণোতেস্ত গুণ শ্চ ঙ্ ।

ব্যাখ্যা—তন্ম সংজ্ঞক ব্যঞ্জন বৰ্ণে পৰে সতি উৰ্ণোতেঃ (উৰ্ণ ধাতোঃ) ঙা (বিকল্পেন) গুণঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—তন্ম সংজ্ঞক ব্যঞ্জন বৰ্ণ পিছত থাকিলে উৰ্ণ ধাতুৰ বিকল্পে গুণ হব । উদাহৰণ—প্ৰোৰ্ণোতি ।

৯২। ইবৰ্ণো বৰ্ণয়োৰ্দ্ধাতে। ষিযুৰাৱগুণে স্বৰে ।

ব্যাখ্যা—অণুণে স্বৰে পৰে সতি ধাতোঃ ইবৰ্ণোবৰ্ণয়োঃ স্থানে ক্ৰমাৎ ইযুৰৌ স্যাতাম্ ।

সৰলার্থ—অণুণ স্বৰ পিছত থাকিলে ধাতুৰ ইকাৰ আৰু উকাৰৰ ঠাইত ক্ৰমে ইয্ আৰু উয্ হব । উদাহৰণ—স্বৰতি ।

৯৩। অনেকাচ স্ত্ৰ সংযোগস্থে বৰ্ণো যঃ ।

ব্যাখ্যা—অণুণে স্বৰে পৰে সতি অনেকাচঃ (একাচ ভিন্নস্য ধাতোঃ) অসংযোগস্থে বৰ্ণঃ (সংযোগ-ভিন্ন-ই বৰ্ণঃ) যঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অণুণ স্বৰ পিছত থাকিলে একস্তৰ নোহোৱা ধাতুৰ ইকাৰৰ ঠাইত য হব । উদাহৰণ—আদীধ্যাতে ।

৯৪। ইণঃ শিতি ।

ব্যাখ্যা—শিতি বিষয়ে অণুণে স্বৰে পৰে সতি ইণঃ (ইন্ ধাতোঃ) স্থানে যঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—শিত্ সংজ্ঞক অণুণ স্বৰ পিছত থাকিলে ই ধাতুৰ ঠাইত য হব । উদাহৰণ—যতি ।

৯৫। অস্যলোপৌহ তনা ব্ৰহ্মেত ।

ব্যাখ্যা—অতনৌ (তন্ম সংজ্ঞক ভিন্নে বৰ্ণে পৰে সতি) অস্ত্বেঃ (অস্ ধাতোঃ) অস্য (অকাৰস্য লোপঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—তনু সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত নৈধাকিলে অস্ ধাতুৰ অকাৰৰ
লোপ হব। উদাহৰণ—ভুঃ।

৯৬। সৌ সঃ ।

ব্যাখ্যা—সৌ (সি বিভক্তৌ পৰে সতি) অস্তেঃ (অস্ ধাতোঃ) সঃ
(সকাৰস্য লোপঃ স্যাৎ)।

সৰলার্থ—সি বিভক্তি পিছত থাকিলে অস্ ধাতুৰ স বৰ্ণ লোপ হব।
উদাহৰণ—অসি।

৯৭। অন্যস্য চ ধেৰ তথা ।

ব্যাখ্যা—ধেৰ পৰে সতি চ কাৰাৎ সৌ চ পৰে সতি অন্যস্য (অস্
ভিন্নস্য ধাতোঃ) তথা (প্ৰসিদ্ধানুসাৰাৎ) সঃ লোপঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ধেৰ বিভক্তি থাকিলে আৰু সি বিভক্তি পিছত থাকিলেও
অস্ ভিন্ন আন ধাতুৰ প্ৰসিদ্ধি অনুসাৰে স বৰ্ণৰ লোপ হব।
উদাহৰণ—ব্যতিক্ষে।

৯৮। হস্তেন্ লুগ্ ধৃট্যতনৌ ।

ব্যাখ্যা—অতনৌ (তনু সংজ্ঞক ভিন্নে) ধৃটি পৰে সতি হস্তেঃ (হন্
ধাতোঃ) নঃ লুক্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—তনু সংজ্ঞক ভিন্ন ধৃট্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে হন্
ধাতুৰ নকাৰৰ লোপ হব। উদাহৰণ—হতঃ।

৯৯। ঋঃ স্যাদগুণিনি স্বৰে ।

ব্যাখ্যা—অগুণি (গুণি ভিন্ন প্ৰত্যয়ে পৰে সতি) হস্তেঃ (হন্ ধাতোঃ
স্থানে) ঋঃ (নিম্বৰোদ্রাদেশঃ) স্যাৎ।

সৰলার্থ—অগুণ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে হন্ ধাতুৰ ঠাইত স্বৰহীন
ঋ আদেশ হব। উদাহৰণ—ঋন্তি।

১০০। ধৃট্যন্তে চ ছশোঃ ষত্বম্ ।

ব্যাখ্যা—ধৃটি (ধৃট্ সংজ্ঞক বৰ্ণে পৰে সতি) অস্তে (দ্বিৰামে চ সতি
ছশোঃ স্থানে ষত্বং স্যাৎ)।

সৰলার্থ—ধৃট্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে আৰু বিৰাম হলে ছ আৰু
শ বৰ্ণৰ ষত্ব হব। উদাহৰণ—হন্তি।

১০১। সংযোগাদি ককাৰ লুক্ ।

ব্যাখ্যা—ধুটি পৰে সতি অস্তে চ সতি সংযোগাদি (সংশ্লুঙস্য) ককাৰঃ লুক্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ধুট্ সংজক বৰ্ণ থিহুত থাকিলে আৰু বিৰাম হলে সংশ্লুঙ বৰ্ণৰ আগত ক বৰ্ণৰ লোপ হব । উদাহৰণ—আচণ্টে ।

১০২। মুজো গুণিনি বৃদ্ধিঃ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—গুণিনি প্ৰত্যয়ে পৰে সতি মুজঃ (মুজ্ ধাতোঃ) বৃদ্ধিঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—গুণি প্ৰত্যয় পিহুত থাকিলে মুজ্ ধাতুৰ বৃদ্ধি হব ।
উদাহৰণ—মাল্টি ।

১০৩। অচ্যপ্তণে তু বা ।

ব্যাখ্যা—অণ্ডণি (ওণি ভিন্নে) অচি পৰে সতি মুজ্ ধাতোঃ বা ওণঃ স্যাৎ

সৰলার্থ—অণ্ডণ অচ্ সংজক বৰ্ণ পিহুত থাকিলে মুজ্ ধাতুৰ বিকল্পে বৃদ্ধি হব । উদাহৰণ—মুজন্তি ।

১০৪। হো তো দাদৈস্ত্ব ঘো ধুট্যন্তে চ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—ধুটি (ধুট্ সংজক বৰ্ণে পৰে সতি) অস্তে (বিৰামে চ সতি) ধাতোঃ (দাদি ভিন্নস্য ধাতোঃ) হঃ স্থানেত্ঃ স্যাৎ, দাদৈস্ত্ব ধাতোঃ পৰঃ হস্য স্থানে ঘঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ধুট্ সংজক বৰ্ণ পিহুত থাকিলে আৰু বিৰাম হলে দাদি ভিন্ন ধাতুৰ হ বৰ্ণৰ ঠাইত ত্ হব আৰু দাদি ধাতুৰ হ বৰ্ণৰ ঠাইত ঘ হব । উদাহৰণ—জোড়ি ।

১০৫। সম্বকাৰয়ো তৃতীয়াদ্যাশ্চতুৰ্থান্তা ত্বৰ্যাদ্যাঃ স্যুঃ ।

ব্যাখ্যা—সম্বকাৰয়োঃ (সকাৰ ধ্বকাৰয়োঃ পৰয়োঃ সতোঃ) তৃতীয়াদ্যাঃ (তৃতীয় সংজক গ-জ-ড-দ-ব বৰ্ণ পূৰ্ব্বাঃ) চতুৰ্থান্তাঃ (চতুৰ্থ সংজক ঘ-ঝ-ঞ-ধ-ড বৰ্ণান্তাঃ) ধাতবঃ ত্বৰ্যাদ্যাঃ (চতুৰ্থ বৰ্ণ পূৰ্ব্বাঃ) স্যুঃ (ভৱেয়) ।

সৰলার্থ—স আৰু ধ্ব পিহুত থাকিলে তৃতীয় বৰ্ণ গ-জ-ড-দ-ব বৰ্ণ আগত থকা আৰু চতুৰ্থ বৰ্ণ ঘ-ঝ-ঞ-ধ-ড বৰ্ণ শেষত থকা ধাতুবোৰৰ চতুৰ্থ বৰ্ণ পূৰ্ব হব । উদাহৰণ—ধোন্ধি ।

১০৬। দি স লুপ্যপি ।

ব্যাখ্যা—দি স (বিভক্ত্যয়োঃ) লুপি-অপি (লোপে সতি) তৃতীয়াদ্যাঃ
ধাতবঃ-চতুৰ্থান্তাঃ-চেৎ-ভূৰ্য়াদাঃ (চতুৰ্থ বৰ্ণ পূৰ্ব্বাঃ) স্যুঃ ।
সৰলার্থ—দি আৰু স বিভক্তিৰ লোপ হলে আদিতে তৃতীয় বৰ্ণ থকা
ধাতুবোৰ চতুৰ্থ বৰ্ণান্ত হলেও চতুৰ্থ বৰ্ণ আগত হব ।
উদাহৰণ—অধোক্ত ।

১০৭। কদ্ স্বপ্ স্বসনি যক্ষিভ্য ইট্‌শিতাদি বস্বস্ববে ।

ব্যাখ্যা—অস্বস্ববে (য স্বৰ ভিষ্মে) শিতি পৰে সতি কদ্-স্বপ্-স্বস্-অনি-
যক্ষিভ্যঃ ধাতুভ্যঃ পৰঃ ইট্‌ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।
সৰলার্থ—স্ব আৰু স্বৰ ভিষ্ম শিত্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে কদ্-
স্বপ্-স্বস্-অন্-যক্ষি-আদি ধাতুৰ ইট্‌ প্রত্যয় হব ।
উদাহৰণ—বেদিতি ।

১০৮। ঈশীড়্‌জনিভ্যঃ সধ্বোৰিক্ ।

ব্যাখ্যা—সধ্বোঃ (প্রত্যয়য়োঃ পৰয়ো সতোঃ) ঈশীত্-জনিভ্যঃ (ইশ্-ইড়্-
জন্-এভ্যঃ ধাতুভ্যঃ পৰঃ) ইট্‌ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।
সৰলার্থ—প্রত্যয়ৰ স আৰু ধৰ পিছত থাকিলে ঈশ-ঈড়্‌-জন্ ধাতুৰ
পিছত ইট্‌ প্রত্যয়ৰ ই হব । উদাহৰণ—ঈশিষে ।

১০৯। শাসঃ শিষগুণে হলি ।

ব্যাখ্যা—অঙণে হলি পৰে সতি শাসঃ (শাস্‌ ধাতোঃস্থানে) শিষ্‌ স্যাৎ ।
সৰলার্থ—অঙণ হল্‌ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে শাস্‌ ধাতুৰ ঠাইত
শিষ্‌ হব । উদাহৰণ—শিষ্টঃ ।

১১০। অভ্যস্তাঃ শাস্‌ চ কাস্‌ যক্ষি দৰিদ্ৰা জাগ্নৈকিতাঃ ।

ব্যাখ্যা—শাস্‌-চকাস্‌-যক্ষি-দৰিদ্ৰা-জাগ্‌-অনৈকিতাঃ (কৃতদ্বিৰ্বচনাঃ)
ধাতবঃ অভ্যস্তাঃ সংজ্ঞকাঃ স্যুঃ ।
সৰলার্থ—শাস্‌-চকাস্‌-যক্ষি-দৰিদ্ৰা-জাগ্‌ আৰু দ্বিৰ্বচন হোৱা ধাতুৰ
অভ্যস্ত সংজ্ঞা হব । উদাহৰণ—শাসতি ।

১১১। অভ্যস্তাদিস্তৌ নো লোপঃ ।

ব্যাখ্যা—অভ্যস্তাৎ (অভ্যস্ত সংজ্ঞকাকাতোঃ পৰঃ) অন্তঃ নঃ (নকস্বঃ)
লোপঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অভ্যাস সংজ্ঞক ধাতুৰ শেষত থকা ন বৰ্ণৰ লোপ হব।
উদাহৰণ—যজ্ঞতি।

১১২। শিতি দ্বিঃ স্যাৎ জুহোত্যাদেঃ ।

ব্যাখ্যা—শিতি (শিত্ সংজ্ঞক বৰ্ণে পৰে সতি) জুহোত্যাদেঃ ধাতোঃ
দ্বিঃ (দ্বিবৰ্চনং) স্যাৎ।

সৰলার্থ—শিত্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে জুহোত্যাদি ধাতুৰ দ্বিভাব
হব। উদাহৰণ—জুহোতি।

১১৩। জুহোতে নোব্ ।

ব্যাখ্যা—শিতি বিষয়ে অঙণে স্বৰে পৰে সতি জুহোতেঃ ধাতোঃ উব্
ন স্যাৎ।

সৰলার্থ—শিত্ সংজ্ঞক অঙণ স্বৰ পিছত থাকিলে জুহোত্যাদি ধাতুৰ
উকাবৰ ঠাইত উব্ নহব। উদাহৰণ—জুহন্তি।

১১৪। ঋ ধাতোঃ স্যাদিন্মভ্যাসে ।

ব্যাখ্যা—শিতি পৰে সতি অভ্যাসে বিষয়ে ঋ ধাতোঃ স্থানে ইন্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—শিত্ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে ঋ ধাতুৰ অভ্যাসত ইন্ হব।
উদাহৰণ—ইয়তি।

১১৫। নিজ্ ব্রিজ্ ব্রিমাং গুণঃ কাৰ্য্যঃ ।

ব্যাখ্যা—শিতি পৰে সতি অভ্যাসে বিষয়ে নিজ্-ব্রিজ্-ব্রিমাং ধাতুনাং
গুণঃ যুক্ত্যভিঃ কাৰ্য্যঃ।

সৰলার্থ—শিত্ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে নিজ্-ব্রিজ্-ব্রিষ্ ধাতুৰ অভ্যাসত
আপোনালোকে গুণ কৰিব। উদাহৰণ—নেনেতি।

১১৬। পৃভৃঞ্ মাঙ্ হাঙকাৰ ইঃ ।

ব্যাখ্যা—শিতি পৰে সতি অভ্যাসে বিষয়ে পৃ-ভৃঞ্-মাঙ্-হাঙ্ ধাতুনাং
অকাৰঃ-ইঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—শিত্ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে পৃ-ভৃ-মা-হা-ধাতুৰ অভ্যাসত
অকাৰৰ ঠাইত ই হব। উদাহৰণ—পিপতি।

১১৭। অভ্যন্তস্যাকাৰো হল্যন্তনাৰী ।

ব্যাখ্যা—অতনৌ (তনু সংজ্ঞক ভিন্নে) হলি (হল্-সংজ্ঞকে পৰে সতি)

অভ্যন্তস্য ধাতোঃ আকাৰঃ-ইঃ স্যাৎ ।

সৰণার্থ—তনু সংজ্ঞক ভিন্নে হল্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে অভ্যন্ত

ধাতুৰ আকাৰৰ ঠাইত ই হব। উদাহৰণ—মিমীতে ।

১১৮। স্বৰে অগুণে লোপ্যঃ ।

ব্যাখ্যা—অগুণে স্বৰে পৰে সতি অভ্যন্তস্য ধাতোঃ আকাৰঃ-ভৱতিঃ লোপ্যঃ ।

সৰণার্থ—অগুণে স্বৰ পিছত থাকিলে অভ্যন্ত ধাতুৰ আকাৰৰ লোপ

হব। উদাহৰণ—মিমতে ।

১১৯। ভীহাকোৰী হ্রস্বঃ পক্ষে ।

ব্যাখ্যা—অতনৌ হলি পৰে সতি ভীহাকোঃ ধাত্বোঃ পক্ষে (বিকল্পেন)

ঈঃ হ্রস্বঃ স্যাৎ ।

সৰণার্থ—অতনু হল্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে ভী আৰু হা ধাতুৰ

পিছত হোৱা ঈ প্ৰত্যয় বিকল্পে হ্রস্ব হব। উদাহৰণ—বিভিতঃ ।

১২০। নিত্যং দৰিদ্ৰাতেঃ ।

ব্যাখ্যা—অতনৌ হলি পৰে সতি দৰিদ্ৰাতেঃ ধাত্বোঃ নিত্যং ঈঃ-হ্রস্বঃ

স্যাৎ ।

সৰণার্থ—অতনু হল্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে দৰিদ্ৰা ধাতুৰ পিছত

হোৱা ঈ প্ৰত্যয় নিত্যতে হ্রস্ব হব। উদাহৰণ—দৰিদ্ৰিতঃ ।

১২১। দাধৌৰীলুক্ ।

ব্যাখ্যা—অতনৌ হলি পৰে সতি দাধৌঃ (দা-ধা-অনয়োঃ) ঈঃ লুক্

স্যাৎ ।

সৰণার্থ—অতনু হল্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে দা আৰু ধা ধাতুৰ

পিছত ঈকাৰৰ লোপ হব। উদাহৰণ—দডঃ ।

১২২। দধৌ ধৎ স্যাৎ তথ সধে পৰে ।

ব্যাখ্যা—ত-থ-স-ধে পৰে দধৌঃ (দাধা-ধাত্বোঃ-সকাৰ-ধকাৰ-চ

স্থানে ধৎ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ত-থ-স-ধেৰ পিছত থাকিলে দা-ধা ধাতুৰ দ আৰু ধ বৰ্ণৰ
ঠাইত ধৎ হব। উদাহৰণ—ধত্তঃ।

১২৩। বৰ্ত্তমানে বৰ্ত্তমান।

ব্যাখ্যা—বৰ্ত্তমানে (ক্ৰিয়াধিকৰণে সতি) ধাতোঃ পৰঃ বৰ্ত্তমানা
বিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—বৰ্ত্তমান কালৰ ক্ৰিয়া হোৱা বুজালে ধাতুৰ পিছত বৰ্ত্তমানা
বিভক্তি হব। উদাহৰণ—যজতে।

১২৪। স্মেনাতীতে।

ব্যাখ্যা—স্মেন (স্ম শব্দ যোগে সতি) অতীতে (ভূতে-অপি) বৰ্ত্তমানা
বিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—স্ম শব্দৰ যোগত অতীত কাল বুজালেও ধাতুৰ পিছত
বৰ্ত্তমানা বিভক্তি হব। উদাহৰণ—পিনষ্টি স্ম।

১২৫। পূৰা তু ৰা।

ব্যাখ্যা—পূৰা শব্দযোতে তু (কিস্ত) ৰা (বিকল্পে) অতীতে বৰ্ত্তমানা
বিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—পূৰা শব্দৰ যোগত বিকল্পে অতীত কালত বৰ্ত্তমানা বিভক্তি
হব। উদাহৰণ—বসন্তি পূৰা।

১২৬। প্ৰত্যাত্তবে ন নুভ্যাৎ।

ব্যাখ্যা—প্ৰত্যাত্তবে (পৃষ্ট প্রতি, ৰচনে-অৰ্থে গম্যমানে সতি) ননুভ্যাৎ
শব্দাভ্যাং যোগে চ) ভূতে কালে ৰা বৰ্ত্তমানা বিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—প্ৰত্যাত্তব কৰা অৰ্থ বুজালে ন আৰু নু শব্দৰ যোগত ভূতকালত
বিকল্পে বৰ্ত্তমানা বিভক্তি হব। উদাহৰণ—নাকার্ষ্ম—ন কৰোমি চ।

১২৭। যাবৎ পূৰা ভৱিষ্যতি।

ব্যাখ্যা—যাবৎ পূৰা চ যোগে সতি ভৱিষ্যতি কালে ধাতোঃ পৰঃ
বৰ্ত্তমানা বিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—যাবৎ আৰু পূৰা শব্দৰ যোগত ভৱিষ্যত কাল হলেও ধাতুৰ
পিছত বৰ্ত্তমানা বিভক্তি হব। উদাহৰণ—যাবন্তুৰতি-ন স্বৰীমি।

ইতি—প্ৰথম বিন্যাস।

১২৮। বিধাদিসু লিঙ্ জোটেৌ ।

ব্যাখ্যা—বিধাদিসু (বিধি প্ৰভৃতি অৰ্থে গম্যমানেষু সৎষু ধাতোঃ পৰৌ লিঙ্ জোটেৌ স্তঃ ।

সৰ্ভাৰ্থ—বিধি অৰ্থাৎ অজ্ঞাত জ্ঞাপন কৰা আদি অৰ্থ বুজালে ধাতুৰ পিছত বিধিলিঙ্ আৰু জোটে বিভক্তি ব্যৱহাৰ কৰা হব ।
উদাহৰণ—ভূজীত প্ৰাক্ৰে ।

১২৯। আশিমি সম্ভাৱনায়াক্ ।

ব্যাখ্যা—আশিমি (আশীৰ্বাদে-অৰ্থে গম্যমানে সতি) সম্ভাৱনায়াক্ গম্যমানায়াং সত্যাৎ ধাতোঃ পৰৌ লিঙ্জোটেৌ স্তঃ ।

সৰ্ভাৰ্থ—আশীৰ্বাদ অৰ্থ হলে আৰু কোনো কিছু সম্ভাৱনা অৰ্থ বুজালে ধাতুৰ পিছত লিঙ্ আৰু জোটে বিভক্তি ব্যৱহাৰ কৰা হব । উদাহৰণ—পায়াম্বঃ ।

১৩০। ইচ্ছাৰ্থোপ পদে সতি কাৰাবিত্তজনে চ স্তঃ ।

ব্যাখ্যা—ইচ্ছাৰ্থোপ পদে (ইচ্ছাৰ্থ ধাতুপদে সতি) কাৰাবিত্তজনে চ (ইচ্ছা জ্ঞাপনে-অৰ্থে গম্যমানে চ সতি) ধাতোঃ পৰৌ লিঙ্ জোটেৌ স্তঃ ।

সৰ্ভাৰ্থ—ইচ্ছাৰ্থক ধাতুৰ বোগত অভিজ্ঞাৰ অৰ্থ বুজালে ধাতুৰ পিছত বিধিলিঙ্ আৰু জোটে বিভক্তি হব । উদাহৰণ—অধীয়াৰাঃ ।

১৩১। কামপ্ৰৱেদনে হকচ্চিৎ লিঙ্ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—কাম প্ৰৱেদনে (কাম জ্ঞাপনেহৰ্থে গম্যমানে চ সতি) অকচ্চিৎ (কচ্চিৎ শব্দপ্ৰয়োগে সতি) ধাতোঃ পৰঃ সৰ্বকালে লিঙ্ বিভক্তিঃ স্যাৎ ।

সৰ্ভাৰ্থ—অভিজ্ঞাৰ জনোৱা অৰ্থ হলে আৰু কচ্চিৎ শব্দ প্ৰয়োগ মহলে সকলো কালতে ধাতুৰ পিছত বিধিলিঙ্ বিভক্তি হব ।
উদাহৰণ—অধীয়াৰাঃ ।

১৩২। সম্ভাব্যতে যদি । অলম্ভিত্য লম্বোহণুক্তৌ ।

ব্যাখ্যা—সম্ভাৱনাৰ্থ ধাতুনুক্তৌ সত্যাৎ, অলম্ভিত্য যদি সম্ভাব্যতে, তদা অলমো-অনুক্তৌ চ ধাতোঃ পৰঃ লিঙ্ বিভক্তিঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সম্ভাৱনাৰ্থক ধাতু নেথাকিলে আৰু অজন্ম শব্দ ব্যৱহাৰ নহলে কিন্তু অজন্ম শব্দৰ অৰ্থ সমৰ্থ হোৱা বুজালে ধাতুৰ পিছত লিঙ্ বিভক্তি হব। উদাহৰণ—ভিন্দ্যাৎ।

১৩৩। ভৱিষ্যন্তী চ বা যদি । সম্ভাৱনাৰ্থ ধাতুস্তৌ ।

ব্যাখ্যা—সম্ভাৱনাৰ্থ ধাতুস্তৌ সত্য্যং, যদি (যৎ শব্দা প্ৰয়োগে সতি) ধাতোঃ পৰঃ বা (বিকল্পেন) ভৱিষ্যন্তী বিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—সম্ভাৱনাৰ্থক ধাতুৰ যোগত যৎ শব্দৰ প্ৰয়োগ নহলে ধাতুৰ পিছত বিকল্পে ভৱিষ্যতি বিভক্তি হব। উদাহৰণ—দদ্যাৎ-দাম্যতি।

১৩৪। হেতু হেতু মতোৰপি ।

ব্যাখ্যা—হেতু হেতুমতোঃ (কাৰণ-কাৰ্য্যয়োঃ) অপি ধাতোঃ পৰঃ ভৱিষ্যতি কালে বা লিঙ্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—হেতু হেতুমৎ অৰ্থাৎ কাৰণ আৰু কাৰ্য্য বুজালে ধাতুৰ পিছত বিকল্পে ভৱিষ্যত কালত লিঙ্ হব। উদাহৰণ—শতেন যাতয়েৎ।

১৩৫। লোভষীষ্ট প্ৰেষণাদৌ স্ম যোগে ।

ব্যাখ্যা—অধীষ্ট প্ৰেষণাদৌ অৰ্থে গম্যমানে স্ম যোগে চ সতি ধাতোঃ পৰঃ লোট্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অধীষ্ট আৰু প্ৰেষণ ক্ৰমে অধ্যয়ন আৰু প্ৰেৰণ কৰা অৰ্থ বুজালে আৰু স্ম শব্দৰ যোগ হলে ধাতুৰ পিছত লোট বিভক্তি হব। উদাহৰণ—পাঠয়তুস্ম।

১৩৬। অনুমত্তা হপি ।

ব্যাখ্যা—অনুমত্তৌ-অপি-অৰ্থে গম্যমানে সতি ধাতোঃ পৰঃ লোট্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অনুমতি অৰ্থ প্ৰকাশ কৰিলে ধাতুৰ পিছত লোট বিভক্তি হব। উদাহৰণ—কিমহংকৰৱাণি। বিধিলিঙ্ বিভক্তি স্মেনে—যাৎ-যাতাম্-যণ্, যাস্-যাতম্-যাত, যাম্-যাব্-যাম্। ঈভ-ঈয়া-ভাম্-ঈৰণ্, ঈযাস্-ঈয়াথাম্-ঈধব্, ঈন্ন-ঈবহি-ঈমহি।

১৩৭। অনয়োঃ পূৰ্ব্ববদখিলং সাধ্যম্ ।

ব্যাখ্যা—অনয়োঃ (লিঙ্ লোটোঃ) পূৰ্ব্ববৎ (বৰ্ত্তমানাবৎ) অখিলং (সমস্তং) সাধ্যং (সাধনীকৃতং) স্যাৎ।

সৰলার্থ—লিঙ্ আৰু লোট্ বিভক্তিৰ সমস্ত কাৰ্য্য বৰ্ত্তমানা বিভক্তিৰ
সাধাৰ দৰে হব।

১৩৮। অকাৰাৎ পৰন্তু যা ইঃ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—অকাৰাৎ পৰঃ লিঙঃ স্বা শব্দঃ ইঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অকাৰৰ পিছত থকা বিধিলিঙৰ স্বা বিভক্তিৰ ঠাইত ই
হব। উদাহৰণ—যজ্ঞেৎ ।

১৩৯। যুৰি যুঃ ।

ব্যাখ্যা—অকাৰাৎ পৰঃ-লিঙঃ যুস্ বিভক্তিঃ স্থানে ইযুস্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অকাৰৰ পিছত থকা লিঙৰ যুস্ বিভক্তিৰ ঠাইত ইযুস্
হব। উদাহৰণ—যজ্ঞেযুঃ ।

১৪০। যাম্মিয়ম্ ।

ব্যাখ্যা—অকাৰাৎ পৰঃ-লিঙঃ যাম্ বিভক্তিঃ স্থানে ইয়ম্ স্যাৎ ।
উদাহৰণ—যজ্ঞেয়ম্ ।

১৪১। আলুগ্ বা কঃ ।

ব্যাখ্যা—লিঙি পৰে সতি হাকঃ হা ধাতোঃ আলুক্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—লিঙ্ বিভক্তি পিছত থাকিলে হা ধাতুৰ আকাৰৰ লোপ
হব। উদাহৰণ—জহ্যাতাম্ ।

১৪২। উলোপঃ কৰোতের্যে ।

ব্যাখ্যা—যে পৰে সতি কৰোতোঃ (কৃ ধাতোঃ) উ লোপঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—লিঙ্ বিভক্তিৰ য পিছত থাকিলে কৃ ধাতুৰ আদেশ হোৱা
উকাৰৰ লোপ হব। উদাহৰণ—কুৰ্ম্যাৎ ।

১৪৩। তনোবভাৱাদতনুদিতানি কাৰ্য্যাণি কাৰ্য্যাণি

যথা তদৈৱ । তেনাৎ স্বৰঃ ব্যঞ্জনয়ো স্তনাদি

স্বাদি ক্ৰিয়াদি প্ৰভৃতে গণস্য ।

ব্যাখ্যা—তনোবভাৱাৎ (তনুভক্তনু বিভাগেন কাৰ্য্যভাৱাৎ) অতনু-উদি-
তানি (কণিতানি) কাৰ্য্যাণি (উ স্বিকৰ-নাদীনি) কাৰ্য্যাণি (কৰ্ত্ত-

ব্যানি)। যথা ত থৈৱ (যথামথং) ডেদাৎ স্বৰব্যাঞ্জনয়োঃ (স্বৰ-
ব্যাঞ্জনডেদেন) তনাদি-স্বাদি ক্ৰিয়াদি প্ৰভৃতে গণস্যা ধাতোঃ যথা
কাৰ্য্যাণি-উক্তাণি তথৈৱ কাৰ্য্যাণি কৰ্ত্তব্যানি।

সৰলার্থ—তন্ আৰু অতন্ সংজ্ঞা হিচাপে আৰু স্বৰ-ব্যাঞ্জন আদি
ভেদে হিচাপে তনাদি-স্বাদি-ক্ৰিয়াদি প্ৰভৃতি গণীয় ধাতুবোৰৰ যি
ভাবে-উ বিকৰণ আদি কাৰ্য্য কৰা হৈছে, উল্লেখ কৰা হিচাপে
সেই কাৰ্য্যবোৰ কৰা হব। উদাহৰণ—তনুয়াৎ। জোট্
বিভক্তি—তু-ভাম্-অন্ত, হি-তম্-ত, আনি-আন্ত-আম। ভাম্-
আতাম্-অন্তাম্, স্ব-আথাম্-ধ্বম্, ঐ-আৰহৈ-আমহৈ।

১৪৪। লোটি হি লোপ্যোহকাৰাৎ।

ব্যাখ্যা—অকাৰাৎ পৰঃ লোটি হি বিষয়ে হি বিভক্তিঃ লোপাঃ স্যাৎ।
সৰলার্থ—অকাৰৰ পিছত থকা লোটৰ হি বিভক্তি লোপ হব।
উদাহৰণ—ভজ।

১৪৫। স্বাদি তনাদ্যোৰসংযোগাৎ।

ব্যাখ্যা—অসংযোগাৎ (সংযোগভিহ্নাৎ) স্বাদিতনাদ্যোঃ ধাত্বোঃ পৰঃ-হি
লোপাঃ স্যাৎ।
সৰলার্থ—সংযুক্ত নহলে স্বাদি তনাদি ধাতুৰ পিছত থকা হি বিভক্তিৰ
লোপ হব। উদাহৰণ—সুনু।

১৪৬। ক্ৰাদি হলন্তান্মীহ্যোৰানৌ।

ব্যাখ্যা—ক্ৰাদি হলন্তান্মীহ্যোৰানৌ পৰয়োঃ নিহ্যোঃ স্থানে ক্ৰমাদ্ আনৌ
স্তঃ।
সৰলার্থ—ক্ৰাদি গণীয় ব্যঞ্জনান্ত ধাতুৰ শেষত আদেশ হোৱা নী আৰু
হি বিভক্তিৰ ঠাইত আ আৰু ণ হব। উদাহৰণ—মুমাণ।

১৪৭। ন শ্চ গ্ৰহঃ।

ব্যাখ্যা—গ্ৰহঃ (গ্ৰহ ধাতোঃ) পৰয়োঃ নিহ্যোঃ স্থানে নঃ স্যাৎ।
সৰলার্থ—গ্ৰহ ধাতুৰ পিছত থকা নী আৰু হিবি ভক্তিৰ ঠাইত ণ
হব। উদাহৰণ—গৃহাণ।

১৪৮। ধুটো হেজিঃ ।

ব্যাখ্যা—ধুটঃ পৰঃ হেঃ (হি বিভক্তিঃ স্থানে ধিঃ স্যাৎ ।)

সৰলার্থ—ধুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে হি বিভক্তিৰ ঠাইত ধি হব । উদাহৰণ—উড়ি ।

১৪৯। ঐ আৰহৈ আমহৈ চ কথাদেবতনু শ্চ বা ।

ব্যাখ্যা—কথাদেঃ ধাতোঃ পৰা ঐ-আৰহৈ-আমহৈ চ বিভক্তয়ঃ ক্ৰ (বিকল্পেন) অতনুঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কথাদি ধাতুৰ পিছত থকা ঐ-আৰহৈ-আমহৈ বিভক্তিৰ বিকল্পে অতনু সংজ্ঞা হব । উদাহৰণ—কজৈ ।

১৫০। সূতেনিত্যম্ ।

ব্যাখ্যা—সূতেঃ (স্ ধাতোঃ পৰাঃ) ঐ-আৰহৈ আমহৈ চ বিভক্তয়ঃ নিত্যং-অতনু সংজ্ঞঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—স্ ধাতুৰ পিছত ঐ-আৰহৈ-আমহৈ বিভক্তিৰ নিত্যতে অতনু সংজ্ঞা হব । উদাহৰণ—সূৰৈ ।

১৫১। ব্ৰিদেবাম্ বা ।

ব্যাখ্যা—ব্ৰিদেঃ (ব্ৰিদ্ ধাতোঃ পৰাঃ) লোটঃ স্থানে বা আম স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ব্ৰিদ্ ধাতুৰ পিছত লোট বিভক্তি থাকিলে আম্ প্ৰত্যয় হব ।

১৫২। কৰোত্বাদ্যন্ততঃ পৰাঃ ।

ব্যাখ্যা—ততঃ (আমন্তাক্কাতোঃ পৰাঃ) কৰোত্বাদ্যাঃ (কৰোতু আদি প্ৰয়োগাঃ) ভৱক্তিঃ প্ৰযোক্তব্যঃ ।

সৰলার্থ—আম্ প্ৰত্যয় হলে ধাতুৰ পিছত কৰোতু আদি প্ৰয়োগবোৰ আপোনালোকে কৰিব । উদাহৰণ—ব্ৰিদাক্কৰোতু ।

১৫৩। দেহি ধেহি জুহুধোধি জহি শাধি জহাহি চ ।
নিপাতনাৎ ।

ব্যাখ্যা—দেহি ধেহীভ্যাদি প্ৰয়োগাঃ নিপাতনাৎ (শিল্টাচাৰাৎ) সিদ্ধান্তি ।

সৰলার্থ—দেহি-ধেহি-জুহুধি-এধি-জহি-শাধি আৰু জহাহি আদি পদবোৰ শিল্টসকলৰ প্ৰয়োগত নিপাতনত সিদ্ধ হৈছে ।

১৫৪। ধাতুমাঞাৎ তুহ্যোবাশিষি তাৎ শং স্বা ।

ব্যাখ্যা—আশিষি (আশীৰ্ব্বাদে-অৰ্থে গম্যমানে সতি) ধাতুমান্নাৎ পৰয়োঃ-
তুহ্যোঃ স্থানে বা (স্বিকল্পে) তাৎ শঃ স্যাৎ ।

সৰণার্থ—আশীৰ্ব্বাদ অৰ্থ বুজালে ধাতুৰ পিছত থকা তু আৰু হি
বিভক্তিৰ ঠাইত বিকল্পে তাৎশ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ-- কচ্ছাৎ ।

১৫৫। হ্যস্তনৌ হ্যোহৰষৌ ভূতে ।

১৫৬। মাস্মযোগে হ্যদ্যতন্যপি ।

ব্যাখ্যা—হ্যৰষৌ (গতেহহি বাচ্যে) ভূতে কালে (ক্ৰিয়াধিকৰণত্বে-অৰ্থে
গম্যমানে সতি) ধাতোঃ পৰঃ হ্যস্তনৌ বিভক্তিঃ স্যাৎ যথা দি'
তাম্-অন্, স-তম্-ত, অম্-ব-ম, ত-আতাম্-অন্ত, থাস্-আথাম্-
ধম্, ই-বহি-মহি । মাস্ম যোগে চ সতি সৰ্ব্বকালে ধাতোঃ
পৰৌ হ্যস্তন্যদ্যতনৌ স্যাতাম্ ।

সৰণার্থ—যোৱা দিনৰ অতীত বুজালে ধাতুৰ পিছত হ্যস্তনৌ বিভক্তি
আৰু মাস্ম শব্দৰ যোগত ধাতুৰ পিছত হ্যস্তনৌ আৰু অদ্যতনৌ
বিভক্তি হব । হ্যস্তনৌ যেনেঃ---দি-তাম্-অন্, স-তম্-ত,
অম্-ব-ম, ত-আতাম্-অন্ত, থাস্-আথাম্-ধম্, ই-বহি-মহি ।

১৫৭। অড্ ধাত্বাদাৰ্হচাৎ বুদ্ধিৰ্ভূত লুঙ্ ক্ৰিয়াতিপত্তিষু ।

ব্যাখ্যা—লুঙ্-লুঙ্-ক্ৰিয়াতিপত্তিষু বিভক্তিষু পৰাম্ সৎস ধাত্বাদে-অট্
স্যাৎ, অচাৎ স্থানে বুদ্ধি শ্চ স্যাৎ ।

সৰণার্থ—লুঙ্-লুঙ্ আৰু ক্ৰিয়াতিপত্তি বিভক্তি পিছত থাকিলে ধাতুৰ
আগত অট্ প্ৰত্যয়ৰ অ হব আৰু অচ্ বৰ্ণৰ ঠাইত বুদ্ধি হব ।
উদাহৰণ—অমজৎ ।

১৫৮। অস্তীণ্ যকাবাদাদাৰ্হাট্ ।

ব্যাখ্যা—লুঙ্ লুঙ্ ক্ৰিয়াতিপত্তিষু বিভক্তিষু পৰাম্ সতিষু অস্তীণ্ যকাবাৎ
(অস্ ধাতো বাদৌ-ইন্-যকাবাক্-আদৌ) আৎ স্যাৎ ।

সৰণার্থ—লুঙ্-লুঙ্ আৰু ক্ৰিয়াতিপত্তি বিভক্তি পিছত থাকিলে অস্
ধাতুৰ আগত আৰু ই ধাতুৰ যকাবৰ আগত আট্ প্ৰত্যয়ৰ
অ হব । উদাহৰণ—আসীৎ ।

১৫৯। নৈতে ম্যাম্মাম্ম মাম্ময়ে ।

ব্যাখ্যা—জঙ-লুঙ ক্ৰিয়াতিপত্তিষু বিভক্তিষু পৰাম্ সতিষু মাম্ম মাম্ময়ে
(মা মাম্ম যোগে চ সতি) এতে (অড্ৰুজ্যাটঃ) প্ৰত্যয়াঃ ন স্যুঃ ।

সৰলার্থ—জঙ-লুঙ আৰু ক্ৰিয়াতিপত্তি বিভক্তি পিছত থাকিলে ধাতুৰ
আগত অট্ আৰু আট্ প্ৰত্যয়, আৰু অচ্ বৰ্ণৰ বৃদ্ধি আদি
কাৰ্য্য একোৱেই নহব । উদাহৰণ—মাম্মম্মৰোৎ ।

১৬০। বসোৰ্বিসৰ্গঃ পদান্তে ।

ব্যাখ্যা—পদান্তে সতি বসোঃ (ব বৰ্ণস্য স বৰ্ণস্য চ স্থানে) বিসৰ্গঃ
স্যাৎ ।

সৰলার্থ—পদৰ শেষত থকা ব আৰু স বৰ্ণৰ ঠাইত বিসৰ্গ হব ।
উদাহৰণ—অবজঃ ।

১৬১। লিঙ্গবৎ প্ৰথমে ধুটাম্ ।

ব্যাখ্যা—লিঙ্গবৎ (লিঙ্গসোৰ পদান্তে সতি-অঘোষে চ পৰে সতি) ধুটাং
স্থানে স্বকীয় বৰ্ণস্য প্ৰথম বৰ্ণঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—লিঙ্গৰ দৰে পদান্ত হলে আৰু অথোষ বৰ্ণ পিছত থাকিলে
ধুট বৰ্ণৰ ঠাইত অৰ্থাৎ ধুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণ যি বৰ্ণৰ হয় সেই বৰ্ণৰ
প্ৰথম বৰ্ণ হব ।

১৬২। দিসোৰ্লোপো ব্যঞ্জনান্তাৎ ।

ব্যাখ্যা—ব্যঞ্জনান্তাৎ ধাতোঃ পৰয়োঃ দিসোঃ-বিভক্ত্যাঃ লোপাঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ব্যঞ্জনান্ত ধাতুৰ পিছত থকা দি আৰু স বিভক্তিৰ লোপ
হব । উদাহৰণ—অকণৎ ।

১৬৩। সো লোপে তস্য বো ন ব্ৰা ।

ব্যাখ্যা—সঃ লোপে সতি তস্য (ধাতোঃ-তবৰ্ণস্য স্থানে) ন ব্ৰা (বিকল্পেন)
বঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—বিভক্তিৰ স লোপ হলে ধাতুৰ ত বৰ্ণৰ ঠাইত বিকল্পে ব
বৰ্ণ হব । উদাহৰণ—অকল্পম্—অকণঃ ।

১৬৪। অস্তে ষষ্ঠঃ ।

ব্যাখ্যা—অস্তে বিৰামে চ সতি (ধাতোঃ ষ বৰ্ণস্য স্থানে) টঃ বৰ্ণঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—পদান্ত আৰু বিৰাম হলে ধাতুৰ ষ বৰ্ণৰ ঠাইত ট বৰ্ণ হ'ব । উদাহৰণ—অপিনট্ ।

১৬৫। অট্ স্যাদদৌ দি সি ।

ব্যাখ্যা—দি সি পৰে সতি অদঃ পৰঃ (অদ্ ধাতোঃ পৰঃ) অট্ স্যাৎ

সৰলার্থ—দি আৰু সি বিভক্তি পিছত থাকিলে অদ্ ধাতুৰ পিছত অট্ প্ৰত্যয় হ'ব । উদাহৰণ—আদৎ ।

১৬৬। অস্তে বীট্ ।

ব্যাখ্যা—দিসি পৰে সতি অস্তেঃ (অস্ ধাতোঃ পৰঃ) ইট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—দি আৰু সি বিভক্তি পিছত থাকিলে অস্ ধাতুৰ পিছত ইট্ প্ৰত্যয়ৰ ই হ'ব । উদাহৰণ—আসীৎ ।

১৬৭। উভাবপি কদাদিতঃ ।

ব্যাখ্যা—দিসোঃ পৰয়োঃ সতোঃ কদাদিতঃ ধাতুভ্যঃ পৰৌ উভাবপি (উভৌ-অপি-অট্টৌ) স্যাতাম্ ।

সৰলার্থ—দি আৰু সি বিভক্তি পিছত থাকিলে কদাদি ধাতুৰ পিছত অট্ আৰু ইট্ প্ৰত্যয় হ'ব । উদাহৰণ—অৰোদৎ ।

১৬৮। উৰ্গো গুণঃ ।

ব্যাখ্যা—দিসোঃ পৰয়োঃ সতোঃ উৰ্গঃ ধাতোঃ গুণঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—দি আৰু সি বিভক্তি পিছত থাকিলে উৰ্গ ধাতুৰ গুণ হ'ব । উদাহৰণ—প্ৰৌৰ্গোৎ ।

১৬৯। ঙা সন্ত স্তে ।

ব্যাখ্যা—হ্যন্তন্যাঃ -ত স্বৰূপে তে পৰে সতি ধাতোঃ সস্য স্থানে ঙা (ঝিক্ৰেন) তঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—হ্যন্তনী বিভক্তি উভয় পদৰ ত বৰ্ণ পিছত থাকিলে ধাতুৰ স বৰ্ণৰ ঠাইত ত বৰ্ণ হ'ব । উদাহৰণ—আঙ ।

১৭০। দেহোঁপে সস্য তঃ সদা । *

ব্যাখ্যা—(সেঃ (দি বিভক্তিঃ) লোপে সতি সস্য (ধাতোঃ স বৰ্ণস্য স্থানে) সদা (নিত্যং) তঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—দি বিভক্তিৰ লোপ হলে ধাতুৰ স বৰ্ণৰ ঠাইত সদা ত বৰ্ণ হব । উদাহৰণ—অহিনৎ ।

১৭১। বিদভ্যস্তাদন উঃ ।

ব্যাখ্যা—বিদভ্যস্তাৎ (বিদ্ অভ্যস্ত সংভকাৎ) হ্যস্তন্যাঃ অন বিভক্তেঃ স্থানে উঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—বিদ্ ধাতুৰ অভ্যস্ত সংভা হলে হ্যস্তনী বিভক্তিৰ অন বিভক্তিৰ ঠাইত উ হব । উদাহৰণ—অবিদুঃ ।

১৭২। বা দ্বিমঃ ।

ব্যাখ্যা—দ্বিমঃ পৰঃ হ্যস্তন্যাঃ অনঃ বা উস্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—দ্বিম্ ধাতুৰ পিছতো হ্যস্তনী বিভক্তিৰ অন বিকল্পে উস্ হব । উদাহৰণ—অদ্বিমুঃ ।

১৭৩। আদন্তত শ্চ বা ।

ব্যাখ্যা—আদন্ততশ্চ পৰঃ হ্যস্তন্যাঃ অনঃ বা উস্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—আদন্ত ধাতুৰ পিছতো হ্যস্তনী বিভক্তিৰ অন বিকল্পে উস্ হব ।

১৭৪। অত্রালুক্ ।

ব্যাখ্যা—অত্র (বিকৃতে উসি পৰে সতি) আদন্ত ধাতোঃ পৰঃ আ লুক্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—বিকৃত উস্ অৰ্থাৎ হ্যস্তনী বিভক্তিৰ অনৰ ঠাইত হোৱা উস্ পিছত থাকিলে আদন্ত ধাতুৰ আকাৰৰ লোপ হব ।

উদাহৰণ—অভুঃ ।

১৭৫। অভ্যস্তানাম্যস্তা গুণিনঃ ।

ব্যাখ্যা—অত্র বিকৃতে উসি পৰে সতি "অভ্যস্তাঃ (অভ্যস্ত সংভকাঃ শাস্তবঃ) নাম্যস্তাঃ চেৎ গুণিনঃ স্যাঃ ।

সৰলার্থ—হাত্তনীৰ অন বিঙিত্তিৰ ঠাইত হোৱা উস্ পিছত থাকিলে
আৰু অভ্যন্ত সংজ্ঞক ধাতুৰ শেষত থকা নামি সংজ্ঞক কৰি
গুণ হব। উদাহৰণ—অজাগকঃ।

১৭৬। নোপাস্ত নামিনোহিচি তনৌ।

ব্যাখ্যা—তনৌ (তনু সংজ্ঞকে) অচি (অচ্ বৰ্ণে পৰে সতি) উপাস্ত
নামিনঃ অভ্যস্তাঃ গুণিন্চ ন সূঃ।

সৰলার্থ—তনু সংজ্ঞক অচ্ বৰ্ণ পিছত থাকিলে উপাস্ত হোৱা নামি
সংজ্ঞক বৰ্ণৰ আৰু ধাতুৰ অভ্যন্ত বৰ্ণৰো গুণ নহব।
উদাহৰণ—অনেনিজম্। ২য় বিন্যাসঃ।

১৭৭। অথ ভাৱে কৰ্ম্মণ্যপি সৰ্ব্বস্মাদাআনে পদং প্ৰাহঃ।

ব্যাখ্যা—অথ (কৰ্ত্তবি ৰাচো ধাতুনাং সাধ্য কথনান্তৰতঃ) ভাৱে ৰাচো
কৰ্ম্মণি অপি ৰাচো চ সতি সৰ্ব্বস্মাৎ ধাতোঃ পৰঃ আত্মনে
পদং প্ৰাহঃ।

সৰলার্থ—কৰ্ত্ত্বাচ্যত ধাতুৰ সাধ্য সাধনৰ নিয়ম কোৱাৰ পিছত ভাৱ
আৰু কৰ্ম্ম বাচ্যত সকলো ধাতুৰ পিছত হোৱা আত্মনে পদৰ
বিষয়ে কোৱা হব।

১৭৮। তত্র তু শিতি যক্।

ব্যাখ্যা—তত্র (ভাৱ কৰ্ম্ম ৰাচো) শিতি (শিত্ সংজ্ঞকে পৰে সতি)
সৰ্ব্বস্মাৎ ধাতোঃ পৰঃ যক্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—শিত্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে ভাৱ আৰু কৰ্ম্ম বাচ্যত
ধাতুৰ শেষত যক্ প্ৰত্যয়ৰ য হব। উদাহৰণ—গম্যতে।

১৭৯। ঋদন্ত স্যেৰ গুণে।

ব্যাখ্যা—অঙণে (প্ৰত্যয়ে পৰে সতি) ঋদন্তস্য ঋকাৰস্য স্থানে ইব্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অঙণ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে ধাতুৰ শেষত থকা ঋকাৰৰ
ঠাইত ইব্ হব। উদাহৰণ—ভীৰ্য্যতে।

১৮০। উব্ স্যাদোষ্ঠ্যাৎ পবনস্য।

ব্যাখ্যা—অঙণে প্ৰত্যয়ে পৰে সতি ওষ্ঠ্যাৎ (ওষ্ঠ্য সংজ্ঞকৰ্থাৎ) পবনস্য
(পবন্তুতস্য) ধাতোঃ ঋকাৰস্য স্থানে উব্ স্যাৎ।

সবলার্থ—অঙণ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে ওঠ্য সংজ্ঞক বৰ্ণৰ পিছত থকা ধাতুৰ আকাৰৰ ঠাইত উৰ্ হব। উদাহৰণ—পূৰ্য্যতে।

১৮১। অঙণে হলি ববুপাস্তো নামীদীৰ্ঘোভৱত্য কুৰ্চুৰ্য্যোঃ।

ব্যাখ্যা—অঙণে হলি পৰে সতি অকুৰ্চুৰ্য্যোঃ (কুৰ্ চুৰ্ ভিন্নানাং ধাতুনাং) ববুপাস্তঃ (বৰয়ো কপাস্তঃ) নামী দীৰ্ঘঃ উৱতি।

সবলার্থ—অঙণ হল্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে কুৰ্ আৰু চুৰ্ ভিন্ন ধাতুৰ ব আৰু ব বৰ্ণ উপাত্ত হোৱা নামী সংজ্ঞক বৰ্ণ দীৰ্ঘ হব। উদাহৰণ—তীৰ্য্যতে।

১৮২। কিতি হলি মাহাক্‌স্যতিগৈ পাশ্চাদামন্ত ঈকাৰঃ।

ব্যাখ্যা—কিতি হলি (কানুৱজি হল্ সংজ্ঞক বৰ্ণে পৰে সতি) মাহাক্‌-স্যতিগৈ পাশ্চাদাং (ধাতুনাং) অস্তঃ-ঈঃ স্যাৎ।

সবলার্থ—ক অনুৱজি হল্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে মা-হা-সো-গৈ-পা-দা-হ্মা আদি ধাতুৰ শেষত থকা আকাৰৰ ঠাইত ঈ হব। উদাহৰণ—মীৰ্যতে।

১৮৩। দাহপিদাধৌ।

ব্যাখ্যা—অপিৎ (পানুৱজি দাপ্ দৈপ্ ধাতুৱজ্জমিত্বা) দাধা ইত্যেভৌ দা সংজ্ঞকৌ স্তঃ।

সবলার্থ—প অনুৱজি দাপ্ আৰু দৈপ্ ধাতুৰ বাহিৰে দা আৰু ধ ধাতুৰ দা সংজ্ঞা হব। উদাহৰণ—দীৰ্যতে।

১৮৪। নামী যকি দীৰ্ঘঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—যকি (যক্ প্ৰত্যয়ে পৰে সতি) অস্ত নামী দীৰ্ঘঃ স্যাৎ।

সবলার্থ—যক্ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে ধাতুৰ শেষৰ নামী সংজ্ঞক বৰ্ণ দীৰ্ঘ হব। উদাহৰণ—হীৰ্যতে।

১৮৫। তনস্তা ঙ্গা।

ব্যাখ্যা—যক্ প্ৰত্যয়ে পৰে সতি তনঃ (তন্ ধাতোঃ স্থানে) ঙ্গা তা স্যাৎ।

সবলার্থ—যক্ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে তন্ ধাতুৰ ঠাইত বিকল্পে ঙ্গা হব। উদাহৰণ—তন্যতে ডাঙৰতে।

১৮৬। ঋকাবস্য বি ।

ব্যাখ্যা—যকি পৰে সতি ধাতো ঋকাবস্য স্থানে বি স্যাৎ ।

সৰণার্থ—যক্ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে ধাতুৰ ঋকাবৰ ঠাইত বি হব । উদাহৰণ—ক্ৰিয়তে ।

১৮৭। জাগ্ৰতি সংযোগান্ত ঋতাংগুণঃ ।

ব্যাখ্যা—যকি পৰে সতি জাগ্ৰতি সংযোগান্ত ঋতাং (জাগ্-ঋ-সংযুক্ত ঋকাবাস্ত ধাতুনাং) গুণঃ যুক্তম্ভিঃ কাৰ্য্যঃ ।

সৰণার্থ—যক্ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে জাগ্-ঋ আৰু সংযুক্ত ঋকাবাস্ত ধাতুৰ ঋকাবৰ ঠাইত গুণ কৰিব । উদা—জাগৰ্ম্যতে ।

১৮৮। প্ৰাদিত্য উহে হ্রস্বো যে কিতি ।

ব্যাখ্যা—কিতি (কানুৰজি) যে পৰে সতি প্ৰাদিত্যঃ (উপসৰ্গেভ্যঃ-পৰঃ) উহেঃ (উহ ধাতোঃ) হ্রস্বঃ স্যাৎ ।

সৰণার্থ—ক অনুৰজি য প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে প্ৰাদি উপসৰ্গৰ পিছত থকা উহ ধাতুৰ হ্রস্ব হব । উদাহৰণ—অভ্যাহ্যতে ।

১৮৯। শীঙঃ শয়ীৰিতঃ ।

ব্যাখ্যা—কানুৰজি যে প্ৰত্যয়ে পৰে সতি শীঙঃ (শীঙধাতোঃ স্থানে) শয়া শিষ্টেট ইবিতঃ (কথিতঃ) ।

সৰণার্থ—ক অনুৰজি য প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে শী ধাতুৰ ঠাইত শয় হব বুলি শিষ্টসকলে কয় । উদাহৰণ—শয্যতে ।

১৯০। খন্ জন্ সন্ বা খা জা সাঃ স্যঃ ।

ব্যাখ্যা—কানুৰজি যে প্ৰত্যয়ে পৰে সতি খন্-জন্-সন্-ধাতুনাং স্থানে বা (বিকল্পেন) খা-জা-সা-আদেশাঃ স্যঃ ।

সৰণার্থ—ক অনুৰজি য প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে খন্-জন্-সন্ ধাতুৰ ঠাইত বিকল্পে খা-জা-সা আদেশ হব । উদাহৰণ—খন্যতে ।

১৯১। বচি স্বপ্, যজ্, বদি বপি শ্বি ব্বেঞ্, ব্যেঞ্ বহি
হবয়াম্ । বসঃ সঃ ষশ্চক্ৰকৃৎ কিত্তি স্যাৎ সম্প্রসাৰণম্ ।

ব্যাখ্যা—কিত্তি (কানুৰজি প্রত্যয়ে পৰে সতি) বচি স্বপ্-যজ্-বদি-বপি-
শ্বি-ব্বেঞ্-ব্যেঞ্-বহি-হবয়াম্ (ধাতুনাং) এককৃৎ : (একবাবং)
সম্প্রসাৰণং স্যাৎ । বসশ্চ (ধাতোঃ) সম্প্রসাৰণং স্যাৎ বসঃ
সঃ স্থানে ষঃ স্যাৎ ।

সৰণার্থ—ক অনুৰজি প্রত্যয় পিছত থাকিলে বচ্-স্বপ্-যজ্-বদ্-বপ্-
শ্বি-ব্বেঞ্-বহি আৰু হেৰু ধাতুৰ এবাৰ সম্প্রসাৰণ হব । বস
ধাতুৰ স বৰ্ণ য হব । উদাহৰণ—উচ্যতে ।

১৯২। গ্রহি জ্যা ব্যাধ্ বশি প্রচ্ছি ব্ৰশ্চি ব্ৰজ্জিহ্যচোহগুণে ।

ব্যাখ্যা—অগুণে প্রত্যয়ে পৰে সতি গ্রহি-জ্যা-ব্যাধ্-বশি-প্রচ্ছি-ব্ৰশ্চি-
ব্ৰজ্জি-ব্যচঃ ধাতুৰঃ সম্প্রসাৰণং স্যাৎ ।

সৰণার্থ—অগুণ প্রত্যয় পিছত থাকিলে গ্রহ্-জ্যা-ব্যাধ্-বশ্-প্রচ্ছ-ব্ৰশ্চ-
ব্ৰজ্জ-ব্যচ্ ধাতুৰ সম্প্রসাৰণ হব । উদাহৰণ—গৃহ্যতে ।

১৯৩। এচাং পাঠস্থিতান্তানাক্ষাৰে বিষয়ে হ ন নঃ ।

ব্যাখ্যা—অননঃ (অনুভিন্নস্য বিষয়ে সতি) পাঠস্থিতান্তানাং এচাং স্থানে
আত্মং স্যাৎ ।

সৰণার্থ—অন্ ভিন্ন প্রত্যয় পিছত থাকিলে ধাতুৰ শেষত থকা এচ্
সংজ্ঞক বৰ্ণৰ ঠাইত আকাৰ হব । উদাহৰণ—জায়তে ।

১৯৪। আকাৰ লুগ্ দৰিদ্ৰাতেবশিত্য সননাকণি ।

ব্যাখ্যা—অসননা কণি (সন্-অন্-অকণ্ ভিন্নে প্রত্যয়ে পৰে সতি
অশিত্তি চ পৰে সতি দৰিদ্ৰাতেঃ (দৰিদ্ৰা ধাতোঃ) আকাৰঃ লুক্
স্যাৎ ।

সৰণার্থ—সন্-অন্-অকণ্ প্রত্যয় ভিন্ন আৰু শিত্ সংজ্ঞক ভিন্ন আন
বৰ্ণ পিছত থাকিলে দৰিদ্ৰা ধাতুৰ আকাৰ লোপ হব ।
উদাহৰণ—দৰিদ্ৰিতা ।

১৯৫। দীধীৰেব্যৌ বিহায়াম্ ঙ্গ স্বক্ৰোৰভাজনম্ ।

যে বৰ্ণয়োস্তয়োবী লুক্ ।

ব্যাখ্যা—আমং বিহায় (আম্ প্রত্যয়ং পৰিত্যজ্য) দী ধীৰেব্যৌ (ধাত্বোস্ত) ঙ্গ স্বক্ৰোৰ ভাজনং স্যাৎ) (ঙং স্বক্ৰৌ ন স্যাৎ) যে বৰ্ণয়োঃ (য ই বৰ্ণয়োঃ পৰয়োঃ সতোঃ) তয়োঃ দীধীৰেব্যোঃ ধাত্বোঃ ই লুক্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—আম্ প্রত্যয় নহলে দীধী আৰু ৰেবী ধাতুৰ ঙ্গ আৰু বন্ধি নহব। য আৰু ই পিছত থাকিলে উক্ত ধাতু দুটাৰ ঈকাৰৰ লোপ হব। উদাহৰণ—দীধাতে ।

১৯৬। অশিত্যস্তেভূঃ ।

ব্যাখ্যা—অশিতি (শিতি ভিন্নে প্রত্যয়ে পৰে সতি) অস্তেঃ (অস্ ধাতোঃ স্থানে ভূঃ স্যাৎ ।)

সৰলার্থ—শিত্ সংজক ভিন্ন প্রত্যয় পিছত থাকিলে অস্ ধাতুৰ ঠাইত ভূ হব। উদাহৰণ—ভূয়তে ।

১৯৭। ব্ৰুৰো ব্ৰচ্ ।

ব্যাখ্যা—অশিতি পৰে সতি ব্ৰুৰঃ (ব্ৰু ধাতোঃ স্থানে) ব্ৰচ্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—শিত্ সংজক ভিন্ন প্রত্যয় পিছত হলে ব্ৰু ধাতুৰ ঠাইত ব্ৰচ্ হব। উদাহৰণ—উচ্যতে ।

১৯৮। অজ্জেক্বীৰ ননাদিষু ।

ব্যাখ্যা—অননাদিষু (অনাদি ভিন্ন) অশিতি প্রত্যয়েষু পৰেষু সৎষু অজ্জোঃ (অজ্ ধাতোঃ স্থানে) বীঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অন্ ভিন্ন আশিত্ প্রত্যয় পিছত থাকিলে অজ্ ধাতুৰ ঠাইত বী হব। উদাহৰণ—বীন্নতে ।

১৯৯। অবৰ্জ্জনভোজনয়ো শ্চক্ৰঙঃ খ্যাঞ্ বিধীয়তে ।

ব্যাখ্যা—অশিতি পৰে সতি (অবৰ্জ্জনভোজনয়োঃ (বৰ্জ্জনভোজনেভিন্নে অৰ্থে চ) চক্ৰঙঃ (চক্ৰ ধাতোঃ স্থানে) খ্যাঞ্ বিধীয়তে ।

সৰলার্থ—শিত্ ভিন্ন প্রত্যয় পিছত থাকিলে বৰ্জ্জন আৰু ভোজন কৰা অৰ্থ নুবুজালে চক্ৰ ধাতুৰ ঠাইত খ্যা হব। উদাহৰণ—আখ্যায়তে ।

(ইতি যক্ প্ৰকৰণম্)

২০০। ভৱিষ্যতি ঃ প্ৰভুতৌ কালে ঋতুদ্বয়দীৰ্ঘতা ।

ব্যাখ্যা—ঋঃ (অনাগতে অহি) প্ৰভুতৌকালে ভৱিষ্যতি (ক্ৰিয়াধিকৰণতঃ
বিবৰ্জিতো সতি) ধাতোঃ পৰঃ স্বস্তনী বিভক্তিঃ শিষ্টেঃ উদীৰ্ঘতাঃ
(কথিতাঃ) । যথা—তা-তাবৌ-তাবস্ । তাসি-তাস্বস্-তাস্ব ।
তাস্মি-তাস্বস্-তাস্মস্ । তা-তাবৌ-তাবস্ । তাসে-তাসাথে-তাস্থে ।
তাহে-তাস্থহে-তাস্মহে ।

সৰণার্থ—ঋঃ অৰ্থাৎ অহাকালি প্ৰভুতি ভৱিষ্যত কাল বুজানে ধাতুৰ
পিছত স্বস্তনী বিভক্তি ব্যৱহাৰ হব বুলি শিষ্টসকলে কয় ।
স্বস্তনী বিভক্তি যেনে—তা-তাবৌ-তাবস্ । তাসি-তাস্বস্-তাস্ব ।
তাস্মি-তাস্বস্-তাস্মস্ । তা-তাবৌ-তাবস্ । তাসে-তাসাথে-তাস্থে
তাহে-তাস্থহে-তাস্মহে ।

২০১। অস্যাং কৃপেঃ স্যাচ্ছভৱম্ ।

ব্যাখ্যা—অস্যাং (স্বস্তন্যাং) কৃপেঃ (কৃপ্ ধাতোঃ পৰঃ) (উভয়
পদং স্যাৎ ।

সৰণার্থ—স্বস্তনী বিভক্তি হলে কৃপ্ ধাতু উভয় পদী হব ।
উদাহৰণ—কল্পতা ।

২০২। ইট্ তাসে পৰতো ভৱেৎ ।

ব্যাখ্যা—তাসে বিভক্তৌ পৰতঃ কৃপঃ ধাতোঃ পৰঃ ইট্ ভৱেৎ ।

সৰণার্থ—তাসে বিভক্তি পিছত থাকিলে কৃপ্ ধাতুৰ পিছত ইট্
প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—কল্পিতাসে ।

২০৩। অনেকাচঃ শ্চ শীওঁ তী ত্ৰি ক্ য় ক ক্ নু য় ঞ্
য়ঃ । উদ্দম্ভাশ্চৈত এভাভস্তাঃ সেটঃ ।

২০৪। অপৰেহ্নিটঃ ।

ব্যাখ্যা—অনেকাচঃ (অনেক স্বৰ বিশিষ্টাঃ ধাতৱঃ) শ্চ-শীওঁ-তী-ত্ৰি-
ক্-য়-ক-ক্-নু-য়-ক্-য়ঃ ধাতৱঃ উদ্দম্ভা এভাভাস্তা (এতে
ধাতৱঃ) সেটঃ সূঃ । অপৰে (উভেভ্য অপৰে স্বৰাভ্যঃ ধাতৱঃ
অনিটঃ সূঃ ।

সৰলার্থ—অনেক স্বৰবিমলিট, স্থি-শী-ডী-শ্ৰি-জু-যু-ক-কু-নু-হুঙ-য়, উকাৰান্ত, ঋকাৰান্ত আৰু অজন্ত ধাতুবোৰ সেং হব অৰ্থাৎ নিত্যতে ইট্ প্ৰত্যয় যুক্ত হব। ইয়াৰ বাহিৰে আন স্বৰান্ত ধাতুবোৰৰ ইট্ প্ৰত্যয় নহব। উদাহৰণ—দাতা।

২০৫। দীঙ্ মীনাতি মিনোতী নাম্বেচাম্বাহম্ ।

ব্যাখ্যা—দীঙ্ মীনাতি মিনোতীনাং (ধাতুনাং) এচাং স্থানে আত্মং স্যাৎ ।
সৰলার্থ—দীঙ্-মীঙ্ আৰু মিঙ্ ধাতুৰ এচ্ সংজ্ঞক বৰ্ণৰ ঠাইত আ হব। উদাহৰণ—মাতা।

২০৬। লিয়ন্তু বা ।

ব্যাখ্যা—লিয়ন্তু (লীঙ্ ধাতোঃ) এচাং স্থানে বা আত্মং স্যাৎ ।
সৰলার্থ—লীঙ্ ধাতুৰ এচ্ বৰ্ণৰ ঠাইত বিকল্পে আ হব।
উদাহৰণ—বিলোতা।

২০৭। মিম্যোন্ খলচোৰ্ঘেচ লিয়ঃ ।

ব্যাখ্যা—খলচোঃ (খল্-অচ্ প্ৰত্যয়য়োঃ পৰয়োঃ সতোঃ) মিম্যোঃ (মিঙ্-মীঞোঃ ধাতোঃ) এচাং স্থানে আত্মং ন জ্যাস, খলচোঃ পৰয়োঃ সো চ পৰে সতি, লিয়ঃ (লিঙ্ ধাতোঃ) এচাং স্থানে আত্মং ন স্যাৎ ।
সৰলার্থ—খল্ আৰু অচ্ প্ৰত্যয় হলে মীঞ্ আৰু মিঞ্ ধাতুৰ এচ্ বৰ্ণৰ ঠাইত জা নহব। খল্, অচ্ আৰু য প্ৰত্যয় হলেও লিঙ্ ধাতুৰ এচ্ বৰ্ণৰ ঠাইত জা নহব। উদাহৰণ—বিজয়ঃ ।

২০৮। যন্থবাদি ভিন্নানাম্ভিতামাদি বিড়্ ভৱেৎ ।

ব্যাখ্যা—যন্থবাদি ভিন্নানাং (যাদি-নাদি-স্ববাদি-বজ্জিতানাং) অশিত্যং (স্বশ্বনী বিভক্তীনাং) আদি অৱসৰঃ সন্ ইট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।
সৰলার্থ—প্ৰত্যয়ৰ য-ন আৰু স্বৰ ভিন্ন স্বশ্বনী বিভক্তিৰ আগত ইট্ প্ৰত্যয়ৰ ই হব। উদাহৰণ—জাগৰিতা ।

২০৯। ইড্ দীৰ্ঘে বা য় ঋক্ৰুদাদপৰ্য্যে সিজাশিষোঃ ।

ব্যাখ্যা—অপৰস্মৈ সিজাশিষোঃ (পৰস্মৈপদিনঃ সিচ্ আশিষ্ বিভক্তি ভিন্নয়োঃ) য় ঋ দন্তাক্ৰান্তোঃ পৰঃ ইট্ স্যাৎ । বা (বিকল্পেন) ইট দীৰ্ঘশ্চ স্যাৎ ।

সৰণার্থ—পৰস্মৈপদী সিচ্ আৰু আশীঃ বিভক্তি তিষ্ম আন বিভক্তি হলে স্ব আৰু ঋদন্ত ধাতুৰ পিছত ইট্ প্ৰত্যয় হব আৰু বিকল্পে ইট্ দীৰ্ঘ হব। উদাহৰণ—বৰীতা।

২১০। স্যাদাত্মনে পদাযোগে স্মৃক্ৰমিভ্যামিড়াগমঃ।

ব্যাখ্যা—আত্মনে পদাযোগে (অব্যৱহিত ব্যৱহিত ৰূপেন আত্মনে পদ সম্বন্ধাভাৱে সতি) স্মৃক্ৰমিভ্যাং ধাতুভ্যাং পৰ ইড়াগমঃ স্যাৎ।

সৰণার্থ—কৰ্ত্তৃ আৰু কৰ্ম্মৰ আত্মনে পদৰ লগত সম্বন্ধ নহলে স্মৃ আৰু ক্ৰম্ ধাতুৰ পিছত ইট্ আগম হব। উদাহৰণ—প্ৰস্নবিতা।

২১১। কৰ্ত্তাত্মনে পদ প্ৰাপ্তৌ ক্ৰমঃ কৃতি তুনেড্ ভৱেৎ।

ব্যাখ্যা—কৃতি (কৃৎ প্ৰত্যয়ে পৰে সতি) কৰ্ত্তাত্মনে পদ প্ৰাপ্তৌ (কৰ্ত্তৰি আত্মনে পদ প্ৰাপ্তৌ সত্যং) ক্ৰমঃ (ক্ৰম্ ধাতোঃ) ইট্ ন ভৱেৎ।

সৰণার্থ—কৃৎ প্ৰত্যয় হলে আৰু কৰ্ত্তৃপদত আত্মনে পদ ব্যৱহাৰ হলে ক্ৰম্ ধাতুৰ পিছত ইট্ প্ৰত্যয় নহব। উদাহৰণ—প্ৰক্ৰস্তা।

২১২। স্বা স্বৃ সৃয়তি ধৃঞ্ সৃতি বধাত্যদনু ৰক্ষিতঃ।

ব্যাখ্যা—স্ব-সৃয়তি-ধৃঞ্-সৃতি-বধাত্যদনু ৰক্ষিতঃ (বাধ্-উদন্ ৰক্ষিতঃ ধাতুভ্যাঃ পৰঃ) বা ইট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰণার্থ—স্ব-সৃ-ধৃঞ্ আৰু বধ্ আদি উদনুৰক্তি ধাতুৰ পিছত বিকল্পে ইট্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—স্বৰিতা।

২১৩। বধিন্ৰশি স্তৃপি দৃপৌ দ্ৰহি স্ৰুহি মুহি স্নিহ।

ব্যাখ্যা—বধিন্ৰশি স্তৃপ্ দৃপৌ দ্ৰহি স্ৰুহি মুহি স্নিহঃ—এতে দিৱাদ্যন্তৰ্গতাঃ ধাতৱঃ বধাদয়ঃ স্যাঃ।

সৰণার্থ—বধ্-নশ্-তৃপ্-দৃপ্-দ্ৰহ্-স্ৰুহ্-স্নিহ্ আদি দিৱাদি গণীয়া ধাতুৰ বধাদি সংজ্ঞা হব। উদাহৰণ—বধিতা।

২১৪। স্মৃহাদীনাং হস্যবস্বং ৰিকল্পেন ধুড়ন্তয়োঃ।

ব্যাখ্যা—ধুড়ন্তয়োঃ পৰয়োঃ সতোঃ স্মৃহাদীনাং ধাতুনাং হস্য স্থানে বা ঘস্বং স্যাৎ।

সৰলার্থ—ধুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে আৰু অন্ত হলে স্ফুহ্-স্ফুহ্ আৰু
স্মিহ্ ধাতুৰ হ বৰ্ণৰ ঠাইত বিকল্পে ঘ বৰ্ণ হব। উদাহৰণ—স্মোহা।

২১৫। ধুটি স্বৰান্মজ্জিনশৌট্।

ব্যাখ্যা—ধুটি (ধুট্ সংজ্ঞকে পৰে সতি) মজ্জিনশোঃ ধাতোঃ স্বৰাৎ
পৰঃ-নুট্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ধুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত হলে মজ্জ আৰু নশ্ ধাতুৰ স্বৰৰ
পিছত নুট্ প্ৰত্যয়ৰ নকাৰ হব। উদাহৰণ—নংশটা।

২১৬। ধুড়ন্তয়োৰ্জাদি জোলুক্।

ব্যাখ্যা—ধুড়ন্তয়োঃ পৰয়োঃ সতোঃ—আদি জঃ (আদি জৰ্ণস্য)
লুক্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ধুট্ বৰ্ণ পিছত থাকিলে আৰু অন্ত হলে ধাতুৰ আদি জ
বৰ্ণৰ লোপ হব। উদাহৰণ—মঙ্ড়া।

২১৭। ব্ৰজ্জাদেৰ্জস্য যো ভৱেৎ।

ব্যাখ্যা—ধুড়ন্তয়োঃ পৰয়োঃ সতোঃ ব্ৰজ্জাদেঃ ধাতোঃ জস্য স্থানে যঃ
ভৱেৎ।

সৰলার্থ—ধুট্ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে আৰু অন্ত হলে ব্ৰজ্জাদি ধাতুৰ
জ বৰ্ণৰ ঠাইত য হব। উদাহৰণ—ব্ৰশটা।

২১৮। বা সম্প্ৰসাৰণং ব্ৰজ্জৈঃ।

ব্যাখ্যা—ধুড়ন্তয়োঃ পৰয়োঃ সতোঃ ব্ৰজ্জৈঃ (ব্ৰজ্জ ধাতোঃ) বা সম্প্ৰ-
সাৰণং স্যাৎ।

সৰলার্থ—ধুট্ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে আৰু অন্ত হলে ব্ৰজ্জ ধাতুৰ
ব বৰ্ণৰ বিকল্পে সম্প্ৰসাৰণ হব। উদাহৰণ—ভৰ্জটা।

২১৯। ব্ৰশ্চে চ্চঃ যঃ শলোপ শ্চ।

ব্যাখ্যা—ধুড়ন্তয়োঃ পৰয়োঃ সতোঃ ব্ৰশ্চেঃ (ব্ৰশ্চ ধাতোঃ) চ্চঃ (চকা-
ৰস্য স্থানে) যঃ স্যাৎ, শ লোপ শ্চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ধুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে আৰু অন্ত হলে ব্ৰশ্চ
ধাতুৰ চ বৰ্ণৰ ঠাইত য হব আৰু আগৰ শ বৰ্ণ লোপ হব।
উদাহৰণ—ব্ৰশটা।

২২০। তিৰো দীৰ্ঘোহপৰোক্ষায়াম্ ।

ব্যাখ্যা—অপৰোক্ষায়াম্ পৰস্যাম্ সত্যাম্ তিৰত্বঃ ধাতোঃ দীৰ্ঘঃ স্যাৎ ।
সৰলার্থ—পৰোক্ষা ভিন্ন বিভক্তি পিছত থাকিলে তিৰত্ব ধাতু দীৰ্ঘ
হব । উদাহৰণ—শ্ৰীহিতা ।

২২১। ইটো দীৰ্ঘো গ্রহেস্থথা ।

ব্যাখ্যা—তথা (অপৰোক্ষায়াম্ পৰস্যাম্ সত্যাম্) গ্রহেঃ (গ্রহঃ পৰঃ)
ইট্ দীৰ্ঘঃ স্যাৎ ।
সৰলার্থ—পৰোক্ষা ভিন্ন বিভক্তি হলে গ্রহ ধাতুৰ পিছৰ ইট্ দীৰ্ঘ
হব । উদাহৰণ—গ্রহীনা ।

২২২। শক্ ৯ঃ কাস্তে ।

ব্যাখ্যা—কাস্তে (ক বৰ্ণান্ত ধাতু গণ মধ্যো) শক্ ৯ঃ ধাতোঃ অনিটঃ
শিষ্টে নিগদিতঃ ।
সৰলার্থ—ক বৰ্ণান্ত ধাতুৰ ভিতৰত শক্ ৯ ধাতু অনিট্ হব বুলি
শিষ্টসকলে কয় । উদাহৰণ—শস্তা ।

২২৩। চাস্তে পচি বচি সিচো মুঞ্চতি বিচৌৰিচিশ্চ ।

ব্যাখ্যা—চাস্তে (চ বৰ্ণান্ত ধাতুনাং মধ্যো) পচি-বচি-সিচঃ ধাতবঃ-অপি
মুঞ্চতি-বিচৌ-ৰিচিশ্চ-ধাতবঃ-অনিটঃ শিষ্টে নিপদিতাঃ ।
সৰলার্থ—চ বৰ্ণান্ত ধাতুৰ ভিতৰত পচ্-বচ্-সিচ্ আৰু মুচ্-ৰিচ্-
বিশ্চ ধাতু অনিট্ হব বুলি শিষ্টই কয় । উদাহৰণ—পস্তা ।

২২৪। একঃ প্রচ্ছিঃ ।

ব্যাখ্যা—হাস্তে ধাতুগণমধ্যো একঃ প্রচ্ছিঃ ধাতোৰনিটঃ স্যাৎ ।
সৰলার্থ—হ বৰ্ণান্ত ধাতুৰ ভিতৰত মাত্ৰ প্রচ্ছ ধাতু অনিট্ হব ।
উদাহৰণ—প্রচ্ছা ।

২২৫। যুক্তি কজি স্বজি ভ্ৰজি যজয়ঃ । অথো মজি
 ঔজ্জি ত্যজি ভুজি নিজি স্বন্জি বিজিৰঃ, তথা
 বন্জিঃ সন্জি ভজ্জতি বপি জাস্তে নিগদিতাঃ ।

ব্যাখ্যা—জাস্তে (জ বৰ্ণান্ত ধাতুগণ মধ্যো) যুক্তি-কজি-স্বজি-ভ্ৰজি-
 যজয়ঃ ধাতবঃ-অনিটাঃ সূঃ-তথা বন্জিঃ মজি-ভুজি-ত্যা-ভুজি-
 নিজি-স্বন্জি-বিজিৰঃ ধাতবঃশ্চ অনিটাঃ শিষ্টেঃ নিগদিতা ।

সৰলার্থ—জ বৰ্ণান্ত ধাতু যেনে—যুক্তি-কজ্-স্বজ্-ভ্ৰজ্-যজ্-মজ্-ভুজ্-
 ত্যজ্-ভুজ্-নিজ্-স্বন্জ্ বন্জ্ আৰু বিজ্ আদি ধাতু অনিট্ হব
 বুলি শিষ্টসকলে কয় । উদাহৰণ—যোক্তা ।

২২৬। অদি তুদিনুদয়ঃ শ্বিদ্যতি ব্ৰিদ্যতি বিন্দতি বিনন্তয়
 - শ্চিদ্ ভিদৌ । খিদি শদি সদয়ঃ ক্ষন্দি ক্ষুদি
 হদি পদয়ো দ কাৰান্তে ।

ব্যাখ্যা—দকাৰান্তে (দ কাৰান্ত ধাতুগণমধ্যো) অদি-তুদি-নুদয়ঃ ধাতবঃ-
 অনিটাঃ সূঃ । শ্বিদ্যতি-ব্ৰিদ্যতি বিন্দতি বিনন্তয়ঃ ধাতবঃ-অনিটাঃ
 সূঃ । শ্চিদ্ ভিদৌ ধাতু-অনিটৌ স্যাতাম্ । খিদি শদি সদয়ঃ
 ধাতবঃ-অনিটাঃ । ক্ষন্দি হদি ক্ষুদি পদয়ঃ ধাতবঃ-অনিটাঃ
 শিষ্টে নিগদিতাঃ ।

সৰলার্থ—দকাৰান্ত ধাতুৰ ভিতৰত অদ্-তুদ্-নদ্-শ্বিদ্-ব্ৰিদ্-ছিদ্-ভিদ্-
 খিদ্-শদ্-সদ্-ক্ষন্দ্-ক্ষুদ্-হদ্-পদ ধাতুবোৰ অনিট্ বুলি শিষ্ট-
 সকলে কয় । উদাহৰণ—অভা ।

২২৭। কধি বাধি ক্ষুধি বন্ধি ক্রুধি বধি সিধি যুধি
 বুধি ব্যধয়ঃ । শুধি সাধী অপি ধান্তে ।

ব্যাখ্যা—ধান্তে (ধ বৰ্ণান্ত ধাতুগণমধ্যো) কধি-বাধি-বন্ধি-ক্ষুধি-ক্রুধি-
 বধি-সিধি-বুধি-মুধি-ব্যধয়ঃ-ধাতবঃ, শুধি-সাধী-অপি ধাতবঃশ্চ
 অনিটাঃ সূঃ ।

সৰলার্থ—ধ বৰ্ণান্ত ধাতুৰ ভিতৰত কধ্-বাধ্-বন্ধ্-ক্ষুধ্-ক্রুধ্-বধ্-সিধ্-
 বুধ্-মুধ্-ব্যধ্ আদি ধাতুবোৰ অনিট্ হব । উদাহৰণ—যোক্তা ।

২২৮। মন্যতি হন্তী নকাৰান্তে ।

ব্যাখ্যা—নকাৰান্তে (নকাৰান্ত ধাতুগণ মধ্যো) মন্যতি (মন-ধাতোঃ)

হন্তী (হন্ ধাতোশ্চ) অনিটৌ শিষ্টেঃ-নিগদিতৌ ।

সৰলার্থ—নকাৰান্ত ধাতুৰ ভিতৰত মন্ আৰু হন্ ধাতু অনিট্ হ'ব ।

উদাহৰণ—মন্তা ।

২২৯। আপি রপি স্থপি তপ্ তিপি ক্ৰিপি শপি লিপি
লুপি স্থপি ছুপঃ পান্তে ।

ব্যাখ্যা—পান্তে (প বৰ্ণান্ত ধাতুগণ মধ্যো) আপি-রপি-স্থপি-তপ্-তিপি

ক্ৰিপি-শপি-লিপি-লুপি-স্থপি-ছুপঃ ধাতুৰঃ-অনিটৌঃ স্যুঃ ।

সৰলার্থ—প বৰ্ণান্ত ধাতুৰ ভিতৰত আপ্-ৰপ্-স্থপ্-তপ্-তিপ্-ক্ৰিপ্-

শপ্-লিপ্-লুপ্-স্থপ্-ছুপ্ ধাতু অনিট্ হ'ব । উদাহৰণ—আপ্তা ।

২৩০। বভি বভি লভয়ো ভান্তে ।

ব্যাখ্যা—ভান্তে (ভ বৰ্ণান্ত ধাতুগণমধ্যো) বভ্-বভ্-লভ্-ধাতুৰঃ অনিটৌঃ

স্যুঃ ।

সৰলার্থ—ভ বৰ্ণান্ত ধাতুৰ বভ্-বভ্-লভ্-ধাতু অনিট্ হ'ব ।

উদাহৰণ—বভ্ধা ।

২৩১। গচ্ছতি যমি বম্ নমো যান্তে ।

ব্যাখ্যা—যান্তে (য বৰ্ণান্ত ধাতুগণমধ্যো) গচ্ছতি যমি বম্ নমঃ (গম্

যম্-বম্-নম্ ধাতুৰঃ)—অনিটৌঃ স্যুঃ ।

সৰলার্থ—য কাৰান্ত ধাতুৰ ভিতৰত গম্-যম্-বম্-নম্-ধাতু অনিট্

হ'ব । উদাহৰণ—গন্তা ।

২৩২। ক্ৰশি ব্ৰিশি লিশি পশ্যতি স্পৃশোবিশি মুশি দিশি
দন্শিবিষ্মে ভবন্তি শান্তে ।

ব্যাখ্যা—শান্তে (ভাজব্য শাকান্ত ধাতুগণমধ্যো) ক্ৰুশি-ব্ৰিশি-লিশি-

পশ্যতি-স্পৃশোবিশি-মুশি-দিশি-দন্শি (ক্ৰু শ্-ব্ৰিশ্-লিশ্-দন্শ্-স্পৃশ্-

ইশ্-মুশ্-দিশ্-দন্শ্ ধাতুৰঃ অনিটৌঃ স্যুঃ ।

৩৮২ ॥ অসমীয়া প্ৰয়োগৰত্নমালা ব্যাকৰণ

সৰলার্থ—তালব্য শকাবন্ত ধাতুৰ ভিতৰত কৃশ্-ক্ৰিশ্-জিশ্-দৃশ্-জৃশ্-
ইশ্-মৃশ্-দিশ্-দনৃশ্ ধাতুবোৰ অনিট হব। উদাহৰণ—ক্ৰোণ্টা।

২৩৩। কৃষি পিষি দুষি পুষ্যতি স্থিষি শ্লিষি ব্ৰিষি শ্ৰিষি
শ্ৰিষি তৃষয়ঃ শুষিষ্ট যান্তে।

ব্যাখ্যা—যান্তে (মূৰ্জ্য শকাবন্ত ধাতুগণ মধ্যো) কৃষি পিষি দুষি পুষ্যতি
স্থিষি শ্লিষি শুষিষ্ট (কৃষ্-প্ৰিষ্-দৃষ্-পৃষ্-স্থিষ্-ক্ৰিষ্-জ্ৰিষ্-জ্ৰিষ্-ব্ৰিষ্-শ্ৰিষ্-
শ্ৰিষ্ শুষ-ধাতবশ্চ) অনিটোঃ সূঃ।

সৰলার্থ—ষ বৰ্ণান্ত ধাতুৰ ভিতৰত কৃষ-প্ৰিষ-দৃষ্-পৃষ্-স্থিষ্-ক্ৰিষ্-জ্ৰিষ্-জ্ৰিষ্-
ব্ৰিষ্-শ্ৰিষ্ আৰু শুষ ধাতু অনিট হব। উদাহৰণ—কণ্টা।

২৩৪। ব্ৰসতি ঘসৌ ঘৌ সান্তে।

ব্যাখ্যা—সান্তে (দন্ত্য স কাবন্ত ধাতুগণমধ্যো) ব্ৰসতি ঘসৌ (ব্ৰস্-
ঘস্ ঘৌ) অনিটৌ স্তঃ।

সৰলার্থ—দন্ত্য সকাবন্ত ধাতুৰ ভিতৰত ব্ৰস্ আৰু ঘস্ ধাতু অনিট
হব। উদাহৰণ—ব্ৰস্তা।

২৩৫। মেহতি লিহিদোন্ধিৰোহতয়ঃ। অপি দহি দিহি নহি ব্ৰহ্ময়ো
হান্তে নিষ্টক্ৰিতা অনিটঃ।

ব্যাখ্যা—হান্তে (হ বৰ্ণান্ত ধাতুগণ মধ্যো) মেহতি লিহি দোন্ধি বোহ-
তয়ঃ (মেহ্-লিহ্-দুহ্-কহ্ ধাতবঃ) অপি দহি দিহি দিহি নহি ব্ৰহ্ময়ঃ
(দহ্-দিহ্-নহ্-ব্ৰহ্ ধাতবশ্চ) অনিটঃ নিষ্টক্ৰিতাঃ (অবধাৰিতাঃ)।

সৰলার্থ—হ বৰ্ণান্ত ধাতুৰ ভিতৰত মেহ্-লিহ্-দুহ্-কহ্ আৰু দহ্-নহ্-
ব্ৰহ্ ধাতুবোৰ অনিট হব। উদাহৰণ—মোড়া।

২৩৬। আ ও ঢে স্যাৎ সহি ব্ৰহোঃ।

ব্যাখ্যা—ঢে পৰে সতি সহি ব্ৰহোঃ (সহ্-ব্ৰহ্-ধাত্বোঃ) পৰস্যাকাৰস্য
স্থানে ওঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ঢ পিছত থাকিলে সহ আৰু ব্ৰহ ধাতুৰ পিছত হোৱা আকা-
ৰাবৰ ঠাইত ও হব। উদাহৰণ—সোড়া।

২৩৭। নহেঁকো চাপ বাদকঃ ।

ব্যাখ্যা—নহেঃ (নহ্ খাতোঃ) চাপবাদকঃ (চ বাধকঃ) হস্য স্থানে
খঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—মূৰ্দ্ধণ্য চ বৰ্ণক বাধা দি নহ্ খাতুৰ হ বৰ্ণৰ ঠাইত খ
হব । উদাহৰণ—নহা ।

২৩৮। ত কাবাদৌ পাক্ষিকেটঃ সহীষুৰিষিলুজ্জ্বঃ ।

ব্যাখ্যা—ত কাবাদৌ প্ৰত্যয়ে পৰে সতি ঃসহীষুৰি ষিলুজ্জ্ব (সহ্-ঈশ্-
উষ্-বিষলুজ্-কষ্ খাতবঃ) পাক্ষিকেটঃ (পক্ষে-ইট্ যুক্তঃ স্যঃ) ।

সৰলার্থ—তকাবাদি প্ৰত্যয় হলে সহ্-ঈশ্-উষ্-বিষ্-লুজ্-কষ্ খাতুৰ
পিছত বিকল্পে ইট্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—সহিতা ।

২৩৯। ভাৱে কৰ্ম্মণ্যপি তদ্বৎ কৰ্ত্তব্যাত্মনে পদে ৰূপম্ ।

অশিতি স্তাদন্যত্ৰ স্যাদধিকং যন্তদাচক্ষে ।

ব্যাখ্যা—অশিতি স্তাৎ-অন্যত্ৰ বিষয়ে (শিত্তিৰে-অদ্যতনীস্ত বিভক্তিবৰ্ণন্য
বিষয়ে) কৰ্ত্তৰি আত্মনে পদে স্বৎ ৰূপং ভাৱে কৰ্ম্মণি-অপি ত্ৰাচো
চ তদেৰ ৰূপং স্যাৎ, যদাধিকং সাধ্যং ভৱতি তদাচক্ষে (কথামিয়) ।

সৰলার্থ—শিত্ সংজ্ঞক ভিন্ন অদ্যতনীৰ ত বিভক্তিৰ বাহিৰে আন
বিভক্তিত কৰ্ত্তৰি আত্মনে পদত যি ৰূপ হ'ব ভাৱ বাচ্য আৰু
কৰ্ম বাচ্যতো একেৰূপেই হব । তাতকৈ অধিক সাধ্য যি হব
তাকেই ইয়াত কোৱা হব ।

২৪০। স্বৰাস্ত্ৰ খাতু গ্ৰহি হন্ দৃশিভ্যো ভাৱ কৰ্ম্মণোঃ ।

ভাসীস্যাদ্যতনীষ্বিভুদিড্ বা স ইট্ পৰং প্ৰতি ।

ব্যাখ্যা—ভাৱকৰ্ম্মণোঃ বাচ্যোঃ সতোঃ ভাসীস্যাদ্যতনীষু বিভক্তিস্থ
পৰাষু সতিষু চ স্বৰাস্ত্ৰ খাতু গ্ৰহি হন্ দৃশিভ্যঃ খাতুভ্যঃ পৰং বা
(বিকল্পেন) ইভুদিদ্ স্যাৎ । স ইট্ পৰং প্ৰতি দীৰ্ঘঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ভাৱ আৰু কৰ্ম্মবাচ্য হলে ভা-সীস্ আৰু অদ্যতনী বিভক্তি
হলে গ্ৰহ্-হন্-দৃশ্ খাতুৰ পিছত বিকল্পে ইট্ প্ৰত্যয়ৰ দৰে ইট্
প্ৰত্যয় হব, সেই ইট্ খাতুৰ পিছত বিকল্পে দীৰ্ঘ হব ।

উদাহৰণ—গ্ৰহীষ্যতে—গ্ৰাহিষ্যতে ।

২৪১। আশিষ্য শীঃ ।

ব্যাখ্যা—আশিষি অৰ্থে গম্যমানে সতি ভৱিষ্যতি কালে ধাতোঃ পৰাঃ আশীৰিভক্তিঃ স্যাৎ যথা যাৎ-যাস্তাম্-যাসুস্, যাস্-যাস্তম্-যাস্ত, যাসম্-যাস্ত-যাস্ম । সীলট-সীয়াস্তাম্-সীৰন, সীলঠাস্-সীয়াস্তাম্-সীধম্, সীম-সীৰহি-সীমহি । ইয়ং লীড়্ চ ।

সৰলার্থ—আশীৰ্বাদ অৰ্থ বুজালে ভৱিষ্যত কালত ধাতুৰ পিছত আশীঃ বিভক্তি হব । যেনে—যাৎ-যাস্তাম্-যাসুস্ যাস্-যাস্তম্-যাস্ত যাসম্-যাস্ত-যাস্ম; সীলঠসীয়াস্তাম্-সীৰন; সীলঠাস্-সীয়াস্তাম্-সীধম্; সীম-সীৰহি-সীমহি । ইয়াক লিড্ বিভক্তি বুলিও কব ।

২৪২। যোহস্য যথৎ ।

ব্যাখ্যা—অস্যাঃ (আশীৰিভক্ত্যাঃ) যঃ (য প্ৰত্যয়ঃ) যৎবৎ (যকাৰ বৎ কাৰ্য্যং স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—আশীঃ বিভক্তিৰ য বৰ্ণৰ ঠাইত য প্ৰত্যয়ৰ দৰে সকলো সাধন কাৰ্য্য কৰা হব । উদাহৰণ—ডুয়াৎ ।

২৪৩। ন প্ৰাদ্যন্তস্যোণো দীৰ্ঘঃ ।

ব্যাখ্যা—যে পৰে সতি প্ৰাদ্যন্তস্য (প্ৰাদ্যন্তে প্ৰবৰ্ত্তমানস্য) ইণঃ (ইন্ প্ৰত্যয়ঃ) দীৰ্ঘঃ ন স্যাৎ ।

সৰলার্থ—আশীঃ বিভক্তিৰ য পিছত থাকিলে প্ৰাদি উপসৰ্গযুক্ত ধাতুৰ পিছত ইন্ প্ৰত্যয় দীৰ্ঘ নহব । উদাহৰণ—উদিয়াৎ ।

২৪৪। মাদীনামা একাৰোযে ।

ব্যাখ্যা—যে পৰে সতি মাদীনাম্ (মা-জহাত্যাди সপ্তধাতুনাং আকাৰস্য স্থানে) একাৰঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—বিভক্তিৰ য পিছত থাকিলে মা-হাক্-স্যাতি-গৈ-পা-খা-দা আদি ধাতুৰ আকাৰৰ ঠাইত একাৰ হব । উদাহৰণ—মেয়াৎ ।

২৪৫। ঙ্গা সংযোগাদী নাম্ভঃ ।

ব্যাখ্যা—অঙ্ঘঃ (স্থা ধাতু ভিন্নানাং) সংযোগাদীনাম্ ধাতুনামাকাৰঃ ঙ্গা (ৱিকল্পেন) একাৰঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—হ্মা ডিম্ম সংযুক্ত ধাতুবোৰৰ আকাৰৰ ঠাইত বিকল্পে একাৰ হব। উদাহৰণ—খোয়াৎ।

২৪৬। হন্তেৰ্ৰধাশিৰি।

ব্যাখ্যা—আশিৰি বিভক্তৌ পৰস্যাং সত্যাং হন্তেঃ (হন্ ধাতোঃস্থানে) বহু স্যাৎ।

সৰলার্থ—আশীঃ বিভক্তি হলে হন্ ধাতুৰ ঠাইত বহু হব।
উদাহৰণ—বধ্যৎ।

২৪৭। গমো গঃ সে বা।

ব্যাখ্যা—আশীষেঃ সে পৰে সতি গমঃ (গম্ ধাতোঃ স্থানে) বা বিকল্পেন) গঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—আশীঃ বিভক্তিৰ স পিছত হলে গম্ ধাতুৰ ঠাইত বিকল্পে গ হব। উদাহৰণ—সঙ্গসীষ্ট।

২৪৮। ঋ বৰ্ণনাম্য পাত্তা নামনিডাশীলুঙৌকিতৌ।

ব্যাখ্যা—অনিট্ ঋবৰ্ণ নাম্য পাত্তানাং ধাতুনাং স্বৰৌ আশী-লুঙৌ কিতৌ (কিত্ সংজ্ঞকৌ ভুঃ)।

সৰলার্থ—ইট্ প্ৰত্যয় নহোৱা ঋ বৰ্ণ আৰু নামী সংজ্ঞা উপাত্ত হোৱা ধাতুৰ পিছত হোৱা আশীঃ বিভক্তি আৰু লুঙ্ (অদ্যতনী) বিভক্তিৰ কিত্ সংজ্ঞা হব। উদাহৰণ—কুম্বীষ্ট।

২৪৯। আশীঃ পৰোক্ষাদ্যতনীষৌ চো নাম্যন্ত ধাতুতঃ।

ব্যাখ্যা—নাম্যন্ত ধাতুতঃ পৰেষাং আশীঃ-পৰোক্ষা-অদ্যতনী বিভক্তীনাং খঃ স্থানে চঃ (সূৰ্জ্য চ কাৰঃ স্যাৎ)।

সৰলার্থ—নাম্যন্ত ধাতুৰ পিছত আশীঃ-পৰোক্ষা আৰু অদ্যতনী বিভক্তিৰ খ বৰ্ণৰ ঠাইত চ বৰ্ণ হব। উদাহৰণ—কুম্বীষ্টম্।

২৫০। আসাং খৌ চ ইটৌ বা স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—ইটঃ পৰেষাং আসাং (আশীঃ-পৰোক্ষা-অদ্যতনীনাং-বিভক্তীনাং খঃ স্থানে) বা বিকল্পেন) চঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ইট্ প্ৰত্যয়ৰ পিছত থকা আশীঃ পৰোক্ষা আৰু অৰ্ধান্তনী
বিভক্তিৰ ধ বৰ্ণৰ ঠাইত বিকল্পে চ বৰ্ণ হব। উদা—নবিশীত্বম্।

২৫১। সংযো গাদি ঋ দৃদন্ত বৃত্ত্য ইড্ স্বাক্ষনে তয়োঃ।

ব্যাখ্যা—আত্মনে পদে বিষয়ে তয়োঃ (আশীর্ভোঃ বিভক্ত্যোঃ পৰ্য্যায়োঃ
সতোঃ) সংযোগাদি ঋ দৃদন্ত বৃত্ত্যঃ ধাতুভ্যঃ পৰঃ স্বা (স্বিক্ষেন)
ইট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—আত্মনে পদ বিষয়ত আশীঃঃ আৰু লুঘ্ বিভক্তিৰ পিছত
সংযুক্ত ঋকাৰান্ত আৰু ঋণ্ ধাতুৰ বিকল্পে ইট্ হব।
উদাহৰণ—স্মৃশীষ্ট।

২৫২। অশিৎ সকাৰে সন্তুঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—অশিৎ (শিৎ সংজ্ঞা ভিন্নঃ) সকাৰে পৰে সতি ধাতোঃ সঃ
স্থানে তঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—শিত্ সংজ্ঞা নোহোৱা স পিছত থাকিলে ধাতুৰ স বৰ্ণৰ
ঠাইত ত বৰ্ণ হব। উদাহৰণ—বৎসীষ্ট।

২৫৩। ভৱিষ্যতি ভৱিষ্যন্তী।

ব্যাখ্যা—ভৱিষ্যতি কালে (ক্ৰিয়াধিকৰণত্বে স্থিৰক্ষিতে সতি) ধাতোঃ
পৰঃ ভৱিষ্যন্তী বিভক্তিঃ স্যাৎ। সাচ-স্যাতি-স্যাতস্-স্যাতি।
স্যসি-স্যথস্-স্যথ। স্যামি স্যাবস্-স্যামস্। স্যতে-স্যতে-স্যতে।
স্যসে-স্যে-স্যে। সো-স্যাবহে-স্যামহে।

সৰলার্থ—ভৱিষ্যত কাল বুজাবলৈ ধাতুৰ পিছত ভৱিষ্যন্তী বিভক্তি
হব। ইয়াক লুট্ বিভক্তি বুলিও কোৱা হব। যেনে—স্যাতি-
স্যাতস্-স্যাতি। স্যসি-স্যথস্-স্যথ। স্যামি-স্যাবস্-স্যামস্। স্যতে-
স্যতে-স্যতে। স্যসে-স্যে-স্যে। সো-স্যাবহে-স্যামহে।

২৫৪। সন্স্যযোগি পৰস্মৈ চ বৃৎবৃধ্-স্যন্দি শৃধ্-কৃপঃ।

ব্যাখ্যা—সন্স্যযোগি সতি বৃৎ-বৃধ্-স্যন্দি-শৃধ্-কৃপঃ-পৰঃ পৰস্মৈ
পদঞ্চ উচ্যতি।

সৰলার্থ—সন্ আৰু স্য প্ৰত্যয়ৰ যোগত বৃৎ-বৃধ্-স্যন্দি-শৃধ্-কৃপ
পৰস্মৈপদী হব। উদাহৰণ—স্যন্ত্ স্যতি।

২৫৫। স্বৎ বৃধ কৃপ্ স্যন্দ ইট্ স্যাদান্নপদ সে পৰে ।

ব্যাখ্যা—আন্থানে পদ সে পৰে সতি স্বৎ-বৃধ-কৃপ্-স্যন্দ ধাতোঃ পৰঃ ইট্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—আন্থানেপদৰ স পিছত থাকিলে স্বৎ-বৃধ-কৃপ্-স্যন্দ ধাতুৰ পিছত ইট্ প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—কুতিষ্যতি ।

২৫৬। কৃতী নৃৎ নৰ্দ্দি য়দৃচ্ছত্ৰ্যঃ সৰ্ব্বত্রাসিচি সেন স্বা ।

ব্যাখ্যা—অসিচি (সিচ্ ভিন্নে) সৰ্ব্বত্র সে পৰে সতি কৃতী-নৃৎ-নৰ্দ্দি-য়দৃচ্ছত্ৰ্যঃ (কৃৎ-নৃৎ-নৰ্দ্-য়দৃ-ছদ্-ধাতুভ্যঃ পৰঃ) ন স্বা (বিক-লেন) ইট্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সিচ্ সংজ্ঞা ভিন্ন স বৰ্ণ পিছত থাকিলে কৃৎ-নৃৎ-নৰ্দ্-য়দৃ-ছদ্ ধাতুৰ পিছত বিকলে ইট্ হব । উদাহৰণ—কুতিষ্যতি ।

২৫৭। স্যকাৰে হনৃদন্তাদিট্ ।

ব্যাখ্যা—স্যকাৰে পৰে সতি হনৃদন্তাৎ (হন্-আদন্তাভ্যাতোঃপৰঃ) ইট্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—বিভক্তিব স্য পিছত থাকিলে হন্ আৰু আদন্ত ধাতুৰ পিছত ইট্ প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—হনিষ্যতি ।

২৫৮। গমঃ সেহ্নান্থানে পদে ।

ব্যাখ্যা—অন্থানে পদে (আন্থানে পদ ভিন্নে) সে পৰে সতি গমঃ (গম্ ধাতোঃ পৰঃ) ইট্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—আন্থানে পদ ভিন্ন বিভক্তিব স পিছত হলে গম্ ধাতুৰ পিছত ইট্ প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—গমিষ্যতি ।

২৫৯। স্মৃত্যৰ্থানাং সম্বন্ধয়ে যদ প্রযোগে ভূতে চ ।

ব্যাখ্যা—স্মৃত্যৰ্থানাং ধাতুনাং সম্বন্ধয়ে (যোগে সতি) যদ প্রযোগে চ সতি ভূতে কালো ভৱিষ্যন্তী বিভক্তিঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—স্মৃত্যৰ্থ ধাতুৰ প্ৰয়োগত স্বৎ শব্দ প্ৰয়োগ নহলে ভূত কালত ভৱিষ্যন্তী বিভক্তি হব ।

২৬০। সাংক্ৰান্তিক যৎ পদে ভূবা ।

ব্যাখ্যা—আক্ৰান্তিক (বক্তৃতা-কাক্ষ্যমাং গম্যমানাম্ সত্যং) স্মৃত্যর্থ-
নাং ধাতুনাং যোগে চ যৎ শব্দ প্রয়োগে ভূতে কালে বা (বিকল্পেণ)
ভবিষ্যন্তী বিভক্তিঃ স্যাৎ ।

সবণার্থ—বক্তার ইচ্ছা বুজানে স্মৃত্যর্থ ধাতুর যোগত যৎ শব্দ প্রয়োগ
হলেও ভূত কালত বিকল্পে ভবিষ্যন্তী বিভক্তি হব ।

উদাহরণ—স্বপ্নম্যামঃ ।

২৬১। আদ্যাস্তনৌ চ স্তঃ কিং বৃন্তেন লিপ্সায়াম্ ।

ব্যাখ্যা—কিং বৃন্তেন (কিম্-কতব-কতমযোগে সতি) লিপ্সায়াম্ (গম্য-
মুখ্যায়াম্ সত্যং) ভবিষ্যতি কালে ধাতোঃ পর্বো আদ্যাস্তনৌ
চ স্তঃ, চ কাবাৎ ভবিষ্যন্তী চ স্যাৎ ।

সবণার্থ—কিম্ শব্দ নিষ্পন্ন হোৱা কতব-কতম শব্দৰ যোগত লাভেচ্ছা
বুজানে ধাতুর পিছত বর্তমানা আৰু স্বস্তনী বিভক্তি হব । কেতি-
য়াবা ভবিষ্যন্তী বিভক্তিও হব । উদাহরণ—কতমো মজ্জতি ।

২৬২। লিপ্সিত সিদ্ধৌ চৈতাঃ ।

ব্যাখ্যা—লিপ্সিত সিদ্ধৌ (আক্ৰান্তিকত সিদ্ধেহেতৌ উপন্যস্তে প্রযুক্তে
হর্থে গম্যমানে সতি) ভবিষ্যতি কালে এতাঃ (বর্তমানা-স্বস্তনী-
ভবিষ্যন্তী চ ধাতোঃ পর্বাঃ উভয়তঃ) ।

সবণার্থ—অভিলাষ সিদ্ধিৰ বাবে প্রযুক্ত হোৱা অর্থ বুজানে ভবিষ্যত
কালত ধাতুর পিছত বর্তমানা-স্বস্তনী আৰু ভবিষ্যন্তী বিভক্তি
হব । উদাহরণ—যো-দাতা-স্বর্গং যান্তি

২৬৩। আদ্যা প্রকৃতে কদা কহে'য়াঃ ।

ব্যাখ্যা—কদা কহে'য়াঃ (কদা-কহি-শব্দযোগে সতি) ভবিষ্যতি কালে
ধাতোঃ পর্বো আদ্যা প্রকৃতেঃ (বর্তমানা ভবিষ্যন্তৌ স্তঃ (ভবতঃ) ।

সবণার্থ—কদা আৰু কহি শব্দৰ যোগত ভবিষ্যন্ত কালত ধাতুর
পিছত বর্তমানা আৰু ভবিষ্যন্তী বিভক্তি হব । উদাহরণ—
কদা-ব্রূতে-ব্রূয়তি ।

২৬৪। আদ্যাং ভূতোক্তা অপ্যাহ্বাংশসান্নাৎনি প্ৰাৰ্থেঃ ।

ব্যাখ্যা—অৰ্দ্ধি প্ৰাৰ্থেঃ (ক্ৰিয়ানিৰ্বাহিত্বে) আশংসান্নাং (হতুৰ্বিহীনা বিহাৰি-
ভূতান্নাং গম্যমানান্নাং সত্যং) ধাতোঃ পৰাঃ আদ্যাং (বৰ্ত্তমানাং)
ভূতোক্তাঃ ভূতকালৈউদিবিভা অপি হ্যন্তন্যাদ্যতনী পৰোক্তা ক্ৰিয়াতি
পদমঃ আহঃ (শিল্পীঃ বদন্তি) ।

সৰলার্থ—সোনকালে হোৱা অৰ্থ বুজালে আৰু বৰ্ত্তমান ইচ্ছা বুজালে
ধাতুৰ পিছত বৰ্ত্তমানা আৰু ভূতকালত উক্ত হোৱা হ্যন্তনী-
অতদ্যনী-পৰোক্তা-ক্ৰিয়াতিপতি আদি বিভক্তি হব ।

উদাহৰণ—চেৎ-আগচ্ছতি-আগচ্ছৎ-তদাধীতে ।

২৬৫। ক্ৰিয়াতিপত্তি ভূতে চ বিধেয়া ।

ব্যাখ্যা—ভূতে কালৈ (ক্ৰিয়ানিৰ্বাহিত্বে বিধিক্ৰিতে সতি) ধাতোঃ পৰাঃ
ক্ৰিয়াতিপত্তি বিভক্তিঃ—বিধিয়তে চকাৰাৎ ভবিষ্যতি কালৈ চ
বিধেয়া । সাচ-স্যাৎ-স্যাভাম্-সন্ । স্যাস্-তস্যাম্-সাত । স্যাম্-
স্যাৱ-স্যাম । সাত-সেভাম্-সাত্ত । স্যাথাস্-স্যাথাম্-স্যাথাম্ ।
স্যে-স্যাৱহি-স্যামহি ।

সৰলার্থ—অতীত কালৰ অৰ্থত ধাতুৰ পিছত ক্ৰিয়াতিপত্তি বিভক্তি হব
আৰু ভবিষ্যত কালতো হব । ক্ৰিয়াতি বিভক্তি লুঙ্ বুলিও
কোৱা হব । বিভক্তি যেনে—স্যাৎ-স্যাভাম্-সন্ । স্যাস্-স্যাভাম্-
সাত্ত । স্যাম্-স্যাৱ-স্যাম । সাত্ত-সেভাম্-সাত্ত । সেয়াথাস্-স্যাথাম্-
স্যাথাম্ । স্যে-স্যাৱহি-স্যামহি ।

২৬৬। ক্ৰিয়াতিপত্তিঃ—কুতশ্চিৎকৈশ্চৈবগ্যাং ক্ৰিয়ান্নায়াঃ সম্যগনি-
প্পত্তি ইতি ।

২৬৭। গীৰিণ্ডো ন বা ।

ব্যাখ্যা—ক্ৰিয়াতি পদৌ পৰস্য্যং সত্যং ইত্যঃ (ইত্ ধাতোঃ স্বনেন)
ন বা (বিকল্পেন) গীঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ক্ৰিয়াতিপত্তি বিভক্তি পিছত কৰ্ম্মকালে ইত্ ধাতুৰ ঐক্যেই
বিকল্পে গী হব । উদাহৰণ—অথ গীৰিণ্ডো (গুৰীয়া বিকল্পঃ) ।

২৬৭। ভূতে পৰোক্ষাট্ খলন্যাকিৎ ।

ব্যাখ্যা—ভূতে কালে ক্ৰিয়াধিকৰণহে সতি ধাতোঃ পৰঃ পৰোক্ষা
বিভক্তিঃ স্যাৎ । সা পৰোক্ষা অট্-খলন্যা (অট্-খল্-ভিয়া কিট্
সংজ্ঞা ইতি শিষ্টৈৰিচ্যতে । সা পৰোক্ষা যথা-অট্-অতুস্-উস্ ।
খল্-অথুস্-অ । অট্-ৰ-ম । এ-আতে-ইবে । সে-আথে-ক্ষে ।
এ-ৰহে-মহে ।

সৰলার্থ—চক্ষুৰ অগোচৰ হোৱা ভূতকাল বুজালে ধাতুৰ পিছত পৰোক্ষা
বিভক্তি হব । পৰোক্ষাৰ অট্ আৰু খল্ বিভক্তি ভিন্ন আন
বিভক্তিবোৰৰ কিৎ সংজ্ঞা হব । যেনে—অট্-অতুস্-উস্ ।
খল্-অথুস্-অ । অট্-ৰ-ম । এ-আতে-ইবে । সে-আথে-ক্ষে ।
এ-ৰহে-মহে ।

২৬৮। ইকামস্যে ৰোপধায়া অটীচীনি চ বৃদ্ধয়ঃ ।

ব্যাখ্যা—অটীচীনি (অট্-ইচ্-ইন্ প্ৰত্যয়ে পৰে সতি) অস্তানাং ইকাং
স্থানে বৃদ্ধয়ঃ স্যুঃ । উপধায়া-অস্যা অকাৰস্য এৰ) বৃদ্ধয়ঃ স্যুঃ ।
সৰলার্থ—অট্-ইচ্ আৰু ইন্ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে ধাতুৰ পিছত
থকা ইক্ বৰ্ণৰ বৃদ্ধি হব আৰু উপধা হোৱা অকাৰৰ ঠাইতো
বৃদ্ধি হব । উদাহৰণ—পপাচ ।

২৬৯। অট্যন্তয়ে বা বৃদ্ধিঃ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—উত্তম পুৰুষে চ অটি পৰে সতি অস্তানাং ইকাং স্থাপে বা
(বিকল্পেন) বৃদ্ধিঃ স্যাৎ উপধায়া অকাৰস্য চ বৃদ্ধিঃ স্যাৎ ।
সৰলার্থ—উত্তম পুৰুষত আৰু পৰোক্ষাৰ অট্ বিভক্তি হলে ধাতুৰ
শেষৰ ইক্ বৰ্ণৰ বিকল্পে বৃদ্ধি হব আৰু উপধা হোৱা অকাৰৰো
বৃদ্ধি হ'ব । উদাহৰণ—জগাদ ।

২৭০। হৃজ্ দৃশৌ থলি বা নিটৌ ।

ব্যাখ্যা—থলি (খল্ বিভক্তৌ পৰে সতি) হৃজ্ দৃশৌ ধাতৌ বা (বিক
ল্পেন) অনিটৌ স্যাতাম্ ।

সৰলার্থ—খল বিভক্তি পিছত হলে হৃজ্ আৰু দৃশ্ ধাতু বিকল্পে ইট্
প্ৰত্যয় হ'ব । উদাহৰণ—সসজ্জিৎ ।

২৭১। অসুট্ ক্ ক্ৰ হ্ ক্ৰ স্ত্ ক্ৰ শ্ৰ শ্ৰ এৰানিটো লিটি
 ব্যাখ্যা—লিটি (লিট্, বিবৰ্ভো পৰে সতি অসুট্) (সুট্, শূন্য) ক্-শ্ৰ-
 হ্-ক্ৰ-স্ত্-ক্ৰ-শ্ৰ-অ অৰ খাতৰঃ অনিটঃ, অপৰে দাতৰ সেটঃ স্যুঃ ।
 সৰলার্থ—লিট্, বিভক্তি হলে সুট্, প্ৰত্যয়ৰ স নোহোৱা ক্-শ্ৰ-হ্-ক্ৰ-
 স্ত্-ক্ৰ-শ্ৰ আৰু শ্ৰ খাত্ অনিট্ ডব। উদাহৰণ—চক্ৰ।

২৭২। ঋ সূট্ ক্ৰন্যে থল্ দস্তা এৰ ।

ব্যাখ্যা—থলি পৰে সতি ঋ সূট্ ক্ৰন্যে (ঋ-সূট্-ক্ৰ ভিন্নে) ঋদস্তাঃ
 খাতৰঃ অনিটঃ স্যুঃ ।
 সৰলার্থ—থলি বিভক্তি পিছত থাকিলে ঋ খাত্ আৰু সূট্, প্ৰত্যয়
 হোৱা ক্ খাত্ৰ কাহিৰে আন ঋদস্ত খাত্ৰ ইট্, প্ৰত্যয় নহব ।
 উদাহৰণ—চক্ৰ।

২৭৩। অজ্জস্তা স্ত্ ৰানিটঃ ।

ব্যাখ্যা—থলি পৰে সতি পূৰ্বোক্ত ঋদস্তভিন্ন-অজ্জস্তাঃ খাতৰঃ বা
 (বিকল্পে) অনিটঃ স্যুঃ ।
 সৰলার্থ—থলি বিভক্তি পিছত থাকিলে আগত উল্লিখিত ঋদস্ত খাত্ৰ
 বাহিৰে অচ্, প্ৰত্যয়ান্ত খাত্ৰ বিকল্পে অনিট্ হব ।
 উদাহৰণ—তুলটৰিখ ।

২৭৪। আকাৰাদট ঔ কাৰঃ ।

ব্যাখ্যা—আকাৰাৎ (আদস্তাকাতোঃ পৰস্য) অটঃ (অট্, বিভক্তিস্থানে)
 ঔকাৰঃ স্যাৎ ।
 সৰলার্থ—আকাৰান্ত খাত্ৰ পিছত অট্, বিভক্তিৰ ঠাইত ঔকাৰ
 হ'ব । উদাহৰণ—দদৌ ।

২৭৫। ইট্যৰ্ণস্য লোপনম্ ।

ব্যাখ্যা—ইট্ (ইট্, প্ৰত্যয়ে পৰে সতি) অৰ্ণস্য) খাতোঃ অকাৰা-
 কাৰয়োঃ) লোপনং স্যাৎ ।
 সৰলার্থ—ইট্, প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে খাত্ৰ অকাৰ আৰু আকাৰৰ
 লোপ হব । উদাহৰণ—দদিত্ব ।

২৭৬। অটুপান্ত্ৰ ব্যঞ্জনাদ্যা অনিটো ঝাহনিট হ'লি।

ব্যাখ্যা—খতি পৰে সতি অনিটঃ (স্থলন্যাদৌ নিসিক্কেটঃ) অটুপান্ত্ৰ ব্যঞ্জনাদ্যাঃ ধাতুভ্যঃ ঝা অনিটঃ (ইট্ ঝহিতাঃ সূত্ৰঃ)।

সৰলার্থ—খল্ বিভক্তি পিছত হলে, স্থলনী আদি বিভক্তিত ইট্ প্ৰত্যয় নিষিদ্ধ হলেও, অকাৰ উপান্ত আৰু ব্যঞ্জন বৰ্ণ আদি হোৱা ধাতুবোৰৰ বিকল্পে ইট্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ববধিথ।

২৭৭। অস্যানাদেশ্যেক হলোশ্মধ্যেএ স্বৰনট্ স্বৰে।

অভ্যাস লোপ ৮।

ব্যাখ্যা—অনট্ স্বৰে (অটং হিহ্ম স্বৰে পৰে সতি) অনাদেশ্যেকহলোঃ (আদেশ বহিতশ্চা সংযুক্ত ব্যঞ্জনয়োশ্মধ্যে) অস্যা (অকাৰস্য স্থানো) এত্বং স্যাৎ। অভ্যাস বৰ্ণস্য লোপশ্চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অট্ প্ৰত্যয়ৰ স্বৰ ভিন্ন আন স্বৰবৰ্ণ পিছত থাকিলে আদেশ আৰু সংযুক্ত নোহোৱা ব্যঞ্জন বৰ্ণৰ মাজত থকা অকাৰৰ ঠাইত একাৰ হব। পিছত অভ্যাস বৰ্ণৰ লোপ হব। উদা—পেঠতুঃ।

২৭৮। ফলি ত্ৰিথি ভজ্ ত্ৰিথি ত্ৰপাম্।

ব্যাখ্যা—অনিট্ স্বৰে পৰে সতি ফলি ত্ৰিথি ভজ্ ত্ৰিথি ত্ৰপাম্ ফল্-প্ৰত্-ভজ্-ত্ৰথ্-ত্ৰ-ত্ৰেপ্ ধাতুনাং (অকাৰস্য স্থানে এত্বং প্ৰাপ্তাপৌ স্তঃ)।

সৰলার্থ—অট্ প্ৰত্যয় ভিন্ন স্বৰবৰ্ণ পিছত থাকিলে ফল্-প্ৰথ্-ভজ্-ত্ৰথ্-ত্ৰ আৰু প্ৰপ্ ধাতুৰ অকাৰৰ ঠাইত একাৰ হব আৰু প্ৰাপ্তাপৌ অৰ্থাৎ অভ্যাস বৰ্ণৰ লোপ হব। উদাহৰণ—ফেলতুঃ।

২৭৯। ঝা জ্ বাজি ত্ৰসি ভ্ৰাসি ভ্ৰম্ ভ্ৰাজি স্যম্

ফলি স্বনাম্ আকাৰস্য-চ।

ব্যাখ্যা—অনট্ স্বৰে পৰে সতি জ্-বাজি-ত্ৰসি-ভ্ৰাসি-ভ্ৰম্-ভ্ৰাজি-স্যম্ ফলিস্বনাম্ (জ্-বাজ্-ত্ৰস্-ভ্ৰাস্-ভ্ৰম্-ভ্ৰাজ্-স্যম্-ফল্ স্বন্ ধাতুনাং) আকাৰস্য, চকাৰাৎ (অকাৰস্য চ স্থানে) ঝা (বিকৰ্জেন) এত্বং প্ৰাপ্তাপৌ স্তঃ।

সৰলার্থ—অট্ ভিন্ন স্বৰবৰ্ণ পিছত থাকিলে জ্-বাজ্-ত্ৰস্-ভ্ৰাস্-ভ্ৰম্-ভ্ৰাজ্-স্যম্-ফল্-স্বন্ ধাতুৰ আকাৰ আৰু অকাৰৰ ঠাইত বিকৰ্জেন একাৰ হব আৰু অভ্যাস বৰ্ণৰ লোপ হব। উদা—ভেৰতুঃ।

২৮০। হিংসান্নাং বাধঃ ।

ব্যাখ্যা—অনট্ স্বৰে পৰে সতি হিংসান্নাং গম্যমানান্নাং সন্ত্যাং বাধঃ
(বাধ্ ধাতোঃ) আকাৰস্য স্থানে এক্ষং প্ৰোচ্যোপৌ স্তঃ ।

সৰলার্থ—অট্ ভিন্ন স্বৰ পিছত থাকিলে আৰু হিংসা জৰ্ঘ হজ্জো বাধ্
ধাতুৰ আকাৰ একাৰ হব আৰু অভ্যাস বৰ্ণৰ লোপ হব ।
উদাহৰণ—বেধতুঃ ।

২৮১। ন হাদিদদ্ শসাম্ ।

ব্যাখ্যা—অনট্ স্বৰে পৰে সতি হাদিদদ্ শসাম্ ধাতুনাং এক্ষং প্ৰোচ্যোপৌ
চ ন স্তঃ ;

সৰলার্থ—অট্ ভিন্ন স্বৰবৰ্ণ পিছত থাকিলে বকাবাদি ধাতু, দদ্ আৰু
শস্ ধাতুৰ পিছত একাৰ আৰু অভ্যাস বৰ্ণৰ লোপ নহব ।
উদাহৰণ—হবলতুঃ ।

২৮২। জভঃ স্বৰাৎ স্বৰে বিন্দুঃ ।

ব্যাখ্যা—স্বৰে পৰে সতি জভঃ (জভ্ ধাতোঃ) স্বৰাৎ পৰঃ বিন্দুঃ স্যাৎ ।
সৰলার্থ—স্বৰবৰ্ণ পিছত থাকিলে জভ্ ধাতুৰ স্বৰবৰ্ণৰ পিছত বিন্দু
হব । উদাহৰণ—জভস্ত ।

২৮৩। পৰোক্ষেট্ স্বৰয়ো বধঃ স্বৰাবিন্দুঃ ।

ব্যাখ্যা—পৰোক্ষেট্ স্বৰয়োঃ পৰোক্ষা-ইট্ স্বৰয়োঃ) পৰয়োঃ সন্তোঃ
বধঃ (বধ্ ধাতোঃ) স্বৰাৎ পৰঃ বিন্দুঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—পৰোক্ষা বিভক্তিৰ ই আৰু স্বৰ পিছত থাকিলে বধ্ ধাতুৰ
স্বৰবৰ্ণৰ পিছত বিন্দু হব । উদাহৰণ—ববজ ।

২৮৪। অন্ পৰোক্ষে বৰ্জয়িত্বা বিন্দু বতি লভো স্তথা ।

ব্যাখ্যা—অন্ পৰোক্ষে বৰ্জয়িত্বা বতি লভোঃ (বভ্ লভ্ ধাতোঃ) তথা
স্বৰাৎ পৰঃ বিন্দুঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—পৰোক্ষা বিভক্তিৰ অকাৰভিন্ন আন স্বৰবৰ্ণ পিছত থাকিলে
বভ্ আৰু লভ্ ধাতুৰ স্বৰবৰ্ণ পিছত বিন্দু হব ।
উদাহৰণ—আৰেভে ।

২৮৫। নাত্ৰ নো লুক্ ।

ব্যাখ্যা—অৰ্হ পৰোক্ষায়্যঃ অণুপে প্ৰত্যয়ে পৰে সতি নঃ (ধাতোঃ নকাৰস্য) লুক্ ন স্যাৎ ।

সৰলার্থ—পৰোক্ষাৰ অণুপ প্ৰত্যয় হলে ধাতুৰ ন বৰ্ণৰ লোপ নহব ।
উদাহৰণ—বৰজ ।

২৮৬। শ্ৰিহি দন্ভি এহি স্বস্তাস্তু বা নটি ।

ব্যাখ্যা—অনটি (অটং হিহ্ম) পৰোক্ষায়্যঃ পৰস্য্যঃ সত্য্যঃ শ্ৰিহি দন্ভি
প্ৰহি (শ্ৰহ্-দন্-ভ্-প্ৰহ্-স্বজ ধাতুনাং) বা (বিকল্পেন) নকাৰঃ
লোপঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অট্ ভিন্ন পৰোক্ষা বিভক্তি পিছত থাকিলে শ্ৰহ্-দন্-ভ্-
প্ৰহ্-স্বজ ধাতুৰ বিকল্পে নকাৰৰ লোপ হব । উদাহৰণ—দেভতুঃ ।

২৮৭। ঋকাৰস্যণ্ডঃ কাৰ্য্যঃ সংযোগাদেঃ স্তুটাপিচ ।

ব্যাখ্যা—অনটি পৰোক্ষায়্যঃ পৰস্য্যঃ সত্য্যঃ স্বতঃ সংযোগাদেঃ ধাতোঃ
স্তুটাপিচ সহ সংযোগাদেঃ ধাতো ঋকাৰস্য স্থানে ণ্ডঃ ভৱন্তিঃ
কাৰ্য্যঃ ।

সৰলার্থ—অট্ ভিন্ন পৰোক্ষা বিভক্তি পিছত থাকিলে স্বাভাৱিক
সংযুক্ত ধাতু আৰু সূট্ প্ৰত্যয় হোৱা স যুক্ত ধাতুৰ ঋকাৰৰ
ঠাইত আপোনামোকে ণ্ড গণ কৰিব । উদাহৰণ—সম্ভৱতুঃ ।

২৮৮। ঋদন্ত ঋচ্ জাগৃতাৰ্মপি

ব্যাখ্যা—অটং হিহ্ম পৰোক্ষায়্যঃ পৰস্য্যঃ সত্য্যঃ ঋদন্ত-ঋচ্ জাগৃতা-
ৰ্মপি (ঋকাৰান্ত-ঋচ্-জাগৃ-ধাতুনাং) ঋকাৰস্য স্থানে ণ্ডঃ ভৱন্তিঃ
কাৰ্য্যঃ ।

সৰলার্থ—অট্ ভিন্ন পৰোক্ষা বিভক্তি পিছত থাকিলে ঋকাৰান্ত
ঋচ্ আৰু জাগৃ ধাতুৰ ঋকাৰৰ ঠাইত আপোনামোকে ণ্ড গণ
কৰিব । উদাহৰণ—আনচ্ ।

২৮৯। শ্ দ্ পৃণস্ত বা ।

ব্যাখ্যা—অটং হিহ্ম পৰোক্ষায়্যঃ পৰস্য্যঃ সত্য্যঃ শ্ দ্ পৃণস্ত (শ্ দ্
পৃণ্ ধাতুনাং) ঋকাৰস্য স্থানে বা ণ্ডঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অট্ বিভক্তিৰ বাহিৰে পৰোক্ষা বিভক্তি পিছত থাকিলে শূদ্ৰ
পূৰ্ণ ধাতুৰ অকাৰৰ বিকল্পে শুখ হব। উদাহৰণ—শখবতুঃ।

২৯০। অস্যাভ্যাসন্যান্ কাৰে।

ব্যাখ্যা—অকাৰে পৰে সতি অভ্যাসস্য বৰ্ণস্য অস্য অকাৰস্য স্থানে
আন্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অকাৰ পিছত থাকিলে অভ্যাস হোৱা বৰ্ণৰ অকাৰৰ ঠাইত
আন্ হব। উদাহৰণ—আনুধে।

২৯১। অশ্বতো চ।

ব্যাখ্যা—অশ্বতো চ পৰে সতি প্ৰাগকাৰস্য স্থানে আন্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অশু ধাতুৰ আগৰ অকাৰৰ ঠাইত আন হব। উদা—ব্যানশে

২৯২। ব সংযোগাৎ পূৰ্বোহকাৰে চ।

ব্যাখ্যা—বসং যোগাৎ (ব বৰ্ণ সংযোগাৎ) পূৰ্বঃ (পূৰ্ব্বেস্থিত) অকাৰেচ
পৰে সতি প্ৰাগকাৰস্য স্থানে আন্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ব বৰ্ণৰ সংযোগত আগৰ অকাৰৰ পিছত অভ্যাস বৰ্ণৰ
অকাৰৰ ঠাইত আন্ হব। উদাহৰণ—আনহঁ।

২৯৩। অন্যতো ন ভৱত্যপি।

ব্যাখ্যা—অন্যতঃ (ৰেফান্য সংযোগাৎ পূৰ্ব্বোকাৰে পৰে সতি) প্ৰাগ
কাৰস্য স্থানে আন স্যাৎ অপি শব্দাৎ কৃচিৎ ন ভৱতি।

সৰলার্থ—ব বৰ্ণ ভিন্ন আন সংযুক্ত বৰ্ণ হোৱা ধাতুৰ অভ্যাস বৰ্ণৰ
অকাৰৰ ঠাইত আন্ হব আৰু কেতিয়াবা আন্ নহব।

উদাহৰণ—আনজ।

২৯৪। অভ্যাসেহন্যস্বৰে স্যাতামিচ্ছ্যামাগমৌ য বৌ।

ব্যাখ্যা—অন্য স্বৰে (ইকাৰ উকাৰভিন্ন স্বৰে পৰে সতি) অভ্যাসে বিকল্পে
ইদুভ্যাৎ (ইকাৰ উকাৰাভ্যাৎ পৰৌ) স্বৰৌ আগমৌ স্যাতাম্।

সৰলার্থ—ইকাৰ আৰু উকাৰ ভিন্ন স্বৰ বৰ্ণ পিছত থাকিলে অভ্যাসৰ
ইকাৰ আৰু উকাৰৰ ঠাইত ই আৰু ই আগম হব।

উদাহৰণ—ইন্নেষ।

২৯৫। প্ৰাদেৰিণো হ্ৰা ন দ্বিঃ স্যাৎ কিত্তি ।

ব্যাখ্যা—কিত্তি (কাণুৰজ্ঞে প্ৰত্যয়ে পৰে সতি) প্ৰাদেঃ (প্ৰাদি-উপ-
সৰ্গস্য পৰঃ) ইণঃ (ইণ্ ধাতোঃ) হ্ৰা (ৱিকল্পেন) দ্বিঃ (দ্বিভাৱঃ)
ন স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কাণুৰজ্ঞ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে প্ৰাদি উপসৰ্গৰ পিছত ইণ্
ধাতুৰ বিকল্পে দ্বিভাৱ নহব । উদাহৰণ—উদিসত্বঃ ।

২৯৬। দীৰ্ঘস্তুদঃ কচিৎ ।

ব্যাখ্যা—কিত্তি পূৰ্বে সতি অভ্যাসে বিষয়ে তুদঃ (তুদ্ব্যভ্যাসে) দীৰ্ঘঃ
স্যাৎ । কচিৎ দীৰ্ঘঃ ন স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কিত্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে তুদ্ ধাতুৰ অভ্যাসত স্বৰৰ
দীৰ্ঘ হব আৰু কেতিয়াবা দীৰ্ঘ নহব । উদাহৰণ—তুতুদত্বঃ ।

২৯৭। জেগাঁঃ ।

ব্যাখ্যা—পৰোক্ষায়াং পৰস্যাং সত্য্যং জেঃ (জি ধাতোঃ স্থানে) গীঃ স্যাৎ ।
সৰলার্থ—পৰোক্ষা বিভক্তি পিছত থাকিলে জি ধাতুৰ ঠাইত গী
হব । উদাহৰণ—জিগায় ।

২৯৮। ইত্তো গা ।

ব্যাখ্যা—পৰোক্ষায়াং পৰস্যাং সত্য্যং ইত্তঃ (ইট্ ধাতোঃ স্থানে) গাঃ
স্যাৎ ।

সৰলার্থ—পৰোক্ষা বিভক্তি পিছত থাকিলে ই ধাতুৰ ঠাইত গা হব
উদাহৰণ—অধিজগে ।

২৯৯। প্যায়ঃ পীঃ ।

ব্যাখ্যা—পৰোক্ষায়াং পৰস্যাং সত্য্যং প্যায়ঃ (পৈয়াধাতোঃ স্থানে) পীঃ
স্যাৎ ।

সৰলার্থ—পৰোক্ষা বিভক্তি পিছত থাকিলে প্যায় ধাতুৰ ঠাইত পী
হব । উদাহৰণ—আপিন্যে ।

৩০০। চেঃ কীৰ্ৱা ।

ব্যাখ্যা—পৰোক্ষায়াং পৰস্যাং সত্য্যং চেঃ (চি ধাতোঃ স্থানে) হ্ৰা
(ৱিকল্পেন) কীঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—পৰোক্ষা বিভক্তি পিছত থাকিলে চি ধাতুৰ ঠাইত বিকল্পে
কি হব। উদাহৰণ—চিকায়।

৩০১। তথা হেঃ।

ব্যাখ্যা—পৰোক্ষায়াং পৰস্যাং হত্যাং তথা হেঃ (হি ধাতোঃ স্থানে
যিঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—পৰোক্ষা বিভক্তি পিছত থাকিলে সেইদৰে হি ধাতুৰ ঠাইত
যি হব। উদাহৰণ—জিহায়।

৩০২। চক্ৰং খ্যাঞ্ বা কাৰ্য্যঃ।

ব্যাখ্যা—পৰোক্ষায়াং পৰস্যাং সত্যাং চক্ৰং ধাতোঃ স্থানে বা (বিকল্পে)
খ্যাঞ্ ভৱন্তিঃ কাৰ্য্যঃ।

সৰলার্থ—পৰোক্ষা বিভক্তি পিছত থাকিলে চক্ৰ ধাতুৰ ঠাইত আপোনা-
লোকে খ্যা কৰিব। উদাহৰণ—আচখৌ।

৩০৩। হন্তে ঘন্ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—পৰোক্ষায়াং পৰস্যাং সত্যাং হন্তেঃ (হন্ ধাতোঃ স্থানে) ঘন্
স্যাৎ।

সৰলার্থ—পৰোক্ষা বিভক্তি পিছত থাকিলে হন্ ধাতুৰ ঠাইত ঘন্
হব। উদাহৰণ—জহান।

৩০৪। অথো নিপাত্যন্তে।

ব্যাখ্যা—অথ (অনন্তৰং) নিপাত্যন্তে (নিপাতনে সিদ্ধাঃ কথ্যন্তে)।

সৰলার্থ—নিৰ্দিষ্ট নিয়মৰ সাধ্য সন্ধান কোৱাৰ পিছত নিপাতন
সিদ্ধ হোৱাবোৰৰ কথা কোৱা হ'ব।

৩০৫। খন শ্চ খ্ণঃ।

ব্যাখ্যা—পৰোক্ষায়াং কানুৱক ভাবে পৰে স্তি খনঃ (খন্ ধাতোঃ)
চখনঃ—নিপাত্যতে।

সৰলার্থ—পৰোক্ষাৰ কিচ্ সংজ্ঞক স্বৰ পিছত যেনে খন্ ধাতুৰ ঠাইত
চখন নিপাত সিদ্ধ হব। উদাহৰণ—চখনতুঃ।

২০৬। বসো জঙ্কঃ ।

ব্যাখ্যা—পৰোক্ষায়াঃ কানুৰদ্ধ স্বৰে পৰে সতি ঘস্ ধাতোঃ স্থানে
জঙ্কঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—পৰোক্ষা বিভক্তিৰ কানুৰদ্ধ স্বৰ পিছত থাকিলে ঘস্ ধাতুৰ
ঠাইত জঙ্ক হব । উদাহৰণ—জঙ্কতুঃ ।

৩০৭। জজ্ জগ্মৌতু জন্গমোঃ ।

ব্যাখ্যা—পৰোক্ষায়াঃ কানুৰদ্ধে স্বৰে পৰে সতি তু জন গমোঃ ধাত্বোঃ
স্থানে জজ্ জগ্মৌ-আদেশৌ স্যাতাম্ ।

সৰলার্থ—পৰোক্ষা বিভক্তিৰ কানুৰদ্ধ স্বৰ পিছত থাকিলে জন্ আৰু
গম্ ধাতুৰ ঠাইত ক্ৰমে জজ্ আৰু জগ্ম আদেশ হব ।
উদাহৰণ—জজ্—জগ্মতুঃ

৩০৮। কানুৰদ্ধ স্বৰেষেতে ।

ব্যাখ্যা—কানুৰদ্ধ স্বৰেষু (অড্ থল্ ভিন্নাঃ স্বৰেষু পৰাসু সতিষু) এতে
(চৰ্হনাদয়ঃ) কৃতধ্বিকৰ্চনাঃ নিপাত্যতে ।

সৰলার্থ—পৰোক্ষা বিভক্তিৰ অট্ আৰু থল্ ভিন্ন স্বৰে বৰ্ণ পিছত
থাকিলে আপত উক্ত কৰা চৰ্হনাদি পদবোৰ নিপাতসিদ্ধ বুলি
কোৱা হব । উদাহৰণ—চখান ।

৩০৯। ভূৰ্ভুঃ ।

ব্যাখ্যা—পৰোক্ষায়াঃ পৰস্য্যৎ সত্য্যৎ ভূঃ ধাতোঃ স্থানে বভূঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—পৰোক্ষা বিভক্তি পিছত থাকিলে ভূ ধাতুৰ ঠাইত বভূ
হব । উদাহৰণ—বভূৰ ।

৩১০। হা গমোহ প্যচি ।

ব্যাখ্যা—অচি (পৰোক্ষায়াঃ অচ্ বৰ্ণে পৰে সতি) হা গমঃ (বভূস্বক-
পাদ্ৰ আগমঃ-অপি স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—পৰোক্ষাৰ অচ্ বৰ্ণ পিছত থাকিলে বভূ আদেশৰ পিছত হ
আগম হব । উদাহৰণ—বভূস্বতুঃ ।

৩১১। দয়তে: স্যাদি গী: ।

ব্যাখ্যা—পৰোক্ষায়াঃ অচি পৰে সতি দয়তেঃ (দয় ধাতোঃ স্থানে) দিগীঃ
 স্যাৎ ।

সৰলার্থ—পৰোক্ষাৰ অচ্ বৰ্ণ পিছত থাকিলে দক্ষ ষাড্ৰৰ ঠাইত
দিগী হব। উদাহৰণ—দিগ্যে।

৩১২। ব্যয়তেত্বিব্যয় ।

ব্যাখ্যা—পৰোক্ষায়াঃ অচি গৰে সত বয়তেঃ (বোঙ্-বায় খাছোঃ
স্থানে) ত্ৰিবায় আদেশঃ সাৎ ।

সৰণার্থ—পৰোক্ষাৰ অচ্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে বোঞ্ আৰু
বায়ু খাতৰ ঠাইত বিবায় আদেশ হব। উদাহৰণ—বিবায়।

৩১৩। কিত্তি পক্ষে যোল্ল'কচ ।

ব্যাখ্যা—কিন্তু (কাধুরক্ষেে দিটি পবে সতি) অযোঃ (বিবায়্য দেশস্য
অকাব যকাবযোঃ) পক্ষে (বিকলেন) লক স্যাৎ ।

সৰলার্থ—পৰোক্ষা বিভক্তিব কট্ট, সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে বিবায়
শব্দৰ অকাৰ আৰু যকাৰৰ বিকল্পে নোপ হব। উদা—বিবাতঃ।

৩১৪। স্বয়তে ভুঃ শিখি শু শ ।

ବାଧ୍ୟା—ପରାକ୍ଷାୟଂ ପରସ୍ୟାଂ ସତ୍ୟାଂ ସ୍ବୟତ୍ତେଃ (ସ୍ଥିତାତୋଃ ହ୍ବାନେ) ଶିଷ୍ଟି-
 ଶୁଶ ଆଦେଶୌ ଶୁଃ ।

সবন্যার্থ—পৰোক্ষা বিভক্তি পিছত থাকিলে স্বি ধাতুর ঠাইত শিথি আৰু
 ঙ্গ আদেশ হব। উদাহৰণ—শিথ্যায়।

৩১৫। ছোঞো জু হুঃ ।

ব্যাখ্যা—পৰোক্ষান্নাং পরস্যান্ সত্যান্ হেব ঙ্গঃ (হেব ধাতোঃ স্থানে)
 জহঃ আদেশঃ সাৎ ।

সবলার্থ—পৰোক্ষা বিভক্তি পিহত থাকিলে হেব খাচুৰ ঠাইত জুহ
হ'ব। উদাহৰণ—জুহাব।

৩১৬। সৌঃ স্ববে. সুক ।

ব্যাখ্যা—পৰোক্ষা স্বৰে পৰে সতি দীওঃ (দীও খাঙোঃপৰঃ) বৃক্ষ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—পৰোক্ষা বিভক্তিৰ স্বৰবৰ্ণ পিছত থাকিলে, ণীত্ৰ্ ধাতুৰ পিছত যুক্ প্ৰত্যয়ৰ য হব। উদাহৰণ—দিলীয়ে।

৩১৭। ক কাৰো ঙিঃ স্বৰে ভুজঃ।

ব্যাখ্যা—স্বৰে (পৰোক্ষা স্বৰে পৰে সতি) ভুজঃ (ভুজ্ ধাতোঃ) জ্ঞানঃ ঙিঃ (বিভক্তিঃ স্যাৎ)।

সৰলার্থ—পৰোক্ষা বিভক্তিৰ স্বৰবৰ্ণ পিছত থাকিলে ভুজ্ ধাতুৰ জ বৰ্ণণ বিভাৰ হব। উদাহৰণ—বভুজে।

৩১৮। অভ্যাসে গ্রহি বচ্যাদ্যো লিটিস্যৎ সম্প্ৰসাৰণম্।

ব্যাখ্যা—লিটি পৰে সতি গ্রহি বচ্যাদ্যোঃ ধাতোঃ অভ্যাসেবিষয়ে সম্প্ৰসাৰণং স্যাৎ।

সৰলার্থ—লিট্ বিভক্তি পিছত থাকিলে গ্রহ আদি ধাতু আৰু বচ্ আদি ধাতুৰ অভ্যাসবৰ্ণৰ সম্প্ৰসাৰণ হব। উদাহৰণ—উবাশ।

৩১৯। ন ব্ৰশ্চি ব্ৰজ্জি প্ৰচ্ছীনাম্।

ব্যাখ্যা—লিটি পৰে সতি ব্ৰশ্চি ব্ৰজ্জি প্ৰচ্ছীনাম্ (ব্ৰশ্চ-ব্ৰজ্জ-প্ৰচ্ছ ধাতুনাং) সম্প্ৰসাৰণং ন স্যাৎ অভ্যাসে বিষয়ে।

সৰলার্থ—লিট্ বিভক্তি হলে ব্ৰশ্চ-ব্ৰজ্জ-প্ৰচ্ছ ধাতুৰ অভ্যাসৰ সম্প্ৰসাৰণ নহব। উদাহৰণ—ব্ৰশ্চতুঃ।

৩২০। ব্যোঞো বয়ি বৰ্জ্জা।

ব্যাখ্যা—পৰোক্ষায়্যৎ পৰস্য্যৎ সত্য্যৎ ব্যোঞো বয়ি বোঞঃ ধাতোঃ বন্ধাদেশে চ) অভ্যাসে বা (বিকল্পেন) সম্প্ৰসাৰণং স্যাৎ।

সৰলার্থ—পৰোক্ষা বিভক্তি পিছত থাকিলে বোঞ ধাতুৰ ঠাইত বয় আদেশ হলে অভ্যাস বৰ্ণৰ বিকল্পে সম্প্ৰসাৰণ হব। উদাহৰণ—উবায়।

৩২১। কিত্তি যো বহুং বা।

ব্যাখ্যা—কিত্তি পৰোক্ষায়্যৎ কিত্ সংজকে পৰে সতি) যঃ (বন্ধাদেশস্য যঃ স্থানে) বা (বিকল্পেন) বহুং স্যাৎ, অভ্যাসে সম্প্ৰসাৰণক স্যাৎ।

সৰলার্থ—পৰোক্ষা কিত্ সংজক বৰ্ণ পিছত থাকিলে, বোঞ ধাতুৰ ঠাইত বয় আদেশ হলে, বয়ৰ য বৰ্ণৰ ঠাইত বিকল্পে বা বহু আৰু অভ্যাসৰ সম্প্ৰসাৰণ হব। উদাহৰণ—উবহুঃ।

৩২২। নৰেঞ উঃ ।

ব্যাখ্যা—পৰোক্ষায় পৰস্যাং সত্যং নৈঞঃ (নৈঞ্ ধাতোঃ স্থানে উঃ সম্প্ৰসাৰণং ন স্যাৎ ।

সৰলার্থ—পৰোক্ষা বিভক্তি পিছত থাকিলে নৈঞ্ ধাতুৰ ঠাইত উকাৰ সম্প্ৰসাৰণ নহব । উদাহৰণ—সংববৌ ।

৩২৩। অয়সদয় কাসিভ্যোহনেকাচঃ প্ৰত্যয়ান্ততঃ ।

শুকনাম্যাদি ধাতোশ্চ আম্‌স্যাদৃচ্ছূৰ্ণ বৃজ্জিতাৎ ।

ব্যাখ্যা—পৰোক্ষায় পৰস্যাং সত্যং অয়সদয় কাসিভ্যঃ (অয়-আস্-দয়-কাস্ এভ্যঃ ধাতুভ্যঃ) অনেকাচঃ (একস্বৰভিন্ন ধাতুশ্চ) প্ৰত্যয়ান্ততঃ শৃণাদি প্ৰত্যয়ান্ত ধাতুভ্যঃ ঋচ্ছূৰ্ণ বৃজ্জিতাৎ (ঋচ্ ঔৰ্ণ্‌চ্ হিহা) শুক নাম্যাদি ধাতোশ্চ (সংযোগান্ত শুক নাম্যাদি ধাতোশ্চ পৰঃ আম্‌ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—পৰোক্ষা বিভক্তি পিছত থাকিলে অয়-আস্-দয়-কাস্ শৃণাদি প্ৰত্যয়ান্ত আৰু একস্বৰভিন্ন ধাতুৰ আৰু ঋচ্ আৰু ঔৰ্ণ্‌চ্ ধাতুৰ বাহিৰে, সংযুক্ত হৈ শুক আৰু নামী সংজক বৰ্ণান্ত ধাতুৰ পিছত আম্‌ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—অয়াঞকৈ ।

৩২৪। উষ জাগৃ ব্ৰিদাম্যম্‌ বা ।

ব্যাখ্যা—পৰোক্ষায় পৰস্যাং সত্যং উষ জাগৃ ব্ৰিদাং ধাতুনাং পৰঃ বা (বিকল্পেন) আম্‌ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—পৰোক্ষা বিভক্তি পিছত থাকিলে উষ-জাগৃ আৰু ব্ৰিদ্‌ ধাতুৰ পিছত বিকল্পে আম্‌ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—ওষামাস ।

৩২৫। ভী হ্রী ভৃঞ্‌ হৃভ্য আম্‌ বা স্যাদামি শিৎ

কাৰ্য্যামিষ্যতে ।

ব্যাখ্যা—পৰোক্ষায় পৰস্যাং সত্যং ভী হ্রীচ্‌ হৃভ্যঃ ধাতুভ্যঃ পৰঃ বা (বিকল্পেন) আম্‌ স্যাৎ, আমি সতি ভেভ্যঃ ধাতুভ্যঃ শিৎ কাৰ্য্যম্‌ (বিকৰ্ণচনং—অভ্যাস কাৰ্য্যং-ভৃঞ্‌ স্থানে ইচ্‌ক) নিশ্চেষ্টঃ—ইষ্যতে ।

সৰলার্থ—পৰোক্ষা বিভক্তি পিছত থাকিলে ডী-দ্বীজ্-ই ধাতুৰ পিছত বিকল্পে আম্ প্ৰত্যয় হব আৰু আম্ প্ৰত্যয় হৈ সেইবোৰ ধাতুৰ পিছত শিৎ কাৰ্য্য হব অৰ্থাৎ ধাতুৰ দ্বিৰ্ভাব, অভ্যাস বৰ্ণৰ কাৰ্য্য আৰু ভূজ্ ধাতুৰ পিছত ই বৰ্ণ হোৱা আদি কাৰ্য্যবোৰ কৰা হব। উদাহৰণ—বিভয়াঙ্ককাৰ।

৩২৬। কৃঞঃ প্ৰয়োগ আমন্তাদস্ ভূৰোঃ কৰ্ত্তনাশ্বনে।

ব্যাখ্যা—পৰোক্ষায়াং পৰস্যাং সত্যং আমন্তাৎ (আম্-প্ৰত্যয়ান্তাৎ পৰঃ) কৃঞঃ প্ৰয়োগঃ ভৱতি, কৰ্ত্তাণাম্বনে (কৰ্ত্তৃবিহিত আশ্বনে পদং বিহায়) অস্ ভূৰোঃ (অস্-ভূ ধাত্বোঃ) প্ৰয়োগঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—পৰোক্ষা বিভক্তি পিছত থাকিলে আম্ প্ৰত্যয়ৰ পিছত কৃ ধাতুৰ প্ৰয়োগ হব আৰু কৰ্ত্তৃবিহিত আশ্বনেপদৰ বাহিৰে আম্ প্ৰত্যয়ৰ পিছত অস্ আৰু ভূ ধাতুৰ প্ৰয়োগ হ'ব।
উদাহৰণ—বিভৱাশ্বভূৱে।

৩২৭। অধ্যাক্ষেহপি কুত্ৰচিৎ।

৩২৮। বিস্মৃতৌ।

৩২৯। চিত্ত বিক্লিপ্তৌ।

৩৩০। অত্যন্তাপহৰেহপিচ।

ব্যাখ্যা—কুত্ৰচিৎ (কদাচিৎ) অধ্যাক্ষে-অপি (প্ৰত্যাক্ষে-অপি বিষয়ে) বিস্মৃতৌ (স্বাপ কালীন বিষয়ে চ) চিত্তবিক্লিপ্তৌ (মধুপানাদিনা-অপ্ৰকৃতাবস্থা প্ৰাপ্তৌ সত্যং) অত্যন্তাপহৰে-অপিচ (অত্যন্ত মিথ্যোক্তে চ অৰ্থে গম্যমানে সতি) ধাতোঃ পৰঃ পৰোক্ষা বিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—কেতিয়াবা প্ৰত্যক্ষ বিষয়ত, ওই থকা হেতু বিস্মৃতি অৱস্থাত, মধুপানৰ বাবে হোৱা মনৰ অপ্ৰকৃত অৱস্থাত, আৰু বেছিকৈ মিছা কথা কোৱা আদি অৰ্থ বুজালেও ধাতুৰ পিছত পৰোক্ষা বিভক্তি প্ৰয়োগ কৰা হব। উদাহৰণ—বিজ্ঞাপ। ওৰ্থ বিন্যাস।

৩৩১। ভূত কালেহদ্যতন্যুক্তা।

ব্যাখ্যা—ভূতকালে (অদ্য প্ৰভৃতি ভূতকালে ক্ৰিয়াধিকৰণহে সতি ধাতোঃ পৰ অদ্যতনী বিভক্তিঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—আজিৰ ভিতৰত হোৱা ভূতকাল বুজালে ধাতুৰ পিছত
অদ্যতনী বিভক্তি হব।

৩৩২। মা যোগে সৰ্ব্ব কালিকী।

ব্যাখ্যা—সৰ্ব্ব কালিকী (সৰ্ব্ব কাল ভৱা) মা (মা শব্দযোগে) অদ্যতনী
বিভক্তিঃ স্যাৎ ইয়ং লুঙ চ যথা সীৎ স্তাম্ সুস্। সীস্-স্তম্-স্ত
সম্-স্ব-স্ম। স্ত--সাতাম্-সত। স্বাস্-সাথাম্-ধ্বম্। সি
স্বহি স্মহি।

সৰলার্থ—মা শব্দৰ যোগত সকলো কালতে ধাতুৰ পিছত অদ্যতনী
বিভক্তি হব। ইয়াক লুঙ বিভক্তিও বুলিব। যেনে—সীৎ—
স্তাম্-সুস্। সীস্-স্তম্-স্ত। সম্-স্ব-স্ম। স্ত--সাতাম্-সত।
স্বাস্-সাথাম্-ধ্বম্। সি-স্বহি-স্মহি।

৩৩৩। বুদ্ধিঃ স্বৰাস্তস্য জাগ্ কুটাদেঃ সিচ্যনাত্মনে।

ব্যাখ্যা—অনাত্মনে (আত্মনে পদ ভিন্নে) সিচি (সিচ্ সংজ্ঞকে পৰে
সতি) অজাগ্ কুটাদেঃ (জাগ্ কুটাদিভিন্নস্য) স্বৰাস্তস্য ধাতোঃ
বুদ্ধিঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—আত্মনেপদ ভিন্ন সিচ্ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে জাগ্ আৰু
কুটাদিভিন্ন স্বৰাস্ত ধাতুৰ বুদ্ধি হব। উদাহৰণ—অকাৰীৎ।

৩৩৪। ইটঃ সিজ্ লোপ ঈকাৰ এৰ।

ব্যাখ্যা—সিচি পৰে সতি ইটঃ (ইডাগমাৎ) সিচ্ লোপঃ স্যাৎ, ঈকাৰ
এৰ স্যাৎ।

সৰলার্থ—সিচ্ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে আৰু ধাতুৰ পিছত ইট্ প্ৰত্যয়
আগম হলে সিচ্ সংজ্ঞাৰ লোপ হব শেষত ঈকাৰ মাত্ৰ থাকিব।
উদাহৰণ—অযাৰীৎ।

৩৩৫। ধুঙ্ হ্রস্বতো ধুটি।

ব্যাখ্যা—ধুটি (ধুট্ সংজ্ঞকে পৰে সতি) ধুঙ্ হ্রস্বতঃ সিজ্ লোপঃ
স্যাৎ।

সৰলার্থ—ধুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে ধুট্ বৰ্ণ হ্রস্ব হোৱাৰ পিছত
সিচ্ সংজ্ঞাৰ লোপ হব। উদাহৰণ—অকৃত।

৩৩৬। অনিটান্ত্ব ইলন্তানাং বৃদ্ধিঃ স্যাৎ সিচ্যনাত্মনে ।

ব্যাখ্যা—অনাত্মনে (আত্মনে পদ ভিন্নে) সিচি পৰে সতি অনিটান্ত্ব ইট্-ৰহিতাং) ইলন্তানাং তু নিত্যং বৃদ্ধিঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—আত্মনেপদ ভিন্ন সিচ্ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে ইট্-প্রত্যয় নোহোৱা ব্যঞ্জনান্ত্ব খাতুৰ নিত্যন্তে বৃদ্ধি হব । উদাহৰণ—অপাক্ষীৎ ।

৩৩৭। লঘোৰকাৰস্য তথা লাস্ত্বেৰফান্ত্ব বদ্ ব্রজাম্ ।

ব্যাখ্যা—অনাত্মনে সিচি পৰে সতি লাস্ত্বেৰফান্ত্ব বদ্ ব্রজাং (ল কাৰান্ত্ব ব্ৰেকান্ত্ব বদ্ ব্রজাং খাতুনাং) লঘোৰকাৰস্য স্থানে বৃদ্ধিঃ স্যাৎ, ইট্-পৰঃ সিজ্ লোপঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—আত্মনেপদ ভিন্ন সিচ্ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে ল কাৰান্ত্ব, ব্ৰেকান্ত্ব, বদ্, আৰু ব্রজ খাতুৰ লঘু অকাৰৰ বৃদ্ধি হব আৰু ইট্-প্রত্যয়ৰ পিছত সিচ্ সংজ্ঞাৰ লোপ হব । উদাহৰণ—অমাক্ষীৎ ।

৩৩৮। বা সেটাং ব্যঞ্জিনাদীনামক্ষয়ন্ত ক্ষণ শস্যাম্ ।

অনেকাৰানুবন্ধানাম্ ।

ব্যাখ্যা—অনাত্মনে সিচি পৰে সতি সেটাং (ইট্-সহ) ব্যঞ্জিনাদীনাং (ব্যঞ্জন বৰ্ণাদীনাং) অক্ষয়ন্তক্ষণ শ্চ স্যাম্ (হাস্ত-মাস্ত-বাস্ত-ক্ষণ-শ্বস্ ভিন্নানাং) অনেকাৰানুবন্ধানাং (একাৰানুবন্ধ ভিন্নানাং খাতুনাং) লঘোৰকাৰস্য স্থানে বা (বিকল্পেন) বৃদ্ধিঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—আত্মনে পদ ভিন্ন সিচ্ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে ইট্-প্রত্যয়-যুক্ত ব্যঞ্জনবৰ্ণ আদি হোৱা হা-মা-যা-ক্ষণ-শ্বস্-ভিন্ন আৰু একাৰানুবন্ধ ভিন্ন খাতুৰ লঘু অকাৰৰ ঠাইত বিকল্পে বৃদ্ধি হব ।
উদাহৰণ—অপক্ষীৎ ।

৩৩৯। উৰ্গোতে কৰা উকাৰ ঔঃ ।

ব্যাখ্যা—অনাত্মনে সিচি পৰে সতি উৰ্গোতেঃ খাতোঃ উকাৰঃ বা (বিকল্পেন) ঔঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—আত্মনে পদ ভিন্ন সিচ্ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে উৰ্গু খাতুৰ উকাৰ বিকল্পে ঔ হব । উদাহৰণ—পৌৰ্ণাৱীৎ ।

৩৪০। ইট্, স্ব স্ত ধৃঞভ্যঃ ।

ব্যাখ্যা—পৰস্মৈপদে সিচি পৰে সতি সু-স্ত-ধৃঞভ্যঃ ধাতুভ্যঃ পৰঃ
ইট্, প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—পৰস্মৈপদী সিচ্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে সু-স্ত আৰু
ধৃঞ্ ধাতুৰ পিছত ইট্, প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—প্ৰাসাদীৎ ।

৩৪১। যমি বমি নম্যাদস্তাৎ সকাৰ যুক্ত্ ।

ব্যাখ্যা—পৰস্মৈপদী সিচি পৰে সতি যমি বমি নম্যাদস্তাৎ (যম্-বম্-
নম্-আদন্তেভ্যশ্চ ধাতুভ্যঃ পৰঃ) সকাৰ যুক্ত্ ইট্, প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—পৰস্মৈপদী সিচ্ বৰ্ণ পিছত থাকিলে যম্-বম্-নম্ আৰু
আকাৰান্ত ধাতুৰ পিছত সৰ্বৰ্ণযুক্ত ইট্, প্ৰত্যয় হব ।
উদাহৰণ—অমংসীৎ ।

৩৪২। দৰিদ্ৰো বা ।

ব্যাখ্যা—পৰস্মৈপদে সিচি পৰে সতি দৰিদ্ৰঃ (দৰিদ্ৰা ধাতোঃ পৰঃ)
বা (বিকল্পেন) সকাৰ যুক্ত্ ইট্, প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—পৰস্মৈপদী সিচ্ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে দৰিদ্ৰা ধাতুৰ
পিছত বিকল্পে সম্যুক্ত ইট্, হব । উদাহৰণ—অদৰিদ্ৰাসীৎ ।

৩৪৩। অঞ্জো লুঙীট্, স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—লুঙী (অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্য্যং) অঞ্জঃ (অজ্ ধাতোঃ পৰঃ)
ইট্, প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অদ্যতনী বিভক্তি পিছত থাকিলে অজ্ ধাতুৰ পিছত যাত্ৰ
ইট্, প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—আজীৎ ।

৩৪৪। ইঙোগী বা ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্য্যং ইঙঃ (ইঙ্ ধাতোঃ পৰঃ) বা
(বিকল্পেন) গী স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অদ্যতনী বিভক্তি পিছত থাকিলে ইঙ্ ধাতুৰ ঠাইত বিকল্পে
গী হব । উদাহৰণ—অধ্যাগীত্ ।

৩৪৫। হস্তে বধ ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং পৰস্মৈ পদে বিষয়ে হস্তেঃ (নন্ ধাতোঃ স্থানে)
বধঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অদ্যতনীৰ পৰস্মৈ পদ পিছত থাকিলে হন্ ধাতুৰ ঠাইত
বধ হব । উদাহৰণ—অবধীৎ ।

৩৪৬। হব ধাৰ্ম্ম্যানে পদে ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং আত্মনে পদে পৰে সতি হন্ ধাতোঃ স্থানে হব
ধাৰ্ম্মৌ আদেশৌ স্তঃ ।

সৰলার্থ—অদ্যতনীৰ আত্মনে পদ পিছত থাকিলে হন্ ধাতুৰ ঠাইত
হব আৰু ধাব আদেশ হব । উদাহৰণ—আহত ।

৩৪৭। ইণে গাঃ ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যাং ইপঃ (ইন্ ধাতোঃস্থানে) গা
আদেশঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অদ্যতনী বিভক্তি পিছত থাকিলে ইন্ ধাতুৰ ঠাইত গা
আদেশ হব । উদাহৰণ—অগাৎ ।

৩৪৮। ঈ সিচোল্লুক স্যাৎ পৰস্মৈ ।

ব্যাখ্যা—পৰস্মৈ (অদ্যতন্যাঃ পৰস্মৈ পদে বিষয়ে) ঈচিসোঃ (ঈ-সিচঃ)
লুক্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অদ্যতনী বিভক্তিৰ পৰস্মৈ পদ পিছত থাকিলে ধাতুৰ পিছৰ
ঈ আৰু সিচ্ সংজ্ঞাৰ লোপ হব ।

৩৪৯। পিৰতে বপি । ইণশ্চ ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাঃ পৰস্মৈ পদে বিষয়ে পিৰতেঃ (পাঃ ধাতোঃ) অপি
ইণশ্চ ইন্ ধাতোশ্চ ঈসিচোঃ লুক্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অদ্যতনী বিভক্তিৰ পৰস্মৈ পদ পিছত থাকিলে পা ধাতু
আৰু ইন্ ধাতুৰ পিছত ঈ আৰু সিচ্ সংজ্ঞাৰ লোপ হব ।
উদাহৰণ—অগাৎ ।

৩৫০। ত্ৰা ধ্মা শাহ্ৰা সাধেট্ৰাং বা ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাঃ পৰস্মৈ পদে পৰে সতি ত্ৰা ধ্মা শাহ্ৰা সাধেট্ৰাং (ত্ৰা-ধ্মা-শো-ছো-সো-ধেট্ৰ্ এষাং ধাতুনাং পৰঃ বা (বিকল্পেন) ঐ সিচোল্লুক্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অদ্যতনীৰ পৰস্মৈ পদ পিছত থাকিলে ত্ৰা-ধ্মা-শো-সো ধেট্ৰ (পানার্থ) ধাতুৰ পিছত বিকল্পে ঐ আৰু সিচ্ সংজ্ঞাৰ লোপ হ'ব । উদাহৰণ—অঘ্ৰাৎ ।

৩৫১। নেড্‌গুণৌ চ ভূৰো বোহ্‌চি ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাঃ পৰস্মৈ পদে সিচি পৰে সতি ভূৰঃ (ভূ ধাতোঃ পৰঃ) ঐ সিচোল্লুক্ স্যাৎ, ইড্‌ গুণৌ চ ন ভৱতঃ,—অচি পৰে সতি ব্ৰ প্রত্যয়শ্চ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অদ্যতনীৰ পৰস্মৈপদী সিচ্ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে ভূ ধাতুৰ পিছত ইট্ প্রত্যয় আৰু গুণ নহ'ব, ঐ আৰু সিচ্ প্রত্যয় লোপ হ'ব । অচ্ বৰ্ণ পিছত থাকিলে ভূ ধাতুৰ পিছত ব্ৰ প্রত্যয় হ'ব । উদাহৰণ—অভূৎ ।

৩৫২। স্থা দো শ্চ ।

ব্যাখ্যা—পৰস্মৈ পদে সিচি পৰে সতি স্থাদোশ্চ (স্থা-দা-ধাতোশ্চ পৰঃ) ঐ সিচোল্লুক্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অদ্যতনীৰ পৰস্মৈপদ সিচ্ বৰ্ণ পিছত হ'লে স্থা আৰু দা ধাতুৰ পিছত ঐ আৰু সিচ্ প্রত্যয়ৰ লোপ হ'ব ।
উদাহৰণ—অস্থাৎ ।

৩৫৩। আ ইদ্বমাত্মনে ।

ব্যাখ্যা—আত্মনে পদে সিচি পৰে সতি আ (স্থা-দোশ্চ-আকাৰঃ) ইদ্বম্ প্ৰাপ্নোতি সিজ্ লোপশ্চ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—আত্মনে পদৰ সিচ্ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে স্থা আৰু দা ধাতুৰ আকাৰৰ ঠাইত ইকাৰ হ'ব আৰু সিচ্ সংজ্ঞাৰ লোপ হ'ব । উদাহৰণ—সমস্থিত ।

৩৫৪। স্ব প্রত্যয়াদ্ হ্যন্তনীৰ্ পঠনীয়াদ্যন্ত ন্যসৌ ।

ব্যাখ্যা—স্ব প্রত্যয়াৎ (অদ্যতনী প্রত্যয়াৎ পৰঃ) অসৌ (অদ্যতনী-বিকৃতিঃ)

হ্যন্তনীৰ্ পঠনীয়া (হ্যন্তনীৰ্হস্তাৰঃ উত্ততি) ।

সৰ্ভার্থ—অদ্যতনী বিভক্তিৰ প্রত্যয়ৰ পিছত উক্ত বিভক্তি হ্যন্তনী বিভক্তিৰ দৰে পঠনীয়া হ'ব ।

৩৫৫। কৰ্ত্তব্য্যঙ্ ঙস্যতে শ্বক্ চ ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাৎ পৰস্যাৎ সত্য্যৎ কৰ্ত্তবি ঙ্যতো ঙ স্যতেঃ (অস-
ধাতোঃ পৰঃ) অঙ্ শ্বক্চ (অঙ্-শ্বক্ প্রত্যয়শ্চ স্যাৎ) অদ্যতনী
হ্যন্তনী বৎ স্যাৎ ।

সৰ্ভার্থ—কৰ্ত্তবি ঙ্যত্যত অঙ্ আৰু থক্ প্রত্যয় হোৱাৰ পিছত অদ্য-
তনী হ্যন্তনী বিভক্তিৰ দৰে পাঠ কৰা হ'ব । উদাহৰণ—আম্বৎ ।

৩৫৬। ব্ৰচে বঙ্ ব্ৰশ্চ বো ভব্বেৎ ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাৎ পৰস্যাৎ সত্য্যৎ ব্ৰচেঃ (ব্ৰচ্ ধাতোঃ পৰঃ) অঙ্
স্যাৎ, ব্ৰশ্চ (ব্ৰকাৰস্য স্থানে) বো ভব্বেৎ, অদ্যতনী হ্যন্তনী ব্ৰভাৰঃ
স্যাৎ ।

সৰ্ভার্থ—অদ্যতনী বিভক্তি পিছত থাকিলে ব্ৰচ্ ধাতুৰ পিছত অঙ্
প্রত্যয় আৰু ব বৰ্ণৰ ঠাইত বো হ'ব । শেষত অদ্যতনী বিভক্তি
হ্যন্তনীৰ দৰে পাঠ হ'ব । উদাহৰণ—অবোচৎ ।

৩৫৭। খ্যাতেবঙ্ ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাৎ পৰস্যাৎ সত্য্যৎ খ্যাতেঃ (খ্যা ধাতোঃ পৰঃ) অঙ্
প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰ্ভার্থ—অদ্যতনী বিভক্তি পিছত থাকিলে খ্যা ধাতুৰ পিছত অঙ্
প্রত্যয় হ'ব । উদাহৰণ—আখ্যৎ ।

৩৫৮। লিপ্ সিচি হ্ৰাভ্যশ্চ ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাৎ পৰস্যাৎ সত্য্যৎ লিপ্ সিচি হ্ৰাভ্যঃ (লিপ্-সিচি-
হ্ৰেবজ্ ধাতুভ্যঃ পৰঃ) অঙ্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ, অদ্যতনী হ্যন্তনীৰ্হচ
স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অদ্যতনী বিভক্তি পিছত থাকিলে লিগ্ হিচ্ হেৰ খাতুৰ পিছত
অঙ্ প্রত্যয় হ'ব আৰু অদ্যতনী হ্যন্তনীৰ দৰে পাঠ কৰা হ'ব।
উদাহৰণ—অলিপৎ ।

৩৫৯। আত্মনে তু বিভাষয়া ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং আত্মনে পদে সতি (পূৰ্বোক্ত বচাদি ধাতুনাং পৰঃ)
বিভাষয়া (বিকল্পেন) অঙ্ স্যাৎ অদ্যতনী হ্যন্তনী বচাবশ্চ স্যাৎ ।
সৰলার্থ—অদ্যতনী বিভক্তিৰ আত্মনে পদ পিছত থাকিলে পূৰ্বোক্ত
বচ্ আদি ধাতুবোৰৰ পিছত বিকল্পে অঙ্ প্রত্যয় হ'ব আৰু
অদ্যতনী হ্যন্তনীৰ দৰে পাঠ হ'ব। উদাহৰণ—অলিপত ।

৩৬০। আকাৰ লোপঃ কৰ্তব্যঃ স্বৰে কণ্ডনুৰজ্জিনি ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যাং কণ্ডনুৰজ্জিনি (ক-ঙ-অনুৰজ্জিনি
স্বৰে পৰে সতি ধাতোৰাকাৰ লোপঃ কৰ্তব্যঃ ।

সৰলার্থ—অদ্যতনী বিষয়ত ক আৰু ঙ অনুৰজ্জ প্রত্যয়ৰ স্বৰবৰ্ণ
পিছত থাকিলে ধাতুৰ আকাৰৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ—অপুষৎ ।

৩৬১। পুষাদে দ্যুতাদে ঙ্ কাৰানুৰজ্জাৎ পৰস্মৈ পদে অঙ্ ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাঃ পৰস্মৈ পদে পৰে সতি পুষাদে দ্যুতাদে ঙ্-কাৰা-
নুৰজ্জাৎ (পুষাদি-দ্যুতাদি ৯ কাৰানুৰজ্জি ধাতুভ্যঃ পৰঃ অঙ্ স্যাৎ,
অদ্যতনী হ্যন্তনী বচাবশ্চ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অদ্যতনীৰ পৰস্মৈ পদ পিছত হলে পুষাদি-দ্যুতাদি আৰু
৯ কাৰানুৰজ্জি ধাতুৰ পিছত অঙ্ প্রত্যয় হ'ব আৰু অদ্যতনী
হ্যন্তনীৰ দৰে পাঠ হ'ব। উদাহৰণ—অদ্যতৎ ।

৩৬২। ঙ্গ শ্চাৰ্তি সৰ্ত্যোঃ ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যাং অৰ্তি সৰ্ত্যোঃ (ঋ-স্-ধাত্বোঃ পৰঃ)
অঙ্ স্যাৎ, ঙ্গশ্চাদ্যতনী হ্যন্তনীৰ্থং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অদ্যতনী বিভক্তি পিছত হলে ঋ আৰু স্ ধাতুৰ পিছত
অঙ্ প্রত্যয় আৰু ঙ্গ হ'ব। অদ্যতনী হ্যন্তনীৰ দৰে পাঠ
হ'ব। উদাহৰণ—আৰৎ ।

৩৬৩। শাস্ত্রঃ শিষ্য চ ।

ব্যাখ্যা—অদাতন্যাং পৰস্যাং সত্যং শাস্তেঃ (শাস্ ধাতোঃপৰঃঅঙ্
 প্রত্যয়ঃ স্যাৎ, শিষ্য আদেশশ্চ স্যাৎ) অদাতনী হ্যন্তনীর উৰেৎ ।

সৰলার্থ—অদ্যতনী বিভক্তি হলে শাস্ ধাতুৰ পিছত অঙ্ প্রত্যয় আৰু
শাসৰ ডাইতি শি' হ'ব। শেষত অদ্যতনী হ্যন্তনীৰ দৰে পাঠ
হব। উদাহৰণ—অশিমৎ।

৩৬৪। পতেঃ পশু ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যং পতেঃ (পত্ ধাতোঃ পৰঃ অঙ্
প্রত্যয়ঃ, পত্স্থানে পপ্ত আদেশে শচ স্যাৎ, অদ্যতনী হ্যস্তনীর
স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অদ্যতনী পিছত হলে পত্ৰ খাতুৰ পিছত অঙ্ক প্রত্যয় আৰু
পত্ৰ খাতুৰ ঠাইত পপ্ত আদেশ হ'ব। শেষত অদ্যতনী হ্যস্তনীৰ
দৰে হ'ব। উদাহৰণ—অপপ্ত৭।

୩୬୫। ଅଞ୍ ର। ସ୍ୟାଞ୍ଜ୍ ନୂଶୋ ଶୁ'ନୀ ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাৎ পরস্যাৎ সত্যାৎ জঙ্ দৃশোঃ (জ্-দৃশ-धातोः परः)
 वा (रिक्छेत्) अङ् स्यात्, ङी ८ स्यात्, अद्यतनी ह्यसुनी वृत् स्यात् ।

সৰলার্থ—অদ্যতনী পিছত হলে জু আৰু দশ, খাতুৰ পিছত বিকল্পে
 অঙ্ৰ প্ৰত্যয় হব আৰু ঙ্গ হ'ব। শেষত অদ্যতনী হাস্তানীৰ দৰে
 পাঠ হ'ব। উদাহৰণ—অজুৰু।

୩୬୬। ଅଞ୍ଚଳ ସମ୍ପାଦନାବଳୀ ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং পরস্যাং সত্যং ইবনুব্রজাৎ ধাতোঃ পরঃ হা
(ব্রিকল্পেন) অঙ স্যাৎ অদ্যতনৌ হান্তনীৰ্ভচ্ স্যাৎ ।

সবলার্থ—অদ্যতনী বিভক্তি পিছত হলে ইকাবানুরক্ত ধাতু ব পিছত
বিকল্পে অঙ্ প্রত্যয় হব আৰু বিকল্পে অদ্যতনী হ্যন্তনীৰ পাঠ
হ'ব। উদাহৰণ—অভিদেশ।

৩৬৭। শ্ৰী নচু স্তভিষ্মচু শ্ৰী চঃ ।

ব্যাখ্যা—অদ্যତন্যাং পরস্যাং সত্যାং ସ୍ମୂନୁଚ୍ଛୁ ଶୁଦ୍ଧି ଶୁଚ୍ଚ ଶୁଚ୍ଚ: ଶାଦୁଭାଃ
 ପଃ ବା ଅଃ ସାଂ ଅଦ୍ୟତନୀ ହାସ୍ତନୀ ବହାବଂଶ ସାଂ ।

সৰলার্থ—অদ্যতনী বিভক্তি হলে ধ্বনচ্-শ্রুচ্-গ্ৰচ্ আদি ধাতুৰ পিছত
বিকল্পে অঙ্ প্ৰত্যয় হ'ব আৰু অদ্যতনী বিকল্পে হ্যন্তনীৰ দৰে
পাঠ হ'ব। উদাহৰণ—অগ্নুচৎ।

৩৬৮। অদ্যতন্যামদো ঘস্ ৯।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যাং অদঃ (অদ্ ধাতোঃ পৰঃ অঙ্
স্যাৎ, ঘস্৯ আদেশ শচ স্যাৎ, অদ্যতনী হ্যন্তনী বভ্ভাৱশচ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অদ্যতনী বিভক্তি পিছত হলে অদ্ ধাতুৰ পিছত অঙ্
প্ৰত্যয় হ'ব আৰু ঘস্৯ আদেশ হ'ব। শেষত অদ্যতনী হ্যন্তনীৰ
দৰে পাঠ হ'ব। উদাহৰণ—অঘসৎ।

৩৬৯। গমো গো ৰাত্নানে পদে।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং আত্মানে পদে পৰে সতি গমঃ (গম্ ধাতোঃ স্থানে)
ৰা (ৱিকল্পেন) গঃ আদেশঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অদ্যতনী বিভক্তিৰ আত্মানে পদ পিছত হলে গম্ ধাতুৰ
ঠাইত বিকল্পে গ আদেশ হ'ব। উদাহৰণ—সমগত।

৩৭০। যমো যঃ স্যাৎ সূচনার্থে।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যামাত্মানে পদে পৰে সতি সূচনার্থে চ সতি যমঃ
(যম্ ধাতোঃ স্থানে) যঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অদ্যতনী বিভক্তিৰ আত্মানে পদ পিছত থাকিলে আৰু
সূচনা কৰা অৰ্থ বুজালে যম্ ধাতুৰ ঠাইত য আদেশ হ'ব।
উদাহৰণ—আযত।

৩৭১। বিবাহার্থেতু পাক্ষিকঃ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যামাত্মানে পদে দ্বিষয়ে বিবাহার্থে চ সতি যম্ ধাতোঃ
স্থানে পাক্ষিকঃ (ৱিকল্পেন) যঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অদ্যতনী বিভক্তিৰ আত্মানে পদ পিছত থাকিলে আৰু
বিবাহ অৰ্থ হলে যম্ ধাতুৰ ঠাইত বিকল্পে য আদেশ হ'ব।
উদাহৰণ—উপাযত।

৩৭২। তনাদেৰ্শ সিটাত্ লু ঙ্গ তথাসোঃ ।

ব্যাখ্যা—তথাসোঃ (অদ্যতন্যাঃ ত বৰ্ণ থ বৰ্ণয়োঃ পৰয়োঃ সতোঃ তনাদেঃ ধাতোঃ পৰঃ নসিটাত্ (নকাৰ-সকাৰ-ইট্ প্ৰত্যয়ানাং) বা (বিকল্পেন) লুক্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অদ্যতনী বিভক্তিৰ ত আৰু থ পিছত হলে তনাদি ধাতুৰ পিছত হোৱা নকাৰ সকাৰ আৰু ইট্ প্ৰত্যয়ৰ বিকল্পে লোপ হ'ব । উদাহৰণ—অতথাঃ ।

৩৭৩। সগ্ নাম্যু পাস্তাদনিটঃ শিডন্তাদ্ দৃশি বৰ্জিতাৎ ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যং দৃশি (দৃশ্ ধাতোঃ) বৰ্জিতাৎ (বৰ্জয়িত্বা) শিডন্তাৎ (শিৎ সংজ্ঞক শ স্ হস্তাৎ) নাম্যুপাস্তাৎ (নামী সংজ্ঞাপধাচ্) ধাতোঃ পৰঃ অনিটঃ (ইট্ প্ৰত্যয়ঃ ন স্যাৎ), সগ্ প্ৰত্যয়শ্চ স্যাৎ, অদ্যতনী হ্যন্তনীৰ্ভাৱঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অদ্যতনী বিভক্তি পিছত হলে দৃশ্ ধাতুৰ বাহিৰে শিত্ সংজ্ঞক বৰ্ণান্ত অৰ্থাৎ শ-স-স আৰু হ কাৰান্ত হোৱা ধাতুৰ আৰু নামী সংজ্ঞা উপধা হোৱা ধাতুৰ পিছত সন্ প্ৰত্যয় হ'ব ইট্ নহব আৰু অদ্যতনী হ্যন্তনীৰ দৰে পাঠ হ'ব । উদাহৰণ—অদিক্ ।

৩৭৪। সগোহন্ত লুক্ স্বৰেহনন্তে ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যং—অনন্তে (অন্ত ভিন্নে স্বৰে পৰে সতি) স গঃ (সগ্ প্ৰত্যয়স্য) অন্তঃ (অকাৰস্য লুক্ স্যাৎ) অদ্যতনী হ্যন্তনী ৰ্ভাৱশ্চ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অদ্যতনী বিভক্তি পিছত হলে আৰু ধাতুৰ শেষত স্বৰবৰ্ণ নেথাকিলে সগ্ প্ৰত্যয়ৰ অকাৰৰ লোপ হ'ব আৰু অদ্যতনী হ্যন্তনীৰ দৰে পাঠ হ'ব । উদাহৰণ—ন্যাবিক্ৰাতাম্ ।

৩৭৫। দন্ত্যাদাৰ্হাশ্বনে পদে ।

৩৭৬। দিহি দুহি লিহি গুহিভ্যঃ সগন্ত পাক্ষিকঃ ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং আশ্বনে পদে বিশ্বমে দন্ত্যাদৌ (দন্ত্যবৰ্ণোন্তৰাঃ তথ্যাদয়ঃ) দিহি দুহি লিহি গুহিভ্যঃ (দিহ্-দুহ্-লিহ্-গুহ্ এভ্যঃ ধাতুভ্যঃ পৰঃ সগন্ত (সগ্ প্ৰত্যয়শ্চ) পাক্ষিকঃ (বিকল্পেন) লুক্ স্যাৎ—অদ্যতনী হ্যন্তনীৰ্ভাৱশ্চ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অদ্যতনীৰ আত্মনে পদ পিছত হলে দন্ত্য বৰ্ণান্ত হোৱা খাভু
আক পিছ্-জিহ্-দুহ্-ঙহ্ খাভুৰ পিছত বিকল্পে সন্ প্ৰত্যয়ৰ
লোপ হ'ব আৰু অদ্যতনী হ্যন্তনীৰ ধৰে পাঠ হ'ব।
উদাহৰণ—অদিগ্ধ।

৩৭৭। অৰ আৰশ্চ বৰ্ণস্য ব্যত্যাং সৃজ্ দৃশো ধু'টি।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং বিষয়ে ধুটি (ধুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণে পৰে সতি) সৃজ্
দৃশোঃ খাত্বোঃ অৰ আৰশ্চ (ঙণ বৃদ্ধৌ চ) ব্যত্যাং (বৈপৰীত্য
স্যাৎ)।

সৰলার্থ—অদ্যতনী বিভক্তি পিছত হলে আৰু ধুট্ সংজ্ঞক বৰ্ণ
পিছত থাকিলে সৃজ্ আৰু দৃশ্ খাভুৰ, ঙণ বৃদ্ধিত হোৱা অৰ্ আৰু
আৰ্ শব্দ বিপৰীতভাৱে ব্যৱহাৰ হ'ব অৰ্থাৎ ক্ৰমে বঅ আৰু
বঅ হ'ব। উদাহৰণ—অম্মাক্ষীৎ।

৩৭৮। তৃপ্ দৃপ্ সৃপাং বা।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যং তৃপ্-দৃপ্-সৃপাং খাত্বনাং পৰঃ বা
(বিকল্পেন) অৰ আৰশ্চ ব্যত্যাং স্যাৎ।

সৰলার্থ—অদ্যতনী বিভক্তি পিছত থাকিলে তৃপ্-দৃপ্ আৰু সৃপ্ খাভুৰ
পিছত বিকল্পে অৰ্-আৰ্ শব্দৰ বিপৰীত ভাৱ হ'ব।
উদাহৰণ—অত্ৰাঙ্গীৎ।

৩৭৯। কৃষি মৃশি স্পৃশিত্যঃ সন্ চ পাক্ষিকঃ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যং কৃষি-মৃষি-স্পৃশিত্যঃ (কৃষ্-মৃষ্-
স্পৃশ্ খাত্বত্যঃ পৰঃ) সন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, পাক্ষিকঃ (বিকল্পেন) অৰ
আৰশ্চ ব্যত্যাং স্যাৎ।

সৰলার্থ—অদ্যতনী বিভক্তি পিছত হলে কৃষ্-মৃষ্-স্পৃশ্ খাভুৰ পিছত
সন্ প্ৰত্যয় হ'ব আৰু বিকল্পে অৰ্-গাৰ্ শব্দৰ বিপৰীত ভাৱ
হ'ব। উদাহৰণ—আকৃক্ষীৎ।

৩৮০। ইনস্তু প্ৰিকমিদ্ৰভ্যশ্চঙ্ কৰ্ত্তৰি।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যং কৰ্ত্তৰি ৰাচ্যে ইনস্ত (ইন্ প্ৰত্যয়-
মুক্ত) প্ৰিকমিদ্ৰভ্যঃ (প্ৰি-কম্-দ্র-খাত্বত্যঃ পৰঃ) চঙ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সংলগ্নার্থ—অদ্যতনী বিভক্তি পিছত হলে কৰ্তৃবাচ্য বুজালে ইন্ প্ৰত্যয়
হোৱা শ্লি-কন্-ক্-ধাতুৰ পিছত চঙ্ প্ৰত্যয় হ'ব। চঙৰ অ হ'ব।
উদাহৰণ—অগ্নিশ্লিৱৎ।

৩৮১। অক্ৰোধোহপি চ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যং কৰ্তৃবি বিষয়ে ক্ৰোধঃ (ক্ৰোধ ধাতোঃ
পৰঃ) অপিচ চঙ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সংলগ্নার্থ—অদ্যতনী বিভক্তি পিছত হলে কৰ্তৃবাচ্যত ক্ৰোধ ধাতুৰ পিছত
চঙ্ প্ৰত্যয়ৰ অ হ'ব। উদাহৰণ—অসুক্ৰোধৎ।

৩৮২। ইন্যলুপ্ত সমানানামশা হৃদচুৰন্ধিনাম্।

ইন্চঙ্যপাপ্ত হ্রস্বঃ স্যাৎ সম্বন্ধাত্মকৰেপৰ্যো।

উপান্তক লঘোদীৰ্ঘঃ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং বিষয়ে ইন্যলুপ্ত সমানানাং (ইন্ প্ৰত্যয়ে পৰে
অলুপ্ত সমান সংজ্ঞকানাং) অশাস্বদনুৰন্ধিনাং (শাস্-ঋদনুৰন্ধ
ভিন্নানাং ধাতুনাং পৰঃ চঙ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, ইন্ চক্তি পৰে ধাতোঃ
উপান্তঃ হ্রস্বঃ স্যাৎ। লঘৌ (ধাত্বক্ৰেপৰে) সম্বৎ (চঙ্-সনীর
কাৰ্য্যং স্যাৎ), উপান্তকলঘোঃ (গুৰু সমীপৱৰ্তী ভিন্ন লঘু সংজ্ঞক
বৰ্ণস্য) দীৰ্ঘঃ স্যাৎ—অদ্যতনী হ্যস্তনীৰঙাৱশ্চ স্যাৎ।

সংলগ্নার্থ—অদ্যতনী বিভক্তি পিছত হলে ইন্ প্ৰত্যয়যুক্ত লুপ্ত নোহোৱা
সমান সংজ্ঞক ধাতুৰ, শাস্ আৰু ঋকাৰান্ত ধাতু ভিন্ন ধাতুৰ
চঙ্ প্ৰত্যয় হ'ব। ইন্চঙন্ত ধাতুৰ গুৰুবৰ্ণ উপান্ত নহলে উপান্ত
হোৱা লঘু বৰ্ণৰ হ্রস্ব হ'ব। ধাতুৰ লঘু সংজ্ঞক বৰ্ণৰ পিছত সন্
আৰু চঙ্ প্ৰত্যয়ৰ কাৰ্য্য কৰা হ'ব। গুৰু সংজ্ঞক বৰ্ণৰ
সমীপৱৰ্তী লঘু বৰ্ণৰ দীৰ্ঘ হ'ব আৰু অদ্যতনী বিভক্তি হ্যস্তনীৰ
দৰে পাঠ হ'ব। উদাহৰণ—অজীগমৎ।

৩৮৩। ভ্রাজ্ ভনাদেৰ্হয়ঞ্চ বা।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যং ইন্চঙি চ পৰে সতি ভ্রাজ্ভনা-
দেৰ্হয়ঞ্চ (ধাত্বোঃ পৰঃ) বা (ত্ৰিকল্পেন) উপান্ত বৰ্ণঃ হ্রস্বঃ সম্বচ্চ
স্যাৎ, অদ্যতনী হ্যস্তনীৰঙাৱঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অদ্যতনী বিভক্তি পিছত হলে ইন্ আৰু চঙ্ প্ৰত্যয়ান্ত্ ভ্ৰাজ্
 ঙ্ণ্ আদি ধাতুৰ বিকল্পে উপাস্ত বৰ্ণৰ হুস্থ হ'ব আৰু সম্বৎ কাৰ্য্য
 কৰা হ'ব। উদাহৰণ—অবিভ্ৰজৎ।

৩৮৪। ত্ববাদীনামিকাৰোহত্বম্।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যাং ইন্ চঙি চ পৰে সতি ত্ববাদীন্যাং
 ধাতুনাং ইকাৰঃ স্থানে অত্বং স্যাৎ অদ্যতনী হ্যস্তনীৰূচ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অদ্যতনী বিভক্তি পিছত হলে ইন্ আৰু চঙ্ প্ৰত্যয় হলে
 ত্ববাদি ধাতুৰ ইকাৰৰ ঠাইত অ হ'ব আৰু অদ্যতনী হ্যস্তনীৰ
 দৰে পাঠ কৰা হ'ব। উদাহৰণ—অতত্বৰৎ।

৩৮৫। ৰেষ্টি চেট্যোৰ্বি ভায়ায়া।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যাং ইন্ চঙি চ পৰে সতি ৰেষ্টি
 চেট্যোঃ (ৰেষ্ট্-চেট্-ধাত্বোঃপৰঃ) ৰিভাষয়া (ৱিকল্পেন) ইকাৰঃ
 অত্বং স্যাৎ অদ্যতনী হ্যস্তনীৰূভাৱশ্চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অদ্যতনী বিভক্তি পিছত হলে ইন্ আৰু চঙ্ প্ৰত্যয় হোৱা
 ৰেষ্ট আৰু চেট্ ধাতুৰ পিছৰ ইকাৰৰ ঠাইত বিকল্পে অ হ'ব,
 অদ্যতনী হ্যস্তনীৰ দৰে পাঠ হ'ব। উদাহৰণ—অৱবেষ্টৎ।

৩৮৬। গণেৰ্জ্জকাৰোজী।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যাং ইন্ চঙি চ পৰে সতি গণেঃ (গণ
 ধাত্বোঃ জকাৰস্য স্থানে) ৰা জী স্যাৎ, অদ্যতনী হ্যস্তনীৰূভাৱশ্চ
 স্যাৎ।

সৰলার্থ—অদ্যতনী বিভক্তি পিছত থাকিলে আৰু ইন্-চঙ্ প্ৰত্যয় হলে
 গণ ধাতুৰ জ বৰ্ণৰ ঠাইত বিকল্পে জী হ'ব। অদ্যতনী হ্যস্তনীৰ
 দৰে পাঠ হ'ব। উদাহৰণ—অজীগণৎ।

৩৮৭। হ্ৰাপেৰাকাৰ ইঃ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যাং ইন্ চঙি চ পৰে সতি হ্ৰাপেঃ
 (হ্ৰা ধাত্বোঃ) আকাৰস্য স্থানে ৰা ইঃ স্যাৎ। অদ্যতনী হ্যস্তনী-
 ৰূভাৱঃ—চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অদ্যতনী বিভক্তি হলে আৰু ইন্ চঙ্ প্ৰত্যয় হলে য়া ধাতুৰ
আকাৰ বিকল্পে ই হ'ব আৰু অদ্যতনী হ্যন্তনীৰ দৰে পাঠ হ'ব।
উদাহৰণ—অজিঘুপৎ।

৩৮৮। নিত্যং স্থাপেঃ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যাং ইন্ চঙ্চিচ পৰে সতি স্থাপেঃ (স্থা
ধাতোঃ) আকাৰস্যস্থানে নিত্যং ইঃ স্যাৎ, অদ্যতনী হ্যন্তনী-
বঙাৰশ্চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অদ্যতনী বিভক্তি পিছত হলে আৰু ইন্-চঙ্ প্ৰত্যয় হলে
স্থা ধাতুৰ আকাৰৰ ঠাইত নিত্যতে ই হ'ব আৰু অদ্যতনী
বিভক্তি হ্যন্তনীৰ দৰে পাঠ হ'ব। উদাহৰণ—অতিষ্ঠিপৎ।

৩৮৯। পাম্নয়তে বলোপঃ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যাং ইন্ চঙ্চিচ পৰে সতি পাম্নয়তেঃ
(ইনন্ত পা ধাতোঃ) আকাৰ লোপঃ স্যাৎ, সম্বৎ ভাৱঃ, অদ্যতনী
হ্যন্তনীৰঙাৰশ্চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অদ্যতনী পিছত থাকিলে আৰু ইন্-চঙ্ প্ৰত্যয় হলে ইনন্ত
পা ধাতুৰ অকাৰৰ লোপ হ'ব, সম্বৎ কাৰ্য্য হ'ব আৰু অদ্যতনী
হ্যন্তনীৰ দৰে পাঠ হ'ব। উদাহৰণ—অপীপাৎ।

৩৯০। হবয়তেস্তু হুঃ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যাং ইন্ চঙ্চিচ পৰে সতি হবয়তেঃ
(হেৰু ধাতোঃ স্থানে) হু আদেশঃ স্যাৎ, অদ্যতনী হ্যন্তনীৰঙাৰশ্চ
স্যাৎ।

সৰলার্থ—অদ্যতনী বিভক্তি পিছত থাকিলে আৰু ইন্ চঙ্ প্ৰত্যয় হলে
হেৰু ধাতুৰ ঠাইত হু আদেশ হ'ব আৰু অদ্যতনী হ্যন্তনীৰ দৰে
পাঠ হ'ব। উদাহৰণ—অজুহৱয়ৎ।

৩৯১। স্থাপেঃ স্বাঃ স্থুঃ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যাং ইন্ চঙ্চিচ পৰে সতি স্থাপেঃ
(ইনন্ত স্বপ্ ধাতোঃ স্থানে) স্বাসুঃ-আদেশঃ স্যাৎ, অদ্যতনী হ্যন্তনী
বঙাৰশ্চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অদ্যতনী বিভক্তি পিছত থাকিলে আৰু ইন্ চঙ্ প্ৰত্যয় হলে
ইনন্ত স্বপ্ ধাতুৰ ঠাইত স্বাসু আদেশ হ'ব আৰু অদ্যতনী হ্যন্তনীৰ
দৰে পাঠ হ'ব। উদাহৰণ—অসমুপৎ।

৩৯২। শ্বেস্ত শূৰ্ব।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যাং ইন্ চঙি চ পৰে সতি শ্বেঃ (শ্বি
ধাতোঃ স্থানে) বা (বিকল্পেন) শুঃ আদেশঃ স্যাৎ—অদ্যতনী
হ্যন্তনীৰস্তাৰশ্চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অদ্যতনী বিভক্তি পিছত থাকিলে আৰু ইন্-চঙ্ প্ৰত্যয় হলে
শ্বি ধাতুৰ ঠাইত বিকল্পে শু আদেশ হ'ব আৰু অদ্যতনী হ্যন্তনীৰ
দৰে পাঠ হ'ব। উদাহৰণ—অশূশ্বৎ।

৩৯৩। উঢ়ো ঢকাৰস্যাত্যাসে জঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যাং ইন্ চঙি চ পৰে সতি উঢ়ঃ (উঢ়
ধাতোঃ) অভ্যাসে বিষয়ে ঢ কাৰস্য স্থানে জঃ স্যাৎ অদ্যতনী
হ্যন্তনীৰস্তাৰশ্চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অদ্যতনী পিছত থাকিলে আৰু ইন্-চঙ্ প্ৰত্যয় হলে উঢ়
ধাতুৰ অভ্যাসৰ ঢ বৰ্ণৰ ঠাইত জ হ'ব আৰু অদ্যতনী হ্যন্তনীৰ
দৰে পাঠ হ'ব। উদাহৰণ—উজ্জঢ়ৎ।

৩৯৪। ইঙো গা বা।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যাং ইন্ চঙি চ পৰে সতি ইঙঃ (ইঙ
ধাতোঃ স্থানে) বা (বিকল্পেন) গা স্যাৎ, অদ্যতনী হ্যন্তনীৰস্তাৰশ্চ
স্যাৎ।

সৰলার্থ—অদ্যতনী বিভক্তি পিছত থাকিলে আৰু ইন্ চঙ্ প্ৰত্যয় হলে
ই ধাতুৰ ঠাইত বিকল্পে গা আদেশ হ'ব আৰু অদ্যতনী হ্যন্তনীৰ
দৰে পাঠ হ'ব। উদাহৰণ—অধ্যাপিপৎ—অধ্যাজীগপৎ।

৩৯৫। গুণিনো বা ঋদুথধাঃ।

ব্যাখ্যা—অদ্যতন্যাং পৰস্যাং সত্যাং ইন্ চঙি চ পৰে সতি ঋদুপধাৎ
(ঋবৰ্ণ উপধাৎ) বা (বিকল্পেন) গুণিনঃ স্যুঃ। অদ্যতনী হ্যন্তনী-
ৰস্তাৰঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অদ্যতনী বিভক্তি পিছত থাকিলে আৰু ইন্ চঙ্ প্ৰত্যয় হজে
 ঞ্ বৰ্ণ উপধা হোৱা ধাতুৰ বিকল্পে ঙ্গ হ'ব আৰু অদ্যতনী
 হ্যন্তনীৰ দৰে পাঠ হ'ব। উদাহৰণ—অদীদৃশৎ।

৩৯৬। ইল্লোপ ইড়নামাদি বৰ্জেনিষ্ঠেটি চ স্মৃতঃ।

ব্যাখ্যা—ইড়নামাদি (ইট্-অণ্-আম্ আদি প্ৰত্যয়ে) বৰ্জেনি (ভিন্নে)
 নিষ্ঠেটিচ (নিষ্ঠা প্ৰত্যয় ইট্ ভিন্নে চ) ইল্লোপঃ (ই প্ৰত্যয়ঃ লোপঃ
 স্যাৎ)।

সৰলার্থ—ইট্-অণ্ আদি প্ৰত্যয় ভিন্ন আৰু নিষ্ঠা প্ৰত্যয় ইট্ ভিন্ন
 আন প্ৰত্যয়ৰ পিছত ই প্ৰত্যয়ৰ লোপ হ'ব। উদাহৰণ—কাৰিতঃ।

৩৯৭। ধেটঃ সিট্ চঙ্ চৰা।

ব্যাখ্যা—ধেটঃ (ধা ধাতোঃ পৰঃ) সিট্ (স যুক্ত ইট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ)
 ৰা (বিকল্পেন) চঙ্ স্যাৎ অদ্যতনী হ্যন্তনীৰস্তাৱশ্চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ধা ধাতুৰ পিছত স যুক্ত ইট্ প্ৰত্যয় হ'ব আৰু বিকল্পে চঙ্
 প্ৰত্যয় হ'ব আৰু অদ্যতনী হ্যন্তনীৰ দৰে পাঠ হ'ব।
 উদাহৰণ—অধাসীৎ।

৩৯৮। ধেৰ্ড্ৰচঙ্ ৰা সিচিগুণঃ।

ব্যাখ্যা—সিচি (সিচ্ সংজ্ঞকে পৰে সতি) ধেঃ (যি ধাতোঃ পৰঃ) ডঃ
 প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ৰা (বিকল্পেন) চঙ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, ঙ্গশ্চ স্যাৎ।
 অদ্যতনী হ্যন্তনীৰস্তাৱঃ সপ্যৎ।

সৰলার্থ—সিচ্ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে যি ধাতুৰ পিছত ড প্ৰত্যয়
 হ'ব, বিকল্পে চঙ্ প্ৰত্যয়ো হ'ব আৰু অদ্যতনী হ্যন্তনীৰ দৰে
 পাঠ হ'ব। উদাহৰণ—অশ্বয়ীৎ।

৩৯৯। স্তে স্যাদিচ্ স্তস্যলোপশ্চ সৰ্বস্মাস্তাৱকৰ্ম্মণোঃ

পদেঃ কৰ্ত্তৰি দীপ্তান্নি প্যায়িজন্ পূৰ্ বৃথস্ত ৰা।

ব্যাখ্যা—ভাবকৰ্ম্মণোঃ ৰাচ্যায়োঃ সতোঃ স্তে (স্ত বিভক্তৌ পৰে সতি)
 সৰ্বস্মাস্তাতোঃ পৰঃ ইচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, স্তস্য (ইচ্ পৰঃ স্ত
 বিভক্তৌ লোপঃ স্যাক্), কৰ্ত্তৰি ৰাচ্যে পদেঃ দীপ্তান্নি প্যায়ি জন্
 পূৰ্ বৃথ্ স্ত (পা-দীপ্-অয়্-প্যায়্-জন্-পূৰ্-বৃথশ্চ ধাতুভ্যঃ পৰঃ)
 ইচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, স্তস্য জোনশ্চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ভাৱ আৰু কৰ্ম বাচ্য হলে আৰু শু বিভক্তি পিছত থাকিলে সকলো ধাতুৰ পিছত ইচ্ প্ৰত্যয় হ'ব। ইচ্ প্ৰত্যয়ৰ পিছত শু বিভক্তিৰ লোপ হ'ব। কৰ্তৃবাচ্যত পদ-দীপ্-অন্-প্যন্-জন্-পূৰ্-বুধ ধাতুৰ পিছত ইচ্ প্ৰত্যয় হলে শু বিভক্তিৰ লোপ হ'ব।
উদাহৰণ—অবাদি।

৪০০। ইচ্যাদন্ত্বেভ্যো যুগ্ ।

ব্যাখ্যা—ইচি (ইচ্ প্ৰত্যয়ে পৰে সতি) আদন্ত্বেভ্যঃ ধাতুভ্যঃ পৰঃ যুগ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ইচ্ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে আকাৰান্ত ধাতুৰ পিছত যুগ্ প্ৰত্যয়ৰ য হ'ব। উদাহৰণ—অস্থানি।

৪০১। হ্রস্বো বা মনুৰজ্ঞানাম্ ।

ব্যাখ্যা—ইচি পৰে সতি মনুৰজ্ঞানাম্ (ম কাৰানুৰজ্ঞানাং ধাতুনাং) বা (ৱিকল্পেন) হ্রস্বঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ইচ্ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে মকাৰানুৰজ্ঞ হোৱা ধাতুবোৰ বিকল্পে হ্রস্ব হ'ব। উদাহৰণ—অঘাটি।

৪০২। জনি বধ্যোঃ ।

ব্যাখ্যা—ইচি পৰে সতি জনি বধ্যোঃ ধাত্বোঃ নিত্যং হ্রস্বঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ইচ্ প্ৰত্যয় হলে জন্ আৰু বধ্ ধাতু নিত্যতে হ্রস্ব হ'ব।
উদাহৰণ—অজনি।

৪০৩। হন্তেৰ্ঘন্ ।

ব্যাখ্যা—ইচি পৰে সতি হন্তেঃ (হন্ ধাত্বোঃ স্থানে) ঘন্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ইচ্ প্ৰত্যয় পিছত হলে হন্ ধাতুৰ ঠাইত ঘন্ আদেশ হ'ব। উদাহৰণ—অঘানি।

৪০৪। ভন্জো নো বা লভং যাতি ।

ব্যাখ্যা—ইচি পৰে সতি ভন্জঃ (ভন্জ্ ধাত্বোঃ) নঃ (নকাৰস্য) বা (ৱিকল্পেন) লভং যাতি (প্ৰাপ্নোতি) ।

সৰলার্থ—ইচ্ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে ভন্জ্ ধাতুৰ ন বিকল্পে লভ ধাতুৰ ন হ'ব। উদাহৰণ—অলভি।

৪০৫। ইচ্ কাৰ্য্যং নাস্ত্যবস্থানাং সেটীংকম্ৰম্ চমৎ বিনা ।

ব্যাখ্যা—অবস্থানাং (অম্ প্রত্যয়াদানাং) সেটীং (ইট্ প্রত্যয়সহিতানাং) কম্ রম্ চমৎ বিনা) কম্-রম্-চম্ ধাতুনাং (ক্মিচ্ছা) অনেষাং ধাতুনাং ইচ্ কাৰ্য্যং নাস্তি (ন ভৱতি)।

সৰলার্থ—অম্ প্রত্যয়ান্ত আৰু ইট্ প্রত্যয় সৈতে কম্-রম্ আৰু চম্ ধাতুৰ পিছত ইচ্ প্রত্যয়ৰ কাৰ্য্য কৰা নহ'ব। উদাহৰণ—অতনি।

৪০৬। বিব্রম্বে কৰ্ম্ম।

ব্যাখ্যা—বিব্রম্বেঃ (বি পূৰ্ব্বঃ ব্রম্ ধাতোঃ) বা (বিকল্পেন) ইচ্ কাৰ্য্যং নাস্তি ।

সৰলার্থ—বি পূৰ্ব্ব ব্রম্ ধাতুৰ পিছত বিকল্পে ইচ্ প্রত্যয়ৰ কাৰ্য্যসমূহ কৰা নহ'ব। উদাহৰণ—ব্যভ্রমি।

৪০৭। “যস্মিন্ ধাতোৰ্য্যস্য লোপন্তত্র বুদ্ধি গুণ শ্চ ন ।

ব্যাখ্যা—যস্মিন্ প্রত্যয়ে পৰে ধাতোৰ্য্যস্য (ধাতোঃ স্বকাৰস্য) লোপঃ স্যাৎ, তত্ত্ব প্রত্যয়ে পৰে তস্য ধাতো বুদ্ধিগুণশ্চ ন ভৱতি ।

সৰলার্থ—যি প্রত্যয় হলে ধাতুৰ য বৰ্ণৰ লোপ হ'ব সেই প্রত্যয়ৰ পিছত সেই ধাতুৰ গুণ আৰু বুদ্ধি আদি কাৰ্য্যবোৰ কৰা নহ'ব। উদাহৰণ—অৱেভিদি। ৫ম বিন্যাস।

৪০৮। কৰ্ম্মস্থ ভাৱ ধাতুনাং কৰ্ম্ম কৰ্ত্তা তু কৰ্ম্মৱৎ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ম্মস্থ ভাৱ ধাতুনাং (কৰ্ম্ম সত্ত্ব ভাৱ ধাতুনাং ধাতুনাং) প্ৰয়োগে সতি কৰ্ম্ম কৰ্ত্তা (কৰ্ম্ম সম যঃ কৰ্ত্তা) সঃ কৰ্ম্মৱৎ (কাৰ্য্যভাগী ভৱতি)।

সৰলার্থ—কৰ্ম্ম বাচ্য আৰু ভাৱ বাচ্য ধাতুৰ প্ৰয়োগত কৰ্ম্মকৰ্ত্তা যি হ'ব সেইয়েই কৰ্ম্ম অৰ্থাৎ কাৰ্য্যভাগী কৰ্ম্ম হ'ব। উদাহৰণ—অভেদি কাঠং স্বয়মেৱ।

৪০৯। বজি কুম্বোঃ পৰস্মৈ যণ্ ।

ব্যাখ্যা—বজি কুম্বোঃ (বন্জ্-কুম্ ধাতোঃ) পৰস্মৈ পদে বিষয়ে কৰ্ম্ম কৰ্ত্তৃঃ কৰ্ম্মৱৎ স্যাৎ যণ্ চ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—বন্জ্ আৰু কুম্ ধাতুৰ প্ৰয়োগত পৰস্মৈ পদ হলেও কৰ্ম্ম কৰ্ত্তা কৰ্ম্মপদৰ দৰে হ'ব। উদাহৰণ—বজ্যতি বস্ত্ৰং স্বয়মেৱ।

৪১০। স্মৃদীনায়াত্মনে পদম্ ।

ব্যাখ্যা—স্মৃদীনাং (স্মৃ-আদীনাং ধাতুনাং) কৰ্ম্ম-কৰ্ত্ত্বি ৰাচ্যে আত্মনে
পদং স্যাৎ কৰ্ম্ম কৰ্ত্তা কৰ্ম্মবচনং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—স্মৃ আদি ধাতুবোৰ কৰ্ম্ম কৰ্ত্ত্ববাচ্যত আত্মনে পদ হ'ব আৰু
কৰ্ম্ম কৰ্ত্তা কৰ্ম্মৰ দৰে হ'ব । উদাহৰণ—প্ৰস্তুতে--গৌঃ ।

৪১১। ইজ্ ৰা ছুহি স্বৰান্তেভ্যঃ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ম্ম কৰ্ত্ত্বিৰাচ্যে দুহি স্বৰান্তেভ্যঃ (দুহ্-স্বৰান্তেভ্যঃ ধাতুভ্যঃ
পৰঃ) ৰা (ৱিকল্পেন) ইচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কৰ্ম্ম কৰ্ত্ত্ববাচ্য বুজালে দুহ্ আৰু স্বৰান্ত ধাতুৰ পিছত
ৱিকল্পে ইচ্ প্ৰত্যয় হ'ব । উদাহৰণ—অদোহি ।

৪১২। ন কধঃ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ম্ম কৰ্ত্ত্বি ৰাচ্যে কধঃ (কধ্ ধাতোঃ পৰঃ) ইচ্ প্ৰত্যয়ঃ
ন স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কৰ্ম্ম কৰ্ত্ত্ববাচ্য বুজালে কধ্ ধাতুৰ পিছত ইচ্ প্ৰত্যয়
নহ'ব । উদাহৰণ—অকধ্ ।

৪১৩। তপ স্তপঃ কৰ্ম্ম কস্য ।

ব্যাখ্যা—তপঃ (তপ্ ধাতোঃ প্ৰয়োগে) তপঃ কৰ্ম্মকস্য কৰ্ত্তা কৰ্ম্মবচনং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—তপ্ ধাতুৰ প্ৰয়োগত তপস্যাই কৰ্ম্ম হলে কৰ্ত্তাই কৰ্ম্মৰ
দৰে হ'ব । উদাহৰণ—তপ্যতে তাপসস্তপঃ ।

৪১৪। মুচেঃ সগি গুণো ন দ্বিঃ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ম্ম কৰ্ত্ত্বি ৰাচ্যে সগি (সগ্ প্ৰত্যয়ে পৰে সতি) মুচেঃ গুণঃ
স্যাৎ ন দ্বিঃ (দ্বিৰ্ভাৱো ন স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—কৰ্ম্ম কৰ্ত্ত্ববাচ্য হলে আৰু সগ্ প্ৰত্যয় হলে মুচ্ ধাতুৰ
গুণ হ'ব । দ্বিৰ্ভাৱ নহ'ব । উদাহৰণ—মোক্ষতে ।

৪১৫। চঙ্ সগ্ যঙ্ পৰোক্ষায় ধাতোৰ্দ্ধিঃ কৃতস্যড্ ।
আদ্যক্ষৰং দ্বিঃ ।

ব্যাখ্যা—চঙ্ সগ্ যঙ্ পৰোক্ষায় (বিৰুক্তিস্থ পৰাশ্ৰু সতিস্থ) ধাতোৰ্দ্ধিঃ
কৃতস্যড্ (ধাতোঃ অকৃতদ্বিৰ্ভাৱস্য) আদ্যক্ষৰং দ্বিঃ (দ্বিৰ্ভাৱঃ স্যাৎ) ।

সৰলার্থ---চঙ-সণ্-যঙ্ প্ৰত্যয় আৰু পৰোক্ষা বিভক্তি পিছত থাকিলে
ধাতু বিভঁৱাৰ নোহোৱাৰ আগতে ধাতুৰ আদি আখৰৰ দ্বিভাৱ হ'ব।

৪১৬। তৎ পূৰ্বং প্ৰাণ্ডভ্যাস ঞ্চ কথ্যতে।

ব্যাখ্যা---তৎ পূৰ্বং (তয়োঃ-দ্বিভাৱ কৃতয়োঃ পূৰ্বং) প্ৰাণ্ (প্ৰাক্ বৰ্ণং)
অভ্যাসাচ্চ কথ্যতে।

সৰলার্থ---দ্বিভাৱ হোৱা ধাতুৰ প্ৰথম আখৰক অভ্যাস বৰ্ণ বোলা হ'ব।

৪১৭। তত্ত্বানাং হি লোপো ভৱতি।

ব্যাখ্যা---তত্ত্ব (অভ্যাসে বিষয়ে) অনাদি হ্নঃ (আদি ভিন্নঃ ব্যঞ্জন বৰ্ণঃ)
লুপ্তে (লোপো ভৱতি)।

সৰলার্থ---সেই অভ্যাস বৰ্ণৰ পূৰ্ব ভিন্ন ব্যঞ্জন বৰ্ণৰ লোপ হ'ব।
উদাহৰণ---অশিশ্ৰিয়ৎ।

৪১৮। অঘোষোৰ্দ্ধ্বস্থিতান্ শিট্।

ব্যাখ্যা---অঘোষোৰ্দ্ধ্বস্থিতান্ (অঘোষ বৰ্ণস্যোৰ্দ্ধ্বস্থিতান্) শিট্ (শিট
সংজ্ঞক বৰ্ণান্) লুপ্তে।

সৰলার্থ---অঘোষ বৰ্ণৰ ওপৰত থকা শিট্ সংজ্ঞক বৰ্ণৰ লোপ হ'ব।
উদাহৰণ---তুচ্চাৱ।

৪১৯। হ্রস্বঃ।

ব্যাখ্যা---অভ্যাসস্য দীৰ্ঘ বৰ্ণস্য হ্রস্বঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ---ধাতুৰ অভ্যাস বৰ্ণৰ দীৰ্ঘ বৰ্ণ হ্রস্ব হ'ব। উদা---পপৌ।

৪২০। ঋ বৰ্ণাস্যাকাৰঃ।

ব্যাখ্যা---অভ্যাসে সতি ধাতো ঋবৰ্ণস্য স্থানে অকাৰঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ---অভ্যাস হলে ধাতুৰ ঋকাৰৰ অ হ'ব। উদাহৰণ---সসৃম।

৪২১। হস্য জঃ।

ব্যাখ্যা---অভ্যাসে সতি ধাতোঃ হস্য (হ বৰ্ণস্য স্থানে) জঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ---অভ্যাস হলে ধাতুৰ হ বৰ্ণৰ ঠাইত জ হ'ব। উদাহৰণ---জহৌ।

৪২২। প্ৰথমঃ স্যাৱিতীয়স্য চতুৰ্থস্য তৃতীয় কঃ ।

ব্যাখ্যা—অভ্যাসে সতি দ্বিতীয়স্য (বৰ্ণস্য স্থানে) প্ৰথমঃ বৰ্ণঃ স্যাৎ.

চতুৰ্থস্য (বৰ্ণস্য চ স্থানে) তৃতীয় বৰ্ণশ্চ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ধাতুৰ অভ্যাস হলে অভ্যাসৰ দ্বিতীয় বৰ্ণৰ ঠাইত প্ৰথম বৰ্ণ

আৰু চতুৰ্থ বৰ্ণৰ ঠাইত তৃতীয় বৰ্ণ হ'ব । উদাহৰণ—তিষ্ঠাসতি ।

৪২৩। ক বৰ্ণস্য চ বৰ্গঃ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—অভ্যাসে সতি ধাতোঃ ক বৰ্ণস্য স্থানে চ বৰ্গঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অভ্যাস হলে ধাতুৰ ক বৰ্ণ বৰ্ণৰ ঠাইত চ বৰ্ণৰ বৰ্ণ

হ'ব । উদাহৰণ—চকমে ।

৪২৪। ইতি সাধাৰণো বিধিঃ ।

ব্যাখ্যা—ইতি (পূৰ্বোক্তঃ অভ্যাসঃ) সাধাৰণ বিধিঃ (সৰ্বত্র অভ্যাসে বিষয়ে নিয়মঃ) বিজ্ঞেয়ঃ ।

সৰলার্থ—পূৰ্বোক্ত নিয়মবোৰ ধাতুৰ অভ্যাস বৰ্ণৰ বিষয়ে প্ৰয়োগ কৰা হ'ব ।

৪২৫। স্ববাদীনাং দ্বিতীয়স্ত্বক্ৰবং দ্বিঃ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—ইন্ চতি পৰে সতি স্ববাদীনাং ধাতুনাং দ্বিতীয়ং তু অক্ৰবং (অনাদ্যমপি দ্বিতীয়মক্ৰবং) দ্বিঃ দ্বিৰ্ভাবঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ইন্-চঙ্ প্ৰত্যয় হলে স্ববাদি ধাতুৰ দ্বিতীয় বৰ্ণৰ দ্বিৰ্ভাব হ'ব । উদাহৰণ—অপিপৎ ।

৪২৬। পৰং প্ৰতি দ্বিবীৰ্য্যো যিঃ সন্ চ ।

ব্যাখ্যা—ঈৰ্য্যঃ (ঈৰ্য্য ধাতোঃ পৰঃ) যিঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, সন্ চ (সন্ প্ৰত্যয়শ্চ স্যাৎ) পৰং প্ৰতি দ্বিঃ দ্বিৰ্ভাবশ্চ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ঈৰ্য্য ধাতুৰ পিছত যিঙ্ প্ৰত্যয়ৰ ই হ'ব আৰু সন্ প্ৰত্যয় হলে সন্ প্ৰত্যয়ও দ্বিৰ্ভাব হ'ব । উদাহৰণ—ঈষ্মিষ্মিষতি ।

৪২৭। নহদৰ সংযোগান্তাক্ৰবয়েণানুপুংঞো ষতি চ ।

ব্যাখ্যা—এৰাং (প্ৰাণ্ডন্ত স্ববাদীনাং ধাতুনাং) নহদৰ সংযোগঃ ধাতুভ্যঃ উপুংঞঃ ধাতোঃ ষতি চ (ষঙ্ প্ৰত্যয়ে চ পৰে) অন্তাক্ৰবং প্ৰতি-দ্বিৰ্ভাবশ্চ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—আগত উল্লিখিত স্বৰাদি হোৱা ধাতুবোৰৰ, ন-ৰ-প-ৰ সংযুক্ত হোৱা ধাতুৰ আৰু প্ৰত্যয়ান্ত উণ্ড্ৰ ধাতুৰ শেষৰ আখৰৰ দ্বিৰ্ভাৱ হ'ব। উদাহৰণ—প্ৰোজ্জুনৰিষতি।

৪২৮। নাম্যাদেশানৰাৰাঙ্ক পৰৱৰ্ণেন যোজনম্।

ইন্যায়ারৌ কেৱলাচঃ কৃত্বা দ্বিৰ্বচনং কুৰু ॥

ব্যাখ্যা—নাম্যাদেশান (অৰ্-আবত্ৰং-উত্ৰং চ) পৰৱৰ্ণেন (পৰস্থিতৱৰ্ণেন) যোজনং (মেলনং কৃত্বা) দ্বিৰ্বচনং কুৰু, কেৱলাচঃ (ব্যঞ্জনাসং যোগস্য স্বৰান্তস্য ধাতোঃ) ইনিসতি আয়াৰৌ (আয়-আৰৌ চ কৃত্বা) দ্বিৰ্বচনং কুৰু।

সৰলার্থ—নামী সংজ্ঞক বৰ্ণৰ আদেশ হোৱা অৰ্-আৰ্ আৰু উকাৰাদি বৰ্ণসমূহ পিছৰ বৰ্ণত সংযোগ কৰি দ্বিৰ্ভাৱ কৰিব আৰু কেৱল স্বৰান্ত ধাতুৰ পিছত ইন্ প্ৰত্যয় কৰি আয় আৰু আৰ্ হোৱাৰ পিছত দ্বিৰ্ভাৱ কৰিব লাগিব। উদাহৰণ—মেমীয়তে।

৪২৯। সম্প্ৰসাৰণমভ্যাসে ব্যথি দ্যুত্যোঃ।

ব্যাখ্যা—চঙাদিস্থ প্ৰত্যয়েষু সতিষু ব্যথি দ্যুত্যোঃ (ব্যথ্-দ্যুত্ ধাত্বোঃ) অভ্যাসে বিষয়ে সম্প্ৰসাৰণং স্যাৎ।

সৰলার্থ—চঙ আদি প্ৰত্যয় হলে ব্যথ্ আৰু দ্যুৎ ধাতুৰ অভ্যাস বৰ্ণৰ সম্প্ৰসাৰণ হ'ব। উদাহৰণ—অবিবাথৎ।

৪৩০। নাম ধাতো বনিয়মাশ্বিঃ।

ব্যাখ্যা—নাম ধাতোঃ (তস্য) অনিয়মাৎ (নিয়মং বিনা) দ্বিঃ (দ্বিৰ্ভাৱঃ স্যাৎ)।

সৰলার্থ—নাম ধাতুৰ অনিয়ম হেতুকে দ্বিৰ্ভাৱ হ'ব। উদাহৰণপপুটীয়তি।

৪৩১। আভীক্ল্যৰীপসয়োৰ্ব্যাসে পদং দ্বিঃ। ত্ৰিশ্চসন্ত্ৰমে।

ব্যাখ্যা—ব্যাসে (অসমাসে সতি) আভীক্ল্য ৰীপসয়োঃ (গম্যমানয়োঃ সতোঃ) পদং দ্বিঃ (দ্বিৰ্ভাৱঃ স্যাৎ) সন্ত্ৰমে (ত্ৰয়াং গম্যমানায়াং সত্যং) পদং দ্বিঃ (দ্বিৰ্ভাৱঃ স্যাৎ)।

সৰলার্থ—সমাস নহলে আভীক্ল্য আৰু ৰীপসা অৰ্থ বুজালে পদৰ দ্বিৰ্ভাৱ হ'ব। শীঘ্ৰ হোৱা অৰ্থ বুজালে পদৰ কেতিয়াবা দ্বিৰ্ভাৱ হ'ব। উদাহৰণ—বৃক্ষং বৃক্ষং প্ৰতি সিঞ্চতি।

৪৩২। একস্য প্ৰাচি সূৰ্ভলুক্চ ।

ব্যাখ্যা—প্ৰাচি (অভ্যাসে বিষয়ে) একস্য (শব্দস্য) সূৰ্ভলুক্চ (সুপ্
বিভক্তিবল্লোপঃ স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—এক শব্দৰ দ্বিভাৱ হলে অভ্যাস পদৰ সুপ্ বিভক্তিৰ লোপ
হ'ব । উদাহৰণ—বন্বনান্নাতে ।

৪৩৩। পৃঁব্বদ্বাৰশ্চ পীড়ায়াম্ ।

ব্যাখ্যা—পীড়ায়াম্ গম্যমানায়াম্ সত্যং প্ৰাচি বিষয়ে পুংৰক্তাৱঃ স্যাৎ
সূৰ্ভলুক্চ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—পীড়া কৰা অৰ্থ বুজালে অভ্যাসত পুংৰৎ হ'ব আৰু সুপ্
বিভক্তিৰ লোপ হ'ব । উদাহৰণ—গতগতঃ ।

৪৩৪। সদৃশে ঙ্গণ ৰাচিনঃ ।

ব্যাখ্যা—সদৃশে অৰ্থে গম্যমানে সতি ঙ্গণ ৰাচিনঃ (শব্দস্য) দ্বিভাৱঃ,
সূৰ্ভলুক্ পুংৰক্তাৱশ্চ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সদৃশ অৰ্থ বুজালে ঙ্গণবাচক শব্দৰ দ্বিভাৱ, পিছত থকা
সুপ্ বিভক্তিৰ লোপ আৰু পুংৰক্তাৱ হ'ব । উদাহৰণ—পটু পটুঃ ।

৪৩৫। অকৃচ্ছৈ ৰা প্ৰিয়সুখে ।

ব্যাখ্যা—অকৃচ্ছৈ (অকৃষ্টে অৰ্থে গম্যমানে সতি) প্ৰিয়সুখে (প্ৰিয়সুখ
শব্দৌ) ৰা (ৱিকল্পেন) দ্বিভাৱঃ শুভঃ, প্ৰাচি সূৰ্ভলুক্চ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অন্যাসে হোৱা অৰ্থ বুজালে প্ৰিয় আৰু সুখ শব্দৰ বিকল্পে
দ্বিভাৱ হ'ব আৰু অভ্যাসত সুপ্ বিভক্তি লোপ হ'ব ।
উদাহৰণ—সুখ সুখেন ।

৪৩৬। সম্মত্য সৃয়য়োঃ সম্বোধনং বাক্যাদি সংস্থিতম্ ।

ব্যাখ্যা—সম্মত্য সৃয়য়োঃ (সম্মানম সূয়াৰ্থয়োঃ গম্যমানয়োঃ সতোঃ)
বাক্যাদি সংস্থিতং (বাক্যস্যাদৌস্থিতং) সম্বোধনং (পদং) দ্বিভাৱঃ
স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সম্মান আৰু কুৎসা ৰটনা কৰা অৰ্থ বুজালে বাক্যৰ
আদিতে থকা সম্বোধনবাচক পদৰ দ্বিভাৱ হ'ব ।

উদাহৰণ—ৰাম ৰাম মহাৰাহো ।

৪৩৭। উপৰ্য্য ধাধসোঃ দ্বিঃ স্যুঃ সামীপ্যে ।

ব্যাখ্যা—সামীপ্যে অৰ্থে গম্যমানেসতি উপৰ্য্যধাধসোঃ (উপৰি-অধি-অধসঃ) দ্বিঃ (দ্বিৰ্ভাৱঃ) স্যুঃ (ভৱেয়ুঃ) ।

সৰলার্থ—সন্নিহিত অৰ্থ বুজানে উপৰি-অধি-অধস্ শব্দৰ দ্বিৰ্ভাৱ হ'ব ।
উদাহৰণ—উপৰ্য্যপৰি ।

৪৩৮। বৰ্জ্জনে পৰিঃ ।

ব্যাখ্যা—বৰ্জ্জনে-অৰ্থে গম্যমানে সতি পৰি (শব্দঃ) দ্বিৰ্ভাৱঃ স্যাত্ ।

সৰলার্থ—বৰ্জ্জন কৰা অৰ্থ বুজানে পৰি শব্দৰ দ্বিৰ্ভাৱ হ'ব ।
উদাহৰণ—পৰি পৰিদেৱঃ ।

৪৩৯। উপ প্ৰসমুদাং পাদ পূৰ্ণে দ্বিঃ । পৰে ৰপি ।

ব্যাখ্যা—উপ প্ৰসমুদাং (উপ-প্ৰ-সম্-উৎ-এমাং দ্বিৰ্ভাৱঃ স্যাত্) পাদ পূৰ্ণে অৰ্থে পৰিঃ-অপি দ্বিৰ্ভাৱঃ শ্চ স্যাত্ ।

সৰলার্থ—উপ-প্ৰ-সম্-উৎ শব্দৰ দ্বিৰ্ভাৱ হ'ব আৰু পাদপূৰ্ণ অৰ্থ বুজানে পৰি আৰু অপি শব্দ দ্বিৰ্ভাৱ হ'ব ।
উদাহৰণ—প্ৰপ্ৰণম্য মহাদেৱম্ ।

৪৪০। কেচি দীৰ্ঘ দ্বিকল্পিত্যাং সিদ্ধা ঘনাঘনাদয়ঃ ।

ব্যাখ্যা—দীৰ্ঘ দ্বিকল্পিত্যাং (পূৰ্ব পদান্ত দীৰ্ঘ দ্বিৰ্বচনাত্ম্যাম্) অৰ্থ বিশেষ ব্যৱস্থয়া হেতুভূতয়া চ ঘনাঘনাদয়ঃ (কেচিৎ শব্দাঃ) সিদ্ধাঃ (নিপাতনাৎ সিদ্ধাঃ স্যুঃ) ।

সৰলার্থ—পূৰ্ব পদত হোৱা দীৰ্ঘ আৰু দ্বিৰ্বচন আদি বিশেষ ব্যৱস্থা হেতুকে ঘনাঘনাদি শব্দৰ দৰে কিছুমান শব্দ নিপাতনত সিদ্ধ হৈছে ।
উদাহৰণ—হদাৱদঃ ।

৪৪১। ৰোলঃ কপিৰিকাদে ৰ্বা ।

৪৪২। ব্যাড়াদীনাস্ত ডস্য লঃ ।

ব্যাখ্যা—কপিৰিকাদেঃ (শব্দস্য) বা (দ্বিকল্পেন) ৰঃ (ৰস্য স্থানে) লঃ স্যাত্, ব্যাড়াদীনাস্ত (শব্দানাং) ডস্য স্থানে লশ্চ স্যাত্ ।

সৰলার্থ—কপিৰিকাদি শব্দৰ ৰ বৰ্ণৰ ঠাইত বিকল্পে ল হ'ব, আৰু ব্যাড়াদি শব্দৰ ড বৰ্ণৰ ঠাইত ল হ'ব ।
উদাহৰণ—ৰগ্ঃ—লঘুঃ ।

৪৪৩। কচাদেওঁ নুৰুজ্জাচ্ স্যাৎ কৰ্ত্তব্য্যাত্মানে পদম্ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তবি বাচ্যে সতি কচাদেঃ ধাতোঃ ওনুৰুজ্জাচ্ (ধাতোশ্চ পৰঃ) আত্মানে পদং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কৰ্ত্ত্ববাচ্য হলেও কচাদি ধাতু আৰু ও বৰ্ণ অনুৰুদ্ধ হোৱা ধাতুৰ আত্মানে পদ হ'ব । উদাহৰণ—ৰোচতে ।

৪৪৪। ক্ৰিয়া বিনিময়ে সৰ্ব্ব ধাতুভ্যঃ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তবি বাচ্যে সতি ক্ৰিয়া বিনিময়ে (ক্ৰিয়া-পৰিৱৰ্ত্তে-অৰ্থে গম্যমানে চ সতি) সৰ্ব্ব ধাতুভ্যঃ পৰঃ আত্মানে পদং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কৰ্ত্ত্ববাচ্যত ক্ৰিয়া পৰিৱৰ্ত্তন অৰ্থ হলে সকলো গণীয় ধাতুৰ আত্মানে পদ প্ৰয়োগ হ'ব । উদাহৰণ—ব্যতিভৱতে ।

৪৪৫। নহসাদিকাৎ ।

৪৪৬। অহাঞ্ হিংসার্থ গত্যৰ্থাৎ সান্যোহন্যাতি পদাদপি ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তবি বাচ্যে সতি ক্ৰিয়া ব্যতিহাৰে-অৰ্থে চ সতি হসাদিকাৎ (হসাদি ধাতোঃ পৰঃ) অহাঞ্ (হাঞ্ ভিন্নঃ) হিংসার্থ গত্যৰ্থাক্কা-তোশ্চ পৰঃ সান্যো-অন্যাতি-পদাদপি (অন্যো-অন্য-উপপদাক্কা-তোশ্চপি) আত্মানে পদং ন স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কৰ্ত্ত্ববাচ্য হলে আৰু ক্ৰিয়া পৰিৱৰ্ত্তন অৰ্থ বুজালে হসাদি ধাতুৰ আৰু হা ভিন্ন ধাতুৰ, হিংসার্থ আৰু গত্যৰ্থ বুজোৱা ধাতুৰ আৰু অন্য-অন্যোদি শব্দ উপপদ হোৱা ধাতুৰ আত্মানে পদ নহ'ব । উদাহৰণ—ব্যতিহসতি ।

৪৪৭। প্ৰাদীনাচ্ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তবি প্ৰাদীনাৎ কেছাৎশ্চিৎ (উপসৰ্গানাং ছোগে) ধাতোৰাত্মানে পদং স্যাৎ । ইতি অধিকাৰঃ ।

সৰলার্থ—কৰ্ত্ত্ববাচ্য হলে কোনো কোনো উপসৰ্গমুক্ত ধাতুৰ আত্মানে পদ হ'ব । এয়েই অধিকাৰ হ'ব ।

৪৪৮। ৰিপৰাভ্যাং জেঃ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তবি বাচ্যে ৰিপৰাভ্যাং (উপসৰ্গাভ্যাং পৰঃ) জেঃ (জি ধাতোঃ) আত্মানে পদং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কৰ্তৃবাচ্য হলে বি আৰু পৰা উপসৰ্গযুক্ত জি ধাতুৰ আত্মানে
পদ হ'ব। উদাহৰণ—বিজয়তে।

৪৪৯। বিপৰ্য্যায় পৰাৎ ক্ৰিয়ঃ।

ব্যাখ্যা—কৰ্তৃবি বাচ্যে বিপৰ্য্যায় পৰাৎ (বি-পৰি-অৰ-উপসৰ্গেভ্যঃ পৰঃ)
ক্ৰিয়ঃ (ক্ৰী ধাতোঃ) আত্মানে পদং স্যাৎ।

সৰলার্থ—কৰ্তৃবাচ্য বুজালে বি-পৰি-অৰ উপসৰ্গযুক্ত ক্ৰী ধাতুৰ আত্মানে
পদ হ'ব। উদাহৰণ—বিক্ৰীণীতে।

৪৫০। স্বাগ্না বিকাশ আণ্ড দাঞঃ।

ব্যাখ্যা—কৰ্তৃবি বাচ্যে সতি স্বাগ্না বিকাশ (কৰ্তৃবঙ্গস্য-বিকাশাভাৱে চ
সতি) আণ্ড দাঞঃ (আণ্ড পূৰ্ব্বাৎ দাঞ্ ধাতোঃ) আত্মানে পদং
স্যাৎ।

সৰলার্থ—কৰ্তৃবাচ্য বুজালে আৰু কৰ্তাৰ নিজৰ অগ্নি বিকাশ হোৱা
নুবুজালে আযুক্ত দা ধাতুৰ আত্মানে পদ হ'ব। উদাহৰণ—আদণ্ডে।

৪৫১। আণ্ড নু প্ৰচ্ছেশ্চ।

ব্যাখ্যা—কৰ্তৃবি বাচ্যে আণ্ড নু প্ৰচ্ছেশ্চ (আণ্ডযুক্ত নু-প্ৰচ্ছেঃ-ধাত্বেশ্চ)
আত্মানে পদং স্যাৎ।

সৰলার্থ—কৰ্তৃবাচ্য হলে আযুক্ত নু আৰু প্ৰচ্ছ ধাতুৰ আত্মানে পদ
হ'ব। উদাহৰণ—আপৃচ্ছ।

৪৫২। নে বিবশঃ।

ব্যাখ্যা—কৰ্তৃবি বাচ্যে নেবিশঃ (নি যুক্ত বিশ্ ধাতোঃ) আত্মানে পদং
স্যাৎ।

সৰলার্থ—কৰ্তৃবাচ্য হলে নি যুক্ত বিশ্ ধাতুৰ আত্মানে পদ হ'ব।
উদাহৰণ—নিবিশতে।

৪৫৩। ক্ৰীড়তে ৰণু পৰ্য্যাণ্ডভ্যঃ।

ব্যাখ্যা—কৰ্তৃবি বাচ্যে সতি অনুপৰ্য্যাণ্ডভ্যঃ (অনু-পৰি-আণ্ড উপসৰ্গেভ্যঃ
পৰঃ) ক্ৰীড়তেঃ (ক্ৰীড় ধাতোঃ) আত্মানে পদং স্যাৎ।

সৰলার্থ—কৰ্তৃবাচ্য হলে অনু-পৰি-আযুক্ত ক্ৰীড় ধাতুৰ আত্মানে পদ
হ'ব। উদাহৰণ—অনুক্ৰীড়তে।

৪৫৪। সম্ভাৰ্জন্যকাৎ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্ত্বি ৰাচ্যে অকৃজন্যকাৎ (কৃজনভিন্ন্যকাৎ) সম্ভ (সম্ উপসৰ্গাৎ পৰস্য) ক্ৰীড়তেঃ আত্মনে পদং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কৰ্ত্ত্ববাচ্য হলে কৃজন কৰা অৰ্থ নুবুজালে সম্ উপসৰ্গযুক্ত ক্ৰীড় ধাতুৰ আত্মনে পদ হব । উদাহৰণ—সংক্ৰীড়তে ।

৪৫৫। সং বিন্যু পাদ্ হঃ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্ত্বি ৰাচ্যে সতি সংবিন্যুপাদ্ (সম্-বি-নি-উপ-উপসৰ্গেভ্যঃ পৰঃ) হঃ (হেৰ ধাতোৰাত্মনে পদং স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—কৰ্ত্ত্ববাচ্য হলে সম্-বি-নি-উপ-উপসৰ্গযুক্ত হে ধাতুৰ আত্মনে পদ হব । উদাহৰণ—সংহস্যতে ।

৪৫৬। স্পৰ্দ্ধায়ামাঙঃ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্ত্বি ৰাচ্যে স্পৰ্দ্ধায়াং গম্যমানায়াং সত্যং আঙঃ পৰস্য হেৰ ধাতোৰাত্মনে পদং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কৰ্ত্ত্ববাচ্য হলে আৰু স্পৰ্দ্ধা অৰ্থ হলে আযুক্ত হেৰ ধাতুৰ আত্মনে পদ হব । উদাহৰণ—(আহস্যতে) মল্লো মল্লম্ ।

৪৫৭। আশিষি নাথতেঃ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্ত্বি ৰাচ্যে আশিষি (আশীৰ্বাদ অৰ্থে গম্য মানে চ সতি) নাথতেঃ (নাথ্ ধাতোঃ) আত্মনে পদং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কৰ্ত্ত্ববাচ্য বুজালে আৰু আশীৰ্বাদ অৰ্থ হলে নাথ ধাতুৰ আত্মনে পদ হব । উদাহৰণ—নাথতে ।

৪৫৮। সাদৃশ্য শীলনে হঞঃ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্ত্বি ৰাচ্যে সাদৃশ্য শীলনে (সদৃশত্বস্যানুকৰণে অৰ্থে) গম্য-মানে চ সতি হঞঃ (হাঙ্ ধাতোঃ) আত্মনে পদং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কৰ্ত্ত্ববাচ্য হলে আৰু সদৃশ অনুসৰণ কৰা অৰ্থ বুজালে হা ধাতুৰ আত্মনে পদ হব । উদাহৰণ—অনুহতে ।

৪৫৯। শিক্কেজিষ্ঠাসন্যকাৎ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্ত্বি ৰাচ্যে সতি জিষ্ঠাসন্যকাৎ (জাতুমিচ্ছার্থকাৎ) শিক্কেঃ (শিক্ ধাতোঃ) আত্মনে পদং স্যাৎ ।

৪৩০ ॥ অসমীয়া প্ৰলোপবন্ধমালা ব্যাকৰণ

সৰণার্থ—কৰ্তৃবাচ্য হলে আৰু জানিবলৈ ইচ্ছা কৰা অৰ্থ বুজালে শিক্ধ
ধাতুৰ আত্মনে পদ হ'ব। উদাহৰণ—শিক্ধতে।

৪৬০। সমো গমুচ্ছি প্ৰচ্ছত্তি দৃগ্দিদী স্বৰতি শ্ৰৱঃ।
অকৰ্ম্মকাৎ।

ব্যাখ্যা—সমঃ (সমোপসৰ্গাৎ পৰঃ) গমুচ্ছি প্ৰচ্ছত্তিদৃগ্দিদী সৃঃশ্ৰৱঃ-
অকৰ্ম্মকাৎ সৰ্বস্মাক্কাতোঃ-আত্মনে পদং স্যাৎ।

সৰণার্থ—সম্ যুক্ত অকৰ্ম্মক গম্-ঋ-প্ৰচ্ছ-ঋ-দৃ-বিদ-সৃ আৰু
শ্ৰু ধাতুৰ আত্মনে পদ হ'ব। উদাহৰণ—সগচ্ছতে।

৪৬১। স্বকীয়াজ কৰ্ম্মকাচ্চ ব্যদন্তপঃ।

ব্যাখ্যা—স্বকীয়াজ কৰ্ম্মকাৎ (নিজস্যাগবাচক-অকৰ্ম্মকাৎ) ব্যদঃ (বি
উদ্ভাৎ পৰঃ) তপঃ (তপ্ ধাতোঃ) আত্মনে পদং স্যাৎ।

সৰণার্থ—নিজৰ অগ্ৰবাচক পদ অকৰ্ম্মক হোৱা বুজালে, বি আৰু
উৎ উপসৰ্গযুক্ত তপ্ ধাতুৰ আত্মনে পদ হ'ব। উদাহৰণ—উত্তপতে।

৪৬২। এৱ মাণ্ডো যম হনঃ।

ব্যাখ্যা—এৱং (স্বাজ কৰ্ম্মকাদকৰ্ম্মকাচ্চ) আওঃ (আও্ যুক্ত) যম
হনঃ (যম্-হন্ ধাতোঃ) আত্মনে পদং স্যাৎ।

সৰণার্থ—নিজৰ অগ্ৰবাচক পদ কৰ্ম্ম নাইবা অকৰ্ম্মক হলে আযুক্ত
যম্ আৰু হন্ ধাতুৰ আত্মনে পদ হ'ব। উদাহৰণ—আযচ্ছতে।

৪৬৩। জানাতেঃ স্যাদ পহুৱে।

ব্যাখ্যা—অপহুৱে (মিথ্যাভাষণে-অৰ্থে গম্যমানে সতি) জানাতেঃ (জা
ধাতোঃ) আত্মনে পদং স্যাৎ।

সৰণার্থ—মিছা কথা কোৱা অৰ্থ বুজালে জা ধাতুৰ আত্মনে পদ
হ'ব। উদাহৰণ—অপজানীতে।

৪৬৪। সম্প্ৰতি ভ্যামনুৎ কঠাস্মৰণে।

ব্যাখ্যা—অনুৎকঠা স্মৰণে-অৰ্থে গম্যমানে সতি সম্প্ৰতিভ্যাং উপসৰ্গা-
ভ্যাং পৰস্য ভা ধাতোৰাত্মনে পদং স্যাৎ।

সৰলার্থ—উৎকৰ্ণা ভিন্ন স্মৰণ কৰা অৰ্থ বুজালে সম প্ৰতি উপসৰ্গযুক্ত
তা ধাতুৰ আত্মানে পদ হব। উদাহৰণ—সংজানীতে।

৪৬৫। অকস্ম'কাদপি।

ব্যাখ্যা—অকস্মকাদপি (অবিবৰ্জিত স্বাৎ) তা ধাতোৰ আত্মানে পদং স্যাৎ।

সৰলার্থ—কস্মৰ বিবৰ্জা নহলে তা ধাতুৰ আত্মানে পদ হব।

উদাহৰণ—জানীতে।

৪৬৬। উদঃ শ্বেহনূৰ্জ্চেট্টায়াম্।

ব্যাখ্যা—অনূৰ্জ্ চেট্টায়াম্ গম্যমানাস্থাং সত্য্যং উদঃ পৰঃ স্থঃ (স্থা
ধাতোঃ) আত্মানে পদং স্যাৎ।

সৰলার্থ—উৰ্জ্ উত্তোলন কৰা অৰ্থ নুবুজালে উৎ যুক্ত স্থা ধাতুৰ আত্মানে
পদ হব। উদাহৰণ—উত্তিষ্ঠতে।

৪৬৭। স্থঃ শ্বেয়াখ্যা প্ৰকাশনে।

ব্যাখ্যা—শ্বেয়াখ্যা (বিবাদপদ নিৰ্ণায়ক কথনে) প্ৰকাশনে চ (স্বাভি প্ৰায়
ব্যঞ্জে চ অৰ্থে গম্যমানে সতি) স্থঃ (স্থা ধাতোঃ) আত্মানে পদং
স্যাৎ।

সৰলার্থ—বিবাদ নিৰ্ণায়ক ঙক আদিক বুজালে আৰু নিজৰ অতিমত
প্ৰকাশ কৰা অৰ্থ বুজালে স্থা ধাতুৰ আত্মানে পদ হব।

উদাহৰণ—তিষ্ঠতে ওৰো।

৪৬৮। সম ব প্ৰবিভ্যঃ।

ব্যাখ্যা—সম ব প্ৰবিভ্যঃ (সম্-অব্-প্ৰ-বি-এভ্যঃ-উপসৰ্গেভ্যঃ পৰঃ)
স্থা ধাতোৰ আত্মানে পদং স্যাৎ।

সৰলার্থ—সম্-অব্-প্ৰ-বি উপসৰ্গযুক্ত স্থা ধাতুৰ আত্মানে পদ হব।

উদাহৰণ—প্ৰতিষ্ঠতে।

৪৬৯। আঙঃ প্ৰতিজ্ঞানে।

ব্যাখ্যা—প্ৰতিজ্ঞানে (অঙ্গীকাৰে-অৰ্থে গম্যমানে সতি) আঙঃ পৰঃ স্থা
ধাতোৰ আত্মানে পদং স্যাৎ।

সৰলার্থ—অঙ্গীকাৰ কৰা অৰ্থ বুজালে আ উপসৰ্গযুক্ত স্থা ধাতুৰ
আত্মানে পদ হব। উদাহৰণ—আতিষ্ঠতে।

৪৭০। উপাৎপথি ।

ব্যাখ্যা—পথি কৰ্ত্তবি সতি উপাৎ (উপোপসৰ্গাৎ পৰঃ স্থা ধাতোঃ) আত্মনে পদং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—পথ কৰ্ত্তা হোৱা বুজালে উপপূৰ্বক স্থা ধাতুৰ আত্মনে পদ হ'ব । উদাহৰণ—উপতিষ্ঠতে ।

৪৭১। পূজাদৌ মন্তকৰণে ।

ব্যাখ্যা—পূজাদৌ (অৰ্থে) মন্তকৰণে চ অৰ্থে গম্যমানে সতি উপাৎ পৰঃ স্থা ধাতোৰাত্মনে পদং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—পূজা আৰু মন্ত পাঠ কৰা অৰ্থ বুজালে উপ উপসৰ্গযুক্ত স্থা ধাতুৰ আত্মনে পদ হ'ব । উদাহৰণ—উপতিষ্ঠতে ।

৪৭২। লিপ্সায়াং বা ।

ব্যাখ্যা—লিপ্সায়াং (লম্ধুমিচ্ছায়াং গম্যমানায়াং সত্যঃ) উপাৎ পৰঃ স্থা ধাতোঃ বা (বিকল্পেন) আত্মনে পদং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—লাভৰ ইচ্ছা কৰা অৰ্থ বুজালে উপ উপসৰ্গযুক্ত স্থা ধাতুৰ বিকল্পে আত্মনে পদ হ'ব । উদাহৰণ—উপতিষ্ঠতি ।

৪৭৩। সমঃ ক্লৃৱঃ ।

ব্যাখ্যা—সমঃ (সমুপসৰ্গাৎ পৰঃ) ক্লৃৱঃ (ক্লৃ ধাতোৰাত্মনে পদং স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—সম্ উপসৰ্গযুক্ত ক্লৃ ধাতুৰ আত্মনে পদ হ'ব ।
উদাহৰণ—সংক্লৃতে ।

৪৭৪। নিয়ঃ সম্মাননাদৌ ।

ব্যাখ্যা—সম্মাননাদৌ অৰ্থে গম্যমানে সতি নিয়ঃ (নী ধাতোঃ) আত্মনে পদং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সন্মান কৰা অৰ্থ বুজালে নী ধাতুৰ আত্মনে পদ হ'ব ।
উদাহৰণ—নয়তে সদসি ।

৪৭৫। বেঃ কৰ্ত্তৃশ্চেহদেহ কৰ্ম্মণি ।

ব্যাখ্যা—অদেহকৰ্ম্মণি (দেহ ভিন্ন কৰ্ম্মণি বিষয়ে) কৰ্ত্তৃশ্চে সতি বেঃ (বি উপসৰ্গাৎ পৰঃ) নী ধাতোঃ আত্মনে পদং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সেহ ভিন্ন অন্য অঙ্গবাচক কৰ্মপদ কৰ্ত্তাৰ দৰে হলে বি
উপসৰ্গযুক্ত নী ধাতুৰ আত্মনে পদ হব। উদাহৰণ—বিনয়তে।

৪৭৬। পৰোপাত্য্যাক বৃত্তাদৌ ক্ৰমঃ ।

ব্যাখ্যা—বৃত্তাদৌ অৰ্থে গম্যমানে সতি পৰোপাত্য্যাক (পৰা-উপ-উপসৰ্গযুক্ত্যাম)
চ কাৰাদনুপসৰ্গাচ্চ ক্ৰমঃ (ক্ৰম্ ধাতোঃ) আত্মনে পদং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—বৃত্তি (জীৱিকা) আদি অৰ্থ হলে পৰা আৰু উপ উপসৰ্গযুক্ত
ক্ৰম্ ধাতুৰ আত্মনে পদ হব। কেতিয়াবা উপসৰ্গ নেথাকিলেও
আত্মনে পদ হব। উদাহৰণ—ক্ৰমতেবুদ্ধিঃ ।

৪৭৭। বা নুপসৰ্গতঃ ।

ব্যাখ্যা—অনুপসৰ্গতঃ (উপসৰ্গযোগাভাৱে সতি) বা (বিকল্পেন) ক্ৰম্
ধাতোৰাত্মনে পদং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—উপসৰ্গযুক্ত নহলেও ক্ৰম্ ধাতুৰ বিকল্পে আত্মনে পদ হব।
উদাহৰণ—ক্ৰমতে—ক্ৰামতি ।

৪৭৮। উদগমে জ্যোতিষামাঙঃ ।

ব্যাখ্যা—উদগমে (উৰ্দ্ধগমনে—অৰ্থে সতি) জ্যোতিষাং (জ্যোতিষ্কানাং)
আঙঃ পৰঃ ক্ৰম্ ধাতোৰাত্মনে পদং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—জ্যোতিষ্কবিলাকৰ উৰ্দ্ধগমন কৰা অৰ্থ বুজালে আ যুক্ত
ক্ৰম্ ধাতুৰ আত্মনে পদ হব। উদাহৰণ—আক্ৰমতে—ইন্দুঃ ।

৪৭৯। প্ৰোপাত্য্যামাদি কৰ্ম্মণি ।

ব্যাখ্যা—আদি কৰ্ম্মণি (প্ৰথম ক্ৰিয়ান্নাং গম্যমানান্নাং সত্য্যং) প্ৰোপা-
ত্যাং (প্ৰ-উপ-উপসৰ্গাত্যাং পৰঃ) ক্ৰম্ ধাতোঃ আত্মনে পদং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—প্ৰথম ক্ৰিয়া বুজালে প্ৰ আৰু উপ উপসৰ্গযুক্ত ক্ৰম্ ধাতুৰ
আত্মনে পদ হব। উদাহৰণ—প্ৰক্ৰমতে ।

৪৮০। পদন্যাসে বিশেষে ৰেঃ ।

ব্যাখ্যা—পদন্যাসে (পদ বিচ্ছেপনে—অৰ্থে গম্যমানে সতি) ৰেঃ (বি
উপসৰ্গাৎ পৰঃ) ক্ৰম্ ধাতোৰাত্মনে পদং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—পদ বিচ্ছেপ, খোজ কৰা অৰ্থ হলে বি উপসৰ্গযুক্ত ক্ৰম
ধাতুৰ আত্মনে পদ হ'ব। উদাহৰণ—বিক্ৰমতে হয়ঃ।

৪৮১। ভাসন জ্ঞান বিমতি যত্নোপ মন্ত্ৰণে বদঃ।

ব্যাখ্যা—ভাসন জ্ঞান বিমতি যত্নোপ মন্ত্ৰণে (এমু-অৰ্থেমু-গম্যমানামু
সতিমু) বদঃ (বদ্ ধাতোৰ আত্মনে পদং স্যাৎ)।

সৰলার্থ—বন্তুতা দিয়া, জ্ঞান থকা, বিমতি অৰ্থাৎ বিবাদ কৰা, মন্ত্ৰ
কৰা আৰু পৰামৰ্শ কৰা আদি অৰ্থ বুজালে বদ ধাতুৰ আত্মনে
পদ হ'ব। উদাহৰণ—বদতে ধীমান্।

৪৮২। সঙ্ঘোক্তৌ বাদিনাম্।

ব্যাখ্যা—বাদিনাং (ব্যক্তবাচাং) সঙ্ঘোক্তৌ (সমূহসা-উক্তিঃ-অৰ্থে-গম্য-
মানে সতি বদ্ ধাতোৰ আত্মনে পদং স্যাৎ)।

সৰলার্থ—প্ৰকাশিত কথা হলে আৰু সামূহিক উক্তি কৰা অৰ্থ বুজালে
বদ ধাতুৰ আত্মনে পদ হ'ব। উদাহৰণ—সম্প্ৰবদন্তে--।

৪৮৩। বিপ্ৰলাপে বা।

ব্যাখ্যা—বিপ্ৰলাপে (বিবন্ধ ভাষণে অৰ্থে গম্যমানে সতি) বা (বিবন্ধেন)
বদ্ ধাতোৰ আত্মনে পদং স্যাৎ।

সৰলার্থ—বিবন্ধ ভাষণ দিয়া অথ হলে বদ ধাতুৰ বিবন্ধে আত্মনে
পদ হ'ব। উদাহৰণ—বিপ্ৰবদন্তে।

৪৮৪। অনৌৰকস্মৃকাৎ।

ব্যাখ্যা—অনোঃ (অনুপসৰ্গাৎ পৰঃ) অকস্মৰ্শকাৎ বদ ধাতোঃ আত্মনে
পদং স্যাৎ।

সৰলার্থ—অকস্মৰ্শক হলে অনু উপসৰ্গযুক্ত বদ্ ধাতুৰ আত্মনে পদ
হ'ব। উদাহৰণ—অনুবদতে।

৪৮৫। অৰাৎ পৰস্মাদিগৰতেঃ।

ব্যাখ্যা—অৰাৎ (অৰোপসৰ্গাৎ) পৰস্মাদিগৰতেঃ (গিৰ্ ধাতোঃ) আত্মনে
পদং স্যাৎ।

সৰলার্থ—অৰ উপসৰ্গযুক্ত গিৰ্ ধাতুৰ আত্মনে পদ হ'ব।
উদাহৰণ—অৰগিৰতে।

৪৮৬। সমোহভ্যুপ গমে ।

ব্যাখ্যা—অভ্যুপগমে (অঙ্গীকাৰে-অৰ্থে সতি) সমঃ (সমুপসৰ্গাৎ পৰঃ) গিব্ ধাতোৰাৱানে পদং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অঙ্গীকাৰ কৰা অৰ্থ হলে সম্মুখত গিব্ ধাতুৰ আৱানে পদ হ'ব । উদাহৰণ—সংগিৰিতে ।

৪৮৭। দাণশ্চতুৰ্থ্যৰ্থ তৃতীয়য়া ।

ব্যাখ্যা—চতুৰ্থ্যৰ্থ তৃতীয়য়া (অশিষ্ট ব্যৱহাৰ হেতুতৃত্বা) সমুপসৰ্গাৎ দাণঃ (দা ধাতোৰাৱানে পদং স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—চতুৰ্থী বিভক্তিৰ অৰ্থত অশিষ্ট ব্যৱহাৰ বুজোৱা কাৰণে তৃতীয়মুক্ত পদৰ পিছত থকা সম্মুক্ত দা ধাতুৰ আৱানে পদ হ'ব । উদাহৰণ—সংপ্ৰযচ্ছন্তে ।

৪৮৮। প্ৰাদি স্বৰাদ্ যুজোহযজ্ঞ পাত্ৰেষু ।

ব্যাখ্যা—অযজ পাত্ৰেষু (যজপাত্ৰভিমে-অৰ্থেষু গম্যমানেষু সৎষু) প্ৰাদি স্বৰাৎ পৰঃ যুজঃ (যুজ্ ধাতোৰাৱানে পদং স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—যজ পাত্ৰভিন্ন অৰ্থ হলে প্ৰাদিস্বৰৰ পিছত যুজ্ ধাতুৰ আৱানে পদ হ'ব । উদাহৰণ—সংপ্ৰযুক্তে ।

৪৮৯। অনৱনে ভুজঃ ।

ব্যাখ্যা—অনৱনে (অৱনভিমে-অৰ্থে গম্যমানে সতি) ভুজঃ (ভুজ্ ধাতোৰাৱানে পদং স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—অৱন অৰ্থাৎ বন্ধা কৰা ভিন্ন অৰ্থ হলে ভুজ্ ধাতুৰ আৱানে পদ হ'ব । উদাহৰণ—ভুংক্তে-অন্নম্ ।

৪৯০। কৰোতে গন্ধনাদ্যৰ্থে ।

ব্যাখ্যা—গন্ধনাদ্যৰ্থে (অপকাৰ কৰণাদ্যৰ্থে গম্যমানেষু সৎষু) কৰোতেঃ (কৃজ্ ধাতোৰাৱানে পদং স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—গন্ধনাদি অৰ্থাৎ অপকাৰ কৰা আদি অৰ্থ হলে কৃ ধাতুৰ আৱানে পদ হ'ব । উদাহৰণ—উপকুৰতে ।

৪৯১। শব্দান্যাকৰ্মগন্তু বেঃ ।

ব্যাখ্যা—শব্দান্যাকৰ্মগন্তু (শব্দভিন্ন-অন্য-অকৰ্মগন্তু) বেঃ (বি উপসর্গাৎ পৰঃ) কৃষ্ণ্ ধাতোৰাশ্বানে পদং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—শব্দ ভিন্ন আন পদ অকৰ্ম হলে অর্থাৎ শব্দ কৰ্ম্মৰ পিছত থকা বি-যুক্ত কৃ ধাতুৰ আশ্বানে পদ হব । উদাহৰণ—বিকৃক্ৰতে ।

৪৯২। অধেঃ প্রহাসে ।

ব্যাখ্যা—প্রহাসে (অভিতৰে-অর্থে সতি) অধেঃ (অধি উপসর্গাৎ পৰঃ) কৃষ্ণ্ ধাতোৰাশ্বানে পদং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অভিতৰ অর্থ বুজালে অধিযুক্ত কৃ ধাতুৰ আশ্বানে পদ হব । উদাহৰণ—অধিচক্রে ।

৪৯৩। ত্রিয়তে বাশী বদ্যতনৌ শিতাম্ ।

ব্যাখ্যা—আশীবদ্যতনৌ শিতাম্ (আশীবদ্যতনোঃ) শিতাং (বর্তমানাদি চতুর্থাৎ বিষয়ে) ত্রিয়তেঃ (মৃ ধাতোঃ) আশ্বানে পদং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—আশীঃ অদ্যতনৌ বর্তমানা-লিঙ-লোট আৰু হান্তনৌ বিভক্তি পিছত থাকিলে মৃ ধাতুৰ আশ্বানে পদ হব । উদাহৰণ—ত্ৰিয়তে ।

৪৯৪। উদশ্চৰঃ সকৰ্মকাৎ ।

ব্যাখ্যা—উদঃ (উৎ-উপসর্গাৎ পৰঃ) সকৰ্মকাৎ-চৰঃ (চৰ্ ধাতোৰাশ্বানে পদং স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—উৎযুক্ত আৰু সকৰ্মক চৰ্ ধাতুৰ আশ্বানে পদ হব । উদাহৰণ—বচনমুচৰতে ।

৪৯৫। সমন্তৃতীয়য়া যুতাৎ ।

ব্যাখ্যা—সমঃ (সমুপসর্গাৎ পৰস্মাৎ) তৃতীয়য়া (তৃতীয়ান্তপদ) যুতাৎ (যুতাৎ) চৰতেঃ (চৰ্ ধাতোৰাশ্বানে পদং স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—সম্ উপসর্গ আৰু তৃতীয়ান্ত পদযুক্ত হোৱা চৰ্ ধাতুৰ আশ্বানে পদ হ'ব । উদাহৰণ—বথেনসঞ্চৰতে ।

৪৯৬। উপাদ্ যমঃ পৰিগ্রহে ।

ব্যাখ্যা—পৰিগ্রহে (স্বীকাৰে-অর্থে গম্যমানে সতি) উপাৎ পৰস্মাৎ যমঃ (যম্ ধাতোৰাশ্বানে পদং স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—স্বীকাৰ কৰা অৰ্থ হলে ঔপ উপসৰ্গযুক্ত যন্ ধাতুৰ আত্মনে পদ হব। উদাহৰণ—কন্যামুপযচ্ছতে।

৪৯৭। ক্ৰমার্থ আগমে বিনঃ।

ব্যাখ্যা—ক্ৰমার্থে-অৰ্থে গম্যমানে ইনঃ (ইন্ প্ৰত্যয়ান্তস্য) আগমেঃ (আ পূৰ্ব্ব গম্ ধাতোৰাত্মনে পদং স্যাৎ)।

সৰলার্থ—ক্ৰমা কৰা অৰ্থ হলে ইন্ প্ৰত্যয়যুক্ত আ পূৰ্ব্ব গম্ ধাতুৰ আত্মনে পদ হব। উদাহৰণ—আগময়স্ব।

৪৯৮। কিৰতে জীৱিকা হৰ্ষকুলায় কৰণেষু চ।

ব্যাখ্যা—জীৱিকা হৰ্ষকুলায় কৰণেষু অৰ্থেষু গম্যমানেষু-সৎষু চ কিৰতেঃ (কিৰ্ ধাতোৰাত্মনে পদং স্যাৎ)।

সৰলার্থ—জীৱিকা-হৰ্ষ-কুলায়কৰণ অৰ্থাৎ বাস কৰা আদি অথ বুজালে কিৰ্ ধাতুৰ আত্মনে পদ হব। উদাহৰণ—অপক্ৰিৰতে স্বা।

৪৯৯। প্ৰলভ্তণে বন্চি গৰ্দ্ধোঃ।

ব্যাখ্যা—প্ৰলভ্তণে (প্ৰতাৰণে-অৰ্থে সতি) বন্চি গৰ্দ্ধোঃ (ইনন্তয়োঃ বন্চি-গৰ্দ্ধোঃ ধাত্বোৰাত্মনে পদং স্যাৎ)।

সৰলার্থ—প্ৰবঞ্চনা কৰা অৰ্থ হলে ইনন্ত বন্চি-গৰ্দ্ধি ধাতুৰ আত্মনে পদ হব। উদাহৰণ—শিশুংবঞ্চয়তে।

৫০০। সগন্তাৎ পূৰ্ব্ববৎ।

ব্যাখ্যা—সগন্তাৎ (সন্ প্ৰত্যয়ান্তাৎ) পূৰ্ব্ববৎ (পৰস্মৈ পদাত্মনে পদোত্তম পদানি যথা যথং ভৱন্তি)।

সৰলার্থ—সগন্ত হোৱা ধাতুবোৰ সন্ প্ৰত্যয় হোৱাৰ আগতে যি পদী আছিল সেই পদী হব। উদাহৰণ—জিগমিষতি।

৫০১। জ্ঞা শ্ৰু স্মৃ দৃশামাত্মনে পদম্।

ব্যাখ্যা—সগন্তানাং জ্ঞা-শ্ৰু-স্মৃ-দৃশাং ধাতুনাং আত্মনে পদং স্যাৎ।

সৰলার্থ—সন্ প্ৰত্যয় হোৱা জ্ঞা-শ্ৰু-স্মৃ-দৃশ্ ধাতুৰ আত্মনে পদ হব। উদাহৰণ—জিভাসতে।

৫০২। অনোঃ সকৰ্মকাৎ জ্ঞো ন ।

ব্যাখ্যা—অনোঃ (অনু উপসৰ্গাৎ পৰস্মাৎ) সকৰ্মকাৎ জ্ঞঃ (জ্ঞা ধাতোঃ) সগন্তত্বে-অপি আত্মনে পদং ন স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অনু উপসৰ্গৰ পিছত থকা সকৰ্মক হোৱা জ্ঞা ধাতু সগন্ত হলেও আত্মনে পদ নহব । উদাহৰণ—পুত্ৰমনুজিভাসতি ।

৫০৩। প্ৰত্যাঙ্ভ্যামুত্তৰাচ্ছ্রুঃ ।

ব্যাখ্যা—প্ৰত্যাঙ্ভ্যাং (উপসৰ্গাভ্যাং) উত্তৰাৎ (পৰস্মাৎ) সগন্তত্বে-অপি শ্রুঃ (শ্রু ধাতোৰাৱানে পদং ন স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—প্ৰতি আৰু আ যুক্ত শ্রু ধাতু সগন্ত হলেও আত্মনে পদ নহব । উদাহৰণ—প্ৰতিশুশ্ৰুতি ।

৫০৪। যজাদি ঞ্ নুৰন্ধাভ্যামিনস্তাক্ষোভয়ং বিদুঃ ।

স্বান্বৰ্থ পূৰ্ব্বম্ ।

ব্যাখ্যা—যজাদি ঞ্ নুৰন্ধাভ্যামিনস্তাক্ষ ধাতোঃ পৰঃ উভয় পদং স্বান্বৰ্থ পূৰ্ব্বং পৰস্মৈ পদাৱানে পদ ৰূপমুভয়পদং বিদুঃ (বিদতি) ।

সৰলার্থ—যজাদি ধাতু ঞ্ আৰু নু অনুরন্ধ ধাতু, ইনস্ত হোৱা ধাতু আৰু উভয়পদী হোৱা ধাতু উভয়পদী হব । উদাহৰণ—যজতি-যজতে ।

৫০৫। অপ্ৰাদে জ্ঞঃ ।

ব্যাখ্যা—অপ্ৰাদেঃ (প্ৰাদি ভিন্নস্য) জ্ঞঃ (জ্ঞা ধাতোঃ) উভয় পদং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—প্ৰাদি উপসৰ্গ আগত নথকা জ্ঞা ধাতুৰ উভয় পদ হব । উদাহৰণ—জনাতি—জানীতে ।

৫০৬। অগ্ৰস্থে সমুদাঙ্ যমঃ ।

ব্যাখ্যা—অগ্ৰস্থে (গ্ৰস্থ ভিন্নে ৰাচ্যে সতি) সমুদাঙ্ যমঃ (সম্-উৎ-আঙ্ পূৰ্ব্ব যম্ ধাতোক্ভিন্ন পদং স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—শাস্ত্ৰ ভিন্ন অন্য অৰ্থ হলে সম্-উৎ-আ যুক্ত যম্ ধাতু উভয় পদী হব । উদাহৰণ—সংমম্ভতি-সংমম্ভতে ।

৫০৭। প্ৰাদে বস্যত্যাহতিভ্যাম্ ।

ব্যাখ্যা—প্ৰাদেঃ (উপসৰ্গাৎ) অস্যাত্যাহতিভ্যাং (অস্-উহ-ধাতুভ্যাং) উভয় পদং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—প্ৰাদি উপসৰ্গযুক্ত অস্ আৰু উহ ধাতু উভয়পদী হব ।
উদাহৰণ—নিৰস্যাতি—নিৰস্যাতে ।

৫০৮। বদতে বপ্যপাৎ পৰাৎ ।

ব্যাখ্যা—অপাৎ পৰাৎ (অপ্ উপসৰ্গাৎ পৰস্মাৎ) বদতেৰপি (বদ্ ধাতোৰপি) উভয় পদং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অপ উপসৰ্গযুক্ত বদ্ ধাতু উভয়পদী হ'ব ।
উদাহৰণ—অপবদতি—অপবদতে ।

৫০৯। স্যাৎ পৰস্মৈ পদং কৰ্ত্তব্যাত্মানে পদি শেষতঃ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তব্যাত্মানে পদি শেষতঃ ধাতোঃ (কৰ্ত্তবি বাচ্যে) পৰস্মৈ পদং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কৰ্ত্তবি বাচ্য আত্মনেপদী ধাতু কোৱাৰ পিছত কৰ্ত্তবি বাচ্যত ধাতুৰ পৰস্মৈপদ কোৱা হ'ব । উদাহৰণ—ভৱতি ।

৫১০। ব্যাঙ্ পৰিভ্যো বমঃ ।

ব্যাখ্যা—ব্যাঙ্ পৰিভ্যঃ (বি-আ-পৰি উপসৰ্গেভ্যঃ পৰঃ) বম্ ধাতোঃ পৰস্মৈ পদং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—বি-আ-পৰি উপসৰ্গযুক্ত বম্ ধাতু পৰস্মৈপদী হব ।
উদাহৰণ—বিবমতি ।

৫১১। ষোপাৎ ।

ব্যাখ্যা—উপাৎ (উপোপসৰ্গাৎ পৰঃ) বম্ ধাতোঃ বা (বিকল্পেন) পৰস্মৈ পদং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—উপ উপসৰ্গযুক্ত বম্ ধাতু বিকল্পে পৰস্মৈপদী হব ।
উদাহৰণ—উপবমতি ।

৫১২। প্ৰত্যভ্যতি পৰাৎ ক্ৰিপঃ ।

ব্যাখ্যা—প্ৰত্যভ্যতি পৰাৎ (প্ৰতি-অভি-অতি-পৰাদুপসৰ্গাৎ পৰঃ) ক্ৰিপঃ (ক্ৰিপ্ ধাতোঃ) পৰস্মৈ পদং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—প্ৰতি-অভি-অতি-পৰা-উপসৰ্গযুক্ত ক্ৰিপ্ ধাতু পৰস্মৈপদী
হব। উদাহৰণ—প্ৰতিক্ৰিপতি।

৫১৩। পৰে মূষঃ।

ব্যাখ্যা—পৰেঃ (পৰি-উপসৰ্গাৎ পৰঃ) মূষঃ (মূষ্ ধাতোঃ) পৰস্মৈ
পদং স্যাৎ।

সৰলার্থ—পৰি উপসৰ্গযুক্ত মূষ্ ধাতু পৰস্মৈপদী হব।

উদাহৰণ—পৰিমূষ্যতি।

৫১৪। প্ৰাহ্বহতেঃ।

ব্যাখ্যা—প্ৰাহ্ (প্ৰ-উপসৰ্গাৎ পৰঃ) ব্ৰহতেঃ (ব্ৰহ্ ধাতোঃ) পৰস্মৈ পদং স্যাৎ।

সৰলার্থ—প্ৰ উপসৰ্গযুক্ত ব্ৰহ্ ধাতু পৰস্মৈপদী হব। উদাহৰণ—প্ৰব্ৰহতি।

৫১৫। পৰানুভ্যাং কৃঞস্তথা।

ব্যাখ্যা—পৰানুভ্যাং (পৰা-অনু-উপসৰ্গাভ্যাং পৰঃ) তথা কৃঞঃ (কৃঞ্
ধাতোঃ) পৰস্মৈ পদং স্যাৎ।

সৰলার্থ—পৰা আৰু অনু উপসৰ্গযুক্ত কৃ ধাতু পৰস্মৈপদী হব।

উদাহৰণ—পৰাকৰোতি।

৫১৬। বুধ্-যুধ্-নশ্ জনিঙঃ প্ৰত্ৰ দ্ৰত্ৰ শ্ৰত্ৰ নদদনার্থক
কম্পার্থাৎ। চেতন কৰ্ত্ত্বুবকৰ্ম্মক ধাতোশ্চেতনন্ততঃ
পৰস্মৈ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—বুধ্-যুধ্-নশ্-জন্-ইঙ্ ধাতৱঃ, প্ৰত্ৰ-দ্ৰত্ৰ-শ্ৰত্ৰ ধাতৱশ্চ, অনা-
দনার্থক (অদ্ ভিন্ন ভক্ষণার্থক ধাতোঃ) চেতন কৰ্ত্ত্বুঃ অকৰ্ম্ম-
কাক্ষাতোঃ, কম্পার্থাচ্চ ধাতোঃ পৰস্মৈ পদং স্যাৎ।

সৰলার্থ—বুধ্-যুধ্-নশ্-জন্-ই-প্ৰত্ৰ-দ্ৰত্ৰ-শ্ৰত্ৰ, ভোজনার্থক ভিন্ন অদ্ ধাতু
আৰু চেতনার্থক কৰ্ত্ত্বাৰ অকৰ্ম্মক ধাতু হলে, কম্পার্থক ধাতু
আৰু ইনন্ত হোৱা ধাতুৰ পৰস্মৈ পদ হব। উদাহৰণ—জনয়তি।

৫১৭। ধাতোঃ সন্ বা কৰ্ত্ত্বুমিচ্ছত্যাদ্যৰ্থে শক্ৰনেহপিচ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্ত্বুমিচ্ছত্যাদ্যৰ্থে শক্ৰনে-অপিচ অৰ্থে গম্যমানে সতি ধাতোঃ
(সৰ্বস্মাক্ষাতোঃ পৰঃ) বা (স্বিকল্পেন) সন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—কৰ্ত্তাৰ ইচ্ছা কৰা অৰ্থ বুজালে আৰু শক্কা কৰা অৰ্থ হলে
সকলো ধাতুৰ পিছত বিকল্পে সন্ প্রত্যয় হব।

৫১৮। সন্যৰ্ণ ইৰভ্যাসে।

ব্যাখ্যা—সন্ প্রত্যয়ে সতি অভ্যাসে বিষয়ে অবৰ্ণ ইঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—সন্ প্রত্যয় হলে ধাতুৰ অভ্যাস বৰ্ণৰ অ বৰ্ণৰ ঠাইত ই বৰ্ণ
হব। উদাহৰণ—পিপঠিষতি।

৫১৯। অনিট্ সন্যন্ত দীৰ্ঘতা। গুণোনাস্তি নাম্বিতাম্।

ব্যাখ্যা—অনিট্ সনি পৰে সতি অন্তঃ (ধাতুন্তঃ) দীৰ্ঘতা স্যাৎ। নামী-
মতাং ধাতুনাং গুণো নাস্তি।

সৰলার্থ—ইট্ প্রত্যয় নহলে আৰু সন্ প্রত্যয় হলে ধাতুৰ অন্ত বৰ্ণৰ
দীৰ্ঘ হব আৰু নামী সংজ্ঞা যুক্ত ধাতুৰ গুণ নহব।

উদাহৰণ—চিকীৰ্ষতি।

৫২০। অপি কৰ্দ্ধিমুষাম্।

ব্যাখ্যা—অপি সনি পৰে সতি কৰ্দ্ ব্ৰিদ্ মুষাং ধাতুনাং গুণো নাস্তি।

সৰলার্থ—সন্ প্রত্যয় হলে কৰ্দ্-ব্ৰিদ্-মুষ্ ধাতুৰ গুণ নহব।

উদাহৰণ—কৰ্দ্ধিষতি।

৫২১। ব উঃ।

ব্যাখ্যা—অনিট্ সনি পৰে সতি বঃ (ধাতোৰ্ভঃ) উঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ইট্ প্রত্যয় ভিন্ন সন্ প্রত্যয় হলে ধাতুৰ ব বৰ্ণৰ ঠাইত উ বৰ্ণ
হব। উদাহৰণ—দিদ্যষতি।

৫২২। অৰোধনার্থস্যেনো গম্।

ব্যাখ্যা—সনি পৰে সতি অৰোধনার্থে চ অৰ্থে গম্যমানে সতি ইনঃ
ধাতোঃ স্থানে গম্ আদেশঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—সন্ প্রত্যয় হলে অৰোধন অৰ্থ হলে ই ধাতুৰ ঠাইত গম্
আদেশ হ'ব। উদাহৰণ—জিগমিষতি।

৫২৩। দীঙো দা স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—সনি পৰে সতি দীঙঃ (দীঙ ধাতোঃ স্থানে) দা (দাদেশঃ) স্যাৎ।

সৰলার্থ—সন্ প্ৰত্যয় হলে দীঙ্ ধাতুৰ ঠাইত দা আদেশ হ'ব।
উদাহৰণ—দিদাসতে।

৫২৪। অদস্ত্ব যৎ।

ব্যাখ্যা—সনি পৰে সতি অদঃ (অদ্ ধাতোঃ স্থানে) যৎ স্যাৎ।
সৰলার্থ—সন্ প্ৰত্যয় হলে অদ্ ধাতুৰ ঠাইত যৎ আদেশ হ'ব।
উদাহৰণ—জিঘৎসতি।

৫২৫। হনো ঘান্ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—সনি পৰে সতি হনঃ (হন্ ধাতোঃ স্থানে) ঘান্ স্যাৎ।
সৰলার্থ—সন্ প্ৰত্যয় হলে হন্ ধাতুৰ ঠাইত ঘান্ হ'ব।
উদাহৰণ—জিঘাংসতি।

৫২৬। ইঙো গাম্ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—সনি পৰে সতি (ইঙ্ ধাতোঃ স্থানে) গাম্ স্যাৎ।
সৰলার্থ—সন্ প্ৰত্যয় হলে ইঙ্ ধাতুৰ ঠাইত গাম্ হ'ব।
উদাহৰণ—গাধি জিগাংসতে।

৫২৭। প্ৰচ্ছেৰিট্ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—সনি পৰে সতি প্ৰচ্ছেঃ (প্ৰচ্ছ ধাতোঃ পৰঃ) ইট্ স্যাৎ।
সৰলার্থ—সন্ প্ৰত্যয় হলে প্ৰচ্ছ ধাতুৰ পিছত ইট্ প্ৰত্যয় হ'ব।
উদাহৰণ—পিপৃচ্ছিষতি।

৫২৮। গ্রহি প্ৰচ্ছি স্বপাং স্যাৎ সম্প্ৰসাৰণম্।

ব্যাখ্যা—সনি পৰে সতি গ্রহি-প্ৰচ্ছি-স্বপাং (গ্ৰহ-প্ৰচ্ছ-স্বপ্ ধাতুনাং
সম্প্ৰসাৰণং স্যাৎ।
সৰলার্থ—সন্ প্ৰত্যয় হলে গ্ৰহ-প্ৰচ্ছ-স্বপ্ ধাতুৰ সম্প্ৰসাৰণ হ'ব।
উদাহৰণ—জিঘৃক্ৰতি।

৫২৯। গুহু বৰ্ণ এহিত্যো নেট্।

ব্যাখ্যা—সনি পৰে সতি গুহুৰ্ণ গ্রহিত্যঃ (গুহ্-উ-বৰ্ণান্ত-গ্ৰহ্-ধাতুভ্যন্ত
পৰঃ) ইট্ প্ৰত্যয়ঃ ন স্যাৎ।
সৰলার্থ—সন্ প্ৰত্যয় হলে গুহ্-উ বৰ্ণান্ত ধাতু গ্ৰাহ ধাতুৰ পিছত
ইট্ প্ৰত্যয় নহয়। উদাহৰণ—জিঘৃক্ৰতি।

৫৩০। ঋ কৃ গৃ দৃ ধৃ পৃ ঙ্গ্ জু ঙ্মিঙ্ ঙ্গ শূভ্যঃ সনীড্ ভৱেৎ ।

ব্যাখ্যা—সনি পৰে সতি ঋ কৃ গৃ দৃ ধৃ পৃ ঙ্গ্ অন্জু ঙ্মিঙ্ অশূভ্যঃ, ধাতুভ্যঃ পৰঃ—ইড্ ভৱেৎ ।

সৰলার্থ—সন্ প্ৰত্যয় হলে ঋ-কৃ-গৃ-দৃ-ধৃ-পৃ-ঙ-অনজু ঙ্মিঙ-অশু ভাতুৰ পিহত ইট্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—অৰিবিষতি ।

৫৩১। ৰেটৌ দৰিদ্ৰোৰ্ণ্ভৰ ভ্ৰজ্জ রযুশ্চি কৃতাদয়ঃ ।

ঋদন্তে বস্তুকৌ দন্ত্ৰ প্ৰতিজ্ঞ পৃথি সন্তনঃ ।

ব্যাখ্যা—সনি পৰে সতি দৰিদ্ৰা উৰ্ণ্ভ্ ভৰ-ভ্ৰজ্জ-র-যু-শ্চি-কৃতাদয়ঃ ধাতৱঃ, ঋদন্ত-ইৰন্ত ধাতৱশ্চ-দন্ত্ৰ-পৎ-জাপি-ঋধ্-সন্-তন্ ধাতৱশ্চ ৰেটঃ স্যঃ ।

সৰলার্থ—সন্ প্ৰত্যয় হলে দৰিদ্ৰা-উৰ্ণ-ভৰ-ভ্ৰজ্জ-র-যু-শ্চি-কৃ-ঋদন্ত-ইৰন্ত-দন্ত্ৰ-পৎ-জাপি-ঋধ্-সন্-তন্ আদি ধাতুবোৰৰ বিকল্পে ইট্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—দিদৰিদ্ৰাসতি-দিদৰিদ্ৰিষতি ।

৫৩২। দীৰ্ঘোহনিট্ সনি তন্সন্যোঃ ।

সনোতেৰ্বা নকাৰলুক্ ।

ব্যাখ্যা—অনিট্ সনি পৰে সতি তন্ সন্যোঃ (ধাত্বোঃ) অস্যা (অকাৰস্য) দীৰ্ঘঃ স্যাৎ । সনোতেঃ (সন্ ধাতোঃ) বা (ৱিকল্পেন) নকাৰলুক্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ইট্ প্ৰত্যয় নহলে আৰু সন্ প্ৰত্যয় হলে তন্ আৰু সন্ ধাতুৰ অ কাৰৰ দীৰ্ঘ হব আৰু সন্ ধাতুৰ বিকল্পে ন কাৰৰ লোপ হব । উদাহৰণ—তিতাঃসতি—সিষাসতি ।

৫৩৩। প্ৰাগ্ লুক্ ।

ব্যাখ্যা—অনিট্ সনি পৰে সতি প্ৰাগ্ লুক্ (অভ্যাসস্য লুক্ স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—ইট্ ত্ৰিয সন্ প্ৰত্যয় হলে ধাতুৰ অভ্যাসৰ লোপ হব ।

৫৩৪। দন্ত্ৰস্ত ধিপ্ধীপৌ ।

ব্যাখ্যা—ডু-অনিট্ সনি পৰে সতি দন্ত্ৰ ধাতোঃ স্থানে ধিপ্ধীপৌ আদেশৌ স্তঃ ।

সৰলার্থ—ইট্ ডিম্ব সন্ প্ৰত্যয় হলে সন্ড ধাতুৰ ঠাইত খিপ্খীপ
আদেশ হব। উদাহৰণ—খিপ্‌সতি।

৫৩৫। জ্ঞাপে জ্ঞীপ্।

ব্যাখ্যা—সনি পৰে সতি জ্ঞাপেঃ (জ্ঞা ধাতোঃ স্থানে) জ্ঞীপ্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—সন্ প্ৰত্যয় হলে জ্ঞা ধাতুৰ ঠাইত জ্ঞীপ্ হব।
উদাহৰণ—জ্ঞীপ্‌সতি।

৫৩৫। (ক) ঋধ-ইৰ্ত্ ভৱেৎ।

ব্যাখ্যা—সনি পৰে সতি-ঋধ্-ধাতোঃ স্থানে-ইৰ্ত্-ভৱেৎ, বিকল্পে ইট্
স্যাৎ প্ৰাগ্লুক্ চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—সন্ প্ৰত্যয় হলে ঋধ্ ধাতুৰ ঠাইত ইৰ্ত্ আদেশ হব,
বিকল্পে ইট্ প্ৰত্যয় হব আৰু পূৰ্ব বৰ্ণৰ লোপ হব।

৫৩৫। (খ) ইট্‌স্যাৎ স্বৰস্য মীমাদাম্।

ব্যাখ্যা—সনি প্ৰত্যয়ে পৰে সতি মীমাদাম্ (মীঞ্-মাঙ্-দা সংজক
ধাতুনাঞ্চ) স্বৰস্য (স্বৰ বৰ্ণস্য স্থানে) ইট্‌ স্যাৎ প্ৰা লোপ শ্চ
স্যাৎ।

সৰলার্থ—সন্ প্ৰত্যয় হলে মীঞ্ মাঙ্ আৰু দা সংজক ধাতুৰ স্বৰ
বৰ্ণৰ ঠাইত ই হব আৰু পূৰ্ব বৰ্ণৰ লোপ হব।

উদাহৰণ—মিৎ‌সতি।

৫৩৬। ইঃ শক্ পৎ পদ্বি ৰত্ লভাম্।

ব্যাখ্যা—অনিট্‌ সনি পৰে সতি শক্-পৎ-পদ্বি-ৰত্-লভাং ধাতুনাঞ্চ
স্বৰস্য স্থানে ইঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ইট্ ডিম্ব সন্ প্ৰত্যয় হলে শক্ পৎ-পদ্বি-ৰত্-লভাং ধাতুৰ
অ কাৰৰ ঠাইত ইকাৰ হব। উদাহৰণ—পিৎ‌সতি।

৫৩৭। আপ্নোতে বীপ্।

ব্যাখ্যা—অনিট্‌ সনি পৰে সতি আপ্নোতেঃ (আপ্‌ ধাতোঃ স্থানে) বীপ্‌ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ইট্ ডিম্ব সন্ প্ৰত্যয় হলে আপ্‌ ধাতুৰ ঠাইত বীপ্‌ হব।
উদাহৰণ—বীপ্‌সতি।

৫৩৮। বাধতে বিৎ হিংসায়াম্ ।

ব্যাখ্যা—অনিট্ সনি পৰে সতি হিংসায়াম্ চ গম্যমানায়াম্ সত্যাম্
বাধতেঃ (বাধ ধাতোঃ স্থানে) বিৎ স্যাৎ ।

সৰণার্থ—ইট্ ভিন্ন সন্ প্ৰত্যয় হলে আৰু হিংসার্থ বুজালে বাধ
ধাতুৰ ঠাইত বিৎ হব । উদাহৰণ—বিৎষতি ।

৫৩৯। জেজি গীঃ ।

ব্যাখ্যা—অনিট্ সনি পৰে সতি জেঃ (জি ধাতোঃ স্থানে) জিগীঃ স্যাৎ ।

সৰণার্থ—ইট্ ভিন্ন সন্ প্ৰত্যয় হলে জি ধাতুৰ ঠাইত জিগী হব ।
উদাহৰণ—জিগীষতে ।

৫৪০। চে শ্চিকী চিচ্যৌ ।

ব্যাখ্যা—অনিট্ সনি পৰে সতি চেঃ (চি ধাতোঃ স্থানে) চিকী চিচ্যৌ
ভৱতঃ ।

সৰণার্থ—ইট্ ভিন্ন সন্ প্ৰত্যয় হলে চি ধাতুৰ ঠাইত চিকী আৰু
চিচী হব । উদাহৰণ—চিচীষতি ।

৫৪১। হেজিঘীঃ ।

ব্যাখ্যা—অনিট্ সনি পৰে সতি হেঃ (হি ধাতোঃ স্থানে) জিঘীঃ স্যাৎ ।

সৰণার্থ—ইট্ ভিন্ন সন্ প্ৰত্যয় হলে হি ধাতুৰ ঠাইত জিঘী হব ।
উদাহৰণ—জিঘীষতি ।

৫৪২। হেবঞা জিহ্বা জুহু স্যাতাম্ ।

ব্যাখ্যা—অনিট্ সনি পৰে সতি হেব ঞ্ঃ (হেব ধাতোঃ স্থানে) জিহ্বা
জুহু স্যাতাম্ ।

সৰণার্থ—ইট্ ভিন্ন সন্ প্ৰত্যয় হলে হেব ধাতুৰ ঠাইত জিহ্বা আৰু
জুহু হব । উদাহৰণ—জিহ্বাসতি ।

৫৪৩। অথে নন্তস্য । হ্ৰায়ে জুঁহাৰয়িঃ ।

ব্যাখ্যা—অথ (অনিনন্তস্য সনি প্ৰয়োগদৰ্শনান্তৰমিণন্তস্য সনি প্ৰয়োগাঃ
প্ৰদৰ্শ্যন্তে, ইন্ সনি পৰে সতি হ্ৰায়ে (হ্ৰায়ি ধাতোঃ স্থানে)
জুঁহাৰয়িঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ইট্ ভিন্ন সন্ প্ৰত্যয় কোৱাৰ পিছত ইন্ যুক্ত সন্ তপ্ৰায়
কোৱা হব। ইন আৰু সন্ প্ৰত্যয় হলে হশ্মি খাডুৰ ঠাইত
জহাৰ্মি হব। উদাহৰণ—জহাৰ্মিয়তি।

৫৪৪। স্বায়েঃ শিষ্যায়ি শুশারয়ি ।

ব্যাখ্যা—ইন্ সনি পৰে সতি স্বায়েঃ (ইনন্ত স্বয়ি স্থানে) শিপ্রায়সি শুশাবসি
চ স্যাতাম ।

সবল্যার্থ—ইন্ আৰু সন প্ৰত্যয় হলে স্থি ধাতুৰ ঠাইত শিষ্মায়মি আৰু
 ঙ্গশাবয়ি হব। উদাহৰণ—শিষ্মাবয়িষ্ৰতি।

୫୪୫। ସ୍ବାପେଃ ଅସ୍ବାପାୟି ଜ୍ଞେୟଃ ।

ব্যাখ্যা—ইন্ সনি পৰে সতি স্বাপেঃ (স্বপ ধাতোঃ স্থানে) স্‌স্বাপয়ি
ভেদঃ +

সবগার্থ—ইন্ আৰু সন্ প্রত্যয় হলে স্বপ্ খাতুৰ ঠাইত সুস্বাপয়ি
হব। উদাহৰণ—সস্বাপয়িষ্ণতি।

৫৪৬। ইনীডো গা ।

ব্যাখ্যা—ইন সনি পবে সতি ঈঙঃ (ঈ ধাতোঃ স্থানে) গা স্যাৎ ।

উদাহরণ—অধিজিগাপয়ি যতি ।

୫୪୭। ଅନ୍ତସ୍ତୁ ଜପବର୍ଗସ୍ତୋ ବର୍ଣେନ୍ କାର୍ଯ୍ୟେ ଦ୍ବିବିନ୍ ସନ୍ନି ।

বাখ্যা—ইন্ সনি পরে সতি অন্তস্থ জপ বর্গস্থচ বর্গস্য কার্যো চ
সতি দ্বিঃ (দ্বিভাঃ স্যাৎ)।

সবণার্থ—ইন্ আৰু সন্ প্ৰত্যয় হলে অস্তস্থ বৰ্ণ য-ৰ-ঈ-ৰ আৰু জ বৰ্ণ
প বৰ্ণ বৰ্ণৰ ইন কাৰ্য্য হলে দ্বিভাৰ হন। উদাহৰণ—যিযাবল্লিষতি।

୫୪୮। ଶ୍ର ବ୍ୟ ଦ୍ର ଅ ଫ ଗ୍ନ ବା ସ୍ବା ।

বাখ্যা—ইন্ সনি পবে সতি শ্রু-ব্যঙ্-দ্র-শ্রু-প্ৰ-প্লঙ্ বাম্ খাতুনাঞ্চ
ইন্ কার্য্যাৎ পৰ্ব্বং বা দ্বির্ভাবঃ স্যাৎ ।

সৰণার্থ—ইন্ আৰু সন্ প্রত্যয় হলে শূ-ব্যাঙ-প্র-শূ-প্র-শূ-ঙ-হাম্
 ধাতুৰ ইন্ কাৰ্য্যৰ আগত বিকল্পে দ্বিভাৰ হব।
 উদাহৰণ—শিশ্ৰুৱক্ষিত্তি ।

৫৪৯। ঔপ্তিজ্ কিত্যঃ সন্ স্বার্থেইনিট্ ।

ব্যাখ্যা—ঔপ্তিজ্ কিত্যঃ (ঔপ্ত-তিজ্-কিৎ-ধাতুভ্যশ্চ পৰঃ) সন্ প্ৰত্যয়ঃ
স্যাৎ, স্বার্থেসতি-অনিট্ (ইট্ প্ৰত্যয়ঃ ন স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—ঔপ্ত-তিজ্ আৰু কিৎ ধাতুৰ পিছত সন্ প্ৰত্যয় হব কিন্তু
স্বার্থত (প্ৰত্যয়ার্থত) ইট্ প্ৰত্যয় নহব । উদাহৰণ—জুওপ্সতে ।

৫৫০। বীভজ্জুওপ্সনে মীমান্ দীদান্ শীশান্ নিপাতনাৎ ।

ব্যাখ্যা—জুওপ্সনে (নিন্দায়াং অৰ্থে গম্যমানে সতি) সনি চ পৰে সতি
বধ্ স্থানে বীভৎ, মান স্থানে মীমান্ অপিচ শান্স্থানে শীশান
চ নিপাতনাৎ সিদ্ধাঃ স্যুঃ ।

সৰলার্থ—জুওপ্সা অৰ্থাৎ নিন্দা কৰা অৰ্থ বুজালে আৰু সন্ প্ৰত্যয়
হলে বধ্ ধাতুৰ ঠাইত বীভৎ, মান্ ধাতুৰ ঠাইত মীমান্ আৰু
শান ধাতুৰ ঠাইত শীশান নিপাতনে সিদ্ধ হব ।

৫৫১। নেচ্ছাসনঃ সন্ বিধেয়ঃ ।

ব্যাখ্যা—ইচ্ছাসনঃ (ইচ্ছায়াং গম্যমানায়াং সত্যাৎ) সনঃ (ধাতোঃ
পৰঃ সন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ) ইচ্ছার্থ সনস্তাৎ সন্ প্ৰত্যয়ঃ ন বিধেয়ঃ ।

সৰলার্থ—ইচ্ছা বুজালে ধাতুৰ পিছত সন্ প্ৰত্যয় হব কিন্তু ইচ্ছার্থক
সনস্ত ধাতুৰ পিছত সন প্ৰত্যয় নহব ।

উদাহৰণ—অস্যাদিৎ সিতুন্ । ইতি সন্ প্ৰকৰণম্ ।

৫৫২। চুৰাদেবিন্ ।

ব্যাখ্যা—স্বার্থে স্বপদার্থাদনতিৰিক্তে -অৰ্থে গম্যমানে সতি) চুৰাদেঃ
ধাতোঃ পৰঃ ইন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—স্বার্থ অৰ্থাৎ স্বপদার্থতকৈ অতিৰিক্ত অৰ্থ নুবুজালে চুৰ্
আদি ধাতুগণৰ পিছত ইন্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—চোৰয়তি ।

৫৫৩। হেত্বধীন ধাত্বৰ্থে সৰ্ব্ব ধাতুতঃ ।

ব্যাখ্যা—হেত্বধীন ধাত্বৰ্থে (কৰ্ত্তৃ প্ৰয়োজক ধাত্বৰ্থে বাচ্যে) সৰ্ব্ব ধাতুতঃ
(সৰ্ব্ব ধাতুভ্যঃ পৰঃ) ইন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কৰ্ত্তাই প্ৰেৰণ কৰা অৰ্থ বুজালে সকলো ধাতুৰ পিছত ইন্
প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—কাৰয়তি নাশয়তি ।

৫৫৪। চুৰাদিস্থ পদাদীনাং গৰ্ব্বাদাত্মনে পদম্ ।

ব্যাখ্যা—চুৰাদিস্থমধ্যে আগৰ্ব্বাৎ (গৰ্ব পৰ্য্যন্তম্) আত্মনে পদং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—চুৰাদি ধাতুৰ ভিতৰত গৰ্ব পৰ্য্যন্ত ধাতু আত্মনেপদী হব ।

৫৫৫। অৰ্চ্চাদয় জ্ঞাপ্ৰযাত্ৰা ।

ব্যাখ্যা—আধ্বাৎ (ধৃষ্ পৰ্য্যন্তম্) অৰ্চ্চাদয় ধাতুৰ্শ্চুৰাদিস্থ বা (বিকল্পেন) স্যঃ (ভৱেয়ঃ) ।

সৰলার্থ—ধৃষ্ পৰ্য্যন্ত ধাতুবোৰ বিকল্পে চুৰাদিগণীয় হব ।

উদাহৰণ—ধৰ্ম্ময়তি ।

৫৫৬। অদন্তাঃ স্যুঃ কথাদয়ঃ ।

ব্যাখ্যা—অদন্তাঃ কথাদয়ঃ ধাতুৰ্ঃ চুৰাদৌগণে স্যুঃ ।

সৰলার্থ—অদন্ত কথাদি ধাতুবোৰ চুৰাদিগণীয় হব । উদাহৰণ—কথয়তি ।

৫৫৭। সংগ্রামেঃ সোপসৰ্গস্য ধাতুত্বম্ ।

ব্যাখ্যা—সোপসৰ্গস্য (উপসৰ্গ সহিতস্য) সংগ্রামেঃ (সংগ্রামস্য) চুৰাদিস্থ ধাতুত্বম্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—উপসৰ্গ সৈতে সংগ্রাম পদ চুৰাদি গণত ধাতু বুলি গণ্য কৰা হব । উদাহৰণ—অশ্বসংগ্রাময়ৎ ।

৫৫৮। নেতৰস্যতু ।

ব্যাখ্যা—ইতৰস্যতু (উপসৰ্গভিন্নস্যতু গ্রামেঃ ধাতুত্বম্ ন স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—উপসৰ্গহীন গ্রাম পদৰ ধাতুত্ব নহব ।

৫৫৯। হনো ঘাৎ স্যাদিনি ।

ব্যাখ্যা—ইনি প্রত্যয়ে সতি হনঃ (হন্ ধাতোঃ স্থানে) ঘাৎ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ইন্ প্রত্যয় হলে হন্ ধাতুৰ ঠাইত ঘাৎ হব ।

উদাহৰণ—ঘাতয়তি ।

৫৬০। মিতাং হৃষঃ ।

ব্যাখ্যা—ইনি প্রত্যয়ে পৰে সতি মিতাং (মানুৰজ্ঞানাং ধাতুনাং) হৃষঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ইন্ প্রত্যয় হলে ম অনুরক্ত হোৱা ধাতু হৃষ হব ।

উদাহৰণ—ঘটয়তি ।

৫৬১। বা দীৰ্ব ইচ্ নমোঃ ।

ব্যাখ্যা—ইন্ প্ৰত্যয়ে সতি ইচ্ নমোঃ (ইচ্ নম্ বিষয়ে) মানুৰক্
ধাতুনাং বা (বিকল্পেন) দীৰ্ঘঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ইন্ প্ৰত্যয় হলে ম অনুৰক্ ধাতুৰ, ইচ্ আৰু নম্ ধাতুৰ
বিকল্পে দীৰ্ঘ হব । উদাহৰণ—অঘাটি—অঘাটি ।

৫৬২। জ্বন্ জিজন্ ক্লুষোহমস্তাঃ ।

ব্যাখ্যা—ইনি পৰে সতি জ্ব-বন্জি জন্ ক্লুষঃ ধাতবঃ, অমস্তাঃ ধাতবশ্চ
মনুৰক্কাঃ স্যুঃ ।

সৰলার্থ—ইন্ প্ৰত্যয় হলে জ্ব-বন্জি-জন্-ক্লুষ্ আৰু অমস্ত ধাতুবোৰ
ম অনুৰক্ ধাতু বুলি কোৱা হব । উদাহৰণ—ৰজয়তি ।

৫৬৩। কমি চম্যমি বৰ্জিতাঃ ।

ব্যাখ্যা—ইনি পৰে সতি কমি চম্যমি বৰ্জিতাঃ কন্-চন্-অন্-ভিন্নাঃ
ধাতবঃ) অমস্তাঃ মনুৰক্কাশ্চ স্যুঃ ।

সৰলার্থ—ইন্ প্ৰত্যয় হলে কন্-চন্-অন্ ধাতুভিন্ন ধাতু অমস্ত আৰু
মনুৰক্ হব । উদাহৰণ—কাময়তে ।

৫৬৪। জ্বল্ হব লক্ললনমোহনুপসৰ্গা বিভাষয়া ।

ব্যাখ্যা—ইনি পৰে সতি জ্বল্ হবল্ ক্লন্ নম্ ধাতবঃ-অনুপসৰ্গাঃ
(উপসৰ্গ বহিতাঃ বিভাষয়া (বিকল্পেন) মনুৰক্কাঃ স্যুঃ ।

সৰলার্থ—ইন্ প্ৰত্যয় হলে উপসৰ্গ নথকা জ্বল্-হবল্-ক্লন্-নম্ ধাতু
বিকল্পে মনুৰক্ হব । উদাহৰণ—জ্বলয়তি ।

৫৬৫। ছত্ব্ সাহে ।

ব্যাখ্যা—উৎসাহে-অৰ্থে গম্যমানে সতি ছদ্ ধাতোঃ চুৰাদি স্যাৎ ।

সৰলার্থ—উৎসাহ অৰ্থ বুজালে ছদ্ ধাতু চুৰাদিগণীয় হব ।
উদাহৰণ—ছদয়তি ।

৫৬৬। চলিঃ কম্পে ।

ব্যাখ্যা—কম্পে (কম্পনে-অৰ্থে গম্যমানে সতি) চলিঃ (চল্ ধাতোঃ)
মিৎ স্যাৎ ।

৪৫০ ॥ অসমীয়া প্রয়োগবদ্ধমালা ব্যাকৰণ

সৰলার্থ—কম্পন অর্থ বুজালে চল্ ধাতু মনুরক্ত হব। উদাহৰণ—চলয়তি।

৫৬৭। জিহ্বা ব্যাকুলনে লড়ি।

ব্যাখ্যা—জিহ্বা ব্যাকুলনে (জিহ্বা ইতস্ততঃ চালনে-অর্থে সতি) লড়ি
(লড্ ধাতোঃ মিৎ স্যাৎ)।

সৰলার্থ—জিহ্বা চালন কৰা অর্থ বুজালে লড্ ধাতু মনুরক্ত হব।
উদাহৰণ—লড়য়তি।

৫৬৮। মদীর্ঘে গ্লাপনে চ।

ব্যাখ্যা—-হর্মে গ্লাপনে চ অর্থে মদীঃ (মদ্ ধাতোঃ মিৎ স্যাৎ)।

সৰলার্থ—আনন্দ কৰা আৰু গ্লাপন অর্থাৎ ধনহীন হোৱা অর্থ বুজালে
মদ্ ধাতু মনুরক্ত হব। উদাহৰণ—মদয়তি।

৫৬৯। ফণ্ গতো।

ব্যাখ্যা—গতো-অর্থে সতি ফণ্ ধাতোঃ মিৎ স্যাৎ।

সৰলার্থ—গতি কৰা অর্থ বুজালে ফণ্ ধাতু মনুরক্ত হব।
উদাহৰণ—ফনয়তি।

৫৭০। শম্ দর্শনে।

ব্যাখ্যা—অদর্শনে-অর্থে গম্যমানে সতি শম্ ধাতোঃ মিৎ স্যাৎ।

সৰলার্থ—নেদেখা অর্থ হলে শম্ ধাতু মনুরক্ত হব। উদাহৰণ—শময়তি।

৫৭১। যম্ স্যাদপরি স্বার্থে।

ব্যাখ্যা—অপরিব্র দার্থে (পরিব্রাদান্যস্মিন্নর্থ সতি) যম্ ধাতোঃ মিৎ
স্যাৎ।

সৰলার্থ—পরিব্রাদ ভিন্ন পরিবেশন কৰা আদি অর্থ বুজালে যম্
ধাতু মনুরক্ত হব। উদাহৰণ—যময়তি।

৫৭২। শ্রা পাকে।

ব্যাখ্যা—পাকে-অর্থে সতি শ্রা ধাতোঃ মিৎ স্যাৎ।

সৰলার্থ—পাক কৰা অর্থ বুজালে শ্রা ধাতু মনুরক্ত হব।
উদাহৰণ—প্রপয়তি।

৫৭৩। জ্ঞা মাৰণ তোষন নিশানেষু।

ব্যাখ্যা—মাৰণ তোষন নিশানেষু অৰ্থেষু গম্যমানাম্ সতিষু জ্ঞা ধাতোঃ
মিৎ স্যাৎ।

সৰলার্থ—মাৰণাদি অৰ্থ হলে জ্ঞা ধাতু মনুব্ধ হব। উদাহৰণ—জপয়তি।

৫৭৪। বা তু বিজ্ঞপ্তৌ।

ব্যাখ্যা—বিজ্ঞপ্তৌ-অৰ্থে তু জ্ঞা ধাতোঃ বা (বিকল্পেন) মিৎ স্যাৎ।

সৰলার্থ—বিজ্ঞপ্তি অৰ্থাৎ নজনা কথা জনোৱা অৰ্থ বুজালে জ্ঞা ধাতু
বিকল্পে মনুব্ধ হব। উদাহৰণ—বিজ্ঞাপয়তি।

৫৭৫। গ্না স্না বন্ময়শ্চানুপ সৰ্গাঃ।

ব্যাখ্যা—অনুপসৰ্গাঃ (উপসৰ্গ ভিন্নাঃ) গ্না স্না বন্ বন্ময়শ্চ ধাতবঃ বা
(বিকল্পেন) মিতঃ স্যুঃ।

সৰলার্থ—উপসৰ্গ নথকা গ্না-স্না-বন্-বন্ম ধাতু বিকল্পে মনুব্ধ
হব। উদাহৰণ—গ্নাপয়তি।

৫৭৬। শাছাসাহ্বা ব্যাৱেপাং যঃ।

ব্যাখ্যা—ইনি পৰে সতি শো-ছো-সো-হেঙ্-ব্যেঙ্-বেঙ্-পাং ধাতুনাং
পৰঃ যঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ইন্ প্ৰত্যয় হলে শো-ছো-সো-হেঙ্-ব্যেঙ্-বেঙ্ আৰু
পা ধাতুৰ পিছত য হব। উদাহৰণ—শায়য়তি।

৫৭৭। ক্লুয়ী ক্ষ্মায্যোঃ ক্লোপ ক্ষ্মাপৌ।

ব্যাখ্যা—ইনি পৰে সতি ক্লুয়ী ক্ষ্মায্যোঃ ধাত্বোঃ স্থানে ক্লোপক্ষ্মাপৌ স্যাতাম্।

সৰলার্থ—ইন্ প্ৰত্যয় হলে ক্লু আৰু ক্ষ্মা ধাতুৰ ঠাইত ক্ৰমে ক্লোপ
আৰু ক্ষ্মাপ হব। উদাহৰণ—ক্লোপয়তি।

৫৭৮। অৰ্তি হ্রী বী ব্ল্যাদস্তাৎ পঃ।

ব্যাখ্যা—ইনি পৰে সতি অৰ্তি হ্রী বী ব্ল্যাদস্তাৎ (ঋ-ট্রী-বী-লী-এভ্যঃ
ধাতুভ্যঃ) আদস্তাৎ (আদন্তেভ্যঃ ধাতুভ্যশ্চ পৰঃ) পঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ইন্ প্ৰত্যয় হলে ঋ-ট্রী-বী-লী আৰু আদন্ত ধাতুৰ পিছত
প আগম হব। উদাহৰণ—অৰ্পয়তি।

৫৭৯ পাতে ল্লঃ ।

ব্যাখ্যা—ইনি পৰে সতি পাতেঃ (পা ধাতোঃ পৰঃ) ল্লঃ স্যাৎ ।

সৰস্বার্থ—ইন্ প্ৰত্যয় হলে পা ধাতুৰ পিছত ল্ হব ।

উদাহৰণ—পালয়তি ।

৫৮০। ধৃঞ্ প্ৰীড়্ভ্যাং নঃ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—ইনি পৰে সতি ধৃঞ্ প্ৰীড়্ভ্যাং ধাতুভ্যাং পৰঃ নঃ স্যাৎ ।

সৰস্বার্থ—ইন্ প্ৰত্যয় হলে ধৃঞ্ আৰু প্ৰীড়্ ধাতুৰ পিছত ন হব ।

উদাহৰণ—ধুনয়তি ।

৫৮১। স্ফায়ো যো ঝঃ ।

ব্যাখ্যা—ইনি পৰে সতি স্ফায়ঃ ধাতোঃ যঃ (যকাৰস্য স্থানে) ঝঃ স্যাৎ ।

সৰস্বার্থ—ইন্ প্ৰত্যয় হলে স্ফায় ধাতুৰ য কাৰৰ ঠাইত ঝ হব ।

উদাহৰণ—স্ফাৰয়তি ।

৫৮২। শদো দন্তমগতো ।

ব্যাখ্যা—ইনি পৰে সতি অগতো (গতি ভিন্নে-অৰ্থে চ সতি) শদঃ (শদ্ ধাতোঃ) দঃ স্থানে তঃ স্যাৎ ।

সৰস্বার্থ—ইন্ প্ৰত্যয় হলে আৰু গতি ভিন্ন আন অৰ্থ বুজালে শদ্ ধাতুৰ দ কাৰৰ ঠাইত ত হব । উদাহৰণ—শাতয়তি ।

৫৮৩। স্নেহনৈলিয়ো লীন্ লীল্লাপো ঝিত্তেয়াঃ ।

ব্যাখ্যা—স্নেহনে-অৰ্থে গম্যমানে সতি লিয়ঃ (লিড়্ ধাতোঃ স্থানে লীন্) লীল্ ধাতোঃ স্থানে লাপচা দেশাঃ ঝিত্তেয়াঃ-ইনি পৰে সতি ।

সৰস্বার্থ—ইন্ প্ৰত্যয় হলে আৰু স্নেহন অৰ্থাৎ দ্ৰৱীকৰণ কৰা বুজালে লিড়্ ধাতুৰ লীন্ আৰু লীল্ ধাতুৰ ঠাইত লাপ আদেশ হব ।
উদাহৰণ—বিলীনয়তি ।

৫৮৪। পূজাভি ভৱয়োস্তু লাপ্ । আত্মনে চ ।

ব্যাখ্যা—পূজাভি ভৱয়োঃ গম্যমানয়োঃ সতোঃ তু লীয়ঃ লাপ্ ভৱতি আত্মনে পদং চ ভৱতি ।

সৰলার্থ—পূজাভিভৱ অৰ্থ বুজালেও লীড় ধাতুৰ ঠাইত লাপ হব
আৰু আত্মনে পদ হব। উদাহৰণ—অলাপয়তে শিৱম্।

৫৮৫। ভিন্নো ভাপ্ ভীষৌ হেতোভয়ং যদি।

ব্যাখ্যা—যদি হেতোঃ (হেতু কৰ্ত্তৃঃ) ভয়ং স্যাৎ তদা ইনি পৰে সতি
ভিয়ঃ (ভী ধাতোঃ স্থানে) ভাপ্ ভীষৌ আদেশৌ স্যাতাম্।

সৰলার্থ—কোনো কৰ্ত্তাৰ বাবে যদি ভয় পোৱা অৰ্থ হয় আৰু ইন্
প্ৰত্যয় হয় তেনেহলে ভী ধাতুৰ ঠাইত ভাপ্ আৰু ভীষ্ আদেশ
হব। উদাহৰণ—ভাপয়তে।

৫৮৬। ৰো জুধ্বননে।

ব্যাখ্যা—ইন প্ৰত্যয়ে সতি ব্ৰিধুননে (কম্পনে-অৰ্থে চ সতি) ৰঃ (ৰা
ধাতোঃ পৰঃ জুক্ স্যাৎ)।

সৰলার্থ—ইন্ প্ৰত্যয় হলে আৰু কম্পন হোৱা অৰ্থ বুজালে বা ধাতুৰ
পিছত জুকৰ জ হব। উদাহৰণ—উপ ৰাজয়তি।

৫৮৭। ৰিয়ো ৰা প্ৰজনে।

ব্যাখ্যা—প্ৰজনে (প্ৰথম গৰ্ভধাৰণে সতি ইনি চ পৰে সতি) ৰিয়ঃ স্থানে
ৰা-আদেশঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—প্ৰথম গৰ্ভ ধাৰণ কৰা অৰ্থ হলে আৰু ইন্ প্ৰত্যয়
হলে ৰিয় ধাতুৰ ঠাইত ৰা হব। উদাহৰণ—প্ৰৱাপয়তি।

৫৮৮। দুষেককাৰ দীৰ্ঘঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—ইনি পৰে সতি দুষেঃ (দুষ্ ধাতোঃ) উকাৰঃ দীৰ্ঘঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ইন্ প্ৰত্যয় হলে দুষ্ ধাতুৰ উকাৰৰ ঠাইত দীৰ্ঘ হব।
উদাহৰণ—দুষয়তি।

৫৮৯। চিত্তাদি ৰিৰতৌ তু ৰা।

ব্যাখ্যা—ইনি পৰে সতি চিত্তাদি ৰিৰতৌ (চিত্তবৈৰাগ্য) প্ৰকাশে-অৰ্থে
চ সতি) দুষ্ ধাতোঃ ৰা (ৱিকল্পেন) উকাৰঃ দীৰ্ঘঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ইন্ প্ৰত্যয় হলে আৰু চিত্ত বৈৰাগ্য অৰ্থ বুজালে দুষ্ ধাতুৰ
উকাৰ বিকল্পে দীৰ্ঘ হব। উদাহৰণ—দুষয়তি।

৫৯০। আ স্বৰস্য স্মি জি ক্ৰীণাম্ ।

ব্যাখ্যা—ইনি পৰে সতি স্মি জি ক্ৰীণাম্ (স্মি-জি-ক্ৰীণ্-ইড্ ধাতুনাং)
স্বৰস্য স্থানে আ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ইন্ প্ৰত্যয় হলে স্মি-জি-ক্ৰী আৰু ই ধাতুৰ স্বৰবৰ্ণৰ ঠাইত
আ হব । উদাহৰণ—বিস্মাপয়তি ।

৫৯১। চি স্ফুৰোৰ্বা ।

ব্যাখ্যা—ইনি পৰে সতি চি স্ফুৰ্ ধাত্বোঃ স্বৰস্য স্থানে বা (বিকল্পেন)
আকাৰঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ইন্ প্ৰত্যয় হলে চি আৰু স্ফুৰ্ ধাতুৰ স্বৰৰ ঠাইত বিকল্পে
আকাৰ হব । উদাহৰণ—সঞ্চাপয়তি ।

৫৯২। কহঃ পুনাবোহবোপৌ ।

ব্যাখ্যা—ইনি পৰতঃ পুনঃ কহঃ (কহ্ ধাতোঃ স্থানে) বোহ বোপৌ
স্যাভ্যাম্ ।

সৰলার্থ—ইন্ প্ৰত্যয় হলে কহ ধাতুৰ ঠাইত বোহ আৰু বোপ আদেশ
হব । উদাহৰণ—বোহয়তি ।

৫৯৩। জ্ঞাণো জ্ঞাণ্ডঃ ।

ব্যাখ্যা—ইনি পৰে সতি জ্ঞাণ্ডঃ (জ্ঞাণ্ ধাতোঃ) ণ্ডঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ইন্ প্ৰত্যয় হলে জ্ঞাণ্ ধাতুৰ ণ্ড হব । উদাহৰণ—জ্ঞাপয়তি ।

৫৯৪। ইনো গমি বোধধনে ।

ব্যাখ্যা—ইনি পৰে সতি অবোধনে (বোধন ভিন্নে অৰ্থে চ সতি) ইনঃ
(ইন্ ধাতোঃ স্থানে) গম্ আদেশঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ইন্ প্ৰত্যয় হলে আৰু বোধন ভিন্ন অৰ্থ হলে ইন্ ধাতুৰ
ঠাইত গম্ আদেশ হব । উদাহৰণ—গময়তি ।

৫৯৫। তৎ কৰোতি তদাচৰ্য ইত্যাদ্যৰ্থেষু নান্ন ইন্ ।

ব ঙ্গাকৰস্য পৃথ্বাদেবিনীৰ্ঠেয়ন্ শ্বিনন্ হ চ ।

লিঙ্গস্যানেকাক্ষৰস্য মূৰ্য্যন্তেহন্ত্যস্বৰাদয়ঃ ।

ব্যাখ্যা—তৎ কৰোতি তদাচলটে-ইত্যাদ্যৰ্থেষু নান্নঃ পৰ-ইন্ প্ৰত্যয়ঃ
 স্যাৎ, ইনি-ঈঠন্-ঈয়ন্সু-ইমনিচ পৰভূতে য় চ পৃথাদী শব্দস্য
 ঋকাৰস্য স্থানে বঃ স্যাৎ, অনেকাক্ষৰস্য লিঙ্গস্য চ অস্ত্যম্ববাদন্যঃ
 লুপ্যন্তে ।

সৰলার্থ—‘সেইটো কৰে আৰু সেই আচৰণ কৰে’ এনে অৰ্থ বুজালে
 সূৰন্ত পদৰ পিছতো ইন্ প্ৰত্যয় হব । ইন্-ঈঠন্-ঈয়ন্সু-ইমন্
 প্ৰত্যয় হলে পৃথু আদি শব্দৰ ঋকাৰৰ ঠাইত ব হব । অনেকাক্ষৰ
 শব্দৰ অন্ত স্বৰৰ লোপ হব । উদাহৰণ—ৰচয়তি ।

৫৯৬। পুচ্ছ চীৰৰ ভাণ্ডেভ্যো ডিন্ স্যাদুদসনাদিষু ।

ব্যাখ্যা—উদসনাদিষু (উৎক্ষেপনাদি অৰ্থেষু গম্যমানেষু সতিষু) পুচ্ছ
 চীৰৰ ভাণ্ডেভ্যঃ পৰঃ ডিন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—উৎক্ষেপনাদি অৰ্থ বুজালে পুচ্ছ-চীৰৰ ভাণ্ড আদি শব্দৰ
 পিছতো ইন্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—উৎপুচ্ছয়তে ।

৫৯৭। সত্যার্থ বৈদাদাপক্ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—ইনি পৰে সতি অদন্তাৎ সত্যার্থবৈদাৎ (সত্য-অৰ্থ-বৈদ-শব্দাচ্চ
 পৰঃ) আপক্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ইন্ প্ৰত্যয় হলে সত্য-অৰ্থ-বৈদ-শব্দৰপিছত আপক্ প্ৰত্যয়ৰ
 প হব । উদাহৰণ—সত্যাশয়তি ।

৫৯৮। অদন্তাচ্চ ।

ব্যাখ্যা—ইনি পৰে সতি অদন্তাৎ শব্দাৎ পৰঃ আপক্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ইন্ প্ৰত্যয় হলে অদন্ত শব্দৰ পিছতো আপক্ প্ৰত্যয় হব ।
 উদাহৰণ—আশয়তি ।

৫৯৯। ইনৌঠ বৎ ।

ব্যাখ্যা—ইনি পৰে সতি ইঠৰৎ কাৰ্য্যমুত্তং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ইন্ প্ৰত্যয় হলে আগত কোৱা ইঠন্ আদি প্ৰত্যয়ৰ কাম-
 বোৰ হব । উদাহৰণ—প্ৰাশয়তি ।

৬০০। স্থূলদূৰ যুৰ হৃস্ব কিপ্রক্ষুদ্রস্য লুপ্যতে ।

অস্তৃহাদি গুণশ্চেষ্টঃ ।

ব্যাখ্যা—ইনি সতি স্থূল-দূৰ-যুৰ-হৃস্ব-কিপ্র-ক্ষুদ্রস্য অস্তৃহাদিৰ্গ প্যতে, গুণশ্চ ইষ্টঃ ।

সৰলার্থ—ইন্ প্রত্যয় হলে স্থূল-দূৰ-যুৰ-হৃস্ব-কিপ্র-ক্ষুদ্র শব্দৰ অস্তৃহ বৰ্ণৰ লোপ হব আৰু গুণ হব । উদাহৰণ—স্থৱয়তি ।

৬০১। শ্বেতাশ্বাদেঃ পৰাংশ লুপ্ শলুক্ ।

ব্যাখ্যা—ইনি পৰে সতি শ্বেতাশ্বাদেঃ (শব্দস্য) পৰাংশ লুপ্ (শেষাংশ লোপো ভৱতি) ।

সৰলার্থ—ইন্ প্রত্যয় হলে শ্বেতাশ্ব আদি শব্দৰ পৰাংশ অৰ্থাৎ পিছৰ অংশ অশ্ব শব্দৰ লোপ হব । উদাহৰণ—শ্বেতয়তি ।

৬০২। আখ্যানাৎ কৃত ইন্ কল্পক্ প্রকৃতেৰিৰ কাৰকম্ ।

ব্যাখ্যা—আখ্যানাৎ (আখ্যান বিষয়াৎ) কৃত (ভাৱ কৃদন্তাৎ) ইন্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ, ইনি সতি কল্পক্ (কৃদন্তাৎ ইন্ চ লোপ্যঃ) । তথা সতি প্রকৃতেঃ—ইৰ কাৰকং (কাৰক বিভক্তিঃ স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—আখ্যান বিষয়ত ইন্ প্রত্যয় হলে ভাৱবোধক কৃদন্ত প্রত্যয়ৰ লোপ হোৱাৰ পিছত প্রকৃতি স্থিতি হলে ইনন্তৰ দৰে কাৰক বিভক্তি হব । উদাহৰণ—কংসংঘাতয়তি ।

৬০৩। নক্ষত্ৰ যোগাৎ জ্ঞানার্থে ।

ব্যাখ্যা—জ্ঞানার্থে—অৰ্থে নক্ষত্ৰযোগাৎ ইন্কল্পকী সতি প্রকৃতে বিৰ কাৰকং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—জ্ঞানার্থ বুজালে নক্ষত্ৰ শব্দৰ যোগত হোৱা ইন্ প্রত্যয়ৰ লোপ হলে আগৰদৰে কাৰক বিভক্তি হব ।

উদাহৰণ—পুশ্চেন যোজয়তি ।

৬০৪। ঝাঝ্বেচ্ছায়াং নান্নঃ কাম্যঃ ।

ব্যাখ্যা—আঝ্বেচ্ছায়াং গম্যমানায়াং সত্যং নান্নঃ পৰঃ ঝা কাম্যঃ (কাম্য প্রত্যয়ঃ স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—আত্মেচ্ছা বুজালে নামবাচক প্ৰকৃতিৰ পিছত বিকল্পে কাম্য
প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পুত্ৰকাম্যতি।

৬০৫। যিন্ চানব্যয় মাস্তাভ্যাম্।

ব্যাখ্যা—আত্মেচ্ছায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং অনব্যয় মাস্তাভ্যাম্ (অব্যয়
মকাৰান্ত ডিম্বাভ্যাম্) নাম্নঃ পৰঃ যিন্ চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—আত্মেচ্ছা বুজালে মকাৰান্ত আৰু অব্যয়ভিন্ন শব্দৰ পিছত
যিন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পত্নীয়তি।

৬০৬। আচাৰেযিনিব্বার্থকাৎ। যাব্ব বৰ্ণস্য ঈকাৰঃ।

ব্যাখ্যা—আচাৰে-অৰ্থে গম্যমানে সতি ইব্বার্থকাৎ (ইব্বার্থ-উপমানাৎ
নাম্নঃ পৰঃ) যিন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, যাব্ববৰ্ণস্য (য-ব্ব বৰ্ণস্য অন্তঃ)
ঈকাৰশ্চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—আচৰণ অৰ্থ বুজালে ইব্বার্থক উপমানবাচক হোৱা নাম-
বাচক পদৰ পিছত যিন্ প্ৰত্যয় হব আৰু য-ব্ব বৰ্ণৰ শেষত
ঈকাৰ হব। উদাহৰণ—পুত্নীয়তি।

৬০৭। ইকাৰোকাৰয়োদীৰ্ঘৌ যৌ পৰে ঋত ঈড্ ভৱেৎ।

ব্যাখ্যা—যৌ পৰে সতি ইকাৰোকাৰয়োঃ (ইকাৰ-উকাৰয়োঃ) দীৰ্ঘঃ,
ঋত (ঋকাৰাৎ) ঈড্ ভৱেৎ (ঈডাগমশ্চ স্যাৎ)।

সৰলার্থ—যিন্ প্ৰত্যয় হলে ইকাৰ আৰু উকাৰৰ দীৰ্ঘ হব। ঋকাৰৰ
পিছত ঈ আগম হব। উদাহৰণ—অগ্নীয়তি।

৬০৮। ঋদৌদৌভ্যো যৎ স্বৰ ব্ৰৎ।

ব্যাখ্যা—ঋদৌদৌভ্যোঃ (ঋকাৰাৎ পৰঃ) উৰ্ণ ওঙ্ক্ষমাণুয়াৎ, ততঃ যৎ
প্ৰত্যয়ঃ স্বৰ ব্ৰশ্চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ঋকাৰৰ পিছত উৰ্ণৰ ঠাইত ওঙ্ক্ষণ হলে য প্ৰত্যয় স্বৰ
বৰ্ণৰ দৰে হব। উদাহৰণ—গব্যতি।

৬০৯। নমস্তপোৱবিবসঃ কৃত্যাদ্যৰ্থে যিনীৰিতঃ।

ব্যাখ্যা—নমস্তপোৱবিবসঃ (নমস্তপো-পৰিচৰ্য্যাসু গম্যমানাসু সতিসু)
কৃত্যাদ্যৰ্থে চ যিন্ প্ৰত্যয়ঃ শিলৈট ঈৰিতঃ।

সৰলার্থ—নমস্কাৰ কৰা, ভগস্যা কৰা আৰু পৰিচৰ্যা কৰা অৰ্থ বুজালে
কৃত্যাদি অৰ্থত শব্দৰ পিছত যিন্ প্ৰত্যয় হব বুলি শিল্পটিকলে
কয়। উদাহৰণ—নমস্যাতি।

৬১০। আধাৰাচ্ যিনাচাবে।

ব্যাখ্যা—আচাবে-অৰ্থে সতি আধাৰাৎ চ যিন প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—আচৰণ কৰা অৰ্থ বুজালে আধাৰত যিন্ প্ৰত্যয় হব।

৬১১। চিত্ৰাদ্ ডি়ৰদ্ভূতার্থকাৎ।

ব্যাখ্যা—অদ্ভূতার্থকাৎ (আশ্চৰ্য্যমৰ্থাৎ) চিত্ৰাৎ (চিত্ৰকৰণাৎ) ডি়ঃ
প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অদ্ভূত চিত্ৰকৰ অৰ্থ বুজালে চিত্ৰ শব্দৰ পিছত ডি় প্ৰত্যয়ৰহ
হব। উদাহৰণ—চিত্ৰীয়তে।

৬১২। উদন্যতি পিপাসায়াম্। ধনায়তি তু গৰ্জনে।

অশনায়তি বুভুক্ষায়াম্।

ব্যাখ্যা—পিপাসায়াম্ (পাতুমিচ্ছায়াম্) গৰ্জনে (তৃষ্ণায়ামৰ্থে) বুভুক্ষায়াম্
(ভোজুমিচ্ছায়াম্ গম্যমানায়াম্ চ অৰ্থেষু) ক্ৰমাৎ উদন্যতি, ধনায়তি,
অশনায়তি ইতি যিনস্তাঃ সন্তঃ সিদ্ধান্তি।

সৰলার্থ—পান কৰা ইচ্ছা হলে উদন্যতি, তৃষ্ণা অৰ্থ হলে ধনায়তি,
খাবলৈ ইচ্ছা বুজালে অশনায়তি পদ যিন্ প্ৰত্যয় হৈ সিদ্ধ হব।

৬১৩। গম্যায়াম্ মৈথুনেচ্ছায়াম্। বৃষাশ্বৌ বৃষস্বসৌ।

ব্যাখ্যা—যিনি পৰে সতি মৈথুনেচ্ছায়াম্ গম্যায়াম্ সত্যাম্ চ বৃষাশ্বৌ
স্থানে বৃষস্বসৌ স্যাভাম্।

সৰলার্থ—যিন্ প্ৰত্যয় হলে আৰু মৈথুন ইচ্ছা বুজালে বৃষ আৰু অশ্ব
শব্দৰ ঠাইত ক্ৰমে বৃষস্ আৰু অশ্বস্ হব। উদাহৰণ—বৃষস্যাতি।

৬১৪। অসুক্ সুক্ চাদনেচ্ছায়াম্।

ব্যাখ্যা—যিনি পৰে সতি অদনেচ্ছায়াম্ গম্যমানায়াম্ সত্যাম্ নাশনঃ
পৰঃ অসুক্ সুক্ চ স্যাভাম্।

সৰলার্থ—যিন্ প্ৰত্যয় হলে আৰু খোৱাৰ ইচ্ছা বুজালে শব্দৰ পিছত,
অসুক্ প্ৰত্যয়ৰ অস্ আৰু সুক্ প্ৰত্যয়ৰ স হব। উদাহৰণ—দধ্যসতি।

৬১৫। উপমানাৎ কৰ্ত্তৃযিঙ্‌চাৰে । সস্য লোপশ্চ ।

ব্যাখ্যা—আচাৰে -অথে সতি উপমানাৎ কৰ্ত্তৃঃ যিঙ্‌ স্যাৎ । সস্য (অন্ত
সকাৰস্য) লোপশ্চ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—আচৰণ কৰা অৰ্থ বুজালে উপমান কৰ্ত্তৃবাচক পদৰ পিছত
যিঙ্‌ প্ৰত্যয় হব আৰু শেষৰ স বৰ্ণৰ লোপ হব ।
উদাহৰণ—শ্যোনায়তে ।

৬১৬। কাৰ্য্য মৰণস্যাত্ত্বং যিঙি যিঞি চ ।

ব্যাখ্যা—আচাৰে -অথে সতি যিঙি যিঞি চ পৰে সতি অৰণস্য স্থানে
আত্মং কাৰ্য্যং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—আচৰণ কৰা অৰ্থ হলে আৰু যিঙ্‌-মিঞ্‌ প্ৰত্যয় হলে শব্দৰ
শেষৰ অ বৰ্ণৰ ঠাইত আ হব । উদাহৰণ—হংসায়তে ।

৬১৭। ওজোহ্পসবসোনিত্যং, পয়সাদেৰ্বিভাষয়া ।

সলোপোহ্পসবসো নান্যস্যেত্যেৰ্ব মপৰে জঙঃ ।

অন্যত্বু যা বুক্তম্ ।

ব্যাখ্যা—যিনি পৰে সতি ওজো-অপ্সবসোনিত্যং সঃ—লোপঃ স্যাৎ,
পয়সাদেঃ দ্বিভাষয়া স লোপঃ, অপৰেত্বু-অপ্সবসঃ স লোপঃ ন
স্যাৎ, অন্যস্য ইত্যেৰ্ব জঙঃ (বদন্তি চ) । যৌ যিন্‌ প্ৰকৰণে
অন্যৎ (মদুস্তং দীৰ্ঘাদ্যন্তং) তদিহাঅপি মন্তব্যম্ ।

সৰলার্থ—যিন্‌ প্ৰত্যয় হলে ওজস্ আৰু অপ্সবস্ শব্দৰ সকাৰৰ
নিত্যন্তে লোপ হব, পয়সাদি শব্দৰ সকাৰৰ বিকল্পে লোপ হব,
আনৰ মতে অপ্সবস্ শব্দৰ বাহিৰে আন শব্দৰ সকাৰৰ লোপ
নহব । যিন্‌ প্ৰকৰণত আন দীৰ্ঘাদিব যি বিধান কৰিছে সেইবোৰ
ইয়াতো প্ৰযোজ্য হব । উদাহৰণ—অগ্নায়তে ।

৬১৮। গল্‌ভ ক্লীৰ্বিহোড়েভ্যো ঙ্‌ কৰ্বা ।

ব্যাখ্যা—গল্‌ভ-ক্লীৰ্বিহোড়েভ্যো (গল্‌ভ-ক্লীৰ্বিহোড়্‌ শব্দেভ্যঃ পৰঃ)
ৰা (বিকল্পেন) ঙ্‌ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—গল্‌ভ ক্লীৰ্ব আৰু বিহোড়্‌ শব্দৰ পিছত বিকল্পে ঙ্‌ প্ৰত্যয়
হব । উদাহৰণ—প্ৰগল্‌ভায়তে ।

৬১৯। যিঙ্ লুক্ চ সৰ্ব্বতঃ ।

ব্যাখ্যা—সৰ্ব্বতঃ (সৰ্ব্বেভ্যো ধাতুভ্যঃ পৰঃ) যিঙ্ প্ৰত্যয়ঃ লুক্ চ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সকলো ধাতুৰ পিছত যিঙ্ প্ৰত্যয়ৰ লোপ হ'ব ।

উদাহৰণ—গজ্জতি ।

৬২০। যিঙ্ লুগস্তাঃ পৰস্মৈ পদিনঃ ।

বাপ্পোশ্মফেন ধূমেভ্য উদ্বান্তৌ যিঙ্ বিধীয়তে ।

ব্যাখ্যা—যিঙ্ লুগস্তাঃ ধাতৱঃ পৰস্মৈ পদিনঃ ভৱন্তি । উদ্বান্তৌ (ৱমনে-অৰ্থে সতি) বাপ্প-উত্তম-ফেন-ধূমেভ্যঃ শব্দেভ্যঃ পৰঃ) যিঙ্ বিধীয়তে ।

সৰলার্থ—যিঙ্ প্ৰত্যয় লোপ হলে ধাতুবোৰ পৰস্মৈপদী হ'ব আৰু বাপ্প উত্তম ফেন অৰু ধূম শব্দৰ পিছত যিঙ্ প্ৰত্যয় হ'ব ।
উদাহৰণ—বাপ্পায়তে ।

৬২১। বোমস্থাক্ষনুসঞ্চালে ।

ব্যাখ্যা—হনু সঞ্চালে-অৰ্থে গম্যমানে সতি বোমস্থাৎ পৰঃ যিঙ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—হনু সঞ্চালন অৰ্থ বুজালে বোমস্থাৰ পিছত যিঙ্ হ'ব ।
উদাহৰণ—বোমস্থায়তে ।

৬২২। শব্দাদেঃ কৰণে ।

ব্যাখ্যা—কৰণে (ক্ৰিয়ান্নাং গম্যমানান্নাং সত্যং) শব্দাদেঃ পৰঃ যিঙ্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ক্ৰিয়া কৰা অৰ্থ বুজালে শব্দাদিৰ পিছত যিঙ্ হ'ব ।
উদাহৰণ—শব্দায়তে ।

৬২৩। কৰ্ত্তৃবেদনান্নাং সুখাদিতঃ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তৃবেদনান্নাং (কৰ্ত্তৃপ্ৰত্যয়ভূত গম্যমানান্নাং সত্যং) সুখা-
দিতঃ পৰঃ যিঙ্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কৰ্ত্তাৰ বেদনা প্ৰত্যয় হোৱা অৰ্থ বুজালে সুখাদি শব্দৰ পিছত যিঙ্ প্ৰত্যয় হ'ব । উদাহৰণ—সুখায়তে ।

৬২৪। কষ্ট কৃচ্ছ্ সত্ত্ৰ গহনায় পাণায় ক্ৰমেন ।

ব্যাখ্যা—পাণায় (পাপ কৰ্ম্ম ৰূপেভ্যঃ) ক্ৰমেন কষ্ট-কৃচ্ছ্-সত্ত্ৰ-গহনঃ
পৰঃ-ষিঙ্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—পাপ কৰ্ম্ম স্বৰূপ কষ্ট কৃচ্ছ্-সত্ত্ৰ-গহন শব্দৰ পিছত ষিঙ্
প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—কষ্টীয়তে ।

৬২৫। যিঙ্ স্যাদভূততত্ত্বাৰে ভূশাদিভ্যো হলশ্চ লুক্ ।

ব্যাখ্যা—অভূত তত্ত্বাৰে (আদৌ ন স্যাৎ পশ্চাৎ ভৱতি ইত্যাদ্যৰ্থে সতি)
ভূশাদিভ্যঃ পৰঃ ষিঙ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, হলশ্চ লুক্ (লোপঃ স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—‘আগতে নোহোৱা পিছত হোৱা’ এনে অৰ্থ বুজালে ভূশাদি
শব্দৰ পিছত ষিঙ্ প্ৰত্যয় হব । আৰু ব্যঞ্জনবৰ্ণৰ লোপ হব ।
উদাহৰণ—ভূশায়তে ।

৬২৬। লোহিতাদি ডাজন্তাদ্ যিঞ্ ।

ব্যাখ্যা—অভূততত্ত্বাৰে-অৰ্থে সতি ডাজন্তাৎ (ডাচ্ প্ৰত্যয়ান্তাৎ) লোহি-
তাদি পৰঃ যিঞ্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অভূত তত্ত্বাব অৰ্থ হলে ডাচ্ প্ৰত্যয়ান্ত লোহিতাদি শব্দৰ
পিছত যিঙ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—লোহিতায়তে ।

৬২৭। কণ্ডাদিভ্যো যনং ৰিভুঃ ।

ব্যাখ্যা—কণ্ডাদিভ্যঃ ধাতুভ্যঃ পৰঃ যনং ৰিভুঃ (বদন্তি) ।

সৰলার্থ—কণ্ড আদি শব্দৰ পিছত যন্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—কণ্ডয়তি ।

৬২৮। ঙপ্ ধুপ্ ৰিচ্ছি পণ্ পনভ্য আষ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—ঙপ্ ধুপ্-ৰিচ্ছি পণ্ পনভ্যঃ (ঙপ্-ধুপ্-ৰিচ্ছ্-পণ্-পনভ্যঃ ধাতুভ্যঃ
পৰঃ আষ-আগমঃ স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—ঙপ্-ধুপ্-ৰিচ্ছ্-পণ্ আৰু পন্ ধাতুৰ পিছত আষ আগম
হব । উদাহৰণ—গোপয়তি ।

৬২৯। ৰা পণৌহস্তুতৌ ।

ব্যাখ্যা—অস্তুতৌ (স্তুতি ভিন্নে) ব্যৱহাৰে-অৰ্থে সতি পণঃ পৰঃ ৰা
(ৱিকল্পেন) আষ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—স্তুতি ভিন্ন আন ব্যৱহাৰ কৰা অৰ্থ বুজালে পণ্ ধাতুৰ পিছত
বিকল্পে আশ্ব হব। উদাহৰণ—পণায়িতা।

৬৩০। কমেতিন্ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—কমেঃ (কম্ ধাতোঃ পৰঃ) ভিন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ বৃদ্ধিশ্চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—কম্ ধাতুৰ পিছত ভিন্ প্ৰত্যয় হলে বৃদ্ধি হব।

উদাহৰণ—কাময়তে।

৬৩১। ঋতে বীয়ঙ্।

ব্যাখ্যা—ঋতেঃ (ঘূণার্থক ঋত্ ধাতোঃ পৰঃ) ঈয়ঙ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ঘূণা কৰা অৰ্থ হলে ঋত্ ধাতুৰ পিছত ঈয়ঙ্ প্ৰত্যয় হব।

উদাহৰণ—ঋতায়তে।

৬৩২। অশিত্যাদয়স্তুৰা।

ব্যাখ্যা—অশিতি পৰে (আয়াদয়ঃ) আম্ ভিন্ ঈয়ঙ্ বা স্যুঃ।

সৰলার্থ—অশিত্ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে আগৰ উল্লিখিত ধাতুৰ পিছত
আ শ্চ ভিন্ ঈয়ঙ্ আদি প্ৰত্যয়বোৰ বিকল্পে প্ৰয়োগ কৰা হব।

উদাহৰণ—গোপায়িতা।

৬৩৩। ক্ৰিয়া সমভিহাবেযঙ্ ঙ্কেচো ব্যঞ্জনাদিকাৎ।

ব্যাখ্যা—ক্ৰিয়া সমভিহাবে (ক্ৰিয়ান্নাঃ পৌনঃ পুণ্যষিত্যর্থো সতি)
একাচঃ (একস্বৰাৎ) ভ্যঞ্জনাদিকাত্ ধাতোঃ পৰঃ যঙ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—পুনঃ পুনঃ ক্ৰিয়া কৰা অৰ্থ বুজালে একস্বৰ বিশিষ্ট ব্যঞ্জন
বৰ্ণ আদি হোৱা ধাতুৰ পিছত যঙ্ প্ৰত্যয় হব।

৬৩৪। যৎ কৃতং যকি তৎ কাৰ্য্যমতনে যঙি। ঋন্তুৰী।

অভ্যাসস্য গুণঃ।

ব্যাখ্যা—অতনেঃ (তন্ ভিন্নাঙ্কাতোঃ পৰঃ) যকি (যন্ প্ৰত্যয়ে যৎ
কাৰ্য্যং-স্যাৎ যঙি বপি তৎ কাৰ্য্যং কৰ্ত্তব্যম্ ঋন্তু (ঋদন্ত ধাতোঃ)
ঋঃ স্থানে বী স্যাৎ, অভ্যাসস্য বৰ্ণস্য গুণশ্চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—যন্ প্ৰত্যয়ত উক্ত শ্ৰীবোৰ কাৰ্য্য হয় তন্ ভিন্ন ধাতুৰ যঙ্
প্ৰত্যয় হলেও সেইবোৰ কাৰ্য্যই কৰা হব। ঋদন্ত ধাতুৰ ঋ বৰ্ণৰ
ঠাইত বী হব আৰু অভ্যাসৰ গুণ হব। উদাহৰণ—নেনীয়েতে।

৬৩৫। অকাৰাদট্ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—যডি পৰে সতি অকাৰাৎ (অভ্যাসসাকৰাৎ পৰঃ) অট্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—যঙ্ প্ৰত্যয় হলে অভ্যাস বৰ্ণৰ অকাৰৰ পিছত অট্ প্ৰত্যয়ৰ
অ হব । উদাহৰণ—পাপৰ্য্যতে ।

৬৩৬। বীতু ঋ বৰ্ণিনি ।

ব্যাখ্যা—ঋ বৰ্ণিনি (ঋ বৰ্ণৰতি বৰ্ণে সতি) তু (কিন্তু) অভ্যাসসা
অকাৰাৎ পৰঃ বী স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ঋ বৰ্ণযুক্ত ধাতুৰ যঙ্ প্ৰত্যয় হলে অভ্যাসৰ অকাৰৰ
পিছত বী হব । উদাহৰণ—জৰীগ্ৰহ্যতে ।

৬৩৭। অনুস্বাৰঃ পঞ্চমাস্তজপাদীনাম্ ।

ব্যাখ্যা—পঞ্চমাস্তাঃ (পঞ্চম বৰ্গাস্তাঃ) জপাদীনাং ধাতুনাং অভ্যাসে
বিশেষে অকাৰাৎ পৰ অনুস্বাৰঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—পঞ্চম বৰ্গাস্ত হোৱা আৰু জপাদি ধাতুৰ অভ্যাসৰ অ বৰ্ণৰ
পিছত অনুস্বাৰ হব । উদাহৰণ—জঙ্গম্যতে ।

৬৩৮। চলস্ত বা ।

ব্যাখ্যা—চলস্ত (চল্ ধাতোঃ পৰঃ) বা অভ্যাসাকাৰাৎ পৰঃ বিন্দুঃ
স্যাৎ ।

সৰলার্থ—চল্ ধাতুৰ অভ্যাসৰ অৰ পিছত বিকল্পে অনুস্বাৰ হব ।
উদাহৰণ—চঞ্চল্যতে ।

৬৩৯। বন্‌সি স্নন্‌চি কসি ধ্বন্‌সি ভ্রন্‌সি পৎ ক্ষন্দি ।
পদ্বহাম্ । নীঃ কৰ্ত্তব্যঃ

ব্যাখ্যা—বন্‌চি স্নন্‌চি (বন্‌চ্-স্নন্‌স্-ধ্বন্‌স্-পৎ-ক্ষন্দ-পত্-বহাং ধাতু-
নাং) অভ্যাসাকাৰাৎ নীঃ কৰ্ত্তব্যঃ ।

সৰলার্থ—বন্‌চ্ স্নন্‌স্-ধ্বন্‌স্-পৎ-ক্ষন্দ-পদ্-বহ আদি ধাতুৰ অভ্যাসৰ
অৰ পিছত নী হব । উদাহৰণ—বনীৰচ্যতে ।

৬৪০। গিৰো বো লঃ ।

ব্যাখ্যা—গিৰঃ (গৃ ধাতোঃ) বঃ স্থানে লঃ স্যাৎ যডি পৰে ।

সৰলার্থ—ঋণ্ণ প্রত্যক্ষ হলে গ্ৰাধাতুৰ ব বৰ্ণত ল হব।

উদাহরণ—জ্যেগিল্যতে ।

୬୪୧। ବ ମସ୍ତ୍ରମାବଣଃ ବଠି ବଚ୍ୟାଦେଃ ।

ব্যাখ্যা—**জ্বতি** পবে সতি **বষ্টি** বচ্যাদেঃ **ধাতোঃ** সম্প্রসাৰণং ন স্যাৎ ।

সবলার্থ—স্বপ্ন প্রত্যয় হলে বস্ আৰু বচ্ আদি ঋতুৰ সম্প্রসাৰণ
নহ'ব। উদাহৰণ—বাবৰ্যাতে।

৬৪২। অয়তে স্ত্র বা ।

ব্যাখ্যা—জড়ি পৰে সতি স্বয়ংতেঃ (স্থি ধাতোঃ পৰঃ) তু বা (বিকল্পেণ)
সম্প্রসাৰণং স্যাৎ ।

সৰ্ৱনাৰ্থ—স্বঙ্ প্রত্যয় হলে শ্মি ধাতুৰ বিকল্পে সম্প্রসাৰণ হব।

উদাহরণ—শোষণযতে ।

৬৪৩। হ্রয়তি স্বপ্ স্যামি ব্যোঞাং বিধেয়ং সম্প্রসারণম্।

ব্যাখ্যা—শক্তি পৰে সতি হেঁ স্বপ্ শ্যম্-ব্যোঞাং ধাতুনাং সম্প্রসাৰণং
 বিধেয়ম্ ।

সৰলার্থ—শুণ্ প্রত্যয় হলে হেৰ-স্বপ্-শ্যম্-ব্যোঞ খাতুৰ সম্প্রসাৰণ
হব। উদাহৰণ—জোহ য়তে।

৬৪৪। হেজ্জেঘাঃ, কৰতঃ কোকুহ'ণে জেয়্যিৰিহিংসনে ।

গতো জ হন চব্বচকুৰাং, ফলং পংফুল নিপাতনাং ।

ব্যাখ্যা—ঋতি পবে সতি হেঃ ধাতোঃ স্থানে জেযীঃ স্যাৎ, কবতেঃ
কোকৃঃ (কৃ ধাতোঃ স্থানে কোকৃঃ স্যাচ্চ, বিহিংসনে-অর্থে হন্
ধাতোঃ স্থানে জেয়ীঃ স্যাৎ, গতৌ-অর্থে হন্ ধাতোঃ স্থানে জংহন্
স্যাৎ, চবঃ (চব্ ধাতোঃ স্থানে) চঞ্চুবঃ স্যাৎ, ফলং ফল্ ধাতোঃ
স্থানে চ পং ফলঃ সন নিপাতনাৎ সিদ্ধান্তি ।

সবলার্থ—ঋণ্ প্রত্যয় হলে হি ধাতুৰ ঠাইত জেঘী, কৃ ধাতুৰ ঠাইত কোকৃ, হিংসার্থ হলে হন্ ধাতুৰ ঠাইত জেয়ী, গতি অর্থত হন্ ধাতুৰ জং হন্, চৰ ধাতুৰ ঠাইত চঞ্চৰ আৰু ফন্ ধাতুৰ ঠাইত পংফল আদেশ হৈ নিপাতনত সিদ্ধ হব। উদাহৰণ—জেঘীয়ভে।

৬৪৫। য়ো জেহ্মীঃ ।

ব্যাখ্যা—য্ৰি সতি য়ো (য়ো ধাতোঃ স্থানে) জেহ্মীঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—য্ৰি প্ৰত্যয় হলে য়ো ধাতুৰ ঠাইত জেহ্মী হব ।

উদাহৰণ—জেহ্মীয়তে ।

৬৪৬। ধ্যো দেহ্মীঃ কাৰ্য্যঃ ।

ব্যাখ্যা—য্ৰি পৰে ধ্যো (ধ্মা ধাতোঃ স্থানে) দেহ্মীঃ কাৰ্য্যঃ ।

সৰলার্থ—য্ৰি প্ৰত্যয় হলে ধ্মা ধাতুৰ ঠাইত দেহ্মী হব ।

উদাহৰণ—দেহ্মীয়তে ।

৬৪৭। প্যায়ঃ পেপীঃ ।

ব্যাখ্যা—য্ৰি পৰে সতি প্যায়ঃ (প্যায় ধাতোঃ স্থানে) পেপীঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—য্ৰি প্ৰত্যয় হলে প্যায় ধাতুৰ ঠাইত পেপী নিপাত হব ।

উদাহৰণ—পেপীয়তে ।

৬৪৮। চায় চেচকীঃ ।

ব্যাখ্যা—য্ৰি পৰে সতি চায়ঃ (চায় ধাতোঃ স্থানে) চেচকীঃ নিপাতঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—য্ৰি প্ৰত্যয় হলে চায় ধাতুৰ ঠাইত চেচকী নিপাত হব ।

উদাহৰণ—চেচকীয়তে ।

৬৪৯। লুপাদেভাৰি গহঁয়াম্ ।

ব্যাখ্যা—ভাৰ গহঁয়াং (ক্ৰিয়া নিন্দায়াং গম্যমানায়াং সত্য্যং) লুপাদেঃ ধাতোঃ পৰঃ য্ৰি স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ক্ৰিয়া নিন্দাৰ্থ বুজালে লুপাদি ধাতুৰ পিছত য্ৰি প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—জেলুপ্যতে ।

৬৫০। কোটিল্যৈ গমনাৰ্থকাৎ ।

ব্যাখ্যা—কোটিল্যৈ অৰ্থে গম্যমানে সতি গমনাৰ্থকাতোঃ পৰঃ য্ৰি প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কোটিল অৰ্থ হলে গমনাৰ্থক ধাতুৰ পিছত য্ৰি হব ।

উদাহৰণ—চক্ৰগম্যতে ।

৬৫১। অট্ সূত্ৰি মূত্ৰ্যসূচ্যশ্ভ্যঃ ।

ব্যাখ্যা—অট্ সূত্ৰি মূত্ৰ্যসূচ্যশ্ভ্যঃ (অট্-সূত্ৰি-মূত্ৰি-ঋ-সূচ্-অশ্-এভ্যঃ পৰঃ) ষড্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অট্-সূত্ৰি-মূত্ৰি-ঋ-সূচ্-অশ্ খাতুৰ পিছত ষড্ প্ৰত্যয় হব ।
উদাহৰণ—অটীট্যতে ।

৬৫২। গৃ গাতি শুভ্ৰচাংন ষড্ ।

ব্যাখ্যা—গৃগাতি শুভ্ৰচাং (গৃ-শুভ্ৰ-কচ্ খাতুনাং পৰঃ) ষড্ প্ৰত্যয়ঃ
ন স্যাৎ ।

সৰলার্থ—গৃ-শুভ্ৰ-কচ্ খাতুৰ পিছত ষড্ নহব । উদাহৰণ—বোচতে ।

৬৫৩। ধাত্তন্তস্যাস্য লোপঃ স্যাদননি ।

ব্যাখ্যা—অননি (অন্ ভিন্ন প্ৰত্যয় মাত্ৰ বিষয়ে) ধাত্তন্তস্য অস্য (অকাৰস্য
লোপঃ স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—অন্ ভিন্ন প্ৰত্যয় মাত্ৰে খাতুৰ শেষৰ অকাৰৰ লোপ হব ।
উদাহৰণ—বোভুষ্যতে ।

৬৫৪। ব্যঞ্জনাদ্ যঙঃ ।

ব্যাখ্যা—অননি প্ৰত্যয়ে পৰে ব্যঞ্জনাক্কাতোঃ পৰঃ ষড্ঃ (ষড্ প্ৰত্যয়ঃ)
লোপঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অন্ ভিন্ন প্ৰত্যয় পিছত হলে ব্যঞ্জনাক্কাত খাতুৰ পিছত ষড্
প্ৰত্যয়ৰ লোপ হব । উদাহৰণ—পাপঠ্যতে ।

৬৫৫। যিন্ যিঙো বৰ্ণা ।

ব্যাখ্যা—অননি প্ৰত্যয়ে পৰে সতি ব্যঞ্জনাক্কাতোঃ পৰঃ বা (বিকল্পেন)
যিন্ যিঙোলোপঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অন্ ভিন্ন প্ৰত্যয় হলে ব্যঞ্জনাক্কাত খাতুৰ পিছত যিন্ আৰু
যিঙ প্ৰত্যয়ৰ লোপ হব । উদাহৰণ—ব্ৰিহসিভ্য ।

৬৫৬। যঙ্ লুথ্য সৰ্ব্বস্মাক্কাতোঃ ।

ব্যাখ্যা—সৰ্ব্বস্মাক্কাতোঃ পৰঃ বা (বিকল্পেন) যঙ্ লুক্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সকলো খাতুৰ পিছত হোৱা যঙ্ প্ৰত্যয়ৰ বিকল্পে লোপ হব ।

৬৫৭। যঙ্‌লুগন্তাচৰ্কৰীতাঃ পৰস্মৈ পদ্যাদায়ঃ ।

যঙ্‌লুক্যভ্যাস কাৰ্য্যানি নিপাতঃ সম্প্ৰসাৰণম্ ।

ননিবৰ্ত্ত্যং যথা প্ৰাপ্তমিতৰং কাৰ্য্যমিষ্যতে ।

ব্যাখ্যা—যঙ্‌লুগন্তাঃ ধাতবঃ চৰ্কৰীতাঃ (চৰ্কৰীত সংজ্ঞকাঃ সন্তঃ) পৰস্মৈপদ্যাদায়ঃ সূঃ, যঙ্‌লুকি সতি অভ্যাস কাৰ্য্যানি নিপাতঃ সম্প্ৰসাৰণং ননিবৰ্ত্ত্যং (ননিবৰ্ত্তনীয়ম্), স্বাপ্ৰাপ্তং ইতৰং কাৰ্য্যমিষ্যতে (ঋতুবীৰগিনি ইত্যাদিকং ইষ্যতে) ।

সৰণার্থ—যঙ্‌লুগন্ত ধাতুৰ চৰ্কৰীত সংজ্ঞা আৰু পৰস্মৈপদী আদাদি-গণীয় হব । যঙ্‌লুক্ হলে অভ্যাস কাৰ্য্য নিপাত আৰু সম্প্ৰসাৰণ নহব । আন কাৰ্য্যবোৰ আগবদৰে কৰা হব । অৰ্থাৎ আগৰ সূত্ৰ ঋতুবীৰগিনি আদি কাৰ্য্যবোৰ কৰা হব । উদাহৰণ—বোভুতঃ ।

৬৫৮। অস্মাদীড্‌। হলি তনৌ ।

ব্যাখ্যা—তনৌ (তনু সংজ্ঞকে পৰে) হলি (হল্ সংজ্ঞকে চ পৰে) অস্মাৎ (যঙ্‌লুগন্তাৎ) ধাতোঃ পৰঃ বা ঈট্‌ স্যাৎ ।

সৰণার্থ—তনু আৰু হল্ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে যঙ্‌ লুক্ হোৱা ধাতুৰ পিছত বিকল্পে ঈট্‌ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—বোভুৱতি ।

৬৫৯। ব উত্থং স্যাক্কুটিপৰে ।

ব্যাখ্যা—ধুটি (ধুট্‌ সংজ্ঞক বৰ্ণে পৰে সতি) যঙ্‌লু গন্তস্য বঃ উত্থং স্যাৎ ।

সৰণার্থ—ধুট্‌ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত থাকিলে যঙ্‌লুগন্ত ধাতুৰ ব বৰ্ণৰ ঠাইত উকাৰ হব । উদাহৰণ—দেদ্যোতি ।

৬৬০। মো নো ধাতোৰ্ব্বমোৰপি ।

ব্যাখ্যা—ধুটি পৰে ৰমোৰপি (ৰ-ম পৰম্নোঃ সতোঃ) যঙ্‌লুগন্তস্য ধাতোঃ মঃ স্থানে নঃ স্যাৎ ।

সৰণার্থ—ধুট্‌ সংজ্ঞক বৰ্ণ আৰু ৰ-ম পিছত থাকিলে যঙ্‌লুগন্ত ধাতুৰ ম বৰ্ণৰ ঠাইত ন বৰ্ণ হব । উদাহৰণ—ৰংৱতি ।

৬৬১। উপাস্ত লোপং কোহপ্যাহ গমাদেবগুণে স্বৰে ।

ব্যাখ্যা—অঙণে স্বৰে পৰে সতি গমাদেঃ (মঙলুগন্তগমাদেৰ্ধাতোঃ)

উপাস্তস্য অস্য লোপং কো-অপি (আচাৰ্য্যঃ) আহ ।

সৰলার্থ—অঙণ স্বৰ পিছত থাকিলে গমাদি যঙলুগন্ত ধাতুৰ উপাস্ত

অকাৰৰ লোপ হব বুলি কোনো আচাৰ্য্যই কয় । উদাহৰণ—জংহতি ।

৬৬২। বি বৌ চ বীৰদভ্যাসাৎ ।

ব্যাখ্যা—যঙ লুকি সতি ঋবৰ্ণৰতি বৰ্ণে পৰে ধাতোঃ অভ্যাসাৎ বি বৌ

স্যাতাৎ চ কাৰাৎ বী স্যাৎ ।

সৰলার্থ—যঙ লুগন্ত ধাতুৰ আৰু ঋ বৰ্ণ যুক্ত ধাতুৰ অভ্যাসৰ পিছত

ব, বি আৰু বী হব । উদাহৰণ—চৰিকৰীতি ।

৬৬৩। দনশিদন্তোঃ পৰং ন লুক্ ।

ব্যাখ্যা—যঙ লুকি সতি দনশি দন্তোঃ ধাত্বোঃ পৰং ন লুক্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—যঙ লোপ হলে দনশ্ আৰু দন্ড ধাতুৰ ন বৰ্ণৰ লোপ হব ।

উদাহৰণ—দংদশীতি ।

৬৬৪। বধাদিৰুত্তে রেটঃ স্যুৰনিটো যে শকাদয়ঃ ।

ব্যাখ্যা—যে শকাদয়ঃ ধাতৱঃ অনিটঃ স্যুঃ তে যঙ লুকি সতি বধাদি

বট্ রেটঃ স্যুঃ ।

সৰলার্থ—যি শক্ আদি ধাতুবোৰ অনিট্ হয় সেই ধাতুবোৰ যঙ

লুক্ হলে বধাদি ধাতুৰ দৰে বেট্ হব । উদাহৰণ—শাশকিতা ।

৬৬৫। অন্যেভ্যো নিত্যমিট্ কাৰ্য্যঃ ।

ব্যাখ্যা—অনেভ্যঃ (শকাদি ভিন্নেভ্যঃ) যঙ লুগন্তেভ্যঃ ধাতুভ্যঃ পৰঃ

নিত্যমিট্ কাৰ্য্যঃ ।

সৰলার্থ—শকা দি ধাতুৰ বাহিৰে যঙ লগন্ত আন ধাতুৰ পিছত নিত্যতে

ইট্ প্ৰত্যয়ৰ কাৰ্য্য কৰা হব । উদাহৰণ—বাবাজিতা ।

৬৬৬। অনুবন্ধ শতিৰ্ গণোদিততৰ ধাতুদিত কাৰ্য্য যত্র চ ।

প্ৰকৃতি গ্ৰহণেন যঙ লুকামপিযৎ সংগ্ৰহমাহ পাণিনিঃ ।

ব্যাখ্যা—অনুবন্ধ শতিৰ্ গণোদিতঃ (অনুবন্ধ শতিপগণোদিতং যৎ

কাৰ্য্য) তদন্তৰ ধাতুস্ত কাৰ্য্য যৎ লুকি ন স্যাৎ, প্ৰকৃতি গ্ৰহণেন
যৎ লুকামপি যৎ সংগ্ৰহম্ তৎ পাণিনিৰাহ।

সৰলার্থ—অনুবক্ত শতিপ্ আৰু গণোক্ত কাৰ্য্যসমূহ যৎ প্ৰত্যয়ৰ গোপ
হলে আন ধাতুবোৰৰ সেই কাৰ্য্যবোৰ কৰা নহব। যৎ প্ৰত্যয়ৰ
গোপ হোৱাৰ পিছৰ প্ৰকৃতিসমূহৰ কাৰ্য্য পাণিনিয়ে হৰ বুলি
কয়। উদাহৰণ—শেষীভঃ।

৬৬৭। সৰ্ব্বত্ৰৈৰ যণ্ডৰ্থেৱা হিন্দৌস্তোৱাচত ধ্বৰৌ।

দ্বিবক্ত্যনু প্ৰয়োগৌচ স্বেচ্ছয়াস্তঃ সমুচ্ছয়ে ॥

ব্যাখ্যা—সৰ্বত্ৰৈৰ (সৰ্বত্ৰ ৰচনকালে বিভক্তৌ চ) যণ্ডৰ্থে (ক্ৰিয়াসম-
ভিহাৰে অৰ্থে) ধাতোঃ ৱা হি হৌ ভৱতঃ, তদ্ব্যমৌ চ ৱা ভৱতঃ,
সমুচ্ছয়ে (ক্ৰিয়া সমুচ্ছয়ে) স্বেচ্ছয়া দ্বিবক্ত্যনু প্ৰয়োগৌ চ স্তঃ।

সৰলার্থ—বাৰে বাৰে ক্ৰিয়া কৰা অৰ্থ বজালে সকলো কাল, বচন
আৰু বিভক্তিত ধাতুৰ পিছত হি-স্ব-ধ্বম্ আদি আদেশবোৰ হব।
পঞ্চমী বিভক্তিত বিকল্পে তৎ আদেশ হব। ইচ্ছানুসৰি দ্বিবক্তি
প্ৰয়োগো কৰা হব। উদাহৰণ—লুনীহি।

(৭ম বিন্যাসঃ)

৬৬৮। বৃদ্ধি ক্ৰীড়াক্ষয় জীৱনভীলজ্জা জন্মস্থিতি জাগৰণে।

দীপনকম্পন মোদন সিদ্ধি গ্লানাদ্যৰ্থে ধাতুৰকৰ্ম্মা ॥

ব্যাখ্যা—বৃদ্ধি ক্ৰীড়াক্ষয় জীৱনভীলজ্জা জন্মস্থিতি জাগৰণে-অৰ্থে-গম্য-
মানে দীপন কম্পন মোদন সিদ্ধি গ্লানাদ্যৰ্থে চ ধাতুৰকৰ্ম্মা
(অকৰ্ম্মকাঃ ভৱন্তি)।

সৰলার্থ—বৃদ্ধি-ক্ৰীড়া-ক্ষয়-জীৱন-ভী (ভয়)-লজ্জা-জন্ম-স্থিতি-জাগৰণ-
দীপন-কম্পন-মোদন-সিদ্ধি গ্লানাদি অৰ্থত ধাতুবোৰ অকৰ্ম্মক
হব। উদাহৰণ—বৰ্দ্ধতে।

৬৬৯। প্ৰপৰাপ সম্বন্ধনির্ভৰভিবাধি স্তম্ভতি নি প্ৰতি পৰ্য্যাপয়ঃ।

উপ আঙিতি ধাতু পুৰঃ স্থিতি ভাণ্ডপস গৰ্গণোহৰ্ণপৰঃ

প্ৰকৃতেঃ ॥

ব্যাখ্যা—প্ৰকৃতেঃ (ধাতোঃ) অৰ্থ পৰঃ (প্ৰকৃত্যৰ্থপৰঃ) ধাতুপুৰষ্ভিত

ভাক্ (ধাতুপূৰ্বস্থিতঃ) প্ৰ-পৰা-অপ-সম-অনু-অৱ-নি-দুৰ্-অভি-বি-
অধি-সু-উদ্-অতি-নি-প্ৰতি-পৰি-অপি-উপ-অ-ঙ্-ইতি চ ধাতুপূৰ্বং
নিপত্তি ।

সৰলার্থ—ধাতুৰ অৰ্থত আৰু ধাতুৰ পূৰ্বত প্ৰ-পৰা-অপ-সম-অনু-
অৱ-নি-দুৰ্-অভি-বি-অধি-নি-প্ৰতি-সু-উৎ-অতি-পৰি-অপি-উপ-
আ আদি উপসৰ্গবোৰ ব্যৱহাৰ কৰা হব ।

৬৭০। কচিদ্ভিনন্তি ধাত্বর্থম্ । কচিন্তমনুৰ্ভৰ্ততে ।

বিশিনষ্টি তমেৱাৰ্থম্ । উপসৰ্গগতি স্তিথা ॥

ব্যাখ্যা—কচিৎ (প্ৰয়োগে) ধাত্বর্থং ভিনন্তি (ভিন্নং ৰচয়তি) কচিৎ
(প্ৰয়োগে চ) তৎ (প্ৰসিদ্ধ ধাত্বর্থং) অনুৰ্ভৰ্ততে (তমেব অনুৰ্ভৰ্ততি)
তমেৱাৰ্থং (ধাতুপস্থিতার্থং) বিশিনষ্টি (বিশিনষ্টং কৰোতি) চ
উপসৰ্গ গতিঃ (উপসৰ্গদ্যোতকত্বং) স্তিথা (স্থিপ্রকাৰাঃ ভৱন্তি) ।

সৰলার্থ—কোনো প্ৰয়োগত ধাতুৰ অৰ্থ নাশ কৰে, কেতিয়াবা প্ৰকৃত
ধাতুৰ অৰ্থকে অনুসৰণ কৰে আৰু কেতিয়াবা ধাতুৰ অৰ্থকে
বিশেষকৈ বুজায় এনেকৈ উপসৰ্গৰ গতি তিনি প্ৰকাৰ বুলি নিৰূপণ
কৰা হয় । উদাহৰণ—প্ৰণমতি । প্ৰতিষ্ঠতে ।

৬৭১। অৱাপ্যোৰস্য লোপো হ্য ।

ব্যাখ্যা—অৱাপ্যোঃ (অৱ-অপি-উপসৰ্গয়োঃ) অস্য (অকাৰস্য) হ্য
(বিকল্পেন) লোপঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অৱ আৰু অপি উপসৰ্গৰ অকাৰৰ বিকল্পে লোপ হব ।
উদাহৰণ—বতংসঃ ।

৬৭২। কচিদৰ্থে প্ৰাদিযোগে হ্যকৰ্ম্মণোহপি ধাতৱঃ ।

সকৰ্ম্মাণঃ প্ৰজায়ন্তে সতাং সঙ্গাঁজ্জনা ইৱ ॥

ব্যাখ্যা—যথা সতাং সঙ্গাৎ (সাধু সঙ্গাৎ) জনাঃ সকৰ্ম্মাণঃ (সৎ
কৰ্ম্মাণঃ ভৱন্তি) তথা কচিদৰ্থে (কুচিদ্ভিনন্তি) প্ৰাদিযোগাৎ (প্ৰাদি-
যোগং প্ৰাপ্য) অকৰ্ম্মাণঃ ধাতৱঃ সৎ কৰ্ম্মাণঃ জায়ন্তে ।

সৰলার্থ—ষেনেকৈ সাধুলোকৰ সঙ্গত মানুহ সৎকৰ্ম্মা হৈ পৰে সেইদৰে
প্ৰাদি উপসৰ্গৰ যোগত অকৰ্ম্মক ধাতুই সকৰ্ম্মক হৈ উঠে ।
উদাহৰণ—উৎপত্তি । অনুভৱতি ।

৬৭৩। আপঞ্চভ্যঃ প্ৰযুক্ত্যন্তে প্ৰাদয়ো দ্বাশিষাবদৈঃ ।

অতঃ পৰং ন শোভন্তে নদ্বার্থমনুকল্পতে ॥

ব্যাখ্যা—আপঞ্চভ্যঃ (পঞ্চ পৰ্য্যন্তঃ) উপসৰ্গাঃ (প্ৰাদয়োপসৰ্গাঃ) দ্বাশিষাবদৈঃ (পণ্ডিতৈঃ) প্ৰযুক্ত্যন্তে (প্ৰয়োগে দীৰ্ঘন্তে) অতঃ পৰং (পঞ্চভ্যঃ পৰং) ন শোভন্তে (শোভাং-ন ধাৰয়ন্তি) নদ্বার্থমনুকল্পতে চ (ধাত্বার্থ বিশেষণনানুৱদন্তি চ) ।

সৰলার্থ—প্ৰাদি উপসৰ্গৰ প্ৰথমৰ পৰা পাঁচটা উপসৰ্গ পণ্ডিতসকলে বাক্যত ব্যৱহাৰ কৰা দেখা যায়। আনবোৰ উপসৰ্গ ধাতুৰ অৰ্থ অনুসৰণ নকৰা হেতুকে বাক্যত প্ৰয়োগ কৰাটো শোভা নেপায় বুলি কোৱা হয়। উদাহৰণ—অনুসমভিব্যাহৰতি ।

৬৭৪। ক্ৰিয়া দ্বাচিহ্নমাধ্যাতুম্ভৈকৈকোর্থঃ প্ৰদৰ্শিতঃ ।

প্ৰয়োগাদব্ধ গন্তব্যা অনেকার্থাহি ধাতবঃ ॥

ব্যাখ্যা—ক্ৰিয়াদ্বাচিহ্নং (ক্ৰিয়াভাৱকঙ্কং) আখ্যাতুং (কথয়িতুং) ধাতুনাং একৈকর্থঃ প্ৰদৰ্শিতঃ, হি (নিশ্চয়ং) ধাতবঃ প্ৰয়োগাৎ অনেকার্থাঃ অবগন্তব্যাঃ (জাতব্যাঃ) ।

সৰলার্থ—ক্ৰিয়াবাচক বুজাবলৈ ধাতুৰ এটা মাত্ৰ উদাহৰণ লোৱা হৈছে, ধাতুবোৰ অনেকাৰ্থত ব্যৱহাৰ কৰা হয় সেইটো প্ৰয়োগৰ পৰা বুজিব লাগিব। উদাহৰণ—বিহৰতি ।

৬৭৫। অ আ ক বৰ্গো হকাৰো বिसर्गश्चेति कर्त्तृजाः ।

ই ঈ চ বৰ্গো যকাৰঃ শকাৰশ্চেতি তালুजाः ।

ঋ ঌ ট বৰ্গো বৈফল্গবকাৰশ্চেতি মূৰ্দ্ধजाः ।

৯ ৯ ত বৰ্গো লকাৰঃ সকাৰশ্চেতি দন্তजाः ।

উ বৰ্গশ্চ প বৰ্গশ্চোপধ্ৰ্মানীয় ওষ্ঠযजाः ।

এ ঐ চ কৰ্ণতালব্যো ও ঔ কৰ্ণাষ্ঠজৌ শ্মৃতৌ ।

বোদন্তৌষ্ঠ্য ইতি স্থানান্যকৌ বৰ্ণ সমুদ্ভবে ।

ব্যাখ্যা—অ আ ক বৰ্গ হকাৰ বिसर्गश्चेति কৰ্তৃজাঃ (কৰ্ত্ত ভৱাঃ),

ই ঈ চ বৰ্গঃ যকাৰঃ শকাৰশ্চ তালুजाः (তালুভৱাঃ) ঋ, ঌ, ট

বৰ্গঃ বেক্ষশ্চ ষকাবশ্চ মূৰ্দ্ধজাঃ (মূৰ্দ্ধি ভবাঃ), ৯ ঙ্গ ত বৰ্গঃ
লকাবঃ সকাবশ্চ এতে দত্তজাঃ, উ উ প বৰ্গঃ উপধ্মানীয় সংজ-
কশ্চ এতে ওষ্ঠজাঃ, এ ঐ কৰ্ণতালবৌ (কৰ্ণতালুভয় সন্ধিজৌ
স্মৃতৌ, ও ঔ কৰ্ণোষ্ঠজৌ (কৰ্ণ-ওষ্ঠ সন্ধিজাতৌ স্তঃ, অন্তঃঃ বঃ
দন্তোষ্ঠাঃ (দন্ত-ওষ্ঠ ভবৌ চ) ইতি বৰ্ণসমুদয়ে (বৰ্ণোৎপত্তৌ-অষ্ট-
স্থানানি চ উক্তাঃ) ।

সৰলার্থ—অ আ ক বৰ্গ হ বৰ্ণ আৰু বিসৰ্গ কৰ্ণৰ পৰা উৎপত্তি
হব। ই ঐ চ বৰ্গ ষ বৰ্ণ আৰু শ বৰ্ণ তালুৰ পৰা উচ্চাৰিত
হব, ঞ ঙ্গ ট বৰ্গ বেক্ষ আৰু ষ বৰ্ণ মূৰৰ পৰা উৎপত্তি হব।
৯ ঙ্গ ত বৰ্গ লবৰ্ণ আৰু স বৰ্ণ দাঁতৰ পৰা উচ্চাৰণ কৰা হব,
এ ঐ কৰ্ণ আৰু তালুৰ পৰা ধ্বনিত হব, ও ঔ কৰ্ণ আৰু
ওষ্ঠৰ পৰা উচ্চাৰিত হব, অন্তঃ্চ ব বৰ্ণ ওষ্ঠ আৰু দাঁতৰ পৰা
ধ্বনিত হব। উক্ত আঠ প্ৰকাৰৰ বৰ্ণ উৎপত্তিস্থান নিৰ্ণয় কৰা
হৈছে।

৬৭৬। যাবতা ফলবত্তুক্তি স্তাবৎ পৰ্য্যন্ত কল্পনা ।

ভেদয়ম্ অফুট তাৎপৰ্য্যং ন্যায়ান্বিৰবণাদপি ।

বাখ্যা—যাবৎ (পৰ্য্যন্তেন উক্তিঃ) ফলবতি (সফলা ভৱতি) তাবৎ
পৰ্য্যন্তং কল্পনা (যুক্তাদিনা কল্প্যতে) অসফুটং (অব্যক্তং) তাৎ-
পৰ্য্যং (সূত্ৰাদিতাৎপৰ্য্যং) ন্যায়ং (যুক্তেঃ) বিবৰণাৎ (ব্যাখ্যানাচ্চ)
ভেদয়ং (বিভাজ্যবাম্) ।

সৰলার্থ—যি পৰ্য্যন্ত উক্ত কথাবোৰ উদাহৰণ আদিৰ দ্বাৰা সফল হব
সেই পৰ্য্যন্ত যুক্তি আদিৰ দ্বাৰা কল্পনা কৰাটো সম্ভৱপৰ হব।
উহা বখা সূত্ৰাদিৰ অৰ্থ বৃত্তি আৰু ব্যাখ্যাৰ দ্বাৰা গ্ৰহণীয় হব।

৬৭৭। প্ৰাক্সপ্তম্যা বিনিৰ্দ্ধিষ্টে । পঞ্চম্যা পৰতো বিধিঃ ।

প্ৰথমা ষষ্ঠ্যুপাত্তস্য স্থানে । শূন্যোথ আগমঃ ।

বাখ্যা—সপ্তম্যাবিনিৰ্দ্ধিষ্টে (বিশেষোক্তি বহিতস্থানে) প্ৰাক্ (পূৰ্ব্বতঃ
বিধিঃ কাৰ্য্যং), পঞ্চম্যাঃ পৰতঃ (পঞ্চম্যাস্তাৎপৰতঃ বিধিঃ স্যাৎ),
প্ৰথমা ষষ্ঠ্যুপাত্তস্য (প্ৰথম্যষষ্ঠ্যুপাত্ত্যাবিনিৰ্দ্ধিষ্টস্য স্থানে) শূন্যোথ আগমঃ
(বৰ্ণানুপৰ্য্যতে উক্তিঃ) ।

সৰলার্থ—সম্ভৱীৰ বিশেষ উক্তি নহলে আগৰ কাৰ্য্য হব, পক্ষমীৰ
ঠাইত বিশেষ উক্তি নহলে পিছৰ উক্তি কাৰ্য্য কৰা হব। প্ৰ মা
ষষ্ঠী আদি বিভক্তিৰ শূন্য অথবা বৰ্ণাঘাত আদি নিম্নমবোৰ
পালন কৰা হব।

৬৭৮। তদাদেশা তদ্বদিত্তা বিভক্তির্যোগ্যতান্বিতে।

ব্যাখ্যা—তদাদেশাঃ (ষস্যাদেশঃ) বিভক্তির্যোগ্যতান্বিতে (যোগ্য অৰ্থে
বিভক্তিঃ) তদ্বদিত্তা (তদতিদিশ্যতে)।

সৰলার্থ—স্মাৰ যি আদেশ হব যোগ্য অৰ্থত পদৰ পিছত সেই বিভক্তি-
বোৰ প্ৰয়োগ কৰা হব।

৬৭৯। অৰ্থে বিপৰিণস্তব্যাত্ৰ্যো গৌণোহপ্য বৰ্জনে।

ব্যাখ্যা—অৰ্থে (যোগ্য অৰ্থে) পৰিণস্তব্য (বিভক্তিঃবিপৰীণামেনষোজ্য)
অবজুনে সতি (গৌণ-অপি) বিভক্তি কাৰ্য্যার্থং গ্ৰাহ্যঃ (গ্রহীতব্যঃ)।

সৰলার্থ—যোগ্য অৰ্থ হলেও আৰু গৌণ অৰ্থ হলেও বিভক্তিৰ বিপৰী-
ণাম অৰ্থাৎ ব্যতিক্ৰম কৰিও বিভক্তিৰ কাৰ্য্যবোৰ গ্ৰহণ কৰা হব।

৬৮০। প্ৰাশ্লিষেয বিধিঃ পশ্চাৎ প্ৰাপ্তাবৌৎসৰ্গিকৌবিধিঃ।

ব্যাখ্যা—প্ৰাক্ (প্ৰথমং) বিশেষ বিধিঃ (বিশেষ কাৰ্য্যং স্যাৎ), পশ্চাৎ
(অনন্তৰং) প্ৰাপ্তৌ (প্ৰাপ্ত্যানুসাৰেণ) ঔৎসৰ্গিকঃ বিধিঃ (সামান্য
বিধি বিধেয়ঃ)।

সৰলার্থ—প্ৰথমতে বিশেষবিধিৰ কাৰ্য্য কৰা হব, তাৰপিছত সামান্য
বিধিসমূহ প্ৰাপ্তি যোগ্যতানুসাৰে কাৰ্য্য কৰা হব।

(ইতি আখ্যাত প্ৰকৰণম্)

=কুদ্বিন্যাসঃ=

নন্দ নন্দন পদাবহিন্দয়োঃ স্যন্দমান মকবন্দভুন্দিলঃ ।

ব্যাতনোতি পুৰুষোত্তমঃকৃতী সাবরৎ প্রকৰণংকৃতামিদম্ ॥

ব্যাখ্যা---নন্দ নন্দন পদাবহিন্দয়োঃ (শ্রীকৃষ্ণ পদকমলয়োঃ) স্যন্দমানঃ (ক্লবিতঃ) মকবন্দভুন্দিলঃ (ভক্তিবসঃ) আপ্নুতেন পুৰুষোত্তম নাম কৃতী পণ্ডিতেন) সাবরৎ (ন্যাস্যরৎ) ইদং কৃত্যং প্রকৰণং ব্যাতনোতি (বিস্তাৰয়তি) ।

সৰণার্থ---যি নন্দ নন্দন শ্রীকৃষ্ণৰ পদকমলৰ পৰা ক্লবিত হোৱা ভক্তি বসৰ দ্বাৰা আপ্নুত হৈ পুৰুষোত্তম নামৰ পণ্ডিতজনে সাবভূত এই কৃত্য প্রকৰণ বিস্তাৰ কৰিছে ।

১। কৃতঃ কৰ্ত্তবি ।

ব্যাখ্যা---কৰ্ত্তবি বাচ্যে সতি ধাতোঃ পৰে কৃতঃ (কৃত্য প্রত্যয়াঃ) ভৱন্তি ।

সৰণার্থ---কৰ্ত্তবি বাচ্য হলে ধাতুৰ পিছত কৃত্য প্রত্যয়বোৰ ব্যৱহাৰ কৰা হ'ব ।

২। কৃত্যক্ত খলার্থা ভাৱ কৰ্ম্মণোঃ ।

ব্যাখ্যা---ভাৱ কৰ্ম্মণোঃ (বাচ্যয়োঃ সত্যোঃ) কৃত্যক্ত খলার্থাঃ প্রত্যয়াঃ স্যুঃ ।

সৰণার্থ---ভাৱ আৰু কৰ্ম্ম বাচ্য হলে কৃত্যপ্রত্যয়, ভাৱ আৰু খলার্থ প্রত্যয়সমূহ ধাতুৰ পিছত প্রয়োগ কৰা হ'ব ।

৩। ভাৱে কৰ্ত্তবি চ কাপি কাৰ্য্যাঃ কৃত্য সংজ্ঞকাব্যয়াঃ ।

ব্যাখ্যা---কাপি (কুত্ৰচিৎ প্রয়োগে) ভাৱে (ভাৱবাচ্যে) কৰ্ত্তবি (কৰ্ত্তৃ বাচ্যে) চ (চকাৰাৎ কৰ্ম্মনি বাচ্যে) কৃত্যসংজ্ঞকাব্যয়াঃ প্রত্যয়াঃ কাৰ্য্যাঃ (স্যুঃ) ।

সৰণার্থ---কিছুমান প্রসিদ্ধ প্রয়োগ সাধনৰ বাবে কৰ্ত্তৃবাচ্য, কৰ্ম্ম আৰু ভাৱবাচ্যত কৃত্যসংজ্ঞক অব্যয় প্রত্যয়বোৰৰ প্রয়োগ কৰা হ'ব ।

৪। কৃচ্চাচ্য লিঙ্গঃ ।

ব্যাখ্যা—কৃৎ-প্ৰত্যয়াঃ (তব্যানীমান্দয়ঃ) বাচ্য লিঙ্গঃ (অভিধেয় লিঙ্গভাৱক্ ভৱতি) ।

সৰণার্থ—কৃত প্ৰত্যয়সমূহ তব্যঅনীয় অদি প্ৰত্যয়বোৰৰ বাচ্যলিঙ্গই লিঙ্গ হব ।

৫। ঘঞাদ্যাঃ পুংসি ।

ব্যাখ্যা—ঘঞাদ্যাঃ (ভাৰে বিহিতাপি ঘঞাদ্যাঃ ঘঞাঞৌ নহনঙথুচ্ প্ৰত্যয়াঃ) পুংসি (পুংলিঙ্গে বৰ্ত্ততে) ।

সৰণার্থ—ভাৰ বাচ্যত বিহিত হলেও ঘঞ্ আদি প্ৰত্যয়বোৰ যেনে—
ঘঞ্-অন্-ণ-ঘ-নঙ-অথুচ্ এই ছয়টা প্ৰত্যয়ান্ত পদ পুংলিঙ্গ হব ।

৬। ভ্যাদয়ঃ স্ত্ৰিয়াম্ ।

ব্যাখ্যা—ভাৰ বিহিতাপি ভ্যাদয়ঃ (ভ্যাদিণচ্ পৰ্য্যাস্তাঃ প্ৰত্যয়াঃ স্ত্ৰিয়াম্ (স্ত্ৰীলিঙ্গে) বৰ্ত্ততে) ।

সৰণার্থ—ভাৰ বাচ্যত বিহিত হলেও ভ্যাদি অৰ্থাৎ ভিন্ আদি নচ্ পৰ্য্যাস্ত প্ৰত্যয়বোৰ স্ত্ৰীলিঙ্গ হব ।

৭। ক্লীৰে ভাৰ প্ৰত্যয়ান্তা বিশেষানুক্তিগোচৰাঃ ।

ব্যাখ্যা—বিশেষানুক্তিগোচৰাঃ (ঘঞাদ্যাঃপুংসি-ইতিবৎ) ভাৰ প্ৰত্যয়ান্তাঃ (ধাত্বৰ্থে বাচ্যে বিহিত প্ৰত্যয়াঃ) ক্লীৰে (নপুংসকে লিঙ্গে বৰ্ত্ততে) ।

সৰণার্থ—বিশেষ বিধিৰ উক্তি নেথাকিলে ভাৰ বাচ্যত হোৱা প্ৰত্যয়বোৰ ক্লীৰ লিঙ্গত ব্যৱহাৰ হব । উদাহৰণ—গমনম্ ।

৮-১১। ইচ্ছৎ কাৰ্য্যং ঞ্ নুৰুদ্ধে কৃতি । হন্তেষু যাৎ স্মৃতঃ ।

বুদ্ধিৰ্গণঃ কৃটাদেৰপ্যাকাৰাস্তাদ্ য আগমঃ । হ্রস্বে

ভুবি ভুবি বৃধি জনাবুদ্ধিং ফলং বিদুঃ ।

ব্যাখ্যা—ঞনুৰুদ্ধে (ঞ-ণ-অনুৰুদ্ধে) কৃতি (কৃৎপ্ৰত্যয়েপৰে) ধাতুনাং ইচ্ছৎ কাৰ্য্যংস্যাৎ (ইচি প্ৰত্যয়ে পৰে স্বধাকার্য্যং তথা স্যাৎ) হন্তেষু (হন্ ধাতোঃ স্থানে যাৎ স্মৃতঃ), কৃটাদেঃ পৰঃ বুদ্ধিৰ্গণ স্ত স্যাৎ, আকাৰাস্তাদ্ য আগমঃ স্যাৎ, ভুবি ভুবি বৃধি জনাং চতুৰ্ণাং ধাতুনাং হ্রস্বঃ স্যাৎ, ইচ্ছৎ ফলং বিদুঃ (জানন্তি) ।

সৰলার্থ—ঞ আৰু ণ অণুবন্ধ হোৱা কৃৎ প্ৰত্যয় হলে ধাতুৰ পিছত হোৱা ইচ্ প্ৰত্যয়ৰ কাৰ্য্যবোৰ হব। হন্ ধাতুৰ ঠাইত য়াৎ হব। কৃটাদি ধাতুৰ ঙ্গ ৰূদ্ধি হব, আকাৰান্ত ধাতুৰ পিচত য় আগম হব। জ্ব্-জ্ব্-বধ্-জন্ ধাতুৰ হ্রস্ব হব আৰু ইচ্ প্ৰত্যয়ৰ কাৰ্য্যবোৰ কৰা হব। উদাহৰণ- পাঠঃ।

১২। শস্ত্ৰ্ কিন্ ৰজ্জিতে জাণ্ডুৰ্ণ এৰ।

ব্যাখ্যা—শস্ত্ৰ্ কিন্ ৰজ্জিতে কৃতি পৰে সতি জাণ্ডঃ (জাগৃধাতোঃস্থানে) ঙ্গ এৰ স্যাৎ।

সৰলার্থ—শস্ত্ৰ্ আৰু কিন্ প্ৰত্যয়ৰ বাহিৰে কৃৎপ্ৰত্যয় হলে জাগৃ ধাতুৰ ঙ্গ হব। উদাহৰণ—প্ৰজাগৰঃ।

১৩-১৪। অকাং হ্রস্বোহনব্যয়ানাং খনুৰকান্ত ধাতুযু।

নো মত্বঞ্চ।

ব্যাখ্যা—অনব্যয়ানাং (উপপদ সম্বন্ধি) খনুৰকান্ত ধাতুযু (খনুৰক প্ৰত্যয়ান্ত ধাতুযু) অকাং স্থানে হ্রস্বঃ স্যাৎ, নঃ মত্বঞ্চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—কৃৎ প্ৰত্যয়ান্ত উপপদ সম্বন্ধে খনুৰক প্ৰত্যয়ান্ত ধাতুৰ অক্ বৰ্ণৰ হ্রস্ব হব আৰু ন বৰ্ণৰ ঠাইত ঞ হব। উদাহৰণ—জানিম্মন্যঃ।

১৫। স্বীয়ং স্বীয়মমো কপং নাম্যন্ত্যৈক স্বৰস্যতু।

ব্যাখ্যা—খনুৰকান্ত ধাতুযু পৰেযু নাম্যন্ত্যৈক স্বৰস্যতু উপপদস্য স্বীয়ং অমোৰূপং অস্তিত্ত্বেম্বিপ্লয়ং স্বীয়ং কপং স্যাৎ।

সৰলার্থ—খনুৰক প্ৰত্যয়ান্ত ধাতুৰ পিছত নাম্যন্ত হোৱা আৰু একস্বৰ বিশিষ্ট উপপদৰ নিজৰ অম বিভক্তিৰ যোগত হোৱা ৰূপৰ দৰে একে ৰূপ হব। উদাহৰণ—প্ৰিয়ম্মন্যঃ।

১৬। হ্রস্বান্মুট্ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—খনু ৰকান্ত ধাতুযু পৰেযু সতিযু হ্রস্বাৎ উপপদাৎ পৰঃ মুট্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—খনুৰকান্ত ধাতু পিছত থাকিলে হ্রস্ব সংভা যুক্ত উপপদৰ পিছত মুট্ প্ৰত্যয়ৰ য় আগম হব। উদাহৰণ—জয়ন্তবিকুঃ।

১৭। অন্তৰ্গদ সত্যাৎ কাৰে ।

ব্যাখ্যা—কাৰে (কৃদন্ত কাৰ শব্দ পৰে সতি) অন্তৰ্গদসত্যাৎ (অন্ত-
অগদ-সত্যাৎ) উপপদাৎ পৰঃ মুট্ প্ৰত্যয়াগমঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কৃদন্ত কাৰ শব্দ পিছত থাকিলে অন্ত, অগদ আৰু সত্য
উপপদৰ পিছত মুট্ প্ৰত্যয়ৰ ম আগম হব । উদাহৰণ—অন্তকাৰঃ ।

১৮। অগিলাদৃগিলে ।

ব্যাখ্যা—গিলে (গিল শব্দ পৰে সতি) অগিলাৎ (গিলজিলাৎ) উপ-
পদাৎপৰঃ মুট্ আগমঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—গিল শব্দ পিছত থাকিলে গিল জিৰ উপপদৰ পিছত মুটৰ
ম আগম হব । উদাহৰণ—বিপুগিলঃ ।

১৯। বাত্ৰেমুট্ কৃতি বা ।

ব্যাখ্যা—কৃতি (কৃদন্ত পদে পৰে সতি) বাত্ৰেঃ (বাত্ৰি উপপদাৎ) বা
(বিকল্পেন) মুট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কৃদন্ত পদ পিছত থাকিলে বাত্ৰি উপপদৰ পিছত মুট্
প্ৰত্যয়ৰ ম আগম হব । উদাহৰণ—বাত্ৰিকৰঃ ।

২০। মধ্যন্দিনং লোকং প্ৰীগে ভদ্ৰকৰণমীদৃশম্ ।

উষ্ণকৰণং ভ্ৰান্তুমিক্ৰোহ্মিমিক্ৰশ্চ প্ৰকীৰ্ত্তিতাঃ ।

ব্যাখ্যা—মধ্যন্দিনং লোকং প্ৰীগঃ সীদৃশম্ (তথা) ভদ্ৰকৰণং উষ্ণকৰণং
ভ্ৰান্তুমিক্ৰঃ অগ্নিমিক্ৰঃ চ এতে নিপাত মুট্ সিদ্ধাঃ কথিতাঃ ।

সৰলার্থ—মধ্যন্দিনং লোকংপ্ৰীগং সেইদৰে ভদ্ৰকৰণ-উষ্ণকৰণ-ভ্ৰান্তুমিক্ৰ-
অগ্নিমিক্ৰ আদি পদবোৰ মুট্ প্ৰত্যয় আগম হৈ নিপাতনত সিদ্ধ
হৈছে ।

২১। সপ্তম্যুক্তং ত্ৰিধিসূত্ৰাদাৰ্থং পদেনামুক্তকেতৎ ।

পূৰ্ব পৰাঢ্যকোপপদং স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—ত্ৰিধিসূত্ৰাদৌ (কুৎ প্ৰত্যয় ত্ৰিধায়ক সূত্ৰাদৌ) সপ্তম্যুক্তং (সপ্তম্যা
নিদিষ্টং), অৰ্থপদেনামুক্তং চেৎ (যদি) পূৰ্ব পৰাঢ্যং (পূৰ্বপৰ যুক্তং)
তৎ উপপদং (উপপদ সংজ্ঞা স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—কৃতপ্ৰত্যয়ৰ বিধিসূত্ৰত থকা সপ্তমী বিভক্তি যুক্ত পদ,
অৰ্থ শব্দ যুক্ত নথকা পদ, পূৰ্ব আৰু পৰ শব্দ যুক্ত হোৱা
পদবোৰক উপপদ সংজ্ঞা বুলি কোৱা হব। উদাহৰণ—কৰ্ম্মণ্য।

২২। স্বাসৰূপোহপবাদঃ স্যাচ্ছৎসৰ্গৰাধকোহ জিৱ্যাম্ ।

ব্যাখ্যা—অস্তিমাং (স্বাধিকাৰোক্তংহিহা) অসৰূপঃ (অপবাদ বিধিঃ)
উৎসৰ্গ ৰাধকঃ (সামান্য বিধিৰাধকঃ) ইৱা স্যাৎ ।

সৰলার্থ—স্বীকৃত অধিকাৰৰ বাহিৰে অপবাদ বিধি অৰ্থাৎ বিশেষ
বিধিয়ে, সামান্য অৰ্থাৎ সাধাৰণ বিধিৰ বিৰুদ্ধে বাধক হব।
উদাহৰণ—চেষ্টং—চেষ্টব্যম্ ।

২৩। প্ৰাদুৰ্য্যাদিচি্ৰডাজ্জন্তানামান্যুপ পদানিচ ।

কৃদন্তেন সমস্যন্তে তানিপ্রাঙনিপতন্তিচ ॥

ব্যাখ্যা—প্ৰাদুৰ্য্যাদি চি্ৰডাজ্জন্তাঃ (প্ৰাদি-উৰ্য্যাদি-চি্ৰ-ডাচ্-প্ৰত্যয়ান্তাঃ)
ন মান্যুপপদানিচ (সুৰন্ত-উপপদানিচ) কৃদন্তেন পদেন সহ সমস্যন্তে
তানি (প্ৰাদুৰ্য্যাদীনি) পূৰ্বং নিপতন্তি (পূৰ্বং যান্তি) ।

সৰলার্থ—প্ৰাদি-উৰ্ আদি-চি্ৰ আৰু ডাচ্ প্ৰত্যয়ান্ত শব্দবোৰ কৃদন্ত
পদৰ সৈতে ব্যৱহাৰ কৰা হব আৰু সেই প্ৰাদি শব্দবোৰ কৃদন্ত
পদৰ আগত বহিব। উদাহৰণ—প্ৰাদিঃ ।

২৪। উদৰ্য্যবীচোৰবীচ বিস্তাবেহঙ্গীকৃতাবপি ।

কৃৎভুক্তিনা কৃদন্তেন প্ৰায়েন সমস্যন্তে ॥

ব্যাখ্যা—বিস্তাবে-অৰ্থে-অঙ্গীকৃতো-অপি-অৰ্থেচ উদৰ্য্যবীচোৰবী(উদৰী-
উৰী-উৰবী-অব্যয়াঃ) কৃৎভুক্তিনা কৃদন্তেন সহ প্ৰায়েন সমস্যন্তে ।

সৰলার্থ—বিস্তাব আৰু অঙ্গীকাৰ অৰ্থ বুজালে উদৰী, উৰবী আৰু
উৰী আদি অব্যয় পদবোৰ কৃদন্ত পদৰ সৈতে ব্যৱহাৰ কৰা
হব। উদাহৰণ—উৰীকৃত্যঃ ।

২৫। শ্ৰৌষৎ ৰৌষৎ ৰমৎ স্বাহাবিঃ প্ৰাদুঃ শ্ৰৎ স্বধাপি চ ।

ব্যাখ্যা—শ্ৰৌষৎ ৰৌষৎ ৰমৎ স্বাহাবিঃ অপিচ প্ৰাদুঃ শ্ৰৎ এতে দানা-
ৰ্থকা অব্যয়াঃ স্বস্থার্থে সমস্যন্তে (কৃদন্তেন সহ সমস্যন্তে) ।

সৰলার্থ—শ্ৰৌষৎ-কৌষৎ-বমৎ-স্বাহা-আবিঃ প্ৰাদুঃ প্ৰৎ স্বধা-জাদি
দানার্থক অব্যয়বোৰ নিজ অৰ্থত কৃদন্ত পদৰ সৈতে ব্যৱহাৰ
হব। উদাহৰণ—স্বাহাকৃত্য।

২৬। সজুঃ সহাৰ্থে হিংসার্থে তাল্যাতালীচ সংস্কৃতা।

ধ্বংস্কলা ভ্ৰংস্কলা ধূলী সেরালী সকলাতথা।

কেবল্যালী চ বেতালী সম্‌সমা সমসৰ্য্যপি।

ব্যাখ্যা—সহাৰ্থে অৰ্থে সজুঃ হিংসার্থে অৰ্থে চ তালী আতালী সংস্কৃতা
তথা ধ্বংস্কলা ভ্ৰংস্কলা ধূলী সেরালী সকলা, চ কেবলী-আলী
বেতালী সম্‌সমা সমবী-অপি এতে অব্যয়াঃ কৃদন্তেন সহ সমস্যন্তে।

সৰলার্থ—সহাৰ্থ বুজাণে সজুঃ আৰু হিংসার্থ বুজাণে তালী-আতালী-
সংস্কৃতা-ধ্বংস্কলা-ভ্ৰংস্কলা-ধূলী-সেরালী-সকলা-কেবলী সেইদৰে
আলী-বেতালী সম্‌-সমা-সমসমবী আদি অব্যয়বোৰ কৃদন্ত পদৰ
সৈতে ব্যৱহাৰ কৰা হব। উদাহৰণ—সজুঃ কৃত্যঃ।

২৭। আক্লী বিক্লী হল্ল হলী বিস্তাৰার্থে।

ব্যাখ্যা—বিস্তাৰার্থে অৰ্থে গম্যমানে সতি আক্লী-বিক্লী-হল্ল-হলী-এতে-
অব্যয়াঃ কৃদন্তেন সহ সমস্যন্তে।

সৰলার্থ—বিস্তাৰ হোৱা অৰ্থ বুজাণে আক্লী-বিক্লী-হল্ল-হলী এই অব্যয়-
বোৰ কৃদন্ত পদৰ সৈতে ব্যৱহাৰ কৰা হব। উদাহৰণ—হলীকৃতম্

২৮। সদাদবে অনাদবে হসদলম্বলকৰণে তথা।

ব্যাখ্যা—আদবে অৰ্থে সৎ, অনাদবে অৰ্থে অসৎ, অলকৰণে অৰ্থে
গম্যমানে সতি—অভং-অব্যয়ঃ কৃদন্তেন সহ সমস্যন্তে।

সৰলার্থ—আদৰ কৰা অৰ্থ বুজাণে সৎ, অনাদৰ অৰ্থ বুজাণে অসৎ
আৰু শোভা কৰা অৰ্থ বুজাণে অলম্ এই অব্যয়বোৰ কৃদন্ত
পদৰ সৈতে ব্যৱহাৰ হ'ব। উদাহৰণ—সৎকৃত্য।

২৯। খাঞ্ষোণে চ পূৰঃ।

ব্যাখ্যা—খাঞ্ষোণে চ (খাঞ্ সন্মজ্ঞে সতি) পূৰঃ অব্যয়ঃ কৃদন্তেন
সহ সমস্যন্তে।

সৰলার্থ—ধাতুৰ যোগত পূৰ্বে অব্যয় কৃদন্ত পদৰ সৈতে ব্যৱহাৰ
কৰা হব। উদাহৰণ—পুৰোধায়।

৩০। অন্তঃপাত্যর্থেন চ।

ব্যাখ্যা—গত্যাৰ্থেন চ অন্তঃ কৃদন্তেন সহ সমস্যাতে।

সৰলার্থ—গতি অর্থ বুজালে অন্তঃ অব্যয় কৃদন্ত পদৰ সৈতে ব্যৱহাৰ
কৰা হব। উদাহৰণ—অন্তঃগত্য-।

৩১। বদিনা চাচ্ছ।

ব্যাখ্যা—বদিনা (বদ্ ধাতুনা সহ) চ অচ্ছ অব্যয়ঃ কৃদন্তেন সহ সমস্যাতে।

সৰলার্থ—বদ ধাতুযুক্ত অচ্ছ অব্যয় কৃদন্তৰ সৈতে ব্যৱহাৰ হব।
উদাহৰণ—অচ্ছাদ্য।

৩২। অশিক্ষায়ামদঃ।

ব্যাখ্যা—অশিক্ষায়াম্ (অনুপদেশে অৰ্থে গম্যমানে সতি অদঃ অব্যয়ঃ
কৃদন্তেন সহ সমস্যাতে।

সৰলার্থ—উপদেশ দিয়া অৰ্থ বুজালে অদঃ অব্যয় কৃদন্ত পদৰ সৈতে
ব্যৱহাৰ কৰা হব। উদাহৰণ—অদঃকৃত্য।

৩৩। তিবোহন্তকৌ কৃণা ন বা।

ব্যাখ্যা—অন্তকৌ (অন্তহিতে অৰ্থে গম্যমানে সতি) তিবঃ অব্যয়ঃ কৃণা
(কৃদন্তেন সহ) ন বা (বিকল্পেন) সমস্যাতে।

সৰলার্থ—অন্তকান হোৱা অৰ্থ বুজালে তিবঃ অব্যয় পদটো বিকল্পে
কৃদন্ত পদৰ সৈতে ব্যৱহাৰ কৰা হব। উদাহৰণ—তিবন্ত্য।

৩৪। সাক্ষাৎ প্রভৃত্যোহপিচ।

ব্যাখ্যা—সাক্ষাৎ (প্ৰত্যক্ষার্থক সাক্ষাৎ অব্যয়ঃ) অপিচ প্ৰভৃতিঃ
(অব্যয়ঃ) কৃণা সহ ন বা (বিকল্পেন)। সমস্যাতে।

সৰলার্থ—প্ৰত্যক্ষার্থক সাক্ষাৎ পদ আৰু প্ৰভৃতি বাচক অব্যয়বোৰ বিকল্পে
কৃদন্ত পদৰ সৈতে ব্যৱহাৰ কৰা হব। উদাহৰণ—সাক্ষাৎভূম্য।

৩৫। মধ্য পদে নিব্বচনে চানুপধানে।

ব্যাখ্যা—অনুপধানে (অনুপধানে অৰ্থে গম্যমানে সতি) মধ্য পদে

নিৰচনে (এতে একাৰান্তাব্যয়াঃ) কৃণা (কৃণ্ডভৃষ্টিমাসহ ন বা
বিকল্পেন) সমস্যাতে।

সৰলার্থ—উপধান হোৱা অৰ্থ নুবুজালে মধ্য, পদে আৰু নিৰচনে
এই অব্যয়বোৰ কৃণ্ডভৃষ্টিৰ সৈতে ব্যৱহাৰ কৰা হব।

উদাহৰণ—মধ্যোভূয়।

৩৫। তথা মনস্যৰসি।

ব্যাখ্যা—তথা (অনুপধানে-অৰ্থে সতি) মনস্যৰসি (মনসি-উৰসি-অব্যয়
দ্বয়ং কৃণা সহ ন বা সমস্যাতে)।

সৰলার্থ—উপধান হোৱা অৰ্থ নহলে মনসি আৰু উৰসি এই অব্যয়বোৰ
বিকল্পে কৃদন্তৰ সৈতে ব্যৱহাৰ হব। উদাহৰণ—মনসিকৃত্য।

৩৬। উদ্বাহাৰ্থে নিত্যং হস্তে পাণৌ চ।

ব্যাখ্যা—উদ্বাহাৰ্থে (বিবাহাৰ্থে-অৰ্থে গম্যমানে সতি) হস্তে পাণৌ চ
অব্যয়ৌ নিত্যং কৃণা সহ সমস্যাতে।

সৰলার্থ—বিবাহ অৰ্থ বুজালে সপ্তম্যন্ত হোৱা হস্তে আৰু পাণৌ
অব্যয় পদ নিত্যন্তে কৃদন্ত পদৰ সৈতে ব্যৱহাৰ হব।

উদাহৰণ—হস্তেকৃত্য।

৩৭। বন্ধনে প্ৰাধ্বম্।

ব্যাখ্যা—বন্ধনে-অৰ্থে সতি প্ৰাধ্বম্ অব্যয়ং কৃণাসহ সমস্যাতে।

সৰলার্থ—বন্ধন অৰ্থ বুজালে প্ৰাধ্বম্ অব্যয় কৃদন্ত পদৰ সৈতে ব্যৱহাৰ
হব। উদাহৰণ—প্ৰাধ্বম্কৃত্য।

৩৮। উপমায়া-নুপনিষজ্জীৱিকা চ সমস্যাতে।

ব্যাখ্যা—উপমায়াং (উপমিতৌ-অৰ্থে গম্যমানে) উপনিষৎ জীৱিকা
অব্যয়ৌ চ কৃণা সহ সমস্যাতে।

সৰলার্থ—উপমান আৰু উপমেয় অৰ্থ বুজালে উপনিষৎ আৰু জীৱিকা
অব্যয় কৃদন্ত পদৰ সৈতে ব্যৱহাৰ কৰা হব।

উদাহৰণ—উপনিষৎকৃত্য।

৩৯। অগ্ৰাহেহন্তুৰ্হত্য ।

ব্যাখ্যা—অগ্ৰাহে (অগ্ৰহণ অৰ্থে গম্যমানে সতি) অন্তুৰ্হত্য ইতি ছাঞ
সহ অন্তঃ পদং সিন্ধ্যতি ।

সৰলার্থ—গ্ৰহণ নকৰা অৰ্থ বুজালে হা খাতুৰ সৈতে অন্তঃ পদ যোগ
হৈ অন্তুৰ্হত্যপদ সিদ্ধ হৈছে ।

৪০। তৃপ্তৌ হন্তুৰ্যোগে কণে-মনঃ ।

ব্যাখ্যা—তৃপ্তৌ (অভিলাষ নিৰন্তনে-অৰ্থে গম্যমানে সতি) হন্তুঃ (হন্
ধাতুৰ্যোগে) কণে মনঃ শব্দৌ সমস্যাতে ।

সৰলার্থ—অভিলাষ নিৰন্তি হোৱা অৰ্থ বুজালে হন্ ধাতুৰ সৈতে
কণে আৰু মনঃ শব্দ ব্যৱহাৰ কৰা হব । উদাহৰণ—কণেহত্য— ।

৪১। অণমন্ত্যব্যয়েনোপপদং ন হি সমস্যাতে ।

ব্যাখ্যা—অণমন্ত্যঃ (অমন্ত্যভিলাঃ) অব্যয়েন সহ উপপদং হি কৃদন্তেন
ন সমস্যাতে ।

সৰলার্থ—অমন্ত্যভিলাষ অব্যয় উপপদবোৰ কৃদন্ত পদৰ সৈতে ব্যৱহাৰ
কৰা নহব । উদাহৰণ—বেণা—অন্তুম্ ।

৪২। তৃতীয়াদেৰমন্তৈৰ্বা ।

ব্যাখ্যা—তৃতীয়াদেঃ (তৃতীয়া বিভক্তি পদ্বন্ধেণ) অমন্তৈঃ কৃদন্তৈঃ সহ
বা (বিকল্পেণ) উপপদং সমস্যাতে ।

সৰলার্থ—তৃতীয়া বিভক্তিশূক্ত উপপদৰ সৈতে অম্ প্রত্যয়ান্ত কৃদন্তৰ
বিকল্পে ব্যৱহাৰ কৰা হব । উদাহৰণ—নাংসোপদংশম ।

৪৩। ত্ৰ্যন্তেন চ বা ।

ব্যাখ্যা—ত্ৰ্যন্তেন (তৃতীয়া বিহিত ত্ৰা প্রত্যয়ান্তেন) চ উপপদং বা
(বিকল্পেণ) কৃদন্তেন সহ সমস্যাতে ।

সৰলার্থ—তৃতীয়া বিভক্তিশূক্ত ত্ৰা প্রত্যয় হোৱা উপপদ কৃদন্ত পদৰ
সৈতে বিকল্পে ব্যৱহাৰ কৰা হব । উদাহৰণ—উচৈঃকৃত্য ।

৪৪। অনঞ্ সমাসে ক্ত্ৰা যপ্ ।

ব্যাখ্যা—অনঞ্ সমাসে (নঞ্ সমাস ভিন্ন সমাসে সতি) ক্ত্ৰা (ক্ত্ৰঃ
প্রত্যয় স্থানে) যপ্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—নঞ্ ভিন্ন সমাস হলে তু প্ৰত্যয়ৰ ঠাইত যপ্ হব।

উদাহৰণ—প্ৰাপ্য।

৪৫। হুস্বাতু ক্ পনুৰন্ধে স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—পনুৰন্ধে কৃতি পৰে সতি হুস্বাৎ (হুস্বাত্তাৎ পৰঃ) তু ক্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—প অনুরন্ধ কৃৎপ্ৰত্যয় হলে হুস্ব বৰ্ণৰ পিছত তু ক্ প্ৰত্যয়ৰ
ত বৰ্ণ আগম হব। উদাহৰণ—সংস্কৃত্য।

৪৬। লঘুপূৰ্ব্বেনোহ্যপি স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—যপি (যপ্ প্ৰত্যয়ে পৰে সতি) লঘু পূৰ্ব্বঃ ইনঃ স্থানে অম্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—যপ্ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে লঘু বৰ্ণৰ আগত হোৱা ইন্
প্ৰত্যয়ৰ ঠাইত অম্ হব। উদাহৰণ—আগমম্বা—।

৪৭। আপো রা।

ব্যাখ্যা—যপি পৰে সতি আপঃ (আপ ধাতোঃ পৰঃ) রা (ৱিকল্পেন)
ইনঃ অম্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—যপ্ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে আপ্ ধাতুৰ পিছত হোৱা ইন্
প্ৰত্যয়ৰ ঠাইত ৱিকল্পে অম্ হব। উদাহৰণ—প্ৰাপ্য।

৪৮। ন সম্প্ৰসাৰণং ৰেঞ্ জ্যোঃ।

ব্যাখ্যা—যপি পৰে সতি ৰেঞ্ জ্যোঃ (ৰেঞ্ জ্যা ধাতোঃ) সম্প্ৰসাৰণং
ন স্যাৎ।

সৰলার্থ—যপ্ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে ৰেঞ্ আৰু জ্যা ধাতুৰ সম্প্ৰসাৰণ
নহব। উদাহৰণ—সংবায়।

৪৯। ৰ্যোঞ্ চ।

ব্যাখ্যা—যপি পৰে সতি ৰ্যোঞ্ (ৰ্যোঞ্ ধাতোঃ) চ সম্প্ৰসাৰণং ন স্যাৎ।

সৰলার্থ—যপ্ প্ৰত্যয় হলে ৰ্যোঞ্ ধাতুৰ সম্প্ৰসাৰণ নহব।

উদাহৰণ—আবায়।

৫০। পৰি সম্ভ্যাং রা।

ব্যাখ্যা—যপি পৰে সতি পৰিসম্ভ্যাং (পৰি সম্ উপসৰ্গাভ্যাস পৰঃ)

ৰ্যোঞ্ ধাতোঃ রা (ৱিকল্পেন) সম্প্ৰসাৰণং স্যাৎ।

সৰলার্থ---যপ্ প্ৰত্যয় হলে পৰি সম্ উপসৰ্গৰ পিছত থকা বোঞ্
ধাতুৰ বিকল্পে সম্প্ৰসাৰণ হব। উদাহৰণ---সমীয়া।

৫১। মাতি দৌণাদ্যন্ত আ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা---যপি পৰে সতি মাতি দৌণাদ্যন্তঃ (মাদীনাং দৌণাদীনাঞ্চ ধাতু-
নাং) অন্তঃ আ স্যাৎ ।

সৰলার্থ---যপ্ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে মাতি ধাতু যেনে মা-হা-স্যাতি-গৈ-
পা-স্তা-দা ধাতুৰ আৰু দৌণাদি ধাতুৰ শেষত আ হব।
উদাহৰণ---অনুমায়।

৫২। সম্প্ৰসাৰণ মন্ত্যকৈদীৰ্ঘম্ ।

ব্যাখ্যা---চেৎ (যদি) অন্ত্যং (অন্তেভৱং) সম্প্ৰসাৰণং স্যাৎ তদা দীৰ্ঘং
সম্ভৱং ।

সৰলার্থ---যদি কৃৎ প্ৰত্যয় হলে ধাতুৰ শেষত সম্প্ৰসাৰণ হয় তেনেহলে
ধাতু দীৰ্ঘ হব। উদাহৰণ---আহয়।

৫৩। ৰেঞঃ কৌস্যাৎ ।

ব্যাখ্যা---কৃৎ প্ৰত্যয়ে সতি ৰেঞঃ (ৰেঞ্‌ধাতোঃ স্থানে) কৌ (কাৱেৰ-
সম্প্ৰসাৰণং দীৰ্ঘং স্যাৎ) ।

সৰলার্থ---কৃৎ প্ৰত্যয় হলে ৰেঞ্‌ ধাতুৰ পিছত সম্প্ৰসাৰণ আৰু দীৰ্ঘ
হব। উদাহৰণ---কাৱেৰ।

৫৪। আণ্ডো লভেৰ্যোলাৎ পশ্চান্মুট্‌স্যাচ্চুপাৎ প্ৰশংসনে ।

ব্যাখ্যা---যে পৰে সতি আণ্ডোনভেঃ (আ পূৰ্ব্‌ লভ্‌ ধাতোঃ) লাৎ পশ্চাৎ
মুট্‌ স্যাৎ, প্ৰশংসনে অথে উপাৎপৰঃ লভ্‌ ধাতোশ্চ মুট্‌ স্যাৎ ।

সৰলার্থ---প্ৰত্যয়ৰ য পিছত থাকিলে আ পূৰ্ব্‌ লভ্‌ ধাতুৰ ল কাৰৰ
পিছত আৰু প্ৰশংসা অথ বৃজালে উপপূৰ্ব্বক লভ্‌ ধাতুৰ লকাৰৰ
পিছত মুট্‌ প্ৰত্যয়ৰ ম হব। উদাহৰণ---আলম্ভ্য।

৫৫। প্ৰাদ্যবৃক্ত সুদুৰ্ব্বজ্জ্‌ প্ৰাদি যোগে হি খল্‌ যঞোঃ ।

ব্যাখ্যা---প্ৰাদ্যবৃক্ত (প্ৰাদি-অবৃক্ত) সুদুৰ্ব্বজ্জ্‌ (সুদুৰ্ভিন্নঃ) প্ৰাদিম্বোপে হি
খল্‌ যঞোঃ (খল্‌ যজ্‌ প্ৰত্যয়য়োঃ) পৰয়োঃ সতোঃ) লভেঃ ক্যাৎ
পশ্চাৎ মুট্‌ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—প্ৰাদি উপসৰ্গযুক্ত নোহোৱা আৰু সু-দৃঃ উপসৰ্গযুক্ত নোহোৱা
প্ৰাদিযুক্ত লভ্ ধাতুৰ পিছত খল্ আৰু যজ্ প্ৰত্যয় হলে লভ্
ধাতুৰ ল কাৰৰ পিছত মুট্ হব। উদাহৰণ—প্ৰলভ্ত।

(ব্যৱস্থা প্ৰকৰণম্)

৫৬। তব্যানীমৌ।

ব্যাখ্যা—ভাৱ কৰ্মণোঃ ৱাচ্যোঃ সতোঃ ধাতোঃ পৰৌ তব্যানীমৌ
প্ৰত্যয়ৌ স্যাताম্।

সৰলার্থ—ভাৱ আৰু কৰ্ম বাচ্য বুজালে ধাতুৰ পিছত তব্য আৰু
অনীয় প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—স্থাতব্যম্।

৫৭। ৱসে স্তব্যো দীৰ্ঘশ্চ কৰ্ত্তৰিষ্মতঃ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তৰি ৱাচ্যে ৱসেঃ (ৱস্ ধাতোঃ পৰঃ) তন্নাঃ স্যাৎ,
অকাৰস্য দীৰ্ঘশ্চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—কৰ্ত্তৰি বাচ্যত ৱস্ ধাতুৰ পিছত তব্য প্ৰত্যয় হব আৰু
অকাৰৰ দীৰ্ঘ হব। উদাহৰণ—ৱাস্তব্যঃ।

৫৮। প্ৰচ্ছোহনীয়ে বস্য প্লা স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ম্মণিৱাচ্যে প্ৰচ্ছঃ (প্ৰচ্ছ ধাতোঃ পৰঃ) অনীয়ে প্ৰত্যয়ে সতি
বস্য স্থানে প্লা স্যাৎ।

সৰলার্থ—কৰ্ম্ম বাচ্য হলে প্ৰচ্ছ ধাতুৰ পিছত অনীয় প্ৰত্যয়ৰ যোগত
প্ৰচ্ছৰ ৰ বৰ্ণৰ ঠাইত প্লা হব। উদাহৰণ—পৃচ্ছনীয়ঃ।

৫৯। কেলিমঃ কন্ম্য কৰ্ত্তৰি।

ব্যাখ্যা—কৰ্ম্ম কৰ্ত্তৰি (কৰ্ম্মস্থ ভাৱ ধাতোঃ পৰঃ) কেলিমঃ প্ৰত্যয়ঃ
স্যাৎ।

সৰলার্থ—কৰ্ম্মবাচক পদ কৰ্ত্তা পদৰ দৰে ব্যৱহাৰ হলে ভাৱবাচক
ধাতুৰ পিছত কেলিম প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পচে লিমাঃ।

৬০। যঃ স্যাৎ স্বৰ পৰ্বৰ্গান্ত শক্ সহসি যত্ৰাদিকাৎ।

ব্যাখ্যা—ভাৱ কৰ্ম্মণোঃ ৱাচ্যো সতোঃ স্বৰান্ত, পৰ্বৰ্গান্ত, শক্-সহ্-জস্-
যৎ-তক্-চৎ-শস্ এভ্যঃ পৰেভ্যঃ যঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ভাৰ আৰু কৰ্ম বাচ্য বুজালে স্বৰান্ত, পগৰান্ত হোৱা ধাতু আৰু শক্-সহ-অস্-যৎ-তক্-চৎ-শস্ আদি ধাতুৰ পিছত য প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—চেষঃ।

৬১। ডেট্‌চাদন্ত খনিভ্যাং স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—ভাৰকৰ্মণোঃ ৰাচ্যোঃ সতোঃ আদন্ত খনিভ্যাং ধাতুভ্যাং পৰঃ যঃ স্যাৎ ডেট্‌ প্ৰত্যয়শ্চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ভাৰ আৰু কৰ্ম বাচ্য বুজালে আদন্ত আৰু খন্ ধাতুৰ পিছত য প্ৰত্যয় হব আৰু একাৰ আগম হব। উদাহৰণ—দেয়া।

৬২। অপ্ৰাদৌ যম্‌গদি মদাংযঃ।

ব্যাখ্যা—ভাৰকৰ্মণোঃ ৰাচ্যোঃ সতোঃ অপ্ৰাদৌ (প্ৰাদি উপপদভিমে চ সক্তি) যম্‌-গদি-মদাং (যম্‌-গদ-মদ্ ধাতুনাং) পৰঃ যঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ভাৰ আৰু কৰ্ম বাচ্য বুজালে প্ৰাদি উপপদ ভিন্ন যম্‌-গদ-মদ্ ধাতুৰ পিছত য প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—যম্যম্।

৬৩। আণ্ডশ্চা গুৰৌ চৰেঃ।

ব্যাখ্যা—ভাৰ কৰ্মণোঃ ৰাচ্যোঃ সতোঃ অণ্ডৰৌ (গুৰুভিমে ৰাচ্যে চ সতি) আণ্ডঃ (আপূৰ্বঃ) চ কাৰাৎ (অপ্ৰাদৌ চ পৰে) চৰেঃ (চৰ্ ধাতোঃ পৰঃ) যঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ভাৰ আৰু কৰ্ম বাচ্য বুজালে আৰু গুৰাক নুবুজালে আপূৰ্বক চৰ্ ধাতুৰ আৰু প্ৰাদি উপপদ নোহোৱা চৰ্ ধাতুৰ পিছত য প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—চৰ্য্যাম্।

৬৪। নান্মি ৰদঃ ক্যপ্‌ চ।

ব্যাখ্যা—নান্মি (সূৰভোপপদে সতি) ৰদঃ (ৰদ্ ধাতোঃ পৰঃ) ক্যপ্‌ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, চ কাৰাৎ যঃ প্ৰত্যয়শ্চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—সূৰভ পদ (নাম) উপপদ হলে ৰদ্ ধাতুৰ পিছত ক্যপ্ আৰু য প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ব্ৰহ্মৱদ্যম্।

৬৫। হনৌ ভাৱে ক্যপ্‌, ন শ্চ তঃ।

ব্যাখ্যা—ভাৱে ৰাচ্যে সতি হনঃ (হন্ ধাতোঃ পৰঃ) ক্যপ্‌ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ নশ্চ (হনঃ নকাৰস্য স্থানে তঃ স্যাৎ)।

সৰলার্থ—ভাৰ বাচ্য হলে হন্ ধাতুৰ পিছত কাপ্ প্ৰত্যয় হব আৰু
হন্ ধাতুৰ নকাৰৰ ঠাইত ত বৰ্ণ হব। উদাহৰণ—ব্ৰহ্মহত্যা।

৬৬। ভুৰঃ ।

ব্যাখ্যা—ভাৰে বাচ্যে সতি অপ্ৰাদৌ নাম্ভি উপপদে চ সতি ভুৰঃ
(ভু ধাতোঃ পৰঃ) কাপ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ভাৰ বাচ্য হলে, অপ্ৰাদি সূৰন্ত পদ উপপদ হলে ভু ধাতুৰ
পিছত কাপ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ব্ৰহ্মভুয়ম্ ।

৬৭। বৃঞদন্ত শাস্ জুমীণাং ক্যপ্ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—ভাৰ কৰ্ম্মণোঃ বাচ্যোঃ সতোঃ বৃঞদন্ত শাস্ জুমীণাং ধাতু-
নাং পৰঃ ক্যপ্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ভাৰ আৰু কৰ্ম্মবাচ্য বুজালে বৃ-দ-শাস্-জুম ধাতুৰ পিছত
ক্যপ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—বৃত্তা।

৬৮। ঋতু পাস্তাৎ কৃপি চৃতি বৰ্জাৎ ক্যপ্ ।

ব্যাখ্যা—কৃপি চৃতি বৰ্জাৎ (কৃপ্ চৃতি বৰ্জনাৎ) ঋতুপাস্তাৎ ধাতোঃ পৰঃ
ক্যপ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কৃপ আৰু চৃত্ ধাতুৰ বাহিৰে আন ঋ-ণাৰ উপাস্ত হোৱা
ধাতুৰ পিছত ক্যপ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—বৃত্তাম্ ।

৬৯। অসংজ্ঞার্থে ভৃঞঃ ক্যপ্ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—অসংজ্ঞার্থে বাচ্যে ভাৰ কৰ্ম্মণোঃ বাচ্যোঃ সতোঃ ভৃঞঃ
পৰঃ ক্যপ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সংজ্ঞা নুবুজালে ভাৰ আৰু কৰ্ম্ম বাচ্যত ভৃঞ্ ধাতুৰ
পিছত ক্যপ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ভৃত্যম্ ।

৭০। বা ক্যপ্ কৃম্বজি শন্সি দ্ৰহ্ গুহি ছুহ বৃষি সন্ত্ৰঞাম্ ।

ব্যাখ্যা—ভাৰ কৰ্ম্মণোঃ বাচ্যোঃ সতোঃ কৃ-মৃজ্-শন্স্-দ্ৰহ্-গুহ-দুহ্-
বৃষ ধাতুনাং সম্পূৰ্ণ ভৃঞ্ ধাতোশ্চপৰঃ বা (বিকল্পেন) ক্যপ্ প্ৰত্যয়ঃ
স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ভাৱ আৰু কৰ্ম বাচ্য হলে কৃ-মৃজ্-শস্-দ্রুহ্-ওহ্-দৃহ্-
 ৱম্ ধাতুৰ আৰু সম্ পূৰ্বক ভৃজ্ ধাতুৰ পিছত বিকল্পে ক্যপ
 প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—কৃত্যম্-কাৰ্য্যাম্।

৭১। পদ-পক্ষা-স্বতন্ত্ৰার্থে-বাহ্যায়াক্ষ গ্রহঃস্মৃতঃ।

ব্যাখ্যা—ভাৱ কৰ্মণোঃ বাচ্যোঃ সতোঃ পদে (সুপ্তিঙস্তপদে) পক্ষে
 (আশ্ৰিতে) অস্বতন্ত্ৰে (অধীনে-অৰ্থে) বাহ্যায়াক্ষ অৰ্থে গম্যমানে সতি
 গ্রহঃ (গ্রহ্ ধাতোঃ পৰঃ) ক্যপ্ স্মৃতঃ।

সৰলার্থ—ভাৱ আৰু কৰ্ম বাচ্য হলে সুপ্তিঙস্ত উপপদৰ পিছত থকা
 গ্রহ্ ধাতুৰ পিছত ক্যপ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—প্ৰগৃহ্যম্।

৭২। ঋৰ্ণ ব্যঞ্জনাস্তাদ্ ঘ্যন্।

ব্যাখ্যা—ভাৱ কৰ্মণোঃ বাচ্যোঃ সাতোঃ ঋৰ্ণ ব্যঞ্জনাস্তাদ্ ধাতোঃ
 পৰঃ ঘ্যন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ভাৱ আৰু কৰ্ম বাচ্য হলে ঋৰ্ণ আৰু ব্যঞ্জনাস্ত ধাতুৰ
 পিছত ঘ্যন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—কাৰ্য্যাম্।

৭৩। আৱশ্যকার্থেত্বৰ্ণাৎ।

ব্যাখ্যা—ভাৱ কৰ্মণোঃ বাচ্যোঃ সতোঃ আৱশ্যকার্থে তু গম্যমানে সতি
 উৱৰ্ণাৎ (হ্রস্ব দীৰ্ঘ উ কাৰান্তাক্কাতোঃ পৰঃ) ঘ্যন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ভাৱ আৰু কৰ্ম বাচ্য হলে, আৱশ্যক অৰ্থ বুজালে হ্রস্ব দীৰ্ঘ
 উকাৰান্ত ধাতুৰ পিছত ঘ্যন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—আপ্লাবাম্।

৭৪। আন্ত্ৰেণ যুত্ৰপি ৰপি দভি ৰপ্ লপি কম্ চমাম্।

ব্যাখ্যা—ভাৱ কৰ্মণোঃ বাচ্যোঃ সতোঃ আ পূৰ্ব সুজ্ যু-ত্ৰপি-ৰপি-
 দভি-ৰপ্-লপি-কম্-চমাং ধাতুনাং পৰঃ ঘ্যন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ভাৱ আৰু কৰ্ম বাচ্য বুজালে আ পূৰ্ব সুজ্ ধাতু আৰু
 যু-ত্ৰপ্-বপ্-দন্ড-অপ-লপ্-কম্-চম ধাতুৰ পিছত ঘ্যন্ প্ৰত্যয়
 হব। উদাহৰণ—আসাবাম্।

৭৫। সৃজেঃ সমৰপাণিভ্যাম্।

ব্যাখ্যা—ভাৱ কৰ্মণোঃ বাচ্যোঃ সতোঃ সমৰপাণিভ্যাম্ পৰঃ সৃজেঃ
 (সৃজ্ ধাতোঃ পৰশ্চ) ঘ্যন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ভাৰ আৰু কৰ্ম বাচ্য বুজালে সম্, অব আৰু পাণি উপপদৰ
পিছত থকা সৃজ্ ধাতুৰ পিছত ঘাণ্ হব। উদাহৰণ—পাণিসৰ্গাম্।

৭৬। য ক্যপ্ ঘ্যগন্তা নিপাত্যা কটিতোহ ন্যোহন্যসাধনাৎ।

অৰ্থাৎ স্বামিনি বৈশ্যে চ।

ব্যাখ্যা—ভাৰ কৰ্মণোঃ বাচ্যোঃ সতোঃ কাটিতঃ (প্ৰাসিদ্ধার্থবশাদ্ভেতোঃ)
অন্যো-অন্য সাধনাৎ য ক্যপ্ ঘ্যগন্তা নিপাত্যাঃ (নিপাতনাৎসিদ্ধাঃ
স্যাঃ), স্বামিনি বৈশোচ (বাচ্যোঃ সতোঃ) অৰ্থাৎ নিপাতনাৎ
সিদ্ধাতি।

সৰলার্থ—ভাৰ আৰু কৰ্ম বাচ্য হলে, স্বামি আৰু বৈশ্য অৰ্থ বুজালে
য-ক্যপ্-ঘ্যন্ প্ৰত্যয়ান্ত হৈ কাট্ পদ কিছুমান নিপাতনত সিদ্ধ হব।
স্বামি আৰু বৈশ্য অৰ্থত অৰ্য্য পদ নিপাতনত সিদ্ধ হব।

৭৭। (ক) পণ্যং বিক্ৰেয়বন্তুনি।

ব্যাখ্যা—বিক্ৰেয় বন্তুনি অৰ্থে পণ্য নিপাত্যাম্।

সৰলার্থ—বিক্ৰেয়বন্তু বুজালে পণ্য পদ নিপাতনত সিদ্ধ হব।

৭৭। (খ) বৰ্য্যাবদ্যে তৃ বৰণ প্ৰাপ্ত স্বাচ্ছন্দ্য গৰ্হ্যয়োঃ।

ব্যাখ্যা—বৰণপ্ৰাপ্ত (বৰণায়প্ৰাপ্তঃ) স্বাচ্ছন্দ্য গৰ্হ্যয়োঃ (স্বতন্ত্ৰত্বনিন্দা-
র্থস্মোঃ গম্যমানয়োঃ সতোঃ) তৃ বৰ্য্যাবদ্যে নিপাত্যেতে।

সৰলার্থ—বৰণত পোৱা বুজালে বৰ্য্য পদ স্বতন্ত্ৰতা আৰু নিন্দা অৰ্থ
হলে অবদ্য পদ নিপাতনত সিদ্ধ হব।

৭৮। ব্ৰহ্মং স্যাৎ কৰণে বাহ্যে।

ব্যাখ্যা—বাহ্যে (ব্ৰহ্মন সগৰ্হে সতি) কৰণে (কৰণ কাৰকে চ সতি)
বহ্ ধাতোঃ স্থানে ব্ৰহ্মং স্যাৎ।

সৰলার্থ—ব্ৰহ্মন কৰা সমৰ্থ আৰু কৰণ কাৰকৰ অৰ্থ বুজালে ব্ৰহ্
ধাতুৰ ঠাইত বহ্যম্ ৰূপ হব।

৭৯। অজৰ্য্যং সঙ্গত কৰ্ম্মণি।

ব্যাখ্যা—সঙ্গত কৰ্ম্মণি (সংযাৎ কৰ্ম্মণি সতি) অজৰ্য্যং (জহ্‌ধাতোঃ
স্থানে অজৰ্য্যং ইতি পদং সিদ্ধং স্যাৎ।

সৰলার্থ—সৌখ্য কৰা অৰ্থ বুজালে জন্ম ধাতুৰ ঠাইত অজৰ্য়া পদ সিদ্ধ হব ।

৮০। প্ৰজনে প্ৰাপ্তকালাগৌ ৰূপ সৰ্ঘ্যেতি কীৰ্ত্যতে ।

ব্যাখ্যা—প্ৰজনে (প্ৰথম গৰ্ভধাৰণ অৰ্থে সতি) প্ৰাপ্তকাল্গা (ঋতুমতী) গৌঃ উপসৰ্ঘ্যা ইতি কীৰ্ত্যতে (কথ্যতে) ।

সৰলার্থ—প্ৰথম গৰ্ভধাৰণ কাল (গৰাদি পশু) ঋতুমতী হোৱা অৰ্থ বুজালে উপ সৰ্ঘ্যা পদ সিদ্ধ হব ।

৮১। তিলাদি কল্কো বিনীয়ো বিপুয়ো মুঞ্জ উচ্যতে ।

ব্যাখ্যা—তিলাদি কল্কঃ বিনীয়ঃ বিপুয়ঃ মুঞ্জঃ (ক্যপ্ প্ৰত্যয়ঃ নিপাত -অৰ্থ নিপাতত উচ্যতে ।

সৰলার্থ—তিলৰ পিঠা আদি অৰ্থ বুজালে কল্ক বিনীয় আৰু বিপুয় মুঞ্জ (তুণবাচক) পদ ক্যপ্ প্ৰত্যয় আৰু অৰ্থৰ নিপাত হৈ ব্যৱহাৰ হৈছে ।

৮২। অব্যথো যো ন ব্যথতে ।

ব্যাখ্যা—‘যঃ ন ব্যথতে’ ইত্যৰ্থে গম্যমানে অব্যথাঃ পদং ক্যপ্ প্ৰত্যয়ঃ সন্ নিপাত্যতে ।

সৰলার্থ—‘মিয়ে দুঃখ নকৰে’ এনে অৰ্থ বুজাল অব্যথা পদ ক্যপ্ প্ৰত্যয় হৈ নিপাতনে সিদ্ধ হব ।

৮৩। সূৰ্য্যঃ সৱিতৰি স্মৃতঃ ।

ব্যাখ্যা—সৱিতৰি (আদিত্যে ৰাচ্যে সতি) সূৰ্য্যঃ স্মৃতঃ (সূৰ্য্য ইতি কথিতঃ) ।

সৰলার্থ—আদিত্যদেৱ বুজালে সূৰ্য্য পদ নিপাতনে সিদ্ধ হব ।

৮৪। ৰোচতে যন্তুমৌ ৰুচ্যঃ ।

ব্যাখ্যা—‘যঃ-তু ৰোচতে’ ইত্যৰ্থে সতি অসৌ ৰুচ্যঃ ইতি ক্যপ্ প্ৰত্যয়ঃ সন্ নিপাত্যতে ।

সৰলার্থ—‘যি মনোজ্ঞ হয়’ এনে অৰ্থ বুজালে ক্যপ্ প্ৰত্যয়ান্ত নিপাত হৈ ৰুচ্য পদ সিদ্ধ হব ।

৮৫। ভিদ্যোজ্জ্ব্যো নদ কৰ্ত্তৰি ।

ব্যাখ্যা—নদ কৰ্ত্তৰি ৰাচ্যে সতি ভিদ্যোজ্জ্ব্যো (ভিদাঃ উজ্জ্বাঃ এতৌ) কিবন্তৌ সন্তৌ নিপাত্যেত ।

সৰলার্থ—নদীবাচক পদ কৰ্ত্তা হলে ভিদা আৰু উজ্জ্বা পদ কিবন্ত হৈ নিপাতনত সিদ্ধ হৈছে ।

৮৬। পুষ্যঃ সিদ্ধ্যশ্চ নক্ষত্রে কাৰ্য্যপোষণ সাধনাৎ ।

ব্যাখ্যা—নক্ষত্রে ৰাচ্যে সতি কাৰ্য্যপোষণ সাধনাক্ষেতোঃ পুষ্য সিদ্ধ্যশ্চ (কাৰন্তৌ সন্তৌ নিপাত্যৌ) ।

সৰলার্থ—কাৰ্য্য সাধনৰ কাল বুজোৱা নক্ষত্ৰ বাচক পুষ্য আৰু সিদ্ধ্য পদ ক্যবন্ত হৈ নিপাতন হৈছে ।

৮৭। যুগ্যং স্যাদ্বাহনে ।

ব্যাখ্যা—বাহনে অৰ্থে গম্যমানে সতি যুগাং (যৃজ্ ধাতোঃ কিবন্তঃ সন্) নিপাতনাৎ সিদ্ধং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—বাহন অৰ্থ বুজালে সৃজ্ ধাতু কিবন্ত হৈ যুগাং পদ নিপাতনত সিদ্ধ হৈছে ।

৮৮। কৃষ্ণ-পচ্যঃ কৃপ্যঞ্চ নামনি ।

ব্যাখ্যা—নামনি সংজ্ঞায়াং গম্যমান্যয়াং সত্যং কৃষ্ণটঃ (লাজলেনাকৰ্ষনে চ সতি) পচ্যঃ কৃপ্যঞ্চ পদং নিপাতনাৎ সিদ্ধং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সংজ্ঞা বুজালে পচ্য আৰু কৃপ্য পদ কিবন্ত হৈ নিপন্ন হব ।

৮৯। ঋক্ সামিধে নীধাম্যা স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—ঋক্ সামিধে (যজ্ঞে সমিধাপান মন্ত্ৰে সাং) নীধাম্যা নিপাতনাৎ সিদ্ধং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—যজ্ঞত সমিধ দান কৰা মন্ত্ৰ বুজালে নীধাম্যাপদ নিপাত হব ।

৯০। পাম্যং মানে তু বস্তুনঃ ।

ব্যাখ্যা—বস্তুনঃ (কস্যচিদ্ভস্তুনঃ) মানে (পৰিগাণপাত্ৰে ৰাচ্যে) পাম্যং তু পদং নিপাত্যেত ।

সৰলার্থ—কোনো বস্তুৰ পৰিগাণপক পাত্ৰ বুজালে পাম্যংপদ নিপাতনত সিদ্ধ হব ।

৯১। প্ৰাণায়োহপ্ৰিয়ে ।

ব্যাখ্যা—অপ্ৰিয়ে (সতামসম্মতে-অৰ্থে গম্যগানে সতি) প্ৰাণায়া ইতি নিপাত্যতে ।

সৰলার্থ—অপ্ৰিয় অৰ্থাৎ সাধুলোকৰ অসম্মত হোৱা অৰ্থ বৃজালে প্ৰাণায়া পদ নিপাতনত সিদ্ধ হব ।

৯২। আনায্যো দক্ষিণায়ৌ প্রকীৰ্ত্তিতঃ ।

ব্যাখ্যা—দক্ষিণায়ৌ বাচে সতি আনায্যঃ ইতি নিপাত্যঃ সন্ সিদ্ধ্য তীতি শিষ্টেটঃ প্রকীৰ্ত্তিতঃ ।

সৰলার্থ—দক্ষিণায়ি বৃজালে আনায্য পদ নিপাতনত সিদ্ধ হব বৃদি শিষ্টটসকলে কয় ।

৯৩। ৰাজসূয়ঃ কুণ্ডপায়াঃ সঞ্চায়্যশ্চ ক্ৰতৌ স্মৃতাঃ ।

ব্যাখ্যা—ক্ৰতৌ (যজ্ঞে-অৰ্থে সতি) ৰাজসূয়ঃ কুণ্ডপায়াঃ সঞ্চায়্যশ্চ এতে নিপাতিতাঃ শিষ্টেটঃ স্মৃতাঃ (উক্তাঃ) ।

সৰলার্থ—যজ্ঞ বিশেষ বৃজালে ৰাজসূয় কুণ্ডপায়া সঞ্চায়া আদি পদ-বোৰ নিপাতনত সিদ্ধ হোৱা বৃদি শিষ্টটসকলে কয় ।

৯৪। হৰি বৰ্হস্তনি সান্নায্যম্ । নিকায়্য ভালয়ে স্মৃতঃ ।

ব্যাখ্যা—হৰিবৰ্হস্তনি (হৰনীয় দ্ৰব্যানি ইত্যৰ্থে সতি) সান্নায্যম্ নিপাতনত সিদ্ধং স্যাৎ, আনয়ে (একীকৃত-অৰ্থে সতি) নিকায়্যঃ নিপাতনত সিদ্ধঃ ইতি শিষ্টেটঃ স্মৃতঃ ।

সৰলার্থ—যজ্ঞত আহুতি দিয়া বস্তু বৃজালে সান্নায়া পদ নিপাত হব আৰু দ্ৰব্য একেলগ কৰা বৃজালে নিকায়্যপদ নিপাতনত সিদ্ধ বৃদি শিষ্টটসকলে কয় ।

৯৫। চিত্যাহগ্ৰিচিত্য। পৰিচায়োপচায়ৌতু পাৰ্বকে ।

ব্যাখ্যা—পাৰ্বকে তু (অগ্নিবিষয়ক-ধাত্বৰ্থেতু) চিত্য অগ্নিচিত্য পৰিচায়-উপচায়া-এতে নিপাত্যঃ স্যুঃ ।

সৰলার্থ—অগ্নিত হৰন কৰা অৰ্থ বৃজালে চিত্য, অগ্নিচিত্য, পৰিচায়া আৰু উপচায়া আদি পদ নিপাত হৈ সিদ্ধ হব ।

৯৬। স্যাতাং শক্যে ক্ষয্য জয্যো । ক্ৰয্যং ক্ৰয় প্ৰসাৰিতে ।

ব্যাখ্যা—শক্যে (সমৰ্থে-অৰ্থে সতি) ক্ষয্য জয্যো নিপাত্যেতে, ক্ৰয় প্ৰসা-
ৰিতে (বস্তুনি ক্ৰম্যৰ্থং বস্তুতে-অৰ্থে চ ক্ৰয্যং নিপাতনাং সিদ্ধং
স্যাৎ) ।

সৰণাৰ্থ—সমৰ্থ অৰ্থ বুজালে ক্ষয্য আৰু জয্য পদ, বস্তু বিক্ৰীৰ বাবে
বিস্তৃত অৰ্থ বুজালে ক্ৰয্য পদ নিপাত হৈ সিদ্ধ হব ।

৯৭। কেন্যত্বকে তৰৈ ।

ব্যাখ্যা—কেন্যত্বকে তৰৈ এতে প্ৰত্যয়াঃ সৰ্বা ধাতুভ্যঃ স্যুঃ ।

সৰণাৰ্থ—কেন্য ত্ব-কে-তৰৈ আদি প্ৰত্যয়বোৰ সকলো ধাতুৰ পিছত
বহিব ।

৯৮। তব্যানীমৌ কেলিমমৌ ক্যপ্ ঘাণ্ কেন্যত্বকে তৰৈ ।
কৃত্য লিঙৰ্থাঃ ।

ব্যাখ্যা—লিঙৰ্থাঃ (বিধান্যগ্ৰেষ্ঠে) কৃত্যঃ (কৃত্য প্ৰত্যয়াঃ) তব্যানীমৌ
কেলিমমৌ ক্যপ্ ঘাণ্ ত্বকে তৰৈ এতে দশ প্ৰত্যয়াঃ ধাতোঃ
পৰাঃ প্ৰযুক্তান্তে ।

সৰণাৰ্থ—বিধি আদি অৰ্থত তবা-জনায়-কেলিম য ক্যপ্ ঘাণ্-কেন্য-
ত্ব-কে-তৰৈ এই দহোটি প্ৰত্যয় কৰ্ম্ম আৰু তাৰ বাচ্যত ধাতুৰ
পিছত প্ৰযোজ্য হব ।

৯৯। কৃত্যানট্ কৃতশ্চান্যত্র কুত্ৰচিৎ ।

ব্যাখ্যা—কুত্ৰচিৎ (প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগে) কৃত্যানট্ কৃতঃ এতে প্ৰত্যয়াঃ
যত্ৰাৰ্থে স্থিতিভাঃ ততো-অন্যত্রাপি লক্ষ্যানস্যৰাৎ ভৱন্তি ।

সৰণাৰ্থ—কেতিয়াবা প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগত কৃত্য-অনট্-কৃত প্ৰত্যয়বোৰ
যি অৰ্থত ব্যৱহাৰ কৰা হৈছে তাৰ বাহিৰেও উপলক্ষ্য অনসাবে
বিভিন্ন অৰ্থত সেই প্ৰত্যয়বোৰৰ ব্যৱহাৰ কৰা হব ।

উদাহৰণ—স্নানীয়ম্ ।

১০০। ভব্যোপস্থানীয় গেষ জন্যাপ্ৰাৰ্য্যশ্চ কৰ্ত্তৰি ।

ব্যাখ্যা—এতে ভব্যোপস্থানীয় গেষ জন্য প্ৰাৰ্য্যশ্চ কৰ্ত্তৰিহাচে, অপ
কৃত্যান্তাঃ সন্তঃ সিদ্ধান্তি ।

সৰলার্থ—ভব্য-উপস্থানীয়-গেয়-জন্যা-আপ্লাব্যা আদি পদবোৰ কৰ্ত্ত্ব
বাচ্য হলেও কৃত্য প্ৰত্যয়ান্ত হৈ সিদ্ধ হব।

ইতি প্ৰথম বিন্যাস।

১০১। অকণ্ তৃচৌ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্ত্বি ৰাচ্যে ৰাধকান্তৰে সতি সৰ্ব্বধাতুভ্যঃ পৰৌ-অকণ্-তৃচৌ
প্ৰত্যয়ৌ স্যাताম্।

সৰলার্থ—কোনো নিয়মৰ বাধা নহলে কৰ্ত্ত্বি বাচ্যত সকলো ধাতুৰ
পিছত অকণ্ আৰু তৃচ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—কাৰকঃ।

১০২। অচ্ পচাদেঃ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্ত্বি ৰাচ্যে পচাদি ধাতুভ্যঃ পৰঃ অচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—কৰ্ত্ত্ববাচ্য বৃজালে পচ্ আদি ধাতুৰ পিছত অচ্ প্ৰত্যয়
হব। উদাহৰণ—পচঃ।

১০৩। নন্দ্যাদেৰন কাৰ্য্যঃ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্ত্বিৰাচ্যে নন্দ্যাদেঃ ধাতোঃ পৰঃ অন কাৰ্য্যঃ।

সৰলার্থ—কৰ্ত্ত্ববাচ্য হলে নন্দ্যাদি ধাতুৰ পিছত অন প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—নন্দনঃ।

১০৪। ক্ৰুধি মণ্ডন কৰ্ম্মপাৰ্থাচ্ছব্দার্থেভ্যস্ত কৰ্ম্মবহিতেভ্যঃ।

ব্যাখ্যা—ক্ৰুধি মণ্ডন কৰ্ম্মপাৰ্থাৎ কৰ্ম্ম বহিতেভ্যঃ (অস্থিবিগ্নিত কৰ্ম্মেভ্যঃ
শব্দার্থেভ্যশ্চ পৰঃ অনঃ কাৰ্য্যঃ।

সৰলার্থ—ক্ৰুধ-মণ্ডন-কৰ্ম্মপাৰ্থ ধাতু, শব্দার্থ আৰু কৰ্ম্মবহিত ধাতুৰ
পিছত অন প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ক্ৰোধনঃ।

১০৫। অপিচ হলাদি ঋচাদেঃ।

ব্যাখ্যা—অপিচ একৰ্ম্মক হলাদি ঋচাদেঃ পৰঃ অনঃ কাৰ্য্যঃ।

সৰলার্থ—কৰ্ম্মবহিত ব্যঞ্জনাদি আৰু ঋচাদি ধাতুৰ পিছত অন
প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—বৰণঃ।

১০৬। গ্ৰহাদেৰ্গিন্।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্ত্বি ৰাচ্যে সৰ্ব্বকালে গ্ৰহাদেঃ ধাতোঃ পৰঃ গিন্ প্ৰত্যয়ঃ
স্যাৎ।

সৰলার্থ—কৰ্তৃবাচ্য বুজাণে সকলো কালতে গ্ৰহাদি ধাতুৰ পিছত
নিম্ন প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—গ্ৰাহী।

১০৭। নাম্যপধ প্ৰীকৃ-গৃ-জ্ঞাত্যঃ কঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—কৰ্তৃৰি বাচে, নাম্যপধাঃ প্ৰী-কৃ-গৃ-জ্ঞাত্যঃ ধাতুভ্যঃ পৰঃ
ককাৰানুৰন্ধঃ অপ্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—কৰ্তৃবাচ্য বুজাণে নামী সংজ্ঞা উপধা হোৱা প্ৰী কৃ-গৃ-জ্ঞা
আদি ধাতুৰ পিছত ক অনুৰন্ধ অ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—স্বিৰ্ভঃ।

১০৮। অপ্ৰাদি নামপূৰ্ব্বাদাদস্তাৎ স্থ-শ্চ-ডঃ।

ব্যাখ্যা—অপ্ৰাদি নাম পূৰ্ব্বাৎ (প্ৰাদি ভিন্ন নাম পূৰ্ব্বাৎ) আদস্তাৎ স্থশ্চ
(স্থা ধাতোশ্চ পৰঃ) ডঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—প্ৰাদি ভিন্ন নাম পূৰ্ব্ব হোৱা আদস্ত ধাতুৰ পিছত আৰু
স্থা ধাতুৰ পিছত ড প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ক্ষিতিপঃ।

১০৯। গৈ ধাতো টক্।

ব্যাখ্যা—অপ্ৰাদি নাম পূৰ্ব্বাৎ গৈ ধাতোঃ পৰঃ টক্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—প্ৰাদি ভিন্ন নাম উপপদ হোৱা গৈ ধাতুৰ পিছত টক্ প্ৰত্যয়
হব। উদাহৰণ—গতিগঃ।

১১০। শীধু স্তৰা পৰ পিৰতে টক্।

ব্যাখ্যা—শীধু সুৰা পৰঃ (শীধু সুৰাভ্যাং পৰাৎ) পিৰতেঃ (পা ধাতোঃ
পৰঃ) টক্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—শীধু আৰু সুৰা পদ উপপদ হোৱা পা ধাতুৰ পিছত টক্
প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—শীধুপঃ।

১১১। অন্যতোহপিচ ডঃ।

ব্যাখ্যা—অন্যতঃ (প্ৰাদৌ-আদস্তাৎ-অপ্ৰাদৌ-অপি-অনাদস্তাৎ) ডঃ প্ৰত্যয়ঃ
স্যাৎ।

সৰলার্থ—আগত উল্লেখ কৰা প্ৰাদি উপপদ হোৱা আদস্ত ধাতু আৰু
প্ৰাদি উপপদ নোহোৱা আদস্ত ভিন্ন ধাতুৰ পিছত ড প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—প্ৰাজঃ।

১১২। খগোহস্তকো ববাহশ্চ ময়ূৰ স্বৰ কুঞ্জৰাঃ ।

ব্যাখ্যা---খগঃ-অস্তকো ববাহশ্চ ময়ূৰ স্বৰ কুঞ্জৰাঃ এতে শব্দাঃ উ
প্ৰত্যয়ান্তাঃ সন্তঃ নিপাত্যন্তে ।

সৰণার্থ---খগ-অস্তক-ববাহ-ময়ূৰ-স্বৰ-কুঞ্জৰ আদি শব্দবোৰ উ
প্ৰত্যয়ান্ত হৈ নিপাতনত সিদ্ধ হৈছে ।

১১৩। প্ৰদাদ্যোঃ কৰ্ম্ম-সম্বন্ধান্নেহানিত্যতয়াপি বা ।

ব্যাখ্যা---নঞঃ-অনিত্যতয়া কৰ্ম্ম সম্বন্ধাৎ প্ৰদাদ্যোঃ বা (বিকল্পেন) উ
প্ৰত্যয়ান্তৌ সন্তৌ নিপাত্যন্তে ।

সৰণার্থ---নঞ সমাসৰ অনিত্য অৰ্থ হেতুকে কৰ্ম্মপদ সম্বন্ধ হলে
প্ৰদ আৰু আদ্য পদ উ প্ৰত্যয়ান্ত হৈ নিপাতন হব ।

উদাহৰণ---কন্যাপ্ৰদঃ ।

১১৪। স্যাম্মূল ঝিভূজাদেঃ কঃ ।

ব্যাখ্যা---মূল ঝিভূজাদে সিদ্ধয়ে কঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰণার্থ---মূল ঝিভূজাদি পদ সিদ্ধা বানে ক প্ৰত্যয় হব ।

উদাহৰণ---অশ্বত্থঃ ।

১১৫। উপ-সৰ্গে-ধেট্ দৃশি পা ত্ৰা দ্ধাতুভ্যঃ শঃ ।

ব্যাখ্যা---উপসৰ্গে (প্ৰাদি উপসৰ্গে সতি) ধেট্-দৃশি-পা-ঘ্ৰা-ধ্ৰু-
ধাতুভ্যঃ পৰঃ শঃ (শঃ অনুরন্ধঃ অকাৰঃ স্যাৎ) ।

সৰণার্থ---প্ৰাদি উপসৰ্গ উপপদ হলে ধেট্-দৃশ্-পা-ঘ্ৰা-ধ্ৰু-
পিছত শ অনুরন্ধ অ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ---স্তন প্ৰধয়ঃ ।

১১৬। কচিদ প্ৰাদৌ ।

ব্যাখ্যা---অপ্ৰাদৌ (প্ৰাদি সম্বন্ধাভাৱে সতি) কচিৎ ধেট্ দৃশিভ্যঃ পৰঃ
শঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰণার্থ---কেতিয়াবা প্ৰাদি উপসৰ্গ সম্বন্ধ নেথাকিলেও আগত উল্লেখ কৰা
ধেট্ দৃশ্ আদি ধাতুৰ পিছত শ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ---জিঘ্ৰুঃ ।

১১৭। ন স্যাত্তু নাম্মনি ।

ব্যাখ্যা---নাম্মনি গম্যমানে সতি তু শঃ প্ৰত্যয়ঃ ন স্যাৎ ।

সৰলার্থ—নাম বুজালে পূৰ্ব্বোক্ত দ্বা আদি ধাতুৰ পিছত শ প্রত্যয়
নহব। উদাহৰণ—ব্যাখ্যঃ।

১১৮। সাহি সতি ধাৰি পাৰি বেছ্য দেজ্যাদিকাহপি।

ব্যাখ্যা—অপ্ৰাদৌ সতি সাহি সতি ধাৰি পাৰি বেছ্য দেজ্যাদিকাৎ
ধাতোঃ পৰঃ শঃ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—প্ৰাদি উপপদ নহলেও সাহ-শক্ত-ধৃ-প্-বিদ্-ঔৎপূৰ্ব-প্ৰজ্
আদি ধাতুৰ পিছত শ প্রত্যয় হব। উদাহৰণ—সাহয়ঃ।

১১৯। আদন্ত ব্যধ্ স্বসিণ্ শ্যাদে ণঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—আদন্তঃ ধাতোঃ পৰঃ ব্যধ্ স্বসিণ শ্যাদেচ পৰঃ ণঃ প্রত্যয়ঃ
স্যাৎ।

সৰলার্থ—আদন্ত ধাতুৰ পিছত আৰু ব্যধ্-স্বসি-ইন্-শ্যোঙ আদি ধাতুৰ
পিছত ণ প্রত্যয় হব। উদাহৰণ—দায়ঃ।

১২০। বা জলাদিদুনীভুভ্যঃ।

ব্যাখ্যা—জলাদি দুনী ভুভ্যঃ ধাতুভ্যঃ পৰঃ বা বিকল্পেন ণঃ প্রত্যয়ঃ
স্যাৎ।

সৰলার্থ—জন্ আদি ধাতু (জন্-চন্-বন্-কন্) টু দুঙ আৰু ভু ধাতুৰ
পিছত বিকল্পে ণ প্রত্যয় হব। উদাহৰণ—জন্মঃ।

১২১। গ্রহশ্চ গো বা।

ব্যাখ্যা—গ্রহশ্চ (গ্রহ ধাতোঃ পৰঃ) বা বিকল্পেন ণঃ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—গ্রহ ধাতুৰ পিছত বিকল্পে ণ প্রত্যয় হব। গ্রহঃ।

১২২। গেহেহেথৈ তু গ্রহঃ কঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—গেহে (আগাবে অৰ্থে সতি) তু গ্রহঃ ধাতোঃ পৰঃ কঃ প্রত্যয়ঃ
স্যাৎ।

সৰলার্থ—ঘৰ অৰ্থ বুজালে গ্রহ ধাতুৰ পিছত ক প্রত্যয় হব।

উদাহৰণ—গৃহম্।

১২৩। বজিনৃত্যদেঃ শিল্লিনি যক উক্তঃ।

ব্যাখ্যা—শিল্লিনি বাক্যে সতি বজি নৃত্যদেঃ পৰঃ যকঃ প্রত্যয়ঃ উক্তঃ।

সৰলার্থ—শিল্পি অৰ্থ বুজালে বন্জ আৰু নৃ খাতুৰ পিছত স্বক্
প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—বজকা।

১২৪। গৈ ধাতোস্থক গনটৌ।

ব্যাখ্যা—শিল্পিনি অৰ্থে কৰ্ত্তবি বাচ্যে চ গৈ ধাতোঃ পৰৌ স্বক গনটৌ
প্ৰত্যয়ৌ স্যাভ্যাম্।

সৰলার্থ—শিল্পি অৰ্থ বুজালে আৰু কৰ্ত্তুবাচ্য হলে গৈ ধাতুৰ পিছত
থক্ণ আৰু অট্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—গাথকঃ।

১২৫। হস্ত গনড্ বৎসব ব্ৰীহ্যোঃ।

ব্যাখ্যা—বৎসব ব্ৰীহ্যোঃ বাচ্যোঃ সত্যোঃ হস্ত (হা ধাতোঃ পৰঃ)
গনট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—বৎসব (বছৰীয়া) আৰু ব্ৰীহী (ধান) বুজালে হা ধাতুৰ পিছত
গনট্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—হাস্তনঃ।

১২৬। ঞ্চ ঞ্চ সৃদ্ধাং সাধুকাৰিণ্যকঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—সাধু কাৰিণি অৰ্থে কৰ্ত্তবি বাচ্যে চ ঞ্চ-ঞ-সৃ-লু এষাং ধাতু-
নাং পৰঃ অকঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—সাধু কাৰক অৰ্থ হলে আৰু কৰ্ত্তুবাচ্য বুজালে ঞ্চ-ঞ-সৃ-
লু আদি ধাতুৰ পিছত অক্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—প্ৰবকঃ।

১২৭। অকঃ স্যাদাশিষি।

ব্যাখ্যা—আশিষি (আশীৰ্বাদে অৰ্থে গম্যমানায়াং সত্যোঃ) ধাতুমান্নাৎ
অকঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—আশীৰ্বাদ অৰ্থ বুজালে ধাতুৰ পিছত অক্ প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—জীৱকঃ। (ভূচাদি প্ৰকৰণম্)।

১২৮। কৰ্ম্মণ্যন্ স্যাৎ। হ্ৰাস্বা ম ঞ্চ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ম্মণি উপপদে সতি ধাতোঃ পৰঃ হ্ৰস্বাম ঞ্চ ধাতোঃ পৰঃ
অণ্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—কৰ্ম্মবাচক পদ উপপদ হলে ধাতুৰ পিছত আৰু হে-বে-
আদি ধাতুৰ পিছতো অণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—কুন্তকাৰঃ।

১২৯। শী লি কামি চৰি ভঙ্কিত্যো ণঃ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ম্মণ্যুপপদে সতি শীলি-কামি-চৰি-ভঙ্কিত্যোঃ ধাতুভ্যঃ পৰঃ
ণঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কৰ্ম্মবাচক পদ উপপদ হলে শীল-কাম-চৰ-ভঙ্ক আদি
ধাতুৰ পিছত ণ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—পূজনশীলা ।

১৩০। হবতে বজ্জনুৎ ক্ৰেপণ বয়সোঃ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ম্মণ্যুপপদে সতি অনুৎক্ৰেপণ বয়সোঃ গম্যমানয়োঃ সতোশ্চ
হবতেঃ (হা ধাতোঃ পৰঃ) অচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কৰ্ম্মবাচক পদ উপপদ হলে শৰীৰৰ অৱস্থা বিশেষ আৰু বয়স
বুজালে হা ধাতুৰ পিছত অচ্ প্ৰত্যয় হব ।
উদাহৰণ—বাতহৰম্ ।

১৩১। তাম্ৰীল্যার্থে হ্ৰাণ্ হ্ৰঞঃ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ম্মণ্যুপপদে সতি তাম্ৰীল্যার্থে গম্যমানে চ সতি আণ্ হ্ৰঞঃ
(আণ্ পূৰ্ব্বে হ্ৰাণ্ ধাতোস্ত) অচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কৰ্ম্মবাচক পদ উপপদ হলে আৰু তাম্ৰীল্য অৰ্থ বুজালে আ
পূৰ্ব্বে হা ধাতুৰ পিছত অচ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—পুষ্পাহৰঃ ।

১৩২। অৰ্হতেশ্চ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ম্মণ্যুপপদে কৰ্ত্তৰি বাচ্যে চ সতি অৰ্হতেঃ (অৰ্হ ধাতোঃ
পৰশ্চ) অচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কৰ্ম্মবাচক পদ উপপদ হলে আৰু কৰ্ত্তৃবাচ্য বুজালে অৰ্হ
ধাতুৰ পিছত অচ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—সাধুমানাহা ।

১৩৩। দণ্ডসূত্ৰাদৃতে শস্ত্ৰে দ্বশস্ত্ৰেষু কচিক্ ঞ্ঃ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তৰিবাচ্যে দণ্ড সূত্ৰাদৃতে (দণ্ডসূত্ৰ ভিন্নে) শস্ত্ৰেষু (শস্ত্ৰবাচকেষু
উপপদেষু) কচিক্ অশস্ত্ৰেষু (উপপদেষু-সতিষু চ) হ্ৰাঞঃ (হ্ৰাঞ্
ধাতোঃ পৰঃ) অচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কৰ্ত্তৃবাচ্য হলে আৰু অস্ত্ৰ বা অস্ত্ৰ নুবুজোৱা পদ উপপদ
হলে হা ধাতুৰ পিছত অচ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—বস্ত্ৰধৰঃ ।

১৩৪। দণ্ডাক্ষুণ ধনুর্হৃষ্টিংসক্ তোমব লাজলে ।

ঘট ঘট্যোশ্চ গ্রহে ক্বা ।

ব্যাখ্যা—কর্তৃবি বাচ্যে . দণ্ড-অক্ষুণ-ধনুঃ-হৃষ্টিংসক্-তোমব-লাজল-ঘট ঘট্যোশ্চ উপপদে সতি গ্রহেঃ (গ্রহ ধাতোঃ পৰঃ) বা (বিকল্পেন) অচ্ . প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সবলার্থ—কর্তৃবাচ্য হলে দণ্ড-অক্ষুণ-হৃষ্টিংসক্-তোমব-লাজল-ঘট-ঘটি আদি অস্ত্র বিশেষ পদ উপপদ হলে গ্রহ ধাতুর পিছত বিকল্পে অচ্ . প্রত্যয় হব । উদাহরণ—দণ্ডগ্রাহঃ ।

১৩৫। অধিকরণে শেতে বচ্ ।

ব্যাখ্যা—অধিকরণে উপপদে সতি শেতে (শীত্ ধাতোঃ পৰঃ) অচ্ . স্যাৎ ।

সবলার্থ—অধিকরণবাচক পদ উপপদ হলে শী ধাতুর পিছত অচ্ . প্রত্যয় হব । উদাহরণ—খশয়ঃ ।

১৩৬। প্রথমাস্তোত্তানাদাবপি পার্শ্বাদৌ তৃতীয়াস্তে ।

ব্যাখ্যা—প্রথমাস্তোত্তানাদৌ উপপদে সতি তৃতীয়াস্তে পার্শ্বাদৌ চ উপপদে সতি শীত্ ধাতোঃ পৰঃ অচ্ . প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সবলার্থ—প্রথমা বিভক্তিযুক্ত উতান পদ আৰু তৃতীয়া বিভক্ত্যন্ত পার্শ্বাদি পদ উপপদ হোৱা শী ধাতুর পিছত অচ্ . হব ।
উদাহরণ—পার্শ্বশয়ঃ ।

১৩৭। নাম পূৰ্ব্বাচ্চৰষ্ক্ . স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—নাম পূৰ্ব্বাৎ (নামোপপদাৎ) চৰষ্ক্ (চৰ্ ধাতোঃ পৰঃ) ঙ্গ্ . প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সবলার্থ—নাম বাচক পদ উপপদ হলে চৰ ধাতুর পিছত ঙ্গ্ . প্রত্যয় হব । উদাহরণ—বনেটৰঃ ।

১৩৮। পূৰ্বোহগ্রতোহগ্রেষু সৰ্ত্তেঃ ।

ব্যাখ্যা—পূৰ্বঃ-অগ্রতঃ-অগ্রেষু নামোপপদেষু সৰ্ত্তিষু সৰ্ত্তেঃ (হ ধাতোঃ পৰঃ) ঙ্গ্ . প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰণার্থ—পূব-পূবত-অগ্ৰ-অগ্ৰত পদ উপপদ হলে হ্ৰ ধাতুৰ পিছত
টচ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পূবঃসৰঃ।

১৩৯। কৰ্ত্ত্বৰ্থ পূৰ্ব্ব যুক্তাচ্চ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্ত্বৰ্থ পূৰ্ব্ব যুজ্ঞাৎ (কৰ্ত্ত্ববাচক পূৰ্ব্ব উপপদ যুজ্ঞাৎ) চ হ্ৰ
ধাতোঃ পৰঃ টঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰণার্থ—কৰ্ত্ত্ববাচক পদ আৰু পূৰ্ব্ব পদ উপপদ হলে হ্ৰ ধাতুৰ পিছত
টচ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—অস্মাৎ পূৰ্ব্বসৰী---।

১৪০। আদ্যাদি পূৰ্ব্বকাৎ কৃঞক্ৰীঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—আদ্যাদি পূৰ্ব্বকাৎ (আদ্যাদি পূৰ্ব্বোপপদাৎ) কৃঞঃ ধাতোঃ পৰঃ
টঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰণার্থ—আদি আদি পদ উপপদ হলে কৃঞ ধাতুৰ পিছত টচ্ প্ৰত্যয়
হব। উদাহৰণ—আদিকৰঃ।

১৪১। হেতুতচ্ছীলানুকূলার্থেষু শব্দান্য কৰ্ম্মকাৎ।

ব্যাখ্যা—হেতুতচ্ছীলানুকূলার্থেষু গম্যমানেষু সৎষু শব্দান্যকৰ্ম্মকাৎ
(শব্দভিন্নকৰ্ম্মোপপদাৎ) কৃঞঃ পৰঃ টঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰণার্থ—হেতু তৎশীল-অনুকূল আদি অৰ্থ বুজালে শব্দ ভিন্ন অন্য
কৰ্ম্মবাচক পদ উপপদ হলে কৃঞ ধাতুৰ পিছত ট প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—যশকৰঃ।

১৪২। শক্ৰে স্তম্ভ পৰাৎ কৃঞ ইঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—শক্ৰে স্তম্ভ পৰাৎ (শক্ৰে স্তম্ভ কৰ্ম্মোপপদাৎ) কৃঞঃ ধাতোঃ
পৰঃ ইঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰণার্থ—শক্ৰে আৰু স্তম্ভ কৰ্ম্মবাচক পদ উপপদ হলে কৃঞ ধাতুৰ
পিছত ই প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—শক্ৰে কৰিঃ।

১৪৩। নাথদৃত্যোঃ পশাব্বৰ্থে হ্ৰঞঃ।

ব্যাখ্যা—পশাব্বৰ্থে কৰ্ত্ত্ববিবাক্ষে নাথদৃত্যোঃ—উপপদন্তোঃ সন্তোঃ হ্ৰঞঃ
ধাতোঃ পৰঃ ইঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰণার্থ—পশু অৰ্থ বুজালে, কৰ্ত্ত্ববাচ্য হলে, নাথ আৰু দৃতি পদ উপপদ
হোৱা হ্ৰঞ ধাতুৰ পিছত ই প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—নাথহৰিঃ।

১৪৪। বজঃ ফলে মল পৰাদ্ গ্ৰহেঃ ।

ব্যাখ্যা—বজঃ ফলে মল পৰাৎ (এভ্যঃ উপপদাৎ) কৰ্ত্ত্বিৰ্বাচ্যে গ্ৰহেঃ
(গ্ৰহ ধাতোঃ পৰঃ ইঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—বজঃ ফল মল আদিপদ উপপদ হলে আৰু কৰ্ত্ত্বিৰ বাচ্য
বুজালে গ্ৰহ ধাতুৰ পিছত ই প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—বজোগ্ৰহিঃ ।

১৪৫। বাতদেব পৰাদাপেঃ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্ত্বিৰ বাচ্য বাতদেব পৰাৎ (বাতদেবোপপদাৎ) আপেঃ
(আপ্ ধাতোঃ পৰঃ) ইঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কৰ্ত্ত্ববাচ্য বুজালে বাত আৰু দেব পদ উপপদ হলে আপ্
ধাতুৰ পিছত ই প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—বাতাপিঃ ।

১৪৬। আত্মকুক্ষ্যদৰ পূৰ্বকাৎ ভৃঞঃ খিৰ্বিৰ্ধেয়ঃ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্ত্বিৰ বাচ্য আত্মকুক্ষ্যদৰ পূৰ্বকাৎ (আত্ম-কুক্ষি-উদৰ
কৰ্ম্মোপপদাৎ) ভৃঞঃ ধাতোঃ পৰঃ খিঃ প্ৰত্যয়ঃ বিধেয়ঃ ।

সৰলার্থ—কৰ্ত্ত্ববাচ্য বুজালে আত্ম, কুক্ষি আৰু উদৰ পদ (কৰ্ম্মবাচক
পদ) উপপদ হলে ভৃঞ্ ধাতুৰ পিছত খি প্ৰত্যয় হব ।
উদাহৰণ—আত্মভিঃ ।

১৪৭। এজতেঃ ঋশ্ ভৱেদিনহতঃ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্ত্বিৰ্বাচ্যে কৰ্ম্মোপপদে সতি ইনন্ততঃ এজতেঃ (ইনন্ত-এজ্
ধাতোঃ পৰঃ) ঋশ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কৰ্ত্ত্ববাচ্য হলে আৰু কৰ্ম্মবাচক পদ উপপদ হলে ইনন্ত
এজ্ ধাতুৰ পিছত ঋশ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—ঋশুমোজয়ঃ ।

১৪৮। ধেটৌ মুঞ্জ শুনী কুল পুষ্পাস্যন্তন পূৰ্বকাৎ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্ত্বিৰ্বাচ্যে মুঞ্জ-শুনী-কুল-পুষ্প-আস্য-স্তন কৰ্ম্মোপপদাৎ
ধেটঃ (ধেট্ ধাতোঃ পৰঃ) ঋশ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কৰ্ত্ত্ববাচ্য হলে কৰ্ম্মবাচক মুঞ্জ-শুনী-কুল-পুষ্প-আস্য-স্তন
আদি পদ উপপদ হলে ধেট্ ধাতুৰ পিছত ঋশ্ প্ৰত্যয় হব ।
উদাহৰণ—মুজ্জয়ঃ ।

১৪৯। নাড়ী মুষ্টি ঘটী হাত নাসিকা কৰ পাণিষু ।

ধাৰ্য্যামপিধ্যশ্চ ।

ব্যাখ্যা—নাড়ী-মুষ্টি-ঘটী-হাত-নাসিকা কৰ পাণিষু উপপদেষু সংস্থ
ধাৰ্য্যামপি উপপদাৎ ধোটঃ পৰঃ ধ্মশ্চ পৰঃ ঞশ্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—নাড়ী-মুষ্টি-ঘটী হাত-নাসিকা-কৰ-পাণি আৰু ধাৰি আদি
পদ উপপদ হলে ধোট্ আৰু ধ্মা ধাতুৰ পিছত ঞশ্ প্রত্যয়
হব । উদাহৰণ—নাড়ীক্ৰমঃ ।

১৫০। হাত পূৰ্ব্বাদজঃ ঞশ্ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—হাত পূৰ্ব্বাৎ (হাতোপপদাৎ) অজঃ (অজ্ ধাতোঃ পৰঃ)
ঞশ্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—হাত শব্দ উপপদ হলে অজ্ ধাতুৰ পিছত ঞশ্ হব ।
উদাহৰণ—হাতমজাঃ ।

১৫১। শৰ্দ্ধ পূৰ্ব্ব জহাতে শ্চ ।

ব্যাখ্যা—শৰ্দ্ধ পূৰ্ব্ব উপপদে সতি জহাতেঃ (হাক্ ধাতোঃ পৰশ্চ) ঞশ্
প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—শৰ্দ্ধ পদ উপপদ হলে হাক্ ধাতুৰ পিছত ঞশ্ প্রত্যয় হব ।
উদাহৰণ—শৰ্দ্ধজহাঃ ।

১৫২। বহু বিন্ধু তিলাৎ পৰস্মাৎ তুদতেঃ ঞশ্ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—বহু-বিন্ধু-তিলাৎ-উপপদাৎ-তুদতেঃ (তুদ্ ধাতোঃ) পৰস্মাৎ
ঞশ্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—বহু-বিন্ধু-আৰু তিল পদ উপপদ হলে তুদ্ ধাতুৰ পিছত
ঞশ্ প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—বহুদন্তঃ ।

১৫৩। মিতনঞ্চ পৰিমাণার্থাৎ পৰ পচতেঃ ঞশ্ ।

ব্যাখ্যা—মিত নঞ্চ পৰিমাণার্থাৎ উপপদাৎ পচতেঃ (পচ্ ধাতোঃ পৰঃ)
ঞশ্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—মিত, নঞ্চ আৰু পৰিমাণবাচক পদ উপপদ হলে পচ্ ধাতুৰ
পিছত ঞশ্ প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—মিতম্পচঃ ।

১৫৪। ললাট পূৰ্ব্বান্তপতেঃ ।

ব্যাখ্যা—ললাট পূৰ্ব্বাৎ (ললাট-উপপদাৎ) তপতেঃ (তপ্-ধাতোঃ পৰঃ) খণ্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ললাট পদ উপপদ হলে তপ্ ধাতুৰ পিছত খণ্ প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—ললাটতপঃ ।

১৫৫। উগ্র সূৰ্য্য পৰাদ্ দৃশঃ ।

ব্যাখ্যা—উগ্র-সূৰ্য্য পৰাৎ (উগ্র সূৰ্য্য কৰ্ম্মোপপদাৎ) দৃশঃ (দৃশ্-ধাতোঃ পৰঃ) খণ্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—উগ্র আৰু সূৰ্য্য কৰ্ম্মবাচক পদ উপপদ হলে দৃশ্ ধাতুৰ পিছত খণ্ প্রত্যয় হ'ব । উদাহৰণ—উগ্রসূৰ্য্যঃ ।

১৫৬। কুলপূৰ্ব্বাতুদ্ভজতে কৰহেৰপি খণ্ ভবেৎ ।

ব্যাখ্যা—কুল পূৰ্ব্বাৎ (কুল কৰ্ম্মোপপদাৎ) উদ্ভজতেঃ (উৎপূৰ্ব্-কজ্-ধাতোঃ) অপি-উদ্বহতেঃ (উৎপূৰ্ব্-বহ ধাতোশ্চ) পৰঃ খণ্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কুল শব্দ কৰ্ম্মবাচক উপপদ হলে উৎ-পূৰ্ব্-কজ্ আৰু উৎপূৰ্ব্-বহ ধাতুৰ পিছত খণ্ প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—কুলমুদ্ভজঃ ।

১৫৭। বাচং যম-দ্বিষন্তপ পুৰন্দৰ পৰন্তপাঃ ।

অকন্তদো বহংলিহাৰ্ভং লিহেৰম্মদা অপি ।

ব্যাখ্যা—বাচংযমঃ দ্বিষন্তপঃ-পুৰন্দৰঃ-পৰন্তপঃ-অকন্তদঃ-বহংলিহঃ-অৰ্ভংলিহঃ-ইৰম্মদঃ-অপি এতে খণ্ প্রত্যয়ান্তাঃ সন্তঃ নিপাতান্তে (নিপাতনাৎ সিদ্ধান্তি) ।

সৰলার্থ—বাচংযম-দ্বিষন্তপ-পুৰন্দৰ-পৰন্তপ-অকন্তদ-বহংলিহ-অৰ্ভংলিহ আৰু ইৰম্মদ খণ্ প্রত্যয়ান্ত হৈ নিপাতনত সিদ্ধ হব ।

১৫৮। বদেঃ খঃ স্যাৎ প্ৰিয় বশ পূৰ্ব্বাৎ ।

ব্যাখ্যা—প্ৰিয় বশ পূৰ্ব্বাৎ (প্ৰিয় বশ কৰ্ম্মোপপদাৎ) বদেঃ (বদ-ধাতোঃ পৰঃ) খঃ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—প্ৰিয় আৰু বশ কৰ্ম্মবাচক পদ উপপদ হলে বদ্ ধাতুৰ পিছত খ প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—প্ৰিয়বশঃ ।

১৫৯। কুল সৰ্ব্ব কবীষাব্দ্ৰে কৰঃ ।

ব্যাখ্যা—কুল সৰ্ব্ব কবীষাব্দ্ৰে (কুল-সৰ্ব্ব-কবীষ-অব্দ্ৰ-এষু কৰ্ম্মো-
পপদেষু সৎষু) কৰঃ (কৰ্ ধাতোঃ পৰঃ) খঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কুল-সৰ্ব্ব-কবীষ-অব্দ্ৰ পদ উপপদ হলে কৰ্ ধাতুৰ পিছত
খ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—কুলংকৰা ।

১৬০। ঋতি ভয় মেঘেষু কৃঞঃ ।

ব্যাখ্যা—ঋতি-ভয়-মেঘেষু (উপপদেষু সৎষু) কৃঞঃ (কৃঞ-ধাতোঃ
পৰঃ) খঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ঋতি, (ঘৃণা) ভয় আৰু মেঘ পদ উপপদ হলে কৃঞ্ ধাতুৰ
পিছত খ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—ঋতিকৰঃ ।

১৬১। ক্ষেম প্ৰিয় ভদ্ৰ পূৰ্ব্বকাদগ্ধপি ।

ব্যাখ্যা—ক্ষেম-প্ৰিয়-ভদ্ৰ পূৰ্ব্বকাৎ পূৰ্ব্বোপপদাৎ কৃঞঃ পৰঃ অগ্ধপি
(অ ণ্ খৌ প্ৰত্যয়ৌ স্যাভাম্) ।

সৰলার্থ—ক্ষেম-প্ৰিয়-ভদ্ৰ উপপদ হলে কৃঞ্ ধাতুৰ পিছত অণ্ আৰু
খ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—ক্ষেমংকৰঃ ।

১৬২। আশিত পৰাভুৰঃ খঃ কৰণে ভাবে চ কৰ্ত্তব্যঃ ।

ব্যাখ্যা—কৰণে বাচ্যেভাৱে ক্ৰীবে চ বাচ্যে আশিত পৰাৎ (আশি-
তো পপদাৎ, ভুৰঃ (ভু ধাতোঃ পৰঃ) খঃ প্ৰত্যয়ঃ কৰ্ত্তব্যঃ ।

সৰলার্থ—কৰণ অৰ্থত, ভাৱ বাচ্য আৰু ক্ৰীৰ লিঙ্গ বুজালে, আশিত
পদ উপপদ হলে ভু ধাতুৰ পিছত খ প্ৰত্যয় হব ।

উদাহৰণ—আশিত্ত্বম্ ।

১৬৩। সংজ্ঞান্নাং ত্বুত্ব্ৰ্জ্ ধাৰিজ্জিদম্ তপি সহাস্তথা ।

ব্যাখ্যা—সংজ্ঞান্নাং (সংজ্ঞোপপদে সতি) ত্বুত্ব্ৰ্জ্ ধাৰি-জ্জি-দম-তপি-
সহাং ধাতুনাং পৰঃ তথা খঃ প্ৰত্যয়ঃ ভৱতি ।

সৰলার্থ—সংজ্ঞা (নাম) উপপদ হলে ত্ব-ত্ব-ত্ব্ৰ্জ্-ধু-জ্জি-দম্-তপ্-সহ
ধাতুৰ পিছত খ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—বথন্ত্বম্ ।

১৬৪। গমো ডঃ খোহপি ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ম্মা কৰ্ম্মোপপদে সতি গমঃ (গম্ ধাতোঃ পৰঃ) ডঃ প্ৰত্যয়ঃ
স্যাৎ অপি খঃ প্ৰত্যয়শ্চ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সংজ্ঞা আৰু কৰ্ম্মবাচক পদ উপপদ হজে গম্ ধাতুৰ পিছত
ড প্ৰত্যয় আৰু খ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—ভুজগঃ ভুজগমঃ ।

১৬৫। ছবো বসো স্তববৌ স্ত স্তয়োৰ্বিহায়সো বিহঃ ।

ব্যাখ্যা—ছবোবসঃ (ছবা-উবসঃ এতয়ো কপপদয়োঃ সতোঃ) ভয়োঃ
(খান্ত ডান্ত গমোঃ পৰয়োঃ) ছবোবসঃ স্থানে ক্ৰমাৎ তুববৌ
স্যাভাম্, বিহায়সঃ স্থানে বিহঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ছবা আৰু উবস্ উপপদ হলে, ড আৰু খ প্ৰত্যয়ান্ত গম্
ধাতু পিছত থাকিলে ছবা আৰু উবস পদৰ ঠাইত ক্ৰমে তুব
আৰু উব হব, আৰু বিহায়স পদৰ ঠাইত বিহ হব ।
উদাহৰণ—তুবগঃ—বিহগঃ ।

১৬৬। পতঙ্গঃ প্লবঙ্গো, ভুজঙ্গ স্তবঙ্গঃ । বিহঙ্গ শ্চ ।

ড প্ৰত্যয়ান্তানিপাত্যাঃ । মন্যতেৰ্গিন্ খশাৰাঅ্যমানে ।

ব্যাখ্যা—পতঙ্গঃ-প্লবঙ্গঃ-ভুজঙ্গঃ-তুবঙ্গঃ-এতে-ড প্ৰত্যয়ান্তাঃ সন্তঃ নিপাত্যাঃ
(নিপাত্যন্তে), কৰ্ত্তবি বাচ্যে কৰ্ম্মোপপদে সতি মন্যতেঃ (মন্ ধাতোঃ
পৰঃ) মিন্ খশৌ প্ৰত্যয়ৌ স্তঃ ।

সৰলার্থ—পতঙ্গ, প্লবঙ্গ, ভুজঙ্গ আৰু তুবঙ্গ পদ ড প্ৰত্যয়ান্ত হৈ নিপা-
তনত সিদ্ধ হোৱা বুলি কয় । কৰ্ত্তবি বাচ্য আৰু কৰ্ম্ম বাচক
পদ উপপদ হলে মন্ ধাতুৰ পিছত নিন্ আৰু খশ্ প্ৰত্যয় হব ।
উদাহৰণ—শোভনমানিনী ।

১৬৭। নগ্নাক পলিত স্থল প্ৰিয়াঢ় স্তভগাৎ পৰাৎ ।

ভূবশ্চ্যৰ্থে খুকঞ্ থিমুঃ ।

ব্যাখ্যা—চ্যৰ্থে (অভূত ভৱাৰ্থে গম্যমানে সতি) নগ্নাকপলিত স্থল
প্ৰিয়াঢ় সুভগাৎ উপপদান্ত ভূবঃ (ভূধাতোঃ পৰঃ) খুকঞ্ থিমুঃ
প্ৰত্যয়ৌ স্যাভাম্ ।

সৰলার্থ—চ্যুৰ্থ অৰ্থাৎ আগতে নোহোৱা পিছত হোৱা' অৰ্থ বুজালে নম্ব
অজ্ঞ-পলিত-স্থল-প্ৰিয়-আড়্য আৰু সুঙপদ উপপদ হলে ভু খাতুৰ
পিছত ঞ্চুক্ আৰু ঞ্চিষ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—নম্বস্তাৰু কঃ।

১৬৮। কৃঞঃ ঞনট্ স্যাৎ কৰণে তথা।

ব্যাখ্যা—নম্বাদি কৰ্ম্মোপপদে সতি কৰণে হাত্যে চ্যুৰ্থে চ-অৰ্থে তথা
কৃঞঃ পৰঃ ঞনট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অভূত তত্ত্বৰ অৰ্থ বুজালে, নম্বাদি কৰ্ম্মবাচক পদ উপপদ
হলে আৰু কৰণ বাচ্য হলে কৃঞ্ খাতুৰ পিছত ঞনট্ প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—নম্বকৰণম্। (ইতি ঞনুৰজ্ঞাঃ)।

১৬৯। কুমাৰ শীৰ্ষোপপদাক্ষেপ্ণিন্।

ব্যাখ্যা—কুমাৰ শীৰ্ষোপপদাৎ (কুমাৰ শীৰ্ষঃ কৰ্ম্মোপপদাৎ) হন্তেঃ
(হন্ খাতোঃ পৰঃ পিন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ)।

সৰলার্থ—কুমাৰ আৰু শীৰ্ষ কৰ্ম্মবাচক পদ উপপদ হলে হন্ খাতুৰ
পিছত পিন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—কুমাৰহাতী।

১৭০। নৰান্য কৰ্তৃকাক্ষেপ্ণিক্।

ব্যাখ্যা—নৰান্য কৰ্তৃকাৎ (নৰভিন্ন কৰ্তৃকোপপদাৎ) হন্তেঃ (হন্ খাতোঃ
পৰঃ) টক্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—নৰভিন্ন অন্য কৰ্তৃবাচক পদ উপপদ হলে হন্ খাতুৰ পিছত
টক্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—বাতস্বম্।

১৭১। কপাট হস্তিনোঃ শস্ত্ৰো।

ব্যাখ্যা—শস্ত্ৰো গম্যমানাম্ সত্যাৎ কপাট হস্তিনোঃ (কপাটহস্তি
কৰ্ম্মোপপদয়োঃ সতোঃ হন্তেঃ (হন্ খাতোঃ পৰঃ) টক্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—শক্তি অৰ্থ বুজালে কপাট আৰু হস্তিবাচক কৰ্ম্মপদ উপপদ
হলে হন্ খাতুৰ পিছত টক্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—কপাটস্বঃ।

১৭২। নগবন্ধ স্ব হস্তিনি।

ব্যাখ্যা—অহস্তিনি (হস্তি ভিন্নে) ভু নগবন্ধঃ টকন্তঃ সন্ সিদ্ধান্তি।

সৰলার্থ—হস্তি ভিন্ন পদ উপপদ হলে নগবন্ধঃ পদটো হন্ খাতুৰ
পিছত টক্ প্ৰত্যয়ান্ত হৈ সিদ্ধ হৈছে।

১৭৩। জায়া পত্যাৰ্জনৰূপিত্ব টক্ ।

ব্যাখ্যা—সক্ৰণৰূপিত্ব অৰ্থে গম্যমানে সতি জায়া পত্যাঃ উপপদয়োঃ

সতোঃ হন্তেঃ (হন্ ধাতোঃ পৰঃ) টক্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সক্ৰণ অৰ্থ বুজালে জায়া আৰু পতি পদ উপপদ হলে হন্

ধাতুৰ পিছত টক্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—জায়ায়ঃ ।

১৭৪। পাণিঘ তাড়ঘ শব্দৌ শিল্লিনি ।

ব্যাখ্যা—শিল্লিনি কৰ্ভৰি উপপদে সতি পাণিঘ-তাড়ঘ শব্দৌ টগন্তৌ

সন্তৌ নিপাত্যন্তে ।

সৰলার্থ—শিল্লি বুজোৱা কৰ্ভাবাচক পদ উপপদ হলে পাণিঘ আৰু

তাড়ঘ শব্দ টক্ প্ৰত্যয়ান্ত হৈ সিদ্ধ হৈছে ।

১৭৫। বাজাংজেতৰি বাজঘ ইচ্চঃ ।

ব্যাখ্যা—বাজাং জেতৰি অৰ্থে গম্যমানে সতি বাজঘঃ পদং টক্

প্ৰত্যয়ান্তঃ সন্ শিল্পিট বিল্পিটঃ ।

সৰলার্থ—বজা জয় কৰা অৰ্থ বুজালে বাজঘঃ পদ টক্ প্ৰত্যয়ান্ত হৈ

সিদ্ধ হোৱা বুলি শিল্পিটসকলে কয় ।

১৭৬। দাৰ্বাঘাট-চাৰ্বাঘাটঃ পদসংঘাটৌচ্চৰ সংঘাটঃ

বৰ্ণ সংঘাট শ্চ ।

ব্যাখ্যা—দাৰ্বাঘাটৌ দয়ঃ টগন্তাঃ হন্ ধাতুভ্যঃ সন্তঃ নিপাত্যন্তে ।

সৰলার্থ—দাৰ্বাঘাট, চাৰ্বাঘাট, পদসংঘাট, অক্ষৰ সংঘাট আৰু

বৰ্ণ সংঘাট পদ হন্ ধাতুৰ পিছত টক্ প্ৰত্যয়ান্ত হৈ নিপাতসিদ্ধ হৈছে ।

১৭৭। দুহঃ কো হন্ত ঘঃ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ম্মোপপদে সতি দুহঃ (দুহ্ ধাতোঃ পৰঃ) কঃ প্ৰত্যয়ঃ

স্যাৎ, হন্ত (দুহঃ হকাৰস্য স্থানে) ঘঃ বৰ্ণঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কৰ্ম্মবাচক পদ উপপদ হলে দুহ ধাতুৰ পিছত ক প্ৰত্যয়

হব, আৰু দুহ্ ধাতুৰ হ বৰ্ণৰ ঠাইত ঘ বৰ্ণ হব ।

উদাহৰণ—সৰ্বদুহঃ ।

১৭৮। প্ৰাদৌ চ ভজত্বেৰিণ্ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—প্ৰাদৌ উপপদে সতি চ (চকাৰাৎ কৰ্ম্মোপপদে চ সতি)
ভজতে: (ভজ্ ধাতোঃ পৰঃ) ব্ৰিণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—প্ৰাদৌ আৰু কৰ্ম্মবাচক পদ উপপদ হলে ভজ্ ধাতুৰ
পিছত ব্ৰিণ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—অৰ্থভাজ্ ।

১৭৯। সহস্ৰ ছন্দঃ সংজ্ঞায়াং ব্ৰিণ্লোকেহপি প্ৰযুক্ত্যতে ।

ব্যাখ্যা—ছন্দঃ সংজ্ঞায়াং (ব্ৰেদ সংজ্ঞায়াং গম্যমানায়াং সত্যং) লোকে-
অপি কৰ্ম্মবাচকোপপদে চ সতি সহঃ (সহ্ ধাতোঃ, তু ব্ৰিণ্ প্ৰত্যয়ঃ
প্ৰযুক্ত্যতে) ।

সৰলার্থ—ব্ৰেদ আৰু লৌকিকত নাম বাচক পদ উপপদ হলে
সহ ধাতুৰ পিছত ব্ৰিণ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—পৃথনাস্ট্ ।

১৮০। বহুশ্চ ব্ৰাহ্মণঃ সৌভঃ ।

ব্যাখ্যা—নামোপপদে সতি বহুশ্চ (বহু ধাতোঃ পৰঃ) ব্ৰিণ্ স্যাৎ, ব্ৰাহি
পৰে অনসঃ সস্যাস্থানে ডঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—নাম উপপদ হলে ব্ৰিণ্ প্ৰত্যয় হোৱা বহু ধাতুৰ পিছত
থকা অনস পদৰ সকাৰৰ ঠাইত ড হব । উদাহৰণ—অনডান্ ।

১৮১। পুৰোডাশাৰ্হযজুৰ্থ শল্লঃ শ্বেত বহুশ্চ ব্ৰিণ্ ।

এষাং ব্ৰিণো ড সৰ্ণে সৌ দীৰ্ঘঃ ।

ব্যাখ্যা—ছন্দে লোকে-অপি কৰ্ত্তৃকৰ্ম্মণোঃ বাচ্যোঃ সত্যোঃ নামোপপদে
চ সতি পুৰঃ পূৰ্ব্বকদাশঃ অবযজঃ উকথসন্সঃ শ্বেতবহুশ্চ ব্ৰিণ্
স্যাৎ, অৰ্ণে (অৰ্ণ সংজ্ঞকে পৰে) ব্ৰিণঃ ডস্ স্যাৎ, সৌপৰে (সম্বুদ্ধি
সৌ পৰে চ সতি) দীৰ্ঘঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ব্ৰেদ আৰু লৌকিকত, কৰ্ত্তৃ আৰু কৰ্ম্ম বাচ্যত নাম বাচক
পদ উপপদ হলে পুৰ পূৰ্ব্ব দাশ শব্দ আৰু অবযজ, উকথসন্স,
শ্বেতবহু শব্দৰ পিছত ব্ৰিণ্ প্ৰত্যয় হৈ অৰ্ণ সংজ্ঞক বৰ্ণ পিছত
থাকিলে ব্ৰিণ্ প্ৰত্যয়ৰ ঠাইত ডস্ হব আৰু সম্বুদ্ধি সংজ্ঞক সি
পিছত থাকিলে শেষত দীৰ্ঘ হব । উদাহৰণ—পুৰোডাঃ ।

১৮২। নাম পূৰ্ব্বাৎ খনি জনি সনঃ ক্ৰমি গমশ্চ বিট্ ।

নমণাৎ বিড়নোৰা স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—নাম পূৰ্ব্বাৎ (নামোপপদাৎ পৰঃ) খনি জনি সনঃ ক্ৰমি গমশ্চ
ধাতোঃ পৰঃ বিট্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ, নমণাৎ (নাস্ত-মাস্ত-ধাতুনাং)
বিড়নোঃ পৰয়োঃ সতোঃ অন্তঃ-আ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—নাম বাচক পদ উপপদ হলে খন্ জন্-সন্-ক্ৰম্-গম্ ধাতুৰ
পিছত বিট্ প্রত্যয় হব । বিট্ আৰু বন্ প্রত্যয় হোৱা উক্ত
নাস্ত আৰু মাস্ত ধাতুৰ শেষত আ হব । উদাহৰণ—বিসংখ্যঃ ।

১৮৩। ধাতোঃ কিপ্ স্যাদনিয়মাৎ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তৃবি বাচ্যে সতি-অনিয়মাৎ ধাতোঃ পৰঃ কিপ্ প্রত্যয়ঃ
স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কৰ্ত্তৃ বাচ্য বুজালে বিধি নাথাকিলেও সকলো ধাতুৰ পিছত
পিছত কিপ্ প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—কংসজিৎ ।

১৮৪। পৰৌ ব্ৰজোঃ স্যাদীৰ্ষশ্চ ।

ব্যাখ্যা—পৰৌ (পৰ্য্যাপপদে সতি) ব্ৰজোঃ (ব্ৰজ্ ধাতোঃ পৰঃ) কিপ্ প্রত্যয়ঃ
স্যাৎ দীৰ্ষশ্চ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—পৰি উপপদ হলে ব্ৰজ্ ধাতুৰ পিছত কিপ্ প্রত্যয় হব আৰু
দীৰ্ষ হব । উদাহৰণ—পৰিব্ৰাজ্ ।

১৮৫। মন্ কনিপ্ বনিপ স্তদ্বৎ ।

ব্যাখ্যা—স্তদ্বৎ (কিপ্ প্রত্যয়বৎ) ধাতুভ্যঃ পৰাঃ মন্ কনিপ্-বনিপ্-
প্রত্যয়াঃ স্যুঃ ।

সৰলার্থ—কিপ্ প্রত্যয়ৰ দৰে সকলো ধাতুৰ পিছত মন্-কনিপ্-বনিপ্
প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—সুখৰ্মা ।

১৮৬। আদস্তাৰিট্ চ ।

ব্যাখ্যা—অনিয়মাৎ আদস্তাৎ ধাতোঃ পৰঃ বিট্ চ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অনিয়ম হলেও আদস্ত ধাতুৰ পিছত বিট্ প্রত্যয় হব ।
উদাহৰণ—সোমপাঃ ।

১৮৭। উদ্দেশ্যনি গুণে নো লুক্ ।

ব্যাখ্যা—মনি (মন্ প্রত্যয়ে সতি) উদ্দেশ্যঃ (উদ্ ধাতোঃ) গুণঃ স্যাৎ, নঃ লুক্ চ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—মন্ প্রত্যয় হলে উদ্ ধাতুৰ গুণ হব আৰু নকাৰৰ জোপ হব । উদাহৰণ—উনতি ।

১৮৮। অনল্পেহদঃ কিপ্ ।

ব্যাখ্যা—অনল্পে (অল্প ভিন্নে) কৰ্ম্মণ্যুপপদে সতি অদঃ (অদ্ ধাতোঃ পৰঃ) কিপ্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অল্প ভিন্ন কৰ্ম্মবাচক পদ উপপদ হলে অদ্ ধাতুৰ পিছত কিপ্ প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—কদলাৎ ।

১৮৯। অনুদকে স্পৃশঃ ।

ব্যাখ্যা—অনুদকে (উদকভিন্নে) কৰ্ম্মণ্যুপপদে সতি স্পৃশঃ (স্পৃশ্-ধাতোঃ পৰঃ) কিপ্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—উদক ভিন্ন কৰ্ম্ম বাচক পদ উপপদ হলে স্পৃশ্ ধাতুৰ পিছত কিপ্ প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—মৰ্ম্মস্পৃক্ ।

১৯০। ঋত্বিক-দধৃক্ অগ্দি গুণিগেতে কিপি নিপাতনাৎ ।

ব্যাখ্যা—ঋত্বিক-দধৃক্-ব্রক্-দিক্-উফিক্ এতে শব্দাঃ কিপি (কিপ্ প্রত্যয়ান্ধাঃ সন্তঃ) নিপাতনাৎ সিদ্ধাঃ স্যুঃ ।

সৰলার্থ—ঋত্বিক-দধৃক্-ব্রক্-দিক্-উফিক্ আদি পদ কিপ্ প্রত্যয়ান্ধ হৈ নিপাতনাৎ সিদ্ধ হৈছে ।

১৯১। উপমানেহন্যত্যাাদি কৰ্ম্মণ্যুপপদে দৃশঃ । 'টক্ সক্

কিপ্ কৰ্ম্মণি স্যুঃ । দৃশে দৃক্ষেহথ দৃশ্যপি

অদোহমুইদমী কিম্ কৌ সৰ্ব্বনামাস্ত আ ভবেৎ ।

ব্যাখ্যা—উপমানে সতি অন্যত্যাাদি কৰ্ম্মণ্যুপপদে চ সতি দৃশঃ (দৃশ্ ধাতোঃ পৰঃ) টক্-সক্-কিপ্ঃ প্রত্যয়ঃ স্যুঃ, দৃশেঃ (টগন্ত দৃশ্ ধাতোঃ) দৃক্ষে (সগন্ত দৃশ্ ধাতোঃ) অথ দৃশ্যপি (কিব্ৰন্ত দৃশ্ ধাতোঃ পৰে) অদঃ স্থানে অমুঃ স্যাৎ, ইদম্ স্থানে ইঃ স্যাৎ, কিম্ কৌঃ স্যাৎ, সৰ্ব্বনামাস্ত আ ভবেৎ ।

সৰলার্থ—উপমান বাচক, অন্য ত্যাদি কৰ্ম্মবাচক পদ উপপদ হলে আৰু কৰ্ম্মবাচ্য বুজালে দৃশ্ ধাতুৰ পিছত টক্-সক্ আৰু কিপ্ প্ৰত্যয় হব। টক্, সক্ আৰু কিপ্ প্ৰত্যয়ান্ত দৃশ্ ধাতু পিছত থাকিলে অদ শব্দৰ ঠাইত অম্, ঈদম্ শব্দৰ ঈ আৰু কিম্ শব্দৰ ঠাইত কী হব। সৰ্বনাম শব্দৰ শেষত আ হব। উদাহৰণ—তাদৃশঃ।

১৯২। দেৱ বিশ্বক্ সৰ্বনাম্নো উদ্ভিঃ স্যাদন্চতো কিপ্।

ব্যাখ্যা—কিপ্ (কিপ্ প্ৰত্যয়ান্তে) অন্চতো (অন্চ্ ধাতো পৰে) দেৱ-বিশ্বক্-সৰ্বনাম্নঃ পৰঃ উদ্ভিঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—কিপ্ প্ৰত্যয়ান্ত অন্চ্ ধাতু পিছত থাকিলে দেৱ বিশ্বক্-আৰু সৰ্বনাম শব্দৰ পিছত উদ্ভি প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—দেৱদ্রাড্।

১৯৩। সম্‌স্যাৎ সমি সহঃ সধিঃ তিবস্তিৰ্য্যন্চতো কিপ্।

ব্যাখ্যা—অন্চতো (অন্চ্ ধাতো) কিপ্ (কিপ্ প্ৰত্যয়ান্তে সতি) সাম্ স্থানে সম্ স্যাৎ, সহঃ স্থানে সধিঃ স্যাৎ, তিবস্ স্থানে তিবস্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—কিপ্ প্ৰত্যয়ান্ত অন্চ্ ধাতু পিছত থাকিলে সমি শব্দৰ ঠাইত সম্, সহ শব্দৰ ঠাইত সধি আৰু তিবস্ শব্দৰ ঠাইত তিব্ হব। উদাহৰণ—সম্যড্।

১৯৪। কৰণ পৰাদ্ যজ্ঞতেগ্নিন্ভূতে স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—কৰণপৰাদ্ (কৰণকাৰক পৰাৎ) ভূতে (ভূত মাত্ৰ কালে) যজ্ঞতেঃ (যজ্ ধাতোঃ পৰঃ) গিন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—কৰণকাৰকৰ অৰ্থ বুজালে যজ্ ধাতুৰ পিছত গিন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—সোমযাজিনঃ।

১৯৫। কৰ্ম্ম পৰাক্ষেপ্তেগ্নিন্ কুৎসায়াম্।

ব্যাখ্যা—কুৎসায়াম্ গম্যমানাম্ সত্যং কৰ্ম্মপৰাৎ (কৰ্ম্মোপপদাৎ) হন্তেঃ (নন্ ধাতোঃ পৰঃ) গিন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—নিপ্ৰাৰ্থ বুজালে আৰু কৰ্ম্মবাচক পদ উপপদ হলে হন্ ধাতুৰ পিছত গিন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—বিতৃষ্যতী।

১১৬। দ্বি শূৰ্ব্বাৎ ক্রীঞ ইব ।

ব্যাখ্যা—ভূতকালে কৰ্ম্মোপপদেসতি দ্বি শূৰ্ব্বাৎ ক্রীঞঃ পৰঃ ইন্ পদাৎ ।
সৰণার্থ—ভূতকাল বুজালে আৰু কৰ্ম্মবাচক পদ উপপদ হলে বি
পূৰ্ব্ব ক্রী খাত্তব পিছত ইন্ প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—গোমবিক্রয়ী ।

১১৭। দৃশঃ কনিপ্ কন্ম পৰাৎ ।

ব্যাখ্যা—ভূতকালে কৰ্ম্মপৰাৎ (কৰ্ম্মোপপদাৎ) দৃশঃ (দৃশ্বাভ্যোঃ পৰঃ)
কনিপ্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰণার্থ—ভূত কাল বুজালে আৰু কৰ্ম্মবাচক পদ উপপদ হলে দৃশ্ব
খাত্তব পিছত কনিপ্ প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—ধৰ্ম্মদৃশ্বঃ ।

১১৮। সহবাজ পৰাৎ কৃঞ যুধ্চাস্ত বিনৰ্থকাৎ ।

ব্যাখ্যা—সহবাজ পৰাৎ (সহবাজস্বৰূপ কৰ্ম্মোপপদাৎ) কৃঞঃ খ্যাভ্যোঃ
যুধ্চ (যুধ্ খ্যা.স্তাস্ত) কৃঞঃ ইনৰ্থকাৎ কনিপ্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰণার্থ—কৰ্ম্ম স্বৰূপ সহ আৰু বাজ শব্দ উপপদ হলে, ইন্ প্রত্যয়েৰ
অৰ্থযুক্ত হোৱা কৃঞ আৰু যুধ্ খাত্তব পিছত কনিপ্ প্রত্যয় হব ।
উদাহৰণ—বাজকৃষা ।

১১৯। স্রজজিভ্যাং ঙুনিপ ।

ব্যাখ্যা—ভূতে ৰাচ্যে কৰ্ম্ম পৰাভ্যাং স্রজজিভ্যাং পৰঃ ঙুনিপ্ প্রত্যয়ঃ
স্যাৎ ।

সৰণার্থ—ভূত কাল বুজালে কৰ্ম্মবাচক উপপদৰ পিছত থকা স্র
জকৰ্ম্ম খাত্তব পিছত ঙুনিপ্ প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—জতিস্রজবী ।

২০০। ব্রহ্মক্ৰেণ ব্রহ্মপৰাকনোহতীতে কিস্বিক্যতে ।

চতুৰ্ভিন্নমযুক্ ।

ব্যাখ্যা—ব্রহ্ম-ক্ৰেণ ব্রহ্মপৰাৎ (ব্রহ্ম-ক্ৰেণ-ব্রহ্ম-উপপদাৎ) অতীতে (ভূতে-
বাসে) হনঃ (হন্ খ্যাভ্যোঃ পৰঃ) চতুৰ্ভিন্নম যুক্ কিপ্ প্রত্যয়ঃ
কিস্বিক্যতে ।

সৰণার্থ—ব্রহ্ম-ক্ৰেণ-ব্রহ্ম উপপদ হলে, ভূতকাল বুজালে মাত্ৰ হন্ খাত্তব
পিছত কিপ্ প্রত্যয় হোৱা ঙুত চাৰিটা বিৱৰ্ত্তনযুক্ত কিপ্ প্রত্যয়
হব । উদাহৰণ—ব্রহ্মক্ৰেণ ।

২০১। সোম্ব স্থং স্যাদগ্নিচ্চিচ্চ তথা শ্যেন চিদাদি চ ।

ব্যাখ্যা—সোমাদি উপপদে সতি চি ধাতোঃ পৰঃ তথা চতুৰ্দ্ধিমযুক্ত
কিপ্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সোম, অগ্নি আৰু শ্যেন পদ উপপদ হলে আৰু ভূতকাল
বুজালে চি ধাতুৰ পিছত চাৰি নিয়মযুক্ত কিপ্ প্রত্যয় হব ।
উদাহৰণ—সোম সুৎ ।

২০২। পুণ্য কৰ্ম্ম মজ্জ সূত্ৰ সূপপদেষু কৃৎকিপ্ ।

ব্যাখ্যা—ভূতে কালে সতি পুণ্য কৰ্ম্ম মজ্জ সূত্ৰ সূকৰ্ম্মোপপদেষু সতিষ
কৃৎকঃ ধাতোঃ পৰঃ কিপ্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ভূত কাল বুজালে আৰু কৰ্ম্মবাচক পুণ্য-কৰ্ম্ম-মজ্জ-সূত্ৰ
আৰু সু উপপদ হলে কৃ ধাতুৰ পিছত কিপ্ প্রত্যয় হব ।
উদাহৰণ—পুণ্যকৃৎ ।

২০৩। উপমান কৰ্ত্তৃপূৰ্ব্বান্ধাতোৰ্ণিন্ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তৃৰি বাচ্যে উপমান কৰ্ত্তৃপূৰ্ব্বাৎ (উপমান বাচক কৰ্ত্তৃ
পূৰ্ব্বোপপদাৎ) ধাতোঃ পৰঃ ণিন্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—উপমান কৰ্ত্তৃবাচক পদ উপপদ হলে আৰু কৰ্ত্তৃবাচ্য বুজালে
ধাতুৰ পিছত ণিন্ প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—মৃগেন্দ্ৰগামী ।

২০৪। ধাত্বৰ্থ সাধু কাৰিণ্যৰ্থেণিন্ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তৃৰি বাচ্যে ধাত্বৰ্থঃ (ধাত্বৰ্থস্য) সাধুকাৰিণ্যৰ্থে সতি ধাতো
পৰঃ ণিন্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কৰ্ত্তৃবাচ্য আৰু ধাতুৰ সাধন কৰা অৰ্থ বুজালে ধাতুৰ পিছত
ণিন্ প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—সাধুকাৰী ।

২০৫। উদাঙ্ প্রতাঙ্ পৰাৎ সৰ্ত্তেৰ্ণিন্ স্যাদ্ ব্ৰজ্জবদেৰপি ।

ব্যাখ্যা—উদাঙ্ (উৎ-আঙিতি) প্রতাঙ্ (প্রতি-আঙিতি-পৰাৎ) সৰ্ত্তেঃ
(স্থধাতোঃ পৰঃ) ণিন্ স্যাৎ, ব্ৰজ্জোপপদে সতি বদেঃ (বদ্ ধাতোঃ
পৰশ্চ) ণিন্ প্রত্যয়শ্চ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—উৎ-আ আৰু প্রতি-আ যুক্ত স্থ ধাতুৰ পিছত ণিন্ প্রত্যয়
হব । ব্ৰজ্জপদ উপপদ হলে বদ্ ধাতুৰ পিছত ণিন্ প্রত্যয় হব ।
উদাহৰণ—ব্ৰজ্জবাদী ।

২০৬। নামন্য জাতৌ তাদ্ভীল্যোণিন্ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তবি ৰাচ্যে তাদ্ভীল্যে-অৰ্থে চ অজাতৌ (জাতিৰাচক ভিন্নে)
নামনি উপপদে সতি সৰ্ব্ব ধাতুভ্যঃ পৰঃ পিন্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।
সৰলার্থ—তাদ্ভীল্য অৰ্থ বুজালে আৰু কৰ্ত্ত্ব বাচ্য হলে জাতিৰ চক ভিন্ন
নাম উপপদ হলে সকলো ধাতুৰ পিছত পিন্ প্রত্যয় হব ।
উদাহৰণ—বৃদ্ধসেৱী ।

২০৭। ব্রতভীক্ষ্যার্থনো শিন্ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—ব্রতে (ব্রত পালনে-অৰ্থে) আভীক্ষ্যে (গৌনঃ পুণ্যে চ অৰ্থে)
কৰ্ত্তবি ৰাচ্যে ধাতোঃ পৰঃ পিন্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।
সৰলার্থ—ব্রতপালন আৰু বাবে বাবে এটা কাম কৰা অৰ্থ বুজালে
কৰ্ত্ত্ব বাচ্যত ধাতুৰ পিছত পিন্ প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—হুণ্ডিলশায়ী ।

২০৮। সপ্তমী পঞ্চমী পূৰ্ব্বাজ্জনে উঃ । অন্যত্র চ ক্ৰচিৎ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তবি ৰাচ্যে সপ্তমী পঞ্চমী পূৰ্ব্বাৎ (সপ্তম্যন্ত পঞ্চম্যন্ত
পূৰ্ব্বোপপদাৎ) জনেঃ (জন্ ধাতোঃ পৰঃ) উঃ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ,
ক্ৰচিৎ অন্যত্র উপপদে সতি জন্-ধাতোশ্চ উঃ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।
সৰলার্থ—কৰ্ত্ত্ব বাচ্য হলে আৰু সপ্তমী পঞ্চমী বিভক্ত্যন্ত পদ উপপদ
হলে জন্ ধাতুৰ পিছত উ প্রত্যয় হব । আৰু কেতিয়াবা প্ৰসিদ্ধ
পদ সাধনৰ বাবে সপ্তমী ভিন্ন অন্য পদ উপপদ হলেও জন্
ধাতুৰ পিছত উ প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—অজ্ঞোজম্ । (২য় বিন্যাসঃ) ।

২০৯। গম্যাদয়ঃ সাধবঃ স্যুৰিন্ গিনস্তা ভৱিষ্যতি ।

ব্যাখ্যা—ভৱিষ্যতি কালে ৰাচ্যে ইন্ নিনস্তাঃ (ইন্ পিন্ প্রত্যয়ভ্যঃ)
গম্যাদয়ঃ ধাতবঃ সাধবঃ স্যুঃ ।
সৰলার্থ—ভৱিষ্যত কাল বুজালে ইন্ আৰু পিন্ প্রত্যয়ান্ত গম্ আদি
ধাতুৰ সাধন কৰা হব । উদাহৰণ—গম্যা—গামী ।

২১০। ক্ৰিয়ার্থক ক্ৰিয়াযোগে ধাতুভ্যস্তমকমপি ।

ব্যাখ্যা—ভৱিষ্যতি কালে ক্ৰিয়ার্থক ক্ৰিয়াযোগে (এক ক্ৰিয়ার্থং অন্যক্ৰিয়া
যোগে সতি) ধাতুভ্যঃ পৰঃ ক্ৰি়া ৰাচ্যে তুন্-প্রত্যয়ঃ স্যাৎ, কৰ্ত্তবি
ৰাচ্যে চ অকণ্ প্রত্যয়েঃ-অপি স্যাৎ ।

সৰলার্থ—উবিষ্যত কাল বুজালে এটা ক্ৰিয়াৰ উদ্দেশ্য আন এটা ক্ৰিয়াপদৰ যোগ হলে ডাববাচ্যত খাভূৰ পিছত তুম্ প্ৰত্যয় আৰু কৰ্তৃবাচ্যত অকণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ভোক্তুম্-প্ৰাপকঃ।

২১০। ক —কৰ্ম্মণ্যুপপদে অণ্ চ।

ব্যাখ্যা—ক্ৰিয়ার্থক ক্ৰিয়াযোগে কৰ্ম্মণ্যুপপদে খাভূভ্যঃ তু অণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ। অকণ্ তুমৌ চ স্যাভাম্।

সৰলার্থ—এটা ক্ৰিয়াৰ উদ্দেশ্য আন এটা ক্ৰিয়াপদৰ যোগ হলে, কৰ্ম্ম উপপদ হলে খাভূৰ পিছত অণ্ প্ৰত্যয় হব। অকণ্ তুম্ প্ৰত্যয়ো হব। উদাহৰণ—প্ৰাসি পাতুম্।

২১১। স্যমুক্ শস্ত্ সন্মানৌ স্তঃ ক্ৰিয়ানুপপদেহপি চ।

ব্যাখ্যা—উবিষ্যৎকালে ক্ৰিয়ার্থক ক্ৰিয়াযোগে অপিচ ক্ৰিয়ানুপপদে খাভূভ্যঃ পৰৌ স্যমুক্ শস্ত্ সন্মানৌ প্ৰত্যয়ৌ স্তঃ।

সৰলার্থ—উবিষ্যতকাল বুজালে আৰু ক্ৰিয়ার্থ ক্ৰিয়া কৰা বুজালে খাভূৰ পিছত স্যমুক্ শস্ত্ আৰু সন্মান প্ৰত্যয় হব আৰু ক্ৰিয়া উপপদ হওঁও হব।

উদাহৰণ—প্ৰদাস্যমাগতঃ।

২১২। অভিন্ন কৰ্তৃকে জা প্ৰাশক্তিইচ্ছান্তি সহার্থকে।

যট বভ্ লভ্ ধ্বাৰ্থার্থে কালবেলাদিকে চ তুম্।

ব্যাখ্যা—অভিন্ন কৰ্তৃকে (এককৰ্তৃকে সতি) জা-প্ৰা-শক্তি-ইচ্ছা-অন্তি সহার্থকে যট-বভ্-লভ্-ধৃষ্-অৰ্থার্থে-কাল-বেলাদিকে চ এভেদার্থক খাভূপদে খাভোঃ পৰঃ তুম্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—দুটা ক্ৰিয়া পদৰ এটা কৰ্তা পদ হলে জা-প্ৰা-শক্তি-ইচ্ছা-অন্তি আৰু সহার্থক খাভু আৰু যট-বভ্-লভ্-ধৃষ্-অৰ্থার্থক খাভু উপপদ হলে আৰু কালবেলা আদি সম্বন্ধ বুজালেও খাভূৰ পিছত তুম্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—বেতি স্বাভূম্।

২১৩। বৰ্ত্তমানে শস্ত্ শানৌ।

ব্যাখ্যা—বৰ্ত্তমানে (বৰ্ত্তমান কালে-ব্ৰাহ্মণ্যে সতি) খাভূভ্যঃ পৰৌ শস্ত্ শানৌ প্ৰত্যয়ৌ স্তঃ।

সৰলার্থ—বৰ্তমান কাল বুজালে ধাতুৰ পিছত শব্দ আৰু শাস প্ৰত্যয়
হব। উদাহৰণ—জ্ঞান্।

২১৪। আনঃ কৃদাত্মনে পদম্।

ব্যাখ্যা—আত্মনে পদম্ (আত্মনে পদী ধাতুভ্যঃ পৰঃ) কৰ্তৃবি-কৰ্ম্মণি-
ভাৱে চ বাচ্যে আনঃ কৃৎ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—আত্মনেপদী ধাতুৰ পিছত কৰ্তৃ-কৰ্ম্ম-ভাৱ বাচ্যত আন কৃৎ
প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—হেঃ পঠমান।

২১৫। বেতে ক্বা শব্দ্ব বঙ্গুঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—বেতেঃ (বিদ্ ধাতোঃ পৰঃ) বা (বিকল্পেন) শব্দ্ব বঙ্গুঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—বিদ্ ধাতুৰ পিছত বিকল্পে শব্দ্ব আৰু বঙ্গুঃ প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—বিদন্।

২১৬। অবৌ দ্বিষন্।

ব্যাখ্যা—অবৌ অৰ্থে গম্যমানে দ্বিষন্ পদং শব্দ্ব যুক্তঃ সন্ সিদ্ধ্যতি।

সৰলার্থ—শব্দ্ব বুজালে দ্বিষন্ পদ শব্দ্ব প্ৰত্যয় হৈ সিদ্ধ হব।

২১৭। জবন্ বৃজে।

ব্যাখ্যা—বৃজে বাচ্যে সতি জবন্ পদং শব্দ্ব প্ৰত্যয়ঃ সন্ সিদ্ধ্যতি।

সৰলার্থ—বৃজ হোৱা বুজালে জবন্ পদ শব্দ্ব প্ৰত্যয় হৈ সিদ্ধ হব।

২১৮। প্ৰশংস্যেহৰ্হন্।

ব্যাখ্যা—প্ৰশংস্যে-অৰ্থে গম্যমানে সতি অৰ্হন্ শব্দ্ব প্ৰত্যয়ঃ সন্ সিদ্ধ্যতি।

সৰলার্থ—প্ৰশংসা অৰ্থ বুজালে অৰ্হন্ পদ শব্দ্ব প্ৰত্যয় হৈ সিদ্ধ হব।

২১৯। সূদ্বন্ বজেন্ন যোগিনি।

ব্যাখ্যা—সূদ্বেন (সহ) যোগিনি (যত সহজিনি বাচ্যে) সূদ্বন্ পদং শব্দ্ব
প্ৰত্যয়ঃ সন্ সিদ্ধ্যতি।

সৰলার্থ—নিজেই সহজকাৰী হোৱা বুজালে সূদ্বন্ পদ শব্দ্ব যুক্ত হৈ
সিদ্ধ হব।

২২০। ইঙ্ ধাৰিত্যাং সুথে শব্দঃ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্ত্বি ৰাঢ্যে সুথে (সুখ বিশিষ্টে সতি) ইঙ্ ধাৰিত্যাং ধাতু-
ভ্যাং পৰঃ শব্দঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কৰ্ত্ত্বাচ্য বুজালে আৰু সুখ হোৱা বুজালে ইঙ্ আৰু ধঙ্
ধাতুৰ শব্দ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—অধীয়ন ।

২২১। অকাৰাশ্মুড্ ভৰত্যানে ।

ব্যাখ্যা—আনে পৰতঃ অকাৰাৎ (ধাতোৰকাৰাৎ পৰঃ) মুট্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—আন প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে ধাতুৰ অকাৰৰ পিছত ম
হব । উদাহৰণ—বোচমানঃ ।

২২২। আস্ আনস্য ঈনঃ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—আনে পৰে সতি আসঃ (আস্ ধাতোঃ পৰস্য) আনস্য (আন-
স্থানে) ঈনঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—আস্ ধাতুৰ পিছত হোৱা আন প্ৰত্যয়ৰ ঠাইত ঈন হব ।
উদাহৰণ—আসীনঃ ।

২২৩। আক্ৰোশে মাণ্ডযুতাদেতো ।

ব্যাখ্যা—আক্ৰোশে (অনিষ্ট ভাষণে অৰ্থে গম্যমানে সতি) মাণ্ড যুতাৎ
ধাতোঃ পৰৌ এতৌ শব্দ শানৌ স্তঃ ।

সৰলার্থ—নিন্দা কৰা অৰ্থ বুজালে মা যুক্ত ধাতুৰ পিছত শব্দ আৰু
শান প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—মাপচন্ ।

২২৪। পৰস্মৈ পদিনোহপ্যানশ্ বয়স্তাচ্ছীল্য শক্তিষু ।

ব্যাখ্যা—বয়স্তাচ্ছীল্য শক্তিষু গম্যমানামু সৎষু পৰস্মৈ পদিনঃ ধাতো-
ৰপি কৰ্ত্ত্বি ৰাঢ্যে আনশ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—বয়স, তাচ্ছীল্য আৰু শক্তি অৰ্থ বুজালে কৰ্ত্ত্বাচ্যত ধাতুৰ
পিছত আনশ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—বিদ্ভাণঃ ।

২২৫। যজ্ঞমানো যক্ৰিবি স্যাৎ । পৰম্বাণঃ সমীৰণে ।

ব্যাখ্যা—যক্ৰিবি ৰাঢ্যে যজ্ঞমানঃ, সমীৰণে ৰাঢ্যে চ পৰম্বাণঃ ইত্যেভৌ
আনঃ প্ৰত্যয়ান্তৌ সন্তৌ নিপাত্যেতে ।

সৰলার্থ—নিজেই স্বত্কাৰী হোৱা বুজালে স্বজমান পদ আৰু বান্ধ
বুজালে পৰমাণ পদ আন প্ৰত্যয় হৈ নিপাতনত সিদ্ধ হব।

২২৬। আকিপ্-তচ্ছীল-তচ্ছৰ্ম-তৎ সাধুকাৰিণি স্মৃতঃ।

ব্যাখ্যা—কৰ্তৃবি ৰাচ্যে তচ্ছীল-তচ্ছৰ্ম-তৎ সাধুকাৰিনি অৰ্থেৰু গম্য-
মানাসু সতিষু আকিপ্ (কিপ্ প্ৰত্যয়মভিহাপ্য) বন্ধমাণ কিপ্
প্ৰত্যয়ঃ স্বৰতঃ প্ৰত্যয়ঃ স্মৃতঃ।

সৰলার্থ—কৰ্তৃবাচ্য হলে স্বভাৱ, ধৰ্ম আৰু সাধুকাৰী হোৱা অথ
বুজালে ধাতুৰ পিছত পিছৰ কিপ্ পৰ্য্যন্ত প্ৰত্যয়বোৰ হব।

২২৭। তৃণ্ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—তচ্ছীলাদি অৰ্থে ধাতোঃ পৰঃ তৃণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—তেনে স্বভাৱ আদি অৰ্থ বুজালে ধাতুৰ পিছত তৃণ্ প্ৰত্যয়
হব। উদাহৰণ—মখং কৰ্তা।

২২৮। ইমুজ্ ভ্রাজি নিৰালং কৃঞ্ কচি চৰ্ বৃধি বৃৎ সহাম্।
প্ৰজনা পত্ৰপেনস্তোম্যদুৎ পতুৎ পচামপি।

ব্যাখ্যা—ভ্রাজি (ভ্রাজ্ ধাতোঃ) নিৰালংকৃঞ্ (নিঃ-আঙ্-অলং-পূৰ্বঃ
কৃঞ্ ধাতোঃ) কচি-চৰ্-বৃধি-বৃৎ-সহাং ধাতুনাঞ্চ পৰঃ) প্ৰজনা
পত্ৰ পেনস্তঃ (প্ৰ-পূৰ্বজন্ ধাতোঃ, অপ-পূৰ্ব-এপ্ ধাতোঃ ইনস্তাশ্চ
ধাতবঃ) উন্মদুৎ পতুৎ পচামপি (উৎ-পূৰ্ব-মদ্-পৎ-পচ্ ধাতুনা-
মপি ইক্ষুচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ভ্রাজ্ ধাতু, নিঃ-আঙ্-অলং পূৰ্ব কৃঞ্ ধাতু, কচ্-চৰ বৃধি-
বৃৎ-সহ ধাতু, প্ৰ-পূৰ্বজন্ আৰু অপ-পূৰ্ব-এপ্ ধাতু, ইনস্ত ধাতু
আৰু উৎ-পূৰ্ব মদ্ পৎ-পচ্-ধাতুৰ পিছত ইক্ষুচ্ প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—ভ্রাজিষ্ণুঃ।

২২৯। জেঃ ফুক্।

ব্যাখ্যা—জেঃ (জি ধাতোঃ পৰঃ) ফুক্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—জি ধাতুৰ পিছত ফুক্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—জিষ্ণুঃ।

২৩০। ভূবন্ত যৌ।

ব্যাখ্যা—ভূবন্ত (ভূ ধাতোঃ পৰৌ) যৌ (ইক্ষুচ্-ফুকৌ প্ৰত্যয়ৌ) উক্তঃ।

সবলার্থ—কৃ খাতুৰ পিছত ইকুচ্ আক্ কুচ্ প্রত্যয় হব।

উদাহৰণ—ভৱিকুঃ ।

২৩১। গ্না গ্নাক্ষিহা পটি হৃজাং স্মুঃ ।

ব্যাখ্যা—গ্না গ্নাক্ষিহা পটি হৃজাং (গ্নৈ-গ্নৈজ-জি-জা-পট্-হৃজ্-এজাং
ধাতুনাং পৰঃ) স্মুঃ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সবলার্থ—গ্নৈ-গ্নৈজ-জি-জা-পট্ আক্ হৃজ্ খাতুৰ পিছত স্মু প্রত্যয়
হব। উদাহৰণ—গ্নাস্মুঃ ।

২৩২। গৃধি-ৱস্ ক্ৰিপ্ ধ্বাং ক্লুঃ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—গৃধি-ৱস্ ক্ৰিপ্ ধ্বাং (গৃধ্-ৱস্-ক্ৰিপ্-ধ্বন্ ধাতুনাং পৰঃ) ক্লুঃ
প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সবলার্থ—গৃধ্-ৱস্-ক্ৰিপ্-ধ্বন্ খাতুৰ পিছত ক্লু প্রত্যয় হব।

উদাহৰণ—গৃধ্‌ক্লুঃ ।

২৩৩। শমাদেবটকস্য স্মিন্ ।

ব্যাখ্যা—শমাদেবটকস্য (শমাদি-অষ্টকাস্থকস্য) পৰঃ স্মিন্ প্রত্যয়ঃ
স্যাৎ ।

সবলার্থ—শমাদি আঠটা খাতুৰ পিছত স্মিন্ প্রত্যয় হব।

উদাহৰণ—শমী ।

২৩৪। ভুজাদেশ্চ সমঃ পশ্চাৎ । হৃজ্ পৃচ্ছি জ্বৰ্জ্বামপি ।

ব্যাখ্যা—ভুজাদেশ্চ (ভুজাদি ষড়্ভাষ্য পৰঃ) সমঃ পশ্চাৎ (সমঃ পদেৰ্ঘাৎ)
হৃজ্-পৃচ্ছি-জ্বৰ্-জ্বৰ্জ্বামপি (ধাতুনাংপি) স্মিন্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সবলার্থ—ভুজাদি খাতু আক্ হৃজ্-পৃচ্-জ্বৰ্-জ্বৰ্ খাতুৰ পিছত স্মিন্
প্রত্যয় হব। উদাহৰণ—ভোগী ।

২৩৫। শূ কন্ গন্ হন্ বৃহ্ পদ্ পৎ হা যুক্‌ঞ্ কাৰ্য্যঃ ।

ব্যাখ্যা—শূ-কন্-গন্-হন্-বৃহ্-পদ্-পৎ-হা এৰ্ঘাৎ ধাতুনাং পৰঃ উক্‌ঞ্
প্রত্যয়ঃ ভৱতিঃ কাৰ্য্যঃ ।

সবলার্থ—শূ-কন্-গন্-হন্-বৃহ্-পদ্-পৎ আক্ হা খাতুৰ পিছত আটপনা

লোকে উক্‌ঞ্ প্রত্যয় কৰিব। উদাহৰণ—শাককঃ ।

২৩৬। হুঙ্ ভিকি জন্নি লুণ্ঠতি কুট্টাংককঃ ।

ব্যাখ্যা—হুঙ্ ভিকি জন্নি লুণ্ঠতি কুট্টাং (হুঙ্-ভিক্-জন্নি-লুণ্ঠ্-কুট্ট্
এয়াং খাতুন্যং পৰঃ স্বাকঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—হুঙ্-ভিক্-জন্নি-লুণ্ঠ্-কুট্ট্ খাতুৰ পিহত স্বাক প্ৰত্যয় হব ।
উদাহৰণ—স্বাকঃ ।

২৩৭। শীঙ্ দয়ি পতি স্পৃহি গৃহি শ্ৰদ্ধা নিদ্রা তদ্ভাভ্য আলুঃ
স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—শীঙ্ দয়ি পতি স্পৃহি গৃহি শ্ৰদ্ধা নিদ্রা তদ্ভাভ্যঃ (শীঙ্-দয়-
পৎ-স্পৃহ-গৃহ্-শ্ৰদ্ধা-নিদ্রা-তদ্ভা এভ্যঃ খাতুভ্যঃ পৰঃ) আলুঃ
প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—শীঙ্-দয়-পৎ-স্পৃহ-গৃহ-শ্ৰদ্ধা-নিদ্রা-তদ্ভা আদি খাতুৰ পিহত
আলু প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—দয়মালাঃ ।

২৩৮। শদি সদি ধেড্ দাসিভ্যো কঃ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—শদি সদি ধেড্ দাসিভ্যোঃ (শদ্-সদ্-ধেট্-দা-সি-এভ্যঃ খাতুভ্যঃ
পৰঃ কঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—শদ্-সদ্-ধেট্-দা আক সি খাতুৰ পিহত ক প্ৰত্যয় হব ।
উদাহৰণ—শদ্ৰঃ ।

২৩৯। স্ হস্যদাং মৰক্ স্যাতু ।

ব্যাখ্যা—স্ হস্যদাং (স্-হস্-অদ্ খাতুন্যং) তু মৰক্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—স্, হস্ আক অদ্ খাতুৰ পিহত মৰক্ প্ৰত্যয় হব ।
উদাহৰণ—স্ মৰঃ ।

২৪০। হিহি ভিসি হিহাং কুৰঃ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—অকৰ্ম কৰ্ত্ত্বি-অপি-হিহি-ভিসি-হিহাং (হিহ্-ভিস্-হিহ্-এয়াং
খাতুন্যং পৰঃ কুৰঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অকৰ্ম আক কৰ্ত্ত্বি-অপি-হিহি-ভিসি-হিহাং (হিহ্-ভিস্-হিহ্-এয়াং
খাতুৰ পিহত কুৰ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—হিহুৰঃ ।

২৪১। মিদিন্জো ঘূৰঃ কাৰ্য্যঃ ।

ব্যাখ্যা—তৎশীলাদি অৰ্থে মিদি ভ্ৰন্জোঃ ধাতোঃ পৰঃ ভৱদন্তিঃ ঘূৰঃ কাৰ্য্যঃ ।

সৰলার্থ—তৎশীলাদি অৰ্থত মদ্ আৰু ভ্ৰন্জ ধাতুৰ পিছত ঘূৰ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—মেদুৰঃ ।

২৪২। ভাসেকবৰবৌ স্যাতাম্ ।

ব্যাখ্যা—তৎশীলাদি অৰ্থে ভাসেঃ ভাস্ ধাতোঃ পৰৌ উৰ ববৌ প্ৰত্যয়ৌ স্যাতাম্ ।

সৰলার্থ—তৎশীল আদি অৰ্থ হলে ভাস্ ধাতুৰ পিছত উৰ আৰু বৰ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—ভাসুৰঃ, ভাস্বৰঃ ।

২৪৩। জাগৰ্ত্তেককঃ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—তৎশীলাদি অৰ্থে জাগৰ্ত্তেঃ জাগ্ ধাতোঃ পৰঃ উকঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—তৎশীল আদি অৰ্থ হলে জাগ্ ধাতুৰ পিছত উক প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—জাগৰ্ককঃ ।

২৪৪। উকঃ কাৰ্য্যো যজি জপি দনশি বদিভ্যো যঙস্তেভ্যঃ ।

ব্যাখ্যা—যজি জপি দনশি বদিভ্যঃ (যজ্-জপ্-দনশ্-বদ্ ধাতুভ্যঃ) যঙস্তেভ্যঃ (যঙ্ প্ৰত্যয়ান্তেভ্যঃ পৰঃ) উকঃ প্ৰত্যয়ঃ কাৰ্য্যঃ ।

সৰলার্থ—যঙ্ প্ৰত্যয়ান্ত হোৱা যজ্-জপ্-দনশ্ আৰু বদ্ ধাতুৰ পিছত উক প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—যায়জুকঃ ।

২৪৫। অচি যঙ্ লুক্ ভূৰিশঃ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—অচি (অচ্ সংজকে পৰে সতি) ভূৰিশঃ (ভূৰি প্ৰয়োগেশু) স্বৰান্তান্তোঃ পৰঃ যঙ্ প্ৰত্যয়স্য লুক্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অচ্ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে প্ৰায়ভাগ প্ৰয়োগতে স্বৰান্ত ধাতুৰ পিছত হোৱা যঙ্ প্ৰত্যয়ৰ লোপ হব । উদাহৰণ—নেন্যঃ ।

২৪৬। যাতেৰ্ব্বৰশ্চ ।

ব্যাখ্যা—যাতেঃ (যা ধাতোঃ পৰঃ) যঙ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, যঙন্তাৎ বৰশ্চ প্ৰত্যয়শ্চ লুক্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—যঙন্ত হোৱা যা ধাতুৰ পিছত ৰৰ প্ৰত্যয় হব আৰু যঙ
প্ৰত্যয়ৰ লোপ হব। উদাহৰণ—যাযাৱৰঃ।

২৪৭। কসীণস্থাপিষ্ প্ৰমদাং ৰৰঃ।

ব্যাখ্যা—কসীণস্থাপিষ্ প্ৰমদাং (কস্-ঈশ্-স্থ্-পিম্-প্ৰপূৰ্ব্ব-মদ্ ধাতুনাং
পৰঃ) ৰৰঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—কস্-ঈশ্-স্থ্-পিম্ আৰু প্ৰপূৰ্ব্ব মদ্ ধাতুৰ পিছত ৰৰ
প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ঈশ্বৰঃ।

২৪৮। সৃজীণ্ নশাং কুৰপ্ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—সৃজীন্ নশাং (সৃ-জি-ইণ্-নশ্-এভাং ধাতুনাং পৰঃ) কুৰপ্
প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—সৃ-জি-ইণ্ আৰু নশ্ ধাতুৰ পিছত কুৰপ্ প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—সৃষ্টৰঃ।

২৪৯। গমঃ কুৰপ্ মস্য তন্ত্ৰচ।

ব্যাখ্যা—গমঃ (গম্ ধাতোঃ পৰঃ) কুৰপ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, মস্য (গম্
ধাতোঃ মকাৰস্যস্থানে) তন্ত্ৰচ স্যাৎ।

সৰলার্থ—গম্ ধাতুৰ পিছত কুৰপ্ প্ৰত্যয় হব আৰু ধাতুৰ ম বৰ্ণৰ
ঠাইত ত বৰ্ণ হব। উদাহৰণ—গহ্বৰঃ।

২৫০। দীপি কম্পি স্মিনম্ হিঙ্গি কম্য জস্তুভ্যো ৰঈৰিতঃ।

ব্যাখ্যা—দীপি কম্পি স্মিনম্ হিঙ্গি কম্যজস্তুভ্যোঃ (দীপ্-কম্প্-স্মি-নম্-
হিঙ্গ্-কম্-জস্-এভ্যোঃ ধাতুভ্যোঃ পৰঃ বঃ প্ৰত্যয়ঃ ঈৰিতঃ
(কথিতঃ)।

সৰলার্থ—দীপ্-কম্প্-স্মি-নম্-হিঙ্গ্-কম্-জস্ ধাতুৰ পিছত ৰ প্ৰত্যয়
কৰা হব। উদাহৰণ—নমঃ।

২৫১। সনন্ত্ৰ ভিক্ষাশং সামুঃ।

ব্যাখ্যা—সনন্তঃ (সন্ প্ৰত্যয়ান্তঃ) ভিক্ষাশংসাম্ (ভিক্ষ্-আপূৰ্ব্ব-শন্স্
ধাত্বোঃ পৰঃ উঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—সন্ প্ৰত্যয়ান্ত ভিক্ষ্ আৰু আ পূৰ্ব্ব-শন্স্ ধাতুৰ পিছত উ
প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—চিকীৰ্ষুঃ।

২৫২। ইচ্ছু বিন্দু নিপাত্যেতে ।

ব্যাখ্যা—ইচ্ছু বিন্দুঃ (ইচ্ছ্ বিন্ ধাতোঃ) বৰ্ত্তমানে কৰ্ত্তবি চ হ্যেতু কু
প্রত্যয়ান্তঃ নিপাত্যেতে ।

সৰলার্থ—ইচ্ছ্ আৰু বিন্ ধাতু বৰ্ত্তমান কাল ও কৰ্ত্তবাচ্য বুজালে
কু প্রত্যয়ান্ত হৈ নিপাতনত সিদ্ধ হব । উদাহৰণ—বিন্দুঃ ।

২৫৩। ভৃষি স্বপি ধৃষাং নজিঙ্ ।

ব্যাখ্যা—ভৃষি স্বপি ধৃষাং (ভৃষ্-স্বপ্-ধৃষ্ ধাতুনাং পৰঃ) নজিঙ্ প্রত্যয়ঃ
স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ভৃষ্-স্বপ্-ধৃষ্ ধাতুৰ পিছত নজিঙ্ প্রত্যয় হব ।
উদাহৰণ—ভৃষক্ ।

২৫৪। শূ বন্দো বাকঃ ।

ব্যাখ্যা—শূ বন্দোঃ (শূ বন্দ্ ধাতোঃ পৰঃ) আৰুঃ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—শূ আৰু বন্দ্ ধাতুৰ পিছত আৰু প্রত্যয় হব ।
উদাহৰণ—বন্দাকঃ ।

২৫৫। ভিয়ো কক্লুক্ চ ।

ব্যাখ্যা—ভিয়ঃ (ভীঞ্ ধাতোঃ পৰঃ) কক্লুক্ চ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ভী ধাতুৰ পিছত কক্ আৰু লুক্ প্রত্যয় হব ।
উদাহৰণ—ভীকঃ ।

২৫৬। কৃ সৃজন্ ধাঞ্ মদিনমাং কিঃ পৰোক্ষা বদিস্যতে ।

ব্যাখ্যা—কৃ সৃজন্ ধাঞ্ মদিনমাং (কৃঞ্-সৃ-জন্-ধাঞ্-মদপন্ এয়াং
ধাতুনাং পৰঃ) কিঃ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ, পৰোক্ষাৎ সাধনম্ভিষ্যতে ।

সৰলার্থ—কৃ-সৃ-জন্-ধাঞ্-মদ্-আৰু নম্ ধাতুৰ পিছত কি প্রত্যয় হৈ
পৰোক্ষাৰ দৰে সাধন কাৰ্য্য কৰা হব । উদাহৰণ—চক্ৰিঃ ।

২৫৭। হলাদ্যৃ বৰ্ণাদন্ত্যে হলাদ্যেবম্ ।

ব্যাখ্যা—হলাদ্যি (হ্লেদ প্রয়োগ সাধনান্নাং) হলাদ্যবৰ্ণাদন্ত্যে (হলাদি-
বৰ্ণাদন্ত্যে-প্রত্যয়ঃ পৰঃ) কিঃ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ, পৰোক্ষাৎ
কৃত কাৰ্য্যং স্যাৎ ।

সম্বন্ধার্থ—ভৌমিক প্রয়োগ সাধনৰ বাবে কয়লা, কাঁচ, বৰ্ণক, জাল
 আদিত প্ৰভুৰ প্ৰতিভা কি প্ৰদৰ্শন হৈ পৰোক্ষৰ দৰে কাৰ্য্য হব।
 উদাহৰণ—পৃষ্টি।

২৫৮। পৃথুর্নিব্রাজি ভাসাং বিন্ধ ।

ব্যাখ্যা—পু-ধুবিক্রাজি ভাসাং (পু-ধুঃ-বি পূৰ্ব্ব ভাজ্-ভাস্ একাং ষাভূনাং
পৰঃ) ফিপ প্রত্যয়ঃ সাৎ ।

সন্মত—পু-ধু-ৰি পূৰ্ব্ৱ ভ্ৰাজ্ ভাস্ খাতুৰ পিছত ক্ৰিপ্ প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—ভ্ৰাজ্।

২৫৯। গমিদ্ভ্যন্ত্যোজ্জগদিদ্ভ্যং ।

ব্যাখ্যা—গমিদ্রাতোঃ (গম্-দ্রাৎ খাদ্বোঃ ক্রিয়ত্তমোঃ স্থানে) ক্রমাৎ
জগৎ-দিদাৎ-চসাৎ ।

সৰণার্থ—গম্ আৰু দ্যাৎ ধাতু কিণ্ প্ৰভৃতি হৈ ক্ৰমে গম্ ধাতুৰ
ঠাইত জগৎ আৰু দ্যাৎ ধাতুৰ ঠাইত দিয়াৎ হব।

২৬০। দ্বিজুহোতোর্যদ্বিজুহু ।

ব্যাখ্যা—দৃজুহোত্যোঃ (দৃ-হ ধাত্বোঃ-কিরন্তনোঃ স্থানে) দদৃৎ-জুহ
নিপ জ্যোত ।

স্বভাবার্থ—দু জাতি হ খাতু কিণ্ণ প্রত্যায়িত হৈ দু খাতুর ঠাইত লব্ধ
আৰু হ খাতৰ ঠাইত লুহ নিপাতনত সিদ্ধ হৈছে।

২৬১। বাপো^১র্ষী^২নী চ ভবতঃ কো ।

ব্যাখ্যা—ধাপ্যোঃ (ঐ-ঐগ্ ধাত্বোঃ পরঃ কিপ্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ) কৌ
(কিপি সতি) ধী-পী চ আদেশৌ স্যাতাম।

সম্ভাব্য—ঐ আৰু পৈণ্ড খাছুৰ পিছত কিণ্ণ প্রত্যয় হৈ ক্ৰমে ধী আৰু
পী অঙ্গেশ হব। উদাহৰণ—ধীঃ।

२७२। किव् बच् प्रच्छि ऋ ऋ श्रिङ्गां दीर्घो न सम्प्रसारणम् ।

बाधा—रच् प्रश्नि पुं श्रु त्रिच्चां (रच्-प्रश्-पुं-श्रु-त्रि-ङ्-एवां
 बाधुनां खबः) किंन् छत्तात्तः स्यात्, किंनि सति दीर्घश्च स्यात्,
 अथा अस्ति अस्मादस्य न स्यात् ।

সৰলার্থ—বঢ়্-ব্ৰহ্ম-প্ৰ-শু-শ্ৰি-জু ধাতুৰ পিছত কিণ্ প্রত্যয় হলে দীৰ্ঘ
আদি কাৰ্য্য কৰা হব কিন্তু সম্প্রসাৰণ নহব। উদাহৰণ—বাক্।

২৬৩। ব্ৰিসম্প্ৰেষু ভূৰো ডুঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—ব্ৰিসম্প্ৰেষু (ব্ৰি-সম্-প্ৰ এষু উপপদেষু ভূৰঃ (ভু ধাতোঃ পৰঃ)
ডু প্রত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ব্ৰি-সম্-প্ৰ উপপদ হোৱা ভু ধাতুৰ পিছত ডু প্রত্যয় হব।
উদাহৰণ—বিভুঃ।

২৬৪। মিত্ৰেভ্ৰাদেশ্চ ডুঃ কাৰ্য্যঃ।

ব্যাখ্যা—মিত্ৰভ্ৰাদেঃ (সিক্ৰয়ে) ডুশ্চ কাৰ্য্যঃ।

সৰলার্থ—মিত্ৰভ্ৰু আদিপদ সিক্ৰৰ বাবে মিত্ৰাদি শব্দৰ পিছত ডু
প্রত্যয় কৰা হব। উদাহৰণ—মিত্ৰভ্ৰুঃ।

২৬৫। ধাতো ঋট্ কৰ্ম্মাদাৱৰ্থে।

ব্যাখ্যা—কৰ্ম্মাদৌ অৰ্থে ৰাচ্যে সতি ধাতোঃ পৰঃ ঋট্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—কৰ্ম্মাদি বাচ্য হলে ধাতুৰ পিছত ঋট্ প্রত্যয় হব।
উদাহৰণ—ধাতৌ।

২৬৬। অৰ্তি লু ধু সৃ খনি সহি চৰ ইত্ৰন্ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—অৰ্তি লু ধু সৃ খনি সহি চৰঃ (খ-লু-ধু-সৃ-খন্-সহ্-চৰ্ এভ্যঃ
ধাতুভ্যঃ পৰঃ ইত্ৰন্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—খ-লু-ধু-সৃ-খন্-সহ্-চৰ্ ধাতুৰ পিছত ইত্ৰন্ প্রত্যয় হব।
উদাহৰণ—পৰিত্ৰম্।

২৬৭। (ক) পুৰস্ত সংজ্ঞায়াম্।

ব্যাখ্যা—সংজ্ঞায়াং গম্যমান্নায়াং অত্যাং পুৰস্ত পুঞ্ ধাতোস্ত-ইত্ৰন্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—সজ্ঞা বুজালেও পুঞ্ ধাতুৰ পিছত ইত্ৰন্ প্রত্যয় হব।
উদাহৰণ—পৰিত্ৰম্।

২৬৭। উণাদয়ঃ স্থ্য কৰ্ণহলম্। ক্ৰাদেকণ্।

ব্যাখ্যা—বহুলম্ (যথা স্যাৎ তথা) ধাতোঃ পৰা উণাদয়ঃ প্রত্যয়াঃ
স্থ্যঃ, ক্ৰাদেঃ (কৃঞ্ আদি ধাতোঃ পৰঃ) উণ্ প্রত্যয়শ্চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—প্ৰয়োগানুসাৰে ধাতুৰ পিছত উণাদি প্ৰত্যয় হব আৰু কৃ
আদি ধাতুৰ পিছত ঊণ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—কাকঃ।

২৬৮। ছিদাদেবক্।

ব্যাখ্যা—ছিদাদেঃ (ছিদ্ আদি ধাতোঃ পৰঃ) বক্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ছিদ্ আদি ধাতুৰ পিছত বক্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ছিদম্।

২৬৯। অজি চিৰী স্থাভ্যো ঞ্চিত্যেব্বাদয়ঃ।

ব্যাখ্যা—অজি চিৰী স্থাভ্যঃ (অজ্-চিৰ্-স্থা ধাতুভ্যঃ পৰঃ) নুঃ প্ৰত্যয়ঃ
স্যাৎ, ইত্যেব্বাদয়শ্চ উণাদি প্ৰত্যয়াঃ স্যুঃ।

সৰলার্থ—অজ্-চিৰ্-স্থা ধাতুৰ পিছত নু প্ৰত্যয় হব আৰু ইয়াৰ
আগত কৈ অহা উণাদি প্ৰত্যয়বোৰ হব। উদাহৰণ—বেণুঃ।

২৭০। বৃতাদেন্মণ্।

ব্যাখ্যা—ভূতে কৰ্ম্মণি ব্ৰাচ্যে চ বৃতাদেঃ ধাতোঃ পৰঃ মন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ভূত কাল আৰু কৰ্ম্ম বাচ্য হোৱা বুজালে বৃৎ আদি ধাতুৰ
পিছত মন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—বৰ্ষা।

২৭১। ভীমাদায়োহপাদানে স্ত্যুঃ।

ব্যাখ্যা—অপাদানে অৰ্থে উপাদ্যন্তৰ্গত প্ৰত্যয়াস্তাঃ সন্ত্য ভীমাদয়ঃ
সিদ্ধাঃ স্যুঃ।

সৰলার্থ—অপাদান কাৰকৰ অৰ্থত উপাদি প্ৰত্যয় হৈ ভীমাদি পদ
হৈছে। উদাহৰণ—ভীমঃ।

২৭২। পিত্বাদয়ো নিপাতনাৎ।

ব্যাখ্যা—পিত্বাদয়ঃ (ভৃজস্তাঃ শব্দাঃ) নিপাতনাৎ সিদ্ধাঃ স্যুঃ।

সৰলার্থ—পিত্বাদি শব্দবোৰ নিপাতনত সিদ্ধ হৈছে। উদাহৰণ—পিত্তা।

২৭৩। কন্ সূ কানৌ পৰোক্ষাৱৎ।

ব্যাখ্যা—ধাতোঃ পৰৌ কন্সু কানৌ প্ৰত্যয়ৌ স্যাত্যাৎ, তয়োঃ পৰোক্ষা-
ৱৎ কাৰ্য্যং স্যাৎ।

সৰলার্থ—ধাতুৰ পিছত কন্সু আৰু কান প্ৰত্যয় হলে পৰোক্ষা বিস্তৃতিৰ
দৰে কাৰ্য্য কৰা হব। উদাহৰণ—কুণ্টুৱান্।

২৭৪। কিস্বাসক্তি শুণো নোহ-ন লোপো ন দ্বিক্ষিপ্যন্তে ।

ব্যাখ্যা—ইহ কিড্রাৎ (কিৎ-পৰোক্ষায়াঃ বিহরে) শুণঃ লোপী, লোপো ন ভবতি, ন দ্বিক্ষিপ্যন্তে (পৰোক্ষায়াঃ নোমাক্ষুৰ্ভায়াঃ) ।

সৰলার্থ—কনসু আৰু কান প্ৰত্যয় হলে পৰোক্ষা কাৰ্য্যতঃ শুণ-লোপ আদি কাৰ্য্য কৰা নহব আৰু উক্ত প্ৰত্যয় হলে নকাৰৰ লোপ কৰা নহব । উদাহৰণ—সম্মবান্ ।

২৭৫। ভূত মাত্রে সদ ব্ৰস শ্ৰবঃ কনসুঃ ।

ব্যাখ্যা—ভূত মাত্রে (সামান্য ভূত কালে ব্ৰাচ্যে সতি) ব্ৰদ ব্ৰস শ্ৰবঃ (সদ্-ব্ৰস্-শ্ৰ-এভ্যঃ পৰঃ) কনসু প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ভূতকাল বুজালে সদ্-ব্ৰস্-শ্ৰ খাতুৰ পিছত কনসু প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—প্ৰসেদিবান্ ।

২৭৬। অনাখানীৰ্হান কৰ্ত্তব্যনুচাৰন্ত যক্ষিহান । আৰিহান-
চৰ্ধিবান্ দানান্ সাহবান্ মিহান্ নিপাত্যন্তে ।

ব্যাখ্যা—ভূত মাত্রে কৰ্ত্তবি বাচ্যে চ অনাখান্ ঈষিহান্ অনুচানঃ তু যক্ষিহান্ আৰিহান্ চহিনহান্ দানান্ সাহবান্ মিহান্ এতে কনসুঃ কথনাত্মাঃ সন্তঃ নিপতনাৎ দ্বিক্ষিপ্যন্তি ।

সৰলার্থ—ভূতকাল বুজালে আৰু কৰ্ত্তবি বাচ্য বুজালে অনাখান্, ঈষিহান্, অনুচানঃ, যক্ষিহান্, আৰিহান্, চহিনহান্, দানান্, সাহবান্ মিহান্ আদি শব্দবোৰ কনসু আৰু কান প্ৰত্যয় হৈ নিপাতনত সিদ্ধ হৈছে ।

২৭৭। কলৌ সেটৌ দ্বিক্ষেপ্যকশ্ববাদন্তা ন চাপবে ।

ব্যাখ্যা—কলৌ (কলসু প্ৰত্যয়ে সতি) দ্বিক্ষেপ্যক-কশ্ববাদন্তাঃ (দ্বিক্ষিপ্য-একশ্বৰ-আদন্তাঃ খাতবঃ) সেটঃ স্যাৎ, অপবে খাতবঃ সেট-চ ন স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কলসু প্ৰত্যয় হলে দ্বিক্ষিপ্য হলেও একশ্বৰ যিগিহট আৰু আদন্ত খাতু সেট্ আৰ্হাৎ ই প্ৰত্যয়ৰে সৈতে ব্যৱহাৰ হব, আন খাতুবোৰ সেট্ নহব । উদাহৰণ—আষিহান্ ।

২৭৮। গম্ বিদ্ হন্ দৃষ্ণাং বা ।

ব্যাখ্যা—কনসু প্ৰত্যয়ে সতি গম্ বিদ হন্ দৃষ্ণাং (গম্-বিদ্-হন্-দৃষ্-বিশ্ ধাতুনাং পৰঃ) বা (বিকল্পেন) ইট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কনসু প্ৰত্যয় হলে গম্-বিদ্-হন্-দৃষ্-বিশ্ ধাতুৰ পিছত বিকল্পে ইট্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—জপিব্বন্ ।

ইতি তন্ন বিনয়সঃ ।

২৭৯। ক্ত ক্তবন্তু নিষ্ঠা সংজ্ঞো ভূতে ।

ব্যাখ্যা—ভূতে (ভূতকালে) ধাতোঃ পৰৌ নিষ্ঠা সংজ্ঞৌ ক্তঃ ক্তবন্তুঃ প্ৰত্যয়ৌ ক্তঃ, ভাব কৰ্ম্মণোঃ বাচ্যোঃ ক্তঃ স্যাৎ, কৰ্ত্তবি বাচ্যে চ ক্তবন্তুঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ভূত কাল বুজালে নিষ্ঠা সংজ্ঞা হোৱা ক্ত প্ৰত্যয় ভাব আৰু কৰ্ম্মবাচ্য হোৱা ধাতুৰ পিছত হব, আৰু কৰ্ত্তবাচ্যত ধাতুৰ পিছত ক্তবন্তু প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—যাতবান্ ।

২৮০। ক্ত উক্তঃ কৰ্ত্তব্যাপি কৰ্ম্মাবন্তে ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ম্মাবন্তে (ক্ৰিয়াবন্তে গম্যমানে সতি) কৰ্ত্তব্যাপি (কৰ্ত্তবি-বাস্তৱ-অপি) ক্তঃ প্ৰত্যয় উক্তঃ ।

সৰলার্থ—ক্ৰিয়া প্ৰথম আৰম্ভ হোৱা বুজালে কৰ্ত্তবাচ্য ধাতুত ক্ত প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—প্ৰমিতঃ ।

২৮১। গত্যাৰ্থা কৰ্ম্মক কহিশীওঁ স্থা জ্ জন্ বসিগ্লিষাসাদেঃ ।

ব্যাখ্যা—ভূতকালে কৰ্ত্ত-কৰ্ম্ম-ভাববাচ্যে গত্যৰ্থাকৰ্ম্মক কহি শীওঁ স্থা জ্ জন্ বসি গ্লিষা সাদেঃ পৰঃ ক্তঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ভূত কালত গত্যাৰ্থ, অকৰ্ম্মক ধাতু আৰু কহ-শীওঁ-স্থা-জ্-জন্-বস্-গ্লিষ্-আস্ ধাতুৰ পিছত কৰ্ম্ম-কৰ্ত্ত ভাব বাচ্যত ক্ত প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—গতঃ ।

২৮২। ভোজন গমনাৰ্থকৰ্ম্মক ধাতুভ্যঃ ক্তোহধিবৰ্ণেত ।

ব্যাখ্যা—অধিবৰ্ণে বাচ্যে চ ভূতকালে ভোজন গমনাৰ্থকৰ্ম্মক ধাতুভ্যঃ (ভোজন্যাৰ্থ-গমনাৰ্থ-অকৰ্ম্মক ধাতুভ্যস্ত পৰঃ ক্তঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—অধিকৰণ বুজালে আৰু ভূতকাল হলে ভোজনার্থক,
গমনার্থক আৰু অকৰ্মক ধাতুৰ পিছত ক্ত প্রত্যয় হব।
উদাহৰণ—আসিতম্।

২৮৩। এণ্যনুবন্ধাদ্ বুদ্ধীচ্ছা পুজার্থাৰ্ভর্তমানে চ।

ব্যাখ্যা—ভূতকালে কৰ্তৃ-কৰ্ম-ভাৱ বাচ্যম্ চ, বৰ্তমান কালে বুদ্ধীচ্ছা
পুজার্থাৎ (বুদ্ধার্থ-ইচ্ছার্থ-পুজার্থাৎ) এণ্যনুবন্ধাৎ (এ অণুবন্ধাকাতোঃ
পৰশ্চ) ক্তঃ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ভূতকাল আৰু বৰ্তমান কাল বুজালে কৰ্তৃ-কৰ্ম-ভাৱ
বাচ্যত এ অণুবন্ধ ধাতু, বুদ্ধার্থক, পুজার্থক আৰু ইচ্ছার্থক
ধাতুৰ পিছত ক্ত প্রত্যয় হব। উদাহৰণ—মিমঃ।

২৮৪। অন্যেভ্যোহপিচ।

ব্যাখ্যা—অন্যেভ্যঃ (উক্তাদন্যেভ্যঃ ধাতুভ্যঃ) অপিচ্ বৰ্তমানে ক্ত
প্রত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—উল্লেখ কৰা ধাতুৰ বাহিৰেও আন ধাতুৰ পিছত বৰ্তমান
কালত ক্ত প্রত্যয় হব। উদাহৰণ—তুপ্তঃ।

২৮৫। বামিষ্ঠাতো নঃ স্যাৎ প্ৰ থ্যা ধ্যা ধূৰ্বিষ মুচ্ছি মদিবৰ্জ্জম্।

ব্যাখ্যা—প্ৰ থ্যা ধ্যা ধূৰ্বিষ মুচ্ছি মদি (প্ৰ-খ্যা-ধৈ-ধূৰ্-বিঃ-মুচ্ছ্-মদ্
এতান্) বৰ্জ্জম্ (বৰ্জ্জয়িত্বা) বাৎপৰঃ নিষ্ঠাতঃ (তবৰ্ণস্যস্থানে) নঃ
স্যাৎ।

সৰলার্থ—প্ৰ-খ্যা-ধৈ-ধূৰ্-বিঃ-মুচ্ছ্-মদ্ ধাতুৰ বাহিৰে ধাতুৰ ৰ বৰ্ণৰ
পিছত থকা নিষ্ঠা প্রত্যয়ৰ ত বৰ্ণৰ ঠাইত ন কাৰ হব।
উদাহৰণ—কীৰ্ণঃ।

২৮৬। আকাৰাদন্তস্থ সংযুক্তাৎ।

ব্যাখ্যা—আকাৰাৎ (আকাৰান্তাকাতোঃ পৰঃ) অন্তস্থ সংযুক্তাৎ (সং-
যুক্তান্তস্থবৰ্ণাকাতোশ্চ পৰঃ) নিষ্ঠাতঃ নঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—আকাৰান্ত ধাতু আৰু অন্তস্থ বৰ্ণ যুক্ত হোৱা ধাতুৰ পিছতো
নিষ্ঠা প্রত্যয়ৰ ত বৰ্ণৰ ঠাইত ন হব। উদাহৰণ—শ্ৰ্জ্জানঃ।

২৮৭। দাদ্‌শ্চ ।

ব্যাখ্যা—দাৎ (ধাতোঃ দকাৰাৎপৰঃ) নিষ্ঠাতো নঃ স্যাৎ দশ্চ স্থানে
নঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ধাতুৰ দ কাৰৰ পিছত থকা নিষ্ঠাৰ তৰ ঠাইত ন হব
আৰু ধাতুৰ দ বৰ্ণৰ ঠাইতো ন বৰ্ণ হব । উদাহৰণ—ভিন্নবান্ ।

২৮৮। ব্ৰশ্চে। বৃক্ চ ।

ব্যাখ্যা—ব্ৰশ্চঃ ধাতোঃ পৰঃ নিষ্ঠাতো নঃ স্যাৎ, ব্ৰশ্চ স্থানে বৃক্
আদেশশ্চ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ব্ৰশ্চ ধাতুৰ পিছত নিষ্ঠাৰ ত বৰ্ণৰ ঠাইত নকাৰ হব
আৰু ব্ৰশ্চৰ ঠাইত বৃক্ আদেশ হব । উদাহৰণ—বৃক্ষঃ ।

২৮৯। স্বাদেবোদনু বন্ধাচ্চ ।

ব্যাখ্যা—স্বাদেঃ (লু আদি ধাতোঃ) ওদনুবন্ধাৎ (ওকাৰাণুবন্ধাক্কাতোঃ
পৰশ্চ) নিষ্ঠাতঃ তকাৰস্য স্থানে নঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—লু আদি ধাতুৰ আৰু ওকাৰাণুবন্ধ ধাতুৰ পিছত নিষ্ঠা
প্ৰত্যয়ৰ তৰ ঠাইত নকাৰ হব । উদাহৰণ—লনঃ ।

২৯০। প্যায়ঃ পীঃ স্বাজ কৰ্ত্ত্বৈ ।

ব্যাখ্যা—স্বাজ কৰ্ত্ত্বৈ গম্যমানে সতি প্যায়ঃ স্থানে পীঃ স্যাৎ নিষ্ঠাতঃ
নঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—নিজৰ অঙ্গ বুজোৱা পদ কৰ্ত্ত্ববাচক হলে প্যায় ধাতুৰ ঠাইত
পী হব, নিষ্ঠা প্ৰত্যয়ৰ ত বৰ্ণৰ ঠাইত ন কাৰ হব ।

উদাহৰণ—পীনঃ ।

২৯১। আঙ-স্ব-ঋধসোঃ ।

ব্যাখ্যা—অঙ্ধুধসোঃ (অঙ্ঘু-উধসোঃ পৰয়োঃ সতোঃ) আঙঃ পৰঃ প্যায়ঃ
পীঃ স্যাৎ, নিষ্ঠাতঃ নঃ-চ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অঙ্ঘু আৰু উধস্ শব্দ পিছত থাকিলে, প্যায় ধাতুৰ ঠাইত পী
হব আৰু নিষ্ঠাৰ ত-ৰ ঠাইত ন হব । উদাহৰণ—আপীনো-অঙ্ঘুঃ ।

২৯২। দুথো দীৰ্ঘশ্চ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—দুথোবাঃ (দু-ঙ ধাত্বোঃ পৰঃ) নিষ্ঠাতঃ গঃ স্যাৎ দীৰ্ঘশ্চ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—দু আৰু ও ধাতুৰ পিছত নিষ্ঠা প্ৰত্যয়ৰ ত বৰ্ণৰ ঠাইত
ন কাৰ হব আৰু ধাতু দীৰ্ঘ হব। উদাহৰণ—দূনঃ। গুণঃ।

২৯৩। পূঞে নাশে।

ব্যাখ্যা—নাশে-অৰ্থে সন্তি পূঞঃ (পূজ্ ধাতোঃ পৰঃ) নিষ্ঠাতঃ নঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—নাশ হোৱা অৰ্থ হলে পূজ্ ধাতুৰ পিছত নিষ্ঠাৰ তৰ ঠাইত
ন হব। উদাহৰণ—পূনঃ।

২৯৪। সিনোতেঃ কন্ম' কৰ্ত্তৰি।

ব্যাখ্যা—সিনোতেঃ (ষিজ্ ধাতোঃ পৰঃ) কন্ম কৰ্ত্তৰিবিহিত নিষ্ঠাতঃ
নঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ষিজ্ ধাতুৰ পিছত কন্ম-কৰ্ত্তবিহিত নিষ্ঠাৰ তৰ ঠাইত
ন কাৰ হব। উদাহৰণ—সিনম্।

২৯৫। ক্ষেঃ ক্ষীণচ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—ক্ষেঃ (ক্ষি ধাতোঃ স্থানে) ক্ষীঃ স্যাৎ, নিষ্ঠাতঃ নশ্চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ক্ষি ধাতুৰ ঠাইত ক্ষী আদেশ হব আৰু নিষ্ঠা প্ৰত্যয়ৰ
ত বৰ্ণৰ-ঠাইত ন-কাৰ হব। উদাহৰণ—ক্ষীণঃ।

২৯৬। ভাৰদৈন্যাক্ৰোশাৰ্থেষু তু পাক্ষিকঃ।

ব্যাখ্যা—ভাৰদৈন্যাক্ৰোশাৰ্থেষু (ধাত্বৰ্থ-দৈন্য-আক্ৰোশ-এষু-অৰ্থেষু সতিষু)
ক্ষেঃ পাক্ষিকঃ (বিকল্পেন) তু নিষ্ঠাতঃ নঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ভাৰবাচ্য দৈন্য আক্ৰোশ অৰ্থ বুজালে ক্ষি ধাতুৰ পিছত
বিকল্পে নিষ্ঠা প্ৰত্যয়ৰ তৰ ঠাইত ন বৰ্ণ হব। উদাহৰণ—ক্ষীনঃ।

২৯৭। অন্চতে বনপাদানে।

ব্যাখ্যা—অনপাদানে (অপাদান সম্বন্ধাভাৱে সতি) অন্চতেঃ (অন্চ
ধাতোঃ পৰঃ) নিষ্ঠাতঃ নঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অপাদান অৰ্থ নহলে অন্চ ধাতুৰ পিছত নিষ্ঠাৰ তৰ ঠাইত
ন-কাৰ হব। উদাহৰণ—সমন্মঃ।

২৯৮। দিবস্তু বিজিগীষাৰ্থাৎ।

ব্যাখ্যা—অবিজিগীষাৰ্থাৎ দিবস্তু (আঙু পূৰ্ব দিব্ ধাতোঃ) নিষ্ঠাতঃ
নঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—জন্ম কৰা অৰ্থ নুবুজালে আ পূৰ্ব দিৰ্ ধাতুৰ পিছত নিষ্ঠা
প্রত্যয়ৰ ত বৰ্ণৰ ঠাইত ন বৰ্ণ হব। উদাহৰণ—আদ্যুনাঃ।

২৯৯। হ্রী ত্ৰাণুদিত্ৰোন্দ্বি দ্বিমাং বা।

ব্যাখ্যা—হ্রীত্ৰাণুদিত্ৰোন্দ্বি দ্বিমাং (হ্রী-ত্ৰা-নুদ-ত্ৰৈ-উন্দ্বি-দ্বি-ধাতুনাং
পৰঃ) বা (বিকল্পেন) নিষ্ঠাতঃ নঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—হ্রী-ত্ৰা-নুদ-ত্ৰৈ-উন্দ্বি-দ্বি-ধাতুৰ পিছত বিকল্পে নিষ্ঠা প্রত্যয়ৰ
ত বৰ্ণৰ ঠাইত ন বৰ্ণ হব। উদাহৰণ—হ্রীণঃ।

৩০০। শ্যঃ শীঃ স্পর্শে দ্ৰব ঘনার্থে তো ন শ্চ।

ব্যাখ্যা—স্পর্শে-অৰ্থে দ্রবঘনার্থে চ অৰ্থে সতি শ্যঃ (শৈণ্ ধাতোঃ স্থানে)
শীঃ স্যাৎ, নিষ্ঠাতঃ নশ্চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—স্পর্শ কৰা অৰ্থ আৰু জুলীয়া বস্তু গোট মৰা অৰ্থ বুজালে
শৈণ্ ধাতুৰ ঠাইত শী হব আৰু নিষ্ঠাৰ ত-ৰ ঠাইত ন হব।
উদাহৰণ—শীনম্।

৩০১। প্রতেকজি।

ব্যাখ্যা—কজি (বোগ বিশেষে-অৰ্থে সতি) প্রতেঃ পৰঃ শ্যঃ শীঃ স্যাৎ,
নিষ্ঠাতো ন শ্চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—বোগ বিশেষক বুজালে প্রতি উপপদ হোৱা শৈণ্ ধাতুৰ
ঠাইত শী হব আৰু নিষ্ঠা প্রত্যয়ৰ তৰ ঠাইত ন হব।
উদাহৰণ—প্রতিশীনঃ।

৩০২। অভ্যবাত্যাস্ত শীৰ্বা স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—অভ্যবাত্যাস্ত (অভি অৰ উপসর্গাভ্যাস্ত পৰন্ত) শৈণ্ ধাতোঃ
স্থানে বা (বিকল্পেন) শীঃ স্যাৎ নিষ্ঠাতো ন শ্চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অভি আৰু অৰ যুক্ত শৈণ্ ধাতুৰ ঠাইত বিকল্পে শী হব
আৰু নিষ্ঠাৰ ত বৰ্ণৰ ঠাইত ন বৰ্ণ হব। উদাহৰণ—অভিশীনঃ।

৩০৩। মকরাঃ কৈশুৰি পচাম্।

ব্যাখ্যা—কৈ গুটি পচাং (কৈ গুহ্ পচ্ ধাতুনাং পৰঃ) নিষ্ঠাতকাবস
স্থানে মকরা অধদেশাঃ স্যুঃ।

সৰলার্থ—কৈ-শ্ব-পচ্ ধাতুৰ পিছত হোৱা নিষ্ঠা প্ৰত্যয়ৰ ত বৰ্ণৰ
ঠাইত ম-ক-ৰ আদেশ হব। উদাহৰণ—ক্ৰামঃ। পক্ঃ।

৩০৪। প্ৰসজ্যাত্ স্তায়তেঃ স্তীঃস্যামিষ্ঠাতস্যতু মৌনৱা।

ব্যাখ্যা—প্ৰসজ্যাত্ (উপসৰ্গাত্ম্য পৰঃ) স্তায়তেঃ (স্তৈ ধাতোঃ স্থানে)
স্তীঃ স্যাৎ, নিষ্ঠাতস্য (ত বৰ্ণস্য তু) নৱা (বিকল্পেন) মশ্চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—প্ৰ আৰু সম্ উপসৰ্গ যুক্ত স্তৈ ধাতুৰ ঠাইত স্তী হব আৰু নিষ্ঠা
প্ৰত্যয়ৰ তৰ ঠাইত বিকল্পে ম বৰ্ণ হব। উদাহৰণ—প্ৰসংস্তীমঃ।

৩০৫। ৱাতানাশ্ৰিত ধাত্বৰ্থে নিৰ্ব্বাণঃ।

ব্যাখ্যা—ৱাতানাশ্ৰিত ধাত্বৰ্থে সতি নিৰ্ব্বাণঃ পদং ভ্ৰান্তঃ সন্ নিপাত্যতে।

সৰলার্থ—ৱান্মু আশ্ৰয় নোহোৱাকৈ মাত্ৰ ধাতুৰ অৰ্থ বুজালে নিৰ্ব্বাণ
পদটো ভ্ৰ প্ৰত্যয়ান্ত হৈ নিপাতনত সিদ্ধ হৈছে।

৩০৬। পচনে শৃতম্।

ব্যাখ্যা—পচনে-অৰ্থে সতি শ্ৰা ধাতোঃ স্থানে শৃতম্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—পাক কৰা অৰ্থ বুজালে শ্ৰা ধাতুৰ ঠাইত শৃতম্ হব।

৩০৭। ৱা নিষ্ঠায়াং স্ফায়তে স্ফীঃ।

ব্যাখ্যা—নিষ্ঠায়াং পৰস্যাত্ সত্যাং স্ফায়তেঃ (স্ফায়ী ধাতোঃ স্থানে)
ৱা (বিকল্পেন) স্ফীঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—নিষ্ঠা প্ৰত্যয় হলে স্ফায়ী ধাতুৰ ঠাইত বিকল্পে স্ফী হব।
উদাহৰণ—স্ফীতৱান্।

৩০৮। হলাদে হ্রস্বঃ।

ব্যাখ্যা—নিষ্ঠায়াং পৰস্যাত্ সত্যাং হলাদেঃ (হলাদ্ ধাতোঃ) হ্রস্বঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—নিষ্ঠা প্ৰত্যয় হলে হলাদ্ ধাতু হ্রস্ব হ'ব। উদাহৰণ—প্ৰহল্মঃ।

৩০৯। জ্যেষ্ঠী চ।

ব্যাখ্যা—জ্যেষ্ঠী (জি প্ৰত্যয়ে চ) হলাদঃ হ্রস্বঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—জি প্ৰত্যয় হলেও হলাদ ধাতু হ্রস্ব হব। উদাহৰণ—আহলজিঃ।

৩১০। নেট্ স্যাড্ ডীদনুৰন্ধ শ্বিৰেটায়পতি নিক্ৰুযোঃ ।

ব্যাখ্যা—নিষ্ঠান্নাং পৰস্য্যং সত্য্যং অপতি নিক্ৰুযোঃ (পতিনিৰ্দ্ধুৰ্ভিন্নয়োঃ সত্যোঃ) ডীদনুৰন্ধশ্বিৰেটাং (ঈদনুৰন্ধ-শ্বি-ৰেট্ ধাতুনাং পৰঃ ইট্ প্রত্যয়ঃ ন স্যাৎ ।

সৰলার্থ—নিষ্ঠা প্রত্যয় হলে পতি আৰু নিক্ৰুয ভিন্ন ঈকান্বনুৰন্ধি ধাতু, শ্বি ধাতু আৰু ৰেট্ ধাতুৰ পিছত ইট্ নহব ।

উদাহৰণ—উড্ডীনঃ ।

৩১১। ব্যাঙ্ ভ্যাং স্বসো বমি জপোঃ পুঙ্ ক্লিশোশচ বিভাময়া ।

ব্যাখ্যা—নিষ্ঠান্নাং পৰস্য্যং সত্য্যং ব্যাঙ্ ভ্যাং স্বসঃ (বি-আপূৰ্ব্ব স্ব্ ধাতোঃ) বমিজপোঃ পুঙ্ ক্লিশোশচ (বম্-জপ্-পুঙ্-ক্লিশ্ ধাতোশচ পৰঃ বিভাময়া (বিকল্পেন) ইট্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—নিষ্ঠা প্রত্যয় হলে বি আ-পূৰ্বক স্ব্ ধাতু আৰু বম্-জপ্-পুঙ্-ক্লিশ্ ধাতুৰ বিকল্পে ইট্ প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—বিস্মিতঃ ।

৩১২। নিঠেতি গুণিনঃ শীঙ্ পুঙ্ ধৃষি ক্লিদি মিদি স্বিদঃ ।

ব্যাখ্যা—নিঠেতি (নিষ্ঠান্নাং ইটি প্রত্যয়ে সতি) শীঙ্-পুঙ্-ধৃষি-ক্লিদি-মিদি-স্বিদঃ (শীঙ্-পুঙ্-ধৃষ-ক্লিদ্-মিদ্-স্বিদ্ এতে ধাতবঃ গুণিনঃ স্যুঃ) ।

সৰলার্থ—নিষ্ঠা প্রত্যয়ৰ পিছত ইট্ প্রত্যয় হলে শীঙ্-পুঙ্-ধৃষ-ক্লিদ্-মিদ্-স্বিদ্ ধাতুৰ গুণ হব । উদাহৰণ—শয়িতঃ ।

৩১৩। মৃষিঃ ক্ৰান্তৌ ।

ব্যাখ্যা—ক্ৰান্তৌ অৰ্থে গম্যমানে সতি মৃষিঃ (মৃষ্ ধাতোঃ) নিঠেতি গুণী স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ক্ৰমা কৰা অৰ্থ বুজালে মৃষ্ ধাতুৰ নিষ্ঠাৰ পিছত ইট্ প্রত্যয় হৈ গুণ হব । উদাহৰণ—মষিতঃ ।

৩১৪। উদুপধাস্তু বা ভাবাদি কৰ্ম্মণোঃ ।

ব্যাখ্যা—ভাবাদি কৰ্ম্মণোঃ বাচ্যম্যোঃ সত্যোঃ উদুপধাঃ (উকাৰোপধাঃ ধাতবঃ) বা (বিকল্পেন) তু (নিঠেতি গুণিনঃ স্যুঃ) ।

সৰলার্থ—ভাবাদি কৰ্ম বাচ্য বুজালে উ-কাৰ উপধা হোৱা ধাতুৰ বিকল্পে নিষ্ঠা প্রত্যয়ৰ পিছত ইট্ প্রত্যয় হৈ গুণ হব । উদাহৰণ—প্ৰদ্যোভিতঃ ।

৩১৫। এৰবাণু বন্ধাতিভ্।

ব্যাখ্যা—অসনুৰবাণাক্ৰোঃ পৰঃ এৰব্ (ভাৰাদি কৰ্ম্মনোমিষ্ঠায়াং সত্য্যং) বা (বিকল্পেন) ইট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—আকাৰাণুৰদ্ধ খাতু হলেও ভাৰাদি কৰ্ম্ম বাচ্য বুজালে নিষ্ঠা প্ৰত্যয়ৰ পিছত বিকল্পে ইট্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—মিল্লম্।

৩১৬। নিষ্ঠাক্ৰোৰিভবস্ কুধিত্যম্।

ব্যাখ্যা—নিষ্ঠাক্ৰোঃ (নিষ্ঠা-ক্তা প্ৰত্যয়োঃ পৰয়োঃ সতোঃ) বস্ কুধি-
ভ্যাং (বস্-কুধ্-খাতুভ্যাং পৰঃ) ইট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—নিষ্ঠা আৰু ক্তা প্ৰত্যয় হলে বস্ আৰু কুধ্ খাতুৰ পিছত ইট্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—উমিভঃ।

৩১৭। লুভঞ্চোমোহনাৰ্চয়োঃ।

ব্যাখ্যা—মোহনাৰ্চয়োঃ গম্যমানয়োঃ সতোঃ লুভঞ্চোঃ (লুভ্-অপ্চ-
ধাতোঃ) নিষ্ঠাক্ৰোৰিট্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—লুভ কৰা আৰু পূজা কৰা অৰ্থ বুজালে লুভ্ আৰু অনুচ্
ধাতুৰ পিছত নিষ্ঠা আৰু ক্তা হৈ ইট্ হব। উদাহৰণ—লুভিতঃ।

৩১৮। ব্ৰশ্চেৰিট্ স্যাৎ ক্ৰি হাক্ষচ।

ব্যাখ্যা—ক্ৰি (ক্তা পৰে সতি) ব্ৰশ্চেঃ (ব্ৰশ্চ ধাতোঃ) হাক্ষচ (হাক্ষ-
ধাতোঃ পৰঃ) ইট্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ক্তা প্ৰত্যয় হলে ব্ৰশ্চ আৰু হাক্ষ ধাতুৰ পিছত ইট্ হব।
উদাহৰণ—ব্ৰশ্চিতা।

৩১৯। জ্ পুঙ্ ক্লিশা মুকাৰাণু বন্ধানাঞ্চ বিভাষয়া।

ব্যাখ্যা—জ্ পুঙ্ ক্লিশাং (জ্-পুঙ্-ক্লিশ্ ধাতুনাং) উকাৰাণুৰন্ধানাঞ্চ
ধাতুনাং পৰঃ বিভাষয়া ইট্ ক্তা প্ৰত্যয়ৌ স্তঃ।

সৰলার্থ—জ্-পুঙ্-ক্লিশ্ ধাতুৰ আৰু উকাৰাণুৰন্ধি হোৱা ধাতুৰ পিছত
বিকল্পে ইট্ আৰু ক্তা প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—জৰিহা।

৩২০। কন্দস্যন্দোক্তী ক্তাতিঃ।

ব্যাখ্যা—ক্তাতিঃ (ক্তা প্ৰত্যয়ঃ) কন্দ সন্দোক্তাং ধাতুনাং ক্তাতিয়াৎ।

সৰলার্থ—জ্ঞা প্রত্যয় হোৱা কন্দ আৰু স্যন্দ গুণী হব। উদাহৰণ—কন্দ্বা।

৩২১। সেউ কুৰুকাদিতঃ ।

ব্যাখ্যা—অকুৰু কদাদিতঃ (কুৰুদি-কদাদি ভিন্নতঃ ধাতোঃ পৰঃ) সেট্ জ্ঞা গুণী স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কুৰুদি আৰু কদাদি ভিন্ন ধাতুৰ পিছত ইট্, জ্ঞা প্রত্যয় আৰু গুণ হব। উদাহৰণ—শৰিহা।

৩২২। ইদুপান্তা বকাৰান্ত হলাদেঃ সন্ চ পাক্ষিকঃ ।

ব্যাখ্যা—ইদুপান্তা বকাৰান্ত হলাদেঃ (ই-উ-উপান্ত বকাৰান্ত ব্যঞ্জনান্তাদি ধাতবঃ পৰঃ) সন্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ, পাক্ষিকঃ সেট্ জ্ঞা গুণী চ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ই আৰু উ-উপান্ত হোৱা ধাতু আৰু ব্যঞ্জনান্ত ধাতুৰ পিছত সন্ প্রত্যয় হব, বিকল্পে ইট্ আৰু জ্ঞা প্রত্যয় হব আৰু গুণ হব। উদাহৰণ—দ্যোতিহা।

৩২৩। তৃষো মৃশঃ কৃশো বন্চি লুন্চোশ্চিষ্ম য়েৰপি ।

ব্যাখ্যা—তৃষো মৃশঃ কৃশো বন্চি লুন্চশ্চ (তৃষ্-মৃষ্-কৃষ্-বন্চ-লুন্চ শ্চ ধাতোঃ এবং ঋতে বপি (ঋ ধাতোৰপি) সেট্ জ্ঞাগুণীয়া স্যাৎ ।

সৰলার্থ—তৃষ্-মৃষ্-কৃষ্-বন্চ-লুন্চ আৰু ঋ ধাতুৰ পিছত বিকল্পে ইট্, জ্ঞা প্রত্যয় আৰু গুণ হব। উদাহৰণ—তৃষিহা।

৩২৪। থফাস্তানাং নোপধানাং ঋতুনাঞ্চ পৰসমং সন্ত্যং

ব্যাখ্যা—থফাস্তানাং ধাতুনাং নোপধানাং ঋতুনাঞ্চ পৰসমং সন্ত্যং সেট্ জ্ঞা বা গুণী স্যাৎ ।

সৰলার্থ—থ আৰু ফ বৰ্ণই অন্ত হোৱা ধাতু আৰু ন উপধা ধাতুৰ পিছত ইট্ আৰু জ্ঞা হব, বিকল্পে গুণ হব। উদাহৰণ—থফিহা।

৩২৫। অনিড্ জাস্ত ন শাস্তথা ।

ব্যাখ্যা—জাস্ত (জকাৰান্ত ধাতুনাং) নশাং (নশ্ অক্ষিপ্ ধাতুনাঞ্চ) অনিড্ (ন-ইট্ প্রত্যয়ঃ স্যৎ) তথা জ্ঞা বা গুণী স্যাৎ ।

সৰলার্থ—জ-কাৰান্ত আৰু নশ্ আদি ধাতুৰ পিছত ইট্ নহব আৰু
সেইদৰে ভ্ৰা প্ৰত্যয় হব আৰু বিকল্পে গুণ হব। উদাহৰণ—ভক্তা।

৩২৬। ঋদন্ত য় শ্ৰিঞ্ৰুৰ্ণাৎ কণুৰুন্ধেষু নেড্ভৱেৎ।

ব্যাখ্যা—কণুৰুন্ধেষু (প্ৰত্যয়েষু পৰেষু সতিষু) ঋদন্ত য়শ্ৰিঞ্ৰুৰ্ণাৎ
(ঋকাৰান্ত-য়্-ঞ্-শ্ৰিঞ্-উবৰ্ণাক্কাতোঃ পৰঃ) ইট্ ন ভৱেৎ।

সৰলার্থ—ক অনুৰদ্ধ প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে ঋকাৰান্ত, য়, শ্ৰি আৰু
উ-বৰ্ণান্ত ধাতুৰ পিছত ইট্ প্ৰত্যয় নহব। উদাহৰণ—তীৰ্ণঃ।

৩২৭। ঘোষে তৌ চা গ্ৰহাদীনাম্।

ব্যাখ্যা—ঘোষে (ঘোষ সংজকে পৰে) তৌ চ কৃতি পৰে অগ্ৰহাদীনাং
(গ্ৰহাদি ভিন্নানাং ধাতুনাং পৰঃ) ইট্ ন ভৱেৎ।

সৰলার্থ—ঘোষ বৰ্ণ আৰু ভ্ৰা প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে গ্ৰহ ভিন্ন ধাতুৰ
পিছত ইট্ প্ৰত্যয় নহব। উদাহৰণ—ঈশ্বৰঃ।

৩২৮। শাস্ত্ৰ শস্ত্ৰাদিকস্য চ।

ব্যাখ্যা—শাস্ত্ৰ শস্ত্ৰাদিকস্য (শাস্ত্ৰ-শস্ত্ৰাদি পদ সিদ্ধয়ে চ) ইট্ ন ভৱেৎ।

সৰলার্থ—শাস্ত্ৰ আৰু শস্ত্ৰাদি পদ সিদ্ধৰ বাবে ইট্ প্ৰত্যয় নহব।

৩২৯। ভৃশ প্ৰতিজ্ঞয়োৰ্বাঢ়ং ৰাহেঃ।

ব্যাখ্যা—ভৃশ প্ৰতিজ্ঞয়োঃ (অত্যাৰ্থাঙ্গীকাৰয়োঃ সতোঃ) ৰাহেঃ (ৰাহ্
ধাতোঃ) ভ্ৰান্তঃ সন্ ৰাঢ়ং ইতি ইট্ ন ভৱেৎ।

সৰলার্থ—অতিকৈ অঙ্গীকাৰ কৰা অৰ্থ বুজালে বাহ্ ধাতুৰ ঠাইত
ইট্ প্ৰত্যয় নহৈ ভ্ৰ প্ৰত্যয় হৈ ৰাঢ়ং পদ সিদ্ধ হব।

৩৩০। মস্থে ক্ষুভেঃ ক্ষুব্ধম্।

ব্যাখ্যা—মস্থে (বিলোড়নে-অৰ্থে গম্যমা নে সতি) ক্ষুভেঃ (ক্ষুভ্ ধাতোঃ)
ভ্ৰান্তঃ সন্ ক্ষুব্ধমিতি সিদ্ধ্যতি।

সৰলার্থ—বিলোড়ন কৰা অৰ্থ বুজালে ক্ষুভ্ ধাতুৰ ঠাইত ভ্ৰ প্ৰত্যয়
হৈ ক্ষুব্ধম্ পদ হব।

৩৩১। কষ্টং কৃচ্ছে।

ব্যাখ্যা—কৃচ্ছে (দুঃখে ৰাচ্যে সতি) কষ্টং পদং ভ্ৰান্ত সন্ সিদ্ধ্যতি।

সৰলার্থ—দুঃখ পোৱা অৰ্থ বুজালে কষ্ ধাতু ভুগন্ত হৈ কণ্টং পদ সিদ্ধ হব।

৩৩২। অন্ধকাৰে তু ধ্বাস্তং স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—অন্ধকাৰে সতি-তু (ধ্বন্ ধাতোঃ ভুগন্তঃ সন্) ধ্বাস্তং স্যাৎ।

সৰলার্থ—অন্ধকাৰ অৰ্থ বুজালে ধ্বন্ ধাতু ভু প্রত্যয় হৈ ধ্বাস্ত পদ হব।

৩৩৩। স্বাস্তং মনস্ব্যস্তম্।

ব্যাখ্যা—মনসি অৰ্থে সতি স্বাস্তং পদং ভুগন্তঃ সন্ সিদ্ধমিতি-উক্তম্।

সৰলার্থ—মন অৰ্থ বুজালে স্বন্ ধাতু ভুগন্ত হৈ স্বাস্তং পদ সিদ্ধ হৈছে।

৩৩৪। বিশষ্ট ধ্বষ্টৌ বৈজাত্যে।

ব্যাখ্যা—বৈজাত্যে (নির্ভাজে-অৰ্থে গম্যমানে সতি) বিশষ্ট ধ্বষ্টৌ (বি পূৰ্ব শষ্ ধৃষ্ ধাত্বোশ্চ) ভুগন্তৌ সন্তৌ সিদ্ধোতে।

সৰলার্থ—বিজাতি অৰ্থ বুজালে বি-পূৰ্ব শষ্ আৰু ধৃষ্ ধাতু ভু প্রত্যয় হৈ বিশষ্ট আৰু ধ্বষ্ট পদ সিদ্ধ হব।

৩৩৫। অনায়াস কৃতে ফাস্তম্।

ব্যাখ্যা—অনায়াস কৃতে (অপৰিশ্রমেন কৃতে-অৰ্থে সতি) ফাস্তম্ পদং (ফন্ ধাতোঃ ভুগন্তঃ সন্) সিদ্ধম্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—পৰিশ্রম নোহোৱা বুজালে ফন্ ধাতু ভুগন্ত হৈ ফাস্তম্ পদ সিদ্ধ হব।

৩৩৬। অবি শব্দে তু ঘৃষ্টং স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—অবি শব্দে (বিৰুদ্ধ শব্দ ভিন্নে-অৰ্থে সতি) ঘৃষ্টং পদং (ঘৃষ্ ধাতোঃ ভুগন্তঃ সন্) সিদ্ধং স্যাৎ।

সৰলার্থ—বিৰুদ্ধ শব্দ নুবুজালে ঘৃষ্ ধাতু ভুগন্ত হৈ ঘৃষ্টং পদ হব।

৩৩৭। লগ্ন শ্লিষ্ট-বিবিধাঃ স্যুঃ সন্তান্শ্লিষ্ট-স্বৰ্থকাঃ।

ব্যাখ্যা—সন্তান্শ্লিষ্ট স্বৰ্থকাঃ যুক্তাঃ লগ্ন শ্লিষ্ট বিবিধাঃ শব্দাঃ অনিষ্ট ভুগন্তাঃ সন্তঃ নিপাত্যন্তে।

সৰলার্থ—আসন্ত, অশ্লিষ্ট আৰু বৈদিক স্বৰযুক্ত লগ্ন, শ্লিষ্ট আৰু বিবিধ পদবোৰ অনিষ্ট ভু প্রত্যয়ান্ত হৈ নিপাতনত সিদ্ধ হৈছে।

৩৩৮। প্ৰভৌ পৰিহৃতঃ প্ৰোক্তঃ । দৃঢ়ঃ স্থূলে বলিন্যপি ।

ব্যাখ্যা—প্ৰভৌ-অৰ্থে সতি পৰিহৃতঃ, স্থূলে বলিনি-অপি অৰ্থেচ দৃঢ়ঃ প্ৰোক্তঃ (কথিতঃ) ।

সৰলার্থ—প্ৰভু অৰ্থ হলে পৰিহৃতঃ শব্দ, স্থূল আৰু বলশালী অৰ্থ বুজালে দৃঢ়ঃ পদ সিদ্ধ হব ।

৩৩৯। চায্‌চিঞোঃ পূজাৰ্থে অপচায়িতাপচিতৌ সিদ্ধৌ ।

ব্যাখ্যা—পূজাৰ্থে-অৰ্থে চায্‌চিঞোঃ ধাত্বোঃ অপচায়িতাপচিতৌ ক্তান্তৌ সন্তৌ সিদ্ধৌ স্যাভাম্ ।

সৰলার্থ—পূজাৰ্থ অৰ্থ বুজালে চায্‌ আৰু চিঞ্‌ ধাতু ক্ত প্ৰত্যয়ান্ত হৈ অপচায়িত আৰু অপচিত পদ সিদ্ধ হৈছে ।

৩৪০। ন্যৰ্ণেব্যৰ্ণঃ সমৰ্ণশ্চ সমীপেহভ্যৰ্ণ ইত্যপি ।

ব্যাখ্যা—নিৰ্বিসম্, সমীপেচ অৰ্থে অভি-এতেষ্-উপপদেষু সতিষু অৰ্দ্‌ ধাতোঃ ন্যৰ্ণঃ-ব্যৰ্ণঃ-সমৰ্ণঃ-অভ্যৰ্ণশ্চাপি অনিট্ ক্তান্তাঃ সন্তঃ সিদ্ধান্তি ।

সৰলার্থ—নি-ৰ্বি-সম-অভি উপপদ হোৱা অৰ্দ্‌ ধাতু অনিট্ ক্ত প্ৰত্যয়ান্ত হৈ ন্যৰ্ণ-ব্যৰ্ণ-সমৰ্ণ আৰু অভ্যৰ্ণ পদ সিদ্ধ হব ।

৩৪১। ৰা হৃষ্টং হৃষিতং লোম্‌নি প্ৰতীঘাতে চ ৰিম্ময়ে ।

ব্যাখ্যা—লোম্‌নি কৰ্ত্তবি সতি প্ৰতীঘাতে (নাশে-অৰ্থে) ৰিম্ময়েচ অৰ্থে সতি ৰা (বিকল্পে) হৃষ্টং হৃষিতং পদং সিদ্ধান্তি ।

সৰলার্থ—লোম থকা বুজালে, আশ্চৰ্য্য হোৱা আৰু নাশ কৰা অৰ্থ হলে বিকল্পে হৃষ্টং আৰু হৃষিতং পদ সিদ্ধ হব ।

৩৪২। আশ্বান্তঃ সংযুটৌ ককৌহভ্যান্ততূৰ্ণঃ ক্তান্তাঃ ৰেটঃ ।

ব্যাখ্যা—আশ্বান্তঃ সংযুটৌঃ কণ্টোহভ্যান্ততূৰ্ণঃ (আপূৰ্বতন্-সম্পূৰ্ব্‌ ঘৃষ্-কৃষ্-অম্-হৃষ্-এতে ধাতবঃ) ক্তান্তাঃ সন্তঃ ৰেটঃ স্যাত্ ।

সৰলার্থ—আ-শ্বন্-, সম্-ঘৃষ্-কৃষ্-অম্-হৃষ্ এই ধাতুবোৰ ক্তান্ত হৈ বিকল্পে ইট্ প্ৰত্যয় হব অৰ্থাৎ ৰেট্ ধাতু বুলি কোৱা হব ।

৩৪৩। দান্তঃ শান্তঃ পূৰ্ণোদফটঃ স্পষ্টহৃষতপ্তাশ্চৈৰম্ ।

ব্যাখ্যা—দান্তঃ শান্তঃ পূৰ্ণোদফটঃ স্পষ্টহৃষতপ্তাঃ (দম্-শম্-পূৰ্-দম্-শ্-স্পষ্-হৃষ্-তপ্‌ এতে ইনত্বাঃ ধাতবঃ ক্তান্তাশ্চ এবম্) ৰেটঃ স্যাত্ ।

সবলার্থ—দম্-শম্-গুৰ্-দনশ্-স্পশ্-ছদ্ আৰু জ্ঞা ধাতু ইনন্ত হৈ
জ্ঞ প্রত্যয়ৰ পিছত বেট্ হব। উদাহৰণ—দমিতঃ।

৩৪৪। ভিত্তংখণ্ডে ঋণং শোধ্য দ্রব্যে রিতং ধনে স্মৃতম্।

ব্যাখ্যা—খণ্ড-অৰ্থে সতি ভিত্তং, শোধ্য দ্রব্যে-অৰ্থে ঋণং, ধনে-অৰ্থে
ৰিতমিতি চ ভাস্তঃ সন্ সিদ্ধং স্মৃতম্।

সবলার্থ—খণ্ড অৰ্থত ভিত্তং, পৰিশোধ দ্রব্য হলে ঋণং আৰু উপভোগ্য
বস্তু বুজালে বিত্তং পদ ভাস্ত হৈ সিদ্ধ বুদ্ধি কোৱা হৈছে।

৩৪৫। বৃত্তং বৃত্তোৰিনস্তস্যাদ্যয়নে।

ব্যাখ্যা—অধ্যয়নে-অৰ্থে সতি ইনন্তস্য বৃত্তেঃ (ইনন্তবৃত্তধাতোঃ) ভাস্তঃ
সন্ বৃত্তমিতি পদং নিপাত্যতে।

সবলার্থ—অধ্যয়ন কৰা হলে ইনন্ত হোৱা বৃত্ত ধাতু জ্ঞ প্রত্যয়ান্ত হৈ
বৃত্তং পদ নিপাতনত সিদ্ধ হৈছে।

৩৪৬। ফুল্লক্ষীৰকুশোল্লাঘ খঞ্জা অপ্ৰাদি যোগিনঃ।

ব্যাখ্যা—অপ্ৰাদিযোগিনঃ (প্ৰাদি যোগ বহিতাঃ) ফুল্লক্ষীৰকুশোল্লাঘ
খঞ্জাঃ (ফুল্ল-ক্ষীৰ-কুশ-উল্লাঘ-খঞ্জাঃ) এতে ভাস্তাঃ সন্তঃ নিপা-
ত্যন্তে।

সবলার্থ—প্ৰাদিযোগ নহলে ফুল্ল-কুশ-উল্লাঘ-খঞ্জ আদি পদবোৰ জ্ঞ
প্ৰত্যয়ান্ত হৈ নিপাতনত সিদ্ধ হৈছে।

৩৪৭। দ্যতি স্যতি স্বামামন্ত ইঃ স্যাতে কনুৰন্ধিনি।

ব্যাখ্যা—কনুৰন্ধিনি প্ৰত্যয়ে পৰেতে দ্যতি স্যতি স্বা মামন্তঃ ইঃ স্যাৎ।

সবলার্থ—কনুৰন্ধি প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে দ্যো-যো-স্বা আৰু মা
ধাতুৰ শেষত ই হব। উদাহৰণ—দিতঃ।

৩৪৮। ছাশৌস্তৱা।

ব্যাখ্যা—তে কনুৰন্ধে পৰে সতি ছাশোঃ (ছো-শো ধাত্বোঃ) তুৱা ৰিকন্ধেন
আকম্ব ইঃ স্যাৎ।

সবলার্থ—কনুৰন্ধ ত প্ৰত্যয় হলে ছো আৰু শো ধাতুৰ শেষত আকম্বৰ
ঠাইত ই হব। উদাহৰণ—ছোদিতঃ।

৩৪৯। ধাঞা হিঃ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—তে কাণুৰন্ধে পৰে সতি ধাঞঃ (ধাঞ্ ধাতোঃ পৰঃ) হিঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কাণুৰন্ধ ত প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে ধাঞ্ ধাতুৰ পিছত হি হব । উদাহৰণ—নিহিতঃ ।

৩৫০। আধেড্ দৌ দৎ ।

ব্যাখ্যা—তে কাণুৰন্ধে পৰে সতি অধেড্‌দঃ (ধেট্ ভিন্ন দা সংজ্ঞকঃ ধাতোঃ) দৎ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কাণুৰন্ধ ত প্ৰত্যয় পিছত থাকিলে ধেট্ ভিন্ন দা সংজ্ঞক ধাতুৰ ঠাইত দৎ হব । উদাহৰণ—দত্তঃ ।

৩৫১। প্ৰাদি স্বৰাদতো দৌ লুক্‌ তৎ প্ৰাগ্‌ দীৰ্ঘশ্চ নাস্ত্যপি ।

ব্যাখ্যা—প্ৰাদি স্বৰাৎ পৰস্য দতোঃ (দা সংজ্ঞক ধাতোঃ পৰঃ) দঃ (দ-কাৰস্য লুক্‌স্যাৎ) তৎ প্ৰাক্‌ (পূৰ্ব্বমপি) দীৰ্ঘশ্চ নাস্তি ।

সৰলার্থ—প্ৰাদি স্বৰৰ পিছত থকা দা ধাতুৰ দ লোপ হব, দীৰ্ঘ নহব । উদাহৰণ—আত্ম ।

৩৫২। চৰ্‌ফলোশ্চুৰ্‌ফুলৌ স্যাতাম্ ।

ব্যাখ্যা—তেকিতি পৰে সতি চৰ্‌ফলোঃ স্থানে চুৰ্‌ফুলৌ স্যাতাম্ ।

সৰলার্থ—কাণুৰন্ধ ত প্ৰত্যয় হলে চৰ্‌ আৰু ফল্‌ ধাতুৰ ঠাইত চুৰ্‌ আৰু ফুল্‌ আদেশ হব । উদাহৰণ—চুতিঃ ।

৩৫৩। অদৌ জঙ্ঘিঃস্যাদ্‌ যপি চ ।

ব্যাখ্যা—যপি পৰে সতি চ (তে কিতি পৰে সতি) অদঃ (অদ্‌ ধাতোঃ স্থানে জঙ্ঘিঃ স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—যপ্‌ আৰু কাণুৰন্ধ ত প্ৰত্যয় হলে অদ্‌ ধাতুৰ ঠাইত জঙ্ঘ হব । উদাহৰণ—জঙ্ঘম্ ।

৩৫৪। বন্তনাদি নিষিক্কেটাং নণোস্তো যপি যন্তুৰা ।

ব্যাখ্যা—যপি পৰে সতি বন্‌ তনাদি নিষিক্কেটাং ধাতুনাং নণোঃ (নণয়োঃ স্থান্যে তঃ স্যাৎ), যন্তু বা (বিক্কেন) যন্ত স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ষপ্ প্ৰত্যয় হলে বন্ তনাদি আৰু ইট্ নিষিদ্ধ হোৱা
ধাতুৰ ন-কাৰৰ ঠাইত ত বৰ্ণ হব, আৰু বিকল্পে ম বৰ্ণ হব।
উদাহৰণ—প্ৰবৃত্ত।

৩৫৫। এষামতিধুট্য ঙ্গে লোপঃ।

ব্যাখ্যা—অঙণে-অতিক্ (তিক্ ভিন্নে) ধুটি বৰ্ণে পৰে সতি এষাৎ (বন্
তনাদি নিষিদ্ধেটাং সম্বন্ধীনাং নমণাং লোপঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অঙণ আৰু অতিক্ হলে ধুট্ বৰ্ণ পিছত থাকিলে সেই
উক্ত বন্ তনাদি নিষিদ্ধ ইট্ হোৱা ধাতুৰ নম বৰ্ণৰ লোপ হব।
উদাহৰণ—গতঃ।

৩৫৬। ঋজাসাঃ খন্ জনি সনাম্।

ব্যাখ্যা—অতিধুট্য ঙ্গে পৰে সতি খন্ জনি সনাম্ (খন্-জন্-মন্)
ধাতুনাং ঋজাসাঃ (ক্ৰমাৎ খা-জা-সাঃ) এতাঃ আদেশাঃ স্যুঃ।

সৰলার্থ—অতিক্, অঙণ আৰু ধুট্ বৰ্ণ পিছত থাকিলে খন্-জন্-মন্
ধাতুৰ ঠাইত ক্ৰমে খা-জা আৰু সা আদেশ হব। উদাহৰণ—খাতম্।

৩৫৭। সনঃ সা স চ ৰা তিকি।

ব্যাখ্যা—তিকি পৰে সতি সনঃ (সন্ ধাতোঃ স্থানে) ৰা বিকল্পে সা চ
স আদেশৌ ভৱতঃ।

সৰলার্থ—তিক্ প্ৰত্যয় হলে সন্ ধাতুৰ ঠাইত বিকল্পে সা আৰু
স হব। উদাহৰণ—সাতিঃ।

৩৫৮। যমি মন্ তন্ গমাং শ্মোঃ কৌ তঃ স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—কৌ (কিপি পৰে সতি) যমি মন্ তন্ গমাং (যম্-মন্-তন্-গম্-
এষাং ধাতুনাং) শ্মোঃ (ম-কাৰ ন-কাৰয়োঃ স্থানে) তঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—কিপ্ প্ৰত্যয় হলে যম্-মন্-তন্-গম্ ধাতুৰ ম আৰু নকাৰৰ
ঠাইত ত কাৰ হব। উদাহৰণ—সংযৎ।

৩৫৯। অঃ পঞ্চমোপধা দীৰ্ঘঃ স্যাৎ কৌ চ।

ব্যাখ্যা—কৌ (কিপ্ প্ৰত্যয়ে পৰে সতি) চ (অতিধুট্য ঙ্গে পৰে সতি)
পঞ্চমোপধা অঃ পঞ্চম বৰ্ণোপধা অকাৰঃ দীৰ্ঘঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—কিপ্ প্ৰত্যয় হলে আৰু অতিক্, অক্ষণ্ হোৱা খুট্ বৰ্ণ
পিছত থাকিলে পঞ্চম বৰ্ণৰ উপধা আৰু বৰ্ণৰ দীৰ্ঘ হব।

উদাহৰণ—প্ৰশান্।

৩৬০। বা ক্ৰি তু ক্ৰমঃ।

ব্যাখ্যা—ক্ৰি (ক্ৰা প্ৰত্যয়ে প্ৰব সতি) ক্ৰমঃ (ক্ৰম্ ধাতোঃ) বা (ক্ৰিক-
ক্ৰেন) তু দীৰ্ঘঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ক্ৰা প্ৰত্যয় হলে ক্ৰম্ ধাতু বিকল্পে দীৰ্ঘ হব।

উদাহৰণ—ক্ৰান্দ্ৰা।

৩৬১। মো নত্বং স্যাৎ কৌ বমোশ্চ নাদনৰ্ণো ন চেহুৰ্বেৎ।

ব্যাখ্যা—চেৎ (যদি) নাৎ (ন-কাৰাৎ) পশ্চাৎ অনৰ্ণঃ (অৰ্ণ সংজ্ঞকভিমে)
নঃ স্যাৎ—তদা কৌবমোশ্চ পৰন্তঃ মঃ নত্বম্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—যদি ন-কাৰৰ পিছত অৰ্ণ সংজ্ঞা ভিন্ন ন-কাৰ থাকে তেনে-
হলে কিপ্ প্ৰত্যয় আৰু ব-ম পিছত থাকিলে ম বৰ্ণৰ ঠাইত
ন বৰ্ণ হব। উদাহৰণ—প্ৰতান্।

৩৬২। ছেদ্বাঃ শূঠৌ পঞ্চমে ধুটি কিপি তু প্ৰায়িকাক্ৰিমৌ।

ব্যাখ্যা—পঞ্চমে ধুটি (পঞ্চম বৰ্ণে ধূট্ সংজ্ঞকে পৰে সতি) ছেদ্বাঃ
(ধাতোৰভক্তহকাৰ বকাৰয়োঃ স্থানে) শূঠৌ স্যাতাম্ কিপি পৰে, তু
প্ৰায়িকো-ইমৌ-শূঠৌ স্যাতাম্।

সৰলার্থ—পঞ্চম বৰ্ণ আৰু ধুট্ সংজ্ঞা পিছত থাকিলে আৰু কি বক্ত
হলেও ধাতুৰ শেষত থকা ছ আৰু ব বৰ্ণৰ ঠাইত উ আৰু
ঠ হব। উদাহৰণ—পথিপ্ৰাট্।

৩৬৩। শ্ৰিব্যৰি জ্বৰ্জ্বৰিমৰাং সোপধস্যপি বস্য উঠ্।

ব্যাখ্যা—ধুটি পঞ্চমে কিপি চ পৰেষু সৎসু শ্ৰিব্যৰিজ্বৰিমৰাং (শ্ৰিবু-
অব্-জব্-জ্বৰ্-জম্ এৰাং ধাতুনাং) সোপধস্যপি বস্য স্থানে উঠ্
স্যাৎ।

সৰলার্থ—ধুট বৰ্ণ, পঞ্চম বৰ্ণ আৰু কিপ্ প্ৰত্যয় হলে শ্ৰি-অব্-জব্-
জব্ আৰু জম্ ধাতুৰ পিছত হোৱা বৰ ঠাইত উ আৰু ঠ হব।

উদাহৰণ—শ্ৰুতঃ।

৩৬৪। অৰ্হেৰ্মনোহন্ত্যস্বৰাদেলু'ক্ চ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—অৰেঃ (অৰ্ ধাতোঃ পৰঃ) মনঃ (মন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ) অন্ত্য-
স্বৰাদেলু'ক্ চ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অৰ্ ধাতুৰ পিছত মন্ প্ৰত্যয় হব আৰু শেষৰ স্বৰ বৰ্ণৰ
লোপ হব । উদাহৰণ—ওঁ ।

৩৬৫। অৰ্হণাদূঠ ঔঃ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—অৰ্হণাৎ পৰস্য উঠঃ (কিপিস্হোঃশ্চৌ—ইতস্য স্থানে) ঔঃ
স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অ বৰ্ণৰ পিছত থকা কিবন্ত ধাতুৰ ছ আৰু ব বৰ্ণৰ ঠাইত
হোৱা উঠ্ প্ৰত্যয়ৰ উকাৰৰ ঠাইত ঔকাৰ হব । উদাহৰণ—প্ৰোঃ ।

৩৬৬। ৰেফাৎ পৰৌ ছৰৌ লোপ্যৌ ।

ব্যাখ্যা—ধুটি পঞ্চমে কৌ চ পবেষু সতিষু ৰেফাৎ (ধাতোঃ-ৰেফাৎ-পৰৌ)
ছৰৌ (ছশ্চ বশ্চ তৌ) লোপ্যৌ ভৱতঃ ।

সৰলার্থ—ধুট্ বৰ্ণ, পঞ্চম বৰ্ণ আৰু কিপ্ প্ৰত্যয় হলে ধাতুৰ ৰেফৰ
পিছত ছ আৰু ব বৰ্ণৰ লোপ হব । উদাহৰণ—কৃতিঃ ।

৩৬৭। যৰৌ চ ব্যঞ্জনে জ্বয়ে ।

ব্যাখ্যা—অষে (য ভিন্নে) ব্যঞ্জনে পৰে সতি তু ধাতোঃ যৰৌ লোপ্যৌ-
স্যাভ্যাম্ ।

সৰলার্থ—য ভিন্ন ব্যঞ্জন বৰ্ণ পিছত থাকিলে ধাতুৰ য আৰু ব
বৰ্ণৰ লোপ হব । উদাহৰণ—ক্লুতঃ ।

ইতি চতুৰ্থ বিন্যাসঃ ।

৩৬৮। চজোঃ কৰ্গৌঘানুৱন্ধে ধুটি চ ।

ব্যাখ্যা—ঘানুৱন্ধে ধুটি চ (ঘানুৱন্ধ প্ৰত্যয়ে ধুট্ সংজকে চ পৰে সতি)
চজোঃ (ধাতোঃ চ-কাৰ জ-কাৰয়োঃ স্থানে কৰ্গৌ স্যাভ্যাম্) ।

সৰলার্থ—ঘানুৱন্ধ প্ৰত্যয় আৰু ধুট্ সংজক বৰ্ণ পিছত থাকিলে
ধাতুৰ চ আৰু জ বৰ্ণৰ ঠাইত ক আৰু গ হব । উদাহৰণ—অৰ্কঃ ।

৩৬৯। ঋক্ষাদীনাং হ্ৰচ ঘঃ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—ন্যাক্সাদীনাং (ন্যাক্স আদি পদানাং সিদ্ধয়ে চজোঃ কগৌস্যাতাম্)
হ্ৰচ (হ বৰ্ণঃ) ঘঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ন্যাক্স আদি পদ সিদ্ধৰ বাবে ধাতুৰ চ আৰু জ বৰ্ণৰ ঠাইত
ক আৰু গ হব, আৰু হ বৰ্ণৰ ঠাইত ঘ বৰ্ণ হব । উদাহৰণ—অৰ্ঘ্যঃ ।

৩৭০। কৰ্ণগাদি ব্ৰজ্যজাম্ । গত্যাৰ্থে বধতেৰপি ।

ব্যাখ্যা—ঘনুব্ৰজে ধুটি চ পৰে সতি কৰ্ণগাদি ব্ৰজ্যজাম্ (ব্ৰজ্-অজ্
ধাত্বোঃ পৰৌ) চজোঃ স্থানে কগৌ ন স্তঃ, গত্যাৰ্থে-অৰ্থে বধতেঃ
(বন্চ্ ধাতোশ্চ পৰৌ চজোঃ স্থানে) কগৌচনস্তঃ ।

সৰলার্থ—ঘানুব্ৰজ প্ৰত্যয় আৰু ধুট্ সংজক বৰ্ণ পিছত থাকিলেও
ক বৰ্ণগাদি ধাতু, ব্ৰজ্, অজ্ ধাতু আৰু গত্যাৰ্থক বন্চ্ ধাতুৰ
পিছত চ আৰু জ বৰ্ণৰ ঠাইত ক-গ নহব । উদাহৰণ—কৃজঃ ।

৩৭১। কচ্যচ্চি ত্যজ্ যাচি যজাং ঘ্যণি ।

ব্যাখ্যা—ঘ্যণি (ঘ্যণ্ প্ৰত্যয়ে পৰে সতি কচ্যচ্চি ত্যজ্ যাচি যজাং (কচ্-
অচ্-ত্যজ্-যাচ্-যজ্ এষাং ধাতুনাং পৰৌ) চজোঃ কগৌ নস্তঃ ।

সৰলার্থ—ঘ্যণ্ প্ৰত্যয় হলে কচ্-অচ্-ত্যজ্-যাচ্-যজ্ ধাতুৰ পিছত
চ আৰু জ বৰ্ণৰ ঠাইত ক আৰু গ বৰ্ণ নহব । উদাহৰণ—ৰোচ্যঃ ।

৩৭২। আব্ৰশ্যকাৰ্থে ঘ্যণি চ ।

ব্যাখ্যা—আব্ৰশ্যকাৰ্থে-অৰ্থে সতি ঘ্যণি চ পৰে সতি ঋবৰ্ণ ব্যঞ্জনান্ত-
দ্ধাতোঃ পৰৌ চজোঃ স্থানে কগৌ ন স্তঃ ।

সৰলার্থ—আব্ৰশ্যক অৰ্থত ঋ বৰ্ণ আৰু ব্যঞ্জনান্ত ধাতুৰ পিছত
ঘ্যণ্ প্ৰত্যয় হলে চ আৰু জৰ ঠাইত ক আৰু গ নহব ।
উদাহৰণ—পাচ্যঃ ।

৩৭৩। নিপ্ৰ পূৰ্ব যুজোঃ শকো ।

ব্যাখ্যা—শকো-অৰ্থেসতি নি-প্ৰপূৰ্ব যুজোঃ জস্য স্থানে গঃ ন স্যাৎ,

সৰলার্থ—সমৰ্থ অৰ্থ বুজালে নি-প্ৰ-পূৰ্ব যুজ্ ধাতুৰ জৰ ঠাইত
গ নহব । উদাহৰণ—নিষোজ্যঃ ।

৩৭৪। বাক্যং পদকদম্বং চেৎ । ভোগ্যং ভক্ষ্যান্য বৃশ্চনি ।

ব্যাখ্যা—চেৎ (যদি) পদ কদম্বং (পদসমূহং) বাক্যং ভবেৎ, তদা
ভক্ষান্যৰ বৃশ্চনি (ভক্ষ্যভিন্ন বৃশ্চনি বাচে সতি ভোগ্যং পদং সিদ্ধং স্যাৎ)।
সৰ্জন্যার্থ—পদসমূহ বৃজালে বাক্য পদ আৰু ভক্ষ্যভিন্ন দ্ৰব্য বৃজালে
ভোগ্য পদ সিদ্ধ হব।

৩৭৫। ঘঞ্ ভাবে স্যাদসংজ্ঞায়ামপ্য কৰ্ত্ত্বি কাৰকে ।

ব্যাখ্যা—ভাবে (ভাব বাচে) অসংজ্ঞায়াম্ (সংজ্ঞা ভিন্নে) অপিকৰ্ত্ত্বি
কাৰকে চ সৰ্ব্ব ধাতুভ্যঃ পৰঃ ঘঞ্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।
সৰ্জন্যার্থ—ভাব বাচ্য বৃজালে, সংজ্ঞা আৰু কৰ্ত্ত্ব কাৰক নুবৃজালে সকলো
ধাতুৰ পিছত ঘঞ্ প্রত্যয় হব। উদাহৰণ—কাৰঃ ।

৩৭৬। স্যদো জ্বৰে, এধ ইন্ধে, বাগঃ কৰণ ভাবয়োঃ ।

ব্যাখ্যা—জ্বৰে (ৰোগে-অৰ্থে সতি স্যদঃ) ইন্ধে (কাঠে-অৰ্থে চ সতি এধঃ)
কৰণ ভাবয়োঃ সতোঃ বাগঃ এতে ঘঞস্তাঃ সন্তঃ নিপত্যন্তে ।
সৰ্জন্যার্থ—ৰোগ অৰ্থ বৃজালে স্যদঃ, কাঠ বৃজালে এধঃ, আৰু কৰণ
ও ভাব অৰ্থ বৃজালে বাগঃ পদ ঘঞ্ প্রত্যয় হৈ নিপাতনত সিদ্ধ
হব।

৩৭৭। উন্দ্ৰবোদঃ । শ্ৰুশ্ৰুস্ত প্রশ্নথোহয়ং হিম শ্ৰথঃ ।

ব্যাখ্যা—উন্দ্ৰে (উন্দ্ৰ ধাতোঃ অবোদঃ) শ্ৰুশ্ৰুস্ত-প্রশ্নথঃ-অয়ং হিমশ্ৰথঃ
এষাং ঘঞি সন্তঃ নঃ লোপঃ স্যাৎ ।
সৰ্জন্যার্থ—উন্দ্ৰ ধাতুৰ ঠাইত অবোদঃ, আৰু শ্ৰুশ্ৰু ধাতুৰ ঠাইত
প্রশ্নথ আৰু হিমশ্ৰথ পদ ঘঞ্ প্রত্যয় হলে উক্ত পদব ন-কাৰ
লোপ হব।

৩৭৮। অদো ঘস্ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—ঘঞি প্রত্যয়ে পৰে সতি অদঃ (অদ্ ধাতোঃ স্থানে) ঘস্
স্যাৎ ।
সৰ্জন্যার্থ—ঘঞ্ প্রত্যয় হলে অদ্ ধাতুৰ ঠাইত ঘস্ হব।
উদাহৰণ—ঘাসঃ ।

৩৭৯। স্কুৰ ওকাৰ আত্মং বা ।

ব্যাখ্যা—ঘঞি প্ৰত্যয়ে পৰে সতি স্কুৰঃ (স্কুৰ্ ধাতোঃ উ-কাৰঃ)

ও-কাৰঃ স্যাৎ বা। (ৱিকল্পেন) আত্মং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ঘঞ্ প্ৰত্যয় হলে স্কুৰ্ ধাতুৰ উ-কাৰৰ ঠাইত ও-কাৰ হব আৰু বিকল্পে আ হব। উদাহৰণ—স্ফাৰঃ ।

৩৮ । ইঙাদস্তাদ্ ঘঞ্ ।

ব্যাখ্যা—ইঙাদস্তাদ্ (ইঙ্-আদস্তাৎ-ধাত্বোঃ পৰঃ) ঘঞ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ইঙ্ আৰু আদস্ত ধাতুৰ পিছত ঘঞ্ প্ৰত্যয় হব ।

উদাহৰণ—অধ্যায়ঃ ।

৩৮১। ৰৌ ক্ষু শ্ৰু ভ্যাম্ ।

ব্যাখ্যা—ৰৌ (ৱি উপপদে সতি) ক্ষু শ্ৰু ভ্যাং ধাতুভ্যাং পৰঃ ঘঞ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ৱি উপপদ হলে ক্ষু আৰু শ্ৰু ধাতুৰ পিছত ঘঞ্ হব ।

উদাহৰণ—বিষ্কাৰঃ ।

৩৮২। স্তুঞোহ শব্দ প্ৰথনে ।

ব্যাখ্যা—অশব্দ প্ৰথনে (শব্দ ভিন্নস্য বিস্তাৰে-অৰ্থে সতি) স্তুঞঃ (স্তুঞ্ ধাতোঃ পৰঃ) ঘঞ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—শব্দ ভিন্ন আন বস্তুৰ বিস্তাৰ অৰ্থ বুজালে স্তুঞ্ ধাতুৰ পিছত ঘঞ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—বিস্তাৰঃ ।

৩৮৩। প্ৰেহ্প্যযজ্ঞকে ।

ব্যাখ্যা—প্ৰে (প্ৰ-উপপদে সতি) অযজ্ঞকে (অযজ্ঞীয় বিষয়ে) শব্দান্য প্ৰথনে চ সতি স্তুঞঃ পৰঃ ঘঞ্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—প্ৰ উপপদ হলে অযজ্ঞীয় আৰু শব্দ ভিন্ন বিস্তাৰ অৰ্থ বুজালে স্তুঞ্ ধাতুৰ পিছত ঘঞ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—প্ৰস্তাৰঃ ।

৩৮৪। বৃত্তস্য নান্মি ।

ব্যাখ্যা—নান্মি বিষয়ে বৃত্তস্য (পদস্য অৰ্থে) প্ৰতিপূৰ্ব্বাৎ স্তুনাতে ঘঞ্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—নাম আৰু পদ্য বুজালে প্ৰ বি পূৰ্ব্ব স্তৃষ্ণ ধাতুৰ পিছত ঘঞ্ হব। উদাহৰণ—প্ৰস্তাৱঃ।

৩৮৫। সমি স্তবো যজ্ঞ দেশে।

ব্যাখ্যা—যজ্ঞ দেশে (যজ্ঞ স্থানে ৰাচ্যে সতি) সমি (সমুপপদে চ সতি) স্তৱঃ (স্তৃষ্ণ ধাতোঃ পৰঃ) ঘঞ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—যজ্ঞ স্থান বুজালে সম্পূৰ্বক স্তৃষ্ণ ধাতুৰ ঠাইত ঘঞ্ প্ৰত্যয় প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—সংস্তাৱঃ।

৩৮৬। প্ৰাদ্য যোগে শ্ৰিনী ভূভ্যঃ।

ব্যাখ্যা—প্ৰাদ্য যোগে (প্ৰাদীনামযোগে সতি) শ্ৰিনী ভূভ্যঃ (শ্ৰি-নী-ভূ ধাতুভ্যঃ পৰঃ ঘঞ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ)।

সৰলার্থ—প্ৰাদি যোগ নহলে শ্ৰি-নী-ভূ আদি ধাতুৰ পিছত ঘঞ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—শ্ৰায়ঃ।

৩৮৭। চিঞে হস্তেন গ্ৰহণে।

ব্যাখ্যা—হস্তেন গ্ৰহণে-অৰ্থে সতি চিঞঃ (চিষ্ণ ধাতোঃ পৰঃ) ঘঞ্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—হাতেৰে গ্ৰহণ কৰা বুজালে চিষ্ণ ধাতুৰ পিছত ঘঞ্ হব। উদাহৰণ—প্ৰচায়ম্।

৩৮৮। কিশ্চাৱাসে শৰীৰে চ।

ব্যাখ্যা—আৱাসে (আলয়ে) শৰীৰে চ অৰ্থে সতি চিষ্ণ ধাতোঃ ঘঞন্তঃ সন্ কিশ্চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—গৃহ আৰু শৰীৰ বুজালে, চিষ্ণ ধাতু ঘঞ্ প্ৰত্যয়ান্ত হলে চিৰ ঠাইত কি হব। উদাহৰণ—কায়ঃ।

৩৮৯। ৰাশ্যৰ্থেহপি স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—ৰাশ্যৰ্থে (পূজাৰ্থে-অগ্নি) চিষ্ণ ধাতোঃ পৰঃ ঘঞ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, কি আদেশচ ন স্যাৎ।

সৰলার্থ—পূজা কৰা বুজালে চিষ্ণ ধাতুৰ পিছত ঘঞ্ প্ৰত্যয় হব, কিন্তু চিৰ ঠাইত কি নহব। উদাহৰণ—নিকায়ঃ।

৩৯০। উদি গ্রহঃ সমি মুষ্টি বৰে বা বৰ্ষবোধনে ।

ব্যাখ্যা—উদি (উৎ উপপদে) গ্রহঃ ধাতোঃ পৰঃ, মুষ্টি, (মুষ্টি বিশয়-
কাৰ্থে চ সমি (সম্ উপপদ গ্রহণত) যজ্ঞ স্যাৎ, বৰ্ষবোধনে (বৃষ্টি-
বাৰণাৰ্থে চ সতি অৰ্ পূৰ্ব গ্রহঃ ধাতোঃ) বা যজ্ঞ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—উৎ পূৰ্ব গ্রহ ধাতু, মুষ্টি অৰ্থকবুজালে সম্ পূৰ্ব গ্রহ ধাতুৰ
পিছত যজ্ঞ প্রত্যয় হব আৰু বৃষ্টি বাৰণ কৰা অৰ্থত অব পূৰ্ব
গ্রহ ধাতুৰ পিছত বিকল্পে যজ্ঞ হব । উদাহৰণ—উদগ্ৰাহঃ ।

৩৯১। প্ৰে বজ্জো ।

ব্যাখ্যা—বজ্জো-অৰ্থে গম্যমানে সতি প্ৰে (প্ৰ পূৰ্ব গ্রহঃ ধাতোঃ) বা
যজ্ঞ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—বজ্জু (বজ্জি) অৰ্থ বুজালে প্ৰ পূৰ্ব গ্রহ ধাতুৰ পিছত বিকল্পে
যজ্ঞ প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—প্ৰগ্ৰাহঃ ।

৩৯২। পৰিণায়ঃ শাৰিণয়ে ন্যায়ো যুক্তি ব্যৱস্থিতো ।

ব্যাখ্যা—যুক্তি ব্যৱস্থিতো-অৰ্থে পৰিণায়ঃ (পৰি পূৰ্বাৎ নী ধাতোঃ
পৰঃ যজ্ঞ প্রত্যয়ঃ সন্ সিদ্ধঃ স্যাৎ, শাৰিণয়ে (অক্ষোপকৰণ
চালনে চাৰ্থে) ন্যায়ঃ (নী ধাতোঃ পৰঃ যজ্ঞপ্রত্যয়শ্চ সন্ সিদ্ধঃ
স্যাৎ) ।

সৰলার্থ—যুক্তি অৰ্থত পৰি পূৰ্বক নী ধাতু যজ্ঞন্ত হৈ পৰিণায় পদ
আৰু উচিতাৰ্থত পাশাথেল পৰিচালনা কৰি বুজালে নী ধাতু
যজ্ঞন্ত হৈ ন্যায় পদ সিদ্ধ হব ।

৩৯৩। উদকোহনুদকাৎ পশ্চাৎ ।

ব্যাখ্যা—অনুদকাৎ (উদকভিন্নাৎ) পশ্চাৎ অনুচতেঃ পৰঃ যজ্ঞ প্রত্যয়ঃ
সন্ উদকঃ পদং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—পানী অৰ্থ নহলে অনুচ্ ধাতুৰ যজ্ঞ হৈ উদক পদ হব ।
উদাহৰণ—হৃতোদকঃ ।

৩৯৪। জালমানায় ঈৰিতঃ ।

ব্যাখ্যা—জালমৰ্থে সতি আনায়ঃ (আ-পূৰ্ব নী ধাতোঃ) যজ্ঞ ঈৰিতঃ ।

সৰসার্থ—জ্ঞাস অৰ্থ হলে আ-নী ধাতুৰ পিছত ঘঞ্ হৈ আনায় পদ হৈছে ।

৩৯৫। শীঙো ব্যুপাভ্যাং পৰ্য্যায়ৈ ।

ব্যাখ্যা—পৰ্য্যায়ৈ-অৰ্থে (অৱসৰে-অৰ্থে) ব্যুপাভ্যাং (ৱি-উপ পসৰ্গাভ্যাং পৰঃ) শীঙঃ (শীঙ্ ধাতোঃ ঘঞ্ স্যাৎ) ।

সৰসার্থ—অৱসৰ অৰ্থ বুজালে ৱি-উপ পূৰ্বক শীঙ্ ধাতুৰ পিছত ঘঞ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—বিশায়ঃ ।

৩৯৬। অল্ স্বৰাস্ত্ৰ গ্রহি গমি ৱদৃভ্যঃ ।

ব্যাখ্যা—স্বৰাস্ত্ৰ, গ্ৰহি গমি ৱদৃভ্যঃ ধাতুভ্যঃ পৰঃ অল্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰসার্থ—স্বৰাস্ত্ৰ আৰু গ্ৰহ্-গম্-ৱ-দৃ আদি ধাতুৰ পিছত অল্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—জয়ঃ ।

৩৯৭। কৃচিদন্যতঃ ।

ব্যাখ্যা—কৃচিৎ প্ৰসিদ্ধানুসাৰাৎ অন্যতঃ (স্বৰাস্ত্ৰাদন্যধাতোঃ পৰঃ অল্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ) ।

সৰসার্থ—প্ৰসিদ্ধ নিয়ম থকা হেতুকে স্বৰাস্ত্ৰ ভিন্ন ধাতুৰ পিছতো অল্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—কচঃ ।

৩৯৮। উপসৰ্গাদদো ঘস্ ।

ব্যাখ্যা—অল্ প্ৰত্যয়ে সতি উপসৰ্গাৎ পৰস্য অদঃ (অদ্ ধাতোঃ স্থানে) ঘস্ আদেশঃ স্যাৎ ।

সৰসার্থ—অল্ প্ৰত্যয় হলে উপসৰ্গৰ পিছত থকা অদ্ ধাতুৰ ঠাইত ঘস্ আদেশ হব । উদাহৰণ—ৱিঘসঃ ।

৩৯৯। নশ্চ নেঃ পৰাৎ ।

ব্যাখ্যা—নেঃ (নি-উপসৰ্গাৎ পৰাৎ) অদ্ ধাতোঃ অল্ স্যাৎ নশ্চ স্যাৎ ।

সৰসার্থ—নি উপসৰ্গৰ পিছত থকা অদ্ ধাতুৰ পিছত অল্ প্ৰত্যয় হব আৰু নও হব । উদাহৰণ—ন্যাদঃ ।

৪০০। প্ৰ সম্ পূৰ্ব্ব মদেইৰ্ষে ।

ব্যাখ্যা—হৰ্ষে (আনন্দ লাভে-অৰ্থে সতি) প্ৰসম্ পূৰ্ব্বঃ (প্ৰ-সম্-যুক্তঃ) মদেঃ (মদ্ ধাতোঃ পৰঃ) অল্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—আনন্দ লাভ কৰা অৰ্থ বুজালে প্ৰ-সম্ পূৰ্ব্বক মদ্ ধাতুৰ পিছত অল্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—প্ৰমদঃ ।

৪০১। অপ্ৰাদৌ মদ্ ব্যাধি জপাম্ ।

ব্যাখ্যা—অপ্ৰাদৌ (প্ৰাদি সম্বন্ধাভাৱে সতি মদ্ ব্যাধিজপাম্ (মদ্-ব্যাধ্-জপ্-এমাৎ ধাতুনাং পৰঃ) অল্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—প্ৰাদি যুক্ত নোহোৱা মদ্-ব্যাধ্-জপ্ ধাতুৰ পিছত অল্ হব । উদাহৰণ—মদঃ ।

৪০২। স্বন্ হসোৰ্বা ।

ব্যাখ্যা—অপ্ৰাদৌ স্বন্ হসোঃ (স্বন্-হস্ ধাত্বোঃ) বা অল্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—প্ৰাদি যুক্ত নোহোৱা স্বন্ আৰু হস্ ধাতুৰ পিছত বিকল্পে অল্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—স্বানঃ ।

৪০৩। সম্ বিন্যুপেভ্যশ্চ যমঃ ।

ব্যাখ্যা—অপ্ৰাদৌ সতি সম্‌বিন্যুপেভ্যঃ (সম্-বি-নি-উপ উপসৰ্গেভ্যশ্চ পৰঃ) যমঃ (যম্ ধাতোঃ) বা অল্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—প্ৰ ভিন্ন সম্-বি-নি-উপ-উপসৰ্গযুক্ত যম্ ধাতুৰ পিছত বিকল্পে অল্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—সংযমঃ ।

৪০৪। নৌ গদ্ নদ্ স্বন্ পঠাম্ ।

ব্যাখ্যা—নৌ (নি-উপপদে সতি) গদ্ নদ্ স্বন্ পঠাম্ এমাৎ ধাতুনাং পৰৌ অল্‌যকৌ প্ৰত্যয়ৌ স্যাতাম্ ।

সৰলার্থ—নি উপপদ হলে গদ্-নদ্-স্বন্-পঠ্ ধাতুৰ পিছত অল্ আৰু যজ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—নিগদঃ—নিগাদঃ ।

৪০৫। পণতে শ্চ ।

ব্যাখ্যা—অপ্ৰাদৌ নৌ চ পৰে সতি পণতেঃ (পণ্ ধাতোশ্চ পৰঃ) বা অল্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—প্ৰ ভিন্ন নি উপপদ হলে পণ্ ধাতুৰ পিছত বিকল্পে অন্
প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—পণঃ।

৪০৬। পৰিমাণে তু নৈত্যকঃ।

ব্যাখ্যা—পৰিমাণে (ইয়ত্তান্নাং গম্যমানান্নাং সত্য্যং) নৈত্যকঃ (নিত্য-
মেব) পনতে বন্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—পৰিমাণ অৰ্থ বুজালে পণ্ ধাতুৰ নিত্যতে অন্ প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—পণঃ।

৪০৭। কণঃ প্ৰাদৌ চ বীণায়াম্।

ব্যাখ্যা—বীণায়াম্ গম্যমানান্নাং সত্য্যং প্ৰাদৌ চ উপপদে সতি কণঃ
(কণ্ ধাতোঃ পৰঃ) বা অন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—বীণা (বীণ্) অৰ্থ বুজালে প্ৰ আৰু নি উপপদ হলে কণ্
ধাতুৰ পিছত বিকল্পে অন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—নিক্ণঃ।

৪০৮। গ্নহোহক্ষে।

ব্যাখ্যা—অক্ষে (দ্যতে গম্যমানে সতি) গ্নহঃ (গ্ৰহ্ ধাতোঃ পৰঃ) অন্
প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ বশ্চ লঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—পাশা খেল বুজালে গ্ৰহ্ ধাতুৰ পিছত অন্ প্ৰত্যয় হব আৰু
গ্ৰহৰ ব-ৰ ঠাইত ল হব। উদাহৰণ—গ্নহঃ।

৪০৯। সৰ্ত্তে: প্ৰজনে।

ব্যাখ্যা—প্ৰজনে (প্ৰথম গৰ্ভ প্ৰহণে-অৰ্থে সতি) সৰ্ত্তে: (হ্ৰ ধাতোঃ
পৰঃ) অন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ। উদাহৰণ—উপসৰঃ।

সৰলার্থ—প্ৰথম গৰ্ভ ধাৰণ কৰা বুজালে হ্ৰ ধাতুৰ পিছত অন্ প্ৰত্যয়
হব।

৪১০। সমুদ্ভ্যায়জতে: পশৌ।

ব্যাখ্যা—পশৌ (পশু-অৰ্থে সতি) সমুদ্ভ্যায় (সম্-উৎ পূৰ্ব্বাভ্যাম্) অজতে:
(অজ্ ধাতোঃ পৰঃ) অন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—পশু অৰ্থ বুজালে সম্ আৰু উৎ উপপদ হলে অজ্ ধাতুৰ
পিছত অন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—সমজঃ।

৪১১। অৰ্থভেদে প্ৰাদিযোগে চাণ্ ঘঞোৰ্য্যত্যয়ঃ কৃচিৎ ।

ব্যাখ্যা—অৰ্থভেদে (বিভিন্নাৰ্থে) প্ৰাদিযোগে চ কৃচিৎ (প্ৰসিদ্ধপ্ৰয়োগে অণ্ঘঞোঃ প্ৰত্যয়য়োঃ ব্যত্যয়ঃ (বিপৰ্য্যায়ঃ) উৱতি ।

সৰলার্থ—অৰ্থভেদে আৰু প্ৰাদি যোগাযোগত কেতিয়াবা প্ৰসিদ্ধি অনুসাৰে অণ্ আৰু ঘঞ্ প্ৰত্যয়ৰ বিপৰ্য্যায় ৰূপে ব্যৱহাৰ কৰা হব । উদাহৰণ—উৎপাৱঃ ।

৪১২। অভ্যুপনিৱিষু হেৰঞো হৰ্ চ ।

ব্যাখ্যা—অভ্যুপনিৱিষু (অভি-উপ-নি-বি-এষু-উপপদেষু-সতিষু) হেৰঞোঃ (হেৰঞ্ ধাতোঃ পৰঃ) অণ্ স্যাৎ, হেৰঞ্ স্থানে হব্-আদেশশ্চ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অভি-উপ-নি-বি উপপদ হলে হেৰ্ ধাতুৰ পিছত অণ্ প্ৰত্যয় হব আৰু হেৰ্ ধাতুৰ ঠাইত হব্ আদেশ হব ।

উদাহৰণ—অভিহৰঃ ।

৪১৩। আহৰ ইতি যুদ্ধে স্যাৎ । ঘঞ্ চ নিপানে ।

ব্যাখ্যা—যুদ্ধে-অৰ্থে সতি হেৰ্ ধাতোঃ অণ্ প্ৰত্যয়ান্তঃ সন্ আহৰ ইতিস্যাৎ, নিপানে অৰ্থে ঘঞ্ প্ৰত্যয়শ্চ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—যুদ্ধ অৰ্থ বুজালে হেৰ্ ধাতু অণ্ প্ৰত্যয়ান্ত হৈ আহৰ পদ হব, আৰু নিপান অৰ্থাৎ জলাশয় আদি বুজালে হেৰ্ ধাতু ঘঞ্ প্ৰত্যয়ান্ত হৈ আহাৰ পদ হব ।

৪১৪। হৰো ভাবে ।

ব্যাখ্যা—ভাবে ৰাচ্যে সতি হেৰঞ্ ধাতোঃ স্থানে হৰঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ভাৱ বাচ্য বুজালে হেৰ্ ধাতু অণ্ প্ৰত্যয়ান্ত হৈ হব আদেশ হব । উদাহৰণ—হবঃ ।

৪১৫। হস্তেৰ্বধ্ চ ।

ব্যাখ্যা—ভাবে ৰাচ্যে সতি হস্তেঃ (হন্ ধাতোঃ) চ অণ্ প্ৰত্যয়ে ৰধ্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ভাৰ বাচ্য বুজালে, হন্ ধাতু অন্ প্ৰত্যয়ান্ত হৈ বধ্ আদেশ
হব। উদাহৰণ—বধঃ।

৪১৬। ঘন্ চ কাঠিন্যে।

ব্যাখ্যা—কাঠিন্যে (অভিধেয়ে) চ অন্ প্ৰত্যয়ে পৰে সতি হন ধাতোঃ
স্থানে ঘন্ আদেশঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—কাঠিন্য বুজালে আৰু অন্ প্ৰত্যয় হলে হনা ধাতুৰ ঠাইত
ঘন্ আদেশ হব। উদাহৰণ—ঘনঃ।

৪১৭। প্ৰঘাণ প্ৰঘণৌ দ্বাৰ প্ৰকোষ্ঠাভ্যাং বহিঃ স্থলে।

ব্যাখ্যা—দ্বাৰ প্ৰকোষ্ঠাভ্যাং (দ্বাৰ গৃহাভ্যন্তৰাভ্যাং) বহিঃ স্থলে গম্য-
মানে সতি প্ৰঘাণ প্ৰঘণৌ পদে হন্ ধাতোঃ পৰৌ ঘঞলন্তৌ
সন্তৌ নিপাত্যতে।

সৰলার্থ—ঘৰৰ দুৱাৰ মুখৰ আৰু ভিতৰৰ বহিৰ্ভাগ বুজালে হন্
ধাতু ঘঞ্ আৰু অন্ প্ৰত্যয়ান্ত হৈ প্ৰঘাণ-প্ৰঘণ পদ নিপাত হব।

৪১৮। উদ্ঘন তুষ্কণাধাৰে।

ব্যাখ্যা—তুষ্কণাধাৰে (কাঠে কাঠং তুষ্ক্যতে যন্ত-ইত্যৰ্থে-অৰ্থে সতি
উদ্ঘনঃ (উৎ পূৰ্ব্ব হন্ ধাতোঃ অলন্তঃ সন্ নিপাত্যতে।

সৰলার্থ—কাঠৰ ওপৰত থৈ কাঠ কটা অৰ্থ বুজালে উৎ পূৰ্ব্ব হন্
ধাতু অন্ প্ৰত্যয়ান্ত হৈ উদ্ঘন পদ নিপাতনত সিদ্ধ হব।

৪১৯। অন্তৰ্ঘনোহত্যন্তৰ স্থলে।

ব্যাখ্যা—অভ্যন্তৰস্থলে (গৃহাভ্যন্তৰস্থলে ৰাচ্যে সতি) অন্তৰ্ঘনঃ পদং
নিপাত্যতে।

সৰলার্থ—ঘৰৰ ভিতৰ অৰ্থ বুজালে অন্তৰ্ঘন পদ নিপাতনত সিদ্ধ হব।

৪২০। অঙ্গস্তৃপঘনঃ।

ব্যাখ্যা—অঙ্গঃ (অবয়বে সতি) তু অন্ প্ৰত্যয়ান্তঃ সন্ অপঘনঃ নিপা-
ত্যতে।

সৰলার্থ—অঙ্গ অৰ্থ বুজালে অপঘন পদ অন্ হৈ নিপাত হব।

৪২১। দ্রঘ গায়োঘনদ্বিঘনাঃ কৰণেহলন্তা নিপাত্যন্তে ।

ব্যাখ্যা—কৰণে বাচ্যে সতি দ্রঘ গায়োঘনদ্বিঘনাঃ (দ্রঘণ অন্মোঘন
দ্বিঘন-এতে-অলন্তাঃ সন্তঃ নিপাত্যন্তে (নিপাতনাৎ সিদ্ধাঃ স্যুঃ) ।

সৰলার্থ—কৰণ বাচ্য বুজালে দ্রঘণ-অন্মোঘন আৰু দ্বিঘন পদ অল্
প্রত্যয়ান্ত হৈ নিপাতনত সিদ্ধ হব ।

৪২২। শুশ্বঘন শুশ্বনৌ ।

ব্যাখ্যা—কৰণে বাচ্যে সতি শুশ্বঘনঃ শুশ্বনৌ ইত্যেতৌ অল্ প্রত্যয়ান্তৌ
সন্তৌ নিপাত্যেতে ।

সৰলার্থ—কৰণ বাচ্য বুজালে শুশ্বঘন আৰু শুশ্বন পদ অল্ প্রত্যয়ান্ত
হৈ নিপাতনত সিদ্ধ হব ।

৪২৩। বিঘ্নঃ পৰিঘস্তথা প্রতিঘঃ ।

ব্যাখ্যা—কৰণে বাচ্যে ভাৱে চ বাচ্যে বিঘ্নঃ প্রতিঘঃ পৰিঘঃ এতে
অল্ প্রত্যয়ান্তাঃ সন্তঃ নিপাত্যন্তে ।

সৰলার্থ—কৰণ আৰু ভাৱ বাচ্য বুজালেও বিঘ্ন-পৰিঘ-আৰু প্রতিঘ
পদ হন্ ধাতু অলন্ত হৈ নিপাত সিদ্ধ হব ।

৪২৪। নিঘ্নঃ কন্মর্গি ।

সৰলার্থ—কন্মর্গিব্যচ্যে সতি নিঘ্নঃ ইতি নিপাত্যেতে ।

সৰলার্থ—কন্মর্গ বাচ্য বুজালে নিঘ্ন পদ নিপাতনত সিদ্ধ হব ।

৪২৫। নিমিত্তো নিঘঃ ।

ব্যাখ্যা—কৰণে বাচ্যে নিমিত্তঃ (নি-পূৰ্ব মাঙ্ ধাতোঃ), নিঘঃ (নি পূৰ্ব
হন্ ধাতোশ্চ) অলন্তঃ সন্ড নিপাতনাৎ সিদ্ধঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কৰণ বাচ্য হলে নিমিত্ত (পৰিমাণ বাচক) আৰু নিঘ
(স্বক্কাদিবাচক) পদ নিপাতনত সিদ্ধ হব ।

৪২৬। উদ্যন্তু প্রশংসায়াম্ । সঙ্ঘঃ সমূহে আশ্রয়বচন উপস্বঃ ।

ব্যাখ্যা—প্রশংসায়াম্ গম্যমানায়াম্ সত্যং উদ্যন্তু, সমূহে-অর্থো সঙ্ঘঃ,
আশ্রয় বচনে সতি উপস্বঃ এতে তু অলন্তাঃ সন্তঃ নিপাতনাৎ
সিদ্ধাঃ স্যুঃ ।

সৰলার্থ—প্ৰশংসা অৰ্থত উদ্ঘ, সমূহ বুজালে সৎঘ আৰু আশ্ৰয়
অৰ্থ বুজালে উপস্ব পদ নিপাতনত সিদ্ধ হব।

৪২৭। স্থা স্মা পাব্যধ্ যুধাদেঃ কঃ ।

ব্যাখ্যা—স্থা স্থা পা ব্যধ্ যুধাদেঃ পৰঃ কঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—স্থা-স্মা-পা-ব্যধ্ আৰু যুধ আদি ধাতুৰ পিছত ক প্ৰত্যয়
হব। উদাহৰণ—প্ৰস্থঃ ।

৪২৮। টু নুৰদ্ধাদথুচ্ কাৰ্য্যঃ ।

ব্যাখ্যা—টু নুৰদ্ধাৎ (টু-অণুৰদ্ধাৎ ধাতোঃ পৰঃ) অথুচ্ প্ৰত্যয়ঃ কাৰ্য্যঃ ।

সৰলার্থ—টু অণুৰদ্ধ সন্তাব্য ধাতুৰ পিছত অথুচ্ প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—ৰূপেথুঃ ।

৪২৯। ডু নুৰদ্ধাভিমক্ তেন নিবৃন্তে ।

ব্যাখ্যা—তেন নিবৃন্তে (তেন ধাত্বৰ্থেন নিষ্পন্ন-অৰ্থে গম্যমানে সতি)
ডু নুৰদ্ধাভাতোঃ পৰঃ ভিমক্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কোনো ধাতুৰ দ্বাৰা নিষ্পন্ন হোৱা অৰ্থ বুজালে সন্তাব্য
ডু অণুৰদ্ধ ধাতুৰ পিছত ভিমক প্ৰত্যয় হব। উদা—কৃভিমম্ ।

৪৩০। যাচি ব্ৰিচ্ছি প্ৰচ্ছি যজাং স্বপি বন্ধি যতাঞ্চ নঙ্ ।

ব্যাখ্যা—যাচি ব্ৰিচ্ছি প্ৰচ্ছি যজাং স্বপি বন্ধি যতাঞ্চ (যাচ্-ব্ৰিহ্-
প্ৰচ্ছ-যজ্-স্বপ্-বন্ধ্-যৎ ধাতুনাঞ্চ পৰঃ নঙ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—যাচ্-ব্ৰিহ্-প্ৰচ্ছ-যজ্-স্বপ্-বন্ধ্ আৰু যৎ ধাতুৰ পিছত নঙ্
প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—যাচ্ঞা ।

৪৩১। উপসৰ্গে দঃ কিঃ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—উপসৰ্গে উপপদে সতি দঃ (দা সংজ্ঞাকাতোঃ পৰঃ) কিঃ
প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—উপসৰ্গ উপপদ হলে দা সংজ্ঞক ধাতুৰ পিছত কি প্ৰত্যয়
হব। উদাহৰণ—বিশিঃ ।

৪৩২। কৰ্ম্মণ্যধিকৰণেহৰ্থে।

ব্যাখ্যা—অধিকৰণে-অৰ্থে সতি কৰ্ম্মণি উপপদে চ সতিদা সংজ্ঞ-
কাক্সাতোঃ পৰঃ কিঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অধিকৰণ অৰ্থত কৰ্ম্মবাচক পদ উপপদ হলে দা সংজ্ঞক
ধাতুৰ পিছত কি প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—জ্ঞানিধিঃ।

৪৩৩। অনন্ ভাৱাধিকৰণ কৰণেষু।

ব্যাখ্যা—ভাৱাধিকৰণ কৰণেষু ৰাচোষু সৎষু ধাতুমাত্রাৎ পৰঃ অনন্
প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ভাৱ, অধিকৰণ আৰু কৰণ বাচ্য হলে ধাতুৰ পিছত
অনন্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—স্থানম্।

৪৩৪। স্বৰাস্তেভ্যো নান্নি ঘঃ স্যাৎ। ঘে হ্র শ্চস্ব।

ব্যাখ্যা—নান্নি সংজ্ঞায়্যাং গম্যমানায়্যাং সত্য্যাং স্বৰাস্তেভ্যঃ ধাতুভ্যঃ
পৰঃ ঘঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, ঘে প্ৰত্যয়ে সতি ধাতোঃ হ্রস্ব শ্চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—সংজ্ঞা বৃজালে স্বৰাস্ত ধাতুৰ পিছত ঘ প্ৰত্যয় হব আৰু
ধাতু হ্রস্ব হব। উদাহৰণ—প্ৰজয়ঃ।

৪৩৫। ক্তিঃ স্ত্ৰিয়াম্।

ব্যাখ্যা—স্ত্ৰিয়াম্ ৰাচ্যাং সত্য্যাং ধাতোঃ পৰঃ ক্তিঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—স্ত্ৰীলিঙ্গ বৃজালে ধাতুৰ পিছত ক্তি প্ৰত্যয় হব আৰু ক্তি
প্ৰত্যয়াদি প্ৰত্যয়ান্ত পদবোৰ স্ত্ৰীলিঙ্গ হব। উদাহৰণ—নীতিঃ।

৪৩৬। ঋদন্তু ভ্বাদিতো নিঃ স্যাৎ। গ্না গ্না হাজ্যাং ছনি স্মৃতঃ।

ব্যাখ্যা—ঋদন্তু ভ্বাদিতঃ (ঋদন্ত লু আদিতঃ) নিঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ,
গ্না গ্না হা জ্যাং ধাতুনাং তু অনিঃ প্ৰত্যয়ঃ স্মৃতঃ।

সৰলার্থ—ঋদন্ত আৰু লু আদি ধাতুৰ পিছত নি প্ৰত্যয় হব
আৰু গ্নে-গ্নজ-হা-জ্যা ধাতুৰ পিছত অনি প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—লুনিঃ।

৪৩৭। কৃষ্যাদেঃ কিং ।

ব্যাখ্যা—কৃষ্যাদেঃ ধাতোঃ পৰঃ কিং প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কৃষ্যাদি ধাতুৰ পিছত কি প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—কৃষিঃ ।

৪৩৮। অজাদিভ্যঃ স্তৃণিঃ ।

ব্যাখ্যা—অজাদিভ্যঃ ধাতুভ্যঃ পৰস্ত নিঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অজ্ আদি ধাতুৰপিছত নি প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—আজিঃ ।

৪৩৯। সম্পদাদেঃ কিপ্ চ ।

ব্যাখ্যা—সম্পদাদেঃ ধাতোঃ পৰঃ শ্চ কিপ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সম্-পদ্ আদি ধাতুৰ পিছত কিপ্ প্ৰত্যয় হব ।

উদাহৰণ—সম্পৎ ।

৪৪০। ক্তিৰপি ভাৰে পচি গা পা স্থাম্ ।

ব্যাখ্যা—ভাৰে বাচ্যে সতি পচি গা পা স্থাম্ (পচ্-গা-পা-স্থা এষাং ধাতুনাং) অপি ক্তিঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ভাৰ বাচ্য বুজানে পচ্-গা-পা-স্থা ধাতুৰ পিছত ক্তি প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—পক্তিঃ ।

৪৪১। ব্ৰজি যজি সমজাদিভ্যঃ ক্যপ্ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—ভাৰে কৰ্ত্তৰি চ বাচ্যে ব্ৰজি যজি সমজাদিভ্যঃ (ব্ৰজ্-যজ্-সম্ পূৰ্ব্ব-অজ্ এভ্যঃ ধাতুভ্যঃ পৰঃ ক্যপ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ভাৰ আৰু কৰ্ত্ত বাচ্য বুজানে ব্ৰজ্-যজ্-সম্ পূৰ্ব্ব অজ্ ধাতুৰ পিছত ক্যপ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—ব্ৰজ্য ।

৪৪২। কৃঞো যক্ চ ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তৰি ভাৰে চ বাচ্যে কৃঞঃ ধাতোঃ পৰঃ যক্ চ-কাৰাৎ ক্যপ্ প্ৰত্যয়শ্চ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—কৰ্ত্ত আৰু ভাৰ বাচ্য বুজানে কৃঞ্ ধাতুৰ পিছত যক্ আৰু ক্যপ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—ক্ৰিয়া-কৃত্য ।

৪৪৩। সৰ্ত্তেষু যোহপি চ ।

ব্যাখ্যা—সৰ্ত্তেষু (পৰি উপসৰ্গাৎ পৰঃ স্ ধাতোঃ) যঃ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ, অপিচ ক্যপ্ প্রত্যয়শ্চ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—পৰি উপসৰ্গ যুক্ত স্ ধাতুৰ পিছত য আৰু ক্যপ্ প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—পৰিসৰ্ঘা ।

৪৪৪। উতি সাতি হেতি যুতি জুতয়ঃ স্যুনিপাতনাৎ ।

ব্যাখ্যা—উতি-সাতি-হেতি-যুতি-জুতি এতে ভ্ৰূয়ন্তাঃ সন্তঃ নিপাতনাৎ সিদ্ধাঃ স্যুঃ ।

সৰলার্থ—উতি-সাতি-হেতি-যুতি আৰু জুতি পদ ত্ৰি প্রত্যয়ান্ত হৈ নিপাতনত সিদ্ধ হৈছে ।

৪৪৫। পর্যেষণা পরীষ্টিশ্চ কীৰ্তনা কীৰ্ত্তিৰিত্যপি ।

ব্যাখ্যা—পর্যেষণা-পৰীষ্টিঃ-চ কীৰ্তনা-কীৰ্ত্তিঃ-ইত্যপি ভ্ৰূয়ন্তাঃ সন্তঃ নিপাত্যন্তে ।

সৰলার্থ—পর্যেষণা-পৰীষ্টি-কীৰ্তনা-কীৰ্ত্তি আদি পদ নিপাত হৈছে ।

৪৪৬। অপীচ্ছা যুগয়া বর্হা জাগর্য্যা জাগবা ঝবা ।

ব্যাখ্যা—ইচ্ছা যুগয়া-বর্হা-জাগর্য্যা-জাগবা-ঝবা-অপি-অ য প্রত্যয়ান্তাঃ সন্তঃ নিপাত্যন্তে ।

সৰলার্থ—ইচ্ছা-যুগয়া-বর্হা-জাগর্য্যা-জাগবা আৰু ঝবা আদি পদ অ আৰু য প্রত্যয়ান্ত হৈ নিপাতনত সিদ্ধ হৈছে ।

৪৪৭। গুবোঃসেটো হলস্তাদঃ । সনাদি প্রত্যয়াদপি ।

ব্যাখ্যা—গুবোঃ (গুবমতঃ) সেটঃ হলস্তাদ্ধাতোঃ পৰঃ, সনাদি প্রত্যয়াদপি ধাতোঃ পৰশ্চ অঃ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—প্রধান নিম্নম বুজালে সেট্ ধাতু, হলস্ত আৰু সনাদি প্রত্যয়ান্ত ধাতুৰ পিছতো অ প্রত্যয় হব । উদাহৰণ—আশংসা ।

৪৪৮। যানুবন্ধ ভিদাদেবঙ্ । ভীষি চিস্ত্যাদিকাদপি ।

ব্যাখ্যা—যানুবন্ধঃ (যানুবন্ধাৎ) ভিদাদেঃ পৰঃ, ভীষি (ভীষ্ধাতোঃ), চিস্ত্যাদিকাদ্ধাতোশ্চ পৰঃ অঙ্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সবলার্থ—মানুহৰ জাত, জিনাদি জাত, ভীষ্ জাত আৰু চিহ্নি জাত
জাতৰ পিছত অঙ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—জবা।

৪৪৯। আদস্তাচ্চ।

ব্যাখ্যা—ভাৱে ৰাচ্যে সতি অদস্তাকাতোঃ পৰঃ অঙ্ প্ৰত্যয়ন্ত স্যাৎ।

সবলার্থ—ভাৱ বাচ্য বুজালে অদস্ত জাতৰ পিছতো অঙ্ হব।
উদাহৰণ—প্ৰমা।

৪৫০। ঈষি শ্ৰুত্ব্যসি বিবন্দ ইনস্তাদপ্যনঃ স্মৃতঃ।

ব্যাখ্যা—ঈষি শ্ৰুত্ব্যসি বিবন্দ ইনস্তাৎ (ঈষ্-শ্ৰু-আস্-বিদ্-বন্দ-ইনস্তাৎ
এভ্যঃ জাতভ্যঃ পৰঃ অনঃ প্ৰত্যয়ঃ স্মৃতঃ।

সবলার্থ—ঈষ্-শ্ৰু-আস্-বিদ্-বন্দ আৰু ইনস্ত জাতৰ পিছত অন
প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—ঈষনা।

৪৫১। অকণ্ ভৱতি সংজ্ঞায়াম্।

ব্যাখ্যা—সংজ্ঞায়াম্ গম্যমানায়াম্ সত্যং জাতোঃ পৰঃ অকণ্ প্ৰত্যয়ঃ
স্যাৎ।

সবলার্থ—সংজ্ঞা বুজালে জাতৰ পিছত অকণ্ প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—পুষ্পভজিকা।

৪৫২। অকণ্ পৰ্য্যায়ান্নি ঋণে। ভাৱ মাত্ৰে চ কুত্ৰচিৎ।

ব্যাখ্যা—কুত্ৰচিৎ (প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগে চ) ভাৱ মাত্ৰে ৰাচ্যে, পৰ্য্যায়ান্নি ঋণে
-অৰ্থে চ জাতোঃ পৰঃ অকণ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সবলার্থ—ভাৱ বাচ্য হলেও প্ৰসিদ্ধ প্ৰয়োগত অৱসৰ-সমৰ্থ আৰু
ঋণ অৰ্থ বুজালে জাতৰ পিছত অকণ্ প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—তবাদ্যাশায়িকা।

৪৫৩। ইঞপি প্ৰমোত্তৰমোঃ।

ব্যাখ্যা—প্ৰমোত্তৰমোঃ গম্যমানমোঃ সত্যোঃ জাতোঃ পৰঃ ইঞঃ প্ৰত্যয়ঃ
-অপি স্যাৎ।

সবলার্থ—প্ৰমোত্তৰদান অৰ্থ বুজালে জাতৰ পিছত ইঞ প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—কা কাৰিঃ।

৪৫৪। নঞ্ পূৰ্ব্বাদাক্ৰোশে হনিঃ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—আক্ৰোশ (নিন্দায়াং গম্যমানায়াং সত্যায়ং) নঞ্-পূৰ্ব্বাদাক্ৰোশোঃ পৰঃ-অনিঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—নিন্দা অৰ্থ বুজালে নঞ্ পূৰ্ব্ব ধাতুৰ পিছত অনি প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—অজীৱনিঃ ।

৪৫৫। নচ্ স্যাৎ ক্ৰিয়া বিনিময়ে ।

ব্যাখ্যা—ক্ৰিয়াবিনিময়ে (ক্ৰিয়া পৰিৱৰ্ত্তে-অৰ্থে গম্যমানে সতি) ধাতুভ্যঃ পৰঃ নচ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ক্ৰিয়া পৰিৱৰ্ত্তন হোৱা অৰ্থ বুজালে ধাতুৰ পিছত নচ্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—ব্যাক্ৰোশী ।

ইয়াৰ পৰা স্ত্ৰীলিঙ্গ নিৰুত্ত হ'ল ।

৪৫৬। ইনন্ ক্ৰিয়াভিব্যাপ্তৌ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—ক্ৰিয়াভিব্যাপ্তৌ অৰ্থে সতি ধাতোঃ পৰঃ ইনন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ক্ৰিয়া ব্যাপ্তি অৰ্থ বুজালে ধাতুৰ পিছত ইনন্ প্ৰত্যয় হব ।
উদাহৰণ—সাম্বেশিনম ।

ইতি ক্ত্যাদি প্ৰকৰণম্ ।

৪৫৭। ঈষৎ সুপূৰ্ব্বাৎ সৌকাৰ্য্যেদুশ্বে দুঃ পূৰ্ব্বকাত্মখল্ ।

ব্যাখ্যা—সৌকাৰ্য্যে দুশ্বে চ অৰ্থে সতি ভাৱ কৰ্ম্মণোঃ ৰাচ্যমোঃ সতোঃ-ঈষৎ-সু-দুঃ-পূৰ্ব্বকাক্ৰোশোঃ পৰঃ খল্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সুকাৰ্য্য আৰু দুঃখজনক অৰ্থ হলে ভাৱ আৰু কৰ্ম্ম বাচ্য বুজালে ঈষৎ, সু আৰু দু পূৰ্ব্বক ধাতুৰ পিছত খল্ প্ৰত্যয় হব ।
উদাহৰণ—সুকৰঃ ।

৪৫৮। ঈষৎ সুদুঃ পূৰ্ব্ব কৰ্ত্ত্ব কৰ্ম্ম পূৰ্ব্বক ভূকৃঞোঃ ।

ব্যাখ্যা—ঈষৎ সুদুঃ পূৰ্ব্ব কৰ্ত্ত্ব কৰ্ম্ম পূৰ্ব্বকমোঃ ভূকৃঞোঃ (ভূ-কৃঞ-ধাত্বোঃ পৰঃ) খল্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ঈষৎ-সু-দুঃ আৰু কৰ্ত্ত্ব-কৰ্ম্মবাচক পদ আগত থাকিলে ভূ আৰু কৃ ধাতুৰ পিছত খল্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—আড়্যংকৰঃ ।

৪৫৯। হিহ্বা দৰিদ্ৰাদ্ভাদন্তাদনঃ স্যাৎ খল্‌ বিবোধকঃ ।

ব্যাখ্যা—দৰিদ্ৰাৎ হিহ্বা (বৰ্জ্জ্যিহ্বা) ঈষৎ সুদুঃ পূৰ্ব্বাৎ-আদন্তা-জাতোশ্চ
পৰঃ খল্‌ বিবোধকঃ অনঃ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—দৰিদ্ৰা ধাতুৰ বাহিৰে ঈষৎ সু-দুঃ পূৰ্ব্ব আদন্ত ধাতুৰ পিছত
খল্‌ প্ৰত্যয়ক বাধি অন্‌ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—ঈষৎপানঃ—।

৪৬০। শাস্‌ যুধ্‌ য়্‌শ্‌ দৃশ্‌ ধৃষাৎ ঙ্‌ ।

ব্যাখ্যা—ঈষৎ সু-দুঃ পূৰ্ব্বাৎ শাস্‌-যুধ্‌-য়্‌শ্‌-দৃশ্‌-ধৃষ্‌-এষাৎ ধাতুনাং
পৰঃ ঙ্‌ (বিকল্পেন) খল্‌ বাধকঃ অনঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ঈষৎ-সুঃদুঃ পূৰ্ব্ব শাস্‌-যুধ্‌-য়্‌শ্‌-দৃশ্‌-ধৃষ্‌ ধাতুৰ পিছত
বিকল্পে খল্‌ বাধক অন প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—সুশাসনঃ ।

৪৬১। গিন্‌ স্যাদাৰশ্যকে ।

ব্যাখ্যা—আৰশ্যকে-অৰ্থে গম্যমানে সতি কৰ্ত্তৰি বাচ্যে চ ধাতোঃ পৰঃ
গিন্‌ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—আৰশ্যক অৰ্থ বুজালে আৰু কৰ্ত্তৰি বাচ্য হলে ধাতুৰ
পিছত গিন্‌ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—অৰশ্যাকাৰী ।

৪৬২। অধমৰ্ণার্থে চ গিন্‌ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—অধমৰ্ণার্থে (ঋণ গ্ৰহীতৰি কৰ্ত্তৰি বাচ্যে সতি) ধাতোঃ পৰঃ
গিন্‌ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অধমৰ্ণ (ঋণ গ্ৰহীতা) অৰ্থ আৰু কৰ্ত্তৃ কাৰক বুজালে
ধাতুৰ পিছত গিন্‌ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—মহান্দায়ী ।

৪৬৩। গৌণাদ্‌ য়ে প্ৰত্যয়া মুখ্যক্ৰিয়া কালে ভৱন্তি ।

ব্যাখ্যা—গৌণাদ্‌ য়ে প্ৰত্যয়াঃ কথিতাঃ তে প্ৰত্যয়াঃ মুখ্য ক্ৰিয়াকালে
ভৱন্তি ।

সৰলার্থ—যি প্ৰত্যয়বোৰ গৌণ হিচাপে ব্যৱহাৰ হয় সেই প্ৰত্যয়বোৰ
আগতে মুখ্য ক্ৰিয়া কালত ব্যৱহাৰ হব ।

৪৬৪। তিক্‌ স্যাম্মামন্যাশিষি চ । কেচিৎ কৃৎ প্ৰত্যয়া-অপি ।

ব্যাখ্যা—নামনি (সংজ্ঞায়াং) আশিষি চ (আশীৰ্ব্বাদে-অৰ্থে চ সতি)
ধাতোঃ পৰঃ তিক্‌ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, কেচিৎ (অন্যো-অন্যা কৃৎ
প্ৰত্যয়াঃ-অপি ভৱন্তি) ।

সৰলার্থ—সংজ্ঞা আৰু আশীৰ্বাদ অৰ্থ হলে ধাতুৰ পিছত ত্ৰিক্
প্ৰত্যয় হব, আৰু কেতিয়াবা আন কৃৎ প্ৰত্যয়বোৰো হব।

উদাহৰণ—তন্ত্ৰিঃ। (৫ম বিন্যাসঃ)
(ষষ্ঠ বিন্যাসঃ)

৪৬৫। পৰা বৰাভ্যাং যোগে জ্ঞা।।

ব্যাখ্যা—পৰাবৰাভ্যাং যোগে (পূৰ্বাপৰদেশ কাল সম্বন্ধে গম্যো) কৰ্ত্তবি
ৰাচ্যে চ ধাতুভ্যঃ পৰঃ জ্ঞা প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—পূৰ্বাপৰ দেশ কালৰ সম্বন্ধ বুজালে আৰু কৰ্ত্তৃ বাচ্য
হলে ধাতুৰ পিছত জ্ঞা প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—স্নাত্বা।

৪৬৬। ষ্ঠেঙে যিঞ্চ যপি ন বা।

ব্যাখ্যা—ক্ৰিয়ামোন্ধিনিময়ে—অৰ্থে সতি মেঙঃ (মেঙ্ ধাতোঃ পৰঃ) জ্ঞা
স্যাৎ, যপি (জ্ঞা-যপি সতি) ন বা ষ্ঠিকল্পেন মেঙঃ স্থানে মি
অদেশশচ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ক্ৰিয়া বিনিময় অৰ্থ বুজালে মেঙ্ ধাতুৰ পিছত জ্ঞা প্ৰত্যয়
হব আৰু জ্ঞা প্ৰত্যয়ৰ ঠাইত যপ্ হলে বিকল্পে মেঙ্ ধাতুৰ
ঠাইত মি আদেশ হব। উদাহৰণ—অপমিত্বা।

৪৬৭। নিষেধ ষাচ্যলং ঞ্চন্যোঃ পক্ষে জ্ঞা। স্যাৎ।

ব্যাখ্যা—নিষেধষাচ্য (নিষেধমুঙঃ—ইত্যৰ্থে—অৰ্থে সতি) অজং ঞ্চলু
উপপদমোৰ্যোগে চ ধাতুভ্যঃ পৰঃ পক্ষে জ্ঞা স্যাৎ।

সৰলার্থ—নিষেধ কৰা অৰ্থ বুজালে অজং আৰু ঞ্চলু পদ উপপদ
হলে ধাতুৰ পিছত বিকল্পে জ্ঞা প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—অজংকৃত্বা।

৪৬৮। কৰ্ত্তুৰৈক্য ক্ৰিয়ানৈক্যে পূৰ্বকাল ক্ৰিয়ার্থ কাৎ।

ব্যাখ্যা—কৰ্ত্তুৰৈক্যে ক্ৰিয়ানৈক্যে ইত্যৰ্থে সতি, পূৰ্বকাল ক্ৰিয়ার্থকাৎ
ধাতোঃ পৰঃ জ্ঞা প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—‘ভিন্ন ক্ৰিয়াৰ একে কৰ্ত্তা’ এনে অৰ্থ বুজালে আগৰ ধাতুৰ
পিছত জ্ঞা প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—স্নাত্বা জগৌ।

৪৬৯। অপূৰ্ব কালং কুত্ৰাপি।

ব্যাখ্যা—অপূৰ্ব কালং (পূৰ্বকাল ক্ৰিয়ার্থক ভিন্নাৎ) কুত্ৰাপি যুগপৎ
ক্ৰিয়ার্থকাদ্ধ ধাতোঃ পৰঃ জ্ঞা প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—কেতিয়াবা পূৰ্বকালিক ক্ৰিয়ার্থ ভিন্ন একেলগে দুটা ক্ৰিয়াৰ অৰ্থ বুজালে ধাতুৰ পিছত জ্ঞা প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—বনংকৃৎপাতৎ।

৪৭০। গম্ চাভীক্লে।

ব্যাখ্যা—আভীক্লে (গৌনঃপুণ্যে-অৰ্থে গম্যমানে সতি) ধাতোঃ পৰঃ গম্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ, জ্ঞা চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—কোনো ক্ৰিয়া বাবে বাবে কৰা অৰ্থবুজালে ধাতুৰ পিছত নম্ আৰু জ্ঞা প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—গায়ং গায়ং ক্ৰীড়তি।

৪৭১। অগ্ৰে প্ৰথম পূৰ্বেষু।

ব্যাখ্যা—অগ্ৰে প্ৰথম পূৰ্বেষু উপপদেষু সতিষু ধাতোঃ পৰৌ গম্ জ্ঞৌ স্যাতাম্।

সৰলার্থ—অগ্ৰে প্ৰথম আৰু পূৰ্ব উপপদ হলে ধাতুৰ পিছত নম্ আৰু জ্ঞা প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—অগ্ৰেভুজ্ঞা--।

৪৭২। নিন্দ্যে কৰ্ম্মণি হুস্বাস্ত স্বাৰ্থে হপি কৃঞঃ খমিঞ্।

ব্যাখ্যা—নিন্দ্যে (আক্ৰোশনাৰ্থে) হুস্বাস্ত স্বাদু অৰ্থে চ গম্যমানে সতি কৰ্ম্মণি উপপদে কৃঞঃ ধাতোঃ পৰঃ খমিঞ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—নিন্দা অৰ্থ বুজালে আৰু হুস্বাস্ত স্বাদু শব্দার্থ হলে, কৰ্ম্ম-বাচক পদ উপপদ হলে কৃঞ্ ধাতুৰ পিছত খমিঞ্ প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—চৌৰজ্ঞাবম্।

৪৭৩। অন্যথৈবম্-কথমিথম্-পূৰ্ব্বাদনধিকার্থকাৎ।

ব্যাখ্যা—অনধিকার্থাৎ (অন্যথাভ্যতিবিজ্ঞার্থ ভিন্নাৎ) অন্যথৈবম্ কথ-মিথম্ পূৰ্ব্বাৎ (অন্যথা-এবম্-কথম্-ইথম্-উপপদাৎ-চ) কৃঞঃ পৰঃ খমিঞ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অন্যথা আদি পদতকৈ অতিবিজ্ঞ পদৰ অৰ্থ নুবুজালে আৰু অন্যথা-এবম্-কথম্-ইথম্ পদ উপপদ হলে কৃঞ্ ধাতুৰ পিছত খমিঞ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—এবজ্ঞাবম্।

৪৭৪। প্ৰভূত্তবস্যাঙ্কময়া দানে যথা-তথা-পৰাৎ।

ব্যাখ্যা—দানে-অৰ্থে গম্যে প্ৰভূত্তবস্য অঙ্কময়া (অসহনে চ সতি) যথা-তথা-পৰাৎ-অনধিকার্থাৎ কৃঞঃ পৰঃ খমিঞ্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—প্ৰত্যুত্তৰদান বিষয়ত অসহন অৰ্থ বুজালে আৰু অধিক অৰ্থ নহলে যথা তথা আৰু পৰ পদ উপপদ হলে কৃষ্ণ্ খাতুৰ পিছত খমিষ্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—যথাকাৰম্।

৪৭৫। যাৱতি জ ৰ ৱিদ্ভ্যং গম্।

ব্যাখ্যা—যাৱতি (যাৱৎ উপপদে সতি) জীৱৱিদ্ভ্যং (জীৱ-ৱিদ্-আভ্যং পৰঃ) গম্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—যাৱৎ শব্দ উপপদ হলে জীৱ আৰু ৱিদ্ খাতুৰ পিছত নম্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—যাৱজ্জীৱম্।

৪৭৬। কৰ্ম্মণি সাকল্যে দৃশি ৱিদ্ভ্যাম্।

ব্যাখ্যা—কৰ্ম্মণি উপপদে সাকল্যে চ অৰ্থে গম্যে দৃশিৱিদ্ভ্যাম্ (দৃশ-ৱিদ্-আভ্যং খাতুভ্যং পৰঃ) গম্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—কৰ্ম্মবাচক পদ উপপদ হলে আৰু সাকল্য অৰ্থ বুজালে দৃশ্ আৰু ৱিদ্ খাতুৰ পিছত নম্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—কন্যাদৰ্শম্।

৪৭৭। পূৰ্ণেণ স্যাদৃশ লুখা ৱষ্টি প্ৰমাণ বোধনে।

ব্যাখ্যা—ৱষ্টি প্ৰমাণ বোধনে-অৰ্থে গম্যে কৰ্ম্মোপপদে চ সতি পূৰ্ণেঃ (পূৰ্ ধাতোঃ পৰঃ গম্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ) ৱা (ৱিকল্পেন) (উত্ৰাৰ্শচ) লুক্ স্যাৎ।

সৰলার্থ—ৱষ্টি প্ৰমাণ আৰু বোধন অৰ্থ বুজালে, কৰ্ম্মবাচক পদ উপপদ হলে পূৰ্ খাতুৰ পিছত নম্ প্ৰত্যয় হব। বিকল্পে পূৰ্ খাতুৰ উত্ৰাৰৰ লোপ হব। উদাহৰণ—সীতাপ্ৰমদো-অবৰ্ষৎ।

৪৭৮। চৰ্ম্মদৰ পৰাৎ পূৰ্ণেঃ।

ব্যাখ্যা—চৰ্ম্মদৰ পৰাৎ (চৰ্ম্ম-উদৰ-উপপদাৎ) পূৰ্ণেঃ (পূৰ্ ধাতোঃ পৰঃ গম্ স্যাৎ)।

সৰলার্থ—চৰ্ম্ম আৰু উদৰ পদ উপপদ হলে পূৰ্ খাতুৰ পিছত নম্ প্ৰত্যয় হব। উদাহৰণ—চৰ্ম্মপূৰম্।

৪৭৯। গম্ চেলার্থ পৰাৎ ক্লোপেঃ।

ব্যাখ্যা—চেলার্থ পৰাৎ (ৱজ্জ ৱাচকাত পৰাৎ) ক্লোপেঃ (ক্লুয়ী ধাতোঃ পৰঃ) গম্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—বস্ত্ৰ বাচক পদ উপপদ হলে ঙ্গুয়ী ধাতুৰ পিছত নম্ প্রত্যয় হব। উদাহৰণ—চেলক্লোপম্।

৪৮০। গাত্ৰ পুৰুষয়োঃ স্নাতে বস্ত্ৰৰ্ভৱদিনাৰ্থকাৎ।

ব্যাখ্যা—অস্ত্ৰৰ্ভৱদিনাৰ্থকাৎ (অস্ত্ৰৰ্ভূত-ইন্ প্রত্যয়ার্থকাৎ) গাত্ৰ পুৰুষয়োঃ উপপদয়োঃ সতোঃ স্নাতেঃ (স্না ধাতোঃ পৰঃ) গম্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—গাত্ৰ আৰু পুৰুষ পদ উপপদ হলে ইন্ প্রত্যয়ান্তক স্না ধাতুৰ পিছত নম্ প্রত্যয় হব। উদাহৰণ—গাত্ৰস্নানম্।

৪৮১। নিমূলে কষতে গম্ স্যাৎ। সমূলে তু হনেৰপি।

ব্যাখ্যা—নিমূলে (উপপদে সতি) কষতেঃ (কষ্ ধাতোঃ পৰঃ) গম্ স্যাৎ, সমূলে (উপপদে চ সতি) হনেঃ-অপি (হন্ ধাতোৰপি) গম্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—নিমূল পদ উপপদ হলে কষ্ ধাতুৰ আৰু সমূল পদ উপপদ হলে হন্ ধাতুৰ পিছত নম্ প্রত্যয় হব।
উদাহৰণ—নিমূলকাষম্, সমূলঘাতম্।

৪৮২। জীৱে গ্রহঃ শুকচূৰ্ণ ৰাক্ষপূৰ্ব্বাৎ পিষন্ত গম্।

ব্যাখ্যা—জীৱে (জীৱ উপপদে সতি) গ্রহঃ ধাতোঃ পৰঃ, শুক-চূৰ্ণ-ৰাক্ষ-উপপদাৎ পিষন্ত (পিষ্ ধাতোশ্চ পৰঃ) তু গম্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—জীৱ পদ উপপদ হলে গ্রহ ধাতুৰ পিছত আৰু শুক, চূৰ্ণ আৰু ৰাক্ষ পদ উপপদ হলে পিষ্ ধাতুৰ পিছত নম্ প্রত্যয় হব। উদাহৰণ—জীৱগ্ৰাহম্—শুকপেশম্।

৪৮৩। অকৃতে তু কৃঞঃ।

ব্যাখ্যা—অকৃতে উপপদে সতি কৃঞঃ পৰন্ত গম্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অকৃত পদ উপপদ হলে কৃঞ ধাতুৰ পিছত গম্ প্রত্যয় হব।
উদাহৰণ—অকৃতকাৰম্।

৪৮৪। কৰণোপপদে হন্তেঃ।

ব্যাখ্যা—কৰণোপপদে (কৰণার্থকোপপদে সতি) হন্তেঃ (হন্ ধাতোঃ) পৰঃ গম্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—কৰণবাচক পদ উপপদ হলে হন্ খাতুৰ পিছত গন্ প্রত্যয় হব। উদাহৰণ—পাদঘাতম্।

৪৮৫। গন্ গ্রাহেৰপিচৰ্ছতি বৃত্তিত্যাং হস্তৰ্হাচি কৰণোপপদেষু।

ব্যাখ্যা—হস্তৰ্হাচি কৰণোপপদেষু বৰ্হি বৃত্তিভ্যাং পৰঃ-অপিচ গ্রাহেঃ (গ্রহধাতোশ্চ পৰঃ) গন্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—কৰণার্থক হস্তবাচক পদ উপপদ হলে ইনন্ত ব্হ আৰু অনিনন্ত ব্হ খাতুৰ পিছত আৰু গ্রহ খাতুৰ পিছত নন্ প্রত্যয় হব। উদাহৰণ—হস্তবৰ্ত্তম্, পাণিগ্রাহম্।

৪৮৬। স্বার্থৰ্হাচি কৰণেষু পুৰোণম্। স্নেহনীয় কৰণেষু পিষন্তু।

ব্যাখ্যা—স্বার্থ র্হাচি কৰণেষু উপপদেষু পুৰঃ (পুষ্ ধাতোঃ পৰঃ গন্ স্যাৎ, স্নেহনীয় কৰণেষু (স্নিগ্ধপ্রব্য কৰণোপপদেষু চ) পিষঃ (পিষ্ ধাতোশ্চ) গন্ প্রত্যয়শ্চ স্যাৎ।

সৰলার্থ—নিজ স্বার্থ বুজোৱা পদ উপপদ হলে পুষ্ খাতুৰ পিছত আৰু জুলীয়া বাচক পদ উপপদ হলে পিষ্ খাতুৰ পিছত নন্ প্রত্যয় হব। উদাহৰণ—আত্মপোষম্—মৃতপেষম্।

৪৮৭। অধিকৰণেষু চ বন্ধঃ।

ব্যাখ্যা—অধিকৰণেষু উপপদেষু বন্ধঃ (বন্ধ ধাতোশ্চ পৰঃ) গন্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—অধিকৰণ বাচক পদ উপপদ হলে বন্ধ্ খাতুৰ পিছত নন্ প্রত্যয় হব। উদাহৰণ—কাননবন্ধম্।

৪৮৮। জীৱে কৰ্ত্তব্যুপপদে নশো গম্। পুৰুষে ব্হঃ।

ব্যাখ্যা—জীৱে কৰ্ত্তব্য উপপদে সতি নশঃ (নশ্ ধাতোঃ পৰঃ গম্ স্যাৎ, পুৰুষে উপপদে চ সতি ব্হঃ (ব্হ ধাতোঃ পৰশ্চ গম্ প্রত্যয়ঃ স্যাৎ।

সৰলার্থ—জীৱ কৰ্তা বাচক পদ উপপদ হলে নশ্ খাতুৰ পিছত নন্ প্রত্যয় হব, আৰু পুৰুষ পদ উপপদ হলে ব্হ খাতুৰ পিছত নন্ প্রত্যয় হব। উদাহৰণ—জীৱনাশম্—পুৰুষৰাহম্।

৪৮৯। উৰ্দ্ধে কৰ্ত্তবি শুষ্ পূৰ্বেঃ ।

ব্যাখ্যা—উৰ্দ্ধে কৰ্ত্তবি উপপদে সতি শুষ্ পূৰ্বেঃ (শুষ্ পূৰ্ ধাত্বোঃ) পৰঃ-গন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—উৰ্দ্ধ কৰ্ত্ত্বাচক পদ উপপদ হলে শুষ্ আৰু পূৰ্ ধাতুৰ পিছত নম্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—উৰ্দ্ধশোষম্—উৰ্দ্ধপূৰম্ ।

৪৯০। উপমান কৰ্ম্মকৰ্ত্ত্বোঁ কপপদয়োৰ্দ্ধাতুতঃ গন্ স্যাৎ ।

ব্যাখ্যা—উপমান কৰ্ম্মকৰ্ত্ত্বোঃ (উপমান কৰ্ম্ম-কৰ্ত্ত্ব স্বাচকয়োঃ-উপপদয়োঃ সত্যোঃ ধাতুতঃ গন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—উপমান কৰ্ম্ম কৰ্ত্ত্বাচক পদ উপপদ হলে ধাতুৰ পিছত নম্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—স্বৰ্ণ নিধায়ম্ ।

৪৯১। কষাদৌ গন্ কৃতো যস্মাৎ স এবানু প্ৰযুজ্যতে ।

ব্যাখ্যা—যস্মাৎ কষাদৌ (ধাতৌপৰঃ) গন্ প্ৰত্যয়ঃ কৃতঃ স এব অল্প অনু প্ৰযুজ্যতে (তস্য এবানু প্ৰয়োগঃ ভৱতি) ।

সৰলার্থ—যিবোৰ উপপদৰ পিছত কষাদি ধাতুৰ নম্ প্ৰত্যয় হব বুলি উক্তি কৰিলে সেইবোৰেই এই পৰ্য্যন্ত প্ৰয়োগ কৰা হব ।

৪৯২। তৃতীয়াস্তেষু পদনশেঃ ।

ব্যাখ্যা—তৃতীয়াস্তেষু উপপদেষু সৎসু উপদনশেঃ (উপদনশ্ ধাতোঃ পৰঃ) গন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—তৃতীয়াস্ত পদ উপপদ হলে উপদনশ্ ধাতুৰ পিছত নম্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—মাংসোপদংশম্ ।

৪৯৩। ক্ৰিয়য়োৰেক কৰ্ম্মত্বে তদ্বন্ধিংসার্থকাতু গন্ ।

ব্যাখ্যা—ক্ৰিয়য়োঃ এক কৰ্ম্মত্বে সতি তদ্বৎ (তৃতীয়াস্তোপপদে সতি) হিংসার্থকাকাতোঃ পৰঃ গন্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—তৃতীয়াস্ত পদ উপপদ হলে আৰু দুটা ক্ৰিয়া পদৰ একেটা কৰ্ম্মপদ হোৱা বুজালে ধাতুৰ পিছত নম্ প্ৰত্যয় হব ।
উদাহৰণ—হস্তোপশ্চাতম্ ।

৪৯৪। সপ্তম্যন্তে তৃতীয়াস্তেচাত্যাসতি প্ৰমাণয়োঃ ।

ব্যাখ্যা—সপ্তম্যন্তে তৃতীয়াস্তে (সপ্তম্যন্ত তৃতীয়াস্ত-উপপদেসতি)
অত্যাতি প্ৰমাণয়োঃ (সাম্বিধ্য প্ৰমাণ প্ৰতীতৌ সত্যাং) ধাতুভ্যঃ
ণম্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সপ্তম্যন্ত আৰু তৃতীয়াস্ত পদ উপপদ হলে, সাম্বিধ্য আৰু
প্ৰমাণ অৰ্থ বুজালে ধাতুৰ পিছত নম্ প্ৰত্যয় হব ।

উদাহৰণ—কেশগ্ৰাহম্ ।

৪৯৫। উপপীড় কৃষ্ কৃষচ্চ ।

ব্যাখ্যা—সপ্তম্যন্ত তৃতীয়াস্ত উপপদে সতি উপপীড়-কৃষ্-কৃষচ্চ (উপ-
পীড়-কৃষ্-কৃষ-এভ্যঃ ধাতুভ্যঃ পৰঃ ণম্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সপ্তম্যন্ত আৰু তৃতীয়াস্ত পদ উপপদ হলে উপপীড়-কৃষ্-
কৃষ্ ধাতুৰ পিছত নম্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—পাৰ্শ্বমোকপ-
পীড়ম্ ।

৪৯৬। অপাদানে ত্বৰায়াং ণম্ ।

ব্যাখ্যা—ত্বৰায়াং গম্যমানায়াং সত্যাং অপাদানে/অপাদানোপপদে)
ধাতোঃ পৰঃ ণম্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—শীঘ্ৰ অৰ্থ বুজালে আৰু অপাদান বাচক পদ উপপদ হলে
ধাতুৰ পিছত নম্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—বন্ধাকৰ্ষম্ ।

৪৯৭। দ্বিতীয়াস্তে চ ।

ব্যাখ্যা—দ্বিতীয়াস্তে (দ্বিতীয়াস্ত পদে উপপদে সতি) ধাতোৰ্ণম্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—দ্বিতীয়াস্ত পদ উপপদ হলেও ধাতুৰ পিছত নম্ প্ৰত্যয়
হব । উদাহৰণ—লোষ্ট্ৰগ্ৰাহম্ ।

৪৯৮। অক্ৰবেহস্বে দ্বিতীয়াস্তে ।

ব্যাখ্যা—অক্ৰবে-অঙ্গে (যস্মিন্মলে হিমে প্ৰাণী নস্মিন্মতে তস্মিন্ বাচ্যে সতি)
দ্বিতীয়াস্ত উপপদে চ সতি ধাতোৰ্ণম্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—অক্ৰবাজ অৰ্থাৎ যি অঙ্গ হানি হলে প্ৰাণী নমৰে তেনে অঙ্গ
পদ বুজালে আৰু দ্বিতীয়াস্ত পদ উপপদ হলে ধাতুৰ পিছত
নম্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—দ্রাবিক্ষেপম্ ।

৪৯৮(ক)। =অঙ্গে পৰিক্লিষ্ট্যমানে ॥

ব্যাখ্যা—পৰিক্লিষ্ট্যমানে অঙ্গে উপপদে পীড়ার্থ ধাতো পম্ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—পৰিক্লিষ্ট্যমান অঙ্গ উপপদ হলে পীড়ার্থক ধাতুত নম্ হব ।

৪৯৯। বীপ্সা বিষয়ে কন্ম'গি বিশি পদি পতি স্বন্দতিভ্যো
গম্ । আভীক্ষ্যার্থে চৈষাম্ ।

ব্যাখ্যা—বীপ্সা বিষয়ে কন্ম'গি উপপদে সতি আভীক্ষ্যার্থেচ (পৌনঃ
পুণ্যে-অর্থে চ) বিশি পদি পতি স্বন্দতিভ্যঃ (বিশ্-পদ্-পৎ-কন্দ্
এভ্যঃ ধাতুভ্যঃ পৰঃ) গম্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ব্যাপকেচ্ছা অর্থ বুজালে আৰু কন্ম'বাচক পদ উপপদ
হলে পৌনঃ পুণ্য অর্থযুক্ত বিশ্-পদ্-পৎ-কন্দ্ ধাতুৰ পিছত
নম্ প্ৰত্যয় হব । উদাহৰণ—গেহং গেহং প্ৰৱেশম্ ।

৫০০। কালৰাচিন্য স্তৃত্বোর্ব্যবধায়ি ক্ৰিয়ার্থয়োঃ ।

ব্যাখ্যা—ব্যৱধানি ক্ৰিয়ার্থয়োঃ সতোঃ কাল ৰাচিনি (কালৰাচক
দ্বিতীয়ান্ত উপপদে চ সতি অসুত্বোঃ (অসুত্ব্ ধাত্বোঃ) গম্
স্যাৎ ।

সৰলার্থ—ব্যৱধান বাচক ক্ৰিয়ার্থ বুজালে কালবাচক দ্বিতীয়ান্ত পদ
উপপদ হলে অসু আৰু ত্ব্ ধাতুৰ পিছত নম্ প্ৰত্যয় হব ।
উদাহৰণ—দ্ব্যহমত্যাগম্ ।

৫০১। নাম শব্দে গ্ৰহাদিশ্যো গম্ ।

ব্যাখ্যা—নাম শব্দে উপপদে সতি গ্ৰহাদিশ্যোঃ (গ্ৰহ্-দিশ্-তয়োঃ পৰঃ
গম্ প্ৰত্যয়ঃ স্যাৎ ।

সৰলার্থ—নাম উপপদ হলে গ্ৰহ আৰু দিশ্ ধাতুৰ পিছত নম্ প্ৰত্যয়
হব । উদাহৰণ—নাম গ্ৰাহম্ ।

৫০২। অব্যয়েষু কৃঞঃ ক্তৃগমৌ যোগ্যান্যথোক্তিশু ।

ব্যাখ্যা—যোগ্যান্যথোক্তিশু যোগ্যতৰ উক্তিশু গম্যমানেষু (সৎষু) অব্যয়েষু
উপপদেষু চ কৃঞঃ পৰৌ ক্তৃগমৌ প্ৰত্যয়ৌ স্তঃ ।

সৰলার্থ—যোগ্য ভিন্ন উক্তি অর্থ বুজালে আৰু অব্যয় পদ উপপদ
হলে কৃষ্ণ্ ধাতুৰ পিছত জ্ঞা আৰু নম্ প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—উচৈঃকাৰম্।

৫০৩। তিৰ্য্যক্ কৃঞঃ সমাপ্ত্যৰ্থে।

ব্যাখ্যা—সমাপ্ত্যৰ্থে গম্যমানে সতি তিৰ্য্যক্ উপপদে চ সতি কৃঞঃ
ধাতোঃ পৰৌ নম্ জ্ঞৌ স্তঃ।

সৰলার্থ—সমাপ্তি হোৱা অর্থ বুজালে আৰু তিৰ্য্যক্ পদ উপপদ
হলে কৃষ্ণ্ ধাতুৰ পিছত নম্ আৰু জ্ঞা প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—তিৰ্য্যক্কাৰম্।

৫০৪। তসন্তান্ধমে ধা ধা বিনা নানা স্ব ভূকৃঞোঃ।

ব্যাখ্যা—তসন্তান্ধমে ধা ধা (তস্ প্ৰত্যয়ান্তে সতি) ধমে ধা ধা
প্ৰত্যয়ান্তে চ সতি বিনা নানা সু-উপপদেষু, চ ভূকৃঞোঃ পৰয়োঃ
নম্জ্ঞৌ স্তঃ।

সৰলার্থ—তস্ প্ৰত্যয়ান্ত অজবাচক পদ হলে, ধম-ধা-ধা আদি প্ৰত্যয়
যুক্ত ভূ আৰু কৃষ্ণ্ ধাতুৰ পিছত নম্ আৰু জ্ঞা প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—দ্বিধাকাৰম্।

৫০৫। তুফীং ভূৰোহ্মগ্ ভূৰন্ত পৰস্যেচ্ছানুৰ্তনে।

ব্যাখ্যা—পৰস্যেচ্ছানুৰ্তনে (অন্যোচ্ছানুৰ্তনে-অৰ্থে গম্যমানে সতি)
তুফীং-অম্বগ্ উপপদে চ সতি ভূৰঃ-তু (ভূ ধাতোঃ পৰঃ) নম্জ্ঞৌ
স্তঃ।

সৰলার্থ—আনৰ ইচ্ছানুসৰি কৰা অর্থ বুজালে তুফীং আৰু অম্বগ্
উপপদ হলে ভূ ধাতুৰ পিছত নম্ আৰু জ্ঞা প্ৰত্যয় হব।
উদাহৰণ—তুফীংভাৰম্।

৫০৬। ইশ্ তিপৌ ধাতু নিৰ্দেশে সিদ্ধ্যতঃ।

ব্যাখ্যা—ধাতু নিৰ্দেশে সতি ইশ্ তিপৌ (ভনৌ) ধাতু কাৰ্য্যং সিদ্ধ্যতঃ।

সৰলার্থ—ধাতু নিৰ্দেশ বুজালে ইশ্ আৰু তিপ্ প্ৰত্যয়ৰ কাৰণে শিৎ
সংজ্ঞা আৰু তনু সংজ্ঞাৰ হি কাৰ্য্য সেইবোৰ কাৰ্য্য কৰা হব।
উদাহৰণ—জুহোভিঃ।

৫০৭। সন্ধ্যাভাৱঃ পৌনৰুক্ত্যং বিভক্তীনাঞ্চ লোপ নম্ ।

ব্যাখ্যেয় ব্যাখ্যায়োৰৈক্যং সুখবোধ কৃতে কৃতম্ ॥

ব্যাখ্যা—সন্ধ্যাভাৱঃ (সন্ধেৰভাৱঃ) পৌনৰুক্ত্যং (পুনঃ পুনৰুক্ত্যং)
বিভক্তীনাঞ্চ লোপনং ব্যাখ্যেয় ব্যাখ্যায়োঃ (ব্যাখ্যায় ব্যাখ্যানয়োঃ)
ষদুক্তং চ তৎসৰ্ব্বং সুখ বোধকৃতে (সুখ বোধকৰণে) কৃতং স্যাৎ ।

সৰলার্থ—সন্ধিৰ অভাৱ, পুনৰুক্তি, বিভক্তিৰ লোপ আদি, ব্যাখ্যা
কৰিব লগা আৰু ব্যাখ্যা কৰা আদি স্বাভাৱিক কাৰ্য্যবোৰ সুখবোধৰ
কাৰণে কৰা হৈছে ।

(ইতি কং প্ৰকৰণম্ সমাপ্তম্)

মূল গ্ৰন্থত আছে যে—

গগন গ্ৰহমন্ শাকৈ, (১৪৯০ শকাব্দ)

নাকেন্দ্ৰাচাৰ্য্য বাসৰে শৰদি ।

অধিপৌৰ্ণমাসি পূৰ্ণা,

সম পদ্যত শব্দবিদ্যেয়ম্ ।

সমাপ্তচাৰ্য্যং গ্ৰন্থঃ ।

লেখক—শ্ৰীজিতেন্দ্ৰ নাথ ভট্টাচাৰ্য্য ।

ব্যাকৰণ শাস্ত্ৰী ।

নৱগিৰি পথ,

গুৱাহাটী-৩

১২ বহাগ ।

১৩৯০ চন ।

শুধৰণী পত্ৰ

অশুদ্ধ	শুদ্ধ	পৃষ্ঠা	শাৰী
মুখকসলং	মুখকমলং	১	৩
ধনিৰ্য্যাস	ধৰ নিৰ্য্যাস	১	১২
নিদেশাম্	নিদেশম্	২	১
নিদেশ্যতি	নিদেশাতি	২	১
ব্ৰহ্ম	ব্ৰহ্ম	৩	১
বিধানাৰ্থং	বিধানাৰ্থং	৩	১৪
সংজ্ঞাকাঃ	সংজ্ঞকাঃ	৪	২৫
হোৱা	হোৱা	৫	৯
অতব্ৰো	অতব্ৰো	৮	১৪
অৰ্ণঃ	অৰ্ণঃ	৯	৮
অবল	অবলঃ	৯	২১
আৰ	আৰ্	৯	২৭
শাস্ত্ৰভেদ	শাস্ত্ৰভেদং	১০	২৫
সৰ্বৰ্নঃ	সৰ্বৰ্ণঃ	১১	১
মাপাদ্যতে	মাপদ্যতে	১১	৩
গুনা	গুণা	১২	১৪
প্ৰাগোপ্লেপঃ	প্ৰাগ্লেপঃ	১৩	১৮
সন্ধিশ্চ	সন্ধিচ্চ	১৪	১৫
বৰ্ণস	বৰ্ণস্য	১৫	২৩
অন্য	অকাৰ ভিন্ন	১৬	২৬
তেহয়ী	তে-অমী	১৮	১২
মনীবাদী	মণীবাদী	১৯	২২
ওদন্তস্	ওদন্তম্	২০	৩
বাগায়োঃ	বাগয়োঃ	২১	১৯
প্ৰাপ্নুবন্তি	প্ৰাপ্নুতঃ	২২	১২
ন	ণ	২৩	১

(খ)

অঙ্ক	শ্লোক	পৃষ্ঠা	শাৰী
প্রশ্নাদি	প্রশ্নাদি	২৪	১
শকাৰে	শকাৰে	২৪	১৪
হকাৰস্য	মকাৰস্য	২৫	২৩
লভতানুস্বাৰঃ	লভতানুস্বাৰঃ	২৬	৭
ডু	তু	২৬	১২
মূৰ্দ্ধণ্যেৰ্দ্ধেন্দু	মূৰ্দ্ধন্যেৰ্দ্ধেন্দু	২৬	১৭
তদ্বগ	তদ্বগ	২৬	২৭
প্রায়েন	প্রায়েণ	২৭	৩
শকাৰঃ	শকাৰ	২৭	২৪
উত্তারনীয়	উত্তারনীয়ঃ	২৮	৭
নিগদ্যতে	নিগদ্যতে	২৮	১৪
বিকল্পেপ	বিকল্পেপন	২৮	২২
বিবভাষয়া	বিভাষয়া	২৯	১
উচ্চৰিত	উচ্চাৰিত	২৯	১৫
হপি	-অপি	২৯	২৬
মঞ	নঞ	৩০	২৯
থাকিলে	থাকিলেও	৩১	৮
বস্ব	স্বব	৩১	১০
হপি	-অপি	৩১	২৩
পমোহপি	পমো-অপি	৩১	২৪
গম্যানাম্নাং	গম্যমানাম্নাং	৩৫	৭
অম্পদং	আম্পদং	৩৬	১৩
উশব্দানু	শব্দানু	৩৯	১৫
প্রক্রিয়বোৰ	প্রক্রিয়াবোৰ	৪১	২০
বহুবচনৰ	বহুবচন	৪১	২৬
চপৰে	চ পৰে	৪৩	১০
বিভক্তিঃ	বিভক্তি	৪৩	২৯
প্রীশাৎ	প্রীশস্য	৪৫	১৮
সংজ্ঞা	জ্ঞোপ হলে	৪৭	১০
দেবত	দেবতে	৪৭	২৭

ଅକ୍ଷର	ଶୁଦ୍ଧ	ମୂର୍ତ୍ତୀ	ଆଦି
କେଶକ୍ଷିଂ	କେଶକ୍ଷିଂ	୫୮	୨୭
ମଂସୁ	ମଂସୁ	୫୯	୨
ସମୀକ୍ଷିତାଃ	ସମୀକ୍ଷିତାଃ	୫୯	୧୭
ଭବତ୍	ଭବତ୍	୫୯	୨୬
ଜା	ଜାତି	୫୯	୧୭
ପୂର୍ବାଦଃ	ପୂର୍ବାଦଃ	୫୯	୨୭
ଇତ୍ୟାବନ୍ତତଃ	ଇତ୍ୟାବନ୍ତତଃ	୫୯	୨
ଆନ	ଆନ ବିଭକ୍ତିଃ	୫୯	୨୭
ବିଭକ୍ତିଃ	ବିଭକ୍ତିଃ	୫୯	୨୮
ଞ୍	ଞ୍	୬୦	୬
ନୁମାମ୍	ନୁମାମ୍	୬୦	୮
ଏକାବର	ଏକାବର	୬୦	୧୫
ହପି	ଅପି	୬୦	୨୮
ସାଧ୍ୟ	ସାଧ୍ୟ	୬୧	୨୭
ଅର୍ଥ	ଅର୍ଥ	୬୨	୨
ଧାତ୍ୱୀ	ଧାତ୍ୱୀ	୬୨	୮
ନହ'ବ	ହବ	୬୩	୧୯
ଇମ୍	ଇମ୍	୬୪	୭
ବାଚକା	ବାଚକା	୬୫	୬
ଅଷ୍ଟାଦଶ	ଅଷ୍ଟାଦଶ	୬୫	୭
ଦ୍ୱିତ୍ୱାଦି	ଦ୍ୱିତ୍ୱାଦି	୬୫	୧୮
ବାଚ୍ୟାଂ	ବାଚ୍ୟାଂ	୬୬	୨
ବିକଳ୍ପେନ	ବିକଳ୍ପେନ	୬୬	୭
ଚତୁର୍ଥାମ୍	ଚତୁର୍ଥାମ୍	୬୬	୨୫
ବିଭକ୍ତିମ୍	ବିଭକ୍ତିମ୍	୬୬	୨୬
ବାଚ୍ୟେ	ବାଚ୍ୟେ	୬୭	୨୨
ବାଚକା :	ବାଚକାଃ	୬୮	୧୫
ବିକଳ୍ପେନ	ବିକଳ୍ପେନ	୬୮	୨୬
ବିକଳ୍ପେନ	ବିକଳ୍ପେନ	୬୯	୨୭
ବିଭକ୍ତି	ବିଭକ୍ତି	୭୦	୨୮

(হ)

অঙ্ক	ঙ্ক	পৃষ্ঠা	শাৰী
বাৰিণা	বাৰিণা	৭২	৮
বিকল্পেন	বিকল্পেন	৭২	১১
পুৰিষাধিঃ	পুৰিষাধিঃ	৭২	১৪
মাদ্দৰেন	মাদ্দৰেন	৭২	২০
শ্রুতে	শ্রুতে	৭২	২৪
মণিকাৰস্য	মণিকাৰস্য	৭৩	৬
বিভাষয়া	বিভাষয়া	৭৪	৬
বোৰব	বোৰব পিছত	৭৪	৮
সৈৱাৰাণি	সৈৱাৰাণে	৭৪	১১
অণি	অণি	৭৪	১২
শ্রুৱে	শ্রুৱে	৭৫	৫
সপিম্বমু	সপিম্বমু	৭৫	১১
বিৰামে	বিৰামে	৭৫	১৮
ভ্রজি	ভ্রজি	৭৭	৫
বৰ্ণনাং	বৰ্ণনাং	৭৯	২৭
বিশয়ে	বিশয়ে	৮০	১১
বিকল্পেন	বিকল্পেন	৮০	১১
বিশয়ে	বিশয়ে	৮০	১৯
বিশয়েষু	বিশয়েষু	৮০	২১
এবং	এবং	৮২	৪
স্যাৎ	স্যাৎ	৮৩	১
ধাতুনঃ	ধাতুনঃ	৮৩	১১
বিদ্বান্	বিদ্বান্	৮৩	১৭
বৰ্বসঃ	বৰ্বসঃ	৮৩	১৮
বিদুষঃ	বিদুষঃ	৮৩	২৪
বিদুত্মান	বিদুত্মান্	৮৪	২
বিদ্বৎ	বিদ্বৎ	৮৪	১৩
বিকল্পেন	বিকল্পেন	৮৫	২
হব	লোপ হব	৮৫	৫
শুণ	শুণ	৮৬	২৪
শুণাম্	শুণাম্	৮৬	২২

অঙ্ক	গুহ	পৃষ্ঠা	শাখী
হস্তি	হাস্ত	৮৬	২৩
দঃ	দঃ	৮৭	২৩
ঘুট্‌স্ববে	ঘুট্‌স্ববে	৮৮	১২
বসাকৌ	বসাকৌ	৯৩	২
অমুনী	অমুনি	৯৫	৩
যন্নম	যুন্নম্	৯৬	৮
বাক্য	বাক্য	৯৮	১৯
বাস্তনৌ	বাস্তনৌ	১০০	১৭
সাদয়ঃ	সাদয়ঃ	১০০	২৫
বিশেষ্যাদি	বিশেষ্যাদি	১০১	২২
হর্থে	-অর্থে	১০২	৫
বচক	বাচক	১০২	৮
সর্বকঃ	সর্বকঃ	১০৪	৫
বহুচক্ষিমকা	বহুচক্ষিমকা	১০৫	৫
পূর্ব	পূর্ব	১০৫	১৯
সতিম্	সতিম্	১০৫	২৮
বদাচিৎ	কদাচিৎ	১০৯	১১
কুচিৎ	কুচিৎ	১০৯	২১
ষ্ট	ষ্ট	১১০	২৩
জীলিঙ্গ	জীলিঙ্গে	১১১	২৭
বীৰৈক	বীৰৈক	১১২	২০
প্রত্যয়ব	প্রত্যয়	১১৫	১৭
ভবেৎ	ভবেৎ	১১৬	৩
বহুব্রীহী	বহুব্রীহি	১১৭	১২
বৎ	পৎ	১১৭	১৪
ভাদ	ভাদ	১১৭	১৯
বৃগাত	বৃগাত	১১৭	২০
পূর্ব	পূর্ব	১১৮	১৮
যথাক্তা	যথাক্তা	১১৯	১৬
যথাক্তা	যথাক্তা	১১৯	১৭

(চ)

অঙ্ক	শ্লোক	পৃষ্ঠা	শাৰী
স্বখাৱা	স্বখাৱা	"	১৯
স্বখাৱা	স্বখাৱা	"	২০
প্রকীর্ত	প্রকীর্ত	"	২৭
সাৰেণ	সাৰেণ	১২২	২৭
অনু	অনু আদি	১২৩	৬
স্তোতী	স্তোতী	১২৫	২০
স্বাদ	স্বাদি	"	২৬
গমিনি	গামিনি	১২৭	১২
নত্বং	নত্বং	১৩০	৪
স্মাতি	স্মাতি	"	১৮
গ্রামন্যাদেঃ	গ্রামন্যাদেঃ	১৩৫	২১
ক্ষুভনদেঃ	ক্ষুভনদে	১৩৬	১
নত্বং	নত্বং	"	১১
পদ	পদ	১৩৭	২
পাধমহে	পাধমহে	"	২
লভা	লভা	"	১০
সম্য	সম্যগ্	১৩৮	১৯
ঋণ	ঋণ	"	২০
সর্গ	সর্গ	১৪০	১
প্রত্য্যাত্	প্রত্য্যাত্	"	১৭
ব্যাপ্যতে	ব্যাপ্যতে	১৪১	২১
গৌণং	গৌণং	১৪২	১০২
সংজ্ঞঃ	সংজ্ঞঃ	১৪৩	৪
বদ	পদ	১৪৪	২
দ্বিকর্ম	দ্বিকর্ম	"	৪
প্রদর্শ্যন্তে	প্রদর্শ্যন্তে	১৪৬	১৭
কৌশল	কৌশল	"	২২
উপেহপিচ	উপোঅপিচ	১৪৮	২৭
ত	×	১৪৯	৬

(২)

অঙ্ক	শ্লোক	পৃষ্ঠা	শাৰী
হর্থে	-অর্থ	"	১৮
বাচকে	বাচকে	"	২৮
কর্ম্মনি	কর্ম্মনি	১৫০	৪
বিকাৰে	বিকাৰে	"	২৫
বস্ট	বস্ট	১৫২	১২
মিলসিত	মিলসিত	"	৯৬
গুণে	গুণে	১৫৩	৪
ধাত্তো	ধাত্তো	১৫৭	২১
হর্থে	-অর্থ	১৫৯	২৩
কাত্তঃ	কাত্তঃ	১৬০	৮
শব্দো	শব্দে	১৬১	২
লুপ্তাগঃ	লুপ্তাগঃ	১৬২	১২
হর্থে	-অর্থ	"	২৩
তদনেক্ষ্য	তদপেক্ষ্য	১৬৫	৪
পদকদম্বকং	পদকদম্বকং	১৬৬	১০
আকাঙ্ক্ষা	আকাঙ্ক্ষা	"	১৪
বিশেষ্যৈঃ	বিশেষ্যৈঃ	১৬৭	৪
মীড়বিতঃ	মীড়বিতাঃ	"	১৭
হবা	হবঃ	১৭০	১৫
প্রিয়স্যাত্	প্রিয়স্যাত্	"	২২
বিশেষ্য	বিশেষ্য	১৭২	২২
তত্ত্বাবেহর্থ	তত্ত্বাবেঅর্থ	১৭৪	২৩
বাক্যে	বাক্যে	১৭৫	২
পোটি	পোটি	"	৬
সাধর্ম্যঃ	সাধর্ম্যঃ	"	১২
বিশেষ্য	বিশেষ্য	"	২৩
এদ	এদ	"	২৫
বেদিভব্যঃ	বেদিভব্যঃ	"	২৭
পাণ্ডব এব	পাণ্ডবঃ	১৭৬	৯

(জ)

অঙ্ক	অঙ্ক	পৃষ্ঠা	শাৰী
সমাহার্থে	সমাসার্থে	১৭৮	২৪
হর্থে	-অর্থে	"	২৫
দিনাদয়ঃ	দিনাদয়ঃ	১৭৯	৮
ষোণ্যে	ষোণ্যে	১৮৩	২৪
চতুর্থাঙ্কেজ্ঞানো	চতুর্থাঙ্কেজ্ঞানো	১৮৬	১৬
বিখ্যাপন	বিখ্যাপন	১৮৮	২৬
শব্দে	শব্দে	১৯৪	১৯
সংখ্যারাসন্	সংখ্যারাসন্	১৯৫	১৪
পূর্ববদ	পূর্ববদ	"	২১
গাগৌ	গাগৌ	"	২৪
ক্রমক	ক্রমক	১৯৮	৭
অসমাহতো	অসমাহতো	১৯৯	২৪
মিত্যং	মিত্যং	২০২	১৫, ২৩
সমস্যোত	সমস্যোত	"	"
যৌগদ্যো	যৌগদ্যো	২০৩	৭
নিহিমম্	নিহিমম্	২০৪	৫
হর্থে	-অর্থে	"	১২
অভ্যাগ্নিম্	অভ্যাগ্নিম্	২০৫	২৬
ভবতি	ভবতিঃ	২০৭	৩
বংশ্য	বংশ্য	"	২৬
স্ববর্চিতে	স্ববর্চিতে	২০৮	২৫
কণীয়াসঃ	কণীয়াসঃ	২০৯	৭
কনিষ্ঠঃ	কনিষ্ঠঃ	"	৭
দন্তক	দন্তক	"	২১
শব্দানাং	শব্দানাং	২১০	৫
বিশেষণং	বিশেষণং	"	৮
অগ্ন্যাণি	অগ্ন্যাণি	২১১	২৪
অন্	অণ্	২১৪	১)
শ্রুত	শ্রুত	"	১০

(৮)

অঙ্ক	ঙ্ক	পৃষ্ঠা	শাৰী
শুভ	শুভ	২১৪	১২
মতহ	মহত	২১৫	৫
সখিণঃ	সাখিণঃ	২১৭	১০
অক্কিত	তক্কিত	"	১
কৃক্ষ্য	রৃক্ষ্য	"	১৫
দব	পদব	"	১৯
অন্	অণ্	"	২২
শ্ব	শ্ব	২১৮	৭
গিণঃ	গিণোঃ	২১৯	২০, ২২
ইত্যাদি	ইত্যাগি	২২০	১৬
ক্ষৌদ্রেয়ঃ	ক্ষৌদ্রেয়ঃ	২২১	৭
গ্নপি	গ্নপি	"	২১
এয়ন্	এয়ণ্	২২২	২৩
অন্	অণ্	২২৪	৪
মানবঃ	মাণবঃ	"	৮
অনাদি	অণাদি	"	১৩
প্রত্যয়ে	প্রত্যয়ো	"	১৩
গ্নপি	গ্নপি	"	২২
দৌহিহ্ন্য	দৌহিহ্ন্য	২২৫	৮
ব্যৎসো	বৎসো	২২৬	২৭
বিষ্মে	বিষ্মে	২২৭	১৫
বজ	বাজ	২২৯	১২
য	য	২৪০	১১
যজ্ঞন্তেভ্যঃ	যজ্ঞন্তেভ্যঃ	২৪১	৯
গহিত	গিহিত	"	১২
ষিদ্যায়ান্না	ষিদ্যায়ান্না	২৪২	১৮
শব্দব	শব্দব	"	২২
চষিত্ত	চষতি	২৪৫	৪, ৬
ওথার্থে	ওথার্থে	২৪৬	১৮

অঙ্ক	উক্ত	পৃষ্ঠা	শাৰী
হিত	পিছত	২৪৮	৩
সীতমু	সতিমু	"	১২
ত্যাথে	ত্যাথে	২৪৯	৩
হাবাদথে	হাবাদ্যথে	২৫২	২৬
ইত্য	ইত্যা	২৫৩	১৬
ব্রিদ্য	ব্রিদ্যা	২৫৪	৩
তেড্য	স্তেড্য	২৫৫	২৫
শৌপিকম্	শৌর্গিকম্	২৫৬	১৬
মুজৌ	নুজৌ	২৬২	২৭
প্রত্যয়	প্রত্যয়	২৬৪	৫
ঋত্বিজঃ	ঋত্বিজঃ	"	১৮
তল্ল	তল্ল	২৬৫	২৩
নীণৌ	ঈনীনৌ	২৬৬	১০
অর্থ	অর্থ	"	২৪
যুত্ম	যুত্ম	২৬৮	২
ঈননৌ	ঈননৌ	"	১৩
প্রাপ্তি	প্রাপ্তি	"	১৯
‘যত’	য’ত	২৬৯	১
সন্মথ	সন্মথ	"	১
পুত্ৰা	পুত্ৰ	২৭০	১
স্যাদ্	স্যাদ্	"	১৭
শাস্য	শাস্য	"	২৫
শাস্য	শস্য	২৭১	৬
কাহ	কাহ	"	৮
তল্ল	তল্ল	"	২০
হাস্ত্য	হাস্ত্যাম্	২৭৪	১২
সোড়	সোড়	২৭৪	২৯
প্যাঃ	প্যাঃ	২৭৬	১৫
হাথে	-অথে	২৭৮	২৫

অঙ্ক	ঙ্ক	পৃষ্ঠা	শাৰী
য ণ্	যণ্	২৮০	৬
সতি	যাচ্য	২৮৫	৮
বর্ন	বর্ণ	"	১১
বর্নী	বর্ণী	"	১৫
প্রাণিত	প্রাণীত	২৮৬	২২
অন্	অণ্	২৮৮	২৭
গাণ্ডীরম্	গাণ্ডীরম্	২৯০	১৮
পৰ	পৰঃ	২৯৬	১৪
নন্নাচ্চ	পন্নাচ্চ	২৯৭	৯
প্রত্যমা	প্রত্যমঃ	"	২০
ওভ	উভ	২৯৮	২০
বিওৎ	ভিরৎ	৩০০	১৩
দ্দি	দ্বি	"	২
তদ	তদঃ	৩০৩	১
ধ্যাট্	ধ্যাট্	"	৬
সৰ্ৰ	অৰ্ণট্	"	৮
যত্তত্তোঃ	যত্তত্তাঃ	"	৭
স্ততস্	স্ত্যতস্	৩০৫	১০
অৰ্ণাবস্য	অৰ্ণবস্য	৩০৬	১৫
দুৰো	দুৰে	৩০৭	১
অহিচ্	আহিচ্	"	১০
শ্বারী	শ্বারী	৩০৮	২
সাত্তি	সাত্তিঃ	"	১৬
ডাচ্	ডাচ্	৩০৯	৮
ক্লেপনে	ক্লেপনে	"	২০
উপমাধ	উপমান	৩১১	২৫
দেশীম্বঃ	দেশীম্বঃ	৩১৩	২৯
সমানার্থে	সমানার্থে	৩১৬	৫
কৰ্ণনাৎ	কৰ্ণনাৎ	৩১৭	১০
ধাৰ্য্যা	ধাৰ্য্যা	৩২১	১৭

(৬)

অঙ্ক	শুঙ্ক	পৃষ্ঠা	শাৰী
ব্রজপ	ব্রজণ্	৩২২	২৫
ইকীমে	ইতীমে	৩২৩	৮
পশ্চ	পশ্চা	৩২৪	১৬
কদৌঃ	কদৌঃ	৩৩০	৪
প্রয়	প্রত্যয়	"	১৭
প্রতীয়ব	প্রত্যয়ব	৩৩১	১০
ব্রজি	ব্রজি	৩৩২	৪
বেনু	ব্রণু	৩৩৩	১৫
ন	ণ	"	২১
ব্রন্দাক	ব্রন্দাকঃ	৩৩৬	১
বশ্য	ব্রশ্য	"	১২
ভবিষ্যতি	ভবিষ্যতি	৩৩৮	১১
বিভাগতঃ	বিভাগতঃ	"	১৫
স্ত্রাচ্য	স্ত্রাচ্য	৩৩৯	২২
শব্দব্রজি	শব্দব্রজি	৩৪৯	২৫
স্বাদেঃ	স্বাদেঃ	৩৫০	১৯
ভ	ভ-ভ	৩৫১	৪
জা	জা	৩৫২	১৪
সম্	সন্	৩৫৩	১৯
বস্তে	বস্তেঃ	৩৫৫	২৬
বর্ণ	বর্ণ	৩৫৭	৫
ঈশীত	ঈশীড্	"	১৪
তস্যাৎ	স্যাৎ	৩৫৮	৫
যোতে	যোগে	৩৬০	১৪
গহত	গিহত	৩৬১	১১
ব্যবহার	ব্যবহার	"	১১
বিভ্যজনে	ভিবি্যজনে	"	১৩
হর্থে	-অর্থে	"	২০
শুণঃ	শুণঃ	৩৬৮	১৯

(৩)

অঙ্ক	শুঙ্ক	পূৰ্ণতা	শাৰী
কৰি	বৰ্ণৰ	৩৭০	২
উদাস্ত	উপাস্ত	"	৫
শেষত	শেষত	"	২১
ধ	ধা	৩৭১	১৮
লক্ষি	বক্ষি	৩৭২	২৩
স্ত	স্ত	৩৭৪	৩
বুদ্ধো	বুদ্ধো	"	৪
ভবিষ্যতি	ভবিষ্যতি	৩৭৫	২
ল্যাম্	স্যাৎ	৩৭৬	১৫
বিনভঃ	বিনভঃ	৩৮০	১০
বিশি	বিশি	৩৮০	৪
বগন্ত্য	বগন্ত্য	৩৮৩	১৩
কথ্যামি	কথ্যামি	"	৪৫
ত	স্ত	"	১৬
সীট	সীট	৩৮৪	৮
লুঘ	লুঙ্	৩৮৬	৭
ভবিষ্যন্তে	ভবিষ্যন্তো	৩৮৮	২৪
বদন্তি	বদন্তি	৩৮১	৫
তস্যম্	স্যাতম্	"	১৩
স্যাথাস্	স্যাথাস্	"	১৪
অনিটো	অনিটো	৩৯০	২৬
বাহিবে	বাহিবে	৩৯১	১০
অনিটো	অনিটো	৩৯২	১
ধেপ্	ধেপ্	"	১৭
অকাবস	অকাবস	"	২৫
ধাতোঃ	ধাতোঃ	৩৯৮	১৯
সত্ত	সত্তি	৩৯৯	৭
ব্যন্তেঃ	ব্যন্তেঃ	"	৭
বৰ্ণন	বৰ্ণন	৪০০	৭

অঙ্ক	শ্লোক	পৃষ্ঠা	শাৰী
লিটি	লিটি	৪০০	৮
বৰ্বা	বৰ্বা	"	১৮
স্বগাদি	সনাদি	৪০১	১০
বিভিক্ত	বিভিক্তি	৪০৩	২
অস	অস্ ধাতুৰ	৪০৮	১০
ৰ্ণ	ৰ্ণ	৪১২	১
ডাৎ	ডাৎ	৪১২	৮
স্বধাঃ	পধাঃ	৪১৭	২৫
বুধ	বুধ	৪১৮	২৪
লোন	লোপ	৪১৮	২৯
কাৰ্য্য	কাৰ্য্য	৪২০	৬
বস্ত্ৰং	বস্ত্ৰং	৪২০	২৮
সপ্	সন্	৪২১	২৫
পৰাশু	পৰাশু	"	২৭
ঘাতি	ঘাতি	৪২৩	২৫
প্র	প্রা	"	২৬
এক	একে	৪২৫	৪
বগুঃ	বহুঃ	৪২৬	২৮
শচাপি	শচাপি	৪২৭	১৬
আন্যাদি	অন্যাদি	"	১৯
কেষাৎ	কেষাৎ	"	২২
হে	হে	৪২৯	৯
হা	হা	"	২৪
যুক্ত	যুক্ত	৪৩২	১৮
বিনয়তে	বিনয়তে	৪৩৩	২
বচন	বচন	৪৩৬	২০
অর্থ	অর্থ	৪৩৭	১১
শ্রু	শ্রু	৪৪০	১৬
নমোঃ	নমোঃ	৪৪৯	১

ଅକ୍ଷର	ଋକ୍	ମୂର୍ତ୍ତୀ	ନାମ
ଜପାତେ	ଜୁପାତେ	୫୫୬	୭
ଅନନ୍ୟାତି	ଅନନ୍ୟାତି	୫୫୮	୧୬
ଅଥେ	-ଅର୍ଥେ	୫୫୯	୨
ମିଞ୍	ସିଞ୍	"	୧୦
ହାଅପି	ହାପି	"	୧୮
ଇତ୍ୟାଦ୍ୟର୍ଥେ	ଇତ୍ୟାଦ୍ୟର୍ଥେ	୫୬୧	୧
ଆମ	ଆସ	୫୬୨	୧୨
ଜହ୍ନ	ଜଂହନ	୫୬୫	୧୮
କାର୍ଯ୍ୟାନି	କାର୍ଯ୍ୟାପି	୫୬୭	୨
ଯଞ୍	ଯଞ୍	୫୬୮	୨
ବଞ୍ଜାଳେ	ବୁଞ୍ଜାଳେ	୫୬୯	୧୨
କର୍ମାନଃ	କର୍ମାଣଃ	୫୭୦	୨୫
କର୍ତ୍ତା	କର୍ତ୍ତୌ	୫୭୧	୧୫
ସାତେ	ସାତୋ	୫୭୨	୨୯
ପ୍ରଥା	ପ୍ରଥମା	୫୭୩	୨
ଅବର୍ଜ୍ଜନେ	ଅବର୍ଜ୍ଜନେ	"	୧୨
ସେବାଶୀ	ସେବାଶୀ	୫୭୬	୧୧
କେଳିମ	କେଳିମ	୫୮୫	୨୫
ପରଗାନ୍ତ	ପରଗାନ୍ତ	୫୮୬	୧
ପ୍ରକୀର୍ତ୍ତିତଃ	ପ୍ରକୀର୍ତ୍ତିତଃ	୫୯୨	୮
ଶତ୍	ଶତ୍	୫୯୭	୬
ଗେହର୍ଥେ	ଗେହେ-ଅର୍ଥେ	"	୨୧
ହାଞ୍	ହାଞ୍	୫୯୯	୧୨
ବତ୍ତ	ବତ୍ତ	୬୦୦	୨୦
ପୂର୍ବ	ପୂର୍ବ	୬୦୧	୭
ବା	ବାଟୋ	୬୦୬	୧୭
ବିଢୁନୋ	ବିଢୁନୋ	୬୧୦	୨
ସତିଷ୍	ସତିଷ୍	୬୧୫	୮
ପ୍ରତ୍ୟାଞ୍	ପ୍ରତ୍ୟାଞ୍	"	୨୭

(ভ)

অঙ্ক	ঙ্ক	পৃষ্ঠা	শাৰী
বচক	ব্ৰাচক	৫১৫	৪
কৰ্ভুৰু	কৰ্ভু	"	১৬
মাঙ	মাঙ	৫১৮	১৫
এপ্	জপ্	৫১৯	১৭
প্রত্য	প্রত্যয়ঃ	৫২০	১০
বিশ্ন	বিশ্৯	৫২৯	১
গমনাথ	গমনার্থ	৫২৯	২৭
জনঃ	জুনঃ	৫৩১	১৫
ক্ষীনঃ	ক্ষীণঃ	৩৩২	২০
বিভাষয়া	বিভাষয়া	৫৩৫	৮
কৰ্ম্মনো	কৰ্ম্মণো	৫৩৬	২
ব্রশ্চিভা	ব্রশ্চিভা	"	২০
বাণু	বানু	"	২৪
প্রত্যতঃ	প্রত্যয়তঃ	"	২৭
কণু	কনু	৫৩৮	৩
কাণু	কানু	৫৪২	৪
আধেড্	অধেড্	"	৬
ক্ৰিপ্ৰিচ্ছো	ক্ৰিপ্ৰিচ্ছো	৫৪৫	৭
পদস্য	পদ্যস্য	৫৪৮	২৬
পাৰিণায়	পাৰিণয়ে	৫৫০	১৫
ঘস্ন	ঘস্৯	৫৫১	১৭
পনতে	পণতে	৫৫৩	৫
হনা	হন্	৫৫৫	৬
হুশ্চ	হুশ্চ	৫৫৮	১১
পৰঃ	পৰ	৫৫৯	৮
পষোষনা	পষোষণা	৫৬০	১২
ইনপ্	ইনপ্	৫৬২	১৪
দব	দবিদ্রা	৫৬৩	১
পুণ্যে	পুনো	৫৬৫	৪

(খ)

অশুদ্ধ	শুদ্ধ	পৃষ্ঠা	শাৰী
জৰ	জীৰ	৫৬৬	৪
বিদ্	বিড্যাং	"	৫
ধাতো	ধাতোঃ	৫৬৮	২২
ক্‌ম্	ক্‌ধ্	৫৭০	১২
পদে	পদে চ	"	২০
ণম্	ণম্	৫৭১	৫
পুণ্যে	পুন্যে	"	৭
ন্যায়ো	ন্যাথো	"	২৫
ষোগ্যতৰ	ষোগ্যেতৰ	"	২৫
শুধৰণী	শুধৰণি	(ক)	১

শুধৰণি দি গ্ৰন্থখন শেষ কৰা হ'ল।

ইতি—

লেখক—

২২/১২/৮৮ ইং